YLEINEN HISTORIA

KIRJOITTANUT

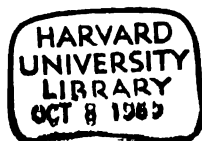
K. O. LINDEQVIST

UUSI AIKA

352 KUVALLA



PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ



PORVOOSSA 1905
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN KIRJAPAINOSSA

Sensuurin hyväksymä. Porvoo, toukok. 20 p. 1905.

ALKULAUSE.

Uuden ajan historiaa kirjoittaessani olen pitänyt silmällä samoja näkökohtia kuin vanhan ja keski-ajan historiassa, ja lähteinä olen käyttänyt edellisen osan alkulauseessa mainittujen teosten lisäksi seuraavia: *Precis d' histoire contemporaine (1789—1897)*, par *Edouard Driault et G. Monod; Histoire politique de l'Europe contemporaine 1814—1896* par *Ch. Seignobos; Friedrich von Hellwaldin Kulturgeschichteä,* sekä *Hans F. Helmoltin* johdolla ilmestyvää *Weltgeschichteä,* etupäässä niitä osia, jotka käsittelevät Aasian ja Afrikan historiaa.

Hämeenlinnassa Huhtikuussa 1905.

Tekijä.

SISÄLLYSLUETTELO.

UUSI AIKA.

Sivu.

I. *Suuret keksinnöt keski- ja uuden ajan rajamailla* 3
Siirto uuteen aikaan. — Ruudin keksintö ja sen merkitys. — Kompassi. — Paperin keksintö. — Käsinkirjoitetut kirjat. — Kirjapainon keksintö ja sen merkitys.

II. *Löytöretket* 9
Ristiretket ja löytöretket. — Kahta tietä luullaan päästävän Intiaan. — Portugalilaiset purjehtivat Afrikan rannikkoa pitkin. — Vasco da Gaman tulo Intiaan. — Kristoffer Kolumbuksen suunnitelma. — Hän lähtee purjehtimaan länteenpäin. — Uuden maanosan löytö. — Kolumbuksen muut retket. — Portugalilaiset hankkivat itselleen lisää kauppapaikkoja Aasiassa. — Ferdinand Magelhaens purjehtii maapallon ympäri. — Amerikan alkuasukasten olot. — Meksikon valloitus. — Peru valloitetaan. — Intiaaneja kohdellaan tylysti. — Heidän lukumääränsä vähenee. — Neekeriorjuus saapi alkunsa. — Lähetyssaarnaajien vaikutus. — Portugalin herruus Intiassa on itsekästä. — Espanjaan tulee rikkauksia Amerikasta. — Hallinto Espanjan siirtomaissa. — Löytöretkien merkitys.

III. *Renessanssi* 24
Roomalaisuus ei häviä Italiasta keski-ajalla. — Muiden maiden sivistys on Italian sivistykseen verrattuna heikko. — Florensissa harrastetaan klassillista kirjallisuutta. — Paavit ja muut Italian ruhtinaat suosivat sitä. — Kansankielinen runous. — Macchiavelli. — Klassillisuus johtaa pakanuuteen. — Taiteen harrastusta. — Pietarin kirkko. — Kuvanveistotaiteessa palataan klassillisuuteen. — Leonardo da Vinci, Michel Angelo ja Rafael. — Klassillisuuden tutkiminen muissa muissa. — Erasmus Rotterdamilainen. — Ulrich von Hutten ja Juhana Reuchlin. — Humanismi ennustaa uutta aikaa.

IV. *Lutherin uskonpuhdistus* 33
Ihmishenki ei tyydy keski-ajan kirkkoon. — Kirkon turmeltunut tila. — Jo aikaisemmin oli kaivattu parannuksia. — Ruhtinaiden tyytymättömyys. — Lutherin olo luostarissa. — Hän joutuu ristiriitaan katolisen kirkon kanssa. — Anekauppa. — 95 teesiä. — Väittelyt. — Pannakirja poltetaan. — Luther on taistelunmies. — Wormsin valtiopäivät. — Luther joutuu Wartburgiin. — Tohtori Carlstadt ja Zwichaun villitsijät. — Talonpoikien kapina v. 1525. — Rauhattomuudet Münsterissä. — Speierin valtiopäivät v. 1526 ja v. 1529. — Augsburgin valtiopäivät. — Tridentin kirkolliskokous ja Schmalkaldin sota. — Augsburgin uskonrauha.

V. *Lutherin opin leviäminen* 52
Uskonpuhdistus leviää Saksassa ja syyt sen leviämiseen. — Se voittaa alaa Saksan ulkopuolella. — Tanskan kirkko muutetaan protestanttiseksi. — Uskonpuhdistuksen aatteet tulevat Ruotsissa tunnetuiksi. — Kustaa Vaasa suosii uskonpuhdistajia. — Vesteroosin recessi. — Katolisuus on heikko Suomessa. — Martti Skytte. — Kustaa Vaasa ottaa kirkonomaisuutta. — Mikael Agrikola. — Paavali Juusten. — Uskonpuhdistuksen merkitys.

VI. *Uskonpuhdistus Sveitsissä, Hollannissa ja Englannissa* 62
Zwinglin uskonpuhdistus. — Juhana Calvinin toiminta. — Reformeerattu oppi juurtuu Hollantiin. — Se voittaa alaa Ranskassa. — Juhana Knox, Skottlannin uskonpuhdistaja. — Englannin uskonpuhdistus on valtiollinen toimi. — Henrik VIII:nnen muutokset. — Hänen julma menettelynsä — Edvard VI:nnen aikainen reformatsiooni. — Maria palauttaa katolisen kirkon. — Elisabetin varovaisuus. — Episkopaalinen kirkko. — Puritaanit ja independentit. — Eroavaisuudet eri kirkkokuntien välillä.

VII. *Katolinen reaktsiooni* 75
Katolinen kirkko pyrkii jälleen yksin vallitsemaan. — Parempia paaveja. — Parannuksia pannaan toimeen katolisessa kirkossa. — Sovintoa protestanttien kanssa koetetaan saada aikaan. — Uusi inkvisitsiooni ja sen vaikutus Italiassa. — Uusia munkkikuntia. — Jesuiittain veljeskunta. — Tridentin kirkolliskokous.

VIII. *Europan valtiollinen tila uuden ajan alussa* 83
Kansainväliset sodat ja diplomatiia saavat alkunsa. — Lähettiläitä aljetaan pitää muissa valtioissa. — Italia ja Saksa kärsivät hajanaisesta tilastaan. — Kaarle VIII:nnen retki Neapeliin. — Ludvig XII:nnen sodat Italiassa. — Kaarle V:nnen luonne ja harrastukset. — Frans I:sen ja Kaarle V:nnen välinen kilpailu. — Soliman II hätyyttää Europaa. — Kaarle V luopuu hallituksesta. — Hänen olonsa S:t Just'in luostarissa.

IX. *Filip II. Alamaalaisten vapaussota* 92
Filip II:sen persoonallisuus ja tarkoitusperä. — Espanjan suuruus. — Portugal Espanjan yhteydessä. — Kerettiläisiä ja Maureja vainotaan. — Kansalta riistetään valtiolliset oikeudet. — Sota Turkkilaisia vastaan. Lepanton tappelu. — Alamaalaisten varallisuus ja vapaus. — Itsehallinto. — Pohjois- ja etelämaakunnissa on eri uskonto ja kansallisuus. — Ankara hallitus alkaa. — Kompromissi ja geusit. — Kansan nostamat metelit. — Alban hirmuhallitus. — Vapaussota. — Eteläiset maakunnat jäävät Espanjan valtaan. — Hollanti pääsee vapaaksi.

X. *Uskonsodat Ranskassa* 106
Ranskassa käännytään uuteen oppiin uskonnollisesta vakaumuksesta. — Kerettiläisten vainot alkavat. — Guise'n ja Bourbon'in sukujen välinen kilpailu. Katarina di Medici. — Hugenotit saavat oikeuksia. — Vassyn verilöyly. — Hugenottisotien luonne. — S:t Germain'in rauha. Coligny. — Turmiota valmistellaan. — Pärttylinyön verilöyly. — Sen vaikutus. — Pyhä liiga. — Henrik III ja Henrik Guise. — Henrik Navarralainen pääsee kuninkaaksi. — Nantes'in sääntö.

XI. *Elisabet ja Maria Stuart* 118
Maria Stuart saapuu Skottlantiin. — Hän joutuu ristiriitaan alamaistensa kanssa. Rizzio ja Darnley murhataan. — Kapina syntyy. — Maria Stuart pakenee Englantiin. — Hän vangitaan. — Salaliitot Elisabetin henkeä vastaan. — Maria Stuart tuomitaan kuolemaan. — Mestaus. — Voittamaton armaada. — Se tuhotaan. — Protestanttien asema tulee turvallisemmaksi.

XII. *Ruotsin ja Suomen olot uskonpuhdistuksen aikakaudella* 127
Katolisen reaktsioonin luonne Pohjoismaissa. — Erik XIV:nnen persoonallisuus. — Hän joutuu riitaan Juhana veljensä kanssa. — Juhanan hovi Turun linnassa. — Erikin julmuus. — Hänet syöstään valtaistuimelta. — Juhana III:nnen uskonnolliset harrastukset. — Jesuiittain toiminta. — Sigismund kuningas. — Lutherin oppi ja Ruotsin kansallisuus on vaarassa. — Upsalan kokous v. 1593. — Sigismund kruunataan. — Sekasortoa hallituksessa. — Nuijasodan syyt. — Talonpoikien raaka menettely. — Nokian tappelu. Sodan loppu. — Sigismundin tuumat. — Ratkaiseva tappelu. — Kaarle herttuan ankaruus. — Ruotsi ja Suomi pelastuvat katolisuuden vaarasta.

XIII. *Ruotsin vallan laajeneminen 16:nnellä vuosisadalla* 141
Pohjois- ja Itä-Europan valtiot sotivat keskenään. — Sotien syyt. — Suomi kärsii sodista. — Kustaa Waasan aikuinen Venäjän sota. — Erik XIV:nnen sodat. — Juhana III:nnen sota Venäjän kanssa ja Täyssinän rauha. — Ruotsin joukot kulkevat Moskovaan. — Stolbowan rauha. — Liivinmaan valloitus. — Ruotsin sotajoukko.

XIV. *Kolmikymmenvuotinen sota* 149
Augsburgin uskonrauha on puutteellinen. — Jesuiitat voittavat alaa Saksassa. — Evankelinen uniooni ja katolinen liiga. — 30-vuotisen sodan luonne. — Majesteettikirja. — Valkeavuoren tappelu. — Keisarin kosto. — Katolilaisten valta kasvaa Pohjois-Saksassa. — Tanskan kuningas ryhtyy sotaan. — Albrekt von Wallenstein. — Hänen sotajoukkonsa ja sodankäymistapansa. — Tanskan joukot voitetaan. — Keisarin mahti korkeimmillaan. — Wallensteinin kopeus. — Hänet erotetaan. — Syyt Kustaa II:sen Adolfin osanottoon. — Hän lähtee Saksaan. — Hänen sotajoukkonsa. — Kustaa II:sen Adolfin sotasuunnitelma. — Hänen voittokulkunsa. — Wallenstein ja Kustaa II Adolf. — Lützenin tappelu. — Protestantit kärsivät tappioita. — Wallensteinin murha. — Ranska ryhtyy sotaan. — Sodan loppuvaiheet. — Julma sodankäynti. — Westfalin rauhan määräykset.

XV. *Katsahdus Europan valtiolliseen tilaan Westfalin rauhan jälkeen* 171
Uskonnon asiat jäävät syrjemmälle. — Espanjan rappiotila. — Saksan keisarin politiikka kääntyy itäänpäin. — Brandenburg kohoaa muita Saksan valtioita mahtavammaksi. — Ruotsin valtakunta mahtavimmillaan. — Ranska toipuu Henrik IV:nnen aikana. — Hollannin kauppa ja teollisuus. — Sen hallitusmuoto. — Englanti kohoaa merivallaksi.

XVI. *Sivistyskatsahdus uskonpuhdistuksen aikakauteen* 187
Suvaitsemattomuus on yleinen protestanttisella puolella. — Baco Verulamilaisen oppijärjestelmä. — Cartesius. — Spinoza. — Copernicus, Kepler ja Galilei. — Cervantes. — Lope de Vega ja Calderon. — Camoës. — »Salongit» ja Ranskan akatemia. — Shakespeare. —

John Milton. — Lutherin merkitys saksalaisen kirjallisuuden alalla. — Kristina kuningattaren aika Ruotsissa. — Suomen yliopiston perustaminen.

XVII. *Ludvig XIV:nnen hallitus Ranskassa* 203
Hallitsijoiden valta kehittyy rajattomaksi. — Ranskan herrat koettavat saada entisen valta-asemansa. — Hugenotit. — Richelieu'n päämaali. — Hugenotit menettävät itsenäisen asemansa. — Aatelisherrat masennetaan. — Säätykokoukset. — Parlamentti. — Intendentit. — Mazarin. — La fronde-kapina. — Ludvig XIV hallitsee itse — Hänen käsityksensä hallitsijan asemasta ja tehtävästä. — Kuninkaan hovi Versailles'ssa. — Kuninkaan kunnioitus. — Kirjailijat ja taiteilijat. — Colbert. — Hänen kansallistaloudellinen katsantokantansa. — Maanviljelys ja teollisuus. — Kauppa. — Louvois ja sotalaitos. — Ranskan mahtavuus.

XVIII. *Stuartien aika Englannissa* 226
Englannin kuningas ei pääse itsevaltiaaksi. — Stuartien mielipiteet hallitsijan vallasta. — Kuninkaan ja parlamentin välisen taistelun luonne. — Jaakko I:sen hallitus, Buckinghamin herttua. — Kaarle I hyväksyy »oikeuksien pyynnön». — Hän hallitsee ilman parlamenttia, Straffordin kreivi. — Laivavero. — Vastarinta. — Kapina alkaa Skotlannissa. — Pitkä parlamentti. — Strafford tuomitaan kuolemaan. — Sisällinen sota. — Kavaljeerit ja keropäät. — Olliver Cromwell. — Parlamentin sotajoukko pääsee voitolle. — Sotajoukko ja parlamentti riitaantuvat. — Kaarle I:sen kuolemantuomio. — Tasavalta. — Irlanti ja Skottlanti kukistetaan. — Cromwell hajoittaa pitkän parlamentin. — Englannin mahtavuus Cromwellin aikana. — Ankara hallitus. — Stuartit pääsevät jälleen hallitukseen. — Kaarle II:sen kehno hallitus. — Whighs ja Tories. — Kaarle tekee myönnytyksiä, test-sääntö ja habeas-corpus-sääntö. — Jaakko II:sen mielivaltaisuus. — Mainio vallankumous. — Declaration of rights.

XIX. *Ludvig XIV:nnen sodat. Ranska masentuu* 247
Ranskan mahtavuus. — Ludvig XIV:nnen kunnianhimo. — Hän vaatii Belgiaa. — Sota Hollantia vastaan. — Wilhelm III muodostaa liittokunnan. — Ludvig määrää rauhanehdot. — Reunioonikamarit. — Hugenotteja vainotaan. — Nantes'in säännön peruuttaminen. — Hugenotteja pakenee. — Camisardein kapina. — Augsburgin liittokunnan sota. — Espanjan perintösota. — Veroja lisätään. — Ranskan tila on kurja.

XX. *Itsevaltiuden aika Ruotsissa ja Suomessa* 258
Itsevaltius on yleinen Europassa. — Tanskan kuningas saapi rajattoman vallan. — Kustaa II Adolf järjestää Ruotsin hallituksen. — Valtiopäivät. — Valiokuntavaltiopäivät ja maakuntapäivät. — Valtaneuvoskunta ja kolleegiot. — Keskitetty hallitus. — Kauppalaissääntö. — Ammattikunnat. — Aateliston valta kasvaa. — Läänitykset. — Kaarle X:nnen Kustaan aikuinen reduktsiooni. — Kaarle XI:nnen itsevaltius ja iso reduktsiooni. — Ruotujakolaitos. — Järjestys vallitsee kaikkialla. — Suomi vaurastuu. — Suuret katovuodet 1695—97. — Ruotsin valtakunnan mahtavuus.

XXI. *Kaarle XII ja Pietari suuri* 274
Ruotsi menettää suurvalta-asemansa. — Venäjä on uuden ajan alussa itämaalainen valtio. — Se pyrkii Länsimaiden yhteyteen. — Varhaisimmat sodat Ruotsin ja Puolan kanssa. — Pietarin kasvatus. — Hänen ulkomaan matkansa. — Hänen tarkoitusperänsä. — Ensimmäiset reformit. — Sotalaitos järjestetään. — Pietari pyrkii meren yhteyteen, sota Turkin kanssa. — Ruotsin naapurit haluavat sen voittomaita. — Kaarle XII — Suuri pohjan sota alkaa. — Narvan tappelu. — Kaarle XII taistelee Puolassa. — Itämeren maakuntien heikko puolustus. — Venäjän retki. — Pultavan tappelu. — Sen seuraukset. — Suomi joutuu Venäjän valtaan. — Iso viha. — Kaarle XII Turkinmaalla. — Hän palaa Ruotsiin, sotaa jatketaan. — Rauhanteot. — Venäjän tsaari pääsee voitolle. — Hallinto järjestetään. — Kauppa ja teollisuus. — Pietari jäljittelee Länsimaiden oloja. — Hänen muutoksiaan vihataan.

XXII. *Europan valtiolliset kysymykset 18:nnen vuosisadan alkupuolella. Preussi kohoaa suurvallaksi* 296
Itsekkäisyys määrää valtiomiesten toiminnan. — Alberonin suuret tuumat raukeavat. — Hannoverin liitto. — Puolan perintösota. — Turkkilaiset voitetaan Wienin edustalla. — Kaarle VI:nnen pragmaattinen sanktsiooni. — Brandenburg kohoaa mahtavaksi. — Fredrik Wilhelm I. — Fredrik II. — Itävallan perintösota. — Uutta sotaa valmistetaan. — Epätasaiset sotavoimat. — Seitsenvuotinen sota.

XXIII. *Katarina II. Puolan häviö* 309
Venäjän olot ovat epävakaat Pietari suuren jälkeen. — Menschikow ja Dolgorukit. — Anna Iwanowna. — Elisabetin vallankumous. — Hänen hallituksensa. — Katariina II pääsee valtaistuimelle. — Hänen tarkoitusperänsä. — Pugatschewin kapina. — Turkin valtakunnan tila. — Puolan valtiolaitos on keski-aikaisella kannalla. — Dissidentit. — Porvarit ja talonpojat. — Turkin, Puolan ja Ruotsin häviötä valmistellaan. — Venäjä vallitsee Puolassa. — Ensimmäinen Turkin sota ja Puolan ensimmäinen jako. — Mustanmeren rantamaat liitetään Venäjään. — Toinen Turkin sota. — Puolan uusi hallitusmuoto ja toinen jako. — Puolan loppu. — Se johtuu 18:nnen vuosisadan valtioitsekkäisyydestä.

XXIV. *Vapauden aika Ruotsissa ja Suomessa. Kustaa III* 328
Itsevaltius poistetaan. — Uusi hallitusmuoto. — Arvid Hornin toiminta. — Hatut ja myssyt. — Sotaa Venäjää vastaan valmistellaan. — Suomen huono tila. — Lappeenrannan tappelu. — Suomi joutuu Venäläisten valtaan. — Ruotsin heikkous. — Venäjän lähettilään kopeus. — Myssyt pääsevät hallitukseen. — Ruotsin loppua valmistellaan. — Kustaa III:nnen vallankumous. — V. 1772 hallitusmuoto. — Parannuksia pannaan toimeen. — Kustaa III:nnen hovielämä. — Tyytymättömyyttä syntyy. — Suomen eroa Ruotsista valmistellaan. — itsenäisyyspuolue. — Venäjän sota alkaa. — Anjalan liitto. — Sodan loppu. — Kustaa III:nnen murha.

XXV. *Englanti kohoaa merten herruuteen. Pohjois-Amerikalaisten vapaussota* . . 342
Englanti on vapaa maa. — Stuartit yrittävät päästä jälleen hallitukseen. — Hallituksen pääponsi on parlamentissa. — Parlamentti on aristokratinen. — Englannin aristokratinen luonne. — Suuret valtiomiehet. — Englannin siirtomaiden alku Pohjois-Amerikassa. — Ranskan siirtomaat Pohjois-Amerikassa. — Englannin ja Ranskan kauppapaikat Aasiassa. — Ranska levittää valtaansa Itä-Intian mantereella. — Englannin Itä-Intian kauppaseura saapi voiton Ranskalaisista. — Lord Cliwe. — Warren Hastings. — Koko Itä-Intian niemimaa joutuu kauppaseuran valtaan. — Englanti anastaa Kanadan. — Amerikan siirtomaiden oikeudet. — Englannin hallituksen ja siirtomaiden asukasten välinen riita. — Sota alkaa. — Amerikalaiset julistavat siirtomaat itsenäisiksi. — Yrjö Washington. — Ranska ja Espanja liittyvät Amerikalaisiin. — Amerikalaisten itsenäisyys tunnustetaan. — Yhdysvaltain hallitus. — James Cookin matkat.

XXVI. *Europan valtioiden yhteiskunnalliset olot 18:nnellä vuosisadalla* 364
Itsevaltiuden hyvät ja huonot puolet. — Ranskan hallitus käy yhä kehnommaksi. — Orleans'ın herttua. — Lawin pankkiyritys. — Ludvig XV:nnen jalkavaimot johtavat hallitusta. — Ranskan kuninkaan hovi. — Aatelisto. — Papisto. — Porvaristo. — Ammattisäädelmät. — Talonpojat. — Verot. — Oikeuslaitos. — Ranskan yhteiskunta on keskiaikuinen. — Lettres de cachet. — Muiden maiden olot ovat samantapaiset kuin Ranskan. — Talonpoikien tila Europassa. — Parannusten kaipuu.

XXVII. *Valistuksen aikakausi* 376
Humanismi ja uskonpuhdistus verrattuina valistuksen aikakauteen. — Vapaampia mielipiteitä syntyy Englannissa. — John Locke. — Deistit ja moraalifilosofit. — Yhteys Englannin ja Ranskan välillä. — Voltaire. — Rousseau. — Montesquieu. — Encyklopedistit. — Fysiokraatit ja Adam Smith. — Luonnon tutkimus. — Geologia. — Fysikan alalla tehdään keksintöjä. — Kemia ja kasvitiede. — Lääketiede. — Luonnontieteiden vaikutus ajan katsantotapaan. — Kasvatusoppi, Pestalozzi ja kansanopetus. — Filosofia, Leibnitz, Hume, Kant. — Historiankirjoitus. — Englannin kaunokirjallisuus. — Saksan suuret runoilijat. — Historiankirjoitus, H. G. Porthan. — Daniel Juslenius. — Kustaa III:nnen aikuiset runoilijat.

XXVIII. *Valistuneet hallitsijat* 399
Hallitsijat ihailevat Ranskan kirjailijoita. — Itsevaltius säilyy. — Jesuiittain munkkikunta hävitetään. — Katolisen kirkon valtaa supistetaan. — Aatelisto menettää oikeuksiansa. — Uusi lainsäädäntö. — Espanja ja Portugal virkoavat. — Jooseppi II:sen reformit. — Ludvig XVI ja Turgot. — Fredrik II:sen toiminta valtionsa vaurastuttamiseksi. — Katarina II:sen parannuspuuhat. — Tanskan ministerit Struensee ja Bernstorff. — Kustaa III. — Reformit eivät onnistu.

XXIX. *Ranskan vallankumous. Kuningasvallan häviö* 411
Todellisten olojen ja yleisen mielipiteen välillä vallitseva ristiriitaisuus. — Vallankumous on luonteeltaan yleinen. — Miten Pohjois-Amerikan vapaussota vaikutti vallankumouksen puhkeamiseen. — Ranskan valtion huonot raha-asiat. — Levoton mieliala. — Vaalit. — Säätyjen edustajien kokoontuminen. — Kolmas sääty julistaa itsensä kansalliskokoukseksi. — Pallihuoneen vala. — Kuninkaallinen istunto. — Pariisin kansaa kiihotetaan. — Bastiljin hävitys. — Kuningas muuttaa Pariisiin. — Vallattomuuksia tapahtuu maaseuduilla. — Feodaalinen Ranska häviää. — Papiston siviilikonstitutsiooni. — Uusi hallinnollinen jako. — Kansa saapi vallan. — Vuoden 1791 perustuslaki. — Mars-kentän juhla. — Pakolaiset. — Kuninkaan pakoyritys. — Mirabeau. — Puolueet. — Klubbit.

XXX. *Ranska tasavaltana* 427
Hallituksen heikkous. — Jakobiinit saavat vallan. — Girondistit ja vuori-puolue. — Pallihuoneen valan vuosipäivänä toimeenpannut mielenosotukset. — Elokuun 10 p. — Syyskuun murhat. — Kansalliskonventti. — Marat, Danton, Robespierre. — Kuninkaan tuomio. — Mestaus. — Girondistit vangitaan. — V. 1793 perustuslaki. — Konventin hallitustapa. — Mestaukset. — Kapinat kukistetaan. — Uusi ajanlasku. — Kristinusko poistetaan. — Hävitysraivo korkeimmillaan. — Robespierre pääsee yksinvaltiaaksi. — Hän menettää henkensä. — Olot kehittyvät rauhallisemmiksi. — Uusi hallitusmuoto.

XXXI. *Vallankumouksen sodat. Napoleon Bonaparte* 445
Ranskalaiset tahtovat hankkia vapautta muillekin kansoille. — Sodan julistus. — Konventin aikuinen sodankäynti. — Belgia ja Hollanti valloitetaan. — Napoleon Bonaparte. — Italian sotaretki. — Egyptin retki. — Bonaparte palaa Ranskaan. — Brumaire'n vallan-

kumous. — Bonaparte ensimmäisenä konsulina. — Napoleonin yksinvalta. — Papit ja oppilaitokset. — Napoleonin hovi. — Hänen suuret henkiset ominaisuutensa. — Vallanhimo. — Toisen liittokunnan sota päättyy. — Kolmas liittokunta. — Itävalta masennetaan, Austerlitzin tappelu. — Preussin kukistus, Tilsitin rauha. — Napoleonin valta mahtavimmillaan. — Hänen mielivaltansa kasvaa. — Kansat nousevat häntä vastaan. — Venäjän sota. — Vapauden taistelu, Leipzigin tappelu. — Napoleon luopuu vallasta. — Hänen merkityksensä.

XXXII. *Taantumisen aika. Wienin kongressi ja pyhä allianssi* 471
Historiallisen kehityksen kulku. — Europan ruhtinaat ottavat järjestääkseen valtiolliset olot. — Wienin kongressin lausumat periaatteet. — Viisi suurvaltaa. — Pienemmät vallat. — Saksa ja Sweitsi. — Italia. — Pyhä allianssi. — Muita taantumisen merkkejä. — Uus-romanttisuus. — Toinen maailmankatsomus.

XXXIII. *Kansojen vapaudenharrastuksia. Kreikan vapaussota* 479
Kansojen pettymys. — Tyytymättömyyttä alkaa näkyä. — Katkera mieliala Saksassa. — Hallituksen ankarat toimenpiteet. — Espanjassa syntyy kapinoita. — Portugal saa perustuslain. — Carbonari-seura Italiassa. — Pyhän allianssin ruhtinaat tukahuttavat vapauden harrastukset. — Kreikkalaisten kansallinen innostus; hetairia. — Aleksanteri Ypsilantin yritys. — Kapina leviää koko kreikkalaismaailmassa. — Europan kansat osottavat myötätuntoisuutta; vapaaehtoisia. — Turkkilaisten julmuus. — Ibrahim tulee Egyptistä sulttaanin avuksi. — Missolongin puolustus. — Venäjän, Englannin ja Ranskan hallitusten vaatimukset. — Navarinon tappelu. — Kreikka pääsee itsenäiseksi.

XXXIV. *Heinäkuun vallankumous Ranskassa ja samanaikuiset levottomuudet muissa maissa* 492
Pyhän allianssin voima heikontuu. — Ludvig XVIII:nnen hyväksymä perustuslaki. — »Valkoinen hirmuvalta». — Kaarle X. — Hurja taantumusjärjestelmä. — Vastustus; kuninkaan ja eduskunnan välinen riita. — Heinäkuun ordonnanssit. — Kapina alkaa; katumetelit. — Bourbonien kuningasvalta häviää. — Ludvig Filip. — Vallankumous leviää muihin maihin. — Belgia eroaa Hollannista. — Karlistat ja Kristinos Espanjassa. — Don Miguelin hirmuvalta Portugalissa. — Vapauden yritykset Italiassa. — Sotaväen kapina Pietarissa v. 1825. — Puolan kapina vv. 1830—31. — Vapaustyö jatkuu.

XXXV. *Heinäkuun kuningaskunta Ranskassa ja Helmikuun vallankumous* . . . 509
Heinäkuun kuningaskunta perustuu kansan tahtoon. — Ludvig Filipin varovainen politiikka. — Legitimistit ja bonapartistit. — Tasavaltalainen puolue. — Se panee toimeen meteleitä. — Sosialistit; Fourier, Proudhon, Louis Blanc. — Hallituksen meno. — Vaalireformia vaaditaan; reformibanketit. — Kiihtynyt mieliala Pariisissa; Guizot erotetaan. — Metelit uudistuvat; Ludvig Filip luopuu hallituksesta. — Väliaikainen hallitus; kansallistyöhuoneet. — Kansalliskokous. — Työväen kapina. — Uusi hallitusmuoto.

XXXVI. *Vallankumousvuodet 1848 ja 1849* 519
Vallankumous leviää Ranskasta muihin maihin. — Frankfurtin parlamentti. — Kapina Berliinissä. — Levottomuudet Wienissä; Metternich erotetaan. — Itävallan eri kansat vaativat oikeuksia itselleen. — Mullistukset Italiassa. — Levottomuuksien luonne. — Sotilasvalta pääsee voitolle. — Metelit jatkuvat Wienissä; ne kukistetaan. — Unkarin kapina. — Itävallan hallitus kukistaa vapaudenyritykset Italiassa. — Preussi saapi perustuslain. — Frankfurtin parlamentti hajoaa. — Tasavalta häviää Ranskassa. — Ludvig Napoleonin väkivaltainen menettely Joulukuun 2 p. v. 1851. — Hän valitaan keisariksi.

XXXVII. *Italian yhdistyminen* 533
Sodat kansallisuuksien puolesta alkavat. — Napoleon I on laskenut pohjan kansalliselle Italialle. — Il risorgimento. — Ensimmäiset yritykset raukeavat. — Sardinian kuningaskunta; Viktor Emanuel. — Cavour valmistelee vapautusta. — Murhayritys Napoleon III:tta vastaan. — Hänen sopimuksensa Cavourin kanssa. — Sota Itävaltaa vastaan. — Keski-Italian vallat liittyvät Sardiniaan. — Garibaldi; Sisilian ja Neapelin valloitus. — Pius IX vastustaa kansallista asiaa. — Venetsian yhdistäminen. — Rooman valloitus. — Paavi »moraalisesti vankina». — Tulevaisuuden toiveet.

XXXVIII. *Saksan yhdistyminen* 541
Napoleonin herruus oli Saksalle edullinen. — »Suursaksalaiset» ja »pienssaksalaiset». — Preussi ja Itävalta. — Preussi muodostaa yhteisen tulliliiton. — Wilhelm I:sen ja eduskunnan välinen riita. — Otto von Bismarck; hänen päämaalinsa. — Laittoman kulunkiarvion mukaan otetaan veroja. — Sotalaitos järjestetään. — Itävallan eristäminen muista valloista. — Schleswig—Holsteinin kysymys. — Sota Tanskan kanssa. — Preussin ja Itävallan välillä syntyy riita. — Sota; Sadowan tappelu. — Pragin rauha. — Pohjois-Saksan liittokunta. — Napoleon III:nnen mahti on heikontunut. — Ranskassa tahdotaan sotaa. — Espanjan kruununperimysjuttu. — Sodan julistus. — Ranskalla ei ole liittolaisia. — Sen sotajoukko on huonossa kunnossa. — Preussin voitot. — Sedanin tappelu. — Parisin piiritys. — Frankfurtin rauha. — Saksan keisarikunta.

XXXIX. *Itävalta-Unkari* 561
Itävallan oloja aljetaan parantaa. — Kansallisuuksille myönnetään oikeuksia. — Ne kumotaan

uudella hallitussäännöllä v. 1861. —. Kaksoisvaltio. —. Kansallisuustaistelu Itävallan maissa. — Tshekit. — Itävallan heikkous. — Unkariin kuuluvien kansojen vaatimukset.

XL. *Ranskan kolmas tasavalta* 569
Mieliala sodan jälkeen. — Kommunardien kapina — Ranska toipuu; asevelvollisuuslaki. —. Uusi hallitusmuoto. — Tasavalta vakaantunut.

XLI. *Itämaan kysymys* 575
Turkin valtio on itämaalainen. — Kristityt ja Turkkilaiset. — Turkin huono hallitus. — Mahmud sulttaanin parannusyritykset raukeavat. — Hattısherif ja hattihymayum. — Vielä uusi reformiyritys. — Eri kansat pääsevät oikeuksiinsa. — Kreikan valtion olot; sen politiikka. — Rumanian asema vapaampi kuin muiden. — Krimin sota. — Rumania saa itsenäisyyden; Aleksanteri I ja Kaarle. — Obrenowitschien ja Karageorgewitschien suvut Serbiassa. — Montenegro, Bosnia ja Bulgaria. — Venäjän sota Turkkia vastaan vv. 1877—78. — San Stefanon rauha. — Tyytymättömyys rauhanmääräyksiin; Berliinin kongressi. — Itä-Rumilia liittyy Bulgariaan. — Serbian ja Bulgarian välinen sota v. 1886. — Ruhtinas Ferdinand ja Stambulow. — Milan luopuu hallituksesta. — Itämaan kysymys ei ole vielä ratkaistu.

XLII. *Englanti 19:nnellä vuosisadalla* 595
Puolueet ovat Englannissa maltillisempia kuin mantereen valtioissa. — Tory-puolue on johdossa vallankumouksen aikana. — Ylimyskunnalla on valta, ja maaomaisuus on sen hallussa. — Köyhän kansan huono asema. — Tehdasliike syntyy. — Kirkolliset olot. — Irlantilaisten asema. Taistelu »vanhaa Englantia» vastaan alkaa. — Sanomalehdet ja meetingit. — Hallituksen suunta kääntyy vapaamieliseksi, Yrjö Canning. — Katolilaisille myönnetään valtiolliset oikeudet. — Reform-akti. — Muita vapaamielisiä reformeja. — Viljalait poistetaan. — Vaalioikeutta laajennetaan. — Irlannin kysymys. — O'Connel. — Katovuodet 1846—49. — Irlantilaisia siirtyy Amerikaan, fenien liitto. — Gladstone. — Parannuksia Irlannissa. — Home-rule ja Parnell. — Maaliitto. — Boikottaus. — Gladstone käyttää pakkokeinoja ja tekee myönnytyksiä — Hän ajaa home-rulea. — Kehityksen luonne Englannissa. — Imperialismi.

XLIII. *Skandinavian valtakunnat 19:nnellä vuosisadalla* 612
Skandinavian valtakuntien valtiollinen merkitys on vähäpätöinen. — Kustaa IV Adolf ja vallankumous v. 1809. — Bernadotten politiikka. — V. 1809 hallitusmuoto. — Eduskuntareformia vaaditaan. — Uusi eduskuntalaitos v. 1866. — Ruotsin puolueet. — Norja Tanskan yhteydessä. — Se liittyy Ruotsiin. — Norjan eduskunta. — Puolueet — Riitakysymykset Ruotsin ja Norjan välillä. — Tanskan eduskunta ja puolueet. — Skandinavian maiden kehitys.

XLIV. *Venäjä Aleksanteri II:sen aikana* 623
Venäjän valtakunnan ala 19:nnen vuosisadan alussa. — Aleksanteri I ja Nikolai I. — Aleksanteri II:sen vapaamielisyys. — Orjuus hävitetään muissa maissa. — Orjien asema Venäjällä. — Vapautus. — Talonpoikien asema vapautuksen jälkeen. — Semstwo. — Muita vapaamielisiä reformeja. — Puolalaisten toiveet. — Kapina puhkeaa. —. Puolalaiset toivovat apua. —. Kapina tukahutetaan. — Puola menettää oikeutensa. — Nihilistit. — Aleksanteri II:sen kuolema. — Aleksanteri III ja Nikolai II.

XLV. *Suomen sota vv. 1808—9. Silmäys Suomen uusimpaan historiaan* . . . 633
Osa Suomea on aikaisemmin yhdistetty Venäjään. — Kustaa IV:nnen Adolfin itsepintaisuus. — Suomen puolustuksesta ei ole pidetty huolta. — Suomen sotavoimat. — Sota alkaa. — Peräytyminen. — Viaporin antautuminen. — Sodan jälkivaiheet. — Suomen armeija antautuu. — Porvoon valtiopäivät. — Uusi hallitusjärjestelmä. — Vanhan Suomen yhdistys. — Taantumisen aika. — Kansallinen herätys. — Aleksanteri II:sen aika. — Puolueet. — Viime vuosikymmenien edistys.

XLVI. *Silmäys Europan nykyisiin valtiollisiin oloihin* 646
Porvariston itsekkäisyys. — Neljännen säädyn vaatimukset. — Äänioikeutta laajennetaan. — Kansallisuuskysymys. — Sotavoimat ja aseet. — Kansainvälinen sotaoikeus. — Maailmanrauhan-aate. — Nykyiset valtioidenväliset riitakysymykset.

XLVII. *Nykyajan sosialismi* 653
Sosiaalisia epäkohtia on aina ollut. — Suurteollisuus ja vapaa kilpailu. — Sosialistien vaatimukset. — Sosialismin luonne. — Vanhimmat sosialistit tahtovat toimia yksinään. — Sosialistit liittyvät kansanvaltaiseen puolueeseen. — Työväen asia tulee kansainväliseksi. — Kaarle Marx. — Kansainvälinen työväenyhdistys. — Ferdinand Lassalle ja kansalliset työväenpuolueet. — Saksan sosiaalidemokratit. — Muiden maiden sosialistiset puolueet. — Yhteiset kongressit. — Miten sosialistit ajavat asiaansa. — Bakunin. — Anarkistien oppi ja ohjelma. — Heidän toimiansa. — Sosialismin vastustajien väitteet. —. Valtion tekemiä parannuksia työväen hyväksi.

XLVIII. *Amerikan olot 19:nnellä vuosisadalla*. 670
Amerikassa on europalainen sivistys. — Yhdysvaltain alueen lisääntyminen. — Pohjois- ja etelä-valtojen välillä vallitseva riitaisuus. — Orjakysymys. — Abraham Lincoln valitaan

presidentiksi. — Sisällinen sota. — Yhdysvaltain myöhempi kehitys. — Monroën oppi. — Yhdysvallat rupeavat ajamaan laajempaa politiikkaa. — Espanjan siirtomaiden epäedullinen asema. — Vapaudenharrastukset. — Simon Bolivar ja vapautus. — Eri valtioiden kesken on sotia. — Sisäisiä rauhattomuuksia. — Etelä-Amerikan valtiot ovat jääneet kehityksessä takapajulle. — Europan valtioiden siirtomaat Amerikassa.

XLIX. *Aasia* 681

Aasia on suureksi osaksi Europalaisten hallussa. — Englannin ankara herruus Intiassa. — Kapina v. 1857. — Intian nykyinen asema. — Englanti valloittaa Intian niemimaan rajojen takana olevat maat. — Venäjän alueet Siperiassa. — Venäjä laajentaa alueitaan Keski-Aasiassa. — Ranskan siirtomaat. — Kiinan vanha sivistys ja uskonto. — Valtiolliset olot. — Englannin Itä-Intian kauppaseuran kauppa Kiinassa. — Opiumi-sota. — Europalaiset saavat laajempia kauppaoikeuksia. — Kiinalaisten muukalais-viha ja boksarien kapina. — Japanin vanhimmat olot. — Mikado ja daimiot. — Kauppasopimukset. — Japanissa pannaan reformeja toimeen. — Se on Aasian tärkein valtio. — Sota Venäjän kanssa.

L. *Afrika ja Australia* 709

Afrika on ollut kauan tuntematon maanosa. — Afrikan alkuasukkaat ja niiden valtiot. — Varhaisin yhteys muiden kansojen kanssa. — Afrikan tutkimus alkaa. — Niilin lähteet löydetään. — Livingstone, Stanley ja Emin-pasha. — Orjakauppa. — Kansainvälinen afrikalainen seura ja Kongo-valtio. — Afrika jaetaan Europan hallitusten kesken. — Englanti saapi Egyptin. — Arabi-pasha. — Mahdin kapina Sudanissa. — Englannin Etelä-Afrikan siirtomaat ja buuri-sota. — Ranska valloittaa Algierin. — Ranskan muut siirtomaat Afrikan mantereella. — Madagaskarin valloitus. — Portugalin siirtomaat. — Espanjan, Italian ja Saksan alusmaat. — Afrikan sivistys on heikko. — Australian manner joutuu Englannin siirtomaaksi. — Australian valtioliitto. — Polynesian saariryhmät.

LI. *Keksinnöt, tieteet, taiteet ja kaunokirjallisuus 19:nnellä vuosisadalla* 730

Tieteet ovat suuresti edistyneet 19:nnellä vuosisadalla. — Höyryn käyttäminen teollisuudessa. — Höyrylaivat. — Rautatiet. — Sähkölennätin ja sen merkitys. — Telefooni. — Tuomas Edison. — Sähkön käyttäminen liikevoimana. — Löytöretkeilijöitä. — Geologia. — Darwin ja hänen oppinsa. — Tähtitiede. — Fysiikka. — Kemia. — Ihmisruumiin tutkiminen. — Lääketiede. — Luonnontieteiden yhtenäisyys. — Historiankirjoitus. — Tilastotiede ja muinaistiede. — Vertaileva kielitiede. — Uskontotiede. — Filosofia. — Uusromanttinen suunta ja sen vastustajat. — Romaanikirjallisuus. — Kuvaavat taiteet. — Kansanopetus. — Yliopistonlaajennus ja kansanopistot. — Kansantajuinen kirjallisuus, kirjastot ja sanomalehdet. — Taidenautintoon on tilaisuus. — Europalainen kulttuuri on yleismaailmallinen.

KUVALUETTELO.

UUSI AIKA.

Kanuunain käyttöä Kaarle rohkean sodissa, siv. 4.
Paperin tekijä, 6.
Gutenberg, 7.
Kirjanpainajia 1500-luvulla, 8.
Henrik Purjehtija, 10.
Kolumbus, 12.
Kolumbuksen laivat, 13.
Korkeampiarvoinen muinaismeksikolainen soturi, 17.
Espanjalainen kauppalaiva Amerikan löydön aikana, 21.
Sixtus IV asettaa virkaan erään Vatikanin kirjaston hoitajan, 23.
Niccolo Macchiavelli, 26.
P. Pietarin kirkko, 28.
»Suuriruhtinattaren Madonna», 29.
Erasmus Rotterdamilainen, 31.
Ulrich von Hutten, 32.
Medici-sukuinen paavi Leo X kahden kardinaalin kanssa, 34.
Martti Luther munkkipuvussa, 36.
Anekauppa, 37.
Fredrik viisas, 40.
Kaarle V, 41.
Wartburgin linna Thüringenissä, 42.
Ritari kapinallisten talonpoikien keskessä, 44.
Knipperdollingk ja Juhana Leydenistä, 45.
Kaarle V ja paavi Clemens VII ratsastavat samassa juhlakulkueessa Bolognaan, 47.
Filip Melankton, 48.
Augsburgin päätöksen julistaminen, 49.
Saksin herttua Moritz, 51.
Frankfurtin valtakaupunki 16:nnellä vuosisadalla, 53.
Olaus Petri, 55.
Kustaa Vaasa, 56.
Sivu Agrikolan Uuden Testamentin käännöksestä, 61.
Ulrik Zwingli, 63.
Schwüzin, Urin, Unterwaldenin ja Zürichin viirit, 64.
Juhana Calvin, 65.
Juhana Knox, 67.
Henrik VIII, 69.
Towerin linna Lontoossa, 71.
Elisabet, 72.
Luther saarnastuolissa, 75.
Paavi Pietarin istuimella, 77.
Katolinen pappi, 78.
Ignatius Loyola, 80.
Ranskan lähettiläs saapuu Venetsian senaatin eteen, 84.
Ludvig XII, 86.
Frans I, 88.
Kaarle V:nnen lähtö Tunisiin, 90.
Filip II ensimäisen, kolmannen ja neljännen vaimonsa sekä poikansa Don Carlos'in kanssa, 93.
Alban herttua, 94.
Vanha maurilaistalo pihanpuolelta, Granadan maakunnassa, 96.
Flaamilainen pankkiiri vaimoineen, 98.
Maistraatin kokous Antverpenissa, 99.
Vilhelm Oranialainen 30-vuotiaana, 101.
Geusi-raha, 102.
Egmontin ja Hornin mestaus Brüsselissä, 103.
Moritz Oranialainen, 105.
Henrik II:n kuolinhuone, 108.
Kolme hugenotti-ylimystä, Coligny-veljekset, 109.
Frans, Guisen herttua, 110.
Kaarle IX, 112.
Katukahakka Pariisissa 16:nnellä vuosisadalla, 114.

Henrik IV, 117.
Maria Stuart, 119.
Elisabet matkalla erään ministerinsä maatilalle, 121.
Fransis Drake, 124.
Sotalaiva 16:nnellä vuosisadalla, 125.
Hollannissa lyöty armaada-muistoraha vuodelta 1588, 126.
Erik XIV, 128.
Gripsholman linnan piha, 130.
Kaarina Maununtytär, 131.
Juhana III, 132.
Sigismund, 135.
Flemingien sukukartano Kuitia, 137.
Kuningas Kaarle IX, 140.
Klaus Kristerinpoika Horn, 143.
Venäläisiä partioretkeläisiä. 145.
Tanskan kuningas Kristian IV, 146.
Kustaa II Adolf, 147.
Baijerin herttua Maksimilian, 151.
Neuvosmiesten heitto akkunasta ulos, 153.
Kreivi Juhana Tserklaes von Tilly, 154.
Wallenstein, 156.
Sotilaita 1600-luvun alkupuolella, 158.
Kustaa Adolf nousee Saksassa maalle, 161.
Magdeburgin pommitus, 163.
Kustaa Adolfin kuolema, 164.
Ruotsin valtiokansleri Aksel Oxenstierna, 165.
Lennart Torstensson, 168.
Espanjan kuningatar Isabella, 172.
Kuningas Filip IV, 173.
Espanjalaisia aatelismiehiä 1600-luvulla, 174.
»Suuri vaaliruhtinas», 176.
Kaarle X Kustaa, 177.
Arvid Wittenberg. Sotamarsalkka Puolan sodissa, 178.
Ranskalaisia talonpoikia 1600-luvnlla, 179.
Amsterdamin satama 1600-luvulla, 181.
Hollantilaista porvaristoa. Verkakauppiasten ammattikunnan johtajat, 183.
Lontoo 1600-luvulla, 185.
Baco Verulamilainen, 188.
Descartes, 190.
Spinoza, 191.
Galilei, 192.
Kirjakauppa Pariisissa Ludvig XIII:nnen aikana, 195.
Shakespeare, 196.
Kristina kuningatar, 199.
Pietari Brahe, 200.
Pietari Brahen puoliso Kristina Katarina, o. s. Stenbock, 201.
Rothovius, 202.
Maria di Medici, 205.
Richelieu kardinaalin puvussa, 206.
Ludvig XIII ottaa La Rochellesta tultuaan vastaan Pariisin kauppiasten edustajat, 207.
Valtiosäätyjen avaus v:na 1614, viimeisen kerran ennen vallankumousta, 209.
Mazarin, 211.
Ludvig XIV, 213.
Versailles'in palatsi puutarhan puolelta, 215.
Aatelisperhe, 217.
Kuninkaan makuuhuone Versailles'issa, 218.
Colbert, 221.
Seinen rantaseutu Pariisissa. Vasemmalla kuninkaanpalatsi Louvre, taustalla uusi silta, yliopisto y. m., 223.
Turenne, 224.
Vastaanottomenot hovissa, 225.
Jaakko I, 227.
Kaarle I, 230.
Straffordin kreivi, 231.
Straffordin tuomion julistus 1641 parlamentissa, 234.
Cromwell, 237.
Kaarle II ratsain, 242.
Pidot Kaarle II:sen hovissa, 243.
Jaakko II, 245.
Juhana de Witt, 250.
Madame de Maintenon, 253.
Wilhelm III, 255.
Leirikohtaus, 257.
Kööpenhamina 17:nnellä vuosisadalla, 259.
Valtiosäätyjen yhteisistunto 1600-luvulla, 263.
Sali Aksel Oxenstjernan omistamassa Tidön linnassa, 267.
Läckön linna, jonka omisti yksi Kaarle XI:nnen holhoojia, Magnus Gabriel de la Gardie, 268.
Kaarle XI, 269.
Juhana Gezelius vanhempi, 272.
Moskowan Kreml nykyään, 275.
Tsaari Mikael Romanow, 277.
Pietari suuri vuonna 1686, 279.
Kaarle XII, 282.
Pietarin ympäristöt sen perustamisaikana, 285.
Pultavan tappelu, 287.
Viipuri ja sen linna v:na 1709, 289.
Puolan kuninkaan vaali, 299.
Savoyin prinssi Eugén, 301.
Fredrik Wilhelm I, 303.
Fredrik suuri, 305.
Maria Teresia, 307.
Keisarinna Elisabet, 312.
Katarina II, 315.
Puolan asema 1772, 318.

Potemkin, 320.
Taddeus Kosciusko, 321.
Fredrik I, 324.
Arvid Horn, 325.
Charles Emil Lewenhaupt, 327.
Kuningatar Loviisa Ulriika, Kuuttarena, 329.
Kustaa III, 333.
Vaasan hovioikeuden talo, 334.
Augustin Ehrensvärd, 336.
Yrjö Maunu Sprengtporten, 337
Suursaaren tappelu, 339.
Leiri Suomen sodassa, 341.
Kuningatar Anna, 343.
William Pitt vanh., sittemmin Chathamin lordi, 346.
Hollantilaisten perustama Uus-Amsterdam, nyk. New-York, 1600-luvulla, 348.
Warren Hastings, Itä-Intian kenraalikuvernööri, 352.
Hayder Ali, Mysorin ruhtinas, 353.
William Penn, Pennsylvanian kveekarisiirtokunnan perustaja, 355.
Yrjö Washington, 359.
James Cook, 362.
Ludvig XV, 365.
Ranskalainen kauppias, 370.
Talonpoikien epätoivo sotaväenotosta, 373.
Satiirinen kuva talonpojan asemasta, 375.
John Locke, 377.
Voltaire, 379.
J. J. Rousseau, 381.
Montesquieu, 383.
Isak Newton, 385.
Fredrik Suuren linna Sans-Souci Potsdamin vieressä, 388.
Immanuel Kant, 389.
Gotthard Ephraim Lessing, 391.
Johan Wolfgang Göthe, 392.
Friedrich Schiller, 393,
Antti Chydenius, 395.
Henrik Gabriel Porthan, 396.
Bellman, 397.
Keisari Jooseppi II, 401.
Ludvig XVI, 404.
Maria Antoinette, 405.
Struensee, 409.
Jacques Necker, 413.
Camille Desmoulins, 415.
Mirabeau, 417.
Bastiljin valloitus, 419.
Yöllä Elokuun 4 p:n jälkeen, 421.
Veljeysjuhla Kesäkuun 14 p:nä 1790, 423.
Maximilien Isidore Robespierre, 426.
Hyökkäys Tuillerioihin Elokuun 10 p:nä 1792, 431.
Erään vallankumous-tuomioistuimen istunto, 433.
Paul Marat, 435.
Ludvig XVI nousee mestauslavalle, 437.
Avioparin vihkiminen tasavallan aikana, 441.
Katutaistelu Rue Honorélla vuonna 1795, 444.
William Pitt nuorempi, 446.
Lazare Nicolas Carnot, 447.
Napoleon Bonaparte Arcolen tappelussa, 449.
Meritaistelu Abukirin luona Elok. 1 p. 1798, 451.
Englannin yliamiraali Nelson, 457.
Napoleonin ja Aleksanteri I:n kohtaus Tilsitissä, 461.
Maria Louise Itävaltalainen ja hänen poikansa Rooman kuningas, 463.
Napoleonin hovi, —.
Aleksanteri I, 465.
Napoleon Moskovassa, 466.
Ranskalaisia sotureja kotimatkalla, 467.
Vapaaehtoisten lähtö sotaan, 468.
Napoleon hyvästelee kaartiaan Fontainebleaussa Huhtik. 20 p:nä 1814, 470.
Kreivi Talleyrand, 473.
François René Auguste, Chateaubriand'in vikomti, 477.
G W. F. Hegel, 478.
Ruhtinas Metternich, 481.
Fredrik Wilhelm III, 483.
Kreivi Kapodistria, 487.
Mehemed Ali, Egyptin varakuningas, 489.
Andreas Miaulis, muuan kreikkalainen kapinanjohtaja, 490.
Ludvig XVIII, 493.
Adolf Thiers, 496.
Ludvig Filip, »porvarikuningas», 499.
Leopold I, Belgian kuningas, 501.
Don Carlos, 503.
Nikolai I, 505.
Kreivi Czartoryski, 506.
Eriarvoisia sotilaita Puolan armeijasta, 507.
Jooseppi Mazzini, 508.
Frans Guizot, 511.
Louis Blanc, 514.
Ludvig Filipin pako, 516.
Runoilija Lamartine, 517.
Fredrik Wilhelm IV, 521.
Paavi Pius IX, 524.
Ludvig Kossuth, 526.
Kreivi Tapani Szechenyi, 527.
Viktor Emanuel, Italian kuningas, 529.
Napoleon III Italian sodan aikoina, 531.
Camillo Cavour, 534.
Napoleon III Solferinon kolmepäiväisessä tappelussa, 537.
Wilhelm I, 544.

Fredrik Wilhelm IV julistaa perustuslain Jouluk. 5 p:nä 1848, 545.
Otto v. Bismarck, 547.
Tanskalaisten painettihyökkäys Dübbölin tappelussa, 550.
Ranskan keisarinna Eugenie, 553.
Sotamarsalkka kreivi Helmut von Moltke, 556.
Leon Gambetta, 558.
Wilhelm I julistetaan keisariksi, 559.
Frans Deák, 563.
Unkarin parlamenttipalatsi, 565.
Keisari Frans Jooseppi, 566.
Kreivi Andrassy, ensin Unkarin ja sittemmin Itävalta-Unkarin pääministeri, 567.
Jules Favre, 570.
Ranskalainen kommuunisotilas, 571.
Mac Mahon, 573.
Mahmud II, 577.
Venäjän politiikan johtajat 1850-luvulla, 581.
Sevastopolin piiritys, 583.
Milosch Obrenowitsch, 585.
Kohtaus Turkkilaisten hirmutöistä, 587.
Osman-pasha, 588.
Turkkilaisten hyökkäys Venäläisten asemia vastaan Shipka-solassa, 589.
Berlinin kongressin osanottajat v.1878, 591.
Bulgarian Aleksanteri, 593.
Viktoria kuningatar valtaistuimelle noustessaan 1837, 597.
Yrjö Canning, 600.
Sir Robert Peel, 604.
Daniel O'Connel, 607.
Gladstone esittämässä home-rulea, 609.
Kustaa IV Adolf, 613.
Kaarle XIV Juhana, 615.
Bernadotten perhe, 617.
Oskar II, 619.
Grundtvig, 620.
Viktor Rydberg, 621.
Nikolai I, 625,
Aleksanteri II, 628.
Aleksanteri II vainajana, 632.
Buxhöwden, 635.
Gustafsvärdin linnoitus Viaporissa viime vuosisadan alkupuolella, 636.
Karl Johan Adlercreutz, 637.
von Döbeln, 639.
Porvoon valtiopäiväin avaus Porvoon tuomiokirkossa, 641.
Johan Wilhelm Snellman, 644.
Saksan valtiopäiväpalatsi Berlinissä, 649.
Saksalainen kaartinrykmentti paraatissa, 651.
F. M. C. Fourier, 656.
Kaarle Marx, 658.
Ferdinand Lassalle, 661.
August Bebel, 662.
P. J. Proudhon, 665.
Venäläinen sosialisti Alexander Herzen, 666.
Etevä saksalainen taloustieteilijä Gustav Schmoller, 668.
Tyypillinen kullankaivaja-siirtola Klondykessä, 671.
Neekerimaja Floridan niemimaalla, 672.
Abraham Lincoln, 674.
Simon Bolivar, 677.
Maksimilianin palatsi Meksikossa, 679.
Delhin palatsi, 683.
Nana Sahib, 685.
Jermak, Siperian valloittaja, 689.
Shamyl, Kaukaasian vuorikansain johtaja sodassa Venäjää vastaan, 690.
Khivan antautuminen 1873, 693.
Kiinalaisia mandarineja ja sotilaita, 697.
Pekingin kaupungin portti, 700.
Kiinalainen valtiomies Li-Hung-Tschang, 701.
Daimion asepuku vanhaan aikaan, 703.
Mutsu-Hito, 705.
Japanilaisten hyökkäys boksari-sodassa, 706.
Port-Arthur, 707.
Abessinian negus Menelik, 711.
Henry Morton Stanley, 713.
Neekeri-orjien kuljetus, 715.
Ismail-pasha, 717.
Sudanilainen uskonsoturi, 718.
Gordon, 719.
Paul Krüger, 721.
Buurijoukko etuvartiossa, 722.
Abd-el-Kader, Maurien itsenäisyyden etevin puolustaja Ranskaa vastaan, 724.
Saksan hallitusrakennus Dar-es-Salaamissa, 727.
Ensimmäinen matkustajajuna Liverpoolin ja Manchesterin välillä, 732—733.
Tuomas Edison, 734.
A. E. Nordenskjöld, 736.
Nansenin Fram ajelehtimassa Jäämerellä, 737.
Charles Darwin, 738.
Jaakko Berzelius, 740.
Pasteur, 742.
Ranke, 744.
H. Taine, 745.
Th. Mommsen, 746.
Arthur Schopenhauer, 748.
Viktor Hugo, 751.
Byron, 752.
Emile Zola, 744.
Leo Tolstoi, 755.
Henrik Ibsen, 756.
Richard Wagner 757.

UUSI AIKA

I.

Suuret keksinnöt keski- ja uuden ajan rajamailla.

Siirto uuteen aikaan. — Ruudin keksintö ja sen merkitys. — Kompassi. — Paperin keksintö. — Käsinkirjoitetut kirjat. — Kirjapainon keksintö ja sen merkitys.

Keski-ajan johtavat aatteet sekä niiden pohjalla kehittyneet olot ja laitokset alkoivat jo 14:nnellä ja 15:nnellä vuosisadalla riutua; paavin herruus ei ole enää entisellään, kun hänen täytyy Avignonissa olla 70 vuotta puoliksi vankina, ja Roomaan palattuaan hänen asemallansa ei ole enää entistä pyhyyteen perustuvaa vankkuutta; feodaalilaitos häviää häviämistään, ja aateliston rinnalla kolmas sääty saapi valtiolliset oikeudet; uskonsotien asemasta tavataan valtiollisia sotia; kirkon oppiakin aljetaan arvostella, ja monta luopiota ilmestyy. Sanalla sanoen keski-ajan harrastukset häviävät, sillä niiden ylläpitävä pohja ja perustus on kulunut, eikä niillä ihmisten mielissä enää ole tukea. Mutta kun sivistyksen vanhat olomuodot rappeutuvat, syntyy uusia sijaan; 16:nnen vuosisadan alussa on kaikkialla näkyvissä uutta vireyttä, tuoreutta ja elinvoimaa. Uuden ajan sivistysmuodot pääsevät alullensa. Kansalliset valtiot muodostuvat, kun luja keskihallitus varttuu entisen feodaalisen paikallishallituksen sijaan; suurten löytöretkien johdosta virkistynyt kauppa ja teollisuus synnyttää kansallistaloudessa perinpohjaisen muutoksen, sillä keski-ajalla vallinneen maaomaisuuden rinnalla saapi liikkuva tavara arvon ja samassa porvarissääty entistä suuremman merkityksen; kirkon yhteys hajoaa lopullisesti, tieteet ja taiteet vapautuvat sen holhuunalaisuudesta. Ja lisäksi monet käytännölliset keksinnöt saavat entisissä oloissa monta muutosta aikaan, tehden kokonaan lopun keski-ajasta.

Ruudin keksintö muutti sodankäynnin toisellaiseksi. Ylpeä aatelisherra saattoi ennen lujassa linnassaan puolustaa itseään kuninkaan sotavoimien häntä ahdistaissa, mutta ruudin avulla voitiin linnan muurit hajoittaa



Kanuunain käyttöä Kaarle rohkean sodissa. (Eräästä keski-ajan käsikirjoituksesta.)

ja pakottaa sen herra siten antautumaan. Kuninkaalla yksin oli tykistö, jonka hän saattoi kuljettaa minne hyvänsä uppiniskaisia feodaaliherroja kurittamaan. Kuninkuuden vaurastumiselle ruudin käyttämisellä oli siis tärkeä merkitys. Aatelisherra saattoi niinikään keskiaikuisessa taistelussa hyvän rauta-asun suojaamana harjaantuneen sotaratsun selässä tehdä keihäällään suurta tuhoa jalkamiesten riveissä, mutta ruudin tultua käytäntöön tuli jalkaväen merkitys jotenkin samanarvoiseksi kuin ratsuväen; se teki tappelun tasapäisemmäksi entistään. Taitava sodan johto rupesi olemaan tärkeämpänä seikkana, kuin ruumiillinen voima ja persoonallinen urhoollisuus, sillä etevä johtaja saattoi pienemmilläkin joukoilla päästä tappelussa voitolle. — Ruudin keksijänä on pidetty milloin mainiota oppinutta *Roger Bacoa,* milloin saksalaista munkkia *Barthold Schwartzia,* mutta asian oikea laita näkyy kuitenkin olevan sellainen, että sen valmistaminen on Kiinalaisilta opittu; Kiinalaiset näet olivat oppineet sekoittamaan hiiltä, tuli-

kiveä ja salpietaria, jota seosta he käyttivät ilotulituksissa; Arabialaiset oppivat sen heiltä, mutta alkoivat käyttää sitä sota-aseissa. Espanjan Arabialaisilta sama keksintö levisi Ranskaan ynnä muihin Länsimaihin. Ensi kerran tiedetään ruutia käytetyn Crecyn taistelussa v. 1346, jossa kanuunat saivat aikaan niin suuren melun, »että itse taivas tuntui jyrisevän«, niinkuin eräs aikalainen kertoo. Ainoastaan kanuuneissa ensi alussa käytettiinkin ruutia, jonka avulla viskattiin suuria rautakuulia piiritettyä linnaa vastaan; mutta pian aljettiin kiväärejäkin jousien asemasta käyttää. Ensin ne olivat puutteellisia ja kömpelöitä, mutta aikojen kuluessa on yhä uusia parannuksia tehty, jonka kautta niiden tuhoa tuottava voima on tullut yhä kauheammaksi.

Kompassin eli magneettineulan keksintö aukaisi aavan meren ihmisille; merimiehet saattoivat sen johdossa jättää rannat, joita he ennen purjehtiessaan olivat olleet pakotetut silmällä pitämään. Pohjantähti, jota myöskin oli pidetty oppaana, oli pilvisellä taivaalla näkymätön. Mutta tuo pieni hienolle neulalle vapaasti liikkumaan pantu magneetti, joka aina osottaa pohjoista kohti, teki kulun varmaksi, sekä taivaan tähdistä että rannikoista riippumattomaksi. Ilman tätä eivät Portugalilaiset olisi päässeet Afrikan ympäri Intiaan, eikä Kolumbus saattanut lähteä suuren, tuntemattoman valtameren poikki purjehtimaan. — Arabialaisilta luultavasti Europalaiset oppivat tuntemaan magneettineulan, mutta uusien keksintöjen kautta se sai käytännössä entistä suuremman arvon. Amalfista kotoisin oleva *Flavio Gioja* kiinnitti ensiksi magneetin neulan kärkeen vapaasti liikkumaan, ja ulkoapäin tulevaa vaikutusta estääkseen hän sulki sen pyöreään koteloon, jonka päällä ilmansuunnat olivat merkityt.

Ruudin käyttäminen muutti sodan menon, kompassi taas aukaisi koko maailman ihmisille; *paperin* ja *kirjapainon* keksinnöt tekivät opin leviämisen kaikkiin kansaluokkiin mahdolliseksi ja aukaisivat siten hengen maailman kaikille ihmisille. Sen vuoksi näillä keksinnöillä onkin ollut suurin ja tärkein vaikutus.

Vanhan ajan kansat piirsivät kirjoituksia kiviin, puuhun, metalleihin tai papyruskasvin lehtiin; myöhemmin valmistettiin nahasta, etupäässä lampaannahasta, n. k. pergamenttia, jota keski-ajallakin vielä käytettiin. Jo ensimmäisellä vuosisadalla j. Kr. s. Kiinalaiset olivat oppineet valmistamaan puiden kuorista, silkkilumpuista, hampusta ja puuvillasta juoksevaa ainetta eli tahdasta, josta paperilevyjä tehtiin. Tämä taito tuli ristiretkien aikana Europassa tunnetuksi. Mutta tälläinen puuvillapaperi,

jota etupäässä Itämailla valmistettiin, oli hyvin kallista, ja vasta sitten kuin liinakankaasta aljettiin paperia valmistaa, sai se käytännöllisen merkityksen. 14:nnellä vuosisadalla tuli liinakankaasta tehtyjen paitojen käyttäminen Länsimaissa yleiseksi, ja kuluneita paitoja sekä valmistettaissa jääneitä tilkkoja aljettiin nyt käyttää sen valmistukseen. Vasta nyt, kun liinapaperi tuli käytäntöön, pergamentti jäi syrjään; ainoastaan tärkeät asiakirjat vielä senkin jälkeen sille kirjoitettiin, sillä se oli vasta keksittyä paperia paljon kestävämpää.



Paperin tekijä. (Saksalaisen Jost Amman'in eri säätyjä esittävästä puupiirrossarjasta.)

Paperin keksintö oli tarpeellinen kirjapainon keksinnölle, sillä kalliille aineelle painamalla ei olisi kirjoja voitu tehdä niin helppohintaisiksi, että niistä suurtakaan hyötyä olisi ollut. Ennen kirjat kirjoitettiin käsin; Roomalaiset käyttivät sivistyneitä orjia tällaiseen kopioimiseen; munkit kopioivat keski-ajalla luostareissa; yliopistoilla taas oli koko joukko kirjureita, jotka pitivät tätä tointa ammattinaan. Mutta tämän varsinaisen kirjoittamisen ohessa oli tehty jonkinlaisia valmistavia keksintöjä, joista kirjapainotaito johtui. Oli näet tapana leikata puuhun pyhimysten kuvia ja kuvien alle lyhyitä kirjoituksia; tällaisen puupiirroksen päälle vedettiin mustetta ja senjälkeen se painettiin paperille, joten helposti saatiin vaikka kuinka monta kappaletta; saatettiinpa koko kirjakin saada sillä tavalla

painetuksi, kun joka sivu erikseen leikattiin puuhun. Mutta tämä kävi vaikeaksi, isotöiseksi, ja kun virheitä oli päässyt piirrokseen, oli niitä mahdoton saada siitä korjatuiksi. Eräs hollantilainen *Laurentius Coster* alkoi sen vuoksi leikata kirjasimet erilleen toisistaan, jotta niitä tarpeen mukaan saatettiin sovittaa yhteen. *Juhana Gutenberg,* jota pidetään kirjapainotaidon varsinaisena keksijänä, tunsi arvattavasti irtonaiset puusta



Gutenberg. (Vaskipiirroksen mukaan.)

leikatut kirjasimet, mutta kun nämät olivat heikot ja hapraat, alkoi hän valmistaa niitä lyijy- ja antimoniumi-sekoituksesta, jonka kautta ne tulivat kestävämmiksi. Niinikään hän alkoi käyttää painokonetta, johon hän sai aiheen viininpuristuskoneesta. Tämän avulla muste saatiin paperille tasaisemmaksi kuin ennen käytetyillä keinoilla. Gutenberg teki keksintönsä Strassburgissa, mutta palasi sitte kotikaupunkiinsa Mainziin, jossa hän liittyi erääseen rikkaaseen *Fust*-nimiseen porvariin yhdessä hänen kanssaan raamattua painosta valmistaakseen; kolmanneksi otettiin muuan

kalligraafi eli kaunokirjoittaja *Pietari Schöffer,* joka oli opiskellut Pariisin yliopistossa. Ensimmäiseksi he kuitenkin painoivat anelippuja, joita tähän aikaan kaupiteltiin yli koko kristikunnan; mutta v. 1455 ilmestyi latinan-

Der Buchdrücker.



Ich bin geschicket mit der preß
So ich aufftrag den Firniß reß/
So bald mein dienr den bengel zuckt/
So ist ein bogn papyrs gedruckt.
Da durch kombt manche Kunst an tag/
Die man leichtlich bekommen mag.
Vor zeiten hat man die bücher gschribn/
Zu Meinz die Kunst ward erstlich triebn.
F.iij Der

Kirjanpainajia 1500-luvulla. (Jost Amman'in mukaan.)

kielinen raamattukin painosta. Fust ja Schöffer, joka viimemainittu rupesi valamalla valmistamaan metallikirjasimia sen sijaan että niitä ennen oli yksi erältään kaiverrettu, jatkoivat kirjanpainamista, mutta karkottivat varsinaisen keksijän Gutenbergin, joka kuoli v. 1468 köyhänä ja mitäkään

kunniaa aikalaisiltaan saamatta tärkeästä keksinnöstään. Taidon tuntijat koettivat sitä pitää salassa; mutta ennen pitkään se kuitenkin levisi. V. 1462 sattui näet Mainzissa suuria levottomuuksia, viholliset kun valloittivat kaupungin; sen johdosta kirjapainon työmiehet hajaantuivat eri seuduille, ja 15 vuotta senjälkeen oli hyvin monessa suuressa kaupungissa kirjapaino. Pariisiin perustettiin ensimmäinen kirjapaino v. 1469; Ruotsissa oli sellainen jo keski-ajan lopulla, mutta Suomeen tuli tällainen laitos vasta v. 1642, kaksi vuotta sen jälkeen kuin yliopisto oli perustettu.

Kirjapainotaidon keksinnön kautta kirjallisuus tuli niin sanoaksemme kaikkien ihmisten omaisuudeksi. Käsinkirjoitettuja kirjoja olivat ainoastaan valtiot, luostarit ja muutamat rikkaat saattaneet hankkia itselleen, yhden kirjan ostoon kun tarvittiin suuri pääoma, usein talon hinta. Mutta nyt tiedon virta tuli laajemmaksi. Vilkas henkinen liike 15:nnellä ja 16:nnellä vuosisadalla, joka toi esiin vanhan ajan sivistyksen aarteet, saattoi sen kautta levitä; siitä Luther ja Zwingli saivat välikappaleen, joka oli välttämätön heidän uskonpuhdistustyössään, voimmepa sanoa, teki sen mahdolliseksi.

II.

Löytöretket.

Ristiretket ja löytöretket. — Kahta tietä luullaan päästävän Intiaan. — Portugalilaiset purjehtivat Afrikan rannikkoa pitkin. — Vasco da Gaman tulo Intiaan. — Kristoffer Kolumbuksen suunnitelma. — Hän lähtee purjehtimaan länteenpäin. — Uuden maanosan löytö. — Kolumbuksen muut retket. — Portugalilaiset hankkivat itselleen lisää kauppapaikkoja Aasiassa. — Ferdinand Magelhaens purjehtii maapallon ympäri. — Amerikan alkuasukasten olot. — Meksikon valloitus. — Peru valloitetaan. — Intiaaneja kohdellaan tylysti. — Heidän lukumääränsä vähenee. — Neekeriorjuus saapi alkunsa. — Lähetyssaarnaajien vaikutus. — Portugalin herruus Intiassa on itsekästä. — Espanjaan tulee rikkauksia Amerikasta. — Hallinto Espanjan siirtomaissa. — Löytöretkien merkitys.

Kahdennellatoista ja kolmannellatoista vuosisadalla valtasi Europan kansat ristiretkien into, joka saattoi suuret joukot lähtemään Pyhäänmaahan; autuuden saavuttaminen oli oleva palkkana retken vaivoista, ja tämä toivo saikin useimmat sinne lähtemään; mutta myöskin maalliset edut,

kauppa, maiden valloitukset, maineen- ja seikkailunhalu, moneen vaikuttivat; 15:nnellä ja seuraavalla vuosisadalla on samantapainen into Länsi-Europan kansoissa vallalla; mutta nyt ovat etupäässä aineelliset edut, kauppa, rikkauksien hankkiminen ja myöskin tiedonhalu, Europalaisia johtamassa oudoille ja vaarallisille matkoille, jota vastoin uskonnollinen harrastus on näihin verraten syrjäseikka, vaikkakin kristinuskon levittämistä pakanakansoihin tuotiin vaikuttavana syynä esille. Portugalin ja Espanjan kansat ovat retkien etupäässä. Pyreneain niemimaan maantieteellinen asema Välimeren ja Atlantin välillä oli siihen varsin sopiva; sen kansat olivat saaneet kansallista innostusta ja voimaa vuosisatoja kestäneestä taistelusta uskottomia vastaan, ja nyt, kun nämät olivat karkotetut, jatkuu tuo virkeä toimintahalu löytöretkissä. Intian vanhoista ajoista asti rikkauksistaan kuulu maa oli saatava lähempään yhteyteen Länsimaiden kanssa, sillä monen välittäjän kautta kuljetettavat tavarat tulivat kalliiksi, jota paitsi entinen kauppatie oli hankala, varsinkin senjälkeen kuin Turkkilaiset olivat valloittaneet Egyptin.


Henrik Purjehtija. (Miniatyyrikuva.)

Mutta miten päästä sinne? Oli kaksi eri suunnitelmaa sen ajan etevimmillä miehillä; toiset luulivat, että purjehtimalla Afrikan ympäri, niinkuin Foinikialaisten jo vanhalla ajalla kerrottiin tehneen, päästäisiin Intiaan, toiset taas, niinkuin Kristoffer Kolumbus, arvelivat, että länteenpäin halki suuren valtameren purjehtimalla tultaisiin itäiseen Aasiaan, jossa Intia muka oli. Viimemainittu suunnitelma perustui maan pallomaisuuteen, joka käsitys ei kuitenkaan vielä ollut yleinen. Portugalilaiset toteuttivat edellisen, Espanjan avulla taas ryhdyttiin jälkimmäiseen, josta johtui uuden maanosan löytäminen.

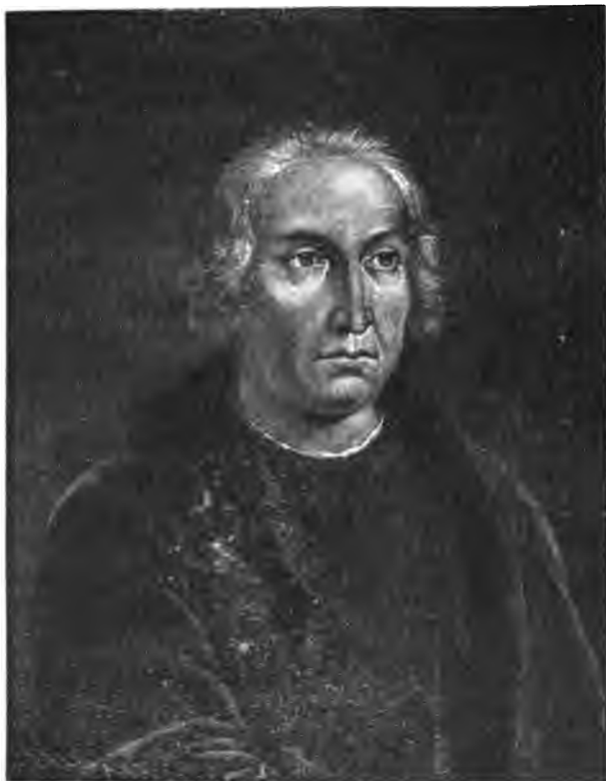
Jo 15:nnen vuosisadan alussa Portugalilaisissa oli herännyt suuri into uusien maiden etsimiseen. Pohjois-Afrikasta saatiin kalliita tavaroita, joita karavaaniteitä tuotiin Guinean rannikoilta; mutta tahdottiin itse päästä niitä tuontipaikoista hakemaan. Infantti *Henrik,* kuningas Juhana I:sen kolmas poika, oli näiden retkien varsinainen puuhaaja, mutta papistokin yhtyi samaan harrastukseen; kaikki matkalle lähtevät saivat kirkon siunauksen, jokainen laiva oli pyhitetty, jokaisen matkueen mukana oli

pappi yhtä välttämätön olemassa kuin merimiehet, joka siirtokuntaan rakennettiin kirkko linnoituksen ja kauppakonttoorien ohessa. Vähitellen vaan matka edistyi, sillä pelko ja taikaluulot olivat kauan esteenä; päiväntasaajan kohdalla esim. luultiin laivojen kuumuuden vuoksi syttyvän palamaan, meri oli muka kauempana paksua ja täynnä hirviöitä j. n. e. Mutta ennen pitkää tuollaiset luulot huomattiin perättömiksi. — V. 1419 tuli eräs matkue *Madeiran saareen,* jonne Kartagolaiset jo olivat purjehtineet; *Azorit* ynnä muut Afrikan länsirannikolla olevat saariryhmät löydettiin niinikään ja saavuttiin *Guinean* rannikolle; purjehdittiinpa päiväntasaajankin yli, ja v. 1486 *Bartolomeus Diaz* saapui Afrikan eteläisimpään niemeen, jonka hän nimitti *Myrskyjen-niemeksi,* mutta jolle Portugalin kuningas *Juhana II* antoi *Hyväntoivon-niemen* nimen, miksi sitä on senjälkeen kutsuttu.

V. 1497 lähti *Vasco da Gaman* johdossa Lissabonista neljä pientä laivaa, joissa oli 160 miestä, uudelle retkelle; lähtiessään hän nautti pyhän ehtoollisen, ja siihen paikkaan rannalle, josta hän laivaan astui, rakennettiin luostari. Hän purjehti Afrikan eteläisen niemen ohi ja tuli Mozambikin rannikolle, jossa Portugalilaiset ihmeekseen tapasivat Muhammedilaisia. Melindan ruhtinas antoi hänelle luotsin, ja 22:ssa vuorokaudessa Portugalilaiset nyt purjehtivat tuon 700 penikulmaa leveän Intianmeren yli ja saapuivat Toukokuun 20 p:nä v. 1498 *Kalikutin* kaupunkiin. Intiaan oli siis tultu.

Kuutta vuotta aikaisemmin oli *Kristoffer Kolumbus* löytänyt uuden maanosan ja omistanut sen Espanjan kuninkaalle. Genuassa syntyneenä v. 1446 vaiheilla hän 14-vuotiaasta asti oli ollut merimiehenä, tehnyt matkoja pohjoiseenpäin Islantiin asti ja siellä kenties kuullut kerrottavan Islantilaisten jo 11:nnellä vuosisadalla tekemistä retkistä »Hyvään viinimaahan», joka oli nykyisten Yhdysvaltain pohjoisosassa Atlantinmeren rannalla; niinikään hän ahkeraan oli tutkinut vanhoja kertomuksia ja karttoja sekä niiden nojalla vähitellen muodostanut selvän suunnitelman rohkeata matkaa varten, jonka hän ensin esitti Genuan hallitukselle. Tämä julisti sen kuitenkin mielipuolen houreiksi, ja Kolumbus esitti sen nyt Portugalin kuninkaalle sekä sittemmin Englannin kuninkaalle Henrik VII:lle, mutta niidenkään kannatusta saamatta. Vihdoin hän tuli Espanjaan. »Mitenkä pääsette takaisin tulemaan pyöreätä maanpalloa myöten?» kyselivät ajan oppineet, ja Salamankan yliopiston jumaluusoppineet julistivat hänet haaveilijaksi ja kerettiläiseksi, koska muka raamatussa ei mainita maan pallonmuotoisuudesta.

Kolumbus oli jo Espanjastakin lähtemäisillään, kun hän sai kutsun tulla kuningatar Isabellan luo, joka nyt suostui auttamaan hänen yritystään. Ferdinand ja Isabella, valtameren hallitsijat, nimittivät Kolumbuksen kaikkien valtamerien suuramiraaliksi ja niiden maiden varakuninkaaksi, jotka hän löytäisi. Kolme vähäpätöistä laivaa hänelle annettiin, ja Elokuun 3 p:nä 1492 hän lähti matkalle Paloksen satamasta. Kanarian

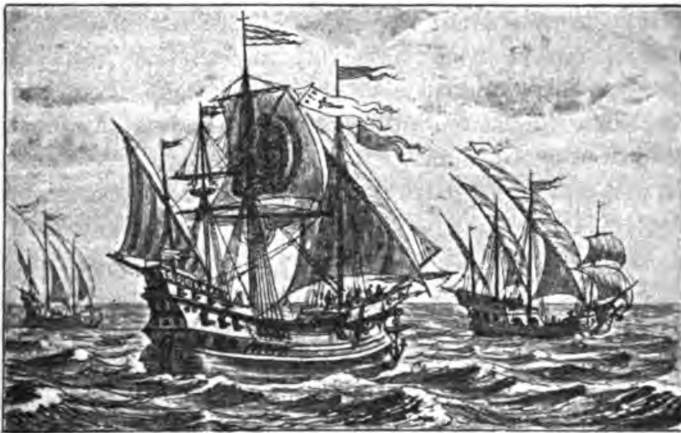


Kolumbus.

saarille poikettuaan läksi tuo pieni laivue oudoille vesille, joita kolme viikkoa yhtä mittaa hyvässä myötätuulessa kuljettiin. Pelko valtasi ennen pitkää laivaväen, tahdottiin palata takaisin, ja tekivätpä merimiehet kapinankin, uhaten surmata Kolumbuksen, joka kuitenkin varmana retkensä onnistumisesta pysyi lujana. Vihdoin Lokakuun 11 p:nä kuului la Pinto-nimisestä laivasta huuto »maata!» ja seuraavana aamuna noustiin pienen *Guanahanin* saaren rannalle, jota nykyään kutsutaan *San Salvadoriksi*. Samalla matkalla tuli Kolumbus vielä *Kuban* ja *Haitin* saaren, ja

seuraavalla retkellä hän kulki *Pienille Antilleille;* kolmannella matkalla v. 1498 hän saapui Etelä-Amerikan mantereelle Orinoco-virran suuhun.

V. 1502 Kolumbus purjehti sinne vielä neljännen kerran, mutta silloin hän jo oli suosionsa menettänyt. Ferdinand kuningas, joka oli luvannut hänelle kaikkien hänen löytämiensä maiden varakuninkuuden, vieläpä perinnölliseksi hänen suvussaan, rupesi pelkäämään, että Kolumbus tulisi mahtavammaksi kuin hän itse, jonka vuoksi hän lähetti erään tuomari Bobadillan varustettuna laajalla valtuutuksella ottamaan selvän niistä syytöksistä, joita häntä vastaan oli nostettu. Kahleisiin sidottuna hän nyt tuotiin kotimaahan, jossa hän kyllä jalon Isabellan vaikutuksesta vapautettiin



Kolumbuksen laivat.

siitä syytöksestä, että hän muka olisi petoksia tehnyt; mutta suosioon hän ei enää päässyt. Hän kuoli unohdettuna ja masentuneena v. 1506. — Kolumbuksen aikalaiset eivät palkinneet hänen ansioitansa, ei uudelle maanosalle edes annettu hänen nimeänsä, vaan erään florensilaisen *Amerigo Vespuccin* nimen mukaan sai se Amerikan nimen. Tämä mies kirjoitti v. 1499 tekemiensä matkojen johdosta ensimmäisen kertomuksen jonka kautta tuo uusi maanosa tuli Europassa tarkemmin tunnetuksi.

Kun tiet näin olivat raivatut, ilmestyi kyllä sellaisia miehiä, jotka jatkoivat sekä löytöjä että samassa maiden omistamista. Portugalilaisten täytyi taistella etupäässä Arabialaisten kanssa, joiden hallussa Intian kauppa tähän asti oli ollut, ja jotka nyt kaikin mokomin tahtoivat karkottaa Europalaiset sieltä; toisaalta taas he alkoivat sekaantua hindulaisten ruhtinasten keskinäisiin riitoihin, päästäkseen siten itse maan asioita

johtamaan, alottaen siis heidän keskuudessaan samaa menettelyä, jonka kautta Englantilaiset myöhemmin ovat saattaneet suurimman osan Intiaa valtaansa. *Alvarez Cabral* perusti ensimmäisen kauppakonttoorin Kalikutiin, sama mies, jonka myrsky Intian-matkalla ajoi Etelä-Amerikan rannalle, joten hän tuli Brasilian löytäjäksi. *Almeida,* Intian ensimmäinen varakuningas, voitti v. 1508 Muhammedilaiset suuressa taistelussa, jonka kautta meren herruus joutui Portugalille; hän valloitti niinikään vastapäätä Punaisenmeren suuta olevan *Sokotoran* saaren sekä Persian lahden suussa olevan *Ormuzin,* jonka kautta vanha kauppatie Egyptin kautta kokonaan suljettiin. *Albuquerque* jatkoi valloituksia Intiassa, tehden *Goan* Portugalin vallan pääkaupungiksi, ja laajensipa hän sitä Intiasta itäänpäin *Malakan* niemelle ja *Molukkien saarille* asti sekä teki sopimuksia Siamin ja Pegun kuninkaiden kanssa. Hänellä sanotaan olleen suuremmoinen tuuma, hän kun aikoi tehdä Egyptistä erämaan johtamalla Niilin juoksun Punaiseenmereen saadakseen siten ikuisiksi ajoiksi kaupan Egyptistä siirtymään. Kostaakseen taas islamin maailmalle Jerusalemin ja Konstantinopolin valloituksen, hän tahtoi hävittää Mekan ja Medinan. Nämät suuret suunnitelmat jäivät kuitenkin toteuttamatta, ja Albuquerque kuoli köyhänä ja kuninkaansa suosion menettäneenä v. 1515.

Useat muutkin miehet jatkoivat vielä siirtomaiden laajentamista, niin että pieni Portugal 16:nnen vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla omisti pitkiä rannikkomaita Portugalista Hyväntoivon-niemeen sekä siitä Hindustaniin, Malakkaan ja aina Kiinaan ja Japaniin asti; sillä oli 4000 vaiheilla konttooreja ja linnoituksia. Portugalilaisten laivat kulkivat tällä laajalla alalla vuosittain tavaroita tuomassa; Afrikan rannoilta saatiin kultahiekkaa, norsunluuta ja myöhemmin orjia; Ormuzista tuotiin Keski-Aasian kauppatavaroita; Diusta, Goasta, Ceylonista Intian kalliita tavaroita, metalleja, timantteja sekä kasvimaailman tuotteita. Mutta Portugalilaiset eivät katsoneet tehtäväänsä yksinomaan hyödyn kannalta, vaan nuo sankarit Gama, Almeida, Albuquerque ynnä muut tahtoivat kulkea myöskin sivistyksen ja kristinuskon levittäjinä kaukaisiin maihin, ja kauppiaiden jälkiä seurasivat pian lähetyssaarnaajat, varsinkin Jesuiitat. Tämä aika on Portugalin kansallisen suuruuden aika, jonka vuoksi sen suurin runoilija *Camoëns* on *Lusiados*-nimisessä eepoksessaan ottanut esittääkseen Gaman retken.

Kolumbus oli asettanut päämaalikseen itäiseen Aasiaan purjehtimisen, ja sinne hän luuli tulleensakin. Mutta pian tultiin huomaamaan, ettei tuo maa Aasia ollutkaan, vaan että oli suuri valtameri vielä siitä

erottamassa. Aljettiin sen vuoksi täydentää Kolumbuksen suunnitelmaa hakemalla kulkutietä, jota myöten päästäisiin Atlantinmerestä Isoon-valtamereen; *Cortez* etsi sitä Meksikon lahden perukasta, englantilainen *Cabot* taas Pohjois-Amerikan rannoilta; mutta vasta *Ferdinand Magalhaens,* joka synnyltään oli portugalilainen, vaikka hän Espanjan kuninkaan Kaarle V:nnen antamilla laivoilla oli lähtenyt matkalle, sen löysi purjehtimalla Etelä-Amerikan rannikkoa pitkin, kunnes hän tuli siihen salmeen, joka erottaa maanosan Tulimaasta ja jota sittemmin on kutsuttu Magelhaensin salmeksi. Tästä hän lähti vielä oudolle suurelle merelle huolimatta laivamiestensä pelon-tunteista ja vastustuksen ilmauksista. Vaikka hänen täytyisi pureskella nahankappaleet touvien päistä, täyttäisi hän keisarille antamansa lupauksen, vastasi hän, kun ruokavarojen niukkuudesta hänelle valitettiin. Samallainen tarmo ja uskaliaisuus, joka Kolumbuksen oli perille saattanut, vei Magelhaensinkin suunnitteleman yrityksen toivottuun päämaaliin. Ison-valtameren saariryhmiin hän purjehti, saapuen vihdoin Filippineille, jossa alkuasukkaat surmasivat hänet sekä useita hänen seuralaisistaan. Henkiin jääneet, satakunta miestä, kulkivat *Sebastian d'Elcanon* johdossa Molukkien saaristoon, missä Portugalilaiset, joita he siellä tapasivat, hämmästyivät kuullessaan heidän idästäpäin sinne saapuneen. Hyväntoivon-niemen kautta he saapuivat Espanjaan kolme vuotta ja yhden kuukauden matkalla oltuaan (1519—1522). Kaarle V kutsui rohkeat purjehtijat hoviinsa ja antoi heille monellaisia kunnian- ja armon-osotuksia; niinpä *Elcano,* jolle nyt, kun Magelhaens oli surmansa saanut, tuli kunnia ensimmäisestä maanpallon ympäri tehdystä matkasta, sai kuvata maanpallon sukuvaakunaansa.

Portugalilaiset hankkivat valloituksillaan ainoastaan kauppapaikkoja, jotka olivat hajallaan sangen laajalla alalla; mutta Espanjalaiset ottivat Amerikassa haltuunsa suunnattoman suuria maa-aloja. Rohkeat, älykkäät, seikkailunhaluiset miehet jatkoivat Kolumbuksen alottamia löytöjä, osottaen toimillaan, kuinka paljon europalaisen sivistyksen tarjoomilla eduilla saatettiin saada aikaan sellaisten kansojen keskuudessa, jotka eivät sitä tunteneet. Amerikan alkuasukkaat, joita aljettiin kutsua *Intiaaneiksi,* koska Kolumbus ja hänen aikalaisensa luulivat vasta löydettyä maata Intiaksi, olivat osaksi luonnon-tilassa; he kulkivat alastomina, eivät tunteneet maanviljelystä, heillä ei ollut vakinaisia asuinpaikkoja, toiset, *Karaibit,* olivat ihmissyöjiäkin. Mutta oli siellä sivistyneitäkin kansoja, niinkuin *Meksikon Aztekit, Keski-Amerikan* kansat ja *Perun* väestö. Aztekien sivistys, joka oli kehittynein, oli kuitenkin suuresti europalaisesta jäljessä; heillä oli kyllä suuria kaupunkeja, komeita rakennuksia,

varsinkin jumalien temppeleitä; oli maanteitä, joita myöten vallitsi vilkas yhteys pääkaupungin ja maakuntien välillä; vesijohtoja oli kaupungeissa; kaduilla oli valaistus; taiteet, varsinkin rakennustaide, oli edistynyt; on löydetty taidokkaasti tehtyjä astioita, jotka osottavat melkoisen korkealle kehittynyttä teollisuutta; ylimalkaan he teknillisellä alalla olivat suuresti edistyneet. Rautaa he eivät kuitenkaan vielä tunteneet, vaan heidän aseensa olivat vaskesta. Mutta henkisessä suhteessa Meksikolaiset olivat raakalaisten kannalla. Heidän uskonnossaan ei tavata mitäkään aatteellisempaa vivahdusta, vaan se oli törkeätä taikauskoa; eri jumaluusolentoja, niinkuin sodan, Manalan y. m., jotka olivat heidän temppeleissään kuvattuina, palveltiin, ja ihmisuhrejakin käytettiin heidän puoleensa käännyttäessä.

Jo v. 1518 eräs espanjalainen *Grijalva* oli löytänyt tämän maan, ja seuraavana vuonna 1519 rohkea ja älykäs, mutta julma ja säälimätön seikkailija *Ferdinand Cortez* lähti Kuban saaresta sitä valloittamaan; mukanaan hänellä oli ainoastaan 700 miestä, 18 hevosta sekä 10 tykkiä. Näin vähäisellä voimalla hän sai sen kuitenkin hävitetyksi; sotataito ja kuri, kylmä ja säälimätön päällikkö, tuliaseet ja hevoset, joita Amerikassa ei ennen ollut, olivat Espanjalaisille eduksi, mutta tärkein syy oli kenties Aztekein onneton taikausko. Tavaton pelko syntyi, kun he näkivät valkoihoiset ihmiset, jotka muka kantoivat ukkosta käsissään.

Cortez poltattaa laivansa Meksikon rannalle tultuaan; lahjoja lähettämällä koettaa kuningas *Montezuma* saada hänet palaamaan; mutta se vaan kiihottaa Espanjalaisten halua; ja pienellä joukollaan, johon oli liittynyt noin 6000 Tlaskalalaista, Meksikolaisten naapureja, mutta jotka olivat heidän kanssaan vihamielisellä kannalla, hän alkoi piirittää pääkaupunkia, jossa oli noin 300,000 asukasta. Cortez sai viekkaudella kuninkaan ja hänen linnansa haltuunsa ja pakotti hänet tekemään uskollisuudenvalan Kaarle V:nnelle. Meksikolaiset yrittivät kuitenkin pelastaa vapautensa, ryhtyen kapinaan, mutta heidät voitettiin, ja uutta kuningasta *Guatimozinia* kidutettiin tulisilla hiilillä, jotta saataisiin hänet tunnustamaan, missä hänen aarteensa olivat. Useita johtavia miehiä ja ylimyksiä niinikään poltettiin. Julmuudella ja tylyydellä Cortez näin pilasi suuren maineensa. — Keski-Amerikaan ja sieltä eteläänpäin Espanjan valta levisi hyvin nopeasti; kullanhimo oli kiihottamassa uusiin valloituksiin, niinkuin seuraavasta näkyy.

Kerran kun Espanjalaiset Panaman kannaksella punnitsivat kultakappaleita, tuli siihen muuan alkuasukas, joka kaatoi kumoon heidän vaakansa, sanoen, että neljän päivänmatkan päässä eteläänpäin oli maa, jossa oli kultaa vaikka mihin tarpeisiin hyvänsä käytettäväksi. Kolme

seikkailijaa, joista yksi oli löytölapsi, toinen entinen koulunopettaja, kolmas sotamies, kuuli tämän, ja he päättivät lähteä etsimään sitä maata. *Almagro, Luque* ja *Pizarro* saapuivat siten Peruun. Siellä hallitsi Inkas'ien suku, jotka kutsuivat itseänsä auringon pojiksi. Pizarro menetteli täällä yhtä rohkeasti, sydämmettömästi ja petollisesti kuin Cortez Meksikossa. Hän meni pääkaupunkiin Cuzkoon muka kuninkaan ystävänä,



Korkeampiarvoinen muinaismeksikolainen soturi. (Vanhan meksikolaisen maalauksen mukaan.)

otti hänet vangiksi, pakotti hänet lunnaikseen hankkimaan noin 9 metriä korkean huoneen täyteen kultaa, mutta saatuaan tämän hän kuitenkin kuristutti hänet. Almagro kulki Chileen asti. Pian syntyi seikkailijoiden kesken riita Inkas'ien rikkauksia jaettaessa. Almagro vangittiin ja surmattiin, mutta hänen puoluelaisensa taas murhasivat Pizarron hänen omassa palatsissaan Limassa. Sen jälkeen tapahtui vielä useita murhia, kunnes vihdoin v. 1546 saatiin järjestys aikaan ja Espanjan valta vakaannutetuksi.

V. 1550 vaiheilla oli tuo laaja ala Meksikon pohjoisesta rajasta La Plata-virran suunseuduille asti Etelä-Amerikaan, Brasiliata lukuunottamatta, Espanjan alusmaana ja pysyi samassa asemassa lähes 3 vuosisataa. Brasilia joutui Portugalin siirtomaaksi.

Löytöretkien kautta melkoinen osa maanpiiristä liittyi sivistyneen maailman yhteyteen. Intia ja muut Aasian maat olivat tosin jo vanhalta ajalta asti kaupan kautta olleet historian kansojen yhteydessä, mutta nuo Itämaiden kansat olivat kuitenkin eläneet jotenkin erikseen ja puolittain horrostilassa, siksi kuin Europalaiset itse heidän maihinsa asettuivat. Kolumbuksen löytämä maa taas huomattiin kokonaan uudeksi maanosaksi, jota Europalaiset alkoivat omistaa itselleen, ja tässä he menettelivät paljon tehokkaammin kuin Aasian maita anastaessaan. Alkuasukkaita Intiaaneja vastaan syntyi oikea hävityssota, jonka vertaista tuskin milloinkaan on tavattu. Espanjalaiset eivät säästäneet minkäänlaisia keinoja tätä heikkoa kansaa hävittääkseen; petollisuus ja väkivalta olivat, niinkuin äsken mainittiin, Meksikon ja Perun valloittajien toimissa nähtävänä, ja samallainen menettelytapa tuli muuallakin yleiseksi. Niinpä suuria verikoiriakin harjoitettiin ruskeaihoisia vainuamaan ja kiihotettiin heitä surmaamaan. Kullanhimo julmuuden usein sai aikaan, mutt'ei 16:nnen vuosisadan katsantotapa tuollaista menettelyä ankarasti tuominnutkaan, ja voitiinhan sitä katsoa uskonnolliselta kannalta katsoen otolliseksikin sellaisen kansan kesken, joka piti juhlana inkvisitsionin julmien tuomioiden toimeenpanemista.

Mutta ei yksinomaan suoranainen raaka hävitys vaikuttanut Intiaanein vähenemiseen, vaan yhteys valkoihoisten kanssa ylimalkaan, sillä monessa paikassa, missä he saivat rauhassa elää, supistui heidän lukumääränsä supistumistaan. Paloviina alkoi tehdä tuhoa heidän keskuudessaan; rokkotauti, joka Europalaisten mukana oli tänne tullut, surmasi niinikään heitä runsaasti. Työhön Intiaanit olivat tottumattomia ja ruumiinrakennukseltaan heikkoja, jonka vuoksi he eivät siihen suuresti kyenneetkään; mutta kun Espanjalaiset pakottivat heitä vuorikaivoksiin ja myöhemmin maanviljelystöihin, tuotti tämäkin osaltaan tuhansille kuoleman. Tavataanpa vielä heissä epätoivon aikaansaamaa itsensähävittämisraivoakin; Antillein saarilla äidit kuristivat lapsiansa kuoliaaksi, miehet surmasivat vaimojansa ja menivät itse sen jälkeen hirsipuuhun; koettivatpa äidit sikiönsä jo kohdussaan surmata. Työn-orjuudessa vietettynä ei elämällä heistä ollut enää mitään viehätystä. Alkuasukasten lukumäärä vähenikin suunnattomasti; niinpä Hispaniolan (Haitin) saa-

ressa oli v. 1492 1 miljoona asukkaita, mutta 19 vuotta myöhemmin ainoastaan 14,000.

Säästääkseen näitä onnettomia alkuasukkaita ryhtyi eräs Meksikon piispa *Las Casas* heitä puolustamaan. Hän paljasti kirjoituksissa Espanjalaisten harjoittamia julmuuksia, kertoen torttyyristä, jota heitä kohtaan käytettiin; hän mainitsee myöskin, että koiria, joita oli syötetty ihmislihalla, jotta paremmin tuntisivat ihmisten jäljet, käytettiin heitä vainoamaan. Tästä oli jonkun verran apua, sillä Kaarle V julkaisi useita lakeja alkuasukkaiden suojelemiseksi. Mutta se saattoi sen sijaan toiselle ihmisrodulle kärsimyksiä. Sama Las Casas näet kehotti kuljettamaan Afrikasta neekerejä, jotka olivat ruumiiltaan vankempia ja samallaiseen ilmanalaan tottuneita. V. 1517 Kaarle V eräälle suosituileen antoi luvan viedä 4000 neekeriä Amerikaan; tämä myi saamansa oikeuden Genualaisille, ja siten ihmisyyttä alentava orjakauppa sai alkunsa. Portugalilaisten Afrikan rannoilla olevissa konttooreissa ihmiskauppaa nyt ruvettiin tekemään; kauppiasten asiamiehet taas kävivät sisämaassa pyytämässä orjia niinkuin metsän-eläimiä.

Katolisen kirkon asiamiehet, etupäässä kerjäläismunkit, koettivat niinikään Amerikan alkuasukasten kovaa kohtaloa saada lievennetyksi sekä levittää näihin luonnon-lapsiin autuuden oppia. Epäilevin mielin Intiaanit kuitenkin alussa heitä kuuntelivat, sillä mitäkään hyvää ne eivät luulleet heidän voivan tarjota. »Anna kastaa itsesi, niin pääset taivaaseen!» sanoi eräs munkki Intiaanille. »Tulevatko Espanjalaiset sinne?» tiedusteli tämä. »Ainoastaan hyvät ja viisaat», vastasi munkki. Mutta kuitenkin Intiaani arveli: »Sitten en minä tahdo mennä taivaaseen». Mutta lähetyssaarnaajien into oli suuri, varsinkin senjälkeen kuin jesuiitat sinne tulivat; Intiaaneja alkoi kääntyä suurissa joukoissa; muutamiin vaikutti kenties kristinopin totuus, toisiin joku kaunis legenda tai katolisen jumalanpalveluksen loisto ja komeus. Kirkkoja kohosi, papit, piispat ja arkkipiispat muodostivat ennen pitkää täälläkin hierarkian, luostareja rakennettiin, kouluja perustettiin; Meksikon ja Liman yliopistot tulivat henkisen elämän pääpaikoiksi. Mutta syvälle ei kristinoppi kuitenkaan päässyt tunkeutumaan Intiaanein henkielämään, eikä heistä ole myöhemminkään tullut sivistyksen kannattajia. Valkeaihoiset ovat Amerikan sivistysmaaksi tehneet.

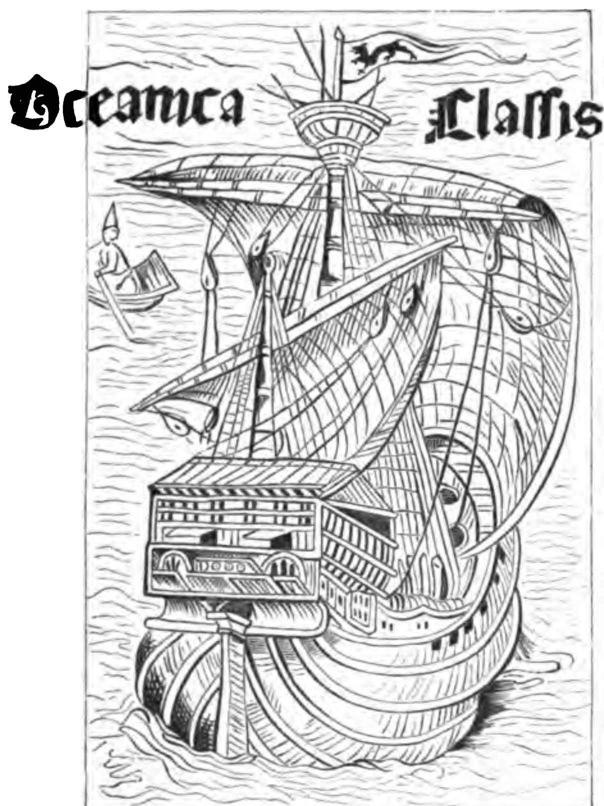
Sekä Portugalilaiset että Espanjalaiset käyttivät saamiaan laajoja siirtomaita ainoastaan omaksi hyödykseen; rikkauksien saaminen oli pääasia, ja tätä näkökohtaa silmällä pitäen määrättiin siirtomaiden asema emämaahan ja niiden olot järjestettiin. *Goassa* asui Portugalin kunin-

kaan asettama siirtomaiden varakuningas, jolla oli sangen laaja valta; mutta koska tähän virkaan määrätty henkilö sai siinä olla ainoastaan kolme vuotta, koetti hän tällä ajalla hankkia itselleen rikkauksia niin paljon kuin suinkin. Kaikki muutkin virkamiehet ottivat kaikilla keinoilla mitä saada voivat. Portugalin kuningas taas omisti itselleen muutamain tavarain yksinomaiskaupan eli monopoolin tai pakotti kauppiaat vuokraamaan valtion laivoja tavaroiden tuontia varten. Yksityiset taas mikäli mahdollista harjoittivat salakauppaa; Portugalilaisten valta Intiassa tuli pian vihatuksi, heidän kauppapaikkansa joutuivat ennen pitkää rappiolle, ja 17:nnen vuosisadan alussa Hollantilaiset anastavat Intian kauppaherruuden itselleen.

Portugalilaisia oli siirtokuntiin vähälukuisesti asettunut asumaan, jonka vuoksi heidän asemansa siellä olikin alusta alkaen heikko; mutta Espanjasta kulki oikea kansan tulva Amerikaan, jonne kullanhimo ihmisiä houkutteli; uusi maanosa oli muka oikea kultamaa, Eldorado. Kultakaivoksien viljeleminen olikin ensi aluksi melkein yksinomaan Espanjalaisten tarkoitus, ja suunnattomasti noita kalliita metalleja Europaan tuotiinkin. On laskettu, että kahdesta tuottavimmasta kultakaivoksesta, Zacatecas'ista Meksikosta ja Potosi'sta Perusta, vuosittain saatiin noin 300,000 kilogr. puhdasta hopeata (1 kilogr. on arvoltaan yli 222 Suomen markkaa). Vasta myöhemmin aljettiin Amerikassa käyttää hedelmällistä luontoa hyväkseen viljelemällä sekä siellä jo ennen tunnettuja hyötykasveja, niinkuin indigoa, kakaota, tupakkaa y. m., että Europasta sinne vietyjä, niinkuin liinaa, hamppua, viinirypäleitä y. m. Maa otettiin pois alkuasukkailta ja jaettiin Espanjalaisten kesken n. k. *repartimientos'iin.*

Jotta emämaalle tulisi kaikki hyöty siirtomaista, oli niitä kielletty itse harjoittamasta teollisuutta ja kauppaa; eikä muukalaistenkaan sallittu siirtomaihin asettua. Kaikki kauppa oli Espanjalaisten kauppaseurojen hallussa, joihin kuului muutamia rikkaita sukuja; Sevillan kaupunki oli sen keskustana. Joka vuosi lähti sen satamasta 12 suurta laivaa, »gallionia», Puerto-Bellon satamaan Etelä-Amerikaan ja 15 Vera-Cruziin Meksikon rannalle, vieden Espanjan teollisuustuotteita, tuoden taas siirtomaiden tavaroita, etupäässä kultaa ja hopeata. Samoin lähettivät Portugalilaiset vuosittain Maaliskuussa Lissabonista Pernambucon tai Rio-Janeiron satamiin Brasiliaan laivaston tavaroineen, joka taas palasi Brasilian antamia aarteita mukanaan. Mutta tämä itsekäs ja ahdasmielinen järjestelmä kulutti ja köyhdytti siirtomaita eikä emämaallakaan ollut todellista hyötyä niistä, sillä se vieroitti kansan oikeasta työstä, joka on varallisuuden todellinen pohja.

Yhtä itsekkäästi kuin kaupan ja teollisuuden järjestämisessä menetteli emämaa myöskin siirtomaiden hallinnossa. Espanjan kuninkaalla oli siirtomaissa rajaton valta, jonka paavi Aleksanteri VI julkaisemassaan bullassa oli hänelle antanut, mutta valtaansa ylläpitämään kuningas asetti varakuninkaita, joita ensin oli 2, myöhemmin 4. Sotaväki ja hallinto



Espanjalainen kauppalaiva Amerikan löydön aikana.

olivat heidän määrättävissään, mutta oikeusasioita käsitteli eri tuomioistuin, joka saattoi muistuttaa varakuninkaitakin heidän toimistaan. Kaikkiin virkoihin pääsi ainoastaan Europassa syntyneitä Espanjalaisia; Amerikassa syntyneet Europalaisetkin, *kreolit,* olivat syrjäytetyt; nämät puolestaan taas halveksivat alkuasukkaita, Intiaaneja, ja sekarotuisia, *mestitsiä,* sekä myöhemmin tulleita neekerejä ja *mulatteja,* jotka olivat neekereistä ja Europalaisista muodostunut sekarotu. Espanjan

siirtomaiden väestö oli täten melkein kuin kasteihin jaettu, sillä eri rodut olivat toisistaan jyrkästi erotetut, ja vasta viime aikoina, jolloin vapauden kaipuu on kaikissa herännyt, on tuo erilaisuus ainakin jossakin määrin tasoittunut.

Löytöretkillä oli mitä suurin merkitys uuden ajan oloihin. Kauppa sai niiden kautta toisen suunnan ja tuli entistä paljon laajemmaksi. Tähän saakka se oli kulkenut pääasiallisesti maata myöten, mutta nyt se siirtyi merelle, jonka vuoksi sisämaiden kaupungit alkoivat rappeutua, merikaupungit sitävastoin vaurastua. Venetsia ja Genua lakkasivat olemasta Europan kaupan keskuspaikkoina, sillä se siirtyi Atlantinmeren rannoille; ensin Lissabon, Sevilla ja Cadiz olivat tärkeimmät kauppakaupungit, mutta kun Espanjan valtiollinen suuruus alkaa hävitä, siirtyy kauppakin Hollantilaisille ja Englantilaisille, jolloin Amsterdam, Antverpen ja Lontoo tulevat maailman kaupan keskuspaikoiksi, joista muiden maiden laivat käyvät kauppatavaroita noutamassa. Entistä vilkkaampi yhteys eri kansojen välillä syntyy vilkkaamman kaupan kautta. Amerikan löydön johdosta tuli liikkeeseen suunnattoman paljon kultaa ja hopeata, jotka keski-ajalla olivat olleet yhä vähenemässä, sillä rahaa hävisi suuressa määrin Itämaille, Europalaiset kun toivat sieltä paljon tavaroita, mutta tuskin mitään veivät. Sitä paitsi käytettiin kalliita metalleja runsaasti koristuksien ja etenkin kirkontarpeiden valmistukseen. Mutta nyt liikkeeseen tulleesta kullasta ja hopeasta muodostui n. s. liikkuva omaisuus, joka siirtyi kädestä käteen helpommin kuin keski-ajan maaomaisuus, jälkimmäinen kun meni samassa suvussa perintönä; ja rahaa saattoi kuka toimellinen ja taitava henkilö hyvänsä itselleen hankkia. Rahan lisääntyminen vaikutti myöskin elämäntarpeiden lisääntymistä, koska voitiin entistä enemmän niitä hankkia, ja se taas saattoi tuotannon entistä suuremmaksi. Teollisuus kehittyi tavattomasti ja sen harjoittajat kokosivat suuria pääomia, jonka johdosta heidän arvonsa kohosi. Porvaristo tuli ennen pitkää aatelistoa varakkaammaksi ja alkoi sen kanssa kilpailla vallasta, sillä varallisuuteen ja arvoon tahtoo aina myöskin valta liittyä. Ranskan suuressa vallankumouksessa se kuitenkin vasta saapi aatelistosta voiton, syrjäyttäen sen ja ottaen vallan itselleen.



Sixtus IV asettaa virkaan erään Vatikanin kirjaston hoitajan. (Melozzo da Forlin taulu.)

III.

Renessanssi.

Roomalaisuus ei häviä Italiasta keski-ajalla. — Muiden maiden sivistys on Italian sivistykseen verrattuna heikko. — Florensissa harrastetaan klassillista kirjallisuutta. — Paavit ja muut Italian ruhtinaat suosivat sitä. — Kansankielinen runous. — Macchiavelli. — Klassillisuus johtaa pakanuuteen. — Taiteen harrastusta. — Pietarin kirkko. — Kuvanveistotaiteessa palataan klassillisuuteen. — Leonardo da Vinci, Michel Angelo ja Rafael. — Klassillisuuden tutkiminen muissa maissa. — Erasmus Rotterdamilainen. — Ulrich von Hutten ja Juhana Reuchlin. — Humanismi ennustaa uutta aikaa.

Löytöretket avasivat uuden laajan ulkonaisen maailman Europan kansoille, ja samaan aikaan kehittyi myöskin ihmisten hengessä uusi vapaampi sisäinen maailma uusine aatteineen ja katsantotapoineen. Valtiot vapautuivat keski-ajan lopulla kirkon rasittavaksi käyneestä johdosta, ja samoin tahtoi ihmishenki päästä vapaammin liikkumaan siitä ahtaasta piiristä, jossa kirkko sitä oli pitänyt. Se ei kuitenkaan lähtenyt uusille oudoille aloille, vaan kääntyi taaksepäin omistamaan vanhoja Kreikkalaisten ja Roomalaisten luomia tieteen ja taiteen aarteita. Siten syntyi *renessanssi,* jota myöskin kutsutaan *humanismiksi.* Italiassa tämä liike sai alkunsa, ja sama maa oli sen varsinaisena pääpaikkana. Italiassa ei vanha roomalaisuus keski-ajallakaan ollut päässyt kokonaan häviämään; jo italiankieli oli läheistä sukua latinalle, Italiassa oli niinikään vanhojen rakennuksien, temppelien, teaatterien ja triumfikaarien jäännöksiä nähtävänä; kaupungeissa oli säilynyt vanha munisiipilaitoskin. Vanha Rooman tasavalta oli pysynyt ihmisten mielissä jonkinlaisena valtio-ihanteena, ja koetettiinpa sitä saada uudistetuksikin; Arnold Brescialaisen ja Cola di Rienzin yritykset sitä todistavat. Italian olivat Saksan kuninkaat tahtoneet liittää valtaansa, mutta tämä ei ollut onnistunut, vaan se oli säilyttänyt itsenäisyytensä, joka teki omintakeisen kehityksen varmemmaksi. Valtiollisten olojen olemme keski-ajan loppupuolella nähneet muodostuvan vanhan Kreikan tasavaltojen tapaisiksi, mutta 15:nnellä vuosisadalla tasavaltainen hallitusmuoto häviää ja itsevaltius pääsee melkein kaikissa valtaan; henkistä elämää se ei kuitenkaan lamauta, päinvastoin nuot itsevaltiaat esiintyvät sivistyksen, tieteiden ja taiteiden innokkaina harrastajina. Muut Europan kansat olivat 15:nnellä ja 16:nnellä vuosisadalla sivistyksensä puolesta Italialaisista suuresti jäljessä; Englannin ja

Ranskan väliset perintösodat olivat raaistuttaneet näitä molempia kansoja, ja ruusujen sodat kauhuineen ja murhineen olivat sitä paitsi Englannille suureksi turmioksi; Saksan heikko sivistyksellinen tila tulee taas näkyviin julmissa hussilaissodissa. Italian pikkuruhtinasten teot ja toimet eivät suinkaan siedä arvostelua, jos siveellisyyden vaatimukset otetaan määrääjiksi, sillä petosta ja viekkautta, vieläpä myrkkyä ja tikaria, he usein käyttävät etujaan ajaessaan; mutta sodat, jotka olivat ennen melkein alituisia, jäävät syrjemmälle, ja kirjalliset sekä taiteelliset harrastukset pääsevät etusijaan. Nuo ruhtinaat panevat hienoon hovielämään, komeiden rakennusten rakentamiseen, kirjastojen hankkimiseen, oppineiden miesten ja taiteilijoiden suosimiseen suuremman arvon kuin sodantoimiin. Florens varsinkin oli tuon henkisen liikkeen pääpaikkana, niinkuin Atena muinoin oli Kreikan sivistyksen tyyssija. Sieltä sen ensimmäiset harrastajat, Dante, Petrarca ja Boccaccio, olivat syntyisin (ks. keski-aikaa luk. XXIX). Senjälkeen kuin Konstantinopoli v. 1453 oli joutunut Turkkilaisten käsiin, pakeni kreikkalaisia oppineita kirjallisine aarteineen Italiaan, asettuen etupäässä Florensiin, jonne Medicit olivat perustaneet akatemian oppineita miehiä varten. Cosmo di Medici, jota on verrattu Atenan Perikleeseen, eleli melkein yksinomaan taiteilijoiden seurassa; mutta myöskin muut rikkaat suvut, niinkuin Strozzi't ja Pitti't, noudattivat samaa tapaa. Rooman paaveissa oli myöskin useita tiedemiesten ja taiteilijoiden suosijoita, ja Rooma alkoi vähitellen kilpailla Florensin kanssa etusijasta; Nikolaus V (paavina 1447—55) pani alun Vatikanin kirjastolle, joka nykyisin on kenties suurin ja arvokkain mitä on olemassa; Sixtus IV, Julius II ja Leo X jatkoivat samoja harrastuksia. Useat Neapelin kuninkaat olivat niinikään klassillisen sivistyksen suosijoita, Sforzan suvun ruhtinaat Milanossa niinikään. Entisten sotaisten paroonien jälkeläiset muuttivat linnansa kirjastoiksi ja opintohuoneiksi; vanhat käsikirjoitukset olivat yhtä arvokkaita kuin joku valloitettu kaupunki tai maankappale ennen oli ollut; niinpä Neapelin kuningas Alfons, sotiessaan Florensin kanssa, vaati rauhanehdoksi käsikirjoituksen Liviuksen historiasta. Yliopistot, jotka olivat joutuneet rappiolle, elpyivät ruhtinasten suosimina uuteen virkeään eloon. Puhdas ja selvä latinankieli ilmestyi pilaantuneen munkkilatinan sijaan.

Kansankieltä oli jo keski-ajalla aljettu käyttää maallisessa runoudessa, ja uuden ajan alussa samansuuntainen kirjallisuus kehittyi taiteellisessa suhteessa täydellisemmäksi, sillä kirjailijat ottivat esikuvikseen Kreikan ja Rooman vanhat kirjailijat, joiden teoksista he oppivat käyttämään selvempää ja kauniimpaa muotoa. Varsinkin kertomarunoutta harrastettiin;

niinpä *Ludovico Ariosto* esittää »*Raivoisa Roland*» nimisessä eepoksessa Kaarle suuren aikaisen Roland-ritarin töitä, ja *Torquato Tasso* laulaa »Vapautetussa Jerusalemissa» ensimmäisen ristiretken tapahtumia. Valtiollisena ja historiallisena kirjailijana on *Niccolo Macchiavelli* tunnettu; »*Il principe*» (ruhtinas) nimisessä teoksessaan hän esittää aikansa kavalaa, juonikasta ja väkivaltaista valtiotaitoa ja pitää sitä oikeutettuna. Macchiavelli oli itse ollut käytännöllisenä valtiomiehenä ja oppinut Italian ruhtinashoveissa vallitsevaa valtiotaitoa perinpohjin tuntemaan; Ranskan



Niccolo Macchiavelli. (Vaskipiirroksen mukaan.)

kuninkaan Ludvig XI:nnen ja Espanjan Ferdinand katolisen oli hän samallaista nähnyt käyttävän. Jotkut ovat väittäneet, että hän olisi inhonnut tuota politiikkaa ja että hän kirjallaan tahtoisi saada ihmisiin herätetyksi saman mielialan, mutta todennäköisempää on, että hänen kirjassaan kuvastuu koko aikakauden suunta ja että hän pitää itse sitä käytännöllisenä valtiollisen tarkoitusperänsä saavuttamiseksi. Macchiavellin tarkoitusperä olikin suuremmoinen ja isänmaallinen; Italian hajanainen tila ja muukalaisten sorto häntä surettivat, ja sen yhdistäminen oli noilla hänen esittämillään keinoilla aikaansaatava jonkun ruhtinaan avulla; hänen arvellaan tarkoittaneen erästä Cæsar Borgiaa, jota varten tuo

kirja alkuaan oli kirjoitettukin. Hän siis kuvitteli kansallista Italiaa, joka vasta meidän aikanamme on muodostunut.

Mutta tuo vanha klassillisuus hurmasi siihen määrään Italian oppineiden mieliä, ettei tyydytty ainoastaan kauniin ja sopusuhtaisen ulkomuodon omistamiseen, vaan vanhan ajan henki ja katsantotapa otettiin omaksi; tiede, taide ja siinä ilmenevä kauneus vieroitti ihmisten mielet kristinopistakin ja uskottomuus tuli sijaan. Platonin ja Aristoteleen kirjoitukset olivat elämän ohjaajina yhtä hyvät kuin raamattu; Epikuroksen hekumalliseen oppiinkin monet heittäytyivät. Itse paaveissakin oli tuon uuden-aikaisen pakanuuden ihailijoita. Julius II ja varsinkin Lutherin aikainen Leo X harrastivat ainoastaan tieteitä ja taiteita, mutta kristinopista he eivät suuresti välittäneet. »Satu Kristuksesta on tuottanut meille paljon hyötyä», kerrotaan Leo X:nnen lausuneen.

Luostarien komeroista tiedemiehet ja kirjailijat etsivät vanhoja käsikirjoituksia, jotka jo olivat joutuneet unohduksiin; samoin taiteilijat ja taiteen suosijat koettivat saada ihmisten ilmoille sellaisia taideteoksia, jotka jo maan alle olivat kätköön joutuneet; vanhoja rakennuksia kaivettiin esiin, kuvanveiston tuotteita, vaaseja, kynttiläjalkoja, rahoja y. m. koottiin yhtä innokkaasti kuin kirjailijoiden käsikirjoituksia. Koko vanha Rooma siten ikäänkuin heräsi uudelleen eloon, synnyttäen uuden taidesuunnan, renessanssin, joka merkitseekin oikeastaan »uudelleen syntymisen suuntaa». Rakennustaiteessa keski-ajan runsaskoristeinen, mutkikas goottilainen tyyli jäi syrjään, ja Kreikan ja Rooman aikaisiin rakennuksiin perustuva säännöllisempi ja yksinkertaisempi tuli sijaan. Terävät kaaret häviävät käytännöstä, mutta pylväitä koristuksineen, holvikaaria ja kupooleja otetaan sijaan; suorat ja kohtisuorat piirteet antavat rakennuksille säännöllisen ja sopusuhtaisen muodon, niinkuin Kreikan ja Rooman rakennuksilla oli ollut. Suurin ja komein renessanssityyliin rakennettu kirkko on Pyhän Pietarin kirkko Roomassa, jota kuuluisa arkkitehti *Bramante* alkuaan suunnitteli ja rakennutti; hän ei sitä kuitenkaan saanut valmiiksi, vaan monta kuulua taiteilijaa sen rakentamista ja kaunistamista jatkoi, kunnes se vasta noin sadan vuoden kuluttua oli valmis. Koko katolisesta kristikunnasta paavit kokosivat rahoja tuon suuremmoisen rakennuksen aikaansaamiseksi. Yksinomaan kirkkojen rakentamiseen ei kuitenkaan enää, niinkuin keski-ajalla, rakennustaide keskittynyt, vaan myöskin ruhtinaat ja rikkaat yksityisetkin rakennuttivat itselleen komeita palatseja; Florensissa esim. Pittin ja Riccardin palatsit, Roomassa Farnesen olivat suuremmoisia rakennuksia, jotka ajan etevien arkkitehtien johdolla olivat syntyneet.

Kuvanveistäjät ja maalarit ottivat aiheet teoksiinsa etupäässä raamatusta, mutta he käsittelivät niitä vapaammin kuin ennen. Keski-ajan taiteilijat olivat käyttäneet taitoansa jonkun kirkollisen tarpeen tyydyttämiseksi, mutta renessanssin aikaiset muodostelivat kuvattavaa esinettään oman taiteellisen aistinsa mukaan; luonnollisuutta ihailtiin ja taiteilijain tarkoitusperä oli samalla antaa teokselleen ihanteellinen muoto; jo ulkomuodossa oli sisäinen henki saatava ilmenemään. Samallaista sopusuhtaisuutta ja luonnollista kauneutta, joka oli ollut Kreikan taideteoksien tunnusmerkkinä, 15:nnen ja 16:nnen vuosisadankin taiteilijat tahtoivat saavuttaa. Renessanssi-ajan madonnan-, apostolien- ja pyhimysten-kuvat ovat kokonaan toisellaisia, kuin 12:nnen ja 13:nnen vuosisadan kirkko-



P. Pietarin kirkko.

maalauksissa ja veistokuvissa nähtävät; hahmomainen ruumiinmuoto, terävät ja kulmikkaat kasvot ynnä muu luonnottomuus ovat kadonneet; kaikki ruumiinosat ovat luonnollisessa suhteessa toisiinsa, niissä kuvastuu liha ja veri, ja henkinen ilme näkyy kasvonpiirteissä.

Useimmat renessanssi-ajan taiteilijoista ovat kaikkiin kuvaamataiteen haaroihin perehtyneet. *Leonardo da Vinci* († 1519) oli arkkitehti ja insinööri, joka rakennutti kanavia Pon laaksossa ja johti Milanon varustuksien rakentamista; hän muodosteli suuren kuvapatsaan, joka esittää Frans Sforzaa hevosen selässä, jota hän ei kuitenkaan saanut valmiiksi. Mutta maalaustaiteen alalla hän on saanut suurimman maineen; pyhää ehtoollista kuvaava on etevin hänen tauluistaan. Vasta mainittu *Michel Angelo* († 1564) oli niinikään sekä arkkitehti että kuvanveistäjä ja maalari, ja kaikilla kolmella alalla hän on suuruuteen saattanut kohota;



„Suuriruhtinattaren Madonna." (Rafaelin taulu, Florensin Palazzo Pittissä.)

hänen suunnittelunsa johdolla ja sen mukaan Pietarin kirkon rakennusta jatkettiin; hän maalasi Sixtuksen kappelin holviin kuvia, muun muassa viimeisen tuomion, johon hän sai aiheen Danten Manalasta; hänen kuvanveistoteoksistaan on »Mooses lakitauluineen» suuremmoinen. *Rafael* († 1520) oli tämän ajan kuuluisimpia maalareja ja myöskin etevä arkkitehti; hän kaunisti maalauksilla äsken mainittua Sixtuksen kappelia, useita madonnan eli vapahtajan äidin kuvia hän maalasi sekä komean Kristuksen kirkastusta kuvaavan. Näiden kolmen kuuluisimman miehen rinnalla oli useita muita, jotka työskentelivät samaan suuntaan, jättäen hekin useita eteviä teoksia jälkeensä. Rooman Vatikanin museossa, Milanossa, vieläpä Pariisissakin ovat useimmat renessanssi-ajan taideteoksista vieläkin nähtävinä.

Tämä vilkas tieteellinen ja taiteellinen harrastus levisi myöskin Alppein pohjoispuolelle, Ranskaan, Alamaihin ja Saksaan; ja kaikkialla ruhtinaat ja rikkaat sitä suosivat. Ranskan kuningasta Frans I:stä sen vuoksi kutsuttiin »tieteiden isäksi»; Italiasta tuli Ranskaan taiteilijoita ja tiedemiehiä; komeita rakennuksia täälläkin kohosi, ja oppineet miehet liittyivät yhteen Frans I:sen v. 1546 perustamaan tiedeakatemiaan *Collége de Françe'en.* Alamaiden vapaissa ja rikkaissa kaupungeissa oli henkinen elämä jo keski-ajalla ollut hyvin vireä ja 15:nnella ja 16:nnella vuosisadalla sekin sai uutta vauhtia, samoin kuin Saksan suurissa vapaissa kaupungeissa. Alamaalainen maalari *van Eyck,* saksalaiset *Albert Dürer* ja *Hans Holbein* ovat renessanssi-ajan etevimmät mestarit näissä maissa; luonnollisuutta tavottaen hekin jättivät keski-ajan suunnan taaksensa.

Näissä maissa ei klassillisuuden tutkiminen vienyt tuollaiseen pakanuuden ihailuun ja löyhään maailmankatsantotapaan kuin Italiassa, vaan se sai vakavamman suunnan, joka valmisti uskonpuhdistusta. Hollannin ja Saksan humanistit alkoivat harrastaa pyhän raamatun tutkimista alkukielellä, ja sen kautta he tulivat huomaamaan, miten katolinen kirkko monessa kohden oli poikennut alkuperäisestä kristinopista. Monet heistä, terävää ivaa käyttäen, kirjoittivat kirkon, papiston ja munkkien kehnosta opista, heidän laiskuudestaan, ylellisyydestään ja huonosta elämästään. 16:nnen vuosisadan alkupuolella ilmestyi kirjapainoista tavan takaa oppineiden miesten sepittämiä pieniä kirjoituksia, joita levisi laajalle, vaikuttaen suuresti yleiseen mielipiteeseen katolisen kirkon vahingoksi.

Erasmus Rotterdamilainen on kuuluisin Hollannin humanisteista ja aikansa ehkä oppinein mies, minkä vuoksi häntä kutsuttiinkin »humanistien kuninkaaksi». Henrik VIII, Englannin kuningas, sekä paavit Leo X ja Hadrianus VI kutsuivat hänet luokseen, ja Ranskan kuningas

Frans I tarjosi hänelle vasta parustamansa Collège de Françe'n johtajan paikan. Mutta Erasmus pysyi välinpitämättömänä kaikille näille tarjouksille ja työskenteli edelleen hiljaisuudessa. »Oppineet miehet,» sanoi hän, »ovat kuin Flanderin seinäverhot suurilla henkilöillä, sillä ainoastaan kaukaa katsoen nekin heihin vaikuttavat.» Hän pysyttelihe niinikään erillään riidoista ja puoluetaisteluista, jotka hänen aikanansa jo alkoivat. Hän hyväksyi Lutherin mielipiteet, mutta ei asettunut taistelemaan niiden hyväksi. »Kaikki ihmiset eivät ole saaneet tarpeeksi rohkeutta antautuakseen marttyyreiksi», sanoo hän, »ja pelkäänpä, että, jos minut olisi pantu koetukselle, olisin tehnyt Pyhän Pietarin tavoin.» »Erasmus on Erasmus



Erasmus Rotterdamilainen. (Holbeinin piirroksen mukaan tehty puupiirros.)

eikä mitäkään muuta», kirjoitti kiivas Luther hänestä. Mutta kirjoituksillaan Erasmus sittenkin vaikutti suunnattoman paljon; hän toimitti ensimmäisen painoksen kreikkalaista uutta testamenttia; hän sepitteli runoja ja suorasanaisia kirjoituksia, joissa hän vastustaa munkkeja ja aneoppia; hänen kirjoittamaansa kirjaa *»Narrimaisuuden ylistys»,* jossa hän ankarasti arvostelee aikansa paheita ja rikoksia, painettiin 27 painosta, ja se käännettiin useille kielille. Opintojen järjestämiseen hän suuresti vaikutti; hän tahtoi niistä poistaa keski-ajan kömpelöt ja raa'at tavat ja muodot.

Saman suunnan miehistä herätti aikanaan suurta huomiota *Ulrich von Hutten,* jolla ei tosin ollut niin syvällistä oppia kuin Erasmuksella, mutta joka intohimoisella puheellaan sai paljon aikaan. Yhdessä erään *Crotus Rubianuksen* kanssa Hutten kirjoitti kuuluisimman sen ajan

monista ivakirjoituksista: *»Pimeyden miesten kirjeet»*, *(Epistolae obscurorum virorum)*, jossa huonolla latinalla, jota pimeyden miehet, s. o. munkit, käyttivät, kuvataan heidän harrastuksiaan, elämäänsä, katsantotapaansa y. m. *Juhana Reuchlin* kirjoitti latinaisen sanakirjan sekä kreikan- ja hepreankielten kieliopit. Hänen mielipiteensä olivat vapaammat ja valistuneemmat kuin hänen aikalaisensa ylimalkaan. Suurta huomiota



Ulrich von Hutten. (Samanaikuinen puupiirros.)

herätti eräs oikeusjuttu, jonka päättymiseen Reuchlin vaikutti. Kölnin dominikaanimunkit, jotka olivat varsin keski-aikaisella kannalla, vaativat keisaria vanhaan tapaan tuomitsemaan Juutalaisia käyttämällä inkvisitsioonia apunaan sekä hävittämään heidän pyhän kirjansa talmudin. Reuchlinin mielipidettä tiedusteltiin asiassa, ja hän asettui Juutalaisten puolelle. Munkit raivostuivat, kääntyivät virkaveljiensä puoleen, vieläpä itse Roomaankin vetosivat, mutta yleinen mielipide oli jo siinä määrin heitä vastaan, että koko asia oli jätettävä sikseen.

Tämäntapaiset| taistelut ja mielipiteitten-ilmaisut osottavat uuden ajan Europassa koittaneen. Katolisen kirkon laitoksia, pappien ja munkkien elämää, vieläpä paavinvaltaakin uskallettiin julkisesti arvostella, ja yleinen mielipide kallistui arvostelijoiden puolelle. Toisaalta taas samat miehet saattoivat tieteellisellä työllään kristinopin varsinaisen hengen ihmisille tutuksi. Alamaiden ja Saksan humanistit olivat kuitenkin ainoastaan tienraivaajia, sillä katolisen kirkon olemassa-olo ei heidän kauttaan vaaraan joutunut. Vasta kiivaat taistelunmiehet, Luther ja Zwingli, sen saivat aikaan.

IV.

Lutherin uskonpuhdistus.

Ihmishenki ei tyydy keski-ajan kirkkoon. — Kirkon turmeltunut tila. — Jo aikaisemmin oli kaivattu parannuksia. — Ruhtinaiden tyytymättömyys. — Lutherin olo luostarissa. — Hän joutuu ristiriitaan katolisen kirkon kanssa. — Anekauppa. — 95 teesiä. — Väittelyt. — Pannakirja poltetaan. — Luther on taistelunmies. — Wormsin valtiopäivät. — Luther joutuu Wartburgiin. — Tohtori Carlstadt ja Zwichaun villitsijät. — Talonpoikain kapina v. 1525. — Rauhattomuudet Münsterissä. — Speierin valtiopäivät v. 1526 ja v. 1529. — Augsburgin valtiopäivät. — Tridentin kirkolliskokous ja Schmalkaldin sota. — Augsburgin uskonrauha.

Läheisessä yhteydessä humanismin ja renessanssin kanssa on uskonpuhdistus. Samoin kuin tieteet ja taiteet palautuivat keski-ajan ahtaista oloista klassilliseen maailmaan, samoin tahdottiin irtaantua keski-ajan kirkon ahtaasta ja turmeltuneesta kristinopista ja palata alkuperäiseen puhtaaseen ja yksinkertaiseen kristilliseen kirkkoon. Suuret keksinnöt ja löytöretket, vilkastunut kauppa sekä uudelle tolalle johdetut tieteet ja taiteet olivat antaneet ihmisille yhä enemmän luottamusta oman henkensä kykyyn ja voimaan; aljettiin epäillä kaikkien entisten olojen ja laitoksien pätevyyttä; uusi valtiojärjestelmä oli muodostettu, tahdottiin myöskin saada entistä puhtaampi uskonnon-muoto.

Olemme jo keski-ajan historiassa kertoneet katolisen kirkon turmeltuneesta tilasta; sen oppi oli kehittynyt yhä pintapuolisemmaksi ja monessa kohden kokonaan menettänyt kristinopin hengen, mikä aneopista räikeimmällä tavalla tulee näkyviin. Papiston, sekä ylhäisen että alhaisen,

siveellinen tila oli huono; rahan- ja vallanhimo, nautinnot, laiskuus ja tietämättömyys olivat yleisiä, ja vihdoin renessanssin aikana tuli Italiassa, varsinkin korkeammassa papistossa, välinpitämättömyys uskonnosta ja uskottomuuskin yleiseksi. Paavit, sellaiset kuin Aleksanteri VI ja Julius



Medici-sukuinen paavi Leo X kahden kardinaalin kanssa. (Rafaelin taulu.)

II, olivat valtiomiehiä ja sotureita, jotka kuluttivat pitkin maailmaa kokoamiansa kirkon rahoja sotiin tai tieteellisiin ja taiteellisiin harrastuksiin; mutta kirkon tilan parantaminen ei heitä huolettanut.

Kirkon rappeutuminen oli vähitellen tapahtunut, ja tyytymättömyyttä sekä parannusyrityksiä oli myöskin aina 12:nnesta vuosisadasta alkaen ilmaantunut. »Kukahan antaisi minun ennen kuolemaani nähdä Juma-

lan kirkon sellaisena kuin se oli sen alkupäivinä?» huuhahti jo Pyhä Bernhard. Valdolaiset ja Albigensit, Wiklef ja Huss olivat koettaneet raamatun pohjalla saada siinä parannusta aikaan. Kostnitzin ja Baselin kirkolliskokouksissa niinikään yleensä myönnettiin, että »kirkko tarvitsi parannusta sekä pään että jäsenien puolesta». Mutta kirkko oli vielä 15:nnellä vuosisadalla siksi voimakas, että se sai näistä yrityksistä voiton ja tukahutti ne; ja voiton saatuaan se pysyi levollisena, arvellen asemaansa kylläkin vankaksi. Sen vuoksi väärinkäytöksien lisääntyessä tyytymättömyys kasvoi, ja yleinen mielipide kääntyi yhä enemmän sitä vastaan; oppineet ivasivat kirkonmiehiä, kansa alkoi niitä halveksia, opista taas ei tyydytystä saatu. Silloin lankeemuksen aika sille koitti.

Mutta paitsi uskonnollista tarvetta olivat myöskin maalliset seikat tyytymättömyyttä vaikuttaneet, varsinkin Saksassa. Kirkko tahtoi yhä enemmän laajentaa valtaansa maallisella alalla; se koetti tuomio-oikeutensa piiriin saada yhä useammanlaisia asioita, luostarien ja kirkkojen tilukset olivat lisääntymässä, rahoja vietiin maasta pois vuosittain yhä suurempia summia. Tästä ruhtinaat olivat pahoillaan ja he olivat koettaneet sitä estääkin; kun siis nyt uskonpuhdistajat erottivat kirkosta maaomaisuuden, olivat ruhtinaat aineellisten etujen vuoksi taipuvaisia siihen liittymään.

Monellaiset seikat olivat siis valmistaneet alan uskonpuhdistukselle, ja voipi sanoa, että taas »aika oli täytetty», kun Luther esiintyi.

Martti Luther syntyi v. 1483 Eislebenin pienessä kaupungissa Harzin vuoristossa, jossa hänen isänsä oli köyhä vuorimies. Erfurtin yliopistossa hän ensin opiskeli lakitiedettä, mutta ennen pitkää alkoi häntä huolettaa hänen sielunsa tila, ja voidakseen saada lohdutusta hän meni munkiksi erääsen augustinolaisluostariin. Ukkonen oli kerran lyönyt kuoliaaksi hänen rinnallaan kävelevän kumppaninsa, ja tämä tapahtuma vaikutti kovasti Lutheriin; »millainen minun tilani olisi ollut, jos äkkiarvaamatta olisi pitänyt astua Jumalan eteen?» mietti hän. Luostarissa hänellä oli kestettävänä ankara sisällinen taistelu, jota tavalliset ihmiset eivät saata kuvitellakaan. Täsmällisesti hän noudatti luostarin ankaria sääntöjä, rukoili, paastosi, makasi kovalla vuoteella, luki yöt päivät, omisti itselleen katolisen kirkon jumaluusopillisen viisauden; mutta tyydytystä hän ei sielulleen saanut. Vasta raamattuun perehdyttyään pääsi hänen mielensä vähitellen tyyntymään. Hän tuli huomaamaan, että uskon kautta, sisällisen mielen muututtua, saapi ihminen tunnonrauhan, mutta ei ulkonaisilla töillä, niinkuin katolinen kirkko opetti. Siten hän jo itse ydinkysymyksessä oli joutunut ristiriitaan vallitsevan kirkon kanssa; mutta

ei hän siitä luopua tahtonut, vaan pysyi sille uskollisena ja kunnioitti sitä ehdottomasti. Vielä v. 1511 kun hän munkkikuntansa edusmiehenä sai lähteä Roomaan, tuli hän syvän kunnioituksen valtaamana tähän kirkon pääkaupunkiin. »Terve, sinä pyhä Rooma», huudahti hän sen



Martti Luther munkkipuvussa. (Daniel Hopferin tekemä vaskipiirros vuodelta 1521.)

etäältä nähdessään ja heittäytyi maahan. Roomassa hän toimitti kaikki toivioretkeläisten tavalliset hartaudenharjoitukset. Mutta hän oppi täällä tuntemaan sen löyhyyden, siveettömyyden ja mädännäisyyden, mikä kirkossa oli, ja tämä kokemus varmaankin antoi hänelle rohkeutta esiintymään sitä vastaan sellaisella tarmolla, kuin hän uskonpuhdistustyössään osotti.

Luther pääsi v. 1512 professoriksi Wittenbergin vasta perustettuun yliopistoon, hänen suuri oppinsa kun jo oli huomiota herättänyt. Hänen luennoissansa sekä hänen saarnoissansa ilmestyi jotakin uutta, jota ei ennen oltu kuultu. Jumalan armosta, eikä omasta ansiostaan, saapi ihminen autuuden, — se oli hänen oppinsa pääponsi, ja yhä syvemmin hän oli siitä tullut vakuutetuksi. Tämän vakaumuksensa johdosta hän ensin joutui julkisesti taisteluunkin katolista kirkkoa vastaan, joka opetti, että ihminen saattaa ulkonaisilla töillä saada autuuden, johon ei synnintuntoa eikä mielenmuutostakaan vaadita. Kevytmielisyys meni tässä kohden niin



Anekauppa. (Holbeinin tekemän puupiirroksen mukaan.)

pitkälle, että markkinatavaroiden tapaan julkisilla paikoilla kaupiteltiin anelippuja, ja myyjä kehuen tavaraansa, niinkuin kauppiaat ainakin, kehotti yleisöä ostamaan.

Leo X julisti taas tuollaisen yleisen aneidenmyynnin, sillä hänen edeltäjänsä Julius II:sen sodat, hänen omat taideharrastuksensa ja komea hovinsa sekä suuren Pietarin kirkon rakentaminen olivat kuluttaneet tyhjiin paavin koko rahavaraston. Mainzin arkkipiispa, joka lunastaakseen paavilta palliuminsa oli lainannut eräältä Augsburgin pankkiirilta 30,000 guldenia, tarvitsi rahoja saadakseen velkansa maksetuksi, jonka vuoksi hän otti Saksassa toimittaakseen aneidenmyynnin, pidättäen itselleen 50 prosenttia kaikista tuloista. Dominikaanimunkkeja lähti nyt lippuineen maata kiertämään suuren saattokunnan seuraamina. Sellainen oli myöskin *Juhana Tetzel,* joka tuli muun muassa Wittenbergiin. Heti kaupunkiin saavuttuaan hän meni kirkkoon, jonne hänen mukanaan tuomansa suuri punainen risti orjantappurakruunuineen ja naulanreikineen ripustettiin; paavin vaa-

kunalla varustettu kirkonlippu pantiin viereen liehumaan; ristin edessä oli rautakirstu, sen vieressä saarnastuoli, toisella puolella pöytä, jonka luona maksot suoritettiin; siinä oli kirjoituskapineet, rahalaatikot, ja aneliput; munkki itse sen takana tavaroitaan kehumassa. Ihmiset riensivät kilvan ostamaan päästöä tekemistään synneistä, vieläpä sellaisistakin, joita vasta aikoivat tehdä.

Tämä meno loukkasi Lutheria siinä määrässä, että hän Lokakuun 31 p:nä, Pyhäinmiesten päivänä, naulasi Wittenbergin linnankirkon ovelle yleisön nähtäväksi kuuluisat 95 väitelmäänsä, joissa hän moittii ja osottaa vääräksi koko anekauppaa, koska kirkolla ei muka ollut oikeutta antaa syntejä anteeksi, vaan ihmisen oli itse saatava anteeksianto Jumalan armosta. Tetzel kirjoitti häntä vastaan 110 vastaväitettä. Sen johdosta taistelu kävi laajemmaksi, ja Luther ryhtyi ahdistamaan itse paavia ja kirkon opinkappaleita.

Alussa ei kumpikaan puoli saattanut arvata taistelun merkitystä ja sitä tulosta, mihin se oli vievä, sillä sellaisia väittelyjä oli kyllä ennenkin tapahtunut. »Se on munkkien kinastusta», arveli Leo X kuultuaan tapahtumasta. Luther ei myöskään ollut tarkoittanut kirkosta ja paavista luopumista, mutta riidan aikana hän ikäänkuin pakosta johtui siihen. Kardinaali Cajetanus saapui Augsburgiin Lutherin kanssa väittelemään, koska tämä ei mennyt Roomaan, vaikka oli käsketty. Polvilleen Luther vielä lankesi tämän mahtavan herran eteen, jonka kautta hän osotti noudattavansa katolisen kirkon tapoja; mutta kun Cajetanus ylpeästi ja ivallisesti kohteli häntä, vaatien häntä ilman muuta peruuttamaan väitteitään, kiihtyi Luther puolustamaan itseänsä. »Tuolla hirviöllä on tarkat silmät ja kummallisia mietteitä päässään», sanoivat vastustajat. Luther tunnusti vielä paavin tuomarikseen; mutta jo seuraavana vuonna 1519 hän vetosi yleiseen kirkolliskokoukseen. Ennen pitkää hän ei siihenkään tyytynyt, vaan tuli siihen johtopäätökseen, että, koska kirkolliskokouksetkin ovat erehtyneet, pyhä raamattu on ainoa pohja ja perustus, johon uskonnonasioissa saattaa vedota, ja että jokaisen tulee siitä saada etsiä itselleen vakaumusta uskonnon-asioissa. Sen kautta hän kokonaan kielsi katolisen kirkon katsantotavan, joka paaville jätti raamatun tulkitsemisen. Väitellessään oppineen skolastikon tohtori *Eckin* kanssa v. 1519 Leipzigissä hänessä vakaantui tämä mielipide. Ja vihdoin hän julkisesti osotti hylkäävänsä katolisen kirkon määräykset. V. 1520 oli näet paavi julkaissut bullan, jossa 41 eri kohtaa Lutherin kirjoituksista tuomittiin vääriksi ja häntä itseään uhattiin pannalla, ellei hän 60 päivän kuluessa niitä peruuttaisi. Luther ryhtyi nyt ratkaisevaan tekoon. Joulukuun 10 p. 1520

k:lo 9 a. p. kulki pitkä jono ylioppilaita ja maistereita Wittenbergin Elster-portin ulkopuolelle, johon rovio oli pystytetty; sen päälle olivat Eckin kirjoitukset ja kanoninen laki asetetut. Kun rovio oli sytytetty, astui Luther sen eteen, lausuen latinaksi: »koska sinä olet Herran pyhiä murheelliseksi saattanut, niin saattaa ikuinen tuli sinut murheelliseksi ja hävittää sinut», samassa viskaten paavin bullan ja dekretaalit tulen valtaan. Sen kautta oli ero auttamattomasti tapahtunut katolisen kirkon ja hänen välillään.

Luther ei ajattelemattomasti ollut asettunut näin rohkealle ja jyrkälle kannalle, sillä hän oli lujasti vakuutettu siitä, että hänen asiansa oli oikea, ja tiesi, ettei hän ollut yksin, vaan että hänellä oli mahtava tuki takanaan; hänen ajamansa asia oli kansallinen.

Jännityksellä seurattiin riitaa. Luther lähetti tavan takaa julkisuuteen kirjoituksia, joissa hän selvittää asiaansa, arvostelee kirkkoa ja vetoaa Saksan kansaan, jota paavin itsekäs herruus piti häpeällisessä orjuudessa; räikeällä tavalla hän puhuu rikkaudesta ja ylellisyydestä, mikä kirkossa oli vallalla, verraten sitä siihen yksikertaisuuteen, mikä puolitoista vuosituhatta taaksepäin oli ensimmäisessä kristillisessä seurakunnassa ollut. Neronsa voimalla, syvällä opilla, rohkealla ja vakuuttavalla esiintymisellä, elävällä ja tulisella kaunopuheliaisuudella hän sai ihmiset puolelleen; hänen vaikutusvoimansa oli niin suuri, että hänen omat oppilaansa vapisivat hänen edessään. »Hän on ukkosen jyrinä, joka on temmannut maailman uneliaasta toimettomuudestaan.» »Ei se ole Luther, joka puhuu, vaan Jumala, joka jyristää hänen kauttaan», sanottiin hänestä. Luther oli luotu taistelemaan, mutta hänen avunsa, hänen jalomielisyytensä ja järkähtämättömyytensa herättivät kunnioitusta vastustajissakin eikä yksinomaan oman puolueen henkilöissä.

Kansan keskuudessa Lutherin mielipiteet saivat paljon puolenpitäjiä; aatelistosta niinikään suuri osa liittyi häneen, ja ruhtinaat alkoivat hänen ajamaansa asiaa kannattaa, etenkin sen johdosta, että hän ottaessaan maallisen vallan kirkolta jätti sen heille. Tähän aikaan, jolloin hallitsijanvallan karttuessa hallintoon tarvittavat menot olivat suuresti lisääntyneet, he saivat kirkon rikkauksia käyttää tarpeisiinsa. Paras tuki oli Lutherilla Saksin vaaliruhtinaasta *Fredrik viisaasta,* mutta useat muutkin Pohjois-Saksan ruhtinaista suosivat häntä.

Kirkollinen riita paisui pian niin laajaksi, että keisarin täytyi asettua sitä selvittämään. Hän kuitenkin asettui ehdottomasti katolisen kirkon puolelle. Sekä keisarinvalta että paavinvalta olivat keski-aikaisella pohjalla ja läheisessä yhteydessä toistensa kanssa muodostuneet ja kehitty-

neet, vaikka ne usein olivatkin olleet toisiansa vastassa kilvoittelemassa maailman johdosta; ja nyt kun toinen niistä joutui vaaraan, pelkäsi toinenkin asemansa alkavan horjua. Sen johdosta liitto syntyi näiden molempien valtojen välillä. *Kaarle V,* joka oli Espanjan ja sen lisämaiden sekä Alamaitten



Fredrik viisas. (Albr. Dürerin tekemä vaskipiirros.)

hallitsija ja vastikään, v. 1519, valittu Saksan keisariksi, kutsui v. 1521 *Wormsiin* Saksan valtiosäädyt, joiden muun muassa tuli ratkaista Lutherin asia. Ruhtinaat jättivät keisarille monia kirjoituksia, joissa tuotiin esille valituksia Rooman kirkkoa vastaan, eivätkä he sanoneet suostuvansa tuomitsemaan Lutheria, ellei häntä ensin tutkittaisi. Keisarin suojeluskirjalla varustettuna Luther saapui Wormsiin, vaikka hänen ystä-

vänsä olivat häntä kieltäneet, muistuttaen Hussin kohtaloa Kostnitzissa. »Mutta minä tahdon mennä sinne, vaikka siellä olisi yhtä monta paholaista, kuin on tiiliä katolla», oli Luther sanonut, luottaen vakaasti uskoonsa ja pitäen myöskin velvollisuutenaan lähteä puolustamaan asiaa, jonka totuudesta hän oli vakuutettu.



Kaarle V. (Tizianin maalauksen mukaan tehty vaskipiirros.)

Keisari itse sekä hänen veljensä Ferdinand, 6 vaaliruhtinasta, 28 herttuata, 30 prelaattia, paljon ruhtinaita, kreivejä ja vapaakaupunkien edustajia oli koossa piispan palatsin salissa, jonne tuo halpa munkkikin nyt vietiin. Ensi kerralla Luther oli vähän hämillään, mutta kun hän seuraavana päivänä, joka oli Huhtikuun 18, sai käskyn tulla kokoukseen, esiintyi hän varmasti ja rohkeasti. Kysyttäessä hän myönsi kirjoittaneensa ne kirjat, jotka olivat esille tuodut, mutta kieltäytyi jyrkästi

peruuttamasta niissä lausumiansa mielipiteitä, ellei raamatusta tai selvillä todisteilla näytettäisi hänen erehtyneen. Puheensa lopetettuaan hän itsekin tunsi jotakin merkillistä tapahtuneen, jota levottomuuskin kokouksen jäsenissä osotti. »Tässä seison», huudahti hän lopuksi, »enkä voi muuta; Jumala minua auttakoon. Amen.»

Kokouksen jäsenten mielipiteet olivat erilaiset. Oli sellaisia, jotka olivat tyytyväisiä Lutherin esiintymiseen, mutta monet ivasivat häntä, toiset taas olivat raivossaan tuon kerettiläisen rohkeudesta; keisari itse ihmetteli Lutherin rohkeata mieltä, mutta sanoi kuitenkin: »ei hän minusta kerettiläistä tee». Ja suuri enemmistö oli valmis tuomitsemaan hänet. Kokouksen loppupäätökseksi tuli, että Luther julistettiin valtion lakien ulkopuolelle eli valtionkiroukseen; sama rangaistus kohtasi myöskin sitä henkilöä, joka häntä suojeli tai luki hänen kirjojansa, jotka olivat poltettavat; Lutherin kirjoituksista kiellettiin keskustelemasta ja puhumastakin.



Wartburgin linna Thüringenissä.

Luther pelastui kuitenkin uhkaavasta vaarasta. Palatessaan Wormsista muutamat ratsumiehet näet kävivät maantiellä hänen vaunuihinsa käsiksi ja veivät hänet, vaikka hän näennäisesti koetti vastustella, sivuteitä Wartburgin linnaan, jossa hän sitte kauan aikaa oleskeli hänen läheisten ystäviensäkään siitä tietämättä. Hänen ruhtinaansa Fredrik viisas hänet sinne toimitti suojaan, sillä hän arvasi, mikä valtiopäivien päätökseksi oli tuleva.

Wormsin päätöksiä ei yleisesti noudatettu. Muutamissa valtioissa Lutherin kirjoja kyllä poltettiin, mutta useimmissa sai uusi oppi vapaasti levitä, sillä sekä ylhäiset että alhaiset, sekä ruhtinaat että kansat sitä suosivat. Mutta niinkuin usein uusien suurien liikkeiden aikana muutamat niiden kannattajista menevät liiallisuuteen ja joutuvat harhateille,

niin kävi tässäkin. Luther oli kiivas ja pelkäämätön taistelunmies, mutta hän tahtoi ainoastaan hengenvoimalla, sanalla ja kirjoituksella, ajaa asiaansa sekä pysyttää sen yksinomaan uskonnon alalla. Mutta oli toisia, jotka ryhtyivät väkivaltaisuuksiin ja sekoittivat vielä muita asioita sen yhteyteen. Jo Lutherin Wartburgissa ollessa syntyi Wittenbergissä levotonta menoa, jonka johtajana oli eräs kunnianhimoinen mies, tohtori *Carlstadt;* hän tahtoi perinpohjin muuttaa kirkon olot ja laitokset. Naimattomuutta vastaan aljettiin saarnata ja kirjoittaa, jota Lutherkin kyllä hyväksyi; munkkilupauksia vastustettiin myöskin, ja sen johdosta luostarien asukkaat joukottain lähtivät kammioistaan maailmalle. Mutta pian ylioppilaat ja porvarijoukot alkoivat karkottaa kirkosta pappeja, jotka lukivat messuja. Ja kun lisäksi Zwichaun kaupungista oli saapunut Wittenbergiin muutamia vielä pahempia villitsijöitä, kävi tila arveluttavaksi. He hylkäsivät sakramentit, ellei usko ollut niiden pohjana, siis lastenkasteenkin, ja raamatusta he eivät pitäneet suurta lukua, koska muka Jumala heitä suorastaan johti. Maailmaa kohtaisi, sanoivat he, verinen puhdistus, jota toimeenpanemaan Jumala kenties käyttäisi Turkkilaisia, mutta sen jälkeen olisi yksi usko valtaan pääsevä. Tämän hurjuuden sai Luther palattuansa Wartburgista taukoamaan, saarnattuaan sitä vastaan kahdeksan päivää yhtämittaa.

Mutta ennen pitkää, v. 1525, suuri osa Saksan talonpoikia nosti kapinan herrojansa vastaan, vedoten hekin raamatun oppiin rakkaudesta ja yhdenvertaisuudesta ihmisten kesken. Kiihtynyt mieliala oli talonpojissa kauan aikaa vallinnut ja useita kertoja ennenkin se oli puhjennut esiin sekä Saksassa että muissakin maissa. Mutta nyt kun kaikki vanhat olot näkyivät joutuvan häviön omiksi, kun Luther, vähäpätöinen munkki, saattoi kutsua paavia Antikristukseksi ja mahtavia kirkollisia ruhtinaita kevytmielisiksi, irstaiksi ihmisiksi, nyt hekin arvelivat vapauden ajan itselleen tulleen; ja kansankiihottajat, joita tähän aikaan paljon liikkui, puhuivat heille, evankeliumeihin vedoten, yhdenvertaisuudesta, vapaudesta ja tasa-arvoisuudesta. Liike alkoi Etelä-Saksassa Schwabissa, jossa läheisen Sweitsin talonpoikien vapaa asema tunnettiin, se kun täälläkin kehotti samallaista tavottelemaan. Talonpoikien vaatimukset olivat kirjoitetut 12:neen eri pykälään, jotka pääasiallisesti tarkoittivat feodaalirasitusten poistamista sekä uskonnollista vapautta. Näitä leviteltiin painettuina »kansan miehen julistuskirjana» ympäri Saksaa. Alustalaiset lakkasivat herroilleen päivätöitä tekemästä sekä muita velvollisuuksiaan täyttämästä ja ryhtyivät aseisiin. Kuljettiin joukkojen yhä lisääntyessä pohjoiseen päin. Johtajakseen he saivat erään hurjan uudistajan *Tuomas Münzerin,* joka

tahtoi maan päälle perustaa Jumalan valtakunnan, missä vapaus ja yhdenvertaisuus olisi olemassa; kaikki esteet, jotka sitä vastassa olivat, piti tieltä raivattaman; ja näihin esteisiin kuuluivat ruhtinaat ja herrat, vieläpä sellaiset miehet kuin Luther ja Melankton, jotka muka olivat näiden kätyreitä. Hävittäen ja polttaen talonpoikaisjoukot riehuivat mitäkään sääliä osottamatta; aatelisten linnat ryöstettiin, itse isännät surmattiin. Eräs kreivitär Helfenstein lankesi polvilleen talonpoikien eteen, kurottaen lastaan heidän eteensä, ja kreivi tarjosi 30,000 guldenia lunnaiksi hengestään, mutta suotta. Kosto tuotti tyydytystä, ja talonpoikien keihäistä mo-



Ritari kapinallisten talonpoikien keskessä. (Hans Schäuffelinin tekemä puupiirros.)

net ritarit saivat surmansa. Luther vastusti jyrkästi talonpoikien tekoja, asettuen kokonaan herrojen kannalle, ja kehotti esivaltaa käyttämään niitä kukistaakseen sitä voimaa ja valtaa, jonka se oli saanut. Kun ritarit olivat saaneet sotavoimansa yhdistetyiksi, eivät talonpojat voineet mitään. Keski-Saksaan Main-virran seuduille asti he olivat kulkeneet, mutta *Frankenhausenin* luona he kärsivät suuren tappion; melkoinen osa kaatui taistelussa, toisia joutui vangiksi, niiden joukossa Münzer, joka mestattiin. Talonpoikien asema tuli tämän kapinan kautta monessa paikassa vaan huonommaksi.

Vielä tämänkin jälkeen ilmestyi useita levottomuuksia, jotka olivat uskonpuhdistuksen yhteydessä. Raamatun lauseita selitettiin eri

tavalla; syvällisiä jumaluusopillisia opinkappaleita otettiin jälleen tutkittaviksi, niinkuin 5:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla; syntyi eri lahkoja, joista varsinkin n. n. *anabaptistit* eli *kasteen-uudistajat* herättivät suurta huomiota. Näitä oli monessa kaupungissa, vaikka pieni joukko kussakin; mutta he olivat keskenään yhteydessä. Münsterin kaupungissa Westfalissa oli myöskin sellainen joukko; se lisääntyi nopeasti ja sai vihdoin kaupungin haltuunsa päästyään virkamiestenvaalissa voitolle. Eräs hurjapää *Knipperdollingk* valittiin v. 1535 pormestariksi. Suuri puhdistus alkoi nyt kaupungissa; piispa, kaikki rikkaat ja muutkin, jotka eivät antaneet itseänsä uudestaan kastaa, ajettiin jumalattomina kaupungista. »Pois te Esaun lapset», he sanoivat, »perintö kuuluu Jaakobin



Knipperdollingk ja Juhana Leydenistä.

lapsille.» Kirkot ja luostarit ryöstettiin, kaikki kirjat poltettiin paitsi raamattua. Yksityisomaisuuden he hävittivät, tehden kaikki yhteiseksi, ja vihdoin he julistivat monivaimoisuudenkin luvalliseksi. Mutta pian tulivat Kölnin arkkipiispan, Clewen ruhtinaiden ynnä Münsterin piispan joukot piirittämään kaupunkia. Muuan hollantilainen leipuri *Juhana Mathiesen,* joka oli varsinainen johtaja, kaatui, kun hän yksin keihäs kädessä hyökkäsi kaupungin ulkopuolelle; hän näet piti itseänsä haavoittumattomana, koska muka itse isä Jumala oli käskenyt hänen karkottamaan viholliset. Hänen jälkeensä tuli eräs *Juhana Bochold,* nuori Leydenistä kotoisin oleva räätäli, johtajaksi, ja nyt hurjuus kohosi korkeimmilleen. Koko kaupunki oli kuin houruinhuone; Juhana oli muka maailman kuningas tuhatvuotisessa valtakunnassa; Davidin valtaistuimella hän istui

Münsterin torilla tuomioita lausumassa, kultaiset ketjut kaulassa ja maanpallo kädessä; ja kun hän huomasi, ettei hänellä ollut arvonsa mukaista pukua, neuloi hän itse sen; kevytmielistä menoa ja verenhimoa osottavaa menettelyä tavattiin vuoroin hurskaudentöiden kanssa. Köyhä kansa joutui ankaran piirityksen johdosta suureen nälänhätään, ja kun yksi »kuninkaan» monista puolisoista tämän johdosta kerran lausui, ettei hän luullut sen olevan Jumalan tahdon mukaista, että köyhä kansa jätettäisiin niin suureen kurjuuteen, toi kuningas hänet torille, pakotti hänet lankeamaan polvilleen väestön keskellä ja katkaisi hänen päänsä. Toiset »kuningattaret» lauloivat kunniaa Jumalalle, ja koko kansa tanssi ruumiin ympärillä. — Viimeiseen asti koettiin puolustaa kaupunkia, ja lopuksi oli nälänhätä niin suuri, että kuolleiden lihaa jaettiin säännöllisesti. Mutta 15 kuukautta piiritystä kestettyään täytyi sen antautua. Juhana Bochold joutui vangiksi ja sai surmansa Münsterin torilla, kun häntä ensin oli julmalla tavalla kidutettu. Hurja meno loppui tämän jälkeen, mutta samassa uskonpuhdistuskin hävisi kaupungista.

Nämät seikat eivät suurestikaan ehkäisseet Lutherin opin säännöllistä leviämistä, vaikkakin sen viholliset tahtoivat tehdä uskonpuhdistajia syypäiksi kaikkiin häiriöihin. Keisari taas oli muiden toimiensa tähden pakotettu toistaiseksi sallimaan sen vapaasti kehittyä. Kaarle V:nnellä olikin niin paljon ja niin monellaisia asioita huolehdittavana, ettei monellakaan ruhtinaalla ole ollut sellaista hallitustaakkaa. Hänen valtakuntansa oli laaja ja siinä monta eri kansallisuutta ja kullakin omat tapansa ja laitoksensa, joita he eivät sallineet loukattavan. Mutta hänellä oli vihollisiakin joka taholla; lännessä oli varottava Ranskan kuninkaan Frans I:sen hyökkäyksiä; Itävallan perintömaita ahdisteli Turkin mahtava sulttaani Soliman II, Sisiliaa ja Neapelia taas Välimerellä liikkuvat muhammedilaiset merirosvot. Paavin kanssa vallitseva ystävyys oli usein horjumassa; oikullista Englannin kuningasta Henrik VIII:tta oli pysytettävä liitossa; Amerikan laajoja siirtomaita varten oli hallinnollisia ohjeita ja määräyksiä annettava; Alamaiden levottomia kaupunkikuntia oli valvottava ja kuriin tottumatonta sotajoukkoa järjestykseen taivutettava. Meksikosta Unkariin ja Hollannista Tunisiin asti oli hänen johdettava monellaisia asioita ja vielä moniin yrityksiin hankittava suuria rahasummia. Tähän lisäksi tuli uskonpuhdistus, johon keisari ei muuta kuin ajoittain saattanut huomiotaan kiinnittää. Sen johdosta se voipikin suuresti edistyä.

Speierin valtiopäivillä v. 1526 otettiin uskonnon-asia taas esille, mutta enemmistö oli nyt suopea uudelle opille, ja päätökseksi tuli, että

jokainen valtiosääty sai elää, hallita ja käyttäytyä, niinkuin hän Jumalalle ja keisarilliselle majesteetille saattoi vastata, kunnes yleinen kokous asian ratkaisisi. Mutta v. 1529 Kaarle V:nnen asema oli hyvin edullinen — Ranskan kuninkaan kanssa oli samana vuonna tehty etuisa rauha, ja Unkarissa hän oli saanut veljensä valituksi kuninkaaksi — ja nyt hän päätti tehdä lopun kerettiläisyydestä Saksassa. Hän kutsui mainittuna



Kaarle V ja paavi Clemens VII ratsastavat samassa juhlakulkueessa Bolognaan. (Eräästä puupiirrossarjasta.)

vuonna uudestaan *Speieriin* valtiosäädyt, joissa katolilaisilla tällä kertaa oli enemmistö; päätös tehtiinkin sellainen, että sen mukaan ei mitäkään uudistuksia eikä muutoksia saataisi panna toimeen, ennenkuin yleinen kansallinen kokous lausuisi ratkaisevan tuomionsa Lutherin ja paavin välisessä asiassa. Tätä päätöstä vastaan katolisesta kirkosta eronneet panivat vastalauseen eli protestin, jonka johdosta heitä aljettiin kutsua *protestanteiksi*.

Seuraavana vuonna 1530 olivat valtiosäädyt kokoontuneet *Augsburgiin.* Tätä kokousta varten oli Lutherin ystävä, oppinut ja maltillinen *Filip Melankton,* laatinut *tunnustuskirjan,* jossa esitetään ne kohdat, joissa Lutherin opintunnustajat erosivat muista. Tämä kirjoitus,



Filip Melankton. (Holbeinin kynäpiirroksen mukaan.)

joka vieläkin on lutherilaisen kirkon tunnustuskirjoja, muun muassa Suomessa, luettiin julki kokouksessa; sitä kumotakseen ja puolustaakseen katolisen kirkon opinkappaleita Eck kirjoitti vastakirjoituksen. Melankton taas puolestaan sepitti *Augsburgin uskontunnustuksen apologian* eli *puolustuksen.* Mutta valtiopäivien päätös ei ollut protestanteille



Augsburgin päätöksen julistaminen. (Vaskipiirros.)

edullinen, sillä Wormsissa tehty päätös oli nyt toimeenpantava, s. o. Lutherin oppi oli perinpohjin hävitettävä. Mutta kun useat protestanttiset ruhtinaat seuraavana vuonna 1531 kokoontuivat Schmalkaldin kaupunkiin keskustelemaan yhteisestä uskonnon-asiastaan ja tekivät liiton aseillakin sitä puolustaakseen jos tarvittaisiin, myöntyi keisari, jolla paraillaan taas oli Turkkilaisten kanssa tekemistä, n. k. *Nürnbergin interimiin* v. 1532. Sen mukaan he toistaiseksi saivat vapaasti uskontoaan harjoittaa.

V. 1544 Kaarle V vihdoin oli vapaa sekä idän että lännen puolelta, jonka vuoksi kerettiläisyyteen oli nyt käytävä käsiksi. Yleinen kirkolliskokous kutsuttiin paavin käskystä *Tridentin* kaupunkiin, joka on Etelä-Tyroolissa. Sinne kokoontui hyvin lukuisasti katolisia piispoja ja pappeja, varsinkin Italiasta, jonka vuoksi protestantit eivät katsoneet voivansa sinne mennä; he lähettivät kirjoituksen keisarille, jossa he kieltäytyivät alistumasta sen päätöksiin, se kun paavin kokoonkutsumana oli puolueellinen. Nyt ei voitu sotaa välttää, sillä keisari piti protestantteja uppiniskaisina alamaisina, joita oli rangaistava; hän sanoi vaan tahtovansa sodalla pakottaa kuuliaisuuteen muutaman kapinallisen ruhtinaan, Saksin vaaliruhtinaan Juhana Fredrikin ja Hessenin maakreivin Filipin, protestanttisen liiton johtajat, jotka jo olivat valtiokiroukseen julistetut.

Protestanteilla kävi sota onnettomasti, sillä heidän pääjohtajansa Saksin vaaliruhtinas ei ollut johtoon kykenevä; heidän toiminnassaan tuli myöskin näkyviin epävarmuutta ja herkkäuskoisuutta, he kun luottivat liiaksi keisarin puheisiin, joka tahtoi pidättää heitä lupauksilla, kunnes hän saisi joukkonsa valmiiksi. Ja vihdoin heidän uskonveljensä *Moritz,* Saksin herttua, petti heidät, hän kun ryhtyi keisaria auttamaan, toivoen kenties siten saavansa etuja, vaikka hänen vaikuttimistaan ei olla täysin selvillä. *Mühlbergin* luona v. 1547 Kaarlen espanjalaiset ratsujoukot tuhosivat protestanttien sotavoimat, ja molemmat johtajat joutuivat vangiksi.

V. 1548 oli Kaarle V:nnen valta siten korkeimmillaan; ulkomaisilta vihollisilta hän oli rauhassa, kapinallinen Pohjois-Saksa masennettu ja protestanttien johtajat vankina. Hän käytti kuitenkin voittoansa jotenkin kohtuullisesti, antaen omin päinsä paavia kuulustamatta maltillisten lutherilaisten ja maltillisten katolilaisten valmistaa väliaikaisen kirkkojärjestyksen, n. k. *Augsburgin interimin,* jonka kautta molemmat kirkot saataisiin liittymään toisiinsa. Mutta se herätti vastenmielisyyttä molemmilla tahoilla eikä saanut suurtakaan merkitystä.

Yht'äkkiä asema kuitenkin kokonaan muuttui, ja sen sai edellämainittu Saksin herttua Moritz aikaan. Kaarlen liittolaisena hän oli lähtevinään interimiä vastaan niskoittelevaa Magdeburgia piirittämään, saa-

dakseen syyn sotajoukkojen kokoamiseen; mutta samassa hän teki sopimuksia protestanttien ja Ranskan kuninkaan Henrik II:sen kanssa. Kaikki oli käynyt niin salassa, ettei keisarilla ollut aavistustakaan, ennenkuin Moritz v. 1552 joukkoineen ilmestyi Etelä-Tyrooliin Innsbruckin kaupungin edustalle, jossa Kaarle V silloin makasi sairaana. Töin tuskin hän pääsi yöllä pakenemaan kuljetuttamalla itseänsä sateisella säällä yli lumipeitteisten vuorien.



Saksin herttua Moritz. (Luultavasti Lucas Cranachin tekemä puupiirros.)

Moritz käytti voitollista asemaansa sovittaakseen v. 1547 tekemänsä petoksen; hän ei tyytynyt väliaikaisiin myönnytyksiin, vaan vaati vakaan rauhan protestanteille. V. 1552 tehtiinkin ensin *Passaussa* sopimus, jota v. 1555 seurasi *Augsburgin* uskonrauha. Lutherin opin tunnustajat saivat tämän kautta uskonvapauden, mutta opin leviämistä estettiin sen kautta, että maan uskonto jätettiin ruhtinaan määrättäväksi. Ne katoliselle kirkolle kuuluneet maat, jotka silloin olivat tulleet lutherilaisten haltuun, olivat heillä pysytettävät; mutta jos vastedes, Passaun sovinnon jälkeen,

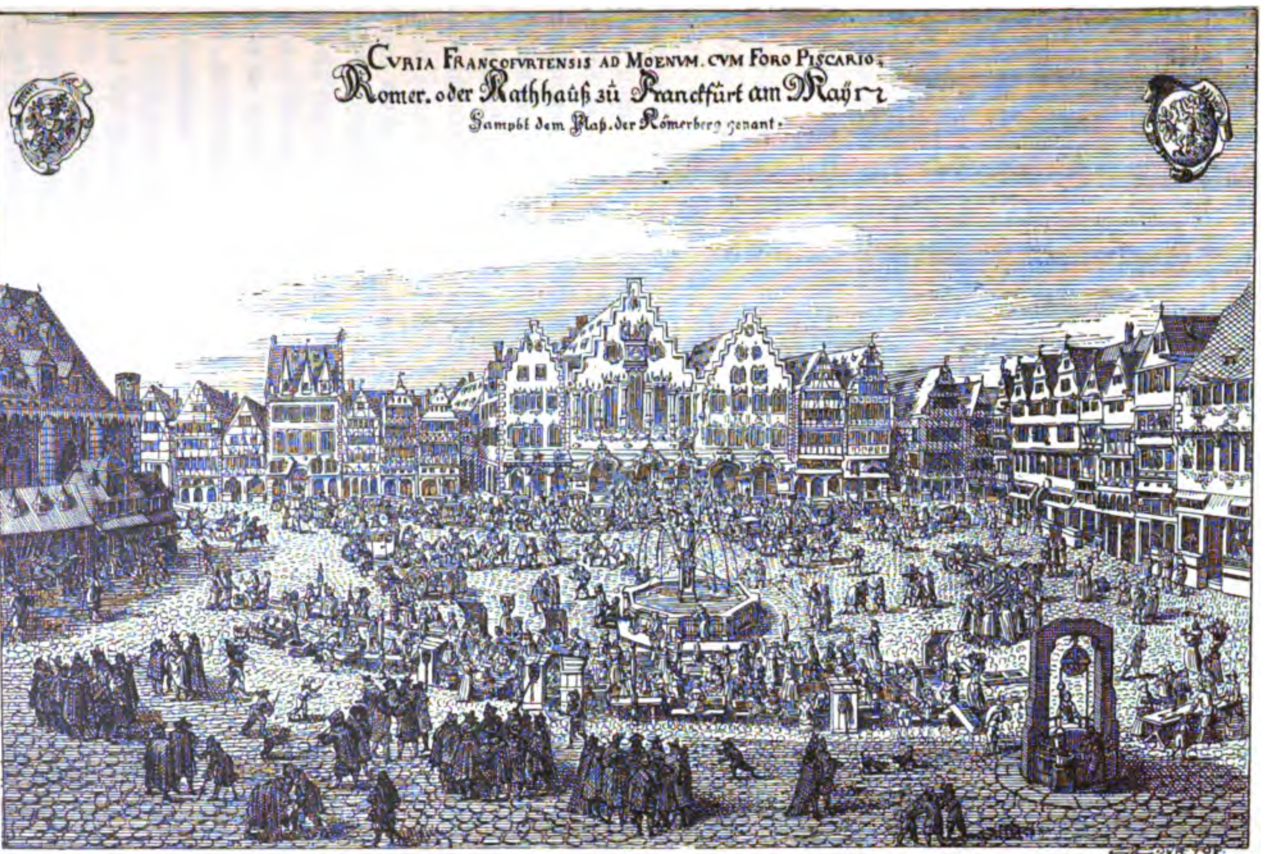
joku arkkipiispa, piispa tai muu hengellinen virkamies kääntyisi uuteen oppiin, oli hänen maansa jäävä katoliselle kirkolle. Tämä n. k. *reservatum ecclesiasticum* oli vastedes uskokuntien kesken alituisena riidan-aiheena, samaten kuin jotkut muutkin ahtaat määräykset, varsinkin se, että reformeeratun kirkkokunnan jäsenet jäivät uskonvapautta vaille. Runsaammin kuin puoli vuosisataa kuitenkin elettiin Augsburgin päätösten nojassa, kunnes 30-vuotinen sota alkoi, joka lopullisesti ratkaisi uskonnolliset riita-asiat.

V.

Lutherin opin leviäminen.

Uskonpuhdistus leviää Saksassa ja syyt sen leviämiseen. — Se voittaa alaa Saksan ulkopuolella. — Tanskan kirkko muutetaan protestanttiseksi. — Uskonpuhdistuksen aatteet tulevat Ruotsissa tunnetuiksi. — Kustaa Vaasa suosii uskonpuhdistajia. — Vesteroosin recessi. — Katolisuus on heikko Suomessa. — Martti Skytte. — Kustaa Vaasa ottaa kirkonomaisuutta. — Mikael Agrikola. — Paavali Juusten. — Uskonpuhdistuksen merkitys.

Sill'aikaa kuin kirkon yhteyttä koetettiin keisarin välityksellä saada Saksassa palautetuksi, Lutherin oppi levisi leviämistään. Saksissa ja Hessenissä, jotka olivat sen emämaat, kirkolliset olot ensin järjestettiin Lutherin mielipiteitten mukaan, ja parin vuosikymmenen kuluessa panivat kaikki Pohjois-Saksan ruhtinaat maittensa kirkossa samat muutokset toimeen. Niinpä Mecklenburg, Pommeri, Holstein ja vähän myöhemmin Brandenburg liittyivät uuteen oppiin. Suurissa valtakaupungeissa seurattiin ruhtinaitten esimerkkiä; Magdeburgissa muutos tapahtui jo v. 1524, Braunschweigissa v. 1528, Hamburgissa, Lybeckissä y. m. vähän myöhemmin. Lutherin järjestämä kirkko tarjosi ruhtinaille monta maallista etua, jotka heidän kantaansa paljon vaikuttivat, sillä papisto menetti uskonpuhdistuksen kautta suuren valtiollisen merkityksensä ja ruhtinaat saivat kirkon ylimmän johdon käsiinsä, mikä melkoisesti lisäsi heidän itsenäistä asemaansa. Ruhtinaista tuli, niinkuin Luther sanoi, »hätäpiispoja»; maallinen esivalta nimitti piispat ja papit, kirkon omaisuus joutui valtiolle, joka osaksi käytti sitä koulujen, sairashuoneiden ynnä muiden laitosten ylläpitämiseksi. Uskonpuhdistus tuli siten auttamaan ja antamaan



Frankfurtin valtakaupunki 16:nnellä vuosisadalla. (Vaskipiirroksen mukaan.)

vauhtia Saksan ruhtinasten itsenäisyysharrastuksille, jotka jo keski-ajalla olemme oppineet tuntemaan; keisarinvalta taas, joka kannatti Saksan yhteyttä lujan keskihallituksen nojassa, liittyi katolisen kirkon asiaa ajamaan. Mahtavimmista ruhtinaista pysyi ainoastaan Baijerin ruhtinas katolisen kirkon ystävänä, mutta hänen naapurinsa Würtembergin ruhtinas muutti maansa kirkon protestanttiseksi. Valtakaupungeissa taas uskonpuhdistus voitti alaa etupäässä porvaristossa, joka oli kaupungin hallituksesta syrjäytetty; ja samassa kuin se taisteli uuden opin puolesta, taisteli se useimmiten myöskin vanhaa kauppaylimystöä vastaan, josta yksinomaan valittiin jäsenet kaupunkien maistraatteihin, jotka taas johtivat kaikkia kaupungin asioita. Joka paikassa olivat valtiolliset seikat tehokkaasti edistämässä uskonpuhdistusta, sillä verraten harvassa oli niin yksinomaan aatteenmiehiä kuin Luther ja Melankton, jotka puhtaan uskonnollisen vakaumuksensa johdosta katolisen opin hylkäsivät. Muissa maissa sama ilmiö tulee niinikään näkyviin.

Uusi oppi levisi nopeasti Saksan rajojen ulkopuolellekin. Kirjapainojen kautta voitiin kirjallisuudentuotteita levittää etäisiinkin maihin; saarnamiehiä niinikään ilmaantuu, jotka tutustuttavat kansoja uusiin aatteisiin. Ranskan rajoilla asti Elsassissa ja Lothringissa tavattiin ennen pitkää Lutherin opin tunnustajia, idässä taas se levisi Böömiin, josta Hussin oppikaan ei kokonaan ollut hävinnyt, sekä Unkariin ja Siebenbürgiin asti. Jo v. 1525 Saksalainen ritarikunta Preussissä hengellisenä valtiona loppui; sen suurmestari *Albrekt Brandenburgilainen* kääntyi näet silloin Lutherin oppiin ja rupesi maallisena ruhtinaana Puolan kuninkaan vasalliksi; sekä Puolan kuningas että Danzigin ja Elbingin mahtava porvaristo olivat häntä ahdistaneet, jottei hän nähnyt muuta pelastuksen keinoa olevan. Ritarit menettivät maansa ja saivat lähteä maailmalle, samoin kuin munkitkin luostareista, jotka hävitettiin. Vähän myöhemmin hävisi myöskin Kalpariston hengellinen valtio Viron-, Liiwin- ja Kuurinmaassa. Eräs saarnamies oli Räävelissä ensin alkanut julistaa Lutherin oppia, jonka kaupungin porvarit pian omistivat. Sieltä se levisi ulommaksi, ja viimeinen suurmestari *Gotthard Kettler* kääntyi itse siihen, ruveten Kuurinmaan ruhtinaana Puolan vasalliksi. Saksalaisten herruus täällä kuitenkin säilyi, vaikkakin ritarikunta oli hävinnyt, sillä ritarien jälkeläiset asuskelivat maallisina herroina linnoissaan ja kartanoissaan, pitäen talonpoikia orjuudessa, niinkuin ennenkin.

Saksasta levisi uskonpuhdistus Skandinavian maihin jo muutamia vuosia Lutherin ensimmäisen esiintymisen jälkeen. Kristian II, julma tyranni, joka kukisti Ruotsin, kutsui jo v. 1520 uuden opin saarnaajan

Kööpenhaminaan. Hänet syöstiin kyllä valtaistuimelta v. 1523, mutta hänen seuraajansa Fredrik I osotti samaa harrastusta. Luostarit hävitettiin, pappien naimakielto poistettiin ja piispat alistettiin kuninkaan tuomittaviksi; v. 1536 Kööpenhaminaan kokoontuneet valtiosäädyt päättivät, että kirkon liiat tilukset piti otettaman valtiolle. Kirkolta ja luostareilta saatuja varoja käytettiin pääasiallisesti oppilaitosten edistämiseksi. Lutherin ystävä, tohtori *Bugenhagen,* kutsuttiin järjestämään Tanskan kirkon oloja, ja vuonna 1539 säädetyn ordinantian kautta ne lopullisesti saatiin vakaantumaan. — Tanskassa ei kuninkaanvalta suuresti vahvistunut



Olaus Petri.

uskonpuhdistuksesta, vaan siitä hyötyi etupäässä aatelisto, joka peri papiston entisen valtiollisen merkityksen ennen itse saavuttamassa lisäksi.

Ruotsissa muutamat Lutherin oppilaat alkoivat vuoden 1520 vaiheilla julistaa uutta oppia. Wittenbergin yliopisto oli alusta asti saavuttanut suuren maineen, jonka vuoksi opinhaluisia miehiä Ruotsista ja Suomesta lähti sinne; niinpä eräs ruotsalainen sepänpoika Örebrosta, *Olaus Petri,* oli Wittenbergissä siihen aikaan kuin Luther siellä väitelmänsä julki naulasi. Kolme vuotta opiskeltuansa hän palasi kotimaahansa ja pääsi Strengnäsin katedraalikoulun johtajaksi; hänen veljensä *Laurentius Petri* sekä hänen esimiehensä *Laurentius Andreae* liittyivät hänen mielipiteisiinsä. Myöskin kuningas *Kustaa Vaasa* näytti niitä suosivan, ja hallitsijan vaikutuksesta uskonpuhdistus varsinaisesti pantiinkin toimeen.



Kustaa Vaasa. (Saman-aikuinen maalattu puuveistos.)

Ruotsin kirkossa oli tietysti samoja epäkohtia kuin muuallakin, vääristeltyjä opinkappaleita, taitamattomuutta, laiskuutta ja paheita papeissa ja munkeissa; mutta täällä eivät nuo kaikki puutteellisuudet olleet päässeet kehittymään siihen mittaan kuin muualla, eikä yleinen mielipidekään kansassa halveksinut kirkkoa, niinkuin Saksassa; sanalla sanoen Ruotsissa katolinen kirkko ei ollut siihen määrään kypsynyt häviöön kuin Saksassa. Mutta uskonpuhdistus tarjosi hallitsijalle paljon etuja, joita hän tähän aikaan tarvitsi. Kustaa Vaasa, joka oli laskenut perustuksen Ruotsin kansalliselle itsenäisyydelle tekemällä lopun Kalmarin unioonista, tahtoi vielä murtamalla katolisen kirkon vallan ja vapauttamalla maansa paavin vallasta vahvistaa työtänsä. Katolinen papisto, Upsalan arkkipiispa etupäässä, oli unioonin ajalla ollut kansallisen asian pahimpia vastustajia; mutta uskonpuhdistuksen kautta kuningas saisi tuon mahtavan säädyn masennetuksi. »Kirkko ja luostarit olivat rikkaita, mutta valtio oli autio ja voipunut»; kuningas oli vapaussodan kautta velkaantunut; ja uskonpuhdistuksen kautta hän saisi kirkon liiat omaisuudet valtion huostaan. Mutta näiden etujen ohessa Kustaa epäilemättä oli selvällä järjellään tajunnut Lutherin opin totuuden ja tullut siitä vakuutetuksi. Kuningas oli kuitenkin varovainen. Hän ei ryhtynyt väkivaltaisiin toimiin katolista kirkkoa vastaan, vaan suosi uskonpuhdistuksen miehiä auttamalla heitä sekä antamalla heille tärkeitä virkoja; niinpä hän otti Laurentius Andreaen kanslerikseen, ja Olaus Petri taas pääsi Tukholmaan saarnamieheksi. Eikä uudesta opista Kustaa Vaasan aikana puhuttukaan mitään. Mutta sittenkin papit, jotka huomasivat kuninkaan aikeet, vehkeilivät häntä vastaan ja yllyttivät kansaakin. Kustaa Vaasalla olikin monta kapinaa kukistettavana, varsinkin Taalainmaassa, jonka talonpojat tunsivat oman arvonsa ja mahtinsa, he kun unioonin aikana etupäässä olivat taistelleet Tanskalaisia vastaan, ja heidän avullaan Kustaakin oli vapautustyönsä saanut aikaan.

Vihdoin v. 1527 kuningas tahtoi *Westeroosin valtiopäivillä* saada kirkollisen asian selvitetyksi. Täälläkin hän vakuutti, ettei hän tahtonut tuoda uutta oppia valtakuntaan, vaan oli antanut saarnata Jumalan puhdasta sanaa sekä pappien elämää valvonut. Koska hallitus tarvitsi varoja, pyysi hän valtiosäätyjä niitä hänelle myöntämään, sillä ilman uusia tuloja ei valtion hallintoa voisi hoitaa. Kaikki tiesivät kuninkaan tarkoituksen, ja pian alkoi vastustusta kuulua. Linköpingin piispa Brask, joka oli rohkein, väitti, ettei papistolla ollut ilman paavin suostumusta oikeus luopua tiluksistaan; aatelistokin, kuninkaan siltä kysyessä, oli samaa mieltä. Mutta ennen pitkää Kustaa ankaralla puheella ja uhkaamalla luopua kruunusta sai valtiopäivät suostumaan; talonpojat ja porvaristo

suostuivat kirkon tiluksien peruuttamiseen päästäkseen itse lisäverotuksesta vapaiksi; aatelistonkin kuningas sai puolelleen suostumalla jättämään sille osan kirkolta otettavista maatiloista. Siten saatiin toimeen päätös, joka on tunnettu *Westeroosin recessin* nimellä. Kuningas sai sen mukaan ottaa kirkon liian omaisuuden, jonka päätöksen hän ankaruudella pani toimeen; aatelisto sai takaisin ne tilukset, jotka v. 1454 jälkeen olivat lahjoitusten kautta heiltä tai heidän suvuiltaan kirkolle joutuneet; Jumalan puhdasta sanaa piti valtakunnassa saarnattaman. Lisäyksessä recessiin sanotaan, että kuningas tuli paavin asemasta kirkon päämieheksi, ja papisto maallisten tuomioistuinten alaiseksi; piispojen linnat joutuivat kuninkaalle. Lutherin kirkon periaatteita tässä noudatettiin, mutta hänen opistaan ei mainita mitään. Vasta v. 1593 Upsalan kokouksessa Augsburgin uskontunnustus hyväksyttiin valtakunnan kirkon tunnustuskirjaksi, ja vasta tämän päätöksen kautta Ruotsi ja Suomi julkisesti liittyivät lutherilaisen kirkkoon.

Samaan aikaan kuin Ruotsissa aljettiin myöskin Suomen kirkossa muutoksia toimeen panna uskonpuhdistuksen periaatteiden mukaan. Täällä ei kansa kyllä ollut kypsynyt aatteellisempaa oppia itselleen omistamaan, sillä tuo ulkonaisilla menoilla vaikuttava katolisuuskin oli jäänyt sille hämäräksi; mutta Suomen kansa ei myöskään kyennyt käsittämään niiden muutoksien merkitystä, joita nyt pantiin toimeen, eikä sentähden ryhtynyt minkäänlaiseen vastarintaan, niinkuin Ruotsissa paikoittain oli tapahtunut. Pappienkin oppi ja asema olivat siksi vähäpätöisiä, etteivät hekään saattaneet hallituksen määräyksiä ehkäistä. Agrikola mainitsee julkaisemansa Uuden Testamentin käännöksen alkulauseessa seurakunnissa löytyvän niin taitamattomia pappeja, »että he hyvin vähän tai eivät ollenkaan osaa latinankieltä,» jonka vuoksi he huolimattomasti ja ilman intoa opettavat seurakuntalaisiaan. Toiset taas eivät olleet ollenkaan viitsineet saarnata eivätkä olleet antaneet kurjan kansan oppia edes Isä Meidän rukousta tai uskonnon tärkeimpiä opinkappaleita. »Löytyyppä sellaisiakin», jatkaa hän, »jotka ovat niin epärehellisiä ja tavottelevat tyhjää kunniaa ja etua, etteivät tahdo itse oikein hoitaa velvollisuuksiaan eivätkä salli toistenkaan saarnata Jumalan sanaa.» Vielä lisäksi oli siihen aikaan, kuin Kustaa Vaasa tuli hallituksen, Suomen piispanistuin avoinna, joten ei siltäkään taholta vastusta tullut.

Kuningas asetti ensin väliaikaisen piispan Turkuun, mutta v. 1528 hän määräsi erään *Martti Skytten* vakinaiseksi. Tämä oli tosin katolilainen ja hän asetettiin virkaansa katolisilla juhlamenoilla sekä pysyi uskollisesti munkkilupauksissaan koko elämänikänsä, — Skytte kuului domi-

nikaanimunkistoon — mutta hän oli sävyisä ja suopea mies, joka ei vastustanut kuninkaan säädöksiä. Jumalanpalvelus menetti vähitellen ulkonaisen loistonsa; monet juhlallisuudet ja messut lakkautettiin, eikä juhlakulkuja enää nähty, niinkuin ennen; vihkivesiastia hävisi kirkon eteisestä j. n. e. Tärkeimpiä muutoksia oli se, että kansan kieltä aljettiin käyttää kirkonmenoissa.

Ankarammin menetteli kuningas Suomen kirkkoa kohtaan riistäessään siltä sen omaisuutta. Jo Martti Skytten täytyi suostua kuninkaalle vuosittain suorittamaan jotenkin runsaan osan piispantuloistaan, muun muassa 1000 markkaa rahaa sekä lisäksi viljaa. Kuninkaan lähettämät asiamiehet kulkivat pitkin maata ottamassa kruunulle Vesteroosin päätöksien nojassa kirkon ja luostarien tiluksia ja pappein liiallisia tuloja. On laskettu kuninkaan ottaneen Suomen kirkolta yhteensä 601 tilusta ynnä niihin kuuluvat 42 torppaa. Kuusiston kartano siihen kuuluvine taloineen otettiin muun muassa kruunulle, ja linnan muurit hajoitettiin maan tasalle; kuningas käskee lähiseudun talonpoikia olemaan apuna hävittämistyössä. Tämä osotti sitä, että Turun piispan keski-aikainen mahtava valtiollinen merkitys oli mennyt. Luostarit lakkautettiin ja niiden rakennukset käytettiin muihin tarkoituksiin; Raumalla esim. tehtiin luostarirakennuksesta kirkkoherran virkatalo; munkit taas saivat tavallisesti papinpaikkoja maaseuduilla. Ainoastaan Naantalin naisluostari sai vielä olla olemassa ja pitää osan tiluksistaankin, koska sen veljillä ja sisarilla maailmalle ajettuina oli vaikea tulla toimeen.

Mutta Kustaa kuningas ei tyytynyt yksinomaan tilusten perimiseen kruunulle, vaan myöhemmin hän melkein ryöstämällä otti kirkoista niiden kalleuksiakin, kulta- ja hopea-astioita, kruunuja y. m. koristuksia, joita hurskaat ihmiset olivat aikojen kuluessa lahjoittaneet; v. 1554 otettiin yksin tuomiokirkosta 1520 luotia hopeata ja muista kirkoista samassa suhteessa. Kaikki nämät vietiin kuninkaan rahakammareihin Tukholmaan. Seurakuntalaiset eivät tällaisesta ryöstöstä olleet hyvillään, mutta kuningas, joka varsinkin vanhemmaksi tultuaan muuttui yhä ahneemmaksi, ei siitä välittänyt.

Ulkonainen puoli katolisesta kirkosta oli pian hävitetty, mutta uusi oppi ei yhtä pian päässyt kansan mieleen juurtumaan, vaan siinä tarvittiin muutamia miespolvia. Turussa saarnasi puhdasta oppia ensiksi, v. 1525 vaiheilla, Lutherin ja Melanktonin oppilas *Pietari Särkilahti*, joka oli opiskellut Wittenbergissä, siellä saavuttanut maisterinarvon sekä kotimaahan palattuaan päässyt tuomiokirkon papiksi; mutta paljon hänen toiminnastaan ei muuten tiedetä. Suomen varsinainen uskonpuhdistaja

oli *Mikael Agrikola,* joka syntyi v. 1510 vaiheilla Pernajan pitäjässä Uudellamaalla, jossa hänen isänsä oli köyhä kalastaja. Hän kävi ensin Viipurin koulua, ja siirtyi myöhemmin Turkuun, jossa hän pääsi Martti Skytten kirjuriksi. Skytten toimesta ja hänen kustannuksellaan Agrikola lähti jatkamaan lukujaan Wittenbergiin, jossa hän tutustui ja mielistyi uskonpuhdistuksen oppiin. V. 1539 hän sai siellä maisterinarvon sekä hyvät suositukset Lutherilta ja Melanktonilta, jonka vuoksi hän Suomeen palattuaan pääsi ensin Turun katedraalikoulun rehtoriksi ja v. 1550 Skytten kuoltua piispanviran hoitajaksi sekä vihdoin v. 1554 piispaksi, jona hän oli kuolemaansa asti vuoteen 1557.

Agrikolalla on suuri merkitys Suomen historiassa. Uutterana ja taitavana kirkonmiehenä hän koetti levittää oppia seurakunnan opettajiin ja kansaan. Sen vuoksi hän alkoi suomenkielellä kirjoja julkaista, noudattaen siten muiden uskonpuhdistajain esimerkkiä, jotka niinikään rupesivat kansan kieltä käyttämään kirjallisuudessa. Agrikola onkin tämän toimintansa vuoksi saanut »suomalaisen kirjallisuuden isän» nimen. Aapiskirjalla v. 1542 suomenkielinen kirjallisuus alkoi, mutta sitä seurasi ennen pitkää Rukouskirja, Lutherin katkismuksien käännös, Uuden Testamentin käännös v. 1548, ja myöhemmin osia Vanhasta Testamentista. Ollen Uudeltamaalta kotoisin Agrikola käyttää länsisuomen murretta kirjoissaan.

Mikael Agrikola oli Kustaa Vaasan hyvässä suosiossa ja tämän kautta hän piispanviran saikin. Kuningas käytti häntä valtiollisissakin toimissa; niinpä hän v. 1557 lähetettiin muutamien muiden kanssa Moskovan suuriruhtinaan kanssa rauhasta sopimaan, mutta paluumatkalla hän kuoli Uudenkirkon pitäjässä lähellä Viipuria, jonka tuomiokirkkoon hänen ruumiinsa haudattiin.

Toinen uskonpuhdistuksen mies Suomessa oli *Paavali Juusten,* joka yhdessä Agrikolan kanssa oli ollut Wittenbergissä sekä v. 1554, jolloin Kustaa Vaasa jakoi Suomen kahteen hiippakuntaan, tuli maamme toisen osan piispaksi, asettuen Viipurin asumaan. Kirjailijana on Juustenkin tunnettu, mutta hän kirjoitti etupäässä latinaksi eikä kansaa varten. Juustenin tärkein kirjallinen teos käsittelee Suomen keski-ajan piispoja, joita tietoja Porthan sittemmin täydensi ja julkaisi. Vuoteen 1576 oli Juusten piispana, viimeiset vuodet Turussa, jonne hänet oli siirretty.

Lutherin alottaman uskonpuhdistuksen kautta Pohjois- ja osa Etelä-Saksaa, Itämeren rantamaat, Skandinavian maat ja Suomi olivat eronneet katolisesta kirkosta. Rooman paavi ei enää ollut näiden maiden

Euangelium. IIII.

tulenā henē Caſtens tyge/ ſanoi hen hellle/Te [b] Kykärmē
ſikijet/cuca teille oſotti/että teidhen pite pakeneman ſijte tu-
leuaiſeſta wihaſta: Techkette ſijs Paranoxen toimeliſet he-
dhelmet / Ja elkette niin aiatelko / että te itze teiſſen tahdotta
ſanoa / Meille on Abraham Iſene. Sille mine ſanon teille/
Että Jumala woipi neiſte kiweiſte Abrahamile lapſet yles-
herätte. Nyt ombi mös kirues pandu puun iurele/ Jocaijnen
ſis puu quin ei tege hywe hedhelme/ ſe poiſ hakatan / ia tu-
leen heiteten.

Mine toſin caſtan teite wedhellä parannoxeen /Mutta ſe/
ioca minū ielkin tuleua ombi/ſe wäkewembi miñua on /ionga
en ole mine keluolinē kengi candamā/Sen pite teite pyhel hē
gel/ia tulella caſtamā. Jonga wiſkin on henen kädheſens/ ia
henē pite lugās percamā/ia henē pite niſuns aittaans cocomā/
Mutta rwmenet/ pite henen ijancaikiſes tules poltaman.

Silloin tuli Jeſus Galileaſt Jordanijn Johanneſen tyge/
että hen caſtetaiſijn heneldе. Mutta Johannes welti hende /
ſanodhen/Mine taruitzen ſinulda Caſtetta/ ia ſine tulet minū
tygeni: Nin waſtaſi Jeſus ia ſanoi henelle /Salli nyt/Sille
nein ſopi meidhen / caiki [c] wanhurſcautta teutte. Nin hen
ſalli henen.

Ja coſca Jeſus caſtettu oli/yleſaſtui hen cochta wedheſtä.
Ja catzo / nin Taiuat aukenit henel / ia hen näki Jumalan
Hengen alaſaſtuuan ninquin Mettiſen / ia tuleuan henen pä Joh. 1.
lens. Ja catzo / äni Taiuahaſt ſonoi / Teme on minun ra- Mat. 10.
cas Poican / ioſſa minul on hyue ſoſijo.

a Hirtauaiſen.) Teme piti oleman Juttaille yxi vahua merki /
Että Christus ſe Meſſias oli tullut / coſca ſencaltanen Sarna ei Tē-
plis eike Synagogas / waan metzen cornes wilkiſeſta ſarnattin/Jon-
ga Johannes teki.

b Kykärme) Näme kärmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he
tuſkalla nimelte tietän Someri/Quitengi että ne ouat nijn viha täyne/
ia pahnda laija / Nimitetän he teſſa Kykärmexi / eli Vaſtikärmexi /

A iij. Ja

Sivu Agrikolan Uuden Testamentin käännöksestä.

kirkon päämies, vaan maan hallitsija oli saanut siinäkin ylimmän johdon. Kirkko oli mennettänyt suuren maallisen rikkautensa ja papisto valtiollisen mahtinsa; ruhtinas ja osaksi aatelistokin oli ne perinnyt.

Henkiseen elämään katsoen oli suuri edistys tapahtunut. Katolinen kirkko vaati ihmisiä sokeasti uskomaan sen opetusta, kahlehtien siten ihmishengen; raamattukin oli kansalta kielletty kirja, koska sen lukeminen saattoi ajattelemaan ja epäilemään kirkon oppia. Luther, joka itse oli raamattua lukemalla ja ajattelemalla saavuttanut vakaumuksensa, asetti opillensa elämänehdoksi, että kaikki tutkisivat ja arvostelisivat sitä ja siten hankkisivat itselleen vakuuden elämän tärkeimmissä kysymyksissä. Uskonpuhdistuksen perusajatuksena oli vapaus, vaikka sitä aina ei noudatettu. Ja että kaikki olisivat tilaisuudessa hankkimaan itselleen tietoa, oli heitä opetettava omalla kielellään; jumalanpalvelus oli toimitettava niin, että kaikki sen ymmärtäisivät, saarna oli siinä oleva tärkein osa. Uskonpuhdistuksen periaatteisiin kuuluu kansan-opetus, joka kuitenkin vasta meidän vuosisadallamme on yleiseksi tullut, ja siitä syystä se loi myöskin kansankielisen kirjallisuuden. Joka maassa uskonpuhdistajien ensimmäisiä tehtäviä oli raamatun kääntäminen; Luther alkoi jo Wartburgissa ollessaan sitä kääntää ja v. 1534 se ilmestyi painosta; Ruotsissa painettiin Uusi Testamentti v. 1526, Vanha Testamentti v. 1541; Mikael Agrikola ryhtyi jo Wittenbergissä ollessaan suomentamaan Uutta Testamenttia, mutta koko Vanha Testamentti ilmestyi suomeksi vasta vuosisataa myöhemmin, nim. v. 1642. Hengellistä kirjallisuutta julaistiin paljon raamatun ohessa; mutta ei latinakaan hävinnyt, vaan se säilyi vielä kauan oppineiden yhteisenä kielenä protestanttisissakin maissa.

VI.

Uskonpuhdistus Sweitsissä, Hollannissa ja Englannissa.

Zwinglin uskonpuhdistus. — Juhana Calvinin toiminta — Reformeerattu oppi juurtuu Hollantiin. — Se voittaa alaa Ranskassa. — Juhana Knox, Skottlannin uskonpuhdistaja. — Englannin uskonpuhdistus on valtiollinen toimi. — Henrik VIII:nnen muutokset. — Hänen julma menettelynsä. — Edvard VI:nnen aikainen reformatsiooni. — Maria palauttaa katolisen kirkon. — Elisabetin varovaisuus. — Episkopaalinen kirkko. — Puritaanit ja independentit. — Eroavaisuudet eri kirkkokuntien välillä.

Taistelun katolista kirkkoa vastaan alkoi samaan aikaan kuin Luther toinenkin mies, *Ulrik Zwingli,* Zürichin kaupungin pappi Sweitsissä. Katolinen kirkon väärinkäytökset, lähinnä julkea anekauppa, saattoi

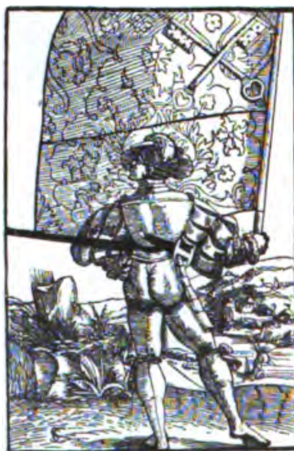
Zwinglinkin sekä saarnoissa että kirjoituksissa esiintymään sitä vastaan. Aluksi hän julkaisi 67 väitelmää, joissa hän osotti vääräksi monia kirkon opinkappaleista. Mutta Zwingli ei ollut sielussaan kokenut sellaista ankaraa taistelua kuin Luther luostarissa ollessaan, vaan hän oli lukemalla, tutkimalla ja ajattelemalla tullut huomaamaan, kuinka suuresti evankeliumien julistamasta opista oli vieraannuttu; Zwingli oli etupäässä järjen



Ulrik Zwingli. (Tuntemattoman mestarin tekemä puupiirros.)

mies, joka seikka painoi leiman hänen toimintaansa uskonpuhdistajana. Hän tahtoi palauttaa kirkon sellaiseksi, kuin se oli apostolien aikana ollut; ulkonainen puoli, kuri ja elämä, olivat hänelle melkein tärkeimmät, jota vastoin Luther antoi suuremman merkityksen uskolle ja opille. Zwingli tahtoi hävittää kirkosta kaikki, mitä raamatussa nimenomaan ei ollut määrätty, Luther taas suvaitsi kaiken sen, mikä ei nimenomaan sotinut raamattua vastaan. Zwingli ei poistanut jumalanpalveluksesta yksinomaan ulkonaista loistoa: valoa, messuja, juhlakulkuja y. m., vaan hän ei salli-



Schwüzin, Urin, Unterwaldenin ja Zürichin viirit. (Tuntemattoman mestarin puupiirrossarjasta.)

nut urkujen soittoakaan; kuvat peitettiin tai vietiin pois. Luther sitävastoin antoi niiden olla, vaikkei hän niitä välttämättöminä pitänyt. Vanhimman seurakunnan yksinkertaiset olot ja tavat tahdottin uudistaa Zwinglin kirkossa; niinpä kirkkoon alttarin paikalle asetettiin yksinkertainen pöytä, jonka päällä oli kori rippileipiä varten, ja puumaljasta jaettiin seurakuntalaisille viiniä. Kirkon hallinto oli myöskin palautettava seurakunnan haltuun, niinkuin apostolien aikaisessa seurakunnassa oli ollut laita; kukin seurakunta sai siis muodostaa ikäänkuin oman tasavallan,

jonka asioihin muiden ei ollut oikeus sekaantua. Zürichin ja useiden muiden kaupunkien ja maalaiskuntien kirkot muodostettiin näiden periaatteiden mukaan; mutta n. k. vanhat kanttoonit: Schwüz, Uri, Unterwalden, Luzern, Zug, Freiburg ja Solothurn asettuivat puolustamaan katolista oppia ja tekivät sitä varten keskenään liiton. Zwingli ei niinkuin Luther pitänyt vääränä ryhtyä aseisiin oppinsa puolesta, ja huomaten, ettei Sweitsin oloja voitaisi ilman taistelua sekä uskonnollisesti että valtiollisesti hänen mielipiteittensä mukaan muodostaa, ryhtyi hän kansalaissotaan.



Juhana Calvin. (Vaskipiirros.)

Mutta v. 1531 hän sai *Kappelin* tappelussa surmansa, ja katolilaiset pääsivät voitolle.

Zwinglin kuoltua *Juhana Calvin* jatkoi uskonpuhdistusta hänen alottamaansa suuntaan. Hän oli ranskalainen syntyjään ja oli jo kotimaassaan alkanut saarnata ja myöskin kirjoituksissa levittää entisestä poikkeavia mielipiteitä, jotka nähtävästi johtuivat Lutherin opista. Pakotettuna poistumaan Ranskasta ja myöhemmin myöskin Italiasta karkotettuna hän v. 1536 asettui Sweitsin lounais-kulmassa olevaan Geneven kaupunkiin, jonka kirkko järjestettiin hänen periaatteittensa mukaan. Calvin hävitti samoin kuin Zwingli kaikki mikä ei ollut raamatussa säädetty; ankara kuri ja järjestys, yksinkertaisuus elämässä ja siveellisyys olivat hänen tärkeimmät vaatimuksensa; juhlia ja huvituksia ei sallittu, teaat-

terit olivat suljetut, seuraelämäkin oli lamassa; kaupungin koko elämään oli painunut ankara, jäykkä ja kolkko leima. — Uskonpuhdistajista oli Calvin oppinein ja toimessaan hän oli sangen uuttera; joka päivä hän saarnasi, ja tavataanpa vieläkin Geneven kirjastossa 2025 hänen kirjoittamaansa saarnaa; hän antoi sitä paitsi neuvoja kysyville, ja hänen kirjevaihtonsa oli laaja; mutta sen ohessa joutui hän kääntämään raamatun ranskankieleen. Toisin ajattelevia ja niitä kohtaan, jotka eivät alistuneet hänen katsantotapaansa, hän osotti suvaitsemattomuutta, niinkuin muutkin hänen aikalaisensa, ja julmalla ankaruudella sellaisia kohdeltiin; niinpä eräs runoilija rangaistiin kuolemalla runojensa vuoksi, ja kuuluisa oppinut Mikael Servet poltettiin, koska hän oli lausunut kolminaisuusopista Calvinin käsityksestä eriäviä mielipiteitä. Calvin kuoli v. 1564.

Samoin kuin Lutherin oppi levisi nopeasti Saksista, niin Calvinin oppi, jota kutsutaan *reformeeratuksi* eli puhdistetuksi, levisi Sweitsin rajojen ulkopuolelle, etupäässä Länsi-Europan maihin: Alamaihin, Ranskaan, Skottlantiin ja Englantiin; Saksan Rheinin-maissa se niinikään sai jalansijaa.

Alamaihin oli Lutherin oppi jo aikaisemmin Saksasta päässyt leviämään, mutta Kaarle V oli ankarasti, inkvisitsioonin apuakin käyttäen, sen tukahuttanut. Sijaan tuli nyt Elsassin kautta ja Englannista, jonka maan kanssa oli vilkas kauppayhteys, reformeerattu oppi, joka juurtui pohjoisissa maakunnissa eli nykyisessä Hollannissa, eikä myöhemmin ankara vainokaan saanut sitä hävitetyksi.

Calvinin oppilas *Theodor de Beza* levitti mestarinsa oppia Ranskassa, jossa se saavutti paljon tunnustajia, varsinkin oppineiden joukossa, aatelistossa ja varakkaassa porvaristossa; mutta kansan suuri enemmistö pysyi vanhassa katolisessa uskossa, ja kun hallitsijatkin asettuivat entistä oppia puolustamaan, jäi Ranska vastedeskin katoliseksi maaksi, vaikka ankarissa uskonnonsodissa ratkaisu näytti kauan aikaa epävarmalta. — Hallitsijat eivät ylimalkaan kannattaneet reformeeratun kirkon oppia yhtä mielellään kuin Lutherin oppia, sillä se ei tarjonnut heille samoja valtiollisia etuja, vaan päinvastoin oli enemmin haitaksi heidän vallalleen. Calvinin kirkon hallinto oli kansanvaltainen ja sama katsantotapa saattoi kirkosta siirtyä myöskin valtioon; se siis pyrki ennemmin heikontamaan hallitsijan valtaa kuin sitä lujentamaan. Ranskan kuninkaatkin vaistomaisesti huomasivat sen vaaran mikä siitä voisi tulla koko valtion entiselle kehitykselle, joka tarkoitti yksinvaltaa. — Ranskassa kutsuttiin reformeeratun kirkon tunnustajia *hugenoteiksi*, joka kenties on väännös *eidgenossen*-sanasta, joksi Sweitsin valaliittolaisia nimitettiin, uusi oppi kun sieltä oli kotoisin.

Skottlantiin myöskin reformeerattu oppi pääsi leviämään, mutta hallitus asettui sielläkin sitä kiivaasti vastustamaan; Jaakko V:nnen aikana, joka kuului Stuartien vanhaan hallitsijasukuun, kaikki uudistajat joutuivat ankaran vainon alaiseksi, ja samaa vainoa jatkui hänen kuoltuaan (v. 1542), jolloin hänen Ranskasta kotoisin oleva puolisonsa Maria, Guisein kuulusta suvusta, johti hallitusta tyttärensä *Maria Stuartin* puolesta. Mutta uskonpuhdistajat saivat tukea aatelistosta, joka asettui hal-



Juhana Knox. (Vaskipiirroksen mukaan.)

litsijan valtaa ja maahan tunkeuvaa ranskalaisuutta vastaan. Monet karkotetut saarnamiehet, joista etevin oli *Juhana Knox,* palasivat takaisin. Taistelu syntyi katolisen puolueen ja uudistajien välillä. Edellisen tukena oli ranskalaisia joukkoja, jälkimmäistä taas auttoi Englannin kuningatar Elisabet. Uskonpuhdistuksen puolustajat pääsivät voitolle ja Skottlannin kirkko muodostettiin Geneven mallin mukaan. Knoxille uskottiin tämä järjestämistyö. Hänen mielestään katolinen jumalanpalvelus oli saatanan työtä, se oli ainoastaan epäjumalanpalvelusta, joka juuria myöten oli

maailmasta hävitettävä. Perinpohjin kaikki vanha hävitettiinkin; munkit ja nunnat karkotettiin luostareista; kirkolta otetun omaisuuden Knox olisi tahtonut käyttää uuden kirkon ylläpitämiseksi, mutta aatelisto riisti sen itselleen. Kirkot, kirjastot, arkistot, vieläpä hautakammiotkin, sanalla sanoen kaikki, joka vähänkin muistutti kuvien palvelemista, hävitettiin, ja sen vuoksi Skottlannin uskonpuhdistus sai alusta alkaen väkivaltaisen luonteen. Papiston eri arvoluokat poistettiin; kaikki papit ovat samanarvoisia *presbyterisessä* kirkossa, joksi Skottlannin kirkkoa nimitetään.

Englanti irtaantui 16:nnen vuosisadan alkupuoliskolla niinikään Rooman yhteydestä, mutta sen kirkko ei kuitenkaan muodostunut kummankaan protestanttisen suunnan mukaisesti, vaan siitä syntyi välikirkko, katolisen ja protestanttisen välillä, joka säilytti osaksi edellisen laitoksia, ottaen osaksi aineksia jälkimmäisestä. Siten muodostunutta kirkkoa sanotaan *episkopaaliseksi* eli *anglikaaniseksi*.

Keski-ajalla oli Englanti ollut paljon suuremmassa riippuvaisuudessa paavista, kuin moni muu Europan maa. Jo Augustinus, kääntäessään Anglosaksit kristinuskoon, liitti tämän maan läheisesti Roomaan; paavin suostumuksella Vilhelm valloittaja otti Englannin haltuunsa ja Juhana maattoman täytyi tunnustaa hänet lääniherrakseen. Mutta tuo herruus oli myöskin jo aikoja sitten herättänyt pahaa mieltä ja tyytymättömyyttä sekä papeissa että kansassa; Henrik III:nnen aikana jo paavin lähettämät Italian piispat olivat vihattuja; Wiklef ja lollardit vastustivat kirkon koko maallista valtaa; 15:nnellä ja 16:nnen vuosisadan alussa oli Oxfordin yliopistossa useita eteviä miehiä, joista tunnetuin on *Tuomas Morus*, esiintynyt kirkon väärinkäytöksiä vastustamaan. Uskonpuhdistusta oli täällä siis kylläkin valmistettu ja se oli yleisen mielipiteen kannattama. Mutta Englannin uskonpuhdistus oli kuitenkin niinkuin Ruotsinkin etupäässä valtiollinen toimi, johon hallitsija ryhtyi omien etujensa vuoksi. Parlamentti, jonka aseman ruusujen sotien kautta olemme nähneet suuresti heikontuneen, taipui vastusta tekemättä hallitsijoiden kaikkiin säädöksiin.

Henrik VIII, toinen Tudorin suvun kuninkaista, oli oikullinen, mielivaltainen tyranni, jonka vuoksi häntä on kutsuttu »Englannin Neroksi», ja hänen toimensa joka taholla tätä todistavat. Paavin kanssa hän riitaantui sen johdosta, ettei tämä antanut hänelle avioeroa ensimmäisestä puolisostaan Katarinasta. »Olen vasaran ja alasimen välillä», kirjoitti Clemens VII, sillä mahtavaa Kaarle V:ttä hän olisi loukannut, jos avioeroon olisi suostunut, koska Katarina oli hänen tätinsä, ja Englannin kuningasta taas kieltämällä sen. Pitkiä keskusteluja pidettiin asian johdosta, mutta vihdoin Henrik VIII niihin kyllästyneenä ryhtyi omin

päinsä asiaansa ratkaisemaan. Eräs tilapäinen englantilainen tuomioistuin julisti avioliiton puretuksi, kun kuningas oli jo ottanut toisen puolison, Anna Boleynin. Seuraavana vuonna 1534 päätti parlamentti antaa kunin-



Henrik VIII. (Holbeinin maalaama taulu.)

kaalle kirkon ylimmän johdon, jonka hän ottikin; Clemens VII taas julisti hänet pannaan, mutta tämä vaan yllytti Henrikkiä panemaan enemmän muutoksia toimeen. Ennen pitkää lakkautettiin luostarit sekä muut katolisen kirkon laitokset, joiden suuren omaisuuden kuningas anasti itselleen. Mutta tähän jäikin Henrik VIII:nnen puhdistustyö. Vanhasta

opista ei saanut poiketa, vaan kaikkien Englantilaisten täytyi uskoa, että leipä ja viina muuttuivat Kristuksen ruumiiksi ja vereksi, että pappien naimattomuus oli välttämätön, että korvarippi oli hyödyllinen j. n. e. Henrik VIII, joka oli esiintynyt katolisen opin puolustajana sepittämällä riitakirjoituksia Lutheria vastaan ja sen johdosta saanut »uskon puolustajan» nimen, tahtoi yhä edelleen pysyä lujasti oikeassa uskossa. Ankarissa n. k. »kuudessa artikkelissa», joita reformeeratut kutsuivat »verilaeiksi», oli Englannin kansan usko määrätty katolisen kirkon mukaiseksi, ja parlamenttikin antoi niihin suostumuksensa (v. 1539).

Säälimätön vaino, jonka vertaista tuskin katolisen kirkon inkvisitsioonin historiassa tavataan, kohtasi kaikkia, jotka eivät ehdottomasti alistuneet näitä määräyksiä noudattamaan. Sekä katoliset että protestantit saattoivat joutua riippumaan samaan hirsipuuhun, edelliset kun eivät hyväksyneet kuninkaan yliherruutta kirkossa, jälkimmäiset koska eivät hänen määräämäänsä oppia olleet omistaneet. Rovioilla poltettiin ihmisiä pitkin maata samasta syystä. Henrik VIII:nnen aikana tuomittiin kuolemaan noin 72000 henkeä, joiden joukossa kaksi kardinaalia, kolme arkkipiispaa, 18 piispaa, 12 herttuata, kreiviä ja markkiisia, 29 paroonia j. n. e.

Henrik VIII:nnen julma mielivaltaisuus ja oikullisuus tulee muussakin kohdin näkyviin; alamaistensa omaisuutta hän anasti, veroja hän lisäsi, rahan arvoa hän alensi. Perhe-elämässäänkin hän osotti julmuutta, aistillisuutta ja kevytmielisyyttä. Kuusi puolisoa hänellä järjestään oli; kahdesta hän erosi, kolme hän poltatti roviolla ja ainoastaan yksi kuoli luonnollisen kuoleman.

Henrik VIII:nnen toimeen panemat muutokset tuskin tyydyttivät ketäkään, jonka vuoksi ne hänen kuoltuaan (v. 1547) peruutettiin. Englannin kirkko horjui nyt jonkun aikaa protestanttisen ja katolisen kirkon välillä, kunnes se vihdoin Elisabet kuningattaren aikana vakaantui. Henrik VIII:nnen lähimmän seuraajan *Edvard VI:nnen* aikana kirkon oppi muutettiin protestanttiseksi; mutta kun hänen sisarpuolensa *Maria,* Henrik VIII:nnen ja Katarina Aragonialaisen tytär, tuli v. 1553 hallitukseen, muuttui suunta päinvastaiseksi. Maria oli jo äitinsä onnettoman kohtalon vuoksi protestanteille vihamielinen; hänen äidinpuoliset sukulaisensa olivat katolisuuden kiivaimpia puolustajia Europassa, ja hän itse meni katolisuuden johtajan, serkkunsa Espanjan kuninkaan Filip II:sen kanssa naimisiin. Maria katsoi Jumalan sallimuksesta päässeensä Englannin valtaistuimelle, ja oikean opin palauttamisen tahtoi Jumala hänen kauttaan saada aikaan. Omantuntonsa vaatimuksesta hän jätti kirkon yliherruuden jälleen paaville; Edvard VI:nnen aikuiset määräykset peruutettiin; piispat



Towerin linna Lontoossa.

ja muut kirkonmiehet, joita oli määrätty virkoihin, suljettiin vankiloihin tai karkotettiin valtakunnasta; niinpä reformaattori *Tuomas Cranmer* joutui valtiovankilaan Toweriin; naineet papit menettivät virkansa; mutta edellisen hallituksen karkottamat miehet saivat takaisin omansa. Katolisen kirkon tapaan vainottiin protestantteja, ja kolmen vuoden kuluessa kärsi 400 kuolemanrangaistuksen uskonsa tähden, useimmat roviolla. Syyttä eivät protestantit antaneet Marialle liikanimeä »verinen».



Elisabet. (Crispin de Passen vaskipiirroksen mukaan.)

Maria kuoli jo v. 1558 eivätkä hänenkään säädöksensä saattaneet jäädä pysyväisiksi. Hänen hallituksensa oli epäkansallinen ja hänen toimensa sekä hallitussuuntansa tuottivatkin Englannille ainoastaan turmiota. Tyytyväisyys olikin miltei yleinen maassa, kun kuolonsanoma kuultiin, sillä sitä oli toivottu. *Elisabet,* hänen sisarpuolensa, Henrik VIII:nnen ja Anna Boleynin tytär, tuotiin nyt Towerin linnasta valtaistuimelle. Hän ei antautunut niin ajattelemattomasti kuin Maria kumpaakaan uskonnollista suuntaa kannattamaan. Hän oli Marian aikana oppinut varovaiseksi ja

asioita tarkoin punnitsemaan; sitä paitsi hän oli luonnonlahjoiltaan paljon etevämpi edeltäjäänsä ja suurien tietojensa tähden häntä sanottiin aikansa oppineimmaksi naiseksi. Alussa hän ei itse ollut aivan varma, mille kannalle hän uskonnon-asioissa asettuisi, ja pitikin mielipiteitään salassa; mutta asianhaarat pian melkein pakottivat hänet eroon katolisesta kirkosta. Se avioliitto, josta hän oli syntynyt, ei ollut katolilaisten käsityksen mukaan laillinen, koska Henrik VIII:nnen avioero ei ollut saanut paavin vahvistusta; paavi Paavali IV vastasi hänelle hyvin tylysti, kun Englannin lähettiläs ilmoitti hänen valtaistuimelle-nousunsa. Elisabet asettui sen vuoksi protestanttisen kirkon puolelle, vaikkei hän kokonaan sen mukaan kirkon oloja järjestänyt. Hän ei palauttanut Edvard VI:nnen aikuisia määräyksiä, vaan hän uudisti osaksi myöskin Henrik VIII:nnen säädöksiä; hän tahtoi näet saada sellaisen kirkon, jolla olisi mahdollisimman suurin kannatus koko Englannin kansassa, sillä kansastansa hän tahtoi aina asemallensa turvaa. Englannin kirkko erotettiin nyt lopullisesti paavinvallasta ja sen yliherruus eli suprematia tuli taas hallitsijalle. Kirkon järjestys ja oppi säädettiin n. k. 39:ssä artikkelissa, joiden mukaan jumalanpalveluksen ulkonainen puoli pysytettiin melkein entisellään, joten maltilliset katolilaiset saattoivat siihen liittyä; oppi taas laadittiin protestanttisen suunnan mukaiseksi, jonka vuoksi tähänkin kuuluvat saattoivat olla muutoksiin tyytyväisiä. Uusi kirkollinen järjestys tyydytti ylimalkaan Englannin kansan uskonnollisia harrastuksia ja liitti alamaiset hallitsijaansa lähemmin kuin sekä Henrik VIII:nnen että Marian aikana oli laita ollut. Mutta löytyi kuitenkin suuri joukko ankaria Calvinin opin tunnustajia, *puritaaneja,* jotka eivät hyväksyneet episkopaalista kirkkoa, vaan tahtoivat reformeeratun kirkon hallintoa ja jumalanpalvelusta. Heidän joukossaan oli vielä ankarampi *independenttien* lahko, jonka jäsenet vaativat täydellistä itsenäisyyttä ja vapautta kullekin seurakunnalle. Sekä puritaanit että independentit olivat suljetut kaikista valtion viroista, ja ennen pitkää heitä aljettiin vainotakin samoin kuin katolilaisia, jotka eivät tahtoneet tehdä suprematian-valaa hallitsijalle.

Kolme eri kirkkokuntaa siis muodostui 16:nnella vuosisadalla, pienempiä lahkoja lukuunottamatta. Lähinnä entistä katolista kirkkoa pysyi episkopaalinen, sillä se säilytti sen ulkomuodon melkein entisellään; jumalanpalvelus oli loistava messuineen, kynttilöineen ja koristuksineen, juhlamenot vaan yksinkertaisempia. Entinen hierarkinen eli pappisvaltainen

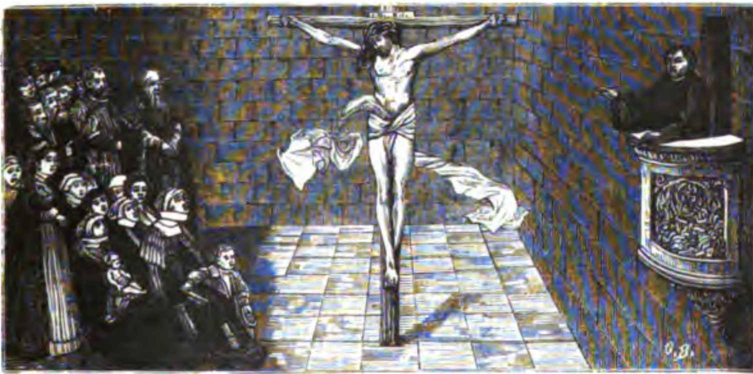
hallintojärjestelmä pysytettiin niinikään; hallitsija vaan oli paavin asemassa, mutta arkkipiispoilla, piispoilla sekä papeilla oli säädetty arvojärjestelmänsä sekä entinen valtiollinenkin merkitys. Itse puvuissakin olivat eri arvoasteet näkyvissä. Lutherilaisessa kirkossa sai hallitsija niinikään kirkollisten asioiden korkeimman johdon, mutta siinä piispojen ja papiston asema tuli paljon vähäpätöisemmäksi, kuin anglikaanisessa. Ruhtinat ottivat sekä Saksassa että Skandinavian maissa ja Suomessa huostaansa kirkon maat paitsi niitä, jotka se välttämättömästi tarvitsi; tuomio-oikeus otettiin myös kirkolta ja siirrettiin maalliselle vallalle; piispojen virat ja nimitys (toisin paikoin käytettiin superintendentin nimeä) pysytettiin, mutta heillä ei ollut tuota pyhää jumalallista arvokkaisuutta, kuin Englannin piispoilla, vaan he olivat kirkon hallintomiehiä, jotka hallitsija määräsi. Papisto oli vielä uskonpuhdistuksen jälkeenkin erityisenä valtiosäätynä, mutta sen vaikutus ei ollut enää entisen katolisen papiston veroinen, eikä sitä pidetty enää valtakunnan ensimmäisenä säätynä, niinkuin keski-ajalla, vaan aatelisto anasti nyt etusijan.

Etäämpänä katolisesta oli Calvinin kirkko sekä ulkonaisen muotonsa éttä sisäisen henkensä puolesta. Molemmissa jo mainituissa kirkoissa oli hallitus monarkinen, mutta tässä se oli kansanvaltainen; arvojärjestystä kirkon virkamiesten kesken Calvinin kirkko ei hyväksy, vaan tasa-arvoisuuden periaate on siinä vallitsemassa. Ylin hallinto kuuluu synoodeille, joissa seurakuntien valitsemat luottamusmiehet ratkaisevat kirkon asioita. . Jumalanpalvelus on yksinkertainen ja koruton; saarna ja oppi siinä on pääasia, kuri on ankara, ja siveellisellä voimallaan sekä arvollaan reformeeratun kirkon miehet pakottavat mahtavatkin maallikot alistumaan.

Kaikki protestanttiset kirkot hylkäsivät latinan jumalanpalveluksen kielenä ja kansan kieli tuli sijaan, sillä yhteisenä periaatteena oli niillä kansan valistaminen, jonka vuoksi sitä tuli sen omalla kielellä opettaa. Vapaus ja kehitys kuuluivat niiden olemukseen, vaikkei niitä lähimainkaan aina otettu huomioon. Useita opinkappaleita hylkäsivät niinikään kaikki kolme kirkkokuntaa; pappien naimattomuutta ei hyväksytty, aneoppi ja kiirastuli-oppi hyljättiin; Pyhän neitsyen ja pyhimysten palvelus julistettiin taikauskoksi; seitsemää sakramenttia ei mikään protestanttinen kirkko hyväksynyt, vaan ainoastaan kaksi: kasteen ja pyhän ehtoollisen. Mutta viimemainitun johdosta ilmestyi eriäviä käsityksiä, ja se olikin pahin loukkauskivi Lutherin ja Zwinglin välillä, kun he v. 1529 Marburgissa tapasivat toisensa saadakseen sopimusta aikaan. »Te olette toisen hengen lapsia kuin me», sanoi Luther Zwinglille ja lähti pois keskustelusta. Kaikki kirkot hylkäsivät kyllä katolisen transsubstantsiatsiooniopin, jonka

mukaan leipä ja viina papin siunauksen kautta muuttuvat Kristuksen ruumiiksi ja vereksi; mutta Zwinglin ja Calvinin oppi on kauimpana katolisen kirkon käsityksestä, sillä he väittivät, ettei Kristus ole ollenkaan läsnä pyhässä ehtoollisessa, vaan se on ainoastaan muistoateria. Luther taas väitti, että Kristuksen ruumista ja verta saatiin »leivässä ja viinassa, leivän ja viinan alla ja kanssa»; ihminen siis tuli salaperäisellä tavalla näitä nauttimaan. Englannin kirkon käsityksen mukaan on Kristus henkisesti läsnä ehtoollisessa, ja se on tässäkin asettunut välittävälle kannalle.

Ylimalkaan kaikissa katolisesta eronneissa kirkoissa oppi ja uskonnollinen katsantotapa tuli henkisemmäksi, aatteellisemmaksi ja vapaammaksi, tarkoittaen kansojen kehittymistä ja edistymistä, jota katolinen kirkko aina on koettanut ehkäistä.



Luther saarnastuolissa. (Lucas Cranachin tekemä alttaritaulu Wittenbergin tuomiokirkossa.)

VII.

Katolinen reaktsiooni.

Katolinen kirkko pyrkii jälleen yksin vallitsemaan. — Parempia paaveja. — Parannuksia pannaan toimeen katolisessa kirkossa. — Sovintoa protestanttien kanssa koetetaan saada aikaan. — Uusi inkvisitsiooni ja sen vaikutus Italiassa. — Uusia munkkikuntia. — Jesuiittain veljeskunta. — Tridentin kirkolliskokous.

Kolmen vuosikymmenen kuluessa oli katolinen kirkko menettänyt puolet niistä maista, jotka sille olivat kuuluneet; Pohjois-Saksa, Preussi, Viron- ja Liivinmaat, Skandinavian maat ja Suomi, Sweitsi, Alamaat, Englanti ja Skottlanti olivat irtaantuneet kokonaan, siis yleensä ne maat,

joissa germanilainen kansallisuus oli vallitsemassa. Mutta myöskin romaanisissa maissa uskonpuhdistus voitti yhä enemmän alaa; Ranska oli melkein puoleksi protestanttinen, Itävaltaan, Unkariin, Siebenbürgiin, vieläpä Italiaan ja Espanjaan asti oli uusi oppi päässyt tunkeutumaan. Oliko nyt katolinen kirkko laskeva nuot kaikki helmastaan eroamaan ja vastarintaa tekemättä päästävä kerettiläisyyden vapaasti leviämään? »Yksi lammashuone ja yksi paimen», oli keski-ajan kirkon johtava aate, ja haikealta tuntui siitä luopuminen vielä nytkin; samoin kuin Jumala oli yksi, tuli myöskin kirkon olla yhden, arvelivat monet edelleen. Ja tuohon yhteyteen oli taas pyrittävä. Sitä aikaansaadakseen ryhtyy katolinen kirkko pontevaan toimintaan; se hankkii itselleen uutta elinvoimaa, herättää intoa ja pyrkii taas esiintymään samalla mahdilla kuin mahtavuutensa aikana 12:nnella ja 13:nnella vuosisadalla. Uskonpuhdistuksen alkaessa se oli varustamaton ja joutui ikäänkuin yllätetyksi, mutta kun se sai aikaa valmistautua tuisteluun, osotti se vielä omaavansa tarmoa ja voimaa. Sen lujuus perustui nyt niinkuin ennenkin sen keskitettyyn yhteiseen johtoon, joka oli Roomassa. Vastakohtana taas olivat protestanttisen maailman hajanaiset olot, jotka estivät sillä puolen yhteistä tarmokasta toimintaa aikaansaamasta.

Katolinen kirkko ei saattanut sellaisena kuin se oli uskonpuhdistajien esiintyessä ryhtyä vastarintaan; — sen seikan kirkon hartaimmat ystävätkin huomasivat, — vaan siinä oli jo kauan vaadittuja parannuksia toimeen pantava. Siten uskonpuhdistus vaikutti puhdistuksen katolisessa kirkossakin. Kirkon johtajina oli 15:nnen sataluvun alussa sellaisia paaveja kuin Aleksanteri VI, Julius II, Leo X, vieläpä Clemens VII:kin, joiden harrastukset olivat ainoastaan maallisiin asioihin kiintyneet; mutta jo 1530-luvulla ilmestyy toisellainen suunta, jonka mainittavimmat edustajat ovat Paavali III, Paavali IV, Pius IV, Pius V ja Sixtus VI, joiden toimet ja harrastukset tarkoittivat yksinomaan katolisen kirkon etua ja mahtia. Paavali III:nnen ajasta (1534—1549) saatamme lukea tuon katolisen vastaliikkeen eli reaktsioonin alkaneeksi.

Lutherista kertoessamme olemme nähneet, miten katoliselta taholta häntä ja hänen puoluelaisiansa koetettiin saada kirkkoon palautetuiksi, vaikka pysyttiinkin jyrkästi kaikissa vanhoissa opinkappaleissa. Mutta Paavali III:nnen aikana ryhdyttiin siltäkin puolen parannuspuuhiin; ainoastaan valistuneita, oppineita miehiä pääsi korkeimpiin kirkon virkoihin, simoniasta luovuttiin, anekauppa hyljättiin ja aljettiin kallistua Lutherin käsityskantaan, jonka mukaan ihminen tulee autuaaksi ainoastaan uskolla; papiston tapoja ryhdyttiin parantamaan ja kirkkokuri tehtiin anka-

rammaksi — siis muutoksia sellaisia, joiden toimeensaamiseksi uskonpuhdistajat olivat alkaneet taistelun. Mutta sovintoon ei sittenkään päästy.

Monta kertaa oli jumaluusoppineita kummastakin kirkkokunnasta yhtynyt keskustelemaan sovintoa aikaansaadakseen, mutta kaikki yritykset olivat osottautuneet turhiksi. Niinpä v. 1541 pidettiin Regensburgissa valtiopäivien yhteydessä keisari Kaarle V:nnen toimesta taas



Paavi Pietarin istuimella. (Rafaelin seinämaalaus Vatikaanissa.)

sellainen keskustelukokous, jossa edellytykset sovinnon syntymiseen olivat paremmat kuin milloinkaan ennen. Kummaltakin puolen oli sinne saapunut valistuneita ja maltillisia miehiä; niinpä katolisen puolueen johtava mies oli oppinut ja vapaamielinen Kaspar Contarini, paavin lähettiläs; protestanttiselta taholta taas ei kiivasta Lutheria sinne lähetetty, vaan sävyisä Melankton sekä hänen mukanansa muutamia muita; Kaarle V toivoi myöskin hartaasti sovintoa, sillä hän valmisteli tähän aikaan sotaa

Ranskan kuningasta vastaan, eikä Lutherkaan ensi aluksi varsin jyrkästi sitä vastustanut. Mutta pian huomattiin, ettei uskonnon-asioita saata samalla tavalla sovitella kuin valtiollisia; vanhurskauttamis-opissa Contarinin ja Melanktonin mielipiteet olivat jotenkin lähellä toisiaan; mutta ehtoollis-opissa ei yksimielisyyteen päästy; paavin asemasta ja kirkolliskokouksien merkityksestä oli niinikään eri mieliä. Koko kantsantotapa oli jo siihen määrin eri suuntaan käypä, ettei yhteensulautuminen enää ollut mahdollinen. Ranskan kuningas koetti myöskin asiamiestensä kautta puuhata yhteyden aikaansaamista vastaan, sillä, jos se olisi syntynyt, olisi



Katolinen pappi. (Jost Amman'in puupiirrosteoksesta.)

keisarin asema tullut vankemmaksi. Vastarintaa ilmaantui myöskin protestanttisten ruhtinaiden puolelta, sillä he eivät olisi tahtoneet jättää takaisin kirkolta anastamiansa maita, mikä olisi ollut tehtävä, jos kirkkokunnat olisivat jälleen yhtyneet. Kinastuksesta suuttuneena Paavali III kutsui legaattinsa pois ja kokous hajosi. — Tridentin kirkolliskokouksen olemme jo nähneet sovintopuuhassa hyödyttömäksi, koska protestantit eivät alistuneet sen pätevyyttä tunnustamaan.

Kun siis sovinnollista tietä ei voitu kirkkojen yhteyttä saada aikaan, ryhtyi katolinen kirkko varustautumaan taisteluun. Estääkseen uskonpuhdistuksen leviämistä perustettiin v. 1542 uusi inkvisitsiooni, jossa oli

kuusi jäsentä; sen velvollisuutena oli hävittää kerettiläisyys sekä Italiassa että Alppien toisella puolen. Tämä ryhtyikin heti tarmokkaasti toimeen; uskontoon kuuluvien seikkojen arvosteleminen kiellettiin; vapaa tutkiminen tukahutettiin, jonka johdosta Modenan ja Neapelin yliopistot joutuivat kokonaan rappiolle. Arvoon ja asemaan katsomatta tuotiin kaikkia epäiltyjä sen tutkittavaksi; niinpä Ferraran herttuakin joutui sen eteen; eräs kardinaali ja useita piispoja pantiin vankeuteen; kansan miehiä ja naisia poltettiin tai viskattiin veteen hukkumaan. Se synnytti koko Italiassa yleisen pelon, ja ihmisiä pakeni suurissa joukoissa Sweitsiin ja Saksaan, niin että niihin maihin vievät tiet olivat pakolaisia täynnä. Jottei kirkolle vaarallisia mietteitä pääsisi kirjallisuuden kautta ilmestymään, kiellettiin mitäkään kirjaa kirjapainoista päästämästä ilman inkvisiittorien lupaa. Kiellettyjen kirjojen lukumäärä kasvoi kasvamistaan. — Kerettiläisyys saatiin kyllä täten Italiasta perinpohjin hävitetyksi, mutta inkvisitsiooni tukahutti myöskin sen vilkkaan kirjallisen ja taiteellisen elämän, josta jo olemme kertoneet. Elämä tympistyy, kun vapaus kahlehditaan, tavat raaistuvat, kurjuus ja velttous lisääntyvät. Meidän vuosisadallamme vasta Italia on jossakin määrin tointunut tuosta lamautuneesta tilasta.

Munkkikunnilla oli, niinkuin tiedämme, keski-ajalla suuri merkitys katolisessa kirkossa sekä kristinopin levittäjinä että paavinvallan ylläpitäjinä; mutta vanhojen munkkikuntien voima oli aikojen kuluessa riutunut ja niiden vaikutus oli vähiin supistunut. Monet niiden etevimmistä ja hurskaimmista jäsenistä, niinkuin Luther, olivat asettuneet paavia vastaan taistelemaan. Mutta 16:nnen vuosisadan alkupuoliskolla katolisen kirkon elinvoima osottautuu uusien veljeskuntienkin syntymisessä ja vanhojen parantamisessa; niinpä *Theatinein* ja *Kapusinein* veljeskunnat syntyivät v. 1525, *Barnabitein* 1530 y. m. Kuuluisin ja vaikutuksensa puolesta tärkein on kuitenkin *Jesuiittain munkkikunta,* joka sai paavin vahvistuksen v. 1540.

Espanjassa, jossa katolisuus vuosisatoja kestäneiden taistelujen kautta uskottomia vastaan oli syvemmin painunut ihmisten mieliin, sai tämä veljeskunta alkunsa. Espanjan kansan uskonnollis-ritarillinen katsantotapa on siinä pohjana, mutta se ei ole nyt käännettynä Maureja, vaan kirkon luopioita vastaan. *Ignatius Loyola,* eräs aatelinen soturi, on sen perustaja. Haavoittuneena Pampelonan piirityksessä täytyi hänen kauan aikaa maata sairasvuoteella, ja tätä aikaa hän käytti lukemalla kertomuksia pyhimyksistä, Franciskuksesta, Dominikuksesta y. m., joista hänen mielikuvituksensa kiintyi uskonnolliseen haaveiluun. Parannuttu-

aan hän meni luostariin, jossa hänellä oli kestettävänä ankara taistelu sielunsa autuudesta, niinkuin Lutherilla Erfurtissa. Mutta äkkiarvaamatta hän pääsi rauhaan, kun hän kiihtyneessä mielikuvituksessaan luuli näkevänsä milloin Pyhän neitsyen, milloin itse Kristuksen tai salaperäisen kolminaisuuden. Toivioretkeläisenä hän kulki Jerusalemiin ja oleskeli



Ignatius Loyola. (Samanaikuisen maalaus.)

sieltä palattuaan Espanjassa. Kun hän jo oli päättänyt kokonaan antautua uskonnon palvelukseen, tahtoi hän, vaikka olikin ikämies, hankkia itselleen jumaluusopillisia tietoja ja opiskeli ensin Salamancan, sitten neljä vuotta Pariisin yliopistossa. Wiimemainitussa kaupungissa hän laski alun kuuluisalle veljeskunnalle, siten että hän sekä muutamat hänen samanmieliset ystävänsä pyhällä rippileivällä vannoivat noudattavansa kolmea munkki-

lupausta sekä alistuvansa ehdottomaan kuuliaisuuteen paavin käskyille, joka saisi heitä käyttää mihin toimeen ja missä maassa ikänänsä tahtoisi. Täten syntyi seura, jota perustajat kutsuivat *Jeesuksen komppaniiaksi*.

Jesuiittain munkkikunnan perustaja oli entinen soturi ja sotalaitoksen leima tuli munkkikunnassakin läpeensä vallitsemaan. Samoin kuin sotamies tottelee päällikköänsä, tuli jokaisen veljeskunnan jäsenen ehdottomasti totella päämiehiänsä. Kuuliaisuutta vaadittiin siinä määrässä, ettei veljeskuntaan kuuluvalla jäsenellä saanut olla omaa vapaata tahtoakaan, vaan hänen täytyi ehdottomasti antautua sen valtaan; hänen oma persoonallisuutensa siihen kokonaan hävisi. Yksityinen jäsen ei ollut muuta kuin tahdoton välikappale veljeskunnan palveluksessa. Hallinto ja järjestys oli sotalaitoksen malliin laadittu; kenraali on ylin päämies, mutta hänen rinnallaan on neuvosto, joka neuvoo häntä, tarkastaa ja valvoo hänen toimiaan. Ignatius Loyola oli ensimmäinen kenraali, ja hänen kuoltuaan v. 1556 tuli espanjalainen *Lainez* hänen sijaansa. Näiden molempien vaikutuksesta veljeskunta sai suuren voimansa.

Veljeskunnan muut jäsenet olivat jaetut eri arvoasteisiin; korkein luokka, professit, olivat vanhimmat ja arvokkaimmat, koadjutorit ja skolastikot näiden alapuolella. Jesuiitat eivät sulkeutuneet luostarinmuurien sisälle, niinkuin vanhimmat munkkikunnat, vaan he lähtivät Kristuksen sotamiehinä maailmaa valloittamaan. Ja se mahti, joka heillä oli, ei riippunut yksinomaan täsmällisestä johdosta ja kurista, vaan myöskin henkisestä ja aluksi vielä siveellisestä voimasta, jonka veljeskunnan jäsenet omistivat. Heidän vaikutuksensa ulottui kaikkiin elämän-aloihin, sillä veljeskuntaan ei kuulunut yksinomaan hengellisiä veljiä, vaan myöskin maallisia. Heidän joukossaan oli taitavia valtiomiehiä, jotka pyrkivät hallitsijoiden neuvonantajiksi; toiset pitivät tieteellisiä luentoja yliopistojen oppisaleissa. Koulunopettajan toimi oli hyvin tärkeä, sillä sen kautta kasvava sukupolvi oli saatava sen periaatteiden mukaan toimimaan, ja tässä kohden jesuiitat osottivat sellaista taitoa ja entisestä opetustavasta kehittynyttä edistystä, että katolisissa maissa opetus melkein kokonaan joutui heidän käsiinsä. Saarnamiehinä ja rippi-isinä he vaikuttivat ihmisiin; mutta heidän joukossaan oli myöskin kauppamiehiä, käsityöläisiä y. m.; sanalla sanoen, he eivät halveksineet mitäkään elämän-uraa, vaan tunkeutuivat vaikutuksellaan kaikkialle. Tiede, taide, kirjallisuus, kirkollinen, käytännöllinen ja valtiollinen elämä olivat heille yhtä hyviä.

Jotta joka elämän-alalle saataisiin sopivia henkilöitä, oli tarkoituksenmukainen opetus ja valmistus tarpeellinen. Kun nuorukainen ilmoittautui veljeskuntaan, oli hänellä ensin koetus-aika, jonka kuluessa tarkastet-

tiin hänen kykyänsä ja taipumuksiansa. Hänen tuli tunnustaa syntinsä ja vikansa, mutta myöskin hyveensä ilmaista, ja sen mukaan hänen tuleva vaikutus-alansa määrättiin. Veljeskuntaan tultuaan hän oli erotettuna muusta maailmasta; ei hän saanut olla yhteydessä ystäviensä eikä vanhempiensakaan kanssa, sillä koko muu maailma oli unohdettava ja veljeskuntaan ikäänkuin sulauduttava. Seura kuoletti hänet muusta maailmasta, mutta kehitti hänen ominaisuuksiansa omaksi edukseen. Sukkeluus, äly ja kekseliäisyys olivat kasvatuksessa tärkeä puoli, kunnianhimo oli taas toimintaa kiihottamassa. Jokaisen jäsenen tuli aina pitää silmällä, millä tavalla suurin hyöty oli hänen toiminnallaan saavutettava; ei saanut esim. itseänsä ylenmäärin rasittaa paastoilla, yövalvomisella y. m., ettei ruumis toimintaan heikontuisi. Käytännölliseksi muodostui myöskin Jesuiittain siveysoppi; välikappaleitten ei tarvinnut edes olla aina rehellisiä ja puhtaita, kunhan vaan kirkon etu oli kysymyksessä; saattoi esim. tehdä väärän valan, kun valaa tehtäessä mielessään ajatteli toista; salamurhakin oli luvallinen. »Tarkoitus pyhittää välikappaleet», oli heidän tunnuslauseensa. Tuo päämaali, jonka puolesta he työskentelivät, oli muka niin suuri ja jalo, ettei keinoistakaan tarvinnut huolia. Jumalan valtakunnan puolesta taisteleminen oli veljeskunnan tarkoitusperä, ja Jumalan valtakunta oli taas sama kuin katolinen kirkko.

Nuoruuden voimalla ja vakavalla innolla tuo uusi veljeskunta ryhtyi toimintaan, ja sen vaikutus kasvoikin pian sangen suureksi. Espanjassa ja Italiassa sitä ensin huomataan, mutta vähitellen myöskin Itävallan maissa, Baijerissa, Ranskassa, Puolassa, vieläpä Ruotsissa ja Suomessakin. Kerettiläisyyden hävittäminen oli Jesuiittain päämäärä Europassa; mutta Amerikassa he esiintyivät hurskaina lähetyssaarnaajina levittämässä kristinoppia ja sivistyksen alkeita sorretuille Intiaaneille; Intiassa, Kiinassa ja Japanissakin he koettivat levittää evankeliumin oppia ja samassa katolisen kirkon valtaa.

Jesuiittain vaikutus tulee suuresti näkyviin *Tridentin kirkolliskokouksessa,* varsinkin sen loppuaikoina, jolloin äskenmainittu Lainez sekä inkvisiittori Caraffa johtivat keskustelujen menoa ja päätöksiä. Myönnytyksiä protestanttien käsityskannalle ei tehty, vaan päinvastoin katolisen kirkon opinkappaleet, jotka aikojen kuluessa olivat kehittyneet, tulivat kokouksessa hyväksytyiksi. Protestanttien oppi armosta ja vanhurskauttamisesta hyljättiin täällä, oppi seitsemästä sakramentista pysytettiin, kiirastuli-oppi ja pyhäin palveleminen niinikään säilytettiin; versio vulgata, latinainen raamatunkäännös, jäi olemaan ainoana oikeana. Paavin asema tunnustettiin melkein entistä ylevämmäksi, sillä hän julistettiin

uskonnon asioissa erehtymättömäksi, hän sai tulkita raamattua, ja hänen vallassaan oli parannusten toimeenpaneminen kirkossa; piispojen tuli olla hänen alamaisiaan. Ruhtinaiden piti niinikään olla hänelle kuuliaisia. Paavin valta tunnustettiin siis sellaiseksi kuin se oli Gregorius VII:nnen ja Innocentius III:nnen aikana ollut. Useat katoliset hallitsijat kuitenkin vastustivat viimemainittua päätöstä, eikä paavi todellisuudessa enää keski-aikuista vaikutusta saanut.

Täten uudistuneena ja voimistuneena läksi katolinen kirkko hajaantunutta laumaa kokoamaan. Apulaisikseen se saapi monta mahtavaa hallitsijaa, jotka uhrasivat valtakuntainsa voimat samaan tarkoitukseen.

VIII.

Europan valtiollinen tila uuden ajan alussa.

Kansainväliset sodat ja diplomatiia saavat alkunsa. — Lähettiläitä aljetaan pitää muissa valtioissa. — Italia ja Saksa kärsivät hajanaisesta tilastaan. — Kaarle VIII:nnen retki Neapeliin. — Ludvig XII:nnen sodat Italiassa. — Kaarle V:nnen luonne ja harrastukset. — Frans I:sen ja Kaarle V:nnen välinen kilpailu. — Soliman II hätyyttää Europaa. — Kaarle V luopuu hallituksesta. — Hänen olonsa S:t Just'in luostarissa.

Olemme nähneet, miten kuninkaanvalta keski-ajan loppupuoliskolla useimmissa Europan maissa kohoamistaan kohoaa, työntäen syrjään ne voimat, jotka sen tiellä olivat; feodaalinen ylimyskunta menettää merkityksensä ja toisaalta taas vapaudutaan Rooman paavin holhuunalaisuudesta. Kun koko valtion voima ja mahti näin on joutunut ruhtinaan käsiin, saattaa hän toimintansa ulottaa entistä laajemmalle, oman valtakuntansa ulkopuolellekin. Europan valtiot alkavatkin 16:nnellä vuosisadalla vapautua keski-aikana vallinneesta umpinaisesta asemastaan; sodat tulevat kansainvälisiksi, liittoja tehdään valtioiden kesken, vilkas yhteys syntyy niiden välillä, kansainvälinen diplomatiia saapi alkunsa; sanalla sanoen, syntyy tuollainen valtioyhteys, joka liittää eri valtiot toisiinsa. Vaikkapa ne olisivat toistensa kilpailijoita tai vihollisia, ovat yhteiset aineelliset ja henkiset harrastukset sittenkin niitä yhteen sitomassa.

Niin kauan kuin valtioita on ollut olemassa, on niiden kesken ollut jonkinlainen yhteys vallitsemassa; jo Muinais-Egyptin ja Assyrian kuninkaitten välillä tavataan valtiollista kirjeenvaihtoa; Persian ja Kreikan

valtiot lähettivät lähettiläitä toistensa luo asioitaan esittämään. Mutta tuo tapahtui ainoastaan satunnaisissa tilaisuuksissa. Sama oli laita keski-ajallakin. Italian pikkuruhtinaat alkavat kuitenkin 14:nnellä vuosisadalla pitää alituisia edustajia toistensa hoveissa, ja samaan tapaan järjestivät Europan suuret vallat 16:nnellä vuosisadalla keskinäiset suhteensa. Ranskan kuningas Frans I rupesi ensiksi vakinaisesti lähettiläitä pitämään useimmissa pääkaupungeissa, sillä ankaran ja tärkeän taistelunsa tähden Kaarle V:nnen kanssa hänen täytyi hankkia liittolaisia sekä muutenkin pitää silmällä mitä muualla tapahtui. Itävallassa, Unkarissa, Puolassa, Ruotsissa, vieläpä Konstantinopolissa Frans I:llä oli asiamiehiä, joiden tuli



Ranskan lähettiläs saapuu Venetsian senaatin eteen. (Vaskipiirros.)

ajaa hänen etujaan ja tarkasti seurata asianomaisten hallitusten toimia ja niissä vallitsevaa suuntaa. Piispat olivat useimmiten uskottuja miehiä, joita tällaisissa valtiollisissa asioissa käytettiin. Mutta näiden virallisten edustajain ohessa aljettiin myöskin palkata salaisia urkkijoita, jotka salateitä, lahjoilla tai muilla keinoilla ottivat selvää hallitusten toimista. Ranskan esimerkkiä seurasivat muut vallat; ja näiden lukuisten valtiomiesten kautta valtiot tulevat niin läheisesti toistensa yhteyteen ja toisistaan riippuvaisiksikin, sillä yhden toiminta vaikuttaa toisiinkin. Jokainen ajaa oman valtionsa etuja, ja jo syntyessään oli niinmuodoin europalaisella valtiotaidolla itsekäs ja oikeista keinoista väliäpitämätön luonne, joka sen tunnusmerkkinä myöhemminkin on ollut. Kukin ruhtinas tekee liittoja, antaa lupauksia milloin huomaa niistä hyötyä olevan, mutta jos edut

vaativat, pettää hän liittolaisensa ja ryhtyy häntä vastaankin. Macchiavellin esittämää valtiotaitoa yleisesti noudatettiin. (Ks. luk. III.)

Italia ja Saksa olivat jääneet hajanaisiksi, ilman lujaa valtioyhteyttä, ja sen vuoksi nämät maat joutuivat myöskin siitä kärsimään, ensin Italia ja sitten uskonsotien aikana Saksa. Italiassa ei ollut ainoatakaan sellaista ruhtinasta, joka olisi kyennyt koko niemimaan johtoa itselleen omistamaan edes siinä määrässä kuin keisarit Saksassa. Paavit, jotka tähän aikaan ovat enemmän maallisten ruhtinasten kuin kirkon päämiesten tapaisia, tahtovat kyllä saada Italian johdon käsiinsä — se on Aleksanteri VI:nnen ja Julius II:sen tarkoitusperä — mutta muut ruhtinaat ja tasavallat sitä vastustavat ja ovat valmiit kutsumaan avukseen muidenkin maiden ruhtinaita. Milano, jossa Sforzan suku hallitsi, Medicien hallitsema Florens, Venetsian tasavalta sekä Neapelin kuningaskunta, jossa Aragoniasta kotoisin oleva kuningassuku hallitsi, olivat kirkkovallan ohessa Italian tärkeimmät valtiot. Mutta myöskin Ranskan, Espanjan ja Saksan hallitsijat katsovat olevansa oikeutettuja Italian maiden omistamiseen ja odottavat vaan tilaisuutta sinne sotavoimineen lähteäkseen.

Ranskan Ludvig XI oli hankkinut kuninkaanvallalle ehdottomasti voiton feodaaliherroista, jonka vuoksi hänen poikansa *Kaarle VIII* saattaa lähteä valloituksille yhdistyneen valtionsa voimilla; Neapeli kuuluu muka hänelle, koska keski-ajalla siellä hallinneen Anjoun suvun oikeudet olivat siirtyneet Ranskan kuninkaille. Mutta hän hautoo mielessään suurempiakin tuumia; Etelä-Italiasta oli lyhyt matka Balkanin niemimaalle, josta Turkkilaiset olivat karkotettavat, ja sieltä taas voitiin lähteä Jerusalemiin, joka oli saatava kristittyjen haltuun. Sotajoukkonsa, jota seurasi suurempi tykistö — 140 suurta kanuunaa — kuin siihen asti oli nähty, vie hän Alppein yli, kulkee vastarintaa kohtaamatta halki niemimaan, eikä Neapelin kuningaskaan ryhdy taisteluun. Keisarinviitta yllään ja kultainen maapallo kädessään Kaarle VIII ratsastaa hänen pääkaupunkiinsa. Hän nimittää itsensä keisariksi ja Kyproksen sekä Jerusalemin kuninkaaksi.

Mutta tähän loppuu hänen voittonsa. Italian ruhtinaat, jotka kyllä keskenään kiistelivät, eivät kuitenkaan tahdo ulkomaalaiselle jättää niemimaansa herruutta, vaan muodostavat liiton Ranskalaisia vastaan; paavi Aleksanteri VI, Milanon Ludvig Moro ja Venetsian signoria liittyivät toisiinsa, mutta siihen tulivat vielä osallisiksi Espanjan kuningas Ferdinand katolinen ja Saksan keisari Maksimilian, jotka puolestaan eivät tahdo päästää Ranskan valtaa liian mahtavaksi. Valtioiden välisen tasapainon ylläpitämiseksi he ryhtyvät sotaan, ja Kaarle VIII:nnen täytyy jättää Neapeli ja palata Ranskaan (v. 1495).

Ludvig XII, Kaarle VIII:nnen seuraaja, vaatii itselleen Milanoa, koska hän oli Visconti-suvun jälkeläinen, ja ottaakin sen haltuunsa sekä valloittaa sen jälkeen yhdessä Ferdinand katolisen kanssa Neapelin; mutta Ferdinand riistää häneltä koko Neapelin kuningaskunnan itselleen; paavi taas muodostaa liiton, jonka kautta Ludvig XII menettää Milanonkin. Kuollessaan v. 1515 ei Ludvig XII:nnelle siis ollut mitäkään jäänyt Italiassa, vaikka hän monta sotaa siellä oli käynyt ja monta voittoa saanut. — Frans I lähtee heti valtaistuimelle päästyään Italiaan, voittaa



Ludvig XII. (Miniatyyrikuva.)

v. 1515 *Marignanon* tappelun, jonka kautta Milano joutui hänen hal tuunsa. 10 vuotta hän sai sen pitää.

Italiassa hallitsijoiden väliset sodat alkoivat ja Italian maiden jaoissa sekä niistä aiheutuvien liittojen muodostamisessa kansainvälinen diplomatiia suoritti ensi tehtävänsä. Tässä ei ole korkeampaa päämaalia, jota keskenään kiistelevät ruhtinaat tavottelevat, vaan ainoastaan jonkun maa-alan omistaminen, ja kun yksi ruhtinas on saanut jonkun edun, ovat toiset heti valmiit häneltä sitä riistämään. Valtiotaito on vallatonta, kuin lapsen leikki; se onkin vielä lapsuuden iässä. Mutta pian ilmestyy tär-

keämpi kysymys Europan valtioiden välisiä suhteita määräämään, kun *Kaarle V,* Habsburgin suvun päämies, rupeaa suurella vallallaan uhkaamaan muiden valtojen itsenäisyyttä.

Olemme jo ennen kertoneet, mitenkä Kaarle V ryhtyi taistelemaan uskonpuhdistusta vastaan saadakseen jälleen aikaan kirkon yhteyden, ja läheisessä yhteydessä hänen uskonnollisten harrastustensa kanssa olivat hänen valtiolliset suunnitelmansa. Kaarle V ei työskennellyt suurten aatteellisten harrastuksien eteen niiden itsensä vuoksi, vaan ainoastaan siinä määrässä kuin ne soveltuivat hänen omiin ja sukunsa etuihin. Hän oli Europan mahtavin ruhtinas; Alamaat hän oli saanut periä isältänsä Filipiltä (v. 1506), Espanjan äidinisältään Ferdinand katoliselta (v. 1516) ja Itävallan perintömaat oli hänen isoisänsä Maksimilian kuollessaan jättänyt hänelle (v. 1519). Hänen tarkoituksensa oli yhdistää kaikki nuo monet maat ja kansat samallaisilla laitoksilla lähemmin toisiinsa, ja samoin kuin Kaarle suuri oli ennen ollut Länsimaiden valtias, samoin oli Habsburgin suku nyt kohotettava johtoasemaan ja muiden maiden ruhtinaat saatettavat sen riippuvaisuuteen. Tämä tarkoitusperä se oli, mikä aina kangasteli hänen mielessään ja hänen toimintaansa johti ja jonka saavuttamiseksi hän uhrasi koko elämänsä. Vaikka ruumiillisesti heikonlainen ja usein sairaanakin, oli hän kuitenkin aina toimessa; yhä hän matkusti maasta toiseen; milloin hän oli Unkarissa taistelemassa Turkkilaisia vastaan, milloin Italiassa Ranskan kuningasta vastustamassa, milloin taas Pohjois-Afrikan rosvovaltioita hätyyttämässä; kävipä hän Ranskassa ja Englannissakin. Hän johti valtiopäivien keskusteluja Saksassa ja Alamaissa ja antoi monellaisissa asioissa määräyksiä. Monien eri kansallisuuksien ja erilaisten henkilöiden kanssa hän oli alituisesti tekemisissä ja oli oppinut niitä hyvin arvostelemaan ja hyödykseen käyttämään. Ihanteellisia harrastuksia, uskollisuutta ja hyveitä ei hänen käsityksensä mukaan ihmisessä ollut, vaan itsekkäisyys ja oma etu olivat kaikkien toimia määräämässä. Itse hän oli viekas ja petollinen ja vihasi jokaista, joka ei taipunut hänen tahtonsa mukaan; hän oli kylmä ja tyly, vieläpä julmakin; jalomielisyys sitä vastoin oli hänelle vierasta.

Kaarle V:nnen suunnitelmaa vastustamaan rupeaa Ranskan kuningas *Frans I,* joka valtiomiehenä noudatti aikansa petollista menettelyä, mutta urhoollisena soturina oli keski-ajan ritarin kaltainen. Ranskan itsenäisyys oli vaarassa, jos habsburgilainen maailmanvalta muodostuisi, ja sen vuoksi se oli kaikin tavoin estettävä. Horjuvan ja oikullisen Englannin kuninkaan Henrik VIII:nnen kanssa olikin Kaarle V:nnellä jo puhe Ranskan jakamisesta.

V. 1519 oli Maksimilianin jälkeen keisari valittava, joksi pyrkijöiksi ilmaantuu sekä Frans I että Kaarle, vieläpä Englanninkin kuningas. Näiden hallitsijoiden asiamiehet kulkivat pitkin Saksanmaata tekemässä



Frans I. (Tizianin maalauksen mukaan.)

sopimuksia vaaliruhtinasten kanssa; he jakoivat heille lahjoja tai ostivat suorastaan heidän ääniänsä. Kun vaalin aika tuli, aikoivat vaaliruhtinaat kuitenkin hyljätä kaikki nuo mahtavat kilpailijat ja antaa keisarinarvon Saksin vaaliruhtinaalle Fredrik viisaalle; mutta kun hän kieltäytyi sitä ottamasta, valitsivat he Kaarlen; vaaliruhtinaat ottivat näet mieluisimmin keisarikseen sellaisen miehen, joka oli saksalaista syntyperää, ja sitä paitsi

olivat Kaarle V:nnen suuret voimat tarpeen Turkkilaisia vastaan, jotka tähän aikaan taas alkoivat Europaa hätyytellä.

Kun Frans I siis oli joutunut vaalissa tappiolle, ryhtyi hän sitä suuremmalla innolla sekä diplomaattisiin puuhiin, hankkiakseen joka taholla Kaarle V:nnelle vihollisia, että sotavarustuksiin. Italian maat, etupäässä Milano, sekä Burgundin herttuakunta olivat heillä lähimpänä riidan-aiheena, koska Kaarle V vaatii edellistä itselleen Saksan keisarikuntaan kuuluvana maana, jälkimmäistä taas sukunsa perintönä, se kun oli ollut Kaarle rohkean maita, jonka tyttären Maksimilian oli nainut. (Ks. keski-aika luk. XVII.) Sota alkoi v. 1521; Pohjois-Italiassa taistellaan neljä vuotta, kunnes Frans I v. 1525 joutuu vangiksi Pavian tappelussa. »Kaikki on menetetty paitsi kunnia ja henki», kirjoittaa hän tappelun jälkeen äidilleen. Rauha tehtiin Madridissa v. 1526. Päästäkseen vapaaksi täytyy Ranskan kuninkaan siinä luovuttaa molemmat riidan-alaiset maat keisarille. Mutta heti Ranskaan päästyään hän valmistaa uutta sotaa, eikä annakaan Burgundia. Paavinkin hän saa nyt puolelleen, ja sodan aikana keisarin joukot ryöstävät itse Roomaa. V. 1529 päättyy tämä toinen sota, mutta vv. 1536—1538 soditaan jälleen, ja v. 1542 alkaa neljäs, joka päättyi v. 1544 *Crepyn* rauhassa. Keisari sai Italian omakseen, mutta Burgundi jäi Ranskalle.

Nämät sodat eivät siis suuressakaan määrässä muuttaneet maantieteellisiä rajoja, mutta niillä oli kuitenkin sangen tärkeä vaikutus Europan oloihin. Kaarle V oli kyllä sodassa pitänyt puoliansa, mutta Ranskan kuninkaan sitkeä vastustus esti häntä pääsemästä Länsimaiden valtiaaksi, niinkuin hän hallituksensa alussa oli toivonut. Europan valtioyhteyteen tulevat näiden sotien aikana useat valtiot; Tanskan kanssa Frans tekee sopimuksen; hän saapi niinikään liittolaiseksen Skottlannin kuninkaan, vieläpä Turkin sulttaaninkin *Soliman II:sen*, jonka hallitusaika (1520—1566) on Turkin valtion loiston aika. Ja tältä puolen Kaarle V sai yhtä pelottavan vihollisen kuin Ranskan kuningas oli. Soliman oli suuri soturi, joka Unkarin kautta hätyytteli Itävallan maita; v. 1526 hän voitti Unkarin nuoren kuninkaan Ludvigin *Mohacsin* luona ja v. 1529 hän oli suuren sotajoukon mukana piirittämässä Wieniä, jota vastaan tehtiin 20 eri kertaa hyökkäys; mutta kun se ei antautunut, palasi Soliman takaisin. V. 1532 on hän kuitenkin taas 300,000 miehen kanssa Unkarissa, mutta silloin Kaarle V oli saanut Saksasta kootuksi 150,000 miestä, joilla hän esti Solimania nytkään Saksaan pääsemästä; suurin osa Unkaria jäi kuitenkin hänen haltuunsa. Rodos-saaren hän valloitti Johannitain ritarikunnalta, ja koko Välimeri oli Turkkilaisten laivojen hallussa,



Kaarle V:nnen lähtö Tunisiin. (Kuva Madridin kuninkaallisessa palatsissa säilytetyssä kankaasta.)

jotka siellä risteilivät, hätyyttelivät rantamaita ja veivät tavaraa ja ihmisiäkin; rosvovaltioiden asukkaat Pohjois-Afrikan rantamailla, jotka tunnustivat sulttaanin yliherruutta, olivat varsinkin kovana vitsauksena Välimeren rantamaille. Sen vuoksi Kaarle V kristikunnan päämiehenä tahtoi näitä kurittaa. Lähtien laivastolla v. 1535 Välimeren poikki, valloitti hän Tunisin, jolloin 20,000 kristittyä vankia pääsi vapaaksi.

Vaikka Frans I oli katolinen ja vainosikin kerettiläisiä, puuhaili hän kuitenkin liittoa kirkon luopion Henrik VIII:nnen kanssa ja auttoi protestantteja Saksassa, koska Kaarle V:nnelle sen johdosta koitui enemmän vaikeuksia. Ranskan kuninkaan politiikka on todistuksena siitä, miten keski-ajan katsantotavasta oli luovuttu. Eikä hän ryhtynyt sopimuksiin yksinomaan kerettiläisten kanssa, vaan, niinkuin vasta mainitsimme, kristikunnan yhteisen vihollisen Turkin kanssa; valtioedut ovat yksin määräämässä, ja niiden johdosta katolinen Ranska auttoi suuresti uskonpuhdistuksen leviämistä ja varmistumista. Fransin seuraaja *Henrik II* (1547—1559) jatkoi samaa politiikkaa, hätyytellen hänkin Kaarle V:nnen maita Lotringissa. Olemme jo nähneet hänen tekevän liiton Saksin Moritzin kanssa (ks. luk. IV).

Kaarle V masentuu monista vastoinkäymisistä, varsinkin kun hänen täytyi protestanteille Augsburgin uskonrauhassa antaa suuria oikeuksia ja Ranskan kuninkaalle luovuttaa Metzin, Toulin ja Verdun'in tärkeät linnoitukset ja hiippakunnat. V. 1556 hän vanhuudenkin riuduttamana luopuu hallituksesta, jätettyään jo v. 1521 Itävallan maat veljellensä Ferdinandille, joka nyt myöskin valitaan Saksan keisariksi; mutta Espanjan, Alamaat sekä Italian maat hän antaa pojallensa Filipille. Habsburgin suku jakaantuu siis kahteen haaraan, joista vanhempi eli Espanjan haara on mahtavampi.

Kaarle V itse asettui Estremaduran maakunnassa Espanjassa olevaan S:t Just-nimiseen luostariin, jossa hän suuren seurueen ympäröimänä vielä piti jonkinlaista hovia. Hän oli siihen määrin kiintynyt valtiollisiin asioihin, ettei hän saattanut sellaiseen yksinäiseen ja eristettyyn asemaan tyytyä, kuin Diokletianus muinoin luopuessaan Rooman keisarinvallasta; hänelle tuotiin tietoja maailman tapahtumista, ja hänen poikansa Filip pyysi usein isältänsä neuvoja hallitus-asioissa. Mutta hän otti myöskin uutterasti osaa jumalanpalvelukseen ja joutohetkensä hän kulutti mekaanisiin töihin. Taru kertoo, että hän varsinkin oli koettanut saada kaikki huoneessaan olevat kellot käymään samalla tavalla, ja kun se ei onnistunut, oli hän muka lausunut, kuinka lyhytnäköistä hänen harras-

tuksensa oli ollut yrittäessään saada ihmiset uskonnon-asioissa samalla tavalla ajattelemaan, hänen kun ei edes onnistunut ihmisten keksimissä laitoksissa yhtäläisyyttä aikaan saada. V. 1558 hän kuoli.

IX.

Filip II. Alamaalaisten vapaussota.

Filip II:sen persoonallisuus ja tarkoitusperä. — Espanjan suuruus. — Portugal Espanjan yhteydessä. — Kerettiläisiä ja Maureja vainotaan. — Kansalta riistetään valtiolliset oikeudet. — Sota Turkkilaisia vastaan, Lepanton tappelu. — Alamaalaisten varallisuus ja vapaus. — Itsehallinto. — Pohjois- ja etelämaakunnissa on eri uskonto ja kansallisuus. — Ankara hallitus alkaa. — Kompromissi ja geusit. — Kansan nostamat metelit. — Alban hirmuhallitus. — Vapaussota. — Eteläiset maakunnat jäävät Espanjan valtaan. — Hollanti pääsee vapaaksi.

Kaarle V:nnen jälkeen oli hänen poikansa Filip II Europan mahtavin hallitsija; Espanja oli hänen päämaansa, mutta siihen oli yhdistettynä Alamaat, Italian maista Neapeli, Sisilia, Sardinia ja Milano, sekä useita Ranskan maakuntia, joista Franche Comté ja Artois olivat tärkeimmät; Pohjois-Afrikassa kuului siihen Tunis, Amerikassa laajat siirtomaat Meksikosta Chileen asti sekä monia saaria, vieläpä Aasian saarista Filippinit. Aurinko ei milloinkaan laskenut Filip II:sen valtioissa. »Kun Espanja liikahtaa, vapisee maailma», oli sananpartena. Filip II:sella ei kuitenkaan ollut sellaisia hallitsijalahjoja eikä sellaisia harrastuksiakaan, jotka olisivat hänen hallitsemilleen monille kansoille siunausta tuottaneet. Hän oli niinkuin isänsäkin kunnianhimoinen, ja isänsä suuret valtiolliset tuumat hän myöskin oli perinyt, mutta hänen katsantotapansa oli yksipuolisempi ja ahtaampi. Eikä hän toiminnassaankaan ollut isänsä kaltainen. Hän ei, niinkuin Kaarle V, kulkenut maasta toiseen, ei hän johtanut sotajoukkoja, ei hän edes metsästyksestä ja ratsastuksesta huvia saanut, vaan hän pysyttelihe palatsissaan joko Madridissa tai synkässä Eskorialissa, jonka hän oli rakennuttanut noin 3 penikulman matkan päähän täältä. Sinne hänelle tuotiin tiedot maailman tapahtumista, siellä hän mietti pienimpiin yksityiskohtiin saakka määräyksiä, joita hän lähetti toimeenpantaviksi. Synkkä ja umpimielinen luonteeltaan hän oli jo lap-

suudesta asti, ei hän saattanut ihmisiä viehättää eikä hänellä ystäviä ollutkaan, vaan ainoastaan palvelijoita ja vakoilijoita. Synkkä mieli ja yksinäinen olo erillään maailman tapahtumapaikoista saattoivat hänet usein väärin asioita arvostelemaan sekä henkilöitä epäilemään, mikä taas johti hänet julmiin tekoihinkin. Yksi tarkoitusperä valtasi koko hänen sielunsa, nimittäin kerettiläisyyden hävittäminen maailmasta, ja koska kansojen vapaus oli läheisessä yhteydessä hengen vapauden kanssa, oli myöskin



Filip II ensimäisen, kolmannen ja neljännen vaimonsa sekä poikansa Don Carlos'in kanssa.
(Leoni-veljesten tekemä veistekuvaryhmä Eskerialin kappelissa.)

se hävitettävä. Jumala oli muka määrännyt hänet kerettiläisyyden hävittäjäksi ja katolisen yleismonarkkiian muodostajaksi. Se oli hänen oma käsityksensä, ja hänen tästä johtuva kunnianhimonsa uhkasi Europan valtioiden itsenäisyyttä ja protestanttista uskoa häviöllä. Protestantit kutsuivatkin häntä »Etelän raivohengeksi». Mutta tällainen kuningas oli kansallinen Espanjassa; »Espanjalaiset eivät ainoastaan rakasta häntä», sanoo jo ennen mainittu Contarini, »vaan he kunnioittavat häntä ja pelkäävät loukkaavansa itse Jumalaa, jos poikkeavat hänen pyhinä pidetyistä käskyistään». He uhrasivat mielellään kaiken voimansa hänen harrastuksiinsa, ja vaikkapa nämä tekivätkin Espanjan suuruudesta lopun, on hänen muistonsa sittenkin säilynyt siellä kunnioitettuna. Espanjasta,

jossa inkvisitsiooni oli kansanomainen laitos ja jossa Jesuiittain munkkikunta oli muodostunut, sai katolinen kirkko uskollisimman ruhtinaan asiaansa ajamaan. Uskonnolliset seikat tulevat tämän johdosta valtion välisissäkin suhteissa määrääviksi.

Jos aineellisilla voimilla ja hyvillä sotajoukoilla aatteellisia harrastuksia voitaisiin saada tukahutetuiksi, olisi sen Filip II:lle pitänyt onnistua,



Alban herttua. (Tuntemattoman taiteilijan tekemä vaskipiirros.)

sillä Meksikon, Perun ja Chilen kaivoksista ammennettiin laivanlastittain kultaa ja hopeata häntä varten ja hänellä oli käytettävinään Europan paraat sotajoukot sekä taitavimmat sotapäälliköt, sellaiset kuin *Alban herttua,* joka Mühlbergin tappelussa voitti, *don Juan d'Austria,* kuninkaan velipuoli, ja Lepanton meritaistelun voittaja, *Aleksanteri Farnese,* aikakautensa taitavin taktikko; sata suurta linjalaivaa oli Espanjan satamissa valmiina sodan varalta ja tuhatkunta kauppaa varten. Ja ennen pitkää hän vielä liitti naapurimaansa Portugalin siirtomaineen Espanjan

varallisuutta edistämään. V. 1580 oli näet Portugalissa vanha burgundilainen kuningassuku miehen puolelta kuollut, jonka johdosta Filip II, polveutuen Emanuel suuren tyttärestä, tahtoi periä valtakunnan. Hän houkutteli lahjoilla aateliston puolelleen ja lähetti Alban herttuan 30,000 sotamiehen mukana maahan, jonka tämä kahden kuukauden kuluessa saattoi hänen valtaansa sekä sen mukana Brasilian Amerikassa, Guinean, Zanzibarin ja Mozambikin rannikot ynnä useat saariryhmät Afrikassa, Ormuzin, Diun, Malabarin, Ceylonin, Malaccan, Molukit y. m. siirtomaat Aasiassa. Mutta tämä herruus oli höllää, eikä Filip osannut säädöksillään liittää Portugalia Espanjaan, vaikka se maantieteellisen asemansa vuoksi siihen kuuluisi. Hän ehkäisi Portugalilaisten kauppaa, antaen kauppaedut Kastilialaisille, mutta Portugalilaisten täytyi kuitenkin suorittaa suuria veroja; kaikki tärkeimmät virat annettiin Kastilialaisille ja Portugalin oma aatelisto pakotettiin maatiloilleen muuttamaan. Mutta ei siinä kylliksi, vaan epäluuloinen kun oli, mestautti hän useita henkilöitä; noin 2000 pappiakin sanotaan henkensä menettäneen. Sanalla sanoen, Filipin hallitus oli kirous Portugalilaisille, jonka vuoksi Espanjan valta ei saattanut siellä pysyvää olla. — V. 1640 se vapautui, mutta Espanjan hallitus oli kuitenkin hävittänyt sen varallisuuden, eikä se enää saanut kaupanvälittäjänä sitä merkitystä, mikä sillä oli ollut.

Espanjasta Filip II tahtoi ensin perinpohjin hävittää kerettiläisyyden, sillä sinnekin Lutherin oppi oli tunkeutunut; protestanttisia kirjoja, espanjalainen raamatunkäännöskin oli Pyreneain yli päässyt pujahtamaan. Etsittäessä syyllisiä tavattiin niitä hyvin lukuisasti korkeimpienkin henkilöiden joukossa; itse valtakunnan korkein arvonmies Toledon arkkipiispa oli kerettiläisyydestä syytettynä seitsemän vuotta vankina. Inkvisitsioonin kidutuskeinoilla pakotettiin syytettyjä tunnustamaan, ja syylliset tuomittiin kuolemaan. Tuomioita pantiin suurilla juhlallisuuksilla toimeen, niinkuin Ferdinand katolisen aikanakin oli tehty (ks. keski-aikaa luk. XIX) ja Filip itse oli näissä autodafeoissa usein läsnä. Täten saatiin protestanttinen oppi jo noin kymmenen vuoden kuluessa hävitetyksi Pyreneain eteläpuolelta.

Paitsi lutherilaisia oli Espanjassa toisiakin kirkolle uskottomia ihmisiä, nimittäin entisten Maurien jälkeläisiä. Ferdinand katolinen oli Granadan antaumisehdoissa luvannut heille uskonvapauden, mutta jo hän oli kuitenkin ruvennut heitä vainoamaan, pakottaen heitä uskostaan luopumaan. Suuri joukko olikin kääntynyt katoliseen uskoon, vaikka he sydämessään olivat islamin opin tunnustajia. Maurit olivat ahkeria maanviljelijöitä ja rauhallisia alamaisia, mutta Filip ryhtyi heitä sittenkin

ahdistamaan, tahtoen muuttaa heidät kokonaan espanjalaisiksi. Inkvisitsiooni pantiin heidän keskuuteensa toimimaan, heidän täytyi muuttaa vaatekuosinsa, ottaa toiset nimet ja heittää äidinkielensäkin; heitä pakotettiin ottamaan osaa katoliseen jumalanpalvelukseen; he eivät saaneet hallintomiehen luvatta lähteä olopaikastaan; mitäkään asetta ei heidän annettu käyttää, ei edes raudoitettua sauvaa, ja valvomaan kaikkien näiden määräyksien noudattamista sijoitettiin sotaväkeä heidän asuinpaikoilleen. Mutta tämä hirmuvalta saattoi Maurit epätoivon taisteluun;



Vanha maurilaistalo pihanpuolelta, Granadan maakunnassa.

tulet sytytettiin vuorenkukkuloille, se oli vapauden merkki; vaimotkin hankkivat itselleen piikkejä, joilla he puhkasivat Espanjalaisten hevosten vatsoja. Espanjan vuoristossa he jonkun aikaa saattoivat puolustaa itseänsä, mutta kun he eivät saaneet uskonveljiltään Afrikasta apua ja Turkin sulttaani Selimkin jätti heidät oman onnensa nojaan, täytyi heidän sortua. Kauheat rangaistukset kohtasivat nyt Maureja; niinpä lapset, jotka olivat yli 10 vuoden, joutuivat orjiksi.

Mutta Filip II ei tyytynyt yhdenmukaisuuteen yksin uskonnollisella alalla, vaan myöskin valtiollisessa suhteessa oli se aikaansaatava, siten että kaikki valtiolliset oikeudet olivat alamaisilta riistettävät. Jo Ferdinand katolinen ja Kaarle V olivat suuresti supistaneet valtiopäiväin eli cortes'in

oikeuksia ja Filip hävitti ne kokonaan. Vanhat oikeudet *(fueros)*, joita eri maakunnilla oli, lakkautettiin niinikään, ja ainoastaan Baskilaiset pohjoisosissa saivat omansa säilytetyiksi. Kaikki vapaus siten hävisi ja valvojia, vakoojia, kätyreitä, halpamaisia ilmiantajia ja orjamaisia palvelijoita oli sijassa; inkvisitsiooni ylinnä kaikkia. Siihen Filipin ahdasmielisyys ja vapaudenkammo Espanjan vei. Kansa oli kuninkaalleen nöyrä ja kuuliainen, mutta sen siveellinen voima oli hävinnyt.

Kristikunnan mahtavimpana ruhtinaana Filip II piti velvollisuutenaan, niinkuin isänsäkin, ryhtyä Turkkilaisia vastaan taistelemaan, sillä heidän hallussaan oli yhäti Välimeren herruus ja he tekivät ryöstöretkiä Espanjan ja Italian rannikoille, jotka kaikki kuuluivat Filipin maihin. Kaarle V:nnen valloittama Tunis oli uudelleen v. 1570 joutunut heidän valtaansa, ja Maltakin oli 5 vuotta aikaisemmin otettu Johanniteilta; merirosvous oli heillä tullut varsin säännölliseksi elinkeinoksi; vuosittain retkiltään palaavat päälliköt elivät saamallaan saaliilla ruhtinaallisesti Tunisin ja Algierin kaupungeissa. Venetsia, paavi ja Espanja tekivät nyt liiton, ja suuri laivasto, jossa oli yli 300 alusta ja 80,000 soturia ja soutajaa, lähetettiin *don Juan d'Austrian* johdossa Välimerelle. Tavattuaan turkkilaislaivaston Korintin lahden suussa Lepanton luona v. 1571, tuhosi hän sen perinpohjin; 30,000 Turkkilaista sai surmansa tai joutui vangiksi, 170 kaleeria joutui kristittyjen saaliiksi, 80 hävitettiin, ainoastaan 40 töintuskin pelastui. »Allah on antanut meren uskottomille», huudahti Selim, kun hänelle tuotiin sanoma Lepanton tappelusta; Kreikkalaisetkin toivoivat nyt pääsevänsä vapaiksi, mutta Filip ei, velipuoltansa epäillen, jatkanutkaan taistelua, jonka vuoksi Turkkilaiset taas ennen pitkää anastivat herruuden merellä; rosvoileminen jatkui ja tuon suuren voiton hyöty häipyi mitättömiin.

Enemmän sitkeyttä ja voimainponnistusta osotti Filip taisteluissaan kerettiläisyyttä vastaan, varsinkin Alamaissa. Tuossa sodassa tulee, niinkuin monesti historiassa, näkyviin se tosiasia, ettei suurilla aineellisilla voimilla saata hävittää pienenkään kansan vapautta, kun se vaan on itsetietoinen tehtävänsä merkityksestä, sillä henkinen suuruus, joka johtuu tehtävän tärkeydestä, on korvaamassa sitä mikä aineellisesti puuttuu. Alamaalaisilla ei ollut puolustettavana yksin uskontonsa, vaan myöskin vapaa valtiolaitoksensa, kauppansa ja teollisuutensa, s. o. aineelliset etunsa ja koko sivistyksensä. Sen vuoksi taistelu tuli niin ankaraksi.

Alamaissa olivat kaikki olot, koko elämä ja katsantotapa Filipille vastenmieliset. Alamaalaisten ulkonainen esiintyminenkin oli toisellainen

kuin Espanjalaisten. Kummastellen nämät katselivat sitä suoruutta ja avomielisyyttä, jota rikkaat Alamaalaiset osottivat vallanpitäjille; se oli outoa ja käsittämätöntä Espanjalaisten despotismiin tottuneelle katsantokannalle. Kauppa ja teollisuus olivat jo keski-ajalla tuottaneet Alamaalaisille suuria rikkauksia, ja tuossa verraten pienessä maassa oli Filipin hallituksen alussa 350 suurta ja noin 6,300 pienempää kaupunkia; suurimmat olivat Gent, jossa asukasluku oli 70,000, Brüssel, jossa se oli noin 75,000, ja Antverpen, jossa oli 100,000; ne olivat melkein maailman



Flaamilainen pankkiiri vaimoineen. (Qvinten Matsys'in taulun mukaan.)

kaupunkeja, sillä Lontoossakin, jossa nyt on noin 5 ½ miljoonaa, oli silloin ainoastaan 150,000 henkeä. Satoja laivoja oli joka päivä Antverpenin satamassa, tuoden ja vieden tavaroita eri maailman seutuihin; samoin kaupungin kaduilla sanotaan alituisesti olleen 2000 vankkuria tavaroita kuljettamassa; sen kauppa oli yhtenä kuukautena yhtä suuri kuin Venetsian kahtena vuonna. Eri kansoilla oli omat kauppakonttoorinsa Alamaiden suurissa kaupungeissa. Teollisuus oli kehittyneempi, kuin muissa Europan maissa; sanotaan, että kaikki saattoivat tehtaissa saada työtä, vieläpä 5-vuotiaat lapsetkin. Elämä oli vilkasta ja hyvin-

vointi yleinen; koko maa oli viljelty kuin puutarha; sivistys, joka seuraa varallisuuden mukana, oli verraten korkealla kannalla; harvassa oli esim. henkilöitä, jotka eivät osanneet lukea ja kirjoittaa. Espanjalaisiin tuo kaikki teki kummallisen vaikutuksen, ja yksi heidän kirjailijoistaan sanoo, että koko maa oli kuin yksi suuri kaupunki. Tulot, joita kuninkaalla sieltä oli, olivat suuremmat kuin Kastiliasta.

Vieras oli Espanjalaisille myöskin se itsehallinto-oikeus, mikä Alamaalaisilla vanhoista ajoista oli. Maa oli näet jaettu maakuntiin, joilla oli omat edustajansa omia asioitaan päättämässä, mutta koko maata oli edustamassa yhteinen eduskunta, n. k. *generalstaatit* (s. o. yhteissäädyt).



Maistraatin kokous Antverpenissa. (Vaskipiirros.)

Lainsäädännössä ja verotuksessa oli niiden mielipidettä kuulusteltava, sillä ilman niiden suostumusta eivät lait eivätkä verot olleet laillisia.

Uskonnoltaan oli, niinkuin jo ennen on mainittu, suurin osa asukkaista Calvinin kirkkoon kuuluvia, mutta eteläisten maakuntien eli Brabantin asukkaat (nykyinen Belgia) olivat jääneet katoliseen kirkkoon. Pohjoisten maakuntien asukkaat (nyk. Hollanti) erosivat kansallisuudeltaankin etelämaakuntalaisista, sillä edelliset olivat puhtaita germanilaisia, jälkimmäiset taas romaanilaisia, joiden kielikin oli ranskankieli; eteläisissä maakunnissa olivat maanviljelys ja teollisuus tärkeimmät elinkeinot, jota vastoin pohjoisissa kauppa oli tärkein. Nämät erilaisuudet vaikuttivat taistelun kuluessa hajoittavasti, ja Belgia jäikin Espanjan yhteyteen, koska se sekä uskontonsa että kansallisuutensa puolesta oli sitä lähinnä.

Samat seikat erottivat Hollannin ja Belgian toisistaan viime vuosisadallakin v. 1830.

Kun Filip II sai näiden maiden hallituksen käsiinsä, oli vapaus, protestanttinen uskonto ja virkeä elämä täälläkin häviöön tuomittu; samallainen ankaran kolkko leima kuin Pyreneain niemimaalla oli sijaan painettava. Oman maan ylimykset, joita Kaarle V oli pitänyt suuressa arvossa ja joille hän oli antanut tärkeitä virkojakin, työnnettiin heti syrjään, ja espanjalaisia grandeja tuli heidän sijaansa; katolisen kirkon uudistamista aljettiin puuhata, jota varten espanjalaisia piispoja lähetettiin sinne kirkon hallintoa pitämään, ja maa, jossa oli ainoastaan noin 3 miljoonaa ihmistä, jaettiin 14 hiippakuntaan; Tridentin kirkolliskokouksen päätökset määrättiin noudatettaviksi; inkvisitsiooni alotti toimintansa kidutuskoneineen ja kuolemantuomioineen, ja ankarat määräykset, joiden saattaisimme sanoa muistuttavan vanhojen itämaisten despoottien lakeja, antoivat niille kyllin työtä. Niinpä henkilö, joka myi, osti tai lahjoitti Lutherin tai hänen kaltaistensa tekemiä kirjoja tai niitä salasi, oli tuomittava, jos syyllinen oli mies ja hän tunnusti sekä luopui harhatyöstään, miekalla mestattavaksi, nainen taas samallaisesta seikasta piti elävänä haudattaman; jos he pysyivät lujina peruuttamatta, saivat he roviolla surmansa. Tällainen hallintojärjestelmä tarvitsi sotavoimia, jonka vuoksi espanjalaisia sotajoukkoja sijoitettiin kaikkiin suurempiin kaupunkeihin, vaikka tämä oli vasten maan lakeja. Korkeimmaksi vallanpitäjäksi Filip nimitti Alamaihin sisarpuolensa *Margaretan,* Parman herttuattaren, mutta hänen rinnallaan oli kardinaali *Granvella,* etevä mies, joka osasi muun muassa seitsemää kieltä puhua, ja joka oli kuninkaan tahdon uskollinen täyttäjä, vaikkapa hän huomasikin hänen politiikkansa johtavan harhaan.

Alamaalaiset, kun näkivät kaikkia perittyjä ja kalliina pidettyjä oikeuksiansa poljettavan, eivät vastarintaa tekemättä alistuneet; ylimykset ja porvarit, protestantit ja katolilaiset olivat siinä kohden yksimielisiä. Maan oikeuksia puolustamaan liittyivät etevimmät miehet, sellaiset kuin kreivi *Egmont,* joka oli Filipin sotajoukossa urhoollisesti taistellut Ranskalaisia vastaan ja oli tunnettu rehelliseksi ja kuninkaalle uskolliseksi mieheksi, ja *Oranian prinssi Vilhelm,* joka oli saanut kasvatuksensa Kaarle V:nnen hovissa ja josta tämä keisari toivoi etevää palvelijaa itselleen. Vilhelm oli terävä valtiomies, joka saattoi seurata Espanjan kuninkaan salaisimpiakin juonia, mutta ajatuksiansa hän ei kellekään ilmaissut, ja häntä kutsuttiinkin sen vuoksi »harvapuheiseksi».

Lähetystö, jossa Egmont oli mukana, lähetettiin Madridiin Filipin luo ilmoittamaan, millainen yleinen mieliala oli ja pyytämään määräyksien

peruuttamista. Erinomaisella ystävyydellä ja kunnioituksella kuningas otti tämän vastaan, tehden myönnytyksiä ja antaen lupauksia. Rehellinen Egmont oli ihan hurmaantunut kuninkaaseen ja arveli, että kaikki oli nyt muuttuva. Sotajoukot kutsuttiinkin pois ja Granvella menetti asemansa, mutta noita ankaria määräyksiä ei peruutettu. Sen vuoksi aatelismiehet lukuisasti liittyivät Bredassa kompromissiin, jonka mukaan he lupasivat toisiansa auttaa sekä toimittivat Margaretalle pyyntikirjan, jossa vaadittiin mielivaltaisten määräysten poistamista; 200:lla hevosella pyyntikirjojen tuojat tulivat Brüsseliin, jossa kansa heitä riemulla tervehti.



Wilhelm Oranialainen 30-vuotiaana. (Samanaikaisen taulun mukaan.)

Margareta oli peloissaan heidät palatsissaan vastaanottaessaan, mutta silloin kuiskasi muuan neuvosherroista hänelle: »Ei pelkoa, Teidän korkeutenne, eihän se ole muuta kuin kerjäläisjoukko» *(Gueux)*. Tämän nimityksen he ottivat kunnianimekseen; erityinen geusi-raha oli vapaudenharrastajain merkkinä ja geuseiksi kutsuttiin koko vastustuspuoluetta, joka kasvoi yhä suuremmaksi. Tämä liike vaikutti alempaan kansaankin, sillä tietäessään ylimysten olevan tyytymättömiä hallitukseen ja heidän kanssaan samaa mieltä, se esiintyi rohkeammin, mutta varomattomasti. Protestantit ilmaantuivat piilopaikoistaan, suurissa joukoissa aljettiin jumalanpalveluksia pitää, ranskalaisia virsiä laulettiin ja saarnoja pidettiin, siten

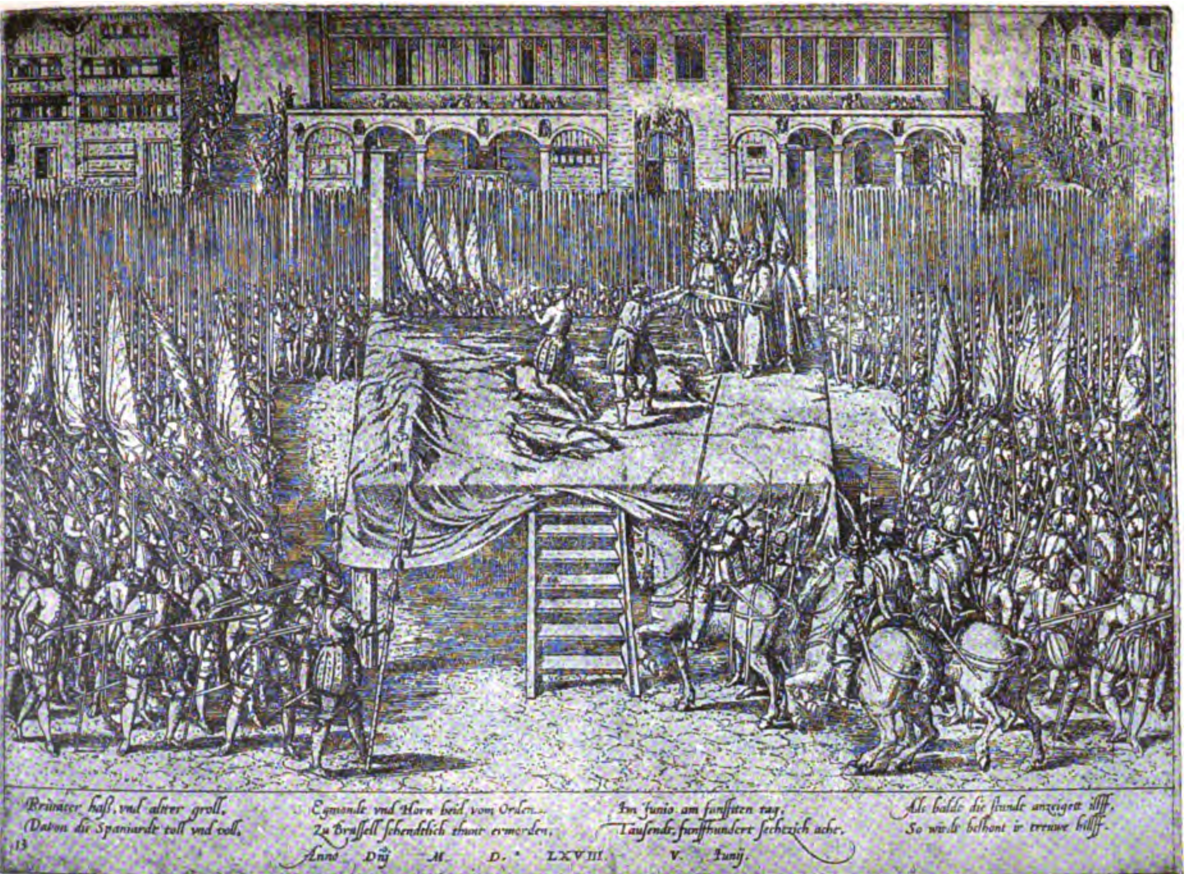
loukaten kuninkaan määräyksiä; mutta tämän lisäksi alkoi kaupunkien roskaväki muutamin paikoin tehdä vallattomuutta; tungettiin kirkkoihin, joissa kuvat, koristukset ja urutkin pirstattiin; ehtoolliskalkista juotiin viiniä geusein terveydeksi, ja pyhällä öljyllä voideltiin saappaita; papit pakenivat kansan hurjuutta, salaa vieden pyhimyksen kuvia vaatteidensa suojassa. Ylimystön avulla, joka tätä menoa tietysti paheksi, sai maaherratar järjestyksen toimeen muutaman päivän kuluttua.

Filip, tästä kuultuaan, joutui raivoon eikä tahtonut enää kuulla puhuttavankaan sovinnollisista keinoista; »mieluummin tahdon kymmenen elämää hukata, kuin hallita kerettiläisiä», sanoi hän. Ja nyt alkoi Alamaalaisille mitä tukalin aika. Tyly ja julma kerettiläisvihaaja *Alban herttua* saapui v. 1567 12,000 sotamiestä mukanaan Brüsseliin, ja samassa alkoi hirmuhallitus, jonka tapaista ainoastaan kiihtynyt uskonvimma saattaa synnyttää. Ylimääräinen tuomioistuin, jota kansa kutsui



Geusi-raha.

»verineuvostoksi» ja jonka jäseninä oli Alban orjallisia kätyreitä, tutki ja tuomitsi 16 pykälää sisältävän asetuksen mukaan sellaisia henkilöitä, jotka olivat kerettiläis-saarnoja pitäneet, kirkkojen ryöstöön osaaottaneet, kuningasta vastaan vehkeilleet, ylimalkaan keitä vaan tuomarit tahtoivat tutkittaviksi kutsua ja syyllisiksi julistaa; laajat määräykset antoivat melkein mihin hyvänsä tilaisuuden. Useita kymmeniä henkilöitä vangittiin tai tuomittiin samana päivänä; niinpä vangittiin Helmikuun 20 p:nä 1568 Valenciennes'in kaupungissa 95 henkilöä ja 37 tuomittiin; ja samaan aikaan Alban lähettiläät olivat toisia uhreja etsimässä. Kreivit Egmont ja Horn, jotka muka olivat kapinan johtajia, vangittiin heti Alban tultua viekkaalla tavalla hänen poikansa pidoissa, joihin heidät oli kutsuttu. V. 1567 Marraskuussa tuomitsi erityinen tutkijakunta heidät kuolemaan; eivät keisari Maksimilianin, eikä Granvellan eikä Egmontin puolison pyynnöt vaikuttaneet Filipiin mitäkään; Brüsselin torilla pyöveli katkaisi päät näiltä molemmilta miehiltä, jotka olivat oman käsityksensä mukaan olleet kuninkaansa uskollisia palvelijoita. Yleinen pelko ja turvattomuus, pa-



Egmontin ja Hornin mestaus Brüsselissä. (Hogenbergin tekemä vaskipiirros.)

hempi kuin sotatilan aikana, vallitsi kaikkialla maassa; tuhansittain ihmisiä pakeni metsiin tai meren yli Englantiin. Oranian prinssin tarkka äly oli huomannut, mitä tulossa oli, jonka vuoksi hän jo ennen Alban saapumista oli paennut Saksaan, missä hänellä oli suuria maatiluksia.

Mutta tuo julma menettelytapa ei kumminkaan ajan pitkään osottautunut Espanjan kuninkaan tarkoituksillekaan edulliseksi, päinvastoin se pian huomattiin sekä turhaksi että epäviisaaksi. Alban herttua tarvitsi paljon rahoja sotaväkensä ylläpitämiseksi ja hallintotoimiinsa, jonka vuoksi hän kohtuuttomia veroja säätämällä kosketteli kipeästi Alamaalaisten kauppaan ja teollisuuteen; niinpä hän määräsi, että sadas osa kaiken tavaran arvosta oli verona suoritettava, että kahdeskymmenes osa myyntihinnasta oli maksettava kiinteätä omaisuutta myytäessä sekä kymmenes osa kaiken irtaimen tavaran myyntihinnasta, s. o. kauppatavarasta. Mutta rauhallisella tavalla nämät säädökset tehtiin mitättömiksi; kauppa lakkasi, ja kauppiaat sulkivat puotinsa, väittäen, ettei heillä ollut mitään myytävää. Espanjassakin naurettiin tällaisille määräyksille, ja ennen pitkää ne peruutettiin. Mutta uusia samaan ankaraan suuntaan käypiä annettiin yhäti ja niitä ulotutettiin yhä vähäpätöisempiin seikkoihin, vihdoin katupoikiin, jotka hyräilivät calvinilaisia virrensäveleitä, ja vaimoihin, jotka kävivät tapaamassa vangittuja miehiään. Alamaalaisia ne eivät kuitenkaan masentaneet, vaan kiihottivat heitä taisteluun; sotajoukko kasvoi heille kuin itsestään.

N. k. merigeusejä, jotka olivat paenneet kotimaastaan ja merellä kierrellen hätyyttäneet espanjalaisia laivoja, rohkeni astua maalle Hollannin rannikollekin, jossa he saivat pienen Brielin kaupungin Seelannin maakunnassa haltuunsa v. 1572. Se oli vapaussodan alku. Vilhelm Oranialainen palasi silloin Hollantiin, jossa neljä pohjoista maakuntaa valitsi hänet maaherrakseen; Espanjan varusväki karkotettiin kaupungeista ja sotaväkeä järjestettiin. Alban herttua huomasi olevansa voimaton liikettä kukistamaan ja koko tuon kuusivuotisen vaikutus-aikansa siis olleen hyödyttömän. Epäsuosioon joutuneena hän pyysi eroa toimestaan (v. 1573), jonka jälkeen eräs *Luis de Reqvesens* määrättiin maaherraksi. Hänkään ei saanut kapinaa kukistetuksi; Leydenin kaupunki varsinkin teki urhoollista vastarintaa aukaisemalla vihdoin meren sulut, jonka johdosta koko seutu joutui veden valtaan. Reqvesens kuoli v. 1576, ja kun Espanjan sotaväellä ei muutamaan kuukauteen ollut ylipäällikköä, rupesi se pitkin maata ryöstöä harjoittamaan, jonka johdosta kaikki maakunnat, sekä katoliset että protestanttiset, liittyivät toisiinsa, tehden n. k. Gentin pasifikatsioonin (v. 1576).

Turmiollisemmaksi kuin raaka väkivalta kävi Alamaalaisille valtioviisaus, jolla seuraavat maaherrat *don Juan d'Austria,* Filipin velipuoli, ja hänen jälkeläisensä *Aleksanteri Farnese,* ennen mainitun maaherrattaren Margaretan poika, koettivat Espanjan etuja ajaa. Edellinen antoi v. 1577 »ikuisen julistuksen», jossa luvattiin viedä Espanjan sotajoukot maasta pois; sen lisäksi uskonnonvapaus olisi kerettiläisille annettava ja



Moritz Oranialainen. (Miereveldtin mukaan tehty vaskipiirros.)

kenraalistaatit kokoonkutsuttavat. Eteläiset katoliset maakunnat herkesivät silloin taistelemasta, mutta Vilhelm ja hänen johdossaan olevat pohjoiset maakunnat epäsivät, koska he eivät saattaneet luottaa Espanjalaisen lupauksiin. Don Juan kuoli v. 1578, ja Aleksanteri Farnese, joka oli vielä taitavampi valtiomies, sai keskustelemalla Vallonilaiset maakunnat Espanjan herruuteen kokonaan taivutetuiksi. Pohjoiset maakunnat puolestaan liittyivät nyt lujemmin toisiinsa *Utrechtin unioonin* kautta v. 1579. V. 1581:teen asti ne taistelivat entisten oikeuksiensa puolesta, mutta silloin ne Haagissa julistivat itsensä vapaiksi Espanjan vallasta;

Filipin sinetti murrettiin rikki, sillä, sanoivat he, tuollaiselle petolliselle tyrannille tehtyä uskollisuudenvalaa ei tarvinnut pitää.

Taistelu jatkui sitte yhäti, ja kun Filip ei rehellisessä taistelussa voittoa saavuttanut, pääsi hän suuresta vastustajastaan salamurhaajan avulla; v. 1584 eräs uskonkiihkoilija, Filipin kätyri, surmasi Oranialaisen. Mutta hänen poikansa *Moritz,* joka soturina oli vielä taitavampi kuin isänsä, jatkoi taistelua. Alamaalaiset saivat apua sekä Englannin kuningattarelta Elisabetilta että Saksan protestanteilta, vieläpä joskus Ranskan hugenoteiltakin, sillä saman uskonnon tunnustajat olivat siihen aikaan lähempänä toisiansa kuin saman kansan eriuskoiset jäsenet. Filip II taas hajoitti sotavoimiansa liian laajalle. Olemme maininneet, että hän valloitti Portugalin, Turkkilaisiakin vastaan olemme nähneet hänen taistelevan, mutta myöskin Englannin hän tahtoi kukistaa »voittamattomalla armaadalla» ja lähetti Aleksanteri Farnesen Ranskan katolista ligaa auttamaan (ks. seur. lukua). Tämä oli Alamaalaisille eduksi; Filip II tosin ei tunnustanut heidän itsenäisyyttään, mutta hänen seuraajansa Filip III teki v. 1609 12:ksi vuodeksi välirauhan tämän itsenäisyyden perustukselle, ja kun sota v. 1621 oli alkanut uudelleen, saavuttivat he lopullisesti itsenäisyyden Westfalin rauhassa v. 1648.

X.

Uskonsodat Ranskassa.

Ranskassa käännytään uuteen oppiin uskonnollisesta vakaumuksesta. — Kerettiläisten vainot alkavat. — Guise'n ja Bourbon'in sukujen välinen kilpailu, Katarina di Medici. — Hugenotit saavat oikeuksia. — Vassyn verilöyly. — Hugenottisotien luonne. — S:t Germain'in rauha, Coligny. — Turmiota valmistellaan. — Pärttylinyön verilöyly. — Sen vaikutus. — Pyhä liiga. — Henrik III ja Henrik Guise. — Henrik Navarralainen pääsee kuninkaaksi. — Nantes'in sääntö.

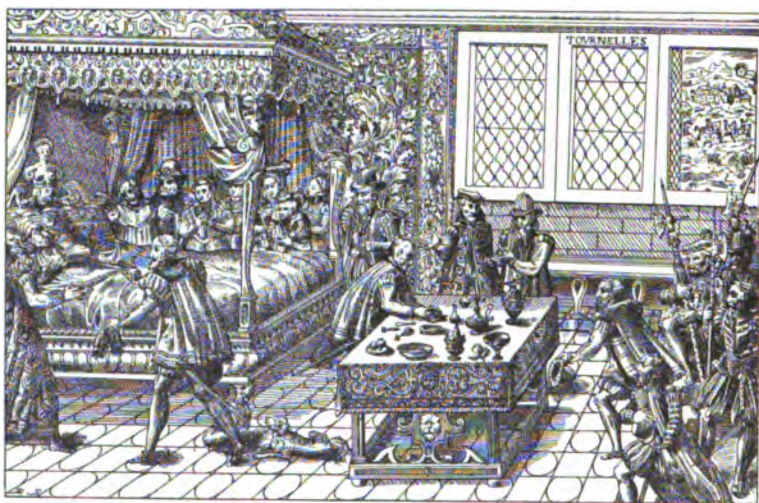
Samaan aikaan kuin Filip II sotavoimilla ja juonikkaalla valtiotaidolla koetti palauttaa Alamaalaiset katoliseen kirkkoon ja riistää heiltä heidän vanhat valtiolliset oikeutensa, riehuu Ranskassakin hurja sota protestanttien ja katolilaisten välillä. Calvinin oppi oli, niinkuin jo olemme maininneet, sielläkin voittanut alaa, vaikkei se yleiseksi tullut;

uskonnollisesta vakaumuksesta siihen täällä etupäässä liitytttiin eikä maallisten etujen toivossa; sivistyneissä kansanluokissa suurin osa sen tunnustajia olikin. Hallituksella ei ollut uskonpuhdistuksesta hyötyä toivottavissa, sillä kuninkaan oikeudet kirkossa olivat, paavin kanssa tehtyjen sopimusten nojalla, ennestään jotenkin laajat, hän kun sai määrätä tärkeimmät kirkon virkamiehet. Ja kuninkaat asettuivatkin liikkeeseen vihamieliselle kannalle. Kansan suuri enemmistö pysyi niinikään lujasti entisessä katolisessa uskossa.

Frans I:sen aikana (1509—1547) uuden opin tunnustajia, *hugenotteja,* alkoi ilmaantua, ja aluksi he saivatkin vapaasti uskontoansa harjoittaa. Ranskan kuningas oli, niinkuin olemme nähneet, liitossa Saksan protestanttien kanssa, jonka vuoksi hän sodan kestäessä ei saattanut omassa maassaankaan ruveta liittolaistensa uskonveljiä hätyyttämään. Samoin oli hänen seuraajansa *Henrik II:sen* laita (1547—1559). Mutta sotien väliajoilla he kyllä katsoivat olevansa oikeutettuja noita kerettiläisiä vainoomaan; kun Frans I ei enää tarvitse Schmalkaldin liiton apua, raivoavat hänen käskyläisensä hugenotteja vastaan, ja kun Henrik II on taistelunsa Saksan keisaria vastaan lopettanut, pannaan Ranskassa inkvisitsiooni käytäntöön ja kerettiläisroviot palamaan. Niinpä hallituksen käskystä v. 1545 hävitettiin eräs paikkakunta 15 penikulman laajuudelta kokonaan autioksi; 3000 asukasta surmattiin tai poltettiin asuntoihinsa, 660 tuomittiin kaleerilaivoihin soutajiksi, loput pakenivat metsiin ja vuoristoihin, jossa suurin osa kuoli nälkään ja kurjuuteen. Talot ja puutkin hävitettiin. Eräs parlamentin jäsen Anne du Bourg uskalsi parlamentissa asettua protestantteja puolustamaan. »Löytyy rikoksia», sanoi hän, »joita säälimättä täytyy rangaista, sellaisia kuin aviorikokset, Jumalan pilkkaaminen ja väärä vala; mutta mistä syytetään näitä, kun heitä jätetään pyövelin käsiin?» Kuningas loukkaantui tästä, ja oikeudenkäynti aljettiin häntä vastaan, jonka johdosta hän tuomittiin kuolemaan ja poltettiin julkisella paikalla Pariisissa.

Henrik II ei kuitenkaan kauan joutunut vainoja jatkamaan, sillä eräissä turnajaisissa hän sai otsaansa haavoja, joista kuolema seurasi v. 1559. Sen jälkeen alkavat levottomat ja meteliset ajat, sillä seuraavat kuninkaat *Frans II, Kaarle IX* ja *Henrik III* (1559—1589), jotka kaikki olivat Henrik II:sen poikia, eivät kykene kuninkaanvallalle säilyttämään tarpeellista voimaa ja kunnioitusta, jonka vuoksi se joutuu melkein syrjään sysätyksi ja puolueiden intohimot pääsevät temmeltämään. Uskonnollisiin riitakysymyksiin liittyy Ranskassa, niinkuin muissakin maissa, toisia, jotka ovat valtiollista laatua. Heikkojen hallitsijoiden aikana pyrkii

kaksi sukua valtion asioita johtamaan; näistä *Guisein* suku ajaa katolisuuden asiaa, *Bourbonin* suku taas on protestanttien johtaja. Edellisen suvun miehiä oli jo Henrik II:sen aikana ollut tärkeissä toimissa, mutta nuoren Frans II:sen aikana he saivat koko vallan käsiinsä, sillä he olivat kuningattaren Maria Stuartin enoja; *Kaarle,* joka oli kardinaalin arvon saanut, oli tunnettu eteväksi valtiomieheksi, ja hänen veljensä *Frans* oli taitava sotapäällikkö, jonka ansioksi Calais'n tärkeän kaupungin valloitus luettiin. Mutta Bourbonit ovat kuninkaallista sukua, sillä he polveutuvat Ludvig IX:nnen veljestä, ja tavallista oli Ranskassa ollut,



Henrik II:n kuolinhuone. (Vaskipiirros.)

että kun hallitsija oli alaikäinen ja tarvitsi apua, olivat läheisimmät sukulaiset oikeutettuina hänen holhojinaan olemaan; sen vuoksi *Anton,* jolla oli pieni Navarran kuningaskunta Pyreneain rinteillä, ja hänen veljensä *Ludvig Condé* tavottelivat hallituksen johtoa. Näiden molempain puolueiden ohessa on mainittava kuninkaiden äiti *Katarina di Medici,* jonka vaikutus tapahtumiin oli sangen suuri. Ollen Italiasta kotoisin ja sen juonikkaaseen valtiotaitoon perehtynyt hän pyrki kiihkeästi vallanhimoaan tyydyttämään, käyttäen siihen keinoja millaisia hyvänsä. Hän tahtoi asettua molempien kiistelevien puolueiden välille tasapainoa pitämään, siten voidakseen itse johtaa asioiden kulkua. Uskonnon asiat näkyvät hänellä olleen syrjäseikkana, valta oli tärkein.

Henrik II:sen ja hänen vanhimman poikansa aikana Katarina oli pakotettu olemaan erillään valtion asioista, mutta kun Frans II kuoli v.

1560, hän liittyy Bourboneihin saadakseen Guiset syrjäytetyiksi. Sen johdosta alkaa hugenoteille edullinen aika; suvaitsevaisuus ja maltillisuus on hallituksen toimenpiteissä nyt huomattavissa; varsinkin jalo, ihmisystävällinen ja valistunut kansleri *Michel de l'Hopital* vaikutti paljon niiden uusien säädöksien aikaansaamiseksi, joiden kautta hugenottien asema tuli turvatuksi. »Heittäkäämme pois», sanoi hän, »nuot kirotut puolue- ja riitanimet, lutherilainen, hugenotti ja paavilainen; sanokaamme itseämme ainoastaan kristityiksi.» Mutta monet eivät ajatelleet hänen



Kolme hugenotti-ylimystä, Coligny-veljekset. (Vaskipiirros.)

tapaansa, se pian nähtiin. Kun oli julistettu muutamia hugenoteille edullisia määräyksiä, joista tärkein, n. k. Tammikuun edikti v:lta 1562, salli heille vapaan uskonharjoituksen maaseuduilla ja sellaisissa kaupungeissa, jotka eivät olleet linnoituksilla tai muureilla varustettuja, kiihtyivät katolilaiset toimintaan. Muutamat ylhäiset miehet, joista Guisen herttua oli tärkein, liittyivät toisiinsa, kukistaakseen suvaitsevaisen kanslerin ja sen kautta saadakseen hallituksen suunnan muuttumaan. Vassyn verilöyly v. 1562 oli kiihkeän mielialan ensi ilmaus. Kun näet Frans Guise kerran muutaman sotaväen-osaston kanssa kulki Champagne-maakunnassa, menivät muutamat sotamiehet, virren laulua kuullessaan, sitä kohden ja tapasivat suuren hugenottijoukon, joka vasta annetun säännön nojassa

piti jumalanpalvelustaan. Guisen miehet tahtoivat tehdä siitä lopun, se kun muka oli solvaus heidän herttuatansa kohtaan, ja kävivät miekkoihinsa käsiksi; aseettomina koettivat ahdistetut hugenotit itseänsä kivillä puolustaa, mutta noin 60 heistä sai surmansa ja 200 haavoittui.



Frans, Guisen herttua. (Samanaikaisen taulun mukaan.)

Tämä tapahtuma sai tuon kauan aikaa kyteneen vihan joka taholla puhkeamaan; Pariisista täytyy Condén, kiihtynyttä kansaa peläten, lähteä pois. Molemmin puolin varustaudutaan taisteluun, ja vielä samana vuonna ensimmäinen hugenottisota alkaakin. Näissä sodissa näyttäytyy hurjuus ja intohimot, jotka aina seuraavat uskonnollista intoilua, kenties suuremmassa määrässä kuin muissa maissa; siinä taistelevat kansalaiset kansa-

laisia vastaan, eivätkä taisteluun ota osaa yksinomaan säännölliset sotajoukot, vaan vihaa ja vainoa on kaikkialla maassa; kaupunki on kaupunkia vastassa, pitäjä naapuriaan vastassa; saman seudun asukkaatkin voivat hurjuuteen asti vihata toisiansa uskonnon vuoksi, synnyttääpä se joskus vihaa ja riitaa saman perheenkin keskuudessa. Eikä taistelu rajoitu rehellisiin voimankoetuksiin, vaan juonia, petosta ja salamurhia käytetään hurjuutta lisäämään; näyttääpä melkein siltä, että tuo uskonvimma olisi hävittänyt ihmisistä kaiken siveellisen tunnon ja viha anastanut yksinomaan sijansa sydämmissä; ja kuitenkin tämä kaikki tapahtui muka Jumalan valtakunnan kunniaksi. Frans Guisen murhasi eräs kiihkoinen hugenotti Poltrot, sanoen saaneensa siihen erityisen kutsumuksen Jumalalta; samoin ajatteli moni muukin intoilija. Muiden maiden uskonveljet tuovat apua kummallekin puolelle; Elisabet ja Saksan protestantit lähettivät hugenoteille apujoukkoja, Espanjan Filip II taas auttaa Guiseja taistelussa. Uskonnon asia on se, joka liittää ja erottaa ihmiset, kansallisuus ei sen rinnalla ole minkään-arvoinen. Heidän asiansa onkin yhteinen kaikissa maissa; katolilaisten menestys Alamaissa vaikuttaa kiihottavasti Ranskan hugenotteihin, mutta kun taas hugenotit saavat etuja, toivovat Alamaalaisetkin siitä saavansa hyötyä. Englannin Elisabetille jälleen on tärkeätä estää protestantteja kummassakaan maassa kukistumasta, sillä silloin koko katolinen voima kääntyisi häntä vastaan.

Sotaa ei kumpikaan puoli jaksa käydä siihen määrään, että saisi toisen täysin masennetuksi; katolilaiset ovat yleensä voitolla, mutta eivät hugenotitkaan heitä asiaansa, vaan kokoavat hävittyään uusia voimia ja ovat taas ennen pitkää valmiina taisteluun. V. 1563 jo tehtiin ensimmäinen rauha, mutta se oli vaan kuin hieno harso, joka peitti alla kuohuvat vihantunteet, ja v. 1567 puhkesivat nė taas esille. Seuraavana kevännä tehtiin uudelleen sovinto, mutta se loppui jo samana vuonna. Tämä oli näet Alban hirmuhallituksen aika, jolloin hän luuli saaneensa Alamaalaisista voiton, ja tämä menestys synnytti myöskin Ranskan katolilaisissa suuria. toiveita.

V. 1570, jolloin rauha tehtiin *S:t Germain'issa,* näkyivät olot kuitenkin muuttuvan sovinnolliseen suuntaan. Hugenotit saavat samallaisen uskonvapauden kuin Tammikuun säännössä oli heille myönnetty ja vielä turvakseen varustettuja kaupunkeja, joihin he saattoivat vetäytyä, jos vaara uhkasi. Kuningas Kaarle IX näytti todellakin nyt ajattelevan rauhaa; hugenottien puolueen johtaja nuori *Henrik, Navarran kuningas,* saapui hoviin ja Kaarle IX tahtoi naittaa hänelle sisarensa; puolueen etevin mies, sen jälkeen kuin Condé oli kaatunut v. 1569, oli amiraali

Coligny, joka kuninkaan kutsumana niinikään tuli Pariisiin ja pääsi hänen erityiseen suosioonsa. Coligny oli luja vakaumuksen mies sekä kuninkaan ja valtion uskollinen palvelija, eikä hän käsityksensä mukaan taistellut kuningasta vastaan, vaan oikeata uskontoa vihaavaa puoluetta vastaan. Hän on nyt onnellinen saadessaan kuningastaan palvella, ja



Kaarle IX. (Fr. Clouet'n piirustuksen mukaan.)

neuvoillansa tahtoo hän saada Ranskan politiikan johdetuksi samaan kansalliseen suuntaan, jota Frans I ja Henrik II olivat ajaneet; Ranskan sotavoimat olivat käännettävät Espanjan Habsburgeja vastaan. Colignyn suunnitelma oli vielä laajempi; siihen kuului näet siirtomaiden hankkiminen Amerikassa, ja sieltäkin oli Espanjan valtaa ahdistettava. 21-vuotias kuningas mielistyi Colignyn esityksiin, ja kunniaa ja mainetta oli Espanjan sodasta hänelle tuleva, niinkuin hän itse lausui. Mutta tällaiset tuumat olivat katolilaisille kauhistus. Mitenkä saattoi alkaa sodan oikean

uskon hartainta suojelijaa ja puolustajaa vastaan? Katarina oli hämmästyksissään ja varoitteli kuningasta, mutta turhaan. Mielten kiihko kävi Pariisissa yhä suuremmaksi; karsain silmin katseltiin hugenotteja, jotka Navarran Henrikin häiden johdosta olivat sinne saapuneet. Jo vihkimätilaisuudessa Notre-Damen kirkossa oli kansan mieliala siihen määrin kiihtynyt, että oli vaikea estää levottomuuksia syntymästä. Papit taas kaikissa kirkoissa lausuivat sadatuksia kerettiläisiä vastaan.

Turmiota ja kauheimmassa muodossa valmistettiin jo itse hovissa. Katarina di Medici, joka Colignyn vaikutuksen johdosta oli joutunut kokonaan syrjään, tahtoi ensin saada hänet tieltä. Mutta kun eräs häntä vastaan tehty murhayritys ei onnistunut, tehtiin laajempi suunnitelma. Kuningas oli Colignylle vannonut kostavansa sen mikä hänelle oli tapahtunut, mutta seuraavana päivänä on hänen mielensä jo muuttunut. Hänen luokseen saapuu hänen äitinsä lempipoikansa Henrikin kanssa, joka sittemmin tuli kuninkaaksi, ja heidän mukanaan muutamia korkeita herroja, joista kolme oli italialaisia. He koettavat kaikin tavoin saada häntä luopumaan hugenoteista, vedoten siihenkin, että hän joutuisi syrjään heidän rinnallaan; »sota on välttämätön puolueiden kesken», sanoo eräs heistä, »ja on parempi käydä sitä Pariisissa, kuin siirtää se epävarmalle maaseudulle»; sitä jo muka varustettiin molemmin puolin. »He ovat kaikki surmattavat», sanoo yksi italialaisista, »sillä synti on yhtä suuri vähästä kuin suuresta joukosta». Kuningas ensin vastusteli, mutta pyynnöt ja uhkaukset vaikuttivat vihdoin hänen heikkoon luonteeseensa, ja lopulta hän huusi, ettei yksin amiraali ollut surmattava, vaan kaikki, »ettei ketäkään jäisi häntä soimaamaan». — Guisen herttua otti johtaakseen murhatyöt ja Pariisin katoliset porvarit olivat hänen käskyjensä toimeenpanijoina.

Elokuun 24 päivän edellisenä yönä k:lo 2 ilmoittivat kellot S:t Germain'in kirkon tornissa, että murhatyön piti alkaa, ja muiden kirkkojen torneissa aljettiin samassa hälyyttää. Henrik Guise ystävineen suuntasi kulkunsa Colignyn asuntoa kohden; eräs Besme niminen saksalainen meni sisälle amiraalin huoneeseen ja antoi hänelle miekallaan rintaan kuoliniskun. »Oletko suorittanut tekosi», kysyi Guise ulkopuolelta. »Se on tehty», oli vastaus. Ruumis viskattiin vielä Guisen käskystä akkunasta kadulle kansan häväistäväksi. Suuret väkijoukot hyökkäsivät hugenottien asuntoihin; niihin oli edeltäpäin piirretty valkoinen merkki, jotta ne tunnettaisiin, ja luettelo oli niinikään laadittu niistä, jotka kussakin talossa asuivat. Ylhäiset hugenotit etupäässä tahdottiin surmata; mutta Navarran kuningas kuitenkin pelasti henkensä. Hänet näet vietiin

kuninkaan eteen, joka uhkasi häntä kuolemalla, ellei hän luopuisi uskostaan. Sen hän teki henkensä säästääkseen. Mutta tällaisessa verityössä pääsevät kaikki intohimot irroilleen. Ei Pärttylinyönäkään yksin hugenotteja surmattu, vaan ken tahtoi saattoi surmata vihamiehensä; velallinen tappoi velkojansa, palvelija isäntänsä, varas kuristi kuoliaaksi ryöstettävänsä. Kerrotaanpa kuninkaankin katsellessaan pitkin päivää murhaamista hurjistuneen niin, että hän palatsinsa ikkunasta ampui S:t Germain'in etu-



Katukahakka Pariisissa 16:nnellä vuosisadalla. (Vaskipiirros.)

kaupunkiin pakenevia hugenotteja. Murhaamista jatkettiin vielä seuraavina päivinä, ja kuningas lähetti maakuntien kuvernöörelle käskyn, että hekin panisivat toimeen samallaisia tekoja; mutta monet eivät käskyä noudattaneet. Noin 2000 lienee Pariisissa saanut surmansa ja 20,000 yhteensä koko Ranskassa.

Kun tieto »Pariisin verihäistä», joksi tätä tapahtumaa myöskin kutsutaan, tuli kristikunnan päämiehelle Gregorius XIII:nnelle, toimitti hän kiitosjumalanpalveluksen Rooman kirkoissa tämän muka suuren voiton johdosta, minkä kirkko oli saanut; tylyn Filip II:sen sanotaan nauraneen

tuon muka onnistuneen toimenpiteen johdosta. Mutta eivät kaikki katolilaisetkaan Pärttylinyön verilöylyä hyväksyneet, ja protestanteissa se herätti kauhistusta ja vihaa. Kaarle IX, joka heikon luonteensa vuoksi ei saattanut sitä estää, ei tästä lähin saanut tunnonrauhaa; öisin hän unettomana virui vuoteellaan ja luuli tuon tuostakin kuulevansa tuota huutoa, melua ja parkumista, huokailua ja kiroomista, mikä Elok. 24 p. yöllä oli Pariisin täyttänyt. Tämä onneton ruhtinas kuolikin jo 24-vuotiaana v. 1574.

Pärttylinyön verilöyly ei suinkaan masentanut Ranskan hugenotteja, vaan samana vuonna he ryhtyivät aseisiin, vetäytyen vahvimpaan turvapaikkaansa la Rochelleen. Henrik Navarralainenkin pakeni hovista ja kääntyi jälleen protestanttiseen uskoon. Mutta ilmestyipä tämän jälkeen katolilaistenkin joukossa joukko eteviä miehiä, jotka tahtoivat saada turvallisuuden ja sovun palautetuksi valtakuntaan antamalla uskonvapauden hugenoteille. He olivat maltillisia katolilaisia ja heitä kutsuttiin »*valtiollisiksi*» *(les politiques)*, koska he jättivät uskonnon asiat valtiollisten näkökohtien vuoksi syrjään. Tämä puolue liittyi hugenotteihin, joille Ranskan uusi kuningas Henrik III antoi taas v. 1576 entiset oikeutensa.

Kiihkoiset katolilaiset pitivät tällaisia myönnytyksiä petoksena katolista kirkkoa kohtaan ja muodostivat keskenään liiton, n. k. *pyhän liigan,* jonka tarkoitus oli katolisen uskon puolustaminen. Mutta tähänkin liittyi valtiollisia vaikuttimia, sillä uskonnon nimessä Henrik Guise tahtoi ajaa kunnianhimoisia aikeitaan. Valois'n suku oli pian sammuva, koska heikko Henrik III oli sen viimeinen jäsen, ja sen jälkeen oli Guisen suku tuleva Ranskan valtaistuimelle; kerettiläiset Bourbonit eivät muka saattaneet tulla kysymykseenkään. Sitä paitsi Guiset polveutuivat Kaarle suuresta, niinkuin heidän tekemänsä sukujohto osotti, ja tällä perustuksella he muka olivat paremmin oikeutetut Ranskan kruunua kantamaan kuin koko Kapetingien suku, jota aljettiin kutsua vallananastajaksi. Saattoipa jo Henrik Guise sulkea Valois'n kuninkaan luostariin, niinkuin Pipin oli tehnyt viimeiselle Merovingille. Paavi Gregorius XIII antoi liigan toiminnalle siunauksensa ja Espanjan Filip lupasi auttaa sitä sotavoimilla.

Kuningas Henrik III huomasi joutuvansa kokonaan syrjään liigan johtajan rinnalla, jonka vuoksi hän kuninkaallisesta asemastaan, jonka tulee olla puolueiden yläpuolella, alentui puoluepäämieheksi, julistaessaan itsensä liigan johtajaksi. Hän taisteli nyt jonkun aikaa yhdessä Henrik Guisen kanssa hugenotteja vastaan. Mutta ei sekään kuninkaan arvoa kohottanut, sillä varsinkin Pariisin kansa osotti Guisen herttualle suu-

rempaa kunnioitusta kuin hänelle. »Saul on surmannut tuhannen, mutta David kymmenentuhatta», huusi kansa kuninkaalle hänen palatessaan Pariisiin v. 1588, tarkoittaen Davidilla Guisea, joka Saksan rajoilla oli saanut voittoja, ja Saulilla Henrik III:tta, joka oli Loiren seuduilla taistellut hugenotteja vastaan. Tämä suututti kuningasta, ja hän kielsi Guisen herttuata tulemasta Pariisiin. Mutta tämä saapui kuitenkin, ja kun kansa hänet tunsi, vaikka hän oli koettanut olla tuntematta, huudettiin hänelle pitkin katuja: »Hosianna Davidin poika». Vihasta kalpeana kutsutti Henrik III Guisen luokseen ja olisi hänet kenties jo surmannut ilman äitinsä varoituksia. »Pariisin kansa saattaisi tehdä kapinan», sanoi hän. Kuningas ja Guisen herttua varustautuivat nyt molemmat taisteluun, mutta Pariisin porvarijoukot eivät totelleet kuninkaan käskyjä, ja kansa, peläten että kuningas tahtoi Pärttylinyön tapahtumia uudistaa, mutta katolilaisia kohtaan, alkoivat vierittää puita, ajoneuvoja ja tynnyreitä kaduille sekä estivät kulun kiinnittämällä rautavitjoja katujen poikki. Kuningas lähti nyt pois Pariisista Blois'n kaupunkiin, jossa säädyt olivat koolla. Päästäkseen kilpailijastaan, jonka hänen jo oli täytynyt nimittää sotajoukkojen ylimmäksi päälliköksi, surmautti hän hänet muutamien henkivartijoittensa avulla. Hän kutsui näet herttuan neuvoston kokoukseen, mutta etuhuoneessa nuo sotamiehet hänet surmasivat. »Olen taas tullut Ranskan kuninkaaksi, annettuani surmata Pariisin kuninkaan», sanoi Henrik III murhan jälkeen äidilleen, vanhalle Katarina di Medicille. Siinä hän kuitenkin erehtyi. Sillä liiga ei hävinnyt, vaan Henrik Guisen veli, Mayennen herttua, tuli nyt sen johtajaksi. Henrik III oli päinvastoin tekonsa kautta menettänyt vielä enemmän arvoansa ja suosiotansa, niin että hänellä nyt ei ollut muuta keinoa, kuin liittyä kerettiläiseen Navarran kuninkaaseen. Eräs dominikaanimunkki *Jacques Clement,* tahtoen kostaa liigan johtajan surmaa, hänet kuitenkin pian murhasi v. 1589.

Mutta sota ei vieläkään päättynyt, sillä Navarran Henrikkiä eivät katolilaiset tahtoneet tunnustaa kuninkaaksi: hän oli »kuningas ilman valtakuntaa». Liigan hallussa oli Pariisikin, jonne Aleksanteri Farnese v. 1590 toi espanjalaisia apujoukkoja Alamaista. Henrik sai kyllä myöskin apua Englannista, Hollannista ja Saksasta, ja hän voitti useita taistelujakin; mutta sittenkin hän huomasi, ettei hän voisi tulla kuninkaaksi tunnustetuksi niin kauan kuin hän oli kerettiläinen. »Olkaa varma», oli Henrik III kuollessaan sanonut hänelle, »että Te ette milloinkaan tule kuninkaaksi, ellette käänny katoliseen uskoon». Pelastaakseen isänmaansa sisällisen sodan hävitysten jatkumisesta, hän heitti vielä kerran uskontonsa,



Henrik IV. (Heinrich Goltziuksen tekemä vaskipiirros.)

huolimatta siitä, että monet hänen uskonveljistään alkoivat pitää häntä kevytmielisenä luopiona ja erosivat hänestä. Kun hänelle jonkun aikaa oli opetettu katolisen kirkon opinkappaleita, ilmoitti hän tulleensa vakuutetuksi niiden totuudesta ja antoi kastaa itsensä. Pariisi antautui nyt (v. 1594), Espanjan joukot läksivät pois, ja Bourbonin suku tunnustettiin Ranskan kruunuun oikeutetuksi.

Henrik IV lopetti uskonsodat antamalla v. 1598 *Nantes'in säännön,* jossa hugenoteille myönnettiin uskonvapaus ja pääsö valtionvirkoihin sekä noin 200 turvapaikkaa. Viimeksimainittu määräys huomattiin kuitenkin ajanpitkään valtiolle haitalliseksi, sillä aseellisena puolueena he saattoivat häiritä valtakunnan rauhaa, jonka vuoksi Richelieu v. 1628 otti ne heiltä pois. Henrik IV pysyi uskollisena katoliselle kirkolle ja viimeisinä vuosina hän näytti siihen yhä enemmän kiintyneen; mutta hän ei sittenkään voinut päästä kiihkoisimpain katolilaisten suosioon, sillä hän antoi kuitenkin kerettiläisten elää rauhassa, ja se oli heidän mielestään rikos ja synti. Tämän suvaitsevaisuuden hän sai hengellään maksaa. Kerran v. 1610 hänen ajaessaan vaunuissa Pariisin kadulla, tunkeusi muuan Ravaillac hänen vaununsa ääreen ja työnsi tikarin hänen rintaansa, josta kuolema seurasi.

XI.

Elisabet ja Maria Stuart.

Maria Stuart saapuu Skottlantiin. — Hän joutuu ristiriitaan alamaistensa kanssa. Rizzio ja Darnley murhataan. — Kapina syntyy. — Maria Stuart pakenee Englantiin. — Hän vangitaan. — Salaliitot Elisabetin henkeä vastaan. — Maria Stuart tuomitaan kuolemaan. — Mestaus. — Voittamaton armaada. — Se tuhotaan. — Protestanttien asema tulee turvallisemmaksi.

Englannissa uskonnollinen taistelu kietoutuu pääasiallisesti kahden kuningattaren, Elisabetin ja Maria Stuartin, ympärille. Edellisen näistä olemme nähneet lopullisesti vakaannuttavan uskonpuhdistuksen Englannissa; Skottlannissa taas reformeeratun kirkon oppi levisi innokkaitten saarnamiesten kautta hallituksen siihen vaikuttamatta, päinvastoin hallitseva Stuartin suku pysyi uskollisena katoliselle kirkolle ja vastusti uutta oppia.

Maria Stuart, Jaakko V:nnen tytär, oli nuorena lähetetty kasvatettavaksi Ranskan hoviin, jossa hän kohosi kuningattareksi Frans II:sen puolisona. Tämä oli hänelle huvien ja loiston aika, mutta se oli lyhyt. Haikealla mielellä nuori, kaunis kuningatar jätti Ranskan ilot ja huvit; laivan peräsimeen nojautuneena hän surumielisenä katseli Ranskan rantoja, ja kun hän näki viimeisen häämöityksen niistä taivaanrannan taakse

katoavan, huudahti hän: »Hyvästi, rakas Ranska! en milloinkaan enää tule sinua näkemään». Skottlannissa, jonka kuningattareksi hän nyt v. 1561 tuli, hän tapasi jylhän, kolkon luonnon alastomine vuorineen ja syvine laaksoineen vastakohtana entisen isänmaansa hymyilevälle luonnolle. Mutta vielä raskaammalta tuntui hänestä se erilaisuus, mikä esiintyi kansan



Maria Stuart. (Clouet'n maalauksen mukaan.)

luonteessa ja olevissa oloissa; Ranskassa hän oli tottunut hovimiesten kunnioitukseen, kohteliaisuuksiin ja imarteluun, Skottlannissa taas oli juro, jäykkä ylimyskunta, jolla oli jotenkin suuri itsenäisyyden- ja vapaudentunne, Ranskassa olivat tarjona loistavat näytelmät, tanssiaiset y. m. juhlat, joiden keskustana hän oli ollut, täällä taas ankara yksinkertaisuus, joka tuomitsi sellaiset synniksi. Katolisuuteen kasvatettuna Maria Stuart oli mielistynyt katolisen kirkon loistavaan jumalanpalvelukseen, mutta Skottlannissa oli Calvinin oppi ankarimmassa muodossa päässyt valtaan.

Heti sinne tultuaan joutui hän sekä liian vapaan esiintymisensä että uskontonsa vuoksi ankarien saarnamiesten moitteen-alaiseksi. Knox tuomitsi ankarasti hänen metsästysretkensä ja naamiohuvinsa sekä soimasi häntä siitä, että hän palveli kuvia; olipa hän kerran päästyään kuningattaren puheille lyönyt nyrkillään pyhän neitsyeen kuvan pirstaksi; kirkoissa hän rukoili, että Jumala pelastaisi kuningattaren saatanan pauloista. Suurin osa Skottlantin kansasta oli samaa mieltä kuin Knox.

Täten Maria Stuart uskontonsa ja katsantokantansa vuoksi heti joutui ristiriitaan alamaistensa kanssa; politiikassaan hän yhä enemmän alkoi kääntyä Espanjan Filip II:sen puoleen, mikä ei suinkaan Skottlannin kansaa miellyttänyt. Kuusi vuotta hän kuitenkin hallitsi jotenkin rauhallisissa oloissa, mutta v. 1567 hänen alamaisensa tekivät häntä vastaan ilmi kapinan, johon yksityiset tapahtumat antoivat lähimmän aiheen. Maria oli v. 1565 mennyt naimisiin sukulaisensa, erään skottlantilaisen ylimyksen *Henrik Darnleyn* kanssa, joka oli ylpeä mutta vähäpätöinen ja raaka mies, ja joka tahtoi jakaa vallan puolisonsa kanssa, johon tämä ei kuitenkaan tahtonut suostua. Kuningatarta vihaava puolue, johon Darnleykin liittyi, kääntyi kuningattaren kirjuria ja suosikkia, italialaista soittajaa *Rizziota,* vastaan. Eräänä iltana, kun Maria Stuart on iltaruoalla Rizzion kanssa, saapuu Darnleykin paikalle ja asettuu istumaan heidän kanssaan; mutta vähän ajan kuluttua tunkeutuu huoneeseen muutamia miehiä, jotka esiintyvät röyhkeästi, lausuen, etteivät he tahdo enää olla palvelijamiehen hallittavina, ja hyökkäävät Rizziota kohti. Tämä pakenee kuningattaren jalkain juureen, mutta he ottavat hänet kiinni, vievät hänet huoneesta pois sekä surmaavat hänet. Darnleyta kohtaan, joka oli osallisena murhatyössä, syttyi kuningattaressa ankara viha, ja seuraavana vuonna 1567 hänkin joutui salaliiton uhriksi, jossa kuningattarenkin arveltiin osallisena olleen, mutta jonka varsinaisena toimeenpanijana oli eräs kreivi *Bothwell.* Eräänä yönä räjähytettiin näet ruutimiinalla ilmaan se huone, jossa Darnley oli. Seuraavana aamuna tavattiin pirstaleet rakennuksesta sekä kuninkaan ja hänen hovipoikainsa ruumiit.

Kolmen kuukauden päästä kuultiin, että Maria oli mennyt naimisiin Bothwellin kanssa, jota yleiseen pidettiin tuon ilkityön toimeenpanijana. Se herätti suuttumusta ja vihaa kuningatarta kohtaan, protestantit nousivat kapinaan, ja Bothwell pakeni sekä eli sittemmin merirosvona. Maria joutui lordien vangiksi, jotka vaativat häntä luopumaan hallituksesta nuoren poikansa Jaakon eduksi. Hän pääsi kuitenkin vapaaksi ja ryhtyi vielä kerran taisteluun, mutta hävisi, jonka jälkeen hän pakeni valtakunnastaan Englantiin, toivoen saavansa Elisabetilta turvaa ja apua.



Elisabet matkalla erään ministerinsä maatilalle. (Vaskipiirros.)

Maria Stuart oli kuitenkin Englannin kuningattarelle vaarallinen henkilö, sillä hän edusti katolisuutta Britanniassa, ja katolilaisten mielestä hän oli Englannin oikea kuningatar, koska hän äidinpuolelta polveutui Henrik VII:nnestä. Elisabet ei ollut heidän katsantotapansa mukaan laillinen hallitsija, hän kun muka oli laittomasta avioliitosta syntynyt. Mutta vaikkapa Elisabet saisikin elämänikänsä hallita, oli Maria lähinnä oikeutettu kruunuun hänen jälkeensä, ja katolinen uskonto olisi hänen mukanaan taas palautettava Englantiin. Tätä seikkaa silmällä pitäen, ja kun tiedämme, että tämä aika oli kiihkein uskonsotien aika, — Alban herttuan veritöiden ja Guisein aika, — niin käsitämme Elisabetin menettelyn, kun hän pani Marian vankeuteen. Tämä teko saattaa Elisabetin suhteen katolilaisiin yhä kireämmäksi; v. 1569 paavi Pius V lähettää Englantiin bullan, jossa kielletään pannan uhalla parooneja ja kansaa tottelemasta tätä naista.

Julkista veristä taistelua ei Englannissa kuitenkaan synny, vaan salaliitoissa, pikkukapinoissa ja murhayrityksissä katolilaisten vehkeet täällä esiintyivät. Elisabet puolestaan taas säätää yhä ankarampia määräyksiä kaikkia eriuskolaisia vastaan; sellainen henkilö, joka kuunteli katolilaista messua, tuomittiin vuodeksi vankeuteen ja 100 markan sakkoihin, kotitarkastuksia ja vangitsemisia tapahtui tavan takaa. Se, joka puhui halveksivasti kuningattaresta, pantiin ensi kerrasta häpeäpaalun viereen seisomaan, jos se toisen kerran tapahtui, leikattiin häneltä korvat, ja kolmannesta hän menetti henkensä.

V. 1569 syntyi Pohjois-Englannissa mahtavan Norfolkin herttuan johdossa kapina, jolla oli kokonaan katolinen leima; ristiinnaulittu vapahtaja verihaavoineen oli kuvattuna kapinallisten lipussa; johtaja oli keskusteluissa Espanjan kuninkaan ja paavin kanssa. Mutta yritys tukahutettiin jo ennen kuin se pääsi täysin valmiiksi; Norfolk, jonka puolisoksi vankeudesta vapautettava Maria Stuart oli luvannut tulla, vangittiin, tuomittiin valtionkavalluksesta kuolemaan ja mestattiin. Alamaista, Ranskasta ja Espanjasta saapui salaa yllyttelijöitä kuningatarta vastaan. Mutta Elisabetilla oli sekä aatelisto että kansa puolellaan, sillä kaikki pelkäsivät Espanjan kuninkaan vallanalaisuutta, joka olisi tehnyt lopun heidän sekä uskonnostaan että kansallisesta itsenäisyydestään. Sukkeluus sekä valppaus, jota hallituksen asiamiehet osottivat, saattoivat kaikki yritykset ennen aikojaan ilmi. — Viimeinen salaliitto on tunnettu Babingtonin salaliiton nimellä. Tämä oli eräs nuori, haaveksiva, rohkea englantilainen, joka oli ottanut tehtäväkseen Skottlannin kuningattaren pelastamisen. Espanjalaisen laivaston piti saapua Englantiin katolilaisten avuksi; Eli-

sabet oli murhattava ja Maria Stuart valtaistuimelle kohotettava. Vilkas kirjevaihto kulki Babingtonin, Espanjan Ranskassa olevan lähettilään Mendozan, itse Filip II:sen, Ranskaan paenneiden englantilaisten piispojen ja itse Maria Stuartin välillä. Mutta salaliittolaisten sitä aavistamatta joutuivat kaikki kirjeet Elisabetin kirjurin Wolsinghamin käsiin, joka antoi menon jonkun aikaa jatkua saadakseen kaikki täysin pauloihinsa. Vihdoin v. 1586 syylliset vangittiin ja johtajat teloitettiin ja mestattiin kauheimmalla tavalla.

Maria Stuartiin katolilaisten kaikki vehkeet kohdistuivat; häneen heidän toiveensa katolisuuden palauttamisesta perustuivat; ja niin kauan kuin hän oli elossa, oli vaara uhkaamassa, että hän pääsisi jonkun sattuman kautta toivottuun asemaan. Elisabetin henki oli alituisesti vaarassa, mutta kuningattaren hengestä riippui taas Englannin uskonnollinen vapaus ja kansallinen itsenäisyys. Jos tuo vaarallinen kilpailija olisi tieltä poisraivattu, tulisivat katolilaisten toiveet paljoa pienemmiksi. Jo v. 1585 teki parlamentti päätöksen, että sellainen henkilö, jonka eduksi kuningattaren henkeä vainottiin, menettäisi oikeutensa kruunuun, ja jos hän itse olisi osallisena salaliitossa, menettäisi hän itse henkensä. Tämä oli selvästi tähdätty Maria Stuartia vastaan; osallisuudesta Babingtonin salaliittoon nostettiin häntä vastaan syytös, ja eräs korkeimmista valtionvirkamiehistä muodostettu tutkijakunta tuomitsi hänet kuolemaan. Parlamenttikin vahvisti tuomion; mutta Elisabet itse epäröi kauan aikaa piirtää nimeänsä päätöksen alle. Hän tahtoi päästä tästä kiusallisesta ja vastenmielisestä tehtävästä siten, että koetettiin saada Skottlannin kuningatar muuten hengiltä; vanginvartijalle annettiin näet salainen viittaus tähän suuntaan, mutta tämä, joka oli ankara puritaani, kieltäytyi inholla sitä toimeenpanemasta. Vihdoin kun v. 1587 uusi yritys Elisabetia vastaan taas oli tullut ilmi, antoi hän parlamentin päätökselle vahvistuksensa, ja Helmikuussa v. 1587 tuomio pantiin täytäntöön Fotheringhayn linnassa, jossa Maria oli ollut vankina. Arvokkaasti ja rohkeasti, niinkuin hän tuomarienkin edessä oli esiintynyt, nousi Maria Stuart mestauslavalle. »Vie tämä tieto», sanoi hän uskolliselle palvelijalleen, »että kuolen varmana uskonnossani, oikeana skottlantilaisena ja oikeana ranskalaisena.» Hän antoi siunauksensa kaikille palvelijoilleen, jotka itkivät katkerasti; itse pyövelikin pyysi polviaan notkistaen häneltä tekoansa anteeksi. Mutta kun pää oli katkaistu, huusi hän tavalliset sanat: »Niin kuolkoot kuningattaren kaikki viholliset».

Maria Stuartin mestaaminen oli valtiollinen varokeino Elisabetin ja Englannin kansan turvaamiseksi, ja sen vuoksi otettiin tieto siitä koko

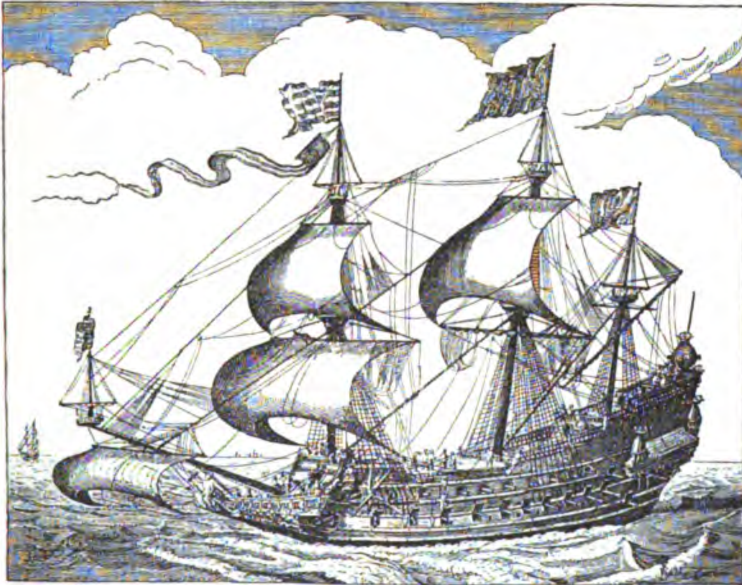
maassa mielihyvällä vastaan. Mutta katolisella taholla aljettiin kostoa puuhata. Pitkin hallitusaikaansa Elisabet oli ottanut osaa uskonsotiin, joita Europassa käytiin, lähettämällä aseita, rahoja ja apujoukkoja sekä Alamaiden protestanteille että Ranskan hugenoteille, sillä uskonsodat muodostivat, niinkuin olemme nähneet, yhden ainoan sarjan, johon kaikki saman uskon tunnustajat liittyivät. Englannin laivoja kierteli niinikään



Fransis Drake. (Samanaikainen vaskipiirros.)

valtamerillä hätyyttämässä Espanjan laivoja; niinpä kuuluisa amiraali *Drake,* joka v. 1577 lähti maapallon ympäri purjehtimaan, pakotti matkallaan Chilen ja Perun rantakaupungit antamaan itselleen suuret rahasummat lunnaiksi ja otti useita laivojakin; kolmen vuoden perästä palattuaan hänellä oli 800,000 punnan arvosta anastettua saalista. V. 1585 *Cavendish* toisen kerran hävitti Espanjan Länsi-Intian siirtomaita. Täten Elisabet jo kauan oli ollut Espanjan kuninkaan kanssa sodassa, jolla ei kuitenkaan suurempaa merkitystä ollut. Mutta nyt kun Filip II sai kuulla Maria Stuartin mestauksesta, käännettiin Espanjan sotavoimat

Englantia vastaan; Alamaat ja Ranska jäivät syrjään. Espanjan ja Belgian kaupungeissa rakennettiin suuria laivoja, ja paavi antoi siunauksensa yritykselle, käyttäen vielä hengellisiä aseitaankin avuksi, uudistettuja bullia ja ristiretkisaarnoja. Heinäkuussa v. 1588 lähti tuo suunnattoman suuri laivasto, jota jo edeltäpäin kutsuttiin »voittamattomaksi», Pohjois-Espanjasta liikkeelle. Siihen kuului 130 isoa laivaa, joissa oli 19,290 sotamiestä, 2,000 kanuunaa, 8,350 laivamiestä ja 2,080 kaleeriorjaa; siinä oli sen lisäksi pappeja ja jesuiittoja sekä inkvisitsoonin käyttämiä kidutuskoneita.



Sotalaiva 16:nnellä vuosisadalla. (Hollantilaisen de Vischerin vaskipiirros.)

Medina Sidonian herttua oli laivaston johtaja, ja Espanjan suurin runoilija Lope de Vega oli mukana voidakseen sittemmin laulaa laivaston saamia voittoja. Alamaista piti Parman Aleksanterin joukkojen liittyä samaan yritykseen.

Englantilaiset varustausivat tarmokkaasti tätä suurta vaaraa vastaan; sekä katolilaiset että protestantit, lordit ja kansa liittyivät lujasti kuningattareen, sillä nyt oli kysymys Englannin itsenäisyydestä ja vapaudesta. Kirkkojen porteilla näytettiin kauheita kidutuskoneita, joita inkvisiittorit käyttivät, jotta kansa tulisi selvästi tajuamaan sen vaaran, mikä sitä uhkasi. Itse Skottlannin kuningas Jaakko VI, mestatun Maria Stuartin poika, liittyi Elisabetiin.

Heinäkuun 31 p:nä näkyi Englannin rannikoilta seitsemän meripenikulman pituudelta ikäänkuin uivia torneja purjehtivan Alamaiden rantoja kohden. Se oli tuo suuri armaada. Englantilainen laivasto, jonka johtajat olivat äsken mainittu Drake ja toinen taitava amiraali *Hovard,* eivät ryhtyneet ratkaisevaan taisteluun, vaan seurasivat armaadan jäljessä, käyttäen pieniä laivojaan sytyttämään vihollisen laivoja tuleen. Täten he saivat suurta tuhoa ja häiriötä aikaan, ja ennen pitkää koko Espanjan laivasto oli hajalla. Maallenousu Englantiin jätettiin toiseen aikaan ja päätettiin palata takaisin; mutta koska tuuli oli vastainen ja Englantilaiset tekivät vastarintaa, ei päästy palaamaan samaa tietä kuin oli tultu, vaan täytyi kääntyä pohjoiseen päin ja purjehtia Skottlannin saarien ympäri. Myrskyt tuhosivat täällä suurimman osan laivaston jäännöksiä Skottlannin ja Irlannin rannikolla. 46 laivaa ainoastaan pääsi takaisin Espanjaan. 120 miljoonaa dukaatia oli retki maksanut.

Tämä tapahtuma tuhosi Filip II:sen ja Espanjan voiman ja katolisuuden mahdin Europassa; Englanti oli pelastunut uhkaavasta vaarasta, ja samassa Alamaalaiset sekä Ranskan hugenotit olivat saaneet asemansa entistään turvallisemmaksi.



Hollannissa lyöty armaada-muistoraha vuodelta 1588.

XII.

Ruotsin ja Suomen olot uskonpuhdistuksen aikakaudella.

Katolisen reaktsioonin luonne Pohjoismaissa. — Erik XIV:nnen persoonallisuus. — Hän joutuu riitaan Juhana veljensä kanssa. — Juhanan hovi Turun linnassa. — Erikin julmuus. — Hänet syöstään valtaistuimelta. — Juhana III:nnen uskonnolliset harrastukset. — Jesuiittain toiminta. — Sigismund kuningas. — Lutherin oppi ja Ruotsin kansallisuus on vaarassa. — Upsalan kokous v. 1593. — Sigismund kruunataan. — Sekasortoa hallituksessa. — Nuijasodan syyt. — Talonpoikien raaka menettely. — Nokian tappelu. — Sodan loppu. — Sigismundin tuumat. — Ratkaiseva tappelu. — Kaarle herttuan ankaruus. — Ruotsi ja Suomi pelastuvat katolisuuden vaarasta.

Uusi oppi ei saanut kaukaisissa Pohjoismaissakaan rauhassa kehittyä ja varttua, vaan katolisen reaktsioonin puuska ulottui tänne asti, vaikkapa sillä täällä ei ollut niin hurjaa ja intohimoista luonnetta kuin etelän ja lännen maissa. Tanskassa sitä tuskin muuta kuin nimeksi tavataan, mutta Ruotsissa ja Suomessa sen vaikutus oli tuntuvampi.

Kustaa Vaasa oli etupäässä valtiollisten etujen vuoksi alkanut valtakunnan kirkkojärjestelmää muuttaa, eikä uskonpuhdistuksella itse kansassa ollut paljon tukea, Suomessa koko muutoksen merkitystä tuskin ymmärrettiin; sen vuoksi uskonpuhdistus olikin aluksi jotenkin höllällä pohjalla, ja vasta vähitellen opittiin käsittämään sen hyötyä ja etua, ja koettelemuksen aikana se muuttui kansan omaisuudeksi ja tunkeutui sen tietoisuuteen.

Vesteroosin valtiopäivillä v. 1544 säätyjen hyväksymän perintöyhdistyksen mukaan tuli Kustaa Vaasan vanhin poika *Erik XIV* Ruotsin kuninkaaksi v. 1560. Uskonnolliset riidat eivät vielä hänen aikanaan valtakunnan rauhaa häirinneet, mutta muut seikat kyllä tekivät hänen hallitusaikansa levottomaksi. Erik oli, niinkuin kaikki Kustaa Vaasan pojat, lahjakas; hän oli ulkomuodoltaan komea; isä oli antanut hänelle hyvän kasvatuksen; hän esim. osasi useita kieliä, kirjoitti sekä ruotsin että latinan kieltä; hänellä oli niinikään taipumuksia lauluun ja piirustukseenkin. Mutta noiden hyvien luonnonlahjojensa ohessa tavataan hänessä turhamaisuutta, ja hän oli taipuvainen aistillisuuteen; epäluuloisuus, joka oli selvä piirre hänen luonteessaan, johti usein julmuuteen, toisinaan pelkuriuteen ja lopuksi mielenhäiriöön. Kehnot ja itsekkäät

neuvonantajat, varsinkin tunnettu Yrjö Pietarinpoika, hänen huonoja taipumuksiaan vielä kiihottivat.

Kustaa Vaasa oli antanut nuoremmille pojilleen osia valtakunnan maista lääneiksi, niinkuin tapana oli ollut keski-ajalla, mutta tietysti sillä



Erik XIV. (Samanaikaisen taulun mukaan.)

ehdolla, että he olisivat kuninkaan alamaisia. Juhana, isänsä lempipoika, sai siten Suomen herttuakunnan, johon kuului Varsinais-Suomi, Satakunta, Länsi-Uusimaa ja Ahvenanmaa; Kaarle, joka isän kuollessa oli vielä alaikäinen, sai Södermanlannin herttuakunnan. Juhanan kanssa kuningas joutui ennen pitkää huonoihin väleihin. Hän oli loiston ja

kunnianhaluinen mies, jonka Erik pelkäsi tahtovan päästä itsenäiseen asemaan. Eikä hänen pelkonsa kokonaan turha ollutkaan. Juhana herttua nähtävästi kuvitteli mielessään omintakeista valtakuntaa Suomessa, johon vielä maita Suomenlahden eteläpuolelta liitettäisiin. Kalparitariston valta Virossa, Liivissä ja Kuurinmaassa oli näet tähän aikaan häviön tilassa, Lutherin oppi kun oli siellä päässyt valtaan eikä tuollainen ritarikunta enää soveltunut sen mukaan olemaan, ja nyt naapurit tahtoivat omistaa nuo isännättömiksi jääneet maat. Puola otti Liivinmaan haltuunsa, ja Juhana toivoi saavansa Viron. Mutta Erik XIV teki veljensä tuumat tyhjiksi, hän kun otti Rääveliin ja Pohjois-Viron Ruotsin valtakunnan omaksi (v. 1561). Siten Ruotsi sai ensimmäisen merentakaisen voittomaansa, mutta joutui samassa sotiin naapuriensa kanssa, ensin Puolan, joka niinikään tahtoi Viron anastaa. Tässä sodassa Juhana liittyi Puolan kuninkaan Sigismund Augustin kanssa, jonka sisaren *Katarina Jagellonican* hän oli ottanut puolisokseen. Erik oli ensin antanut suostumuksensa tähän avioliittoon, mutta peruutti sen sitte. Juhana ei kuitenkaan kieltoa totellut, vaan vietti komeat häät Vilnan kaupungissa, ja antoipa hän langolleen rahojakin lainaksi, saaden pantiksi muutamia Liivinmaan linnoja. Tämä oli Erikin mielestä rikoksellinen teko, jonka vuoksi hän vaati veljeänsä siitä tilille Tukholmaan. Kun Juhana kutsuttuna ei saapunut puolustamaan itseään säätyjen edessä, lähetti Erik sotavoimansa Turun linnan edustalle pakottamaan häntä antautumaan.

Vuoden ajan oli Juhana nuoren kauniin puolisonsa kanssa viettänyt Turun linnassa onnellista ja komeata elämää. Tämä aika oli Suomelle jonkunlainen loiston aika, sillä meidän maassamme ei ruhtinaallisia henkilöitä muulloin ole asunut eikä sellaista ruhtinaallista hovinpitoa tavattu. Itse linna, jossa hovi oli, oli entisestään laajennettu; huoneet olivat komeiksi laitetut; niinpä seinissä oli irtonaisia tapetteja, jotka silloin olivat harvinaisia, sekä tauluja, jotka kuvasivat tapahtumia Trojan sodasta tai raamatun kertomuksia; ajan oloihin nähden oli Juhanalla suuri kirjasto, jossa roomalaisten kirjailijain teosten joukossa oli uskonnollisia kirjoja, muiden muassa suomenkielinen Uusi Testamentti. Herttuattaren loistavista puvuista ja koristuksista on niinikään tietoja säilynyt; päässään hän piti punaista sametista valmistettua lakkia, joka oli runsaasti kullalla, rubiineilla ja timanteilla koristettu; kaulakoristuksessa oli myöskin rubiineja, päärlyjä ja timantteja. Hovimiesten ja -naisten puvut olivat sametista ja kalliilla nahalla vuoratut. Taloustarpeet olivat suureksi osaksi hopeasta. Huveja ja jahtimatkueita pantiin tuon tuostakin toimeen; tur-

najaisia vartenkin oli paikka valmistettu, ja Ruissalossa oli eläintarha, johon harvinaisia eläimiä oli tuotettu ulkomailta.

Tämä loiston aika loppui nyt. Juhana koetti kyllä puolustaa itseään Turun linnassa kuninkaan lähettämää piiritysjoukkoa vastaan, mutta useat hänen miehistään menivät petollisesti kuninkaan puolelle, jonka



Gripsholman linnan piha.

vuoksi hänen Elokuun 12 p:nä 1563 täytyi jättää linna ja antautua itse puolisoineen veljensä armoihin. Heidät vietiin Ruotsiin, ja Erik piti heitä neljä vuotta vankina Gripsholman linnassa Mälarin rannalla, kunnes hän mielenheikkouden tilassa päästi heidät vapaiksi, jota hän pian kuitenkin katui.

Kuningas oli tullut yhä luulevaisemmaksi, ja taikausko tuli vielä epäluuloisuutta lisäämään. Hän luuli näet tähdistä lukeneensa, että joku

valkotukkainen mies riistäisi häneltä kruunun. Tämä mies oli hänen mielikuvituksessaan milloin Juhana, milloin eräs Niilo Sture, joita hän vuoroin epäili. Tuosta luulevaisuudesta johtui kauhea julmuus, jonka uhriksi monta valtakunnan ylimystä joutui. V. 1567 hän kutsui valtiosäädyt Upsalaan, jonne useita jo ennen vangittuja ylimyksiä tuotiin vastaamaan



Kaarina Maununtytär. (Samanaikaisen taulun mukaan.)

heitä vastaan tehtyihin syytöksiin. Näiden joukossa oli kolme Sturea. Raivopäissään kuningas itse kerran meni vankilaan, jossa hän omalla kädellään haavoitti Niilo Sturea, käskien erään trapanttinsa lopettamaan hänen henkensä. Sen jälkeen hän, tekoansa kauhistuen, juoksi metsään, jossa hän kolme päivää kuljeskeli talonpoikaisvaatteisiin puettuna. Kun hän taas tuli järkiinsä, katui hän tekojansa, ja tässä katumustilassa hän päästi veljensä vapaaksi. Mutta tämä rupesi puuhaamaan kapinaa, johon

suuri osa aatelistoa liittyi, koska Erik sitä pahasti oli kohdellut, ja lisäksi se oli suutuksissaan siitäkin, että hän oli kohottanut kuningattareksi lemmittynsä *Kaarina Maununtyttären,* entisen korpraalintyttären. Erik menetti nyt kruununsa ja Juhana nousi Ruotsin valtaistuimelle v. 1568. — Erikin elämä oli tästä alkaen kolkkoa ja surullista. Ankarassa vankeudessa ollen hän erotettiin rakkaasta puolisostaan, kuljetettiin linnasta



Juhana III. (Vaskipiirros.)

toiseen, jottei vapauttamisyrityksiä voitaisi tehdä, ja vihdoin Juhana, päästäkseen tuosta alituisesta vaaran pelosta, toimitutti hänet luultavasti myrkyttämällä hengiltä (v. 1577); selviä todistuksia siitä ei kuitenkaan ole olemassa.

Juhana III:nnen aikakaan ei ollut onnellinen Ruotsille eikä Suomelle, sillä nyt sodat rasittivat maata, varsinkin Suomea, ja lisäksi kuningas saattoi uskonnollisilla muutoksillaan tyytymättömyyttä ja häiriötä aikaan. Hänen aikanaan katolisuuden vaara rupeaa uhkaamaan Pohjoismaita, mutta vielä verraten lieveässä muodossa. Juhana oli vankeutensa

aikana lukenut paljon uskonnollista kirjallisuutta ja oli sen kautta yhä enemmän vieraantunut protestanttisesta kirkosta; hänen harras katolinen puolisonsa vaikutti epäilemättä myöskin häneen, ja sitä paitsi toivoen kunniaa ja mainetta hän ryhtyi yrittämään kirkon yhteyden palauttamista, jota jo monet olivat turhaan koettaneet saada aikaan. Juhana ei kuitenkaan kokonaan heittäytynyt katolisen kirkon helmaan, vaan hän asettui välittävälle kannalle, muutokset tarkoittivat etupäässä entisen katolisen kirkon ulkomuodon palauttamista; niinpä hän hyväksyi pyhimyksien palvelemisen; ja kun uusi arkkipiispa v. 1576 vihittiin virkaansa, tapahtui se katolisilla menoilla; Paavali Juustenin täytyi pyhällä öljyllä voidella vihittävän päätä. Vihdoin v. 1576 annettiin uusi liturgia, tunnettu kansiensa värin vuoksi »punaisen kirjan» nimellä, jossa katolisen kirkon messut, laulut, käsien pesut, pappispuvut y. m. säädetään koko valtakunnassa käytäntöön otettaviksi. Sellaisia pappeja, jotka eivät tahtoneet panna näitä muutoksia käytäntöön, vainottiin; ja kun avonaisiin virkoihin asetettiin miehiä, pidettiin silmällä, ketkä olisivat niihin taipuvaisia; niinpä vanhan Juustenin kuoltua v. 1576 Turun piispanvirka oli avoinna v:teen 1583, jolloin *Erik Erikinpoika Sorolainen* määrättiin siihen, ja hän sai vielä Wiipurinkin hiippakunnan hoitoonsa. Sorolainen oli suopea mies, joka ei tehnyt vastarintaa kuninkaan muutosharrastuksille; sen vuoksi hän onkin saavuttanut meidän historiassamme epäedullisen maineen. Mutta hän oli oppinut ja uuttera mies, jonka kirjailijatoimi on tärkeä. Suuriarvoisin hänen kirjoistaan on kaksiosainen postilla, jota Suomalaiset aina viime vuosisataan asti ovat käyttäneet hartauskirjanaan. Raamatun suomennostakin hän puuhasi, vaikkei se vielä hänen toimestaan valmistunut.

Jumalanpalvelus sai nyt ainakin paikoittain katolisen muodon. Luostarejakin koetetaan saada uudestaan eloon; niinpä Juhana käskee lähipitäjien talonpoikia korjaamaan Naantalin luostaria, joka oli kokonaan rappiolla; Katarina Jagellonica taas kehottaa nunnia ottamaan joukkoonsa nuoria neitoja sekä kasvattamaan heitä jumalanpelkoon ja apostolisen kirkon uskoon, luvaten itse suorittaa tarvittavat kustannukset. Mutta ei luostarilaitokseen enää eloa saatu; v. 1577 kuoli Naantalin viimeinen abbedissa, ja neljää vuotta myöhemmin oli ainoastaan yksi nunna jäljellä.

Jesuiittainkin vaikutus alkoi täällä vähitellen tulla näkyviin. Roomasta tuli v. 1577 Juhanan luokse eräs jesuiitta *Posevinus* katolisuuden asiaa ajamaan. Suomesta piti lähetettämän nuorukaisia jesuiittain kouluihin Braunsbergiin, joka oli lähellä Dantzigia, sekä Olmütziin Määriin, ja opin saatuaan oli heidän toimiminen kotimaassaan. Joitakuita suo-

malaisia tavataankin näissä kouluissa; eräs Olaus Sondergelteus, entinen protestanttinen pappi, oli Olmützissä etevä oppilas, jonka vuoksi jesuiitat hänestä paljon toivoivatkin; hänen piti muun muassa kirjoittaa Suomen kielioppi sekä kääntää katolinen katkismus suomeksi. Braunsbergin jesuiittaseminaarissa oli muiden Suomalaisten mukana v. 1585 eräs Johannes Jussila, joka sittemmin tuli papiksi. Harvat olivat kuitenkin ne Suomalaiset, jotka jesuiittain kasvatettaviksi joutuivat, eikä heidän vaikutuksensa meidän maassamme ollut suurenkaan arvoista. Ruotsissa sitä vastoin moni aatelismies kääntyi katoliseen uskoon, ja itse Juhana kuningas luopui isänsä antamasta opista, sillä v. 1578 hän teki synnintunnustuksen Possevinukselle ja sai synninpäästön; hän toivoi siten saavansa paavin suostumaan ehdotuksiinsa, muun muassa viinankin jakamiseen ehtoollisessa, messun lukemiseen ruotsinkielellä sekä pappien vapauttamiseen celibaatti-lain määräyksistä. Paavi kuitenkin vaati täydellistä mukautumista. Juhanan into taas rupesi laimenemaan, varsinkin sen jälkeen kuin Katarina Jagellonica v. 1583 oli kuollut ja hän oli mennyt uusiin naimisiin ruotsalaisen aatelisneiden Gunilla Bielken kanssa.

Suurempi vaara koitui Ruotsille, kun *Sigismund,* Juhanan poika, v. 1592 isänsä kuoltua pääsi hallitukseen. Juhana oli kasvattanut hänet katoliseen uskoon senkin vuoksi, että hän toivoi hänestä Puolan kuningasta; sillä Puola, jossa jesuiitat olivat päässeet suuresti vaikuttamaan, oli katolisuuden pääpaikkoja Europassa. Sigismundkin, joka myrskyisen vaalikokouksen jälkeen v. 1587 tuli valituksi Puolan kuninkaaksi, oli kokonaan jesuiittain johdon-alaisena; hänen politiikkansa oli katolisuuden välikappaleena, sillä sen tarkoitus oli saada Pohjoismaat katolisen kirkon yhteyteen palautetuiksi, samaan uskoon, johon Filip II pakotti Länsi- ja Etelä-Europan maat. Nyt tuli Ruotsin ja Suomen kansojen näyttää, oliko uusi oppi vakaantunut heidän mielissään siihen määrään, että se koettelemuksen saattoi kestää.

Johtavat miehet ainakin oivalsivat sen vaaran mikä oli tulossa, jonka vuoksi ryhdyttiin varokeinoihin jo ennenkuin Sigismund isänsä kuoltua ehti tulla Puolasta Ruotsiin. *Kaarle,* Södermanlannin herttua, Kustaa Waasan nuorin, mutta tarmokkain poika, asettui nyt ajamaan protestanttisen opin ja samassa Ruotsin kansallista asiaa; sillä tällä taistelulla ei ollut yksinomaan uskonnollinen luonne, vaan myöskin valtiollinen. Sigismundin kautta oli muodostumassa tuollainen valtioliitto Puolan ja Ruotsin kesken, kuin keski-ajan lopulla oli ollut Tanskan ja Ruotsin välillä; mutta unioonin ajan tuottamat epäkohdat olivat vielä hyvässä muistissa. Aatelisto, jonka valta oli molempien edellisten kuninkaiden

aikana melkoisesti paisunut, oli kyllä suureksi osaksi valtioyhteyden puolella, sillä se toivoi vielä suurempaa mahtia kuninkaan ollessa valtakunnan ulkopuolella, niinkuin sillä Kalmarin unioonin aikanakin oli ollut; mutta kansa taas pelkäsi samallaisen ajan uudistumista, se muisti aateliston mielivaltaa ja ulkomaisten voutien sortoa, jonka vuoksi se nyt niinkuin silloinkin oli kansallisen asian ja samassa Lutherin opin tukena. Ruotsin ja Suomen rahvaaseen Kaarle herttua etupäässä turvautui taistelussaan, Sigismund taas aatelistoon.



Sigismund. (Vaskipiirros.)

Kaarle herttua ryhtyi heti Juhanan kuoltua väliaikaisesti hallitusta hoitamaan siksi kuin kuningas saapuisi. Kirkolliset asiat hän tahtoi ensin saada selvälle kannalle, sillä Juhanan toimet olivat saattaneet aikaan paljon häiriötä. Sen vuoksi hän kutsui v. 1593 *Upsalaan* kokouksen, jossa oli suuri joukko piispoja, tuomiokapitulien jäseniä, provasteja ja pappeja, yhteensä yli 300, joiden joukossa oli Suomestakin edustajia, muiden muassa jo ennen mainittu piispa Sorolainen. Tässä kokouksessa Lutherin oppi otettiin julkisesti Ruotsin valtakunnan uskonnoksi, sillä paitsi raamattua ja vanhoja uskontunnustuksia hyväksyttiin Augsburgin uskontunnustus kirkon peruskirjaksi; Juhanan liturgiaa sitä vastoin kiellettiin käyttä-

mästä ja entiset kirkonmenot palautettiin. Kokouksen jäsenet lupasivat hengellään ja verellään puolustaa tekemiään päätöksiä; nyt oli, niinkuin kokouksen puheenjohtaja Nikolaus Botniensis, Upsalan professori, sanoi, »Ruotsi tullut yhdeksi mieheksi, ja kaikilla oli yksi Jumala». Päätökset tarvitsivat vielä kuninkaan vahvistuksen; mutta oliko se Sigismundilta saatavissa?

Syksyllä samana vuonna kuningas suuren loistavan seurueen saattamana saapuu Ruotsiin; paavin legaatti Malaspina on hänen neuvonantajansa ja suuri joukko jesuiittoja on hänen mukanaan; mutta Ruotsalaisista hän pysyttelihe erillään, jonka vuoksi nämät heti loukkaantuivat. Kiivas mieliala näyttäytyi pian Ruotsalaisten ja Puolalaisten välillä; saarnastuoleista papit sadattelivat toisiansa, sattuipa tappelujakin kirkoissa. Sigismund kieltäytyi kirjoittamasta nimeänsä Upsalan päätöksen alle, mutta kun Kaarle herttua uhkasi, ettei häntä muuten kruunattaisi, vannoi hän kruunausjuhlallisuudessa Upsalan tuomiokirkossa noudattavansa sitä sekä lupasi valtakunnan virkoihin määrätä ainoastaan Ruotsin valtiokirkkoon kuuluvia miehiä. Samoin hän lupasi poissa ollessaan jättää hallituksen Kaarle herttualle ja neuvoskunnalle.

Sigismund rikkoi kuitenkin pian lupauksensa, eikä tämä jesuiittain opin mukaan luvatonta ollutkaan. Katolisia jumalanpalveluksia hän salli julkisesti pidettävän sekä nimitti katoliseen kirkkoon kääntyneitä ylimyksiä tärkeisiin virkoihin; ja Puolaan palatessaan hän jätti hallitustoimet aivan epäjärjestykseen. Kaarle herttuasta ja neuvoskunnasta riippumattomia maaherroja määrättiin, jonka kautta varsinaisen hallituksen toiminta ja mahti heikontui; monet neuvosherrat taas, peläten herttuan ankaruutta, asettuivat salaisesti häntä vastaan, ja myöhemmin, kun asiat olivat käyneet kireämmiksi, niistä muutamia pakeni kuninkaan luo Puolaan. Kaarle turvautui silloin kansaan, kutsuen sen edusmiehiä valtiopäiville; v. 1595 Söderköpingissä ne valitsivat hänet valtionhoitajaksi, ja kahta vuotta myöhemmin sama päätös vahvistettiin Arbogan valtiopäivillä. Julkisen taistelun oli ennen pitkää puhkeaminen. Mutta ennenkuin tuo varsinainen ratkaiseva taistelu suoritettiin, syntyi Suomessa sota v. 1596, joka oli ikäänkuin tämän alkuosana.

Suomessa oli näet ylimpänä käskynhaltijana eräs Sigismundin uskollisimpia puoluelaisia, *Klaus Fleming*, joka oli valtaneuvos, marski eli koko valtakunnan sotajoukkojen ylin johtaja ja vielä amiraali eli laivaston päällikkö. Fleming oli tarmokas, lujatahtoinen sekä kyvykäs mies, mutta ankara ja tyly kansaa kohtaan, jonka vuoksi hän joutuikin huonoihin väleihin ja lopuksi taisteluun Suomen talonpoikien kanssa. Taistelu

ei johtunut uskonnollisista syistä, vaan liikanaisista rasituksista. Aatelisto ja virkamiehet olivat monella laittomalla tavalla kauan aikaa rasittaneet talonpoikia, ja kun Fleming vielä majoitti sotamiehiä heidän taloihinsa, tuntui rasitus entistä suuremmalta; sitä paitsi tämä n. k. linnaleirivelvollisuus oli kokonaan laiton Pohjanmaalla, jonka talonpojat Juhana kuningas oli siitä vapauttanut. Mutta Fleming, joka tahtoi pitää läheisyydessään sotaväkeä niin paljon kuin mahdollista, koska hän pelkäsi taistelua Kaarle herttuan kanssa, ei tästä vapautuksesta huolinut. Ratsumiehet, jotka usein olivat ulkomaalaisia, olivat vielä väkivaltaisia talonpoikia kohtaan, vaatien enempi kuin heidän oikeuden mukaan tuli saada.



Flemingien sukukartano Kuitia.

Talonpoikaislähetystöjä tuli tämän johdosta valittamaan Flemingille Turun linnaan, jossa hän asui; mutta hän antoi heille tylyjä vastauksia. He purjehtivat sen vuoksi Tukholmaan Kaarle herttuan puheille, mutta hänen mahtinsa ei tänne saakka ulottunut, eikä hän siis voinut antaa apua. Silloin Suomen talonpojat ryhtyivät omin neuvoinsa toimimaan; he alkavat kapinan esivaltaansa vastaan, koettaen siten saada sietämättömäksi käynyttä tilaansa parannetuksi.

Etelä-Pohjanmaalla, Ilmajoen, Kyrön ja Lapuan pitäjissä kapinan liekki ensin syttyy, mutta sieltä se leviää Hämeeseen ja Savoon. Pohjanmaan talonpojat näet lähettävät lähetyskuntia muihinkin maakuntiin kehottamaan kansaa sotaan; tarkoitus oli saada koko Suomen rahvas aseisiin ja siten kukistaa aatelis- ja virkamiesvalta sekä tehdä loppu Flemingin tyrannisesta vallasta. Syyt olivat siis samantapaiset kuin

talonpoikaiskapinoihin Ranskassa ja Saksassa edellisillä vuosisadoilla, nimittäin liian raskaaksi käynyt sortovalta; ja sama luonne oli taistelullakin. Äsken mainituista Etelä-Pohjanmaan pitäjistä lähtee talonpoikaisjoukkoja liikkeelle, suunnaten kulkuansa Turkua kohden, jossa Fleming oli kuritettava; yksi osa, jonka johtajina olivat *Jaakko Ilkka* ja *Yrjö Kontsas,* kulkivat Hämeenkankaan poikki yliseen Satakuntaan, toinen taas rantatietä *Pentti Poutun* johdossa. Säännölliseen järjestykseen eivät talonpojat olleet tottuneet, ja aseet olivat huonot, sillä vanhoihin pyssyihin, keihäisiin ja puunuijiin oli heidän tyytyminen. Matkan varrella joukot suurenevat, ja missä ne vain liikkuvat, on hävityksen kauhistus heidän jäljissään. Aateliskartanot ja virkamiesten talot ryöstetään ja poltetaan; mitäkään säälintunnetta ei heissä ole, vaan kosto ennen kärsityistä vääryyksistä on pääasia.

Turkuun asti talonpojat eivät kuitenkaan päässeet; Jaakko Ilkan johtama joukkokunta eteni Pirkkalan pitäjään asti *Nokian virran* rannalle, jossa Fleming ratsumiehineen oli vastassa. Taisteltuaan koko päivän talonpoikien kanssa, hän tarjosi heille sovintoa, luvaten vapauden linnaleiristä siksi kuin kuningas itse ratkaisisi asian, mutta ehdoksi hän vaati heiltä heidän johtajansa. Talonpojat eivät osottaneet tarpeeksi vakavuutta ja yksimielisyyttä; Ilkka huomasi joukossaan pettureita ja peläten vehkeitä hän lähti pakenemaan; ja kun johtaja oli poissa, hajaantui koko joukko, kukin kiiruhtaen reessään Pohjanmaata kohti, viskaten pitkin teitä tulomatkalla ryöstämiään tavaroita. Marskin ratsumiehet hätyyttivät takaa ajamalla ja surmasivat monta heistä. Jo aikaisemmin oli *Akseli Kurki* voittanut Pentti Poutun joukot *Ulvilassa.* Ilkka ja Kontsas joutuivat vähän myöhemmin Pohjanmaalla vangiksi ja mestattiin. Pouttu vietiin vankina Turun linnaan, jossa hän kuoli. Hämeen ja Savon talonpojat, jotka myöskin olivat nousseet kapinaan, voitettiin, kumpikin joukko erikseen.

Mutta vielä vuoden 1597 alussa talonpojat tahtoivat onneansa koettaa. Pohjois-Pohjanmaan miehet tarttuivat silloin aseisiin, johon eräs Kaarle herttuan lähettämä vouti oli heitä kiihottanut. Noin 4000 talonpoikaa oli Helmikuun 24 p. aseissa *Santavuoren* luona Ilmajoella, kun Fleming ratsujoukkoineen hyökkäsi heidän kimppuunsa. Niinkuin Nokialla eivät taitamattomat talonpojat täälläkään omaa heikommuuttaan ymmärtäneet, sillä he kieltäytyivät kopeasti suostumasta Flemingin sovinnon tarjouksiin. Heidän taisteluasemansa oli epäedullinen, johto puutteellinen, ja seuraus olikin kauhea tappio. — Talonpojat olivat nyt lopullisesti masennetut. Noin 3000 arvellaan heistä koko kapinan aikana saaneen surmansa.

Sigismundin puolueen asema Suomessa oli tämän kautta tullut entistä vankemmaksi, ja vaikka ankara Klaus Fleming Huhtikuussa v. 1597 kuoli muka erään pohjalaisen noita-akan taikatemppujen johdosta, niinkuin taikauskoinen kansa kertoi, ei sekään muutosta aikaan saanut. Hänen sijaansa Suomen käskynhaltijaksi tuli *Arvid Stålarm,* joka oli kuninkaalle yhtä uskollinen kuin Fleming oli ollut, ja melkein kaikki Suomen aatelismiehet olivat samalla kannalla. Kaarle herttua tuli tosin syyspuolella samana vuonna Suomeen ja otti Turun linnankin haltuunsa; mutta hänen täytyi lähteä kesken toimiaan pois, ja olot palautuivat entiselleen.

Nyt lähestyi nimittäin ratkaisun hetki, ja Kaarle herttuan täytyi lähteä Ruotsiin varustautumaan sitä varten. Oliko katolinen usko jälleen anastava Ruotsin ja Suomen ja oliko unioonі syntyvä Ruotsin ja Puolan välillä, vai saivatko nuo maat kehittyä Lutherin opin ja kansallisen itsenäisyytensä pohjalla, — nämät asiat olivat nyt ratkaistavat. Sigismundilla oli laajat tuumat, jotka osottavat sen vaaran suuruutta, mikä Pohjoismaita uhkasi; hän oli keskusteluissa paavin kanssa, ja Espanjan Filip II:sen juonet ulottuivat tänne asti. Jos Sigismund olisi saanut Ruotsin valtaansa, olisi Espanjalle annettu tärkeä Elfsborgin linna Götavirran suussa; siitä tehtäisiin tärkeä varuspaikka valloitusyrityksien varalle, joita aijottiin panna toimeen Englantia ynnä muita protestanttisia valtoja vastaan; koko Itämeri ja sen rantamaat tahdottiin saada anastetuiksi katolisuuden valtaan; Suomesta taas, niin suunniteltiin, saattaisi Venäjälle levittää Rooman paavin oppia. Tämäntapainen oli katolisen maailman suuri suunnitelma, ja Europan huomio oli tähän aikaan etupäässä kääntyneenä pohjoiseen päin.

Kahtaalta piti Ruotsia yht'aikaa hätyytettämän. Kuningas tuli itse Puolasta Ruotsiin noin 5000 soturia mukanaan, ja Suomesta taas oli Stålarm saanut käskyn samaan aikaan tuoda joukkonsa Pohjanlahden poikki. Mutta molemmat yritykset saivat huonon lopun. Stålarm tuli vähän aikaisemmin kuin kuningas Ruotsin puolelle; Uplannin talonpojat kutsuttiin silloin aseisiin, ja parin Upsalan professorin johdossa he hätyyttivät Suomesta tulleita joukkoja, jotka pian palasivat takaisin. Tähän päättyi tämä n. k. makkararetki, joka nimi johtuu siitä, että Uplannin talonpojilla oli makkaroita evăänä pusseissaan. Kuningas tuli vähän myöhemmin Dantzigista Etelä-Ruotsiin ja kulki aina Linköpingin seuduille asti, mutta täällä tapasi hän *Stånge-joen* luona Syyskuun 25 p. 1598 Kaarle herttuan joukkoineen, joka verisessä taistelussa voitti hänet. Kuninkaan täytyi sen johdosta suostua Kaarlen määräämiin ehtoihin;



Kuningas Kaarle IX. (Vaskipiirros.)

mutta hänen tarkoituksensa oli tehdä uusi yritys, josta ei kuitenkaan tullut mitään.

Suomessa olivat kuninkaan puoluelaiset vielä kukistettavat, jonka vuoksi Kaarle seuraavana vuonna 1599 saapui laivastolla tänne, pakotti Kastelholman, Turun ja Wiipurin linnat antautumaan ja voitti Marttilassa Akseli Kurjen johtamat joukot. Mutta Kaarle ei tyytynyt ainoastaan

voittoihin, vaan hän tahtoi ankarasti rangaista niitä, jotka olivat häntä vastaan vehkeilleet, sillä hänen käsityksensä mukaan kaikki sellaiset olivat valtion vihollisia ja olivat tehneet itsensä syyllisiksi valtiorikokseen. Kostonhimo eikä loukattu oikeudentunto lienee kuitenkin useasti herttuan lausumiin tuomioihin vaikuttanut. Suomessa tuomittiin useita aatelismiehiä mestattaviksi; niinpä eräs Arvid Tavast ja hänen poikansa Iivari Tavast, Lauri Creutz, Juhana Fleming y. m. saivat täällä surmansa; Ruotsissa mestattiin niinikään muutamia. Ruotsin säädytkin hyväksyivät nämät julmat tuomiot. Säädyt erottivat myöskin ennen pitkää Sigismundin, ja Kaarle herttualle siirrettiin Ruotsin kuninkuus.

Täten Ruotsi ja Suomi pelastuivat katolisen reaktsioonin vaarasta Kustaa Waasan nuorimman pojan toimesta, joka siten vakaannutti isänsä työn. Tämän taistelun aikana Lutherin oppi vasta oikein juurtui Ruotsin valtakunnassa; se antoi sille myöskin enempi voimaa ja luottamusta itseensä. Ruotsi, joka tähän asti oli ollut syrjässä Europan suurista valtioista, alkaa nyt esiintyä niiden rinnalla, ja Kaarle IX:nnen suuri poika ja seuraaja lähtee Europan sydänmaahan taistelemaan protestanttisen opin puolesta, jonka hän pelastaa häviöön joutumasta. Ruotsin mahtavuuden aika on alkamassa.

XIII.

Ruotsin vallan laajeneminen 16:nnella vuosisadalla.

Pohjois- ja Itä-Europan valtiot sotivat keskenään. — Sotien syyt. — Suomi kärsii sodista. — Kustaa Waasan aikuinen Venäjän sota. — Erik XIV:nnen sodat. — Juhana III:nnen sota Venäjän kanssa ja Täyssinän rauha. — Ruotsin joukot kulkevat Moskovaan. — Stolbowan rauha. — Liivinmaan valloitus. — Ruotsin sotajoukko.

Kustaa II:sen Adolfin aikana Ruotsin valtakunta liittyy lähemmin Europan valtioyhteyteen, mutta sitä ennen se jo oli hankkinut itselleen johtavan aseman pohjoisessa ja itäisessä Europassa.

Uuden ajan alkupuolella muodostivat Skandinavian valtiot, Tanska, Ruotsi, Puola ja Venäjä erityisen valtioryhmän, jossa nämä valtiot alituisissa sodissa kilpailivat keskenään, kunnes Ruotsi vähitellen osottautui muita mahtavammaksi. Tanskan kanssa oli Ruotsilla riidan-aiheena

tuo vanha unioonikysymys, sillä Tanskan kuninkaat eivät tahtoneet luopua oikeuksistaan Ruotsin kuningaskruunuun, ja sen lisäksi Ruotsi rupesi haluamaan eteläisiä maakuntia, Skånea, Hallantia, Blekingiä ja Bohuslääniä, jotka maantieteellisen asemansa puolesta kuuluivat sille, mutta jotka Tanska keski-ajalta asti omisti. Puolan ja Venäjän kanssa johtui riita Itämeren maakunnista, sen jälkeen kuin kalparitaristo v. 1560 oli hävinnyt ja sen suurmestari luopunut hengellisestä asemastaan, sillä jokainen näistä valtioista tahtoi saada niitä omakseen. Puolan kanssa tulee lisäksi kruununperimysriita; Stånge-joen tappelunkaan jälkeen ei Sigismund näet luovu perintöoikeudestaan Ruotsin kruunuun, eivätkä hänen seuraajansakaan herkeä sitä itselleen vaatimasta. Venäjän kanssa on vielä alituisesti riitoja rajamaista, sillä raja oli epämääräinen, ja asukkaat sen kummallakin puolen, vaikka olivatkin samaa suomalaista sukuperää, vihasivat toisiansa ja tekivät tavan takaa hävitysretkiä toistensa alueille, usein silloinkin, kun hallitukset olivat keskenään rauhassa. Sodankäymistapa oli raakaa ja julmaa, sillä eivät ainoastaan sotajoukot taistelleet keskenään, vaan rauhallisia ihmisiä surmattiin tai vietiin vankina pois, ja maata ryöstettiin ja hävitettiin. Varsinkin Venäläiset, jotka olivat muita jäljempänä sivistyksessä, eivät varsinaista järjestettyä sodankäyntiä tunteneet; sotaan lähdettäissä kutsuttiin aseisiin suunnattomat joukot maanomistajia, joita voivoodit eli maaherrat johtivat, mutta ylijohdon antoi suuriruhtinas jollekulle ylhäiselle bojarille eli ylimykselle. Nuo joukot tekivät ryöstö- ja hävitysretkiä kauas vihollisen maahan, ja kun kylliksi oli hävitetty, palattiin takaisin. Suomi varsinkin oli Venäjän sotien aikana alituisesti näiden ryöstöretkien tuottaman hävityksen alaisena. Mutta olipa omistakin sotajoukoista rasitusta, sillä kun ne kulkivat pitäjien halki, niin ne tekivät väkivaltaa talonpojille. Raskaan majoitusvelvollisuuden, linnaleirin, näimme jo matkaansaattaneen nuijasodan Suomessa. Soturit eivät olleet yksinomaan suomalaisia ja ruotsalaisia, vaan niissä oli paljon ulkomaalaisia: saksalaisia, skottlantilaisia, englantilaisia, ranskalaisia ja alamaalaisia palkkasotureita, jotka vielä vähemmän kuin oman maan miehet pitivät lukua kansan kärsimyksistä.

Kustaa Waasa, vapautettuansa Ruotsin valtakunnan Tanskan sorrosta, tahtoi välttää sotia, vaikkei hän niiltä kokonaan säästynyt. Lybeckiläiset, joilta hän riisti kauppaherruuden Ruotsissa, suuttuivat tästä ja alkoivat sodan. Tämä n. k. *kreivisota* päättyi kuitenkin Saksalaisten tappioksi, ja Ruotsin kauppa alkoi kehittyä kansalliselle pohjalle, sillä oman maan kauppiaatkin lähettivät tästä lähin omia laivojaan tuomaan ulkomaan tavaroita Espanjan ja Hollannin satamista. Hallituksensa vii-

meisinä vuosina (v. 1555) Kustaa Waasa vielä joutui taisteluun Moskovan suuriruhtinaan kanssa, johon erimielisyys rajasta sekä rajaseutujen asukkaitten alituiset riidat antoivat aiheen. Hurjia ryöstöretkiä tehtiin kummaltakin puolen, Venäläiset hyökkäsivät Suomeen ja Suomen joukot taas Venäjän Karjalaan ja Aunukseen. Paljon saalista ja vankeja Venäläiset näkyvät Suomesta saaneen; sitä todistaa erään venäläisen kronikan kertomus, jossa mainitaan, että suomalainen vaimo myytiin 15:llä kopeekalla, miehestä maksettiin vain 10. V. 1556 tehtiin kuitenkin suurempi yritys; 50,000 miehen suuruinen venäläinen armeija tuli näet piirittämään



Klaus Kristerinpoika Horn. (Samanaikaisen taulun mukaan.)

Wiipuria, Suomen lujaa rajalinnaa Venäjää vastaan, mutta kolme päivää sen edustalla oltuansa se läksi pois saamatta mitään aikaan. Seuraavana vuonna 1557 saatiin Moskovassa aikaan rauha, jota tekemässä oli muiden muassa Mikael Agrikola, joka paluumatkalla kuoli.

Erik XIV:nnen aikana oli rauha Venäjän kanssa, sillä tämä kuningas oli Venäjän tsaarin Iivana julman ystävä, mutta hän taas joutui Puolan kanssa sotaan Vironmaan omistamisesta v. 1561 (ks. edell. lukua); pohjoinen osa Virosta ja Räävelin kaupunki tahtoi näet mieluummin liittyä Ruotsiin kuin Puolaan, jonka katolista hallitusta se pelkäsi. Kuningas lähetti silloin suomalaisen Klaus Kristerinpoika Hornin laivastolla Rääveliin, hankkien siten Ruotsille ensimmäisen merentakaisen voittomaan. Tanskan kuninkaan Fredrik II:sen kanssa syntyi (v. 1563) sota sen

johdosta, että tämä käytti Ruotsin vaakunata kolmea kruunua, ikäänkuin Ruotsin valtakunta kuuluisi hänelle. Erik XIV oli itse mukana sodassa ja osotti suurta tylyyttä ja julmuutta Etelä-Ruotsin tanskalaisten maakuntien asukkaita kohtaan, vaikka he olivat alkuperältään ruotsalaisia. Laivasto sai Tanskan laivastosta perinpohjaisen voiton Klaus Kristerinpoika Hornin johdossa ja vallitsi kokonaan Itämerta.

Juhana III lopetti hallitukseen tultuaan sekä Puolan että Tanskan sodan. Tanskalle täytyi hänen maksaa suuri rahasumma, 150,000 riikintaaleria, Göta-virran suussa olevan Elfsborgin linnan lunnaiksi. Tämä summa saatiin kokoon ylimääräisellä verotuksella, n. k. hopeaverolla, joka määrättiin kaikkien asukkaiden maksettavaksi kunkin varallisuuden mukaan. Mutta ennen pitkää Juhana joutui sotaan Iivana julman kanssa, joka oli vanhastaan hänen vihamiehensä; hän oli näet myöskin pyytänyt puolisokseen Katarina Jagellonicaa, mutta tämä oli hyljännyt hänen pyyntönsä, josta huolimatta ja vielä senkin jälkeen kuin Katarina oli Juhanan puolisona hän koetti Erik XIV:nnen välityksellä saada hänet itselleen. Juhana tahtoi kuitenkin saada rauhaa ylläpidetyksi, ja sitä varten hän v. 1569 lähetti piispa Juustenin johtaman lähetystön keskustelemaan tsaarin kanssa; mutta lähetystöä kohdeltiin sangen tylysti, ensinkin sen vuoksi, ettei se suostunut keskustelemaan Novgorodin maaherran kanssa, niinkuin Venäläiset tahtoivat, vaan vaati päästäkseen itse tsaarin puheille; ja Moskovaan tultuaan lähettiläät pantiin vankeuteen, josta he vasta v. 1572 pääsivät vapaiksi. Jo sitä ennen oli sota alkanut, ja hävitysretkiä tehtiin taas kummallekin puolen rajaa, josta Viro, Inkeri ja Käkisalmenlääni etupäässä kärsivät. Ruotsin joukot olivat kuitenkin voitolla, varsinkin v:sta 1580 alkaen, jolloin kuuluisa *Pontus de la Gardie* sai ylipäällikkyyden. Käkisalmen linna, joka oli Venäjän vallan tuki Karjalassa, valloitettiin v. 1580, ja seuraavana vuonna Vironmaan useimmat linnoitukset joutuivat de la Gardien haltuun, muun muassa tärkein niistä Narva, jonka hän jätti sotamiestensä ryöstettäväksi; hävitys oli kauhea, sillä 7000 ihmistäkin sai siinä surmansa. Monien voittojen johdosta, joissa Suomalaistenkin ansio oli suuri, antoi Juhana meidän maallemme suuriruhtinaskunnan nimen v. 1581. V. 1583 tehtiin välirauha, joka kuitenkin loppui v. 1590, jolloin Iivana julman jälkeinen tsaari Feodor taas alkoi sodan. Hurja taistelu Pohjanmaan talonpoikien ja Venäjän puoleisten Karjalaisten välillä liittyy tähän sotaan, ja varsinkin iiläinen *Juho Vesainen* on tässä saanut kuuluisan nimen. Oulun seuduille asti Venäjän Karjalaiset tulivat, ja Suomen talonpojat taas kulkivat Wienanmeren rantamille asti, jossa he koettivat päästä rikasta Solowetin luostaria ryöstämään.

Hävitysretki seurasi toistansa, sillä kosto oli aina suoritettava. Osottamastaan urhoollisuudesta Pohjanmaan talonpojat saivat vapauden linnaleirivelvollisuudesta, he kun lupasivat vastaisuudessakin puolustaa maakuntaansa Venäläisiä vastaan. Kaarle herttuan toimesta saatiin vihdoin v. 1595 toimeen *Täyssinän* rauha, jossa Venäjä luopui vaatimasta itselleen Viroa.

Sigismundin aikana syntyi hänen ja Kaarle herttuan välillä jo ennen mainittu sota, joka sittemmin Stånge-joen taistelun jälkeen pitkittyi Liivinmaassa. Kaarle IX sekaantui myöskin Venäjän asioihin, sillä ne olivat tavallaan yhteydessä Puolan sodan kanssa. Venäjällä oli tähän aikaan, vanhan Rurikin suvun loputtua (v. 1598), levottomat olot; ilmaan-



Venäläisiä partioretkeläisiä.

tui näet monta kruununtavottelijaa, jotka ovat tunnetut Vale-Dmitrien nimellä; Puola auttoi näitä vääriä valtaanpyrkijöitä ja näytti sen kautta pääsevän Venäjän oloihin suuresti vaikuttamaan, jonka vuoksi Kaarle IX asettui sitä vastustamaan, tehden v. 1609 sopimuksen tsaari Vasilj Shuiskin kanssa, jolta Puolan auttama Vale-Dmitri tahtoi vallan riistää. Urhoollisen *Jaakko Pontuksenpoika de la Gardien* johdossa Ruotsin joukot kulkivat voitokkaasti aina Moskowaan asti, mutta paluumatkalla ulkomaalaiset palkkasoturit, jotka eivät olleet saaneet palkkaansa, menivät eräässä tappelussa Puolalaisten puolelle, mikä teki Ruotsin joukkojen saamat voitot tyhjiksi. — Tanskankin kanssa Kaarle IX Lapinmaan rajoista joutui sotaan, jossa Tanskan joukot valtasivat Kalmarin vahvan linnoituksen.

Samana vuonna (1611) Kaarle IX kuoli, jättäen siis 17 vuotiselle pojalleen Kustaa II:lle Adolfille kolme sotaa perinnöksi. Nämät sodat



Tanskan kuningas Kristian IV. (Vaskipiirros.)

ovat tärkeät nuoren kuninkaan sotaiselle kehitykselle, sillä hän perehtyi niissä sotataitoon, varsinkin kuuluisan *Evert Hornin* johdossa, joka Jaakko de la Gardien jälkeen sai ylipäällikkyyden Venäjän sodassa, niin että hänestä tuli aikansa taitavin sotapäällikkö. Kustaa II Adolf lopetti ensin Tanskan sodan, vaikka hänenkin täytyi suostua maksamaan kalliit lunnaat



Kustaa II Adolf. (Flaamilaisen van Dyckin maalauksen mukaan tehty vaskipiirros.)

samasta Elfsborgin linnasta, joka jo v. 1570 oli lunastettu vihollisilta. *Stolbowassa* tehtiin v. 1617 Venäjän kanssa rauha, joka oli sangen edullinen Ruotsille ja Suomelle, mutta Venäjälle haitallinen. Kun näet tsaari siinä luovutti Ruotsille Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin, niin Venäjän valtakunta tuli kokonaan erotetuksi Itämeren yhteydestä ja joutui siten vielä syrjemmäksi Länsi-Europan maista, joista se olisi saattanut sivistystä saada. Tätä Kustaa Adolfin politiikka oli tarkoittanutkin, sillä

hänen tarkka silmänsä näki sen vaaran, mikä Venäjästä saattaisi tulla, jos sen voimia ja varallisuutta osattaisiin kehittää. Suomelle taas Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa olivat etuvarustuksena Venäjää vastaan, niin ettei se vastaisissa sodissa heti joutunut sodan jalkoihin; sitä paitsi Karjalanmaa, joka oli Suomen kansallisten rajojen piiriin kuuluva, tämän kautta liittyi maahamme.

Puolan kanssa jatkui Kaarle IX:nnen aikana syntynyt sota aina v:teen 1629 asti. Kustaa II Adolf valloitti Liivinmaan tärkeimmän kaupungin Riian (v. 1621) ja pääsi siten koko tämän maan omistajaksi, jonka jälkeen hän rupesi Kuurinmaata valloittamaan; ja v. 1626 hän läksi vielä lähemmäksi Puolan varsinaisia maita, nimittäin Länsi-Preussiin, johon hän teki neljä eri retkeä. Vihdoin saatiin välirauha aikaan Ranskan hallituksen välityksellä, sillä tämän tarkoitus oli saada Ruotsin kuningas auttamaan Saksan protestantteja, joiden asema näihin aikoihin oli tullut sangen tukalaksi. *Altmarkin* välirauhassa (v. 1629) luovutettiin Ruotsille koko Liivinmaa sekä neljä Länsi-Preussin kauppakaupunkia, joista tulevat tullitulot olivat Ruotsin hallitukselle suuriarvoinen tulolähde.

Täten Ruotsi oli kohonnut mahtavaksi vallaksi pohjoismaissa; se oli Itämeren toisella puolen saanut naapureiltaan voittomaita; alituisissa sodissa sen sotajoukko oli harjaantunut, niin että se Kustaa II:sen Adolfin aikana oli järjestyksensä sekä kurinsa puolesta kuuluisa koko Europassa; sen lukumäärä oli noin 50,000 miestä, joista neljäs osa oli pestattuja ulkomaalaisia, neljäs osa suomalaisia ja puolet ruotsalaisia. Tämä oli muiden Europan valtioiden sotajoukkoihin verrattuna kansallinen. Mutta raskaaksi tuli sen ylläpito näin vähävaraiselle valtakunnalle, ja sotaväenotot olivat peljättyjä, ainakin Suomessa. Ne tapahtuivat tähän aikaan henkilöluvun mukaan, siten että 10, 15 tai 20 talonpoikaa kohden otettiin yksi, mutta v. 1642 määrättiin taloluku perustaksi; tarpeen vaatiessa otettiin siten yksi mies joka 5:ltä tai 10:ltä talolta; hallituksen lähettämä komissarius kävi pitkin maata miehiä kokoamassa. Kerrotaan paljon puolueellisuutta tässä harjoitetun; lahjoilla muka saattoi rikas päästä vapaaksi, mutta köyhän täytyi lähteä. Asekuntoiset miehet usein pakenivat metsiin piiloutumaan välttääkseen kruununpalvelijoita, ja estääkseen otettujen miesten karkaamista sotamiesten kokoojat kuljettivat niitä kuin vankeja määräpaikkaansa. Koti-ikävä sekä lähtö oudoille aloille, josta tuskin kukaan palasi, tuon vastenmielisyyden vaikutti; mutta kun he kerran sotaan tulivat, niin he kunnollisesti ja urhoollisesti velvollisuutensa täyttivät. Kustaa Adolfin soturit olivat rykmentteihin ja komppanioihin

jaettuina ja musketeilla varustetut; verraten suuri joukko suomalaisista oli ratsumiehiä.

Tämä sotajoukko sekä sen johtajat hankkivat nyt Ruotsille ja Suomelle suurimman ulkonaisen maineen, minkä nämät maat milloinkaan ovat saavuttaneet.

XIV.

Kolmikymmenvuotinen sota.

Augsburgin uskonrauha on puutteellinen. — Jesuiitat voittavat alaa Saksassa. — Evankelinen uniooni ja katolinen liiga. — 30-vuotisen sodan luonne. — Majesteettikirja. — Valkeavuoren tappelu. — Keisarin kosto. — Katolilaisten valta kasvaa Pohjois-Saksassa. — Tanskan kuningas ryhtyy sotaan. — Albrekt von Wallenstein. — Hänen sotajoukkonsa ja sodankäymistapansa. — Tanskan joukot voitetaan. — Keisarin mahti korkeimmillaan. — Wallensteinin kopeus. — Hänet erotetaan. — Syyt Kustaa II:sen Adolfin osanottoon. — Hän lähtee Saksaan. — Hänen sotajoukkonsa. — Kustaa II:sen Adolfin sotasuunnitelma. — Hänen voittokulkunsa. — Wallenstein ja Kustaa II Adolf. — Lützenin tappelu. — Protestantit kärsivät tappioita. — Wallensteinin murha. — Ranska ryhtyy sotaan. — Sodan loppuvaiheet. — Julma sodankäynti. — Westfalin rauhan määräykset.

Saksassa, Europan keskustassa oli uskonpuhdistus saanut alkunsa; siellä ensimmäinen uskonsota oli riehunut, ja siellä syntyi myöskin viimeinen ja pisin sota, jonka kautta tämä kauan aikaa vireillä ollut riitakysymys saatiin lopullisesti ratkaistuksi.

Augsburgin uskonrauhassa oli keisari Kaarle V v. 1555 myöntänyt protestanteille oikeudellisen aseman, jonka nojassa rauha säilyi Saksassa enemmän kuin puoli vuosisataa. Mutta tuossa rauhansopimuksessa oli monta puutteellisuutta, jottei se saattanut kaikkia tyydyttää eikä pysyvä olla. Ensiksikin oli siinä uskonnonvapaus myönnetty yksinomaan lutherilaisille, jotka sen nojassa saivat kirkon-olojansa järjestää, mutta kalvinilaiset, joiden lukumäärä yhä oli kasvamassa, varsinkin Rheinin seuduilla, se jätti oikeudettomaan asemaan. Oikean vapauden teki tyhjäksi se määräys, joka jätti ruhtinaiden mielivaltaan maansa uskonnon järjestämisen, joten tuo vapaus oli oikeastaan vaan ruhtinaille myönnetty; muunuskoisia alamaisiaan he saivat pakottaa siihen kirkkoon, johon he itse kuuluivat,

tai karkottaa heidät maistaan. Vielä oli kysymys n. k. »kirkollisesta pidätyksestä» *(reservatum ecclesiasticum)* alituisena riidanaiheena, katolilaiset kun vaativat itselleen jätettäviksi ne kirkolliset maat, joiden omistajat kääntyivät protestanttiseen uskoon, mutta protestantit tahtoivat saada ne itselleen.

Useita vuosikymmeniä elettiin kuitenkin Saksassa sovinnossa, johon varsinkin Kaarle V:nnen jälkeiset keisarit *Ferdinand I* ja *Maksimilian II* vaikuttivat (1556—1576) maltillisella ja suvaitsevaisella menettelyllään. Mutta ennen pitkää jesuiittain vaikutus täälläkin tulee rauhaa häiritsemään. Alussa on heidän kyllä vaikea saada jalansijaa, mutta viisaudellaan, sitkeydellään ja sukkeluudellaan he pääsevät Saksankin maaperään kiintymään, ja pian he voittavat yhä enemmän alaa. Kolleegioita ja seminaareja, joista heidän mielipiteensä leviävät, ilmestyy toinen toisensa perästä; yliopistoihin he saavat jäseniänsä opettajiksi; Ingolstadtin yliopisto Baijerissa oli heidän pääpaikkansa. Muutamat ruhtinaatkin joutuivat heidän johdettavikseen. Jesuiitat alkavat väittää, ettei Augsburgin uskonrauha enää ole voimassa sen jälkeen kuin Tridentin yleinen kirkolliskokous oli vaatinut protestantteja palaamaan katoliseen kirkkoon; mutta jos lutherilaisilla olisikin jonkinlainen laillinen asema, ei kalvinilaisilla ainakaan ollut minkäänlaista oikeutta. Ja katolisten ruhtinasten omantunnonasiaksi he panevat kerettiläisyyden hävittämisen. Ennen pitkää heidän vaikutuksensa tulikin näkyviin; Etelä-Saksassa katolinen reaktsiooni sai uskollisen ja kiivaan kätyrin Baijerin herttuasta *Maksimilian I:stä,* joka v. 1597 hallitukseen päästyään alkoi hävittää lutherilaisten kirkkoja, pakottaen heidät joko kääntymään tai lähtemään maasta. Monessa muussakin paikassa saman suunnan vaikutukset näkyivät; niinpä Kölnin arkkipiispa Gebhard Truchsess v. 1582 kääntyi Kalvinin oppiin, toivoen saavansa katolilaisten vaatimuksista huolimatta pitää entisen hiippakuntansa maallisena ruhtinaskuntana, mutta paavi määräsikin uuden piispan, joka Espanjalaisten sotajoukkojen avulla karkotti Gebhardin. Samoin kävi monessa paikassa Länsi- ja Etelä-Saksassa, mutta pohjoisessa useat hiippakunnat, niinkuin Magdeburg, Bremen, Lybeck, Werden ja Minden jäivät protestanttien haltuun.

Taantuva suunta, joka näin alkoi, saattoi protestantit levottomiksi, jonka vuoksi monet ruhtinaat sitoutuivat puolustamaan asiaansa tekemällä n. k. *evankelisen unioonin* (v. 1608); seuraavana vuonna katoliset ruhtinaat taas muodostivat *katolisen liigan* katolisuuden asiaa ajamaan. Unioonin päämieheksi tuli *Fredrik V,* Pfaltzin vaaliruhtinas, mutta hänessä ei ollut tarpeeksi tarmoa ja pontta voidakseen pitää tuota monipäistä

liittoa lujasti koossa, mikä oli vaikeampi senkin vuoksi, että lutherilaiset ja kalvinilaiset eivät suopein silmin toisiansa katselleet, vaan kadehtivat ja epäilivät toisiansa. Tämäkin seikka suuresti heikonsi unioonin vastaista toimintaa. Uskonkiihkoinen Baijerin *Maksimilian* taas oli liigan tarmokas johtaja, joka sai apua vielä Espanjasta sekä paavilta, ja ennen pitkää keisarikin liittyi samaa asiaa ajamaan. V. 1619 kuoli näet keisari *Mathias,* joka samoin kuin hänen edeltäjänsä *Rudolf II* (1576—1612) vielä koetti pysytellä rauhaa, ja silloin tuli *Ferdinand II* keisariksi, joka koko elä-



Baijerin herttua Maksimilian. (Samanaikaisen vaskipiirroksen mukaan.)

mänsä päämaaliksi oli tehnyt luopioiden palauttamisen takaisin katoliseen kirkkoon

Saksa oli siis jakaantunut kahteen puolueeseen, jotka olivat valmiit alkamaan sodan toisiansa vastaan. Uskonnolliset seikat ovat pääasiallisena riidanaiheena, mutta samassa esiintyy myöskin tuo vanha saksalainen riitakysymys keisarin ja ruhtinasten keskinäisestä asemasta, mikä jo Schmalkaldinkin sodassa oli tullut näkyviin; keisari näet tahtoi esiintyä valtiaana ja käskijänä ruhtinasten yläpuolella, ruhtinaat taas tahtoivat pitää häntä ainoastaan valtioliiton päämiehenä. Alussa on sota vähäpätöinen taistelu Böömissä keisarin ja hänen alamaistensa välillä, mutta se

laajenee saksalaiseksi sodaksi, kun Pfaltzin vaaliruhtinas esiintyy joukkoineen. Eikä se rajoitu siihenkään, vaan kasvaa yleis-europalaiseksi taisteluksi, johon Tanska, Ruotsi, Ranska ja Espanja ottavat osaa. Silloin siinä on ratkaistavana myöskin kysymys Habsburgin suvun valtiollisesta asemasta, Ranska kun ainoastaan sitä heikontaakseen yhtyy sotaan.

Kireä suhde oli jo kauan aikaa ollut vallitsemassa molempien puolueiden välillä, jonka vuoksi ei tarvittu muuta kuin vähäpätöinen seikka sytyttämään ilmi sotaa. Keisari Rudolf II oli Böömin protestanteille v. 1609 antanut n. k. *majesteettikirjan,* jonka mukaan he saivat uskonnonvapauden, luvan rakentaa uusia kirkkoja sekä oikeuden valita oikeuksiaan valvomaan n. k. defensoreja, jotka olivat ikäänkuin jonkinlaisia kansantribuneja. Mutta kun protestantit v. 1618 olivat rakentaneet joitakuita kirkkoja, määräsivät muutamat katolisen kirkon miehet ne suljettaviksi; muun muassa hävitti Pragin arkkipiispa erään protestanttisen kirkon, koska se oli muka hänen hiippakuntansa alueella. Kiivas riita sai tämän johdosta alkunsa; protestantit, joiden johtajien joukossa on mainittava varsinkin tulinen ja intohimoinen kreivi Thurn, vetosivat majesteettikirjaan. Mutta mielet kiihtyivät vielä enemmän, kun keisari asettui katolilaisten puolelle, selittäen majesteettikirjan heidän mielipiteittensä mukaan. Suuri joukko protestantteja, toiset aseilla varustettuina, menivät Toukokuun 23 p. v. 1618 Pragin linnan edustalle, jossa vihatut kuninkaan neuvosherrat olivat, tunkeusivat sisälle ja vaativat heiltä selitystä, kysyen, olivatko he vaikuttaneet kuninkaan epäsuotuisaan vastaukseen. Sananvaihto kävi yhä kiivaammaksi, ja vihdoin Böömiläiset »vanhan böömiläisen tavan mukaan» kävivät käsiksi sekä viskasivat akkunasta kaksi vihatuinta neuvosherraa sekä kirjurin, joka muka oli heidän rikoskumppaninsa. Se oli rauhan loppu.

Seuraavan vuoden 1619 alussa kuoli Mathias keisari, ja nyt oli hänen veljensä Ferdinand tuleva hänen seuraajakseen; mutta Böömiläiset eivät tahtoneet tunnustaa tätä kiihkokatolista ruhtinasta hallitsijakseen, vaan luopuivat koko Habsburgin suvusta ja, vedoten entiseen itsenäiseen asemaansa, valitsivat kuninkaakseen Pfaltzin vaaliruhtinaan, joka myöskin oli unioonin päämies, ja koska hän oli Englannin kuninkaan Jaakko I:sen vävy, toivoivat Böömiläiset saavansa sekä Saksan protestantit että Englannin kuninkaan puolelleen. Alamaiden maaherran Moritz Oranialaisen he niinikään luulivat heille apua tuovan. Aluksi keisarin asema näyttikin tukalalta, sillä Thurnin johtamat Böömin joukot kulkivat Wienin edustalle asti; Unkarilaiset asettuivat heidän puolelleen, ja itse Wienissäkin olivat protestantit päässeet valtaan. Mutta pian tapahtumat saivat

toisen käänteen. Fredrik V oli toimeton mies, joka kulutti aikaansa juhlissa, mutta laiminlöi varustuksia; Englannin kuninkaalta ei tullut apua; Saksan lutherilaiset ruhtinaatkin olivat kylmäkiskoisia, sillä suhde molempien protestanttisten kirkkokuntien kesken oli melkein yhtä huono kuin heidän ja katolilaisten väli. Ferdinand taas hankki itselleen apua Espanjasta, jonka kuningas Filip III lähetti sekä sotajoukkoja että raha-apua; paavi Paavali V antoi niinikään rahavaroja, ja vihdoin liittyivät keisariin katolisen liigan joukot, joiden johtajana oli taitava sotapäällikkö, alamaalainen *Tilly*. Katolinen puolue oli siis paljon yksimielisempi



Neuvosmiesten heitto akkunasta ulos. (M. Merianin vaskipiirros.)

kuin protestanttinen, ja johto oli tarmokkaampi. V. 1620 tapaammekin katolilaisten joukot Böömissä tunnin matkan päässä Pragista olevalla *Valkealla vuorella* ahdistamassa protestantteja, jotka joutuivat perinpohjin tappiolle. Fredrik, joka tappelun alkaessa on kaupungissa, aikoo lähteä joukkojensa luo, mutta kaupungin portille päästyään hän näkee niiden pakenevan. Silloin hän ei enää yritäkään pääkaupunkiansa puolustaa, vaan lähtee heti koko maasta pois, jättäen sen keisarin haltuun. Ivallisesti on Fredrikiä nimitetty »talvikuninkaaksi».

Ankara ja tyly kosto kohtaa nyt Böömiä; kapinanjohtajat saavat surmansa erään ylimääräisen tuomioistuimen tuomitsemina; heidän tiluksensa ja muu omaisuutensa riistetään heiltä, samoin kuin maasta paen-

neidenkin, ja täten saaduilla varoilla keisari koettaa valtionsa huonoja raha-asioita parantaa. 728 ylhäistä maanomistajaa menetti näin tiluksensa, ja kymmeniä tuhansia perheitä pakeni maasta pois. Sotasaaliina viedään Wieniin myöskin majesteettikirja, jonka keisari itse repi rikki. Kuinka perinpohjainen hävitys oli osottaa suuri väkiluvun väheneminen. Sodan alkaissa oli näet Böömissä noin 4 miljoonaa, mutta sen jälkeen



Kreivi Juhana Tserklaes von Tilly. (Van' Dyckin maalauksen mukaan tehty vaskipiirros).

vaan noin 800,000 asukasta; kahden vuosisadan perästä maa tuskin on päässyt häviöstään toipumaan, ja tämän sodan kautta protestanttinen usko kokonaan hävisi Hussin kotimaasta.

Kun katolilaiset kerran olivat päässeet voitolle, kiihotti se heitä jatkamaan taistelua. Kaarle V:nnen ja Filip II:sen suunnitelmaa tahdotaan taas kokonaisuudessaan toteuttaa; Pohjois-Saksa ja Alamaat olivat nyt myöskin palautettavat katoliseen kirkkoon. Fredrik V pakenee ensin perintömaahansa Pfaltziin, mutta hän julistetaan valtiopannaan, ja Espanjan joukot riistävät häneltä maan, jonka vuoksi hänen täytyy lähteä

Hollantiin. Suuri osa Pfaltzin vaaliruhtinaskunnasta sekä vaaliruhtinaan arvo annettiin Baijerin Maksimilianille.

Muutamia palkkasoturipäälliköitä ilmaantui kuitenkin protestanttien asiaa puolustamaan. Sellaisia olivat *Mansfeldin kreivi Ernst,* joka seikkailijoista, varsinkin omaisuutensa menettäneistä Böömiläisistä, kokosi 20,000 miehisen armeijan, *Kristian Braunschweigin kreivi,* joka kutsui itseänsä »Jumalan ystäväksi, mutta pappien vihamieheksi», ja joka säälimättä ryösteli kirkkojakin, missä niitä tielle sattui, sekä *Baden-Durlachin markkreivi Yrjö Fredrik.* Sodasta ryöstämällään saaliilla he ylläpitivät sotajoukkojaan, alottaen siis tuota hurjaa sodankäymistapaa, joka sittemmin Wallensteinin aikana tuli yleiseksi. Mutta heidänkin täytyi katolilaisten saamien voittojen johdosta heittää taistelu, ja liigan sekä keisarin valta vahvistui siten yhä enemmän. Pohjois-Saksassa oli enää kaksi mahtavampaa protestanttista ruhtinasta, Saksin ja Brandenburgin vaaliruhtinaat kukistamatta.

V. 1624 sota keskeytyi joksikin aikaa, mutta sen sijaan alkaa vilkas diplomaattinen keskustelu, jonka kautta protestanttisella puolella koetetaan saada aikaan uusi liittokunta. Katolisuuden ja Habsburgin suvun paisuva valta saattoi toimintaan Pohjois-Saksan ruhtinaat, jotka eivät Pfaltzin vaaliruhtinasta olleet auttaneet; Ranskan ministeriksi on tähän aikaan tullut tarmokas Richelieu, joka tarjoaa apua Habsburgin suvun vihollisille; Englannin kuningas Jaakko I:kin ottaa osaa keskusteluihin, vieläpä Alamaiden hallitus, joka taas v. 1621 on ryhtynyt sotaan Espanjan kanssa. Sekä Ruotsin kuninkaan Kustaa II:sen Adolfin että Tanskan *Kristian IV:nnen* kanssa ollaan keskusteluissa ja heille tarjotaan sodan johtoa. Vihdoin sovitaan siten, että Tanskan kuningas, joka Holsteinin herttuana oli myöskin Saksan ruhtinas, rupeaisi protestanttisen liiton johtajaksi, johon hän mielellään ryhtyikin estääkseen Ruotsin kuningasta johtoa saamasta ja hänen mahtavuuttaan sen kautta lisääntymästä, sillä vanha kilpailu ja kateus oli näiden naapurivaltioiden välillä olemassa. Englannin, Hollannin ja Ranskan hallitukset lupasivat antaa apurahoja, ja kummankin ensinmainitun valtion laivaston tuli niinikään antaa Tanskan kuninkaalle apua.

Kun näin muodostunut uusi liitto uhkasi keisaria, ei hän katsonut enää voivansa käydä sotaa entiseen tapaan. Liigan joukkojen avulla olivat siihenastiset voitot saadut, mutta keisari oli sen kautta liigasta riippuvainen ja hänen asemansa joutui varjoon sen johtajan Maksimilianin rinnalla, varsinkin senjälkeen kuin tämä oli saanut suuren osan Pfaltzin maista ja vaaliruhtinaan arvon. Saattaakseen omin päin toimia

oli sotajoukko tarpeen. Mutta varoja ei ollut, millä hankkia, sillä keisarin raha-asiat eivät olleet protestanteilta riistetyistä varoistakaan parantuneet. Silloin tarjosi *Albrekt von Wallenstein* hänelle palvelustaan, luvaten ilmaiseksi hankkia sotajoukon.



Wallenstein. (Filip Sadelerin vaskipiirroksen mukaan.)

Tämä mies, joka nyt esiintyy sodassa, saavutti pian kuulun maineen, joka hänelle historiassakin on säilynyt. Eikä Wallenstein kuitenkaan ollut muuta kuin seikkailija, jollaisia tähän aikaan oli yltä kyllin sekä protestanttisella että katolisella puolella. Hän oli syntynyt v. 1583 Böömissä protestanttisista vanhemmista, kävi aluksi protestanttisissa

kouluissakin, mutta luopui isäinsä uskosta ja kääntyi katoliseen kirkkoon. Uskonnon seikat eivät kuitenkaan hänen toimintaansa vaikuttaneet, vaan oman kunnian ja maineen, vallan ja tavaran himo sitä johtivat. Nuorena hän meni naimisiin erään ylhäissukuisen naisen kanssa, jonka kautta hän pääsi hyviin varoihin. Kun Böömin sota alkoi, oli hän niitä harvoja, jotka olivat keisarille uskollisia ja liittyivät häneen. Valkean vuoren tappelussa Wallensteinin taito herätti huomiota ja vaikutti suuresti siihen, että voitto jäi katolilaisille. Senjälkeen hän hankki itselleen suuria maatiluksia ostamalla protestanteilta ryöstettyjä tiloja ja yhdisti ne Friedland-nimiseksi alueeksi, jonka mukaan häntä kutsuttiin Friedlandin herttuaaksi, kun Ferdinand v. 1623 hänelle tämän arvon antoi. Nyt hän lupasi hankkia keisarille sotajoukon rahaa siihen tarvitsematta; sodan tuli itse itsensä ylläpitää, eli toisin sanoen, sotasaaliilla olivat kaikki menot korvattavat. Wallenstein ei luvannut maksaa mitäkään palkkaa sotamiehilleen, mutta hän jätti heille »kansan, sen tavarat ja elämän, sielun ja ruumiin, miehet, vaimot ja lapset».

Ferdinand suostui Wallensteinin ehdotukseen ja jätti sotajoukon kokoamisen sekä ylipäällikkyyden hänelle, mutta muutamia sopimuksia sotasaaliista, vangeista y. m. tehtiin. Saksan eri osiin hän nyt asettaa värväystoimistoja, joihin joutilaita seikkailijoita kilvassa rientää tarjoutumaan. Siten muodostui muutamassa viikossa sotajoukko, jossa oli miehiä kaikista kansallisuuksista; siinä oli Unkarilaisia, joiden ratsumiehet, pandurit eli kroatit, olivat julmuudestaan kuuluja, Hollantilaisia, jotka olivat sotaan tottuneita taisteltuaan vuosikymmeniä Espanjalaisten kanssa, Saksalaisia y. m.; katolilaisia, lutherilaisia ja kalvinilaisia siinä oli sekaisin, sillä sotamiehet eivät asian, vaan ryöstön vuoksi sotineet, ja Wallensteinilla oli vanhastaan se maine, että hän salli sotamiestensä mielin määrin sitä harjoittaa. Wallenstein oli ottanut ikäänkuin urakalle sodan, ja hänen armeijansa oli suuri, 50,000 miehinen, seikkailijoista koottu joukko, jollaisia kolmanneltatoista vuosisadalta asti oli Europassa käytetty; mutta tämä oli viimeisiä, sillä pian alkoivat hallitsijat hankkia itselleen omasta kansastaan muodostettuja armeijoja ja Kustaa II:sen Adolfin sotajoukko oli jo suureksi osaksi kansallinen (ks. edell. lukua). Wallensteinin armeija on myöskin sekä järjestyksensä että raskaitten aseittensa puolesta vanhalla kannalla. Jalkaväkeen kuului sekä keihäsmiehiä, joilla oli 6—8 metriä pitkät keihäät, että pyssymiehiä (musketeereja), joiden piipyssyt olivat rakenteeltaan monimutkaisia, ja niiden käytteleminen sen vuoksi hankalaa. Sitäpaitsi ne olivat niin raskaat, että käsivarsi ammuttaessa ei jaksanut niitä kannattaa, vaan jokaisella sotamiehellä oli raudasta

tehty jalustin, joka pystytettiin maahan ampujan eteen, jotta hän sen kannatettavaksi sai laskea ampuma-aseensa. Tappelussa oli jalkaväki järjestetty suuriin neliönmuotoisiin joukkoihin, joissa oli 20—30 miesriviä toinen toisensa takana. Ratsuväki, joka oli haarniskaan puettua, oli niinikään järjestetty suuriin ryhmiin, jotka voimakkaasti hyökkäsivät vihollisen riveihin ja tekivät niissä tuhoa. Tykit olivat Wallensteinin sotajoukossa sangen suuria ja raskaita, niin että kunkin kuljettamiseen tarvittiin noin 20 hevosta, ja jos tappelussa hävittiin, jäivät nämät voittajan saaliiksi, koska niitä oli vaikea kiireessä kuljettaa pois.

Kun Wallenstein oli sotajoukollaan taistelutantereelle ilmaantunut, oli siis katolisella puolueella kaksi armeijaa, joita kumpaakin johti ete-





Sotilaita 1600-luvun alkupuolella. (Hollantilaisia vaskipiirroksia.)

vät päälliköt. Ennen pitkää onkin Tanskan kuningas voitettu ja niinikään kreivi Mansfeld, joka uudelleen oli taistelemaan ruvennut. Liigan joukot tulevat Tillyn johdolla edellistä vastaan ja voittavat hänet *Lutterin* luona v. 1626 sekä pakottavat hänet peräytymään Elben toiselle puolelle; Mansfeldin voittaa Wallenstein *Dessaun* luona perinpohjin. Sen jälkeen hän kääntyy vielä ahdistamaan Kristian IV:ttä, jonka täytyy suostua rauhaan, joka tehtiin Lybeckissä (v. 1629).

Nyt oli Ferdinand II:sen asema yhtä edullinen kuin Kaarle V:nnen Mühlbergin tappelun jäljestä, sillä Pohjois-Saksa oli hänen vallassaan, ja protestanttien uskonvapaus sekä ruhtinasten itsenäisyys näyttivät häviön omiksi joutuneen. Wallenstein, keisarin sotapäällikkönä, oli 100,000 miehisellä armeijalla hänen käskyjensä toimeenpanijana. Kopeasti ja sää-

limättä kaikkia vastustajia kohdeltiin, annettiin uusia säädöksiä, jotka tarkoittivat voittajien etuja, sotamiehiä majoitettiin niskoittelijoiden luo, ja vihdoin antoi keisari *restitutsiooniediktin* eli palauttamissäännön (v. 1629), jonka mukaan kaikki Passaun sovinnon jälkeen v. 1552 protestanttien haltuun joutuneet kirkon tilukset otettiin heiltä takaisin. Tämä oli kyllä oikeudelliselta kannalta puolustettavissa Augsburgin uskonrauhan perustuksella, mutta sellainen menettely oli kuitenkin hyvin varomaton ja herätti katkeraa mieltä, sillä sellaisten maiden peruuttamista, jotka olivat olleet protestanteilla 60—80 vuotta, pidettiin kohtuuttomana ja vääryytenä. Katolilaisissakin ilmaantuu tyytymättömyyttä, kun keisari antoi useita suuria hiippakuntia pojilleen ja jesuiitoille, eikä entisille omistajille. Hänen tarkoituksenaan oli silminnähtävästi oman valtansa vahvistaminen. Wallenstein, »tuo verinen ruoska, joka ruoski Saksaa», oli voimakas välikappale näiden harrastusten toteuttamisessa; hänen mahtinsa saattoi ruhtinaat varjoon ja hänen ylpeytensä suututti heitä; »ei ole lukua vaaliruhtinaista eikä muista ruhtinaista», sanoi hän julkisesti, »vaan kaikkien tulee alistua yhden kuninkaan vallan alle, niinkuin Ranskassa ja Espanjassa». Tämä keisarin paisuva valta herätti vastarintaa, ja Regensburgin valtiopäivillä ruhtinaat, Baijerin Maksimilian etupäässä, vaatimalla vaativat, että keisarin piti erottaa päällikkönsä, tuoden syyksi senkin, että hän oli sallinut joukkojensa ryöstää katolilaistenkin maita. Ferdinandin oli taipuminen, ja Wallensteinin täytyi heittää suuret tuumansa; hän oli näet suunnitellut suuren laivaston rakentamista, jolla Itämeren herruus oli anastettava sekä Saksan ulkopuolella olevat protestanttiset maat vallattavat. Uusi vaara, joka katoliselta puolelta vielä kerran uhkasi Pohjois-Europaa, häipyi keisarin sotajoukon hajoamisen johdosta. Wallenstein otti tyynesti vastaan keisarin lähettämän käskyn ja vetäysi Böömiin tiloilleen.

Keisari oli Wallensteinin erottamisen kautta menettänyt paraan tukensa, mutta Habsburgin suvun valta oli kuitenkin saatujen voittojen johdosta kohonnut, ja protestanttien asema oli kenties huonompi kuin milloinkaan ennen; Tilly joukkoineen oli vielä Pohjois-Saksassa kukistamassa viimeistäkin vastarintaa heidän puoleltaan. Ruotsin kuningas *Kustaa II Adolf* oli ainoa ruhtinas, joka saattoi tulla heitä auttamaan, ja sen vuoksi heidän katseensa kääntyivätkin häneen. Hän oli Venäjän ja Puolan sodissa saavuttanut taitavan soturin maineen ja niinikään hän oli tunnettu hartaaksi protestantiksi; eikä jälkimaailmakaan ole häntä toisin arvostellut. Kustaa II Adolf on historiassa säilynyt jumalaapelkääväisen, puhtaan sankarikuninkaan ihanteena, joka piti itsensä Jumalan

valitsemana välikappaleena ajaessaan oikean uskon asiaa. Mutta tämän uskonnollisen tarkoitusperän ohessa soveltui Saksan sota hyvin Ruotsin valtiollisiinkin harrastuksiin; Saksan keisari ja katolisuus uhkasivat näet Ruotsin itsenäisyyttä, vaara, joka oli torjuttava; mutta jos Ruotsi pääsisi voitolle, saattaisi se saada Itämeren rannikolla olevia Pohjois-Saksan maita ennen valloitettujen Itämeren maakuntien lisäksi. Ja varmaankin oli Kustaa II:sella Adolfilla tämäkin silmämääränään lähtiessään Saksaan uskonveljiänsä auttamaan.

V. 1629 saatiin Ranskan ministerin Richelieun välityksellä Puolan ja Ruotsin välinen sota päättymään, joten Kustaa II Adolf voi ryhtyä uuteen sotaretkeen. Ruotsissa oli sota yleisen mielipiteen kannattama, ja säädyt, jotka kuningas ennen lähtöään kutsui kokoon, olivat taipuvaisia suostumaan hänen kaikkiin esityksiinsä. Richelieu taas lupasi Ranskan hallituksen puolesta antaa Ruotsin kuninkaalle vuosittain apurahoja sodan kuluja korvaamaan.

Kesäkuussa v. 1630 Kustaa II Adolf lähti tärkeimmälle sotaretkelle, mille mikään Ruotsin kuningas on lähtenyt. Purjehdittuaan Itämeren yli hän Juhannuspäivänä astui maalle Usedomin saarelle, joka on Odervirran suun ulkopuolella; sieltä hän vei joukkonsa Pommerin rannikolle. Polvillaan rukoillen Kustaa II Adolf kiitti Jumalaa ensi toimekseen Saksan maalle astuttuaan. Sama vakava, uskonnollinen henki, mikä kuningasta elähytti, vallitsi myöskin hänen joukossaan; virren veisuulla ja rukouksilla taisteluun lähdettiin. Kuri oli ankara; asukkaiden ryöstäminen oli kielletty; kevytmielisiä naisia ei sallittu armeijan läheisyydessä, mikä muissa joukoissa oli yleistä. Armeijassa oli alkuaan vaan noin 15,000 miestä.

Sotajoukoilla oli tähän aikaan, niinkuin Wallensteinin joukosta puhuessamme näimme, raskaat aseet, ja sotaliikkeet olivat hitaita ja vitkallisia; mutta Kustaa II Adolf ei noudattanut vanhoja tapoja, vaan pani joukossaan toimeen muutoksen päinvastaiseen suuntaan. Sotamiesten keihäät olivat pienemmät ennen käytettyjä, muskeetit olivat niin kevyet, että niillä voitiin ilman nojajalustinta ampua; kuhunkin laukaukseen tarvittava ruutimäärä oli jo ennakolta jaettu ja kääritty paksuun paperiin, joita kääröjä jokainen sotilas kuljetti mukanaan nahkataskussa. Sen kautta Ruotsalaiset saivat sukkelasti ammutuksi, kolme ja neljäkin kertaa sill'aikaa kuin keisarin joukossa laukaistiin ainoastaan kerran. Ratsumiehillä oli niinikään keveämmät aseet kuin keisarillisilla, mutta lukunsa puolesta ratsujoukko oli pienempi. Tykit eivät myöskään olleet niin suuria ja raskaita, kuin tähän aikaan tavallisesti käytettiin, sillä niiden

kuljettamiseen riitti kaksi hevosta, ja niiden käyttäminen kävi sen kautta paljon mukavammiksi, niitä kun helposti saatettiin siirtää sinne, missä niitä kulloinkin tarvittiin. Kustaa II:sen Adolfin tappelurintamakin oli toisellainen kuin Wallensteinin; hän jakoi miehensä kahteen linjaan, jotka olivat noin 300 askelta toisistaan, ja kummankin linjan takana oli varaväkeä; linja taas oli jaettuna keskustaan, joka oli muodostettu brigaadeista, ja kahteen siipeen; ratsumiehet olivat sijoitettuina brigaadien taakse ja tykit olivat niiden välillä. Kustaa Adolfin sotatoimen tunnusmerkkinä oli niinmuodoin



Kustaa Adolf nousee Saksassa maalle. (Senaikaisesta lentolehdestä.)

keveys ja liikkuvaisuus; nopeilla liikkeillä hän tahtoikin vihollisensa yllättää ja voittaa. Tässä kohden hän melkoisesti kehitti uuden ajan sotataitoa, jonka etevämmyys huomattiin jo 30-vuotisessa sodassa.

Ruotsin kuninkaan sotasuunnitelma Saksaan tullessaan oli selvä, ja erinomaisen täsmällisesti ja sukkelasti hän sen pani toimeen, kun hän ensin oli päässyt esteettömästi toimimaan. Protestanttiset ruhtinaat, etupäässä Brandenburgin ja Saksin vaaliruhtinaat, olivat näet kauan aikaa estelleet, ennenkuin he antoivat suostumuksensa siihen, että hän saisi kulkea heidän maittensa kautta. Heitä arvelutti päästää Saksaan vieras ruhtinas, joka mahdollisesti anastamalla maita Itämeren rannoilla tulisi heille vaaralliseksi. Pommerissa, jonka hän keisarin joukoilta muutamassa

kuukaudessa anasti, täytyi hänen sen vuoksi vasten tahtoaan viipyä toimetonna, eikä voinut estää Tillyä hävittämästä suurta Magdeburgin kaupunkia, jota hän oli aikonut tulla auttamaan. Tillyn joukot ryöstivät kauheimmalla tavalla kaupunkia; hirmuista julmuutta harjoitettiin, ja muun muassa poltettiin joukko ihmisiä elävinä kirkossa, jonne olivat suojaa saadakseen paenneet. Trojan ja Jerusalemin hävityksen jäljestä ei tämän vertaista ole nähty, kertoi Tilly itse keisarille. Mutta tämä tapahtuma oli Kustaa Adolfille eduksi, sillä protestantit näkivät nyt, mikä heitä uhkasi, ja ruhtinaat liittyivät häneen. Nyt alkoi hänen voittokulkunsa. Keisarin omat perintömaat ovat retken päämaali, eikä vuottakaan tarvita, ennenkuin hän on kulkenut Oder-virran suusta Tonavan eteläpuolelle asti. »Lumikuningas», joksi viholliset häntä ivaten kutsuivat, ei sulanutkaan etelän auringon paahteessa, niinkuin oli ennustettu.

Kuljettuaan Oder-virran laaksoa Frankfurtin kaupunkiin asti, kääntyy hän koilliseen päin Saksiin ja tapaa täällä Tillyn *Breitenfeldin* kentällä, jossa Syysk. 17 p. 17,000 Ruotsalaista ja Suomalaista ynnä 20,000 Saksilaista taistelee Tillyn joukkoja vastaan. Saksilaiset pakenevat tappelun alussa, mutta Ruotsin armeija saavuttaa täydellisen voiton; Tilly menetti noin 12,000 kaatunutta, 7,000 joutui vangiksi ja loput hajaantuivat. Vasta 12 päivää tappelun jälkeen hän sai 13,000 miestä kokoon. Koko Pohjois-Saksa joutui tämän voiton kautta Kustaa Adolfin haltuun. Hän ei kuitenkaan nyt suorinta tietä suunnannut kulkuansa Wieniä vastaan, vaan kulki Main-virran suun seuduille, jossa hän oli talvea. Seuraavana kevännä jatkaen matkaansa Baijeria kohden, hän voitti Tillyn *Lech*-virran luona, jossa tämä haavoittui ja kuoli pian sen jälkeen. Baijeri oli nyt Ruotsin kuninkaan hallussa ja keisarin omat perintömaat olivat vaarassa.

Kustaa Adolfin valta oli korkeimmillaan ja hänen maineensa suurimmillaan. Tämä menestys herätti levottomuutta entisissä liittolaisissakin; aljettiin epäillä, että Ruotsin kuninkaalla oli kunnianhimoiset aikeet, että protestanttinen Saksan valtakunta hänen johdossaan mahdollisesti syntyisi Habsburgin vallan sijaan, että hän itse pyrkisi Saksan keisariksi. Richelieu tahtoi estellä Ruotsin kuningasta enää voittoja saamasta, kieltäen sovitun apurahan maksamisenkin. Mutta sota jatkui ilman sitäkin.

Ferdinand II, jonka pääkaupunkia uhkasi vaara kahdelta taholta, — Saksin joukot olivat Böömissä — ei nähnyt muuta pelastuksen keinoa, kuin nöyränä kääntyä mahtavan Wallensteinin puoleen. Hän suostui tämän kopean miehen kaikkiin vaatimuksiin. Sotajoukko on Wallensteinilla taas pian koossa, hän karkottaa sillä Saksilaiset Böömistä sekä hyökkää Bai-

Magdeburgin pommitus. (Merianin vaskipiirros.)

jeriin 60,000 miestä mukanaan. *Nürnbergin* luona tapaavat nuo aikansa suurimmat päälliköt toisensa, mutta tuntien vastustajansa voiman ja taidon ei kumpikaan uskalla ryhtyä hyökkäämään. Kuusi viikkoa kesti tuota »Nürnbergin nälkäsotaa», mutta silloin Kustaa Adolf teki hyökkäyksen Wallensteinin leiriä vastaan, saamatta sitä kuitenkaan valloitetuksi. Hän lähtee kuitenkin eteläänpäin, aikoen jäädä Baijeriin talveksi; mutta kun Wallenstein vetäytyy Pohjois-Saksaan katkaistakseen häneltä yhteyden kotimaan kanssa, tulee Ruotsin kuningas joukkoineen jäljessä. Hän kuulee Saksissa Wallensteinin jo hajoittaneen osan sotajoukostansa



Kustaa Adolfin kuolema. (Merianin vaskipiirros.)

talvileiriin, jonka vuoksi hän rupeaa valmistamaan taistelua, johon Wallensteinin oli ryhtyminen.

Marraskuun 6 pnä aikaisin aamulla Kustaa Adolf järjesti joukkonsa tappelurintamaan *Lützenin* kentällä; Lutherin sepittämä virsi »Jumala ompi linnamme» veisattiin, rukous pidettiin ja kuningas, ratsastaen rivien ohi, rohkaisi ja kehotti miehiänsä urhoollisuuteen. Mutta paksu sumu peitti seudut aina k:lo 10:neen asti, jolloin vasta tappeluun voitiin ryhtyä. Taistelu oli kauan aikaa ratkaisematta; oikea siipi, jota kuningas johti, oli voitolla, mutta saatuaan tiedon, että vasen siipi oli peräytymässä, riensi hän sinne sitä järjestääkseen. Heikon näkönsä vuoksi hän tätä tehdessään joutui erään vihollislauman keskelle, jossa hän sai ensin kuulan käsivarteensa ja heti toisen otsaansa. Hänen tunnettu ratsunsa nähtiin



Ruotsin valtiokansleri Aksel Oxenstierna. (Vaskipiirros David Beckin maalauksen mukaan.)

pian juoksevan taistelutantereella ilman isäntäänsä, ikäänkuin ilmoittamassa mitä oli tapahtunut. Kuninkaan kuolema saattoi aluksi mielet alakuloisiksi, mutta *Weimarin herttua Bernhard* ottaa nyt komennon ja kehottaa sotamiehiä kostamaan kuninkaansa kuoleman. Voitto saadaankin. Wallensteinin täytyy paeta eteläänpäin, ja Pohjois-Saksa jääpi protestanteille.

Ruotsin kuninkaan kuolema oli suuri tappio protestanteille, sillä heillä ei ollut toista niin arvokasta ja taitavaa miestä, joka olisi ollut hänen vertaisensa Hänen uskollinen ja nerokas ystävänsä, valtiokansleri *Aksel Oxenstierna,* sai kyllä Saksan protestanttiset ruhtinaat yhtymään Heilbronnin liittoon (v. 1633), mutta kun sotajoukko oli kärsinyt suuren tappion *Nördlingenin* luona Baijerissa (v. 1634), jossa 12,000 miestä kaatui ja 6,000 joutui vangiksi, niiden joukossa suomalainen kenraali, kreivi *Kustaa Horn,* seurasi täydellinen hajaannus. Bernhard Weimarin herttua vei sotajoukkonsa Rheinin seuduille, ryhtyen Elsassia valloittamaan; useat Saksan ruhtinaat tekivät Pragissa keisarin kanssa rauhan (v. 1635); Ruotsalaiset taas, jäätyään omin neuvoin toimimaan, olivat pakotetut vetäytymään Pohjois-Saksaan Pommeriin asti. Siten Kustaa Adolfin voittojen hedelmät näyttivät joutuneen hukkaan.

Tosin oli katolilaisten puolellakin jonkun verran hämmennystä syntynyt sen johdosta, että Wallenstein alkoi omia asioitaan ajaa. Kun peljätty Ruotsin kuningas oli poissa, vetäytyy hän Böömiin ja ryhtyy keskusteluihin milloin Ruotsin, milloin Ranskan, milloin Saksan ruhtinaitten kanssa, pysyen kuitenkin keisarin palveluksessa. Hän tavotteli Böömin kuningaskruunua eikä huolinut siitä, millä tavalla ja kenen avulla hän sen saisi. Astroloogit, joita hän, taikauskoinen kuin oli, piti palveluksessaan ja joiden mieltä hän usein tiedusteli, ennustivat, että se pian olisi hänen päässään. Mutta he erehtyivät kuitenkin. Keisari, joka tiesi Wallensteinin kunnianhimoiset aikeet, tahtoi päästä hänestä erilleen, varsinkin kun hän ei enää ollut hänen apunsa tarpeessa. Salaisen erottamismääräyksenkin Ferdinand allekirjoitti, antamatta kuitenkaan ohjeita, miten se oli toimeenpantava, sillä hänkin pelkäsi tämän mahtavan miehen kostoa. Silloin muutamat Wallensteinin omista upseereista, toivoen keisarilta palkintoa, tekivät salaliiton kenraaliansa vastaan. Eräänä iltana, kun hän juuri oli makuulle menossa, tunkeutuivat he hänen huoneeseensa ja yksi heistä työnsi peitsen hänen rintaansa, josta kuolema heti seurasi. Wallensteinin suuria tiluksia jaettiin nyt palkinnoksi näille uskottomille upseereille, ja hänen sotajoukkonsa jäi keisarin palvelukseen.

Protestanttien tila näytti Nördlingenin tappelun jäljestä yhtä toivottomalta kuin v. 1629. Silloin oli Kustaa Adolf tullut heidän avukseen, ja nyt esiintyy Ranska, ei tosin uskonnon tähden, vaan masentaakseen Habsburgin sukua, jonka mahti oli paisunut liian suureksi. Richelieu tähtäsi tosin iskunsa etupäässä Espanjan Habsburgilaisia vastaan, mutta tämä vaikutti suuresti Saksankin sotaan, sillä Espanja ei voinut sen johdosta siellä enää sotavoimiansa pitää. Taistelu saapi tämän johdosta

laajemman muodon ja alkaa kääntyä Habsburgin suvulle yhä epäedullisemmaksi; niinpä ranskalainen sotapäällikkö, 21-vuotias *Condé,* voitti Espanjan joukot Belgiassa *Rocroi'n* tappelussa v. 1643; toinen etevä kenraali *Turenne* taisteli Rheinin seuduilla ja tunkeutui Main-virran laaksoon asti, saaden suuren voiton *Nördlingenin* luona (v. 1645).

Ruotsalaiset taistelivat samaan aikaan itäisessä Saksassa, alkaen taas niinkuin Kustaa Adolfin tullessa tunkeutua Pommerista eteläänpäin keisarin perintömaita kohden; sotatantereina olivat Brandenburg, Saksi ja Böömi, joissa useita suuria taisteluita taisteltiin; *Wittstockin* (v. 1636), *Leipzigin* (v. 1642), *Jankowitzin* (v. 1645) tappeluissa saivat Ruotsalaiset suurimmat voittonsa. Kustaa Adolfin johdossa oli kehittynyt monta etevää sotapäällikköä, jotka uudelleen hankkivat Ruotsille kunniaa ja mainetta; *Juhana Banér, Lennart Torstensson, Kaarle Kustaa Vrangel* olivat ylipäällikköinä perättäin ja aikansa taitavimpia sotureita.

Keisarilla oli siis kahdella taholla vihollisia torjuttavana, ja kun Turenne ja Ruotsin ylipäällikkö Vrangel yhdistetyin voimin saivat voiton lähellä Augsburgia (v. 1648), huomasi *Ferdinand III* (1637—1657) perintömaittensa joutuvan vaaraan, sillä Turenne otti Baijerin haltuunsa ja Vrangel piiritti Pragia, uhaten sitä tietä tulla Wieniin. Hän suostui sen vuoksi vihdoin rauhaan.

Rauhallinen tila olikin pitkän sodan aikana säilynyt vaan ihmisten mielessä ikäänkuin muistona entisistä paremmista ajoista, eikä nuorempi sukupolvi sitä omasta kokemuksestaan tuntenutkaan. Mutta tuo sota ei ollut ainoastaan pitkä, vaan raakuudessa ja julmuudessa tuskin mikään sota uudella ajalla sille vertoja vetää. »Inhimillinen historia tuntuu loppuneen, kun joudutaan 30-vuotiseen sotaan», sanoo ranskalainen historiankirjoittaja Michelet. Sellaisilla sotamiehillä ja sellaisella sotakurilla, kuin tässä sodassa oli, ei se muuksi saattanut muodostuakaan. Sodasta saadusta saaliista sodan kustannukset suoritettiin; Kustaa Adolf ainoastaan oli siitä poikkeuksena, mutta hänen kuoltuaan Ruotsalaisetkin turvautuivat samaan keinoon. Sotamiehet liikkuivat vapaasti kylissä ja taloissa ottamassa talonpoikien kanoja, hanhia, lampaita tai mitä muuta tahtoivat, ja tappelun jälkeen tai kun joku kaupunki oli valloitettu saivat sotamiehet jonkun ajan kuluessa sitä mielin määrin ryöstää; niinpä Tilly jätti Magdeburgin sotamiestensä ryöstettäväksi. Vaimoja raiskattiin; julmuudestaan tunnetut kroatit rääkkäsivät lapsia, saaden siitäkin nautintoa, ja Pappenheimin walloonit lävistivät niitä peitsillään äitiensä sylissä. Säälintunteista ei paljon tiedetty. »Tulkaa hetken perästä», sanoi Tilly kerran armoa pyytäville, »otan selvän silloin mitä on tekeminen; sota-



Lennart Torstensson. (Vaskipiirros David Beckin mukaan.)

miehet tarvitsevat jotakin niin monien vaarojen ja vastusten jälkeen.» Joskus kun sotamiesten vallattomuus meni niin pitkälle, että siitä oli itse sodan toiminnalle haittaa, määräsi päällikkö jostakusta komppaniiasta ottamaan muutamia miehiä, jotka hirtettiin. Se olikin ainoa keino, jolla kuria ylläpidettiin; mutta tehottomaksi sekin näyttäytyi.

Saksa, jossa sotaa koko ajan käytiin, oli kauheimmassa häviön tilassa; Saksi, Schlesia, Brandenburg ja Baijeri olivat melkein erämaan kaltaisiksi muuttuneet; poltettuja kaupunkeja ja autioita kyliä oli kaikkialla; sodan päätyttyä vallitsi kuoleman hiljaisuus. Hävitys oli niin perinpohjainen, että useita kyliä kokonaan hävisi enää eloon virkoamatta. Väkiluku väheni suuresti. Sekä aineellisessa että henkisessä suhteessa oli Saksa mennyt pitkän askeleen taaksepäin, ja vuosikymmeniä tarvittiin, ennenkuin kaikki vauriot olivat poistetut ja entisten olojen tasalle päästy.

Jo Huhtikuun puolivälistä v. 1645 oli rauhankeskusteluja pidetty kahdessa eri kaupungissa: *Münsterissä,* jossa katolilaisten valtojen ja keisarin valtuuttamat edustajat neuvottelivat, ja *Osnabrückissä,* jossa protestanttien ja keisarin lähettämät rauhansovittajat olivat koossa. Molemmat olivat Westfalin kaupunkeja, jonka mukaan rauhaakin nimitetään *Westfalin rauhaksi.* Ennenkuin varsinaisiin riita-asioihin käsiksi päästiin, oli jo edellisenä vuonna pidetty pitkiä neuvotteluja arvojärjestyksestä ja kunnianosotuksista, mitkä kunkin vallan edustajille tulisi, sillä tällaiset seikat olivat ajan käsityksen mukaan sangen tärkeitä. Oliko vaaliruhtinasten valtuutettuja puhuteltava »korkeudeksi», niinkuin Ranskan y. m. suurten valtojen, tuliko Ranskan lähettilään saattaa Venetsian lähettilästä, kun tämä kävi hänen luonaan, asuntonsa viimeiselle askelportaalle, vaiko hänen vaunuihinsa asti, saiko paavin lähettiläs pitää kirkossa istuimensa päällä kunniakatosta j. n. e., ratkaistiin ensin. Kun näistä oli sovittu ja kaikki paitsi paavin lähettiläs ilmoittanut tyytyvänsä, ryhdyttiin varsinaisiin keskusteluihin. Ne kestivät kolme vuotta, kunnes vihdoin v. 1648 Lokakuun 24 p:nä päätökset allekirjoitettiin. Sen jälkeen erityiset sananviejät lähetettiin antamaan sotajoukoille tiedoksi rauhan sanoman ja pienissä lentolehdissä siitä ilmoitettiin pitkin maata.

Kolmikymmenvuotisella sodalla oli kolmenlainen luonne: uskonnollinen, saksalainen ja europalainen, jonka vuoksi rauhanpäätökset olivat myöskin kolmenlaisia. Mitä uskontoon tulee, ei nytkään täydellistä vapautta periaatteellisesti hyväksytty, vaan samoin kuin Augsburgin rauhassa säädettiin ruhtinaan uskonto maan uskonnoksi; kotihartautta ei tosin saanut häiritä, mutta julkisen jumalanpalveluksen määräsi ruhtinas; muunuskoiset saivat kuitenkin lähteä maasta pois. Reformeeratut tulivat nyt myöskin samojen määräyksien alaisiksi kuin lutherilaiset. Tasapainon aikaansaamiseksi eri uskontunnustajien välillä säädettiin, että se kirkko, joka Tammik. 1 pnä 1624 oli kussakin maassa, oli vastedeskin oleva, paitsi Pfaltzissa, jossa määrävuosi oli v. 1618. Samoin päätettiin kirkon maiden omistamisesta.

Saksan valtiollisissa oloissa Westfalin rauha vahvisti sen kehityksen, joka 13:nnelta vuosisadalta alkaen oli ollut käymässä, nimittäin ruhtinasten vallan itsenäisyyden ja keisarinvallan heikkouden; ruhtinaat saivat oikeuden omin päin tehdä liittoja ja käydä sotia vieraiden valtojen kanssa. Muutamat ruhtinaat, varsinkin Brandenburgin vaaliruhtinas, saivat yhdistää maihinsa useita entisiä hiippakuntia. Saksan yhteyttä oli kuitenkin vieläkin ylläpitämässä, paitsi keisaria, valtiopäivät, joilla kaikilla säädyillä eli valtioilla, joita yhteensä oli 350, oli edustajansa, mutta valtiopäivien arvo ja merkitys oli tietysti hyvin pieni, ja suuremmat ruhtinaat melkein yksin siellä asiat ratkaisivat. Säädyt olivat näet jaetut kolmeen eri ryhmään, jotka äänestivät erikseen; kahteen ensimmäiseen kuuluivat korkeimmat herrat, jotka ajoivat samoja asioita, suurilukuisempaa kolmatta ryhmää vastaan.

Saksan valtakunnan heikkous kävi vielä tuntuvammaksi sen kautta, että molemmat voitokkaat vallat, Ruotsi ja Ranska, saivat siltä alueita ja pääsivät Saksan asioihin sekaantumaan. Ruotsi sai osan Pommeria Oder-virran suun ympärillä, sen ulkopuolella olevat Rügenin, Usedomin ja Wollinin saaret ynnä Wismarin, Bremenin ja Verdenin hiippakunnat sekä 5 miljoonan riksin suuruisen rahasumman; Saksan valtiopäivillä myönnettiin Ruotsille kolme ääntä. Ranska taas sai vahvistuksen jo ennen anastamiinsa Metzin, Toulin ja Verdunin hiippakuntiin sekä lisäksi Elsassin paitsi Strassburgin kaupunkia. Sweitsi, joka ennen oli luettu Saksan valtakuntaan kuuluvaksi, tunnustettiin siitä kokonaan vapaaksi. Espanjan kuningas taas menetti lopullisesti Hollannin, sillä sen itsenäisyys vahvistettiin täällä.

Westfalin rauha lopetti uskonsodat ja samassa Habsburgin suvun ylivallan Europassa. Ranska ja Ruotsi saavat nyt johtoaseman.

XV.

Katsahdus Europan valtiolliseen tilaan Westfalin rauhan jälkeen.

Uskonnon asiat jäävät syrjemmälle. — Espanjan rappiotila. — Saksan keisarin politiikka kääntyy itäänpäin. — Brandenburg kohoaa muita Saksan valtioita mahtavammaksi. — Ruotsin valtakunta mahtavimmillaan. — Ranska toipuu Henrik IV:nnen aikana. — Hollannin kauppa ja teollisuus. — Sen hallitusmuoto. — Englanti kohoaa merivallaksi.

Kuudennentoista vuosisadan puolivälistä asti olivat Europan valtiot ja kansat koko vuosisadan ajan jakaantuneina kahteen ryhmään, jotka eri uskonto toisistaan erotti ja teki toistensa verivihollisiksi. Westfalin rauha teki tuosta sotatilasta lopun, ja eriuskoisten täytyi tottua toisiansa sietämään. Protestanttisten kirkkokuntien olemassa-olo oli nyt tunnustettu oikeutetuksi; ainoastaan paavi Innocentius X lausui vastalauseen Westfalin rauhanpäätösten johdosta samana vuonna julkaisemassaan bullassa, jossa hän sanoo niitä joutaviksi, voimattomiksi, kohtuuttomiksi, tuomitsee ne kelvottomiksi ja julistaa ne tyhjiksi. Mutta paavin sanoilla ei ollut entistä vaikutusta, eikä kenenkään tehnyt mieli enää uudistaa sodan hurjaa leikkiä. Uskonnolliset asiat jäävät valtioiden välisissä suhteissa syrjään ja valtioiden omat itsekkäät edut pääsevät etusijaan. Wetsfalin rauha oli rakennettu valtiollisen tasapainon pohjalle, ja katolisten valtojen, Espanjan ja Itävallan, ylivalta oli sen kautta murrettu. Nämät valtiot joutuvatkin sekä valtiollisessa että aineellisessa ja henkisessä suhteessa yhä vähäpätöisemmiksi, ja Europan johtoon kohoavat ne valtiot, jotka olivat uskonpuhdistusta puolustaneet. Ne edustavatkin kehitystä.

Jo Filip II oli hävittänyt *Espanjan* mahtiaseman ja saattanut sen aineelliseen köyhyyteen; hänen seuraajansa *Filip III:nnen* (1598—1621) ja *Filip IV:nnen* (1621—1665) aikana tämä valtio rappeutui yhä enemmän. Espanja on historiassa esimerkki siitä, mihin valtiollinen ja uskonnollinen sorto viepi; kansan eduskunta (cortes) oli menettänyt oikeutensa; kaikilta maakunnilta, paitsi Pyrenean vuorimaassa olevilta, oli otettu pois heidän vanhat erikoisoikeutensa (fueros); inkivisitsiooni vainosi kaikkea

vapautta; Maurit olivat pakotetut kääntymään katoliseen kirkkoon tai lähtemään maasta. Mutta tämän tasoittamistyön yhteydessä kauppa, teollisuus ja maanviljelys joutuivat rappiolle. Amerikasta tuodut suuret kulta- ja hopeamäärät eivät tuottaneet kansalle mitäkään onnea, vaan ne vieroittavat sen työstä, ja hallitus käytti niitä vaan turmiollisiin uskonsotiin. Käsityöläisten lukumäärä väheni suuresti; Sevillassa esim. oli ennen ollut »lukematon joukko» villa- ja silkkitehtailijoita, mutta



Espanjan kuningatar Isabella. (Velasquezin maalauksen mukaan.)

v. 1621 oli niitä ainoastaan noin 400. Maaseuduilla taas jäi suuria maa-aloja viljelemättä, minkä maalaisväestön huonommaksi käynyt tila vaikutti, sillä Espanjassa niinkuin muuallakin herrojen valta alustalaistensa yli paisui suuremmaksi 16:nnella vuosisadalla; kuninkaat jättivät näet talonpojat herrojensa mielivaltaan riistäessään viimemainituilta heidän valtiollisen merkityksensä. Suurta haittaa teki maanviljelykselle myöskin lammashoito, joka oli tullut entistä yleisemmäksi; n. k. *mesta-yhtiöillä* oli oikeus kuljettaa tavattoman suuria lammaslaumojaan vuorimailta tasangoille talveksi ja taas keväällä vuorille takaisin, jonka vuoksi suuret

alat näillä seuduin olivat tuiki mahdottomat viljellä, koska laumat läpikulkiessaan söivät kaikki mitä maassa kasvoi. Rappeutumisen jälkiä näkyi kaikkialla; väkiluku väheni vähenemistään joko sotien kautta tai muuttojen vuoksi valtameren toiselle puolen, jonne lähdettiin parempia oloja hakemaan. Kerjäläisten lukumäärä taas karttui; niitä nähtiin kaupunkien



Kuningas Filip IV. (Velasquezin maalauksen mukaan.)

kaduilla, maanteillä ja varsinkin luostarien porteilla; monet myivät itsensä Genualaisille kaleeriorjiksi, toiset kulkivat maasta toiseen etsien parempaa onnea. Kurjuus olikin niin suuri, että esim. yhtenä vuonna kuoli S:t Jagossa 15000 henkeä nälkään. Mutta luostarien ja niiden asukasten lukumäärä kuitenkin karttui, ja koko tuo suunnaton omaisuus, mikä kirkolla oli, oli hyödytön maalle. Sekin osaltaan vaikutti suuresti Espanjan köyhyyteen. Filip II:sen maissa oli lähes miljoona pappeja ja munkkia.

Espanja ei ole vieläkään voinut kohoutua tuosta heikkouden ja valtiollisen mitättömyyden tilasta, johon se uskonsotien aikana joutui. Liittymisensä kautta Espanjaan *Portugal* joutui samallaiseen tilaan; senkin teollisuus ja kauppa hävisi. V. 1640 se kyllä pääsi vapaaksi *Juhana Braganzan* johtaman kapinan kautta; mutta entistä valtiollista asemaansa ei sekään enää ole saavuttanut.

Itävallan Habsburgin sukuhaara oli niinikään uskonsotien kautta menettänyt valta-asemansa Europassa, ja Saksassa sen mahti oli vielä entisestään supistunut sen kautta, että ruhtinaat saivat Westfalin rauhassa itsenäisen aseman. Kukin ruhtinas rupesi omia etujaan valvomaan huolimatta koko valtion eduista; samoin keisarienkin huomio koh-



Espanjalaisia aatelismiehiä 1600-luvulla. (Velasquezin taulun mukaan.)

distui yhä enemmän heidän omiin perintömaihinsa; mutta vaikea oli niitäkin liittää yhteen lujaksi valtioksi monien eri kansallisuuksien vuoksi, joita niissä asui. Suurin osa Unkaria oli Soliman II:sen ajoista asti ollut Turkin hallussa, ja yhä edeskinpäin keisarin huomio oli itäänpäin kääntyneenä; ja Turkkia vastaan taistellessaan hän saapikin voittojensa kautta korvausta lännessä kärsimistään tappioista.

Leopold I (1658—1705), Ferdinand III:nnen poika, torjui Turkkilaisten kaksi hyökkäystä — v. 1664 ja v. 1683 —, ja ennenkuin 17:s vuosisata päättyy, on heidän voimansa muserrettu; Unkari liitetään jälleen Habsburgin suvun maihin. Turkin voitettuansa on Itävallan Habsburgilaisten valta kohonnut taas suuremmaksi, mutta Saksassa se on yhä vähäpätöinen.

Pohjois-Saksassa rupeaa sen sijaan kohoamaan muita mahtavammaksi yksi protestanttinen valtio, *Brandenburg,* joka vähitellen esiintyy Itävallan kilpailijana ja meidän vuosisadallamme on saanut koko Saksan johdon.

Keski-ajan historiassa olemme maininneet, että Brandenburg sai alkunsa slavilaisella alueella, mutta muuttui vähitellen saksalaiseksi. Markkreivikunnaksi sitä alkuaan nimitettiin, mutta kultaisessa bullassa se korotettiin vaaliruhtinaskunnaksi. Keski-ajalta johtuu myöskin se tarmokas *Hohenzollernin* hallitsijasuku, joka siellä vieläkin hallitsee. Tämän suvun alkuperä on Etelä-Saksasta, jossa sillä oli pieni perintömaa; mutta Sigismund keisari antoi eräälle sen jäsenelle Brandenburgin lääniksi (v. 1415). Vielä keski- ja uuden ajan vaihteessa ei Brandenburgin vaaliruhtinaalla kuitenkaan ollut johtavaa asemaa Pohjois-Saksan ruhtinasten joukossa, sillä Saksin vaaliruhtinas oli häntä mahtavampi; tämä esim. esiintyy protestanttien asianajajana Lutherin aikana. Mutta 16:nnen sataluvun alkupuolelta asti Brandenburgin mahti on yhä ollut kasvamassa; sen alue lisääntyi lisääntymistään, niin että sillä pian oli maita Saksan itäisimmästä osasta läntisimpiin seutuihin asti; v. 1614 se sai perinnön kautta Clewen herttuakunnan Rheinin varrella; v. 1618 taas Itä-Preussi, Saksan ritarikunnan entinen maa, tuli perinnön kautta Brandenburgin vaaliruhtinaan omaksi; hän ei siihen tosin silloin saanut täyttä omistusoikeutta, vaan oli Puolan kuninkaan vasallina, kunnes v. 1658 tuo vasallisuhde loppuu. Westfalin rauhassa Brandenburgin vaaliruhtinas sai liittää maihinsa Magdeburgin, Halberstadtin, Mindenin ja Kaminin entiset hiippakunnat, jotka ikäänkuin yhdistivät sen itäiset ja läntiset alueet toisiinsa. *Fredrik Wilhelm,* »suuri vaaliruhtinas» (1640—1688), joka tehokkaasti otti osaa 30-vuotiseen sotaan ja sen johdosta sai näitä maalisiä, edisti myöskin hallintoa järjestämällä ja taloudellisella alalla Brandenburgin vaurastumista, jonka vuoksi häntä pidetäänkin ensimmäisenä sen maan suurista hallitsijoista. Vielä ei Brandenburg kuitenkaan saavuttanut sitä asemaa, mikä sillä myöhemmin oli; se ei vielä ollut protestanttisen Europan päävaltio, sillä Westfalin rauhan jälkeen oli Ruotsi tässä asemassa.

Tähän aikaan oli *Ruotsi* mahtavampi, kuin se milloinkaan on ollut, jonka vuoksi aikakautta Kustaa Adolfin hallituksen alusta Kaarle XII:nnen hallituksen loppuun (1611—1718) sen historiassa kutsutaankin »mahtavuuden ajaksi». Ruotsin vaikutus ei, niinkuin ensimmäisten Waasan suvun kuninkaitten aikana, rajoittunut yksinomaan Pohjoismaihin, vaan se oli suurvalta, jonka valtiomiehet ottivat osaa kaikkiin Europan valtioiden välisiin neuvotteluihin ja päätöksiin. Alansa puolesta se niin-

ikään oli laajimmillaan; paitsi varsinaista Ruotsia ja Suomea oli sillä Itämeren toisella puolella Kustaa Adolfin valloittamat Inkeri ja Liivinmaa sekä ennen valloitettu Viro; Oder-virran suun seudut, Wismarin, Bremenin ja Verdenin hiippakunnat sekä Usedomin ja Wollinin saaret se oli 30-vuotisessa sodassa saanut. Koko Itämeri oli tulemaisillaan ruotsalaiseksi sisämereksi, ja tämän herruuden täydentämistä Kristina



„Suuri vaaliruhtinas.“ (Massonin vaskipiirros.)

kuningattaren seuraaja *Kaarle X Kustaa* (1654—1660) näkyy tavotelleenkin. Heti hallitukseen tultuaan hän näet joutui Puolan kuninkaan Juhana Kasimirin kanssa sotaan, koska tämä Waasan suvun jäsenenä vielä vaati Ruotsin kruunua itselleen; mutta Kaarle X Kustaa tuo sotavoimansa Puolaan, risteilee halki koko maan, saapi kymmenen suurta voittoa ja aikoo pirstata koko valtakunnan sekä liittää Itämeren rantamaat Ruotsin maihin. Hänen täytyy kuitenkin jättää tuumansa kesken, sillä

sekä Tanska että Venäjä alkavat häntä vastaan sodan, jonka vuoksi hän lähtee Puolasta ja rientää Tanskaa vastaan. Tällä retkellä rohkea ja vaarallinen kulku Beltien jään yli on tullut kuuluisaksi. Kun hän äkkiarvaamatta ilmestyi Seelannin saarelle Kööpenhaminaa ahdistamaan, täytyi Tanskan kuninkaan suostua *Roeskilden* rauhassa v. 1658 luovuttamaan Ruotsille Etelä-Ruotsin maakunnat: Skånen, Hallannin Blekingin



Kaarle X Kustaa. (Vaskipiirros Ehrenstrahlin maalauksen mukaan.)

ja Bohusläänin sekä lisäksi pohjoisen osan Norjasta ynnä Bornholmin saaren. Kaarle X alkoi kuitenkin heti uudestaan sodan, tahtoen kokonaan masentaa Tanskan; mutta sodan kestäessä hän kuoli, ja *Kööpenhaminan* rauhassa, joka nyt tehtiin, Ruotsi jätti takaisin Pohjois-Norjan ja Bornholmin, mutta eteläiset maakunnat se piti. Liittämällä nämät maakunnat alueeseensa Ruotsi vasta saikin luonnolliset rajat. Myöskin Puolan ja Venäjän kanssa tehtiin samaan aikaan rauha, ja silloin loppuivat Ruotsin valloitus-sodat, jotka olivat kestäneet sata vuotta.

Mutta Ruotsin mahtavuus oli höllälle pohjalle laskettu, sillä pieni ja verraten köyhä maa ei saattanut ajanpitkään ylläpitää tuota asemaa, joka suurien soturikuninkaiden johdossa oli parin miespolven aikana saavutettu. Monet voittomaat olivat emämaasta meren erottamina ja vierasten kansallisuuksien asumia, jotka eivät sulautuneet yhteen voittaja-



Arvid Wittenberg. Sotamarsalkka Puolan sodissa. (Vaskipiirros.)

kansan kanssa. Naapurit, joilta nuo maat olivat riistetyt, odottivat vaan sopivata tilaisuutta ottaakseen ne takaisin, ja tuskin muuta kuin puolivuosisataa oli kulunut, ennenkuin ne menetettiin, ja Ruotsin mahtavuus samassa loppui.

Länsi-Europassa *Ranska* kohosi mahtavimmaksi vallaksi sekä valtiollisen merkityksensä että varallisuutensa puolesta. Se tosin pysyi

katolisena maana, mutta uskonnonvapaus myönnettiin protestanteillekin Henrik IV:nnen julistaman *Nantes'in ediktin* kautta. Henrik heitti valtiollisten syiden tähden lapsuutensa uskon, ja kuninkaaksi päästyään hänen tarkoituksensa oli vieroittaa alamaistensa mielet noista intohimoisista uskonnollisista riitakysymyksistä, jotka olivat olleet koko Ranskan pirstaamaisillaan; Ranskalaisten huomio oli sen sijaan käännettävä hyödylliseen työhön ja tositoimeen. Valtakunta olikin pitkien sotien aikana joutunut surkeaan tilaan; suuret maa-alat olivat viljelemättöminä, teolli-



Ranskalaisia talonpoikia 1600-luvulla. (Lenain-veljesten maalauksen mukaan.)

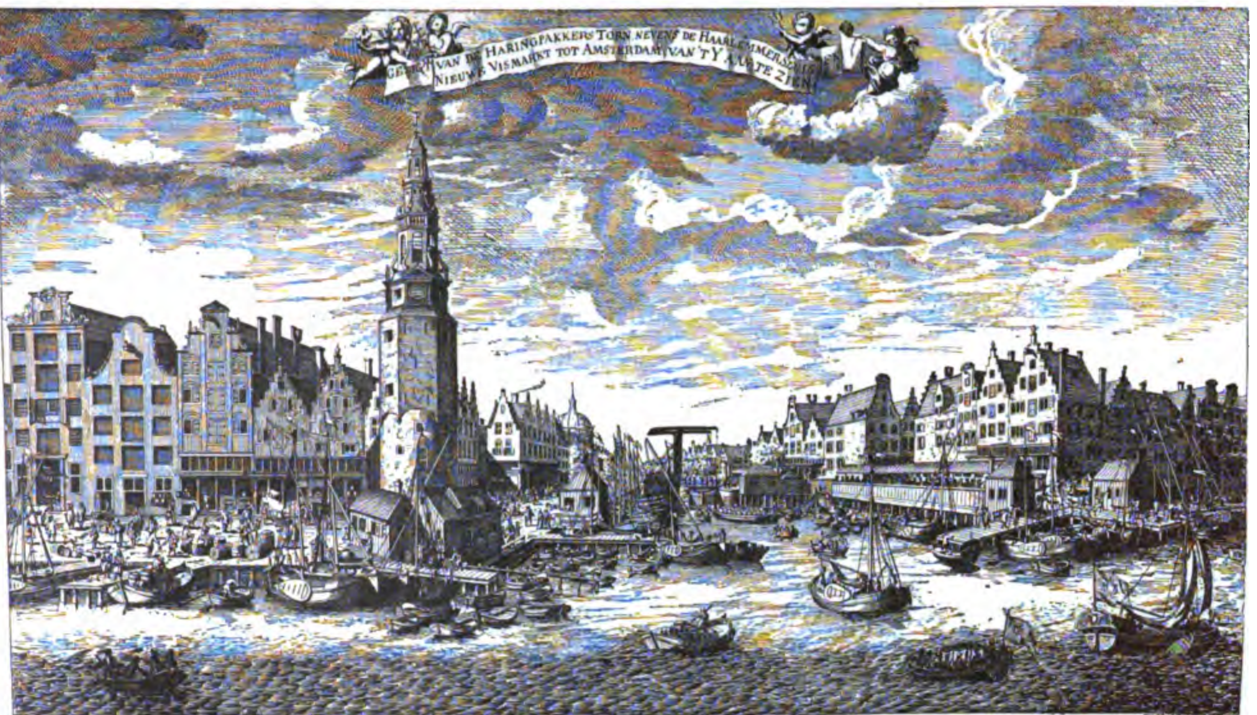
suus ja kauppa lamassa, valtion raha-asiat huonossa kunnossa, velka suuri ja tulot vähentyneet. Useita valtiolle kuuluneita läänejä oli kuninkaan täytynyt antaa liigan johtaville miehille saadakseen heidät puolellensa taipumaan. Henrik IV on Ranskan etevimpien kuninkaiden joukkoon luettava, sillä hänen hallituskautensa aikana perustus laskettiin tämän valtakunnan mahtavuudelle; ja kuninkaan rinnalla mainitaan aina eräs hänen entinen uskontoverinsa, jonka hän korotti *Sullyn* herttuaksi. Monet Henrik IV:nnen uskonveljistä luopuivat hänestä, soimaten tuota entistä johtajaansa petturiksi, mutta tämä mies, vaikka olikin innokas hugenotti, pysyi kuolemaansa saakka hänen uskollisena apumiehenään.

Sullyn käsityksen mukaan »oli maanviljelys ja karjanhoito ne kaksi rintaa, jotka elättivät Ranskaa», jonka vuoksi hän etupäässä harrasti näiden elinkeinojen edistämistä. Hän matkusteli halki Ranskan maakuntien ottaakseen selvää oloista; verot järjestettiin talonpojille helpommiksi, veronkokoojia velvoitettiin tekemään tiliä kokoamistaan veroista, erityinen tuomioistuin asetettiin petollisia virkamiehiä tutkimaan, ja ylimalkaan koetettiin saada aikaan järjestystä, oikeutta ja kohtuutta entisen mielivallan sijaan. Kuningas itse taas harrasti teollisuuden kehittämistä, jonka kautta tehdasliike sai alkunsa; ylellisyystavaroita, joita oli ennen tuotu Italiasta ja Belgiasta, aljettiin nyt itse valmistaa; outoja viljelyskasveja tuotiin maahan; silkkimadon hoitoakin ruvettiin harrastamaan; sisämaan liikkeen edistämiseksi rakennettiin siltoja ja teitä. Henrik IV:nnen tarkoitus oli tehdä Ranska teollisuudenkin alalla muista maista riippumattomaksi, ettei sen tarvitsisi suorittaa Milanolle, Bolognalle ja Hollannin kaupungeille suuria summia teollisuustuotteista, joita sieltä oli totuttu Ranskaan tuomaan. Raha oli säilytettävä omassa maassa. Tämä n. k. merkantiilinen katsantotapa oli tähän aikaan kehittymässä yleiseksi.

Henrik IV tahtoi tehdä Ranskasta myöskin suuren merivallan, perustamalla laivaston ja hankkimalla siirtomaita; Pohjois-Amerikassa hankittiin Kanada, jonne Ranskasta lähteneet siirtolaiset perustivat kaupunkeja, muun muassa Qvebecin, joka nykyään on tärkeä kauppakaupunki; Välimeren rannikoillakin Ranskan laivoja kulki kauppaa varten, sen jälkeen kuin kuningas oli tehnyt Turkin sulttaanin kanssa sopimuksen, jonka mukaan kaikki kristityt kansat saivat tehdä Välimeren itäosissa kauppaa Ranskan suojeluksessa. Joka taholla Ranskassa täten toimitaan nuoruuden innolla ja voimalla samaan aikaan kuin Espanja riutumistaan riutuu. Richelieu ja Mazarin, nuo molemmat suuret valtiomiehet, jatkoivat Henrik IV:nnen alottamaan suuntaan. Olemme jo nähneet, mitenkä Ranska saapi johtavan aseman Europassa kukistamalla Habsburgin hallitsijoiden mahtavuuden, ja samalla sen yhteys yhä lujittuu rajattoman kuninkaanvallan nojassa.

Henrik IV oli toivonut saavansa Ranskalle merten herruuden ja maailmankaupan, mutta hänelle se ei kuitenkaan onnistunut, vaan Hollanti ja Englanti tulivat Ranskan kilpailijoiksi.

Hollanti oli kokonsa puolesta paljon pienempi Europan muita valtioita, mutta saatuaan itsenäisyytensä tunnustetuksi Westfalin rauhassa v. 1648 sen arvo kohosi suurempienkin tasalle. Jo vanhastaan olivat Hollannin kaupungit tärkeät kaupan välittäjinä, mutta nyt ne saivat vielä suuremman merkityksen sen kautta, että Intian kauppa joutui heidän



Amsterdamin satama 1600-luvulla. (Vaskipiirros.)

käsiinsä. Portugalin satamat, joista Hollantilaiset ennen olivat tuoneet siirtomaantavaroita, oli näet Filip II:sen sotien kautta heiltä suljettu, mutta silloin Hollannin kauppiasten laivat lähtivät Intiaan ja anastivat kauppaherruuden siellä; niinpä Ceylonin saari sekä Malabarin ja Koramandelin rannikko joutui heille, Molukit niinikään, Celebes-saarella saatiin kauppapaikkoja ja heidän siirtomaavaltansa pääpaikaksi tuli Jaavan saarelle v. 1619 perustettu Batavian kaupunki. Mutta Hollannin laivat kulkivat muuallakin; ne purjehtivat Suurelle Valtamerelle samaa tietä kuin Magalhaens aikaisemmin, ja tulivat luultavasti ensimmäisinä uuteen maanosaan, jota aljettiin kutsua Uudeksi Hollanniksi; Norjan rannikon edustalla oleville saarille lähetettiin vuosittain laivoja sillin ja silakan pyyntiä varten, Pohjois-Jäämerelle taas purjehti valaanpyytäjiä. Hollantilaiset olivat kauppayhteydessä kaikkien Europan kansojen kanssa, kuljettaen laivoillaan eri maiden tuotteita ja saaden suuria voittoja tästä välityksestä. »Hollannin asukkaat», sanoo eräs tämänaikuinen kirjailija, »imevät kuin mehiläiset mehun kaikista maista: Norja on heidän metsämaansa, Rheinin, Garonnen ja Dordognen rannikot ovat heidän viinatarhansa, Saksa, Espanja ja Irlanti heidän lammaslaitumensa, Preussi ja Puola heidän vilja-aittansa, Intia ja Arabia heidän puutarhansa.» Hansakaupunkien merkitys, jonka suuret löytöretket jo olivat tehneet vähäpätöiseksi, oli 30-vuotisen sodan aikana kokonaan mennyt. Amsterdam oli nyt maailmankaupan pääpaikkana, josta Intian tavarat levisivät ympäri Europan ja jonne rikkauksia kerääntyi kaikista maista.

Sodan vielä Espanjan kanssa kestäessä muodostivat Amsterdamin laivainomistajat v. 1602 kauppaseuran, jonka pääoma oli 6 ½ miljoonaa florinia; tämä n. k. Itä-Intian kauppaseura sai yksinoikeudekseen kaiken Hollannin kaupan Hyväntoivon-niemen ja Japanin välillä olevissa siirtomaissa, joihin nyt ilmestyi kauppakonttooreja toinen toisensa perästä. 60 osakkeenomistajain valitsemaa tirehtööriä hoiti yhtiön asioita, ja varsinainen johto oli yhdellä päätirehtöörillä, jonka määrättävissä myöskin oli sotavoiman käyttäminen, joka oli yhtiön palveluksessa. Itä-Intian kauppaseuraan oli melkein koko Hollannin kauppa keskitetty, ja sen rikkaus kasvoi vuosi vuodelta; 17:nnen vuosisadan puolivälissä osakkeenomistajille jaettiin vähintäin 12 prosenttia heidän liikkeessä olevasta pääomastaan, mutta usein vuosiosinko kohosi paljon suuremmaksi, 63:een prosenttiin asti; osakkeiden arvo nousikin sen vuoksi viiden ja kuudenkertaiseksi alkuperäisestä. — V. 1621 perustettiin Länsi-Intian kauppaseura, joka sai haltuunsa kaupan Afrikan länsirannikolla ja Amerikassa; senkin edistys oli suuremmoinen — jo 13 vuoden perästä oli sillä 800

laivaa —, mutta se ei niin kauaa kestänyt kuin ensinmainitun seuran. Espanjan ja Portugalin valtaa se ei saanut Amerikassa hävitetyksi, vaikka se sitä yritti. — Kaupan kautta virtasi äärettömiä rahasummia Hollantiin, ja Amsterdamin v. 1609 perustettu pankki oli koko maailmassa tunnettu; se antoi lainoja ruhtinaillekin.

Teollisuuskin pääsi Hollannin kaupungeissa entistä suurempaan vauhtiin, sillä sotien aikana oli Brabantista, joka aikaisemmin oli Europan teollisuuden pääpaikkoja, muuttanut Hollantiin paljon teollisuudenharjoittajia.

Tasavaltaisen hallitusmuotonsa puolesta Hollanti erosi muista Europan valtioista, joissa yksinvalta tähän aikaan oli kehittymässä rajatto-



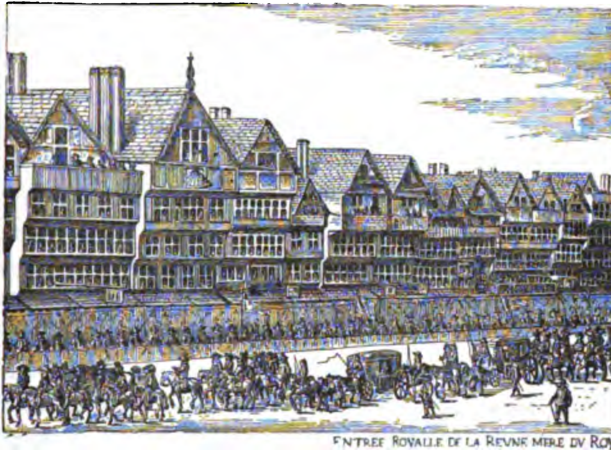
Hollantilaista porvaristoa. Verkakauppiasten ammattikunnan johtajat. (Rembrandtin taulun mukaan.)

maksi. Maa oli jaettuna seitsemään maakuntaan, joilla oli kullakin oma eduskuntansa, mutta maakunnat muodostivat keskenään liittokunnan, jota kaikkien maakuntien edusmiehet edustivat; nämät n. k. *generalstaatit* pitivät Haagissa kokouksiansa, joissa vapaasti keskusteltiin valtion yhteisistä asioista. Eduskunnan ohessa tarvittiin korkeimman vallan edustaja; mutta tämän suhteen oli kaksi puoluetta toistansa vastassa; toinen tahtoi lujempaa ja laajempaa valtaa tälle tasavallan edustajalle eli maaherralle, jossa asemassa Oranian suku oli ollut aina vapaussodan alusta alkaen; toinen taas, n. k. tasavaltalainen puolue, pelkäsi vapauden tämän kautta joutuvan vaaranalaiseksi, varsinkin kun sotaväen ylin johtokin oli maaherralla, minkä vuoksi se puolusti korkeimman vallan edustajaksi arvok-

kainta maistraatin jäsentä. Kukin maakunta valitsi näet n. k. pensionäärejä, ja ensimmäisen ja tärkeimmän maakunnan, Hollannin, valitsemaa kutsuttiin suurpensiönääriksi, joka nimitys johtuu siitä, että hän sai maakunnalta pienen vuotuisen rahapalkkion. Tätä viimemainittua tasavaltalaiset tahtoivat koko tasavallan korkeimmaksi johtajaksi. V. 1650 he pääsivät voitolle, maaherranvirka lakkautettiin ja Juhana de Witt valittiin sijaan; mutta v. 1672 palautettiin taas maaherran arvo, jolloin Oranian prinssi Wilhelm III siksi valittiin.

Filip II:sen voittamattoman armaadan häviö oli myöskin *Englannin* laivoille avannut vapaan pääsön kaikille merille. Elisabetin aikana alkaa Englanti kehittyä kaupan ja teollisuuden maaksi, joihin sen nykyinen suuruus perustuu. Keski-ajalla eivät Englantilaiset vielä olleet tietoisia siitä suunnasta, johon heidän maansa maantieteellinen asema viittasi; kauppaa eivät he harjoittaneet, teollisuuden raaka-aineet, etenkin villa, vietiin Hollannin ja Brabantin kaupunkeihin. Elisabetin aikana on muutos huomattavissa; Englannin laivoja on kulkemassa joka merellä; silloin Drake purjehti maan ympäri, ja hänen matkalta palattuansa kuningatar itse menee hänen laivaansa ja lyö hänet ritariksi; Hawkins, Draken sukulainen, kehitti Englannin eduksi neekerikauppaa, jota ei silloin pidetty häpeällisenä; Frobisher koetti päästä koillista tietä Kiinan yhteyteen; hänellä oli siis sama tuuma, jonka Nordenskjöld vasta meidän päivinämme toteutti; Davis purjehti samaan aikaan Pohjois-Jäämerelle sitä salmea myöten, joka on saanut hänen nimensä; Walter Raleigh taas saattoi ensimmäiset siirtolaiset Atlantin toiselle puolelle, perustaen Virginian. Jo aikaisemmin, Edvard VI:nnen aikana, kaksi rohkeata merisankaria, Willoughby ja Chancellor, olivat lähteneet Skandinavian pohjoisrantoja kiertämään, varustettuina kuninkaan antamilla kirjeillä »kaikille kuninkaille, prinsseille ja herroille, kaikille maailman tuomareille, heidän apumiehilleen, jokaiselle, jolla vaan on arvokkaampi asema missä maassa tahansa äärettömän taivaan kannen alla». Tämän varmempaa päämaalia ei heillä ollut; mutta Chancellor saapui Valkealle merelle Väinä-joen suuhun; kaksi muuta laivaa oli ankara myrsky yllättänyt Norjan rannikolla ja hävittänyt. Moskowan tsaarin virkamiehet lähettivät tästä merkillisestä tulokkaasta tiedon Moskowaan, jonne Chancellor v. 1553 kutsuttiin Iivana IV:nnen julman puheille. Tsaari oli mielissään Englantilaisten tulosta, sillä hän toivoi saavansa valtakuntansa Länsimaiden yhteyteen Jäämeren kautta, kun Itämeren rannikot, ollen ensin Kalparitariston, sitten Ruotsin ja Puolan hallussa, olivat siltä suljetut. Englannissa syntyi kauppaseura Venäjän kauppaa varten, jonka pääpaikka oli Väinä-joen suuhun perus-

tettu Arkangelin kaupunki, ja sen haltuun Iivana julma jätti kaupan koko laajassa valtakunnassaan, vieläpä minkäänlaisia verojakaan vaatimatta. Englantilaiset kauppiaat ostelivat sen johdosta halpaan hintaan Venäjän tavaroita: turkiksia, hunajaa, vahaa, hylkeenrasvaa, kaloja ja kaviaaria;





Lontoo 1600-luvulla. (Vaskipiirros.)

mutta myöskin Kiinan teetä, Persian silkkikankaita ja Intian kalleuksia tuotiin Venäjän kautta. Elisabet lähetti samalle tsaarille kirjeen, jossa hän pyytää hänen suojelustaan Englantilaisille, sillä Hollantilaiset yrittivät myöskin tunkeutua Venäjälle merta myöten ja Italialaiset maitse kilpailemaan Englantilaisten kanssa.

Teollisuus sai myöskin alkunsa Elisabetin aikana, sillä Brabantista lähti Alban ja Parman herttuan väkivaltaa pakoon paljon kauppiaita ja tehtailijoita, jotka panivat alun täällä silkkiteollisuudelle sekä alkoivat valmistaa verkoja ynnä muita kankaita. Lontoon pörssi sai Elisabetin aikana alkunsa, vakuutuslaitoksia perustettiin, ja useita kauppaseuroja syntyi, muun muassa Intian kauppaseura, joka muodostettiin v. 1600 ja vähitellen anasti itselleen melkein koko Itä-Intian.

Karttunut varallisuus, joka johtui vilkastuneesta elämästä, tulee näkyviin aatelismiehen entistä komeammassa asunnossa, hänen puvuissaan ja lisääntyneissä elämäntarpeissaan; mutta rikkautta on kuitenkin kerääntynyt etupäässä kaupunkien asukkaille; sanotaankin Elisabetin kuoltua parlamentin alahuoneen jäsenten olleen kolmea vertaa rikkaampia kuin lordien huoneen jäsenten. Ylellisyyttä alkaa jo ilmaantua suuressa määrässä; varsinkin puvut olivat komeat ja kalliit. Elisabet, jossa oli paljon naisellista turhamaisuutta, jätti vaatevaraston, jossa oli kolme tuhatta hametta. Muodit vaihtelivat tavan takaa. »Sellainen on meidän häilyväisyytemme», sanoo muuan Harrison, »ettei tänään rakasteta muuta kuin espanjalaista muotia, mutta huomenna ei keksitä somempaa ja mieluisampaa kuin ranskalaisia helyjä. Vähän myöhemmin taas ei tavata muuta kuin Saksan kuosin mukaan valmistettuja pukuja. Toisinaan suositaan yleisesti turkkilaista kuosia, toisinaan taas maurilaista pukua, barbareskien tapaan leikattuja hioja ja ranskan malliin tehtyjä lyhyitä housuja.» Tämä kuvaus todistaa varallisuuden ja sen mukana ylellisyyden päässeen Englannissa pitkään mittaan.

Olemme jo ennen nähneet Elisabetin suuren vaikutuksen Europan valtiollisiin seikkoihin, hän kun esiintyi joka maassa protestanttien suojelijana. Mutta Englannin vasta ilmi puhjennut elinvoima ei hänen jälkeensä pääse rauhallisesti kehittymään, sillä nyt alkaa kuninkaanvallan ja parlamentin välillä pitkällinen taistelu, joka melkein kokonaan estää Englantia vaikuttamasta ulkopuolella omaa alaansa silloin kun sen apua olisi tarvittu uskonnollista riitaa lopullisesti ratkaistaessa.

Europan valtiollisen elämän pääpaino oli siis uskonnon sotien kautta siirtynyt Etelä-Europan maista pohjoisiin ja läntisiin valtioihin. Vireyttä, tointa, yritteliäisyyttä ja vaurastumista tavataan näissä maissa Espanjan ja Italian köyhtyessä. Itä-Europan valtiot eivät vielä vaikuttaneet yleiseuropalaisiin asioihin; Puola riutui riutumistaan turmiollisen valtiomuotonsa kautta, Venäjä oli vielä raakalaisvaltio, jota ei Europaan kuuluvaksi luettukaan; Turkki taas, joka islamin uskon tähden oli ainakin pysynyt kristikunnalle vieraana, alkoi sekin jo heikkouden oireita näyttää.

XVI.

Sivistyskatsahdus uskonpuhdistuksen aikakauteen.

Suvaitsemattomuus on yleinen protestanttisella puolella. — Baco Verulamilaisen oppijärjestelmä. — Cartesius. — Spinoza. — Copernicus, Kepler ja Galilei. — Cervantes. — Lope de Vega ja Calderon. — Camoës. — »Salongit» ja Ranskan akatemia. — Shakespeare. — John Milton. — Lutherin merkitys saksalaisen kirjallisuuden alalla. — Kristina kuningattaren aika Ruotsissa. — Suomen yliopiston perustaminen.

Olemme nähneet Italiassa kuudennentoista vuosisadan alkupuolella vallitsevan virkeän kirjallisen ja taiteellisen elämän, joka jo keski-ajalla oli saanut alkunsa, ja täältä se levisi Alppien pohjoispuolelle (ks. luk. III). Saksassa se synnytti uskonpuhdistuksen, joka puolestaan taas antoi uutta vauhtia tieteellisille ja kirjalliselle harrastukselle, Italiassa sitä vastoin tuo humanistinen liike pian kuihtui varsinkin ankaran inkvisitsioonin kautta.

Uskonpuhdistus oli särkenyt katolisen kirkon yhteyden ja vapauttanut ihmishengen siitä ahtaasta ja tympeästä tilasta, jossa tuo kirkko oli sitä pitänyt; protestanttinen katsantotapa oli perustettu vapaalle itsenäiselle tutkistelemiselle, vaikka tätä periaatetta ei protestanttisella tahollakaan suinkaan noudatettu. Protestanttisen kirkon miehet olivat yhtä suvaitsemattomia kuin katolisen kirkon, sillä jokainen piti omaa käsitystänsä kristinopista ainoana oikeana; Luther arvosteli ankarasti toisin ajattelevia, ja vielä suvaitsemattomampi oli Calvin, hän kun esim. poltatti oppineen Servet'n, joka ei hyväksynyt kolminaisuusoppia. Hollannissa syntyi kiivaita riitoja armonvalitsemisopin johdosta, johon vielä liittyi riita oranialaisen ja tasavaltalaisen puolueen välillä, edellinen kun kannatti jyrkkää Augustinuksen katsantotapaa, jälkimmäinen taas Arminiuksen opettamaa miedompaa, joka antoi arvoa ihmisen vapaalle tahdollekin; jaloa isänmaanystävää, 72-vuotiasta Oldenbarneveldt'ia vastaan, joka oli tasavaltalaispuolueen etevin mies, tehtiin syytös ja hänet tuomittiin kuolemaan, koska hän muka oli tahtonut tehdä löyhemmäksi Hollannin liittoa (s. o. hän tahtoi yksityisvaltioille antaa suuremman vallan kuin Oranian puolue) ja Jumalan kirkkoa häirinnyt. Englannin Elisabet julkaisi mitä ankarimpia säädöksiä ei yksin katolilaisia vaan myöskin puritaaneja vastaan. Jokainen kirkkokunta kangistui vähitellen tarkasti määrättyihin

dogmikaavoihin, joista ei saanut poiketa. Mutta kun uusia kirkkokuntia muodostui monta, niin ei saattanut syntyä tuollaista yleistä hengen vapauden kahlehtimista kuin katolisessa kirkossa oli ollut, jonka vuoksi tieteellinen ja kirjallinen elämä pääsi vapaammin kehittymään.

Keski-ajan skolastisen filosofian tarkoitus oli katolisen kirkon opinkappalten selvittäminen ja todistaminen järjen avulla, ja tämän piti tapahtua Aristoteleen laatimain ajatusopin sääntöjen mukaan. Tästä holhuunalaisesta asemasta vapautti filosofian englantilainen *Baco*, joka irroitti sen



Baco Verulamilainen. (Houbrakenin vaskipiirros.)

kokonaan kaikista vanhoista traditsiooneista, johtaen sen omalle itsenäiselle tolalle. Tietoa ei saa perustaa vanhaan juurtuneeseen katsantotapaan, eikä jonkun suuren filosofin auktoriteettiin, sanoo Baco, vaan totuuden etsijän täytyy hyljätä kaikki vanhat ennen muodostetut periaatteet, sillä ne ovat vaan mielikuvituksen tuotteita, jotka johtavat harhaan; mutta sen sijaan on hänen tosiseikoissa pysyminen. »Yksi ainoa koe», sanoo hän, »on kylliksi tekemään tuhat väittelyä tyhjäksi.» Baco antaa tarkkoja sääntöjä, miten on meneteltävä oikean tiedon saavuttamiseksi. Ilmiöitä oppii ihminen aistiensa avulla ja kokeilla tuntemaan, mutta täten

saadut tosiasiat hän sitten järjestää ja ryhmittää, joten niistä muodostuu yleisiä aksioomeja ja lakeja. Tuota menettelytapaa sanotaan induktiiviseksi, ja etupäässä luonnontieteissä sitä käytetään. Filosofian tuleekin Bacon käsityksen mukaan olla pääasiallisesti luonnon filosofiaa ja sen muut osat tähän vaan liittyvät. Bacon suuri merkitys on juuri kokeiluun ja havaintoon perustuvan metoodin selvittämisessä. Tiedämmehän, mikä merkitys meidänkin aikanamme on kokeisiin perustuvilla keksinnöillä.

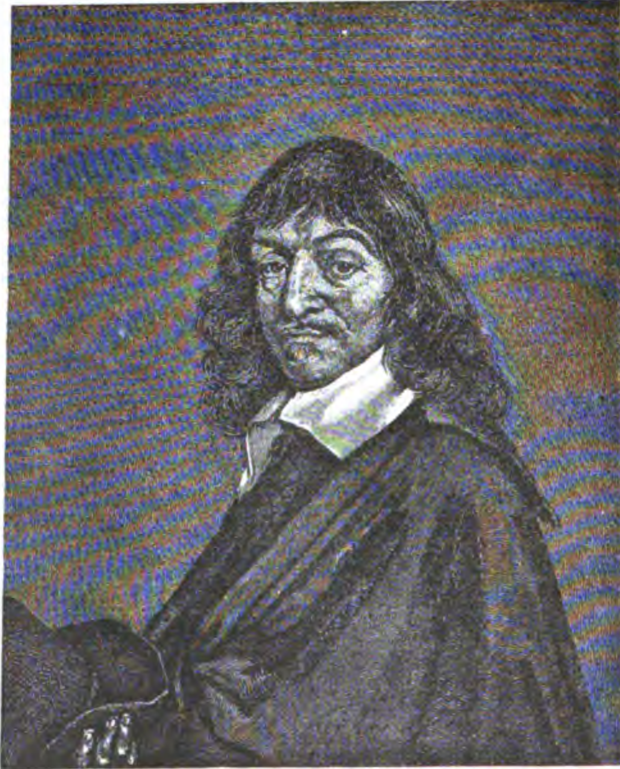
Frans Baco syntyi Lontoossa v. 1561 ja kuoli v. 1626. Paitsi filosofina on hän tunnettu etevänä valtiomiehenä, ollen valtiokanslerina Elisabetin seuraajan Jaakko I:sen aikana. Mutta tässä hän osotti huonoja luonteenominaisuuksia, nimittäin ahneutta, ja rahoja saadakseen hän käytti vääriä keinoja. Hän korotettiin Verulamin kreiviksikin, mutta myöhemmin hän tuomittiin syylliseksi petokseen ja kiskomiseen.

Samoin kuin Baco, niin *René Descartes* eli *Cartesius* hylkää kokonaan ennakkoluulot ja vanhat totuudet. Mutta muuten he kokonaan eroavat toisistaan, sillä Bacon käsityksen mukaan tietojen pohja on laaja ulkomaailma kaikkine ilmiöineen, jota vastoin Cartesiuksen on ihmisjärki. Lähtiessään totuutta etsimään ihmisen täytyy epäillä kaikkea, sillä emme saata täysin todellisena pitää mitäkään, koska emme tunne ilmiöiden todellista luonnetta. Mutta, sanoo Cartesius, vaikka ihminen kaikkea muuta epäileekin, niin yhtä ei hän saata epäillä, nimittäin omaa ajatustaan, ja ajatuksen olemassa-olosta johtuu myöskin ihmisen oma olemassa-olo. »Koska ajattelen, sen vuoksi olen» *(Cogito, ergo sum)*, on tuo kuuluisa lauselma, joka on Cartesiuksen oppijärjestelmän pohjana, ja jolle kaikki tiedot rakentuvat. Hänen väitteitänsä on kyllä todistettu vääriksi, mutta filosofia on yleiseksi lähtökohdaksi omistanut epäilyksen, josta Cartesiuskin lähti.

Cartesius oli ranskalainen ja syntyi v. 1596; jesuiittain koulussa jonkun aikaa oltuaan hän kulki seikkailijana Hollannissa ja Saksassa, ottaen muun muassa osaa 30-vuotiseen sotaan. Mutta sitten hän asettui Hollantiin, josta hän kuitenkin 20 vuoden perästä lähti Ruotsiin, kun Kristina kuningatar kiihkeästi pyysi häntä hoviinsa Tukholmaan. Täällä hän v. 1650 kuoli. Myöskin matematiikan, geometrian ja fysiikan alalla Cartesius teki useita uusia keksintöjä; hän määritteli esim. valon taittumisen ilmiöstä johtuvat lait.

Cartesiuksen opinsuuntaa pidettiin yleiseen kerettiläisenä, jota tuli välttää, ja sitä kiellettiin opettamasta (esim. Turun yliopistossa); mutta hänen oppinsa levisi kuitenkin ja voitti alaa, niinkuin entistä kehittyneemmät aatteet ainakin. Kuuluisin hänen suuntansa miehistä on juu-

talainen *Baruch Spinoza,* joka syntyi v. 1632 Hollannissa ja kuoli v. 1677. Hänen kansalaisensa vihasivat häntä, koska hän filosofisissa mietelmissään oli joutunut heidän uskonnostaan suuresti poikkeavalle kannalle, ja sulkivat hänet yhteydestään; kerrotaanpa että joku intohimoinen mies aikoi murhatakin hänet. Vaatimattomissa oloissa eläen hän sai toimeentulonsa hiomalla lasia kiikareihin ja mikroskooppeihin. — Spinozan



Descartes. (Frans Hals'in maalauksen mukaan.)

todistamistapa on on samanlaatuinen kuin Cartesiuksen, mutta hän antoi sille geometriassa käytetyn muodon. Hän laati määritelmiä ja aksioomeja, joita hän pitää todistamatta varmasti tosina ja joihin hän todistelunsa perustaa. Sellainen määritelmä on esim. substanssi, joka ei välttämättömästi edellytä mitäkään muuta, josta sen täytyisi johtua. Tällainen substanssi on myöskin Jumala; hänet Spinoza käsittää ikäänkuin maailman sieluksi; »kaikki mitä on olemassa», sanoo hän, »on Jumalassa, eikä

mitäkään saata olla eikä olevaksi käsittää ilman Jumalaa». Jumala on siis maailman sisällä, eikä siitä erotettuna. Tällaista katsantotapaa sanotaan panteismiksi.

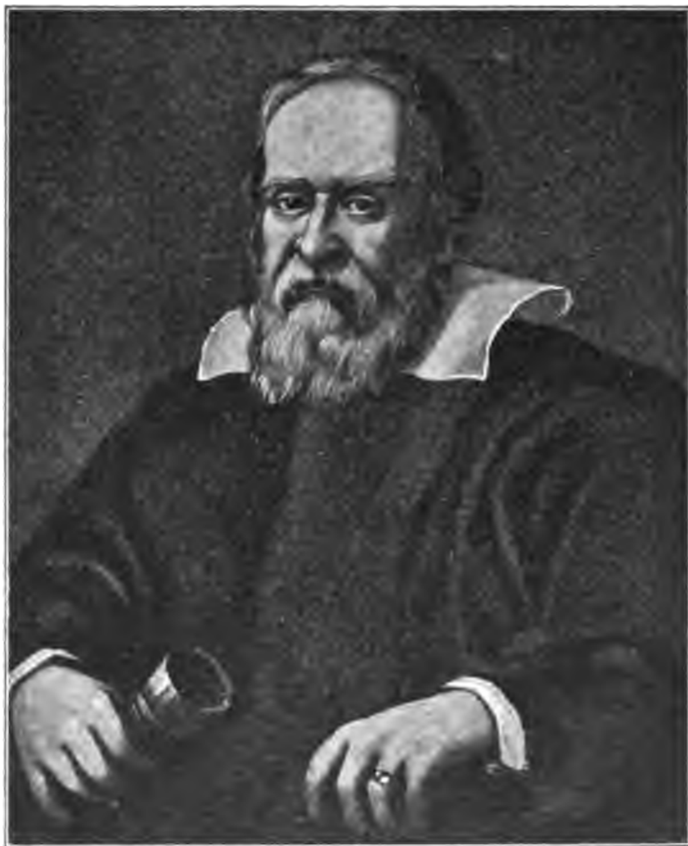
Luonnosta ja siinä vallitsevista laeista saatiin niinikään vähitellen entisestään poikkeava ja oikeampi tieto; niinpä käsitys maan pallomaisesta muodosta oli tullut täysin todistetuksi sen kautta, että maan ympäri



Spinoza. (Vaskipiirros.)

purjehdittiin; mutta maapallon asemasta maailman avaruudessa oltiin sen jälkeen vielä keski-aikaisella Ptolemaioksen kannalla; uskottiin näet, että se oli liikkumaton, mutta aurinko ja muut planeetit liikkuivat sen ympäri. Puolalainen *Nikolaus Kopernicus,* joka eli 16:nnella vuosisadalla, alkoi ensiksi väittää, että aurinko on avaruudessa liikkumaton keskusta, jonka ympäri maa ja muut planeetit kiertävät; würtembergiläinen *Kepler,* joka oli sekä keisari Rudolf II:sen että myöhemmin

Wallensteinin astronoomina, keksi kolme planeettien liikuntoa koskevaa kuuluisaa lakia, joita vieläkin kutsutaan hänen nimensä mukaan Keplerin laeiksi. Tällaisia uusia mielipiteitä pidettiin kuitenkin, varsinkin katolisissa maissa, vaarallisina ja harhaoppisina, joita ei saanut julistaa.



Galilei. (Sustermansin maalaama taulu.)

Niinpä oppinut toskanalainen *Galilei,* jolla oli samat mielipiteet maan asemasta, syytettynä harhaopista, haastettiin 69 vanhana ukkona inkvisitsioonin eteen, jossa hän välttääkseen roviolla polttamista luopui väitteistään. »Ja kuitenkin se liikkuu» *(e pur si muove)* huudahti hän lähtiessään oikeussalista. Galilei oli suurimpia tiedemiehiä fysiikan ja astronomian alalla; hän keksi teleskoopin, jolla etäisiä taivaankappaleita tähystellään; Venuksen eri muodoista, Jupiterin kuista, auringon pilkuista

y. m. hän teki havainnoita. — Uusien keksintöjen johdosta voitiin entistä täsmällisemmin määrätä ajanlasku; ilmestyikin uusi kalenteri, jota nimitetään gregorianiseksi paavi Gregorius XIII:nnen mukaan, koska hän sen toimitti v. 1582. Se tuli entisen julianisen kalenterin asemasta vähitellen käytäntöön kaikissa Europan maissa paitsi Venäjällä, jossa »vanhaa lukua» vieläkin seurataan. — Suomessa »uutta lukua» aljettiin seurata v. 1753.

Valtiollisen suuruuden mukana alkaa kansoissa tavallisesti myöskin vilkas kirjallinen elämä, sillä kirjallisuudessa tuo suuruuden tunne ikäänkuin puhkeaa ilmi, niinkuin Kreikassa persialais-sotien jälkeen. Toisinaan kirjallinen elämä jatkuu vielä valtiollisen mahtavuuden hävittyäkin; niinpä kirjallisuuden loiston aika Espanjassa alkaa Filip II:sen loppuaikana, jolloin maan valtiollinen mahtavuus jo oli häviämässä, ja jatkuu seuraavien kuninkaitten aikana. Sen kirjallisuutta on tällä ajalla edustamassa etupäässä kolme miestä, jotka eivät ainoastaan Espanjassa ole suurta mainetta saavuttaneet, vaan jotka luetaan maailman suurten kirjailijain joukkoon. *Michel Cervantes de Saavedra* on tullut kuuluksi *Don Quixoten* kirjoittajana. Se on romaani, jossa hän tekee naurunalaiseksi ritarielämän seikkailut, joita vielä hänen aikanaan kirjallisuudessa esitettiin. Don Quixote, teoksen sankari, on seikkailuja haluava ritari, joka kiihtyneessä mielikuvituksessaan luulee tuulimyllyjä jättiläisiksi ja rupeaa niitä vastaan taistelemaan; hän edustaa tuota mennyttä, elähtänyttä ritarisuutta, joka ei enää soveltunut silloisiin oloihin; hänen aseenkantajansa Sancho Pansa taas on järki-ihminen, joka tahtoo elää rauhassa ja elämätään nauttia. Tällä teoksella Cervantes sai aikaan käänteen kirjallisuudessa, sillä se teki lopun keski-ajalta johtuneesta ritarikirjallisuudesta; mutta hän loi siitä samassa mestariteoksen, jonka arvo kaikkina aikoina tunnustetaan. Jo tekijän eläessä myytiin sitä 30,000 kappaletta, joka oli tavaton lukumäärä sen ajan oloissa; myöhemmin se on käännetty melkein kaikille sivistyskielille, monille kielille on useitakin eri käännöksiä toimitettu. Kuinka yleisesti tunnettu se heti ilmestyttyään oli, todistaa seuraava kertomus. Kuningas Filip III näki kerran palatsinsa palkongilta, miten muuan ylioppilas kävellessään luki jotakuta kirjaa, mutta tavan takaa hän keskeytti lukemisen, hyppäsi korkealle ilmaan, levitti kätensä ja purskahti leveään nauruun. Katseltuaan tätä jonkun aikaa, sanoi kuningas: »Tuo ylioppilas on varmaankin hupsu tai lukee hän Don Quixotea». — Cervantes'in elämä oli onneton. Hän syntyi v. 1547, otti osaa Filip II:sen sotiin, menettäen Lepanton tappelussa vasem-

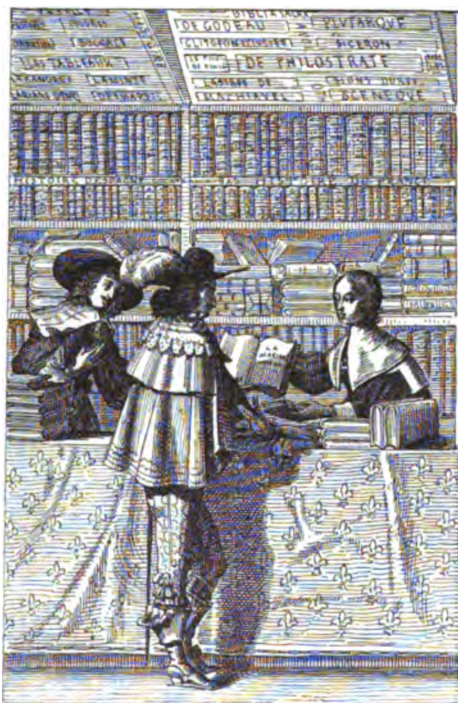
man käsivartensa ja joutui myöhemmin Algierin merirosvojen vangiksi. Päästyään takaisin Espanjaan sai hän pienen viran Sevillassa, jolloin hän nälän ja puutteen ahdistamana kirjoitti yllämainitun teoksensa. Hän kuoli v. 1616.

Samanaikuinen oli mainio näytelmänkirjoittaja *Lope de Vega*, joka syntyi v. 1562. 5-vuotiaana hän jo osasi sekä latinan että espanjankielet ja 11-vuotiaana hän kirjoitti ensimmäisen näytelmänsä. Lope de Vega on kirjoittanut useampia draamoja kuin kenenkään muun henkilön tiedetään kirjoittaneen; itse hän sanoo niiden luvun 1500:ksi, mutta eräs tutkija sanoo niitä olleen 1800 sekä vielä lisäksi pienempiä kappaleita. Kaikissa tulee esille espanjalainen kansallistunto ja ylpeys sekä kirkollinen oikeaoppisuus, jonka vuoksi Lope de Vega on Espanjan kansan hengen ja uskonnollisen katsantokannan todellinen ilmaisija. Hän kuoli v. 1635. Hänen rinnallaan on *Calderon de la Barca* saavuttanut vielä suuremman maineen; 108 näytelmää hän on jättänyt jälkeensä. Uskonnollisia aiheita Calderonkin mielellään käsittelee ja tosi-espanjalaisella tavalla; inkvisitsiooni on hänestä luvallinen, kerettiläisten vainoamista hän puolustaa. Kaikkia asioita hän katselee ja arvostelee uskonnon kannalta, mutta antaa niille syvän runollisen leiman. Eräs arvostelija kutsuu häntä »merkillisimmäksi kristikunnan runoilijoista». Calderon syntyi v. 1600 ja kuoli v. 1681.

16:nnella vuosisadalla oli Portugalillakin suuri runoilija, joka on saavuttanut maailmanmaineen, *Luis de Camôes*, joka syntyi v. 1525. Seikkailuja ja kurjuutta oli hänenkin elämänsä täynnä alusta loppuun, niinkuin Cervantes'in. Sotamiehenä palvellessaan osotti hän urhoollisuutta taistelussa Marokon Maureja vastaan, jossa hän menetti toisen silmänsäkin; v. 1553 hän lähti Itä-Intiaan onneansa koettamaan, ja täällä hän kirjoitti epoksensa »*Os Lusiadas*», joka hänelle kuuluisuuden on tuottanut. Siinä Camôes laulaa Lusiadein, s. o. Lusitanein eli Portugalilaisten, suuruudenajan tärkeimmästä tapahtumasta, Vasco da Gaman matkasta Intiaan. Kreikan ja Rooman runoilijoiden tapaan hän antaa vanhojen jumalien, Mars'in, Venuksen, Bachuksen y. m. esiintyä tapahtumiin vaikuttamassa. Palattuaan kotimaahansa julkaisi hän runonsa, omistaen alkulauseessa ne kuningas Sebastianille, joka myönsi hänelle 25 taalerin suuruisen vuotuisen eläkkeen. Runoilijan toimeentulo oli niin niukka, että hän olisi kuollut nälkään, ellei eräs uskollinen palvelija, jonka hän oli tuonut muassaan Intiasta, olisi öisin käynyt herralleen kaduilla kerjäämässä. Camôes kuoli v. 1579 eräässä sairashuoneessa, mutta 16 vuotta sen jälkeen hänelle pystytettiin muistopatsas. »Hän oli pyytänyt leipää,

mutta hänelle annettiin kivi», sanottiin myöhemmin Camões'in onnetonta elämää muisteltaessa.

Uskonsotien jälkeen alkaa myöskin Ranskassa kirjallinen elämä elpyä, vaikka siellä ei vielä esiinny maailmankuuluja neromiehiä. Muutamia nerokkaita naisia Pariisin ylhäisöstä asettui kirjallisen liikkeen johtoon; tunnetuin heistä on eräs Rambouillet'in markiisitar, jonka »salonki» oli nerokkaiden kokouspaikka. Ennen pitkää muodostui Pariisissa useita



Kirjakauppa Pariisissa Ludvig XIII:nnen aikana. (Abr. Bossen vaskipiirroksesta.)

muitakin »salonkeja», joihin kirjallisuutta harrastavia henkilöitä kokoontui keskustelemaan ilmestyneistä teoksista tai lukemaan itse sepittämiään runoja. Richelieu, joka ulotutti hallituksen vallan kaikkialle, tahtoi saada myöskin kirjallisen elämän hallituksen suojaan ja samassa sen holhouksen alle. Hänen esityksestään perustettiin v. 1635 *Ranskan Akatemia*, johon kutsuttiin 40 opistaan tunnettua jäsentä; heidän tuli kehittää ranskankieltä, selvitellen kunkin sanan merkitystä; he lausuivat arvostelunsa kaunokirjallisista teoksista, jotka ilmestyivät, ja määräsivät siten koko kirjallisen elämän suunnan. Ulkomuoto: puhdas kieli, sujuva esitys-

tapa ja runoudessa säännöllinen runomitta, oli tärkein seikka, jonka se otti huomioon; vanhan Rooman kirjailijat olivat malliksi otettavat. Tähän suuntaan alkoi Ranskan kirjallisuus kehittyä, ja jo 16:nnen sataluvun alkupuoliskolla on siellä useita huomatuita kirjailijoita; silloin



Shakespeare. (Vaskipiirros Shakespearen teosten ensi painoksesta 1623.)

suuri murhenäytelmien kirjoittaja *Pierre Corneille,* joka otti useat aiheensakin muinaisajasta, julkaisi monia eteviä kappaleitaan; tähän aikaan niinikään *Pascal* kirjoitti syvämietteiset »Mietelmänsä» (Pensées) kristinopin puolustukseksi. Mutta vasta Ludvig XIV:nnen hallituskausi on Ranskan kirjallisuuden klassillinen aika.

Kuuluisin tämän ajan ja kaikkien aikojen draamallisista runoilijoista oli Englannissa, nimittäin *William Shakespeare*, joka syntyi v. 1564 ja kuoli v. 1616. Hänen näytelmänsä eivät kuulu yksinomaan hänen omalle ajalleen, vaan niitä luetaan ja näytellään vieläkin, ja kaikki sivistyskansat ovat kääntäneet tai kääntävät niitä omalle kielelleen. Hänen näytelmissään esiintyy nimittäin ihminen hyveineen, heikkouksineen ja muine ominaisuuksineen sellaisena kuin hän aina on ollut ja tulee olemaan; hän kuvailee ihmisluonnetta, siinä vallitsevia tunteita ja intohimoja, osottaen, miten ne vaikuttavat ihmisen omaan kohtaloon. »Ihmisellä on itsellään sisässään taivas ja helvetti, — se on siveellinen keskusta, jonka ympärillä Shakespearen runot liikkuvat.» »Ihmissydän on hänellä a ja o.» Hänen kuvailemainsa henkilöiden luonteet ovat luonnollisia, erilaiset ominaisuudet ovat oikeassa suhteessa toisiinsa, hyvää ja huonoa todellisuutta vastaavalla mitalla yhteen sovitettu, joten jokaisesta muodostuu luonnollinen sopusuhtainen ihminen. Hänen teoksensa ovat sen vuoksi »peili, jossa koko maailma ja ihmiskunta kuvastuu». Aiheet näytelmiinsä Shakespeare otti etupäässä historiasta; varsinkin Englannin keski-ajan kuninkaita hän kuvailee, mutta myöskin Julius Caesaria, Antoniusta ja Kleopatraa, Tanskan prinssiä Hamletia ynnä muita.

Shakespeare kirjoitti näytelmänsä uskonriitojen aikana, mutta ajan uskonnollinen kiihko ei niihin ole jälkeä jättänyt. *John Milton* taas, joka syntyi v. 1608, on uskonnollinen runoilija. Hän oli harras puritaani, mutta kirjoitti valtiollisistakin asioista, esim. »Puolustuksen Englannin kansan puolesta», jossa hän esittää kansan oikeuden olevan rangaista petollista tyrannia. Tämä syntyi sen johdosta, että muuan oppinut ranskalainen oli solvaissut Englantilaisia kuninkaansa Kaarle I:sen mestaamisesta. Valtiolliseen elämäänkin Milton otti osaa, ollen valtiosihteerinä tasavallan aikana; mutta kun Stuartit v. 1660 taas kutsuttiin hallitukseen, vangittiin hän ja hänen kirjoituksensa poltettiin. Myöhemmin hän kuitenkin pääsi vapaaksi ja ryhtyi nyt suuremmoiseen runoaiheeseensa käsiksi, jota hän jo nuorena oli mielessään pitänyt. »Kadotetussa paratiisissa», joka on jaettu 12:teen runoon, hän laulaa syntiinlankeemuksesta, rohkealla mielikuvituksella kuvaten saatanan, helvetin, paratiisin ja ensimmäisen ihmisparin. Tämä on, niinkuin Danten mainio teos, »jumalallinen komedia», mutta protestanttisen hengen mukaisesti kirjoitettu. Myöhemmin Milton kirjoitti edellisen jatkoksi »Jälleen voitettu paratiisi»-nimisen runosarjan, jossa kerrotaan Kristuksen kiusaamisesta korvessa. Milton kuoli v. 1674.

Saksan kirjailijoista ovat uskonpuhdistajat tärkeimmät; varsinkin Lutherin kirjoitusten kautta saksankieli suuresti kehittyi. Taiderunoudessakin sitä aljettiin käyttää, mutta vasta 18:nnen vuosisadan loppupuolella Saksan suuret runoilijat elivät.

Ruotsissakin syntyi sen mahtavuuteen kohottua vilkas tieteellinen ja kirjallinen elämä, varsinkin Kristina kuningattaren aikana, jonka hovi muodostui sen keskustaksi. Itse hän oli aikansa oppineimpia naisia, osasi puhua kymmentä eri kieltä ja oli perehtynyt useaan taiteeseen. Kyllästyneenä hallitustoimiin, jotka eivät häntä milloinkaan olleet miellyttäneet, hän vihdoin luopui niistä ja lähti tieteiden ja taiteiden maahan Italiaan, jossa hän kääntyi katoliseen uskoon. Ruotsin runouden isä *Yrjö Stiernhjelm* eli hänen aikanaan; piispa *Olavi Rudbeck* koetti tutkimuksillaan luoda Ruotsille niin suurta menneisyyttä kuin suinkin. *Juhana Messenius* on tunnettu historiankirjoittajana; muun muassa hän »riimikronikassaan» esittää Suomen vaiheet vanhimmista ajoista omaan aikaansa asti. Syytettynä valtiollisista vehkeistä ja katolisista harrastuksista hän kauan aikaa oli vankina Kajaanin linnassa. *Juhana Stiernhöök* oli kuuluisa lakimies. Mutta myöskin ulkomaalaisia Kristina kutsui hoviinsa; niinkuin yllä on mainittu, Cartesius oli siellä elämänsä viimeiset vuodet, ja hollantilainen valtio-opin tutkija ja kansainvälisen oikeustieteen luoja *Hugo Grotius* oleskeli myöskin Tukholmassa, niinikään eräs ranskalainen lääkäri *Bourdelot* y. m.

Suomikin sai osansa tästä Kristinan aikaisesta opin ja valistuksen harrastuksesta; täällä vaikutti valistuksenkin hyväksi monessa suhteessa meidän maamme historiassa muistettava kreivi *Pietari Brahe,* joka oli Suomen kenraalikuvernöörinä vv. 1637—1640 ja toisen kerran vv. 1648—1654, sekä hänen rinnallaan *Isak Rothovius,* joka oli Turun piispana vv. 1627—1652. He olivat molemmat Ruotsista kotoisin, mutta perehtyivät täydellisesti maamme oloihin ja käyttivät vaikutusvaltaista asemaansa niitä parantaakseen. He olivat tulleet tuntemaan kansassa vallitsevan sivistyksen puutteen ja raakuuden sekä virkamiesten kunnottomuuden, epärehellisyyden ja taitamattomuuden. Pietari Brahe teki monta pitkää matkaa Suomen etäisimpiin seutuihin asti, ottaen siten selvän maan tilasta; Rothovius taas sai tietoja etupäässä papiston kautta. Monilukuiset kirjeet, joita he lähettivät Ruotsin hallitukselle, ovat todistuksena heidän tiedoistaan ja huolenpidostaan. Liian pieni sivistysmäärä oli etupäässä syynä moniin epäkohtiin, niin he arvelivat, sillä maassa ei ollut muuta kuin alkeiskouluja, joissa voitiin saada oppia. Korkein oppilaitos oli Turun katedraalikoulu, joka v. 1630 Rothoviuksen toimesta oli laajennettu

kymnaasiksi. Brahe ehdotteli sen vuoksi, että Suomeen perustettaisiin yliopisto, sillä ainoastaan sen kautta voitaisiin toivoa saatavan parempia virkamiehiä; harvat vaan saattoivat näet saada ulkomaiden yliopistoissa



Kristina kuningatar. (Ranskalaisen Bourdonin taulun mukaan.)

korkeampaa opetusta. Hallitus antoikin hänen ehdotukseensa suostumuksen, ja v. 1640 Heinäkuun 15 p:nä vihittiin Turun yliopisto tärkeään toimeensa. »Maailman alusta asti ei Suomen kansa ole saanut nauttia sellaista hyvyyttä», sanoo Rothovius papistolle lähettämässään kiertokirjeessä, jossa kehotetaan viettämään tätä päivää juhlapäivänä koko

maassa. Alussa yliopisto työskenteli ahtaissa oloissa; ylioppilasluku oli ensi vuonna 44, mutta jo kahta vuotta myöhemmin 300, joista kuitenkin suurin osa oli ruotsalaisia. Yhdeksästä osakunnasta, johon ylioppilaat muiden yliopistojen tapaan jakaantuivat, oli ainoastaan 3 suomalaista, mutta 6 ruotsalaista; samoin suurin osa opettajista oli Ruotsista kotoisin.



Pietari Brahe. (Hänen Ristiinan kirkkoon lahjoittamansa taulun mukaan.)

Koko Suomen aatteellinen ja henkinen elämä alkaa nyt liikkua yliopiston suojassa, ja sama oppilaitos on yhäti pysynyt sen henkisenä keskustana. Alusta alkaen oli siinä useita eteviä miehiä; niinpä *Eskillus Petraeus,* ensimmäinen rehtori, vaikka Ruotsista kotoisin, oli perehtynyt suomenkieleen siihen määrään, että hän otti osaa raamatun suomentamiseen ja kirjoitti suomen kieliopin; *Mikael Vexionius* oli historian, filosofian ja

lakitieteen taitava opettaja ja julkaisi niissä aineissa tieteellisiä kirjoituksia; *Martin Stodius* oli itämaisten kielten professori. Opistaan ja valtiollisesta toiminnastaan tunnettu on *Juhana Terserus,* joka v. 1658 tuli Turun piispaksi; häntä syytettiin myöhemmin vääräoppisuudesta, hän kun muutamassa julkaisemassaan katkismuksessa oli vähän poikennut



Pietari Brahen puoliso Kristina Katarina, o. s. Stenbeck. (Ristiinan kirkossa olevan taulun mukaan.)

entisistä selityksistä. Oikeaoppisuudesta pidettiin näet orjallisesti kiinni, jonka vuoksi Terserus tuomittiin virkansa menettäneeksi; siihen vaikuttivat myöskin valtiolliset syyt, hän kun puolustamalla kiihkeästi reduktsioonia oli suututtanut aateliston.

Vilkkaamman tieteellisen ja kirjallisen toiminnan vuoksi, joka maassa syntyi yliopiston perustamisen johdosta, perustettiin Turkuun v. 1642

ensimmäinen kirjapaino. Kirjastoonsa alun taas sai Turun yliopisto Tanskan sodasta saaliina tuodun Aarhusin piispan kirjastosta, jonka Stålhandsken leski sille lahjoitti. Latinankieli tuli Suomenkin yliopistossa tieteen ja opin kieleksi, mutta muuten käytettiin ruotsinkieltä, joka yhä



Rothovius. (Turun tuomiokapitulissa olevan taulun mukaan.)

enemmän alkoi tähän aikaan Suomessa voittaa alaa. Aatelisto oleskeli entistä enemmän Ruotsissa, jossa se ruotsalaistui, virkamiehet taas heittivät kouluissa ja yliopistossa suomalaisuutensa. Suomalaisia nimiäkään eivät opin tielle antautuvat enää pidä, vaan muuttavat ne kokonaan tai muodostavat ne kreikan- tai latinankielen mukaisiksi; useimmat *-us* ja *-ander*-päätteisistä nimistä ovat alkuaan tältä ajalta. Suomen kansaa ei

kuitenkaan unohdettu, vaan hankittiin sillekin uskonnollista kirjallisuutta, ja pari vuotta yliopiston avaamisen jälkeen raamatunkäännöskin saatiin suomeksi v. 1642; sen toimitti komitea, johon kuului kaksi yliopiston professoria, jo mainitut Petraeus ja Stodius, sekä Maskun kirkkoherra Henrik Hoffman ja Piikkiön kirkkoherra Gregorius Favorinus. Muussa kuin uskonnollisessa kirjallisuudessa ei suomenkieltä käytetty, lukuunottamatta paria maanlain suomennosta, joita ei kuitenkaan painosta julkaistu. Suomenkieli jäi rahvaan kieleksi, josta se vasta meidän aikanamme on päässyt sivistyskieleksi kohoamaan.

XVII.

Ludvig XIV:nnen hallitus Ranskassa.

Hallitsijoiden valta kehittyy rajattomaksi. — Ranskan herrat koettavat saada entisen valta-asemansa. — Hugenotit. — Richelieu'n päämaali. — Hugenotit menettävät itsenäisen asemansa. — Aatelisherrat masennetaan. — Säätykokoukset. — Parlamentti. — Intendentit. — Mazarin. — *La fronde*-kapina. — Ludvig XIV hallitsee itse. — Hänen käsityksensä hallitsijan asemasta ja tehtävästä. — Kuninkaan hovi Versailles'ssa. — Kuninkaan kunnioitus. — Kirjailijat ja taiteilijat. — Colbert. — Hänen kansallistaloudellinen katsantokantansa. — Maanviljelys ja teollisuus. — Kauppa. — Louvois ja sotalaitos. — Ranskan mahtavuus.

Kun uskonnon asiat olivat lakanneet ihmisten mieliä kiihottamasta ja valtiomiehet jättäneet ne huomioon ottamatta politiikkaa määrättäessä, palautuvat valtiolliset harrastukset entiseen asemaansa, josta vasta mainitut kysymykset olivat ne vieroittaneet. Valtioyhteyden aikaansaaminen lujan hallitsijanvallan turvissa oli ollut keski-ajan jälkimmäiseltä puoliskolta alkaen yleisenä harrastuksena useimmissa Europan maissa; ja uskonsotien päätyttyä tuo kehitys taas jatkuu ja pääsee päämaaliinsa. Ranska varsinkin vaurastuu lujaksi ja voimakkaaksi valtioksi, joka saapi joksikin ajaksi johdon Europassa.

Henrik IV, saatuansa valtakuntaansa rauhan, alkoi jo työskennellä mainittuun suuntaan, mutta kun erään uskonkiihkoisen miehen, Ravaillacin, tikari v. 1610 teki lopun hänen elämästään, seurasi taas levottomia aikoja; puoli vuosisataa — Henrik IV:nnen kuolemasta v:teen 1661,

jolloin Ludvig XIV itse ryhtyi hallitukseen — on täynnä riitoja ja vehkeilyjä, mutta entiset olot kuitenkin kukistuvat ja uusia muodostetaan sijaan; vihdoin v. 1661 ovat kaikki erikoisvoimat muserretut, ja kuningasvalta on kaikkien perijänä kohonnut korkeimmilleen.

Ranskan suuret herrat, jotka hugenottisotien aikana olivat tottuneet mielivaltaisesti toimimaan, esiintyivät Henrik IV:nnen kuoltua suurilla vaatimuksilla, joita heikko holhojahallitus, leskikuningatar Maria di Medicin ja vähäpätöisten ministerien johtamana, ei kyennyt vastustamaan. Päinvastoin hallituksen menettelytapa vaan kiihotti heitä, se kun suurilla rahasummilla koetti heitä suostuttaa; niinpä Condén prinssi sai 200,000 ecu'tä, joka erään kapinan jäljestä korotettiin 450,000:teen, ynnä suuren kartanon Pariisissa sekä Clermont'in kreivikunnan; Soissons'in kreivi ja Bouillon'in herttua saivat kumpikin yhtä suuren summan j. n. e. Mutta siitä huolimatta he yhä vehkeilivät, sillä »kuninkaitten aika oli mennyt», sanoivat he, »ja herrojen aika tullut». Ludvig XI:nnen ja liigan ajat näyttivät uudistuvan; mutta ajanpitkään herrat eivät kuitenkaan voineet samaa mahtia enää osottaa.

Toinen levoton aines valtakunnassa olivat hugenotit, jotka Nantes'in säännön mukaan pitivät hallussaan pari sataa varustettua paikkaa. He olivat niinikään järjestäneet sekä kirkollisen hallintonsa että puolueasemansa niin erikoiseksi ja itsenäiseksi, että he muodostivat ikäänkuin valtion valtiossa; heidän 806 kirkkokuntaansa oli jaettu piirikuntiin ja nämä taas 16:teen provinsiin, joita johti valitut konsistoorien ja synoodien jäsenet, niinkuin Calvinin kirkossa oli tavallista. Koko Ranskan reformeerattua kirkkoa taas edusti kansallis-synoodi, joka kokoontui aina kolmen vuoden kuluttua. Hugenoteilla oli omat sotajoukkonsa, he ajoivat omaa politiikkaansa ja kuninkaan hovissa heillä oli kaksi valittua luottamusmiestä, jotka siellä valvoivat heidän etujansa. Selvää on, että tällainen kansanvaltainen tasavalta oli vaarallinen valtakunnan yhteydelle, varsinkin kun sen sotavoimat olivat jotenkin suuret. Hugenotit tahtoivatkin yhä laajentaa oikeuksiansa, he sekaantuivat tavan takaa hallituksen toimiin ja v. 1621 he alkoivat julkisodan hallitusta vastaan.

Täten oli Ludvig XIII:nnen alaikäisyyden aikana kuninkaan valta joutunut syrjäytetyksi ja halveksituksi; »hugenotit jakoivat valtion hänen kanssaan, eivätkä herrat käyttäytyneet niinkuin he olisivat olleet alamaisia». Mutta v. 1624 olot muuttuvat, sillä silloin tulee Ranskan hallitusta johtamaan Luconin piispa, *kardinaali Richelieu,* jonka voipi lukea historian etevimpien valtiomiesten joukkoon. Vaikka Richelieu oli katolinen piispa ja kardinaalin arvon saanut, ei hän kirkon etuja ottanut

huomioon toiminnassaan; hän oli yksinomaan valtiomies; kaikkien muiden seikkojen ja näkökohtien oli väistyminen, kun valtion etu oli kysymyksessä. Hänen politiikkansa, sekä sisäinen että ulkoinen, oli yksinkertainen ja selvä; kummallakin hän tavoitti Ranskalle suuruutta. Ranskan



Maria di Medici. (Merinin vaskipiirros.)

valtakunnan korkeimmaksi järjestyksen ylläpitäjäksi ja valvojaksi oli kohotettava kuningasvalta, joka ei saanut suosia tai vihata ketäkään, vaan jonka tuli antaa oikeutta kaikille — se oli Richelieun sisäisen politiikan päämaali; Ranskan kohottaminen Europan johtajavaltioksi oli hänen ulkopolitiikkansa tarkoitus. Järkähtämättömällä johdonmukaisuudella ja vastustamattomalla voimalla ja lujuudella hän kulki tuota pää-

maaliansa kohden; kaikki vastassa olevat voimat kukistettiin; se, joka vastusti, sai rangaistuksen, mutta se, joka auttoi häntä, sai palkinnon. Kaikki juonet, salavehkeet ja murhayritykset hän teki tyhjäksi, ja ne, jotka häntä vastaan vehkeilivät, olivat hänen käsityksensä mukaan valtion vihollisia, ja kuolemanrangaistus sellaisia kohtasi.



Richelieu kardinaalin puvussa. (Philippe Champaignen taulun mukaan.)

Ensiksikin olivat kaikki erikoisvoimat, mitkä Ranskassa oli, hävitettävät, ja sen mukaan kuin kaikki oli tasoitettu, luotiin uusia laitoksia sijaan. Hugenotit hän ensin tahtoi kukistaa ja tehdä heidän vehkeilemisensä mahdottomaksi. Heidän tärkein ja vahvin kaupunkinsa oli La Rochelle Garonne-virran suussa, ja tätä piirittämään Richelieu itse vei kuninkaan joukot v. 1628. Englantilaiset yrittivät tulla laivastolla tuomaan piiritetyille apua, mutta se ei onnistunut, ja vihdoin täytyi kau-

pungin nälän pakottamana antautua, kun 30,000:sta asukkaasta oli ainoastaan 5000 jäljellä. Muut paikat antautuivat myöskin. Samoin kukistettiin heidän muutkin sotavoimansa, joilla Rohanin herttua Cevennein vuoristossa oli pitänyt jonkun aikaa puoliansa, saaden Italiasta ja Espanjastakin apurahoja. Richelieu otti nyt hugenoteilta varustetut kaupungit



Ludvig XIII ottaa La Rochellesta tultuaan vastaan Parisin kauppiasten edustajat. (Abr. Bossen vaskipiirros.)

pois sekä kielsi heitä kokouksia pitämästä; heidän piti valtiollisessa suhteessa tulla samaan asemaan kuin muutkin Ranskan kuninkaan alamaiset olivat; mutta uskonvapautensa he saivat pitää.

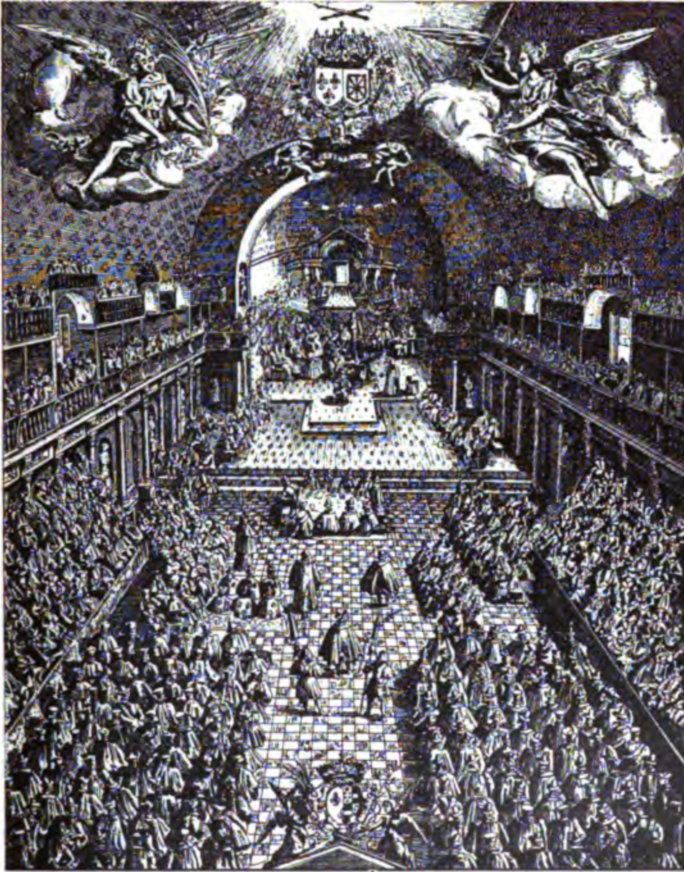
Pitkällisempi oli taistelu prinssejä ja mahtavia herroja vastaan, jotka Richelieu niinikään tahtoi masentaa; »on kohtuutonta», sanoi hän kuninkaalle, »näyttää esimerkkiä rankaisemalla vähäpätöisiä henkilöitä,

jotka ovat puita ilman varjoa; on paljon tarpeellisempaa pitää suuria kurissa». Hän ryhtyi näitä masentamaan ja rankaisi ankarasti syyllisiä; mutta hänen täytyi yhäti niin kauan kuin hän oli ministerinä puolustaa asemaansa ja henkeänsä heidän juoniaan, salaliittojaan ja kapinoitaan vastaan, sillä melkein vuosittain ne uudistuivat. Ensimmäisiä vehkeilijöitä olivat muutamat kuninkaan veljen Orleans'in herttuan ystävät, joiden suunnitelma oli sellainen, että Ludvig XIII oli syöstävä valtaistuimelta ja Orleans'in herttua, joka ottaisi itävaltalaisen prinsessan Annan puolisokseen, tuleva kuninkaaksi. Richelieu sai selvän salaliitosta, jonka johdosta muutamia ylhäisiä henkilöitä tuomittiin maanpakoon tai vankeuteen, toisia taas mestattiin; 18-vuotias Orleans'in herttua nöyrtyi, luvaten »rakastaa ja suosia niitä, jotka rakastavat kuningasta ja kuningatarta», ja hän otti puolisokseenkin Richelieun jo ennen hänelle valitseman ylhäisen naisen. Maria di Medici, kuninkaan äiti, vihasi niinikään kardinaalia, sillä tämä vastusti hänen oikkujansa, ja hän koetti saada kuningastakin häntä syrjäyttämään. Kerran hän kysyi kuninkaalta, »pitikö hän halpaa palvelijaa äitiänsä parempana». Ludvig XIII joutui hämilleen, lähti äkkiarvaamatta Versailles'iin, ja Richelieu jo luuli menettävänsä asemansa, minkä vuoksi hän alkoi lähtöä valmistaa. Mutta seuraavana päivänä hän sai kutsun kuninkaan luokse, jolloin tämä lausui: »palvelkaa vastedeskin minua, niinkuin tähän asti, ja minä suojelen teitä kaikilta, jotka tahtovat teille häviötä valmistaa». Ludvig XIII itse oli vähäpätöinen mies, mutta hän osasi antaa arvoa suurelle ministerille ja pysytti hänet, vaikkakin hänen voimansa ja mahtinsa tuntui hänestäkin usein tukalalta. — Espanjan hallituskin antoi toisinaan vehkeileville herroille apua; niinpä kerran eräs Soissons'in kreivi kokosi kaikki tyytymättömät ympärilleen alkaakseen sodan kardinaalia vastaan ja sai Espanjasta 7000 miestä; mutta hän voitettiin. Kuninkaan suosima paashi, nuori Cinq-Mars, teki myöskin sopimuksen Espanjan kanssa, mutta Richelieu sai siitä jäljennöksen ja lähetti sen kuninkaalle, ja Cinq-Mars tuomittiin mestattavaksi. Tämä oli viimeinen salaliitto, sillä jo samana vuonna (1642) Richelieu kuoli.

Aatelisherrojen kaikki vehkeet Richelieu näin teki tyhjäksi, mutta sen ohessa heidän mahtiansa yhä vähennettiin; varustetut linnat, joita ei tarvittu maan puolustukseksi, hävitettiin; korkeat virat, jotka tuottivat heille valtaa ja vaikutusta, lakkautettiin, niinkuin suur-amiraalin virka, johon kuului ylin valvonta laivastossa, ja konnetabelin, johon taas kuului armeijan ylin johto. Maakunnissa ei aatelisherroilla enää ollut keskiaikaista itsenäisyyttä, mutta heillä oli maaherroina vielä suuri valta ja

vaikutus, jota he saattoivat väärin käyttää; sen vuoksi Richelieu otti heiltä toimet ja vallan pois, mutta ulkonaisen arvon hän heille jätti.

V:sta 1302 olivat valtiosäädyt *(les états généraux)* olleet yhtenä valtiomahtina, joka paljon oli vaikuttanut yleisiin asioihin. Mutta Riche-



Valtiosäätyjen avaus v:na 1614, viimeisen kerran ennen vallankumousta. (Vaskipiirros.)

lieu teki siitäkin lopun, eikä hänellä siinä kohden suurta vastusta ollutkaan, sillä Ranskan eduskunnalta puuttui yksimielisyyttä, joka sille olisi antanut voimaa. Säätyjaon perustukselle muodostettu eduskunta on jo luonteeltaan heikko, sillä eri säädyillä on taipumus asettua itsekkäälle kannalle, ajamaan ensi sijassa omia säätyetujaan ja vasta toisessa sijassa ottamaan koko maan ja kansan edut huomioon; mutta siitä taas syntyy

eri säätyjen kesken kateutta ja riitoja, mikä heikontaa niiden toimintaa ja voimaa. Niinpä Ranskassa aatelisto ja papisto pitivät itseänsä muita parempina ja halveksivat kolmatta säätyä. Verojen suorittamiseen he eivät tahtoneet vähimmässäkään määrässä ottaa osaa; »se olisi», sanoi papisto v. 1614 valtiopäivillä, »Jumalan valtakunnan häpäisemistä», jos papistoa verotettaisiin. Kolmas sääty taas tahtoi esiintyä vapaamielisempänä ja irroittautua vanhasta katsantotavasta, asettaen koko maan edut säätyetujen yläpuolelle. »Ranska», sanoi muuan puhuja v. 1614 säätykokouksessa, »on kolmen säätyluokan yhteinen äiti, kirkko on vanhin, aatelisto toinen ja kolmas sääty nuorin». Tästä muka sopimattomasta puheesta aatelisto loukkaantui siihen määrään, että se kääntyi kuninkaan puoleen siitä valittaen, »sillä», sanoivat aateliset, »heidän ja meidän välillämme on yhtä suuri erotus kuin herran ja palvelijan». Näin ollen kolmas sääty, joka tahtoi saada aikaan parannuksia, oli voimaton, jonka vuoksi se oli taipuvainen luovuttamaan koko edustusoikeutensa. Sen esimies lausui, että rajaton hallitsijanvalta on tarpeellinen; kuningasta, korkeinta lainlaatijaa, tulee kaikkien totella, mutta hänen tulee myöskin panna toimeen ne parannukset, joita kansa kaipaa. Siten saattoi kuningas helposti ottaa itselleen sen vallan, mikä säätykokouksilla oli ollut. Richelieu ei kutsunutkaan niitä kokoon, eikä siitä mitäkään tyytymättömyyttä syntynyt.

Ranskan parlamentti oli oikeastaan korkein tuomioistuin, joka oli keskiajalla muodostunut kuninkaan vasallioikeudesta (ks. keski-aikaa luk. XVII); se oli siis virkakunta; mutta kun säätyjä ei enää kutsuttu kokoon, heräsi siinä jonkinlainen itsenäisyydentunne; se tahtoi Englannin parlamentin tapaan asettua kansan etuja puolustamaan, siis ikäänkuin kansan edustajaksi. Niinkuin muutkin korkeammat virat, olivat parlamentinkin virat perinnöllisiä, mikä teki sen jäsenien aseman vankemmaksi ja antoi heille enemmän rohkeutta. Tavaksi oli tullut, että kuninkaan määräykset esitettiin Pariisin parlamentille ja kirjoitettiin sen asiakirjoihin, ennenkuin ne lakina julaistiin. Mutta se alkoi käyttää tätä oikeutta vastustaakseen kuninkaan tahtoa, kieltäytyen kirjoihinsa kirjoittamasta kaikkia määräyksiä, varsinkin uusista veroista, joita Richelieu'n toimesta tavan takaa vaadittiin ja jotka todellakin olivat kansalle rasittavia. Ludvig XIII meni kerran itse parlamentin istuntoon ja lausui siellä mahtisanoja ja uhkauksia: »Jos Te vielä vastustatte minun tahtoani», sanoi hän, »niin leikkaan minä kyntenne niin tyystin, että kirvelee.» Pyynnöt ja huomautukset eivät mitäkään vaikuttaneet. Parlamentin oli totteleminen.

Kaikkien erikoisvoimien täytyi täten lannistua, ja vaikka vastarinta ei ollutkaan kokonaan tauonnut, tuli valta kuitenkin kuninkaan tai hänen

johtavan ministerinsä käsiin. Valtakunnan asioiden hoitoon käytettiin nyt virkamiehiä, joita hallitus määräsi ja jotka olivat siitä kokonaan riippuvaisia. Kuninkaan konseljiin eli neuvoskuntaan, joka oli tärkein virkakunta, kutsui hallitsija keitä hän tahtoi. Richelieu koetti estää aatelismiehiä ja pappeja siihen pääsemästä. Maakuntiin taas määrättiin maa-



Mazarin. (Nanteuilin vaskipiirros.)

herroja eli intendenttejä, jotka siellä olivat kuninkaan edustajia oikeuden, järjestyksen, raha-asiain ja sotalaitoksen valvojina, ja joiden valvonnan alaisia kaikki muut virkamiehet olivat. Heidän valtansa oli siis sangen laaja, mutta kuningas saattoi asettaa ja erottaa heidät milloin tahtoi. Kolmannesta säädystä intendenttejä tavallisesti otettiin. Ja näiden kautta kuninkaan mahti tuli tuntumaan yli maan, sen etäisimpiinkin osiin asti.

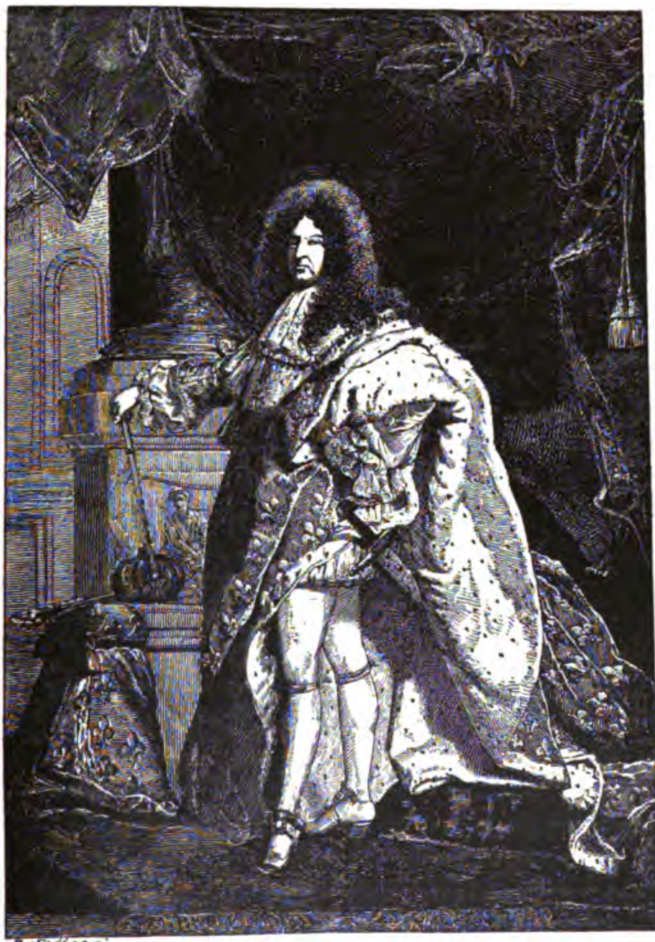
Richelieu kuoli v. 1642, ja seuraavana vuonna sammui Ludvig XIII:nnen elämä. Seuraavien 18 vuoden aikana hoiti kardinaali *Mazarin*

Ranskan hallitusta, ja yhtä itsenäinen asema kuin Richelieu'llä sitä ennen oli ollut oli hänelläkin. Mazarin oli italialainen syntyjään, mutta kotiutunut Ranskassa Richelieu'n aikana, joka oli huomannut hänen valtiollisen kykynsä ja hankkinut hänelle kardinaalin-arvonkin. Kun Ludvig XIV isänsä kuollessa oli 5-vuotias lapsi, jätti leskikuningatar koko hallituksen hänelle. Richelieu'n suunnitelman lopullinen toteuttaminen oli Mazarinin päämaali. Häntä vastassa vielä oli tuo »vanha Ranska», jota Richelieu ei ollut saanut perinpohjin masennetuksi. Mazarinin taistelutapa oli toisellainen, kuin suuren edeltäjänsä, sillä hänen luonteessaan ei ollut samaa ankaruutta ja jyrkkyyttä kuin Richelieu'n; hän oli taipuvainen, vaikkei kuitenkaan heikko; hän osasi väistyä milloin huomasi asianhaarojen sitä vaativan, odottaen sopivampaa aikaa; »aika ja minä» oli hänen tapansa sanoakin; olipa hän kaksi kertaa pakotettuna lähtemään maanpakoonkin, mutta hän ei sittenkään valta-asemaansa heittänyt.

Hallituksen raha-asiat olivat huonolla kannalla, sillä yhä jatkuvaan sotaan Saksan ja Espanjan Habsburgeja vastaan tarvittiin varoja, ja sitä paitsi joutui suuri osa tuloista luvattomalla tavalla virkamiesten käsiin, vieläpä itse Mazarin kokosi sangen suuren omaisuuden. Kansa oli köyhtynyt monista hallituksen vaatimista veroista, ja kauheita kuvauksia, jotka osottavat sen puutetta ja kärsimyksiä, tavataan tältä ajalta; mutta vaikka veroja yhä lisäiltiin, ei valtio v. 1648 kuitenkaan maksanut edes korkoja veloistaan. Tyytymättömyyttä hallitusta kohtaan ilmestyi sen johdosta, ja parlamentti asettui vastustuksen johtajaksi; se esiintyi suurilla vaatimuksilla, tahtoen muka »parantaa valtiossa olevat epäkohdat». Muutamia parlamentin jäseniä vangittiin, mutta yleinen mielipide oli heidän puolellaan. Sen vuoksi aljettiin Pariisin kaduille rakentaa sulkuja eli barrikaadeja, ja siten alkoi sisällinen sota, joka kesti 4 vuotta (1648—1652). Prinssit ja muut ylimykset yhtyivät parlamenttiin kuningasvaltaa vastustamaan. Hallituksen puolustajat joutuivat kyllä ahdinkoon, ja Mazarininkin täytyi kaksi kertaa lähteä Pariisista, mutta sittenkään ei voitu tuota vuosisatojen kuluessa yhä vahvistunutta hallituksen mahtia masentaa. Eikä tälle kapinalle suurta arvoa tahdottu antaakaan; jo nimitys *la fronde* osottaa halveksimista koko yritystä kohtaan, se merkitsee näet linkoa, jollaista Pariisin katupojat käyttivät keskenään tapellessaan. V. 1652 sai kenraali Turenne S:t Antoine-nimisessä Pariisin etukaupungissa voiton kapinoitsijoista, jonka jälkeen vastarinta taukosi, ja Mazarin palasi mahtavampana kuin ennen Pariisiin. — Nyt ei Ranskan kuninkaan vallalla enää ole vastustajia, vaan kaikki alistuvat sen johtoon; uudenaikuinen absolutismi eli rajaton yksinvalta on kehittynyt täydellisyyteensä,

ja *Ludvig XIV*, joka v. 1661 ryhtyy itse hallitsemaan, on sen mahtavin edustaja.

Ranskalaiset kutsuvat Ludvig XIV:ttä suureksi, sillä hänen aikansa oli Ranskan suuruuden ja loiston aika; mutta historian suuriin henki-

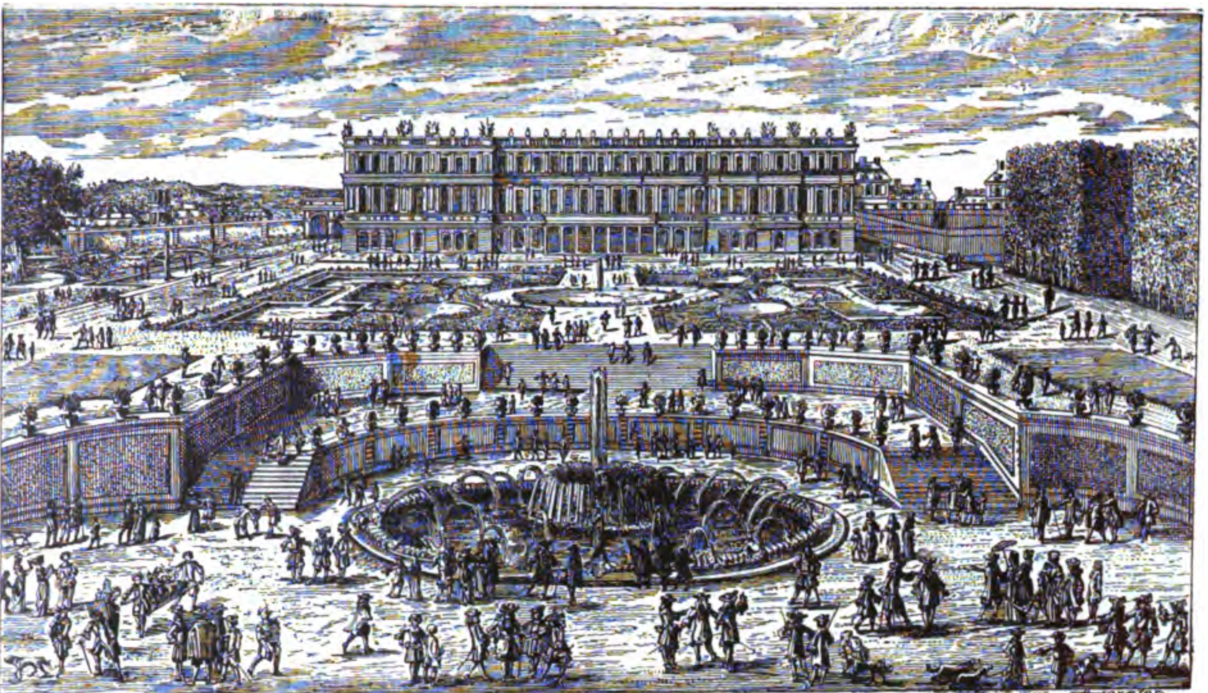


Ludvig XIV. (Rigaud'n maalauksen mukaan.)

löihin, jotka johtavat historiallisen kehityksen uusille urille, emme saata häntä lukea. Ludvig XIV ryhtyi hallitukseen sittenkuin Richelieu ja Mazarin olivat tehneet kuningasvallan rajattomaksi, joten hänen ei enää tarvinnut työskennellä sen saavuttamiseksi. Mutta hän oli edeltäjäänsä etevämpi siinä kohden, että hän itse johti hallitus-asioita. Johtavan

ministerin hallitukseen oli Ranskassa niin totuttu, että ministerit pitivät kummana sitä vastausta, minkä kuningas heille antoi, kun he Mazarinin kuoleman jälkeisenä päivänä kysyivät, kenelle he jättäisivät asiat lopullisesti päätettäviksi; hän vastasi näet: »minulle». Kanslerille hän sanoi: »Minä olen tästälähin itse ensimmäinen ministerini, ja minä pyydän ja määrään, ettette mitäkään ilman minun suostumattani vahvista». Ludvig ei kärsinytkään rinnallaan ketäkään mahtavampaa miestä, joka olisi osottanut jotakin itsenäisyyttä, vaan hän tahtoi ainoastaan nöyriä palvelijoita; niinpä valtiorahaston päällikkö Fouquet, joka oli itselleen hankkinut sangen suuria rikkauksia, piti komeata hovia, sekä esiintyi tieteiden ja taiteiden suojelijana, vangittiin kuninkaan käskystä ja tuomittiin maanpakoon; mutta Ludvig piti sen liian lievänä rangaistuksena, jonka vuoksi hän määräsi hänet elinkautiseen vankeuteen. Ludvig XIV valitsi itse apulaisensa, ja hänellä olikin siinä kohden tarkka silmä, sillä hän oppi nopeasti henkilön tuntemaan samoin kuin hän sattuvasti osasi asioita arvostella. Ulkonaisessa esiintymisessään hän oli arvokkaan kuninkaan perikuva; hänen puheessaan ja kohtelussaan oli kuninkaallista mahtia; hänen läsnäollessaan tunsivat ylimyksetkin sellaiset kuin Condé itsensä vähäpätöisiksi ja liittyivät estelemättä häneen.

Ludvig XIV:nnellä oli myöskin suuri ja ylevä ajatus kuninkaan asemasta ja tehtävästä, sillä hänen valtansa johtui hänen mielestään itse Jumalasta. »Hän, joka on kuninkaat maailmaan lähettänyt, on myöskin tahtonut, että heitä kunnioitettaisiin hänen sijaisinaan; hän on niinikään pidättänyt yksinomaan itselleen oikeuden arvostella heidän toimiaan; hänen tahtonsa on, että jokainen, joka on alamaiseksi syntynyt, totelkoon ilman mitäkään epäröimistä», sanoo Ludvig XIV itse. Kuuluisa piispa Bossuet, joka Ludvig XIV:nnen aikana kuvaili kuningasvallan luonnetta, sanoo muun muassa: »Jumala on todellinen kuningas, hän asettaa kuninkaat ikäänkuin ministereikseen ja hallitsee kansoja heidän kauttaan.» »Puhuminen kuningasta vastaan on yhtä suuri rikos kuin Jumalan pilkkaaminen». Tällaisen opin perustuksella Ludvig XIV katsoi itsellänsä olevan oikeuden hallita Ranskaa oman mielihalunsa mukaan; alamaisten omaisuutta hän saattoi käyttää, jos tahtoi, heidän persoonansa olivat hänen vallassaan, hän sai vangita ja vapauttaa heitä mielensä mukaan; mutta ei siinä kyllin, vaan heidän omaatuntoansakin ja uskonnollista käsitystänsä oli hänen oikeus ohjata; sanalla sanoen, kuningas oli päänä ja sieluna valtiossa; koko valtio oli sulautunut häneen, ja hänen mielivallastaan kaikki riippui. Sen vuoksi Ludvig XIV saattoikin sanoa: »valtio olen minä» (*l'État, c'est moi*).



Versailles'in palatsi puutarhan puolelta. (Vaskipiirros.)

Hallitsijan velvollisuus taas oli huolehtia alamaistensa parasta. »Meidän tulee pitää silmällä alamaistemme etua ennen omaamme», sanoo hän; »ainoastaan heidän hyödykseen täytyy meidän antaa lakimääräyksiä; ja sitä valtaa, joka meillä on heidän ylitsensä, tulee meidän käyttää ainoastaan tehokkaammin työskennelläksemme heidän onnekseen.» Ludvig ei milloinkaan huvitustensa huumeessa unohtanutkaan työtä, vaan hän käytti 6—7 tuntia joka päivä hallitustoimiin. Hänen seuraajansa sitävastoin unohtivat tositoimet ja loisto jäi kuninkuuden ainoaksi tunnusmerkiksi. — Richelieu'n järjestämä hallituskoneisto pysytettiin Ludvig XIV:nnen aikana; valtioneuvosto, johon kuningas kutsuu prinssejä, parlamentin jäseniä tai muita virkamiehiä, on hallituksen keskusta, jonka kautta kaikki asiat kulkevat. Se taas jakaantuu eri toimistoihin. Ministerit, joita on kuusi, kuningas valitsee tavallisesti kolmannesta säädystä; samoin intendentit, jotka maakunnissa hoitavat hallintoa.

Ludvig XIV ei tyytynyt yksinomaan rajattomaan valtaan, vaan sen täytyi myöskin ulkonaisesti näyttäytyä. Koska kuningas oli Jumalan sijainen maan päällä, täytyi hänenkin majesteettinsa joka päivä tulla näkyviin; hän vaati itselleen aina kunnioitusta tai oikeammin palvelemista. Versailles oli kuninkaan palvelemisen paikkana. Tänne vähän matkan päähän Pariisista oli Ludvig XIV siirtynyt asumaan, sillä Pariisi, jossa oli ollut monellaisia meteleitä, ei häntä miellyttänyt. Kuninkaan komea palatsi avaroine saleineen ja lukemattomine muine huoneineen kohosi täällä entisen metsän paikalla. Ranskan kuuluisimmat arkkitehdit, rakennusmestarit, kuvanveistäjät ja maalarit olivat sitä kilpaa luomassa. Puutarhan sen ympärille muodosti *Le Nôtre* sen ajan hienoon tapaan; luonnon luomaan kauneuteen ei tyydytty, vaan ihmiskäden täytyi kaikkialla tulla sille avuksi; valmistettiin suoria käytäviä ja luolia, kaivettiin lampia, rakennettiin suihkukaivoja vettä viskaamaan, ja kuvapatsaita pystytettiin vielä lisäksi tätä keinotekoisuutta somistamaan. Itse puutkin saivat toisen muodon, sillä niitä muodostettiin tasaisiksi seiniksi tahi leikattiin ympyriäisiksi palloiksi tai jonkun eläimen muotoisiksi. Kuninkaan palatsin ympärille kohosi suuri joukko prinssien ja ylimysten rakennuksia, jotka sinne olivat kuningasta seuranneet, sillä kaikki mitä loistavaa ja komeata oli tahtoi Ludvig XIV Versailles'iin kerätä. Aatelismiehet, jotka vielä Richelieu'n ja Mazarinin aikana olivat vehkeilleet kuningasvaltaa vastaan, jättivät maaseuduilla olevat linnansa ja kartanonsa sekä siirtyivät tänne. Ylimyskunta muodosti ikäänkuin papiston, joka tarvittiin kuninkaan palvelemisessa. Kuninkaan armosta kaikki riippui ja hänen epä-

suosionsa taas tuotti onnettomuuden. »Ruhtinaan katse yksinomaan», kirjoittaa La Bruyére, »tuottaa hovimiehelle onnen».

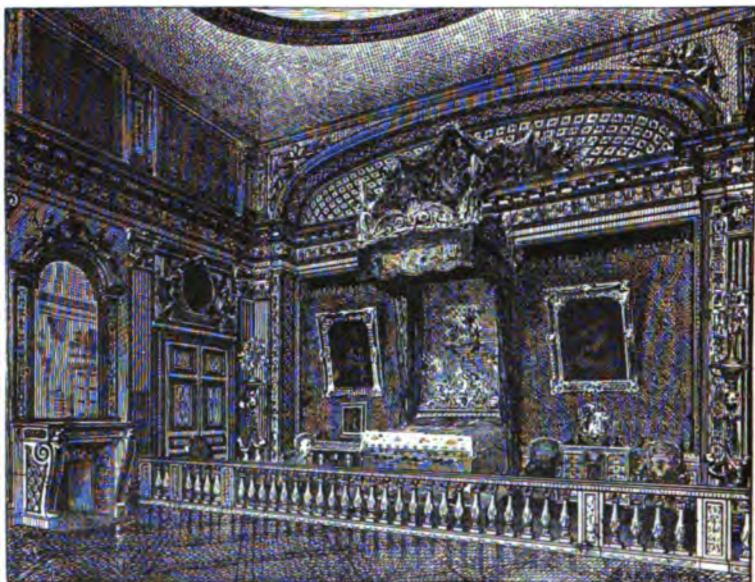
Kaikki tuossa kuninkaan palvelemisessa käypi määrättyjen sääntöjen mukaan, joista ei saa poiketa. Aamusta alkaen iltamyöhään asti pyörii hovin elämä hänen ympärillään. Aamulla kello kahdeksalta, kun



Aatelisperhe. (Pukukuva, vaskipiirros v:lta 1695.)

kamaripalvelija on käynyt hänet herättämässä, saapuu hänen luokseen hovimiehiä, joukko toisensa perästä, häntä palvellakseen; hänen pukeutuessaan, pestessään, hänen partaansa ajeltaessa ja peruukkia päähän pantaissa oli niitä hänen ympärillään. Paidan hänelle saapi antaa arvokkain prinsseistä, kamaripalvelijat pitävät hioista sitä päälle pantaissa. Jokaisella ylhäisellä virkamiehellä näet on oma kunniatoimensa; yksi kurottaa miekan, toinen peruukin, kolmas kravatin j. n. e. Määrättyjä

sääntöjä noudatetaan hänen messuun mennessään ja syödessään, jolloin ylhäiset herrat tarjoilevat ruokia, hänen ollessaan metsästysretkillä ja matkoilla sekä makuulle mennessään. Kuninkaan makuuhuone on pyhä paikka; ylhäisimmät naisetkin osottavat suurta kunnioitusta mennessään hänen vuoteensa ohitse. Noin 4000 henkilöä kuului yksinomaan kuninkaan hoviin, mutta sen lisäksi oli kuningattarella, kruununperillisellä eli daufinilla, vieläpä hänen puolisollaan omat hovinsa suurine palvelijajoukkoineen. Eikä Versailles ollut ainoa kuninkaanlinna, vaan niitä oli



Kuninkaan makuuhuone Versailles'issa.

useita muita, joissa hovi joskus oleskeli. Aatelisto jäljitteli samantapaista elämää; se kulutti elämänsä loistoon ja työttömyyteen, tehden siten itsensä maalle hyödyttömäksi ja herättäen vähitellen muiden säätyjen vihaa vastaansa.

Hovinsa tahtoi Ludvig XIV tehdä myöskin Ranskan neromiesten pääpaikaksi, kutsuen sinne etevimmät kirjailijat. Tarkoitus oli, että hekin käyttäisivät voimiaan kuninkaan ylistykseksi. *Pierre Corneille* ja *Jean Racine* kirjoittivat murhenäytelmiä; hovia varten sepitti kuuluisa pilanäytelmien kirjoittaja *Molière (Jean Baptiste Poquelin)* komediansa, mutta niiden arvo ei ole vieläkään hävinnyt, sillä niitä on myöhemminkin näytelty ja käännetty muihinkin kieliin; »Porvari aatelismiehenä», »Luulo-

sairas, »Saituri» ovat muiden muassa Moliéren kirjoittamia. Kaunis muoto, sujuva kieli ja säännöllinen runomitta vaadittiin etupäässä tämän ajan kirjailijoilta; ne olivat ikäänkuin sopusuhteessa tavoissa ja elämässä vallitsevan siron ulkomuodon kanssa. Suuri puhuja ja myöskin kirjailijana tunnettu on äskenmainittu piispa *Bossuet*. Satuja kirjoitti *La Fontaine*, joka ei kuitenkaan hovissa elänyt. Piispa *Fénélon* oli daufinin opettajakin; mutta kun hän rohkeni esitellä mielipiteitä, jotka eivät soveltuneet itsevaltiuteen, joutui hän epäsuosioon ja hänen täytyi sen vuoksi lähteä hovista. Kuuluisassa teoksessaan *Télémaquessa*, jonka aihe on otettu vanhasta ajasta — kertomus liittyy Odyssevs'in poikaan — hän kuvailee tasavaltaa ihanteellisena hallitusmuotona, jonka vuoksi sitä on pidettävä jonkinlaisena moitekirjoituksena Ludvig XIV:nnen itsevaltiutta vastaan. Monet etevät taiteilijat olivat myöskin kohottamassa Ludvig XIV:nnen aikakauden loistoa. Nerokas arkkitehti oli *Mansard*, joka suunnitteli piirustukset Versailles'iin ja Trianon'in kuninkaanlinnoihin ynnä moneen muuhun suuremmoiseen rakennukseen. Eri osien välillä vallitseva sopusuhtaisuus, mikä tässä rakennustavassa on vallitsemassa, tekee nuo rakennukset mahtavan ja majesteetillisen näköisiksi, mutta samassa yksitoikkoisiksi ja raskaiksi. Kuvanveistäjistä on mainittava *Pierre Puget*, joka tavottelee renessanssin aikuisia italialaisia mestareja. Kuuluisin maalari oli *Le Brun*, joka mahtavilla ja kauniilla maalauksillaan koristeli Versailles'in linnaa. Kaikki käyttivät kykyänsä kuninkuuden loistoa ja mahtavuutta kohottaakseen, samoinkuin keski-ajan taiteilijat kirkkojen rakentamiseen ja somistamiseen. Keski-ajan taide oli Jumalan kunniata varten; Ludvig XIV:nnen aikana se keskittyi hoviin, ja sen tarkoituksena oli kuninkaan kaikkivaltaisuuden ilmaiseminen ja ylistäminen.

Tuon loistavan kuninkuuden ylläpitämiseksi tarvittiin suuria rahasummia; esim. Versailles'in kuninkaanlinnan on laskettu maksaneen 250 miljoonaa markkaa; useita miljoonia tarvittiin vuosittain hovivirkamiesten palkkaamiseen, taiteilijoiden ja kirjailijoiden eläkkeiden maksamiseen sekä huveihin, ja sotalaitos sekä pitkälliset sodat nielivät myöhemmin äärettömiä summia. Mutta Ranskan suuruus Ludvig XIV:nnen aikana on huomattavissa myöskin sen aineellisessa rikkaudessa. Ja Ranskan kohoaminen niin suureen varallisuuteen on luettava hänen sisäasiain ministerinsä *Jean Baptiste Colbert'in* ansioksi. Tavaton työkyky, selvät periaatteet, joiden mukaan hän toimi, rakkaus kansaan, jolle hän tahtoi saada verojenhuojennusta, mutta ennen kaikkea rajaton uskollisuus kuningasta kohtaan, olivat tämän miehen ominaisuudet. »Täytyy säästää

viisi penniä tarpeettomissa kohdissa», kirjoittaa hän kerran kuninkaalle »mutta panna miljoonia menemään, kun on kysymys Teidän kunniastanne.» Valtion raha-asiat tarvitsivatkin parannusta, sillä Sullyn jälkeen ne olivat käyneet yhä huonommiksi; tulot eivät riittäneet menoihin, ja veroja kootessa käytettiin taas kaikellaista petosta. Verojen kokoaminen oli näet annettu vuokramiehille, niinkuin ennen Rooman valtakunnassa oli tapana ollut, mutta seuraus tästä järjestelmästä oli, että suurin osa veroista jäi heille; esim. v. 1661 olivat verot noin 85 miljoonaa, joista tuskin 30 miljoonaa tuli valtiorahastoon; mutta vuotuiset menot nousivat 60:neen miljoonaan, joten vajaus oli 30 milj. Valtiovelka oli 430 miljoonaa, josta korkoja oli suorittaminen. Colbert saattoi menot ja tulot oikeaan tasapainoon ja sai toimenpiteillään verot karttumaan niin, että ne tuottivat hänen kuollessaan v. 1683 112 miljoonaa, joista välittäjille ja kokoojille jäi ainoastaan 23 milj., mutta 89 tuli valtiolle. Colbert huojensi kuitenkin varsinaisen veron *(la taille)* suuruutta, joka melkein yksinomaan oli porvarien ja talonpoikien suoritettava; mutta hän pani järjestyksen ja ankaran valvonnan toimeen sekä lisäsi välillisiä veroja, varsinkin ylellisyystavaroista, tupakasta, viinistä, korteista j. n. e., jotka tulivat varakkaiden suoritettaviksi. Ennen kaikkea hän edisti maansa elinkeinoja, tehden kansan kykeneväksi maksamaan veronsa.

Colbertin kansallistaloudellinen katsantotapa, joka oli yleinen Europassa 17:nnellä ja 18:nnella vuosisadalla, oli samanluontoinen kuin Ludvig XIV:nnen valtiollinen, sillä hallituksella oli elinkeinojen järjestämisessäkin oleva rajaton määräämisvalta; vapaus oli kokonaan tuntematon. Maanviljelystä koetettiin edistää antamalla monellaisia määräyksiä; niinpä Colbert käski talonpoikia soita kuivamaan; hän kielsi takavarikkoon ottamasta työkaluja veroråsteistä; hän julkaisi metsänhoitoa ja vesi-oikeutta koskevia määräyksiä; hevosrotua hän koetti parantaa tuottamalla Afrikasta ja Tanskasta toisenrotuisia y. m. Hän koetti pitää viljan hinnan halpana työtätekevän väestön hyväksi, mutta viljaa hän ei sallinut vapaasti kaupiteltavan eikä vietävän maakunnasta toiseen, koska yleisen käsityksen mukaan siitä muka johtuisi puutetta ja nälänhätää.

Suuremmassa määrässä kuin maanviljelystä Colbert kuitenkin suosi kauppaa ja teollisuutta, sillä näistä elinkeinoista etupäässä tuli rahaa valtakuntaan, ja tämän ajan kansallistaloudellisen, n. k. merkantiilisen, käsityskannan mukaan oli raha rikkauden tunnusmerkki, jonka vuoksi sitä oli mikäli mahdollista maassa pidettävä ja muista maista lisää hankittava. Oman maan teollisuus oli sen vuoksi kehitettävä niin, ettei ulkomailta tarvitsisi tuoda tavaroita, ja päinvastoin koetettava viedä omia

tuotteita, jotta rahaa sen kautta tulisi maahan. Frans I:sen ja Henrik IV:nnen aikana oli Ranskan teollisuus päässyt alullensa, mutta vielä nytkin kutsuttiin ulkomailta taitavia työntekijöitä, ja valtio auttoi tehdasyrityksiä raha-avuilla. Colbert toimitti 17 juhlapäivää poistetuksi työpäiviä lisätäkseen; hän tahtoi niinikään vähentää munkkien lukua ja



Colbert. (Ph. de Champaignen mukaan tehty vaskipiirros.)

lisätä työmiesten kieltämällä ketäkään ennen 25 vuoden ikää luostariin menemästä. Kaikellaisia teollisuustuotteita alkoikin entistä suuremmassa määrässä ilmestyä markkinoille, ja Ranskan teollisuus, jonka tuotteet meidän aikanamme leviävät laajalti muihin maihin, pääsi Colbertin toimesta tähän vauhtiin. Verkakankaiden valmistusta harrastettiin monissa kaupungeissa; rauta- ja teräsaseita valmistettiin Grenoblessa ja S:t Etiennessä; silkkiteollisuuden pääpaikka oli Lyon, joka vieläkin on siitä tunnettu. Ylellisyystavaroita, joita ennen oli tuotu Milanosta, Genuasta tai Flanderin

kaupungeista, valmistettiin nyt Ranskassa; niinpä ennen oli Flanderista tuotu hienoja seinäverhoja, mutta v. 1662 valmisti jo noin 800 työmiestä kuuluisia gobelin-tapetteja, joita levisi muidenkin valtioiden hoveihin; suuret maalarit, niinkuin yllämainittu Le Brun, johtivat tätä työtä, valmistellen monellaisia malleja, joiden mukaan niitä kudottiin.

Kaikki työntekijät olivat järjestetyt ammattikuntiin, joiden tuli noudattaa pienimpiin yksityiskohtiin meneviä määräyksiä. Keski-ajalla olemme jo tavanneet ammattilaitoksen, eikä Colbertkaan sitä hyljännyt, sillä hänkin piti kelvollisen teollisuuden aikaansaamiseksi tuollaista tarkkaa holhoamista tarpeellisena. Ammattisäännöt määräsivät tarkoin kunkin tuotteen valmistustavan, mitä aineksia saatiin käyttää j. n. e., samoin kuin rangaistukset, jotka kohtasivat rikkojaa.

Kaupassa oli valtion holhonta yhtäläinen, sillä ainoastaan sen antamien oikeuksien nojalla erityiset yhtiöt saivat käydä kauppaa; niinpä Itä-Intian kauppaseura sai yksinomaan käydä laivoillaan Itä-Intiassa, Pohjoismaiden komppaniia Pohjoismaissa j. n. e.; muista maista tuotuja tavaroita ei suvaittu, ja korkeat suojelustullit niitä estivätkin maahan tulemasta. Mutta omassa teollisuudessa tarvittavat raaka-aineet olivat hankittavat muista maanosista, jonka vuoksi tarvittiin siirtomaita ja kauppakonttooreja; Canada ja Louisiana Pohjois-Amerikassa, jälkimmäinen Missisippi-joen alajuoksun ympärillä, olivat tähän aikaan Ranskan omia, muutamia Antillein saaria se niinikään omisti; Senegal Afrikan länsiosissa oli myöskin sen siirtomaa, Intiassa sillä oli suuri joukko kauppapaikkoja, vieläpä Välimeren itäosissakin. Ranska oli Colbert'in toimesta saavuttanut tärkeän aseman maailman kaupassa Englannin ja Hollannin rinnalla, ja oli näitä mahtavampikin. Sotalaivasto kasvoi samassa suhteessa: v. 1661 oli siinä vaan 30 laivaa, mutta 1683 176, ja merimiesten lukumäärä oli samana vuonna 77,852, mutta v. 1670 ainoastaan 36,000.

Colbert järjesti täten kaupan ja teollisuuden yksinvallan periaatteiden mukaan; *Louvois*, Ludvig XIV:nnen toinen etevä ministeri, järjesti sotalaitoksen saman katsantokannan mukaan entistä vankemmaksi ja täydellisemmäksi.

30-vuotisessa sodassa olemme nähneet taistellun pääasiallisesti palkkasoturijoukoilla; päälliköt olivat, niinkuin Louvois sanoi, »ihmiskauppiaita, sotamiesten urakoitsijoita». Louvois muodosti sotaväen kansallisemmaksi, vaikkei hän tehnyt sotapalvelusta pakolliseksi kansalaisvelvollisuudeksi, mikä vasta meidän vuosisadallamme on yleisen asevelvollisuuden muodossa tapahtunut. Sotilastoimi oli vieläkin vapaaehtoista, ja sotamiehet saatiin



Seinen rantaseutu Pariisissa. Vasemmalla kuninkaanpalatsi Louvre, taustalla uusi silta, yliopisto y. m. (Vaskipiirros.)

pestaamalla, mutta ne otettiin oman maan miehistä. Pestaaja, joka tavallisesti oli vanha sotamies, kierteli maakunnissa, varsinkin markkinapaikoilla, ja oleskeli kapakoissa, joissa hän nuorille miehille kuvaili sotilaselämän viehätyksiä ja hyviä oloja, joissa he saisivat elää. Täten saatiin väkeä kokoon; varsinkin köyhät talonpojat mielellään rupesivat sotamie-



Turenne. (Vaskipiirros.)

hiksi, sillä elanto oli ainakin silloin taattu. Sotamiehet jaettiin komppaniioihin ja rykmentteihin, jotka saivat samallaisen puvun eli univormun, jota ei ennen oltu käytetty; piipyssyt olivat pääaseena, ja pajunetti tuli niihin lisäksi, jota vastoin keihäät jäivät käytännöstä. Sotamiehet alkoivat niinikään asua yhdessä, s. o. kasarmielämä sai alkunsa. Ratsujoukko ja tykkiväestö järjestettiin myöskin entistä paremmalle kannalle; niinikään asetettiin erityinen sotainsinöörikunta, jonka toimena oli johtaa ja

järjestää piiritystöitä. *Vauban* oli tämän varsinainen muodostaja, ja itse hän rakennutti Ranskan rajoille noin 50 lujaa linnoitusta, joista mainittakoon Lille, Dunkerque ja Sarrelouis. Tämä koillispuolella oleva linnoitussarja varsinkin tuli lujaksi ja teki vihollisen maahantunkeutumisen melkein mahdottomaksi.

Upseerinpaikkoja armeijassa myytiin, niinkuin muitakin virkoja, vanhan tavan mukaan; kapteenin virka jalkaväessä esim. maksoi noin 30,000 markkaa, mutta samallainen paikka ratsuväessä maksoi 100,000; ainoas-



Vastaanottomenot hovissa. (Ludvig XIV ottaa vastaan Saksin vaaliruhtinaan.)

taan korkeimmat upseerit, kenraalit ja kenraaliluutnantit, kuningas määräsi. Hallituksensa alkupuolella oli Ludvig XIV:nnellä Europan etevimmät kenraalit; Condé ja Turenne olivat jo 30-vuotisen sodan aikana saavuttaneet suuren maineen; Luxemburgin herttua oli heidän jälkeensä etevin, ja viimeisessä Ludvig XIV:nnen sodassa Vendômen herttua ja Villars. Sotajoukot olivat lukumääränsä puolesta entisiä paljon suuremmat; 40,000 —50,000 miestä oli 30-vuotisessa sodassa tavallinen lukumäärä armeijassa, mutta Ludvig XIV käytti ensimmäisessä sodassaan, jota käytiin Belgiassa, 125,000 miestä, Hollannin sodassa 180,000 ja Pfaltzin sodassa 300,000 sekä Espanjan perintösodassa 450,000 miestä. Mutta tämä rasitti jo liiaksi maata.

Kaikilla aloilla näyttäytyy Ranskan mahtavuus ja suuruus Ludvig XIV:nnen oman hallituksen alkuaikoina, ja kaikki tuo mahti on keskitetty kuninkaaseen; hänen tahtonsa on ainoa laki, hän asettaa virkamiehet, valtion verot on hänen käytettävinään, suuri sotalaitos on hänen palveluksessaan, kirjallisen elämän suunnankin hän määrää. Eikä tuo mahtavuus rajoitu yksinomaan Ranskaan, vaan se säteilee sieltä yli koko Europan. Versailles'in hovi on valtiollisen elämän keskusta, ranskankieli tulee käytäntöön hallitusten keskinäisessä kirjevaihdossa ja valtiollisissa keskusteluissa; latina sitä vastoin joutuu syrjään. Ranskalainen kirjallisuus leviää yli Europan, sillä sitä pidetään paraimpana, hienot tavat ja muodit niinikään; Versailles'in hovielämää ja tapoja aljetaan jäljitellä muissa hoveissa sen mukaan kuin varat sallivat, ja samoin itsevaltiuskin Ranskan hallituksen tapaan kehittyy niissä. Sanalla sanoen, koko Europa saapi ranskalaisen leiman; kotimaisuus ja kansallisuus joutuvat sen rinnalla halveksituiksi ja syrjäytetyiksi.

XVIII.

Stuartien aika Englannissa.

Englannin kuningas ei pääse itsevaltiaaksi. — Stuartien mielipiteet hallitsijan vallasta. — Kuninkaan ja parlamentin välisen taistelun luonne. — Jaakko I:sen hallitus, Buckinghamin herttua. — Kaarle I hyväksyy »oikeuksien pyynnön». — Hän hallitsee ilman parlamenttia, Straffordin kreivi. — Laivavero. — Vastarinta. — Kapina alkaa Skottlannissa. — Pitkä parlamentti. — Strafford tuomitaan kuolemaan. — Sisällinen sota. — Kavaljeerit ja keropäät. — Olliver Cromwell. — Parlamentin sotajoukko pääsee voitolle. — Sotajoukko ja parlamentti riitaantuvat. — Kaarle I:sen kuolemantuomio. — Tasavalta. — Irlanti ja Skottlanti kukistetaan. — Cromwell hajoittaa pitkän parlamentin. — Englannin mahtavuus Cromwellin aikana. — Ankara hallitus. — Stuartit pääsevät jälleen hallitukseen. — Kaarle II:sen kehno hallitus. — *Wighs* ja *Tories*. — Kaarle tekee myönnytyksiä, *test-sääntö* ja *habeas-corpus-sääntö*. — Jaakko II:sen mielivaltaisuus. — Mainio vallankumous. — *Declaration of rights*.

Samaan aikaan kuin Ranskan kuninkaan valta kehittyy rajattomaksi, on Englannissakin ankara taistelu kuningasvallan ja kansanvapauden välillä, edellinen kun pyrkii kansalta riistämään kaikki sen vanhat oikeudet. Mutta yksinvaltiaaksi ei Englannin kuningas pääse,

päinvastoin tämän taistelun kautta, joka kestää melkein halki koko 17:nnen vuosisadan, Englannin vapaa hallitusmuoto vakaantuu.

Olemme nähneet (ks. luk. XI), että Tudorin suvun hallitsijat johtivat Englannin hallitusta jotenkin mielivaltaisesti; Henrik VIII:nnen kirkkoreformit sekä Elisabetin säätämät ankarat lainmääräykset sen kylliksi osottavat. Mutta kun Stuartien suku v. 1603 Elisabetin kuoltua pääsee



Jaakko I. (Crispin de Passen vaskipiirroksen mukaan.)

hallitsemaan, tapahtuu muutos. Sen ensimmäinen kuningas *Jaakko I* (1603—1625) väittelee ja kirjoittaa kuninkaan jumalallisesta oikeudesta ja koettaa, samoin kuin Ludvig XIV myöhemmin, hänkin raamatun pohjalla todistaa mielipiteitään, väittäen rajattoman hallitsijanvallan Jumalan säätämäksi. Jumala suosii muka ennen muita valtiomuotoja perinnöllistä kuninkuutta; kaikkivaltias, jonka sijainen maan päällä kuningas on, on asettanut hänet lakien yläpuolelle, josta johtuu, että hän saapi antaa määräyksiä ja rangaista alamaisiaan minkään parlamentin mielipiteitä kuulematta ja olematta tarkoin sidottu lainmääräyksistäkään. Stuartin

sukuun kuuluvat kuninkaat tahtoivat vakaumuksensa perustuksella olla itsevaltiaita, mutta he eivät osanneet sellaisina esiintyä; heillä ei ollut kylliksi kykyä, voimaa ja mahtia, eivätkä he saattaneet suurilla toimilla saavuttaa kansan suosiota, niinkuin Elisabet ennen heitä. Elisabet oli tositeossa itsevaltias opinkappaleita valtansa perustukseksi esiintuomatta, Stuartit taas muodostivat opin, mutta eivät saattaneet sitä tosioloihin sovittaa. Heiltä puuttui sitä paitsi rahaa voidakseen vapaasti toimia, heillä ei ollut vakinaista sotajoukkoa asemansa tukena, ja vihdoin puuttui tärkein kaikista, nimittäin yleinen mielipide kansassa, joka Ranskassa oli Richelieun harrastuksia ja toimia kannattanut.

Sillä taistelulla, joka nyt alkaa, on sekä uskonnollinen että valtiollinen luonne, sillä uskonto ja politiikka takertuvat täälläkin läheisesti toisiinsa. Suuri osa Englannin kansasta ei ollut tyytyväinen Elisabetin järjestämään episkopaaliseen kirkkoon, vaan se tahtoi kehittää uskonpuhdistusta pitemmälle. Puritaanien lukumäärä, jotka paitsi opinkappaleissa ankarien tapojensa ja periaatteittensa puolesta erosivat episkopaalisen kirkon mahtavasta papistosta, lisääntyi lisääntymistään; he puolustivat niinikään kansanvaltaista kirkollishallintoa monarkisen ja aristokratisen valtiokirkon sijaan. Mutta kirkon alalta johtuivat kansanvaltaiset mielipiteet myöskin valtiolliselle ja kohdistuivat Stuartien itsevaltaista hallitustapaa vastaan. Puritaanein käsitystapa joutui siis ristiriitaan sekä kuningasvallan että valtiokirkon kanssa.

Parlamentin alahuoneessa vastarinta ennen pitkää ilmaantui. Se saattoi nyt entistä pontevammin esiintyä, koska sen jäsenet olivat varallisuutensa ja sivistyksensä puolesta etevämmät kuin 15:nnen ja 16:nnen vuosisadan edustajat; Englannissa oli näet Tudorien, ja varsinkin Elisabetin aikana, tapahtunut suuri yhteiskunnallinen mullistus porvarissäädyn ja pienempien maanomistajien eduksi, jotka juuri olivat alahuoneessa edustettuina; elpynyt kauppa ja teollisuus oli tuottanut heille suuria rikkauksia, ja samaan aikaan oli myöskin melkoinen osa maatiluksia joutunut alemmalle aatelistolle.

Jaakko I, joka oli ylpeä siitä, että hän oli ensimmäinen koko Suur-Britannian kuningas, tahtoi heti hallitukseen päästyään ruveta järjestämään oloja kaikissa maissaan samantapaisiksi. Episkopaalista kirkkoa hän suosi, koska se jätti hänelle ylimmän johdon, ja tahtoi Skottlanninkin kirkon siksi muuttaa; katolisetkaan eivät hänestä olleet niin vastenmielisiä kuin puritaanit, nämät kun tahtoivat koko hierarkisen järjestelmän hävittää. Jaakko I sanoikin täydellä syyllä: »Ellei piispoja, ei kuningastakaan». Kun heitä vainottiin, alkoivat he siirtyä Atlantinmeren yli Pohjois-Ameri-

kaan. Mutta katolilaisetkin, jotka olivat toivoneet Maria Stuartin pojan kautta koituvan itselleen suuremman vapauden, tekivät salaliiton v. 1605, aikoen räjähyttää sekä parlamentin että kuninkaan ilmaan. Oli näet asetettu parlamenttitalon alle suuri ruutimiina, joka oli sytytettävä silloin kuin kuningas perheineen olisi parlamentin istunnossa. Muuan katolilainen sai kuitenkin ennakolta nimettömässä kirjeessä tiedon aikeesta ja ilmoitti sen ministerille; asiaa tutkittaessa saatiin salaliittolaiset ilmi ja heidät tuomittiin kuolemaan.

Vihaa Jaakkoa kohtaan herätti sekin, että hänellä oli suosittuja ministerejä, joille hän jätti vallan, sillä Englannissa ei sitä suvaittu, niinkuin Ranskassa. Mainittavin näistä on *Buckinghamin* herttua, joka kahden vuoden kuluessa sai kuninkaalta arvoja ja virkoja toisen toisensa jälkeen sekä samassa suuria tuloja, joita hän omavaltaisesti vielä kartutti.

Kaarle I:sen aikana (1625—1649) kuninkaan ja parlamentin välinen suhde tuli entistä kireämmäksi. Tällä kuninkaalla oli kyllä monta hyvää ominaisuutta; hänen käytöksensä oli miellyttävä, hänen elämänsä nuhteeton, ja hän oli täsmällinen toimissaan, mutta korkeat ajatukset asemastaan esiintyivät hänessä samoin kuin Jaakko I:ssä. Sitäpaitsi hän oli epäluotettava ja petollinen, sillä suuria lupauksia hän kyllä oli aina valmis antamaan, mutta niiden täyttämisestä hän ei lukua pitänyt. Buckinghamin herttuan hän pysytti ministerinä, mikä heti herätti kansassa pahaa mieltä.

Alussa Kaarle I koetti saada parlamenttia taipumaan vaatimuksiinsa, mutta nuot yritykset eivät onnistuneet. Ensimmäinen parlamentti, minkä hän kutsui kokoon, heti osotti epäluuloaan sen kautta, että se myönsi tullitulot kuninkaan käytettäviksi ainoastaan yhdeksi vuodeksi, vaikka tapana oli myöntää ne koko hallituskaudeksi. Suuttuneena kuningas hajoitti parlamentin. V. 1626 hän kutsui sen toisen kerran kokoon, pyytäen uusia veroja; mutta parlamentti toi esiin valituksia ja nosti syytöksen Buckinghamia vastaan, jonka vuoksi kuningas hajoitti sen taaskin. Kolmas parlamentti v. 1628 esiintyi yhtä jyrkästi. Kaarle suostui nyt myönnytyksiin; hän näet hyväksyi n. s. »oikeuksien pyynnön» *(petition of rights)*, jota joskus on sanottu Englannin toiseksi magna chartaksi. Siinä vahvistettiin Englannin kansan valtiolliset oikeudet: mielivaltainen vangitseminen kiellettiin, ja verojen myöntäminen tunnustettiin yksinomaan parlamentin oikeudeksi. Yleinen mielipide näytti tämän johdosta taipuvan kuninkaan puolelle; kelloja soitettiin ja ilotulituksia poltettiin. Mutta pian aljettiin taas epäillä kuninkaan aikeita; parlamenttikin päätti toimittaa laajan valituskirjan, jonka pääponsi oli syytös Buckinghamia vastaan, hän kun muka oli koko pahan alkuna. Kuningas

hajoitti sen vuoksi taas eduskunnan; mutta jo samana vuonna 1628 eräs kiihkoisa mies, John Felton, pisti tikarilla tuon vihatun ministerin kuoliaaksi, ollen vakuutettuna siitä, että hän teki hyvän työn koko maalle. Felton tuomittiin kuolemaan, ja kostoksi kuningas vielä vangitutti kiihkeimmät parlamentin jäsenistä.



Kaarle I. (Van Dyckin maalaus.)

Nyt Kaarle asettui toiselle kannalle; hän päätti hallita ilman parlamenttia ja hävittää juuria myöten Englannin vapauden. Ministereiksi hän otti Canterburyn arkkipiispan *Laudin* sekä erään *Tuomas Wentworthin,* jonka hän korotti *Straffordin kreiviksi.* Tämä mies oli v. 1628 ollut laatimassa »oikeuksien pyyntöä», mutta kunnianhimo saattoi hänet luopumaan entisistä mielipiteistään. Tähän aikaan Richelieu muo-

dosti Ranskan kuninkaanvallan rajattomaksi ja Straffordin kreivi kuvitteli voivansa saada itselleen saman aseman Englannissa. Mutta Ranskan kehitys oli vuosisatoja kulkenut itsevaltiuteen päin; se oli siellä kansallinen suunta, jonka vuoksi esteet olivat verraten helpot työntää syrjään, eikä Ranskassa ollut vankkaa yleistä mielipidettä sitä vastassa, niinkuin Englannissa. Ranskan säätykokouksilla ei, niinkuin olemme nähneet,



Straffordin kreivi. (Van Dyckin mukaan tehty vaskipiirros.)

ollut sellaista voimaa, kuin Englannin parlamentilla, sillä ensin mainituissa olivat ainoastaan keskenään eripuraiset säätyluokat edustettuina, mutta Englannin eduskunnassa oli koko kansa, ja siihen perustui sen voima, jota eivät ministerit eivätkä kuninkaat voineet kukistaa.

Yksitoista vuotta kesti tuota mielivaltaista hallitusta; veroja otettiin laillisista muodoistakaan välittämättä, ja sellaisia henkilöitä, jotka tekivät vastarintaa, tuomittiin suuriin sakkoihin tai vangittiin. Kaarle tahtoi

saada tuomioistuimetkin mielivaltansa välikappaleiksi, ja varsinkin kuuluisa »tähtikamari» sekä korkea kommissiooni, jonka puheenjohtajana Laud oli, lausuivat tuomionsa kuninkaan tahdon mukaisesti lainmääräyksistä huolimatta. Kuningas oli muun muassa määrännyt otettavaksi n. s. »laivaveron»; rantaseutujen asukkaat olivat entisinä aikoina suorittaneet sitä sotaa varten Tanskalaisia vastaan, mutta nyt aljettiin sitä vaatia rauhan aikana ja koko maasta. Eräs yleiseen tunnettu ja kansan suosima maanviljelijä *Hampden* kieltäytyi sitä maksamasta, koska se oli laiton; sen johdosta syntyi oikeudenkäynti, joka kesti pitkän aikaa, mutta Hampden lopullisesti tuomittiin vankeuteen ja hänen omaisuutensa otettiin takavarikkoon. Ankarilla rangaistuksilla ja suunnattomiin sakkoihin tuomitsemalla hallitus myöskin koetti tukahuttaa sen menettelyä moittivaa ja vapaamieliseen suuntaan käypää kirjallisuutta, ja vihdoin säädettiin, etteivät kirjapainojen isännät saaneet laskea julkisuuteen mitäkään kirjallista tuotetta, ellei Laud itse tai hänen määräämänsä tarkastajat olleet niitä hyväksyneet. Kauhealla tavalla vainottiin niinikään eriuskolaisia; niinpä eräs tohtori Leighton tuomittiin julkaisemansa kirjasen johdosta häpeäpaaluun, jossa häntä ruoskittiin ja häneltä leikattiin korvat, minkä jälkeen pyöveli lävisti hänen nenänsä ja poltti tulisella raudalla merkin hänen ruumiiseensa. Mutta vastarinta ei loppunut. »Teidän kaikkien vapautenne puolesta», sanoi eräs Prynne häpeäpaalun ääressä seisoessaan, »me olemme uhranneet omamme; pitäkää tästä hyvin vaaria, se on minun kehotukseni, pysykää lujina, olkaa uskolliset Jumalalle ja maallenne, muuten joudutte itse ja lapsenne ikuiseen orjuuteen.» Puritaanien luku karttui, niinkuin kristittyjen luku vainojen aikana; mutta tuhansia jo siirtyi Amerikaan epätoivoisina vapaudesta. Kun siirtolaisten lukumäärä kävi yhä suuremmaksi, kielsi kuningas maasta muuttamisen. Kiellon ilmaantuessa oli Thames-joella 8 laivaa valmiina lähtemään, joista yhdessä oli myöhemmin kuuluisa Cromvell. Hän totteli kieltoa, mutta useimmat lähtivät valtameren poikki.

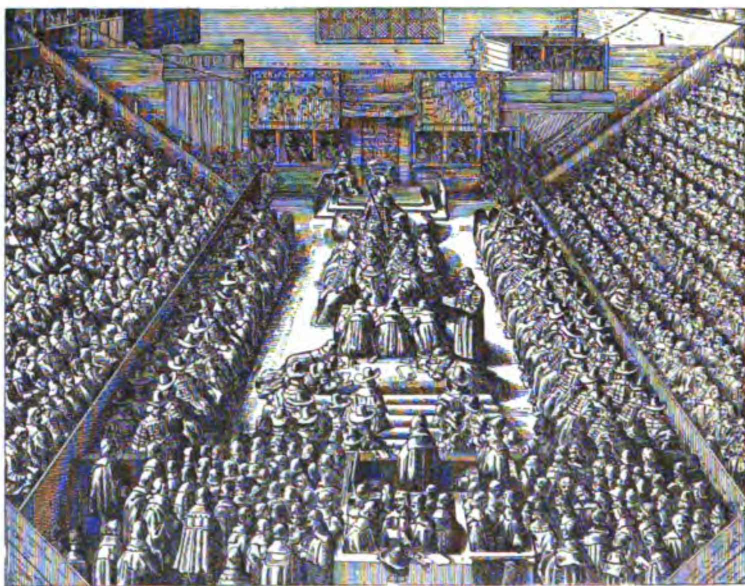
Yleinen mieliala Englannin kansassa kiihtyi yhä vihamielisemmäksi Kaarle I:stä vastaan, mutta Skottlannissa viha ensin puhkesi ilmituleen. Laud oli näet alkanut muuttaa Skottlannin presbyteristä kirkkoa episkopaaliseksi; sinne asetettiin uusia piispoja, ja jumalanpalvelus järjestettiin niinikään episkopaalisen kirkon menojen mukaan. Mutta kun Edinburgin kirkossa tuomioprovasti loistavassa puvussaan alkoi toimittaa jumalanpalvelusta, syntyi siellä tavaton meteli; niinpä eräs akka viskasi jakkaransa hänen päähänsä, ja kirkosta palatessaan viskattiin pitkin matkaa lokaa hänen päällensä. Eräs kirkonkokous julisti vastanimitetyt piispat

virkansa menettäneiksi ja episkopaalisen kirkon menot poistetuiksi. Kuningas vaatii Skottlantilaisia taipumaan käskyjänsä noudattamaan; he eivät tottele, vaan muodostavat *Covenant*-nimisen liiton, joka uskonpuhdistuksen aikana oli ollut voimassa. Vuoristosta alkaa kokoontua miehiä »Kristuksen kruunun ja Covenantin» puolesta taistelemaan; he hyökkäävät Englantiin. Näin sisällinen sota alkaa v. 1640, ja ennen pitkää suuri osa Englanninkin kansasta on kuningastaan vastaan taistelemassa.

Voidakseen hankkia sotajoukon Skottlantilaisia vastaan, tarvitsi Kaarle I rahoja; mutta ilman parlamentin suostumusta hän ei voinut niitä millään tavalla saada. Sen vuoksi hän oli pakotettu kutsumaan se kokoon. Multa tämä ei suostunut veroja antamaan, vaan laati valituskirjoja ja vaati kuningasta turvaamaan kansan vanhoja oikeuksia, jonka vuoksi Kaarle kolmen viikon perästä hajoitti sen. Mutta vielä samana vuonna hän uudelleen kutsui edustajat kokoon. Tämä oli n. k. »pitkä parlamentti», joka yhtä mittaa oli koossa v:teen 1653. Tuskin oli sekään joutunut kokoontumaan, ennenkuin se ryhtyi taistelemaan oikeuksiensa puolesta; mutta se meni vaatimuksissaan liian pitkälle, niinkuin on tavallista tällaisina aikoina, jolloin mielet ovat kiihtyneet; se ei tyytynyt yksin niihin oikeuksiin, jotka sille kuuluivat, vaan se riisti itselleen koko vallan. Verojen määräämisen ja niiden kokoamisenkin se tahtoi itselleen, lainojen ottaminen oli oleva sen oikeutena; kaikki väliaikaiset tuomioistuimet se päätti lakkauttaa, ja vastedes tulisi parlamentin kokoontua joka kolmas vuosi. Suuri enemmistö alahuoneessa oli puritaaneja, jotka sekä uskonnollisen että valtiollisen katsantokantansa vuoksi vihasivat koko vallitsevaa hallitusjärjestelmää; rohkeat miehet, sellaiset kuin jo ennen mainittu Hampden, Pym ja Haslerig y. m. ahdistivat pelkäämättä kuninkaan ministerejä ja itse kuningastakin. Straffordin kreiviä vastaan, joka 11 vuoden aikana oli ollut tuon mielivaltaisen hallituksen johtajana, alahuone ensiksi kääntyi, ja hänet vaadittiin vastaamaan toiminnastaan. Seitsemäntoista päivää Strafford yksin puolusti itseänsä kolmeatoista syyttäjää vastaan, jotka toinen toisensa jäljestä esiintyivät; hän ajoi asiaansa rohkeudella, kaunopuheisuudella ja taidolla sekä osotti sellaista mielenylevyyttä, että se on saattanut hänen edelliset toimensa melkein unohduksiin. Useat häntä vastaan tehdyistä syytöksistä olivat perättömiä ja ainoastaan vihan herättämiä; tuomarit osottivat kohtuuttomuutta häntä kohtaan, hänelle kun esim. ei myönnetty muuta kuin kolme päivää aikaa todistajien kutsumiseen, vaikka suurin osa niistä oli Irlannissa. Ylähuone vapautti hänet, mutta alahuone julisti tämän »suuren luopion» lakien ulkopuolelle. Kuningas olisi voinut vielä hänen henkensä

pelastaa kieltäytymällä tuomiota vahvistamasta; mutta hän uhrasi uskollisen ministerinsä kansaa lepyttääkseen. »Älkää luottako päämiehiin ja ihmislapsiin, sillä eivät he mitään voi», sopersi Strafford tuomion kuultuaan, kohottaen kätensa taivasta kohden. Hän mestattiin v. 1641. Laud pantiin vankeuteen samaan aikaan kuin Strafford ja tuomittiin kuolemaan neljä vuotta myöhemmin.

Strafford'in tuomio oli ensimmäinen näytös tässä vallankumouksessa, joka myöhemmin vei kuninkaan ja kuninkuudenkin mukanaan. Parlamentti ei näet taipunut vieläkään Kaarle I:sen esityksiä hyväksy-



Straffordin tuomion julistus 1641 parlamentissa. (Vaskipiirros.)

mään, vaan laati pitkän valituskirjan, jossa lueteltiin kaikki kansaa kohtaan tapahtuneet vääryydet hänen hallituksensa alusta alkaen; se käytti niinikään voitokasta asemaansa vaatiakseen yhä uusia oikeuksia, joihin kuningas oli pakotettu suostumaan; muun muassa se sai haltuunsa valtakunnan tärkeimmät linnoitukset. Mutta kun alahuone vaati vielä itselleen oikeuden järjestää jonkinlaisen kansallisen sotajoukon, jonka upseerit se nimittäisi, ei hän enää katsonut voivansa myöntyä. Hän koetti nyt väkivaltaa, tullen sotamiesten kanssa parlamentin alahuoneeseen vangitsemaan pahimpia vastustajiaan; mutta »linnut olivat lentäneet pois», niinkuin Kaarle sanoi, sillä saman päivän aamulla nuo viisi jäsentä,

jotka piti vangittaman, olivat saaneet aikeesta tietää ja jääneet tulematta istuntoon. Kuningas sitä vastoin menetti lopunkin suosiostaan ja arvostaan, sillä tämän kautta hän oli loukannut parlamentin pyhyyttä. Sovinto oli nyt mahdoton. Kuningas lähti Lontoosta pohjoisosaan maata kootakseen joukkoja, sillä aseilla oli asia ratkaistava.

Englannin kansa jakaantui nyt kahteen puolueeseen. Suuri osa aatelistoa ja valtiokirkon tunnustajat liittyivät kuninkaaseen. Tämän puolueen jäseniä, joita etupäässä oli maan pohjois- ja länsiosassa, kutsuttiin *kavaljeereiksi*. Parlamentin joukkoihin taas kerääntyi puritaaneja Lontoon porvaristosta ynnä Itä-, Etelä- ja Keski-Englannin kreivikunnista. Näitä kutsuttiin *keropäiksi,* koska puritaaneilla oli lyhyeksi leikattu tukka. Mutta ennen pitkää ilmaantui parlamentin puolueessa kaksi eri suuntaa, jotka alkuaan erosivat toisistaan vaan uskonnon asioissa, mutta myöhemmin myöskin valtiollisissa. Puritaanitkin tahtoivat hävittää anglikaanisen kirkon hierarkisen järjestelmän ja jättää sen hallinnon valittujen edusmiesten käsiin, mutta valtiolliselle alalle he eivät tahtoneet ulotuttaa näitä kansanvaltaisia mielipiteitä; radikaalinen *independenttien* lahkokunta taas tahtoi hävittää kirkon yhdyshallinnon, koska se muka jo oli orjuutta; kunkin seurakunnan tuli olla toisestaan riippumaton; suurempi vapaus ja yhdenvertaisuus oli vallitseva ihmisten kesken; papin ja maallikon välillä ei pitänyt olla erotusta; kaikki omantunnon pakko oli poistettava; kuninkaan yliherruutta he eivät pitäneet oikeana kirkossa eikä valtiossakaan, vaan tasavalta, missä tasa-arvoiset kansalaiset hallitsisivat, oli aikaansaatava. Tämän suunnan miehet pääsivät voitolle parlamentin sotajoukossa etevien ja innokkaiden johtajainsa kautta; Ludlow, Vane, Haslerig olivat näitä miehiä, mutta muita suuremmaksi kohosi *Olliwer Cromwell,* joka ennen pitkää pääsi koko maan asioita johtamaan.

Cromwellin elämänvaiheet osottavat, mitenkä nerokas ja tarmokas mies, syntyperästään huolimatta, levottomina aikoina saattaa kohota koko aikakautensa oloja johtamaan; hänen toimensa ja vaiheensa ovat samantapaiset kuin Napoleon Bonaparten Ranskassa puolitoista vuosisataa myöhemmin. Koko ajan uskonnollinen kiihko ja vallankumoukselliset harrastukset olivat Cromwellissa ikäänkuin personoittuna. Nuoruudessaan hän oli Cambridgen yliopistossa ollessaan viettänyt vallatonta ja kevytmielistä elämää, mutta kääntymykseen tultuaan hän kohdisti koko voimakkaan henkensä uskonnon asioihin, ja pian hän omisti ankarimman katsantotavan, mikä Calvinin kirkossa oli muodostunut. Independenttien tapaan hän piti ahkerasti raamatunselityksiä ja rukoili uskonveljiensä kanssa; hänen puheensa oli salaperäistä, syvällistä, mutta samassa ystä-

vällistä, innokasta ja vakuuttavaa; pyhän asiansa eteen hän oli valmis uhraamaan kaikki maalliset edut ja ainoastaan Jumalan kunniaksi hän tahtoi toimia. Hänen luonteessaan oli lujuutta ja ankaruutta; hänellä oli selvä käsityskyky ja tarkka silmä, ja hän oli nopea toimissaan. Cromwell oli ollut maanviljelijänä 21-vuotiaasta asti; mutta rauhaton ja kiihkeä aika ei saattanut jättää tällaista miestä yleisiin asioihin tempaamatta. V. 1628 ja 1640 hän oli parlamentin alahuoneen jäsenenä, kuitenkaan suurempaa huomiota herättämättä; vasta 43-vuotiaana hän alkaneessa sisällisessä sodassa saavutti mainetta.

Cromwell kokosi v. 1642 kotiseuduillaan valiojoukon pienistä maanomistajista, liittyäkseen niiden kanssa parlamentin joukkoon. Uskonnollinen innostus oli hänen sotamiestensä keskuudessa elähyttävänä voimana; Jumalan tahtoa, se oli heidän vakaumuksensa, he vaan täyttivät. Raamatunlauseita oli aina heidän puheessaan punottuna, virsien veisuuta kuului heidän leiristään ja rukouksistaan he saivat voimaa ja intoa. Tämän joukon elämä oli räikeä vastakohta sen ajan sotilaselämälle, jonka tunnusmerkkinä oli juominen, kiroileminen, peluu, ryöstäminen ja kaikellainen muu raakuus. Urhoollisuudellaan ja jäykkyydellään he saivat *rautakylkien* nimen, ja heidän ansiostaan parlamentin joukko, joka alussa oli ollut tappiolla, alkoi saada voittoja; niinpä se v. 1644 sai suuren voiton kuninkaan joukoista *Marstonmoorin* luona, ja seuraavana vuonna tuhottiin kuninkaan armeija kokonaan *Nasebyn* tappelussa. Mutta tämän johdosta parlamentin armeija joutui kokonaan independenttien haltuun, ja Cromwell tuli sen ylipäälliköksi; se taas saattoi parlamentin, jossa puritaanit olivat voitolla, ja sen palveluksessa olevan sotajoukon toisiansa vastaan. Parlamentti, joka alkoi peljätä sotajoukon mahtia, käski hajoittaa osan siitä, koska sota muka nyt oli loppunut. Sotamiehissä tämä määräys herätti pahaa mieltä, ja lähetettiin alahuoneeseen peruutuspyyntöjä, jotka olivat melkein käskyn muotoisia; mutta se ei luopunut vaatimuksestaan. Silloin Cromwell armeijansa avulla ottaa koko vallan käsiinsä. Kuninkaan kohtalon hän jo määräsi.

Nasebyn tappelun jäljestä Kaarle I näki taistelun Englannissa toivottomaksi, jonka vuoksi hän pakeni Skottlantilaisten turviin, toivoen heiltä saavansa apua, he kun olivat hänen varsinaisia maamiehiänsä. Mutta he vangitsevat kuninkaansa ja tekevät kauppatavaran hänestä, jättäen hänet Englannin parlamentille 400,000:sta punnasta. Parlamentin enemmistö aikoi kuitenkin ruveta keskusteluihin Kaarlen kanssa, mutta Cromwell ja hänen johdossaan oleva armeija tahtoi päästä sekä kuninkaasta että kuninkuudesta. »Kuningas», sanoi Cromwell julkisesti parla-

mentissa, »on kyllä älykäs ja lahjakas mies, mutta niin viekas ja petollinen, ettei häneen saata luottaa.» Saadakseen parlamentin taipumaan tahtonsa mukaan, täytyi hänen ensin »puhdistaa» sotajoukkonsa avulla alahuone; sen kuninkuutta suosivat jäsenet vangittiin, ja ainoastaan 80 independenttiä jäi jäljelle pitkään parlamenttiin, jota sen jälkeen kutsutaan





Cromwell.

»häntäparlamentiksi». Eräs tuomioistuin, jossa oli Cromwellin hengenheimolaisia, asetettiin vangitun Kaarlen asiaa tutkimaan. Häntä syytettiin tyrannisesta hallituksesta sekä petoksesta valtiota ja kansaa kohtaan. Nasebyn tappelun jälkeen oli näet löydetty kirjeitä, joista kävi ilmi, ettei hän ollut aikonut parlamentille antamiaan lupauksia pitää ja että hän toivoi Irlantilaisilta apua taistelussaan Englantilaisia vastaan; häntä

sanottiin tämän johdosta koko kansakunnan vihollisekai ja murhamieheksi. Kuningas osotti rohkeutta ja kylmäverisyyttä puolustaessaan itseänsä, väittäen, ettei tuomioistuin ollut oikeutettu häntä tuomitsemaan. Tuomioistuin taas vetosi siihen, että se oli kansan, kaiken oikeuden alkulähteen, valtuuttama ja lausui kuolemantuomion. Miehuullisesti Kaarle astui mestauslavalle. »Jumala varjelkoon minua valittamasta!» sanoi hän; »väärän tuomion, jonka Straffordin suhteen sallin toimeenpantavan, on nyt toinen väärä tuomio kostanut.» V. 1649 Helmikuun 9 p:nä katkaisi pyövelin kirves Kaarle I:sen pään. — Tällaiseen lopputulokseen johtivat Englannissa Stuartien itsevaltaiset harrastukset; kansan tuomitsemana kuningas menetti henkensä; mutta Ranskan kansa heittäytyi kuninkaansa mielivaltaan, ja vasta puolitoista vuosisataa myöhemmin se vei tuomiolle kuninkaansa ja toimitti saman uhrin.

Kuninkaan mestaus teki myöskin kuningasvallasta lopun, sillä independit julistivat nyt Englannin tasavallaksi. Parlamentin ylähuone hajoitettiin, mutta alahuone sekä sen rinnalle asetettu 40-miehinen neuvoskunta, jolla oli oleva toimivalta, hallitsivat Englantia. Kansan suvereenisuudelle oli tasavalta perustettu, mutta olojen pakosta se pian muuttui Cromwellin yksinvallaksi.

Englannissa ei paljon vastustusta ilmaantunut tasavaltaa vastaan, mutta katoliset Irlantilaiset tahtoivat irtaantua Englannin yhteydestä sekä paavin suojeluksessa muodostaa eri valtion; eräs paavi Innocentius X:nnen legaatti rupesi tätä asiata ajamaan. Skottlantilaiset taas katuivat kuninkaansa häpeällistä myyntiä ja olisivat tahtoneet saada hänet takaisin; ja nyt kun he kuulivat, että hän oli mestattu, ilmestyi jo ennestään kuuluisa Montrosen kreivi Skottlantiin taistelemaan Kaarle I:sen pojan Kaarlen puolesta, joka saapui Hollannista sinne. Cromwell lähti ensin Irlantiin, voitti Irlantilaisten joukot ja koetti suurimmalla julmuudella kukistaa väestön vastarinnan; linnoitusten koko varusjoukkoja surmattiin; kerran tuhatkunta henkeä, jotka olivat kirkkoon paenneet, saivat yht'aikaa surmansa; sotamiehiä, rauhallisia asukkaita, vieläpä naisiakin tapettiin ilman erotusta. Äkkiarvaamatta hän kesken veritöitään sai käskyn lähteä Skottlantiin; hän voitti siellä kuningasmielisten joukot Dunbarin luona sekä seuraavana vuonna 1651 Kaarle II:sen, joka oli uskaltanut hyökätä Englantiin. Nyt oli koko Suur-Britanniassa vastustus masennettu.

Tuo tasavaltainen hallitus, joka kuningasvallan kumoamisen jälkeen johti Englannin asioita, ei kuitenkaan voinut olla pitkällinen. Sotaväen avulla oli vallankumous tapahtunut ja sotajoukolle tai oikeammin sen päällikölle koko valta ennen pitkää siirtyi. Samoin kuin Ranskan tasa-

valta hukkui Napoleonin sotilasvaltaan, niin hävisi Englannin tasavalta Cromwellin yksinvaltaan. Englantilaiset rupesivat kyllästymään epävarmaan tilaan, juoniin ja vehkeilyihin, mitkä tuossa monipäisessä tasavaltalaishallituksessa olivat tavallisia, ja tahdottiin lujempaa valtiomuotoa, jonka kautta jälleen saataisiin turvallisuus ja järjestys. »Häntäparlamentti» oli voimaton, mutta sen jäsenet tahtoivat kuitenkin pysyä asemassaan säätämällä vaalilain, jonka mukaan he saisivat olla seuraavassakin parlamentissa, vaikka he jo 13 vuotta olivat olleet edustajina. Cromwellin huomautukset eivät auttaneet, jonka vuoksi hän päätti äkkiarvaamatta tehdä lopun koko kokouksesta. Huhtikuun 20 p. v. 1653, jolloin piti tästä asiasta päätettämän, hän saapuu parlamenttiin, asettuu tavalliselle paikalleen, kuuntelee jonkun aikaa keskustelua, mutta rupeaa äänestykseen aljettaissa puhumaan, ensin esiintyen suopeasti, mutta kiihtyen kiihtymistään ja lausuu lopuksi suoraan, mikä tarkoitus hänellä oli. »Te ette muodosta enää mitään parlamenttia, Jumala ei tahdo Teitä», sanoo hän, ja kun vastaväitteitä alkaa kuulua, kääntyy hän erikseen eri jäsenten puoleen polkien aina jalkaansa lattiaan; »sinä olet juomari», sanoo hän eräälle Wentwortille, jonka samassa etehisestä tulleet sotamiehet, merkin saatuaan, tempasevat paikaltaan ja vievät ulos; »sinä olet avioliitonrikkoja», sanoo hän toiselle, »sinä teeskentelijä», huutaa hän kolmannelle, »viekää, viekää kaikki». Kun huone oli tyhjä, otti hän asiapaperit ja sulki mennessään ovet. »Huoneita vuokrattavana» kirjoitettiin illalla sen seinään. Siten loppui pitkä parlamentti.

Cromwell kutsui sitte uuden parlamentin, ilmoittaen tekevänsä sen »Pyhän Hengen nimessä». Nimet sellaiset kuin Älä-Itke Billings, Pysy-lujana-korkeudessa Stringer, Ylistä-Jumalaa Barebone, osottavat millaisia jäseniä tässä n. s. Barebonen eli pyhimysten parlamentissa oli. Siinä oli ainoastaan kiihkoisia puritaaneja, jotka kuluttivat aikaa pitkissä, toisinaan koko päivän kestävissä hartaudenharjoituksissa. Cromwell huomasi piankin sellaisten miesten olevan kykenemättömiä valtion asioista käsittelemään, jonka vuoksi hän hajoitti senkin samana vuonna. Muutamista upseereista, lakimiehistä ja maistraattien jäsenistä muodostunut neuvoskunta tarjosi nyt Cromwellille (Joulukuussa v. 1653) *protektorin* nimen ja arvon, jonka nojassa hän saisi hallita Britannian kolmea valtakuntaa. Valta oli kuninkaan, vieläpä laajempikin — hänellä kun oli suuri ja uskollinen sotajoukko turvanaan — vaikka nimitys oli toinen. Cromwell tahtoi kuitenkin pysyttää kansalla sen valtiolliset oikeudet, jonka vuoksi hän kutsui parlamentin kokoon (1654); mutta hän hajoitti senkin, koska se asettui vastustavalle kannalle, ja hallitsi sen jälkeen kaksi

vuotta ilman parlamenttia, kutsuen kuitenkin jälleen v. 1657 uuden eduskunnan.

Cromwellin hallitusaika protektorina kesti vaan viisi vuotta, mutta se oli loistava aika Englannille. Stuartien aikana oli Englanti ollut voimaton ottamaan osaa Europan yleisiin asioihin, mutta Cromwellin johdossa se taas, kuten Elisabetin aikana, esiintyi mahtavana. Hollannin suurta kauppaherruutta supistettiin julkaisemalla jo v. 1651 n. s. purjehdussääntö, jonka mukaan vieraat laivat eivät saaneet tuoda Englantiin siirtomaiden tavaroita, vaan ainoastaan oman maansa tuotteita. Hollantilaiset, jotka olivat olleet »merten rahtimiehiä», menettivät tämän kautta Englannista saamansa suuret tulot, jonka vuoksi he julistivat sodan; mutta Englannin laivasto merisankari Blaken johdossa voitti heidät ja purjehdussääntö jäi voimaan. Välimerellä oli Englannin laivoja suojelemassa kristikuntaa Barbareskien ryöstöiltä; Mazarinin kanssa hän teki liiton Espanjaa vastaan, jolta otettiin Jamaika Länsi-Intian saaristossa; Tanska, Sweitsi ja Hansakaupungit pyrkivät hänen ystävyyteensä; paavia hän pelotti, että muka Englannin kanoonat jyrisisivät S:t Angelon linnassa, ellei hän myöntäisi protestanteille uskonvapautta. Englannista oli yht'äkkiä tullut maailman pelottavin valta.

Cromwellilla oli kuitenkin paljon vastustajia ja vihamiehiä, jotka vainosivat hänen henkeänsä; kuningasmieliset ja hurjimmat uskonkiihkoilijat eivät milloinkaan tahtoneet alistua hänen hallitukseensa. Hän osasi kyllä tehdä tyhjiksi kaikki vehkeet ja salaliitot, joita suunniteltiin häntä vastaan; mutta hän muuttui niiden johdosta yhä epäluuloisemmaksi, ja hänen hallituksensa tuli vuosi vuodelta yhä ankarammaksi sotilasvallaksi. Koko maa jaettiin 13:neen sotilashallintopiiriin, joissa kussakin oli kenraalimajuri sotilasosastoineen valvontaa pitämässä; kaupunkien pääkaduilla kulki aina sotamiehiä järjestystä varten. Tämä jo teki elämän kolkoksi ja raskaaksi; mutta sitä paitsi useanlaiset huvitukset, niinkuin kilpa-ajot ja näytelmät olivat kielletyt, koska niitä vallitsevan uskonnollisen käsitystavan mukaan pidettiin syntinä. Eriuskolaisia kohtaan Cromwell kuitenkin oli jotenkin suvaitsevainen, antaen Juutalaisillekin jonkinlaisia oikeuksia. Suhde Skottlantiin alkoi parantua, mutta Irlannissa oli yhtämittaa mitä kauhein hirmuvalta. Kun Cromwell v. 1650 sieltä lähti, jätti hän sinne hallitsemaan vävynsä Iretonin, jonka kuoleman jälkeen Ludlow sai korkeimman vallan. Ylimyksiä tuomittiin joukottain kuolemaan ja mestattiin; 40,000 upseeria ja sotamiestä ajettiin maanpakoon; heidän vaimonsa ja lapsensa vietiin Amerikaan; maa otettiin asukkailta pois ja annettiin Englantilaisille. Irlantilaisten kärsimykset,

jotka Elisabetin aikana jo olivat saaneet alkunsa, tulivat Cromwellin aikana suuremmiksi, eikä Englannin hallitus ole vielä meidän päivinämmekään saanut niitä sovitetuiksi.

V. 1657 kokoontunut parlamentti, joka oli Cromwellille suosiollinen, tarjosi hänelle perinnöllisen kuninkuuden; mutta hän kieltäytyi ottamasta sitä vastaan. »En tahdo», sanoi hän, »Jerikon muureja uudestaan rakentaa.» Hän arveli ehkä, että hänen velvollisuutensa Jumalaa ja kansaa kohtaan vaati sen hylkäämistä, mutta hän pelkäsi myöskin pahoittavansa sotamiestensä mieltä, jos hän sen ottaisi, ja hänen tyttärensä kerrotaan niinikään kieltäneen häntä kuninkaaksi rupeamasta. Cromwell oli saanut oikeuden itse määrätä seuraajansa, mutta tuo ajatus, että hänen kuolemansa olisi hänen työstään tekevä lopun, suretti häntä viimeisinä aikoina. Kun hän kuoli v. 1658, tuli kyllä hänen poikansa *Richard* protektoriksi, »niinkuin ainakin Walesin prinssi astuu valtaistuimelle kuninkaan kuoltua». Mutta hän oli heikko ja huomasi itsekin olevansa kykenemätön hallitsijaksi, jonka vuoksi hän muutamien kuukausien jälkeen luopui vallasta. Ei ollut ketään Cromwellin sotilaista, joka olisi rohjennut asettua hänen paikalleen; yleinen mielipide oli sitä paitsi sotilasvaltaa vastaan, sillä se oli ollut liian painostava. Ei siis ollut muuta keinoa kuin palata entiseen hallitukseen; kenraali *Monk*, joka oli ollut Skottlannissa päällikkönä, tuli Englantiin ja pakotti kokoonkutsutun parlamentin tarjoamaan *Kaarle II:selle* Englannin kuningaskruunun. Hän saapuikin Englantiin v. 1660 ja tuli kansan riemuitessa Lontooseen.

Tämä Stuartien toinen aikakausi, mikä nyt alkaa, oli edellisen kaltainen; kuninkailla oli samat itsevaltaiset harrastukset kuin heidän esi-isillään, ja siitä johtuu jälleen riita parlamentin kanssa, sama heikko ja arvoton ulkopolitiikka, joka alensi Englannin valtiollista arvoa. Tätä kestää 28 vuotta; mutta silloin syntyy toinen vallankumous, jonka kautta he ikuisiksi ajoiksi menettävät Englannin kuninkuuden.

Kaarle II tahtoi vaan huvihalunsa ja nautinnonhimonsa tyydyttämiseksi käyttää kuninkuutta, jonka hän oli saanut. Kun hän parlamentilta ei saanut tarpeeksi rahoja, otti hän niitä Ludvig XIV:nneltä, asettuen korvaukseksi siitä politiikassaan Ranskan puolelle; hän myi sille Dünkirchenin kaupungin, jonka Cromwell oli hankkinut; sama ystävyys Ludvig XIV:nnen kanssa vaikutti senkin, että hän osotti yhä enemmän suvaitsevaisuutta katolilaisia kohtaan. Hollannin kanssa hän alotti sodan, mutta siitä koitui vaan tappioita Englannille. Kaikessa siis Cromwellin loistavan ajan vastakohtaa. Ministereinä hän, niinkuin edelliset Stuartit, käytti itsevaltiuden kätyreitä, joista varsinkin n. s. Cabal-ministeristö on saanut pahan

maineen. Nimitys johtuu sen viiden etevimmän jäsenen nimien alkukirjaimista (Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley, Lauderdale).

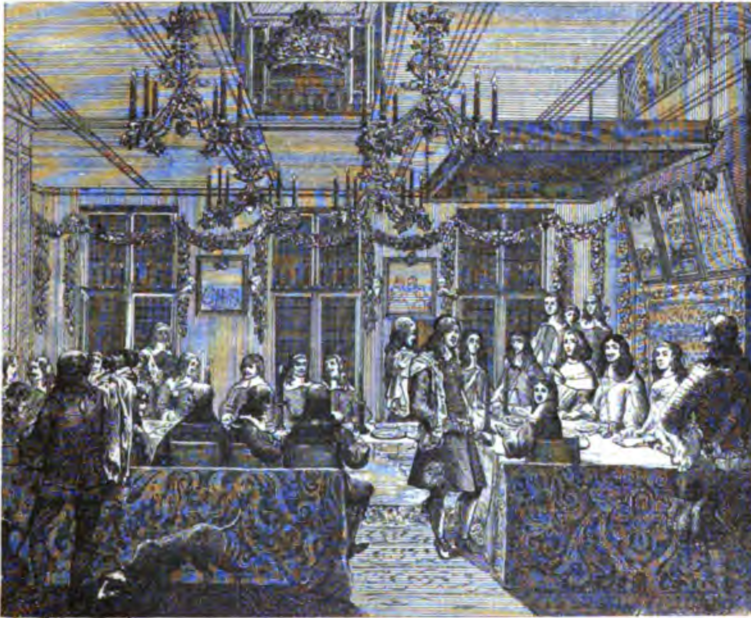
Yleinen mielipide maassa tuli yhä vihamielisemmäksi tälle järjestelmälle, joka uhkasi perikatoa Englannin sekä valtiolliselle että uskonnolliselle vapaudelle; parlamentissa lisääntyi lisääntymistään vastustuspuolue,



Kaarle II ratsain. (Peter Stevensin vaskipiirros.)

jota tähän aikaan aljettiin kutsua *whigien* nimellä, nimitys, jota alkuaan käytettiin Skottlannin rosvoista. Whigit ajoivat samoja mielipiteitä kuin keropäät Kaarle I:sen aikana. Heidän kantansa on kansanvaltainen; korkein valta, sanovat he, kuuluu alkuansa kansalle, joka on vallan alkulähde; hallitsijan valta perustuu siihen, että kansa on jättänyt sen hänen käytettäväkseen, mutta sillä ehdolla, että hän noudattaa määrättyjä välipuheita eli lakeja; jos hallitsija ei täytäkään näitä sopimuksia, vaan rikkoo maan lakeja, on kansalla oikeus ryhtyä sellaista vastustamaan;

se saapi ottaa vallan itselleen, jolle se oikeastaan kuuluukin. *Tory*-puolue taas, joka nimitys alkuaan merkitsee Irlannin rosvoja, johtaa hallitsijan vallan Jumalasta; kansalla ei ole muka oikeutta ryhtyä hallitsijaa loukkaamaan, vaikka tämä laittomastikin valtaansa käyttäisi; alamaisten tulee kärsiä ja olla sittenkin hallitsijalle kuuliaisia. Tämä oli entisten kavaljeerien käsityskanta. Edellinen näistä puolueista sai voiton toisensa perästä. Kaarle II julkaisi *indulgenssi-säännön,* jolla hän katolisuuden hyväksi kielsi eriuskolaisia vainoamasta; mutta parlamentti



Pidot Kaarle II:sen hovissa. (Vaskipiirros Toornvliet'n maalauksen mukaan.)

pakotti hänet v. 1673 hyväksymään *test-säännön,* joka kielsi katolilaisilta sekä muilta, jotka eivät kuuluneet anglikaaniseen kirkkoon, pääsyn valtionvirkoihin sekä oikeuden olla parlamentin jäseninä. (Tämä laki kumottiin vasta v. 1829.) Tämän johdosta kuninkaan veli, Yorkin herttua Jaakko, joka oli katoliseen uskoon kääntynyt, oli pakotettu luopumaan suur-amiraalin virasta. Kaarle koetti hajoittamalla parlamentin ja kuuluttamalla uudet vaalit saada itselleen myöntyväisempää eduskuntaa; mutta vastustus vaan lisääntyi; v. 1679 täytyi kuninkaan hyväksyä *habeas-corpus-sääntö,* joka kielsi mielivaltaisen vangitsemisen, ja määräsi, että tuomarien piti tutkia syytetyn asiaa 24 tunnin kuluessa

vangitsemisen jälkeen. Tämän kautta parlamentti tahtoi estää sellaista mielivaltaista menettelyä, jota Kaarle I oli yrittänyt ja joka Ranskassa näihin aikoihin oli varsin tavallista n. s. lettres de cachet'ien nojalla. (Ks. luk. XXVI.) — Ulkopolitiikassakin parlamentti pakotti kuningasta taipumaan tahtonsa mukaan; hänen täytyi luopua Ludvig XIV:nnen liitosta sekä tehdä rauha Hollannin kanssa; tahtoivatpa whigit jättää perintöoikeudenkin Kaarle II:sen äpäräpojalle Monmouth'in herttualle, syrjäyttämällä Yorkin herttuan, mutta vastapuolue sai tämän estetyksi, ja v. 1685 Kaarle II:sen kuoltua katolinen Yorkin herttua nousi Englannin valtaistuimelle.

Jaakko II menetteli lempiaatteitaan ajaessaan paljon varomattomammin kuin veljensä; itsevaltius ja katolisuus oli kaikilla keinoilla saatava Englantiin juurrutetuksi, niinkuin samaan aikaan tapahtui Ranskassa. Itse hän oli jo kauan aikaa ollut katolilainen; katolista jumalanpalvelusta vietettiin suurella loistolla ja komeudella kuninkaan hovissa, joka muutenkin oli Versailles'in hovin kaltainen; hän osotti erinomaista suosiota paavin lähettiläälle ja julkaisi uuden indulgenssi-säännön katolilaisten eduksi; virkoihin, varsinkin armeijaan, otettiin niitä joukottain. Seitsemän valtiokirkon piispaa, jotka kieltäytyivät hyväksymästä kuninkaan toimia, vangittiin; mutta tuomioistuin vapautti heidät koko kansan riemuksi. Jaakko saattoi kuitenkin alamaistensa joukossa löytää kätyreitä, jotka asettuivat hänen mielivaltansa palvelukseen, mikä tuli yhä ankarammaksi, varsinkin sen jälkeen kuin hän oli voittanut äsken mainitun Monmouth'in herttuan. Tämä rupesi näet kapinan johtajaksi, sai puoluelaisia Englannissa, ja samaan aikaan piti Skottlantilaistenkin ryhtyä aseisiin. Monmouth kuitenkin voitettiin ja menetti henkensäkin; mutta sen johdosta aljettiin pitkin koko maata vainota kuninkaan vastustajia; översti Kirke ja ylituomari Jeffreys, kuuluisimmat Jaakko II:sen tyranniuden välikappaleista, kulkivat kreivikunnasta toiseen oikeutta pitämässä, tuomiten vasten kaikkia laillisia menoja ihmisiä hengeltä tai Länsi-Intiaan vietäviksi; rikkaiden omaisuus otettiin kuninkaan rahastoon. Jeffreys sai palkinnoksi uskollisesta toimestaan kanslerin paikan.

Tätä hurjaa hallitusta Jaakko II:sen ystävätkin katselivat epäilevin silmin; sekä Ludvig XIV että paavi Innocentius XI varoittivat häntä liiallisella innolla pilaamasta hyvää asiaa; »hänet pitäisi julistaa pannaan», sanoi eräs kardinaali, »sillä hän hävittää sen vähän katolisuudesta mitä Englannissa on». Englannissa kasvoikin tyytymättömyys kasvamistaan; whigit olivat jo kauan olleet keskusteluissa kuninkaan vävyn, Hollannin maaherran Wilhelm III:nnen Oranialaisen, kanssa, ja ennen pitkää

kuningasmielinen tory-puoluekin vieraantui hänestä. Sorto kävi tämänkin mielestä liialliseksi, kun ei oikeutta enää ollut saatavissa, vaan puolueellisia tuomioita langetettiin; ylimykset pelkäsivät katolisuuden palauttamista enemmän kuin valtiollista sortoa, sillä luostareja hävitettäissä saamansa maaomaisuudet he sen kautta jälleen menettäisivät; anglikaaninen papisto taas pelkäsi menettävänsä virkansa ja vaikutuksensa; katolisuus olisi senkin häviö.

Jaakko II ei huomannut sitä vaaraa, mikä häntä uhkasi; hän oli



Jaakko II. (Ranskassa tehty vaskipiirros.)

hengenlahjojensa puolesta jotenkin heikko, mutta »itsepäinen kuin aasi», niinkuin Kaarle II oli hänestä sanonut. Vihdoin kun kuninkaalle toisesta avioliitostaan syntyi kruununperillinen, jonka hallituksen arveltiin tulevan samallaiseksi, joten siis mielivallasta ei ollutkaan loppua odotettavissa, ei Wilhelm III enää epäröinyt noudattaa jo ennen saamiaan pyyntöjä. Marraskuun 5 p. 1688 saapui hän laivoillaan, joissa hän toi 14000 miestä, Englannin rannikolle; lippuihinsa hän oli kirjoittanut: »*Pro religione et libertate*» (uskonnon ja vapauden puolesta). Nyt Jaakko huomasi, kuinka heikolla pohjalla hänen asemansa oli; hänen sotajoukkonsa olivat kyllä Wilhelmin joukkoja lukuisammat, mutta ne

eivät ryhtyneet puolustamaan häntä; tuon tuostakin tuotiin hänelle ilmoituksia, että suuret osastot olivat menneet Wilhelmin puolelle, ja vihdoin myöskin hänen tyttärensä Anna ja tämän puoliso luopuivat hänestä. Kaupunki toisensa perästä heittäytyi vastarintaa tekemättä Oranian prinssille, ja ennen pitkää hän marssi Lontooseen. Wilhelm ei tahtonut ryhtyä kuninkaan kanssa keskusteluihin, niinkuin tämä tahtoi. Pakenemalla Jaakon täytyi lähteä Englannista ja pääsi kanaalin poikki Ranskaan, jossa Ludvid XIV otti hänet kuninkaallisesti vastaan ja antoi hänelle S:t Germain'in linnan asuttavaksi.

Tämä oli ensimmäinen osa »mainiosta vallankumouksesta», joksi Englantilaiset nimittävät tätä tapahtumaa sen suuren merkityksen vuoksi, mikä sillä oli, ja koska se saatiin suoritetuksi ilman veren vuodatusta. Eräs »konventti» kutsuttiin kokoon, koska parlamenttia ei saatu ilman kuninkaan määräystä kutsua. Kansan edustajat julistivat nyt Marian ja Wilhelmin Englannin hallitsijoiksi; mutta Stuartit suljettiin perintöoikeudesta pois. Kansa siis määräsi hallitsijan.

Mainio vallankumous vv. 1688—89 lopettaa tuon pitkällisen parlamentin ja kuningasvallan välisen taistelun, joka saman vuosisadan alussa oli alkanut. Englannissa kansan vapaus pääsee sen kautta voitolle, ja hallitus perustuu tästä alkaen kansan oikeuksien laajalle pohjalle, siis päinvastoin kuin Ranskassa, jossa valta keskittyy yhteen henkilöön. Wilhelm III tuli kansan tahdosta hallitsemaan ja hän hallitsi myöskin sen tahdon mukaan. Ennen kruunaustaan hän hyväksyi parlamentin laatiman *»Declaration of rights»* (oikeuksien selitys)-nimisen säädöksen, joka oli ikäänkuin välikirja, minkä kansa, vallan oikeana omistajana, jätti hallitsijan hyväksyttäväksi, joka sen hyväksyikin. Siinä luetellaan ensin Jaakko II:sen monellaiset lainrikokset, joiden kautta hän oli Englannin kansaa loukannut ja joiden vuoksi hän oli ollut pakotettu eroamaan, sekä sitte kaikki Englannin kansan vanhat oikeudet. Siinä selitetään, ettei lakien säätämistä määräyksistä vapauttaminen, jota Stuartien aikana oli harjoitettu, ollut oikeutettua; armeijan lukumäärän parlamentti määrää; alamaisilla oli oikeus anomuksilla kääntyä hallituksen puoleen, jota Jaakko II oli pitänyt rikoksena; valitsijain tuli saada vapaasti valita edustajansa; edusmiehet saivat vapaasti puhua j. n. e. Oikeuksien selityksessä ei ole mitäkään uusia asioita, vaan ne olivat »kuningaskunnan kansan todellisia, vanhoja ja epäämättömiä oikeuksia ja vapauksia», niinkuin konventti lausui. Samantapaisia vakuutuksia olivat hallitsijat ennenkin antaneet, niinkuin petition of rights'in, test-säännön ja habeas-corpus-säännön; mutta Englannin kansan edustajat tahtoivat vielä kerran saada oikeutensa juh-

lallisella tavalla vahvistetuiksi. Mainiolla vallankumouksella ei ollut samaa luonnetta kuin 19:nnen vuosisadan vallankumouksilla, joiden tarkoitus oli hävittää vuosisatoja kestänyt valtiollinen tila, vaan sen kautta Englannin kansa ainoastaan tahtoi puolustaa entisiä oikeuksiansa ja entistä valtiollista tilaa; ei riistetty kuninkaalta vähintäkään hänelle kuuluneista oikeuksista eikä kansalle annettu mitäkään entisten lisäksi, vaan Englannin laki oli sama jälkeen kuin ennenkin vallankumousta. Kruunauksessa Wilhelm lupasi aina noudattaa Englannin lakeja, joita hän oli tullut puolustamaan, sekä hallitusasioissa kääntyä parlamentin puoleen ja noudattaa sen päätöksiä. Hän noudattikin tarkoin annettuja lupauksiaan; ja tästä alkaen Englannin hallitusmuoto muuttuu »parlamenttiseksi», joka vasta 19:nnellä vuosisadalla Europan mantereen valtakunnissa on oikeaksi tunnustettu.

XIX.

Ludvig XIV:nnen sodat. Ranska masentuu.

Ranskan mahtavuus. — Ludvig XIV:nnen kunnianhimo. — Hän vaatii Belgiaa. — Sota Hollantia vastaan. — Wilhelm III muodostaa liittokunnan. — Ludvig määrää rauhanehdot. — Reunioonikamarit. — Hugenotteja vainotaan. — Nantes'in säännön peruuttaminen. — Hugenotteja pakenee. — Camisardein kapina. — Augsburgin liittokunnan sota. — Espanjan perintösota. — Veroja lisätään. — Ranskan tila on kurja.

Mainion vallankumouksen vaikutus ei rajoittunut yksinomaan Englantiin, vaan se ulottui Europan mantereellekin. Wilhelm III pelasti Englannin itsevaltiudesta ja katolisuuden vaarasta, mutta hän esiintyi myöskin koko maanosassamme protestanttisen opin ja kansanvapauden asianajajana; hän se on johtavana miehenä siinä kiivaassa taistelussa, jota käydään Ranskan mahtavaa kuningasta Ludvig XIV:ttä vastaan, jossa itsevaltius oli ikäänkuin personoituna ja joka piti ainoana oikeana katolista kirkkoa, tahtoen hävittää protestanttisen opin ja hengenvapauden. Samallainen vaara, joka 16:nnellä vuosisadalla Kaarle V:nnen ja Filip II:sen aikana oli Europaa ollut uhkaamassa Espanjan puolelta, uhkasi sitä nyt Ranskan puolelta; 16:nnellä vuosisadalla Ranska oli vastustanut Habsburgin

suvun pyrintöjä, mutta 17:nnellä sen kuningas asettui samoja asioita ajamaan. Ludvig XIV, tuntien suuren mahtinsa, ei tyytynyt siihen, että hän omassa valtakunnassaan oli kaikkivaltias, vaan hän tahtoi saattaa voimaansa ja suuruuttaan laajemmallekin. Hänellä oli runsaat valtionvarat käytettävänään, hänellä oli suurin ja paraiten varustettu sotajoukko, jota Europan taitavimmat kenraalit johtivat, hänellä oli eteviä ministereitä, jotka ajoivat valtioasiat hänen edukseen. Ranskan naapurivallat taas olivat voimattomia tekemään vastarintaa; Espanjan mahti oli hävinnyt uskonsodissa, Saksa oli sekä valtiollisessa että aineellisessa suhteessa perinpohjin heikontunut 30-vuotisessa sodassa; Hollanti oli kyllä varakas ja elinvoimainen, mutta aivan pieni ja vähäväkinen Ranskan rinnalla.

Jo samana vuonna 1661, kuin Ludvig XIV itse ryhtyi hallitukseen, hänen kunnianhimonsa tuli näkyviin muutamissa pikkuseikoissa. Tähän aikaan oli arvojärjestys erittäin tärkeä asia, niinkuin Westfalin rauhasta kertoessamme nähtiin; nyt oli Espanjan ja Ranskan Lontoossa olevan lähettilään välillä syntynyt riita siitä, kumpiko saisi ensiksi ajaa sinne saapuvan Ruotsin lähettilään vaunujen perässä; ennen oli Espanjalla aina ollut ensi sija, mutta Ludvig vaati sen Ranskalle, ja Filip IV:nnen täytyikin siihen suostua. Englannin laivoja olivat Ranskan laivat niinikään ensiksi tervehtineet, mutta Ludvig kielsi sen, vaatien tuota kunniata ranskalaisille laivoille. Ranskan kuningas oli katolisen kirkon ja paavin harras ystävä, mutta valtakuntansa arvoa ja kunniaa ei hän sen eteen uhrannut; sen osottaa eräs tapahtuma vuodelta 1662. Roomassa oli silloin syntynyt tappelu paavi Aleksanteri VII:nnen korsikalaisen kaartin ja Ranskan lähettilään väen välillä, lähettilästäkin loukattiin ja hänen asunnostaan lyötiin akkunoita rikki. Kun ei heti hyvitystä kuulunut, käski Ludvig XIV sotaväkensä ottamaan valtaansa paaville kuuluvan Avignonin ja jätti sen takaisin vasta sitten kuin eräs ylhäinen kardinaali suuren seurueen saattamana oli tullut Pariisiin pyytämään anteeksi tuota lähettiläälle tapahtunutta loukkausta. Ranskan suuri vaikutus näyttäytyi tärkeämmissäkin asioissa; niinpä sen laivoja oli Välimerellä suojelemassa kristityitä Algierin ja Tunisin rosvoilta, niinkuin Espanjan laivat Kaarle V:nnen ja Filip II:sen aikana; kun Saksan keisari Leopold taisteli Turkkilaisia vastaan, auttoi Ludvig XIV häntä; Englannin kuninkaan Kaarle II:sen oli hän kokonaan saanut puolelleen, niinkuin ennen on kerrottu. (Ks. edell. luk.)

Mutta Ludvig XIV tahtoi myöskin laajentaa Ranskan alaa, ja tämä saattoi hänet sotiin naapuriensa kanssa; varsinkin hän halusi Belgiaa, jonka kansa kieleltään ja kansallisuudeltaan oli ranskalaista. Hän arveli

saaneensa siihen hyvän tilaisuuden, kun hänen appensa Espanjan kuningas Filip IV kuoli v. 1665; hän alkoi näet nyt vaatia muutamia seutuja Belgiassa n. s. devolutsiooni-oikeuden nojalla. Tämä oli muutamin paikoin Belgiassa käytäntöön tullut perintölaki, jonka mukaan vanhempien ensimmäisestä aviosta syntyneet lapset perivät isän omaisuuden, ja koska Ludvig XIV:nnen puoliso Maria Teresia oli Filip IV:nnen ensimmäisestä avioliitosta syntynyt, kuuluivat ne seudut, missä tämä laki oli käytännössä, muka hänelle. Niin hän väitti ja sai Ranskan lakimiehiäkin todistamaan, että hän oli oikeassa. Anastaakseen nämä alueet, hyökkää hänen sotajoukkonsa Belgiaan v. 1666 ja valloittelee siellä useita linnoja; mutta Hollanti, Englanti ja Ruotsi tekevät keskenänsä liiton, *tripelallianssin*, ja välittävät v. 1668 rauhan, jossa Ludvigille jätettiin ainoastaan muutamia kaupunkeja Belgiassa.

Tämä oli kuitenkin ainoastaan välirauha, sen kaikki tiesivät. Ludvig tahtoi näet rangaista Hollantia, joka etupäässä oli ollut tripelallianssia puuhaamassa ja muutenkin oli Ranskan kuninkaalle vastenmielinen; se oli nimittäin protestanttinen maa, sen hallitusmuoto oli kansan oikeuksille perustettu, jota Ludvig ei sietänyt, ja sen kauppa oli vilkas ja kilpaili Ranskan kanssa. Tuo »pieni kalastajakansa» voitiin kyllä helposti kukistaa, arveli Ludvig. Englannin kuningas Kaarle II liittyi häneen; samoin sai hän rahoilla Ruotsin kuninkaan Kaarle XI:nnen holhoojahallituksen puolelleen, ja vielä monet Saksan valtioistakin rupesivat hänen liittoonsa.

V. 1672 julistettiin sota ja 120,000 harjaantunutta sotamiestä, joita johtivat kuningas itse, Turenne, Condé, Louvois ja Vauban, vietiin Hollantiin, joka saattoi asettaa sitä vastaan ainoastaan 25,000 miestä nostoväkeä. *Juhana de Witt,* suurpensionääri ja hallituksen johtaja, tahtoi saada sovintoa aikaan, mutta Ludvig vaati puolen maasta, katolista uskontoa vallitsevaksi Hollantiin ja sellaisia etuja Ranskan kauppiaille, että Hollannin kauppa olisi niiden kautta kokonaan hävinnyt. Nämät ylpeät vaatimukset eivät suinkaan lannistaneet Hollantilaisia, vaan päinvastoin saattoivat heitä rohkeammiksi. He heittivät tuumansa, mikä heillä vastikään oli ollut, nimittäin jättää kotimaansa ja muuttaa Bataviaan, ja päättivät ryhtyä vastarintaan. Mutta voidakseen paremmin puolustautua, he tahtoivat jättää koko vallan yhden miehen käsiin; sen vuoksi syntyi vallankumous. Juhana de Witt vangittiin ja sekä hän että hänen veljensä, kaksi kunnon kansalaista, saivat vankilassa surmansa raivostuneelta kansalta, he kun muka olivat syypäät siihen, että maata oli huonosti puolustettu. Oranian prinssi *Wilhelm III,* vaikka vasta 20 vuotias,

otettiin sen jälkeen maaherraksi, ja hänestä tuli nyt Ludvig XIV:nnen pahin vihollinen. Puolustustoimet kääntyivät heti toiselle tolalle. »Pelastaakseen Hollannin, hän upotti sen», sanoo eräs historiankirjoittaja. Sulut avattiin näet, joten vesi pääsi peittämään osan maasta, ja Ranskalaiset pakotettiin siten peräytymään. Hän lähetti myöskin valtiomiehiä Europan hoveihin, ja pian hän sai suuren europalaisen liittokunnan muodostetuksi Ranskaa vastaan; Europan ruhtinaat oivalsivat näet, että se vaara, joka



Juhana de Witt. Taustassa on kuvattu Witt-veljesten murha.

nyt uhkasi Hollantia, tulisi ennen pitkää muita valtioita vastaan kääntymään, sillä Ludvig XIV oli koko Europan valtiollisen itsenäisyyden vihollinen. Espanja, Saksan keisari ynnä useat Saksan valtiot muodostavat Hollannin kanssa ensimmäisen suuren liittokunnan Ranskaa vastaan. Ludvigin täytyi sen johdosta hajoittaa sotajoukkonsa eri tahoille Ranskan rajoille, sillä sota sai nyt paljoa laajemman muodon; Rheinin seuduilla ja Belgiassa suoritettiin tärkeimmät taistelut, mutta Ludvig XIV oli kuitenkin voitolla, sillä niin suuret hänen voimansa vielä olivat, ettei liittokunta yhteisin voiminkaan saanut häntä masennetuksi. Rauha tehtiin v.

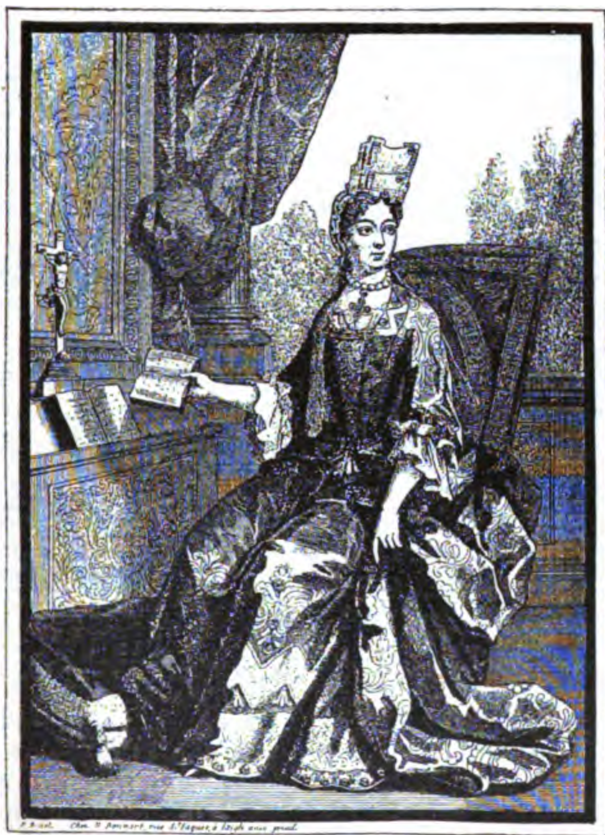
1678 *Nimvegenissä,* jossa Ranska sai Franche Comtén Espanjalta, mutta Hollanti ei menettänyt mitään. Ruotsikaan, joka Ludvigin liittolaisena oli huonolla menestyksellä taistellut Brandenburgin vaaliruhtinasta vastaan, ei menettänyt mitään, sillä Ludvig piti sen puolta.

Ludvig XIV:nnen mahtavuus oli nyt korkeimmillaan. Kaksi vuotta Nimvegenin rauhan jälkeen Pariisin kaupunginhallitus päätti antaa hänelle »suuren» kunnianimen. Mutta tämä aika muodostaa myöskin käännekohdan hänen hallituksessaan. Tuo suuri valta ja mahti saattoi hänet mielivaltaisuuksiin, joilla hän liiaksi suututti koko Europan, ja sellaisiin tekoihin, joilla hän köyhdytti omaa valtakuntaansa, saattaen siten itsensä ja koko itsevaltiuden vihatuksi. Rauhan jälkeen muut valtiot hajoittivat sotavoimansa, mutta Ranskan sotajoukot pidettiin edelleen koossa; Ludvig tahtoi näet käyttää rauhaakin naapuriensa maiden anastuksiin. Ensinnä Ranska varustettiin lujaksi joka taholta, että vihollisten olisi mahdoton sinne päästä; vahvoja linnoja, joita Vauban oli varustanut, oli pohjoisessa Lille, Maubege, idässä Freiburg, Saarlouis, Espanjata vastaan Bayonne ja Perpignan sekä Italian rajalla Pignerol. Mutta Ludvig tahtoi lisäksi laajentaa Ranskan alaa tuota linnoituskehää ulommaksikin, aikoen nähtävästi tehdä Rheinin virrasta luonnollisen rajan, niinkuin se Gallialla ennen oli ollut. Sitä varten otettiin neljän hänen hallituksensa aikana tehdyn rauhan päätökset tarkastettaviksi. Ranskalle oli näet niiden mukaan annettu maita »niihin kuuluvine alueineen», ja nyt Ludvig asetti neljä n. s. *reunioonikamaria* tutkimaan, mitä alueita hänelle annettuihin maihin oikeastaan kuului. Nuo tutkijakunnat menivät tutkimuksissaan kauaksi keski-aikaan, joskus aina Klodvigin aikoihin asti, ja vaativat niiden perustuksella Ranskalle koko joukon alueita Espanjalta, Saksan ruhtinailta, vieläpä Ruotsinkin kuninkaalta, hänellä kun oli perintömaita Pfaltzissa. Ja näiden hänen itse asettamiensa tuomarien lausuman päätöksen nojalla Ludvig nyt anasti muiden alueiden mukana 20 kaupunkia, muun muassa Strassburgin suuren valtakaupunkin v. 1681. Saksan heikkous oli niin suuri, että valtiopäivät v. 1684 antoivat suostumuksensa näihin mielivaltaisiin anastuksiin; mutta yleinen vihamielisyys ja pelko koko Europassa kiihtyi kuitenkin tämän johdosta entistä suuremmaksi Ranskan kuningasta vastaan.

Ludvig XIV jätti nyt kokonaan sen maltillisen ja järjellisen politiikan, jota Richelieu ja Mazarin olivat noudattaneet; tietoisuus omasta voimastaan ja vallastaan vei hänet yhä uusiin mielivaltaisuuksiin, ja tyyni ja tasapuolinen arvostelu unohtui. »Itsevaltius on oiva hallitusmuoto, mutta itse Jumalan täytyy olla itsevaltiaana.» Tämän lauseen

totuus on historiassa monesti tullut näkyviin, ja Ludvig XIV:nnen hallituskin on siitä todistuksena. Ulkopolitiikassa ei välitetty muiden valtojen oikeuksista, sisäisessä taas loukattiin omien alamaisten oikeuksia ja vallitsevia olosuhteita. Samaan aikaan kuin rajaseutuja yhdistettiin Ranskaan reunioonien kautta, pakotettiin hugenotteja liittymään katoliseen kirkkoon. Molemmat toimet osottavat ilmeistä mielivaltaa, ja molemmista oli yhtä turmiolliset seuraukset. Ludvig XIV ei ollut tuollainen kiihkokatolinen ruhtinas, kuin Filip II, joka olisi päästänyt kirkon edut määräämään toimiansa, päinvastoin hän ankarasti valvoi Ranskan kirkon vanhoja oikeuksia paavin suhteen ja teki erityisen sopimuksenkin näistä n. s. gallikaanisen kirkon oikeuksista. Mutta hänellä oli se käsitys, ettei valtion yhteys ollut täydellinen, ellei kaikilla kansalaisilla ollut myöskin sama uskonto. Se oli viimeinen rengas tuossa valtioyhteyden muodostamisessa. »Yksi uskonto, yksi laki, ja yksi kuningas» oli valtiossa oleva. Monella muullakin oli sama käsitys; niinpä Turenne, joka oli hugenotti, kääntyi katoliseen uskoon, ja olipa useita muitakin, jotka tekivät samoin. Kuningasta kiihotettiin myöskin persoonallisilla perusteilla hugenotteja vastaan; olihan se muka sopimatonta, että hänen alamaistensa joukossa oli sellaisia, jotka sanoivat hänen tunnustamaansa uskontoa vääräksi. *Madame de Maintenon'in,* joka oli kuuluisin Ludvig XIV:nnen monista jalkavaimoista, sanotaan varsinkin huomauttaneen kuningasta, että hugenottien oikeuksien peruuttaminen oli välttämätön toimenpide. Hänen rippi-isänsä, jesuiitta Lachaise, terotti samaa asiaa, kuninkaan autuuskin sen muka vaati; Louvois'lla oli sama mielipide. Kauan aikaa Ludvig hautoi asiaa mielessään, ennenkun hän salli väkivaltaan ryhtyä; hiljaisuudessa kyllä harjoitettiin käännytystyötä, perustettiinpa sitä varten eri rahastokin. Mutta niin kauan kuin Colbert oli ministerinä, oli hugenoteilla puolustaja, sillä niinkuin Richelieu, niin hänkin katsoi vaan valtakunnan tosi parasta, ja hugenotit olivat taitavimpia ja uutterimpia teollisuudenharjoittajia, jotka olivat Ranskan taloudessa suureksi hyödyksi. Colbert joutui kuitenkin vähitellen kuninkaan epäsuosioon, joka suuresti suretti häntä; »jos olisin palvellut Jumalaa, niinkuin kuningastani, olisin ansainnut kymmenesti autuuden», sanoi hän. V. 1683 hän kuoli, ja hugenoteille tämä tapahtuma myöskin tuotti kuoliniskun, sillä nyt ryhdyttiin heitä vastaan ankaria keinoja käyttämään. Lähetyssaarnaajia lähetettiin heidän kesken toimimaan, lahjoja jaettiin, etuja luvattiin niille, jotka kääntyisivät; koetettiin saada aikaan rettelöitä, jotka antaisivat aihetta heidän oikeuksiansa supistamaan; milloin huomattiin jollakulla paikkakunnalla olevan liian monta protestanttista kirkkoa väkilukuun verraten, määrättiin niitä hävitettäväksi; van-

hemmilta riistettiin heidän lapsensa, ja vihdoin saivat intendentit käskyn majoittaa sotaväkeä sellaisten luo, jotka eivät olleet vielä kääntyneet. Tällä raa'alla menettelyllä saatiinkin paljon aikaan. Jossakussa kylässä ilmoitettiin' olevan esim. 5 niskoittelevaa kääntymätöntä hugenottia; 50 rakuunaa komennettiin sinne, 10 majoitettiin kunkin luo. Ensimmäisenä



Madame de Maintenon. (Vaskipiirros.)

päivänä saattoi jo yksi luopua uskostaan, jolloin nuo 10 miestä lähetettiin neljän muun luokse edellisten lisäksi; jos yksi taas kääntyi, niin jäljelle jääneille lisättiin kääntyneen miehet j. n. e., kunnes viimeinenkin heitti uskonsa. Vihdoin v. 1685 peruutettiin koko Nantes'in sääntö, koska se muka oli tarpeeton sen jälkeen kuin suurin osa oli kääntynyt katoliseen askoon. Siten uskonvapaus otettiin hugenoteilta pois; papit karkotettiin maasta, mutta muita asukkaita kiellettiin lähtemästä. Vanha kans-

leri Le Tellier puhkesi tämän johdosta kuollessaan riemuhuutoon: »Nyt, Herra, päästät palvelijasi rauhaan, sillä minun silmäni ovat saaneet nähdä sinun autuutesi»; Bossuet puhuu »päivinämme tapahtuneesta ihmeestä», Lafontaine, Racine y. m. lausuvat ihastuksensa sen johdosta; mutta ainoastaan harvat, niinkuin Vauban ja Catinat, näkivät siitä johtuvan turmion. Ja mikä oli seuraus? Noin 400,000 Ranskan parasta työntekijää meni kiellosta huolimatta muihin maihin: Hollantiin, Brandenburgiin ja Englantiin; samassa kuin tämä suuresti heikonsi Ranskan teollisuutta, he kehittivät sitä muualla; Brandenburgin teollisuus esim. näiden pakolaisten kautta sai alkunsa. Silloinen vaaliruhtinas Fredrik Vilhelm levitytti Ranskassa julistuksia, joissa hän lupasi ottaa maihinsa hugenotteja ja antaa heille kaikellaisia etuja: apua ja oppaita matkaa varten, rakennusaineksia heidän asettuessaan asumaan, verovapauden 10 vuodeksi, maata ilmaiseksi maanviljelijöille, lainoja teollisuuden harjoittajille ja aatelismiehille virkoja, joita he saivat itse valita j. n. e. Yksin Berliiniin, jossa silloin oli ainoastaan noin 20,000 asukasta, asettui nyt 6000 ranskalaista.

Etupäässä varakkaat saattoivat paeta, mutta köyhät jäivät Ranskaan, koettaen salassa uskontoansa harjoittaa; rauhassa eivät he kuitenkaan saaneet elää, sillä ilmiantajia ilmestyi, varsinkin kun osa syyllisen omaisuudesta annettiin heille, ja kaleereihin tuomittiin vuosittain koko joukko näitä viattomia ihmisiä. Vihdoin v. 1702, kun ei toivottua apua ulkomailta saatu, he alkoivat kapinan; eräs leipuripoika *Jean Cavalier,* joka väkivallalla oli pakotettu kääntymään katoliseen uskoon, kokosi kaikki Cevennein vuoristossa kuljeskelevat joukot yhteen, ja hänestä tuli kapinan johtaja. Valkoiseen paitaan puettuina, jotta heidät yöllä pimeässä tunnettaisiin, nämät n. k. *Camisardit* (sanasta camisia, joka merkitsee paitaa) hävittäen ja ryöstäen kulkivat Cevennein vuoriseuduissa, osottaen tuollaista uskonkiihkoilijoille ominaista rohkeutta ja intoa. Vihdoin täytyi Ludvigin lähettää yksi paraimmista kenraaleistaan Villars heitä kukistamaan, vaikka ankara sota oli paraillaan käymässä suurta vihollisjoukkoa vastaan. Mutta senkin jälkeen sodan henki tuon tuostakin puhkesi ilmi aina Ludvigin hallituksen loppuaikoihin asti.

Reunioonit ja hugenottien vainoaminen ovat Ranskan suuruuden rajakohtana, sillä nyt sen mahti alenee alenemistaan. Europan valtoja vastaan taistellessaan Ludvigin voimat ja varat eivät enää ole riittäviä, ja v:sta 1689, jolloin Vilhelm III pääsee Englannin kuninkaaksi, on tuo suuri vastustaja tullut entistä mahtavammaksi. Jo aikaisemmin hän oli alkanut puuhata Ludvigia vastaan uutta liittokuntaa; hänellä oli, niinkuin englantilainen historioitsija Macaulay sanoo, »yksi ainoa, mutta julma,

intohimo, nimittäin viha Ranskaa vastaan». »Ranskan valtio oli hänelle sama kuin Rooman tasavalta Hannibalille.» V. 1686 saatiin Augsburgin liittokunta aikaan Espanjan, Itävallan, Baijerin, Saksin ja Pfaltzin välillä, mutta vasta v. 1688, kun Ludvig vaati itselleen Pfaltzia veljensä puolison perintönä, syntyi pitkällinen sota, joka kesti v:teen 1697. Ranskan



Wilhelm III. (J. Houbrakenin vaskipiirros.)

kuninkaan heikommuus tuli jo tässä näkyviin, sillä hänen täytyi tehdä muutamia myönnytyksiä *Ruyswikin* rauhassa, joka päätti sodan. Mutta vasta seuraavassa, pitkässä Espanjan perintösodassa, Ranskan kaikki varat ja voimat hävisivät.

Ludvig XIV tahtoi näet saada pojanpojalleen Espanjan, jossa Habsburgin suku v. 1700 oli sammunut, koska sen viimeinen hallitsija Kaarle II oli määrännyt hänet perilliseksensa. Mutta tästä peljättiin Bourbonin suvun vallan koituvan Europalle vaaralliseksi, jonka vuoksi uusi suuri

liittokunta taas Vilhelm III:nnen johdossa muodostettiin Ranskaa vastaan. Ludvig XIV:nnellä ei enää ollut kuin kaksi etevää kenraalia, *Vendômen herttua* ja *Villars;* hänen vihollisillaan sitä vastoin oli entistä paljon paremmat sotavoimat ja taitavammat johtajat; *Savoijin prinssi Eugen* oli Itävallan suuri sotapäällikkö, ja englantilainen *Marlboroughin herttua* johti Englannin ja Hollannin joukkoja. Ja vaikka Wilhelm III jo sodan toisena vuotena (1702) kuoli, ei se vaikuttanut asioiden menoon. Hollannin rajoilta aina Espanjan ja Italian etelä-osiin asti sota riehui 13 vuotta, jota paitsi laivastot taistelivat merillä. Ranskan joukot kärsivät tappioita melkein alusta alkaen, ja Ludvig XIV oli ihan masentumaisillaan; mutta v. 1710 Englanti erosi sodasta, siellä kun whig-ministeristö oli joutunut hallituksesta pois ja valtaan päässyt tory-puolue tahtoi lopettaa sodan. Muutkin vallat, paitsi Itävalta, vetäytyivät vähitellen taistelusta pois, jonka vuoksi sota loppui. *Utrechtin* ja *Rastadtin* rauhoissa v. 1713 ja v. 1714 päätettiin, että Ludvigin pojanpoika *Filip Anjou* saisi pitää Espanjan, mutta kaikki Europassa olevat lisämaat: Belgia, Neapeli, Sisilia ja Milano siitä erotettiin ja annettiin Itävallalle. Ranska menetti nyt mahtiasemansa Europassa, ja Lontoo on tästä lähin tärkeämpi paikka kuin Versailles Europan valtiollisia asioita päätettäessä.

Mutta Ranska ei menettänyt ainoastaan valtiollista suuruuttaan, vaan aineellisessakin suhteessa se oli joutunut häviön partaalle. Sotiin ja Versailles'in hovielämään tarvittavia varoja ei voitu ajan pitkään maasta saada. Jo Colbertkin oli viime aikoinaan ollut tämän johdosta pahassa pulassa, mutta hänen kuolemansa jälkeen puute kävi vuosi vuodelta suuremmaksi; v. 1689 Pfaltzin perintösodan alkaissa kuningas antoi hopeatavaroitaan rahapajaan; lainoja aljettiin ottaa ja veroja lisäiltiin kaikenlaisia; niinpä kaikille kauppatavaroille, joita myytiin, määrättiin korkea vero; v. 1710 otettiin kymmenes osa tuloista, ja viimeisinä vuosina, jolloin rahantarve oli suurin, määräsi Ludvig XIV veron maksettavaksi vihkimisestä ja kasteestakin. Mutta kaikesta verottamisesta huolimatta oli valtion velka Ludvig XIV:nnen kuollessa 2½ miljardia ja vuotuinen vaillinki 78 miljoonaa.

Samassa kuin verot lisääntyivät, kasvoi puute ja kurjuus valtakunnassa yhä suuremmaksi; kaikkien intendenttien kirjeistä tulee näkyviin, että »sota, kuolevaisuus, sotaväen majoitus ja läpikulku, sotaväen otto, suuret etuoikeudet, hugenottien poismuutto ovat hävittäneet maata»; teollisuus oli rappiolla, kauppa lamassa suurien verojen vuoksi; sillat ja tiet surkeassa tilassa; rajamaakunnat varsinkin olivat häviön omaksi joutuneet sotatarpeiden ottojen ja sotamiesten ryöstöjen johdosta. Rouen'in

piiristä esim. ilmoitetaan, että 700,000 asukkaasta 650,000:lla ei ole vuoteena muuta kuin olkilyhde. Samantapaisessa tilassa oli maaväestö muuallakin. Vauban arvelee v. 1707 julkaisemassaan kirjoituksessa »*Dîme royale*» (Kuninkaan kymmenys), että kymmenes osa valtion asukkaista on pakotettu kerjäämään, että viisi kymmenestä on melkein samassa tilassa, että muusta neljästä kymmenennestä kolmas osa on velkojen ja oikeudenkäyntikulujen ruhjoma, ja ainoastaan noin 10,000 perhettä tulevat hyvin toimeen. Vuosien 1708—1709 välinen ankara talvi, jolloin Ludvigin sotajoukot vielä kärsivät suuria tappioita, oli varsinkin tukala; joka



Leirikohtaus. (Hollantilaisen Ph. Wouwermanin maalauksen mukaan.)

päivä kerääntyi sadoittain nälkiintyneitä ihmisiä Versailles'in linnan edustalle leipää pyytämään. Maalaiset olivat vuosikausia pakotetut ylläpitämään henkeänsä kasvien juurista sekä ohra- tai kaurajauhoista valmistetulla ruoalla. »Ranska on suuri autioksi jätetty sairashuone, jossa ei ruokavaroja ole», kirjoittaa Fénélon. Mutta ei sittenkään saanut julkisuudessa moitteita lausua eikä parannusehdotuksia kuuluviin tuoda, sillä se oli loukkaus kuninkuuden pyhyyttä vastaan. Kun esim. eräs Boisguillebert v. 1697 esitti keinoja köyhtymisen ehkäisemiseksi, niin hän joutui epäsuosioon; ja Vaubanin äsken mainittu kirjoitus, jossa hän ehdottaa, että kaikilta otettaisiin kymmenes osa tuloista veroihin, jätettiin pyövelin poltettavaksi. Sittenkin ilmestyy Ludvig XIV:nnen viimeisinä aikoina suuri joukko kaikellaisia kirjoituksia, vakaita tutkimuksia,

parannusehdotuksia, mutta myöskin häväistyskirjoituksia ja lauluja, joissa olevia oloja ja etenkin yksinvaltaa moititaan. »Tämä hallitus», kirjoittaa Fénélon, »on kuin vanha rikkiöin kone, joka kyllä käy entistä vauhtiansa, mutta ensi kolahuksesta särkyy.» Tuo suuri ja mahtava Ranska, jonka Richelieu, Mazarin, Ludvig XIV, Colbert ja Louvois olivat luoneet, oli 18:nnen vuosisadan alussa mennyt; itsevaltius oli hävittänyt kaikki erikoisvoimat ja itsenäisen toiminnan, tehden siten edistyksen mahdottomaksi. Ääniä alkoi jo kuulua koko järjestelmää vastaan. Itsevaltius säilyi kuitenkin vielä saman vuosisadan loppuun, se muuttui vielä kelvottomammaksikin, mutta samassa sen perustukset kuluivat ja tulivat yhä horjuvammiksi, kunnes vihdoin v. 1789 koko rakennus kukistui.

XX.

Itsevaltiuden aika Ruotsissa ja Suomessa.

Itsevaltius on yleinen Europassa. — Tanskan kuningas saapi rajattoman vallan. — Kustaa II Adolf järjestää Ruotsin hallituksen. — Valtiopäivät. — Valiokuntavaltiopäivät ja maakuntapäivät. — Valtaneuvoskunta ja kolleegiot. — Keskitetty hallitus. — Kauppalainsäädäntö. — Ammattikunnat. — Aateliston valta kasvaa. — Läänitykset. — Kaarle X:nnen Kustaan aikuinen reduktsiooni. — Kaarle XI:nnen itsevaltius ja iso reduktsiooni. — Ruotujakolaitos. — Järjestys vallitsee kaikkialla. — Suomi vaurastuu. — Suuret katovuodet 1695—97. — Ruotsin valtakunnan mahtavuus.

Olemme jo maininneet (luk. XVII), että Ranskalla oli suuri vaikutus Europassa Ludvig XIV:nnen aikana; sen kieli, kirjallisuus ja tavat levisivät kaikkiin maihin; muilla ruhtinailla oli mallina Versailles'in hovi, jota he koettivat jäljitellä, ja samoin itsevaltainen hallitus sellaisena, jommoiseksi se Ranskassa oli kehittynyt, tuli Europan hallitsijoiden päämaaliksi, johon he koettivat päästä. Englannissa se ei Stuarteille onnistunut, koska koko kansa seisoi jäykkänä sitä vastassa, mutta Europan mantereella se tuli miltei yleiseksi. Saksassa nuo Westfalin rauhassa itsenäisyyden saaneet ruhtinaat sen saavuttivat kukin maassaan. Tavallista oli ennen ollut, että ruhtinaat hallitsivat maitaan säätyjen edusmiehiä kuultuaan, mutta näiden oikeuksia supistettiin nyt, ja useissa valtioissa valtiopäivät

kokonaan lakkautettiin, ja jokainen pikkuruhtinaskin, jolla ei ollut muuta kuin jonkun neliökilometrin alan käsittävä valtio, esiintyi yhtä itsevaltiaana, yhtä loistavana, kuin Ludvig XIV Versailles'issa; hovimies- ja palvelijajoukko, oli hänenkin ympärillään kunnioitustaan osottamassa. Brandenburgissa, joka oli kohonnut mahtavimmaksi Pohjois-Saksan valloista, »suuri vaaliruhtinas» Fredrik Wilhelm alotti hallitusjärjestelmän muuttamista tähän suuntaan, ja seuraavat hallitsijat, Fredrik I, Preussin ensimmäinen kuningas, sekä hänen seuraajansa Fredrik Wilhelm I (1713—1740) jatkoivat sitä. Hallitus keskittyi ruhtinaaseen, suuri hänestä riippuva virkamiesjoukko liitti valtion eri osat lähemmin yhteen, kaikki muodostui saman kaavan mukaiseksi, ja hallitukselle tuli siten entistä suurempi voima. Itävallan maissa eivät hallitsijat saaneet tuollaista yhteyttä



Kööpenhamina 17:nnellä vuosisadalla. (M. Merianin vaskipiirros.)

täydellisesti aikaan, sillä jo silloin, niinkuin nytkin, monet eri kansallisuudet olivat heille esteenä, ja Habsburgin hallitsijat aina Kaarle V:nnen ajoista asti olivat huonokykyisiä ja heikkoja miehiä, jotka eivät voineet niin suurta muutosta panna toimeen.

Myöskin Skandinavian valtakunnissa hallitsijat saavuttivat rajattoman vallan; aateliston suureksi paisunutta valtaa muut säädyt kadehtivat ja vihasivat, ja tätä asianhaaraa kuningas käytti hyväkseen.

Olemme jo ennen kertoneet (luk. XV), että Ruotsin kuningas Kaarle X Kustaa voitokkaalla sodalla pakotti Tanskan kuninkaan rauhaan v. 1658, mutta heti senjälkeen alkoi uudestaan sodan, tehdäkseen lopun koko Tanskan itsenäisyydestä. Hänen piirittäessään Kööpenhaminaa v. 1660 otti sen porvaristo erittäin innokkaasti osaa puolustukseen, jota vastoin aatelisto osotti velttoutta ja puuttuvaa uhraavaisuutta. Kun valtiopäivillä

samana vuonna oli kysymys vammojen parantamisesta, joita sota oli tuottanut, niin aatelisto jälleen oli niin itsekäs, että se tahtoi vetäytyä mitäkään valtiolle suorittamasta. Tämä suututti muita säätyjä, jotka nyt yksissä voimin liittyivät toisiinsa sitä masentaakseen, ja kuningaskin yhtyi heihin. Aatelittomat säädyt ehdottivat, että kuningasvalta tulisi perinnölliseksi, johon aatelistonkin täytyi suostua, vaikka vastenmielisesti. Kuninkaalle annettiin oikeus tehdä uusi hallitusmuoto, jonka *Fredrik III* (1648—1670) laati sellaiseksi, että Tanskan-Norjan kuningas tuli varsin itsevaltiaaksi. Valtakunnan hallintoa hoitivat tästä lähin kolleegiot, joiden esimiehet muodostivat kuninkaan valtaneuvoskunnan; mutta kuningas sai mielensä mukaan muuttaa senkin päätökset. Aateliston läänitkin otettiin siltä pois. Mutta nyt muodostui virkamiesjoukko, joka tuntui maalle raskaalta, ja monet epäkohdat, niinkuin talonpoikien maaorjuus, jäivät olemaan. Tanskassa ei kuningasvalta sen enemmän kuin muissakaan Europan maissa ryhtynyt kansan alempien kerroksien tilaa parantamaan, sillä se oli yhtä itsekäs kuin aatelisto ennen oli ollut; valtion etua hallitsijat ajoivat, eivätkä alamaistensa parasta; jos kansan hyväksi jotakin tehtiin, tapahtui se ainoastaan sen vuoksi, että se saattaisi valtiolle tulevat veronsa suorittaa, toisin sanoen, valtio käytti koko kansaa vaan välikappaleena omiin tarkoituksiinsa, ja sen virkamiehet olivat myöskin hallituksen asiaa ja etua valvomassa eikä kansaa palvelemassa. Sellainen oli yleinen katsantotapa Europassa tuolla n. s. valtioitsekkäisyyden aikakaudella. Ainoastaan Ruotsissa kansallinen kuninkuus on aina ollut kansan suojelijana ja hyvä suhde on sen vuoksi vallinnut talonpoikien ja kuninkaan välillä, ja uskollisena vanhalle tehtävälleen se pysyi tälläkin aikakaudella.

Aina siitä asti, kuin Kustaa Waasa Tanskan unioonin hävittämällä laski pohjan Ruotsin kansalliselle itsenäisyydelle, alkavat valtakunnan eri osat sulautua entistä lähemmin yhteen, sillä tämä kuningasvalta oli höllää uniooninaikuista paljon lujempi. Kustaa Waasan poikien hallitessa ei levottomien aikojen johdosta tosin tuo keskittämistyö edisty, ja onpa Ruotsilla taas suuri vaara torjuttavana Sigismundin aikana, jolloin uniooni on syntymässä Puolan kanssa. Mutta kun Kustaa Waasan nuorin poika Kaarle on pelastanut Ruotsin tästä ja vakaannuttanut isänsä työn, niin jatkuu kehitys samaan suuntaan. *Kustaa II Adolf,* joka loi Ruotsin suurvallan, järjesti myöskin sen hallituksen entistä säännöllisemmäksi, sillä sodissakin ollessaan hän uskollisen ystävänsä ja kanslerinsa *Aksel Oxenstjernan* kanssa valmisteli monia uusia säädöksiä, ja vihdoin he yhdessä laativat hallitusmuodon siltä varalta, että kuningas kaatuisi

sodassa. Tämä tulikin käytäntöön v. 1634. Kustaa II:sen Adolfin koko lainsäädännössä on selvänä piirteenä sama suunta kuin sen aikuisissa muissakin Europan maissa, nimittäin vallan keskittäminen, joka syntyi hallituksen asettamien virkamiesten kautta. Tämän kautta oli entistä parempi järjestys valtakunnassa aikaan saatava, ja se olikin Kustaa Adolfin tarkoitus. Ruotsista tuli myöskin tuollainen virkamiesvaltio, kuin Ranska oli, vaikka kuninkaalla ei vielä ollut rajatonta valtaa, sillä säädyt rajoittivat sitä. Mutta valtiopäivien toimintakin määrättiin entistä tarkemmin.

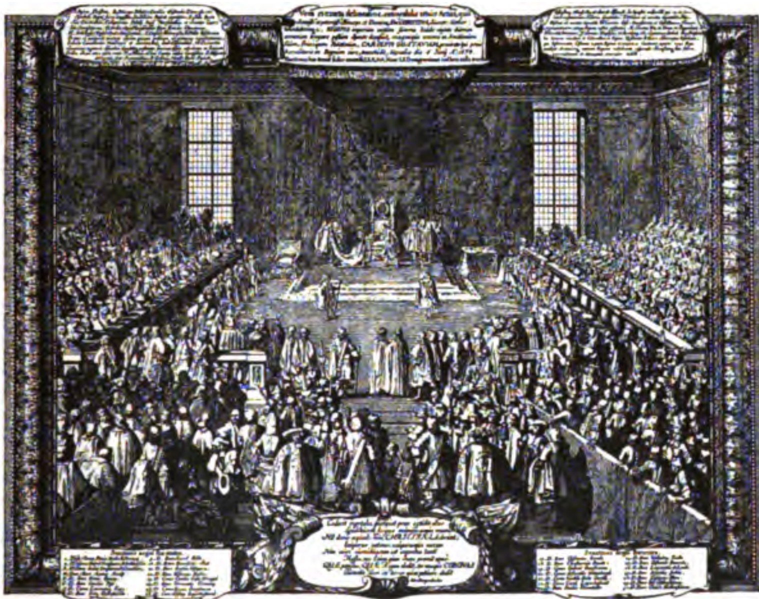
Aina Kalmarin unioonin ajoista saakka olivat Ruotsin hallitsijat tärkeissä asioissa turvautuneet säätyjen myötävaikutukseen; v. 1435, jolloin varmuudella tiedetään neljän säädyn edusmiehiä ensi kerran koossa olleen, Engelbrekt valittiin valtionhoitajaksi; säätyihin Sturet perustivat valta-asemansa; muutoksia kirkossa toimeenpannessaan Kustaa Waasa sai valtiopäiviltä tukea; niihin niinikään Kaarle herttua turvautui taistellessaan Sigismundia vastaan. Hallitsijat kutsuivat kansan edustajat aina koolle, milloin arvelivat suurempaa kannatusta tarvitsevansa; mutta ei ollut vielä lakia, jossa olisi säädetty valtiopäivien kokoonpanosta, vaaleista ja oikeuksista. Vasta Kustaa II Adolf, joka tahtoi saada säännöllisyyttä ja tarkkuutta valtiopäivien toimintaan, antoi v. 1617 *valtiopäiväjärjestyksen*. Siinä määrättiin, että eduskuntaan oli kuuluva neljän säädyn edustajat, mikä jo käytännössä oli vakaantunut. Aatelissääty oli muita säätyjä tärkeämpi ja kaikki sen täysi-ikäiset jäsenet, jotka eivät vanhuuden, sairauden tai virkansa vuoksi olleet estettyinä, eivät olleet ainoastaan oikeutettuja olemaan valtiopäivillä saapuvilla, vaan heidät velvoitettiin siihen. Huomattava näet on, että valtiopäiviä katsottiin rasitukseksi eikä oikeudeksi, jona nykyaikana valtiollista edustusta pidetään. Sotaväen päällystö kuului niinikään aatelissäätyyn. Nuoret aatelismiehet, jotka eivät vielä ottaneet osaa keskusteluihin ja päätöksiin, saivat, oppiakseen vastaisuuden varalle valtioasioita, seisoa kuuntelemassa oven suussa, jossa heille oli paikka määrätty. V. 1626 annetussa *ritarihuonejärjestyksessä* säädetään, että yksi kustakin suvusta valitaan varsinaiseksi edusmieheksi, joka asioita ratkaistaessa antoi suvun puolesta äänensä, sillä kullakin suvulla oli ainoastaan yksi ääni. Pappissäätyyn kutsuu kuningas kaikki piispat sekä yhden papin kustakin kihlakunnasta; porvarissäätyyn kaupunkien pormestarit sekä yhden raatimiehen tai muun kaupunkilaisen, talonpojista taas yhden kustakin kihlakunnasta. Sellaista säännöllisyyttä ja täsmällisyyttä, kuin meidän aikanamme on olemassa, ei vuoden 1617 valtiopäiväjärjestys saanut aikaan; aatelistosta esim. eivät kaikki milloinkaan olleet saapuvilla, ja etäisimmistä seuduista, etenkin Suomesta, jäi

usein edusmies valtiopäiville saapumatta. Tukholmassa yleiset valtiopäivät tavallisesti pidettiin; kuninkaalla yksin oli esitysoikeus, ja säädyt, kukin erikseen, jättivät hänelle yleisiä valituksia, joihin hän antoi päätöksensä. Kuningas saattoi muuttaa valtiopäivien päätöksiä, sillä niitä pidettiin melkein vaan mielipiteen lausuntona, jolla ei ratkaisevaa merkitystä ollut; ainoastaan yleistä lakia koskevat muutokset sekä verojen myöntäminen katsottiin olevan säätyjen määrättävänä, eikä kuningas niissä kohdin ollut oikeutettu niiden päätöstä muuttamaan.

Paitsi yleisiä valtiopäiviä kuningas toisinaan kutsui vähälukuisemmin edustajia kokoon ja ainoastaan kolmesta ylemmästä säädystä, joten talonpojat olivat edustamatta. Näiden n. k. *valiokuntavaltiopäivien* ohessa tavataan vielä *maakuntapäiviä,* joihin kutsuttiin edustajia ainoastaan jostakusta maakunnasta tai valtakunnan osasta, tavallisesti uusia veroja myöntämään. Tällaisia pidettiin Suomessakin Kustaa Adolfin aikana kahdet, nimittäin Porvoossa v. 1614 ja Helsingissä v. 1616, jotka viimemainitut kuningas itse oli avaamassa ja joita sen vuoksi voipi pitää Suomen ensimmäisinä valtiopäivinä. Suomen edustajat suostuivat siellä n. k. maaretkenveroa suorittamaan, ja kehotuksia lähetettiin Ruotsalaisillekin, että siihen yhtyisivät. Kaarle X:nnen Kustaan aikana pidettiin niinikään samallaisia maapäiviä Turussa, Helsingissä ja Viipurissa, nekin Venäjän sotaan tarvittavien apuvarojen saamista varten.

Kuninkaan rinnalla on siis kansan eduskunta saanut suuren merkityksen, ja kolmas valtiomahti näiden ohessa on *valtaneuvoskunta,* jonka jäsenet kuningas määrää kotimaisesta aatelistosta, niinkuin vuoden 1634 hallitusmuodossa säädetään. Jo varhain keski-ajalla se oli saanut alkunsa (ks. keski-aik. luk. XIII) ja sen asema oli eri aikoina erilainen; vuoden 1634 hallitusmuodossa sanotaan, että sen tuli »kuninkaalle huomauttaa valtion oikeudesta, neuvoa häntä siihen, mikä hänelle itselle ja valtiolle on hyödyllistä paraan ymmärryksensä mukaan, kehottaa säätyjä ja talonpoikia uskollisuuteen ja nöyryyteen kaikissa asioissa» j. n. e. Neuvoskunta oli niinikään valtakunnan korkein virkakunta, johon koko maan hallinto keskittyi. Sen oheen asetettiin pääkaupunkiin viisi kolleegiota, joissa oli useita jäseniä, mutta joiden esimiehet olivat myöskin valtaneuvoston jäseniä. Eri kolleegioilla on eri hallintoasiat hoidossaan; *kansliakolleegio,* jonka esimies valtiokansleri on, hoitaa ulkomaan asiat, *sotakolleegio,* jonka esimies on marski, sotalaitokseen kuuluvat seikat; *amiraaliteetilla* ja sen esimiehellä amiraalilla on huostassaan laivasto, *hovioikeudella* ja sen esimiehellä drotsilla oikeuslaitos, ja *kamarikolleegiolla,* jonka esimiestä kutsutaan valtiovarain hoitajaksi, on valtion

varojen hoito ja tarkastus toimenaan. Kolleegioiden alapuolella ja heistä riippuvaisia on muita virkamiehiä ja virkakuntia valtakunnan eri osissa; niinpä maaherrat tekivät tiliä kamarikolleegiolle toimistaan, mutta he taas olivat voutien ja nimismiesten valvojia. Hovioikeuksia oli aluksi yksi, Tukholmaan v. 1614 perustettu Svean hovioikeus, mutta se ei saattanut koko laajan valtion oikeuslaitosta valvoa, jonka vuoksi jo Kustaa II Adolf perusti uusia; niinpä perustettiin Suomea varten eri hovioikeus Turkuun v. 1623. Laamannit ja kihlakunnantuomarit tulivat tämän



Valtiosäätyjen yhteisistunto 1600-luvulla. Kristina kuningatar luopuu kruunusta. (Vaskipiirros.)

kautta paremman valvonnan alle, vaikkapa väärinkäytöstä ja laittomuutta vieläkin valitetaan tapahtuneen. — Eri virkamiehet ja virastot olivat siis toinen toistensa yhteydessä, asteittain toisistaan riippuen, ja hallituksen vaikutus tuli heidän kauttaan tuntumaan entistä enemmän valtakunnan kaukaisempiinkin osiin. Kuningas oli kaikkien virkamiesten yläpuolella; hänellä oli asiain ylin johto, ja joka virkakunta oli velvollinen tekemään hänelle tiliä milloin hän sitä vaati. Erikoisasema ja harrastukset, joita ennen oli tavattu valtakunnan eri osissa, hävisivät tämän keskitetyn hallintojärjestelmän kautta; Suomikin liittyi nyt entistä lähemmin Ruotsiin, ja ruotsalaisuus rupeaa yhä enemmän leviämään meidän maassamme, mihin näihin aikoihin perustettu yliopistokin vaikutti.

Hallituksen mahti ja valvonta tulee esille myöskin Kustaa II:sen Adolfin kauppalainsäädännössä, sillä siinä olivat samat periaatteet vallitsevina kuin Colbertin Ranskassa noudattamat. Omaa etuaan muka valvoakseen hallitus tarkoin määräsi kaupan kulun. Ainoastaan muutamat kaupungit saivat oikeuden käydä ulkomaiden kanssa kauppaa, joita n. k. *tapulikaupunkeja* Suomessa oli Turku ja Viipuri; mutta Tukholma oli tärkein koko valtakunnassa; toiset n. k. *maakaupungit,* saivat vaan näiden kanssa tehdä kauppaa. Näin määrättiin v. 1617 ilmestyneessä kauppasäännössä. Mutta mentiinpä niinkin pitkälle, ett'eivät talonpojatkaan vapaasti saaneet tavaroitaan viedä minne tahtoivat, vaan kullakin kaupungilla oli määrätty kauppa-alueensa, nimittäin ympärillä olevat pitäjät. Kaikellainen maakauppa oli ankarasti kielletty; ei maaseuduilla saanut ostaa eikä myydä mitään, sillä se oli muka kaupunkilaisille haitaksi. Vielä antoi hallitus muiden maiden tapaan Ruotsissa ja Suomessa erityisille yhtiöille erikoisia kauppaoikeuksia; kuuluisin meidän maassamme on *tervakomppania,* jolla oli yksinomainen oikeus ostaa maasta kaikki terva ja myydä se ulkomaille. Kustaa Adolfin tarkoitus oli säädöksillään saada kaupan alalla aikaan järjestystä ja säännöllisyyttä, mutta luonnollista on, että yleisö tuollaisen järjestelmän vallitessa paljon kärsi, etuoikeutetut kun saivat määrätä hinnat ja käyttää muutenkin oikeuksiaan hyväkseen. Mutta sen ajan käsityskanta oli se, että kauppa tuottaa paljon enemmän hyötyä, jos hallitus tarkoin määrää ne urat, joita myöten sen on kulkeminen; ei sitä ymmärretty, että kauppa kyllä aina löytää itselleen sopivimmat ja tuottavimmat tiet, joita se kulkee, eikä sitäkään oivallettu, että kun yksityinen hyötyy, tulee se valtiollekin eduksi. Vasta 18:nnen vuosisadan loppupuolella tämä mielipide alkoi voittaa alaa ja pääsi toteutumaan.

Samantapaiset tarkat määräykset, kuin Ranskassa näimme Colbertin aikana, olivat myöskin Ruotsin valtakunnassa käsityöläisten tointa sitomassa. Ammattikuntien ulkopuolella ei saanut käsitöitä harjoittaa, ja ammattikuntiin kuuluvat käsityöläiset olivat ankarien määräyksien alaisia. Kukin ammattikunta määräsi itse mestarien luvun, työn valmistustavan, tavaroiden hinnan j. n. e.; ammattikunta oli vastuunalainen valmistetun työn kelvollisuudesta ja ratkaisipa se keskuudessaan syntyneet riitaisuudetkin, sanalla sanoen, ammattikunta johti ja määräsi kaikki; yksityiset työnvalmistajat olivat vaan kuin renkaat samassa ketjussa. Valtio taas vahvisti ammattikuntien säännöt ja viranomaisten asia oli pitää huolta niiden noudattamisesta.

Valtion vaikutus tunkeusi siis yhä voimakkaammin joka alalle, ja sen vaatima veromäärä kasvoi kasvamistaan yhtämittaisten sotien vuoksi. Mutta toisaalta tuo sama hallitus näytti tahtovan hajoittaa tuota työtään, nimittäin sillä suopeudella ja anteliaisuudella, jota se osotti aatelistoa kohtaan. Sillä tästä säädystä alkoi mahtavuuden aikana paisua valtakuntaan aines, joka kävi vaaralliseksi sekä kuninkaalle että muille säätyluokille.

Kalmarin unioonin aikana olemme nähneet Ruotsin aateliston olleen sangen mahtavan, mutta Kristian II:sen verilöyly ja Kustaa Waasan ankara hallitus oli sen voiman joksikin aikaa masentanut. Hänen poikiensa aikana aateliston oikeudet taas lisääntyvät, sillä keskinäisten riitojen vallitessa tukea saadakseen kukin heistä koettaa suositella ensimmäistä säätyluokkaa. Erik XIV sääsi n. k. *säterivapauden,* joka vapautti aatelismiehen tekemästä ratsupalvelusta sen talon puolesta, jossa hän itse asui; ja sitä paitsi hän korotti muutamia sukuja kreivin- ja vapaaherranarvoon saadakseen sen kautta veljensä, herttuatkin, aatelin joukkoon kuulumaan. Erik XIV joutui kuitenkin aateliston vihoihin, ja sen avulla Juhana herttua pääsi valtaistuimelle. Sen vuoksi hänkin lisäsi sen etuoikeuksia, muun muassa säätämällä, että sellainen rälssimies, joka ei köyhyytensä vuoksi saattaisi vaadittua ratsupalvelusta suorittaa, ei kuitenkaan menettäisi oikeutta pitää aatelista kilpeä ja vaakunaa. Täten luovuttiin entisestä periaatteesta, johon aatelisuus perustui, nimittäin ratsupalveluksesta, ja perinnöllisyyden periaate tunnustettiin oikeaksi. Sigismundin ja Kaarle herttuan välisessä taistelussa olemme nähneet aatelin kannattavan Sigismundin asiaa, jonka vuoksi Kaarle voitolle päästyään sitä ankarasti rankaisee. Mutta Kustaa II Adolf oli taas aatelistolle suopea, sillä hänen käsityskantansa tämän säädyn asemasta ja tehtävästä oli suuri ja ylevä; aateliston tuli näet yksinomaan palvella kuningasta ja isänmaata, mutta korvaukseksi se tarvitsi muiten säätyjen rinnalla erikoisaseman. Kustaa II:sen Adolfin aika onkin Ruotsin aatelin suuruuden ja loiston aika, sillä sen riveistä lähtivät 30-vuotisen sodan etevät sotapäällikköt, jotka suuren kuninkaan kanssa hankkivat maalle aseman Europan suurvaltain joukossa, sekä valtiomiehet, jotka neuvotteluillaan ajoivat sen etuja. Mutta valtakunnalle tämä kävi kalliiksi. Kustaa II Adolf antoi jo v. 1617 aatelissäädylle paljon oikeuksia; aatelismiehillä oli yksinomainen oikeus valtion korkeimpiin virkoihin; muut kuin vertaiset eivät saaneet heitä tuomita hengen asioissa; he saivat tullitta tuoda tavaroita sekä määrätä papin siinä pitäjässä missä asuivat (n. k. patronaatti-oikeus); heillä oli omat vankihuoneensa uppiniskaisia

alustalaisiaan varten j. n. e. Mutta suurin epäkohta oli kuitenkin läänitysten jakaminen heille, mikä tuli yhä yleisemmäksi.

Ludvig XIV kutsui Ranskan aateliston kuninkaan hoviin ja palkitsi sitä virkoja antamalla sekä suurilla rahalahjoilla; mutta Ruotsin hallituksella ei ollut rahoja jakaa, jonka vuoksi se palkitsi ansiokkaita miehiä lahjoittamalla heille läänejä, s. o. taloja, kyliä, pitäjiä, milloin suurempia milloin pienempiä aloja, joista he saivat ottaa itselleen kruunulle muuten tulevat verot; toisinaan taas annettiin läänejä vastineeksi rahalainoista tai myytiin kruunun tiloja rälssimaiksi, valtio kun alituisesti oli rahan tarpeessa. Kristinan aikana tuo läänitysten jakaminen muuttui varsinaiseksi väärinkäytökseksi. Varsinkin valtakunnan syrjäisemmillä seuduilla oli melkein koko maa täten luovutettu; Suomessa esim. oli hänen aikanaan paitsi pienempiä läänityksiä 9 kreivikuntaa ja 24 vapaaherrakuntaa, pääasiallisesti ruotsalaisilla ylimyksillä, jotka itse tavallisesti oleskelivat Ruotsissa, mutta pitivät voutejansa kokoamassa veronsa ja muutenkin valvomassa etujaan. Kreivi oli kuin ruhtinas läänissään; hän määräsi sinne virkamiehet, hän sai perustaa sinne kaupunginkin, ellei sellaista ennen ollut, ja lääni meni perintönä suvun miespuolisille jäsenille j. n. e. Tällainen mahtava herra Suomessa oli esim. Suomen kenraalikuvernööörinä kuuluisa Pietari Brahe, jolla oli Kajaanin suuri vapaaherrakunta, johon kuului kaikki pitäjät Pielisjärven seuduilta aina Oulu-joen suuseuduille asti. Sen lisäksi oli hänellä pienempiä läänityksiä Savossa ja Varsinais-Suomessa. Pietari Brahen kunniaksi on kuitenkin mainittava, että hän piti erittäin hyvää huolta lääninsä vaurastumisesta.

Näin mahtavaksi päästyään aatelisto tahtoi tehdä asemansa vielä vankemmaksi, sillä sen tarkoitus oli saada talonpojat kokonaan omaan valtaansa, niinkuin ne muissa Europan maissa olivat; aateliston tuli olla suoranaisesti kuninkaan alamaisena, mutta talonpoikien välillisesti, niin he yleisesti ajattelivat. Talonpoikien vapaus oli niinkuin unioonin aikanakin vaarassa, mutta kuningas sen pelastaa.

Muut säädyt pitivät aateliston suureksi paisunutta valtaa vaarallisena, jota paitsi he kadehtivat sitä. Sen vuoksi he alkoivat sitä vastaan taistella; papit, joilla oli korkeampi sivistys, kulkivat etupäässä, mutta porvarit ja talonpojat, jotka enimmin noista etuoikeuksista kärsivät, liittyivät heihin, vieläpä alempi aatelistokin, sillä tuo suuri valta oli ainoastaan muutamilla ylhäisillä suvuilla, joita köyhemmät karsaasti katselivat. Jo Kristinan aikana tehtiin valtiopäivillä esityksiä läänien peruuttamisesta eli reduktsioonista, jota varsinkin Turun piispa Juhana Terserus innokkaasti ajoi. Kristina ei kuitenkaan ryhtynyt sitä toimeenpanemaan,

vaikka hän käsitti sen tarpeellisuuden, vaan luopui hallituksesta v. 1654. Hänen seuraajansa *Kaarle X:nnen Kustaan* aikana saatiin v. 1655 alku parannukseen n. s. *neljänneksen korjauksen* kautta, jonka mukaan neljäs osa Kustaa Adolfin kuoleman jälkeen annetuista lahjoituksista oli valtiolle palautettava. Reduktsioonia toimeenpanemaan asetettiin eräs toimikunta; mutta kun kuningas itse oli koko hallitusaikansa sodissa, ei



Sali Aksel Oxenstjernan omistamassa Tidön linnassa.

sen toiminta saanut tarpeeksi pontta ja voimaa; ja hänen kuoltuaan se kokonaan lakkasi Kaarle XI:nnen holhoojahallituksen aikana, jolloin päinvastoin entinen järjestelmä näkyi palautuneen, hallituksessa olevat ylimykset kun taas jakoivat uusia läänityksiä.

Kaarle X Kustaa on Ruotsin viimeinen valloittajakuningas, sillä *Kaarle XI,* saatuansa holhoojien alottamat sodat loppumaan, käänsi huolensa yksinomaan sisäisiin parannuksiin, joita valtio kipeästi kaipasi. Ensimmäinen välttämätön toimenpide oli reduktsiooni, sillä ainoastaan

sen kautta voitiin valtion raha-asiat saada paremmalle kannalle ja samalla talonpoikien vaaraan joutunut yhteiskunnallinen vapaus pelastetuksi. Mutta tämän aikaansaamiseksi oli kuninkaalle annettava entistä laajempi valta, sillä ainoastaan hänen huomaansa jätettynä tämä toimi saattaisi onnistua. Kolme alempaa säätyä sekä alempi aatelistokin olivat taipuvaisia uhraamaan valtiolliset oikeutensa saadakseen yhteiskunnallisen vapauden pelastetuksi. Ruotsissa ei rajaton kuningasvalta siis johtunut entisiin oloihin perustuvasta kehityksestä, niinkuin Ranskassa, päinvastoin koko Ruotsin valtiolaitoksen tunnusmerkkinä on kaikkina aikoina ollut kansanvapaus. Ajan henki vaikutti kyllä Ruotsiinkin, mutta etupäässä yhteiskunnallisen järjestyksen aikaansaamiseksi Ruotsin kuningas itsevaltiuden sai.



Läckön linna, jonka omisti yksi Kaarle XI:nnen holhoojia, Magnus Gabriel de la Gardie. (Erik Dahlbergin vaskipiirrostooksesta Svecia antiqua et hodierna.)

V. 1680 Kaarle XI kutsuu Tukholmaan säädyt, joilta hän pyytää varoja valtakunnan vaurioiden korjaamiseksi; kolme aatelitonta säätyä anoo laajennettua reduktsioonia; neuvoskunta ja aatelisto hämmästyvät tästä vaatimuksesta, ja kun aatelissäädyssä asiaa käsitellään, syntyy suuri melu ja epäjärjestys. Kaikki säädyt kuitenkin suostuivat siihen, että kreivi- ja vapaaherrakunnat peruutettaisiin; ja reduktsioonia toimeenpanemaan valittiin erityinen reduktsioonikommissiooni.

Ennenkuin säädyt erosivat, kääntyi kuningas heidän puoleensa kysyen, oliko hänen hallittava valtakuntaa neuvoskunnan avulla, johon vastattiin, että hän oli ainoastaan Ruotsin laista riippuvainen ja neuvoskunta oli hänen neuvonantajansa, jota hän voisi kuulustella milloin tahtoisi.

Täten oli neuvoskunnan itsenäinen vaikutus hallitukseen lakkautettu. Seuraavilla valtiopäivillä v. 1682 reduktsioonia laajennettiin, ja sen toimeenpaneminen jätettiin kokonaan kuninkaan mielivaltaan, koska säädyt olivat keskenään erimielisiä. Samoilla valtiopäivillä hänelle niinikään annettiin rajaton valta, jonka johdosta säätyjenkin merkitys tuli vähäpätöiseksi, vaikkapa niitä tästä lähinkin kutsuttiin kokoon. Kuningas oli »kaikkialla määräävä ja vallitseva itsevaltias, joka toimistaan ei kenellekään maan päällä ole vastuunalainen», sanoivat säädyt lausunnossaan. Hänen valtansa johtuu Jumalasta, niinkuin Ranskan kuninkaan.

Reduktsiooni pantiin nyt kuninkaan valvonnan alla suurella, usein



Kaarle XI. (Vaskipiirros.)

liikanaisellakin, ankaruudella toimeen, sillä ei yksinomaan lahjoitettuja läänejä peruutettu, vaan myöskin pantatut ja ostetut, jotka usein otettiin ilman korvausta, joten omistaja tietysti kärsi vääryyttä. Valtion tulot sen kautta suuresti lisääntyivät: Suomesta yksin tuottivat peruutetut läänit 200,000 hop. taal. vuotuisen verolisän, joka meidän rahassamme vastaisi noin 1 $\frac{1}{5}$ milj., ja koko valtiossa lisääntyivät vuotiset tulot noin 2 $\frac{2}{5}$ milj. hop. taal. eli noin 11 $\frac{1}{5}$ milj. Suomen markalla. Aateliston asemassa reduktsiooni vaikutti perinpohjaisen muutoksen, sillä se teki kokonaan lopun ylimysvallasta riistämällä pois sen pohjan, johon se perustui, nimittäin maaomaisuuden. Moni vastikään mahtava aatelissuku menetti kaiken omaisuutensa ja joutui köyhyyteen. Aatelisto olikin tyytymätön reduktsiooniin,

varsinkin Itämeren maakunnissa, missä sen valta oli vanhempi ja juurtuneempi, ja sen vuoksi se tuntuikin siellä suuremmalta vääryydeltä kuin muualla. Selitykset ja pyynnöt, joita Liivin aatelisto lähetti hallitukselle, eivät kuitenkaan auttaneet. Tämä kaikki herätti kylmyyttä ja katkeruutta, ja Juhana Reinhold Patkull, joka esiintyi aateliston asianajajana ja johtajana, lähti isänmaastaan pois ja rupesi vehkeilemään Ruotsin hallitusta vastaan.

Reduktsiooni oli tarpeellinen, sillä se hävitti ne epätasaiset olosuhteet, jotka yhteiskunnassa olivat vallitsemassa, ja ainoastaan sen kautta Kaarle XI saattoi panna toimeen monet muut parannukset. Ruotsin valtakunta tarvitsi etupäässä lujan sotalaitoksen, sillä miekan avulla tuo laaja valtakunta oli luotu; sen maat olivat hajallaan, jonka vuoksi suuri sotavoima oli tarpeen sen suojelemiseksi. Kaarle XI järjesti senkin. Olemme maininneet (luk. XIII), miten sotamiehiä ennen otettiin talo- tai manttaaliluvun mukaan; mutta tätä tapaa pidettiin hankalana ja kansa sitä pelkäsi, jonka vuoksi monet pitäjät, päästäkseen siitä, jo Kustaa Adolfin aikana suostuivat asettamaan kruunun palvelukseen määrätyn luvun sotamiehiä. Siinä oli siis ruotujakolaitoksen alku, joka Kaarle XI:nnen aikana tuli yleiseksi. Talot jaettiin nyt ruotuihin, siten että noin kahden manttaalin talot yhteensä muodosti yhden, jonka velvollisuus oli pestata ja ylläpitää sotamies; rauhan aikana tämä sai asua torpassaan, jonka ruotu hänelle hankki. Meren rannikolla olevat pitäjät jaettiin merimiesruotuihin, jotka hankkivat laivamiehiä. Suuremmat talot määrättiin rusthollеiksi, joiden tuli ylläpitää hevonen ja mies, mutta korvaukseksi ne saivat vapauden kruunun veroista ja, jos tuo vero arveltiin liian vähäiseksi, lisäksi veron joltakulta pienemmältä talolta, n. s. aukmenttitalolta. Täten saatiin vakinainen ja pysyvä sotajoukko, jonka vertaista muualla Europassa ei ollut; sen lukumäärä oli tästä lähin varma ja yhtä suuri, se oli harjaantunut, mutta samassa sen kustannukset tulivat kruunulle halvaksi, koska sotamiehiä ylläpidettiin ruoduillaan, elleivät olleet linnapalveluksessa. Mutta se heikko puoli meidän aikamme yleiseen asevelvollisuuteen perustuvan sotalaitoksen rinnalla ruotujakolaitoksella oli, ettei sotamiesten lukumäärää voitu sodan aikana lisätä, koska reserviä ei ollut. Upseerit saivat asunnokseen ja palkakseen kruunun taloja, n. k. kruununpuustelleja, joista suuri osa oli reduktsioonin kautta valtiolle joutunut. Koko valtakunnan sotajoukko oli noin 38,000 miestä, mutta sen lisäksi oli noin 25,000 miestä pestattua väkeä Itämeren maakuntien ja Saksan voittomaiden kaupungeissa.

Kaarle XI oli uuttera ja tarkka toimissaan. Hän vaati kaikkialla järjestystä ja piti huolta siitä, että virkamiehet täyttivät velvollisuutensa;

he saivat pian nuhteita pienimmästäkin laiminlyömisestä. Sen vuoksi hallinnossa ja oikeuslaitoksessa oli vallitsemassa entistä parempi järjestys. Rauhan toimet kehittyivät; kauppa ja teollisuus tuotti varallisuutta ja henkinen viljelys varttui sen rinnalla.

Suomessakin, joka, niinkuin jo mainittiin, tällä aikakaudella tuli lähemmin liitetyksi emämaahan, järjestys tuli entistä paremmalle kannalle, ja rauha sai olot täälläkin paranemaan. Sotien aikana autioiksi jääneitä taloja saatiin taas viljelykseen, ja sitä virkamiestenkin kaikin tavoin tuli edistää. »Sellaista voutia», kirjoittaa kuningas, »joka voutikunnassaan osottautuu niin leväperäiseksi, ettei hän joka vuosi toimita koko joukkoa autiotiloja asutetuksi, on ankarasti nuhdeltava, ja jos huomataan hänen toisen kerran velvollisuutensa laiminlyöneen, on hän virasta erotettava.» Niille, jotka rupesivat autiotiloja asumaan, myönnettiin paljon etuja ja oikeuksia. Erämaihinkin, jotka olivat harvaan asuttuja, asettui uusia uudisasukkaita, jonka huomaa siitäkin, että uusia seurakuntia syntyi pohjoisosissa Satakuntaa, Hämettä, Savoa ja Pohjanmaata; Kuusamoon ja Kittilään asti siirtyi uudisasukkaita, jotka saivat olla vapaat veroista, pääsivätpä sotapalveluksestakin vapaiksi.

Kristina kuningattaren aikana oli silloinen Suomen kenraalikuvernööri Pietari Brahe, jonka toimesta Turun yliopisto perustettiin (ks. luk. XVI), taloudellisessakin suhteessa toiminut Suomen eduksi, ja tätä rauhallista kehitystä jatkui Kaarle XI:nnen hallitusaikana. Brahe perusti kymmenen uutta kaupunkia, joiden joukossa oli Hämeenlinna ja Savonlinna; Helsinki taas muutettiin Vantaa-joen suusta, johon Kustaa Vaasa sen oli määrännyt rakennettavaksi, nykyiselle paikalleen (1640); säännöllinen postilaitos järjestettiin; v. 1638 sai näet eräs von Stenhusen käskyn järjestää postinkuljetuksen Tukholmasta Ahvenan kautta Turkuun ja sieltä Hämeenlinnan ja Helsingin kautta Viipuriin ja Käkisalmeen. Jonkun vuoden perästä sitä vielä laajennettiin. Teollisuuden edistämiseksi oli jo Kaarle IX:nnen aikana Mustion ruukki Karjan pitäjässä perustettu Ojamon rautamalmin valmistamista varten; Fiskarsin tehdas Pohjan pitäjässä sekä Fagervikin Inkoossa perustettiin Kristinan hallituskautena, mutta Kaarle XI:nnen aikana niiden lukumäärä tuli monenkertaiseksi; niinpä Kauttuan ja Teijon ruukit perustettiin tähän aikaan. Ahdasmieliset kauppaa koskevat määräykset, joista jo mainitsimme, eivät kuitenkaan olleet Suomelle edullisia, ja usein siitä valituksia kuuluikin, sillä koko kauppa rupesi yhä enemmän keskittymään Tukholmaan. Niinpä Suomen kauppiaat valittavat, että tervakauppa, josta heillä oli ollut paras tulonsa, vetäytyi Tukholmaan, jossa suurin osa komppanian osakkaistakin

oli; talonpojat taas nureksivat, että tervan hinta kävi ihan mitättömäksi, mikä oli luonnollista, kun kilpailua ei ollut olemassa. Mutta kaikista valituksista ja pyynnöistä huolimatta hallitus pysyi tässä järjestelmässä, jonka se piti valtiolle edullisena.



Juhana Gezelius vanhempi. (Samanaikuisen maalauksen mukaan.)

Tiedon valoakin levisi ympäri maata rauhan suojassa, ja siitä piispat etupäässä pitivät huolta. Juhana Terserus, kiivas reduktsioonin puolustaja, mutta varsinkin molemmat *Gezelius*-piispat, Juhana Gezelius vanhempi (1664—1690) ja hänen samanniminen poikansa (1690—1718) kirjoittivat uskonnollisia kirjasia, joita kansaan levitettiin, ja velvottivat pappeja pitämään kansan opettamisesta huolta. Näihin aikoihin lukutaito tulikin Suomen kansassa melkein yleiseksi.

Kaarle XI:nnen hallitus oli siis kaikin puolin Suomellekin edullinen; mutta hänen viimeisinä vuosinaan kohtasi maatamme, niinkuin useita muitakin osia Ruotsin valtakunnasta, varsinkin Viron- ja Liivinmaata, ankarat katovuodet, jotka suuresti heikonsivat sitä. Katovuodet olivat kyllä ennen tavallisia, koska maanviljelys ei ollut kehittynyt ja korpi- ja suomaita oli viljalta kylmää hallaa synnyttämässä, mutta vv. 1695, 1696 ja 1697 oli kato kauhein, mitä Suomen kansa milloinkaan on saanut kokea; kolkko kevät ja syyskuussa sattuneet kovat kylmät estivät viljan ajoissa kypsymästä v. 1695; v. 1696 oli kesä taas sangen kylmä. Säästöt olivat pian kulutetut; hallitus ei pitänyt tarpeeksi huolta avun lähetyksestä, eikä kuninkaalle ajoissa ilmoitettukaan todellista asian laitaa. Ihmiset rupesivat syömään petäjän kuoresta ja vehkan juuresta valmistettua leipää, niinin kuorta ja ruohoja, vieläpä kuolleita eläimiäkin, ja kerrotaan jonkun äidin syöneen oman lapsensakin. Tavallista oli myöskin, että kun ruoka oli loppunut, lähdettiin liikkeelle, joten maanteillä nähtiin joukottain tuollaisia uupuneita olentoja, joista monet kaatuivat nälän näännyttäminä teiden varsille. Suomen väkiluku väheni noin neljänneksellä näiden kolmen vuoden aikana, ja sen varallisuus heikontui tietysti suuressa määrässä. V. 1697 ilmat olivat jo suotuisammat, mutta kun ei edellisenä vuonna ollut siementä kylvöön, ei silloinkaan hyvää satoa voitu saada. Hallitukselta saatiin kuitenkin jo apua, ja seuraavana vuonna olosuhteet rupesivat entiselleen asettumaan. Mutta useita rauhanvuosia olisi tarvittu, jotta katojen tuottamat vauriot olisi kokonaan saatu tasaantumaan; sodat kuitenkin ennen pitkää uudestaan syttyivät, taas kurjuutta mukanaan tuoden.

Kaarle XI kuoli v. 1697. Hän oli uutteralla toiminnallaan saanut Ruotsin valtakunnan sisäisen järjestyksensä puolesta niin hyvään kuntoon, että toista senvertaista valtiota tuskin Europassa oli; ulkonaisesti se niinikään oli mahtavuutensa säilyttänyt. Itsevaltius osotti hyvät ominaisuutensa Kaarle XI:nnen hallitessa, mutta hänen poikansa aikana tuli näkyviin, miten se väärin käytettynä saattaa valtion häviöön viedä.

XXI.

Kaarle XII ja Pietari suuri.

Ruotsi menettää suurvalta-asemansa. — Venäjä on uuden ajan alussa itämaalainen valtio. — Se pyrkii Länsimaiden yhteyteen. — Varhaisimmat sodat Ruotsin ja Puolan kanssa. — Pietarin kasvatus. — Hänen ulkomaan matkansa. — Hänen tarkoitusperänsä. — Ensimmäiset reformit. — Sotalaitos järjestetään. — Pietari pyrkii meren yhteyteen, sota Turkin kanssa. — Ruotsin naapurit haluavat sen voittomaita. — Kaarle XII. — Suuri pohjan sota alkaa. — Narvan tappelu. — Kaarle XII taistelee Puolassa. — Itämeren maakuntien heikko puolustus. — Venäjän retki. — Pultavan tappelu. — Sen seuraukset. — Suomi juotuu Venäjän valtaan. — Iso viha. — Kaarle XII Turkinmaalla. — Hän palaa Ruotsiin, sotaa jatketaan. — Rauhanteot. — Venäjän tsaari pääsee voitolle. — Hallinto järjestetään. — Kauppa ja teollisuus. — Pietari jäljittelee Länsimaiden oloja. — Hänen muutoksiaan vihataan.

Espanjan perintösodassa olivat useimmat Länsi- ja Etelä-Europan vallat yhtyneet kukistaakseen Ranskan ylivaltaa, ja Utrechtin ja Rastadtin rauhoissa se menettikin johtovaltansa Europassa; Ruotsi, Ranskan vanha liittolainen 30-vuotisessa sodassa, menetti samaan aikaan suurvalta-asemansa suuren pohjan sodan kautta, jossa muut Pohjois- ja Itä-Europan vallat liittyivät sitä vastaan. Englanti kohoaa lännessä tärkeimmäksi vallaksi, idässä taas Venäjä perii sen aseman, mikä Ruotsilla ennen oli ollut.

Venäjä oli jo uuden ajan alussa alaltansa sangen suuri, sillä siihen kuului koko itäinen Europa paitsi Mustanmeren rantamaita, jotka olivat Tatarien hallussa, sekä Itämeren maakuntia, jotka olivat ensin Kalparitariston omat, mutta sen hävittyä v. 1560 vaiheilla joutuivat Ruotsin ja Puolan välille jaetuiksi. Venäjänmaa oli luonnostaan hedelmällistä, siellä oli suuria metsiä aarteineen, kalaisia jokia, metalleja Uralin vuoristossa y. m. luonnollisia rikkauksia, sekä suuri väkiluku. Mutta näitä etuja ei osattu käyttää, sillä Venäjä oli vielä raakalaismaa muuhun Europaan verrattuna, samalla kannalla kuin keski-ajan lopulla sen näimme olleen rasittavan mongolilaisvallan päätyttyä (ks. keski-aikaa, luk. XXVI). Hallitsija, tsaari, oli itämaalainen despootti, jonka mielivallassa koko maa ja sen asukkaat olivat. Useimmat heistä olivat oikullisia, julmia ja raakoja, mutta monet samalla älykkäitä miehiä. *Iivana IV* (1533—1584), joka on julman nimen saanut, ennenmainitun Iivana III:nnen pojanpoika, antoi suurien verikoiriensa raadella entisiä neuvonantajiaan sekä muita valtakunnan

ylimyksiä, ja itse hän valtaistuimeltaan tätä katseli; hän hävitti sotajoukkoineen muutamia maakuntia omassa valtakunnassaan, surmautti tai vangitutti ihmiset, poltti kyliä ja kaupunkeja sekä kasvavan viljankin pelloilta. Niinkuin Itämaiden hallitsijat olivat Venäjänkin kansasta erillään, melkein kuin puolijumalia, ja maahan lankeamalla heitä puhuteltiinkin. Suuri joukko aatelismiehiä eli bojareja oli tsaarin hovissa, Kremlissä, niinkuin Ranskan ylimyskunta Versailles'in hovissa; heidän hallussaan oli myöskin valtion virat sekä sotajoukkojen johto; toiset elivät maakartanoissaan maaseuduilla. Bojarein asema oli samantapainen kuin



Moskowan Kreml nykyään.

Länsi-Europan aateliston, sillä suuria etuoikeuksia, esim. veronvapaus, oli heilläkin; mutta muuten hekin olivat kokonaan tsaarin mielivallassa.

Koko valtakunnan kauppakin oli järjestetty tsaarin hyödyksi; hänen palvelijansa esim. saivat ennen muita myydä tavaroita, he kulkivat niinikään pitkin maata ostamassa turkiksia, traania, kaviaaria y. m., joita sitten muualle vietiin. Porvaristoa sen vuoksi Venäjällä ei muodostunut ja kaupungit olivat vähäpätöisiä, suurien maakylien näköisiä; ainoastaan Moskowa oli tästä poikkeuksena. Talonpojat olivat alkuansa olleet vapaita maanomistajia, mutta vähitellen he menettivät maanomistusoikeutensa, muuttuen vuokramiehiksi; he saivat kuitenkin siirtyä paikasta toiseen, kunnes tsaari Feodor v. 1598 kielsi muutto-oikeuden, joten he joutuivat

maahan sidotuiksi, s. o. maaorjiksi. Maa, jota he päivätöitä ja suuria veroja suorittamalla saivat viljellä, oli bojarien, valtion tai kirkon. Kaikki oikeuskäsitteet ja hallinto olivat itämaalaisia; lahjominen oli tavallista virkamiehistössä; tavat, puvut, katsantotapa olivat niinikään itämaalaisia. Mutta Venäjän kansa piti tätä tilaa muita parempana ja halveksi sekä vihasi europalaisuutta; se oli omaan piiriinsä sulkeutunut ja itseensä tyytyväinen, niinkuin Kiinalaiset näihin saakka ovat olleet. Kreikkalaiskatolinen papisto, jonka vaikutus oli sangen suuri, kannatti tällaista katsantotapaa ja koetti sitä myöhemminkin ylläpitää.

Länsimaiden yhteyteen täytyi Venäjän päästä, jos se tahtoi vapautua noista oloista. »Jos heidän joukossaan ilmestyisi kerran ruhtinas, joka sivistäisi heidän raa'an mielensä ja heidän karkeat tapansa», sanoo eräs ranskalainen piispa 16:nnellä sataluvulla, »sekä käyttäisi hyväkseen suurta väkilukua, niin tämä kansakunta tulisi naapureilleen vaaralliseksi.» Useat Moskowan tsaareista olivat jo alkaneet tähän suuntaan toimia, vaikka varovasti; oli kutsuttu rakennusmestareja, arkkitehtejä, insinöörejä, upseereja Saksasta; Iivana julma perusti kirjapainonkin, vaikka se pappien toimesta pian hävitettiin; saksalaiseen ja puolalaiseen kuosiin tehtyjä pukuja oli jo hovissa nähty pitkien ja leveähihaisten kauhtanoiden asemasta. Monet tsaarit olivat niinikään yrittäneet valloittaa Itämeren rantamaita saadakseen satamia ja siten voidakseen päästä merta myöten Länsimaiden yhteyteen; niinpä Iivana III oli jo sotinut Ruotsin kanssa; sitten Iivana IV ja hänen seuraajansa Feodor (1584—1598) taistelivat Kustaa Vaasaa ja hänen poikiansa Juhana III:tta ja Kaarle IX:ttä vastaan (ks. luk. XIII).

Mutta Feodorin kuollessa vanha Rurikin suku loppui, ja nyt syntyi Venäjällä levottomia aikoja, jolloin Puola ja Ruotsi olivat tekemäisillään lopun sen itsenäisyydestä. Feodorin lanko *Boris Godunow* oli surmauttanut hänen veljensä Dmitrin päästäkseen itse tsaariksi. Hän pääsikin, mutta häntä vastaan ryhtyi taistelemaan eräs seikkailija, munkki Otrepjew, väittäen olevansa Dmitri, joka ei muka olisikaan surmattu. Venäjällä tuollaisilla kruununtavoittelijoilla on myöhemminkin ollut hyvä menestys, sillä tietämätön kansa uskoo heitä ja monet myöskin liittyvät heihin sen vuoksi, että toivovat oloissaan parannusta, jota he tavallisesti lupaavatkin. Niinpä tuo vale-Dmitrikin sai paljon puoltajia Venäjällä, ja Puolan hallituskin auttoi häntä. Hän pääsee tsaarin-istuimelle, kun Boris oli kuollut sodan aikana. Mutta vuoden perästä hän joutuu salaliiton uhriksi. *Vasili Shuiskin,* joka nyt (1606) valitaan tsaariksi, täytyy turvautua Ruotsiin uusia vale-Dmitrejä vastaan, jotka olivat ilmestyneet

ja saivat apua Puolalta (ks. luk. XIII). Sekä Puolan että Ruotsin joukot tunkeutuvat Moskowaan asti, mutta Ruotsalaisten täytyi palkkasoturien tekemän kapinan tähden peräytyä, ja nyt Shuiski karkotettiin valtaistuimelta ja suljettiin luostariin (1610). Kun sitten Puolalaiset aikoivat saada puolalaisen prinssin Venäjän valtaistuimelle, niin Ruotsalaisetkin esittivät oman ehdokkaansa, Kaarle IX:nnen nuoremman pojan Kaarle Filipin, joka Nowgorodin seuduilla tunnustettiinkin tsaariksi. Venäjä pelastui kuitenkin häviöstä sen kautta, että *Mikael Romanow,* eräs venäläinen bojari, valittiin tsaariksi (1613); mutta taistelussa, joka jatkui vieläkin sekä Puolan että Ruotsin kanssa, Venäjä osotti sellaista heikkoutta, että sen



Tsaari Mikael Romanow. (Taulu Romanow-galleriassa Pietarissa.)

täytyi kummallekin valtiolle jättää suuria maa-alueita; Puola sai Dieprvirran ympärillä olevan alan, ja Stolbovan rauhassa (v. 1617) se luovutti Ruotsille Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan, jonka kautta se joutui kokonaan suljetuksi Itämeren yhteydestä. Mikaelin poika *Aleksei* (1645—1676) koetti saada takaisin mitä oli menetetty alkamalla sodan Ruotsia vastaan Kaarle X:nnen Kustaan ollessa Puolassa; mutta ei sekään onnistunut. Vasta *Pietarille,* Aleksein toiselle pojalle, tämä työ onnistui; hän vasta muuttikin Venäjän olot kaikissa kohdin toisellaisiksi.

Pietari oli jo lapsesta asti erilainen kuin edelliset tsaarit. Näitä oli kasvatettu munkkien ja pappien parissa, ja etupäässä uskonnollisia tietoja oli heille annettu; he olivat erillään kansastaan ja muusta maa-

ilmasta, eivätkä oppineet tuntemaan todellisia oloja. Pietari taas joutui jo lapsena Kremlin hovista pois lähellä Moskowaa olevaan Preobrashenskoin kylään, jossa hän sai elää ja olla niinkuin muutkin lapset; siellä hän harjoitteli sotamiehiä, joita oli ikäisistään valinnut, siellä hänellä oli monellaisiin ammatteihin kuuluvia työkaluja, höyliä, sorvia y. m., joita hän oppi käyttämään. Hänen oppinsa ja kasvatuksensa sai siten käytännöllisen suunnan, joka häntä enimmin miellyttikin; mutta syvempää hengenviljelystä hän jäi vaille, mikä ilmenee hänen koko elinaikanaan. Hänen katsantotapansa ei milloinkaan myöhemminkään saanut sellaista laajuutta, että hän olisi kyennyt hallitussuunnitelmaa muodostamaan, eikä tosi sivistys päässyt häneen siinä määrässä vaikuttamaan, että hän sen arvoa olisi käsittänyt; hän omisti ainoastaan ulkonaisen käytöllisen puolen europalaisesta sivistyksestä, ja sen ulkonaiseen puoleen hänen uudistuksensakin valtakunnassaan rajoittuivat.

V. 1682 Pietari korotettiin tsaariksi, vaikka hän vasta oli 10-vuotias; mutta ennen pitkää hänen vallanhimoinen sisarpuolensa *Sofia* anasti vallan, vaikkakin Pietari ja hänen vanhempi velipuolensa nimellisesti olivat hallitsijoina. V. 1689 Pietari kuitenkin vapautui tästä holhouksesta ja sulki Sofian luostariin. Hänen äitinsä ja tämän neuvonantajat oikeastaan johtivat tämänkin jälkeen hallitusasioita, sillä Pietari käytti vielä nytkin aikaansa oppimiseen.

Ennenkuin Pietari saattoi ruveta kansaansa europalaiseksi muuttamaan, täytyi hänen itse länsimaiseen sivistykseen tutustua. Moskowan etukaupungissa, n. s. saksalaisessa slobodassa, oli hän jo lapsuudestaan asti nähnyt kehittyneempiä oloja ja toisellaisia tapoja, kuin hänen omalla kansallaan oli; hän näki siellä tointa, virkeyttä, teollisuutta, kirjallisuutta ja sanomalehtiä sekä hienoa seuraelämää, jossa naisiakin oli mukana. Siellä Pietari halusta oleskeli, ja ulkomaalaisten joukosta hän kumppaninsakin valitsi: sweitsiläinen *Lefort* oli hänen uskollisin ja älykkäin ystävänsä, skottlantilainen *Gordon* taas opetti hänelle länsimaista sotataitoa. Pietari ei kuitenkaan tyytynyt slobodassa saamaansa oppiin, vaan hän teki vv. 1697—1698 suuren seurueen mukana matkan Europan Länsimaihin, Hollantiin ja Englantiin asti, jossa hän varsinkin tahtoi oppia laivainrakentamista. Tavallisena työmiehenä hän kirves kädessä veisteli laivavarvissa, mutta harrasti sen ohessa luonnontieteitä, joihin oppineet miehet häntä opastivat, tarkasteli satama- ja kanavarakennuksia ja meritaisteluja. Riittipä häneltä aikaa muuhunkin; niinpä katseli hän silmänkääntäjäin temppuja markkinoilla sekä hampaiden ottoa suusta y. m.; kaikki häntä huvitti ja kaikkeen hän tahtoi itse perehtyä.

Kotimaahan palattuansa alkoi vasta hänen varsinainen toimintansa, ja hän se yksin tästä lähin johtaakin hallitusta. Pietari ei entisten tsaarien tavoin vetäytynyt Kremlin muurien suojaan, vaan hän eleli kansansa keskuudessa, oli tositoimessa, opettaen sitä. Hän tahtoi herättää sen siitä



Pietari suuri vuonna 1686. (Vaskipiirros.)

veltosta vanhoillisuuden horrostilasta, jossa se oli vuosisatojen kuluessa uinunut. Ja tuo herätys tapahtui ankaralla ja väkivaltaisella tavalla; toinen toisensa perästä ilmestyi ukaaseja, joissa kovien rangaistusten, ruoskan iskujen tai kuoleman uhalla pakotetaan entisistä rakkaiksi käyneistä oloista luopumaan. Pietari oli intohimoinen, tulinen ja väkivaltainen, niinkuin useat hänen edeltäjänsä; ikäänkuin hurja riehui hän

hävittääkseen koko vanhan itämaalaisen Venäjän ja luodakseen uuden europalaisen sijaan; ei hän huolinut huomautuksista ja valituksista, eikä vastahakoisuudesta ja tyytymättömyydestä, vaan äkkiä piti muutokset aikaan saataman. Pietarin hallitus oli yhtämittaista taistelua saman suuren tarkoitusperän saavuttamiseksi, joko oman kansansa juurtunutta katsantotapaa vastaan tai ulkomaisia vihollisia vastaan, jotka olivat hänen tiellään länteen pyrkiessään.

Heti hänen palattuaan Moskowaan ulkomaanmatkaltaan, alkoivat reformit, jotka aluksi koskivat vaan ulkonaista esiytymistä ja tapoja. Venäjällä oli yleinen pitkä parta, jonka leikkaamista pidettiin jumalattomuutena ja Jumalan kuvan häpäisemisenä, mutta Pietari käski leikkaamaan sen pois; ainoastaan papit saivat partansa pitää, ja myöhemmin, kun sodan vuoksi tarvittiin paljon rahoja, myönnettiin sen pitäminen muillekin veroa vastaan; rikas kauppias esim. maksoi vuosittain 100 rupl. parrastaan. — Vanhat leveähihaiset puvut olivat niinikään jätettävät ja unkarilaiseen tai saksalaiseen malliin tehtyjä vaadittiin, ja sitä varten annettiin monta ukaasia. — Naiset olivat tähän asti olleet erillään seuraelämästä omassa rakennusosastossaan ja huntu silmillä ulkona ollessaan; mutta tästä teki Pietari lopun, kutsuen heidät seuraelämään. Saadakseen seuraelämän muutenkin samantapaiseksi kuin Saksassa ja Ranskassa, antoi hän erityisiä määräyksiä, miten pitoihin piti kutsuttaman, miten niissä oli oltava, mitä piti tarjottaman j. n. e. — Aikaa oli Venäjällä laskettu maailman luomisesta, mutta Pietari määräsi, että v:sta 1700 otettaisiin n. s. julianinen kalenteri eli vanha luku käytäntöön.

Sotalaitoksen järjestäminen oli tärkeä, sillä siitä riippuivat hänen voittonsa. Varsinaista sotajoukkoa ei Venäjällä ennen Pietarin aikaa ollut muuta kuin Iivana IV:nnen järjestämä streltsien joukko, joka muodosti jonkinlaisen soturiluokan, sillä toimi meni perintönä. Monta etuoikeutta oli streltseille annettu, ja Moskowassa yksi kaupunginosakin oli heidän hallussaan. Mutta tämä joukko tuli ajanpitkään yhtä vaativaiseksi ja vaaralliseksi kuin pretorianit ennen Roomassa ja janitsharit Turkissa, sillä hekin tahtoivat näyttää mahtiansa valtiossa; Sofia esim. oli heihin turvautunut taistellessaan Pietaria vastaan. Streltsit vihasivat Pietarin koko hallitusjärjestelmää, sillä hän syrjäytti heidät, niinkuin kaiken muunkin vanhan. Sen vuoksi he olivat aina valmiit häntä vastaan vehkeilemään; mutta Pietari teki lopun koko joukosta, kun he hänen ulkomaalla ollessaan olivat taas tehneet kapinan. Kidutuksia kaikenlaisia käytettiin heitä tutkittaissa ja rangaistus oli julminta laatua. — Varsinainen sotajoukko oli Venäjällä ollut jonkinlainen nostoväki, sillä tarvittaissa

kutsuttiin maaväestöä aseisiin; siten saatiin kyllä suuria joukkoja jalkeille, mutta ne olivat harjaantumattomia. Pietari määräsi tämän asemasta rekryytin-oton, joka oli sangen raskas, varsinkin kun siinä ei ollut oikeata säännöllisyyttä. Miehiä otettiin näet epätasaisesti eri maakunnista tarpeen vaatiessa, mistä paraiten kulloinkin soveltui, ja rekryyttiä pidettiin armeijassa niin kauan kuin hän kykeni sotapalvelusta tekemään. Ulkomailta kutsuttiin upseereja sotalaitosta järjestämään ja väkeä harjoittamaan, jotta se saataisiin Europan mallin mukaiseksi. Sen lukumäärä oli lopulta hyvin suuri, yli 200,000 miestä. Tämän lisäksi tuli vielä laivasto, jonka hankkimista Pietari innokkaasti puuhasi jo ennenkin kuin hän sai jalansijaa meren rannalla.

Pietari ei kuitenkaan voinut kauaakaan kiinnittää päähuomiotansa kansansa ja valtionsa olosuhteiden muutoksiin, vaan ne keskeytyivät joksikin aikaa, sillä sota vaati ennen pitkää koko hänen toimintansa. Saadakseen valtakuntansa lähemmin liitetyksi muuhun Europaan, täytyi hänen hankkia sille merenrannikoita; mutta ilman sotaa ei se ollut mahdollista, sillä Mustanmeren rantamaat olivat Tatarien hallussa, joiden khaani eli ruhtinas tunnusti Turkin sulttaanin yliherruutta, Itämeren maakunnat taas olivat Ruotsin vallassa. Jo ennenkuin hän oli lähtenyt ulkomaanmatkalle, hän oli alkanut sodan Turkkia vastaan, tahtoen saada satamakaupungin Mustanmeren rannalla. Venäläiset olivat kaikissa edellisissä sodissa näyttäytyneet Turkkilaisia huonommiksi, mutta tämän sodan viimeisenä vuonna he jo saivat voittoja. Sotilaita oli näet aljettu harjoittaa ja ulkomaalaisia upseereja oli kutsuttu piiritystöitä johtamaan. Asowan kaupunki Mustanmeren rannikolla valloitettiin, ja v. 1699 tehdyssä rauhassa se luovutettiin Venäjälle, joka täten pääsi yhdestä kohden mainitun meren yhteyteen.

Heti kun Pietari oli saanut tietää, että rauha oli vahvistettu Turkin kanssa, alkoi hän Ruotsia vastaan sodan, jota varten hän jo ennen oli varustuksia tehnyt. Nyt syntyi se jättiläistaistelu, joka perinpohjin muutti Pohjois-Europan valtiolliset suhteet ja vaikutti ratkaisevasti Suomenkin oloihin.

Ruotsi oli Kaarle X:nnen Kustaan sotien kautta kohonnut mahtavimmilleen, anastettuaan maita kaikilta naapureiltaan. Mutta nuot naapurit odottivat sopivaa tilaisuutta ottaakseen menettämänsä alueet takaisin; Tanska tahtoi saada Etelä-Ruotsin maakunnat, Puola Liivinmaan ja Venäjä Inkerinmaan. *Kaarle XII:nnen* noustua hallitusistuimelle he arvelivat tilaisuuden olevan siihen sopivan, jonka vuoksi he liittyivät yhdessä Ruotsia ahdistamaan. Ruotsin valtakunnan aatelistossa, etenkin Liivissä

ja Vironmaassa, vallitsi, niinkuin olemme nähneet, tyytymättömyyttä Kaarle XI:nnen ankaran reduktsioonin johdosta; ja saman kuninkaan viimeisinä hallitusvuosina oli lisäksi ankara kato kohdannut Ruotsin



Kaarle XII. (Vaskipiirros ruotsalaisen David Krafftin maalauksen mukaan v:lta 1717.)

valtakuntaa, jonka kautta sen voima suuresti oli heikontunut (ks. edell. lukua). Eikä tuosta nuoresta poikamaisesta kuninkaasta arveltu paljon vastusta olevan. Mutta hän osotti olevansa aikansa suurin soturi, vaikk'ei hän valtakuntansa hyväksi kykyänsä käyttänytkään.

15-vuotiaana Kaarle XII isänsä kuoltua v. 1697 pääsi hallitukseen,

ja säädyt julistivat hänet heti täysi-ikäiseksi, vaikka hän lain mukaan vasta 17-vuotiaana olisi saanut itse ryhtyä hallitukseen. Hurjat leikit, mäenlaskut ja karhunjahdit, joissa verkkoihin kiedottuja karhuja puusauvoilla surmattiin, olivat tämän itsevaltiaan mielitoimia; anteliaisuudellaan hän pian hävitti säästäväisen isänsä keräämän rahaston. Mutta itsevaltiaan kuninkuuden periaatteisiin kasvatettuna hän jo aikaisin osotti olevansa kuninkaallisesta vallastaan arka; hän ei sallinut kenenkään vastustaa antamiaan määräyksiä eikä edes huomautuksia tehdä, sillä se oli hänen mielestään itsevaltiuden majesteettia loukkaavaa. Tämä johti pian itsepintaisuuteen, joka tuotti sekä hänelle itselleen että valtiolle huonoja seurauksia. Kaarle XII oli jumalinen, suora ja rehellinen luonteeltaan, mutta suuren valtakunnan kuninkaaksi hän ei kelvannut; hän ei näet katsonut asioita valtionsa edun kannalta eikä sen mukaan toiminut, vaan tahtoi esiintyä oikeuden ja totuuden sankarina, ja taistellessaan niiden puolesta hän uhrasi valtakuntansa varat ja voimat. Eivät kansan kärsimykset, pyynnöt ja valitukset häneen vaikuttaneet, vaan hän taisteli kuolemaansa asti, ja aina hän oli itse siellä, missä vaara oli suurin. Kaarle XII jäljitteli suuria sotureita, kenties entisiä viikinkipäälliköitä tai Aleksanteri suurta, »mutta Aleksanteri suuri hän ei ollut, vaan Aleksanterin ensimmäinen soturi hän olisi ollut», sanoo Montesquieu. Ludvig XIV hävitti Ranskan voimat loistavassa hovielämässä sekä valtionsa ja omaa suuruuttaan tarkoittavissa sodissa; Kaarle XII ei loistoon kuluttanut valtionsa varoja, sillä hänen elämäntapansa olivat yhtä vaatimattomat kuin hänen esiintymisensä; hän käytti enimmäkseen sinistä korutonta takkia, pitkävartisia saappaita ja kolmikolkkaista hattua. Mutta itsepintaisesti pitkitettyihin, kansalleen hyödyttömiin sotiin Ruotsin suuruus hukkui.

Kaarle XII oli parajllaan karhunjahdissa. Useita karhuja oli kaadettu, kun eräs kapteeni toi hänelle Riiasta tiedon, että Puolan kuningas August II oli hyökännyt Liivinmaahan ja alkanut mainittua kaupunkia piirittää. Kuningas pysyi levollisena, ja metsästystä jatkettiin; mutta hänen viimeinen jahtiretkensä se oli. Jonkun ajan perästä tuotiin sana, että Tanskan kuningas Fredrik IV oli hyökännyt Kaarle XII:nnen ystävän ja langon Holstein-Gottorpin herttuan maihin. Venäjän tsaari teeskenteli yhä ystävyyttä, vaikka hänkin oli liittoon yhtynyt; mutta, niinkuin mainittiin, pani hänkin, saatuaan toimeen rauhan Turkin kanssa, heti joukkonsa marssimaan Viron- ja Inkerinmaan rajalla olevaa Narvaa kohden, jonka hän aikoi valloittaa.

Nopeasti koottiin nyt sotamiehet ruoduiltaan ja kuninkaan johdossa ne kulkivat Etelä-Ruotsiin, josta veneillä mentiin Juutinrauman yli See-

lannin saarelle. Kööpenhamina oli vaarassa, jonka vuoksi Tanskan kuninkaan täytyi vielä samana vuonna (1700) suostua rauhaan.

Vielä samana syksynä Kaarle XII vei joukkonsa Itämeren yli ja saapui Viron rannikolle, mistä huonojen ilmojen vallitessa kuljettiin Narvaa kohden, jota urhoollinen päällikkö Rudolf Horn vähillä voimilla puolusti. Kun Ruotsin joukot olivat saapuneet perille, ryhtyi Kaarle XII, vasten kenraaliensa pyyntöjä, jotka kehottivat häntä odottamaan lisäjoukkoja, Marraskuun 20 p. v. 1700 tappeluun, jossa noin 8400 ruotsalaista ja suomalaista perin pohjin voitti Venäjän 40000-miehisen armeijan. Ruotsin sotajoukko oli kuulu koko Europassa, Kaarle XII näytti olevansa taitava johtaja ja lisäksi vielä sattui taistelun alkaessa lumituisku, joka tuprutti lunta vasten Venäläisten kasvoja. Pietari itse oli tappelun edellisenä yönä lähtenyt pois sotajoukostaan, jättäen ylipäällikkyyden eräälle ranskalaiselle de Croi'lle, jota Venäläiset epäilivät ja vihasivat samoin kuin muitakin ulkomaalaisia upseereja, kerrotaanpa sotamiesten taistelun tuoksinassa heitä ampuneenkin. Paljon Venäläisiä kaatui, toisia hukkui Narova-jokeen, jonka yli he tahtoivat paeta, ja suuri joukko joutui vangiksi. Mutta Kaarle XII päästi sotamiehet vapaiksi, ja vangitut upseerit vaan pidettiin, sillä taitavasta johdosta hän päätti Venäjän voiman riippuvan, eikä miesten paljoudesta.

Mutta tämä helposti saatu voitto oli kuitenkin turmiollinen sekä Kaarlelle itselleen että hänen valtakunnalleen; hän alkoi näet nyt yhä enemmän halveksia Venäläisiä, sillä »eihän niiden kanssa ollut hauska taistella, kun heti lähtevät pakoon pötkimään», sanoi hän ivallisesti; hän rupesi myöskin yhä enemmän luottamaan itseensä; hän oli muka Jumalan suojelema oikeuden valvoja maan päällä. Europassa puhuttiin ihmetellen tästä »Ruotsin nuoresta leijonasta», joka 18-vuotiaana oli voittanut kaksi mahtavaa ruhtinasta.

Venäjän tsaari olisi Narvan tappelun jälkeen suostunut kovimmillakin ehdoilla rauhaan, mutta Kaarle XII ei siitä huolinut, eikä kuitenkaan pitkittänyt taistelua häntä vastaan perin pohjin hänet masentaakseen. Hän lähti näet v. 1701 kolmatta vihollistaan August II:sta vastaan. Ruotsin kuninkaalla oli nähtävästi tarkoituksena tehdä Puolasta itselleen liittolainen Venäjää vastaan, mutta se ei onnistunut. Hän taisteli täällä kuusi vuotta, kulki ristiin rastiin halki maan, sai loistavia voittoja, pakotti Puolan valtiopäivät erottamaan petollisen August II:sen ja valitsemaan asettamansa ehdokkaan, puolalaisen aatelismiehen *Stanislaus Leczinskin,* hänen sijaansa kuninkaaksi v. 1704, sekä Augustin itsenkin luopumaan kruunusta (v. 1706), seurattuaan häntä Saksiin asti. Mutta mitäkään hyötyä ei hänelle

tästä koitunut; päinvastoin tuo Puolan heikontuminen oli Ruotsille turmioksi ja Venäjälle eduksi. Voimakas Puola olisi saattanut olla Ruotsille hyvä liittolainen Venäjää vastaan, mutta sitä eivät Ruotsin kuninkaat oivaltaneet; jo Kaarle XII:nnen iso-isä Kaarle X Kustaa ja nyt hän itse voittamalla Puolalaiset tekivät Venäjälle helpommaksi sen lopullisen anastamisen. Sitä paitsi Kaarle XII oli näissä taisteluissa ylenmääräisesti kuluttanut valtakuntansa voimia ja varoja sekä antanut vaarallisimman vihollisensa Venäjän tsaarin sillävälin valloitella maitansa ja samassa harjoitella sotajoukkojansa.



Pietarin ympäristöt sen perustamisaikana.
A. Pietari. B. Nevanlinna. C. Retusaari. D. Ruotsalainen laivasto. E. Kruunulinna (sittemmin Kronstadt). F. Venäjän laivasto.

Pietari oli näet heti Narvan tappelun jälkeen ryhtynyt entistä pontevampiin toimiin, sillä hän oli niitä miehiä, jotka eivät vastoinkäymisistä masennu, vaan päinvastoin ottavat niistä oppiakseen. V. 1701 hän alkoi hyökkäillä Itämeren maakuntiin, saavutti seuraavina vuosina useita voittoja, valloitteli kaupunkeja, niinkuin Pähkinälinnan, Tarton ja Narvan, sekä alkoi v. 1703 rakentaa Neva-joen suuhun uutta pääkaupunkia samalle paikalle, missä ennen pieni Nevanlinna oli ollut. Maata hävitettiin kauheasti ja asukkaita vietiin vankina Venäjälle, jossa niitä sittemmin myytiin orjiksi. Venäjän sotajoukoille nämät taistelut olivat ikäänkuin koulu, sillä niissä ne saivat oppia vihollisiltaan. Ruotsin puolustusjoukot olivat pienet ja harjaantumattomammat kuin varsinaiset joukot, jotka kuninkaan mukana olivat Puolassa, päälliköt olivat myöskin ala-arvoisempia, kuin varsinaisen armeijan suuret kenraalit, sellaiset kuin *Kaarle Kustaa*

Rehnsköld, Creutz, Gyllenkrook, Magnus Stenbock ja sittemmin valtiomiehenä kuuluisa *Arvid Horn*. Kuurinmaassa kenraali *Lewenhaupt* piti puoliaan ja voittikin Venäläiset, mutta Virossa ja Inkerissä oleva *Cronjorthin, Maydellin* ja myöhemmin *Yrjö Lybeckerin* johtama armeija kärsi tappioita. — Näiden maiden puolustamista varten oli täytynyt ottaa ruoduilta ylimääräisiä sotamiehiä, niin että kukin ruotu ennen pitkää oli pakotettu pitämään kahta sotamiestä ja sodassa surmansa saaneen sijalle aina hankkimaan uusi. Se vähensi tietysti suuresti työkuntoisten miesten lukua maassa.

Itämeren maakunnat olivat jo joutuneet Venäjän tsaarin valtaan, paitsi Riian ja Räävelin kaupunkeja, ja olipa hänen armeijansa v. 1706 käynyt Wiipuriakin piirittämässä, vaikka se ei sitä valloitetuksi saanut. Kaarle XII:nnelle kyllä huomautettiin sitä vaaraa, mikä Ruotsia uhkasi tältä puolen, ja kehotettiin häntä lähtemään maitaan puolustamaan. Mutta hän ei näistä tappioista suuresti välittänyt, arveli vaan, että hän ne kyllä ennen pitkää voisi korjata. Eikä hän sittenkään, kun hän nyt taas ryhtyi Venäjätä vastaan taistelemaan, mennyt näitä hätääntyneitä maitaan auttamaan, vaan hän oli laatinut paljon suuremmoisemman sotasuunnitelman.

V. 1706 Kaarle XII oli Saksissa, keskellä Europaa. Hänen ja Ruotsin maine oli loistavimmillaan. Ludvig XIV kehotti häntä rupeamaan liittolaisekseen ja siis sekaantumaan Espanjan perintösotaan, joka parailllaan riehui Europan länsivaltojen kesken; mutta hän päätti kuitenkin palata takaisin itäänpäin. Nyt oli Venäjä masennettava, siten että kaikki Ruotsin voimat ja vielä Puolankin apujoukkoja yht'aikaa olisi käytettävä sitä vastaan. Moskowaan, itse Venäjän sydämeen, Kaarle tahtoi tunkeutua ja siten antaa Venäjälle kuoliniskun. Hänellä oli v. 1708 Puolasta lähtiessään noin 36,000 miestä; Lewenhauptin piti Kuurinmaasta yhtyä häneen ja tuoda ruokavaroja, ja Lybecker oli saanut käskyn samaan aikaan hyökätä Pietarin kaupunkia hävittämään. Tuuma oli suuremmoinen ja kuvaa hyvin Kaarle XII:nnen rohkeata mieltä. Mutta kun se ei onnistunut, niin se tuotti sitä perinpohjaisemman tappion.

Retki alkoikin huonoilla enteillä. Kun hän talvella 1708—09 marssi Länsi-Venäjällä, oli harvinaisen ankara talvi; ruokavaroja ja asuntoja puuttui, sillä Venäläiset kulkivat edellä ja hävittivät maata ja polttivat talot; Liettuan soihin jäi useat hänen tykeistään. Ilmaantuipa kuitenkin avuntoiveita, kun kasakkapäällikkö Mazeppa lupasi miehineen liittyä Ruotsin joukkoihin. Sen vuoksi Kaarle XII suuntasi kulkunsa eteläänpäin Ukrainaan. Mutta ainoastaan pieni joukko kasakoita seurasi Mazeppaa, joten hänen avustaan ei mitään hyötyä ollut. Lewenhaupt saapui

niinikään hänen luoksensa kurjassa tilassa ja ilman ruokavaroja, sillä matkalla oli tsaari voittanut hänet Liesnan luona. Lybeckerin yrityksestä taas tuotiin sanoma, että hän oli jättänyt Pietarin ahdistamisen, Venäläiset kun olivat saaneet hänen viekkaudella palaamaan Suomeen.

Onnettomuuksia siis pitkin matkaa. Ruotsin armeija oli kärsinyt tavattomasti, ja lukumääränsä puolesta supistunut melkein puoliin, ja sekin oli tyytymätön ja alakuloinen. Kaarle XII:nnen armeija oli oikeastaan jo masennettu silloin, kun *Pultavan* luo tultiin; sen tässä kärsimä tappio oli vaan välttämätön seuraus entisistä kärsimyksistä.



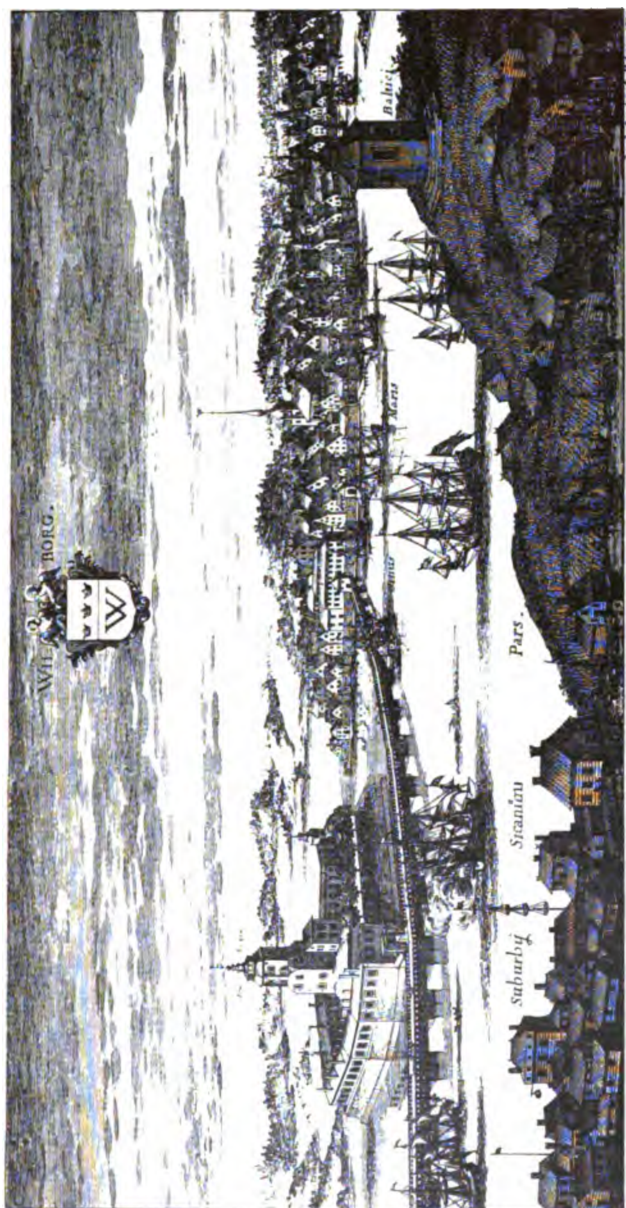
Pultavan tappelu. (Samanaikaisen vaskipiirroksen mukaan.)

Kesäkuun 28 p. 1709 Kaarle XII, vaikka hän oli itse sairaana, käski joukkonsa ryhtyä taisteluun Pietarin armeijaa vastaan, joka oli 55,000 suuruinen, ja 130 kanuunalla varustettu; Rehnsköldille hän antoi ylipäällikkyyden. Ennen pitkää Ruotsin joukot joutuivat epäjärjestykseen ja tappio kävi yhä varmemmaksi; Rehnsköld ja Piper joutuivat vangiksi, kuningas itse, joka hevosten kuljettamassa kantotuolissa liikkui taistelutantereella, pääsi töintuskin pakoon. Voitettu armeija lähti nyt kulkemaan eteläänpäin Turkin rajaa kohden, mutta kun tultiin Dniepr-virran rannalle, ei päästykään yli, sillä kaikki veneet ja rakennuksetkin oli jo ennen Venäläisten toimesta hävitetty. Ainoastaan kaksi pientä venettä löydettiin, joilla kuningas ja Mazeppa pääsivät virran yli. Sitä paitsi

pelastui noin 500 miestä toiselle rannalle Turkin alueelle. Mutta melkein koko muu armeija, yli 14000 miestä, joutui Venäläisten vangiksi Perewolotsnassa, jonne Menschikow oli sitä seurannut. Se hajoitettiin sittemmin pitkin koko Venäjän laajaa valtakuntaa; suuri osa, varsinkin upseereja, joutui Siperiaan asti sotavankeuteen.

Pultavan tappelu teki lopun Ruotsin mahtavuudesta ja kohotti Venäjän sen sijalle. »Nyt on Pietarin perustus Jumalan avulla lujana», lausui Pietari tappelun jäljestä. Venäjä, jonka vaikutus Europan valtiollisissa asioissa ei ennen ollut ollut minkäänarvoinen, saapi nyt huomatun aseman; sen valtiomiehet pääsevät muiden valtiomiesten rinnalle, ja sen sotajoukoille annetaan entistä suurempi arvo. Pietari ei kuitenkaan heittäydy nytkään toimettomaksi, vaan hän jatkaa yhäti sotaa, joka taas saapi paljon laajemman muodon. Ruotsia aljetaan näet nyt ahdistaa joka taholta, sillä sen kaikki naapurit ryhtyvät jälleen aseisiin, päästäkseen sen lisämaiden jakoon osallisiksi; August II ottaa uudestaan Puolan kuningaskruunun, Tanskan joukot hyökkäävät Skåneen, vaikka ne sieltä saadaan torjutuiksi, Brandenburgin uusi kuningas Fredrik ja Hannoverin vaaliruhtinas Yrjö, joka v:sta 1714 oli myöskin Englannin kuningas, tahtovat anastaa Ruotsin Saksassa olevia alusmaita ja yhtyvät hekin Kaarle XII:nnen vihollisiin. Tehokkaimmin kaikista toimii kuitenkin Venäjän tsaari; hänen sotajoukkojansa on Puolassa ja Pohjois-Saksassa yhdessä muiden vihollisten kanssa piirittämässä Ruotsin. Saksassa olevia kaupunkeja, mutta yksin hän ahdistaa Ruotsin idässäpäin olevia maita, ensin valloittaen v. 1710 Riian ja Räävelin kaupungit, jotka ennen Pultavan tappelua olivat jääneet anastamatta, ja samana vuonna hänen joukkojansa tulee Suomeenkin, jonka hän tahtoi valloittaa, pakottaakseen siten Ruotsin rauhaan.

Suomen kärsimykset olivat sodan alusta alkaen olleet verraten suuremmat, kuin varsinaisen Ruotsin, sillä täältä oli otettu enemmän sotaväkeä, ja ylimääräisiä veroja oli niinikään koottu sodan tarpeisiin, katovuosia oli ollut useita, ja vv. 1710 ja 1711 raivosi rutto maan eteläosissa, jonka lisäksi vihollinen jo v:sta 1703 asti oli käynyt hävitysretkillä Suomen itäosissa. Sen vuoksi olikin meidän maamme kurjassa tilassa ja kansa tyytymätön ja epätoivoissaan jo silloin kuin valloitus alkoi; puolustusjoukko oli venäläiseen armeijaan verrattuna pieni, ainoastaan noin 7000 miestä, ja sekin huonossa tilassa vaatteiden, ruokavarojen ynnä muiden tarpeiden puolesta; päällikkö Yrjö Lybecker taas oli mies, johon ei sotamiehillä eikä kansalla ollut luottamusta, sillä hän ei ryhtynyt taisteluun, vaan peräytyi yhäti, niinkuin Klingspor 1808—1809 vuoden sodassa.



Viipuri ja sen linna v:na 1709. (Vaskipiirros Erik Dahlbergin teoksesta Svecia antiqua et hodierna.)

Näin ollen Suomi jotenkin helposti joutui Venäjän valtaan; v. 1710 valloitettiin Viipuri, joka viidettäsataa vuotta oli ollut maamme suojelusmuurina Venäjää vastaan, sekä samana vuonna Käkisalmi. Vuosina 1711 ja 1712 Suomessa oli rauhallista, sillä Kaarle XII oli saanut Turkin sulttaanin julistamaan sodan Venäjää vastaan, jonka vuoksi Pietarin sotavoimat olivat suurimmaksi osaksi Turkin rajoilla. Hänen koko armeijansa, hän itse ja puolisonsa Katarina olivat täällä joutumaisillaan Turkin suurvisiirin vangiksi, sillä 200,000 suuruisella sotajoukolla tämä oli saartanut heidät Pruth-joen suulla. Mutta lahjomalla Turkin korkeimmat upseerit hän pääsi vapaaksi ja sai rauhan luovuttamalla Asowan, siis jotenkin edullisilla ehdoilla.

Ja nyt hyökätään taas Suomeen. V. 1713 Toukokuussa saapuu tsaari itse laivastolla Helsingin edustalle, jonka hän saa haltuunsa, ja pian sen jälkeen eräs armeijanosasto ottaa pääkaupungin Turun valtoihinsa; puolustusarmeija vetäytyy toimetonna Uudeltamaalta Hämeeseen. Lybecker tosin erotetaan ylipäällikkyydestä ja urhoollinen *Kaarle Armfelt* määrätään hänen sijaansa. Mutta ei hänkään saata Suomea pelastaa. Hän ryhtyy kyllä Pälkäneellä *Kostian* virran luona estämään Venäläisten etenemistä, mutta heidän ylivoimansa on liian suuri, ja kun he aikovat saartaa hänet järveä myöten, täytyy hänen jättää puolustusasemansa ja peräytyä. Seuraavana vuonna 1714 Helmikuussa ovat molemmat armeijat toisiansa vastassa *Napuen* kylän luona Isossa-Kyrössä, jossa viimeinen taistelu tapahtuu; Venäjän joukko pääsee voitolle, ja Armfeltin armeijanjäännöksineen on vetäytyminen maasta pois Länsipohjaan. Koko Suomi on nyt Venäjän vallassa. Kiertelevät sissijoukot ovat kyllä vieläkin Ruotsin valtaa edustavinaan täällä; mutta ne tekevät kansan tilan vielä kovemmaksi, sillä itse he kiusaavat talonpoikia ja kiihottavat teoillaan Venäläisiä julmuuksiin kansaa kohtaan.

Tämän seitsemän vuoden aika, 1714—1721, on tukalin, mitä Suomen kansalla on milloinkaan ollut; pitkä sota oli äärettömästi köyhdyttänyt maata; satoja taloja oli jäänyt autioiksi, väkiluku oli suuresti vähentynyt; korkeimmat virkakunnat, yliopisto sekä paljon asukkaita oli paennut Ruotsin puolelle vihollista pakoon; suuren joukon, ainakin noin 20,000 henkeä, olivat Venäläiset vieneet vankina omaan maahansa. Ja tätä jo näin kovasti runneltua maata rasitettiin vieläkin tavattomasti, sillä Pietari, joka käytti mielin määrin omaakin kansaansa valtiollisiin tarkoituksiinsa, tunsi vielä vähemmän sääliä voitettua kansaa ja maata kohtaan, jota hän ei aikonut varsinaisesti omanansa pitää. Veroja määrättiin runsaasti kansan maksettaviksi, ja niiden lisäksi täytyi talon-

poikien hakata suuressa määrin hirsiä, joita sitten vietiin Suomenlahden rannoille ja sieltä laivoilla Pietariin tai Rääveliin tsaarin satamarakennuksia varten; kaleerilaivoja täytyi suomalaisten niinikään hänelle rakentaa tai paikata vanhoja, jota varten kaikki taitavat miehet kutsuttiin Turkuun saapumaan. Sotaväen marssit, ruokavarastojen kuljettaminen, upseerien kyyditseminen j. n. e. tulivat verojen lisäksi, ja ne monet vääryydet ja mielivallanteot, joita sotamiehet harjoittivat, tekivät asukasten olon vielä tukalammaksi. Sotaväen ylipäällikkö, ruhtinas *Mikael Galitsin*, oli kuitenkin suopea mies, joka mahdollisuuden mukaan koetti estää sotamiesten mielivaltaa sekä muutenkin lieventää kansan kärsimyksiä, mutta hänenkään valvontansa ei saattanut ulottua kaikkialle. V. 1717 ruvettiin järjestämään oloja; mutta puutteellisiksi ja vaillinaisiksi ne sittenkin jäivät. Maa jaettiin laamannikuntiin, ja koko maan ylimmäksi virkamieheksi asetettiin kenraalikuvernööri, joksi nimitettiin eräs Kaarle XII:nnen entinen henkivartija *Kustaa Otto Douglas*, joka oli joutunut Pultavan tappelussa vangiksi, mutta niinkuin moni muukin Ruotsalainen teki tsaarille uskollisuudenvalan ja rupesi hänen palvelukseensa. Douglas oli tyly ja väkivaltainen mies, joka osasi panna toimeen kaikki ankarat määräykset; muun muassa otettiin Suomesta vielä 2000 sotamiestä, jotka vietiin kauas Venäjälle. Tällaisissa oloissa pääsi kansassa raakuus, jumalattomuus ja kaikellaiset paheet vallalle, jotta Suomi ennen pitkää sekä aineellisessa että henkisessä suhteessa oli ihan perikadon partaalla. Tästä sen enää tuskin olisi luullut voivan virota uuteen eloon.

Joka puolelta oli varsinainen Ruotsi siten jo v. 1714 joutunut vihollisen saartamaksi; sen voimat ja varallisuus olivat loppuun kulutetut; tyytymättömyys itse kuninkaaseen ja hänen rajattomaan valtaansa pääsi myöskin ilmoille. Kaarle XII pysyi näet itsepintaisesti Turkissa, toivoen sulttaanin avulla saavansa Venäjän voitetuksi ja siten myöskin Ruotsin aseman parannetuksi. Äsken mainittu sota v. 1711 ei tuottanut hänelle hyötyä, kun rauha äkkiarvaamatta tehtiin, eikä hän toista saanut enää syttymään, vaikka hän kiihkeästi sitä puuhasi. Vihdoin Turkkilaisetkin alkoivat kyllästyä hänen siellä oloonsa ja tahtoivat pakottaa hänet lähtemään pois; 10,000 Turkkilaista ja Tataarilaista piiritti v. 1713 hänen leirinsä, jonka he ottivatkin haltuunsa, mutta 50 miehen kanssa Kaarle XII puolusti itseänsä omassa rakennuksessaan siksi kuin se sytytettiin palamaan, jolloin hän miekka kädessä aikoi tunkeutua piiritysjoukon läpi; hän sattui kuitenkin kompastumaan, joten hän saatiin vangiksi. Se oli kuuluisa Benderin kalabaliikki, s. o. kansanmeteli, joksi Turkkilaiset tätä tapahtumaa nimittävät.

Vihdoin v. 1714 Kaarle XII lähti kotimatkalle, kun hänelle ilmoitettiin, että säädyt aikoivat ruveta omin päinsä toimimaan. Kahden upseerin seuraamana hän nopeasti ratsasti Unkarin, Etelä- ja Länsi-Saksan halki ja saapui eräänä Marraskuun yönä Stralsundin portin edustalle, jota kaupunkia Tanskan, Saksin ja Preussin joukkoja silloin oli piirittämässä. Kun sen antautuminen kävi välttämättömäksi, läksi kuningas Etelä-Ruotsiin, jossa hän alkoi puuhata sotaretkeä Norjan valloittamista varten. Kaarle XII ei näet tahtonut vieläkään tietää rauhasta, jossa hänen olisi täytynyt luopua valtakuntansa maista, sillä se olisi liiaksi loukannut hänen kunniantuntoansa; mutta muilla ehdoilla ei sitä saatettu ajatellakaan. Sen vuoksi oli sota välttämätön niin kauan kuin kuningas oli elossa. Valtakunnan viimeiset varat puserrettiin nyt n. k. mynttimerkeillä, jotka eräs holsteinilainen paroni Görtz keksi. Ne olivat pieniä vaskirahoja, jotka pakkokurssilla pantiin liikkeeseen ja jotka rauhan tultua piti muka lunastettaman. Sen lisäksi määrättiin kaikellaisia mielivaltaisia veroja, otettiin alamaisilta pakkolainoja y. m.; Ruotsi oli, niinkuin Görtz sanoi, piiritetyn kaupungin kaltainen, jossa yksityisen oikeus loppuu ja kaikki on uhrattava yhteisen hyvän eteen. Armeija saatiin täten kokoon ja kahdelta taholta lähdettiin Norjaa ahdistamaan; kuningas itse marssi pääkaupunkia kohden ja Kaarle Armfelt Suomalaisineen tunturien yli Trondhjemiin. Mutta Kaarle XII kaatui vallihaudassa Fredrikshaldin edustalla Marraskuun 30 p. v. 1718, ja hänen mukanaan Ruotsin suuruus, sen sotainen maine vaipui hautaan. Armeija sai nyt käskyn palata Ruotsiin; peräytymismatkalla Armfeltin miehet suurimmaksi osaksi paleltuivat kuoliaaksi aavoilla tuntureilla pakkasessa ja lumipyryssä. Se oli Suomen puolustusjoukon surkea loppu.

Uusi hallitus ryhtyi heti rauhantekoon, jossa Ruotsin täytyi luovuttaa enimmät Saksan maistaan Brandenburgille ja Hannoverille; mutta suurimman uhrauksen vaati Venäjä, jolle Ruotsin hallitus *Uudenkaupungin rauhassa* v. 1721 luovutti Liivin-, Viron- ja Inkerinmaat sekä kaakkoisosan Suomesta, jossa oli Viipurin ja Käkisalmen kaupungit, sillä nämä seudut Pietari välttämättömästi tahtoi uuden pääkaupunkinsa turvaksi. Täten Ruotsi yhdellä kertaa menetti kaikki De la Gardien, Evert Hornin, Kustaa Adolfin ynnä muiden etevien sotapäällikköjen saamien voittojen hedelmät. Mutta Ruotsin häviö oli suuremmoinen, niinkuin sen kohoaminenkin oli ollut, sillä nytkin oli sitä johtamassa sankarikuningas, jota Ruotsalaiset ovat pitäneet urhoollisuuden, mielenlujuuden ja ritarillisten hyveiden perikuvana.

Venäjän tsaari taas sai rauhanteossa paljon suuremmat maa-alat Itämeren rannalla, kuin hän alussa olisi voinut uneksiakaan. Hänen väsymätön toimintansa, hänen käytännöllinen älynsä, ja se ankaruus, jota hän käytti tuumiansa ajaessaan, tuon teki mahdolliseksi. Pietari suuri, jonka kunnianimen senaatti hänelle Uudenkaupungin rauhan jälkeen tarjosi, oli valtiomies, joka uhrasi kaikki valtionsa eteen; kansaansa hän piti vaan välikappaleena valtiollissa suunnitelmissaan; hän ei milloinkaan itseänsäkään säästänyt; kaikkia keinoja hän oli valmis käyttämään, kun ne vaan veivät toivotuille perille: viekkautta, kavaluutta ja väkivaltaa; eikä hän aina antamiaan lupauksiakaan pitänyt; niinpä hän Viipurin puolustajille lupasi vapaan lähdön saadakseen heidät antautumaan, mutta hän ottikin heidät vangiksi; samoin kävi Riian ja Räävelinkin puolustajien, vaikka hän antautumissopimuksessa oli luvannut heille samat edut. Pietari oli siis luonteeltaan varsin toisellainen kuin hänen suuri vastustajansa Kaarle XII; Ruotsin kuningas oli keski-ajan ritarin kaltainen seikkailija, Pietari taas uuden ajan valtiomies, ja hän sai voiton.

Pietari tahtoi laajentaa Venäjän valtakunnan alaa ulommaksi itäänkinpäin, varsinkin sen jälkeen kuin hän oli Asowan menettänyt (v. 1711). Persiata vastaan hän alkoikin sodan, mutta siitä ei kuitenkaan vielä etuja Venäjälle lähtenyt. Sisäisten olojen muuttaminen sitä vastoin kävi Uudenkaupungin rauhan jälkeen entistä suuremmalla vauhdilla.

Pietari järjesti myöhempinä hallitusvuosinaan valtakunnan hallintojärjestelmän europalaiseen tapaan. Itsevaltius oli tähän aikaan, niinkuin olemme nähneet, yleinen Europassa, mutta sellainen valta oli Venäjän tsaarilla jo ennestään ollut, ja Pietari vaan järjesti hallituskoneiston säännöllisemmäksi, jotta hallituksen voima tuli tuntuvammaksi; Ranska ja Ruotsi olivat hänellä tässä kohden mallina. Monia toisistaan riippuvia virkakuntia Venäjälläkin asetettiin hallintoa varten. Korkein virkakunta oli *johtava senaatti,* joka oli tsaarille apuna hallitustoimissa, ja sittemmin asetettiin *kolleegioita* eri hallintohaaroja varten, niinkuin Ruotsissa näimme hallinnon järjestetyn v. 1634 hallitusmuodon mukaan; maakunnissa taas oli voivoodeja eli maaherroja ja näiden alapuolella alempia virkamiehiä; kaupunkeihin järjestettiin maistraattihallitus. Virkamiehet, sekä sotilas- että siviiliviroissa olevat, jaettiin 14:neen arvoluokkaan; virka määräsi siis arvon ja syntyyn perustuva aatelisuus menetti sen rinnalla merkityksensä. Määrättyyn arvoluokkaan päässyt virkamies sai näet myöskin aatelisoikeudet. Aatelisto ja virkamiehistö siis sulautuivat toisiinsa, ja koko vanhan ylimystön täytyikin antautua valtion palvelukseen.

Kirkonkin korkeimman hallinnon Pietari otti itselleen, sillä patriarkkaa hän ei enää määrännyt v. 1702 jälkeen, koska tämän valta oli liian suuri ja saattoi tsaarin vallallekin käydä vaaralliseksi; sijaan asetettiin n. s. *pyhä synoodi,* jonka jäsenet hallitsija määräsi.

Kaupassa ja teollisuudessa Pietari noudatti merkantiilisuuden periaatteita, joiden pohjalla ne muuallakin Europassa olivat järjestetyt; perustettiin kauppaseuroja, joille annettiin erikoisoikeuksia; Pietarin kaupunki, jonka hän v. 1703 oli perustanut, oli tehtävä kaupan pääpaikaksi, jonka vuoksi kaikki kauppiaat pakotettiin tuomaan sinne tavaransa ja kiellettiin viemästä niitä Arkankeliin, joka ennen oli ollut tärkein kauppapaikka. Sisämaan kaupan vilkastuttamiseksi kaivettiin kanavia ja rakennettiin teitä. Teollisuuden kehittämiseksi kutsuttiin ulkomaalaisia opettamaan Venäläisiä; hallitus niinikään antoi tarkkoja määräyksiä, miten eri tavaralajeja oli valmistettava, ja ankaria rangaistuksia oli rikkojaa uhkaamassa. Venäjän teollisuus pääsikin Pietarin aikana alullensa; nahkateollisuus kehittyi, rautateollisuus niinikään, kankaita valmistettiin; Uralin ja Siperian vuorikaivoksista aljettiin silloin saada kalliita metalleja. Venäjälläkin käsityöläiset jaettiin ammattikuntiin tarkoin määrättyine sääntöineen, niinkuin Länsi-Europassa oli tapana.

Venäjä oli Pietarin tullessa hallitukseen viisi tai kuusi vuosisataa jäljessä Länsimaiden sivistyksestä, mutta Pietari toivoi ankarilla säädöksillään voivansa muutaman vuosikymmenen kuluessa tasoittaa tuon suuren juovan. Hän saikin kyllä ulkopinnan johonkin määrin europalaiseksi, mutta itse sisäinen henki ja olemus pysyi vanhalla kannalla. Sivistyksen henkeä, sen jalostavaa vaikutusta, ei Pietari itsekään tuntenut, vaan ainoastaan sen tuottaman käytännöllisen hyödyn. Siitä johtui, että hänen reforminsa koskivat etupäässä elämän ulkonaista ja käytännöllistä puolta. Sotakouluja hän perusti, insinöörejä, rakennusmestareja ja tehtailijoita hän tahtoi kasvattaa, vaatteet, parrat, seurustelemistavat hän tahtoi saada samallaisiksi kuin Länsimaissa; tiedeakatemiankin hän kyllä perusti, mutta etupäässä sen vuoksi, että sellaisia oli Lontoossa, Pariisissa y. m., ja ne ikäänkuin kuuluivat sivistyneeseen maahan. Muutenkin Pietari liian orjamaisesti jäljitteli Länsimaiden oloja osaamatta niitä aina sovittaa oman kansansa vaatimusten mukaisiksi; Pietarin kaupungin esim. hän rakennutti Amsterdamin tapaan; hallintojärjestelmä taas oli varsin Ruotsin mallin mukainen. Paljon ulkomaalaisia hän otti tärkeisiin virkoihin; niinpä sotajoukossa oli saksalaisia ja ranskalaisia upseereja, hänen asettamissaan uusissa virkakunnissa saksalaisia ja ruotsalaisia virkamiehiä.

Mainitsimme jo hänen varhaisimmat ulkomaalaiset ystävänsä; myöhemmin Ostermann, Münnich, Bruce y. m. saavuttivat suuren merkityksen.

Mutta jäi kuitenkin jäljelle paljon epäkohtia, joita hän ei saanut ankarimmillakaan säädöksillä poistetuiksi; virkamiehet, ylemmät ja alemmat, olivat petollisia; tavallista oli, että he anastivat luvattomasti sekä valtiolta että yksityisiltä omaisuutta. Niinpä Pietarin mahtava suosikki, ruhtinaaksi korotettu Menschikow, kolmesti tuomittiin suurista petoksista, vaikka hän aina pääsi armoihin. Kauppiaat eivät saavuttaneet sellaista sivistystä, että olisivat kyenneet kilpailemaan ulkomaalaisten kanssa, ja kaupanteossa tehtiin paljon vääryyttä; oli esim. varsin yleistä, että kiviä pantiin liinan joukkoon painoa lisäämään. Mutta Venäjä oli kuitenkin saanut sen suunnan viitatuksi, jolla se voi kehitystänsä jatkaa.

Pietari oli tehnyt jättiläistyön Venäjällä, mutta nuot monet hänen toimeenpanemansa perinpohjaiset uudistukset eivät kuitenkaan kansan suurta enemmistöä miellyttäneet, päinvastoin niitä vihattiin, sillä Venäjän kansa oli vanhoillinen. Tyytymättömyyttä, pahoja puheita, joskus vehkeitäkin ja kapinanyrityksiä ilmestyi Pietaria vastaan. Sofia ja streltsit edustivat vanhoillisuutta, papit, harvoja lukuunottamatta, hänen parannuksiaan vastustivat, sivistymätön kansa ei niitä ymmärtänyt. Kasakoitten maassa syntyi useita levottomuuksia, ja vihdoin Pietarin oma poika, kruununperillinen Aleksei, asettui isänsä toimia vastaan. Mutta tässäkin Pietari osotti järkähtämätöntä voimaansa ja tahdonlujuuttaan, vaikka samalla usein säälimättömyyttä ja sydämmetöntä julmuuttakin; niinpä kidutettiin tuomioistuimen edessä syytettyjä tunnustukseen loukkaavista puheista; kasakoitten maahan taas, jonne paljon tyytymättömiä oli paennut, oli tarpeen lähettää sotavoimia, ja kun kapinoitsijat olivat kukistetut, käytettiin ankarimpia rangaistuksia; kerran pantiin rikoksellisten hirsipuihin vedettyjä ruumiita lautoilla kulkemaan Don-virtaa alas kaikille varotukseksi. Uhrasipa Pietari oman poikansakin, sillä hän ei saattanut sietää sitä ajatusta, että hänen seuraajansa kenties tulisi tekemään tyhjäksi hänen koko elämäntyönsä. Huono suhde oli kauan vallinnut isän ja pojan välillä, jonka vuoksi Aleksei kerran pakenikin Italiaan, mutta pakotettiin palaamaan. Oikeusjuttu aljettiin häntä ja hänen kumppaneitansa vastaan, joista monet tuomittiin kuolemaan, ja sama tuomio julistettiin Alekseillekin, joka kuitenkin kuoli vankeudessa, ennenkuin se ehdittiin panna toimeen.

V. 1725 päättyi Pietari suuren elämä. Samoin kuin Kaarle suuri oli liittänyt nykyisen Saksan historian piiriin, niin Pietari, liittämällä siihen Venäjän, siirsi Europan rajan entistä paljon idemmäksi. Omistamalla

Itämeren rantamaat hän hankki Venäjälle luonnollisen kulkutien länteen päin, Balkanin niemimaan kristittyjen suojelijana hän jo esiintyy — sen jälkeen ne ovat pitäneet Venäjän tsaaria turvanaan — Kaukasian maita hän aikoo Venäjään yhdistää, viitaten sen kautta Venäjälle suunnan Keski-Aasiaan, jonne sen valta myöhemmin on laajentunut. Ja ennen kaikkea hän osotti Venäjälle, että se ainoastaan omistamalla europalaisen sivistyksen saattoi suuruuteen kohota. Venäjän kehitys ei kuitenkaan ole yhtämittaa kulkenut Pietarin alottamaa suuntaa, sillä tuo vanhoillinen aines, joka piti länsimaisuutta turmiona ja jota vastaan Pietarin oli täytynyt taistella, pääsee ajoittain valtaan, ja silloin se yrittää jälleen saada Venäjän erilleen Europan yhteydestä ja perustaa sen kehityksen vanhan slavilaisuuden pohjalle. Tämä n. k. slavofiilinen puolue on kuitenkin Pietarin jälkeen vielä jonkun aikaa syrjässä.

XXII.

Europan valtiolliset kysymykset 18:nnen vuosisadan alkupuolella. Preussi kohoaa suurvallaksi.

Itsekkäisyys määrää valtiomiesten toiminnan. — Alberonin suuret tuumat raukeavat. — Hannoverin liitto. — Puolan perintösota. — Turkkilaiset voitetaan Wienin edustalla. — Kaarle VI:nnen pragmaattinen sanktsiooni. — Brandenburg kohoaa mahtavaksi. — Fredrik Wilhelm I. — Fredrik II. — Itävallan perintösota. — Uutta sotaa valmistetaan. — Epätasaiset sotavoimat. — Seitsenvuotinen sota.

Suurilla sodilla kahdeksastoista vuosisata alkoi, ja niitä jatkuu yhäti vuosisadan loppuun asti; ainoastaan harvoja rauhan vuosia on niitä keskeyttämässä. Mutta 18:nnen vuosisadan sodilta puuttuu sellaista aatteellista pohjaa, mikä 17:nnen vuosisadan uskonsodissa oli ollut. Sillä kun hallitsijat ovat valtiovallan rajattomat edustajat, muodostuu valtion toiminta heidän vallanhimoisten harrastustensa mukaiseksi ja sodatkin saavat saman luonteen. Eri valtioiden hallitsijat ja valtiomiehet koettavat kaikin keinoin hankkia etuja ja maita kukin itselleen sekä vehkeillä ja juonilla vahingoittaa toisia; Macchiavellin oppi (ks. luk. III), jota ei tahdota julkisesti hyväksyä, on kuitenkin käytännössä yleinen; Ludvig

XIV:nnen olemme jo nähneet itsekkään vallanhimonsa tyydyttämiseksi ryhtyvän valloituksiin, Pietari suuri oli petollinen ja itsekäs valtiomies, Fredrik II, Preussin suuri kuningas, on niinikään valtioitsekkäisyyden täydellinen edustaja, Katarina II tekee lopun Puolasta. Oikeaksi tunnustettua moraalia eivät valtiomiehet omakseen ota, vaan niinkuin muinaisessa Roomassa pidetään valtion etua ainoana ohjeena. Valtiomiesten tekemien sopimusten mukaan suuret maa-alat ja kansanjoukot siirtyvät milloin yhden, milloin toisen ruhtinaan omaksi; kansallisuudesta tai muusta luonnollisesta oikeusperusteesta ei pidetä lukua, vaan ihmiset ovat kuin tahdottomia olentoja ruhtinaiden käsissä. Valtioiden välinen suhde tulee näin ollen entistä lähemmäksi ja diplomatiia vilkkaammaksi. Tavan takaa ilmestyy yleisiä valtiollisia kysymyksiä, jotka vaativat yhteistä ratkaisua; joskus ne saadaan diplomaattisilla keskusteluilla sovitetuiksi, mutta useimmiten ryhdytään aseisiin, joten se, jolla on suurimmat sotavoimat, pääsee määrääjäksi.

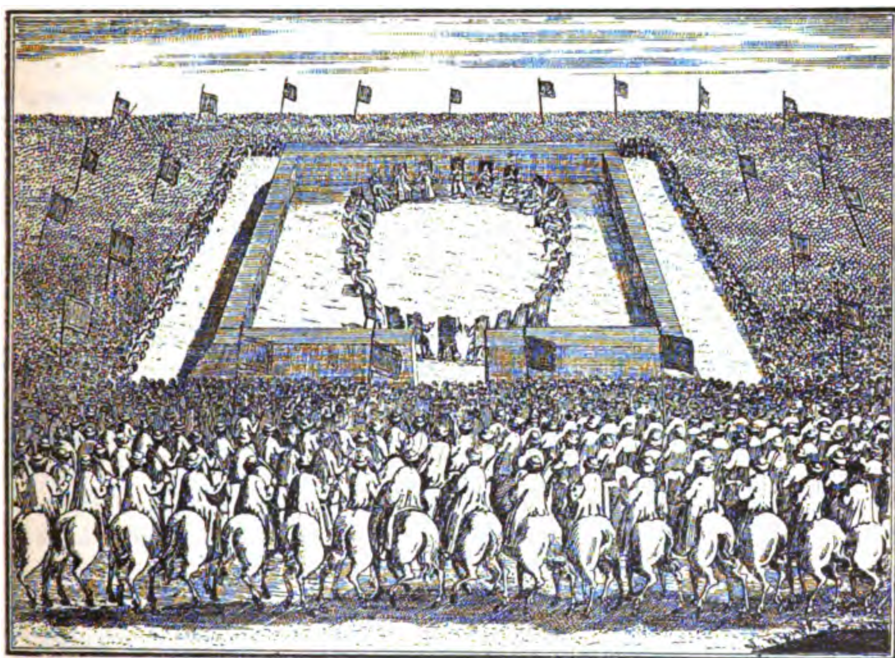
Espanja oli jo uskonsotien kautta menettänyt johtavan asemansa Europassa, ja Utrechtin ja Rastadtin rauhoissa sen täytyi luopua Italiassa olevista lisämaistaan sekä Belgiasta. Mutta sodan päätyttyä Europan diplomatiian huomio vielä kerran kääntyi tähän valtioon. Ensimmäisen Bourbonin sukuisen kuninkaan Filip V:nnen toinen puoliso *Elisabet Parmalainen* oli Italiasta tuonut mukanaan erään italialaisen papin *Alberonin,* joka puutarhurin pojasta oli kohonnut kardinaaliksi ja päässyt kuningattaren suureen suosioon. Kun Elisabet sai suuren vaikutuksen Espanjan hallitukseen, jätti hän vuorostaan vallan Alberonille. Tällä miehellä oli suuremmoinen tarkoitus, sillä hän tahtoi kohottaa Espanjan entiseen mahtavuuteensa. Sitä varten hän koetti temmata Espanjan siitä veltosta toimettomuudesta, jossa se jo kauan oli ollut; kauppaa kehitettiin, laivaveistämöillä oli liikettä, sotalaitosta parannettiin, mutta sen lisäksi hän valtiollisilla vehkeillään saattoi koko Europan levottomaan tilaan; hän yllytti Turkkia Itävaltaa vastaan, jolta hänen piti saada menetetyt Italian maat takaisin; Ranskan kruunun hän tahtoi saada Filip V:nnelle; keskustelipa hän Kaarle XII:nnenkin kanssa, jonka avulla Yrjö I:nen oli Englannista karkotettava ja sinne palautettava Stuartien suku, jolta sitte Minorka ja Gibraltar toivottiin Espanjalle takaisin saatavan. Mutta Ranska, Englanti ja Hollanti tekivät liiton, johon Saksan keisarikin, peläten Alberonin vallanhimoisia aikeita, yhtyi, ja sotaan ryhtymättä nämä vallat saivat Alberonin suuret tuumat tyhjiin raukeamaan; Filip V:nnen täytyi erottaa hänet ministerin toimestaan. Madridin rauhassa (v. 1720) vaihtoi Savoyin herttua Itävallan keisarin kanssa v. 1713 saamansa

Sisilian Sardiniaan, ja sai lisäksi kuninkaanarvon ja kutsuttiin tästä alkaen Sardinian kuninkaaksi; Parman, Piacenzan ja Toskanan herttuakunnat luvattiin Elisabet Parmalaisen pojalle, joten Espanjan hallitsijasuku lopultakin pääsi Italian maiden omistajaksi.

Mutta ennen pitkää Saksan keisari Kaarle VI ja Espanjan Filip V tekivät Wienissä (v. 1725) keskenään sopimuksen, joka oli pääasiallisesti tähdätty Ranskaa vastaan. Ranskan nuoren kuninkaan Ludvig XV:nnen oli v. 1720 tehdyn sopimuksen mukaan määrä naida Espanjan kuninkaan tytär, joka sitä varten oli lähetetty Ranskaan kasvatettavaksi; mutta äkkiarvaamatta tuo prinsessa lähetettiin Madridiin takaisin, ja Ranskan kuningas ottikin puolisokseen Stanislaus Leczinskin tyttären. Tämä loukkasi suuresti Espanjan hovia, joka nyt asettui Ranskaa vastaan. Ranskan hallituksen johtaja, Bourbonin herttua, sai kuitenkin tämän liiton vastapainoksi muodostetuksi n. s. Hannoverin liiton, johon kuului Preussi, Englanti, Hollanti, Tanska ja Ruotsi. Europa oli siis jaettu kahteen toisilleen vihamieliseen valtioryhmään, mutta sotaa ei kuitenkaan muutamiin vuosiin syntynyt.

Vasta v. 1733 ryhdyttiin aseisiin, johon Puolan kuninkaan August II:sen kuolema antoi aiheen. Hänen seuraajaksensa ilmestyi kaksi ehdokasta, hänen poikansa August ja Stanislaus Leczinski, joka Kaarle XII:nnen asettamana jo ennen kolme vuotta oli Puolaa hallinnut. Niinkuin tavallista oli Puolan valtiopäivillä, ei tässäkään vaalissa päästy yksimielisyyteen; Wolan kentällä valitsivat ylimykset Stanislaus Leczinskin, mutta joukko dissidenttejä eli eriuskolaisia valitsi Pragassa August III:nnen. Vieraat vallat sekaantuivat nyt asiaan; Ranska auttoi hallitsijansa appea, mutta Itävalta ja Venäjä lähettivät sotajoukkoja August III:nnen asiaa ajamaan. Stanislaus karkotettiin Danzigin kaupungista, johon hän oli paennut, ja Puolan kuninkaaksi tunnustettiin hänen kilpailijansa. Ranska, joka sai Espanjan ja Sardinian liittolaisikseen, ei kuitenkaan herennyt sotimasta, vaan alkoi ahdistaa Itävallan maita, ja Puolan perintöasia jäi siten syrjään. Rauhanteossa Wienissä (v. 1738), jossa kolme vuotta jo oli keskusteltu, siirrettiin taas maita ruhtinaalta toiselle. August III tunnustettiin Puolan kuninkaaksi ja Stanislaus Leczinski sai korvaukseksi Ranskan rajalla olevan Lothringin, jonka entiselle omistajalle Frans Stefanille, joka myöhemmin tuli Saksan keisariksi, annettiin Toskanan herttuakunta; mutta koska tämä maa oli ennen luvattu Elisabet Parmalaisen pojalle Don Carlosille, sai tämä nyt sen sijaan Neapelin kuningaskunnan; Parma ja Piacenza jätettiin keisarille, jonka taas kymmenen vuoden päästä oli luovuttaminen ne Don Carlosin nuoremmalle veljelle Don Filipolle.

Tällä tavalla maita ja niiden asukkaita siirrettiin kädestä käteen, varsinkin Italiassa; kahdessakymmenessä yhdessä vuodessa Sisilia vaihtoi neljä kertaa omistajaa, Parma taas kolme kertaa seitsemäntoista vuoden aikana. Ranska, Itävalta ja myöskin Espanja etupäässä vaikuttavat asioiden menoon; mutta pian tulee yksi suurvalta lisää Saksassa, nimittäin *Preussi*. Itävallan ja Preussin välinen kilpailu tulee v. 1740 Europan tärkeimmäksi valtiolliseksi asiaksi, sillä muutkin vallat ottavat sen ratkaisuun osaa.



Puolan kuninkaan vaali. (Vanhan vaskipiirroksen mukaan.)

Habsburgin suvun valta oli Westfalin rauhassa, niinkuin olemme nähneet, kärsinyt suuren tappion. Keisarit olivat ainoastaan nimeksi Saksan hallitsijoita, sillä nuo kaikki noin 300 Saksan valtiota olivat itsenäisiä; ja samassa kuin tämä maa valtiollisesti on hajonnut, on sen kansallistunne myöskin melkein hävinnyt. Sen vuoksi Voltaire saattoi ivallisella tavallaan sanoa, ettei »pyhä roomalainen valtakunta», s. o. Saksa, ollut pyhä eikä roomalainen eikä edes valtakunta. 17:nnen vuosisadan loppupuoliskolla rupeaa Itävallan Habsburgien valta kuitenkin taas kohoamaan, nimittäin voittojen johdosta, joita he saavat Turkkilaisista. Keisarit

Leopold I (1657—1705), *Jooseppi I* (1705—1711) ja *Kaarle VI* (1711—1740) ottivat kyllä osaa Ludvig XIV:ttä vastaan suunnattuihin liittokuntiin, mutta itäänpäin oli heidän huomionsa pääasiallisesti kääntynyt.

Turkkilaiset vallitsivat Unkarissa aina Soliman II:sen ajoista asti ja hätyyttelivät ajoittain Itävallan pääkaupunkiakin, jonka vuoksi heitä vastaan oli alituisesti oltava varoillaan. V. 1664 heidät kyllä voitettiin, mutta v. 1683 tuli taas suurvisiiri Kara Mustafa suuri sotajoukko mukanaan, johon vielä kapinalliset Unkarilaiset Emerik Tökölyn johdolla yhtyivät, Wienin edustalle. Tämä oli kuitenkin Turkkilaisten viimeinen uhkaava hyökkäys. Nyt sattuu näet käänne heidän suhteissaan kristittyyn Europaan. Keisari ei tosin itse kyennyt heitä karkottamaan, ja Wieni, jota sen porvarit puolustivat, oli antautumaisillaan, mutta Puolan kuningas, *Juhana Sobieski,* tuli silloin avuksi ja voitti Turkkilaiset perin pohjin. Tämän jälkeen Itävallan joukot taitavan päällikön *Eugénin, Savoyin prinssin,* johdossa karkottavat heidät yhä enemmän itäänpäin, ja samaan aikaan Venetsialaiset ottavat entisiä maitaan takaisin, Puolalaiset valloittavat Mustanmeren rantamaita ja Venäjän tsaari Pietari ottaa Asowan kaupungin haltuunsa. V. 1699 Karlowitzin rauhassa täytyy Turkin sen vuoksi jättää kaikille vihollisilleen alueita, joten Itävaltakin saa Unkarin takaisin. Vv. 1716—1718 ja vv. 1736—39 sota uudistui, mutta suhteet eivät paljon muuttuneet. Itävallan alueet kasvoivat siis melkoisesti idässäpäin, ja Espanjan perintösodassa se sai Italiassakin maita, joten se 18:nnen vuosisadan alussa oli melkoisesti varttunut. Mutta Kaarle VI:nnen hallitusaikana Itävalta taas heikontui; hän teki näet suuria uhrauksia saadakseen laatimansa perintökirjan, n. k. pragmaattisen sanktsioonin, hyväksytyksi; hänellä ei nimittäin ollut miespuolista perillistä, jonka vuoksi hän tahtoi saada kaikki maansa turvatuksi tyttärelleen *Maria Teresialle.* Sitä varten hän esitteli valtioiden hyväksyttäväksi näitä pergamenttikirjojaan, ja saadakseen allekirjoituksen Espanjalta hän luovutti ensin Parman ja Piacenzan, sitten Neapelin kuningaskunnan Don Carlosille, ja vävynsä Frans Stefanin hän saattoi luovuttamaan Lothringin; valtojen ministereille hän jakeli rahalahjoja, hävittäen siten rahastonsa. Kaarle VI luotti liiaksi hallitusten lupauksiin, jotka sitte heti hänen kuoltuansa näyttäytyivät petollisiksi. »200,000 sotamiestä», sanoi Eugén, »olisivat tehokkaampia kuin koko maailman pragmaattiset sanktsioonit.» Ja hän oli oikeassa, sillä heti Kaarle VI:nnen kuoltua ilmestyi Itävallalle vaara, joka uhkasi sen olemassa-oloa.

Pohjois-Saksan valtioista kohosi Brandenburgin vaaliruhtinaskunta kolmikymmenvuotisen sodan aikana muita mahtavammaksi ja sai itselleen

siellä johtovallan protestanttisten valtioiden keskuudessa (ks. luk. XV), sillä Saksin vaaliruhtinaskunta, joka Lutherin aikana oli tärkein, oli jäänyt syrjemmälle, ja sen vaaliruhtinaatkin kääntyivät katoliseen uskoon päästäksensä Puolan kuninkaiksi. Hannover oli toinen suurempi valtio, mutta v:sta 1714 sen ruhtinaat pääsivät Englannin valtaistuimelle ja vieraantuivat sen kautta Saksan asioista. Brandenburgin vaaliruhtinaiden



Savoyin prinssi Eugén.

voima ja arvo sitä vastoin kasvoi kasvamistaan; maita heillä oli enemmän kuin kenelläkään muulla ruhtinaalla, mutta kun nämä alueet olivat hajallaan, oli niitä vaikea puolustaa. Tämä taas teki Brandenburgista sotilasvaltion. Rheinin varsilla olevat Cleven maat olivat sodan jaloissa Ranskan ja Hollannin taistellessa Itävallan ja Espanjan kanssa, Brandenburg oli usein taistelutantereena Ruotsin ja Itävallan välisissä sodissa; Itä-Preussi taas oli Puolalaisten, Venäläisten ja Ruotsalaisten yhtymä-

paikka. Kaikkiin yleis-europalaisiin sotiin vaaliruhtinaat täten olivat melhein pakotetut ottamaan osaa. Sotien kautta he taas kartuttivat alueitaan; niinpä he Westfalin rauhassa saivat Itä-Pommerin sekä Magdeburgin, Halberstadtin, Mindenin ja Kaminin hiippakunnat, jotka tulivat ikäänkuin yhdistämään Rheinin varrella olevat maat Brandenburgiin; Ruotsin ja Puolan välisissä sodissa he pääsivät itsenäisiksi Itä-Preussin puolesta (v. 1657), joka ennen oli ollut Puolan kuninkaan vasallimaa; Kaarle XII:nnen hävittyä he saivat Ruotsin Pohjois-Saksassa olevista maista osan Länsi-Pommeria ynnä Stettinin kaupungin. Täten Brandenburgin vaaliruhtinaan maita ulottui Saksan itäisimmistä osista läntisimpään asti; mutta luonnollista yhdyssidettä niiden välillä ei ollut. Alkuansa itäiset maat olivat vierasten kansallisuuksienkin hallussa olleet, Brandenburg ja Pommeri Slavilaisten, Preussi Liettualaisten, vaikka nyt jo kaikki olivat muuttuneet pääasiassa saksalaisiksi; yhteiset usein käydyt sodat olivat omiansa lähentelemään asukkaita toisiinsa; rajaton hallitsijavalta, joka väkisinkin johtui valtion sotaisesta luonteesta, sekä sen mukana tullut yhtäläinen hallinto saattoi niinikään yhdenmukaisuutta valtioon. Preussista muodostui siten suuri valtio Pohjois-Saksassa, joka Ruotsin hävittyä oli kaikista Europan protestanttisista mahtavin.

Brandenburgin vaaliruhtinaat ovat suuressa määrässä vaikuttaneet tämän valtion kehittymiseen, sillä melkein kaikki ovat olleet kyvykkäitä hallitsijoita ja uutteria toimen miehiä. Ludvig XIV:nnen turhamaisella aikakaudellakaan he eivät ulkonaisen loiston huikaisemina ja hovielämän huveissa unohtaneet tosityötä, niinkuin monet muut ruhtinaat; »suuri vaaliruhtinas» Fredrik Wilhelm saattoi, niinkuin jo olemme maininneet, hallinnon parempaan järjestykseen, paranteli 30-vuotisen sodan tuottamia vammoja ja otti mielihyvällä vastaan Ranskasta paenneita hugenotteja, joiden kautta Preussin teollisuus syntyi. Hänen seuraajansa *Fredrik* oli turhamaisempi ja toimettomampi, mutta hänenkin harrastuksillaan oli merkityksensä; hän halusi kuninkaanarvoa ja saikin sen keisarilta (v. 1701); mutta tämä kohotti hänet muita ruhtinaita korkeammalle. *Fredrik Wilhelm I,* Preussin toinen kuningas (1713—1740), oli isänsä vastakohta. Hän ei suosinut hovitapoja eikä loistavia huveja, vaan »tupakkakolleegioissa» hän sotureittensa ja virkamiestensä kanssa keskustellen ja leikkiä laskien viihtyi; kirjallisuus, tiede ja taide olivat hänestä tarpeettomia, yksinkertainen uskonto oli kylliksi. Hän oli perheensä keskuudessa sangen ankara, tyly ja usein raakakin; alamaisissaankin hän herätti pelkoa, missä vaan tuli yhteyteen niiden kanssa, ja tyranni hän oli hallitsijana. Itse hän oli aina työssä, ja samaa hän vaati virkamiehiltään; jos esim. joku

ministeri myöhästyi tunnin virkapaikastaan, menetti hän 100 dukaattia palkastaan; ellei hän tullut ollenkaan kokoukseen, otettiin kuuden kuukauden palkka, »sillä», sanoi kuningas, »kun me kerran palkkaamme ministerimme, täytyy heidän myöskin tehdä työtä». Ministerikokoukset alkoivat k:lo 8, kesällä k:lo 7 aamulla, ja saattoivat kestää yhtämittaa koko päivän; k:lo 2 pääsi toinen puoli päivälliselle ja heidän palattuaan toinen puoli. Fredrik Wilhelm pani toimeen täsmällisen säännöllisyyden hallinnossa, järjesti verot siten, että kaikki niitä suorittivat, kuningas itsekin; autioille seuduille, joita hän matkoillaan oli nähnyt, hän toimitti



Fredrik Wilhelm I. (Joseph Casparin vaskipiirros.)

uudisasukkaita. Ääretön säästäväisyys oli vallitsemassa, vieläpä ruoassa, vaatteissa y. m. Kuningas-perheen jäsenetkin kävivät omassa maassa valmistetusta kankaasta tehdyissä vaatteissa eikä Fredrik Wilhelm sallinut alamaistensakaan ulkomaalaista käyttää, sillä oman maan teollisuutta oli edistettävä. Mutta sotajoukkoon voipi sanoa hänen tuhlanneen varoja. Berliinistä hän tahtoi tehdä asetehdaspaikan ja kasarmin. Vaikka hänen koko valtakuntansa väkiluku ei ollut 2 ½ miljoonaa suurempi, oli hänellä kuitenkin noin 80,000 miehinen hyvin varustettu ja harjoitettu sotajoukko. Hän hankki kaikista maista kaartiinsa pitkiä miehiä, joista maksoi suuria summia; muuan suomalainenkin, Cajanus-nimellinen,

siinä tavataan. Sotaan ei hän kuitenkaan mielellään joukkojaan vienyt, sillä hän tahtoi niitä säästää, hän vaan katseli ja harjoitteli niitä. »Hän tahtoo halusta onkia», sanoi Pietari suuri, »mutta kastelematta jalkojaan». Mutta »kersanttikuningas» jätti tämän sotajoukon ja vielä runsaan valtiorahaston pojalleen, joka käytti kumpaakin, ja hankki niillä Preussille suurvallan aseman.

Fredrik II (1740—1786) oli monessa kohden isänsä vastakohta, mutta oli hänessä monta sellaistakin ominaisuutta, jotka olivat häneltä perittyjä. Isä oli vihannut tieteitä ja taiteita, mutta Fredrik taas harrasti niitä suuresti ja kirjoitti itsekin useita valtiollisia kirjoituksia, yrittipä runojakin sepittää, vaikka siinä onnistumatta. Isän ankara sotakomento ja paraadit eivät häntä kruununprinssinä miellyttäneet, päinvastoin hän osotti niihin sellaista vastenmielisyyttä, että aikoi kerran paeta koko isänsä valtakunnasta; mutta yritys tuli ilmi, jonka johdosta ankara kuningas tuomitsi kuolemaan syylliset ja itse poikansakin, vaikka tämä kuitenkin pelastui. Hallitukseen tultuaan Fredrik sitä vastoin osotti halua, kykyä, tarmoa ja uutteruutta, jonka vertaista harvoin tavataan. Hän yksin johti kaikkia hallitus-asioita; Ludvig XIV oli oma ensimmäinen ministerinsä, mutta Fredrik II ei sallinut rinnallaan edes sellaisia miehiä kuin Colbert ja Lauvois olivat, vaan hän ratkaisi itse kaikki asiat; hänen apulaisensa olivat ainoastaan miehiä, jotka koneellisesti panivat hänen käskynsä toimeen. K:lo 3 tai 4 aamulla Fredrik II nousi vuoteeltaan, ja heti hovipoika toi hänelle kaikki saapuneet kirjeet, jotka hän luki ja joihin hän luettuaan merkitsi päätöksensä mitä erilaisimmissa asioissa. Hän oli rohkea, väsymätön ja luja vastuksissa, joiden hän ei antanut itseänsä masentaa; mutta myötäonnenkaan hän ei sallinut itseänsä harhaan viedä. Keinoista hän ei välittänyt, missä joku etu oli kysymyksessä, tilaisuutta hän osasi taitavasti hyväkseen käyttää, mutta piti aina silmällä valtionsa menestystä, jonka ensimmäisenä palvelijana hän itse tahtoi olla. Fredrik II oli itsevaltainen, kova ja tyly niinkuin isänsäkin, mutta hän ei kuitenkaan asettanut itseänsä toimintansa päämääräksi, niinkuin Ludvig XIV, vaan valtionsa. Siinä on hänen suuruutensa. Aikansa suurimmaksi sotapäälliköksi hän kehittyi monissa sodissa; nopeilla liikkeillä, niinkuin myöhemmin Napoleon, sekä taitavilla sotasuunnitelmilla hän saattoi saada monta voittoa monin verroin lukuisemmista vihollisista. — Fredrik II:sesta tuli Itävallan vaarallisin vihollinen.

Maria Teresia oli pragmaattisen sanktsioonin mukaan isänsä kuoltua (v. 1740) ryhtynyt Itävallan perintömaita hallitsemaan. Hänelle ilmestyi kyllä heti monta vihollista, mutta kuninkaallisesta asemastaan

arkana, älykkäänä ja tarmoa täynnä asettui hän perittyä valtaansa puolustamaan, vaikkakin hänen voimansa olivat verraten heikot.



Fredrik suuri. (Anton Graffin mukaan tehty vaskipiirros.)

Preussin kuningas rupeaa vaatimaan Schlesian maakuntaa, johon hän väitti olevansa oikeutettu, se kun muka ennen oli Brandenburgiin kuulunut, sekä ilmoittamatta aikeitaan hyökkäsi 40,000:llä sotamiehellä

sinne ja anasti sen. Nyt ryhtyivät muutkin vallat sotaan Maria Teresiata vastaan häneltä maita riistääkseen ja välittämättä ennen tehdyistä lupauksistaan; Saksin ja Baijerin vaaliruhtinaat vaativat muka perintöoikeuksiensa nojalla Itävallan maita; Espanja, joka tahtoi Itävallan Italiassa olevia maita, ja Ranska, sen entinen kilpailija, liittyivät näihin, ja vielä Sardinian kuningas, joka pistäytyy suurvaltain sotiin saadakseen Milanon. Tämän suuren liittokunnan jäsenistä ei hyötynyt kukaan muu kuin Preussin kuningas. Maria Teresian täytyy kyllä alussa paeta Unkarilaisten turviin, mutta ritarillisesti nämä vannoivat kuolevansa kuninkaansa Maria Teresian puolesta, kun hän pieni poikansa sylissä Pressburgin valtiopäivillä esitti tukalan asemansa; ja heidän avullaan hän sai maansa vihollisista pelastetuksi; Englantikin liittyi myöhemmin hänen asiaansa ajamaan. Kun sotaa kahdeksan vuotta (1740—1748) oli käyty, tehtiin Aachenissa rauha, jossa Fredrik II sai jo ennen hänelle myönnetyn Schlesian omistusoikeuden vahvistetuksi. Preussi oli tämän kautta kohonnut Europan suurvaltojen joukkoon.

Aachenissa tehty rauha ei kuitenkaan ollut pitkällinen. Pakosta Maria Teresia oli luopunut Schlesiasta, jota hän sanoi »kruununsa kauniimmaksi helmeksi» ja jonka menettäminen häntä suuresti suretti; sanottiinpa, ettei hän itkemättä saattanut nähdä ketäkään Schlesialaista. Uuteen taisteluun hän sentähden heti rupesi varustautumaan. Hän alkoi sitä varten kohta rauhan jälkeen parannella sotalaitosta, joka järjestettiin aivan uudelle kannalle; raha-asiatkin pantiin parempaan kuntoon, jotta Maria Teresialla ennen pitkää oli enemmän sotaväkeä ja suuremmat valtionvarat, kuin hänen isällänsä oli ollut, vaikkakin yksi varakas maakunta oli menetetty.

Mutta yksinomaan omilla voimillaan Itävallan hallitsijatar ei tohtinut ryhtyä vastustamaan tuota »pahaa miestä», joksi hän Fredrikiä kutsui. Vilkas diplomaattinen kirjevaihto pantiin sen vuoksi käymään muiden hallitusten kanssa, ja ministerit sekä valtojen lähettiläät pitivät salaisia keskusteluja, joissa Preussin asiata pohdittiin. Maria Teresia samoin kuin hänen ministerinsä Kaunitz, joka valtiomiehenä oli Preussin kuninkaan vertainen, halusi päästä varsinkin Ranskan hallituksen ystävyyteen; he huomauttivat sitä siitä vaarasta, mikä Preussin mahtavuudesta syntyisi Europalle, lupasivatpa vielä korvaustakin Belgiasta, joka kuului Itävallan maihin. Valtiomiehet alkoivat kallistua Itävallan puolelle; Ranskan veltolla kuninkaalla Ludvig XV:nnellä oli persoonallista vastenmielisyyttä Fredrikiin, joka muka oli nousukas suurten hallitsijoiden joukossa ja jonka välinpitämättömyys uskonnon asioissa ja työteliäisyys

ei soveltunut oikean hallitsijan arvolle. Ranskan kuninkaan kuuluisa jalkavaimo, Pompadourin markisitar, joka suuresti vaikutti politiikkaan, oli niinikään taipuvainen Itävallan liittoon, sillä ne terävät ivapuheet, joita Preussin kuninkaan oli tapana laskea, olivat tulleet Ranskan hovin tiedoksi ja siellä herättäneet katkeraa mieltä. Kaikki nämä seikat vai-



Maria Teresia. (Kilianin tekemä vaskipiirros Meytensin paraadimaalauksen mukaan.)

kuttivat sen, että Ranska luopui tuosta vanhasta kaksi vuosisataa kestäneestä politiikasta, joka oli ollut suunnattu Habsburgin sukua vastaan. Venäjän keisarinna Elisabet, niinikään suuttuneena Fredrik II:sen terävästä ivasta, liittyi häntä vastaan; samoin Ruotsin hallitus, jota silloin turhamainen hattupuolue johti, ja vihdoin Saksin vaaliruhtinas, joka toivoi saavansa alueitaan laajennetuiksi. Täten olivat v. 1756 useimmat Europan mannervaltiot yhtyneet Preussin mahtavuutta kukistamaan;

tämä maa oli palautettava siihen vähäpätöiseen asemaan, jossa Brandenburgin markkreivikunta alkuansa oli ollut; ja sen muut alueet olivat jaettavat liittolaisten kesken; Maria Teresia ottaisi Schlesian takaisin, Saksiin liitettäisiin Magdeburg, Ruotsi saisi sen osan Pommeria, joka v. 1720 oli menetetty, ja Venäjä anastaisi Itä-Preussin. Sellainen oli suunnitelma. Tässä n. k. seitsenvuotisessa sodassa, joka nyt alkaa (v. 1756) oli siis kysymys Preussin olemassa-olosta tai häviöstä. Ainoastaan Englannin hallitus asettui Fredrikin puolelle, sillä se taisteli tähän aikaan Ranskan kanssa Pohjois-Amerikassa ja Itä-Intiassa olevista siirtomaista ja tahtoi Europassakin toimia sitä vastaan; raha-apua se kuitenkin yksinomaan antoi.

Fredrik kuitenkin alkoi sodan, sillä hän oli lahjomalla erään Saksin kanslistin ja itävaltalaisen kirjurin saanut jäljennökset liittolaisten sopimuskirjoista, ja tahtoi, ennenkuin viholliset ehtisivät liikkeelle, saada varakkaan Saksin haltuunsa, jonka hän heti anastikin v. 1756. Mutta pian olivat tuon suuren liittokunnan sotavoimat varustettuina. Yhteenlaskettu väkiluku niissä valtioissa, jotka olivat Preussiä vastaan liittoutuneet, nousi 150:neen miljoonaan, ja noin 430,000-miehinen sotajoukko oli heidän käytettävänään; Preussin kuninkaan maissa oli väkiluku vähän yli 5 miljoonaa ja hänen sotavoimansa noin 150,000. Sangen epätasaiset voimat siis toisiansa vastassa! Sen lisäksi Fredrik II:sen maat olivat hajallaan toisistaan, joten vihollinen saattoi hyökätä jokaiseen; Itä-Preussi oli Venäjän rajoilla, Schlesia taas Itävallan rajalla, Rheinin maakunnat lähinnä Ranskaa, ja Pommerista Ruotsin joukot saattoivat hyökätä Brandenburgiin. Preussin kuninkaan täytyi sentähden käyttää toista sodankäymistapaa, kuin sen ajan säännöllinen ja vitkallinen oli; hän marssitti nopeasti joukkonsa maasta toiseen voidakseen käyttää niitä eri vihollisia vastaan. Eduksi oli hänelle myöskin se, että tässä liittokunnassa, niinkuin liittokunnissa ainakin, vallitsi yhteisen johdon puute, mikä melkoisesti heikonsi sen toimintaa.

Seitsemän vuotta taistellaan; voitot ja tappiot vaihtelevat puolella ja toisella. V. 1757 Fredrik tappioittensa johdosta oli varsin epätoivossa, jota hän ilmaisee tähän aikaan kirjoittamissaan runoissa; hän teki testamenttinsa ja piti mukanaan aina pientä myrkkypulloa, sillä ennemmin hän tahtoi kuolla kuninkaana kuin masentua. Mutta hän taisteli kuitenkin kaikkia vastaan »myrkkypullo toisessa taskussa ja vihkonen heikkoja runoja toisessa» niinkuin Macaulay sanoo. Saman vuoden lopulla hän saikin asemansa pelastetuksi voittamalla sekä Ranskalaiset että Itävaltalaiset ja Venäläiset. Samaan tapaan jatkettiin seuraavina vuosina;

v. 1759 Venäläiset perinpohjin hävittivät hänen armeijansa Kunersdorfin luona, ottivat itse Berliinin haltuunsa ja ryöstivät sitä. Fredrik sillävälin kokoaa uusia joukkoja ja saapi voittoja Itävaltalaisista, eikä Venäjän ylipäällikkö käytä tarmokkaasti voittojansa hyväkseen, sillä Elisabet keisarinna oli paraillaan kovasti sairas ja pelättiin hänen kuolevan, mutta hänen seuraajansa tiedettiin olevan Preussin kuninkaan suuren ihailijan. Elisabet kyllä silloin toipui taudistaan, mutta hän kuoli v. 1762, jonka kautta Fredrik pääsi tukalimmasta vihollisestaan. Muutkin liittolaiset alkoivat väsyä pitkälliseen sotaan. Ruotsi teki v. 1762 rauhan, ja v. 1763 saatiin vihdoin *Hubertsburgin* linnassa toimeen yleinen rauha, jossa Fredrik sai pitää kaikki maansa, Schlesiankin, jonka Maria Teresia nyt neljännen kerran hänelle luovutti.

Preussi oli tässä sodassa kestänyt ankaran koetuksen Europan kolmea suurvaltaa vastaan ja osottanut voimaa, joka kohotti sen näiden rinnalle. Itävallan ja Preussin, Etelä- ja Pohjois-Saksan, välinen taistelu oli päättynyt Preussin eduksi; molemmat valtiot olivat kuitenkin vielä jotenkin yhtä mahtavat, jonka vuoksi kilpailua jatkui vielä koko vuosisadan ajan, ja vasta v. 1866 Preussi työntää Itävallan kokonaan syrjään.

XXIII.

Katariina II. Puolan häviö.

Venäjän olot ovat epävakaat Pietari suuren jälkeen. — Menschikow ja Dolgorukit. — Anna Iwanowna. — Elisabetin vallankumous. — Hänen hallituksensa. — Katariina II pääsee valtaistuimelle. — Hänen tarkoitusperänsä. — Pugatschewin kapina. Turkin valtakunnan tila. — Puolan valtiolaitos on keski-aikaisella kannalla. — Dissidentit. — Porvarit ja talonpojat. — Turkin, Puolan ja Ruotsin häviötä valmistellaan. — Venäjä vallitsee Puolassa. — Ensimmäinen Turkin sota ja Puolan ensimmäinen jako. — Mustanmeren rantamaat liitetään Venäjään. — Toinen Turkin sota. — Puolan uusi hallitusmuoto ja toinen jako. — Puolan loppu. — Se johtuu 18:nnen vuosisadan valtioitsekkäisyydestä.

Pietari suuren ponnistusten kautta Venäjä oli päässyt vapautumaan siitä umpinaisesta asemasta, jossa se vuosisatoja oli ollut. Kaikkia naapurivaltioita, Ruotsia, Puolaa ja Turkkia, mahtavampana se jo esiintyi

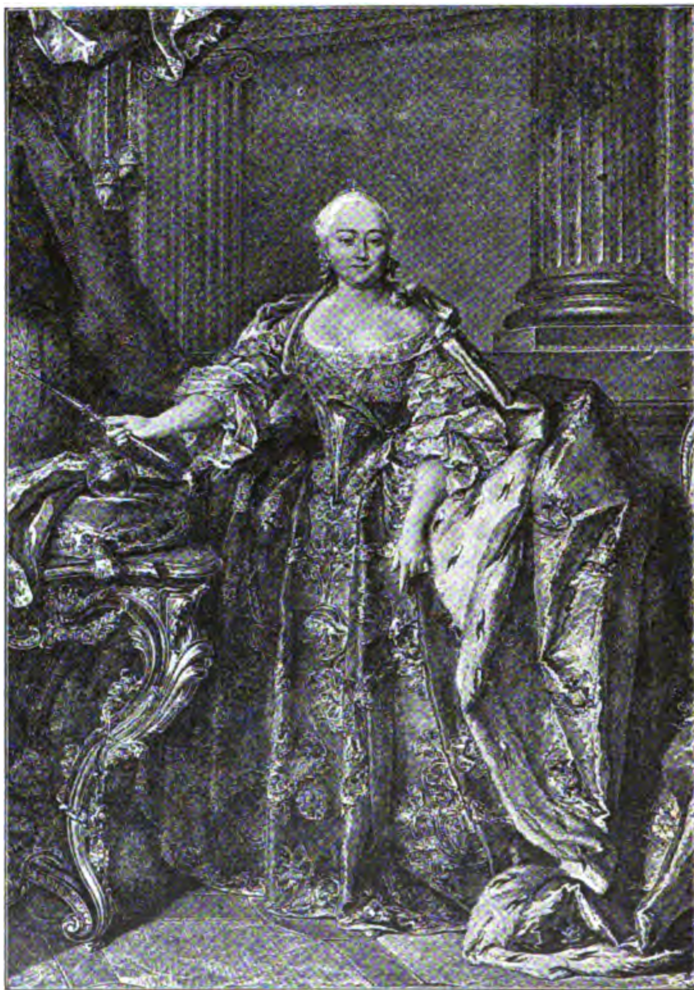
itäisen ja pohjoisen Europan johtajavaltiona, ja olipa sen vaikutus huomattavana yleis-europalaisissakin kysymyksissä. Mutta Venäjä ei kuitenkaan ollut vielä päässyt siihen asemaan, jota Pietari oli sen päämaaliksi asettanut; hän oli työn alkanut ja suunnan osottanut, mutta hänen seuraajiensa tuli sitä jatkaa. Pietarin kuoleman jälkeen kuluu kuitenkin neljä vuosikymmentä, ennenkuin Venäjä taas esiintyy samantapaisella voimalla ja tietoisuudella tehtävästään. Hänen jälkeensä ovat näet Venäjän olot epävakaat; hallitsijanvaihdoksia tapahtuu taajaan, hallitussuunta niinikään vaihtelee vanhoillisuuden ja länsimaisuuden välillä, ja nämä seikat ehkäisevät sen kehittymistä.

Pietari suuri oli säätänyt lain, jonka mukaan hallitsija sai määrätä seuraajansa, sillä hän tahtoi estää hallitukseen pääsemästä sellaisia miehiä, kuin hänen oma poikansa Aleksei oli. Hänen sanottiin määränneen seuraajakseen toisen puolisonsa, liettualaisesta talonpoikaistytöstä keisarinnaksi kohonneen *Katariinan,* joka olikin hallitusistuimella kolme vuotta (1725—1727); mutta hallituksen menoa oikeastaan johti Pietari suuren mahtava suosittu ruhtinas *Menschikow,* joka tsaarin suosion kautta vehnäleipäin myyjästä oli kohonnut valtakunnan mahtavimmaksi mieheksi. Onnettoman Aleksein poika *Pietari II* sai Katariinan jälkeen kruunun; mutta hänkään ei itse hallitsemaan kykene; Menschikow johtaa aluksi hallitusta, vaan tuon nuoren tsaarin suosioon pääsevät sitte muutamat *Dolgoruki*-suvun ruhtinaat, jotka harrastavat vanhaa venäläisyyttä ja tahtovat syrjäyttää Menschikowin. Eräänä yönä sotamiehet ympäröivät tuon mahtavan miehen palatsin; hän otetaan vangiksi ja seuraavana aamuna hän on jo kulkemassa Siperiaa kohti, jossa hänen täytyy viettää loppu elämästään. Dolgorukit nyt määräävät hallitussuunnan. Heidän toimestaan pääkaupunki muutetaan Moskowaan, sillä slavofiilit eivät Länsimaiden läheistä Pietaria hyväksy; virkakunnat muuttivat sinne; kirkossa aljettiin palata entisiin oloihin; bojarit eivät enää lähettäneet poikiansa ulkomaille oppia saamaan, niinkuin Pietari oli vaatinut, Pietarin kirjapaino suljettiin; sanalla sanoen, olot olivat palautumassa sellaisiksi, kuin ne ennen Pietari suurta olivat olleet. Pietari II kuoli kuitenkin jo v. 1730 ja nyt nuot mahtavat bojarit, Dolgorukit, Galitsinit y. m. koettivat saada tsaarin vallan supistetuksi siten että he, kun perijää ei ollut määrätty, tarjosivat keisarinkruunun *Anna Iwanownalle,* Pietari suuren velipuolen tyttärelle, mutta vaativat häntä hyväksymään esittämänsä ehdot, joiden mukaan mahtava ylimysneuvosto olisi tsaarin rinnalla hallitusta johtamassa, niinkuin neuvoskunta oli Ruotsissa ja aatelisto Puolassa. Anna hyväksyy ehdot, mutta Moskowaan päästyään hän vapautuu neuvos-

kunnasta ja rupeaa hallitsemaan itsevaltiaasti. Muutamat noista ylimyksistä lähetetään Siperiaan ja toisille annetaan etäisissä valtakunnan osissa virkoja. Hallitus saapi nyt länsimaisen suunnan; saksalaisia miehiä, niinkuin Pietari suuren hallitessa, tavataan Annankin aikana valtakunnan tärkeimmissä viroissa; taitava valtiomies Ostermann, joka Pietari suuren aikana oli Saksasta muuttanut Venäjälle ja ollut hänen luottamusmiehiään, sekä sotamarsalkka Münnich, skottlantilaista alkuperää oleva kenraali Keith, ja mahtavin kaikista, kuurilaisesta talonpojanpojasta kohonnut Biron, ovat Annan aikana vaikuttavia miehiä. Hovi, joka muutettiin taas Pietariin, saapi samallaisen komean ja loistavan leiman kuin Versailles'in hovi; puvut, huonekalut, ruoat, vieläpä ruoanvalmistajatkin hankitaan ulkomailta. Anna halveksi vielä enemmän kuin Pietari suuri venäläisyyttä. V. 1740 tulee hänen kuoltuaan hallitusistuimelle hänen määräämänsä *Iiwana VI,* joka kuitenkin on pieni lapsi; Bironin tuli Annan määräyksen mukaan hoitaa hallitusta, mutta Iiwanan äiti työntää hänet kuukauden kuluttua syrjään ja karkottaa hänet Siperiaan. Ennen pitkää hänet vuorostaan syrjäyttää Pietari suuren nuorin tytär *Elisabet,* joka kauan aikaa oli hallitukseen pyrkinyt. Vallankumous siis toisensa jälkeen, joka sotajoukon avulla milloin hyvänsä helposti saatiin toimeen. Niinpä Elisabet joulukuun 5 ja 6:nnen päivän välisenä yönä menee sotilaspukuun puettuna Preobrashenskoin kaartin kasarmiin, henkilääkärinsä Lestocq sekä muutamia muita henkilöitä mukanaan, esittelee itsensä suuren keisarin tyttärenä ja valtakunnan laillisena hallitsijana sekä vaatii sotamiehiä seuraamaan itseänsä ja tekemään uskollisuudenvalan. Sotamiehiä oli jo ennen tähän valmistettu ja 300 lähti hänen kanssaan talvipalatsiin, jossa Iiwana itse, hänen äitinsä ja hovinsa sekä Ostermann ynnä muut neuvonantajat vangittiin. K:lo 8 aamulla annettiin julistus, jossa ilmoitetaan Elisabetin nousseen valtaistuimelle, ja sotaväki saattaa uuden hallitsijan palatsiin. Iiwanan äiti vietiin Cholmogoriin Jäämeren rannalle; Iiwana itse oli kaiken ikänsä kovassa vankeudessa Pähkinälinnassa, kunnes hän v. 1762 murhattiin; Ostermann, Münnich sekä monet muut joutuivat Siperiaan.

Elisabetin toimeenpanema vallankumous toi myöskin mukanaan muutoksen hallituksen suunnassa. 21 vuoden aikana (1741—1762), jolloin Elisabet on Venäjän valtaistuimella, ovat ulkomaalaiset syrjäytettyinä ja Venäläisiä on kaikkialla vaikuttavissa viroissa. Itse oli hän veltto ja työhön haluton sekä jo nuoruudesta nautinnoihin ja ylelliseen elämään antautunut, jota samaa jatkui vielä hänen valtaan päästyään; hän tuskin viitsi kirjoittaa sellaista kirjettä, minkä kohteliaisuus välttämättä vaati.

Keisarinnan suositut miehet sitä vastoin olivat vallassa, ja he taas vaihtelivat usein, sillä vehkeet ja juonet saattoivat yhä toisia pois ja uusia sijaan. Pisimmän aikaa pysyi suosiossa Bestuschew-Rjumin, joka kansle-



Keisarinna Elisabet. (Vaskipiirros.)

rina johti hallitusasioita, mutta myöhemmin hänkin joutui epäsuosioon. Elisabetin hallitus ei kuitenkaan ollut vanhoillinen siihen määrään, että hän olisi, niinkuin Dolgorukit, tahtonut hävittää Pietari suuren työtä; vaan tuo muukalaisvihamielinen suunta oli etupäässä muukalaisia henki-

löitä vastaan tähdätty. Päinvastoin hän jatkoikin isänsä alottamaa työtä; niinpä Pietariin ja Moskowaan perustettiin yliopisto, Pietariin taideakatemia sekä useita kouluja; sotalaitosta kehitettiin; Ranskan kirjallisuuttakin suosittiin Venäjän hovissa. Samoin hän osotti Venäjän voimaa anastamalla osan Suomea (ks. seur. luk.); Itävallan perintösodassa hän lähettämällä sotajoukkoja Maria Teresian avuksi kiirehti rauhan tekemistä, seitsenvuotisessa sodassa taas hän oli Preussin mahtavin vihollinen.

Seuraajakseen Elisabet oli määrännyt sisarensatyttärenpojan Holstein-Gottorpin herttuan, joka *Pietari III:nnen* nimellä hallitsi ainoastaan puoli vuotta. Vaikka tämä ruhtinas jo Elisabetin hallituksen alussa oli Venäjälle tullut, niin ei hän perehtynyt Venäläisten katsantotapaan eikä sitä edes koettanutkaan, päinvastoin hän esiintyi hyvin taitamattomasti, loukaten kansansa tapoja ja pilkaten sen uskontoa; sitä paitsi hän oli elämässään hurja ja kevytmielinen, eikä juovuspäissään ollenkaan osannut sanoja säästää ja tekojaan salata. Tämä herätti katkeraa mieltä, jonka vuoksi hänen puolisonsa muutamien ylimyksien avulla helposti sai hänet syöstyksi valtaistuimelta; samassa hän sai surmansakin. *Katariina II,* hänen puolisonsa, tuli nyt hallitukseen (1762—1796), ja hänen aikanaan Venäjän valta ja asema mahtavasti kohoaa, jonka vuoksi häntä sanotaankin Venäjän suuruuden toiseksi perustajaksi.

Katariinakaan ei ollut syntyään venäläinen, vaan erään Saksan pikkuruhtinaskunnan Anhalt-Zerbstin ruhtinassukua, mutta Venäjälle tultuaan hän tahtoi muuttua venäläiseksi; hän oppi sentähden pian venäjänkieltä käyttämään ja noudatti kreikkalais-katolisen kirkon sääntöjä, ei hartaudesta, vaan siksi että hän tahtoi siten päästä Venäläisten suosioon. Hän näki puolisonsa erehdykset ja alkoi yhä enemmän halveksia häntä; mutta Venäjältä hän ei silti tahtonut lähteä, sillä kruunun saavuttaminen oli aikaisin hänen päämaalinsa. Kunniaa, mainetta, loistoa ja suuruutta Katariina halusi, ja kun hän valtaistuimelle pääsi, hän loistavilla toimilla tahtoi saada itselleen kuuluisan nimen historiassa. Pietari suuren jälkiä hän kulki, mutta hän oli sivistyneempi kuin suuri edeltäjänsä; hän näki kyllä Venäjän oloissa vallitsevat puutteet ja tunsi länsimaisen sivistyksen etevämmyyden, mutta hän ei saattanut eikä tahtonutkaan noudattaa Pietari suuren jyrkkää menetystapaa; ulkomaalaisena hänen asemansa näet oli horjuvampi, jonka vuoksi hänen täytyi pysytelleidä yleisen mielipiteen suosiossa. Saattoihan hänen käydä samoin kuin Menschikowin, Iiwanan y. m. Ja useita yrityksiä hallitusta vastaan hänen aikanansa tavataankin. Varsinkin ilmestyy vääriä kruununtavottelijoita, jotka milloin Pietari III:nnen, milloin Iiwana VI:nnen tai Pietari

II:sen nimellä kansaa kiihottavat, ja kaikki he saavat puolenpitäjiä sivistymättömässä kansassa, jolle he lupaavat parempia oloja palkaksi.

Katariina II:sen aikaisista monista kapinoista oli kuuluisin *Pugatshewin,* erään paenneen kasakan, johtama vv. 1773—1774. Niinkuin kapinoitsijat tavallisesti hänkin alkoi kiihotustyönsä valtakunnan syrjäosissa Urali-vuoren seuduilla; mutta hän etenee kannattajineen valtakunnan keskiosiin asti, ja matkalla joukko kasvaa kasvamistaan. Pugatschew esiintyy itse Pietari III:na, joka muka ei olisikaan kuollut, ja häntä kunnioitetaan niinkuin tsaaria ainakin; hänellä on hovimiehiä, joita mainitaan valtion ylhäisten miesten nimillä; niissä on kreivi Orloweja, Tschernischewejä, Paninia, sekä joukko hovineitiä. Pugatschewin vehkeet kävivät vihdoin hallitukselle vaarallisiksi, sillä hän tuli jo Moskowan läheisyyteen asti. Hallituskin rupesi pelkäämään; makso, mikä hänen surmaajalleen luvattiin, korotettiin 250:sta ruplasta vähitellen aina 2,400:teen asti. Vihdoin Pietari Panin, Venäjän taitavimpia kenraaleja, voitti hänet; Pugatschew joutui itse vangiksi sekä menetti henkensä, johon kapina loppui. Tässä niinkuin monessa muussakin kapinassa epäiltiin ylhäisiäkin henkilöitä olleen osallisina. Mutta älyllä, taidolla ja voimalla Katariina osasi tehdä tyhjiksi kaikki vehkeet ja kukistaa kapinat. Ja hän se itse myöskin hallitsi. Katariina I, Anna Iwanowna sekä Elisabet olivat antaneet suosittujensa johtaa hallitus-asioita, mutta Katarina II pysyi aina johtajana ja määrääjänä; hänelläkin oli suosittunsa, jotka usein vaihtelivat, niinkuin Orlowin veljekset, Aleksei ja Yrjö, Panin ja mahtavin kaikista *Potemkin,* mutta hän johti heitäkin päästämättä heitä sellaiseen vaikutukseen, minkä Ludvig XV:nnen jalkavaimot olivat Versailles'in hovissa saavuttaneet.

Katariina II harrasti monella tavalla Venäjän sisäisten olojen parantamista, josta tuonnempana kerromme; mutta ennen muuta hän halusi laajentaa Venäjän valtakuntaa sekä länteen että etelään päin, jatkaen siinäkin kohden Pietari suuren alottamaa politiikkaa. Naapurimaiden, Turkin, Puolan ja Ruotsin, heikkous auttoi suuressa määrässä hänen harrastuksiaan.

Turkin valtakunta oli kyllä laaja, sillä kolmeen maanosaan se ulottui, mutta kansan sotainen into ja kunto, joka tuon valtakunnan oli luonut, oli jo aikoja sitten laimentunut, ja se oli vaipunut tuollaiseen velttouteen, joka Itämaiden kansoille on omituista; sulttaanit elelivät haaremissaan ja erillään kansasta; janitsharien ennen peljätty joukko oli heille nyt alituisena vaarana, sillä se pyrki hallitukseen vaikuttamaan. Lahjominen oli yleinen virkamiehistössä ja hallinto oli kokonaan epäjär-

jestyksessä; etäisemmissä maissa maaherrat toimivat omin päinsä hallituksen määräyksistä välittämättä. Mutta lisäksi heikonsi Turkkilaisten valtakuntaa se seikka, että sen alueella asuva heitä lukuisampi kristitty väestö pysyi sille kokonaan vieraana, vieläpi vihollisenakin, joka odotti vaan tilaisuutta vapautuakseen, ja oli sen vuoksi aina taipuisa auttamaan vieraitten vehkeitä omaa esivaltaansa vastaan.



Katariina II. (Vaskipiirros Pietro Rotarin taulun mukaan.)

Vielä hajallisempi kuin Turkin valtio, oli Puola, sillä edellisessä oli ainakin hallituksen johtaja, jolla oli valtaa, mutta Puolassa oli valta pirstaantunut tuhansiin käsiin. Ainoastaan aatelismiehiä ja ylempiä pappeja kokoontui joka toinen vuosi valtiopäiville, joilla lakia laadittiin ja tarkastettiin hallituksen toimia. Mutta nämät herrat olivat niin ylpeitä ja kateellisia vapaudestaan, että yhden ainoan *veto*-sanan lausuminen saattoi tehdä valtiopäiväin päätöksen tyhjäksi. Tämä oli kuuluisa *liberum-veto*-oikeus, jonka Puolan ylimykset pitivät vapautensa perustuksena; Puolalaisen muka ei tarvinnut totella lakia, jota hän ei ollut hyväksynyt.

Yksimielistä päätöstä ei tietysti milloinkaan saatu aikaan, mutta usein valtiopäivien enemmistö liittyi konfederatsiooniksi, joka ryhtyi aseitten avulla panemaan mielipiteitään voimaan. Seuraus oli sisällinen sota, joka tuli vähitellen alituiseksi. »Puolaa hallitaan anarkiialla», oli sananpartenakin. Oli kyllä olemassa kuningas, joka v:sta 1572 Jagellon suvun sammuttua valittiin valtiopäivillä Wolan laajalla kentällä lähellä Warsowaa, mutta hänen valtansa oli käynyt yhä heikommaksi. Useita ehdokkaita tuohon tyhjään arvoon kuitenkin aina ilmoittautui, ja jokainen esitti n. s. pacta conventa eli sitoumuksia, joita hän lupasi hallituksessaan noudattaa. Jokaisella ehdokkaalla oli useimmiten omat puolueensa, jotka jo vaalitilaisuudessa saattoivat ryhtyä miekanmittelöön toistensa kanssa. Puolan hallitus oli siis keski-aikaisella kannalla, valtakunta oli aatelistasavalta, jossa kuningas oli jonkinlainen presidentti. Muissa Europan maissa olemme nähneet hallitsijanvallan kohoavan rajattomaksi, liittävän maan kaikki voimat yhteen ja tekevän valtion voimakkaaksi; mutta Puolassa valta oli yhä enemmän pirstaantunut; koko valtioruumis oli ikäänkuin hajaantunut pieniin osiin, jotka keskenään olivat epäsoinnussa, sillä jokainen aatelismies oli oikeastaan ruhtinas; ja mahtavilla suvuilla olikin omat joukkonsa, oma hovinsa, oma lippunsa ja oma politiikkansa, jota alemmasta aatelistosta muodostunut puolue kannatti.

Europan Länsimaissa oli sotalaitos uudella ajalla kehittynyt monessa suhteessa Oranian Moritzin, Kustaa Adolfin, Fredrik II:sen ynnä muiden suurten sotapäällikköjen kautta; jalkaväki oli kauan aikaa ollut sotajoukon tärkein osa, mutta Puolan aatelisto muodosti tuollaisen ritarillisen ratsujoukon, jollaisia Länsimaiden feodaalijoukot olivat keski-ajalla olleet; Puolassa ei myöskään ollut linnoituksia eikä tykkejä, jotka jo viime vuosisadalla pidettiin välttämättöminä.

Samoin oli uskonnollinen katsantotapa keski-aikaisella kannalla. Katolisen reaktsioonin aikana oli jesuiittain vaikutus Puolassa ollut suuri; se herätti uskonnollisen suvaitsemattomuuden, joka oli melkein kiihtymässä, kun se muualla jo alkoi hävitä. Ainoastaan roomalais-katolisen kirkon tunnustajilla oli valtiolliset oikeudet, mutta muunuskoiset, *dissidentit,* olivat oikeudettomia, ja lisäksi oli ankaria lakeja säädetty heitä vastaan. Puola oli siis joka suhteessa jäänyt kehityksessä muusta Europasta jäljelle, ja siitä sen heikkous oikeastaan johtui. Alaltaan se oli vielä jotenkin laaja, vaikka itäiset maakunnat olivat jo luovutetut Venäjälle, sillä se ulottui Itämerestä aina lähelle Mustaamerta; sen väkiluku oli noin 12 miljoonaa, siis toista vertaa suurempi kuin Preussin Fredrik II:sen aikana; mutta, niinkuin jo mainittiin, ainoastaan aatelisto — noin

8—900,000 henkeä — muodosti valtiollisen kansan, ja koko muu väestö, siis varsinainen kansa, oli tietämätöntä ja välinpitämätöntä kaikista yleisistä asioista; ei se tuntenutkaan isänmaata tai valtiota omakseen. Porvaristosta oli Länsi-Europassa jo keski-ajan loppupuoliskolla aateliston ja papiston lisäksi tullut uusi aines valtion elimistöön, ja uudella ajalla kehittyneen kaupan ja teollisuuden kautta se oli saanut vielä suuremman merkityksen, mutta Puolassa ei kotimaista porvaristoa syntynyt, sillä kauppa ja teollisuus oli siellä keski-ajalta asti Juutalaisten hallussa, joita halveksittiin. Talonpojat olivat kyllä muuallakin maaorjuudessa, mutta Puolassa sekin oli ankarampaa; talonpoika oli siellä melkein tylsistynyt kurjan elämän vuoksi, joka hänen kohtalokseen oli tullut. Puola ei siis tarvittaissa voinut kansalta saada mitäkään tukea tai apua, ja tuo pieni ylimyskunta taas oli liian heikko ylläpitämään valtiota, kun itsekkäät naapurit tahtoivat siitä tehdä lopun.

Ruotsin hallitus 18:nnellä vuosisadalla oli samanlaatuinen kuin Puolan, jonka vuoksi sekin oli sopiva anastettava. Tästä kerromme enemmän seuraavassa luvussa.

Katariina II:sen tarkoitus oli tehdä loppu sekä Turkista että Puolasta, ja olipa puhe Ruotsinkin jakamisesta. Mutta yksin Venäjä ei tässä saanut toimia, vaan muut naapurit tahtoivat päästä saaliin jaolle, ja tämän johdosta Venäjä joutui entistä läheisempään valtiolliseen yhteyteen Europan valtioiden, varsinkin Preussin ja Itävallan kanssa. Puolan kysymys koski läheisesti Preussiä, sillä Venäjälle se ei sitä yksin suonut; vaan päinvastoin Fredrik II tavotteli Puolan maita, jotka erottivat Itä-Preussin Brandenburgista, saadakseen maansa siten yhteen jaksoon. Ruotsia koskevassa kysymyksessä olivat myöskin Preussi ja Tanska Venäjän kanssa keskusteluissa. Turkkilaisten karkottamisen Europasta Katariina II piti helppona asiana; hän suunnitteli sen asemalle uutta Kreikkalaista keisarikuntaa, jota venäläinen suuriruhtinas tulisi hallitsemaan; sen vuoksi saikin hänen pojanpoikansa Konstantinin nimen. Itävalta ei kuitenkaan sallinut Katariinan yksin ratkaista tätä »Itämaan kysymystä», sillä Venäjän eteneminen Balkanin niemimaalle koski senkin etuja. Mutta jo rupesi kuulumaan diplomaattien kesken sama mielipide, joka vielä nytkin pitää Turkin hengissä, että muka Turkin olemassa-olo on välttämätön Europan tasapainolle. Kuuluisa Montesquieu sen mielipiteen ensi kerran lienee lausunut. Europan länsivallatkin ryhtyivät tämän johdosta Turkin ja Venäjän välisiin sotiin, eikä Katariina sen vuoksi saanutkaan suunnitelmaansa Balkanin niemimaalla toteutetuksi. Puolasta sitä vastoin tehtiin loppu.

Jo aikaisemmin olivat vieraat vallat olleet Puolan hallitsijoita määräämässä; Kaarle XII oli pakottanut Puolalaiset valitsemaan Stanislaus Leczinskin, Venäjän sotajoukkojen pakottamana August III:s oli valittu, ja hänen kuoltuaan v. 1764 Katariina II esitti kuninkaaksi entisen suosikkinsa, puolalaisen aatelismiehen *Stanislaus Poniatowskin,* joka kauan aikaa oli ollut Puolan lähettiläänä Pietarissa. Venäläisten pajunettien uhkaamina valtiopäivät hänet valitsivatkin, vaikka suuri joukko häntä vastusti. Tästä lähin Venäjän hallitus oikeastaan johtaa Puolan asioita,



Puolan asema 1772. (J. E. Nilsonin tokemä vaskipiirros.)

sillä keisarinnan lähettiläs *Repnin* esiintyy Varsovassa ylimpänä käskijänä. Siten Puola jo oli menettänyt itsenäisyytensä. Perinpohjaiset muutokset hallitusmuodossa olisivat vielä saattaneet valtion pelastaa, mutta Venäjä ja Preussi olivat sopineet keskenään, että he niitä estäisivät. Uskonvapauden asianajajana sitä vastoin Katariina rupesi vaatimaan dissidenteille oikeuksia, jota valistunut mielipide Europassa ilolla tervehti. Valtiopäivät olivatkin pakotetut hyväksymään keisarinnan vaatimukset, mutta piispat vastustivat, jonka vuoksi kaksi vangittiin ja vietiin Siperiaan. Katolilaiset liittyivät nyt konfederatsiooniin Barin kaupungissa

v. 1768 ja ryhtyivät asevoimalla vastustamaan Venäjän pyyteitä. Sisällinen sota alkoi. Silloin saapuu Itävallan joukkoja Galitsiaan, Preussiläisiä läntisiin maakuntiin, ja Venäläisiä on kaikkialla.

Ranskan hallitus asettuu nyt Puolan asiaa ajamaan, sillä se tahtoo pelastaa maan, ja sen salaisena asiamiehenä toimii vallankumouksen ajalla kuulun maineen saavuttanut kenraali Dumouriez; Ranskan kehotuksesta Turkin sulttaanikin julistaa Venäjälle sodan, koska eräs venäläinen kasakkajoukko oli Puolalaisia hätyyttäessään tullut Turkin alueelle ja siten loukannut puolueettomuutta. Mutta apua ei tuosta välityksestä ole. Venäjän sotavoimat saavuttavat sekä maalla että merellä suuria voittoja Turkkilaisista, ja peljättiin jo, että koko Turkki joutuisi sen valtaan. Saksan keisari, Maria Teresian poika ja hallitsijakumppani, Jooseppi II uhkaakin jo ryhtyä sotaan Venäjätä vastaan, mutta sitä estääkseen Fredrik II tahtoi kääntää Venäjän keisarinnan huomion Puolan asioihin, kehottaen häntä hankkimaan Puolasta korvausta Turkkilaisista saamiensa voittojen johdosta; Itävaltakin tulisi samassa saamaan osansa, eikä Preussikään voisi ilman jäädä. Katariina kyllä ensin vastusti tätä ehdotusta, sillä hän tahtoi pitää koko Puolan omanaan, mutta kun Itävallan joukkoja hyökkäsi Galitsiaan, suostui hän siihen. Puolalaiset ovat voimattomia estämään sitä jakoa, minkä Itävallan hallitsija Maria Teresia, Venäjän keisarinna Katariina II sekä Preussin kuningas Fredrik II panivat toimeen v. 1772; jakajat selittivät tahtovansa estää verenvuodatusta Puolassa ja haluavansa rauhan palauttamista, jonka vuoksi he olivat päättäneet ottaa itselleen muutamia Puolan maakuntia, jotka »vanhojen ja laillisten oikeuksien mukaan» heille muka kuuluivatkin. Puolan valtiopäivät olivat pakotetut hyväksymään heidän vaatimuksensa, ja siten Venäjä otti Wiena-joen itäpuolella olevat liettualaiset maakunnat, Preussi taas Länsi-Preussin paitsi Danzigin ja Thornin kaupunkeja ja Itävalta osan Galitsiaa.

Kahta vuotta myöhemmin 1774 tehtiin Turkin kanssa rauha, jossa Venäjä sai useita linnoituksia, muun muassa Asowan ja Taganrogin, jotka Pietari suuri jo jonkun aikaa oli omistanut. Katariina pakotti myöskin Turkin tunnustamaan Krimin khaanikunnan itsenäiseksi. Mutta tuo itsenäisyys oli hyvin petollinen, sillä Venäjän hallitus tahtoi sen varjossa itselleen ottaa nuo Mustanmeren rantamaat. Sinne lähetettiin asiamiehiä tuota asiaa ajamaan, lahjoja jaeltiin, uhkauksia ja väkivaltaakin käytettiin, ja vihdoin khaani saatiin luopumaan hallituksesta, ja korvaukseksi Venäjän hallitus antoi hänelle vuotuisen eläkkeen.

Vielä toinenkin sota syttyi Turkin kanssa v. 1787, sillä Katariina ja Itävallan hallitsija, keisari Jooseppi II, olivat v. 1786 sopineet tämän valtakunnan jakamisesta. Mutta Turkki jäi sittenkin olemaan, koska Preussi, Englanti ja Hollanti liittyivät sitä puolustamaan ja Itävaltakin luopui sodasta, jonka vuoksi Venäjä v. 1792 teki rauhan, jossa Dniestr-virta tuli rajaksi. — Sotaväkeä hukkui äärettömästi näissä sodissa, sillä tappeluissa ja rynnäköissä venäläiset kenraalit säästivät väkeänsä vähemmin kuin muut; huono hoito, puutteelliset ruokavarastot sekä taudit tappoivat sen lisäksi äärettömästi. Potemkin, jolla oli ylipäällikkyys toisessa Turkin sodassa, oli varsinkin hurja hävittämään väkeä. Verisin tapah-



Potemkin. (Tardieun tekemä vaskipiirros.)

tuma oli Otshakowin lujan linnoituksen valloittaminen v. 1788. Useita kuukausia olivat Venäläiset sitä piirittäneet, ruokavarat ja polttopuut olivat loppuneet, jonka vuoksi epätoivoon joutuneet sotamiehet pyysivät päästä hyökkäämään. Potemkin suostui siihen, ja tuossa uhkarohkeassa yrityksessä vallihaudat täyttyivät ruumiilla ja verellä; kun kaupunki sitte vihdoin oli valloitettu, surmasi hurjistunut sotajoukko tuhansia sen asukkaita. Potemkin, joka rynnäkön kestäessä oli pyssynkantaman päässä maahan polvistuneena rukoillut, sai Pietariin tullessaan kalliin miekan, timanteilla koristetun Yrjönristin sekä 6 miljoonaa ruplaa.

Sillä aikaa kun Venäjän huomio oli kiintynyt Turkin valloitukseen, olivat Puolalaiset tehneet yrityksen valtionsa tilan parantamiseksi, sillä v. 1772 tapahtuneen jaon johdosta he huomasivat itsekin mikä naapurien

tarkoitus oli. V. 1791 valtiopäivillä laati näet patriootteín, s. o. isänmaan ystävien, puolue uuden perustuslain, jossa kuninkuus säädettiin perinnölliseksi, liberum-veto poistettiin, ja valta jaettiin tasan kuninkaan ja valtiopäivien välillä, jossa lisäksi porvareillekin myönnettiin valtiolliset oikeudet. Mutta yksimielisesti eivät Puolalaiset näitä välttämättömiä parannuksia hyväksyneet; isänmaan pelastaminenkin muuttui heillä puolueasiaksi. Kun vastapuolueen jäsenistä monet olivat pääsiäislomalle lähteneet, toivat patriootit ehdotuksensa esille; kuningaskin sen hyväksyi ja valtiopäivät antoivat siihen suostumuksensa. Yleinen innostus vallitsi Warsovassa, ja juhlia pidettiin, sillä nyt oli Puola muka pelastettu.



Taddeus Kosciusko. (Anton Oleszynskin tekemä vaskipiirros.)

Maassa ilmestyi kuitenkin suuri joukko aatelismiehiä, jotka katsoivat tällaisen hallitusmuodon tekevän lopun »Puolan vapaudesta», ja he kääntyivät vielä Venäjän keisarinnan puoleen apua pyytämään. Mielellään Katariina sen antoi, ja lähettipä Preussin kuningas Fredrik Vilhelm II:kin joukkoja Puolan alueelle, vaikka sama kuningas oli vähää ennen tehnyt liiton Puolan kanssa ja luvannut kannattaa näitä toimeenpantuja muutoksia. Mutta korvaukseksi antamastaan avusta he taas ottivat kumpikin suuria aloja; Puola oli supistettava, sanoivat he, koska vaarallinen jakobiinien oppi muka oli päässyt sinne leviämään. Toinen jakoehdotus tehtiin (v. 1793), jonka mukaan Venäjä otti puolet Liettuasta sekä Podolian, Minskin y. m.; Preussi taas Danzigin ja Thornin kaupungit, Suur-Puolan

sekä maa-alan lähelle Warsovan portteja asti. Ehdotuksen tuli saada Puolan valtiopäivien hyväksyminen, jotka kokoontuivat Grodnoon. Osasto venäläisiä sotamiehiä piiritti kokoushuonetta, jossa edusmiehet istuivat koko päivän ja yön paikaltaan liikahtamatta ja sanaakaan sanomatta. K:lo 3 aikaan aamulla puheenjohtaja kysyi, suostuiko kokous siihen, että sen valtuutetut saisivat päättää sopimuksesta; mutta ei siihenkään vielä kukaan vastannut. Vihdoin joku lausui, että »vaitiolo on samaa kuin hyväksyminen», minkä jälkeen kaikki itkien lähtivät pois. Tämä oli kuuluisa »mykkä istunto» syyskuun 23 p. 1793. 4553 neliöpenikulmaa maata ja noin 3 miljoonaa asukasta riistettiin sen johdosta Puolalta.

Mutta vielä Puolalaiset koettivat puolustaa isänmaatansa, jonka pelastajaksi jalo ja innokas *Taddeus Kosciusko* rupesi; se kuitenkin vaan kiiruhti Puolan loppua. Hän sai kokoon noin 4000 miestä, mutta hänellä ei ollut tykkejä eikä kaikilla sotamiehillä edes miekkaakaan. Puolalaiset saivat kuitenkin jonkun voiton, kunnes hurja *Suvorow* saapui. Kosciusko voitettiin nyt; hän joutui vangiksi ja vietiin Venäjälle; Suvorow otti pääkaupungin haltuunsa, ja nyt jaettiin Puola kolmannen kerran lopullisesti v. 1795. Venäjä otti suurimman osan, nimittäin lopun Liettuasta sekä Kuurinmaan (noin 2000 neliöpenikulman alan ja 1 ½ miljoonaa asukkaita), Preussi sai Warsovan sekä maa-alan Niemen-virran keskijuoksun kohdalle asti (1000 neliöpenikulmaa ja 900,000 asukasta), Itävalta sai vanhan pääkaupungin Krakowan sekä lopun Galitsiasta (830 neliöpenikulmaa sekä toista miljoonaa ihmistä). Stanislaus Poniatowski pakotettiin luopumaan kruunustaan, jonka korvaukseksi hän sai Venäjän keisarinnalta eläkkeen, sekä muutti Pietariin asumaan. Nuot kolme valtaa lähettivät kolme kuukautta jaon jälkeen julistuksen, jossa he sanovat rauhanrakkaudesta sekä alamaistensa etua silmälläpitäen päättäneensä jakaa Puolan.

Puolan hävittäminen oli viimeinen ja väkivaltaisin teko, joka johtui 18:nnen vuosisadan valtioitsekkäisyydestä. Sama ruhtinasten vallanhimo, joka oli synnyttänyt monet perintösodat, sama sydämmetön valtioviisaus, joka oli jaellut maita ja sirottanut saman kansan jäseniä milloin yhden milloin toisen valtikan alle, vei lopulta siihen, että suuri valtio pyyhkäistiin pois. Tuo mielivaltainen menettely oli niin juurtunut yleiseen katsantotapaan, ettei Puolan pirstomista varsin merkillisenä pidettykään, se ei herättänyt sääliä, eikä kukaan täydellä todella sitä tahtonut estää. Maria Teresialla yksin oli jonkinlaisia omantunnon-vaivoja, ja näyttääpä tämä maiden anastaminen tuottaneen tuskaakin hänen tunteelliselle ja hurskaalle mielelleen. »Hän itki ja otti», sanoi Fredrik II ivallisesti

Itävallan hallitsijattaresta. Mutta hänkin arveli kohtuuttomuuden käyvän lievemmäksi ja syyllisyyden vähemmäksi, kun ottaminen tapahtui suuressa mitassa. Puolan vanhentunut valtiolaitos sekä kansan keskinäinen eripuraisuus teki tuon anastamisen verraten helpoksi.

XXIV.

Vapauden aika Ruotsissa ja Suomessa. Kustaa III.

Itsevaltius poistetaan. — Uusi hallitusmuoto. — Arvid Hornin toiminta. — Hatut ja myssyt. — Sotaa Venäjää vastaan valmistellaan. — Suomen huono tila. — Lappeenrannan tappelu. — Suomi joutuu Venäläisten valtaan. — Ruotsin heikkous. — Venäjän lähettilään kopeus. — Myssyt pääsevät hallitukseen. — Ruotsin loppua valmistellaan. — Kustaa III:nnen vallankumous. — V. 1772 hallitusmuoto. — Parannuksia pannaan toimeen. — Kustaa III:nnen hovielämä. — Tyytymättömyyttä syntyy. — Suomen eroa Ruotsista valmistellaan. — Itsenäisyyspuolue. — Venäjän sota alkaa. — Anjalan liitto. — Sodan loppu. — Kustaa III:nnen murha.

Kaarle XII:nnen hyödyttömissä sodissa oli Ruotsi menettänyt mahtavan valtiollisen asemansa; suurimman osan sen voittomaista oli Venäjä riistänyt, vieläpä pienen osan Suomestakin, joka siten tuli jaetuksi kahden naapurin kesken, eikä meidän maamme itäpuolella ollut enää rajamaata, joka olisi ollut sen suojana, vaan Suomi joutui taas, niinkuin ennen Stolbovan rauhaa, heti sodan syttyessä taistelutantereeksi. Yksinvalta oli Ruotsin arvon ja voiman alentumiseen niin äkkiä johtanut, jonka vuoksi se Kaarle XII:nnen kuoltua poistettiin. Mutta nyt mentiin taas liiallisuuteen, sillä kuninkaanvaltaa supistettiin ylenmäärin ja hallituksen johto jätettiin kokonaan säädyille, joten Ruotsin hallitus tositeossa oli vieläkin yksinvaltainen; mutta nyt tuo rajaton valta oli säätyjen käsissä tai oikeastaan säätykokouksessa vallalla olevan puolueen. — Kun Kaarle XII:nnen nuorempi sisar *Ulriika Eleonora* valittiin hallitsijaksi v. 1719, luopui hän näet ylimmästä vallasta eli suvereenisuudesta, jonka nyt sanottiin kuuluvan kansalle; mutta kansa käytti edustajiensa kautta tätä valtaansa. V. 1720, kun Ulriika Eleonora jätti hallituksen puolisolleen Hessenin prinssille *Fredrikille,* supistettiin kuninkaanvaltaa vielä uudella hallitusmuodolla, joka jätettiin hänen hyväksyttäväkseen. Ruotsi oli nyt

oikeastaan tasavalta, niinkuin Puolakin, sillä koko valta oli valtiopäivillä, jotka kokoontuivat määräaikaisesti joka kolmas vuosi; ne päättivät laeista, veroista ja sodasta; mutta vähäpätöisemmätkin asiat ne ratkaistavikseen ottivat. Aatelisto oli vaikuttavin säädyistä ja talonpoikaissääty vähäpätöisin; niinpä tärkeimpiin valiokuntiin valittiin enemmän aatelissäädyn jäseniä, kuin muiden säätyjen, mutta talonpoikia ei otettu niihin ollenkaan. Valtaneuvoston tuli säädyille tehdä tiliä toimistaan, sillä tätä korkeinta



Fredrik I. (Vaskipiirros.)

virkakuntaa aljettiin pitää jonakin säätyjen valtuuskuntana. Kuningas taas oli neuvoskunnan puheenjohtaja, jonka kokouksissa hänellä oli kaksi ääntä päätöksiä tehtäissä. Suuri merkitys tällä hallitusmuodolla oli siinä kohden, että se paljon kehitti valtiopäiväin toimintaa ja järjestystä, varsinkin valiokuntajärjestelmää, joka tuli yhä yleisemmäksi. Mutta niinkuin tasavaltainen hallitus ainakin, niin tämäkin oli heikko ja löyhä; Ruotsi joutui puolueriitojen valtaan ja vieraat vallat pääsivät sekaantumaan sen asioihin. Suomen eduille tämä hallitusmuoto ei ollut edullinen, sillä maamme valtiopäiville lähettämien edustajien lukumäärä oli mitättö-

män pieni, eivätkä he sen vuoksi voineet saada ääntänsä kuulumaan oman maansa asioita ajaissaan. Suomi jäikin vähitellen jotenkin syrjään hallituksen huolenpidosta.

Alkupuoli tätä n. k. vapauden aikaa oli kuitenkin verraten onnellinen Ruotsille, sillä silloin taitava valtiomies, suomalainen vapaaherra *Arvid Horn,* kanslianpresidenttinä johti hallitusta. Hän tahtoi pysyttää valtakunnassa rauhaa, kuitenkaan päästämättä Ruotsin arvoa alentumaan, niin että se joutuisi toisten käskettäväksi; mutta varallisuuteen oli hänen mielestään maa etupäässä kohotettava. Entinen merkantiilinen katsantokanta (ks. luk. XVII) oli kansallistaloudessa Europassa vieläkin yleinen,



Arvid Horn. (Vaskipiirros.)

ja sen mukaan Ruotsinkin hallitus toimi. Rahaa oli saatava valtakuntaan, sitä koko järjestelmä tarkoitti, ja sen vuoksi kaupan kautta tuli saada ulkomailta enemmän varoja kuin sinne vietiin; siitä taas johtui, että suojelustulleilla tahdottiin estää ulkomaiden tavaroita tulemasta maahan. Hallitus piti, niinkuin jo ennen olemme nähneet (luk. XX), tarkasti huolta siitä, että kauppa kulki sen säätämässä järjestyksessä; teollisuutta edistämällä oli maa saatava riippumattomaksi muiden maiden teollisuudentuotteista, jonka vuoksi nyt aljettiin suosia kaikellaisia tehdasyrityksiä; villa-, puuvilla- ja silkkikankaiden valmistamista varten perustettiin tehtaita moneen paikkaan, samoin sokuritehtaita, rautatehtaita j. n. e. Hallitus antoi runsaasti apurahoja niitä varten, vaikka Suomen osaksi ei näistä paljon riittänyt. Ulkomaisia kasvejakin koetettiin saada viihty-

mään, niinkuin tupakkaa ja värikasveja; potaattiakin ruvettiin näihin aikoihin viljelemään; Suomeen mainitaan sen tulleen Pommerin sodasta (1756—1762) palaavien sotamiesten laukuissa. Nauriin viljeleminen, joka tähän asti oli ollut tärkein juurikasvi, jäi nyt syrjään.

Tämän ajan rauhantöistä on tärkein 1734 vuoden valtiopäivillä hyväksytty Ruotsin valtakunnan laki, joka vieläkin on suurimmaksi osaksi meillä käytännössä; v. 1759 sen käänsi suomeksikin lääninsihteeri Samuli Forseen. Suomen kielen oikeuksista ei hallitus muuten paljon huolehtinut; ruotsin kieli oli päässytkin entistä suurempaan valtaan Suomessa ison vihan jälkeen, sillä suuri osa virkamiehistä oli ollut pitkän vainon ajan Ruotsin puolella ja siellä vieraantunut omasta kansallisuudestaan ja kielestään.

Pian alkoi kuitenkin kuulua tyytymättömyyttä tähän rauhalliseen toimintaan ja ruvettiin moittimaan Hornia sekä hänen johtamaansa suuntaa. Kansaa aljettiin kiihottaa; pidettiin kokouksia, joissa puhujat häpäisivät hallitusta, klubeja perustettiin, häväistys- ja ivarunoja levitettiin pitkin maata, vieläpä saarnastuoleistakin kuultiin puhetta samaan suuntaan. Horn ja hänen ystävänsä olivat muka unohtaneet Ruotsin kunnian, he olivat velttoja ja uneliaita, jonka vuoksi heitä sanottiin yömyssyiksi, josta puoluenimi *myssyt* johtuu; itseänsä nuo vastustajat kutsuivat *hatuiksi,* koska he muka tämä vapauden merkki päässä olivat valmiit astumaan vihollista vastaan. Hatut siis uneksivat Ruotsin entistä suuruutta, jonka he luulivat voivansa vielä sille hankkia; mutta he eivät ottaneet huomioon Ruotsin heikontunutta asemaa ja Venäjän yhä paisunutta voimaa. Tämä valtakunta oli näet masennettava, ja ennen menetetyt maat siltä takaisin otettavat. V. 1738 hatut pääsivät vaaleissa voitolle, jonka vuoksi Horn erosi kanslianpresidentin toimesta ja vastapuolueen johtaja *Kaarle Gyllenborg* tuli sijaan. Kuutta valtaneuvoston jäsentä vastaan nostettiin kanne; heitä syytettiin kehnosta ulkopolitiikasta ja heidät erotettiin viroistaan.

Heti tuli nyt toinen suunta hallituksessa näkyviin. Aljettiin valmistaa sotaa. Turkkiin, joka silloin oli Venäjän kanssa sodassa, lähetettiin eräs majuri Sinclair sopimuksia tekemään; mutta hän murhattiin ja ryöstettiin matkalla, ja yleensä arveltiin sen tapahtuneen Venäjän hallituksen toimesta, mikä yhä enemmän kiihotti mieliä. Ranskan hallitus, jonka ystävyydessä hatut olivat, yllytti vielä sotaista mielialaa. Suomeen ruvettiin jo v. 1739 sotaväkeä kuljettamaan.

Suomen aatelismiehistä useimmat liittyivät hattuihin, mutta muiden säätyjen edustajat kuuluivat melkein kaikki myssypuolueeseen ja vastus-

tivat sotaa, koska he tahtoivat säästää isänmaatansa joutumasta taas vihollisten raadeltavaksi, varsinkin kun edellisen ison vihan tuottamat vauriot eivät vielä olleet joutuneet parantumaan. Noin 275,000:teen oli Suomen väkiluku vähentynyt edellisen vainon kautta, eikä maata oltu vielä voitu saada entiseen viljelykseen, vaikka hallitus oli lievitykseksi antanut useampina vuosina vapauden verojen suorittamisesta; monta katovuotta oli tällä välin ollut, ja kaupungit, joista muutamat olivat mel-



Charles Emil Lewenhaupt. (Vaskipiirroksen mukaan.)

kein autioina ja hävitettyinä, eivät olleet päässeet vaurastumaan. Tapulikaupungit olivat meidän maassamme niin varattomia, etteivät nekään saattaneet omilla laivoillaan tuottaa tavaroita ulkomailta, jonka johdosta tavarain hinta, esim. suolan, suuresti kohosi. Luonnollista oli, että näin ollen yleinen mielipide Suomessa oli sotaa vastaan, eikä täällä enää luotettu Ruotsin hallituksen voimaan, niinkuin edellisessä sodassa Kaarle XII:teen.

Eikä tuo hallitus luottamusta ansainnutkaan, sillä kevytmielisesti, tarpeellisista varustuksista ja valmistuksista huolta pitämättä, se v. 1741 julisti sodan. »Veriset päät ja koko Suomen hukka yhtenä kesänä», sitä

ennustivat monet sodan seuraukseksi jo ennen sen alkua, ja kurjin ja häpeällisin sota, mikä koko Ruotsin ja Suomen historiassa tavataan, siitä koituikin.

Venäjän joukot hyökkäävät Elokuussa v. 1741 kahden ulkomaalaisen päällikön de Lacyn ja Keithin johdossa rajan yli ahdistamaan Lappeenrantaa, joka silloin oli varustettu paikka. Siinä syntyy tappelu, joka ei ennusta hyvää Ruotsalaisille. Alussa Ruotsin joukot kyllä ovat voitolla, mutta kun vasen siipi joutuu epäjärjestykseen, syntyy yleinen hämminki, ja kauhun valtaamana Savon ja Karjalan rakuunat lähtevät pakenemaan, ja Hämeen pataljoona seuraa heidän esimerkkiään. Venäläiset pääsevät voitolle ja itse ylipäällikkö Wrangel joutuu taistelun tuoksinassa vangiksi. Venäjän joukot vetäytyivät kuitenkin tappelun jälkeen rajan yli takaisin. Koetettiin kyllä Ruotsissa lohdutella sillä, että Venäjän joukot olivat ylivoimaiset, että kunnia oli pelastettu ja että tuo kärsitty tappio saataisiin voitoilla korvatuksi. Mutta pettymys se sittekin oli. *Lewenhaupt,* joka oli ylipäälliköksi määrätty, saapuu Suomeen vasta Lappeenrannan tappelun jälkeen ja viepi pääarmeijan, joka oli ollut Haminan seuduilla, Pietaria kohden. Hän tahtoi näet täällä saada aikaan vallankumouksen ja auttaa valtaistuimelle Elisabetin, joka sitten muka suostuisi antamaan Ruotsin maita takaisin. Hänen marssinsa saapikin Pietarissa aikaan hämminkiä, jota hyväkseen käyttäen Elisabet riistää vallan itselleen (ks. edell. luk.). Mutta maita hän ei anna Ruotsille takaisin, koettaa vaan epämääräisillä lupauksilla pidättää Lewenhauptia kauemmaksi kulkemasta. Ja tämä suostuukin välirauhaan.

Mutta kun Elisabetin asema on vakaantunut, alkaa hän keväällä v. 1742 uudelleen sodan, ja Lewenhaupt, joka on taitamaton johtamaan, niinkuin Lybecker edellisessä sodassa, antaa käskyn toisensa perästä peräytymään, kunnes hän vihdoin kutsuttiin Tukholmaan. Puute on Ruotsin armeijassa suuri, kaikki kuri on poissa, upseerit eivät pidä lukua velvollisuutensa täyttämisestä, vaan lähtevät joukottain Tukholmaan valtiopäiville; sotamiehet alkavat seurata heidän esimerkkiään, ja joka yö pakenee heitä sadoittain armeijasta. Helsingin kampilla peräytyminen vihdoin päättyi siten, että koko armeija, noin 11,000 miestä, antautui Venäläisille Elokuun 24 p. 1742.

Koko Suomi joutui tämän kautta Venäjän valtaan. Maamme historiassa on tämä venäläisvalta tunnettu »pikku vihan» nimellä, sillä se on ikäänkuin vastine edelliselle vainon ajalle. Kova oli tämäkin, mutta se kesti vaan yhden vuoden, eivätkä Venäläiset osottaneet siinä määrässä tylyyttä, raakuutta ja julmuutta, kuin edellisellä kerralla.



Kuningatar Loviisa Ulriika, Kuuttarena. (Vaskipiirros.)

V. 1743 tehtiin Turussa rauha; jossa Venäjän keisarinna suostui antamaan takaisin suurimman osan Suomea, pitäen kuitenkin siitä maan Kymi-jokeen asti. Mutta tämän sodan siveellinen tappio oli suurempi kuin aineellinen; se paljasti näet Ruotsin valtiollisen heikkouden, saattoi häpeätä sen sotajoukoille ja heikonsi yhä enemmän Suomen kansallista asemaa. Ruotsin voimattomuus oli niin suuri, että sen täytyi sodan

jälkeen pyytää venäläisiä joukkoja itse Ruotsiin, kun Tanska uhkasi sitä sodalla. 12,000 venäläistä sotamiestä oli sen vuoksi talven 1743—44 Ruotsissa majoitettuna.

Hattuhallitus, joka sodan oli ajattelemattomasti alkanut, tahtoi pelastaa itsensä kaikesta edesvastuusta, lykäten syyn kokonaan ylipäälliköiden niskoille, jotka eivät muka johdossaan olleet tarmokkaasti ja taitavasti toimineet, ja heidän toimiaan tutkimaan asetettu ylimääräinen tuomioistuin tuomitsikin Lewenhauptin ja Buddenbrockin kuolemaan. Hatut olivat kuitenkin menettämäisillään valtansa, mutta Venäjän hallituksen liiaksi paisunut vaativaisuus ja ylpeys tuli heille avuksi.

Ruotsin valtiopäivät olivat jo ennen Turun rauhaa valinneet kruununperilliseksi Venäjän keisarinnan ehdokkaan, hänen sukulaisensa *Adolf Fredrikin,* joka oli Holstein-Gottorpin sukua, toivoen siten saavansa edullisemman rauhan. Elisabet tahtoi hänen kauttaan saada vaikutusvaltaa Ruotsin hallitukseen; mutta hänen lähettämänsä lähettiläs von Korff esiintyikin niin ylpeästi ja mahtavasti, että herätti yleistä harmia; kruununprinssille hän jätti Elisabetin nimessä kyhätyn kirjoituksen, jossa huomautetaan hänen kiitollisuudenvelastaan Venäjän keisarinnalle sekä uhkaavasti varotetaan häntä sellaisten neuvoja noudattamasta, jotka estävät hyvien suhteitten aikaansaamista molempien valtioiden kesken. V. 1746 alkaneilla valtiopäivillä Venäjän lähettiläs käytti vielä noin 850,000 taaleria äänten ostamiseen. Tavaksi oli näet tullut, että vierailla valloilla oli valtiopäivämiesten joukossa asiamiehiä, jotka ostelivat ääniä, ja tätä äänten myymistä aljettiin pitää tulona, varsinkin nuorten aatelismiesten keskuudessa, jotka valtiopäiville kilvan pyrkivät. Ranskan lähettilään kautta jaettiin hattupuolueen hyväksi vv. 1746—1747 valtiopäivillä 1 milj. vask. taal. (noin ½ milj. Suomen markkaa). Siveellinen turmelus oli Ruotsissa tämän kautta tavattomasti lisääntynyt ja isänmaallinen henki näytti melkein kadonneen.

Mutta, niinkuin sanottu, hatut pääsivät voitolle kaikista vastapuolueen ponnistuksista ja Venäjän rahojen jakamisesta huolimatta; tärkeänä syynä siihen oli kruununprinssin liittyminen heihin, vaikka tuo hyvä väli loppui heti sen jälkeen kuin hän oli kuninkaaksi tullut (1751), koska hatut tahtoivat supistaa kuninkaanvaltaa vielä entistä mitättömämmäksi.

Hatut hallitsivat v:teen 1765, mutta toinen hyödytön sota, jonka he olivat alkaneet Fredrik II:sta vastaan (ks. luk. XXII), tuotti mainittuna vuonna lopun heidän vallalleen. Rauhan aikanakin he olivat kuluttaneet runsaasti valtakunnan varoja auttamalla teollisuusyrityksiä, jakaen

niitä etupäässä omille puoluelaisillensa; mutta sota vasta saattoi raha-asiat sille kannalle, ettei hallitus enää voinut niitä järjestää. Oli näet laskettu liikkeeseen tavattoman paljon paperirahaa, jota ei voitu lunastaa. Mutta myssyt, jotka nyt pääsivät valtaan, eivät myöskään osottaneet voivansa pulasta auttaa; he puolestaan olivat liian säästäviä; he lakkauttivat apurahat, mikä saattoi tehtaita häviämään, eivätkä antaneet pankista uusia lainoja, vaan alkoivat vanhoja saataviakin periä, saadakseen vähenemään paperirahan, joka vähitellen oli lunastettava.. Mutta seurauksena tästä »kuristussysteemistä» oli se, että raha hävisi liikkeestä, mikä taas lamautti kaupan ja teollisuuden. Tyytymättömyyttä ja nurjaa mieltä syntyy sen vuoksi myssyhallitustakin vastaan, ja kun kuningas saa neuvoskunnan pakotetuksi kutsumaan säädyt kokoon v. 1769, ovat hatut taasen enemmistönä. Mutta se mielipide rupesi jo maassa vakaantumaan, että oli samantekevä, kumpiko puolue oli vallassa, vika oli itse hallitusmuodossa.

Ruotsin vapauden ajan hallitus oli yhtä höllä ja hajanainen kuin Puolan; samallainen itsekkäisyys ja siveellinen turmelus oli sielläkin päässyt vallitsemaan, ja sama kohtalo sitä myöskin uhkasi. V. 1764, jolloin Katariina II ja Fredrik II sopivat Puolan asioista, tekivät he myöskin sopimuksen siitä, että Ruotsin silloinen valtiomuoto oli säilytettävä, ja v. 1769 he suostuivat marssittamaan sotaväkeänsä Ruotsin maihin, jos valtiomuotoa muutettaisiin; vieläpä sen jakamisestakin keskusteltiin. Tanska yhtyi samaan liittoon. Ruotsin loppu näytti täten olevan tulossa.

Ainoastaan laajempi kuninkaanvalta saattoi sen pelastaa. Jo Adolf Fredrik, tai oikeammin hänen puolisonsa Loviisa Ulriika, oli yrittänyt saada säätyjen ja neuvoskunnan valtaa supistetuksi, kuitenkaan onnistumatta. Mutta heidän poikansa *Kustaa III,* joka v. 1771 tuli hallitukseen, sai tuon höllän hallitusmuodon jotenkin helposti kumotuksi, jonka kautta »vapauden aika» loppui. Hän oli nuori, kaunis, miellyttävä ja kaunopuhelias mies sekä pitkästä ajasta kotimainen hallitsija, jonka vuoksi hän oli omansa ryhtymään tuohon arkaluontoiseen ja vaaralliseen tehtävään. Turhamaisuus sekä kunnian-, maineen- ja loistonhalu oli tässä ruhtinaassa useinkin huomattavissa, mutta hänessä oli myöskin vakavuutta, tositointa ja isänmaanrakkautta. Ja isänmaansa pelastaminen oli hänen ensi ajatuksensa. Hänen enonsa Fredrik II, joka epäili sisarenpoikansa aikeita, varoitteli kyllä häntä ryhtymästä hallitusmuodon muutoksiin; mutta Ranskan hallitus taas oli luvannut hänelle apua tähän tarkoitukseen, sillä Ranska tahtoi estää Ruotsia joutumasta häviön omaksi; se oli oleva vastapainona Venäjälle, joka tunkeutui yhä lännemmäksi.

Ranskan valtiomiehet olivat ennen suosineet Venäjätä kohtaan vihamielistä hattupuoluetta, mutta hekin olivat tulleet huomaamaan, että Ruotsi oli perikatoon joutuva, jos puoluehallitus siellä kauemmin jatkuisi.

Kun Kustaa III v. 1772 oli palannut kotimaahansa Pariisista, jossa hän isänsä kuollessa oli, vannoo hän noudattavansa 1720 valtiomuotoa, ja kruunaus toimitetaan. Hän kehottaa paraillaan koossa olevia säätyjä, joissa puoluevimma on entisellään, yksimielisyyteen sekä heittämään vainon ja kiistan. Tämä ei kuitenkaan tauonnut. Kuningas rupeaa nyt valmistautumaan tekemään säätyhallituksesta loppua, johon useat henkilöt häntä kehottavat. Suunnitelma valmistetaan, jonka mukaan översti *Jaakko Maunu Sprengtportenin* piti lähteä Suomeen ja tuoda sieltä Tukholmaan sotaväkeä, ja jahtimestari Toll suostui lähtemään Etelä-Ruotsiin, niinikään joukkoja hankkimaan. Mutta yrityksestä saatiin vihiä, ja kuningas joutui vaaraan, säädyt kun tuumivat ottaa hänet huostaansa. Nyt Kustaa III rohkeasti ryhtyi asiaan käsiksi. Hän kokoo Elokuun 19 p:nä joukon upseereja päävahtiin linnan pihalle, ja portit suljetaan; hän kääntyy nyt heidän puoleensa ja esittää loistavassa puheessa isänmaan vaaranalaisen tilan. »Tahdotteko», sanoi hän lopuksi, »seurata minua, niinkuin teidän esi-isänne seurasivat Kustaa Waasaa ja Kustaa Adolfia, niin minä panen henkeni teidän ja isänmaan pelastukseksi alttiiksi». Upseerit hyväksyivät kuninkaan esityksen, sotamiehet huusivat: »eläköön kuningas», ja kun Kustaa III seurueineen ratsasti kaupunkiin, Tukholman väestö riemuhuudoilla osotti hyväksyvänsä hänen tekonsa. Säätyjenkin täytyi antaa suostumuksensa; ainoastaan joku kiivaampi puoluemies lähti pakoon, ja joitakuita vangittiin.

Elokuun 21 p:nä kuningas kuninkaalliseen pukuunsa puettuna saapui valtaistuinsaliin, jonne kaikki säädyt olivat kutsutut. Siellä hän luki laatimansa uuden hallitusmuodon, jonka säädyt hyväksyivät. Tämä hallitusmuoto, joka siitä pitäen on ollut meidän perustuslakejamme, teki neuvoskunnan merkityksen mitättömäksi sen kautta, että kuningas sai milloin tahtoi tiedustella sen mieltä, ja neuvoskunta oli vastuunalainen yksin kuninkaalle; säätyjen vaikutus taas väheni suuresti sen kautta, että kuningas sai kutsua ne kokoon, milloin häntä halutti.

Noin 10 vuotta Ruotsin ja Suomen kansa olivat hyvissä suhteissa kuninkaan kanssa, ja monta tärkeätä parannusta tuli tällä ajalla Suomenkin osaksi; niinpä asetettiin Waasaan v. 1775 hovioikeus, ja useita kaupunkeja, muun muassa Tampere, perustettiin; Suomi jaettiin 6:teen lääniin (ennen oli ollut 4). Maanviljelyksen edistämistä varten säädettiin isojako, jonka tarkoitus oli jakaa taloille laidun- ja metsämaita, jotka

ennen olivat olleet kyläkunnan yhteisiä; kunkin talon tuli saada manttaalinsa mukaan määrätty ala laidunta ja metsää, mutta jäljelle jääneet takamaat otti kruunu, joka alkoi antaa uutisasukkaille niistä maata vil-



Kustaa III. (Vaskipiirros Karl von Bredan maalauksen mukaan.)

jeltäväksi. Pohjanmaalla, Hämeessä ja Kuopion läänissä syntyi sen kautta paljon uutisasutuksia; yhteensä, sanoo Kustaa v. 1786, oli noin 2000 uutta taloa Suomessa syntynyt. Monessa paikassa isojako kuitenkin herätti tyytymättömyyttä, koska takamaiden anastamisen kautta talonomistajat katsoivat kärsineensä vääryyttä; Savolaiset varsinkin, jotka

olivat laajoissa metsissään tottuneet kaskea hakkaamaan, olivat nurjalla mielellä; he pyysivät muutostakin, mutta kuningas ei suostunut.

Sekavat raha-asiat Kustaa III sai niinikään älykkäällä tavalla järjestetyiksi. Ottamalla ulkomaisen lainan saattoi pankki taas ryhtyä lunastamaan seteleitänsä, mutta ainoastaan puoli niiden nimellisestä arvosta maksettiin. Hopearaha säädettiin nyt valtakunnan päärahaksi, ja entisten taalerien sijaan tuli hopeariksi eli n. s. specieriksi, joka jaettiin 48:aan killinkiin. Rahakanta tuli tämän säädöksen kautta entistä paljon vakavammaksi, mikä suuresti vaikutti kaupan ja teollisuuden elpymiseen.



Vaasan hovioikeuden talo. (Nykyinen Mustasaaren kirkko.)

Mutta ennen pitkää Kustaa III:nnen heikot puolet kuitenkin alkoivat tulla näkyviin, ja ilmaantui tyytymättömyyttä ja vastustushalua, joka vihdoin vei julkiseen kapinaan. Hän rupesi osottamaan yhä enemmän taipumusta itsevaltiuteen eikä ottanut varteen vanhojen neuvonantajiensa huomautuksia, jotka sen vuoksi vieraantuivat hänestä. Hänen turhamaisuutensa ja loistonhalunsa taas kuluttivat liian paljon maan varoja. Hovielämässään kuningas oli ottanut Versailles'in hovin malliksi; samankaltaista ylellisyyttä, loistavia juhlia, näytäntöjä y. m. huvituksia täälläkin suosittiin, ja Ranskan hovin tapoja muutenkin jäljiteltiin, esim. siinä jumaloimisen kaltaisessa kunnioituksessa, jota Kustaa III hovimiehiltään vaati. Hän suosi niinikään nerokkaita kirjailijoita ja taiteilijoita (ks. luk.

XXVII), sillä samoin kuin ennen Ludvig XIV tahtoi Ruotsin kuningaskin saada hovinsa maan henkisen elämän keskustaksi. Paitsi tähän komeaan hovielämäänsä Kustaa III kulutti runsaasti varoja ulkomaanmatkoihin, joista varsinkin vv. 1783—84 tehty kävi kalliiksi. Tätä katseltiin karsain silmin, etenkin kun ankarat kadot samaan aikaan olivat kohdanneet maata.

Monet hänen hallitustoimistaan herättivät niinikään mielipahaa ja katkeruutta niissä, joiden entisiä etuja ne loukkasivat. Heti vallankumouksen jälkeen kuningas otti talonpojilta heidän vanhan viinanpolttooikeutensa, jonka kautta hän tahtoi estää viljanpuutetta syntymästä. Viinanvalmistaminen määrättiin nyt valtion oikeudeksi, jonka vuoksi aljettiin rakentaa kruununpolttimoita. Siten piti viinan käyttäminen saataman supistetuksi, ja valtiolle oli siitä hyvä tulolähde. Toimenpide oli kyllä hyvää tarkoittava, mutta talonpojat katsoivat vääryyttä kärsineensä ja vaativat tuota menetettyä oikeutta takaisin, ilmaantuipa levottomuuksiakin sen johdosta; ja toisaalta taas viinan nauttiminen lisääntyi lisääntymistään, kapakoita kun laitettiin pitkin maata, varsinkin kirkonkyliin. Porvaristo puolestaan oli tyytymätön sen johdosta, että kuningas oli antanut entistä vapaampia määräyksiä kaupan ja teollisuuden harjoittamiseen; papit moittivat häntä siitä, että kirkkoherranpaikkoja myytiin rahalla, jonka tarpeessa kuningas aina oli; aatelisto ei ollut leppynyt hänelle vallankumouksesta, joka oli riistänyt siltä vallan. Siten alkaa joka kansanluokassa ilmestyä nurjaa mieltä Kustaa III:tta kohtaan. Suomessa oli vielä lisäksi erikoisia harrastuksia, joiden tarkoitus oli erottaa koko maa Ruotsin valtakunnasta.

Suomen asema oli Uudenkaupungin rauhan kautta kokonaan muuttunut, ja tarkkanäköiset miehet jo silloin saattoivat aavistaa, että »pesäero» Suomen ja Ruotsin välillä oli tapahtuva ja että meidän maamme oli joutuva Venäjän yhteyteen. Myssyt, joihin Suomen edustajat enimmäkseen kuuluivat, olivat hyvissä väleissä Venäjän lähettiläiden kanssa, ja salaisesti oli varmaan kysymys tästäkin asiasta. Vuosien 1741—43 sodan aikana Suomen erottamisesta Ruotsin yhteydestä ensi kerran julkisesti mainitaan; Maaliskuun 18 p. mainittuna vuonna Moskovassa päivätyssä manifestissa, jota suomen-, ruotsin- ja saksankielisenä maahan levitettiin, Elisabet keisarinna näet kehottaa Suomalaisia irtaantumaan Ruotsin vallasta; Suomi saisi olla itsenäisenä Venäjän suojassa ja tulisi se muodostamaan rajamaan tämän ja Ruotsin välillä. Syyskuussa Turkuun kokoontuneet edusmiehet pyytävätkin Venäjän keisarinnalta hänen sukulaistaan Holsteinin herttuata suuriruhtinaaksi, samaa miestä, joka v. 1762 tuli Pietari III:nnen nimellä Venäjän keisariksi. Tuumasta ei kuitenkaan puhuttu mitään sen jälkeen kuin Suomi oli joutunut Venäjän valtaan.



Augustin Ehrensvärd. (O. Areniuksen taulu Gripsholmassa.)

Turun rauhan jälkeen hattuhallitus, oivaltaen Suomen tärkeyden, ryhtyy täydellä todella maamme puolustusta ajattelemaan. Vv. 1746—47 valtiopäivillä asetetaan tätä varten erityinen valiokunta, ja v. 1749 kuuluisa *Augustin Ehrensvärd* alkaa rakentaa meren luodoille lujaa *Svean linnaa* (Wiaporia), jonka tuli kallioon hakattuine varustuksineen olla voittamaton Ruotsin turva. Loviisan edustalle rakennettiin niinikään *Svartholman* linnoitus. Hatut osottivat muuten suurta varovaisuutta ja

pelkoakin, sillä he epäilivät Suomalaisia valtiollisista vehkeistä, jonka vuoksi tänne lähetettiin vanha kenraali von Rosen kenraalikuvernöörinä valvontaa pitämään. Luultiinpa sellaisia tavatunkin; niinpä vangittiin Vanajan kirkkoherra Tuomas Pacchalenius, joka kuitenkin huomattiin syyttömäksi.

Kustaa III:nnen aikana muodostuu täällä varsinainen itsenäisyyspuolue, johon kuuluu useita upseereja. Vapauden ajalta peritty vanha tuuma elpyi uudestaan, mutta lisäksi se sai uutta yllykettä niistä vapaista



Yrjö Maunu Sprengtporten.

aatteista, jotka tähän aikaan olivat yleisiä Europassa. (Näistä kerromme tuonnempana.) Niinpä vapaamuurari-seuroissa, joiden tarkoitus oli oikeastaan veljeyden ja ihmisrakkauden harrastaminen, aljettiin Suomessa valtiollisia asioita keskustella. Itsenäisyysmiehistä kuuluisin, rohkein ja vaikuttavin oli *Yrjö Maunu Sprengtporten,* joka oli Suomen taitavimpia ja uutterimpia upseereja ja aluksi Kustaa III:nnen hyvä ystävä; Savon joukosta, jonka päällikkö hän oli, hän muodosti oikein mallijoukon. Mutta hän oli itsekäs, kopea ja kiivas, jotka luonteenominaisuudet paljon vaikuttivat hänen toimintaansa. Matkoilla Länsi-Europassa hän oli tutustunut vapaisiin valtiollisiin aatteisiin, ja nämä vaikuttivat epäilemättä hänen

omiin harrastuksiinsa isänmaansa aseman muuttamiseksi. Maaherra *Juhana de Geer,* majurit *Antti Juhana Jägerhorn* ja *Kaarlo Henrik Klick,* sekä eversti *Juhana Henrik Hästesko* olivat samaan liittoon antautuneet. Kuningas sai vihiä heidän tuumistaan ja luulee huomaavansa niissä Venäjän vehkeitä, jonka maan palvelukseen Sprengtporten v. 1786 oli mennyt.

Kustaa III arveli mainehikkaan sodan tarpeelliseksi hävittämään tätä laajalle levinnyttä ja moniaiheista tyytymättömyyttä ja palauttamaan menettämänsä luottamuksen ja suosion. Ensin hän tahtoi saada Norjan Tanskalta, mutta kun Venäjän keisarinna ei antanut suostumustaan siihen, hän kääntyi Venäjätä vastaan, toivoen sodassa saavansa ennen menetettyjä maita takaisin. V. 1787 oli Turkki alkanut sodan Venäjää vastaan, ja Kustaa III kiirehti käyttämään tätä tilaisuutta.

Perustuslaki kielsi kuningasta säätyjä kuulematta sotaa alkamasta, mutta kun Kustaa III v. 1786 kokoontuneilla valtiopäivillä oli huomannut itsellään olevan paljon vastustajia, ei hän esitellyt asiata säädyille, vaikka se lienee ollut hänen mielessään. Hän ei kuitenkaan tahtonut hyökkäämään ruveta, vaan sanoi sodan syyksi erään vähäpätöisen rajametelin Savossa, Venäläiset kun muka ensin olivat hyökänneet maahan. Pietarin kaupunkia piti hänen sotasuunnitelmansa mukaan samaan aikaan ahdistettaman kahdelta taholta; kuninkaan veli Kaarle herttua lähetettiin laivaston päällikkönä viemään väkeä maalle Kronstadtin eteläpuolelle, ja kuninkaan itsensä taas tuli maajoukon johtajana marssia sitä vastaan Suomen kautta. Sellainen oli suunnitelma, mutta ei onnistunut sitä panna toimeen. Suursaaren luona Kaarle herttua tapasi Venäjän laivaston; ankara taistelu syntyi, mutta se jäi ratkaisematta, eikä Ruotsin laivasto saattanut sen jälkeen kulkea kauemmaksi, vaan vetäytyi Viaporiin. Kustaa III taas vei joukkonsa rajan yli ja alkoi Haminaa piirittää, saamatta sitä kuitenkaan valtaansa.

Armeijassa ilmestyi jo alusta alkaen tyytymättömyyttä ja nurjaa mieltä, ja useat upseerit ottivat eronsakin, koska sota muka oli vasten perustuslakia aljettu. Jäljelle jääneissä upseereissa tuo mieliala vei ilmi kapinaan keskellä sotaa. Väitettiin, että sota oli laiton, jonka vuoksi vaadittiin sen lopettamista. Varsinaisena syynä oli kuitenkin aatelistossa kauan kytenyt viha sekä se löyhyys ja kurinpuute, joka vapauden ajalla oli yleinen. Ruotsin aatelisto tahtoi saada menetetyn valtansa takaisin, mutta Suomen aatelisto käytti tilaisuutta oman mielituumansa, Suomen itsenäisyyden, toteuttamiseksi. Nämät kaksi ainesta tuon kuuluisan *Anjalan liiton* saivat aikaan, mutta tämä harrastusten erilaisuus heikonsi

liittoutuneiden toimintaa, sillä Ruotsalaisille olivat Suomalaisten pyyteet vieraat ja vastenmieliset.

Jo Kymi-joen itäpuolella ollessaan Liikalassa rykmentinpäälliköt kokoontuivat ylipäällikön, vanhan *Kaarle Kustaa Armfeltin,* telttiin ja saivat hänen suostumaan siihen, että majuri J. A. Jägerhorn lähetettäisiin viemään kirjettä keisarinnalle ja pyytämään häneltä rauhaa. Kun kuningas sai tästä tiedon, niin upseerit, peläten joutuvansa teostansa vastuu-



Suursaaren tappelu. (Desprezin taulu.)

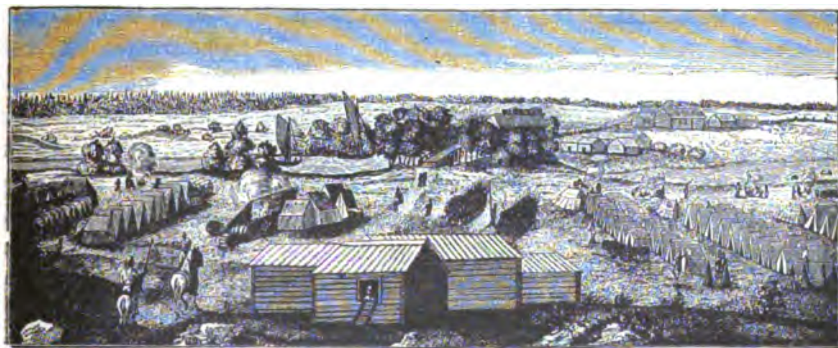
seen, valmistivat Anjalassa varsinaisen liittokirjan, jossa liiton tehneet valallisesti sitoutuivat pakottamaan kuningasta rauhaan; toinen kappale lähetettiin kuninkaalle ja toisen alle kerättiin upseerien allekirjoituksia, yhteensä 113. Sprengtporten oli niinikään ahkerassa toimessa, tullen rajalle, keskustellakseen kapinoitsevien kanssa. Kuninkaan asema oli tukala, sillä upseerit tuumivat jo vangita hänet. Mutta kun Tanska silloin julisti sodan, sai hän tilaisuuden pakolaiselta näyttämättä lähteä Suomesta pois. »Minä olen pelastettu», hän huudahti, siitä sanoman saatuaan. Pian alkoi myöskin liittoutuneiden keskinäinen luottamus ja yhteinen toiminta laimentua. Pietarissa oli etupäässä otettu huomioon Suomen

itsenäisyyspyrintö, jota Ruotsalaiset eivät hyväksyneet; armeijassa oli sellaisiakin, jotka jyrkästi kieltäytyivät liittoon ryhtymästä; yleinen mielipide koko valtakunnassa kääntyi Anjalan miehiä vastaan, tuomiten sotilaita, jotka sodan kestäessä olivat alkaneet vehkeillä vihollisen kanssa. Kuninkaalle sitä vastoin se kääntyi edulliseksi. Hän sai Tanskalaiset karkotetuiksi ja kutsui sitte v. 1789 kokoon valtiopäivät, esitelläkseen niille uuden perustuslain, n. k. *yhdistys- ja vakuutuskirjan,* jonka kautta kuninkaanvalta melkoisesti laajennettiin. Aatelittomat säädyt hyväksyivät sen mielihyvällä, mutta aatelistossa oli vastustus ankara, jonka vuoksi 14 pahinta vastustajaa vangittiin. Aatelisto ei sittenkään antanut suostumustaan siihen, mutta maamarsalkka kirjoitti kuitenkin nimensä sen alle, niinkuin muidenkin säätyjen puhemiehet. Kuningas sai uuden perustuslain mukaan oikeuden alottaa sotia ja tehdä rauhoja; säädyt menettivät vielä esitysoikeutensa, joten kuningas yksin sai esittää lakiehdotuksia valtiopäivien keskusteltaviksi. Neuvoskunnan jäsenten luvun kuningas niinikään sai määrätä ja hän hajoitti sen tämän oikeuden nojassa kokonaan, asettaen sijaan hallituskonseljin sekä korkeimman oikeuden, jonka 12:sta jäsenestä puolet oli aatelismiehiä, toinen puoli aatelittomia. Aatelittomat saivat muitakin oikeuksia, joista tärkeimpiä oli se, että he saivat ostaa rälssitiloja, mutta aatelistolle luvattiin vastedeskin valtakunnan tärkeimmät virat.

Samat valtiosäädyt myönsivät myöskin uusia veroja sodan jatkamiseksi, jota käytiin vielä kahtena vuonna 1789 ja 1790 Savossa, Etelä-Suomessa ja merellä. Savon taisteluista on kuuluisin Porrassalmen tappelu lähellä Mikkelin kaupunkia, jossa Sprengtporten Venäjän puolella taisteli samoja miehiä vastaan, joita hän itse ennen oli harjoitellut, ja tuli haavoitetuksi sekä töintuskin saatiin poisviedyksi taistelutantereelta. Samassa tappelussa Döbeln sai haavan otsaansa, jonka johdosta hänen aina sen jälkeen täytyi pitää silkkivannetta päänsä ympärillä. Paria viikkoa myöhemmin kuningas toisella armeijalla sai voiton Utin kankaalla. V. 1790 suoritettiin tärkeimmät taistelut merellä. Kuningas, joka toivoi voivansa päästä Kronstadtiin asti, purjehti varomattomasti Viipurin lahteen, aikoen ensin ottaa tämän kaupungin haltuunsa. Mutta Venäjän suuri laivasto asettui lahden suulle ja saarsi hänet sinne; päällikkö oli jo niin varma koko Ruotsin armeijan perikadosta, että hän valmisteli laivaa, mihin vangittu kuningas sijoitettaisiin. Kustaa III pelastui kuitenkin tekemällä rohkean hyökkäyksen vihollisen laivaston keskitse, mutta paljon laivoja siinä menetettiin. Vähän myöhemmin Ruotsin laivasto sai voiton Ruotsinsalmessa lähellä Kymi-joen suuta, jonka jälkeen rauha

tehtiin Värälän kylässä v. 1790. Rajat pysytettiin siinä entisellään, eikä Kustaa III saanut maita, niinkuin hän oli toivonut. Mutta hän oli kuitenkin sodan kautta saanut siveellisen voiton, sillä Ruotsalaiset olivat osottaneet vielä voivansa taistella ja voittaa; entisen sodan tahra oli siten puhdistettu.

Anjalan liiton Kustaa III oli saanut tukahutetuksi, mutta aatelin viha ei kuitenkaan ollut sammunut, vaan hän itse joutui lopulta sen uhriksi. — Kuninkaallisessa teaatterissa oli Maaliskuun 16 p. 1792 naamiohuvit, joissa kuningaskin, joka tällaisia huvia rakasti, oli mukana; naamioittuna hän kulki muiden joukkoon. Yht'äkkiä kerääntyy silloin paljon mustilla naamareilla varustettuja miehiä hänen ympärilleen, ja samassa kuului laukaus. »Olen haavoitettu», huusi kuningas, »ottakaa hänet kiinni.» Salaliittolaiset taas tunkeutuivat ovea kohden huutaen: »tuli on irti»; mutta ovet suljettiin, ja kaikkien läsnäolevien nimet merkittiin. Tutkinnossa kävi selville, että eräs entinen kapteeni Anckarström oli häntä ampunut, mutta että liittoutuneita oli useita muitakin. Kahden viikon päästä Kustaa III kuoli (v. 1792). Häntä on varsin eri tavalla arvosteltu, toiset ylen määrin ylistäneet, toiset taas polkeneet pahaa pahemmaksi, mutta hänen suuri ansionsa on ainakin se, että hän vallankumouksellaan pelasti Ruotsin joutumasta saman kohtalon alaiseksi, mikä Puolan osaksi tähän aikaan tuli.



Leiri Suomen sodassa. (Vaskipiirros.)

XXV.

Englanti kohoaa merten herruuteen. Pohjois-Amerikalaisten vapaussota.

Englanti on vapaa maa. — Stuartit yrittävät päästä jälleen hallitukseen. — Hallituksen pääponsi on parlamentissa. — Parlamentti on aristokratinen. — Englannin aristokratian luonne. — Suuret valtiomiehet. — Englannin siirtomaiden alku Pohjois-Amerikassa. — Ranskan siirtomaat Pohjois-Amerikassa. — Englannin ja Ranskan kauppapaikat Aasiassa. — Ranska levittää valtaansa Itä-Intian mantereella. — Englannin Itä-Intian kauppaseura saapi voiton Ranskalaisista. — Lord Cliwe. — Warren Hastings. — Koko Itä-Intian niemimaa joutuu kauppaseuran valtaan. — Englanti anastaa Kanadan. — Amerikan siirtomaiden oikeudet. — Englannin hallituksen ja siirtomaiden asukasten välinen riita. — Sota alkaa. — Amerikalaiset julistavat siirtomaat itsenäisiksi. — Yrjö Washington. — Ranska ja Espanja liittyvät Amerikalaisiin. — Amerikalaisten itsenäisyys tunnustetaan. — Yhdysvaltain hallitus. — James Cookin matkat.

Englannin maantieteellinen asema johtaa sen asukkaat melkein kuin luonnon pakosta merelle, vaikka eivät Englantilaiset alkuansa kauppakansaa olleetkaan, sillä, niinkuin olemme nähneet, he vasta Elisabet kuningattaren aikana tulivat tietoiseksi tuosta luonnollisesta tehtävästään; ja 18:nnellä vuosisadalla Englanti jo kohosi maailman merten herruuteen. Samaan aikaan sen teollisuus ennättää muiden maiden edelle, minkä maassa piilevät rauta- ja kivihiilikerrokset tekevät mahdolliseksi. Mutta tuo saariasema on myöskin tehnyt Englannin Europan vapaimmaksi maaksi; se ei tarvitse suuria sotavoimia puolustaakseen itseänsä, eikä hallitsija sen vuoksi voi saada sotavoimasta tukea itsevaltiudelle. Olemme jo ennen nähneet, että Englantilaisten kuitenkin täytyi kestää pitkä ja ankara taistelu vapautensa puolesta; mutta he saavuttivat sen lopulta ja osasivat myöskin säilyttää ja kehittää sitä, samaan aikaan kuin Europan mantereen valtioissa itsevaltius oli yleinen.

Vuoden 1688 vallankumouksen jälkeen Englannin hallitusmuoto kehittyi yhä vapaammaksi, sillä vapaamielinen whig-puolue oli lähes 70 vuotta yhtä mittaa vallassa, ja monet hallitsijat olivat melkein muukalaisia. V. 1702 Wilhelm III kuoli ja hänen kälynsä *Anna Stuart* tuli hallitsemaan. Tämä kyllä yritti saada Stuartin suvulle jälleen Englannin valtaistuinta, jonka vuoksi hän v. 1710 uskoi hallituksen tory-puolueelle; mutta

parlamentin enemmistö sen hylkäsi, ja Hannoverin ruhtinassuku pääsi hänen kuoltuaan v. 1714 Englantia hallitsemaan. Kahdesti tämän jälkeen Stuartit vielä koettavat saada esi-isäinsä valtakunnat takaisin; v. 1715 saapuu Jaakko II:sen poika Jaakko (III), n. k. pretendentti, Skottlantiin, jonka kansasta hän toivoi tukea itselleen; useita tory-puolueeseen kuuluvia Englannin lordejakin oli salaliitossa osallisina. Hän voitettiin kuitenkin



Kuningatar Anna. (Vaskipiirros Knellerin maalauksen mukaan.

ja pakotettiin lähtemään takaisin Europan mantereelle. Samoin päättyi v. 1745 toisen pretendentin Kaarle Edvardin yritys, hän kun Englannin sotajoukkojen ollessa Saksassa Itävallan perintösodassa purjehti Skottlantiin, hyökkäsipä Englantiinkin ja saapui 175 kilometrin päähän Lontoosta, mutta pakotettiin peräytymään ja voitettiin Skottlannissa Cullodenin taistelussa. Sen jälkeen Stuartit heittivät toiveensa.

Hannoverin suvun ensimmäiset kuninkaat olivat saksalaisia enemmän kuin englantilaisia, eikä ensimmäinen, *Yrjö I* (1714—1727), edes ymmärtänyt englanninkieltä, eikä tuntenut niitä lakeja ja asetuksia, joiden

mukaan hän maata hallitsi; hän piirsi vaan nimensä päätösten alle, oltuaan ministerineuvoston kokouksissa saapuvilla käsittämättä mitä niissä päätettiin. Hallitsijan persoonallista vaikutusta ei tarvittukaan, sillä parlamentissa oli hallituksen pääponsi. Ilman sen suostumusta hallitus ei saanut ottaa veroja, ei säätää lakeja, ei koota sotajoukkoja; jäsenten vaalin parlamenttiin tuli olla vapaan; ei ketään parlamentin jäsentä saanut syytteeseen panna tai vainota puheensa tai äänestyksensä johdosta; parlamentti taas oli usein kutsuttava kokoon »ilmaantuneita epäkohtia parantamaan, väärinkäytöksiä häätämään, lakeja vahvistamaan ja tukemaan». Tämänlaiset määräykset olivat vanhat Englannin laeissa ja »Oikeuksien selityksessä» vuodelta 1689 oli Wilhelm III sitoutunut niitä noudattamaan. Pääministeri, joka johti hallitusta, oli kyllä kuninkaan määräämä, mutta hänen tuli asioita johtaa parlamentin mielipidettä noudattaen.

Parlamentti oli, niinkuin tiedämme, jaettu kahteen osastoon, ylähuoneeseen eli lordien huoneeseen, jossa kuninkaan nimittämät perinnölliset päärit ja korkeimmat kirkonvirkamiehet istuivat, ja alahuoneeseen, jonka jäsenet määrättiin vaalin kautta. Mutta kansanvaltaisuuden pohjalle ei alahuonekaan vielä 18:nnellä vuosisadalla ollut perustettu; se oli rakenteeltaan keski-aikaisella kannalla, ja vaalioikeus oli verraten hyvin pienellä osalla kansasta. Niinpä uusien kaupunkien asukkaat, joiden joukossa oli paljon rikkaita kauppiaitakin, eivät saaneet ottaa osaa vaaliin, mutta sen sijaan oli monella »mädänneellä kauppalalla» oikeus lähettää kaksikin edusmiestä alahuoneeseen, vaalilakia kun ei ollut muutettu sitte Elisabetin ajan. Ja koska maaomaisuus oli suureksi osaksi kerääntynyt lordien käsiin, ja useat kauppalatkin olivat heidän maallaan, määräsivät he edusmiehetkin; Old-Sarum esim. oli tuollainen vanha kauppala, jossa oli enää viisi taloa, ja vaalipäivänä maanomistajaherran asiamies tuli vaalipaikalle yksin ja määräsi kaksi jäsentä. Samaan tapaan kävi vaalitoimitus monessa muussakin vaalipiirissä. Hyvin yleistä oli myöskin, että ehdokas maksoi valitsijoille heidän äänestään, eli toisin sanoen osti edusmiehen paikan alahuoneessa; niinpä v. 1784 eräs Sheridan maksoi Staffordin kauppalan 248 valitsijamiehelle, 5 puntaa 5 shillinkiä kullekin. Varsinkin nuo Intiassa rikastuneet seikkailijat (ks. tuonnemp.) olivat halukkaita ostamaan itselleen parlamentinjäsenpaikkoja. V. 1789 oli alahuoneessa 558 jäsentä, jotka noin 10,000 valitsijaa oli valinnut; siinä olivat myöskin Skottlannin edustajat, sillä vuodesta 1707 ne kuuluivat Englannin parlamenttiin. Test-säännön määräyksen mukaan sinne pääsivät ainoastaan episkopaalisen kirkon jäsenet, joten Irlantilaiset olivat siitä suljettuina; Englantilaiset, jotka kapinoiden johdosta olivat anastaneet

Irlannin maan, olivat sen maan edustajia. — Vuodesta 1715 alkaen olivat samat jäsenet 7 vuotta parlamentissa.

Alahuonekin oli siis itse asiassa aristokratinen, mutta Englannin aristokratia ei muodostunut tuollaiseksi kansansortajaksi ja itseensä suljetuksi säätyluokaksi, kuin Europan mantereella, sillä Englannissa oli lähempi yhteys ja vuorovaikutus ylimystön ja varsinaisen kansan välillä. Lordin arvoon kohotti kuningas aina uusia henkilöitä muista säätyluokista, ja kun suuri maaomaisuus, niinkuin lordin-arvokin, meni perintönä ainoastaan vanhimmalle pojalle, niin suvun nuoremmat jäsenet pyrkivät pappisvirkoihin tai ryhtyivät kauppayrityksiin, ja useinpa lordit itsekin olivat osallisina kauppaseuroissa. Mutta mahtava lordi ei saattanut halveksien katsella sitä säätyluokkaa, johon hän näki poikansa joutuvan, tai josta hän itse oli vastikään kohonnut. Puolueiden harrastukset olivat myöskin omiansa estämään ylimystöä sulkeutumaan itseensä ja asettumaan muiden säätyjen yläpuolelle, sillä eivät whigit eivätkä torytkaan edustaneet eri säätyluokkia eivätkä ajaneet näiden etuja, eivät he myöskään tahtoneet muuttaa hallitusmuotoa, vaan he kiistelivät vaikutuksesta, etupäässä ministerinpaikoista; edelliset tahtoivat suuremmassa määrässä vapaamielisiä reformeja, jälkimmäiset taas koettivat estää äkkinäisiä muutoksia. Näin puolueet pitivät hallituskoneistoa tasapainossa, estäen sitä liian nopeasti kulkemasta, mutta myöskin pysähtymästä käynnissään. Sen vuoksi on Englannissa ilman vallankumouksiakin reformeja aikaan saatu.

Samoin kuin parlamentin kokoonpano, oli myöskin sen toiminta vanhanaikainen, sillä Englantilaiset rakastavat ylimalkaan vanhoja laitoksia. Juhlallisuudet olivat vuosisatoja olleet samat, viralliset puvut olivat 18:nnellä vuosisadalla samallaiset kuin Elisabet kuningattaren aikana. Hatut päässä edusmiehet istuvat penkeillään, ja kukin puhuu omalta paikaltaan niinkuin meidänkin valtiopäivillämme, kun sitä vastoin Ranskan edustajahuoneessa on eri puhujapaikka *(tribune)*, jonne puhevuoron saanut astuu puhumaan. Omituinen tapa Englannin parlamentissa on myöskin se, että puhuja kääntyy puheenjohtajan *(speakerin)* puoleen, eikä puoluekumppaniensa tai vastustajiensa. Parlamentin keskustelut eivät olleet vielä 18:nnellä vuosisadalla julkisia, jonka vuoksi silloisten suurten valtiomiesten loistavat puheetkaan eivät ole säilyneet, lukuunottamatta joitakuita hajanaisia lauseita, jotka kansaan levisivät.

Alahuoneen johtavista miehistä kuningas, niinkuin edellä mainittiin, rupesi ministerinsä valitsemaan; kuuluisimpia niistä 18:nnellä vuosisadalla olivat *Robert Walpole* ja *William Pitt* vanhempi, jotka kumpikin olivat

whig-puolueen miehiä. Edellinen oli vv. 1721—1742 pääministerinä. Saadakseen parlamentin ehdotuksiensa puolelle hän suuressa määrässä käytti lahjomista; hän maksoi toisinaan 5 tai 10 puntaa yhden parlamentin jäsenen äänestä, mutta saattoi maksaa 200:kin, riippuen kysy-



William Pitt vanh., sittemmin Chathamin lordi. (Houstonin vaskipiirros.)

myksessä olevan asian laadusta tai henkilön tärkeydestä, joka äänensä myi; itse hän sanoi »tietävänsä kaikkien ihmisten taksan», ja muut kutsuivat häntä »omientuntojen kaupustelijaksi». Mutta Englannin suuruutta hän kuitenkin aina toimillaan tarkoitti, vaikkakin hänen käyttämänsä keinot olivat huonoja, ja hänenkin ansiokseen on osaksi luettava Englannin kohottaminen merivallaksi. Vanhempi William Pitt, joka myöhemmin korotettiin Chathamin lordiksi, on Englannin suurimpia valtiomiehiä, ja

hänen nimeensä taas liittyy Intian anastaminen ja Ranskalaisten karkottaminen Pohjois-Amerikasta. Parlamentissa hänen puheensa teki aina mahtavan vaikutuksen; siinä oli jotakin suuremmoista, vakuuttavaa ja puoliksi runollista sekä vastustajaa masentavaa. William Pitillä oli omaan kykyynsä ja voimaansa suuri luottamus, jota hän ei salannutkaan. Kun hän ensi kerran kävi kuninkaan luona, sanoi hän: »Sire, antakaa minulle luottamuksenne; minä sen ansaitsen». »Jos ansaitsette, saatte sen», vastasi Yrjö II. Hän oli ylpeä, mutta se ei saattanut häntä harhaan; hän oli myöskin rehellinen pienimmissäkin seikoissa eikä hyväksynyt Walpolen lahjomisjärjestelmää. Eikä hänen vaikutuksensa ulottunut yksinomaan parlamenttiin, vaan koko kansa tunsi hänet ja luotti häneen. »Kansa on antanut minulle tämän paikan», sanoi hän ylpeästi ylimyksille, jotka vastustivat hänen esityksiään. Häntä kutsuttiin »suureksi edusmieheksi» (*»the great Commoner»*). V. 1757 hän tuli ministeriksi, mutta hänen oli luopuminen v. 1761, jolloin tory-puolue Yrjö III:nnen noustua valtaistuimelle pääsi valtaan. Nuorempi *William Pitt, Fox, Burke* kuuluvat niinikään parlamentin suuriin puhujiin ja Englannin eteviin valtiomiehiin, joiden vaikutus muistuttaa mieleen Atenan ja Rooman loistonaikoja, jolloin Perikles tai Cajus Gracchus kaunopuheliaisuudellaan johtivat kansaansa. — Vapauden turvissa etevien kansalaisten johtamana Englanti kohoaa suuruuteen 18:nnellä vuosisadalla, jolloin Europan mantereen vallat itsevaltaisten hallitsijoitten sortamina tympistyvät ja osottavat voimattomuutta. Silloin se saavutti merten herruuden.

Suurten löytöretkien aikakaudella Espanja ja Portugal olivat kohonneet maailman tärkeimmiksi kauppakansoiksi; mutta Filip II:sen hallitus oli tehnyt kummankin maan suuruudesta lopun. Sen jälkeen nuo muut kolme Atlantin valtameren rannoilla olevaa valtiota, Ranska, Englanti ja Hollanti, pyrkivät päästäkseen merten herruuteen; Hollanti sai paljon kauppapaikkoja Aasiassa, mutta suurin osa niistä oli etäällä takaisessa Intiassa, jonka vuoksi se joutui syrjemmälle tuossa kilpailussa; Ranska ja Englanti sitä vastoin joutuivat lähelle toisiansa sekä Aasiassa että Amerikassa, jonka johdosta niitten kesken syntyy kilpailu ja taistelu.

Jo Henrik VIII:nnen aikana oli muuan venetsialainen *Sebastian Cabot,* joka oli Englannin kuninkaan palveluksessa, purjehtinut Pohjois-Amerikan rannikolle (v. 1498), mutta siirtokuntia ei silloin vielä perustettu. Vasta lähes sata vuotta myöhemmin, jolloin Englannin laivoja alkoi liikkua kaikilla valtamerillä, saapui *Valter Raleigh* samalle rannikolle ja yritti perustaa siihen siirtokunnan, jonka nimeksi hän antoi Elisabetin kunniaksi Virginian. Täällä arveltiin löytyvän runsaasti kalliita

metalleja, mutta se huomattiin kumminkin erehdykseksi. Siitä huolimatta alkoi tänne kuitenkin saapua uutisasukkaita Englannista, minkä 17:nnellä vuosisadalla vallitsevat levottomat olot vaikuttivat; uskonnon tai valtiollisten syiden tähden vainottuja läksi seurue toisensa perästä tähän maahan, jossa vaan Intiaanit sitä ennen olivat kierrelleet. Jaakko I:sen ja Kaarle I:sen aikana muutti sinne puritaaneja, Cromwellin aikana taas episkopaalisen kirkon tunnustajia sekä katolilaisia, varsinkin Irlannista, jonka kansaa mitä tylyimmin kohdeltiin (ks. luk. XVIII). Myöskin Ranskasta ja Saksasta saapui uutisasukkaita. — Hollantilaiset taas olivat ensin asettuneet asumaan niille seuduille, jotka nyt muodostavat Yhdysvaltain pohjoiset vallat, ja tämä n. k. »Uusi Hollanti» oli Hollannin vallan-alainenkin. Kristina kuningattaren aikana lähti Ruotsista joukko siirtolaisia, jotka asettuivat Hollantilaisten naapureiksi, perustaen »Uuden



Hollantilaisten perustama Uus-Amsterdam, nyk. New-York, 1600-luvulla. (Vaskipiirros.)

Ruotsin» (1637). V. 1642 lähti sinne vielä uusi joukkue, jossa oli paljon Suomalaisiakin. Mutta Ruotsin valtio ei kuitenkaan voinut ylläpitää noin etäällä olevaa siirtokuntaa, vaan se joutui Hollantilaisten haltuun. Englantilaiset taas anastivat herruuden Hollantilaisten siirtokunnissakin, ja v. 1667 Hollannin hallitus luovutti ne Englannille. Siten Englannin valta vähitellen levisi yli koko rantamaan Lorenzo-virrasta aina Floridaan asti. 13:neen eri maakuntaan tämä alue oli jakaantunut.

16:nnen vuosisadan alkupuolella oli Ranskalaisiakin asettunut Pohjois-Amerikaan; Frans I:sen aikana oli jo muutamia siirtoloita syntynyt Floridaan ja Kanadaan, mutta vasta uskonsotien jälkeen Henrik IV ja Richelieu, jotka tahtoivat Ranskasta muodostaa mahtavan merivallan, suuremmalla tarmolla kehittivät siirtomaapolitiikkaa. *Samuel Champlain* on kuuluisin sen ajan purjehtijoista; hän perusti v. 1608 Qvebecin kaupungin Kanadassa, josta uutisasutus levisi joka suunnalle; Lorenzo-virran suun läheisyydessä olevat maat ja saaret omistettiin; eräs ranskalainen kulki Hudsonin lahteen asti, levittäen Ranskan herruutta kauas pohjoi-

seen, toiset rohkeat matkustajat taas tunkeutuivat suurten järvien seutuihin ja sieltä vielä erämaiden halki suurelle Mississippi-joelle, jota myöten *Cavelier de la Salle* kulki vv. 1678—1682 aina sen suun seuduille asti; alisen juoksun ympärillä olevan seudun hän Ludvig XIV:nnen kunniaksi nimitti Louisianaksi. Ranskan omistama ala oli nyt paljon suurempi kuin Englannin ja esti viimemainittua vaurastumasta ja kehittymästä.

Elisabetin aikana Englantilaiset rupesivat käymään kauppaa myöskin Intiassa, ja koska kaupankäynnille pidettiin edullisempana, jos se jätettiin eri seuroille eli yhtiöille, perustettiin Englannissa v. 1600 Itä-Intian kauppaseura, jonka osakepääoma oli 747,000 puntaa (noin 18 ½ milj. markkaa). Sen merkitys oli kuitenkin aluksi hyvin vähäpätöinen, sillä mahtavien Hollantilaisten kanssa se ei saattanut kilpailla. Ainoastaan joitakuita kauppakonttooreja se omisti Sumatran ja Javan saarilla sekä Intian niemimaan rannikkokaupungeissa; v. 1689 se sai Ganges-virran suussa pienen maa-alan, johon perustettiin Kalkutan kaupunki, jota ensiksi kutsuttiin Fort-Villiamiksi. Kaarle II sai myötäjäisiksi portugalilaisen puolisonsa mukana Bombayn kaupungin, jonka hän myi kauppaseuralle; Madrasin kaupungissa sillä niinikään oli tärkeä kauppakonttoori. Itä-Intian kauppaseuran herruus oli näin jo kasvamassa 17:nnen vuosisadan loppupuoliskolla, mutta täällä niinkuin Amerikassakin Ranska tuli ehkäisemään sen vaurastumista.

Jo Henrik IV:nnen aikana oli Ranskan kauppiaita purjehtinut Intiaan ja seurakin oli muodostunut, joka sai Intian kaupan yksinoikeudekseen. Se kuitenkin hävisi, eikä Richelieun aikana perustettu seurakaan ollut pitkäikäinen. Vasta Colbertin toimesta (v. 1674) perustettu Itä-Intian kauppaseura saavutti suuren mahtavuuden; se hankki itselleen pitkin rannikkoja kaupunkeja ja kauppapaikkoja; Ranskalaisten omia olivat Patna Ganges-virran rannalla, Chandernagor Bengalissa, Kalikut Malabarin rannalla y. m.

Colbertin aikana oli täten Ranskan valta sekä Amerikassa että Intiassa mahtavampi kuin minkään muun vallan; hänen tarkoituksensa olikin hankkia Ranskalle merillä ja muissa maanosissa herruus, niinkuin sillä Europassakin oli johtoasema. Ja näyttipä se jo onnistuneenkin. Vielä Colbertin kuoltuakin Ranskalaiset taitavien johtajien avulla pitivät puoliaan, vieläpä lisäsivätkin valtaansa Intiassa, ja 18:nnen vuosisadan alkupuolella kauppaseuran politiikka saapi entistä laajemman tarkoitusperän, se kun rupeaa perustamaan suurta maavaltaa, tunkeutumalla rannikolta sisämaahan. Tätä asiaa ajoi varsinkin *Dupleix,* joka v. 1742 tuli ranskalaisen kauppaseuran konttoorin päämieheksi. Hyvä tilaisuus

siihen tarjoutuikin sen valtiollisen hajaannuksen vuoksi, mikä Intiassa silloin vallitsi.

Intiata valtiollisena maana, jonka kansa olisi ollut tietoinen yhteydestään, ei milloinkaan ole ollut, vaan se on ainoastaan maantieteellinen käsite; sen vuoksi se ei milloinkaan ole valtiollisesti mahtavana voinut esiintyäkään, vaikkakin sen väkiluku on tavattoman suuri. Siitä johtuu myöskin, että sen valloittaminen kävi helpoksi muukalaisille; ja useita valloittajia on Intiassa aikojen kuluessa käynytkin, sillä sen rikkaudet ovat niitä houkutelleet. Niinpä julma Timur Lenk (ks. keski-aikaa, luk. XXVIII) valloitti Pohjois-Intian 14:nnen vuosisadan lopulla. Kun sitte hänen suuri valtakuntansa hajosi, muodostui siellä n. k. *Suur-Mogulin* valtakunta, jonka pääkaupunki oli rikas Delhi. Mutta tämäkin alkoi pian riutua, ja kun sen hallitsija Aureng-Zeb v. 1707 kuoli, pirstaantui se kokonaan; *rajah*'it eli *soubabit* (varakuninkaat) ja *nabobit* (maaherrat) kiistelivät keskenään, sillä koko tuo suuri niemimaa oli täynnä pieniä valtioita eli läänejä, joiden kesken vallitsi riita ja kateus. Anarkia on yleinen, jonka vuoksi Europalaisten on mukava sekaantua näihin ruhtinasten riita-asioihin ja käyttää niitä hyväkseen. Tässä he eivät tarvinneet suuria sotavoimiakaan, vaan ainoastaan älyä ja sukkeluutta. Dupleix ensiksi oivalsi tuon menettelytavan, millä Intian herruuteen oli päästävä, ja Englantilaiset omistivat sen myöhemmin; he ylläpitivät ruhtinasten keskinäisiä riitoja, yllyttivät, ellei riitoja ollut, heitä toinen toistaan vastaan, antoivat joukkojaan heille käytettäviksi ja asettuivat toisen asiaa toista vastaan ajamaan. Dupleix'illä ja varsinkin hänen puolisollansa, joka osasi monta eri kielimurretta ja jota Intian asukkaat nimittivätkin Begumiksi, s. o. ruhtinattareksi, oli suuri vaikutus ruhtinaihin. Mutta melkoisia korvauksia he vaativat antamastaan muka avusta. Dupleix hankki siten itselleen melkein valtakunnan, jossa hän hallitsi noin 30 miljoonaa asukasta, ja vuosituloja hänellä oli 14 miljoonaa markkaa. Ranskan kauppaseura oli täten ottamassa koko Intian omakseen, mutta ennen pitkää Englannin kauppaseuran asiamiehet tulevat sitä estämään.

Nuot 18:nnen vuosisadan kolme suurta sotaa: Itävallan perintösota, seitsenvuotinen ja Amerikan vapaussota, olivat muiden riitakysymysten ohessa myöskin taistelua Englannin ja Ranskan välillä Amerikan ja Aasian herruudesta. Sama välinpitämättömyys ja kehnous Ranskan hallituksessa, joka saattaa sille tappioita Europassa, tekee sen meriherruudestakin lopun.

Intiassa ei ensinmainittu sota vielä saanut Ranskan herruutta heikkonemaan, sillä se oli juuri Dupleix'in mahtavuuden aika. Mutta kauppiaat

eivät osanneet antaa arvoa hänen suuremmoisille hankkeilleen, sillä ne maksoivat paljon eivätkä näyttäneet tuottavan vastaavaa hyötyä; Ludvig XV:nnen aikainen Ranskan hallitus taas ei myöskään ryhtynyt asiata auttamaan, jonka vuoksi se jää keskeneräiseksi. Dupleix kutsuttiin v. 1754 pois Intiasta, josta hän itkien lähti, kun hänen täytyi jättää suuri työnsä kesken.

Englannin Itä-Intian kauppaseura tulee nyt Ranskan vallan perijäksi ja jatkaa valloituksia, kunnes koko niemimaa on joutunut sen valtaan. Sen sotavoimat ovat verraten vähäiset, ja omituisinta on, että suurin osa valloittaja-armeijasta on muodostettu alkuasukkaista; v. 1773 oli kauppaseuran sotajoukossa 9000 Europalaista, mutta 45,000 alkuasukasta. Suureksi osaksi Intian omilla voimilla Englantilaiset siis maan omistivat, seikka, joka osottaa kansallistunnon ja kaiken yhteyden puutetta alkuväestössä. Muukalaiset eivät olleet vihatumpia kuin Hinduitkaan.

Seitsenvuotisen sodan aikana Ranskalaiset menettävät yhä enemmän vaikutusvaltaansa; he eivät enää saata ratkaista nabobien ja soubabien riitoja eivätkä asetella valtaistuimille ehdokkaitansa. Englantilaiset ovat jo vieneet voiton heistä, ja *lord Cliwe* on nyt vaikuttavin mies Intiassa. Hän oli noita seikkailijoita, jotka köyhänä lähtivät kotimaastaan onneaan koettamaan Intiaan. Vähäpätöisenä kirjurina hän työskenteli kauppaseuran konttoreissa, mutta joutui siitäkin toimesta pois, ja aikoi jo epätoivossaan surmata itsensä. Hän päätti kuitenkin ryhtyä miekkaan, ja sen nojassa hän pian saavutti suuren maineen ja paljon rikkauksia. Cliwe oli rohkea, kekseliäs, älykäs, mutta tyly ja kova, milloin oma etu oli kysymyksessä, sekä säälimätön alkuasukkaita kohtaan, joilta hän pusersi rikkauksia minkä saattoi. V. 1751 hän vähäisellä joukolla, jossa oli 300 alkuasukasta ja 200 Englantilaista, valloitti erään pienen Arcot-nimisen kaupungin, ja jonkun vuoden perästä hän muilla rohkeilla toimillaan herätti vielä suurempaa huomiota. Bengalin nabobi Souràdja-Djowlah, joka oli Ranskalaisten ystävä, oli valloittanut Fort-Williamin sekä kauheimmalla tavalla kohdellut vangittuja Englantilaisia; 146 vangittua suljettiin pieneen, ahtaaseen komeroon, n. k. »mustaan luolaan», jossa useimmat raittiin ilman ja veden puutteessa yhtenä yönä kuolivat, järkensä menetettyänsä. Cliwe kosti tämän tapahtuman v. 1757 työntämällä tuon julman nabobin hallituksesta, voitettuaan ensin hänen joukkonsa; sitten asetettiin toinen sijaan, joka johti asioita Englantilaisten eduksi. Hän itse sai tämän toimensa kautta 7—8 miljoonaa ja kauppaseura kolme sen vertaa. Cliwe, joka sillä välin oli tullut kauppaseuran päämieheksi, jatkoi samantapaista menettelyä muuallakin, ja Englannin herruus levisi

koko Ganges-virran laaksoon; ruhtinaita erotettiin, heidän aarteitaan kiskottiin, verotus-oikeus usealla alueella otettiin kokonaan kauppaseuralle. Äärettömiä rahasummia tuli siten komppaniialle, ja monet rohkeat seikkailijat, jotka olivat olleet näissä toimissa osallisina, palasivat pohattoina Lontooseen nauttimaan Intiasta saamiaan aarteita. Cliwekin palasi kotimaahansa, mutta häntä vastaan nostettiin parlamentissa syytös liiallisista kiskomisista. Hän vapautettiin kuitenkin suurien ansioittensa tähden.



Warren Hastings, Itä-Intian kenraalikuvernööri. (Vaskipiirros.)

Hallitus alkoi jo sekaantua kauppaseuran toimiin, ja v. 1784 parlamentti asetti eri toimikunnan valvomaan sen hallintoa ja toimia Intiassa; kauppa-asiat vaan jäivät yksinomaan sen osakkaille.

Kuuluisa *Warren Hastings* tuli Cliwen jälkeen jatkamaan Intian valloitusta. Hän oli kyvykkäämpi, mutta samalla julmempi kuin tämä, jonka vuoksi hänen nimensä on saanut muita pahemman maineen; pahimmat kiskomiset, vääryydet ja julmuudet ovat siihen liittyneet. Kerran hän tahtoi saada rahoja kahdelta Ouden prinssessalta, joiden arveltiin omistavan isänsä perintöä 3 miljoonaa puntaa; sotaväenosasto tuotiin

Fyzabadin kaupunkiin, jossa he asuivat, ja heidät suljettiin linnaansa. Mutta he eivät antautuneet. Silloin kaksi hovin mahtavaa eunukkia vangittiin ja pantiin rautoihin, ja heille annettiin ruokaa vaan sen verran, että henki pysyi; siten koetettiin näet heidän avullaan saada prinsessoja aarteitaan jättämään. Tätä julmaa menoa kesti useita kuukausia, kunnes



Hayder Ali, Mysorin ruhtinas. (Vaskipiirros Yearin maalauksen mukaan.)

Hastings vihdoin sai 1,200,000 puntaa, jolloin sekä prinsessat että eunukit pääsivät vapaiksi.

Bengali eli pohjoinen osa Intiaa saatiin verraten helposti valloitetuksi, mutta niemimaan eteläosassa, Dekanissa, oli Mysorin ruhtinas *Hayder Ali* ankara vastustaja; ja hänen poikansa *Tippo-Saib* jatkoi taistelua, joka olisi saattanut Englantilaisille käydä hyvinkin vaaralliseksi, jos Napoleon Bonaparte, joka v. 1798 tuli Egyptiin, olisi voinut jatkaa matkaansa Intiaan, niinkuin hän oli tarkoittanut. Mutta kun Tippo-Saib v. 1799 kaatui pääkaupunkiansa Seringapatamia puolustaessaan, olivat

Englantilaiset Intian valtiaat, Indus-virran ja Ganges-virran yläjuoksun ympärillä olevia seutuja lukuun-ottamatta. — Intia tuli nyt lähempään yhteyteen länsimaisen sivistyksen kanssa, ja jonkun verran se onkin vaikuttanut käytännölliseen elämään: teitä on laitettu, kanavia kaivettu y. m.; mutta Hinduien vanhaa Braman ja Buddan uskontoa sekä siihen liittynyttä kulttuuria eivät Europalaiset ole voineet hävittää.

Samaan aikaan kuin Intiassa oli Amerikassakin ankara taistelu Ranskalaisten ja Englantilaisten välillä, mutta siellä se ei ollut kauppaseurojen, vaan hallitusten välinen, joihin vielä Espanjakin liittyi sen johdosta, että Ranskan ministeri Choiseulin herttua oli saanut aikaan n. s. Bourbonin sukuliiton, jonka kautta kaikki tähän sukuun kuuluvat hallitsijat liittyivät samaa politiikkaa ajamaan. Mutta ainoastaan tappioita siitä Espanjalle koitui.

Utrechtin rauhassa v. 1713 olivat Englantilaiset saaneet oikeuden käydä yhdellä laivalla kauppaa Espanjan siirtomaissa Etelä-Amerikassa, mutta he menettelivät siinä siten, että tuo yksi laiva oli Porto Bellon sataman edustalla merellä, ja toiset laivat toivat siihen yhtämittaa uusia tavaroita. Siten tavaraintuonti tuli sangen runsaaksi. Espanjalaiset panivat vastalauseen tuollaisen menettelyn johdosta, ja Englanti julisti sentähden sodan. Sitä käytiinkin Itävallan perintösodan yhteydessä v:teen 1748 asti. Mutta silloin tehty rauha ei kestänyt kauan, sillä jo v. 1755 sota taas puhkesi ilmi Pohjois-Amerikassa. Ei ollut tarkoin määrättyjä rajoja molempien valtioiden siirtomaiden välillä, jonka vuoksi syntyi riitoja; Ranskalaiset tahtoivat lisäksi liittää Kanadan ja Mississipin ympärillä olevat maansa yhteen ottamalla haltuunsa välillä olevat erämaat, joihin he rakensivat linnoituksia. Mutta Englanti vaati myöskin noita maita, sillä jos Ranska olisi ottanut ne omikseen, ei Englantilaisten uutisasutus olisi päässyt leviämään merenrannikolta kauemmaksi kuin Alleghany-vuoriin. — V. 1754 Englantilaiset alkoivat rakentaa linnoitusta näiden vuorten länsipuolelle lähelle erästä ranskalaista linnoitusta. Muuan ranskalainen luutnantti Jumonville lähetettiin tätä kieltämään ja vaatimaan Englantilaisia vetäytymään koko Ohion laaksosta pois Alleghany-vuorten itäpuolelle. Riita syntyi hänen joukkonsa ja englantilaisen joukon välillä, jota myöhemmin kuuluisa Yrjö Washington johti, ja ranskalainen luutnantti sai surmansa. Se oli sodan alku.

Alussa Ranskalaiset saivat joitakuita voittoja; mutta hallitus ei täällä, sen paremmin kuin Intiassakaan, auttanut siirtomaiden asukkaita; eihän muka kannattanut sellaisten jääkenttien tähden suurestikaan varoja tuhlata. Sitä vastoin William Pitt, Englannin pääministeri, lähetti yhä

uusia joukkoja siirtokuntien suojaksi, niin että täällä v. 1759 oli ranskalaisia 5000, mutta englantilaisia 40,000. Ranskan joukot menettivätkin taistelun toisensa perästä, ja vihdoin Englantilaiset valloittivat Qvebecin, jonka kautta koko Kanada joutui heidän haltuunsa. Kun rauha tehtiin Pariisissa v. 1763, täytyi Ranskan sentähden luopua useimmista Amerikan siirtomaistaan;



William Penn. Pensylvanian kvoekari-siirtokunnan perustaja. (G. Knellerin maalaama muotokuva.)

se menetti koko Kanadan sekä suuren joukon muitakin siirtomaita. Nyt oli Englannin herruus Pohjois-Amerikassakin kilpailijalta turvattuna.

Ranskalaisten ylipäällikkö vastamainitussa sodassa, Montcalmin markiisi, joka Qvebecin valloituksessa sai kuolinhaavan, huomasi Ranskan häviön, mutta lohdutti kuollessaan itseänsä sillä, että Englantikin ennen pitkää menettäisi Amerikan siirtomaat. Parinkymmenen vuoden perästä tuo ennustus toteutuikin.

Englannin siirtokunnat olivat alusta alkaen olleet vapaammassa asemassa kuin Espanjan ja Ranskan, jo senkin vuoksi, että ne olivat

yksityisten perustamia, jotka vapaaehtoisesti olivat niihin asettuneet. Muiden maiden siirtomaiden olosuhteet olivat järjestetyt siten, että kaikkinainen hyöty niistä tuli yksinomaan emämaalle. Ankarat määräykset estivät siirtomaiden asukkaita tekemästä kauppaa muiden kuin emämaan kanssa; heillä ei ollut minkäänlaisia oikeuksia hallinnon-asioissa eikä uskonvapaus ollut laajempi kuin Europassakaan. Mutta Englannin hallitus ei noudattanut näitä ankaria periaatteita; kauppaa se salli siirtomaiden asukasten käydä vapaammin, sillä se huomasi, että siirtomaiden edistys tuottaisi myöskin emämaalle hyötyä. Mutta uskonnon-asioissa sekä hallinnossa oli vallitsemassa vielä suurempi vapaus kuin kaupassa. Etupäässä uskonvainoa asukkaat olivat lähteneet pakoon vanhasta maailmasta, ja täällä eriuskoiset tottuivat pitämään toisiansa naapureinakin. Suvaitsevaisuus tunnustettiin periaatteessakin oikeaksi; niinpä Marylandin maakunnan maaherra sitoutui valassaan, »ettei hän välittömästi eikä välillisesti sortaisi ketäkään, joka sanoo uskovansa Jesukseen Kristukseen», samaan aikaan kuin uskonsodat riehuivat Europassa. Laajan itsehallinto-oikeuden sai kukin maakunta alusta alkaen, ja valittujen edusmiestensä kautta ne saivat itse säätää lakinsa. Henkistä viljelystä ei laiminlyöty, vaan kouluja perustettiin, ja jo v. 1638 tavataan Massachusettsin valtiossa jonkinlainen koulupakkokin, sillä sakon uhalla määrää eräs laki, että jokaista 50 perhettä kohti piti olla koulu alkuopetusta varten; korkeampikin oppilaitos, n. s. college, perustettiin samana vuonna, »jottei isäimme tiedot tulisi heidän mukanaan kätketyiksi heidän hautaansa», sanovat siirtolaiset. Uskonnollinen ja yhteiskunnallinen vapaus, joka nykyään on Amerikkalaisten paras omaisuus, oli siis hyvässä kehittymisen alussa jo 17:nnellä vuosisadalla. Alusta alkaen siirtolaiset myöskin osottivat itsenäisyydenharrastusta emämaahan nähden; »kuningas voipi laajentaa meidän oikeuksiamme, mutt'ei supistaa», vastaa Massachusettsin hallitus Kaarle II:sen ministerille. Stuartit, jotka Englannissa harrastivat yksinvaltaa, tahtoivat myöskin siirtomailta niiden oikeuksia riistää, mutta vuoden 1688 vallankumous palautti uudelleen, mitä oli menetetty.

Niin kauan kuin Ranska oli mahtava naapuri, tarvitsivat siirtomaiden asukkaat Englannin apua ja turvaa; mutta v. 1763 oli tuo vaaran uhka hävinnyt, ja nyt he saattoivat esiintyä vaativammin emämaahan nähden. Englannin hallitus taas tahtoi ruveta entistä kovemmin valtaansa osottamaan siirtomaissa. Sen valtiovelka oli kasvanut 2 ½ miljardiin, jonka korkojen suorittamiseen tarvittiin vuosittain 88 miljoonaa markkaa, ja koska sota, jonka kustantamiseen paljon oli lainattu, oli etupäässä ollut siirtomaan asukkaille eduksi, katsoi hallitus kohtuulliseksi

lisätä heille veroja. V. 1765 määrättiin korkea karttapaperivero, mutta kun se herätti suurta suuttumusta, se peruutettiin. Vallitseva tory-ministeri lordi North ei kuitenkaan luopunut katsantokannastaan, vaan määräsi nyt tullin teestä lasista, paperista sekä väriaineista ja lähetti Amerikaan englantilaisen tullivirkamiehen sekä sotaväenosaston hänen avukseen. Amerikalaiset väittivät koko verottamisoikeutta laittomaksi, koska Englannin laki antoi kansalaisille verojen-määräämisoikeuden, mutta Amerikalaiset eivät saaneet niitä määrätä, koska eivät olleet Englannin parlamentissa edustettuina. Riitakysymys oli siis periaatteellinen. Mieliä kiihotettiin sanomalehtikirjoituksilla, puheilla, kokouksissa, vieläpä saarnastuoleissakin; 36 kaupunkikuntaa teki Bostonissa sopimuksen, etteivät ostaisi ollenkaan Englannin tavaroita. Englannissakin whig-puolue kannatti parlamentissa siirtomaiden asukkaita; niinpä vanha Chathamin lordi kerran puheessaan huomautti, mihin mielivalta Kaarle I:sen aikana oli johtanut; »hyvät herrat», huudahti hän, »yhtä vähän kuin minä tällä sauvallani saatan teidät ajaa pakosalle, yhtä vähän te voitte saada voittoa Amerikasta». Vähitellen Amerikalaiset ryhtyivät väkivaltaisuuksiin; niinpä Bostonissa kaupungin alhaisempi väestö ja Englannin sotamiehet joutuivat tappeluun; v. 1773 saapui Bostonin satamaan kolme laivaa, jotka toivat 18,000 naulaa teetä, mutta 40—50 Intiaaneiksi puettua kaupunkilaista meni eräänä yönä laivoihin ja viskasi koko teelastin mereen. Englannin hallitus sulki silloin Bostonin sataman suun suurilla rautaketjuilla, estäen sen kautta kaiken kaupan. Amerikalaiset taas valitsivat v. 1774 kaikista maakunnista edusmiehiä, jotka kokoontuneina Filadelfiaan päättivät lähettää Englannin kuninkaalle laatimansa pyyntökirjan, jossa Amerikalaisten vanhat oikeudet luetellaan. Tähän ei kuitenkaan huomiota kiinnitetty, vaan Englannin hallitus julisti Amerikalaiset kapinoitsijoiksi, joita asevoimalla oli kuuliaisuuteen pakotettava.

Amerikalaisten asema oli alussa arveluttava, sillä heillä oli suuri maa puolustettava eikä harjaantunutta sotaväkeä ollut ollenkaan, ainoastaan kansalaisia, jotka läksivät kotitoimiinsa milloin tahtoivat. Englannin hallitus taas lähetti tottunutta sotaväkeä ja upseereja valtameren yli, mutta oman maan miehiä niissä ei paljon ollut, sillä suurimman osan täällä käytettävästä väestä se oli saanut rahalla ostetuksi; useat Saksan pikkuruhtinaat, Braunschweigin, Hessen-Kasselin, Waldeckin sekä muutamat muut jättivät näet sovitusta hinnasta omia alamaisiansa Englannin hallitukselle. Täten lähti Amerikaan 29,160 Saksalaista, joista 11,853 jäi sinne takaisin palaamatta. Amerikalaiset kärsivätkin aluksi useita tappioita, mutta sittenkin Filadelfiaan kokoontunut uusi kongressi v. 1776

rohkeni julistaa nuot 13 maakuntaa itsenäisiksi Englannin vallasta. Kuuluisassa julistuksessa, jonka pääasiallisesti oli laatinut eräs Amerikalaisten johtavista miehistä, *Jefferson,* lausutaan ensiksi yleisiä filosofisia periaatteita, samallaisia, joille Ranskan kansa vallankumouksen aikana oikeutensa perusti. »Kaikki ihmiset ovat vapaina syntyneet ja yhdenarvoisia; jokaisella on muutamia luonnollisia oikeuksia, joihin kuuluu elämä, vapaus sekä toimeentulon hankkiminen», sanotaan julistuksessa. Näiden oikeuksien voimassapitämistä varten hallitukset ovat olemassa, mutta hallituksien asema riippuu yksinomaan hallittavien suostumuksesta; jos joku hallitusmuoto näyttäytyy sopimattomaksi, on kansalla oikeus muuttaa tai poistaa se. Englannin hallituksen sortoa ja mielivaltaisuutta moititaan, jonka vuoksi he katsovat olevansa pakotettuina siitä eroamaan »ja pitämään Suur-Britannian kansoja samassa asemassa kuin muitakin ihmiskunnan jäseniä, nimittäin vihollisina sodassa ja ystävinä rauhan vallitessa».

Kongressi oli jättänyt sotajoukkojen ylipäällikkyyden *Yrjö Washingtonille,* joka oli saavuttanut sotamainetta seitsenvuotisessa sodassa Ranskalaisia vastaan taistellessaan, mutta sen jälkeen elänyt rauhassa maanviljelijänä tiluksellaan Virginiassa. Hän oli pitkällisen harkinnan kautta tullut vakuutetuksi vapautuksen välttämättömyydestä, sillä Washington ei ollut tulinen ja intohimoinen mies, jonka tunteet äkkiä leimahtavat, vaan pian taas lauhtuvat, ja hän käytti nyt koko kykynsä ja voimansa tähän isänmaalliseen tehtävään. Hänen täytyi ensin luoda uusi henki, kuri ja järjestys sekä itseensä-luottamus hajanaiseen sotaväkeen, jotta se saattaisi tehdä vastarintaa Englannin harjoitetulle väelle. Tappioita Amerikalaiset kyllä vieläkin kärsivät; New-York vailoitettiin, ja Filadelfia joutui vihollisen valtaan, jonka tähden kongressin oli sieltä lähteminen. Mutta v. 1777 eräs englantilainen armeijanosasto joutui saarroksiin Saratogan luona, jossa lähes 6000 miestä oli pakotettu antautumaan.

Tämä tapahtuma oli käänne sodassa; Amerikalaisten into ja toiveet lisääntyivät sen johdosta, ja sota tuli entistä laajemmaksi sen kautta että Europastakin nyt annettiin apua. *Benjamin Franklin,* yksi tämän ajan kuuluisista Amerikan miehistä, vaikutti suuresti tähän. Niinkuin moni Amerikalainen kohosi tämäkin mies neronsa, ahkeruutensa sekä isänmaallisien harrastuksiensa johdosta vähäpätöisestä köyhästä kirjapainon-latojasta suureksi valtiomieheksi ja tiedemieheksi. Ukkosen johdattajan keksijänä on hän tieteen maailmassa tunnettu, ja Amerikan asianajajana hän valtiotaidollaan hyödytti isänmaataan. Ensin hän lähetettiin Lontooseen, jossa monet whig-puolueen miehistä kannattivat häntä;



Yrjö Washington. (Gabriel Stuartin taulun mukaan.)

mutta kun sota oli syttynyt, eikä Englannissa enää ollut mitään tehtävää, lähti Franklin Versailles'iin kehottamaan Ranskaa ryhtymään Amerikalaisten liittolaiseksi. Hänen suora, rehellinen, yksinkertainen esiintymisensä saavutti suurta suosiota tässä hienossa hovissa, ja aatteellisuudellaan

ja innollaan hän osasi herkkämielisissä Ranskalaisissa herättää myötätuntoisuutta vapaudentaisteluun, varsinkin kun vapaudenharrastukset olivat yleisiä, etenkin nuoremmassa sukupolvessa. Moni lähtikin heti alussa vapaaehtoisena taistelemaan tämän suuren asian puolesta; niinpä nuori 20-vuotias markiisi *La Fayette* jätti vastanaidun vaimonsa ja lähti itse varustamallaan laivalla valtameren yli. Aseita ja rahoja lähetettiin niinikään. Vihdoin v. 1778 Ranskan hallitus tunnusti siirtolat itsenäiseksi valtioksi sekä rupesi niiden asiata ajamaan. Ranskan liittolaisena Espanjakin alkoi sodan. V. 1780 Englanti sai vielä Hollannista vihollisen, sillä julistamalla sodan se tahtoi estää sitä liittymästä n. k. aseelliseen puolueettomuuden liittoon, joka oli saanut alkunsa Venäjän keisarinnasta Katarina II:sta, ja johon Tanska ja Ruotsi, sekä vähän myöhemmin Preussi, Itävalta ja Portugal yhtyivät. Sen tarkoitus oli ehkäistä Englannin mielivaltaista menettelyä muiden maiden laivoja kohtaan, tämä valta kun piti oikeutenaan tarkastaa kaikkia laivoja, joiden oli määrä purjehtia vihollisen satamaan. Tuon liiton kautta se estettiin ja lausuttiin se periaate, että puolueettomat vallat saavat vapaasti käydä kauppaa, mutta sotatarpeita eivät saa viedä sotaa käyville valloille. Tämä on vieläkin kansainvälisessä oikeudessa hyväksytty määräys.

V. 1778 jälkeen täytyi Englannin käyttää sotavoimia kolmessa maanosassa; Ranskan ja Espanjan rannikolla, Itä-Intiassa ja Länsi-Intian vesillä olivat sotivien laivastot vastakkain; Espanja koetti, vaikka onnistumatta, saada takaisin Gibraltarin. Englanti piti puoliaan merillä, ja Itä-Intiassa sen herruus oli tähän aikaan yhä kasvamassa, mutta Amerikassa sen joukot kärsivät suuren tappion Yorktownin luona v. 1781, jonka kautta sota oikeastaan loppui. Yleinen mielipide Englannissa alkoi näet kallistua rauhan puolelle, jonka vuoksi tory-ministeristö erosi v. 1782 ja whig-ministeristö tuli sijaan. Rauha tehtiin v. 1783 *Versailles'issa,* ja sen tärkein määräys oli noiden 13 maakunnan itsenäiseksi tunnustaminen; sitä vastoin entiset Ranskan siirtomaat, Kanada ja Louisiana, joissa olot olivat erilaiset, jäivät Englannille.

Sodan päätyttyä Washington jätti sotajoukon päällikkyyden ja vetäytyi takaisin pienelle maatilalleen; »minun käsiini uskottu työ on loppuun suoritettu, sentähden lähden minä nyt pois julkiselta näyttämöltä», lausui hän kongressille. Franklin, joka oli Amerikalaisten puolesta allekirjoittanut Versailles'in rauhan-sopimuksen, palasi kotimaahansa ja nimitettiin Pennsylvanian maaherraksi. Mutta vapaiksi päässeiden siirtokuntien olot eivät vielä olleet vakaalla pohjalla, ennenkuin hallitus oli järjestetty. Ja siinä kohden ilmaantui paljon erimielisyyttä; toiset tahtoivat itsenäi-

syyttä kullekin maakunnalle, toiset taas yhteishallitusta, joka liittäisi kaikki yhteen. Yhtämittaa koossa ollut kongressi ei saanut asiata ratkaistuksi, jonka vuoksi v. 1787 kutsuttiin n. k. konventtiin uusia edustajia kustakin maakunnasta, ja näiden joukossa nähtiin taas Washingtonkin Virginian edustajana ja Franklin Pennsylvanian valitsemana. Tämä kokous sai riitaisuudet sovitetuiksi; hallitusmuoto laadittiin liittohallitukseksi ja rakennettiin kansanvaltaisuuden periaatteille. Jokaisella maakunnalla, joita tästä lähin kutsuttiin valtioiksi, oli oleva oma hallituksensa, joka entiseen tapaan hoiti valtion omia asioita, mutta kaikille yhteinen hallitus asetettiin Washingtonin kaupunkiin. Lainsäätämisvalta kuuluu kongressille, jossa on kaksi osastoa: edusmiesten huone ja senaatti; kumpaankin valitaan jäsenet, edelliseen kahdeksi vuodeksi yleisellä äänestyksellä määrätyn kansalaisluvun mukaan (alkuaan oli yksi jäsen 30,000 kansalaista kohden, mutta väkiluvun lisääntyessä valitaan nykyään yksi 165,000 osalle). Senaattiin taas valitaan kaksi senaattoria kustakin valtiosta ja heidän edustusoikeutensa kestää kuusi vuotta. Liittotasavallan korkein edustaja on presidentti, jolla on toimivalta ja joka nimittää liittohallituksen virkamiehet. Hänet valitaan neljäksi vuodeksi valitsijamiesten kautta siten, että kukin valtio määrää yhtä monta valitsijamiestä kuin sillä on edustajia kongressissa. Nämät valitsijat toimittavat vaalin samana päivänä kaikissa valtioissa, minkä jälkeen tieto vaalin tuloksesta lähetetään senaatin esimiehelle, joka sitte julistaa lopullisen tuloksen molempien kamarien yhteisessä kokouksessa. Washington, joka tehokkaasti otti osaa tämän valtiomuodon laatimiseen, valittiin ensimmäiseksi presidentiksi (v. 1789), ja neljän vuoden perästä uudelleen, jonka jälkeen hän taas sai vetäytyä yksityiselämään (v. 1797).

Tasavallan asukkaissa oli moneen kirkkokuntaan kuuluvia, jonka vuoksi täysi vapaus tunnustettiin kaikille kristityille, ja kirkko erotettiin kokonaan valtiosta; seurakunta rakentaa kirkon, määrää papit j. n. e., valtion siihen sekaantumatta. Ei myöskään eri säätyluokkia erilaisine oikeuksineen, niinkuin Europassa, saanut olla, vaan kaikkien tuli olla samanarvoisia. Mutta se koski ainoastaan valkoihoisia, sillä Intiaaneille ja Neekereille Amerikalaiset eivät vapautta myöntäneet; päinvastoin orjuus pysytettiin entisellään, vaikka Franklin kehotti kongressia hävittämään sen. Tämä oli ristiriidassa vapauden ja ihmisoikeuden periaatteiden kanssa, jotka olivat valtiomuodon pohjana ja perustuksena, ja siitä syntyikin myöhemmin kiivas riitakysymys, joka oli hävittämäisillään koko valtion.

Vaikka Pohjois-Amerikan 13 maakuntaa irtaantui Englannin herruudesta, ei emämaan merivalta eikä kauppa siitä heikontunut. Ameri-

kassa sille jäi rikas Kanada, josta sen valta laajeni yhä kauemmaksi, niin että tätä nykyä koko maanosan pohjoinen puoli on Englannin oma; Intiassa sen herruus niinikään vakaantui Amerikan sodan aikana, niinkuin vastikään kerroimme, ja samaan aikaan Australian maanosakin joutui sen alusmaaksi.



James Cook. (Vaskipiirros Dancen maalauksen mukaan.)

18:nnellä vuosisadalla, jolloin teollisuus alkoi suuresti kehittyä, koettivat valtiot hankkia itselleen uusia siirtomaita, jonka johdosta uusia maita taas haluttiin löytää; ja tieteellinen harrastus tuli intoa lisäämään. Rohkeat merimiehet purjehtivat Tyynenmeren saariryhmille, joita ei ennen tunnettu; Etelänavan läheisyydessä arveltiin olevan suuren maanosan, jonne tahdottiin päästä, ja Australia, jonka Hollantilaiset olivat jo aikaisemmin löytäneet, vasta nyt tuli tarkemmin tunnetuksi. Kristoffer

Kolumbuksen ja Magelhaensin kesken jäänyttä työtä jatkettiin, ja löytöretkien historiassa saattaa *James Cookin* nimen asettaa heidän nimiensä rinnalle. Hän teki kolme pitkää matkaa oudoille vesille vv. 1768—1779, löytäen useita ennen tuntemattomia saariryhmiä Isossa valtameressä; Uuden Seelannin suuren saaren hän huomasi kaksois-saareksi; välillä oli salmi, jonka kautta hän purjehti ja jota vieläkin nimitetään hänen nimensä mukaan. Australian maanosan rannikoita hän myöskin kierteli ja purjehti sitä salmeakin, joka erottaa Uuden-Guinean siitä. Etelänavan maihin hän niinikään kulki sumussa ja jäävuorien ympäröimänä aina 71 asteeseen asti ja tuli siihen vakaumukseen, ettei siellä suurempaa maanosaa ollut. Kolmannella matkallaan Cookin piti purjehtia Pohjois-Amerikan pohjoispuolitse Isosta valtamerestä Atlantinmereen. 16:nnellä vuosisadalla oli Davis ja 17:nnen alussa Hudson yrittäneet Grönlannin ohi kulkea samaa väylää, mutta se ei ollut onnistunut jäiden tähden; Cook taas purjehti Pohjois-Amerikan länsirannikkoa pitkin Aljaskan niemelle sekä Behringin salmen kautta Jäämerelle, mutta kauaksi ei hänkään päässyt jääesteiden vuoksi. Hän palasi takaisin ja oli talvehtimassa Sandwichin saarilla, jossa hän erästä Englantilaisten ja raakojen saaren asukkaitten välillä syntynyttä riitaa sovittaessaan sai jälkimmäisiltä surmansa; he repivät hänen vaatteensa ja jakoivat ne keskenään sekä pirstasivat hänen ruumiinsa, jonka paistoivat ja söivät (v. 1779). Vasta suomalaisen Nordenskjöldin onnistui Vega-laivallaan ensi kerran kulkea Atlantinmerestä Isoon valtamereen kiertämällä vanhan maailman pohjoisia rantoja.

XXVI.

Europan valtioiden yhteiskunnalliset olot 18:nnella vuosisadalla.

Itsevaltiuden hyvät ja huonot puolet. — Ranskan hallitus käy yhä kehnommaksi. — Orleans'in herttua. — Lawin pankkiyritys. — Ludvig XV:nnen jalkavaimot johtavat hallitusta. — Ranskan kuninkaan hovi. — Aatelisto. — Papisto. — Porvaristo. — Ammattisäädelmät. — Talonpojat. — Verot. — Oikeuslaitos. — Ranskan yhteiskunta on keski-aikuinen. — *Lettres de cachet.* — Muiden maiden olot ovat samantapaiset kuin Ranskan. — Talonpoikien tila Europassa. — Parannusten kaipuu.

Rajaton hallitsijavalta saattaa muutamina aikoina olla kansoille tarpeellinen ja tuottaa niille onnea, jos vaan hallitsijat osaavat tehtävänsä oikein täyttää; itsevaltaisen hallituksen johdossa kansallinen Ranskan valtakunta on muodostunut; rajattoman hallitsijavaltansa nojassa Fredrik II saattoi Preussista luoda suurvallan; Kaarle XI:nnen yksinvalta pelasti Ruotsin ja Suomen talonpojat joutumasta aatelin orjuuteen. Mutta ennen pitkää tuollainen hallitus tavallisesti muuttuu kansojen vitsaukseksi, sillä kun kaikki valta on annettu yhdelle ihmiselle, vaaditaan häneltä täydellisyyttä voidakseen oikein täyttää tehtävänsä. Mutta valta pian huikaisee itsevaltiaan mielen, hän jättää kansansa kohtalon syrjään ja asettaa itsensä ja omat mielihalunsa toimiansa johtamaan. Niinpä Kaarle XII saattoi itsepintaisuudellaan kansansa onnettomuuteen ja valtakuntansa perikadon partaalle; ja Ludvig XIV hävitti Ranskan onnen ja varallisuuden sekä herätti suuttumuksen ja vihan koko kuningasvaltaa vastaan. Kuultuaan sanoman hänen kuolemastaan eivät Ranskalaiset vanhaa kuningastaan itkeneet, »sillä he olivat hänen eläissään itkeneet kyyneleensä kuiviin». Hänen ruumiinsa täytyi yöllä syrjäkatua kuljettaa S:t Denis'in hautakammioon, ettei suuttunut kansa pääsisi sitä häpäisemään. Sellainen oli mieliala Ranskassa jo 18:nnen vuosisadan alussa kuningasta vastaan, ja vuosisadan kuluessa viha yhä kiihtyi, kunnes se v. 1789 puhkesi ilmi vallankumouksessa.

Ranskan hallitus kävi näet yhä kehnommaksi *Ludvig XV:nnen* hallituskautena (1715—1774). Olemme nähneet, miten sen arvo aleni Europassa; sen sotajoukot kärsivät tappioita kaikissa sodissa ja sen »salonkikenraaleista» puhuttiin ivallisesti sekä omassa maassa että muualla. Ranskan valtiollinen vaikutus olikin yhä alenemaan päin; vastoin

Ranskan hallituksen toimintaa Preussi kohosi suurvallaksi; Puolaa se ei saanut pelastetuksi; Turkin asiaa se ei voinut puolustaa, ja Ruotsissakin sen vaikutus vapauden ajalla esiintyi heikommin kuin sen kilpailijoiden; Englantilaiset taas riistivät sekä Amerikassa että Intiassa sen siirtomaat. Mutta hallitsevat henkilöt unohtivat kaikki tappiot huvituksissa, loistossa ja kevytmielisyydessä.



Ludvig XV. (Vanloon taulun mukaan.)

Ludvig XV oli v. 1715 5-vuotias, jonka vuoksi hänen sukulaisensa *Orleans'in herttua Filip* ryhtyi hallitukseen. Hänellä oli kykyä ja hyvät hallitsijalahjat, jonka vuoksi hän olisi saattanut olla Ranskalle hyödyksikin, jos hän vaan olisi oikein lahjojaan käyttänyt; mutta hän kulutti voimansa ja aikansa huveissa ja kevytmielisessä elämässä. Hänellä oli suuri joukko samallaisia tovereita, joiden kanssa hän yökaudet mellasteli ja joita hän itse kutsui »ruhjotuiksi», koska he muka kehnoutensa tähden olisivat ansainneet tulla ruhjotuiksi. Suurin vaikutus hallitusasioihin oli hänen entisellä opettajallaan, abbotti *Dubois'lla,* josta hert-

tuan äiti sanoi, ettei hänen suustaan totuuden sanaa milloinkaan lähtenyt, mutta jonka paavi kuitenkin korotti kardinaaliksi. Uuden hallituksen pahimpana huolena olivat raha-asiat, jotka Ludvig XIV oli jättänyt mitä huonoimpaan kuntoon: noin 2 ½ miljardia oli velkaa ja 78 miljoonaa vuotuista vaillinkia. Tuosta rahapulasta pelastamaan ilmaantuu nyt äkkiarvaamatta eräs skottlantilainen rahamies *John Law,* joka v. 1716 saapui Pariisiin ja rohkeilla ehdotuksillaan saavutti herttuan suosion. Lawilla oli se käsitys, että pankin todellisen rahamäärän tarvitsi olla ainoastaan kymmenes osa sen liikkeelle lasketun paperirahan nimellisestä arvosta, ja samoin osakeyhtiön todelliseksi omaisuudeksi muka riitti neljäs osa sen osakkeiden arvosta. Hän antoi siis luotolle liian suuren arvon, ja sen mukaan hän toimikin. Hän perusti setelipankin ja asetti sen yhteyteen osakeyhtiön, jonka arveltiin saavan paljon voittoa Mississipin kaupasta ja Louisianassa muka löytyvistä kultamaista. Jokainen halusi saada noita osakkeita, joista luvattiin 40 prosentin osinko. Sillä kadulla, jonka varrella pankki oli, tungeskeli aamusta iltaan ihmisiä, sillä rahan- ja voitonhimo oli vallannut kaikkien mielet. Osakkeiden alkuperäinen arvo oli 500 frangia, mutta ennen pitkää maksettiin niistä 20,000 fr. Näin saaduista rahoista Law lainasi valtiolle 1200 miljoonaa, joilla se vähensi velkojaan. Metalliraha oli täten kadonnut liikkeestä ja paperirahaa vaan oli kaikkialla. Mutta tuon yhtiön harjoittama kauppa ei tuottanut mitä oli toivottu, eikä luvattuja suuria voittoja kuulunutkaan, jonka vuoksi taas tahdottiin osakkeista päästä. Ne, jotka ajoissa huomasivat yrityksen onttouden, myivät osakkeensa ja voittivat äärettömästi; eräs nahkuri esim. voitti 70 miljoonaa; ja ne, jotka ensimmäisinä menivät paperinsa vaihtamaan metallirahaan, saivat omansa; niinpä Bourbonin herttua ja Condén prinssi veivät pankista kuormittain hopeata. Mutta kun yhä useammat kiiruhtivat seteleineen pankiin rahaa vaatimaan, ei se voinut kaikkia lunastaa, sillä 3 miljardin arvosta oli paperia laskettu liikkeeseen, mutta vastaavaa metallia oli vaan 700 miljoonaa. Lawin täytyi sentähden sulkea pankki v. 1720, ja kansan raivoa peläten hän salaa lähti Pariisista pois; noin 2000 miljoonaa jäi maksamatta. Valtio oli kyllä päässyt osaksi velastaan, ja muutamat yksityiset rikastuneet, mutta useimmat perin köyhtyneet. Lawin yrityksestä oli kuitenkin se hyöty, että Ranskalaisten huomio kääntyi siirtomaihin ja kauppaan, joka sen johdosta suuresti vilkastui.

Orleansin herttua johti hallitusta v:teen 1723, jolloin hän äkkiä kuoli, ja nyt olisi Ludvig XV ollut itse täysi-ikäinen ja siis voinut ottaa hallituksen omiin käsiinsä. Hän oli ulkomuodoltaan kaunis, ja hänellä

sanottiin olevan kykyäkin, mutta hän oli kylmä ja välinpitämätön ja rakasti huvia ja ulkonaista loistoa enemmän kuin tosi työtä. Hänen tapansakin muuttuivat yhä huonommiksi hovin kevytmielisessä elämässä. Hallitustoimet joutuivat näin ollen vieläkin toisten käsiin; Bourbonin herttua oli ensin kolme vuotta hallituksen johdossa, ja sittemmin kardinaali *Fleury* (1726—1743), joka tahtoi pysyttää rauhaa sekä huojentaa kansan verokuormaa, mutta kuitenkin saada valtion raha-asioissa tulot ja menot tasapainoon. Hänen kuoltuaan Ludvig XV niinkuin isoisän-isänsä tahtoi olla oma ensimmäinen ministerinsä, vaikka itse asiassa mahtavat jalkavaimot määräsivät Ranskan hallituksen menon. V. 1735 kuningas oli kokonaan syrjäyttänyt puolisonsa Maria Leczinskin, ja nyt tuo suosikkien aika alkoi; hän otti ensin perättäin neljä sisarusta eräästä ylhäisestä Neśles'in suvusta lemmityikseen; v. 1745 hän korotti tähän asemaan erään valtion verojenvuokraajan vaimon, joka sai *Pompadourin* markiisittaren nimen. Tämä oli kauneudellaan hurmannut kuninkaan, joka metsästysretkillä oli nähnyt hänet, mutta hänellä oli myöskin etevät luonnonlahjat ja hän oli saanut huolellisen kasvatuksen. Pompadourin markiisitar pysyikin 19 vuotta suosiossa; hän oli hovin juhlien keskustana, hän määräsi kenraalit, hänen epäsuosioonsa joutuneet ministerit olivat pakotetut eroamaan, etupäässä hänen vaikutuksestaan Ranska liittyi Maria Teresiaan Preussiä vastaan seitsenvuotisessa sodassa j. n. e. Mutta tämäkin aika Ludvig XV:nnen hallituksesta oli kunniakas verrattuna seuraavaan; mitä irstaisimmat huvitukset tulivat nyt tavallisiksi ja v. 1769 kuninkaan jalkavaimoksi korotettu Johanna Vaubernier, josta tehtiin *du Barryn* kreivitär, ei osottanut sellaistakaan ulkonaista arvokkaisuutta kuin Pompadourin markiisitar. Hän oli alhaista syntyperää eikä hänellä ollut sellaista sivistystä kuin Pompadourilla; mutta ministerejä hänkin tahtoi vastustella ja politiikkaan vaikuttaa, ja aina Ludvig XV:nnen kuolemaan asti (1774) hän pysyi vallassa. Vallankumouksen aikana hän sai surmansa.

Ranskan kuningas ei siis enää täyttänyt kuninkaallista tehtäväänsä, jonka Ludvig XIV oli pitänyt velvollisuutenansa. Vakava työ oli jäänyt syrjään, ainoastaan ulkonainen puoli oli jäljellä; kuningas vaan esiintyi korkeimman vallan edustajana, ja tähän hänen koko aikansa kuluikin. Fredrik II lausui, että jos hän olisi Ranskan kuningas, hän asettaisi toisen miehen edustamaan kuninkuutta, mutta itse hän johtaisi hallitusta. Ja vuosittain tuo tyhjä loisto maksoi 80—90 miljoonaa fr. Paitsi kuningasperheen jäseniä, suosittuja ja jalkavaimoja, jotka suurimmat summat kuluttivat, oli kuninkaalla henkivartijoinaan 9000 komeata kaar-

tilaista, joiden ylläpito vuosittain maksoi 7,681,000 fr.; hänen tallissaan oli 1857 hevosta, 217 vaunut ja 1458 palvelijaa niitä varten, jotka kaikki v. 1775 maksoivat 4 ½ milj. fr.; kuninkaan kappeliin kuului 75 eri-arvoista pappia; häntä varten pidettiin 48 lääkäriä ja apteekkaria, 128 laulajaa, tanssijaa ja soittoniekkaa; kyökki-osastoon kuului noin 500 henkilöä j. n. e., ja kaikki muut tarpeet saman mitan mukaan. Tämä kuuluu kuitenkin vaan Versailles'in hoviin, mutta sen lisäksi on toistakymmentä muuta kuninkaallista asuntoa, joissa hovi joskus kävi. Kaikki on tuossa hovissa mitä loistavinta ja hienointa; Versailles'in n. k. kristallisalissa, jossa tanssiaiset pidettiin, riippui suuret kultakruunut katosta; huikaiseva valo levisi niistä lehtiköynnösten ja kukkaseppeleiden välistä, ja yli avaran salin liikkuivat hienot hoviherrat puuteroittuine peruukkineen ja tähtikoristeineen sekä naiset vaaleanpunaisissa tai -sinisissä leveissä hameissaan määrättyjen hovitapojen mukaan.

Siellä Ranskan ylempi aatelikin suurimmaksi osaksi oleskeli, toimettomana tai tyhjiä kunniavirkoja hoitaen, jotka kyllä tuottivat heille runsaita palkkoja, mutta joista ei mitään hyötyä ollut. Heidän maakartanonsa olivat silläválin tyhjät, ja voudit vaan sieltä kokosivat verot herroillensa lähetettäviksi; ainoastaan harvoin, tavallisesti syksyisin, isännät Versailles'in huveista tiluksillensa ilmestyivät metsästämään. Vähävaraisempi aatelisto sekä paikoittain ylempikin, niinkuin Vendeén maakunnassa, asuskeli kuitenkin entiseen tapaan alustalaistensa keskuudessa. Mutta tuollainen aatelisto, johon kuului noin 140,000 henkeä, oli maalle tullut ainoastaan rasitukseksi. Keski-ajalla, jolloin aatelismiehet olivat lääniherroina, oli heillä valtaa, mutta myöskin velvollisuuksia täytettävänä, ja vielä myöhemminkin he olivat maaherroina hoitaneet maakuntia; kansa tunsi heidät ja he tunsivat kansan ja sen tarpeet. Silloin veroilla, joita heille suoritettiin, ja heidän nauttimillaan etuoikeuksilla oli jonkinlainen oikeutettu perustus. Mutta nyt ei heillä enää ollut velvollisuuksia kansaa kohtaan, vaan nuo vanhat oikeudet olivat kuitenkin säilyneet; kansa ei tuntenut herraansa, paitsi minkä joskus vilahdukselta näki, muuta kuin ahneitten ja tunnottomien voutien kautta. Tämä herätti vihaa aatelistoa vastaan kansassa, joka rupesi pitämään sen asemaa ihan luonnottomana. Samoin kuin kuninkuus tämä sääty oli kaunis, mutta kallis koriste, josta ei mitäkään hyötyä ollut.

Itsevaltius oli vainoomalla lahkolaisia tukahuttanut Ranskan kirkossa kaiken henkisen kehityksen; hugenotit olivat menettäneet uskonvapautensa Ludvig XIV:nnen aikana; jansenistinen liike, joka tahtoi katoliseen kirkkoon saada puhtautta ja vakavuutta sekä suurempaa

vapautta kuin jesuiittain ahdasmielisyys salli, tuomittiin tukahutettavaksi, ja v. 1713 paavi julisti heitä vastaan pannabullan »*unigenitus*». Port-Royal'in luostari, joka oli heidän pääpaikkansa, hävitettiin, ja vielä Fleury-kin vainosi heitä. Mutta samassa kuin kirkko osotti tuollaista suvaitsemattomuutta, se menetti siveellisen voimansa; sillä kun ajattelemisen ja tutkimisen vapaus oli kielletty, niin tämä veltostutti ja tympistytti kirkonmiehiä, eikä heillä saattanut ajan pitkään olla ihmisten mieliin sitä vaikutusta, mitä he uskonnon nimessä vaativat itselleen. Sen maallinen valta oli kuitenkin sangen suuri ja sen jäsenet olivat jotenkin samassa etuoikeutetussa asemassa kuin aatelistokin. Kirkon-virkamiehiä oli noin 130,000, ja suuria rikkauksia, sekä irtainta- että maaomaisuutta, oli sen hallussa. Mutta hyvin epätasaisesti kirkonvirkojen tulot olivat jaetut, ja suuri oli sen vuoksi ero myöskin virkamiesten välillä. Runsaspalkkaisiin piispanvirkoihin pääsi kuninkaan suosiosta hovimiehiä, jotka nauttivat tulot, mutta hoidattivat virkansa sijaisilla. V. 1789 oli 117:sta korkeammasta kirkonvirasta ainoastaan 5 kolmannesta säädystä lähteneen miehen hallussa, muut kaikki aateliston jäsenillä. Mitä taas tuloihin tulee, mainittakoon esim. että Strassburgin piispalla oli palkkaa ½ miljoonaa vuodessa, mutta paljon oli sellaisiakin, jotka vaan saivat jonkun tuhannen; ja apulaispapit saivat usein ainoastaan 3—400 fr., joten tuskin nälkään nääntymästä säilyivät. Viimemainittujen oppi ja sivistyskanta ei myöskään ollut paljon parempi kuin talonpoikien. Ahdasmielisyys, tympeys, turmelus sekä kohtuuttomuus olivat vallitsemassa Ranskan kirkossakin, joka sen vuoksi sekin kaipasi parannusta.

Nämät molemmat säätyluokat sekä kuningas olivat yhteiskunnan huipulla; he nauttivat elämästä, mutta alemmat yhteiskuntaluokat olivat ikäänkuin heitä varten olemassa, hankkiakseen työllään niitä varoja, joita edelliset tarvitsivat.

Porvaristo oli jo keski-ajalla saanut valtiolliset oikeudet, kun Filip IV kaunis v. 1302 kutsui sen edustajia valtiopäiville; mutta aateliston ja papiston rinnalla sen asema kuitenkin oli vähäpätöinen. Suuri erilaisuus oli senkin keskuudessa vallitsemassa. Samoin kuin aatelisto oli jaettuna ylhäiseen ja alhaiseen, papisto rikkaaseen ja köyhään, niin olivat porvaristostakin muutamat perheet päässeet valtionvirkoihin, nimittäin tuomarinvirkoihin, sillä ainoastaan niihin saattoi porvareja päästä. Virat, jotka ostettiin, olivat perinnöllisiä ja tuottivat jonkinlaisen aateluuden, esim. vapauden raskaimpien verojen suorittamisesta. Mutta tällaisiin virkoihin päässeet alkoivat halveksia entisiä säätyveljiänsä, kauppiaita ja käsityöläisiä, joista suurin osa oli pakotettu vaikeissa ja ahtaissa olosuh-

teissa toimeentulonsa hankkimaan. Etuoikeutettujen kauppaseurojen jäsenet kyllä saivat suuria voittoja — Colbertin säätämään tapaan kaupankäynti edelleen oli järjestetty — mutta se herätti toisissa tyytymättömyyttä ja ehkäisi luonnollisen kehityksen. Ammattisäädelmät taas estivät teollisuudessa kaiken vapaan edistyksen ja tekivät sen tuotteet sangen kalliiksi. Saman tavaran oli kulkeminen monen käden kautta, ennenkuin se valmistui; lankojen kehrääjä esim. ei saanut lankojansa värjätä eikä kutoa



Ranskalainen kauppias. (Vaskipiirros.)

niistä kankaita, vaan oli hänen jättäminen tavaransa näiden ammattien harjoittajille. Jos rikottiin määräyksiä vastaan, otettiin tavara pois. — Kun vapaus puuttui, ei suurin osa päässyt milloinkaan itsenäisesti ammattia harjoittamaan, eivätkä kyvykkäät henkilöt voineet sellaisissa ahtaissa oloissa taitoansa kehittää. Nuot määräykset, jotka johtuivat keski-ajalta ja teollisuuden syntyessä olivat olleet tarpeellisia, olivat nyt jo muuttuneet ehkäiseviksi kahleiksi.

Kovin oli kuitenkin talonpoikien kohtalo. Suurin osa heistä oli kyllä päässyt vapaaksi maaorjuudesta, sillä ainoastaan 150,000 oli enää tässä

asemassa 18:nnen vuosisadan lopulla; mutta vaikkapa he olivat lunastaneetkin maatilkkunsa, oli herroilla, entisillä maanomistajilla, kuitenkin samoja oikeuksia, kuin keski-ajalla; metsästysoikeus esim. oli sangen suuri vitsaus talonpojille, sillä he eivät ankarien rangaistusten uhalla saaneet pyytää hirviä, jäniksiä, lintuja tai muita metsänotuksia; eivätpä he kaikin paikoin saaneet aidata peltoaankaan, jotta herran olisi mukava metsästysretkillä ratsastaa sen halki, jos se matkaan sattui; yöt päivät täytyi talonpojan vartioida viljelyksiään, etteivät tunkeilevat metsäneläimet niitä hävittäisi. Herralla oli tavallisesti myöskin myllyoikeus, jonka mukaan talonpojan täytyi jauhattaa viljansa herran myllyssä; hänen tuli niinikään paistaa leipänsä herran rakentamassa uunissa, tietysti aina veroa vastaan. Tämäntapaisia oikeuksia oli herralla useita kymmeniä. Talonpoika ei sentähden voinut päästä vaurastumaan; hän asui kurjassa, savesta ja oljista kokoonkyhätyssä hökkelissä; nälän ja puutteen kuluttamana hän jo nuorena vanheni; niinpä eräs englantilainen matkustaja Young kertoo tiedustelleensa erään miehen ikää, jonka hän arveli 60:ksi, mutta mies sanoi olevansa vasta 29-vuotias. Talonpojan ajatuspiiri oli ahdas ja hänen käsitystapansa hyvin lapsellinen; ankaralta työltä ei jäänyt aikaa hengen kehittämiseen.

Porvaristo ja talonpojat suorittivat, vaikka heidän asemansa oli niin kohtuuton, melkein yksinomaan valtionverot, sillä aatelisto ja papisto olivat, vaikka heidän hallussaan oli vielä suurin osa Ranskan maasta, vetäytyneet melkein kaikista vapaiksi. Varsinaisena verona talonpoika keskimäärin suoritti 53 prosenttia tuloistaan, s. o. enemmän kuin puolen, ja noin 5 kertaa enemmän kuin Ranskan talonpoika nyt suorittaa. Verojen kokoamisen hallitus jätti vuokramiehille, jotka vielä voittoja saadakseen harjoittivat tunnotonta kiskomista, niinkuin muinoin publikanit Rooman valtakunnassa, joiden asema oli samantapainen.

Suoranaisten verojen lisäksi tulivat välilliset, joista rasittavin ja vihatuin oli *la gabelle*-niminen eli suolavero, joka johtui keski-ajalta. Hallitus määräsi, kuinka suuren määrän suolaa jokaisen perheen jäseniensä luvun mukaan piti ostaa. Valtio oli näet ottanut tuon kaupan yksinoikeudekseen, mutta se antoi sen jollekulle yhtiölle, joka taas pitkin valtakuntaa piti asiamiehiään suolaa myymässä sekä valvomassa, että kukin osti määrätyn osuutensa. Kotitarkastuksia pidettiin sen johdosta, ja henkilöitä vangittiin ja ruoskittiin määräysten rikkomisesta. Samantapainen oli viinivero sekä monet muut, jotka tietysti tekivät tavaran hinnat luonnottoman korkeiksi. Tarkastusmiehiä liikkui tuhansittain pitämässä silmällä, että noita kansan vihaamia määräyksiä noudatettiin.

Tehtiinpä viljan kaupitteleminenkin valtion monopooliksi, ja sitä varten muodostui osakeyhtiö, johon Ludvig XV:kin rupesi itse osakkaaksi, saadakseen sen tuottamilla voitoilla varoja huvejansa varten.

Ranskan yhteiskuntalaitos oli siis vielä keski-aikuisella kannalla; yhtä suuri ero kuin puolivuosituhatta takaperin oli nytkin eri säätyluokkien välillä. Korkeammat säädyt olivat sulkeutuneet melkein eri kastiluokaksi, johon ei, niinkuin Englannin aatelistoon, päässyt virtaamaan uusia voimia. Aatelismiestä tuomittiinkin eri tavalla kuin muita; eräästä rikoksesta, jossa muuan markiisi ja porvari olivat osallisina, edellinen tuomittiin kahdeksi vuodeksi luostariin, mutta jälkimmäinen hirtettiin ja teloitettiin. Aatelismiestä ei hengenrikoksistakaan hirtetty, vaan hän mestattiin. Oikeudenkäynti oli monimutkaista, kallista ja pitkällistä, joten sitä oli vaikeata käyttää, ja tuomarit antoivat tavallisesti lahjojen suuruuden mukaan oikeutta; syytettyjä tutkittaissa käytettiin vielä torttyyria eli kidutusta ja rangaistukset olivat julmia. V. 1766 tuomittiin eräs 19-vuotias nuorukainen ilman todistuksia elävänä poltettavaksi, mutta hänen kielensä ja kätensä leikattiin ensin irti. Suuri erilaisuus oli niinikään oikeustavoissa vallitsemassa eri osissa maata, sillä yhteistä lakia ei ollut, vaan keski-ajalta säilyneiden lainmääräysten mukaan tuomiot lausuttiin, joten saattoi yhdessä maakunnassa olla oikeutta se, mistä toisessa rangaistiin; 384 eri oikeustapaa oli Ranskassa 18:nnen vuosisadan lopulla. Samoin oli muissakin suhteissa monta erilaisuutta eri maakuntien välillä.

Niinkuin kerrotusta huomaa, oli Ranska vielä monessa suhteessa keski-aikuinen maa; sitä yhdenmukaisuutta, jota meidän ajan valtioissa tavataan, ei siinä ollut. Kuninkaat ja heidän ministerinsä olivat 15:nnellä, 16:nnella ja 17:nnellä vuosisadalla riistäneet feodaaliherroilta heidän valtiollisen itsenäisyytensä ja ottaneet vallan itselleen, mutta vanhan yhteiskuntalaitoksen he jättivät entiselleen, ja toinen puoli keski-ajasta oli siis vielä jäljellä. Kuningas taas, kun oli perinyt feodaaliherrojen vallan, piti koko valtakuntaa ikäänkuin yksityisomaisuutenaan; hän katsoi oikeudekseen mielin määrin kiskoa sen varoja. »Kuningas on herra; pakko oikeuttaa kaikki», sanoi eräs Ludvig XV:nnen ministeri, kun hänen ankaria veromääräyksiään moitittiin. Alamaisten vapaus ja henki oli niinikään hänen mielivallassaan; ilman laillista tutkintoa vangittiin kuninkaan luvalla mitä henkilöitä hyvänsä. Kuninkaan kansliassa oli valmiiksi painettuja vangitsemislippuja, n. k. »*lettres de cachet*», joiden alla oli kuninkaan nimi, ja kun sellaiselle lipulle jonkin henkilön nimi piirrettiin ja se jätettiin poliisille, vietiin hän heti vankilaan, tavallisesti Bastiljiin, joka oli suuri valtiovankila Pariisin laidassa. Hovimiesten kautta saattoivat

monet saada näitä lippuja ja niiden avulla vangita vihamiehiään, joten aivan syyttömät usein menettivät vapautensa, monet edes tietämättänsä, minkä vuoksi heidät vangittiin. 150,000 lettres de cachetia Ludvig XV:nnen aikana käytettiin. Jokaisen turvallisuus oli näin ollen vaarassa. Tämä oli itsevaltaisuuden pahimpia väärinkäytöksiä, jonka vuoksi kansan viha ensimmäiseksi vallankumouksen puhjettua kääntyi tuota itsevaltiuden symboolia Bastiljia vastaan.



Talonpoikien epäteivo sotaväenotosta.

Samantapaiset, kuin Ranskassa, olivat olot Europan muissakin valtioissa. Itsevaltainen kuninkuus oli tehnyt hallituksen painon valtion asukkaille yhä raskaammaksi, sillä mitä korkeammalle tuo valtiorakennus kohosi, sitä rasittavammaksi se kävi perustuksille, ja vihdoin ne rupesivat horjumaan. Kallis, loistava hovielämä, yhtämittaiset sodat ja yhä suuremmaksi muodostunut sotalaitos, suuremmoiset rakennukset, tuhlailevat jalkavaimot ja ahneet suosikit saattoivat muissakin valtioissa hallituksen raha-asiat epäjärjestykseen; valtiovelka kasvoi, luotto loppui, eikä rahaa ollut tarpeeksi muualla kuin Englannissa. Verojen taakka kävi kuitenkin yhä raskaammaksi, ja niiden maksutapa oli yhtä kohtuuton kuin Ranskassa, sillä »sitä vähemmin kukin suoritti, mitä rikkaampi hän oli».

Aatelisto ja papisto olivat etuoikeutetussa asemassa, varakkaampi osa porvaristosta pyrki virkoihin, päästäkseen edullisempiin oloihin; monopoolija ammattisäädelmät olivat jokaisessa maassa kaupunkilaisten vapaata kehitystä estämässä. Tukalin oli kuitenkin muuallakin maalaisväestön tila.

Ainoastaan Sweitsissä sekä Ruotsissa, Suomessa ja Norjassa olivat talonpojat aikojen kuluessa saaneet vapautensa säilytetyksi, vaikka se näissäkin maissa oli tahdottu heiltä riistää. Mutta jos käymme mihin muuhun Europan mantereen maista hyvänsä tarkastamaan niiden tilaa 18:nnella vuosisadalla, on sama kurjuus edessä, toisin paikoin vähän lievempi, toisin paikoin kovempi. Maaorjuus oli säilynyt melkein koko Saksassa, Itävallan maissa, Puolassa ja Venäjällä; Etelä-Europan maissa, Espanjassa ja Italiassa, sitä vastoin se jo suureksi osaksi oli hävinnyt, samoinkuin Englannissakin; mutta monet feodaalirasitukset olivat täälläkin jäljellä. Talonpojilla oli siis niinkuin Ranskassakin kaksi herraa, jotka molemmat vaativat saatavansa; valtio vaati monellaisia veroja, teiden ja siltain rakentamista, sotamiehiä j. n. e.; isännällä taas oli monellaisia oikeuksia, joista tärkeimmät olivat päivätyöt, paikoittain kuusi päivää viikossa, joten vaan pyhäpäivät tai yöt jäivät talonpojan omiin töihin; Espanjassa oli muiden säännösten joukossa sellainen, että talonpojan täytyi käydä herran rakentamassa kapakassa; Neapelissa oli vielä 19:nnen vuosisadan alussa 1395 erilaista feodaalioikeutta; siellä sai esim. aatelisherra ensin myydä tuotteensa, ja sen jälkeen vasta talonpoika; herralle tuleva osuus sadosta korjattiin ensin, sitten vasta talonpoika sai omansa korjata. Lahjoja, jotka olivat melkein veroiksi muuttuneet, tuotiin aika ajoittain herralle; niinpä Saksassa täytyi alustalaisen silloin tällöin tuoda herransa kyökkiin hanhia, vasikoita y. m., ja vouti vaati myöskin osansa. »Talonpoika on kuin laidun: mitä enemmän sitä niitetään, sitä enemmän se kasvaa», sanoi böömiläinen sananlasku, ja sen mukaan talonpoikaa kyllä kohdeltiinkin. Jos hän sattumalta pääsi vaurastumaan, niin herra tuli pian hänen rikkautensa korjaamaan. Saksan itäosissa oli maanomistajalla oikeus lunastaa alustalaistensa maa, jos hän tahtoi, ja hyvin viljellyn hän tietysti mielellään tahtoi. Samoin menettelivät Tanskan aatelisherrat. Jos ei muuta tehty, niin lisättiin päivätöitä ja veroja, jonka vuoksi talonpojan täytyi väkisinkin olla köyhän. »Maalainen on vakuutettu, että hän on hukassa», sanoo Rousseau, »jos voidaan epäillä, ettei hän kuole nälkään.» Talonpojan asunto oli kurja ja usein hän, niinkuin Etelä-Italiassa ja Puolassa, asuskeli samassa tuvassa kotieläintensä kanssa; hengenviljelyksestä hän ei mitään tiennyt; hän oli nöyrä herralleen, niinkuin orja ainakin, mutta kunniantuntoa häneltä puuttui; valtiota ja

isänmaata hän ei käsittänyt, sillä niin yleisiin asioihin hänen ajatuspiirinsä ei ulottunut.

Oikeuslaitoksessa erilaiset tuomiot erisäätyisille, raaka tutkimistapa ja julmat rangaistukset olivat kaikissa maissa käytännössä, niinkuin Ranskassakin. Sanalla sanoen, hallitusten ankara paino rasitti koko Europaa, kohtuuttomat etuoikeudet olivat kaikkialla vallitsemassa ja alempien säätyluokkien asema oli sangen tukala. Parannusta tarvittiin, se aljettiin jo huomata, sillä tällaista tilaa ei enää voitu sietää. Hallitsijoiden ja valtiomiesten huomio oli ollut kääntyneenä vaan maiden anastuksiin, sotiin tai hovielämään, koko valtiollinen elämä ja toiminta oli liikkunut ainoastaan ylhäällä, pinnalla; mutta sen täytyi vähitellen kääntyä alaspäin tutkimaan perustuksia, joille valtio oli rakennettu. Parannusehdotuksia tuotiinkin esille, ja oikein perusteellisia, jotka olisivat muuttaneet kaikki olevat olot. Tämä oli valistuskirjailijoiden tärkeä tehtävä.



Satiirinen kuva talonpojan asemasta. (Kirjotukset merkitsevät: „Syntynyt kurjuuteen", „verenmaksamiskone" y. m.)

XXVII.

Valistuksen aikakausi.

Humanismi ja uskonpuhdistus verrattuina valistuksen aikakauteen. — Vapaampia mielipiteitä syntyy Englannissa. — John Locke. — Deistit ja moraalifilosofit. — Yhteys Englannin ja Ranskan välillä. — Voltaire. — Rousseau. — Montesquieu. — Encyklopedistit. — Fysiokraatit ja Adam Smith. — Luonnon tutkimus. — Geologia. — Fysikan alalla tehdään keksintöjä. — Kemia ja kasvitiede. — Lääketiede. — Luonnontieteiden vaikutus ajan katsantotapaan. — Kasvatusoppi. Pestalozzi ja kansanopetus. — Filosofia, Leibnitz, Hume, Kant. — Historiankirjoitus. — Englannin kaunokirjallisuus. — Saksan suuret runoilijat. — Historiankirjoitus, H. G. Porthan. — Daniel Juslenius. — Kustaa III:nnen aikuiset runoilijat.

Keski-ajan lopulla heräsi Europassa vilkas henkinen liike, humanismi, joka tahtoi herättää jälleen henkiin unohtuneen klassillisuuden ja siitä hankkia uutta virkistävää elinvoimaa ihmiskunnalle, joka keski-ajan ahtaissa oloissa oli jäykistynyt. Uskonpuhdistajat taas ryhtyivät taistelemaan katoliseen kirkkoon juurtunutta turmelusta vastaan ja tahtoivat saattaa kirkon alkuperäiseen puhtauteensa. Nuo liikkeet rajoittuivat silloin kirkkoon, kirjallisuuteen ja taiteeseen, mutta yhteiskunnalliset olot pysyivät jotenkin entisellä keski-aikuisella kannalla. 18:nnen vuosisadan toisella puoliskolla taas syntyy uusi vielä voimakkaampi henkinen liike, joka ryhtyy tutkimaan etupäässä valtio- ja yhteiskuntalaitosta ja asettuu taistelemaan niissä vallitsevia epäkohtia vastaan, mutta joka myöskin ulottaa tutkimuksensa luonnon, uskonnon, kansallistalouden, kasvatusopin ja oikeuslaitoksen alalle; se tarkastaa vanhoja laitoksia, opinkappaleita ja tapoja, sanalla sanoen kaikkia vallitsevia oloja, eikä tahdo tietää vanhoista opeista ja katsantotavoista, vaan alistaa kaikki ihmisjärjen punnittavaksi ja tuomittavaksi; mitä järki tässä arvostelun kiirastulessa ei hyväksy, kukistetaan armotta, ja sen avulla luodaan uusia oppeja sijaan. Eivätkä nämät kirjailijat käänny yksinomaan kuningasten ja vallanpitäjien puoleen, niinkuin Ludvig XIV:nnen aikuiset runoilijat sirotekoisissa runoissaan, vaan yleistajuisella muodolla oli noita uusia ja mullistavia aatteita kaikille levitettävä. Tämän aikakauden kirjallisuudella onkin ollut suurempi käytännöllinen merkitys, kuin milloinkaan kirjallisuudella. Se levisi yli koko sivistyneen maailman, ja kaikkialla sen vaikutuksia käytännössäkin huomataan; siinä on siemen kätkettynä kaikkiin niihin tär-

keisiin yhteiskunnallisiin ja valtiollisiin kysymyksiin, jotka vielä nytkin ovat päivän tärkeimpiä; se perusti ankaran kritiikin, jolla kaikilla aloilla koetetaan totuutta etsiä. Koko 18:nnen vuosisadan toista puoliskoa kutsutaan sen vuoksi näiden n. s. »valistuskirjailijoiden» mukaan »valistuksen aikakaudeksi». Nuo uudet vapaat aatteet syntyivät Englannissa, mutta ranskalaiset kirjailijat antoivat niille käytännöllisemmän muodon, ja heidän kauttaan ne tulivat yleisesti tunnetuiksi, sillä ranskankieltä ymmärrettiin kaikissa maissa, ja Ranskan kirjallisuutta oli Ludvig XIV:nnen



John Locke. (Knellerin maalauksen mukaan.)

ajoista asti koko Europassa luettu ja jäljitelty. Siten pysyi Ranska vielä 18:nnellä vuosisadalla Europan johtajana henkisellä alalla, vaikkakin se valtiollisessa suhteessa johtoasemansa oli menettänyt.

Olemme Stuartien ajasta kertoessamme nähneet Englannin kansassa, varsinkin puritaaneissa, ilmestyvän vapaudenharrastusta suuremmassa määrässä kuin Europan mantereen kansoissa; Englantilaiset tuomitsivat kuninkaansa kuolemaan (ks. luk. XVIII) samaan aikaan kuin Ranskan kansa taipui hallitsijansa mielivallan alaisena elämään. Runoilija Milton puolusti tuota menettelytapaa kansan oikeudeksi, ja whig-puolueen koko katsantokannan mukaan valta kuuluu kansalle, jolta kuningas sen on saanut. Suuri filosofi *John Locke* († 1704) käsittelee myöskin valtio-

asioita, lausuen muun muassa rajattomasta kuningasvallasta »ettei sitä saata hallitusmuotona edes pitääkään». »Kansa saapi määrätä millaisen hallituksen se tahtoo», sanoo Locke edelleen. Vapaus on hänen tunnussanansa; »ei kukaan ole sidottu toisen ihmisen tahdon tai määräämisvallan alaiseksi», ja kaikilla tulee olla samat oikeudet, s. o. tasa-arvoisuuden tulee olla vallitsemassa. Locke lausui täten melkein samantapaisia mielipiteitä kuin myöhemmin J. J. Rousseau. Uskonnon alalla hän on järkeisopillisen suunnan tienraivaaja, joka lopulta vei Jumalan kieltämiseen. Hän opetti näet, että ihmisen kaikki tieto perustuu aistien kautta saatuihin mielikuviin, jotka painuvat sieluun, mikä alkuansa on kuin tyhjä vahataulu; ajatus muodostaa mielikuvista käsitteet, joista tieto syntyy. Locken katsantokannan mukaan ei ole oikeastaan mitään ylenluonnollista, vaikkei hän kuitenkaan Jumalan olemassa-oloa kieltänyt; hän oli uskon-asioissa suvaitsevainen ja sanoi, että usko on kunkin ihmisen oma asia, ja kirkko on vaan vapaaehtoisen sopimuksen kautta muodostunut yhdyskunta.

Monet Englannin oppineista menivät pitemmälle ja kielsivät kristinuskon. Toiset olettivat kuitenkin Jumalan olemisen, vaikka hän on kokonaan erillään maailmasta eikä sen menoon sekaannu. Tämä oli n. s. *deistinen* suunta. Oli sellaisiakin, jotka tahtoivat hävittää koko uskonnon, ja sen sijaan asettivat jonkinlaisen moraalifilosofian; hyvän, kauniin ja totuuden ihanteiden tavotteleminen oli oleva ihmisen korkein päämäärä. Uskottomuus oli tällaisten kirjailijain vaikutuksesta 18:nnellä vuosisadalla hyvin yleinen sivistyneissä, ja tiedemiehetkin koettivat todistaa uskonnon tarpeettomuutta, ja toiset taas tehdä sitä naurunalaiseksikin.

Englannin kieli ja kirjallisuus olivat vielä näihin aikoihin melkein kokonaan tuntemattomia Europan muissa maissa, jonka vuoksi nuo uudet mielipiteet eivät suorastaan sieltä saattaneet levitä. Se tapahtui, niinkuin mainittiin, Ranskan välityksellä. Ranskalaiset kirjailijat, jotka jo Ludvig XIV:nnen loppuajoista alkaen rupesivat, kuningasvallan sorron huonot hedelmät nähtyään, kaipaamaan vapaampia oloja, käänsivät huomionsa Englantiin ja sen kirjallisuuteen. Moni Ranskalainen oleskelikin Englannissa jonkun aikaa, joten syntyi vilkas henkinen yhteys näiden molempien maiden välillä; Ranskan kirjailijat tutustuivat Englannin vapaisiin valtiollisiin oloihin, suvaitsevaisuuteen, mikä siellä jo 18:nnen vuosisadan alusta asti oli oikeaksi tunnustettu, filosofisiin oppeihin ja luonnontieteiden uusiin suuntiin; itse puolestaan he kehittivät näin saamiaan aatteita ja toivat ne julkisuuteen helppotajuisemmassa ja erittäin miellyttävässä muodossa, jonka kautta muutkin kuin oppineet ihmiset saattoivat niihin

tutustua. *Voltaire, Rousseau* ja *Montesquieu* käsittelivät etupäässä valtiollisia, yhteiskunnallisia sekä myöskin kirkollisia olosuhteita; n. k. *encyklopedistit* kehittivät Englannissa muodostuneen deismin ateismiksi, joka kieltää Jumalan olemisen.



Voltaire. (Poillyn tekemä vaskipiirros.)

Olemme jo ennen kertoneet (ks. luk. XIX), että Ludvig XIV:nnen loppuvuosina Ranskassa oli ilmaantunut kirjailijoita, jotka eivät hyväksyneet kuninkaan mielivaltaa ja vastustivat olevia oloja. Fénélon, Vauban y. m. toivat jo silloin esille parannusehdotuksia, ja Ludvig XV:nnen aikana, hallituksen yhä riutuessa, tultiin rohkeammiksi ja myöskin enemmän vakuutetuiksi reformien tarpeellisuudesta. Hallitus kyllä ahdisteli

kirjailijoiden teoksia; niitä poltettiinkin julkisesti, mutta sittenkin niitä kaikkialla haluttiin, vieläpä hovissakin, sillä jo uusilla rohkeilla aatteillaan ne viehättivät ihmisiä. Voltaire, jonka nimi alkuaan oli Arouet, on kaikista sen ajan kirjailijoista saavuttanut kuuluisimman nimen. Sukkelalla ja terävällä ivalla hän kävi oleviin oloihin käsiksi ja teki siten hävitystyötä yhteiskunnan, kirkon, vieläpä uskonnonkin alalla. Hän piti vallitsevaa suurta säätyeroitusta luonnottomana; »en usko», sanoo hän, »aatelismiestä muita paremmaksi, ellen näe hänen syntyvän kannukset jalassa ja talonpojan satula selässä». Kaikki ihmiset olivat syntyessään samallaisia, jonka vuoksi kaikilla tuli olla myöskin samat ihmisoikeudet. Kirkossa vallitsevaa suvaitsemattomuutta vastaan hän niinikään taisteli, mutta hän ei erottanut kristinuskoa kirkosta ja sen turmeltuneista laitoksista, jonka vuoksi hän kirkkoa arvostellessaan myöskin laski pilaa koko kristinuskosta; Jumalan hän kuitenkin tunnusti olevan. Kirkon vainoomia hän oli valmis puolustamaan, kuten erästä Calas'in perhettä, joka jesuiittain vaikutuksesta oli joutunut väärän tuomion uhriksi, ja hän saikin ponnistuksillaan tuomion peruutetuksi ja perhe pelasti kunniansa, vaikkakin Calas jo oli kärsinyt kuoleman tuomion. Mutta muuten Voltaire oli itsekäs, ylpeä, kylmä ja rahanahne, jotka huonot luonteenominaisuudet pilaavat hänen suuren neronsa. — Voltaire oli lapsena käynyt jesuiittain koulussa, jossa hän ei kuitenkaan viihtynyt; 21-vuotiaana hän joutui Bastiljiin, koska oli loukannut erästä ylhäistä aatelismiestä; oli sen jälkeen jonkun aikaa maanpaossa Englannissa, sekä ystävänsä ja ihailijansa Preussin kuninkaan Fredrik II:sen luona, jonka kanssa hän kuitenkin riitaantui ja lähti salaa pois Preussistä. Sen jälkeen hän asettui lähellä Sweitsin rajaa Geneven rannalla olevaan *Ferney*-nimiseen linnaansa, jossa hän jatkoi kirjailijatointansa. Täällä »kuningas Voltaire», joksi häntä sanottiin, valmistelee teoksia, jotka leviävät Europan kaikkiin maihin, milloin historiallisia (hän kirjoitti muun muassa Kaarle XII:nnen historian), milloin filosofisia; toisinaan taas hän esittelee mielipiteensä kertomarunoissa, kuten »*Henriade*»ssa, jossa hän ylistää suvaitsevaisuutta, tai »*Orleansin neitsyeessä*», jossa hän ivaa taikauskoa; toisinaan taas näytelmissä tai romaaneissa. Hän on niinikään kirjevaihdossa hallitsijoiden, kuten Fredrik II:sen, Katarina II:sen, Jooseppi II:sen ja Kustaa III:nnen kanssa, ja vaikuttaa neuvoillaan heidän hallitustoimiinsa; Ranskan ministeri Choiseul on hänen ystävänsä, vainotut hugenotit saavat häneltä suojaa ja turvaa, ja kirjailijat kääntyvät usein hänen puoleensa neuvoja tai arvosteluja pyytämään. V. 1778 hän 84-vuotiaana tuli Pariisiin, jossa hänelle osotettiin mitä suurinta kunnioi-

tusta, mutta tämän johdosta syntynyt mielenliikutus sekä ankara työskenteleminen tuottivat vanhukselle kuoleman jo samana vuonna.

Voltaire oli kylmä järjen mies, jota vastoin Rousseaun innostus lähti sydämestä, hän kun oli kokonaan tunteen mies. Hänen syntyperänsä ja elämänvaiheensakin olivat kokonaan toisellaiset kuin Voltairen. Rousseau oli kellosepän poika Genevestä ja hän eleli ja liikkui varsinaisen kansan parissa, jota vastoin Voltaire eli ylhäisten tavoin. Käytyään muun muassa Italiassa, saapui Rousseau 30-vuotiaana Pariisiin, jossa



J. J. Rousseau. (Vaskipiirros Taravalin maalauksen mukaan.)

hän pääsi tuttavuuteen etevien neromiesten kanssa, vaikk'ei hän omituisuuksiensa ja ärtyisän luonteensa tähden tullut heidän kanssaan toimeen. Hän oleskeli sittemmin Genevessä, mutta palasi Ranskaan takaisin, jossa hän kuoli samana vuonna kuin Voltaire, viimeiseen asti yhtä köyhänä ja onnettomana, kuin koko elämänsä aikana. — Rousseau oli oppinut tuntemaan alhaisen kansan kurjan tilan, joka teki syvän vaikutuksen hänen tuntehikkaaseen mieleensä, ja hän laski sivistyksen syyksi sen erilaisuuden, mikä oli vallitsemassa rikkaiden ja köyhien välillä. Ihmiskunnan kehitys, valtiolliset ja yhteiskunnalliset laitokset ovat olleet vaan turmioksi ihmisille, sillä alkuperäisessä luonnontilassa, jossa ei ollut hallitusta, ei säätyjakoa, eikä yksityisomaisuutta, ihmiset muka olivat onnellisia.

Tuohon tilaan ei tosin enää voitu päästä, mutta hallitusmuodoksi valtiossa hän tahtoi sellaista, jossa kaikkien oikeudet ja vapaus ovat yhtäläiset, nimittäin kansanvaltaista tasavaltaa. Valtio on ajateltava syntyneeksi kansan yhteisestä suostumuksesta, josta johtuu, että valta kuuluu kansalle, ja koko kansan tulee sitä myöskin välittömästi käyttää eikä välillisesti, edustajien kautta. Nämä valtio- ja yhteiskuntalaitosta koskevat mielipiteensä hän esittää teoksessa »*Contrat social*». »*Emile*»-nimisessä romanissa taas hän tuo esiin uusia, entisistä perinpohjin eroavia mielipiteitä kasvatuksesta. Ihminen on luonnostaan hyvä, niin Rousseau väittää, mutta sivistys on hänet turmellut, ja kasvatuksen täytyy johtaa hänet vähitellen takaisin luonnonomaiseen tilaan. Luontoa hän kaikkialla ihailee ja hänen ansionsa onkin etupäässä se, että hän opetti ihmiset palaamaan luontoon, joka ylenmäärin oli unohduksiin joutunut. »Tässä lepää luonnon ja totuuden mies», piirrettiin sattuvasti Rousseaun hautakivellekin.

Montesquieu oli syvämietteinen ja perusteellinen historian ja yhteiskuntalaitosten tutkija. Tärkeimmässä teoksessaan »*l'Esprit des lois*» (Lakien henki) hän osottaa, että lait ja hallitusmuoto muodostuvat luonnonsuhteiden ja kansojen eri luonteiden mukaisesti. Hän erottaa kolme päähallitusmuotoa: despotismi, joka perustuu pelkoon, kansanvalta, jonka pohjana on hyve, ja monarkia, jonka perustuksena on kunniantunto. Arvellen, että kansanvaltainen hallitusmuoto edellyttää liian suurta täydellisyyttä ihmisissä, hän puolustaa monarkiaa. Lain määräämä vapaus on valtiossa vallitseva, sanoo hän, jonka vuoksi paras valtiomuoto on perustuslaillinen monarkia, jollainen Englannissa oli. Lakiasäätävä ja toimivalta sekä tuomitseva valta eivät saa olla yhdistettyinä, sillä siitä syntyy suuri vaara. Jos sama henkilö saapi lainsäätämisen ja toimivallan, on vaara tarjona, että hän säätää tyrannisia lakeja pannakseen niitä tyrannisella tavalla toimeen. Jos taas tuomari olisi lainsäätäjä, olisi kansalaisen elämä ja vapaus turvaton, mutta toimivallan yhteydessä olisi tuomarin mielivalta rajaton, sanoo Montesquieu. Hän oli Englannissa oppinut tuntemaan vapaampia oloja ja ihaili niitä; »Lontoossa, siellä on vapaus ja tasa-arvoisuus!» huudahtaa hän v. 1729. — Montesquieu oli ylhäistä sukua ja toimieli jonkun aikaa Bordeaux'n parlamentin presidenttinä. Hän kuoli v. 1755 Pariisissa.

Voltaire ja Rousseau olivat tunnustaneet Jumalan olemassa-olon, vaikka he hylkäsivät ylenluonnollisen ilmoituksen; mutta n. s. *encyklopedistit,* joista etevimmät olivat *Diderot, d'Alembert, Helvetius, Buffon, Holbach,* eivät tunnustaneet Jumalaakaan olevaksi. On hulluutta,

sanovat he, olettaa Jumalan olemista, koska me emme saata aistiemme avulla häntä oppia tuntemaan, sillä ainoastaan se, minkä me näemme, kuulemme tai tunnemme, on totta ja varmaa. Kaikki uskonnot ovat vaan pappien juonien kautta saaneet alkunsa, ja samoin on uskonnon perustukselle rakennettu siveys- ja valtio-oppi kelvoton ja hyljättävä. Ei ole eroa hengen ja aineen välillä, vaan kaikki on vaan ainetta eli materiaa; niinpä ihmisen ajatukset ovat liikkeitä aivojen atoomeissa eli pienissä alkuhiukkasissa, joista koko ihminen on muodostunut. Sielun kuolemattomuus ei tietysti sovellu tällaiseen oppiin, ja siveysopin korkein sääntö on oman itsekkäisyyden tyydyttäminen. Paitsi useissa erikoisteoksissa



Montesquieu. (Vaskipiirros Saint-Aubinin mukaan.)

lausuivat nämät miehet mielipiteensä suuressa sivistyssanakirjassa, »*Encyklopediassa*», jossa kaikki ihmisen tietopiiriin kuuluvat asiat olivat aakkosellisessa ainejärjestyksessä esitetyt. Sitä ilmestyi vv. 1751—1777 17 suurta nidosta, ja jo ensimmäistä painosta tuli 30,000 kappaletta sekä käännettiin samaan aikaan neljälle kielelle. Kaikkialla se herätti suurta huomiota ja vaikutti voimakkaasti yleiseen mielipiteeseen.

Samaan aikaan kuin filosofit taistelivat vanhoja valtiollisia ja uskonnollisia olosuhteita vastaan, taloustieteentutkijat ottivat tarkastellakseen sitä katsantotapaa, mikä kansallistaloudessa oli vallitsemassa. Merkantilisen käsityskannan mukaan pidettiin kalliita metalleja eli rahaa varallisuutena, jonka vuoksi se kansa oli muita rikkaampi, joka myi enemmän kuin osti. Saadakseen taas kaupan johdetuksi sille kannalle, määräsi hallitus korkeita suojelustulleja sekä asetti kaupan ja teollisuuden koko-

naan holhouksensa alaiseksi. Ja nämät molemmat elinkeinot olivat melkein yksinomaan hallituksen huolenpidon esineenä, jota vastoin maanviljelystä, mistä suurin osa kansasta saapi toimeentulonsa, laiminlyötiin. Se oli omansa tekemään talonpoikain muutenkin huonoa tilaa vielä huonommaksi. Ludvig XV:nnen lääkäri *Quesnay* väitti tätä käsityskantaa vääräksi; raha, sanoi hän, ei ole rikkaus itse, vaan rikkauden ulkonainen tunnusmerkki; rikkaus on yksinomaan maassa, ja maantuotteet muodostavat varallisuuden, jonka muotoa teollisuus vaan muuttaa ja jota kauppa siirtää paikasta toiseen, kumpikaan sen arvoa lisäämättä; sen vuoksi maanviljelystä yksinomaan on edistettävä, ja yksin maasta verotkin otettava. Tämä n. s. *fysiokraattien* oppi oli yhtä yksipuolinen kuin merkantiilinenkin, jonka vuoksi se pian jäi unohduksiin.

Jo jotkut Quesnayn oppilaista Ranskassa, niinkuin ministerinä tunnettu Turgot, vaativat teollisuudelle ja kaupalle vapautta, mutta vasta skottlantilainen professori *Adam Smith* muodosti uuden suunnan, joka oli entisiä laajempi ja ikäänkuin liitti ne yhteen. Hän oli kauan aikaa Pariisissa, jossa kuunteli Quesnayn luentoja, mutta tämän oppi ei häntä tyydyttänyt. Työ, sanoo Smith, on rikkautta, ja työ taas kohdistuu kolmeen haaraan: maanviljelykseen, kauppaan ja teollisuuteen, joihin hänen oppilaansa vielä lisäsivät henkisen työn. Näitä kaikkia on edistettävä; mutta valtion valvonnan ja johdon hän piti elinkeinoille haitallisena, sillä »vapaassa kilpailussa» tuli jokaisen saada voimiansa koettaa, ja siten ne paraiten edistyisivät; työnjako oli tarpeellinen, jotta kelvollista työtä saataisiin. V. 1776 ilmestyi Smithin kuuluisa teos *kansallisvarallisuuden ehdoista,* jossa hän esittää näitä mielipiteitä.

Smithin oppisuunta, jota nimitetään »teollisuusjärjestelmäksi», hävitti monta vanhaa epäkohtaa, se kun poisti valtion raskaaksi käyneen ja ehkäisevän valvonnan, antaen sen kautta uutta vauhtia kaupalle ja teollisuudelle; mutta vapaan kilpailun huomattiin käytäntöön pantuna ajanpitkään tuovan uusia haittoja; sillä sen ja työnjaon kautta hävisivät pienet liikkeenharjoittajat ja suuret pääomat kerääntyivät muutamiin harvoihin käsiin, jota vastoin köyhälistön lukumäärä suuresti karttui. Tämän epäkohdan parantamiseksi on 19:nnellä vuosisadalla paljon työskennelty, mutta ei vieläkään ole parannusta keksitty.

Avara luonto, sen ihmeellinen rakenne ja monet ilmiöt olivat keskiajan ihmisille salaperäisiä ja tuntemattomia, eikä järki saanut niihin tunkeutuakaan, sillä sitä pidettiin jumalattomana. Mutta siinäkin aljettiin tahtoa selvyyttä, ja luonnontieteet ennen muita vetivätkin tiedemiehet puoleensa. Jo 17:nnellä vuosisadalla suuret astronomit Kopernikus, Kepler

ja Galilei olivat todistaneet, ettei maapallo ollut maailmankaikkisuuden keskusta, niinkuin ennen oli luultu, vaan ainoastaan verraten vähäpätöinen taivaankappale muiden joukossa. Englantilainen *Isak Newton* (1642



Isak Newton. (Vaskipiirros G. Knellerin maalauksen mukaan.)

—1727) keksi painolain, joka määrää kaikkien kappalten liikunnot, sekä suurten taivaankappalten, jotka maailman avaruudessa liikkuvat, että pienen tomuhiukkasen, mikä maahan putoaa. Ranskalainen *Laplace* tutki niinikään taivaankappalten liikuntoja; *Clairault, Maupertuis* ja *Condamine* selittivät tarkoilla pituusviivojen-mittauksilla maapallon muodon.

Eräs saksalainen oppinut *Werner* perusti geologian eli maanmuodostusopin, joka selvitti, että maanpinta oli alussa sula, mutta kovettui vähitellen; vedet ja jäät valtasivat sen sittemmin, ja siinä ovat eläneet monellaiset eläimet ja kasvit, jotka jo ovat kokonaan hävinneet. Maapallo oli ollut olemassa monta vertaa kauemmin kuin raamatun kertomuksen perustuksella oli uskottu.

Fysikan alalla tehtiin suuri joukko keksintöjä, ja varsinkin sähkövoimaa opittiin tarkemmin tuntemaan. Kuuluisa valtiomies *Benjamin Franklin* keksi, niinkuin ennen on mainittu, ukkosen-johdattimen, jonka vuoksi hänen hautapatsaaseensa piirrettiin, että hän »tempasi tulen taivaalta ja valtikan tyranneilta»; italialaiset *Volta* ja *Galvani* keksivät sähkön synnyn erilaisten kappalten koskettelemisesta toisiinsa. Skottlantilainen *James Watt* keksi höyryn puristamisen ja siten höyryn käyttämisen koneiden liikkeelle panemisessa. Yrityksiä höyryn käyttämisestä liikevoimana laivoissa tehtiin samoin, vaikka vasta 19:nnen vuosisadan alussa höyrylaivoja aljettiin käyttää. V. 1783 noustiin Pariisin lähellä olevalta Mars-kentältä ensi kerran ilmapallolla, jonka *Montgolfier*-veljekset olivat rakentaneet. *Celsius* ja *Reaumur* keksivät lämpömittarin. — Kemian alalla työskenneltiin ahkerasti; niinpä englantilainen *Cavendish* erotti ilman ainekset toisistaan; *Pristley* ja ranskalainen *Lavoisier* taas tutkivat veden aineosien ominaisuudet ja todistivat, ettei aine palaessaan häviä, vaan saapi toisen muodon. — Kasvitieteen tutkijana ruotsalainen *Kaarle v. Linné* saavutti suuren maineen järjestämällä kasvit ja eläimet määrättyjen tunnusmerkkien mukaan eri luokkiin.

Ihmisen ruumiinrakennus joutui myöskin tarkemman tutkimuksen alaiseksi; sekin huomattiin, niinkuin kaikki muutkin kappaleet luonnossa, muodostuneeksi hienoista alkuhiukkasista eli molekyyleistä; se syntyi, kehittyi ja hävisi niinkuin kaikki muutkin ilmiöt maailmassa. Vertaileva anatomia selvitti, että ihminen oli rakenteeltaan samallainen kuin eläimet, vaikka muita täydellisemmin kehittynyt. Hän oli vaan hyvään taipuva »seuramielinen eläin», joka, kun ei yksin tullut aseetoinna toimeen, liittyi toisiin, joten syntyi yhteiskunta.

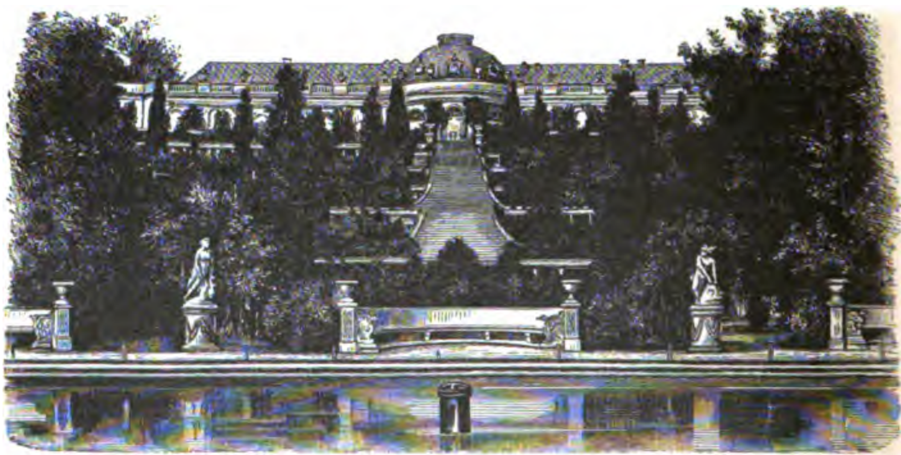
Monet etevätkin lääkärit olivat ennen pitäneet joitakuita pahoja ja kovia tauteja Jumalan vihan ilmauksina tai pahan hengen aikaan saamina; mutta kaikille näille keksittiin luonnolliset syyt, joita järjellisellä ja luonnollisella tavalla oli poistettava. Tuhoa tuottavin kulkutauti oli ollut isorokko, johon usein kuolivat kaikki perheen jäsenet. Persiassa oli erään englantilaisen lähettilään puoliso Mary Wortley Montagu oppinut tuntemaan rokotuksen, mutta kun tätä uutta keinoa epäillen arvosteltiin

Europassa, sallittiin hänen rokottaa ainoastaan viittä kuolemaan tuomittua vankia (v. 1721); myöhemmin hän rokotti tyttärensä sekä joitakuita tuttaviaan. Mutta saman vuosisadan lopulla englantilainen lääkäri *Jenner* antoi rokotukselle tieteellisen pohjan, ja hänen keksinnökseen se luetaankin. Isorokko on sen kautta melkein kokonaan hävinnyt.

Monet suuremmoiset keksinnöt luonnontieteiden alalla sekä se harrastus, mikä näille tieteille osotettiin, vaikuttivat valtavasti yleiseen katsantotapaan. Vanhat harhaluulot hävisivät, kun opittiin tuntemaan se säännöllisyys ja lainmukaisuus, mikä kaikkialla vallitsee. Ei mikään riipu satunnaisuudesta, vaan kaikilla ilmiöillä on syyt, joista ne välttämättöminä seurauksina johtuvat. Astrologian eli tähdistä ennustamisen täytyi hävitä, sillä se ei soveltunut säännöllisiin luonnonlakeihin; ihmeitäkään ei enää tahdottu uskoa, ja kaikkea järjelle käsittämätöntä aljettiin pitää mahdottomana. Yhä enemmän rupesi sekin käsityskanta häviämään, että Jumala suoranaisesti vaikuttaa maailman menoon, sillä toimihan kaikki ikuisten säännöllisten lakien mukaan. Ihmisten mielet kääntyivät tämän maailman oloihin ja tarpeisiin enemmän kuin ennen; ei ajateltu tulevaisuutta, vaan nykyisyyttä, ei sielua, vaan ajallista hyvää. Uskonnon dogmit jäivät syrjemmälle ja ajatus oli kiintyneenä uusissa keksinnöissä, joista lähtisi vielä enemmän hyötyä. Ihmisten koko ajatus- ja toimintapiiri sai maailmallisemman luonteen.

Eivätkä yksin tiedemiehet ja oppineet harrastaneet näitä asioita, vaan sivistyneiden kesken sama tutkimushalu tuli miltei muotiasiaksi. Aatelisherrat rakensivat linnoihinsa torneja, joista he kiikarilla katselivat taivaankappalten kulkua; kemiallisissa keittoastioissaan he erottivat happoja toisistaan; eläintarhoissa ja kasvilaitoksissa käytiin katsomassa luonnon monellaista rikkautta. Luonnolla oli noihin hovin kankeisiin ja luonnottomiin elämäntapoihin kytkeytyneillä ihmisillä suuri viehätysvoima, ja sen vaikutuksesta nuot täsmälliset ja mutkikkaat seuraelämän säännötkin alkoivat joutua unohduksiin; puvutkin muutettiin vähän luonnonmukaisemmiksi; esim. valetukka, jota yleiseen oli käytetty, rupesi jäämään muodista. Sen sijaan seuraelämä sai aatteellisemman luonteen; n. k. salongeissa ylhäiset herrat ja naiset keskustelivat luonnontieteiden alalla tapahtuneista keksinnöistä, Voltairen mielipiteistä yhteiskunnallisissa tai uskonnollisissa asioissa, Rousseaun valtiolaitoksesta, itsevaltaisen kuninkuuden luonnottomuudesta, maalaisväestön kurjasta tilasta, joka olisi parannettava; sanalla sanoen uudet aatteet olivat vetäneet puoleensa koko sivistyneen maailman, vieläpä hovissakin ne olivat mieluisia keskustelun-aiheita.

Ajan henkinen suunta vaikutti myöskin kasvatusopin alalle. Sekä uskonpuhdistuksen miehet että jesuiitat olivat panneet pääpainon humanistiselle opille, s. o. rooman- ja kreikankieleen ja kirjallisuuteen, jota vastoin nykyisyys ja elämän käytännöllinen puoli olivat kokonaan halveksittuja. Rousseau oli uuden suunnan tienraivaajana tässä kohden, sillä hänen Emilensä oli johdettava luonnon tuntemiseen; ja Rousseaun mielipiteisiin perustuu Saksassa kehittynyt filantropistinen suunta, joka kohdistaa opetuksen olevien olojen tuntemiseen ja käytännölliseen elämään. Syrjäyttäen klassillisuuden, sen opetussuunnitelmaan otettiin etupäässä luonnontieteet, matematiikka, äidinkieli, oman maan historia, yli-



Fredrik Suuren linna Sans-Souci Potsdamin vieressä.

malkaan n. s. reaaliset aineet. Jo 18:nnella vuosisadalla nuo molemmat vastakkaiset suunnat alkoivat kilpailla keskenään, ja vieläkin ne ovat toistensa rinnalla. — Samaan aikaan tahdottiin myöskin antaa opetusta kansan syville riveille, samoin kuin tieteen tuloksia kirjallisuudessa tehtiin yleistajuisiksi. Kansanopetus sai siis alkunsa »valistuksen aikakaudella» ja sen etevin asianajaja on sveitsiläinen *Juhana Henrik Pestalozzi.* Raitis, kaikkia luonnonlahjoja kehittävä kansanopetus oli hänen käsityksensä mukaan paras parannuskeino ajan turmelusta vastaan, ja kaiken oikean opetuksen tarkoitus oli oikean ihmisyyden kehittäminen. Pestalozzi oli saanut herätyksen Rousseaun Emilestä, ja samoin kuin Rousseau niin hänkin puolustaa reaalista tietoa ja opetuksen alkamista havainnon kautta lähellä olevasta, mutta hän antaa suuren arvon uskonnolle, sillä sen avulla on sielun elämää kehitettävä. — Käytännöllisenä

opettajana Pestalozzi koetti periaatteitaan toteuttaa ja suurella innolla, monta vastusta voittaen, hän työskenteli aina 80-vuoden ikään, jolloin hän vetäytyi rauhaan ja kuoli 1827. Pestalozzia on sanottu kansanopetuksen isäksi ja hänen johtamansa koulun mallin mukaan perustettiin, paitsi Saksassa, Madridissa, Neapelissa ja Pietarissakin oppilaitoksia.



Immanuel Kant. (Döblerin maalaama taulu.)

Olemme ennen kertoneet (ks. luk. XVI), että filosofit uskonpuhdistuksen aikakaudella olivat vapautuneet kirkon opinkappaleista ja vapaasti loivat järjestelmänsä, joiden avulla he tahtoivat päästä kaiken olemassaolon salaisuuden perille; 18:nnen vuosisadan filosofit jatkoivat heidän työtään, keksien heikkoja kohtia edellisten järjestelmissä ja koettaen itse luoda täydellisempiä. Niinpä saksalainen *Leibnitz,* joka oli voinut hankkia perinpohjaiset tiedot kaikissa tieteenhaaroissa, muodosti myöskin filosofisen systeemin, jonka pääpontena on n. k. monaadioppi. Hän näet

väittää, että kaiken pohjana on ääretön joukko substansseja eli alkuolioita (monaadeja), joista kaikki, mitä olemassa on, on yhteenliittymällä muodostunut. Monaadit ovat siis ainoat tosioliot ja syntyvät siten, että ne lähtevät Jumalasta, joka myöskin on luodessaan antanut kullekin eri luonteensa, sillä ne ovat erilaisia samoin kuin kaikki esineet ovat toisistaan eroavia. Löytyy »nukkuvia» monaadeja, joilla ei ole tietoisuutta ja joista aineelliset esineet ovat muodostuneet, »uinuvia» monaadeja, joilla on tunto ja muisti, sekä »heränneitä» monaadeja eli sieluja, jotka ovat kehittyneet itsetietoisuuteen ja järkeen. Täten Leibnitz tahtoi selittää sekä henkisen että aineellisen elämän ilmiöt. Skottlantilainen *Hume* taas todisti Locken muodostaman opin, jonka mukaan ihmisen tieto perustuu aistiensa kautta saamaansa tietoon, vääräksi, ja joutui skeptilliselle kannalle, sanoen, ettei ihminen saata järkensä avulla varmaa tietoa saavuttaa. — Suuri filosofi *Immanuel Kant,* joka oli Königsbergin professori ja kuoli v. 1804, otti sen vuoksi selvittääkseen, missä määrässä ihmisen ajatus saattaa päästä varmaan totuuteen; tärkeimmässä teoksessaan »*Kritik der reinen Vernunft*» (puhtaan järjen kritiikki) hän esittää ihmisajatuksen mittamäärän sekä peruslait, joiden mukaan se toimii. Hänen oppiinsa saksalaiset filosofit *Fichte, Schelling ja Hegel* perustivat järjestelmänsä.

Historiankirjoittajat eivät enää uskoneet kaikellaisia taruja, joita historiallisten tositapahtumain rinnalla tosina oli kerrottu, vaan kritiikki osotti ne perättömiksi. Kansojen kehitys eri aloilla, lakien ja laitosten muodostuminen, uskonnollinen ja henkinen elämä otettiin tutkimuksen esineeksi, eikä, niinkuin siihen asti, yksinomaan hallitusten toimet ja valtojen väliset kysymykset ja sodat; ja kaikille tällaisillekin ilmiöille tahdottiin löytää luonnolliset syyt. Historian tutkiminen sai siten entistä syvemmän luonteen. Voltairen kuvaus Ludvig XIV:nnen aikakaudesta sekä tutkimus »kansojen luonteista ja tavoista» eroavat käsityskantansa puolesta kokonaan edellisistä; sillä hän ei lähde varmasta uskosta, vaan epäilyksestä, eikä hän edellisten tavoin selitä Jumalan johdon vaikuttavan kansojen vaiheisiin, vaan kehitys riippuu hänen mielestään ihmisten erilaisista olosuhteista. Montesquieu taas selittää Rooman valtakunnan suuruuden riippuneen Rooman senaatin erinomaisesta kokoonpanosta. Äskenmainittu filosofi Hume kirjoitti laajan Englannin historian, jossa hän liiallisuuteen asti halveksii uskonnon vaikutusta. Nerokkaampi oli englantilainen *Gibbon,* joka mestarillisesti selittää syyt Rooman valtakunnan riutumiseen ja häviöön. Saksalainen runoilija *Herder* asettaa »Aatteissaan ihmiskunnan historiasta» ihmisyyden kristinuskoa ylemmäksi,

ja sen toteuttaminen oli hänen käsityksensä mukaan uskonnon korkein päämaali, johon sen on pyrkiminen.

Ranskan kirjailijoilla oli kyllä johtoasema Europassa 18:nnella vuosisadalla; mutta muissakin maissa, varsinkin Englannissa ja Saksassa,



Gotthard Ephraim Lessing.

tavataan kirjallisuuden suurmiehiä. Edellisessä olemme maininneet useita eteviä tiedemiehiä, ja jos siirrymme kaunokirjallisuuden alalle, tapaamme heitä vielä runsaammin. Eikä enää orjallisesti jäljitellä Ranskan kirjallisuutta, vaan syntyy itsenäinen, kansanomainen suunta, joka perustuu omaan kansalliseen maaperään. Englannissa tuo uusi suunta esiintyi

varsinkin romaanikirjallisuudessa, jonka etevimpiä edustajia oli *Richardson,* joka tahtoi esittämällä puhdasluonteisia henkilöitä saada aikaan siveellistä parannusta; *Daniel Defoë* (kuoli v. 1731) sepitti maankuulun »Robinson Crusoen vaiheet»; *Jonathan Swift* taas kertoo ivallisella tavalla aikansa oloista, ja varsinkin on hänen »Gulliverin matkat»-niminen romaaninsa tullut kuuluksi; *Oliwer Goldsmithin* tunnetuin romaani on »Wakefieldin pappi», jossa tunteellisesti ja viehättävällä tavalla kerrotaan erään maapapin elämästä. Skottlantilainen runoilija *Macpherson* (kuoli



Johan Wolfgang Göthe. (Mayn maalaama taulu.)

v. 1796) keräsi kansan suusta vanhoja lauluja, joista hän muodosti *Ossianin* nimellä tunnetun epoksen. Siinä kerrotaan Fingal-sankarin ja hänen poikansa Oskarin urotöistä Skottlannin hämärässä muinaisuudessa. Tämä runokokoelma herätti ilmestyttyään suurta huomiota ja asetettiin Homeroksen runojen rinnalle.

Saksan kirjallisuuden loiston aika oli 18:nnen vuosisadan loppupuoli. Ensimmäinen noiden suurten miesten sarjassa on *Klopstock* († 1803), jossa isänmaallisuus ja kristillisyys ovat johtavina voimina. Paitsi lyyrillisiä runoja hän kirjoitti »Messias»-nimisen epoksen, jossa hän 20:ssä runossa esittää Vapahtajan elämää. *Wieland* († 1813) kirjoitti hienoja, leikillisiä runoja, joiden kautta saksalainen kaunokirjallisuus

pääsi »hienossa maailmassa» tunnetuksi, työntäen ranskalaisen syrjään. *Lessing* (synt. 1723, kuoli 1781) oli terävä kirjallisuuden arvostelija ja reformaattori, joka tahtoi vapautua kaikista pikkumaisista vanhoista ranskalaisista kaavoista. Estetiikan alalla hän loi kokonaan uuden suunnan, joka kreikkalaiseen taiteeseen perustuen oli entistä vapaampi ja syvällisempi. *Göthe* (synt. 1749, kuoli 1832) ja *Schiller* (synt. 1759, kuoli 1805) kehittivät Saksan kirjallisuuden korkeimmilleen, luoden runouden



Friedrich Schiller. (Vaskipiirros L. v. Simenawitzin taulun mukaan.)

eri aloilla teoksia, jotka ovat saaneet pysyvän arvon. Göthen »Hermann ja Dorothea», »Faust» y. m., Schillerin »Laulu kellosta», hänen dramansa »Wilhelm Tell» ovat maankuuluja. Näiden mainioiden miesten rinnalla on suuri joukko muita huomattavia kirjailijoita, jotka eri aloilla edistivät Saksan kirjallisuutta.

Ruotsiin ja Suomeenkin ulottui »valistuksen» vaikutus. Uskonnon alalla tavataan vielä hartaan uskonnollisen suunnan, *pietismin,* edustajia, joka jo 17:nnen vuosisadan lopulla oli levinnyt pohjoismaihin Saksasta; mutta 18:nnen vuosisadan lopulla voitti alaa Saksasta niinikään tullut *ratsionalismi,* joka uskonnosta heitti syrjään dogmit ja saarnasi vaan käytännöllisiä elämän-ohjeita; olipa paljon vapaa-ajattelijoitakin ylhäisissä

kansanluokissa, varsinkin Kustaa III:nnen aikana, jonka hovi ja ympäristö on tunnettu pintapuolisuudesta ja välinpitämättömyydestä uskonasioissa. Oppineet heittivät yhä enemmän jumaluusopin tutkimisen syrjään ja kääntyivät käytännöllisemmille aloille; niinpä yliopiston miesten julkaisemat kirjoitukset 18:nnella vuosisadalla käsittelevät etupäässä luonnontieteitä ja taloutta, ja myöhemmin historiaa koskevia kysymyksiä. Ja näillä tieteillä olikin monta etevää edustajaa. Olemme jo maininneet suuren luonnontutkijan Kaarle v. Linnén. *Emanuel Svedenborg* oli nuoruudessaan hyvin etevä luonnon- ja matematiikan-tutkija, mutta myöhemmin (1740-luvulla) hänestä tuli uskonnonhaaveilija ja henkien näkijä, joka seurusteli kuolleiden ihmisten henkien kanssa. Suomessa oli Turun piispoissa useita luonnontieteiden harrastajia, niinkuin *Juhana Brovallius* ja *Jaakko Gadolin,* jotka niinikään olivat valtiomiehiä ja hattupuolueen johtajia vapauden ajan valtiopäivillä. V. 1747 perustettiin Turun yliopistoon luonnontieteiden ja taloustieteen professorinvirka, johon ensimmäiseksi nimitettiin eräs Linnén oppilas *Pietari Kalm.* Linnén ehdotuksesta Kalm lähetettiin tutkimusmatkalle Pohjois-Amerikaan, jonka ilmanala oli jotenkin samallainen kuin Suomen. Kotiin palattuansa hän perusti Turkuun kasvitarhan, jossa hoiteli Amerikasta tuomiaan kasveja. *Pietari Adrian Gadd,* joka v:sta 1761 oli samojen aineiden professorina, julkaisi paljon Suomen maanviljelystä, ilmanalaa ja maanlaatua koskevia kirjoituksia; ainoastaan hyödyn vuoksi oli tiede hänen käsityksensä mukaan olemassa. Kaksi Chydenius-nimistä veljestä saavutti tietojensa ja käytännöllisten harrastustensa vuoksi suuren maineen; vanhempi *Samuli Chydenius* oli etevä matematiikan ja kemian tutkija, mutta otti myöskin osaa kulkuväylien perkaamistyöhön, jota tähän aikaan paljon harrastettiin liikkeen auttamiseksi. Hän hukkui Kokemäen-jokeen (1757). Nuorempi veli *Antti Chydenius,* joka oli pappina Pohjanmaalla ja kuoli Kokkolan kirkkoherrana v. 1803, herätti huomiota vuosien 1765—66 valtiopäivillä, joilla hän erittäin vakuuttavasti ja selvästi puhui ajan ahdasmielistä kauppajärjestelmää vastaan, tahtoen päästää sen vapaasti kehittymään. Myöskin monissa kirjoituksissa hän jo kymmentä vuotta aikaisemmin kuin jo ennen mainittu kuuluisa Adam Smith ajaa samoja mielipiteitä kuin tämä.

Käytännölliset harrastukset, jotka tarkoittivat isänmaan edistymistä, johtivat myöskin isänmaan historian tutkimiseen. Edellisellä vuosisadalla oli historiaan sekoitettu kaikellaisia kummallisia juttuja, joiden avulla tahdottiin saada kansan entisyys niin suuremmoiseksi kuin suinkin. Viipurin piispa Pietari Bång esim. oli todistavinaan, että Ruotsi ja muut

pohjoismaat olivat jo Aatamin aikana olleet ihmisten asumia ja että he lisäksi palvelivat oikeata Jumalata, joka Aatamille oli ilmestynyt; Aatami itsekin oli muka jonkun aikaa oleskellut Ruotsissa. Ruotsissa oli *Sven Lagerbring* alkanut osottaa näitä mahdottomia taruja perättömiksi, ja Suomessa *Algot Scarin* ja *Johannes Bilmark,* jotka kumpikin olivat synnyltään ruotsalaisia, vaan toimivat Turun yliopiston professoreina,



Antti Chydenius. (Vaskipiirros.)

rupesivat käyttämään suurempaa tarkkuutta ja kritiikkiä historian tutkimisessa; mutta vasta *Henrik Gabriel Porthan* antoi Suomen historialle vankan pohjan, jonka vuoksi häntä kutsutaan »Suomen historian isäksi». Porthan syntyi v. 1739 Marraskuun 9 p:nä, tuli 15-vuotiaana ylioppilaaksi, oli yliopiston kirjaston amanuenssina sekä myöhemmin saman laitoksen hoitajanakin, kunnes hän v. 1777 tuli roomalaisen kirjallisuuden professoriksi, jossa virassa pysyi kuolemaansa asti, joka tapahtui Maalisk. 16 p:nä 1804. Porthan oli etevä ja innokas opettaja, mutta kotimaisen

historian tutkijana hän varsinaisen maineensa on saavuttanut. Suomen hämärään keski-aikaan hän loi uutta valoa julkaisemalla piispa Juustenin keski-aikuisten piispain kronikan, jonka tietoja hän täydensi ja vertasi muihin lähteisiin. Tämä on paras lähdekirja meidän vanhimpaan historiaamme. »Yliopiston kirjaston historia», jossa on paljon tietoja yliopistonkin vaiheista, on toinen hänen laajempi teoksensa. Sitäpaitsi hän julkaisi pienempiä tutkimuksia eri aikakausilta. Historian tutkiminen johti Porthanin vielä varhaisempaan eli pakanuuden aikaan sekä harrastamaan Suomen vanhaa runoutta. Hän oli myöskin suomenkielen tuntija, ja Suomen maantieteen alalta hän kokosi tietoja. Porthan oli niinikään johtavana miehenä kirjallisia harrastuksia varten perustamassaan Aurora-seurassa, jonka toimesta Suomen ensimmäinen sanomalehti ilmestyi. Se oli ruotsinkielinen ja sisälsi pääasiallisesti kaunokirjallisia ja tieteellisiä kirjoituksia,



Henrik Gabriel Porthan.

joista useat olivat Porthanin kirjoittamia. Sanalla sanoen Porthan oli aikansa koko henkisen elämän keskusta ja hänen harrastuksensa ulottui kaikille niille aloille, jotka tarkoittavat isänmaan ja oman kansan tuntemista. Toimintansa kautta hän laskikin Suomen omintakeisuudelle henkisen perustuksen; hän on »Suomen maan ja Suomen kansan arvohon asettaja».

Porthanin ohjaamana ja innostamana monet muut alkoivat työskennellä samoilla aloilla; niinpä *Kristfrid Ganander* ja *Erik Lencqvist,* jotka olivat pappistoimessa, tutkivat Muinais-Suomalaisten jumaluustarustoa ja taikauskoa; *Jaakko Tengström,* Turun piispa (v:sta 1817 Suomen ensimmäinen arkkipiispa, kuoli v. 1832), kirjoitti Terserus ja Rothovius piispain elämäkerrat; Porvoon piispa *Maunu Jaakko Alopaeus* julkaisi niinikään useita elämäkerrallisia tutkimuksia Suomen miehistä.

Kirjallisuudessa käytettiin ruotsinkieltä tai osittain latinaa, jota viimeksimainittua Porthankin enimmäkseen käytti, mutta suomenkielellä

ilmestyi tuskin muuta kuin hengellistä ja vähän taloutta koskevaa kirjallisuutta. Yrittipä Mynämäen kirkkoherra *Antti Lizelius* v. 1775 ruveta julkaisemaan suomenkielellä sanomalehteä, »Suomalaiset tietosanomat», mutta jo seuraavana vuonna hänen täytyi tilaajain vähälukuisuuden vuoksi lopettaa julkaiseminen. Muutamat oppineet rupesivat kuitenkin suomenkieltä tieteellisesti tutkimaan, mutta sen oikeata luonnetta he



Bellman. (Elias Martinin maalaama taulu.)

eivät ymmärtäneet; niinpä harras suomalaisuuden ystävä *Daniel Juslenius,* joka vv. 1734—42 oli Porvoon piispana, väittää että suomenkieli on läheistä sukua hepreankielen kanssa. Paitsi epäkriitillistä tutkimistapaa vaikutti tällaisiin tuloksiin myöskin jonkinlainen suuruuden tavoitteleminen; arveltiin näet olevan kunniakasta, jos voitiin päästä vanhojen kansojen, varsinkin »Jumalan valitun kansan» sukulaisuuteen. Vasta viime aikoina on suomenkielen tutkiminen tullut kriitillisemmäksi ja perinpohjaisemmaksi.

Kustaa III:nnen hallitusaika oli Ruotsin kirjallisuudelle ja taiteelle suotuisa aika, sillä kuningas oli suuri kirjallisuuden suosija ja kirjoitti itsekin näytelmiä. Hän perusti Ruotsin akatemian ruotsinkielen ja kirjallisuuden valvojaksi ja kehittäjäksi, ja teaatterin hän niinikään perusti. Eteville kirjailijoille hän osotti suosiota ja palkitsi heidän teoksiaan; *Juhana Henrik Kellgren,* joka jonkun aikaa oli Turun yliopistossakin dosenttina, sekä *Kaarle Kustaa Leopold* edustivat vanhaa kankeata ranskalaista suuntaa, mutta tulinen ja rohkea *Tuomas Thorild* tahtoi saada runouden siitä irtaantumaan ja vapaammalle kannalle, niinkuin vastamainitut suuret runoilijat Saksassa; *Bengt Lidner* kirjoitti tuntehikkaita runoja; *Kaarle Mikael Bellmanin* leikilliset ja sukkelat laulut ovat enimmin levinneitä ja tulleet yleisemmin tunnetuiksi. — Suomen ruotsinkielisistä runoilijoista ovat tunnetuimpia *Kustaa Filip Creutz,* joka oli myöskin valtiomies ja kuolikin kanslianpresidenttinä v. 1785, sekä *Mikael Choraeus.* Etevin oli *Frans Mikael Franzén,* joka syntyi Oulussa v. 1772 ja vv. 1798—1811 oli professorina Turun yliopistossa, mutta joka viimemainittuna vuonna muutti Ruotsiin ja kuoli v. 1847 Hernösandin piispana. Franzénin lyyrilliset runot, niinkuin »Selma ja Fanny», »Vanha sotilas» y. m. ovat kauniimpia mitä ruotsinkielellä on kirjoitettu. Suomenkielelläkin hän on kirjoittanut tunnetun laulun »Eläköön armias».

Entistä vilkkaampi kirjallinen elämä tavataan siis pohjoismaissakin 18:nnen vuosisadan loppupuolella, ja samallaiset harrastukset ja sama suunta siinäkin tulee näkyviin, kuin Europan suurissa sivistysmaissa, vaikkakaan se täällä ei ollut niin voimakas eikä vaikutuksiltaan niin valtava kuin niissä.

XXVIII.

Valistuneet hallitsijat.

Hallitsijat ihailevat Ranskan kirjailijoita. — Itsevaltius säilyy. — Jesuiittain munkkikunta hävitetään. — Katolisen kirkon valtaa supistetaan. — Aatelisto menettää oikeuksiansa. — Uusi lainsäädäntö. — Espanja ja Portugal virkoavat. — Jooseppi II:sen reformit. — Ludvig XVI ja Turgot. — Fredrik II:sen toiminta valtionsa vaurastuttamiseksi. — Katarina II:sen parannuspuuhat. — Tanskan ministerit Struensee ja Bernstorff. — Kustaa III. — Reformit eivät onnistu.

18:nnen vuosisadan toisella puoliskolla näyttää siltä kuin kirjailijat ja filosofit pääsisivät Europan oloja johtamaan, sillä niin valtava vaikutus heidän esiintuomillaan uusilla aatteilla oli eri maiden hallituksiin. Kirjailijat eivät enää mielistele hallitsijoita päästäkseen heidän suosioonsa, niinkuin Ludvig XIV:nnen aikana, vaan päinvastoin hallitsijat ihailevat kirjailijoita, pyrkivät heidän ystävyyteensä ja kyselevät heiltä neuvoja; Fredrik II oli kirjevaihdossa Voltairen kanssa ja kutsui hänet luokseen; Katarina II oli ylpeä siitä, että Voltaire lausui hyväksyvänsä muutamia hänen toimenpiteitään; hän osti Diderot'n kirjaston, mutta, pysyttääkseen hänet kirjastonhoitajana, maksoi hän hänelle säännöllisesti palkan; d'Alembert'ia hän pyysi poikansa opettajaksi; »jos olisin paavi», lausui sama hallitsijatar, »toimittaisin Montesquieun pyhimysten joukkoon korotetuksi». Itävallan Jooseppi II tahtoi esiintyä filosofi-hallitsijana; »sen jälkeen kuin olen noussut valtaistuimelle ja kannan maailman arvokkainta kruunua», kirjoittaa hän v. 1781, »olen tehnyt filosofiasta valtakuntani lainsäätäjän, sen vaatimusten mukaan tulee Itävalta perinpohjin muuttumaan». Halki koko Europan Neapelista Ruotsiin ja Portugalista Venäjään asti on näiden uusien oppien vaikutus näkyvissä hallitsijoiden ja valtiomiesten toiminnassa, sillä heidän päähuomionsa on kiintynyt valtion olojen parantamiseen, joka niiden avulla oli aikaansaatava. Kustaa III Ruotsissa on valistusaatteiden ihailija; Tanskassa ministerit Struensee ja Bernstorff ovat kiihkeitä reformien toimeenpanijoita; Portugalissa taas Pombalin markiisi sekä Espanjassa Patinho, Aranda, Florida Blanca ja Campomanes koettavat näiden oppien avulla saada uutta elinvoimaa riutuneeseen valtioon; Neapelissa Tanucci, Toskanassa ruhtinas Leopold II ovat samojen aatteiden ystäviä, ja Ranskassa ministerit Choiseul ja varsinkin Turgot niitä edustavat.

Mutta valistuskirjailijat — Voltairea lukuunottamatta, joka puolusti rajatonta hallitsijavaltaa — eivät taistelleet yksinomaan keski-aikuista yhteiskuntaa, yliaikuisia säätyoikeuksia ja ahtaita valtiotaloudellisia säädöksiä hävittääkseen, vaan he vaativat myöskin kansalle valtiollisia oikeuksia eli rajattoman hallitsijavallan hävittämistä. Viimemainittua puolta Europan hallitsijat eivät kuitenkaan uudistuspuuhissaan ottaneet huomioon; päinvastoin he yksin tahtoivat johtaa kaikki kansan hyväksi, kansan apua ei siinä tarvittu. »Hyvin hallittu valtio», sanoo Fredrik II, »on kuin perhe, jossa hallitsija on isä ja alamaiset hänen lapsiansa. Myötä- ja vastoinkäymiset ovat yhteisiä, sillä hallitsija ei saata olla onnellinen, jos kansa kärsii.» »Kansani olen minä», sanoo sama kuningas, »se saapi sanoa mitä se tahtoo, ja minä saan tehdä, mitä tahdon.» »Minun alamaiseni», sanoo Espanjan kuningas Kaarle III, »ovat kuin lapset, he huutavat kuin heitä pestään.» Sama katsantotapa oli kaikilla »valistusajan despoteilla»; hallitsijan mahtisanalla olivat reformit pantavat toimeen, eivätkä he arvelleet tarvitsevansa ottaa huomioon entisiä oloja, kansansa sivistyskantaa, ylimalkaan siihenastista kehitystä, vaan kaikki oli filosofian opinkaavojen mukaan uusiin muotoihin valettava; siitä koituisi onnen ja tyytyväisyyden aika. Katolisen kirkon ja papiston suurta valtaa ja etuoikeuksia etupäässä vähennettiin; aateliston erikoisasemaa supistettiin, talonpoikien huonoa tilaa tahdottiin auttaa; lait ja rangaistukset säädettiin samat kaikille, ja kansojen varallisuutta koetettiin edistää, sillä sen kautta ne saattoivat maksaa valtiolle suurempia veroja, jota seikkaa valtiomiehet aina pitivät silmämääränään. Silmäys reformipuuhiin eri maissa valaisee »valistuneiden» valtiomiesten harrastuksia ja toimintaa.

Ensimmäisiä uhreja, joita »valistukselle» toimitettiin, oli jesuiittain munkkikunta. Olemme ennen kertoneet (luk. VII) sen tarkoituksenmukaisesta järjestyksestä ja tehokkaasta toiminnasta katolisen kirkon piirissä. Mutta tuon munkkikunnan turmeltunut moraali oli tullut tunnetuksi ja herättänyt inhoa ajattelevissa ihmisissä; sen jäsenet sekaantuivat kauppayrityksiin, joissa he kaikin keinoin koettivat saada hyötyä itselleen, herättäen siten vihaa vastaansa, ja sitäpaitsi jesuiitat olivat kaiken valistuksen vihollisia, joiden valta ja vaikutus perustui kansojen tietämättömyyteen. Taistelu heitä vastaan alkoi Portugalissa. Kuningas Jooseppi I:stä vastaan oli tehty salaliitto, jossa sanottiin myöskin jesuiittoja olleen osallisina, koska muuan heistä Malagrida jo ennen oli levitellyt uhkaavia ennustuskirjoituksia kansaan; hänet tuomittiin kuolemaan ja poltettiin roviolla. Mutta sen johdosta karkotettiin heidät kaikki Portugalista v. 1759. V. 1763 Ranskan hallitus karkoitti heidät maasta, ja

v. 1767 vangittiin Espanjassa ministeri Arandan käskystä yhtenä yönä 2300 jesuiittaa; heidät sullottiin laivoihin ja vietiin Kirkkovallan rannikolle. He eivät enää saaneet olla missään yhteydessä Espanjan kanssa ja kirjeenvaihtokin heidän kanssaan kiellettiin. Seuraavana vuonna jesuiitat karkotettiin Neapelista. Paavi Clemens XIV:kään ei enää saattanut puolustaa veljeskuntaa, vaan hänen täytyi ajan hengen pakottamana v. 1773 julkaisemallaan bullalla hävittää se. Ainoastaan Fredrik II ja



Keisari Jooseppi II. (Anton von Maronin maalaama taulu.)

Katarina II eivät luulleet jesuiitoista vaaraa olevan, vaan ottivat heitä maihinsa asumaan.

Katolinen kirkko ei kuitenkaan tällä ainoalla uhrauksella päässyt. Pombal vähensi Portugalissa inkvisitsioonin valtaa, käytettyään ensin sen apua jesuiittoja vastaan; Aranda Espanjassa ehkäisi omaisuuden kerääntymistä kirkolle; Tanucci'in vaikutuksesta Neapelin kuningas Kaarle IV teki paavi Benediktus XIV:nnen kanssa sopimuksen, jonka mukaan papiston etuoikeuksia supistettiin ja sen lukumäärää vähennettiin puoleen entisestä; niinikään hän poisti kymmenykset ja hävitti suuren määrän luos-

tareja. Perinpohjaisemmin Jooseppi II kävi kirkkoon käsiksi Itävallan maissa, joissa sen mahti oli ollutkin suurempi kuin muualla; hän määräsi, ettei paavin bullaa saisi hänen valtioissaan julistaa ilman keisarin hyväksymistä; papiston jäsenet tehtiin maallisen vallan alaisiksi; Itävallan maissa oli 2663 luostaria, joista hän lakkautti 624, ottaen niiden omaisuuden, »sillä», sanoi hän, »luostarilaitoksen periaatteet eivät sovellu ihmisjärjen kanssa yhteen ja munkit ovat valtion vaarallisimpia ja hyödyttömimpiä alamaisia». Sairashuoneita, oppilaitoksia ja kirjastoja tai kasarmeja perustettiin luostarien sijalle. Avioliittoon-vihkimisoikeuden hän otti kirkolta ja määräsi sen valtion asiaksi; papisto menetti myöskin sensuurioikeuden, jonka kautta se oli saattanut estää valistusmiesten mielipiteitä julkisuuteen pääsemästä; kaikki uskontunnustajat saivat vapaasti harjoittaa uskontoansa; Juutalaisiakin otettiin valtion kouluihin. Niin arveluttavilta tuntuivat nämä muutokset paavi Pius VI:nnen mielestä, että hän v. 1782 matkusti Wieniin pidättääkseen keisaria reformiinnossaan; mutta mitään hän ei saanut aikaan, päinvastoin hänen täytyi jättää keisarille valta määrätä kirkon virkamiehet.

Aateliston etuoikeutettua asemaa muiden säätyjen rinnalla tahdottiin niinikään supistaa ja saattaa sitä muita säätyluokkia lähemmäksi; niinpä Jooseppi II verotti sen maaomaisuutta, sillä fysiokraattien opin mukaan, jonka pätevyydestä hän oli vakuutettu, kaikki varallisuus tuli maasta, ja sen vuoksi maaomaisuus yksin oli verotettava, huolimatta kenen omaa se oli. Tanucci Neapelissa ei verottanut aateliston maaomaisuutta, vaan supisti sen sijaan sen tuomiovaltaa, sillä laki pantiin herrojenkin yläpuolelle ja heidän tuomiostaan saatiin vedota valtion asettamiin tuomioistuimiin. Espanjan hallitus antoi v. 1773 julistuksen, jossa sanotaan, ettei teollisuuden harjoittaminen ole häpeäksi aatelistolle.

Samanmukainen lainsäädäntö ja hallinto sekä uudet oikeuskäsitteet olivat niinikään omiansa tasoittamaan sitä leveätä juopaa, mikä eri yhteiskuntaluokkien välillä oli vallitsemassa; feodaalioikeudet eivät enää tämän ajan yhteiskuntaan soveltuneet. Tanucci hävitti Neapelin kuningaskunnassa monet eri lait, joita oli yksitoista käytännössä, ja laati samallaisen koko valtiota varten; Turgot tahtoi hävittää Ranskan maakuntien erilaiset oikeustavat ja saada saman lain kaikkialla käytäntöön; Jooseppi II toimitutti uuden inhimillisten periaatteiden pohjalle laaditun lakikirjan; hän saattoi talonpojatkin lain suojaan, vapauttaen heidät herrojensa mielivallasta ja määräten virkamiehet pitämään silmällä, ettei heitä pahoin kohdeltaisi. Kuuluisa italialainen lakimies *Beccaria* julkaisi v. 1764 teoksen »Rikoksista ja rangaistuksesta», jossa hän tuo esille entisistä

kokonaan poikkeavia mielipiteitä; hän esim. hylkää kuolemantuomion eikä salli mielivaltaista vangitsemista; torttyyri, jota syytettyä tutkittaissa vielä yleisesti käytettiin, on niinikään hyljättävä, rikoksen ja rangaistuksen välillä tulee olla oikea suhde, eikä lainsäätäjä saa pitää silmämääränään ainoastaan rikoksen rankaisemista, vaan hänen tulee myöskin koettaa estää sitä tapahtumasta. Rikosasioita tutkimaan hän esittää valamiehistöä. Toskanan herttuan Leopoldin lakikokoelmassa otettiin useita näitä säädöksiä ensin huomioon, ja sen jälkeen noudatettiin niitä ohjeina muissakin maissa.

Samat valtiomiehet pitivät silmämääränään myöskin valtakuntiensa aineellista vaurastumista, ja tavan takaa julaistiin sitä tarkoittavia lakimääräyksiä. Espanjassa ja Portugalissa perustettiin uusia kauppaseuroja, joiden kautta kotimainen kauppa pääsi elpymään; sisämaan liikkeen helpottamiseksi kaivettiin kanavia ja rakennettiin maanteitä, tehdasliikettä edistettiin, pankkeja perustettiin; perustettiinpa Portugalissa maanviljelyskoulukin tämän elinkeinon edistämistä varten; Espanjaan taas siirtyi saksalaisia uutisasukkaita autioiksi jääneitä seutuja viljelemään; sotalaitostakin parannettiin. Kun maanjäristys v. 1756 oli suurimmaksi osaksi hävittänyt Portugalin pääkaupungin Lissabonin — 30,000 henkeäkin sai siinä surmansa —, rakennutti Pombal sen muutamassa vuodessa entistä komeammaksi. Joka taholla näyttäytyi voimaa ja vaurastumista, ja nuot molemmat Pyreneain niemimaan valtiot, jotka lähes pari vuosisataa olivat kuihtumistaan kuihtuneet, virkosivat jälleen eloon ja toimintaan, joka näkyy siitäkin, että Kaarle III:nnen hallitusaikana (1759—1788) Espanjan väkiluku lisääntyi 7:stä 11:teen miljoonaan.

Vielä perinpohjaisemmin kuin vastamainitut ministerit, menetteli Jooseppi II Itävallassa kaikissa kohdin; fysiokraattisen suunnan hartaana ihailijana hän tahtoi etupäässä parantaa maanviljelystä; mutta myöskin kauppaa tahdottiin edistää ja sitä varten hävitettiin eri maakuntien väliset tullit, ne kun olivat jäännöksiä keski-ajalta, sekä rakennettiin uusia teitä ja satamia; Triest ja Fiume Adrianmeren rannalla julistettiin vapaiksi satamiksi. Tämä ruhtinas ei pitänyt lukua kansallisista ja historiallisista olosuhteistakaan, sillä kaikki oli tasoitettava saman mallin mukaiseksi; yksi kieli, nimittäin saksa, tehtiin viralliseksi sekä Böömissä että Unkarissa ja Belgiassa, samoja lakeja piti kaikissa Itävallan maissa noudatettaman ja sama hallintojärjestelmä oli kaikkialla käytäntöön tuleva entisistä erilaisuuksista huolimatta. Korkein virkakunta oli Wienissä, ja sen alle muut valtakunnan eri osissa olevat virkakunnat olivat alistetut. »Maat, joita hallitsen», sanoi Jooseppi II, »ovat vaan maakuntia, jotka muodostavat yhden ainoan ruumiin, jonka pää minä olen.» Ja hän oli

vakuutettu reformiensa onnellisuutta tuottavasta voimasta. »Kun valtakuntaa hallitaan minun periaatteitteni mukaan», kirjoittaa hän Strassburgin piispalle, »täytyy ennakkoluulojen, fanatismin ja hengen orjuuden hävitä, ja jokainen alamaisistani tulee saamaan luonnolliset oikeudet.»



Ludvig XVI. (Samanaikainen taulu.)

Jooseppi II kosketteli kaikkia oloja ja pani säädöksillään toimeen täydellisen vallankumouksen; mutta hän arvosteli hallitsijanvaltaansa ja valtion mahtia liian suureksi. Itse hän jo surukseen huomasi, että hänen säädöksensä eivät olleet pysyvää laatua, ja hänen itsensäkin täytyi ruveta niitä peruuttamaan. »Tässä lepää Jooseppi II, joka oli onneton kaikissa yrityksissään», määräsi hän hautakirjoituksensa.

Ranskassa olivat jo Ludvig XV:nnen ministerit Argenson ja Choiseul koettaneet saada reformeja aikaan, mutta kuninkaan velttous teki kaikki tyhjäksi; ainoastaan jesuiitat saatiin karkotetuiksi. V. 1774 kuoli Ludvig XV ja hänen jälkeensä nousi valtaistuimelle hänen pojanpoikansa



Maria Antoinette. (Samanaikainen taulu.)

Ludvig XVI. Tällä ruhtinaalla oli kyllä hyvä tahto ja hyvät aikeet, ja hän oli niinikään puhdas tavoiltaan, hurskas ja hyväsydäminen mies, mutta häneltä puuttui rohkeutta, toimeliaisuutta, päättäväisyyttä ja lujuutta; hänen sanottiin itkeneen jo ajatellessaan, että hänen tuli pitää n. s. lit de justice, s. o. olla saapuvilla parlamentin istunnossa. Hallitustoimet eivät häntä miellyttäneet; sotalaitoksesta hän ei tietänyt mitäkään; hän

nukahti usein ministeriensä kanssa kokouksia pitäessään ja sanoi päivän kuluneen hukkaan, ellei hän ollut muuta tehnyt kuin johtanut ministerineuvoston kokousta. Koko päivän hän sitä vastoin mielihyvällä kulutti metsästysretkillä, harrasti pientä sepäntyötä, piirusteli karttoja tai puuhaili muissa samantapaisissa toimissa. »Katsokaa, minäkin teen työtä», sanoi hän Turgot'lle hänen tullessaan kuninkaan työhuoneeseen, jossa tämä laati kirjoitusta kaniinien hävittämisestä maalinnojensa alueilta. Hänen puolisonsa, Jooseppi II:sen sisar *Maria Antoinette,* oli luonteeltaan lujempi ja pysyi varmasti päätöksissään, mutta hän oli ajattelematon ja huveihin mieltynyt ja tuhlaili äärettömästi rahoja vaatetuksiinsa tai suosituille ystävilleen, jonka vuoksi häntä aljettiin kutsua nimellä *Madame Deficit* (Rouva Vaillinki). Kuningatar vihasi niitä ministerejä, jotka tahtoivat supistaa hovin menoja, ja esti heikkoa puolisoansa panemasta toimeen parannuksia, joita tämä mielessään kuvitteli.

Ludvig XVI:nnen alkuhallitus näytti kuitenkin hyvältä, sillä entiset kelvottomat ministerit erotettiin ja reformien ystävät otettiin sijaan. Kuuluisimmaksi niistä on tullut *Turgot,* joka ennen intendenttinä oli toimillaan saavuttanut suuren maineen sekä kirjailijanakin käsitellyt kansallistaloudellisia kysymyksiä. Kahden vuoden kuluessa (1774—76), jolloin hän oli Ranskan raha-asiain johdossa, Turgot teki niin lukuisia ja tärkeitä säädöksiä, että Ranskan kaikki olot olisivat niiden kautta muuttuneet ja vallankumous saatu estetyksi, jos ne vaan olisi vakaasti sovitettu käytäntöön. Huonot raha-asiat olivat säästäväisyydellä saatavat kuntoon; »ei vararikkoa, ei verojen lisäämistä, ei lainoja», sanoi hän ministeriksi tullessaan, »vaan ainoastaan menojen supistamista». Noin 100:lla miljoonalla markalla hän heti vähensi menoja poistamalla tarpeettomia eläkkeitä. Hän teki lopun viljayhtiön oikeudesta, sallien vapaasti viljaa kaupittavan ja hävitti ammattikunnat, koska ne olivat esteenä käsityön vapaalle kehittymiselle. »Jumala», sanoi hän, »säätäessään ihmiselle tarpeensa, on määrännyt oikeuden tekemään työtä jokaisen ihmisen omaisuudeksi, ja tämä omaisuus on ensimmäinen, pyhin ja selvin kaikista.» Lukuisat päivätyöt, varsinkin teiden rakentaminen, rasittivat talonpoikia, mutta Turgot esitti, että koska maantiet olivat etupäässä maanomistajille hyödyksi, kaikki maanomistajat suorittaisivat veron omaisuutensa suuruuden mukaan maanteiden ylläpitämistä varten. Parlamentti ei hyväksynyt säädöstä muuten kuin kuninkaallisen istunnon kautta; aatelisto oli pahoillaan ja sanoi: »jos kuningas voi meitä verottaa päivätöiden asemesta, voipi hän myöskin vaatia meitä tekemään työtä suurilla maanteillä». Siten lausuivat samat miehet, jotka hienoissa salongeissaan

suurella myötätuntoisuudella keskustelivat kansan tilan parantamisesta, heti kun noita kauniita aatteita oli käytäntöön pantava. Kuningas taas tuli siihen johtopäätökseen, että ainoastaan Turgot ja hän itse kansaa rakastivat. — Vielä Turgot suunnitteli opetuksen järjestämistä maaseutukoulusta yliopistoon asti; kunnallishallituksen hän tahtoi muodostaa siten, että sen kautta kansan tila ja tarpeet tulisivat tiedoksi; uskonnon- ja omantunnon-vapaus, protestanttien oikeuksien palauttaminen, yhden lain säätäminen noiden monien erilaisten oikeustapojen sijaan, kaiken maan verottaminen kuului vielä Turgot'in suunnitelmaan. Mutta Ludvig XVI:nnellä ei ollut tarpeeksi tarmoa saamaan aikaan näin perinpohjaisia muutoksia; ne, joiden etuoikeuksia noiden uusien säädösten kautta loukattiin, kääntyivät valituksineen kuninkaan puoleen, joka otti ne huomioon. Malesherbes, Turgot'n ystävä ja virkakumppani, pyysi eron ja pian sen jälkeen se annettiin Turgot'llekin. Suotta hän oli kuningasta kehottanut pysymään kerran aljetulla reformien uralla; »älkää unohtako, sire», kirjoittaa hän kerran, »että heikkous se Kaarle I:sen pään mestauspölkylle saattoi». Mutta kuningas, taipuen hovin ja kuningattaren vaatimuksiin, peruutti uudistukset yhden toisensa jälkeen. Vasta vallankumous ne uudestaan saattoi voimaan.

Käytännöllisempi ja varovampi kuin muut »valistuneet itsevaltiaat» oli Preussin Fredrik II, sillä hän ei mennyt innossaan niin pitkälle, että hänen olisi tarvinnut myöhemmin säädöksiään peruuttaa. Tämä suuri soturikuningas oli valtioitsekkäisyyden oikea perikuva, ja valtion edun kannalta hän aina asioita katseli; valtion kohottaminen suuruuteen oli hänen sotiensa tarkoitus, ja sotien tuottamien vaurioiden korjaaminen tuli rauhan aikana hänen huolekseen. Seitsenvuotisessa sodassa oli Preussin väkiluku vähentynyt puolen miljoonaa henkeä, 14500 taloa oli poltettu ja työjuhdat suuresti hävinneet. Saadakseen maanviljelyksen, jota hän fysiokraattien tapaan piti tärkeimpänä elinkeinona, vaurastumaan, lähetti hän asiamiehiä muihin maihin värväämään talonpoikia; maata ja muitakin etuja luvattiin niille, jotka muuttaisivat hänen valtioonsa. Kiihottaakseen asiamiehiänsä virkeään toimintaan lupasi hän 3 taalaria jokaisesta naimattomasta ja 5 taalaria naineesta miehestä, jonka asiamies saisi muuttamaan Preussin maihin. Kun lähimaiden hallitsijat valittivat tämän johdosta, niin Fredrik kehotti asiamiehiänsä suurempaa varovaisuutta noudattamaan. Jesuiittoja hän käytti opettajinakin, mutta heidän tuli toimia hänen laatimansa suunnitelman mukaan ja maallikkojen valvonnan alaisina. Fredrik II oli yksityisessä elämässään tavattoman säästäväinen; hän esim. paikkautti vaatteitaan voidakseen niitä kauemmin pitää,

eikä hän käyttänyt hoviinsa vuosittain enemmän kuin 12,000 taaleria, joka summa ei edes kuukauden ajaksi Pompadourin markiisittarelle riittänyt toalettitarpeisiin; mutta suuriakaan summia ei säästetty, kun niitä tarvittiin kaupunkien perustamiseen, kanavien kaivamiseen tai asumattomien seutujen viljelykseen saattamiseen. Suuria tehdaslaitoksia perustettiin; silkinviljelystäkin aljettiin Preussin maissa hänen aikanaan harjoittaa; kauppaa rajoittavia määräyksiä vähennettiin j. n. e. Lainlaatijana ja oikeuden valvojanakin Fredrik II on tunnettu; hän esim. poisti kidutuksen. »Halvin talonpoika on yhtä hyvä ihminen kuin kuningas; oikeuden edessä ovat kaikki samanarvoisia», sanoi Fredrik II peruuttaessaan kohtuutonta tuomiota, josta muuan talonpoika oli valittanut. Mutta sellaisiin perinpohjaisiin reformeihin, kuin maaorjuuden hävittämiseen, ei Fredrik II:kaan uskaltanut ryhtyä, sillä sitä vastarintaa, joka sitä aateliston puolelta olisi kohdannut, ei hänkään luullut voivansa voittaa. Hän esitteli asiata, mutta aateliston vastarinnan tähden hän heitti tuuman.

Venäjän keisarinna Katarina II oli valistusfilosofien suurimpia ihailijoita; Montesquieun »L'Esprit des lois»ta hän nimittää rukouskirjakseen, ja siinä lausuttujen aatteiden sekä Beccarian mielipiteiden mukaan hän laati lakiehdotuksen, jota keskustelemaan hän v. 1766 kutsui Moskowaan kuuluisan »suuren lakikomissioonin», joka oli jonkinlainen eduskunta laajan Venäjän kaikista osista ja sen eri säätyluokista. Tuon lukuisan kokouksen työntulokset eivät kuitenkaan olleet suurenarvoiset. Siinä oli ainoastaan harvoja henkilöitä, jotka kykenivät asioita käsittelemään, ja se tapa, jota noudatettiin, teki työn hankalaksi, sillä asiat esiteltiin kirjallisesti, ja kun joku tahtoi tehdä vastaväitteitä, ilmoitti hän siitä heti, mutta vasta seuraavissa istunnoissa hän ne luki j. n. e., joten asioiden käsittely tuli katkonaiseksi. Katarina itse oikeastaan johti kokouksen toimintaa ja seurasi tarkoin keskusteluja, ollen sitä varten verhon erottamassa huoneessa. Vihdoin v. 1768 hän kyllästyi kokoukseen ja käski sen hajaantua, koska muka useiden sen jäsenten piti lähteä vasta alkaneeseen Turkin sotaan. Edusmiesten lausumista anomuksista, joita vaalimiehet jokaisessa piirissä käskyn mukaan olivat laatineet, hän kuitenkin sai tietää kansan tarpeet ja toivomukset, joiden nojalla hän omin päin saattoi reformeja laatia. Hallintojärjestelmän hän muodosti paremmaksi sen kautta, että valtakunta jaettiin 43 kuvernementtiin ja ne taas piirikuntiin. Oikeuslaitoksesta pidettiin niinikään huolta, mutta virkamiesten tunnollisuutta ja rehellisyyttä hänkään ei saanut parannetuksi. Oppilaitoksiakin Katarina perusti, muun muassa suuren laitoksen naissivistystä varten, jossa 480 tyttöä sai ranskalaisen johtajattaren ohjaa-

mana opetusta. Maanviljelyksestä hän piti huolta suosimalla uutisasukkaiden siirtymistä valtakuntaan ja helpottamalla ensi aikoina heidän toimeentuloansa; Saksalaisia muuttikin sen johdosta Ukrainan ja Krimin autioiksi jääneille seuduille. Kaupunkeja hän rakennutti 200, joista nykyään on Odessa, Mustanmeren rannalla oleva suuri kauppakaupunki, mainittavin. Uskollisena valistuksen periaatteille hän oli uskonnon-asioissa suvaitsevainen. Mutta tuo reformityö, joka näyttää niin loistavalta, jäi



Struensee. (Vaskipiirros.)

useimmiten pinnalle; se oli vaan petollinen kuori, joka jätti sisustan entiselleen. Virkamiehet ottivat entiseen tapaan kansalta lahjoja, jota tapaa ei ukaaseilla saatu hävitetyksi; talonpoikien vapauttamisesta puhuttiin vastamainitussa suuressa kokouksessa ja keisarinnakin laati useita ehdotuksia sen aikaansaamiseksi; mutta asia jäi sikseen, sillä hän pelkäsi sitä kiihtymystä, mikä muutoksesta syntyisi, ja aateliston tyytymättömyyttä. Päinvastoin hän teki talonpoikien tilan entistä tukalammaksi kieltämällä heitä valittamasta isäntiensä menettelyn johdosta; suosituilleen, joista Potemkin oli mahtavin, hän jakeli paljon valtion maita,

joten niillä asuvat talonpojatkin joutuivat yksityisten omaksi. Talonpoikien valistamistakin Katarina näkyy pelänneen eräästä kirjeestä päättäen, jonka hän on kirjoittanut Moskowan kuvernöörille. »Älkää valittako sitä, etteivät Venäläisemme tahdo oppia omistaa; kouluja en perusta meitä itseämme varten, vaan Europan tähden, jonka edessä meidän tulee pitää arvostamme huolta. Mutta silloin kun meidän talonpoikamme tahtovat valistua, ette Te enkä minäkään jää asemillemme.» Europan arvon ja maineen vuoksi, jota Katarina halusi, hän ryhtyi useihin reformeihin, niinkuin tästäkin näkyy. Ja vallankumouksen puhjettua Pariisissa hän heitti kaikki valistuksen harrastukset ja rupesi niitä ankarasti vastustamaan.

Kiihkeimpiä reformimiehiä oli Tanskan heikon kuninkaan Kristian VII:nnen ministeri, saksalainen lääkäri *Struensee*. Hän tahtoi innossaan pakottaa kansan yht'äkkiä omistamaan kaikki muutokset, sillä 16:ssa kuukaudessa hän sääsi 600 uutta lakimääräystä, joilla aateliston oikeuksia supistettiin, talonpoikien asemaa parannettiin, ammattilaitos poistettiin y. m. Mutta hän loukkasi näillä säädöksillään etuoikeutettuja ja sitäpaitsi sekä Tanskalaisten että Norjalaisten kansallistuntoa määrätessään saksankielen virkakieleksi. Salaliitto syntyi sentähden ja Struensee tuomittiin kuolemaan ja mestattiin v. 1772, jonka jälkeen hänen reforminsa peruutettiin. Mutta v. 1784 pääsi ministeriksi nuorempi *Bernstorff*, jonka tärkein toimi oli maaorjuuden hävittäminen (v. 1788). Siten Tanska oli Europan ensimmäinen maa, jossa tämä tärkeä ja ihmisystävällinen muutos pantiin toimeen.

Olemme nähneet myöskin Kustaa III:nnen Ruotsissa ryhtyneen reformeihin käsiksi pantuaan toimeen vallankumouksen; maanviljelyksen edistämistä hän tarkoitti isolla jaolla, kauppamonopooleja ja ammattisääntöjä helpotettiin, joten vapaampi liike kävi mahdolliseksi; oikeuslaitoksesta poistettiin kidutus, virkamiehistössä vallitsevaa lahjomista koetettiin ehkäistä, entistä suurempi painovapaus säädettiin j. n. e. Tyytymättömyyttä ilmestyi täälläkin, vaikkeivät hänen reforminsa olleetkaan niin perinpohjaisia kuin muissa Europan maissa.

Täten kulki 18:nnen vuosisadan toisella puoliskolla halki Europan valtava virtaus, joka saattoi hallitsijoita ja valtiomiehiä monilukuisiin reformeihin. Mutta nuot hyvää tarkoittavat muutokset eivät yleensä onnistuneet, vaan kaikkialla ne peruutettiin melkein saman tien kuin ne olivat säädetyt. Niiden toimeenpanijat olivat liian kiihkeitä; he eivät kyllin ottaneet huomioon entisiä olosuhteita, kansojensa luonnetta ja tarpeita, vaan tahtoivat katkaista koko entisen elämän ja luoda uuden sijaan. Mutta ne, joiden oikeuksia oli loukattu, ryhtyivät vastarintaan, kansat

eivät olleet kypsyneet omistamaan äkkinäisiä muutoksia; syntyi hyvinkin pian reaktsiooni, joka esiintyi siten että ministerit karkotettiin ja hallitsijat olivat pakotetut peruutuksia tekemään. Vasta suuri vallankumous, jolloin kansa itse ryhtyi oloja muuttamaan, hävitti vanhan keski-aikaisen yhteiskunnan, mutta samassa myöskin rajattoman hallitsijanvallan.

XXIX.

Ranskan vallankumous. Kuningasvallan häviö.

Todellisten olojen ja yleisen mielipiteen välillä vallitseva ristiriitaisuus. — Vallankumous on luonteeltaan yleinen. — Miten Pohjois-Amerikan vapaussota vaikutti vallankumouksen puhkeamiseen. — Ranskan valtion huonot raha-asiat. — Levoton mieliala. — Vaalit. — Säätyjen edustajien kokoontuminen. — Kolmas sääty julistaa itsensä kansalliskokoukseksi. — Pallihuoneen vala. — Kuninkaallinen istunto. — Pariisin kansaa kiihotetaan. — Bastiljin hävitys. — Kuningas muuttaa Pariisiin. — Vallattomuuksia tapahtuu maaseuduilla. — Feodaalinen Ranska häviää. — Papiston siviilikonstitutsiooni. — Uusi hallinnollinen jako. — Kansa saapi vallan. — Vuoden 1791 perustuslaki. — Mars-kentän juhla. — Pakolaiset. — Kuninkaan pakoyritys. — Mirabeau. — Puolueet. — Klubbit.

Koko 18:nnen vuosisadan kuluessa olivat ihmisten mielipiteet Ranskassa yhä enemmän vieraantuneet vallitsevista oloista, ja mielten kiihko, tyytymättömyys ja parannusten kaipuu oli vuosisadan lopulla käynyt yhä suuremmaksi. Tuskin milloinkaan on vallitsevien olojen ja yleisen mielipiteen välillä ollut niin suurta erilaisuutta kuin Ranskassa Ludvig XVI:nnen hallitessa. Kuninkaan jumalalliseen oikeuteen perustuva itsevaltaisuus, jonka nojassa hän piti itsensä alamaistensa omaisuuden ja hengen herrana, oli todellisuudessa — yleisessä mielipiteessä taas Montesquieu'n perustuslaillinen kuningasvalta, jonka mukaan kansan edustajat Englannin tapaan saivat johtaa asioita, tai Rousseaun tasavalta, jossa kansalla ei ainoastaan ollut valtaa, vaan jossa sen myöskin tuli, kansan suvereenisuuden perustuksella, sitä käyttää; todellisuudessa oli olemassa aateliston ja papiston veronvapaus, kansan suorittamat päivätyöt, metsästys- ja myllyoikeudet y. m. rasitukset, mutta ihmisten mielikuvituksessa yhdenvertaisuuden pohjalle perustuva yhteiskunta, jossa kaikilla kansalaisilla oli samat oikeudet ja velvollisuudet; todellisuudessa erilaiset lait eri maa-

kunnissa ja eri säätyyn kuuluville henkilöille erilaiset tuomioistuimet ja erilaiset rangaistukset, mutta yleisen mielipiteen vaatimuksena yhdenvertaisuus ja samanarvoisuus kaikille koko valtakunnassa; kauppa ja teollisuus olivat ahtaitten ja hankalien säädösten saartamina, jotka tekivät toiminnan tukalaksi, mutta uusi taloustiede opetti vapaan kilpailun oikeaksi; kirkonmiehet saarnasivat suvaitsemattomuutta ja vainoa niitä vastaan, jotka ajattelivat toisin kuin he, mutta ihmiset pitivät Voltairen aatteita suvaitsevaisuudesta ja ajatuksen vapaudesta ihmisoikeuksiin kuuluvina. Sanalla sanoen, Ranskalaiset olivat valistusoppien mukaan muodostaneet mielikuvituksessaan toisellaisen valtion, toisellaisen yhteiskunnan, toisellaiset oikeuskäsitteet, kaikki olot toisellaiset, kuin ne todellisuudessa olivat, ja kun ne mielikuvituksen maailmasta pyrkivät käytäntöön sovitettaviksi, syntyi tuo raju sekasorron ja hävityksen ilmiö, jota sanotaan suureksi vallankumoukseksi.

Vuotta 1517 pidetään Europan kehityksessä uuden aikakauden alkuvuotena, sillä silloin alkaa Lutherin vaikutuksesta katolisen kirkon ihmishengen sorroksi muuttunut valta kukistua; vuosi 1789, jolloin Ranskan kansan edustajat kokoontuivat Versailles'iin, alkaa historian uusimman ajanjakson, sillä silloin taistelu kansojen valtiollisen ja yhteiskunnallisen vapauden puolesta saapi alkunsa. Samoin kuin uskonpuhdistus ei ollut yksinomaan Saksaan rajoittuva liike, vaan yleinen, samoin suuri vallankumous ei rajoittunut yksinomaan Ranskaan, vaan silläkin oli yleinen luonne. Olemme nähneet, että valtiolaitos ja yhteiskunnalliset olot olivat Europan maissa pääasiassa samallaiset, jonka vuoksi parannuksia kaikkialla tarvittiin ja kaivattiin; mutta Ranskassa oli kehitys käynyt pitemmälle kuin muualla, sillä kuningasvallan sorto oli siellä suurempi ja yhteiskunnan nurjat puolet esiintyivät räikeämmässä muodossa kuin muissa maissa. Sen vuoksi vallankumous sai Ranskassa alkunsa, leviten vasta sieltä muualle uudistusharrastuksineen ja hävittävine kauhuineen.

Vapauden into sai lisää yllykettä Pohjois-Amerikan vapaussodan kautta, joka olikin ikäänkuin ensimmäinen näytös tuossa laajassa vallankumouksen näytelmässä, johon kaikki sivistyneen maailman kansat tulivat osallisiksi. »Sitä vapauden taistelua, jota nyt käydään Amerikan metsissä, jatketaan pian Pariisin kaduilla», oli Englannin hallitus oikein ennustaen lausunut Ranskan kuninkaalle, varoittaen häntä Amerikalaisia auttamasta. Ranskalaiset upseerit oppivat Amerikassa tuntemaan vapaita oloja; he näkivät, miten valtio saattoi muodostua ilman kuningasta, ilman etuoikeutettuja säätyluokkia, ilman valtiouskontoa, ja tämä kiihotti heitä toteuttamaan samaa vapautta omassa maassaan.

Vielä toisellakin tavalla Amerikan vapaussota joudutti Ranskan vallankumouksen puhkeamista, sen kautta että valtion raha-asiat joutuivat entistä huonompaan kuntoon. Sota näet maksoi Ranskalle 1750 miljoonaa, mutta valtion vuotuiset tulot olivat vaan 600 miljoonaa, ja vuotuinen vaillinki oli jo Ludvig XV:nnen aikana rauhanvuosinakin ollut 40 miljoonaa. Lainaamalla koetettiin päästä pulasta ja velkoja maksettiin velaksi otetuilla rahoilla; mutta sellainen meno ei varsin kauan voinut onnistua. Turgot, niinkuin mainittiin, koetti säästäväisyydellä saada menot



Jacques Necker. (Duplessis'n maalaama muotokuva.)

supistumaan sekä jättämällä kaupan ja teollisuuden vapaasti kehittymään parantaa kansan maksokykyä; mutta hänet erotettiin kahden vuoden perästä. Turgot'n jälkeen otettiin eräs rikas pankkiiri *Necker* raha-asiain hoitajaksi, mutta hänkin tahtoi supistaa menoja lakkauttamalla joutavia eläkkeitä ja hävittämällä tarpeettomia virkoja. Tätä hovilaiset jo paheksuivat, ja kun hän vielä julkaisi kertomuksen raha-asiain tilasta ja siten näytti yleisölle, mihin valtion varoja käytettiin, kiihtyi viha häntä vastaan yhä enemmän, ja hän erotettiin hovimiesten vaatimuksesta. Hänen seuraajansa *Calonne* tahtoi ihmisiä häikäisemällä ylläpitää valtion luottoa. »Täytyy näyttää rikkaalta, jos tahtoo saada lainaksi», sanoi hän, ja tuh-

laus pääsi entistä suurempaan mittaan. Mutta tämä järjestelmä huomattiin ajanpitkään mahdottomaksi, eikä kuninkaalla ollut nyt muuta keinoa kuin kääntyä alamaistensa puoleen pyytämään lisäveroja. V. 1787 kokoontui prinssejä, herttuoita, valtioneuvoksia, arkkipiispoja ja korkeimpia virkamiehiä; mutta tämä n. s. notabeli-kokous ei mitään antanut, vaan vetosi etuoikeuksiinsa. Kuninkaan täytyi sentähden suostua kutsumaan kokoon Ranskan valtiosäädyt. Sen kautta vallankumous sai alkunsa.

Jo vaalin aikana oli vallankumouksen enteitä näkyvissä koko maassa. Pariisiin oli toimeentuloaan saadakseen kerääntynyt äärettömän paljon köyhää joutilasta väkeä, jonka v. 1788 sattunut ankara kato sekä harvinaisen kylmä talvi oli pakottanut kotipaikoiltaan lähtemään. Tällaiset työttömät ja kodittomat ihmiset ovat aina valmiit muutoksia vaatimaan sekä sopivia välikappaleita levottomuuksien toimeenpanemisessa, sillä vaan hyötyä he saattavat muutoksista toivoa, mutta häviämisen varaa ei heillä ole. Kiihkeät kansanpuhujat kahviloissa, kaduilla ja toreilla, jotka tuolille tai pöydälle nousten puhuivat yhdenvertaisuudesta, vapaudesta ja kansan oikeuksista, saivat nuo suuret väkijoukot yhä levottomammiksi. Maaseuduilla talonpojat jo alkoivat ryöstää herrojensa linnoja; neljän kuukauden aikana vuoden 1789 edellisellä puoliskolla on Ranskassa laskettu olleen 300 meteliä. Hallitus oli jo liian heikko ehkäisemään niitä, eikä sotaväkeenkään, jota toisinaan käytettiin niitä tukahuttamaan, aina voitu luottaa. Kansaan levitettiin pieniä kirjasia, joissa annettiin opetuksia ja neuvoja valitsijamiehille. Näitä lasketaan ilmestyneen yli 2500 vuoden 1788 loppupuolella; Camille Desmoulins'in »Vapaa Ranska» on huomatuimpia, mutta vaikutukseltaan tärkein oli abbotti Sieyès'in vastaus kysymykseen: »mikä on kolmas sääty?» Laskujen mukaan hän lausuu, että papistoon kuuluu 80,000 henkeä, aatelistoon 120,000, mutta kolmanteen säätyyn 25 miljoonaa; kolmas sääty on siis kaikki! Sieyès oli selväaatteinen valtiomies, jonka vaikutus vallankumouksen aikana oli sangen suuri. Neckerin toimesta kolmas sääty saikin valita kaksi sen vertaa jäseniä kuin aatelisto ja papisto, eli yhteensä 595; kaikkien säätyjen edustajien lukumäärä oli noin 1100. Vaalit toimitettiin valitsijamiesten kautta, mutta nämät vaalikomiteat pysyivät koossa vielä vaalien jälkeenkin ikäänkuin paikkakunnallisina hallintokuntina. Mukanaan edusmiehet, vanhan tavan mukaan, toivat anomuksia *(cahiers)*, joista yleinen mielipide maassa ilmenee. Aatelisto ja papistokin lausuvat kyllä tahtovansa muutoksia hallituksessa, mutta he tahtovat pysyttää vanhaa säätylaitosta erikoisoikeuksineen; kolmas sääty sitä vastoin pyytää kaikki tasotettavaksi. Sen anomuksissa olikin vallankumouksen koko ohjelma lausuttuna.

Entisiä keski-aikaisia juhlallisuuksia noudattaen säätykokous avattiin Versailles'issa Toukokuun 5 p. 1789; piispat esiintyivät kirjavissa kauhtanoissa, aatelismiehet taas kullankoristeisissa samettivaatteissa, mutta kolmannen säädyn edustajat yksinkertaisessa mustassa puvussa. Viimemainittu sääty oli kuitenkin entisten säätykokouksien ajoilta suuresti muuttunut, sillä sen varallisuus ja sivistys ja samassa oman arvon tunteminen oli melkoisesti kohonnut, jonka vuoksi se nyt vaati itselleen koko Ranskan kansan edustusoikeuden.



Camille Desmoulins. (Samanaikainen muotokuva.)

Jos entistä äänestystapaa olisi käytetty, nimittäin säädyttäin äänestämistä, jota aatelisto ja papisto sekä kuningas tahtoivat, ei kolmannella säädyllä olisi ollut mitään hyötyä suuresta lukumäärästään. Sen vuoksi se vaati, että kaikki säädyt keskustelisivat yhdessä ja että äänestettäisiin miesluvun mukaan. Tästä seikasta riippui kaikki, jonka vuoksi kiista oli pitkällinen; Kesäkuun puoliväliin asti pidettiin tämän johdosta kokouksia, ja sovitusehdotuksia tehtiin, kunnes vihdoin Kesäkuun 17 p:nä kolmas sääty, niihin kyllästyneenä, julisti itsensä Sieyès'in ehdotuksesta *kansalliskokoukseksi,* s. o. koko Ranskan kansan edustajaksi. Kansa oli mieli-

hyvällä tästä päätöksestä, ja muutamat aateliston sekä papiston etevimmät edustajat hyväksyivät sen niinikään; niinpä älykäs 35-vuotias piispa *Talleyrand,* joka ennakolta näki, mihin suuntaan asiat rupesivat kallistumaan, kuninkaan sukulainen, *Orleansin herttua Filip,* sekä Amerikan vapaussodan ajoilta tunnettu *Lafaytte* liittyivät kansalliskokoukseen, jossa he esiintyivät johtajamiehinä. Jo ennestäänkin oli siinä ylempiin säätyihin kuuluvia miehiä, niinkuin kreivi *Mirabeau* ja yllämainittu *Sieyès,* sillä kolmannella säädyllä oli ollut oikeus valita niitäkin edustajikseen. Mutta suurin osa aateliston ja papiston jäsenistä asettui vastustavalle kannalle, ja ennen pitkää niitä alkoi lähteä Ranskasta pois, kun huomasivat, etteivät voineet muuttaa tapausten menoa ja että heidän turvallisuutensakin rupesi joutumaan vaaranalaiseksi.

Pian kansalliskokous riisti kuningasvallaltakin sen kunnioituksen ja arvon, mikä sille oli totuttu antamaan, eikä heikko ja horjuva Ludvig XVI ollut omansa tällaisissa oloissa valtansa pyhyyttä puolustamaan. Kesäkuun 17 p. tehty päätös herätti hovissa arveluja ja levottomuutta, mutta toivottiin, että kuninkaan välityksellä asiat saataisiin palautumaan oikealle tolalle. Hänen tuli pitää n. k. kuninkaallinen istunto, jossa hän mahtisanallaan pakottaisi säädyt erikseen työskentelemään; mutta sitä ennen tahdottiin estää kansalliskokousta kokouksia pitämästä. Kun siis sen jäsenet Kesäkuun 20 p. tulivat kokoushuoneensa luo, niin he huomasivat oven suljetuksi, johon heille ilmoitettiin syyksi ne suuremmoiset laitokset, jotka olivat tarpeen kuninkaallista istuntoa varten. Suuttuneina he läksivät pois, mutta keksivät pian toisen suuren salin, n. k. pallihuoneen, jonne menivät kokousta pitämään. Innostuksen valtaamina he täällä lupasivat valalla vannoen pysyvänsä koossa siksi kuin olivat laatineet Ranskalle perustuslain.

Kuninkaan tahtoa ei siis noudatettu, ja kolme päivää myöhemmin hänen nimenomaista käskyään vastustettiin; 23 p. Kesäkuuta hän näet tuli lupauksensa mukaan kokoukseen, jossa kaikki säädyt olivat yhdessä, ja kehotti kutakin näistä lähtemään omiin huoneisiinsa erikseen keskustelemaan. Aatelisto ja papisto lähtivät, mutta kolmas sääty jäi paikoilleen. »Hyvät herrat, te olette kuulleet kuninkaan käskyn», tuli yliseremoniamestari vähän ajan kuluttua heille huomauttamaan. »Menkää», sanoi Mirabeau ankaralla äänellä, »ja sanokaa niille, jotka Teidät lähettivät, että olemme täällä kansan tahdosta ja että ainoastaan pajuneteilla meidät täältä pois saadaan.» Kuninkaalla ei ollut tarmoa ryhtyä pontevampiin toimiin: »Tahtovatko he jäädä sinne? No hyvä, jääkööt!» lausui hän seremoniamestarille, kun tämä toi Mirabeaun vastauksen hänelle. Kolmas

sääty oli siis päässyt voitolle, ja jonkun päivän kuluessa suuri osa papistosta ja muutamat aatelistosta liittyivät kansalliskokoukseen; näiden säätyjen muut jäsenet lähtivät kokonaan pois. Siten Ranskan vanha säätyjaon pohjalle perustuva eduskunta hävisi ikuisiksi ajoiksi.

Mutta kuningasvallan ja kansan edustajakunnan rinnalla alkoi pian kolmas mahti näyttää vaikutustansa, nimittäin Pariisin kansa, joka ennen pitkää vei voiton molemmista edellisistä. Pariisin väestö, joka vallankumouksen alkaessa oli 6—700,000 henkeä, seurasi tarkoin tapahtumia



Mirabeau. (Guérinin maalauksen mukaan.)

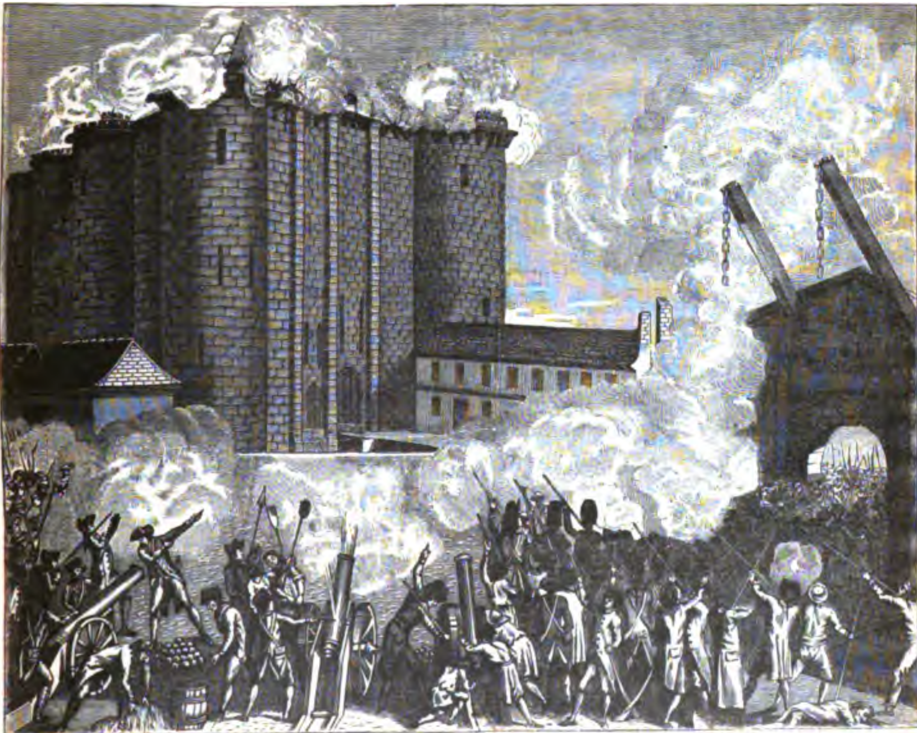
puolentoista tunnin matkan päässä olevassa Versailles'issa. Oli tavan takaa kulkemassa kaikellaisia huhuja kuninkaan kansalle vihamielisistä aikeista, jonka johdosta mielet yhä kiihtyivät. Niinpä kerrottiin Heinäkuun alkupäivinä, mitenkä sinne koottiin sotaväkeä, jota käytettäisiin kansalliskokousta ja itse kansaa vastaan, ja vihdoin tuli tieto, että kansan suosima ministeri Necker oli erotettu virastaan. Mieliala kävi sen johdosta yhä levottomammaksi; kaduilla oli vilkas liike, kokouksia pidettiin, ja varsinkin oli Orleans'in herttuan asunnon, Palais-Royalin, vieressä oleva puisto aina väkeä täynnä; siellä hurjimmat kansankiihottajat esiintyivät, siellä nuori innokas *Camille Desmoulins* pöydällä seisoen piti

tulisia puheita, joiden kautta hän sai kansanjohtajan aseman. »Kansalaiset», huudahtaa hän Heinäkuun 12 p. pitämässään puheessa, »Neckerin erottaminen on isänmaanystävien Pärttylinyön hätäkello! Vielä tänä iltana kaikki sveitsiläiset ja saksalaiset pataljoonat lähtevät Mars-kentältä meitä surmaamaan! Meillä on ainoastaan yksi keino, nimittäin aseisiin ryhtyminen.» Kansa rupeaakin yhä äänekkäämmin vaatimaan aseita; kuljetaan meluten suurissa joukoissa katuja pitkin ja murtaudutaan valtion asehuoneisiin aseita ryöstämään, eikä poliiseillakaan enää ole mitään valtaa. Kaupungin vaalimiehet, jotka pitävät kaupungintalossa istuntoja, ottavat nyt kansan johdon käsiinsä ja päättävät, että 200 miestä kustakin Pariisin 60:stä kaupunginkorttelista saisi aseet. Siten syntyy kansalliskaarti, jonka tarkoitus oli kansan etujen puolustaminen. Ja parin päivän kuluttua koko kaupunki on kansan hallussa, sotaväki kun on ollut pakotettu lähtemään sieltä pois. — Heinäkuun 14 p:nä kiihko kävi entistä hurjemmaksi, kerrottiin näet, että kuninkaan joukot hyökkäisivät Pariisiin ja että Bastiljin tykit olivat ladatut. Silloin rupesi kuulumaan huutoja: »Bastiljiin, Bastiljiin!» ja tuota vihattua paikkaa kohden, jota pidettiin itsevaltiuden ulkonaisena merkkinä ja jossa moni ihminen oli syyttömästi saanut kärsiä, kansaa kaikellaista rientää kaikista kaupunginosista, ja pakottavat päällikön antautumaan. Hurjistunut väkijoukko surmaa hänet, ja hänen päänsä kuljetetaan piikin nenässä voitonmerkkinä kaupunkiin.

Lokakuun 5:nä ja 6:na p:nä kansa taas näyttää hallitseville mahtiansa. Versailles'in hovissa oli pidetty pitoja, joissa oli loukattu kansalliskokousta ja uhkauksia lausuttu sitä vastaan, niin kerrottiin Pariisissa; muutamat kansanlehdet, joista tärkein oli entisen eläinlääkärin *Paavali Marat'n* toimittama *»Ami du peuple»* (Kansan ystävä), kiihottaa jo ennestään hurjistunutta köyhälistöä toimintaan; nälänhätä, joka Pariisissa vallitsi, oli omansa vihaa ja katkeruutta ylhäisiä vastaan lisäämään. — Eräs vahtimestari Maillard kehottaa torimuijia lähtemään Versailles'iin, jossa muka kyllä olisi leipää, ja jossa samassa kostettaisiin kansan kiusaajalle. Suuri joukko vaimoja lähtee nyt hänen seurassaan sinnepäin; matkalla ryöstetään leipurien puodit, ja kun perille päästään, tunkeutuu kansanjoukko kuninkaan linnaan ja urkkii siellä joka komeron, etsien kuningatarta, tuota vihattua »itävaltalais-naista», jonka se tahtoo surmata. Hän pääsee kuitenkin turvaan. Mutta hovin asema käy yhä tukalammaksi. Lafaytte, joka oli valittu kansalliskaartin päälliköksi, saapuu silloin sinne ja saapi kansan ja kuninkaan välillä aikaan sovinnon; kansa vaatii kuitenkin, että kuninkaallisen perheen piti muuttaa Pariisiin,

jossa sitä voitaisiin paremmin pitää silmällä. Myöskin kansalliskokous siirtyi Pariisiin, jossa sekin joutui kaupungin väestön vaikutuksen alaiseksi.

Mutta ei yksin Pariisissa mielet olleet kuohuksissa, vaan maakunnistakin saapui joka päivä tietoja, että talonpojat ryöstivät herrojensa linnoja, polttivat arkistoja, kiusasivat isäntiänsä y. m. Niinpä joku väkijoukko otti maantiellä kiinni erään Faulonin, toi hänet Pariisiin ja hirtti



Bastiljin valloitus. (Godinin tekemä vaskipiirros.)

hänet katulyhdyntolppaan, leikkasi hänen päänsä ruumiista irti sekä kuljetti sitä muka voitonmerkkinä. Samantapaiset tapahtumat olivat jokapäiväisiä. Koko Ranskan yhteiskunnan siteet olivat höltyneet; hallitus ei voinut enää pitää järjestystä, ja virkamiehiltä puuttui entinen mahti. Tuo suvereeninen kansa tahtoi käyttää vapautta, mutta se veikin vaan vallattomuuteen.

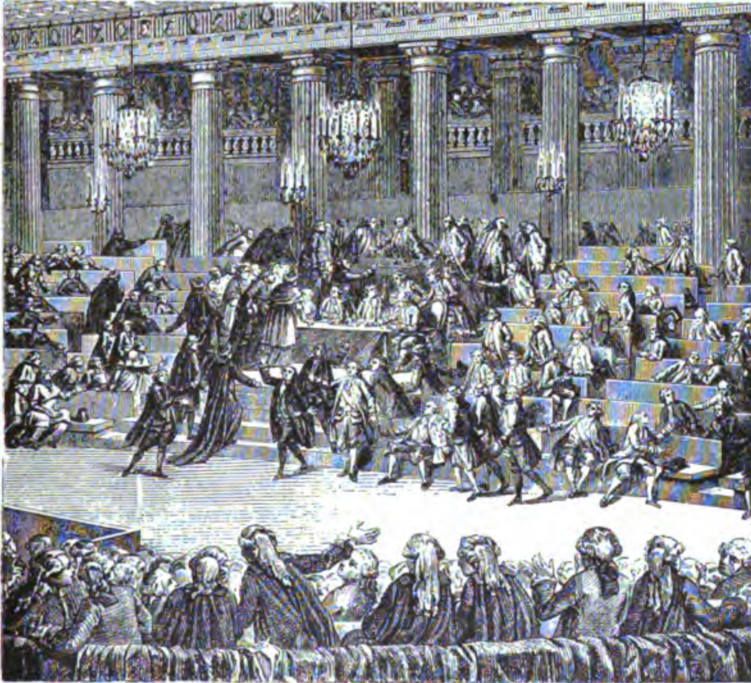
Kansalliskokous oli ainoa valtiomahti, jolla oli arvoa ja joka katsoikin velvollisuudekseen ryhtyä tuota sekasortoa poistamaan; mutta ei

sekään sitä kyennyt, sillä lujaa hallitusta, mikä nyt olisi ollut tarpeen, se ei saanut luoduksi, päinvastoin se säädöksillään antoi anarkialle ikäänkuin virallisen muodon. Se arveli, että perinpohjaiset muutokset saisivat ihmisten mielet tyyntymään, jonka vuoksi ryhdyttiin yhteiskunnallisia oloja tasoittamaan, ja yhtenä ainoana yönä, Elokuun 4 ja 5 päivän välisenä, se hävitti koko keski-aikaisen Ranskan. Useita päiviä oli keskusteltu keinoista, miten levottomat olot saataisiin parannetuiksi, mutta turhaan. Vihdoin Elokuun 4 päivän illalla näytti uusi henki päässeen vallalle; kaksi korkeimman aateliston jäsentä, Noailles'in vikomti ja Aiguillon'in herttua, ilmoittavat luopuvansa kaikista feodaalioikeuksista, päivätöistä, metsästysoikeudesta y. m.; nyt aatelismies toisensa jäljestä nousee puhujalavalle jättämään etuoikeutensa »isänmaan alttarille»; papit seuraavat esimerkkiä, luopuen kymmenyksistään, veronvapaudestaan y. m. oikeuksistaan; porvariston jäsenet heittävät niinikään ammatti- ja monopoolioikeutensa; sanalla sanoen kaikki epätasaisuudet poistettiin, ja kaikilla tuli tästä lähin olla samat oikeudet. Tämä oli innostuksen hetki, joita vallankumouksen aikana silloin tällöin tavataan; eivät kaikki kiihtyneessä mielessään voineet seurauksia ajatella. »Ei kukaan ole enää oma herransa, lopettakaa kokous», sanoi eräs edusmies presidentille, mutta tähän ei kiinnitetty huomiota, vaan tuota tuhatvuotisten olojen hävitystä jatkettiin. Kuninkaalle päätettiin esitellä arvonimeä »Ranskan vapauden palauttaja».

Aateliston etuoikeudet olivat vastamainittujen päätösten kautta hävitetyt, mutta myöhemmin poistettiin vielä aatelisnimet ja vaakunatkin. Papisto taas menetti maaomaisuutensa, joka tuotti vuosittain 200 milj. korkoja. Talleyrandin ehdotuksesta se päätettiin ottaa valtiovelan maksamiseksi; valtio oli muka siihen oikeutettu, koska kirkon omaisuus alkuansa oli ollut kansan. Mutta kun ei tuota omaisuutta voitu heti saada myydyksi, laskettiin liikkeeseen paperirahoja, n. k. assignaatteja, jotka sittemmin piti lunastettaman myydyistä tiloista saaduilla rahoilla. Papisto menetti lisäksi erikoisasemansa, sillä n. k. siviilikonstitutsioonin kautta papit tehtiin valtion virkamiehiksi, jotka kansa valitsi samoin kuin muutkin virkamiehet. Kansan suvereenisuuden periaatteen mukaan se nyt sai valita virkamiehensä eikä kuningas niitä määrännyt niinkuin ennen.

Kansalliskokous julisti niinikään, että kaikki Ranskalaiset, uskonnosta ja syntyperästä huolimatta, olivat yhtä oikeutetut pääsemään valtionvirkoihin, ja kaikkien tuli suorittaa veroja varallisuutensa mukaan. »Ranskan maa koko laajuudessaan on vapaa samoin kuin ne henkilöt, jotka siinä asuvat», mainitaan Syysk. 28 p. v. 1791 hyväksytyssä laissa. Vanhat keski-ajalta perityt erilaiset oikeudet, joita eri maakunnilla oli, pois-

tettiin myöskin, jonka jälkeen koko maakuntajako hävitettiin, ja Ranska jaettiin 83:een departementtiin, jotka luonnolliset rajat erottivat toisistaan; departementit jaettiin distrikteihin eli piirikuntiin ja nämät taas kanttooneihin ja kuntiin, joissa kaikissa kansan määräajaksi valitsemat virkamiehet johtivat asioita; määri oli niistä tärkein. Entiset tuomioistuimet, parlamentit, hävitettiin niinikään, jotta oikeuslaitos voitaisiin järjestää ajanmukaisemmalle kannalle. Kansa valitsi tuomaritkin.



Yöllä Elokuun 4 p:n jälkeen. (Vaskipiirros.)

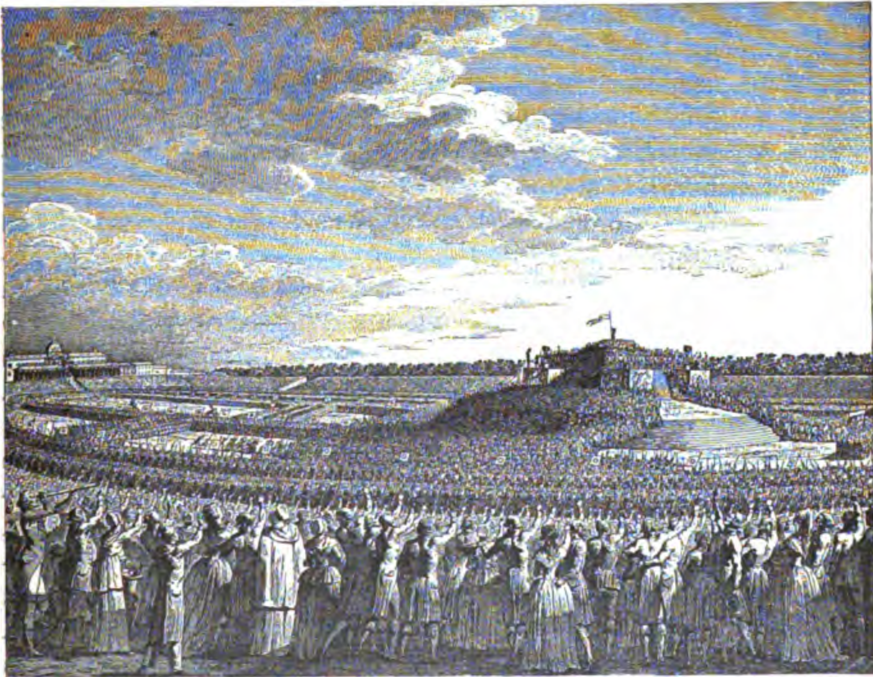
Täten hävisi tuo keskitetty hallintojärjestelmä, joka oli ollut entisen hallituksen tunnusmerkki, ja paikkakunnallinen hallinto tuli sijaan. Departementtien hallintoneuvostot toimivat näet aivan itsenäisesti; piispojen, pappien, tuomarien vaali on vaalimiesten käsissä; paikallishallintokunnat jakavat veromäärän kullekin kansalaiselle piirissään sekä kokoavat tulot; heillä on oikeus muodostaa kansalliskaarti, joten he saavat sotavoimankin käytettäväkseen. Jokaisella paikkakunnalla on siis jotenkin suuri itsenäisyys; kunnat ovat ikäänkuin pieniä tasavaltoja, joista varsinkin Pariisin kunta hankki itselleen sellaisen mahdin, että se oli valtio val-

tiossa. Kansalliskokous ei pitänyt siitä huolta, että paikkakunnalliset hallitukset tulivat liitetyiksi keskihallitukseen; se pani siis alun anarkialle antaessaan kansalle liian suuret oikeudet.

Pallihuoneessa kansalliskokouksen jäsenet olivat vannoneet, etteivät eroaisi, ennenkuin olisivat laatineet Ranskalle perustuslain, ja sitä valmistamaan asetettiin heti erityinen valiokunta. Jo Elokuussa v. 1789 hyväksyttiin julistus, jossa määritellään »ihmisen ja kansalaisen oikeudet» sen periaatteen mukaan, että »kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja ovat vapaita sekä oikeuksiensa puolesta tasa-arvoisia», niinkuin tuon julistuksen ensimmäisessä pykälässä lausutaan. Tämän pohjalle laadittiin uusi perustuslaki, joka kuitenkin saatiin valmiiksi vasta v. 1791. Siinä oli kansan oikeudet koetettu saada soveltumaan hallitsijan oikeuksiin; lainsäätävä ja toimivalta oli tarkoin erotettu. Kuninkaan rinnalla oli näet aina oleva koossa kansalliskokous, jonka jäsenet uudistuivat joka toinen vuosi välillisten vaalien kautta siten, että kaikki 25-vuotiaat kansalaiset, jotka olivat vähintään vuoden asuneet kunnassa ja maksoivat kolmen päivätyön arvoisen veron, valitsivat valitsijamiehet, yhden kutakin sataa kohti, ja nämä taas valitsivat edustajat. Toimivalta kuului kuninkaalle, mutta jos hän oli jostakusta laista eri mieltä kuin kansalliskokous, sai hän keskeyttävän *veto*-oikeutensa nojalla pidättää sitä käytäntöön tulemasta neljän vuoden kuluessa eli kahden vaalikauden ajan; mutta jos kolmannessakin vaalissa määrätyt edusmiehet olivat lain puolella, tuli se voimaan vasten kuninkaan tahtoakin. Kuninkaan valtaa supistettiin monessa muussakin kohdassa; uusia lakeja sai ainoastaan kansalliskokous esittää, eikä kuningas saanut kansalliskokousta hajoittaa, niinkuin Englannin hallitsija saa parlamentin hajoittaa. Kun kuningas tuli kansalliskokouksen istuntohuoneeseen, ei hänen mukanaan saanut olla muita kuin kruununperillinen ja ministerit, j. n. e.; kuninkaan on siinä täytynyt mahtineen väistyä suvereenisen kansan tieltä, hän oli vaan valtion ensimmäinen virkamies.

Kansalliskokouksen päätösten kautta oli uusi Ranska syntynyt; ei enää ollut aatelia, ei pappeja, ei porvareja etuoikeuksineen, vaan kaikki olivat samanarvoisia; ei enää puhuteltukaan »herra»-sanalla, vaan sen asemesta oli määrätty »kansalais»-nimitystä käytettäväksi; vanhat laitokset olivat hävitetyt ja kansalla oli valta. Ranska oli saanut sen, mitä yleinen mielipide oli tahtonut. Sen vuoksi vallitsikin maassa tyytyväisyyttä ja iloa; veljeysliittoja tehtiin kaikkialla, juhlia pantiin toimeen, puheita, jotka hehkuivat innosta, pidettiin; ja yleinen veljeysjuhla, jossa koko Ranskan kansa oli osallisena, pidettiin Pariisin lähellä olevalla Mars-kentällä Bastiljin hävityksen vuosipäivänä v. 1790. Suuria valmistuksia tehtiin sitä varten; korkea

kumpu luotiin keskelle kenttää ja sen korkeimmalle kohdalle rakennettiin »isänmaan alttari». Sen ympärillä kohosi istumasijoja 400,000 henkeä varten. Innostuksen valtaamina kaikki erotuksetta ottivat osaa työhön; siinä aatelismies ja porvari, munkki ja sotamies, hieno nainen silkkihameessa köyhän työläisnaisen vieressä antoivat apuansa isänmaallisen juhlan valmistukseen. Sama sovinnollisuuden ja veljeyden leima oli itse juhlallakin; sinne tuli kuningas perheineen, kansalliskokouksen jäsenet,



Veljeysjuhla Kesäkuun 14 p:nä 1790. (Vaskipiirros.)

Pariisin kunnallishallituksen miehet, edustajia maaseutujen veljeysliitoista, sekä departementtien lähettämät edustajat. Piispa Talleyrand luki juhlassa messun ja hänen rinnallaan oli 360 valkeisiin vaatteisiin puettua pappia, kullakin kolmiväriset nauhat (valkoinen, punainen ja sininen) vyötäisillään uusien olojen vertauskuvana, sillä tämä trikoloori oli jo tullut uuden Ranskan symbooliksi. Ranskan vanha lippu, kuuluisa Oriflamme, vihitään, sitten kaikkien departementtien liput. Lafayette, kansalliskaartin päällikkö, vannoo »uskollisuutta laille, kansalle ja kuninkaalle»; kansalliskokouksen esimies ja kuningas lupaavat valallaan noudattavansa kansan

hyväksymää perustuslakia. Yleinen innostus valtasi kaikkien mielet; kun kaikki erilaisuudet eriuskoisten, eri maakuntalaisten, erisäätyisten kesken oli hävitetty, tunsi jokainen itsensä ainoastaan uudesta syntyneen Ranskan kansalaiseksi; itse kuningatarkin kohotti pientä perintöprinssiä kansan joukkoon päin, innostuksen valtaamana hänkin. Hävitetyn Bastiljin paikalla pantiin samana päivänä suuret tanssiaiset toimeen.

Kaikki eivät kuitenkaan olleet uusiin oloihin tyytyväisiä alusta alkaenkaan, ja monet asettuivat innostuksen hälvettyä vastustavalle kannalle. Aatelisten suuri enemmistö oli suuttunut siitä, että heidän nimensä ja vaakunansa oli heiltä riistetty, papisto oli kiivaasti vastustanut kirkon omaisuuden ottamista, eikä suurin osa siitä katsonut voivansa tehdä valtiolle valaa, niinkuin siviilikonstitutsiooni määräsi, jonka vuoksi aljettiin erottaa valantehneitä ja valankieltäviä pappeja toisistaan. Nämät tyytymättömät toivoivat kuitenkin olojen ennen pitkää palautuvan entiselleen. Heistä ei monikaan näet käsittänyt vallankumouksen suurta merkitystä, vaan pitivät sitä ainoastaan muutamien ilkeiden huimapäiden aikaansaamana levottomuutena. He lähtivät Ranskan rajojen toiselle puolen odottamaan aikaa, jolloin he taas pääsisivät entiseen asemaansa; mutta huomatessaan mullistusten yhä jatkuvan, pitivät he tarpeellisena ryhtyä keinoihin, joiden kautta nuo yltiöpäät saataisiin palautetuiksi järkiinsä. Ja vieraiden ruhtinasten avulla oli se tapahtuva.

Useat Europan hallitsijoista olivat jo suuttuneet Ranskan kansan liikanaisuuksiin ja rupesivat pelkäämään, että sama liike pääsisi leviämään muihinkin maihin. Sen vuoksi he taipuivat pakolaisten ehdotuksiin, luvaten heille apuansa. Itse Ludvig XVI oli takertunut näihin vehkeilyihin ja antanut suostumuksensa siihen, että vieraiden valtojen armeijat hyökkäisivät Ranskaan. Mutta sitä ennen hän tahtoi itsekin olla vapaa. Hän päätti sen vuoksi perheineen paeta Pariisista rajalla olevan armeijan luo, joka oli hänelle uskollinen. Kesäkuussa v. 1791 kuningas lähtikin salapuvussa eräänä yönä linnastaan, jättäen sinne ankaran vastalauseen niitä lakeja vastaan, joita hän oli hyväksynyt. Hän pääsi kulkemaan melkein rajalle asti; mutta erään Varennes-nimisen kaupungin kadulla hänen hevosensa äkkiarvaamatta pysähdytettiin; hänet oli näet tunnettu. Kansalliskokouksen lähettämän viestin tuojan käskystä Ludvig XVI nyt vangittiin ja palautettiin Pariisiin. Kansa otti hänet kylmästi vastaan, ja rangaistukseksi hän erotettiin muutamaksi kuukaudeksi kuninkaallisesta toimestaan; mutta vannottuaan noudattavansa valmiiksi saatua perustuslakia, kansalliskokous antoi hänelle jälleen valtansa (Syyskuussa v. 1791).

Ludvig XVI:nnen pakoyritys oli varomaton teko, sillä tämän johdosta vallankumous yhä enemmän kiihtyi ja kuninkuus joutui entistä horjuvammalle pohjalle. Ainoastaan harvoja henkilöitä löytyi, jotka ymmärsivät asettua kohtuulliselle kannalle ja tyytyä todelliseen vapauteen. Kreivi Mirabeau eli kansalainen Riquetti, joksi häntä vanhan sukunimensä mukaan kutsuttiin sen jälkeen kuin aatelisnimet olivat poistetut, oli kenties ainoa todellinen valtiomies koko kansalliskokouksessa. Hän oli innokkaasti ottanut osaa hävitystyöhön ja intohimoisesti rakasti vapautta, mutta hän tahtoi myöskin luoda järjestetyt olot ja vankan hallituksen; kuningas oli omistava vallankumouksen aatteet ja tuleva tämän valtavan liikkeen johtajaksi, se oli Mirabeaun tarkoitus; kuningasvalta oli säilyvä järjestyksen ylläpitäjänä, jonka vuoksi ei saisi mennä liikanaisuuksiin siinä kohden. Mirabeau oli myöskin varottanut Ludvig XVI:tta antautumasta vieraiden valtojen turviin ja pakoretkelle lähtemästä. Hän ei kuitenkaan saanut Ranskaa pelastetuksi, jota hän oli toivonut, sillä jo Huhtikuussa v. 1791 hän kuoli ainoastaan 42 vuoden ikäisenä.

»Minä vien mukanani Ranskan kuningasvallan surupuvun, jonka repaleista puolueet tulevat kiistelemään» oli Mirabeau viimeisinä elonhetkinään lausunut; eikä kukaan kyennytkään täyttämään hänen tehtäväänsä. Kansalliskokouksen suuri enemmistö oli tosin perustuslaillisen kuningasvallan puolella ja arveli, että olot kyllä vakaantuisivat ja kuningaskin tottuisi hallitsemaan hyväksymänsä lain mukaan; mutta samassa kokouksessa oli myöskin *vasemmisto,* — nimitys syntyi siitä että sen jäsenet istuivat kokoushuoneessa puheenjohtajan vasemmalla puolella —. joka ei tyytynyt niihin muutoksiin, joita jo oli toimeenpantu, vaan tahtoi perinpohjaisempia; sen miehet kutsuivat kaikkea kuningasvaltaa »tyranniaksi» ja tahtoivat sen hävittää sekä muodostaa sijaan tasavallan. Arras'n kaupungista kotoisin oleva asianajaja *Robespierre* oli puolueen huomatuin mies. Vähälukuisuutensa vuoksi se ei tosin kansalliskokouksessa voinut tuoda mielipiteitään esille; mutta ulkopuolella kokousta sen lukumäärä ja voima kasvoi kasvamistaan, nimittäin Pariisin rahvaassa, johon klubbien johtavat miehet ja sanomalehdet suuresti vaikuttivat. Eri puolueilla oli näet omat klubbinsa eli kokouspaikkansa, jonne he kokoontuivat niitä asioita valmistamaan, joiden piti kansalliskokouksessa tulla esille. Oppineita miehiä, niinkuin Sieyès ja Condorcet, liittyi »vuoden 89 klubbiin», jota kutsuttiin »filosofein klubbiksi»; feuillantein klubbin taas oli Lafaytte muodostanut. Mutta voiton kaikista vei jakobiinein klubbi sen jälkeen kuin Robespierre pääsi sitä johtamaan; hänen puheitaan siellä mieluimmin kuunneltiin ja hänen mielipiteittensä mukaan pää-



Maximilien Isidore Robespierre. (Ducreux'n maalaama muotokuva.)

tökset tehtiin. Sieltä lähtivät hurjimmat esitykset kansalliskokoukseen, siellä esim. »herra»-nimitys ensin hyljättiin, siellä mielenosotuksia valmistettiin ja pyyntikirjoja sepitettiin kansan edustajille jätettäviksi. Klubbien kokouksissa pidetyt kiihkoisat puheet ja sanomalehtien hurjat, vihaan

yllyttävät kirjoitukset panivat kansan tavan takaa liikkeelle; milloin se metelöi kaduilla, milloin se taas tunki kansalliskokouksen salin lehtereille, joihin yleisöllä oli pääsö. Paitsi Robespierreä olivat Camille Desmoulins, Hebert ja Marat sekä klubbien puhujina että sanomalehdentoimittajina vallankumouksen hurjimpia miehiä. Mars-kentän liittojuhla oli vastenmielinen jakobiineille, he kun tahtoivat hävittää koko kuningasvallan. Ja verenvuodatuksella oli tuo ihanteellinen vapaus, jota he uneksivat, saavutettava; »hankkikaa kahdeksansataa hirsipuuta Tuilleriain puistoon ja ripustakaa niihin kaikki isänmaanpetturit, ilkeä Riquetti etupäässä», kehotettiin kerran heidän sanomalehdessään. Heinäkuussa kuninkaan paon jälkeen jakobiinit julkisesti vaativat Ludvig XVI:nnen erottamista ja tasavaltaa; tätä koskeva pyyntökirjakin jätettiin isänmaan alttarille. — Tasavaltalaiset ja kuningasvaltalaiset olivat siis jo vastakkain, ja vuoden perästä olivat edelliset eduskunnassakin voitolla.

XXX.

Ranska tasavaltana.

Hallituksen heikkous. — Jakobiinit saavat vallan. — Girondistit ja vuori-puolue. — Pallihuoneen valan vuosipäivänä toimeenpannut mielenosotukset. — Elokuun 10 p. — Syyskuun murhat. — Kansalliskonventti. — Marat, Danton, Robespierre. — Kuninkaan tuomio. — Mestaus. — Girondistit vangitaan. — V. 1793 perustuslaki. — Konventin hallitustapa. — Mestaukset. — Kapinat kukistetaan. — Uusi ajanlasku. — Kristinusko poistetaan. — Hävitysraivo korkeimmillaan. — Robespierre pääsee yksinvaltiaaksi. — Hän menettää henkensä. — Olot kehittyvät rauhallisemmiksi. — Uusi hallitusmuoto.

Ranskan ensimmäinen kansalliskokous oli julistanut ne periaatteet, joille Ranskan kansan seuraava kehitys oli perustuva ja jotka muutkin kansat sittemmin ovat omakseen ottaneet, nimittäin kansan valtiollisen vapauden, jonka mukaan se saapi ottaa osaa hallitukseen, sekä kaikkien ihmisten tasa-arvoisuuden. Se oli tämän nojalla hävittänyt vanhan feodaalisen Ranskan, mutta sen tunnustamiensa uusien periaatteiden pohjalle luoma uusi Ranska ei kauaa pysynyt sellaisenaan; edusmiehet olivat tottumattomia käytännöllisiin valtiotoimiin, jonka vuoksi he liian orjalli-

sesti noudattivat uusien valtio-oppien määritelmiä saattamatta ennakolta arvata, mitenkä ne käytäntöön pantuina tulisivat onnistumaan. Niinpä kuningasvalta oli liiaksi supistettu, sillä kuningas oli vaan kansalliskokouksen tahdon ilmaisija; hän lähetti päätökset departementteihin, mutta hänellä ei ollut sen verran mahtia, että hän olisi voinut pitää huolta niiden toimeenpanosta, koska virkamiehet olivat kuninkaasta riippumattomat, kansa kun valitsi ne poliisista tuomariin ja kuvernööriin saakka; kaikkia armeijan upseerejakaan hän ei saanut määrätä, sillä alemmat niistäkin valittiin. Seuraukset tästä tulivat pian näkyviin: yhteiskunta alkoi hajota; kukin kunta teki melkein mitä itse tahtoi; ne kiistelivät keskenään, vieläpä taistelivatkin; niiden hallitukset vangitsivat henkilöitä mielensä mukaan; jos verorästit jäivät suorittamatta, ei valtion hallitus voinut niitä saada otetuiksi, ja verorästien suuruus lisääntyi pelottavassa määrässä. Virkamiehet taas, jotka valittiin, olivat useinkin varsin taitamattomia; oli sellaisiakin, jotka eivät osanneet lukea ja kirjoittaa, eivätkä sen vuoksi aina ymmärtäneetkään hallituksen käskyjä. Semmoiset henkilöt, jotka paraiten osasivat mielitellä kansaa tai kiihottaa sen intohimoja, pääsivät valtaan. Joka maalaiskunnassa ja kaupungissa oli aina joku määrä noita vapaita kansalaisia, jotka yksinomaan toimivat klubbeissa ja vaalikokouksissa, ja vähitellen valta kokonaan joutui heidän käsiinsä. Tästä muodostui kansan tai oikeastaan pienen joukon tyrannia, joka oli pelottavampi ja julmempi kuin itsevaltaisen kuninkuuden. Tuossa hajanaisessa ja sekasortoon joutuneessa Ranskassa rupesi näet jakobiinein puolue, josta edellisessä luvussa jo mainitsimme, liittämään lähemmin toisiinsa samanmieliset jäsenensä, ja niiden kautta koko maa joutui heidän ankaraan johtoonsa. Jo v. 1792 kuului jakobiinein klubbeihin noin 300,000 jäsentä ja klubbien luku maaseuduilla oli 600, jotka olivat läheisessä yhteydessä Pariisissa olevan pääklubbin kanssa ja aina tottelivat sieltä tulleita käskyjä. Tasa-arvoisuus ja vapaus oli jakobiinein tunnuslause, mutta käytännössä he osottivat toista; kaikki aatelismiehet ja siviilivalaa vastustavat papit olivat heidän vainonsa alaisia, ja ennen pitkää kaikki, jotka ajattelivat toisin kuin he itse. Väkivalta, uhkaukset, murhat olivat heidän välikappaleensa; nämä olivat muka tarpeellisia, ennenkuin vapaus oli saavutettu. Kuningasvalta oli ensiksi hävitettävä, ja sen he saivatkin aikaan toisen eduskunnan, n. k. *lakia-säätävän kansalliskokouksen* aikana.

Ensimmäinen kansalliskokous oli Robespierren ehdotuksesta päättänyt, ettei sen jäseniä saisi valita toiseen kokoukseen; hän toivoi näet siten voitavan saada enemmän tasavaltalaisia valituiksi, ja itse hän saat-

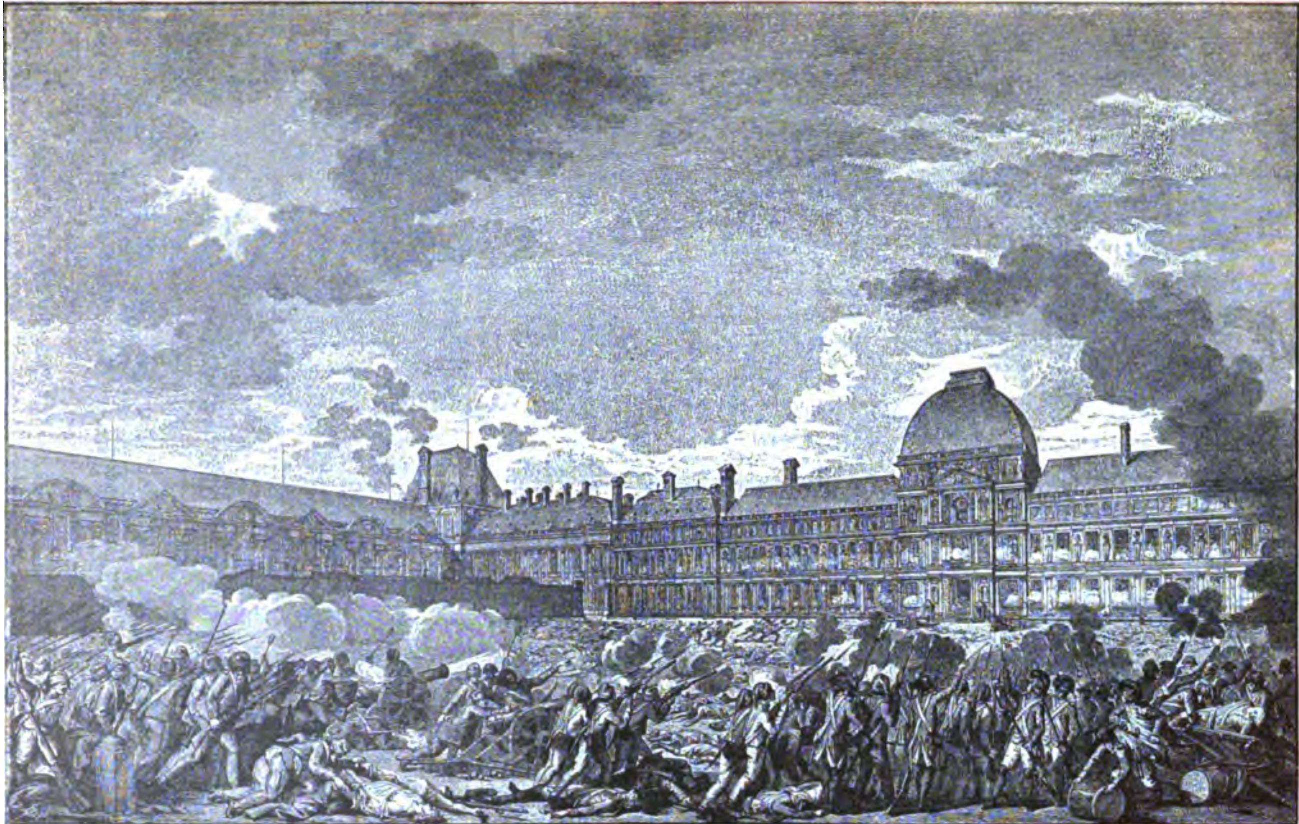
taisi klubbeissa johtaa asioita. Sen kautta uusi eduskunta, joka Lokakuun 1 p:nä v. 1791 piti ensimmäisen istunnon, menetti monta etevää ja kokenutta miestä, ja sen edustajat olivat nyt suurimmaksi osaksi aivan nuoria miehiä, joilla ei paljon käytännöllistä kokemusta ollut. Ainoastaan harvat heistä olivat tyytyväisiä edellisen kokouksen laatimaan perustuslailliseen kuningasvaltaan. Ne muodostivat tässä kokouksessa oikeiston; mutta suuri enemmistö kuului vasemmistoon, joka tahtoi tasavaltaa. Se jakaantui taas kahteen vastakkaiseen puolueeseen, jotka alkoivat kiivaasti vihata toisiansa. Enemmistönä olivat n. k. *girondistit* — nimitys johtuu Gironde-departementista, joka on Etelä-Ranskassa ja josta monet puolueen etevimmät miehet olivat kotoisin — jotka tahtoivat tehdä Ranskasta sellaisen ihanteellisen tasavallan, jollainen vanhan ajan Atena oli ollut Perikleen aikana, tai muodostaa sen liittovallaksi, jollainen Pohjois-Amerikassa oli syntynyt. He taistelivat kuningasvaltaa vastaan, mutta toisaalta taas he eivät tahtoneet jättää valtaa alhaisen kansan käsiin, vaan valtion johdon tuli olla valistuneella ja varakkaalla porvaristolla. Girondistein puolue on saanut kuuluisan nimen vallankumouksen historiassa, vaikkakin sen käytännöllinen toiminta ja vaikutus oli hyvin vähäpätöinen. Sen jäsenet, joista etevimmät olivat Vergniaud, Gensonné, Brissot, Condorcet ja Roland, olivat aatteen miehiä, heillä oli rehelliset aikeet ja tarkoittivat kansansa parasta; vapauden innostamina he toivoivat kykynsä ja kaunopuheisuutensa avulla voivansa toteuttaa näitä ihanteellisia harrastuksia; mutta he luottivat liiaksi itseensä. Girondistit kuluttivat aikaansa aatteellisissa seuroissa, joita varsinkin pidettiin rouva Rolandin, »Gironden sielun», luona; mutta sill'aikaa lukunsa puolesta vähäpätöinen vasemmiston toinen ryhmä, jota aljettiin kutsua *»vuoreksi»*, koska sen jäsenet istuivat salin korkeimmilla penkkiriveillä — istumasijat näet kohosivat niinkuin teaatterihuoneessa — tarmokkaasti toimivat jakobiinein ja kordelierein klubbeissa, kiihottaen kansaa sanomalehdillä ja puheilla. Sen johtavat miehet kansalliskokouksessa olivat Carnot ja Cambon. Vuori-puolue tahtoi kuningasvallan heti poistettavaksi ja sijaan tasavallan, jossa koko kansalla olisi valta käsissään. Pariisin rahvas, jonka hurjuus päivä päivältä kiihtyi, oli sen apuna. Punainen lakki oli noiden vapauden ystäväin tunnusmerkkinä ja aseena he käyttivät keihästä eli piikkiä, jonka vuoksi heitä kutsuttiin »piikkimiehiksi». Näihin aikoihin aljettiin myöskin käyttää *sansculottien* (s. o. housuttomien) nimeä, koska rahvaalla ei ollut lyhyitä polvihousuja, niinkuin ylhäisillä, vaan se käytti pitkiä.

Jo Kesäkuun 20 p. 1792 kuningas saapi kärsiä suurta väkivaltaa ja häväistystä. Hän oli näet käyttämällä veto-oikeuttansa estänyt muu-

tamia kansalliskokouksen päätöksiä saamasta lain voimaa, ja siitä kansan viha yltyy; syytetään varsinkin kuningatarta, jota enää kutsutaan vaan »veto-rouvan» nimellä. Kun kuningas vielä erottaa girondistein joukosta vähän aikaisemmin valitsemansa ministerit, panevat jakobiinit suuren mielenosotuksen toimeen. Pallihuoneen valan vuosipäivän aamulla lähtevät Saint-Antoine'n ja Saint-Marcel'in etukaupungeista suuret roskaväen laumat oluenpanija Santerre'n johdossa kansalliskokouksen huoneeseen, jossa koko joukko, miehet, vaimot ja lapset piikki kädessä ja punainen lakki päässä kulkevat edusmiesten ohitse, tahtoen siten mahtiansa näyttää. Sen jälkeen mennään Tuileriain linnan edustalle, murtaudutaan sisälle ja pian saavutaan kuninkaan huoneeseen. Kuningatar, perintöprinssi ja hovinaiset pakenevat kuninkaan-neuvoston huoneeseen, jossa Santerre ivallisella arvokkaisuudella asettuu heitä suojelemaan. »Pois veto-rouva», huudetaan, kuolemanuhkauksia kuuluu, ja useita väkivallanyrityksiä kuningasta vastaan tehdään; mutta hän pysyy lujana ja arvokkaana, väittäen, ettei hän ollut perustuslakia rikkonut, ja kansa leppyy, kun hän pyytää miekkaa, jota muuan vaimo kantaa, ja huutaa »eläköön kansa!» Sen jälkeen hänen päähänsä pannaan punainen lakki, ja kansa huutaa: »eläköön kuningas!» Vähitellen joukot lähtevät pois, ja kansalliskaartin upseeritkin tulevat kuninkaan suojaksi.

Mutta Elokuun 10 p:nä kuningas ei enää pelastu. Sota oli syttynyt Itävallan ja Preussin kanssa (ks. seur. luk.), ja epäiltiin, että kuningas oli salaisessa yhteydessä vihollisten kanssa, jonka vuoksi kansalliskokous julistaa isänmaan olevan vaarassa. Nyt kansakin taas nostaa metelin. Yöllä Elokuun 10 p:vää vastaan lähtevät kirkonkellojen soidessa suuret rahvaan laumat taas esikaupungeista liikkeelle ja kulkevat ensin kaupungintaloon, jossa se asettaa kunnallishallitukseen mieleisiään miehiä; aamulla mennään täältä hätyyttämään kuninkaan linnaa, jossa sweitsiläiskaarti kaatuu viimeiseen mieheen kuningasta puolustaessaan. Tämä pääsee kuitenkin salatietä pakenemaan ja lähtee kansalliskokouksen turviin. Mutta edustajatkin ovat jo voimattomia; kansan mahtia peläten he vangitsevat kuninkaan ja sulkevat hänet Temppelitorniin. Siten kuninkaan valta oikeastaan loppui, vaikkakin Ranska vielä nimeksi oli kuningasvalta.

Nyt seuraa täydellinen hirmun aika, jota vallankumouksen historiassa on kutsuttu »neljänkymmenen päivän» nimellä, jonka se kesti. Kuningas oli vangittuna, kansalliskokous oli mahtinsa menettänyt; toimivalta oli jätetty eräälle neuvostolle, jossa hurja vallankumousmies Danton oli oikeusministerinä; Pariisin kunnallishallitus eli kommuuni, joka kokonaan oli kiihkoisimpien miesten, sellaisten kuin Marat'n ja Robespierre'n



Hyökkäys Tuilerieihin Elokuun 1 p:nä 1792. (Monnet'n tekemä vaskipiirros.)

käsissä, sai yleisen turvallisuuden valvomisen huolekseen, ja erityinen tribunaali eli tuomioistuin asetettiin tutkimaan ja tuomitsemaan vallankumouksen vastustajia. Kansanjohtajat pelkäsivät, että kuningas ja hänen puoluelaisensa uudestaan pääsisivät valtaan, varsinkin kun viholliset olivat tunkeutuneet Ranskan rajojen yli ja saaneet muutamia voittoja. Mutta pelolla ja hirmulla oli tuo estettävä, se oli Dantonin ohjelma, jota hän kansalliskokouksessakin toi esille. »Rojalisteja on pelotettava», sanoo hän. Ihmisiä aljetaan nyt vangita, eikä yksin syyllisiksi huomattuja, vaan epäluulonalaisiakin; kommuunin yleistä turvallisuutta varten asettama valiokunta panee toimeen tarkastuksia ihmisten asunnoissa, se kun epäilee, että aseita säilytetään salassa. Salaliitoista, vihollisten kamalista aikeista on liikkeellä huhuja, jotka yhäti kiihottavat mieliä. Guillotiini, tuo pelottava mestauskone, jonka eräs lääkäri Guillotin oli keksinyt kuolemanrangaistuksia helpottaakseen, on jo käynnissä, ja vihdoin Syyskuun 2 p:nä 1792 alkavat kauheat »Syyskuun murhat», joille Pärttylin yö tuskin saattaa julmuudessa vertoja vetää. Tykkien pauke, kellojen soitto ja katujen poikki rakennetut murrokset osottavat murhien alkua; kadulla surmaa hurjistunut kansa joukon valankieltäviä pappeja; vankiloihin, jotka ovat täynnä rojalisteja ja pappeja, syyllisiä tai syyttömiä vehkeilijöitä, tunkeutuu jonkinlaisia tuomareita ja palkattuja murhamiehiä. Muodon vuoksi pidetään kuulustelujakin, mutta usein riittää ainoastaan todistus, että asianomainen esiintuotu oli sama kuin vangittujen listassa merkitty. Heti hän silloin jätetään murhaajille, joita täytyi ajoittain vaihtaa, sillä kolme päivää ja kolme yötä tätä kesti. Eräs Rossignol kertoi kerskaten, että hän yksin oli surmannut 68 pappia; yhteensä surmattiin näinä päivinä noin 2000. Maaseuduillekin Pariisin kommuuni lähetti kehotuksen seuraamaan esimerkkiä, mutta sitä ei kuitenkaan tehty, sillä muualla ei hurjuus ollut päässyt niin pitkään mittaan kuin Pariisissa, vaikkakin sekasortoa oli kaikkialla ja joutokansa klubbeissa ja meluavissa kokouksissa esiintyi valtijaana.

Syyskuun 22 p:nä kokoontui kolmas edustuskunta, n. k. *kansalliskonventti,* jonka jäsenet olivat valitut valitsijamiesten kautta, niinkuin edellisenkin. Jakobiinit eivät kuitenkaan tässäkään olleet enemmistönä, sillä maaseuduilla yleensä ei heidän julmaa menettelyään hyväksytty; mutta Pariisissa valittiin klubbien johtajia. Girondistit muodostivat nyt oikeiston — kuningasvallan puolustajia ei tässä kokouksessa enää ollut ollenkaan —, ja salin vasen puoli oli kokonaan joutunut vuoripuolueen haltuun, joka ennen pitkää, vaikka vähemmistönä, sai vallan. Girondistit aatteellisine harrastuksineen olivat varomattomia ja epäkäytännöllisiä



Erään vallankumous-tuomioistuimen istunto. (Vaskipiirros Flageuardin piirustuksen mukaan.)

toimissaan; aluksi he puheillaan auttoivatkin jakobiineja; he esim. puolustivat tasavaltaa, eivätkä ajoissa asettuneet kansan kiihottamista vastaan, vaan katselivat mielihyvällä kuningasvallan häviötä; mutta he eivät saattaneetkaan tuota yhä kiihtyvää menoa pidättää, silloin kuin he olisivat tahtoneet, vaan he joutuivat itse sen uhriksi. Vuoripuolueen johtavia miehiä oli ennenmainittu Marat, joka »Kansan ystävässään» oli kansan menestyksen vuoksi tavan takaa vaatinut aina uusia uhria ja nyt kerrassaan vaati 260,000 päätä. Tuliset, intohimoiset silmät kiiluivat hänen suuressa päässään, ja oikeana kansan edustajana hän tuli kokouksiinkin puukengissä ja likaisessa työmiehen nutussa. Toinen johtaja, Danton, oli suuri kooltaan, ja hänen valtava äänensä kajahti usein puhujalavalta; hän oli epäilemättä jakobiinein suurin valtiomies ja nerokkain johtaja, eikä hänessä ollut tuota kylmää julmuutta kuin Robespierre'ssä, vaikka hänkin oli vakuutettu siitä, että verta vaadittiin, ennenkuin vapaus oli turvattuna. Samoin kuin Danton oli Robespierre asianajaja, mutta ihmisenä ja valtiomiehenä hän ei ollut edellisen vertainen, vaikkakin hän sai hänestä ja kaikistakin voiton. »Robespierre puhuu vakaumuksesta; häntä minä pelkään», oli Mirabeau jo sanonut. Innostuksellaan hän vaikuttikin kansaan, eikä hän kuitenkaan ollut tulinen puhuja, vaan hidas ja pitkäveteinen; mutta hän puhui aina kansanoikeudesta, vapaudesta, veljeydestä, ja tuollaisilla kauniilla sanoilla oli suuri vaikutusvoima. Robespierre oli kylmä ja kavala kuin käärme, hän osasi peitellä itsekkäät aikeensa ja käyttää toisia hyväkseen, mutta kun hän ei enää heitä tarvinnut, hän hyökkäsi heidän kimppuunsa ja musersi heidät. S:t Just, eräs nuori, kiihkoisa mies, oli Robespierren apulainen ja kannattaja. — Näiden molempien puolueiden välillä oli n. k. laakso, joka kallistui milloin toiselle, milloin toiselle puolelle, mutta sen merkitys oli vähäpätöinen. Sen jäsenten joukkoon kuului abbotti Sieyès.

Syyskuun 22 p:nä 1792 piti konventti ensimmäisen istuntonsa, jossa kaikki olivat yksimieliset siinä päätöksessä, että kuningasvalta oli poistettava ja Ranska muodostettava tasavallaksi. Mutta pian alkoi girondistein ja vuoripuolueen välillä ankara taistelu, joka kiihtymistään kiihtyi. Ludvig XVI:nnen tuomitsemisessa ilmestyi jo erimielisyyttä. Hän oli perheineen viettänyt kolkkoa elämää Temppelitornissa, ja jonkun ajan perästä hän oli pakotettu eroamaan puolisostaankin ja muusta perheestään. Jumalalta lohdutusta etsien kovassa kohtalossaan hänelle tuntui melkein vapautukselta se tuomio, minkä Ranskan kansan edustajat hänestä vihdoin lausuivat. Oikeuden kuninkaan tuomitsemiseen konventti katsoi olevan itsellään sillä perustuksella, että se oli koko kansan tahdon

ilmaisija, niinkuin jakobiinit sanoivat. — Jakobiinit tahtoivat mestata Ludvig XVI:nnen, sillä he pitivät kuningasvallan uudistamista jonkun sattuman kautta mahdollisena niin kauan kuin hän oli elossa; sitten vasta kun hän olisi poissa, olisi tasavalta ja vapaus turvattuna. Kuninkaan tuomitseminen kuolemaan oli jakobiineista valtiollinen välttämättömyys, eikä oikeudellinen rangaistus. Girondistit olivat suuremmassa määrässä käyttäneet kaunopuheisuuttaan kuningasvaltaa häväistäkseen; »kuninkaat ovat moraalisessa maailmassa», lausui eräs heistä, »samaa



Paul Marat.
J. L. David'n piirtämä kuva Marat'n saatua surmansa 1793.

kuin hirviöt näkyväisessä», mutta he tahtoivat ihmisyyden tähden säästää Ludvig XVI:nnen hengen. Hän sai kuitenkin puolustaa itseänsä niitä syytöksiä vastaan tyranniudesta ja petoksesta, joita häntä vastaan tehtiin. Kun hän Jouluk. 11 p. 1792 ensi kerran tuotiin konventin eteen, vallitsi kokoushuoneessa täydellinen hiljaisuus. »Ludvig Capet, saatte istua», sanoi puhemies, osottaen hänelle tuolia. Hänen valitsemansa kolme asianajajaa, joista yksi oli hänen entinen ministerinsä Malesherbes, puolustivat häntä taitavasti ja väittivät, ettei hän hallituksessaan ollut tehnyt laittomuutta. Paha todistus hänen syyllisyydestään oli kuitenkin olemassa,

nimittäin eräs kirjevaihto, joka oli löydetty eräästä salaisesta seinäkaapista Tuilleriain linnasta; siitä näet kävi selväksi, että hän oli ollut keskusteluissa vieraiden valtojen kanssa avunsaannista. — Turhaan girondistit koettavat saada hänen tuomionsa kaikkien valitsijamiesten ratkaistavaksi, arvellen sen kautta voivansa saada hänet pelastetuksi. Itse he taas eivät suoraan uskaltaneet lausua kuninkaasta vapauttavaa tuomiota, sillä he pelkäsivät kansan kostoa. Ja »Ludvigin täytyy kuolla, että kansa saisi elää», sanoi Robespierre, ja samoin ajatteli koko jakobiinein puolue.

Kun äänestystä varten tultiin kokoukseen, olivat jakobiinit toimittaneet lehtereille tavallista enemmän apulaisiansa, jotka uhkauksilla, huudoilla ja melulla ilmaisivat sieltä tahtonsa. Puhemies kysyi jokaiselta edusmieheltä erikseen hänen mielipidettään, ja 361 ääntä 721:stä puolusti kuolemantuomiota ja tahtoi sen heti toimeenpantavaksi. Niiden joukossa oli Sieyèskin; »velvollisuudesta ja vakaumuksesta kuolemaa», kuultiin Ludvig XVI:nnen serkun Filipin, Orleansin herttuan, äänestävän, joka nyt kutsui itseänsä Filip Egalité (s. o. tasa-arvoisuus). Tammikuun 21 p:nä 1793 kuningas vankkureissa tuotiin vallankumoustorille, jonka nimen Ludvig XV:nnen tori oli saanut, ja lujana, pelkoa osottamatta hän nousi mestauslavalle; mutta hänen alkaessaan puhua kansalle kuului rumpujen pärinä, ja heti hänen päänsä putosi ruumiista guillotiinin terän alta.

Kuninkaan kuolemantuomio oli paha enne girondisteille, sillä jakobiinit alkavat nyt hätyytellä heitä ja pääsevätkin pian voitolle. Girondistit syyttävät vuoripuoluetta sen julmista töistä, etenkin »Syyskuun murhista», mutta he eivät voi tarpeeksi pontevasti ajaa asiaansa; esim. Marat'ta vastaan he nostivat kanteen, mutta konventin asettama tuomioistuin, *vallankumoustribunaali,* joka oli kokonaan jakobiinein vallassa, vapautti hänet, ja Pariisin kansa toi hänet riemusaatossa takaisin konventtiin. Kaikkiin tärkeimpiin valiokuntiin on jakobiineja valittu, ja Pariisin rahvaan sekaantumista konventin toimintaan he suotta yrittivät estää. Istunnot kävivät yhä hurjemmiksi; puheet eivät enää riitä, vaan edusmiehet syöksevät alas paikoiltaan toisiansa vastaan, käydään käsikähmään, miekat välkkyvät ja pistooleihinkin turvaudutaan; puheenjohtajan huomautukset ja kellonsoittamiset ovat turhia; niitä ei kukaan kuule. Marat veti kerran puhuessaan pistoolin taskustaan, ja teurastaja Legendre lyöpi samalla aseella erästä Lanjuinais'ta, joka oli rohkeampia girondistein joukossa; »ole vaiti, tai lyön sinut kuoliaaksi», huusi sama Legendre erään kerran vastustajalleen; »sallithan kumminkin, että minut ensin julistetaan häräksi», vastasi toinen. Kauniit puheet, suuret aatteet, eivät mitään vaikuttaneet. Vuoripuolueen miehet ovat toimessa ja heidän tuke-



Ludvig XVI nousee mestauslavalle. (Vaskipiirros Benazekin taulun mukaan.)

naan on aina Pariisin alhainen kansa, johon he voivat turvautua. Niinpä Robespierre Toukokuun 26 p. 1793 jakobiinein klubbissa kehottaa kansaa asettumaan »kaikkia lahjottuja edusmiehiä vastaan», ja seuraavana päivänä on jo suuret kansanjoukot konventin kokoushuoneen ulkopuolella, pakottaen konventtia peruuttamaan erästä niille vastenmielistä päätöstä. Samaa uudistuu melkein joka päivä. Vihdoin Kesäkuun 2 p:nä saapuu noin 80,000 henkeä konventin edustalle; siinä oli kansalliskaartikin, jossa enää oli vaan roskaväkeä, ja jonka arvokas johtaja on Henriot, tunnettu juomari ja heittiö. Kanuunat, joita vielä on mukana, käännetään kokoushuonetta vastaan, ja kun edustajat, presidentti etupäässä, tahtoo tulla ulos, huutaa Henriot: »kansa ei ole täällä kuulemassa tyhjiä sanoja, vaan komentamassa», ja pakottaa edustajat palaamaan takaisin, vaatien 33 girondistin vangitsemista. Muutamia kansanjoukostakin tunkeutuu sisälle. Marat nousee nyt puhujalavalle ja ehdottaa kansan tahdon täyttämistä, ja nuot vaaditut 33 girontistia vangitaan. Tämän kautta sai vuoripuolue yksin vallan konventissa ja sen kautta vallankumous yltyi hurjimmilleen. Sitä ajanjaksoa, joka nyt alkaa, nimitetäänkin »*hirmuvallaksi*».

Jakobiinit olivat kansanvaltaisen hallitusmuodon ihailijoita ja edustajia; Rousseaun contrat socialista he saivat mielipiteensä, joiden mukaan he tahtoivat Ranskan valtiolaitoksen järjestää, samoin kuin ensimmäisen kansalliskokouksen suuri enemmistö muodosti Ranskan hallituksen Montesquieun periaatteiden mukaan. Konventti laatikin uuden tasavaltaisen hallitusmuodon, jossa kansan valtiolliset oikeudet oli laajimmassa muodossa huomioon otettu. Mitäkään kutsua saamatta kaikki kansalaiset kokoontuivat alimpien vaalipiirien eli kanttoonien vaalipaikoille joka vuosi Toukokuun ensimmäisenä sunnuntaina valitsemaan jäsenet n. k. »lainsäätävään kuntaan», jolla kuitenkin oli oikeus ainoastaan tehdä lakiehdotukset, mitkä sitten jätettiin alkuperäisten vaalikokousten hyväksyttäviksi. Toukokuun kolmantena sunnuntaina joka vuosi samat alkuperäiset vaalikokoukset valitsivat vaalimiehiä määräämään »toimivan neuvoston», jossa oli yksi jäsen kustakin departementista, ja näistä »lainsäätävä kunta» määräsi 24 ministeriä, joilla yhden vuoden aikana oli oleva toimivalta. Tämä hallitusmuoto hyväksyttiin v. 1793 departementeissakin, ja Elokuun 10 päivän juhlassa se ripustettiin Mars-kentällä olevalle isänmaan alttarille. Mutt'ei sitä koskaan käytäntöön pantu; se kuljetettiin vastamainittuna päivänä juhlallisesti konventin kokoushuoneeseen ja suljettiin puheenjohtajan tuolin takana olevaan puiseen arkkuun odottamaan siksi kuin ajat tulisivat rauhallisemmiksi. Itse departementtien edustajatkin

pyysivät siirtämään sen käytäntöönpanoa tuonnemmaksi ja konventtia ottamaan toistaiseksi vallan itselleen.

Konventin työt jaettiin valiokunnille, joista tärkein oli »yhteishyvän valiokunta»; se esitti kaikki tärkeimmät asiat, sillä ministerejäkään ei enää ollut. Valiokunnan yhdeksän jäsentä oli taas jakanut työt keskenään, siten että Robespierre, Couthon ja S:t Just olivat saaneet sisäasiat hoitoonsa, mutta näistä ensinmainittu oikeastaan määräsi kaikki; Carnot johti sota-asioita j. n. e. Tämän rinnalla työskenteli »yleistä turvallisuutta varten» asetettu valiokunta, jolla oli korkein poliisivalta ja otti selvän tasavallan vihollisista. Revolutsioonitribunaali, jossa yleisenä syyttäjänä toimi julma Fouquier-Tionville, tutki ja tuomitsi syytettyjä säälimättömällä kovuudella. Täten hallitaan Pariisissa, mutta konventti tai oikeastaan yhteishyvän valiokunta pitää myöskin maaseudut vallassaan, sillä sen lähettämiä asiamiehiä kulkee pitkin maata panemassa toimeen konventin määräyksiä; heillä on sangen laaja valtuutus, jonka nojassa he esiintyvät mahtavammin kuin entisen kuningasvallan intendentit; klubbit, meluavat kansankokoukset, julmat tuomiot, guillotiini ilmestyivät joka paikkaan heidän mukanaan, ellei niitä jo ennen ollut. Konventti liitti täten paikallishallinnon sangen läheiseen yhteyteen keskihallituksen kanssa. Keskitys, joka v. 1791 oli hävitetty, uudistuu nyt ja entistä kireämmäksi. Vapaus, josta vastikään oli iloittu, vaihtuu hirmuisimmaksi tyranniaksi.

Eikä tuo mielivalta ilmautunut yksinomaan valtiollisen vapauden sortona, vaan se ulottui kaikkialle. Kun levottomien aikojen vuoksi kauppa oli seisahtunut ja nälänhätä alkoi hätyyttää, koska kauppiaat eivät tahtoneet myydä tavaraansa kohtuhinnasta, paperiset assignaatit kun olivat menettäneet arvonsa, määräsi konventti korkeimman hinnan tavallisimmille tavaroille. Maanviljelijöiden täytyi tuoda tavaransa kaupungin torille ja myydä ne määrätystä hinnasta. Kotitarkastuksia pidettiin, kun epäiltiin jonkun tavaroitaan piileilevän, ja vankiloihin pantiin syyllisiksi huomatut, joista monet saivat hengellään maksaa niskoittelemisensa.

Kuolemantuomiot kävivätkin yhä yleisemmiksi; joka päivä vietiin vankiloista keskimäärin 30 henkeä mestattavaksi, mutta toisinaan 60 ja 70:kin. Seinen virtaan vievät kanavat höyrysivät verestä, ja vankilat olivat kuitenkin aina täpötäynnä, sillä niihin tuotiin yhäti uusia, varsinkin sen jälkeen kuin Syyskuussa v. 1793 säädettiin, että kaikki epäluulonalaiset saisi ilman tutkintoa vangita. Näitä olivat kaikki julkiset ja salaiset tasavallan vastustajat, mutta melkein kenen hyvänsä saattoi sen nojassa vangita; joka uskalsi naurahtaa jollekulle konventin päätök-

selle, tai jolla huomattiin olevan joku Englannissa ilmestynyt häväistyskirjoitus, vangittiin. Urkkijoita ja ilmiantajia on joka paikassa; rikkaat ylhäiset, älykkäät etupäässä joutuivat epäluulonalaisten joukkoon, mutta kuka hyvänsäkin, joka vaan oli sansculottien vihoihin joutunut. Vankilat muodostuivatkin sivistyneiden olinpaikoiksi, joissa keskusteltiin filosofisista tai tieteellisistä asioista; toiset kirjoittivat runojakin, jotkut taas kuluttivat aikaansa pelillä. Tuon tuostakin joukosta katosi yksi tai toinen milloinkaan enää palaamatta, mutta suurtakaan huomiota se ei herättänyt, sillä kuolema oli tullut niin tavalliseksi, että se oli menettänyt kauhunsa. Monien mestattujen joukossa oli kuningatar Maria Antoinette, joka tuskin viitsi vastata häntä vastaan tehtyihin syytöksiin, niin tarpeettomana hän sen piti. Kahta viikkoa myöhemmin mestattiin 21 girondistia, jotka rohkeasti ja marseljeesia laulaen astuivat mestauslavalle. Orleansin herttua, joka oli äänestänyt kuninkaan kuolemaa, menetti niinikään henkensä; samoin kuuluisa kemian tutkija Lavoisier, runoilija Chénier, entinen ministeri Malesherbes, kenraalit Custine ja Beauharnais ynnä monet muut.

Ei yksinomaan Pariisissa, vaan melkein kaikkialla Ranskassa pantiin konventin asiamiesten kautta samallaisia veritöitä toimeen, ja maaseuduilla olikin jakobiinien vastustajia paljon lukuisammin, sillä noin 50 departementtia eli $\frac{2}{3}$ koko Ranskasta ei tahtonut totella heidän veristä hallitustaan. Ranskassa oli vielä entisen rajattoman kuningasvallan ja pappisvallankin puolustajia, varsinkin Vendeén maakunnassa, jossa kuninkaan mestauksen jälkeen oli syntynyt kapina; 1791 vuoden hallitusmuodon kannattajia löytyi niinikään, ja girondistein kova kohtalo oli vieroittanut monet vallankumouksen menosta, varsinkin Etelä-Ranskassa. Mitä kauemmaksi vallankumous oli kulkenut, sitä enemmän sen vastustajien luku oli karttunut. Maassa vallitsevaa vihaa konventtia vastaan osottaa Marat'n surma. Eräs normandialainen tyttö Charlotte Corday, joka oli kuullut paljon puhuttavan hänen julmuudestaan, luuli tekevänsä isänmaalleen hyvän työn, kun hän työnsi tikarin hänen rintaansa. Itse hän mestattiin. — Mutta kiihkeällä tarmolla, säälimättömällä ankaruudella ja voimainponnistuksella konventti pelasti asemansa ja löi kaiken vastustuksen maahan. Sotajoukkoja lähetettiin kaikkialle kukistamaan kapinat; Lyonissa ammuttiin Fouchén toimesta pitkät ihmisrivit yht'aikaa, ja ne, jotka vaan haavoittuivat, tapettiin miekoilla. Eräs Carrier Nantes'issa rakennutti laivoja, joissa oli irtonaiset pohjat; ne sullottiin ihmisiä täyteen ja vietiin keskelle Loire-jokea, jolloin pohja irroitettiin; jos joku yritti pelastua rannalle uimalla, hakattiin häneltä kädet poikki.

Nämät olivat kuuluisat »noyadit» eli hukuttajaiset. Samaan tapaan meneteltiin muuallakin, ja kaikki kapinat saatiin siten kukistetuiksi, vaikka konventilla samaan aikaan oli melkein koko Europan sotajoukot rajoilla torjuttavina (ks. seur. luk.).

Samaan aikaan kuin kuvitellun vapauden toteuttamiseksi surmataan omia kansalaisia mitä inhottavimmalla julmuudella, tekee konventti hävitystyötä, jonka tarkoitus on kaikkien vanhojen olojen lopettaminen. Kuningasvaltaa muistuttavat muistomerkit hävitettiin, S:t Denis'n hauta-



Avioparin vihkiminen tasavallan aikana. (Legrandin tekemä vaskipiirros.)

kammiot raiskattiin ja kuninkaiden ruumiit poltettiin kalkilla. Entinen ajanlasku ei enää kelvannut, vaan tasavallan ensimmäisestä päivästä, Syyskuun 22 p:stä, aljettiin uusi, jonka mukaan vuoden kuukaudet nimitettiin vuodenaikojen mukaan; esim. fruktidor on se kuukausi, jolloin hedelmät kypsyvät, brumaire taas talvikausi j. n. e.; kuukaudet taas jaettiin kymmenpäiväisiin viikkoihin eli dekadeihin, ja ne kuusi päivää, jotka jäivät kuukausista ylitse, olivat kansallisia juhlapäiviä ja nimitettiin sansculottideiksi. Tämä oli ensimmäinen askel itse kristinuskon hävittämiseen, sillä olihan sekin vanhojen olojen jätteitä. Pariisin kommuunin johtavat miehet Hébert ja Chaumette ajoivat etenkin tätä asiaa ja pakot-

tivat itse konventinkin siihen suostumaan. Eräänä yönä he tulevat Pariisin piispan Gobelin luo ja saavat hänet pakottamalla luopumaan kristinuskosta; hän tulee konventin eteenkin ja ilmoittaa huomanneensa kristinuskon erehdykseksi. Useat papit seurasivat esimerkkiä. Nyt pannaan toimeen mitä hurjimpia juhlamenoja muka korvaamaan entistä uskontoa. Järki, vapaus, hyve, isänmaa olivat nyt palveluksen esineinä ja näille pyhitettiin entiset kirkotkin. Pariisin Notre-Damessa pidettiin suuremmoinen juhla, jossa eräs näyttelijätär esiintyy järjenjumalattarena. Kirkon keskelle on rakennettu korkea vuori, jonne jumalatar valkeisiin vaatteisiin puettuna astuu pienestä temppelistä; suuri joukko muita neitoja esiintyy häntä kunnioittamaan, ja yleisö laulaa järjen ylistykseksi sepitettyjä lauluja. Samantapaisia juhlia vietetään maaseuduillakin; hyveistä, isänmaallisuudesta ja vapaudesta pidetään puheita, jotka nyt korvaavat entisen uskonnon.

Vuoden 1794 alkupuoliskolla oli hurjuus kiihtynyt korkeimmilleen; raa'an kansan kaikki intohimot, joita puolisivistyneet tai sivistymättömät itsekkäät johtajat vielä lisäksi kiihottivat, olivat silloin Ranskaa vallitsemassa; hävittämisraivo on tuskin milloinkaan ollut niin suuri, sillä kaikki mikä vähänkin muistutti vanhaa hävitettiin; aika ennen v. 1789 oli kuin paha uni, joka oli mielestä haihdutettava. Kadutkaan eivät saaneet pitää entisiä nimiään, vaan uusia annettiin. Lyonin kaupunki, joka oli noussut kapinaan, lakkasi olemasta, ja sijaan tuli »ville affranchie» (vapautettu kaupunki). Ihmisetkin vaihtoivat entiset nimensä uusiin, vapautta muistuttaviin, ja lapsille annettiin samallaisia; Gracchus, Brutus, Franklin olivat tavallisia, mutta varsinkin Marat ja Robespierre olivat suosittuja. Ja luullun vapauden innostamana kansa juhli vapauden puiden ympärillä, laulaen marseljeesia ja tanssien Cormagnolea, tai kumartaen Marat'n rintakuvalle tai hullunkurisissa juhlakulkueissa tehden kristinuskoa ja sen menoja naurun ja ilveen alaisiksi. Vallankumous oli vallannut mielet siihen määrään, että se muuttui uskonnoksi, eikä sen rinnalla mitäkään muuta saanut olla; ainoastaan sellainen henkilö, joka ei ajatellut eikä tuntenut muuta kuin vallankumousta, oli oikea isänmaanystävä, oikea sansculotti. Kasvava sukupolvi oli myöskin tämän mukaan opetettava; opetuksen tarkoitus näet oli yksinomaan vallankumouksen ylistäminen ja vihan herättäminen entistä kuningasvaltaa vastaan; sen mukaan oppikirjat laadittiin ja rukoukset muodostettiin. Konventti vaati, että kaikkien kansalaisten oli saatava oppia; ja sitä varten oli joka kuntaan kouluja perustettava, ja opetuksen tuli olla maksutonta. Täysi-ikäisten kansalaisten taas tuli klubbeissa käymällä jatkaa valtiollista kasvatustaan.

Tätä mieletöntä menoa ei kuitenkaan kauaa saattanut kestää. »Me kuolemme aikana, jolloin kansa on menettänyt järkensä, mutta te kuolette, kun se taas tulee järkiinsä», sanoi eräs girondisti tuomareille. Ja hän ennusti oikein. Vallankumous oli kuin ahne peto niellyt kitaansa kaikki mitä sitä vastassa oli, mutta lopuksi se nieli kiihkeimmät ystävänsäkin, jakobiinit. Ennen pitkää syntyi näet riitoja itse konventissa vaikuttavien miesten kesken; Robespierre tahtoi tulla koko vallankumouksen perijäksi ja saada vallan yksin omiin käsiinsä. Hébert'iä, Chaumette'a y. m. äärimmäisyyden miehiä, jotka saarnasivat Jumalan kieltämistä ja joiden tuki oli Pariisin kunnallishallituksessa, ei hän milloinkaan ollut suosinut, sillä Rousseaun uskollisena oppilaana hän uskoi Jumalaan, »joka palkitsee oikeuden ja rankaisee rikoksen»; »ellei Jumalaa olisi», sanoo hän kerran puheessaan, »olisi hän keksittävä». Hän liittyy sen vuoksi maltillisempiin, joiden joukossa Danton oli vaikuttavin, ja syytös tehdään Hébert'iä ja hänen puoluelaisiansa vastaan, he kun hurjuudellaan muka herättivät Europan kansoissa vihaa Ranskalaisia vastaan ja siten saattoivat tasavallan vaaraan. Heidät jätettiin revolutsioonitribunaalin tutkittaviksi, ja Maaliskuun 24 p. 1794 21 menetti henkensä guillotiinin kautta. Nyt ei Robespierre enää tarvinnut Dantonia, jonka kansansuosiota hän kadehti; häntä ja hänen ystäviänsä vastaan tehtiin sentähden syytös liiallisesta suopeudesta, koska he tahtoivat lakkauttaa mestaukset, mikä taas muka olisi tasavallalle turmioksi. Ja Huhtikuun 5 p:nä Danton, Camille Desmoulins ynnä muutamat muut mestattiin.

»Robespierre menee pian samaa tietä», lausui Danton kuollessaan. Ja niin kävikin. Hän koetti kyllä ylläpitää valtaansa surmauttamalla vielä entistä enemmän kaikkia, joiden vaan arveli olevan vastustajiaan; vankilat, joita Pariisissa oli 28, olivat täynnä — niissä laskettiin olevan yhteensä 11,000 ihmistä — ja monia kymmeniä mestattiin joka päivä, jopa kerran joutui 300 samana päivänä guillotiinin alle. Jotta tuomiot saataisiin pikaisesti päätetyiksi, ei tarvittu todistajiakaan; »tuomarien omaatuntoa valaisee isänmaanrakkaus», sanoi Robespierre tätä ehdotusta puolustellessaan. Mutta tällainen meno alkaa pelottaa kaikkia, sillä ei yksikään enää saata olla hengestään varma, ja tämä pelko antaa konventin jäsenille rohkeutta taisteluun häntä vastaan. Thermidorin 8 p:nä v. III eli 26 p. Heinäkuuta 1794 hän puheessaan tekee viittauksia jostakin salaliitosta, puhdistuksen tarpeellisuudesta konventissa j. n. e.; mutta kun hän seuraavana päivänä taas rupeaa puhumaan, huudetaan: »alas tyranni», niin ettei hän saa ääntänsä kuulumaan. Syytös tehdään häntä ja hänen ystäviänsä vastaan; hän vangitaan, ja seuraavana päivänä kat-

kaisee guillotiini hänenkin päänsä; yli 70 henkeä mestattiin vielä seuraavina päivinä, niiden joukossa Robespierren apumies S:t Just, kansalliskaartin päällikkö Henriot sekä suutari Simon, jonka huostaan Ludvig XVI:nnen nuori poika oli jätetty kasvatettavaksi.

Robespierren kukistus oli käännekohta vallankumouksen kulussa. Tähän asti se oli kiihtymistään kiihtynyt, mutta nyt se alkoi käydä maltillisemmaksi. Ranska alkoi kyllästyä jakobiinien veriseen hallitukseen, ja koko maassa tuntuikin helpotus, kun oli päästy heidän ikeensä alta vapaaksi. Nyt lakkautettiin verituomiot, eikä guillotiinia enää käytetty;



Katutaistelu Rue Honoréllа vuonna 1795. (Vaskipiirros C. Monnet'n piirustuksen mukaan.)

useita jakobiinien klubbihuoneita suljettiin, ja Pariisin kaduilla varakkaaseen porvaristoon kuuluva »kultainen nuoriso» esti piikkimiehiä ja punalakkeja vallattomuutta harjoittamasta. Muutamia hirmuhallituksen puolustajia lähetettiin maanpakoon. Olot olivat ylimalkaan kehittymässä rauhalliseen ja sovinnolliseen suuntaan; konventtiinkin kutsuttiin takaisin sieltä karkoitetut tai paenneet jäsenet. — V. 1793 valmistettu perustuslaki ei enää soveltunut mielipiteitten muututtua, vaan nyt laadittiin uusi, joka v. 1795 tuli käytäntöön. Toimivalta annettiin sen mukaan *viidelle direktorille* ja lainsäädäntö kahdelle kamarille, *»vanhojen»* ja *»viidensadan» neuvostolle,* joihin jäsenet valittiin, mutta ainoastaan kolmanneksi osaksi joka vuosi, jonka määräyksen kautta tahdottiin estää vasta-

vaikutuksen liian äkkiä tapahtumasta. Kuningasmielisiä oli jo paljon ilmestynyt Pariisiin ja he toivoivat piankin valtaan pääsevänsä; mutta tämän määräyksen kautta valta edelleen jäi tasavaltalaisille.

Mutta tämäkin hallitusmuoto, vaikkakin se oli tuota v. 1793 ajateltua paljon lujempi rakenteeltaan, oli kuitenkin liian heikko johtamaan silloista Ranskaa ja saattamaan järjestystä siihen sekasortoon, johon konventti oli jättänyt maan. Kansa ei ollut tottunut itsehallintoon, eikä se totellut tuota uuttakaan hallitusta, jonka vuoksi sekavat olot jatkuivat. Ranska tarvitsi lujan hallituksen, jonka saattoi saada ainoastaan siten, että valta jätettiin yhden miehen käsiin. Ranskan kansa olikin taas valmis uhraamaan valtiollisen vapautensa, kun se vaan sai sijaan järjestystä ja turvallisuutta.

XXXI.

Vallankumouksen sodat. Napoleon Bonaparte.

Ranskalaiset tahtovat hankkia vapautta muillekin kansoille. — Sodan julistus. — Konventin aikuinen sodankäynti. — Belgia ja Hollanti valloitetaan. — Napoleon Bonaparte. — Italian sotaretki. — Egyptin retki. — Bonaparte palaa Ranskaan. — Brumaire'n vallankumous. — Bonaparte ensimmäisenä konsulina. — Napoleonin yksinvalta. — Papit ja oppilaitokset. — Napoleonin hovi. — Hänen suuret henkiset ominaisuutensa. — Vallanhimo. — Toisen liittokunnan sota päättyy. — Kolmas liittokunta. — Itävalta masennetaan, Austerlitzin tappelu. — Preussin kukistus, Tilsitin rauha. — Napoleonin valta mahtavimmillaan. — Hänen mielivaltansa kasvaa. — Kansat nousevat häntä vastaan. — Venäjän sota. — Vapauden taistelu, Leipzigin tappelu. — Napoleon luopuu vallasta. — Hänen merkityksensä.

Ranskan vallankumous ei ollut yksinomaan Ranskaan rajoittuva ilmiö, vaan se oli luonteeltaan yleinen, jonka vuoksi sen vaikutus ulottuikin yli koko Europan. Kun Ranskan kansa oli saavuttanut vapauden ja tasa-arvoisuuden, jota se oli toivonut, piti se velvollisuutenaan hankkia muillekin kansoille samat edut. Konventti julisti, että kaikki kansat, jotka tahtoivat päästä despotismin sorron alta vapaiksi, saisivat siltä apua, ja sen sotapäälliköt ilmoittivat kuljettavansa vapauden ja ihmis-

oikeuksien lippua. Vallankumouksen sodilla oli siis aatteellinen merkitys. Mutta samassa kuin Ranskalaiset vapauttivat kansat entisten »tyranniensa» vallasta, he vaativat niitä alistumaan omaan johtoonsa, ja tästä kehittyi sellainen valloituspolitiikka, jollaista ei historiassa tavata muulloin kuin vanhan roomalaisvallan aikana.



William Pitt nuorempi. (Vaskipiirros.)

Europan hallitsijat katselivat alusta alkaen epäilevin silmin vallankumouksen menoa ja pian he huomasivat, että ne mullistukset, jotka Pariisissa tapahtuivat, heikonsivat heidänkin asemaansa; Ludvig XVI:nnen kova kohtalo oli yhteinen kaikille hallitsijoille. Sen vuoksi samat hallitsijat, jotka vastikään reformeillaan olivat työskennelleet kansojensa eduksi, nyt heittivät kaikki vapaamieliset aatteet ja ryhtyivät niitä vastustamaan.

Ranskasta paenneet aatelismiehet vielä yllyttivät heitä vallankumousta vastaan sotavoimiaan käyttämään. Ranskan puolelta kuitenkin sodan julistus tuli, sillä eduskunnassa enemmistönä oleva girondistein puolue, josta kuningas oli ministeritkin valinnut, pakotti Ludvig XVI:nnen v. 1792 ryhtymään sotaan Preussiä ja Itävaltaa vastaan. Seuraavana vuonna liittyy Ranskan vihollisiin vielä Hollanti ja Englanti, jonka pääministeri *William Pitt* nuorempi nyt rupeaa johtamaan tuota jättiläistaistelua, mikä Ranskaa vastaan on alkanut. Ensi aluksi Ranskan joukot, jotka vielä ovat vanhalla kannalla, kärsivät tappioita; mutta jo samana vuonna työn-



Lazare Nicolas Carnot. (Samanaikainen pronssinen korkokuva.)

netään viholliset takaisin rajojen yli ja valloitusten aika alkaa. *Dumouriez*, girondistein puolueeseen kuuluva kenraali, valloittaa Belgiankin sodan ensimmäisenä vuonna. Hirmuhallituksen aikana hurja voimainponnistus tulee sodassakin näkyviin. Carnot, joka yhteishyvän valiokunnassa oli sotalaitoksen johtaja, kutsui kaikki asekuntoiset miehet aseisiin, isänmaa kun oli vaarassa; vanhukset takoivat aseita, vaimot ja lapset valmistivat riepuja ja liinanöyhtää haavoitettuja varten. Ranska oli, sanoi Carnot, kuin piiritetty kaupunki, jota kaikkien asukasten tuli suojella, uhraten kaikki yksityisistä eduista lukua pitämättä. Suuret joukot saatiin täten kokoon, ja sekin että taitavaksi ja urhoolliseksi huomattu sotamies saattoi kohota arvossa ansionsa mukaan kiihotti puolestaan kutakin kykyänsä

ja urhouttaan osottamaan; se taas, joka oli pelkuri tai osotti puuttuvaa tarmoa, tuotiin tuomioistuimen eteen ja tuomittiin kuolemaan. Siten kenraalit Custine ja Beauharnais menettivät henkensä. Hirmuhallituksen menettelytapa ulottui armeijaan asti. Toisaalta taas Ranskan naapurivaltioiden heikkous, kansojen tyytymättömyys hallituksiinsa sekä monet yhteiskunnalliset epäkohdat helpottivat Ranskalaisten valloituksia, ja monessa kohden kansa otti heidät riemulla vastaan, koska vapaus oli tuleva heidän mukanaan. Tässä sodassa ei ollutkaan kansa kansaa vastassa, vaan se oli kansojen sotaa hallitsijoita vastaan.

V. 1794 ja 1795 konventin kenraalit *Jourdan* ja *Pichegru* valloittivat uudestaan Belgian, joka ensimmäisen valloituksen jälkeen oli menetetty, sekä Hollannin, johon konventin asiamiehet muodostivat samallaisen tasavaltalaisen hallituksen, kuin Ranskassakin oli, antaen maalle *Batavian* nimen, koska tähän aikaan Rooman aikuisia nimiä suosittiin. Eduksi oli Ranskalle myöskin Puolan jakokysymys, johon Preussin ja Itävallan hallitukset kiinnittivät huomiotaan, ja ensinmainittu sen vuoksi v. 1795 luopuikin liittokunnasta ja teki rauhan Baselissa. Mutta vasta kun konventti oli hajaantunut, alkaa Ranskalle sotaisen suuruuden aika, ja tuo sotainen maine ja ne lukemattomat voitot, jotka se nyt saapi, liittyvät *Napoleon Bonaparten* nimeen, joka, niinkuin sanottiin, ilmestyi vallankumouksen perijäksi.

Levottomina vallankumouksen aikoina saattaa henkilö, jolla on neroa ja tarmoa, kohota huomattavampaan asemaan, kuin säännöllisissä oloissa. Niinpä Englannin vallankumouksen aikana Olliwer Cromwell kohosi vähäpätöisestä tilanomistajasta Englannin hallitsijaksi; köyhän korsikalaisen aatelismiehen pojasta Napoleon nyt kohosi Ranskan, vieläpä Europankin valtiaaksi. Cromwell oli kiihkeä uskonnon mies, joka luuli Jumalan tahtoa palvelevansa, mutta Napoleonilla ei ollut mitäkään aatteellisempia vaikuttimia; hän ei vakaumuksesta kuulunut mihinkään puolueeseen, vaan rupesi konventin palvelukseen, koska suurimmat edut olivat sen kautta voitettavissa; ainoastaan oma itsekkäisyys sekä kunnian- ja maineenhimo olivat hänen toimintaansa johtamassa; koko yhteiskunta oli taistelukenttä, jossa voimakkain saapi voiton, oli hänen käsityksensä, ja tuon voimakkaimman asemaan Napoleon jo nuoruudesta alkain luuli olevansa määrätty. Briennen sotakoulussa ollessaan hän jo osotti tuollaista ylimielisyyttä, jonka vuoksi toverit eivät hänestä pitäneet. Koulusta päästyään hän joutui luutnantiksi konventin armeijaan, mutta jo v. 1796 hän, ainoastaan 27-vuotiaana, korotettiin kenraaliksi ja sai päällikkyyden Italiassa olevassa armeijassa, joka oli taistelemassa Itävaltalaisia vastaan.



Napoleon Bonaparte Arcolen tappelussa. (Palanen Gros'in maalaamasta taulusta.)

Tuo armeija oli kurjassa tilassa, kun Bonaparte tuli sen johtajaksi; mutta hän hankki sille paremmat vaatteet, saattoi muonituksen paremmalle kannalle ja osasi lisäksi sotamiehissä herättää itseensäluottamusta, ja ennen pitkää hän rohkaisi heitä voitoilla, saaliilla ja kunnialla. Hänen

tarkka silmänsä huomasi heti vihollisten aseman nähtyään miten heitä oli ahdistettava; se urhoollisuus, varmuus ja rajaton itseensäluottamus, jota hän aina osotti, tulee heti tällä hänen ensimmäisellä sotaretkellään näkyviin. Bonaparten retki onkin kulkua voitosta toiseen. Voitettuansa monessa tappelussa sekä Itävaltalaiset että Sardinian joukot, pakottaa hän Sardinian kuninkaan rauhaan; sitten vie hän joukkonsa itäänpäin Lombardian hedelmälliselle tasangolle, valloittaa äkkinäisellä rynnäköllä Lodin sillan, rupeaa piirittämään Mantovan lujaa linnoitusta, ja kun Itävaltalaiset tahtovat tuoda piiritetyille apujoukkoja, voittaa hän heidät monessa tappelussa. Rivolin luona hän muun muassa taisteli Itävaltalaisten kanssa; taistelun kestäessä hänelle tuotiin sana, että uusi joukko oli ilmestynyt hänen selkänsä taakse. Sotamiehet pelästyivät, mutta kenraali lausui varmasti: »Ne ovat meidän käsissämme!» Ja niin kävikin; sillä hänen lyötyään perinpohjin sen armeijan, jonka kanssa oli taisteluun ryhtynyt, täytyi kiertämään tulleidenkin antautua. Mantovan linnoitusväki oli nyt pakotettu antautumaan, ja Bonaparte oli jo menossa Alppien yli Itävallan pääkaupunkia kohden, kun keisari Frans II suostui *Campoformion* rauhaan v. 1797, jossa Pohjois-Italia ja Belgia annettiin Ranskalle. Edellisestä muodostettiin Ranskan mallin mukaan n. k. Cisalppinen tasavalta; Belgia oli jo ennen liitetty Ranskan tasavaltaan.

Mutta vielä suuremmoisemmalla retkellä Bonaparte tahtoi vetää aikalaistensa huomion puoleensa. »Suuret nimet syntyvät Itämailla», sanoi hän, ja hänkin toivoi sinne pääsevänsä. Bonaparten mielessä oli aina tavattomia, mahtavia, melkein haaveilun kaltaisia suunnitelmia, mutta kaikki hän arveli voivansa toteuttaa neronsa ja onnensa avulla. Aleksanteri suuren retket kangastelivat hänen mielessään kun hän direktoreille esitti Egyptiin tehtävää retkeä; tämä maa oli valloitettava ja sitten pyrittävä Intiaan, jossa Englannin valta oli hävitettävä, mikä olisi myöskin Englannin häviö. Direktoriot suostuvat tuumaan, ja pian Bonaparte purjehtii laivastolla Välimeren yli (v. 1798), astuu maalle Aleksandriassa, vie joukkonsa sisämaahan ja voittaa pyramidein luona Mamelukkien joukot, jotka kutsuivat tätä merkillistä miestä »tulen sulttaaniksi». »40 vuosisataa katselee teitä, sotamiehet, tuolta ylhäältä», sanoi hän sotamiehilleen ennen tappelun alkua, osottaen heille pyramideja. Egypti joutui tämän voiton kautta hänen valtaansa, mutta Englannin laivasto suuren amiraalin Nelsonin johdossa voitti ja hävitti samaan aikaan hänen laivastonsa Abukirin luona, joten Ranskalaiset jäivät ikäänkuin saarroksiin meren taakse, sillä Englantilaiset estivät yhteyden Ranskan kanssa. Ja samaan aikaan muodostui Europassa Ranskaa vastaan

suuri liittokunta, joka näytti tulevan sille sangen vaaralliseksi; varsinkin Itävallan ja Venäjän joukot saivat voittoja Pohjois-Italiassa ja hävittivät Ranskalaisten vastamuodostetut valtiot.

Mutta silloin Ranskaan äkkiarvaamatta ilmestyy Bonaparte, joka onneensa luottaen v. 1799 oli lähtenyt purjehtimaan Egyptistä, saatuansa sattumalta muutamia sanomalehtiä käsiinsä, joista sai tietoja Ranskan oloista ja vaaranalaisesta asemasta. Nyt hän arveli ajan tulleen, jolloin saattaisi vallanhimoiset tuumansa toteuttaa.



Meritaistelu Abukirin luona Elok. 1 p. 1798. (Fr. Weberin tekemä vaskipiirros.)

Hänen Pariisiin saavuttuaan kaikkien silmät kääntyivät tähän lännen ja idän voittajaan, sillä direktorion hallitukseen ei kukaan enää luottanut; sen heikkous ja horjuvaisuus oli alusta alkaen ollut näkyvissä, ja joka vuosi oli sen jäseniä vastaan käytetty väkivaltaa, siten että osa niistä oli sotilaitten avulla vangittu. Ranskan Italiassa muodostamat valtiot olivat kukistuneet ja suuret vihollisjoukot olivat sen rajoilla. Maan sisällinen tila oli melkein yhtä huono kuin konventin päätyttyä, varsinkin raha-asiat olivat kurjat. Bonaparte yksin saattoi Ranskan pelastaa, siitä kaikki olivat yksimielisiä, ja sentähden kaikki puolueet tahtoivat saada hänet puolelleen. Mutta hän ei alistunut minkään puolueen johtoon,

vaan tahtoi liittää kaikki itseensä sekä vallita niitä, ja Ranskan silloisissa oloissa se kävi verraten helposti päinsä, sillä vakaata hallitusta ja olojen järjestäjää kaivattiin, ja sen korvaukseksi kansa oli valmis uhraamaan valtiollisen vapautensakin.

Kun Bonaparte oli saanut puolelleen useita eteviä miehiä, niinkuin Talleyrandin, Fouchén ja Sieyès'in, tehtiin yhteinen suunnitelma, miten hallitus oli hävitettävä. Brumairen 18 p:nä v. VIII (9 p. Marrask. v. 1799) päättävät neuvoskunnat liitossa olevien jäsenten ehdotuksesta muuttaa Pariisin lähellä olevaan S:t Cloudin kaupunkiin, koska muka oli tekeillä joku salaliitto hallitusta vastaan, ja Bonapartelle annettiin samaan aikaan kaikkien Pariisissa olevien joukkojen ylipäällikkyys; kaksi direktoria, Sieyès ja Roger-Ducos, erosi ja muut vangittiin. Seuraavana päivänä tuo mahtava kenraali tulee ensin vanhojen neuvostoon, jossa hän pelottaa edusmiehiä, syyttäen ja uhaten heitä, ja lausuen muun muassa: »Muistakaa, että minä kuljen onnen ja sodan jumalan seuraamana!» Vastustusta ei siellä ilmestynytkään; mutta kun hän tuli viidensadan neuvoston kokoushuoneeseen, kuuluu siellä huutoja ja vastalauseita. »Mitä tahtoo tuo mies?» »Millä oikeudella hän tänne tulee?» »Diktaattori alas!» huudetaan. Bonaparte itsekin menettää rohkeutensa, ja sotamiehet vievät hänet kalpeana kokoushuoneesta. Mutta hänen veljensä Lucien, joka oli viidensadan neuvoston presidentti, tulee hänelle avuksi ja sanoo sotamiehille jonkun edusmiesten joukossa olevan salaliittolaisryhmän tahtovan tappaa hänen veljensä. Sotamiehiä hyökkää nyt kokoushuoneeseen ja pakottaa edusmiehet lähtemään sieltä pois. Siten loppui direktorion hallitus.

Uusi hallitusmuoto, jonka Sieyès alkuaan oli laatinut, mutta jonka Bonaparte perinpohjin oli muuttanut, oli ulkomuodoltaan tasavaltainen, mutta henki oli yksinvaltainen, sillä sen mukaan valta jäi Bonapartelle, jota nimitettiin *ensimmäiseksi konsuliksi*. Kansan vaalioikeus oli kyllä säilytetty; kaikki 21 vuotta täyttäneet kansalaiset, noin 6 miljoonaa, valitsivat kymmenennen osan keskuudestaan, jotka 600,000 taas valitsivat 60,000 keskuudestaan, ja nämät vihdoin 6000, joiden nimet kirjoitettiin n. k. kansallislistaan, ja näistä eri listoista hallitus määräsi kuntien, piirikuntien ja departementtien virkamiehet sekä kansallislistasta ministerit, senaattorit ja edusmiehet. Kansan vaikutus oli siis hyvin vähäpätöinen, se kun ei suorastaan saanut valita virkamiehiä eikä edusmiehiä. Eduskuntien toiminta oli myöskin niin järjestetty, että se tuli kokonaan mitättömäksi. Ensimmäinen konsuli yksin sai näet tehdä lakiehdotukset, jotka hän esitti *valtioneuvoston* harkittavaksi, johon hän itse valitsi jäsenet;

tribunaatti, jossa oli 100 senaatin valitsemaa jäsentä, sai keskustella lakiehdotuksista, jonka jälkeen kolme jäsentä tribunaatista ja kolme valtioneuvostosta keskusteli n. k. *lainsäätäjäkunnan* edessä, jonka 300 senaatin määräämää jäsentä sai keskusteluun osaa ottamatta sitä kuunnella sekä sen jälkeen joko hyväksyä tai hyljätä nuo ehdotukset. *Senaatti* vihdoin, joka avonaisuuden sattuessa itse täydensi itsensä (ensimmäiset jäsenet sai ensimmäinen konsuli nimittää), ratkaisi, oliko asiain käsittely noissa muissa kunnissa käynyt lainmukaisesti. Koko tuo monimutkainen koneisto oli siten laadittu, että ensimmäinen konsuli sen yksin saattoi panna käyntiin tai ehkäistä sen käyntiä. Sen lisäksi hänellä yksin oli toimivalta käsissään, sillä toinen ja kolmas konsuli antoivat vaan hänelle neuvoja; hän nimitti ministerit sekä lähettiläät muiden valtojen hoveihin ja hänen vallassaan oli sotajoukkojen johto, ulkomaan politiikka sekä sodan julistaminen ja rauhojen tekeminen. Ensimmäisen konsulin valta oli jo suurempi kuin Ludvig XVI:nnen 1791 vuoden perustuslain mukaan; mutta tämä oli kuitenkin vaan väliaste täydelliseen itsevaltiuteen.

Jo v. 1802 Bonaparte nimitettiin elinajakseen konsuliksi ja v. 1804 Ranskalaisten perinnölliseksi keisariksi. Ranskan kansa, jonka päätettäväksi hän jätti tämän asian, niinkuin edellisenkin hallitusmuodon vahvistamisen, antoi siihen suurella enemmistöllä suostumuksensa. Napoleonin yksinvalta perustui siis kansan tahtoon; »kansa olen minä», sanoi hän itsekin, ja lainsäätäjäkunnalle, joka joskus uskalsi tehdä muutamia huomautuksia, hän kerran lausui: »kenen nimessä te puhutte? Minä olen todellinen ja ainoa kansan edustaja». Mutta hän tahtoi kuitenkin saada vallalleen uskonnollisen pyhyyden leiman, jonka vuoksi hän antoi Pyhän Pietarin jälkeläisen kruunata itsensä; hän ei kuitenkaan, niinkuin Kaarle suuri tuhatta vuotta aikaisemmin, lähtenyt Roomaan keisarikruunua saamaan, vaan kutsui paavin Pariisiin, eikä hän ottanut sitä Pyhän Isän kädestä, vaan asetti sen itse päähänsä; hän tahtoi vaan saada hänen siunauksensa kohottaaksensa arvoansa kansan silmissä.

Valta oli siis taas joutunut yhden miehen käsiin; mutta kaikki vallankumouksen tuomat uudet aatteet eivät kuitenkaan joutuneet unohduksiin. Napoleonin oli tapana sanoa: »vallankumous olen minä», sillä hän piti itseänsä vallankumouksen aatteiden toteuttajana sekä Ranskassa että muualla Europassa; mutta hän toteutti niitä vaan siinä määrässä kuin ne hänen mielestänsä olivat käytännössä mahdollisia. »Olemme lopettaneet vallankumouksen romaanin», sanoi hän, »historian muodostamisen täytyy alkaa; tulee ottaa huomioon vaan ne periaatteet, joita todellisuuteen voipi sovittaa.» Ja monta vallankumouksen tuomista aat-

teista hän käytännössä vakaannuttikin. Kaikki kansalaiset olivat lain edessä yhdenarvoisia; se suuri lakiteos, joka hänen toimestaan saatiin valmiiksi, Code Napoleon, oli yhteinen koko Ranskalle, ja kaikki vanhat maakuntien erilaisuudet sen kautta hävisivät; kaikilla oli samat oikeudet ja velvollisuudet, sillä päivätyöt, kymmenykset y. m. rasitukset olivat nyt poistetut. Synty ei tuottanut etuoikeutta virkoihin, vaan kuka hyvänsä saattoi kuntonsa nojassa kohota ylhäisimpiinkin toimiin. Napoleonin luottamusmiehet ja kenraalit sen kyllä osottavat; Fouché, joka oli ollut turmeltunut pappi ja sittemmin jakobiini, tuli ministeriksi, ravintoloitsijan poika Joakim Murat kohosi kuninkaaksi, Bernadotte yleni alaupseerista samaan arvoon; Lefebvre ja Augereau, kaksi hänen kenraaleistaan, olivat edellinen myllärin, jälkimmäinen muurarin poika j. n. e. Ja olihan Napoleon itsekin köyhän korsikalaisen asianajan poika. Yhdenarvoisuus yhteiskunnallisessa suhteessa vakaantui; Ranskan yhteiskunta oli kansanvaltainen, mutta valtiollisen vapauden, joka niinikään oli kuulunut vallankumouksen ohjelmaan, hän Ranskan kansalta riisti. Napoleon sanoi, ettei kansa tarvitse eikä ansaitsekaan vapautta, vaan sitä pitää komentaa ja hallita, niinkuin sotajoukkoa. »Pitää olla soturi voidakseen hallita, sillä ei kukaan osaa hallita muutoin kuin saappaat ja kannukset jalassa», sanoi hän. Eikä hän mitään itsenäisyyttä sallinutkaan; hän koetti liittää entiset puoluemiehet palvelukseensa ja saattaa unohduksiin tasavaltaiset ja kuningasvaltaiset muistot. Mutta ne, jotka eivät taipuneet, joutuivat hänen ankaran ja tarkan poliisivoimansa käsiin ja toimitettiin maasta pois; siten kävi kenraali Moreau'n ja kuuluisan madame Staël'in, Neckerin tyttären. Rojalistit olivat alussa toivoneet Napoleonin kutsuvan Bourbonit hallitsemaan, niinkuin kenraali Monk Englannissa oli v. 1658 kutsunut Stuartit, mutta kun he huomasivat erehtyneensä, tekivät he salaliiton häntä vastaan v. 1804. Se tuli kuitenkin ilmi ja sen johtaja Georges Cadoudal mestattiin; Pichegru taas, joka oli myöskin heihin liittynyt, kuoli myrkystä vankeudessa. Enghienin prinssin julma kohtalo, jonka Napoleon vangitutti Badenissa ja tuomitutti kuolemaan, oli saman salaliiton yhteydessä. Tasavaltalaisia, jotka eivät häneen liittyneet, hän kutsui haaveilijoiksi, »ideoloogeiksi», eivätkä sellaiset soveltuneet hänen hallitsemassaan valtiossa elämään, sillä siinä täytyi kaiken käydä hänen tahtonsa mukaan.

Napoleonin tahto yksinomaan panikin maan hallintokoneiston liikkeelle, sillä kaikki virkamiehet olivat hallituksen asettamia; prefektit departementeissä, alaprefektit piirikunnissa, määrit kanttooneissa ovat vaan hallituksen määräysten toimeenpanijoita. Ääretön sotajoukko, joka pakol-

lisilla väenotoilla eli konskriptsiooneilla pidettiin täysilukuisena tai lisättiin, oli hänen käskynsä alaisena; verot hän sai määrätä. Napoleonin yksinvalta oli paljon täsmällisempi ja voimakkaampi kuin Bourbonien kuningasvalta, ja järjestys oli siinä paljon parempi, sillä kaikki kävi säännöllisesti kuin hyvin laadittu kone. Hän teki itsensä uskonnollisen ja kirjallisenkin elämän keskustaksi. Hän palautti katolisen kirkon, sillä yleinen mielipide sitä kaipasi, mutta paaville hän ei siinä jättänyt määräämisvaltaa, vaan teki hänen kanssaan v. 1802 sopimuksen eli konkordaatin, jonka mukaan paavi luovutti vallan kirkossa valtiolle; sen nojassa Napoleon muodosti papiston aseman kokonaan riippuvaiseksi valtiosta, joten siitä syntyi hengellinen virkamieskunta hänen valtansa tueksi.

Opetus järjestettiin myöskin siten, että se tuli tarkan valvonnan alaiseksi; keisarillinen yliopisto, jonka johtaja eli »suurmestari» (grand maitre) oli siinä yksinvaltias, sai opetuksen johdon ja valvonnan koko valtiossa; tiedeakatemiakin eri tiedekuntineen oli yliopiston johtajan määräyksen alaisena, samoin lyseot, jotka järjestettiin sotilaalliseen malliin. Niissä vallitsi täsmällinen järjestys, ja myöskin oppisuunnitelmat ja oppimäärä oli säädetty ihan samallaiseksi kaikissa. Kansanopetuksesta ei paljon lukua pidetty eikä korkeammastakaan opista, sillä Napoleonin käsityksen mukaan koulut olivat ainoastaan valtion virkamiesten valmistamista varten. Kirjallisuudenkin täytyi alistua valtion vaatimusten mukaan; sanomalehdet eivät saaneet vapaasti kirjoittaa, ja ankara sensuuri oli kaikkia kirjallisia tuotteita valvomassa; sanalla sanoen, koko elämä, sekä valtiollinen että henkinenkin, oli keskittynyt lujemmin ja täsmällisemmin kuin kenties milloinkaan. Napoleon sanookin vaan: »minun sanomalehteni», »minun opettajakuntani», »minun piispani» samoin kuin »minun poliisini». Vapaa kehitys oli sellaisessa valtakunnassa mahdoton.

Napoleon muutti jo v. 1800 ensimmäisenä konsulina ollessaan asumaan entisten kuninkaiden asuntoon Tuileriain palatsiin, jossa hovielämä muodostui yhtä loistavaksi ja komeaksi, kuin Bourbonien oli ennen ollut Versailles'issa; aatelisto oli Napoleonin käsityksen mukaan tarpeellinen monarkiassa, jonka vuoksi hänen täytyi luoda sellainen, koska vanha aatelisto ei häneen liittynyt. Kunnialegionan perustamalla hän jo ensimmäisenä konsulina pani sille alun; keisariksi tultuaan hän korotti veljiänsä, lankojansa, kenraalejansa kuninkaiksi, prinsseiksi, herttuoiksi, kreiveiksi, marsalkoiksi j. n. e., jotka loistavissa puvuissaan ja kunniamerkeissään olivat keisarin läheisyydessä. Mutta sellaista tapojen hienoutta ja kohteliaisuutta, mikä Ludvig XIV:nnen hovissa oli vallinnut, ei tavata Napoleonin hovissa, sillä kaiken täytyi käydä kuin sodassa,

ikäänkuin rummun mukaan ja rientomarssissa. Keisari itse kohteli ylhäisimpiä virkamiehiään ja kenraalejaan, vieläpä hovin naisiakin, loukkaavalla ja törkeälläkin tavalla, sillä hän tahtoi pitää kaikkia hyvin etäällä itsestään, osottaen siten mahtiansa. Itse hän aina tahtoi olla huomion esineenä, ja ainoastaan se henkilö, joka häntä tarkasti kuunteli, oli henkisesti etevä; kaikkien täytyi puhua ainoastaan hänestä ja hänen yksin sopi esiintyä kaikkien tointen johtajana. »Kun kerrotte voitoistamme», sanoi hän jo v. 1796 Italian retkelle lähtiessään eräälle sanomalehdentoimittajalle, »niin puhukaa aina vaan minusta, yksinomaan minusta, ymmärrättekö!» Hänen tuli olla koko elämän keskustana, mutta häntä piti myöskin sellaisena aina mielessä pidettämän.

Mutta kykynsä, voimansa ja neronsa puolesta toista sellaista hallitsijaa kuin Napoleon oli ei milloinkaan ole ollutkaan; hänen muistinsa oli niin tarkka, että hän täsmälleen tunsi kaikki tiet, linnoitusten rakennukset, vieläpä kanuunatkin, mitä koko Länsi-Europassa oli; hyveet ja paheet sekä muut ominaisuudet hän oppi pian huomaamaan niissä lukuisissa henkilöissä, joiden kanssa hän oli tekemisissä, ja näiden tietojen nojassa hän voi kutakin tarpeen tullen käyttää; mutta hänen selvä järkensä osasi luoda myöskin niin täsmällisen ja säännöllisen hallintojärjestelmän aina pienimpiin yksityiskohtiin asti, ettei toista sellaista ole ollut. Hän voi kiinnittää ajatuksensa koko voiman yhteen asiaan kerrassaan, mutta samassa siirtyä toiseen. Hän sanoikin itse, että kaikki asiat olivat hänen päässään järjestettyinä ikäänkuin eri laatikkoihin, joita voi lykätä kiinni ja avata sen mukaan kuin tahtoi. »Jos tahdon nukkua, lykkään kaikki laatikot kiinni ja nukun», sanoi hän. Ja nukkua hän saattoi milloin hyvänsä, vaikkapa tappelun keskessä, mutta herätessään hän oli aina yhtä virkeä toimimaan, ja työkyky hänellä oli niin rajaton, että kaikki virkamiehet ja kenraalit nääntyivät hänen rinnallaan; kirjurit eivät tahtoneet voida joutua paperille kirjoittamaan hänen sanelunsa mukaan. Mutta tuon voimakkaan ja nerokkaan miehen koko toiminta on kohdistunut vaan hänen omaan etuunsa. Yksi intohimo, joka voittaa kaikki ja jolle hän uhraa alamaisensa, kansojen varat, sotamiehensä ja vihdoin koko Ranskan, se on hänen kunnianhimonsa, joka ei milloinkaan tule tyydytetyksi. Ranska yksin oli hänelle liian vähäpätöinen, jonka vuoksi hän tahtoi saada laajemman valtapiirin; sota vei hänet aina uusiin sotiin eikä hän ennen saattanut tyytyä, kuin koko Europa oli hänen vallassaan; »Europa ei pääse rauhaan, ennenkuin sillä on yksi ainoa keisari», sanoi hän. Napoleon kuvitteli mielessään Kaarle suurta, tahtoen samoin kuin hänkin yhdistää kaikki sivistyneet maat valtaansa. Ja tuo

näytti melkein onnistuvankin, sillä vanha Europa oli lahonnut ja heikko uudistuneeseen Ranskaan verraten, ja hän taisteli ensi alussa vaan hallituksia vastaan, sillä kansat hän sanoi kutsuvansa vapauteen. Myöntää



Englannin ylIamiraali Nelson. (Vaskipiirros Abbettin maalauksen mukaan.)

täytyykin, että ne yhteiskunnalliset parannukset, joita hän Ranskassa pani toimeen, seurasivat häntä myöskin muihin maihin, jotka hän sotajoukkojensa avulla valtasi.

Englanti oli Europassa ainoa maa, joka Napoleonia saattoi vastustaa, sillä tällä vallalla oli varoja ja suuri laivasto, jolla se piti meret

hallussaan; sota Ranskaa vastaan oli siellä yleisen mielipiteen kannattama, ja pääministeri William Pitt, yksi Englannin suurimpia valtiomiehiä, muodosti yhden liittokunnan toisensa perästä Ranskaa vastaan.

Ensimmäiseksi konsuliksi tultuaan Napoleon kyllä tarjosi Englannille rauhaa; Yrjö III:nnelle lähettämässään kirjeessä hän lausuu toivovansa, että »nämät Europan molemmat valistuneimmat kansakunnat» voisivat elää keskenään sovinnossa. Mutta Englannin hallituksen vastaus oli kopea ja tyly; siinä mainitaan Ranskasta lähtevistä vaarallisista opeista, joita vastaan täytyi olla varoillaan, sekä Bourboneista, joiden hallitessa Ranska oli ollut suuri ja mahtava. Samansuuntaisen kirjoituksen kuin Englannille Napoleon lähetti keisari Frans II:sellekin; »en välitä joutavasta kunniasta, vaan toivon ennen kaikkea verenvuodatuksen loppuvan», lausui hän. Sitä hän ei kuitenkaan saanut loppumaan. Sota jatkui.

Napoleonin palatessa Egyptistä oli Ranskan tila tukala, viholliset kun olivat sekä Italian että Saksan puolelta tulleet sen rajoille asti. Pian asema kuitenkin taas muuttui päinvastaiseksi. Napoleon varustaa kaksi sotajoukkoa, toisen hyökkäämään Saksaan, toisen torjumaan viholliset Italiasta; edellisen joukon päällikkyyden hän antoi Moreaulle, itse hän marssitti toisen korkeiden Alppien yli Pohjois-Italiaan, jossa Itävaltalainen kenraali Melas oli 140,000-miehisen sotajoukon kanssa. Tappelu syntyy Marengon luona Kesäkuun 14 p:nä k:lo 9 a. p.; k:lo 2 se näyttää päättyneen Napoleonin häviöksi; hänen näet täytyi peräytyä, ja itävaltalainen kenraali lähetti jo voitonsanoman Wieniin. Mutta k:lo 5 aikaan saapuu Napoleonille vereksiä apujoukkoja, joiden avulla hän alottaa tappelun uudelleen, ja nyt hän saapi täydellisen voiton. Pohjois-Italia joutui sen kautta taas hänen valtaansa. Moreaukin on sillä välin voittanut Saksassa olevan itävaltalaisen joukon, jonka vuoksi Frans II on taipuvainen rauhaan, joka tehtiin Lünevillessä (v. 1801). Seuraavana vuonna Venäjä ja Englantikin tekivät Amiens'issa rauhan. Siten Ranska kymmenvuotisten ponnistusten jälkeen pääsi levähtämään.

Vuotta kauemmin ei tuo rauhan tila kuitenkaan kestänyt. Samaan aikaan kuin Napoleonin yksinvalta lujittui Ranskassa, hän järjesteli oloja omaksi edukseen myöskin muissa maissa; niinpä hän liitti Ranskaan Elban saaren sekä Piemontin, valitutti itsensä Italian tasavallan presidentiksi, joksi entistä Cisalppista tasavaltaa nyt kutsuttiin. Englannin sanomalehdistö moitti näitä mielivaltaisia tekoja, mistä Napoleon taas suuttui. Väli kävi yhä kireämmäksi, ja kun William Pitt, joka v. 1801 oli eronnut hallituksesta, jälleen tuli ministeriksi, alkoi sota.

Napoleonilla oli nyt suuremmoinen tuuma, jollainen saattaa syntyä ainoastaan hänen kaltaisensa miehen päässä. Englannin kanaalin rannalla olevan Boulognen kaupungin luo hän kokosi suuret sotaväenjoukot, noin 170,000 miestä, jotka hän aikoi viedä Englantiin. »Neljäkolmatta tuntia merensalmen herroina, ja me olemme maailman valtiaina», sanoi Napoleon. Mutta tämä yritys ei onnistunut; hän ei päässyt neljäksikolmatta tunniksi kanaalin herraksi. Ranskan laivasto oli Englannin laivastoa heikompi, jonka vuoksi hän ei uskaltanut merelle lähteä. Ja ennen pitkää Napoleonin täytyi viedä joukkonsa toisaalle.

Oli näet taas muodostunut liittokunta, johon Itävalta, Venäjä ja Ruotsi yhtyivät, taistellakseen yksissä voimin Ranskaa vastaan (v. 1805). Napoleon marssi nopeasti Saksaan, voitti Itävallan joukot monessa tappelussa ja otti haltuunsa Wieninkin, josta Frans II oli paennut. Jäännökset Itävallan armeijasta vetäytyivät Määriin, jonne Venäjän sotajoukkokin jo oli saapunut; keisari Aleksanteri I itse oli mukana. Täällä syntyi Joulukuun 2 p:nä kuuluisa »kolmen keisarin tappelu» Austerlitzin linnan luona. 80,000 Venäläistä ja Itävaltalaista oli 70,000 Ranskalaista vastassa. Ennenkuin tappeluun ryhdyttiin, Napoleon tarkasti itävaltalaisen joukon liikkeitä, ja niistä hän jo varmasti voi päättää, miten se oli päättyvä; hän oli varma voitostaan ja päiväkäskyssäkin hän sen ilmoitti. Koko päivä taisteltiin, ja yön tullessa oli liittoutuneista 30,000 kaatunut, haavoittunut tai joutunut vangiksi; Napoleon menetti ainoastaan noin 8,500 miestä. Joulukuun 4 p:nä Frans II saapui rauhasta sopimaan Ranskan keisarin luo, jonka hän tapasi nuotiotulen ääressä. »Tämä on ainoa palatsi, joka minulla on ollut neljäntoista päivän aikana asuttavana», sanoi Napoleon hänelle. Sopimus tehtiin siinä ja vähän myöhemmin varsinainen rauha Pressburgissa, jossa Napoleon riisti Itävallalta 1140 neliöpenikulmaa maata, kolme miljoonaa asukasta sekä 108 miljoonaa sotakuluja.

Nyt Napoleon tahtoi masentaa Preussin, joka kyllä oli pysynyt puolueettomalla kannalla, mutta joka jo oli ollut keskusteluissa hänen vihollistensa kanssa. Loukattuansa monella tavalla sen kuningasta Fredrik Wilhelm III:tta, tämä vihdoin julisti sodan v. 1806. Mutta muutaman kuukauden kuluessa koko Preussi oli Napoleonin vallassa; sen joukot hävisivät Jenan ja Auerstädtin tappeluissa, jonka jälkeen Ranskan armeija melkein vastarintaa kohtaamatta kulki Berliiniin. Sieltä se vielä marssi itäänpäin Venäläisiä vastaan, joihin Preussin armeijan jäännökset olivat yhtyneet, ja voitti heidät Itä-Preussissä Friedlandin luona vuoden 1807 alussa.

Ranskalainen sotajoukko oli nyt tullut varsin Venäjän valtakunnan rajalle sen; pääkortteeri oli näet Tilsitissä Niemen-virran rannalla. Aleksanteri I ei kuitenkaan enää tahtonut pitkittää sotaa, vaan ryhtyi keskusteluihin. Hän saapui Tilsitiin, jossa Ranskan keisari osotti hänelle mitä sydämmellisintä ystävyyttä; Napoleonin nero ja suuremmoiset suunnitelmat, nuo suuret ja komeat sotajoukot, joita tämä hänelle näytteli, olivat omansa vaikuttamaan Aleksanterin tuntehikkaaseen mieleen; hän osasi saada hänet vakuutetuksi siitä, että Venäjästä ja Ranskasta toistensa liittolaisina tulisi maailman johtavat valtiot. Molemmat keisarit jakaisivat Europan herruuden keskenään; Venäjä saisi riistää Turkilta maita ja ottaa Suomen Ruotsilta; Englanti taas olisi oleva heidän yhteinen vihollisensa. Preussin kuningas oli myöskin tänne saapunut, mutta häneltä Napoleon otti puolen hänen valtakuntaansa, ja antoi toisenkin puolen takaisin ainoastaan »kunnioituksesta Venäjän keisaria kohtaan», niinkuin Venäjän ja Ranskan välisen sopimuskirjan 4:ssä kohdassa mainitaan. Turhaan Preussin nerokas ja kaunis kuningatar Louise tuli Tilsitiin vaikuttaakseen muka voittajaan; Napoleon oli kyllä kohtelias, mutta hänen pyyntönsä eivät mitäkään vaikuttaneet.

Venäjän keisari sai Tilsitin rauhan jälkeen Itä-Europan haltuunsa, ja Napoleonilla oli niinikään tilaisuus mielin määrin vallita läntisessä ja keskisessä Europassa; Portugalin ja Espanjan kuninkaat hän työnsikin valtaistuimiltaan vv. 1807 ja 1808, ja viime mainittuna vuonna hän riisti paavilta Rooman, jonka hän yhdisti Ranskan keisarikuntaan; kardinaalit ajettiin pois ja Pius VII muutti Ranskaan Fontainebleauhon, jossa hän oli samallaisessa puolivankeudessa, kuin Avignonin paavit keski-ajan lopulla.

Napoleonin valta oli nyt mahtavimmillaan, eikä kenelläkään ole milloinkaan ollut sellaista mahtiasemaa. Ranskan keisarikunnassa, jonka alan hän oli laajentanut Rheinin ja Alppien toiselle puolenkin, hänellä oli rajaton valta, ja sen joka puolella oli hänen vasallivaltioitaan, joita hän, entiset hävitettyään, oli muodostanut ja antanut veljilleen, langoilleen tai marsalkoillensa hallittaviksi. Entisestä Batavian tasavallasta oli tehty Hollannin kuningaskunta, joka oli annettu hänen Ludvig veljellensä; Saksan valtakunta oli hajonnut, mutta sen sijaan oli 16 Länsi-Saksan valtiota muodostanut n. k. Rheinin liittokunnan, jonka »suojelija» Napoleon oli, ja joka palkkioksi antoi 60,000 sotamiestä hänen armeijaansa. Preussin läntisistä maista hän muodosti Westfalin kuningaskunnan ja antoi sen veljelleen Jerômelle; Preussin puolalaisista maista, jotka niinikään Tilsitin rauhassa oli siltä riistetty, taas muodostettiin Warsowan

herttuakunta, ja tämä valtio annettiin Saksin kuninkaalle, joka oli osottanut suurta uskollisuutta Napoleonille. Sweitsi oli tasavalta, mutta Napoleon oli sen »välittäjä». Italiassa oli muodostettu kaksi kuningaskuntaa, nimittäin Italian kuningaskunta pohjois-osassa ja Neapelin etelässä; edellisen kuningas oli Napoleon itse, vaikka hän asetti poikapuolensa Eugène Beauharnais'n sitä varakuninkaana hallitsemaan, jälkimmäisen



Napoleonin ja Aleksanteri I:n kohtaus Tilsitissä. (Gautherot'n maalaama taulu.)

hän antoi ensin vanhimmalle veljelleen Joosepille, mutta kun tämä v. 1808 sai Espanjan hallituksen, joutui Neapeli keisarin langolle Murat'lle. Portugaliin ei asetettu kuningasta, vaan siellä oli yksi hänen kenraaleistaan hallitus-asioita hoitamassa. Näiden lisäksi oli pienempiä alueita, varsinkin Italiassa, annettu Napoleonin langoille, kenraaleille y. m. Koko Länsi-Europa oli siten vasallisuhteessa Ranskan keisariin; Itävallan ja Preussin kuninkaat silvotuissa valtakunnissaan olivat pakosta hänen liitossaan, ja Venäjän keisari oli hänen ystävänsä.

Napoleon oli kuitenkin muiden hallitsijoiden rinnalla nousukas, hän kun vaan vallankumouksen kautta oli päässyt kohoamaan, jonka vuoksi ei hänen asemaansa oikein laillisena pidetty. Mutta hän tahtoi tasoittaa sen juovan, mikä oli entisten olojen ja vallankumouksen välillä, sekä sovittaa ne toisiinsa, ja samoin hän tahtoi liittää asettamansa hallitsijat vanhoihin hallitsijasukuihin ja siten ikäänkuin laillistuttaa heidän asemansa; niinpä monet hänen vasalliruhtinaistaan ottivat Saksan ruhtinassuvuista itselleen puolisoja; ja itse Napoleon hylkäsi ensimmäisen puolisonsa Josefina Beauharnais'n sekä nai Itävallan keisarin tyttären Maria Louisen, päästen siten Europan vanhimpaan hallitsijasukuun.

Mutta hänen valtansa ei sittenkään tullut pitkälliseksi. Sillä Napoleonin mielivalta kasvoi yhä enemmän sen mukaan kuin hänen menestyksensäkin; hän ei taistellut yksinomaan vanhoja hallitsijasukuja ja vanhentuneita oloja vastaan, vaan hän tallasi jalkojensa alle kansojen kalleimpia oikeuksia ja loukkasi yksityisten pyhimpiä tunteita. Hän oli siihen määrään kylmä ja itsekäs, ettei hänessä ollut minkäänlaisia uskonnollisia tai muita jalompia tunteita, jonka vuoksi hän ei saattanut niitä muissakaan käsittää sellaiseksi voimaksi, että niistä voisi hänelle vaara koitua. Isänmaanrakkaus oli hänestä vaan joutava lausetapa, jolla ei todellista pohjaa ollut, sillä sellaista hänellä ei itsellään ollut; »hän rakasti Ranskaa», sanoo suuri historiankirjoittaja Taine, »niinkuin ratsastaja rakastaa ratsuhevostansa, jota hän hyväilee ja silittelee voidakseen saada sen yhä enemmän ponnistamaan voimiaan, kannustaakseen sitä menemään yhä leveämpien ojien ja korkeampien aitausten yli, kunnes se viimein kompastuu ja sortuu». Hän käytti kaikkia ainoastaan välikappaleena vallanhimonsa tyydyttämiseksi, mutta kun se ei milloinkaan tullut tyydytetyksi, hävitti hän sillä viimein oman valtansa. Hän kyllästytti ja tuskastutti koko maailman; hänen kenraalinsa väsyivät; hänen omista veljistänsäkin tuntui hänen mielivaltansa liian kovalta; katolilaiset hän vieroitti itsestään, kun hän anasti Rooman paavilta; rojalistit ja tasavaltalaiset eivät milloinkaan olleet suostuneet hänen ankaraan sotilasvaltaansa, ja »kontinentaalisysteemillä» hän vihdoin laski niin ankaran painon koko Europan mantereen kansoille, että ne eivät voineet sitä kestää.

Kun hän näet taisteluissa ei voinut Englannista voittoa saada, vaan tämä valta Trafalgarin luona v. 1805 oli toisen kerran hävittänyt Ranskan laivaston, määräsi hän Europan satamat suljettaviksi Englannin laivoilta; sen tavaroita ei saanut tuoda maahan eikä edes kirjevaihto ollut sallittu. Suunnattoman suuri tullimiesjoukko ja poliisimiehistö oli

pitkin rannikkoja pitämässä silmällä näiden määräysten noudattamista. Tämä lamautti kaiken liikkeen, mistä kaikki kansat kärsivät. Hänen veljensä Ludvig, Hollannin kuningas, huomautti, miten tämä järjestelmä vahingoitti hänen maatansa, ja pyysi lievennyksiä, mutta Napoleon ei



Maria Louise Itävaltalainen ja hänen poikansa Rooman kuningas.

sellaisesta tahtonut tietää. »Sinun pitää», kirjoittaa hän Ludvigille, »ensi sijassa katsoa minun etujani, toisessa Ranskan etuja ja sitten vasta oman kansasi etuja». Ludvig luopui silloin hallituksesta, jonka jälkeen Hollanti liitettiin Ranskan keisarikuntaan, koska se muka oli Rhein-virran kuljettamasta liejusta muodostunut, ja lieju oli Ranskasta kotoisin.

Mutta Napoleon hautoi vielä suurempia tuumia, sillä Europakin näytti jo liian vähäpätöiseltä hänen toiminnalleen. Itämaat eivät milloinkaan olleet hänen mielestään unohtuneet, vaan uutta retkeä sinne hän yhäti tuumaili. Tilsitissä hän esitti sellaista Venäjän herkkätunteiselle keisarille; hänen lähettiläitään oli Persiassa olosuhteita tutkimassa, ja monessa paikassa jo puuhattiin valmistuksia samallaiseen retkeen, jolla Makedonian Aleksanteri oli suuruutensa maailmanhistoriassa saavuttanut. Intia oli oleva retken päämaali. Mutta valmistukset keskeytyivät uusien taistelujen kautta, jotka nyt alkoivat ja jotka viimein tekivät lopun hänen vallastaan. Napoleonin täytyi näet ruveta taistelemaan kansan voimaa vastaan, ja kummakseen hän tulee huomaamaan, etteivät kansat ole niin helposti voitettavissa kuin hallitsijain sotajoukot.

Espanjan kansa, suuttuneena Napoleonin mielivallasta, ryhtyy ensin taisteluun; hän saa voittoja ja saattaa karkoitetun veljensä takaisin Madridiin, mutta sotaa hän ei saa taukoamaan, sillä sitä käydään keskeytymättä koko maassa, jonka vuoksi hänen täytyy aina pitää siellä suuria sotajoukkoja. Itävallassa Napoleon niinikään v. 1809 koki entistä kovempaa vastarintaa, sillä sielläkin oli sotaväki järjestetty kansalliselle pohjalle. Koko Saksassa kiihtyi viha kiihtymistään hänen sortoaan vastaan, ja yksityisiä ilmauksiakin siitä jo nähtiin; Ranskan kansakin oli jo saanut tarpeeksi kunniaa, ja Napoleonin ankara herruus sekä yhtämittaiset sodat, joihin vuotuisien konskriptsioonien kautta otettiin maan parasta väkeä, tuntuivat liian raskailta. Napoleonin vallanperustus siis horjui, ja hänelle huomautettiinkin siitä; mutta sittenkin hän alkoi sodan Venäjätä vastaan; ystävyyden suhde Aleksanteri I:seen oli näet vähitellen kylmennyt, koska itsekäs Napoleon tahtoi vaan omaksi hyödykseen käyttää Venäjän keisarin kanssa tehtyä liittoa.

Napoleon kokoo nyt v. 1812 kaikista vasallivaltioistaan sotajoukkoja; niihin tulee Italialaisia, Espanjalaisia, Ranskalaisia ja Saksalaisia, ja Itävallan ja Preussin hallitsijat hän pakottaa rupeamaan liittolaisikseen. Suurin sotajoukko, noin $\frac{1}{2}$ miljoonaa, mitä koko uudella ajalla oli ollut liikkeessä, kulki v. 1812 Venäjätä kohden ja jakaantui rajan yli päästyään kolmeen osaan. Pääarmeija, jossa Napoleon itse oli, kulki suoraa tietä Moskowaa kohti, sillä hän tahtoi saada haltuunsa Venäläisten pyhän kaupungin. Hänen suunnitelmansa oli samantapainen kuin Kaarle XII:nnen sataa vuotta aikaisemmin; mutta samoin kuin tämä retki oli tehnyt Ruotsin suurvalta-asemasta lopun, samoin Venäjän retki Napoleonillekin oli »lopun alku».

Venäjän keisari ei ollut lähimainkaan niin hyvin varustautunut, että hän olisi tappeluun ryhtymällä voinut voittoa toivoa; hänen sota-



Napoleo
Kivipiirros Victor Adamin



n hovi.

aalaaman taulun mukaan.

joukkonsakin oli ainoastaan 200,000-miehen suuruinen. Sen vuoksi käytettiin samaa sodankäymistapaa, jota noudattamalla Venäjä oli ennenkin pelastunut; sotajoukko peräytyi peräytymistään, hävittäen matkan varrelta maata; talonpojatkin polttivat talonsa ja itse pakenivat metsiin. Smolenskin



Aleksanteri I. (Samanaikainen kivipiirros.)

luona Barclay de Tolly, joka on Suomen historiassakin tunnettu ja jolla nyt oli ylipäällikkyys, ryhtyi tosin taisteluun, mutta hänet voitettiin. Kutusow, joka hänen jälkeensä määrättiin ylipäälliköksi, tahtoi myöskin estää Ranskalaisten pääsöä pyhään Moskowaan, jonka vuoksi hän antautui taisteluun Borodinon kylän luona. Kun 9 tuntia oli taisteltu, uupumus

valtasi molemmat joukot; silloin peitti taistelutantereen 90,000 kuollutta ja haavoitettua, noin 60,000 Venäläistä ja 30,000 Ranskalaista. Seitsemän päivää myöhemmin (Syyskuun 14 p:nä) Ranskalaiset näkivät Moskowan, joka oli oleva heidän retkensä päämaali, sillä Napoleon luuli täällä voivansa määrätä rauhanehdot Aleksanteri I:lle, niinkuin hän Preussin ja Itävallan



Napoleon Moskowassa. (Mukana olleen A. Adamin piirros.)

hallitsijoille oli määrännyt saatuaan valtaansa heidän pääkaupunkinsa. Mutta hän erehtyi. Häntä ei otettu juhlallisesti vastaan, jota hän oli odottanut, vaan kaupunki oli melkein tyhjä, kun hän sinne tuli; kuvernöörinsä kehotuksesta suurin osa asukkaista oli näet lähtenyt pois, ja seuraavana päivänä se monelta taholta syttyi palamaan, Venäläisten sytyttämänä; ainoastaan kuudes osa tuosta suuresta kaupungista saatiin töintuskin pelastetuksi. Napoleon viipyi täällä kuitenkin Lokakuun keskipaikoille asti, luottaen yhä vaan rauhan saantiin.

Vihdoin Lokakuun 18 p:nä lähdettiin paluumatkalle; armeija oli jo silloin huvennut 100,000:teen mieheen, ja ennenkuin Venäjän rajojen toiselle puolelle päästiin, oli sekin hävinnyt. Pakkanen hätyytti näitä Pohjolan ilmanalaan tottumattomia miehiä, joiden vaatteet vielä päälliseksi olivat kevyet ja nekin kuluneet, jottei niistäkään ollut paljon suojaa; ruokavaroista tuli puute, sillä koko maa, jonka kautta kuljettiin, oli harvaan asuttua ja jo ennen hävitettyä, ja lisäksi kasakkaparvet yhäti ahdistelivat. Vihdoin Marrask. 27 p. tultiin Beresina-joelle, jonka yli talvipakkasessa rakennettiin kaksi siltaa, samaan aikaan kuin ahdistelevia vihollisia oli torjuttava. Tässä loppui kaikki kuri ja järjestys; sillat täytyi hävittää ennenkuin kaikki väki oli päässyt ylitse, ja tuhansittain hukkui sotamiehiä jokeen. »Nähdä ihmisiä kuolevan», sanoo eräs aikalainen,



Ranskalaisia sotureja kotimatkalla. (Mukana olleen Geisslerin piirustus.)

joka näki tämän kurjuuden, »ei tehnyt tässä kuoleman riemukulussa suurempaa vaikutusta kuin juopuneen näkeminen puolalaisilla markkinoilla». Kuoleman saalis tällä retkellä olikin tavattoman suuri; yksin Smolenskin kuvernementissä poltettiin tai haudattiin 169,000 ihmisruumista ja 110,000 kuollutta hevosta, ja Niemen-virran jäällä koottiin 15,000 ruumista ja viskattiin jokeen. Yhteensä on laskettu 300,000 saaneen Venäjän retkellä surmansa. Tuskin 20,000 miestä oli jäljellä koko »suuresta armeijasta» sen Saksaan palatessa.

Miekkaan oli Napoleonin valta perustettu ja miekalla oli sitä ylläpidettävä; mutta kun onnetar hänet jätti, niin valtakin pian oli lopussa. Tuo salassa kytenyt viha, minkä hänen sortovaltansa oli Europan kansoissa herättänyt, puhkeaa nyt ilmituleen; kansat ryhtyvät aseisiin ja niiden voimaa Napoleon ei voi kukistaa.

Preussiä Napoleon oli kohdellut tylymmin kuin mitäkään muuta valtiota, ja kansakin käsitti tuon alennustilan, johon sen isänmaa oli

joutunut. Hallitus oli puolestaan myöskin mikäli mahdollista koettanut parantaa niitä epäkohtia, joita oli ollut olemassa; niinpä ammattipakko ja maaorjuuden jätteet poistettiin; kaikki asukkaat julistettiin tasa-arvoisiksi lain edessä. Monet isänmaalliset miehet taas herättivät isänmaallisen hengen ja kansallistunteen, jonka tuli liittää koko Saksa yhteen. Uusi mieliala tulikin näkyviin, kun Fredrik Wilhelm kehotti kansaansa tarttumaan aseisiin sortajaa vastaan; vapaaehtoisia sotilaita tuli tulvaamalla lippujen alle: virkamiehet lähtivät virastoista, professorit kuulijakuntineen yliopistosta; vieläpä koululaisiakin, puotilaisia, oppipoikia, renkejä nähtiin aatelismiesten ja oppineiden rinnalla; lapset toivat säästöroponsa, tytöt myivät hiuksensa, aviopuolisot lahjoittivat vihkisormuksensa saman asian edistämiseksi.



Vapaaehtoisten lähtö sotaan. (Rauchin tekemästä Blücherin muistomerkistä Berliinissä.)

Preussin kuningas teki Venäjän kanssa liiton, johon Ruotsikin yhtyi, mutta Itävalta koettaa aluksi välittää rauhaa, Napoleon kun oli keisarin vävy. Napoleon ei kuitenkaan tahdo tietää mistään myönnytyksistä, joita hänen vaaditaan tekemään. »Teidän valtaistuimella syntyneet hallitsijanne eivät saata minua ymmärtää», sanoi hän Itävallan ministerin Metternichin kanssa keskustellessaan; »he palaavat pääkaupunkeihinsa tappioita kärsittyäänkin, ja heidän asemansa on yhtä vankka kuin ennenkin. Mutta minä olen soturi; minä tarvitsen kunniaa ja ihailua; en saata heikontuneena palata kansani luo; minun täytyy pysyä suurena, kunniakkaana ja ihailtuna.» Kun Metternich huomautti, että tarvittiin ainakin 200,000 ihmishenkeä, ennenkuin hänen asemansa oli entiselleen palautettu, niin Napoleon huudahti: »Ja mitä merkitsee 200,000 ihmishenkeä?»

Itävaltakin liittyi nyt häntä vastaan. Häntä ahdistetaan joka taholta, jonka vuoksi hänen kaikkine joukkoineen, joissa oli noin 200,000 miestä, täytyi vetäytyä Leipzigin avaroille tasangoille, missä kolme päivää kestävässä tappelussa Europan kohtalo ratkaistiin. Ensimmäisenä tappelupäivänä (Lokakuun 16) Napoleon jo luuli saaneensa voiton ja lähetti sanomankin siitä Pariisiin sekä soitatti kelloja Leipzigin kirkoissa; mutta Preussin kenraali Blücher saapuukin pohjoisesta, ja tappelun meno muuttuu Ranskalaisille vastaiseksi. Seuraavana päivänä, jolloin tappelu oli keskeytetty, liittolaiset saivat lisäväkeä, joten heillä oli nyt noin 300,000; 18 p:n illalla Napoleon oli kokonaan hävinnyt, jonka vuoksi hän 19 p:nä vei joukkonsa pois; mutta jälkijoukot vielä puolustivat Leipzigiä, jonka liittolaiset kumminkin ottivat haltuunsa.

Leipzigin tappelun jäljestä Napoleonin entiset liittolaiset luopuvat hänestä, ja itse hän peräytyy Ranskaan varustamaan uusia joukkoja. Liittoutuneet seuraavat häntä, tarjoavat kuitenkin rauhaa, ennenkuin he menevät Ranskan rajojen yli; mutta kun Napoleon ei nytkään suostu heidän vaatimuksiinsa, tunkeutuvat he sinne, ja ennen pitkää ottavat Pariisinkin haltuunsa. Napoleon oli kyllä yrittänyt puolustautua, mutta vihollisten lukumäärä oli liian suuri, eikä Ranskan kansa osottanut sellaista uhrautuvaa intoa, jota nyt olisi tarvittu. Ja kun jotkut hänen kenraaleistaankin luopuvat hänestä, on hän pakotettu eroamaan hallituksesta. Fontainebleau'ssa Napoleon sanoi jäähyväiset sotureilleen, ja sitten hän lähti Italian rannikolla olevaan Elban saareen, jonka Europan hallitsijat olivat määränneet hänelle asuinpaikaksi.

Vielä kerran Napoleon koettaa onneansa. Hän näet palaa v. 1815 Ranskaan ja saapikin uudelleen keisarinarvon. Hän lupasi nyt hallita Ranskaa perustuslain mukaan sekä olla Europan rauhaa häiritsemättä. Mutta suurvaltojen hallitsijat julistivat hänet kuitenkin vihollisekseen. Sotajoukkoja lähetetään taas Ranskaa kohden, ja Waterloon luona Belgiassa Napoleon joutuu tappiolle, jonka johdosta »satapäiväinen keisarikunta» päättyi. Hän luopuu toisen kerran hallituksesta ja aikoo lähteä Amerikaan, mutta Englantilaiset ottavat hänet vangiksi ja vievät hänet yksinäiseen S:t Helenan saareen, jossa hän kuoli v. 1821.

Maailman historiassa ei tavata toista miestä, joka suuremmassa määrässä kuin Napoleon olisi vaikuttanut aikakautensa oloihin. Olemme nähneet, että vallanhimo, oman rajattoman itsekkäisyyden tyydyttäminen oli hänen toimintansa vaikuttimena; kaikkien ihmisten, kaikkien kansojen, koko maailman piti alistuman hänen valtansa alle, eikä hän ottanut lukuun, paljonko ihmishenkiä tätä varten tarvittiin. Mutta Napoleon oli kuitenkin,

vaikka tietämättänsä, aatteellisemmankin tarkoitusperän välikappaleena. Ja kauheata olisikin ajatella, että satojatuhansia ihmishenkiä olisi vaan yhden miehen kunnianhimon tyydyttämiseksi uhrattu. Hän hävitti vanhan



Napoleon hyvästelee kaartiaan Fontainebleaussa Huhtik. 20 p:nä 1814. (Vaskipiirros Vernet'n taulun mukaan.)

Europan, mutta pani samassa myöskin alun uudelle. Olemme nähneet hänen toteuttavan vallankumouksen aatteita Ranskassa, jonka jakobiinein hirmuhallitus oli kokonaan saattanut epäjärjestykseen; tasa-arvoisuus tuli vasta käytännössä voimaan; katolinen kirkko tuli jälleen valtiokirkoksi;

hänen toimestaan laadittiin lakikirja, jota vieläkin käytetään sekä Ranskassa että Belgiassa ja Länsi-Saksassakin j. n. e. Europan muissa maissa hän niinikään hävitti keski-ajalta johtuvan feodaalisen yhteiskunnan; säätyerotus poistettiin, talonpojat vapautettiin, ammattipakko, erikoiskauppaoikeudet hävitettiin; kaikki tulivat vapaiksi ja vapaassa kilvoittelussa saivat koettaa kykyänsä. Tämä tasa-arvoisuus saattoi kansan kaikki kerrokset lähemmäksi toisiansa, mikä herätti henkiin yhteistunteen, joka on kansallisen valtion edellytyksenä. Saksassa ja Italiassa hän sitä paitsi suoranaisemminkin vaikutti kansallisten valtioiden syntymiseen, hän kun hävitti suuren joukon pieniä valtioita, ja Italian kuningaskunnan muodostamalla hän liitti vielä tähän nimitykseen valtiollisen merkityksen. Napoleon siis herätti henkiin kansallistunteen, sen voiman, joka kääntyi häntä itseään vastaan ja teki lopun hänen vallastaan.

XXXII.

Taantumisen aika. Wienin kongressi ja pyhä allianssi.

Historiallisen kehityksen kulku. — Europan ruhtinaat ottavat järjestääkseen valtiolliset olot. — Wienin kongressin lausumat periaatteet. — Viisi suurvaltaa. — Pienemmät vallat. — Saksa ja Sweitsi. — Italia. — Pyhä allianssi. — Muita taantumisen merkkejä. — Uus-romanttisuus. — Toinen maailmankatsomus.

Kehityksen kulku historiassa ei ole säännöllistä ja tasaista; toisinaan melkein näyttää siltä kuin se pysähtyisi ja olot jäykistyisivät; mutta tällaisen aikakauden jäljestä tavallisesti seuraa kiihkeä toiminnan aika, jolloin rajulla vauhdilla tunkeudutaan uusille urille, ikäänkuin tahdottaisiin korvata entisen ajan toimettomuus. Silloin liian armottomasti hyljätään kelpaamattomana kaikki mitä on vanhaa; tämä kuitenkin pyrkii jonkun ajan perästä uudelleen esiin, yrittäen puolestaan hävittää tuon uutuuden. Siinä syntyy taistelu vanhan ja uuden välillä, josta lopputuloksena on sen valtaan pääseminen, mitä ajan henki pitää oikeutettuna ja mikä vastaa sen tarpeita. Niinpä Ranskan suuri vallankumous, unohtaen kokonaan entisen kehityksen, oli liian äkkiä tahtonut perinpohjin hävittää kaikki olevat olot; aika ennen vallankumousta, sanoivat kiihkoiset jakobiinit, oli vaan kuin paha uni, joka oli mielestä karko-

tettava. Mutta Napoleonin häviön jälkeen rupeaa tuo halveksittu entisyys pyrkimään esille ja se puolestaan tahtoo taas unohduksiin saattaa kaikki vallankumouksen luomat uudet olot. Europassa alkaa taantumisen eli reaktsioonin aika.

Sotilasvalta, mihin vallankumous oli päättynyt, oli kokonaan muuttanut Europan valtiolliset olosuhteet; Napoleon siirteli valtakuntien rajoja, loi uusia valtioita ja asetti niihin hallitsijoita. Tässä kohden olot olivat ensiksikin entiselleen palautettavat, ja Europan ruhtinaat ja valtiomiehet, joiden eduksi Ranskasta saadut voitot tulivat, ottivat ne järjestääkseen. Heti sen jälkeen kuin Napoleon oli ensi kerran luopunut hallituksesta ja lähtenyt Elban saareen, he kokoontuivat Wieniin yhteiseen kongressiin, joka seuraavana vuonna 1815 Napoleonin paluun johdosta Ranskaan joksikin aikaa keskeytyi. Se oli loistavin kokous, mikä milloinkaan on koossa ollut; siellä oli 90 itsenäistä ruhtinasta sekä 53 sellaista, jotka tunnustivat toisen yliherruutta; ja kaikki Europan kuuluisimmat valtiomiehet olivat ruhtinaiden ohessa sinne saapuneet. Venäjän ja Itävallan keisarit, Preussin ja Tanskan kuninkaat siellä olivat; ruhtinas Metternich ajoi Itävallan etuja, Rasumowski ja Nesselrode olivat Venäjän edustajia, Wellingtonin herttua Englannin, ja Ranskan hallitus taas oli lähettänyt sinne älykkään ja viekkaan Talleyrandin, joka vastikään oli ollut Napoleonin palvelijana. Suuremmoisia pitoja, vastaanottoja, iloisia huveja oli keskustelujen lomassa; Itävallan hallitus oli asettanut erityisen toimikunnan pitämään huolta, että isoisten vierasten olo sen pääkaupungissa tuntuisi mieluisalta.

Europan oloja järjestäessään Wienin kongressi kokonaan hylkäsi vallankumouksen julistaman periaatteen kansojen suvereenisuudesta; ei kansojen tahtoa eikä kansallisuuksien vaatimuksia otettu lukuun, vaan pidettiin silmällä ainoastaan hallitsijoiden etuja, joita puolustettiin legitimiteetin, s. o. laillisuuden aatteen perustuksella. Samoin kuin 18:nnen vuosisadan hallitusmiehet jakelivat maita ja sirottelivat saman kansan jäseniä eri valtioiden piiriin, niin Wienin kongressikin teki. Yleiseksi periaatteeksi tunnustettiin se, että entiset valtiot palautettaisiin ja että ruhtinaat saisivat entisen asemansa ja valtansa; mutta tästä säännöstä kuitenkin poikettiin, ja monet pienet vallat menettivät itsenäisyytensä; niinpä Venetsia ja Genua, useat Saksan pikkuvalloista, varsinkin vapaat kaupungit paitsi neljää, sekä kaikki kirkolliset ruhtinaskunnat, paitsi Kirkkovaltaa, liitettiin toisiin valtioihin.

Viiden suurvallan tuli, niinkuin edellisellä vuosisadalla, pysytellä valtiollista tasapainoa Europassa. Venäjä ja Englanti, jotka tehokkaammin

kuin muut olivat Napoleonin häviöön vaikuttaneet, saivat pitää valloitetut alueensa, vaikka, niinkuin vastikään mainittiin, ylimalkaan tahdottiin rajat saattaa entiselleen. *Venäjän* keisari sai melkein koko entisen Puolan



Kreivi Talleyrand. (Gérard'in maalauksen mukaan tehty vaskipiirros.)

kuningaskunnan paitsi Länsi-Preussin, Posenin ja Galitsian maakuntia, ja tälle Aleksanteri I antoi oman eduskunnan ja hallituksen. Suomen suuriruhtinaskunta jäi niinikään Venäjän yhteyteen, ja sillekin keisari oli luvannut säilyttää sen entisen yhteiskunta- ja valtiolaitoksen. Turkilta ottamansa Bessarabian se niinikään sai pitää valtakuntaansa liitettynä. Venäjä esiintyykin tästä alkaen entistä mahtavampana suurvaltana Euro-

passa, ja sen hallitsijalla oli vuosisadan puoliväliin asti jonkinlainen johtava asema. — *Englanti* taas saavutti entistä suuremman vallan merellä; Gibraltar oli jo ennen ollut sen hallussa ja nyt se sai Maltan ja Jonian saaret, joten koko Välimeri joutui sen herruuden alaiseksi; se oli sotien aikana ottanut Hollannilta Kapmaan Etelä-Afrikassa, joka sille nyt luovutettiin, sekä useita Länsi-Intian saaria ynnä muitakin siirtomaita. — Vaikka vihollisten yhdistyneet joukot kaksi kertaa olivat kulkeneet *Ranskan* pääkaupunkiin asti ja koko häiriön alku oli lähtenyt tästä maasta, sai se kuitenkin pitää saman alan kuin sillä ennen vallankumousta oli ollut, lukuunottamatta muutamia rajalinnoja sekä Savoyin ja Nizzan maakuntia, jotka se toisessa Pariisin rauhassa oli menettänyt. — *Itävalta* taas tuli käsittämään noin 2 miljoonaa asukasta enemmän kuin siinä ennen oli ollut; Belgian ja Lounais-Saksassa omistamainsa alueiden korvaukseksi näet se sai Tyrolin ja Salzburgin sekä Pohjois-Italiasta Venetsian; Lombardian, joka sen hallussa ennenkin oli ollut, se sai vieläkin pitää. Itävallan väkiluku oli jotenkin suuri, 28 miljoonaa, mutta siinä oli monta eri kansallisuutta — Saksalaisia, Slavilaisia, Unkarilaisia ja Italialaisia — mikä teki valtioyhteyden hölläksi. — *Preussi* oli pienin suurvalloista, sillä sen väkiluku oli ainoastaan 10 miljoonaa, ja sitä paitsi olivat sen maat hyvin hajallaan; Itä-Saksassa olivat päämaat Brandenburg, Preussi, Schlesia ja Posen, lännessä taas Rheinin seuduilla Westfali ja Rheinin maakunnat; Wienin kongressissa sille lisäksi lohkaistiin kaksiviidennestä Saksin kuningaskunnasta; loppu jätettiin entiselle hallitsijalle Saksin kuningaskuntana.

Pienemmistä valtioista *Espanja* ja *Portugal* saivat pitää entisen alueensa ja entiset hallitsijasukunsa; Pohjois-Europassa taas *Tanska,* joka oli uskollisesti pysynyt Napoleonin liitossa, pakotettiin jättämään *Norja* Ruotsille, johon se jo v. 1814 oli suostunut. Norja sai kuitenkin itsenäisen aseman Ruotsin rinnalla, sillä ainoastaan hallitsija tuli olemaan yhteinen näillä molemmilla mailla. Korvaukseksi Tanska kuitenkin sai Ruotsin Pommerin, jonka se pian vaihtoi Preussin kanssa Lauenburgiin. *Ruotsissa* pysytettiin tämän maan uusi hallitsijasuku, koska Kaarle Juhana oli tehokkaasti ottanut osaa sotaan Napoleonia vastaan. — Ranskan pohjoispuolelle muodostettiin uusi valtakunta liittämällä yhteen Alamaat ja Belgia vanhan Oranian suvun hallittavaksi. Tämän uuden *Alamaiden kuningaskunnan* tuli Ranskan läheisenä naapurina olla voimakkaana vastapainona ehkäisemässä siellä vastedes mahdollisesti syntyviä häiriöitä; mutta siinä oli kaksi eri kansallisuutta, kaksi eri uskontoa sekä erilaiset olot ja laitokset, jotka estivät sen sulautumista yhteen.

Saksan valtakunnan valtiollisten olojen järjestämisestä oli paljon riitaisuuksia. Entistä »pyhää saksalais-roomalaista valtakuntaa» ei enää voitu henkiin herättää, sillä ei Preussi eivätkä muutkaan itsenäisyyden saavuttaneet vallat tahtoneet alistua Itävallan keisarin johtoon, vaan ne tahtoivat päästä valtakunnan yhteisiä asioita käsittelemään. Sen vuoksi suostuttiin asettamaan yhteinen liittohallitus Frankfurt am Mainiin, johon kaikkien valtioiden hallitukset lähettäisivät edustajansa; Itävallalla tuli siinä olla johtajan asema. Valtioiden lukumäärä oli entisestään, noin 300:sta, supistunut 39:ään sen kautta että monet pienet olivat liitetyt suurempiin. Mutta oli niissä nytkin erikokoisia; Itävallan, Preussin, Baijerin ja Saksin kuningaskuntien ohessa oli pikkuvaltioita, joiden pinta-ala oli ainoastaan muutamia neliöpenikulmia; sellaisia olivat esim. Thüringissä olevat herttuakunnat. Monista kymmenistä valtiokaupungeista saivat ainoastaan Hamburg, Bremen, Lybeck ja Frankfurt am Main pitää entisen itsenäisen asemansa. — *Sweitsin* valtiolaitos muodostettiin jotenkin samallaiseksi kuin Saksan, sillä nuo 22 erisuuruista kanttoonia muodostivat liittokunnan, jolla oli yhteinen hallitus. Samoin kuin Saksassa oli yhteishallitus täälläkin heikko, ja valtiollisen toiminnan pääponsi tuli yksityisille kanttooneille.

Kovin kohtalo tuli *Italian* osaksi, jolle maalle Napoleonin herruus monessa suhteessa oli ollut edullinen, hän kun oli hävittänyt vanhat keski-aikuiset laitokset ja sitä paitsi muodostanut »Italian kuningaskunnan» liittämällä yhteen pikkuvaltioita. Wienin kongressi ei näet hyväksynyt näitä muutoksia. »Italia ei ole mikään valtio, ainoastaan maantieteellinen käsite», lausui Metternich, ja sen mukaan tämän maan valtiolliset olot järjestettiinkin. Olemme maininneet Itävallan saaneen pohjoisosassa suurimman alan, jonka kautta siitä tuli koko niemimaan johtava valta. *Sardinian kuningaskunta* oli lännessä sen naapurina. Niemimaan eteläosassa sai entinen Bourbonin suku *Molempain Sisiliain kuningaskunnan;* keskiosassa olivat *Toskanan suurherttuakunta, Parman* ja *Modenan herttuakunnat* sekä *Kirkkovalta,* jonka ruhtinas vielä oli koko katolisen maailman päämies. — *Turkin* valtio säilytettiin entisellään, mutta se oli oikeastaan europalaisen valtiojärjestelmän ulkopuolella.

Vastoin kansojen toiveita olivat valtiomiehet järjestäneet Europan ulkonaiset valtiolliset olot, ja lisäksi he suostuivat myöskin hallitustoimissaan noudattamaan periaatteita, jotka olivat vallankumouksen julistamille periaatteille ihan päinvastaisia. He olivat voittaneet Ranskan sotavoimat ja he tahtoivat myöskin voittaa sen vallankumouksellisen hengen. Vallankumous oli johtunut ihmisjärjen luomista opinkappaleista, jotka olivat

vieneet väkivaltaan ja hurjaan mielettömyyteen. Napoleon oli hävittänyt Europan entiset valtiot ja tallannut jalkojensa alle kaikki ennen pyhinä pidetyt lait ja oikeudet; mutta hän oli voitettu, ja tässä nähtiin sallimuksen vaikuttaneen. Ihmisjärki, joka valistuksen aikakaudella oli ollut kaiken määrääjänä, menetti tenhovoimansa ja halveksittu usko työnsi järjen jumaloimisen syrjään; ihmisten mielet kääntyivät jälleen uskottomuudesta uskonnollisuuteen, ja varsinkin oli se Venäjän keisarin tunteellisen ja ihmisystävällisen mielen vallannut. Hänestä tuo uusi hallitusjärjestelmä sai alkunsakin. Eräs uskonnollinen haaveksija, rouva *Krüdener,* esitti Aleksanteri I:lle sen suunnitelman, jonka hän sitten eri kohtiin järjesti ja valmiiksi laadittuna toi esiin ollessaan toisen kerran Pariisissa v. 1815. Fredrik Wilhelm III ja Frans I hyväksyivät sen. *Pyhän allianssin* nimellä on tunnettu tämä sopimus, jonka mukaan pyhä raamattu oli oleva ainoana ohjeena hallitsijoiden toimissa; veljeys oli vallitseva heidän keskensä ja kansojansa heidän tuli kohdella uskonnon säätämien määräysten mukaan. Yksin Jumalalle olivat hallitsijat vastuunalaiset toimistaan, ja kansojansa he niinikään kehottivat varmistumaan uskonnon opettamien velvollisuuksiensa täyttämisessä. Jonkinlainen ihanteellinen maailmanrauhan tila kangasteli pyhän allianssin laatijan mielessä, mutta onnea se ei tuottanut Europan kansoille, sillä se muuttui ennen pitkää sorroksi, herättäen vihaa vastaansa.

Myöskin muita Europan hallitsijoita kehotettiin hyväksymään pyhän allianssin määräykset, ja melkein kaikki niiden alle nimensä piirsivätkin. Englannin kuningas ei kuitenkaan katsonut voivansa sitä tehdä, koska se edellytti hallitsijan rajatonta valtaa, ja Englannissa parlamentilla oli valtioasiain johto kuninkaan rinnalla. Turkin sulttaani ei myöskään saattanut uskontonsa vuoksi liittoon yhtyä, ja hän suuresti pelkäsi sen tarkoittavan yhteistä ristiretkeä islamia vastaan. Paavi taas ei hyväksynyt sitä sen vuoksi, että hän piti sitä liiallisen suvaitsevaisuuden todistuksena — nuot kolme ruhtinasta, jotka sen ensiksi olivat allekirjoittaneet, kuuluivat kukin eri kirkkokuntaan — ja hän olisi toivonut pääsevänsä koko kristikunnan johtavaksi mieheksi, niinkuin keski-ajan mahtavat paavit olivat olleet.

Tuo taantuminen, jota pyhä allianssi edusti, ei rajoittunut yksinomaan valtiolliselle alalle, vaan saman suunnan merkkejä on kaikkialla nähtävissä. Pius VII, joka v. 1814 oli vankeudesta palannut, asetti samana vuonna Jesuiittain veljeskunnan vanhoihin oikeuksiinsa; pyhä inkvisitsiooni alkoi niinikään toimensa. Kirjallisuudessa hyljättiin valistusajan suunta ja käännyttiin taaksepäin aina keski-aikaan asti, jonka harras



Fançois René Auguste, Chateaubriand'in vikomtti.

uskonnollisuus ja ritarisuus pääsi arvoon. Tätä suuntaa sanotaankin *uus-romanttiseksi,* koska siinä keski-ajan runous ihanteineen ikäänkuin uudestaan virkosi henkiin. Niinpä ranskalainen runoilija *Chateaubriand* kääntyy kirjoituksissaan vallankumouksen ajan vallitsevasta hengestä kristinuskon ja romanttisuuden ihailuun; »Viimeisen Abencerragin vaiheet»,

jossa hän kuvailee Maurien karkotusta Espanjasta, on hänen etevin teoksensa. *Walter Scott,* 19:nnen vuosisadan suurin romaaninkirjoittaja, ottaa aiheensa synnyinmaansa vanhimmista oloista, joita hän mestarillisesti kuvaa samoin kuin henkilöiden luonteitakin. Saksan kaunokirjallisuudessa ovat tämän suunnan etevimmät edustajat *Ludvig Tieck* ja



Hegel

G. W. F. Hegel. (Samanaikuinen kivipiirros.)

Schlegelin veljekset, jotka käsittelevät Itämailta ja keski-ajasta otettuja aiheita; Göthen suuremmoisessa näytelmässä *Faustissa* hämärtää niinikään sama salaperäinen maailma, vaikka hänen suuri henkensä ei kuitenkaan romanttisuuteen kokonaan takertunut. Tiedemiesten tutkimuksiinkin sama katsantotapa vaikutti; historiankirjoittajat selittivät keski-ajan· laitoksia, joista valtiollinen tila sellaisena, kuin Wienin kongressi sen oli järjestänyt, oli kehittynyt. Filosofitkin, niinkuin syvämietteinen *Hegel,* jonka suu-

remmoisen opin koko aikakausi omisti, antoivat tukea konservatiiviselle katsantokannalle. Samoin maalaus- ja kuvanveistotaiteessa ilmenee saman suunnan vaikutus; pyhimystarustoista otettiin mielellään aiheita kuvattaviksi; niinpä suuri tanskalainen kuvanveistäjä *Thorvaldsen* otti uskonnosta aiheet myöhempiin teoksiinsa.

Näin muodostui kokonaan toinen maailmankatsomus, joka vuosisatojen takaa hämärti onnellisuuden aikana; tunteelle annettiin suurempi arvo kuin järjelle, minkä edellisen vuosisadan valistusaika oli pannut vallitsemaan; käytännöllisyys ja hyödyllisyys vaihdettiin salaperäiseen ja ylenluonnolliseen, uskottomuus hartaaseen uskonnollisuuteen; menneisyydestä tahdottiin löytää mielelle tyydytystä ja rauhaa, jonka vuoksi sen valtaan heittäydyttiin. Valtasipa tuo keski-aikaisuus siihen määrään mielet, että moni protestanttinen kirjailija ja taiteilija kääntyi katoliseen kirkkoon.

Mutta vallankumouksen julistamia aatteita ei kuitenkaan voitu unohduksiin haudata; ja tuo valtaava taantuminen lietsoi ne uudestaan esiin. Hallitsijat ja ylhäiset säätyluokat etupäässä kannattivat taantumisen asiaa, sillä he ajoivat samassa omia etujansa ja valta-asemaansa; mutta kansojen suuri enemmistö asettui sitä vastaan, vaatien uuden ajan julistamaa vapautta. Ilman pitkällistä ja sitkeätä taistelua ei sitä kuitenkaan saavutettu.

XXXIII.

Kansojen vapaudenharrastuksia. Kreikan vapaussota.

Kansojen pettymys. — Tyytymättömyyttä alkaa näkyä. — Katkera mieliala Saksassa. — Hallituksen ankarat toimenpiteet. — Espanjassa syntyy kapinoita. — Portugal saa perustuslain. — Carbonari-seura Italiassa. — Pyhän allianssin ruhtinaat tukahuttavat vapauden harrastukset. — Kreikkalaisten kansallinen innostus; *hetairia*. — Aleksanteri Ypsilantin yritys. — Kapina leviää koko kreikkalaismaailmassa. — Europan kansat osottavat myötätuntoisuutta; vapaaehtoisia. — Turkkilaisten julmuus. — Ibrahim tulee Epyptistä sulttaanin avuksi. — Missolongin puolustus. — Venäjän, Englannin ja Ranskan hallitusten vaatimukset. — Navarinon tappelu. — Kreikka pääsee itsenäiseksi.

Ranskan vallankumous oli julistanut sen periaatteen, että kansa on suvereeni, s. o. valta kuuluu kansalle. Tuo yht'äkkiä vapauden saanut Ranskan kansa ei kuitenkaan osannut sitä järjellisesti käyttää, vaan

vapaus vei sen mielettömiin tekoihin; ja oikeutettua sen vuoksi oli, että Napoleon riisti siltä valtiolliset oikeudet; mutta hän laski vielä Europan muutkin vallat ankaran sotilasvaltansa alle. Se sai aikaan taistelun ja kansojen yhteisellä voimainponnistuksella tuo sortovalta kukistettiin. Tämän johdosta kansat katsoivat olevansa oikeutettuja pääsemään osalliseksi valtion hallitukseen, he olivat tulleet tietoisiksi omasta voimastaan. Sitä paitsi monet hallitsijat, kutsuessaan alamaisiaan taistelemaan vapautensa puolesta, olivat luvanneet heille valtiollisia oikeuksia. Mutta taistelun päätyttyä he huomasivat pettyneensä; heidät syrjäytettiin hallitusasioista, eikä kansallistunnolle annettu arvoa, vaan, niinkuin edellisessä luvussa näimme, sirotettiin saman kansan jäseniä eri valtiasten hallittaviksi. Vähitellen alkaakin sen johdosta tyytymättömyyttä näkyä; anomuksilla ja vaatimuksilla käännytään hallitsijoiden puoleen, rauhattomuuksiakin syntyy. Hallitusmiehet puolestaan koettavat kaikin tavoin estää kansan toiveita toteutumasta. Ruhtinas Metternich, joka oli saanut johtoaseman Europan valtioiden asioissa, käyttää pyhän allianssin sopimusta despotisminsa välikappaleena. Kansanvapaus ja yhdenvertaisuus olivat muka vallankumouksellisia harrastuksia, joihin hän pani lisäksi vielä kaikki muutkin yritykset, mitkä vaan tarkoittivat olevien olojen muuttamista. Itävallan valtio oli monesta kansallisuudesta muodostettu, jonka vuoksi ainoastaan rajaton yksinvalta saattoi sen pitää koossa, ja samoin kuin Itävaltaa hallittiin, oli koko Europaa hallittava. Hän sai Venäjän keisarin ja Preussin kuninkaan samoihin mielipiteisiin kallistumaan, ja sen kautta taantumus-suunta kävi yhä tuntuvammaksi. Kansat rupeavat nyt valmistautumaan taisteluun valtiollisten oikeuksiensa ja kansallisuutensa puolesta; hallitsijat taas päättävät pitämissään kongresseissa yhteisin voimin tukahuttaa kaikki sellaiset oireet. Taistelussa Napoleonia vastaan oli kansojen itsenäisyys saavutettu; nyt alkoi taistelu omia hallitsijoita vastaan vapauden puolesta.

Saksan kansa, varsinkin Preussin maissa, oli sodissa Napoleonia vastaan osottanut suurta innostusta, ja palkaksi tästä se odotti valtiollisia oikeuksia ja kokonaista, kansallista Saksaa; ja kutsuessaan kansansa uudelleen taistelemaan Napoleonin Elbasta palattua, lupasi Fredrik Wilhelm III tämän toiveen toteuttaa. »Kansan eduskunta on muodostettava», sanotaan kuninkaan Toukokuun 22 p. 1815 julkaiseman asetuksen 1:ssä pykälässä. Mutta sodan päätyttyä ei lupauksia pantukaan täytäntöön, päinvastoin Saksan suurvallat, Itävalta ja Preussi, koettivat pidättää pienempienkin valtioiden ruhtinaita antamasta valtiollisia oikeuksia alamaisilleen. Monessa Etelä-Saksan valtiossa kuitenkin valmistettiin ja

pantiin käytäntöön perustuslakeja; niinpä Baijerissa, Badenissa ja Würtembergissä sekä Hessen-Darmstadtissa ja Saksi-Weimarissa kansan eduskunnat kutsuttiin kokoon maan asioista päättämään. — Katkera mieliala rupesi muualla, etenkin Preussissä, tulemaan esille; perustettiin vapaamielisiä sanomalehtiä, joissa ankarasti arvosteltiin olevia oloja; yliopistojen nuorison muodostamat yhdistykset *(Burschenschaften)*, joista ensimmäi-



Ruhtinas Metternich. (Englantilaisen Th. Lawrence'n maalaus.)

nen syntyi Jenassa v. 1815, saivat isänmaallisen leiman; jo Napoleonin sortovallan aikana perustettu *Tugendbund* oli myöskin vielä olemassa, samoin *Turn-seurat*, joiden johtajana oli kiivas ja innokas *Fredrik Ludvig Jahn*. Mielenosotuksiakin pantiin toimeen, varsinkin Wartburgin juhlassa, jota vietettiin sekä uskonpuhdistuksen kolmisatavuotisen muiston johdosta että Leipzigin tappelun vuosipäivänä Lokak. 18 p:nä v. 1817. Noin 600 ylioppilasta ja muutamia professorejakin oli juhlatilaisuuteen saapunut; tulisia puheita Saksan kansallissankarien muistoksi Arminiuk-

sesta Lutheriin asti pidettiin, ja vihdoin mielet kiihtyivät siihen määrään, että Lutherin esimerkkiä seuraten tehtiin rovio, johon epäisänmaallisia kirjoja koottiin poltettaviksi; siihen viskattiin erään Schmalzin kirjoitukset, joissa hän alensi vapaudenajan innostusta, selittäen sen vaan hallituksen käskystä syntyneen, samoin Kotzebuen runot, Code Napoleon y. m., ja kirjojen lisäksi heitettiin korpraalinsauva, ulaanisoturin kureliivi ja peruukki, jotka kaikki huutojen kaikuessa tulen vallassa hävisivät. Mutta veipä tuo kiihtynyt mieliala rikoksiinkin; v. 1819 eräs jumaluusopin ylioppilas *Kaarle Sand* pisti tikarin vastamainitun näytelmänkirjoittajan Kotzebuen rintaan, joka oli näytelmissään ivannut isänmaallista innostusta, jota paitsi häntä pidettiin Venäjän hallituksen palkkaamana urkkijana.

Hallitukset ryhtyivät tällaisia rikoksia ja mielenosotuksia estääkseen ankariin toimenpiteisiin; salapoliiseja lähetettiin yliopistokaupunkeihin, ja yliopistojen toiminta pantiin tarkan valvonnan alle. Metternich oli Karlsbadiin kutsunut kokoon kongressin (1819), jossa päätettiin asettaa erityinen virkamies valvomaan mielialaa ja nuorison toimia; hän sai oikeuden ilman muuta vangita vaarallisia henkilöitä. Mainziin asetettiin erityinen komissiooni, jonka tuli pitää silmällä epäluulonalaisia henkilöitä sekä kaikkia vallankumouksellisia liikkeitä. Monta vuotta kesti tällaista mielivaltaista »yllyttäjäin» vainoomista Saksassa; monet professorit menettivät sen kautta virkansa, Turn-seurat lakkautettiin ja Jahn vangittiin; moni nuori ylioppilas, joka puheessa tai lauluissa oli isänmaallisen mielialansa ilmoille päästänyt, heitettiin pitkäksi ajaksi vankeuteen; joutuivatpa sellaisetkin miehet, kuin Stein ja Gneisenau, jotka olivat kansallisen liikkeen henkiin herättäneet Napoleonin sortovaltaa vastaan, epäluulonalaisiksi. Täten koetettiin Saksassa vapaudenintoa tukahuttaa; Etelä-Europan maihin tuotiin muiden valtioiden sotajoukkoja kansojen harrastuksia ehkäisemään, sillä niiden kuumaverisemmät asukkaat osottivat kapinoilla tyytymättömyyttään.

Espanjassa olivat Cadiziin kokoontuneet cortes'it laatineet perustuslain v. 1812, samaan aikaan kuin Napoleonin valta siellä kukistettiin. Kun nyt entinen kuningassuku sai valtansa jälleen, vaadittiin *Ferdinand VII:ttä* hyväksymään tämä perustuslaki, jonka hän tekikin. Mutta yksimielisenä ei Espanjan kansa tässä esiintynyt, vaan aatelisto ja papisto suosi ylimalkaan täälläkin entisiä oloja ja kansan suuri enemmistö taas oli raakuuden ja tietämättömyyden vallassa, joten se ei saattanut vapaudelle arvoa antaa. Kuningas sai sen johdosta perustuslain kumotuksi ja alkoi nyt hurjaa vauhtia palauttaa oloja entiselleen; lakkautetut luostarit

olivat pian taas asukkaita täynnä, inkvisitsiooni niinikään ryhtyi uudestaan toimeen, sanomalehdille ja muille kirjoituksille määrättiin ylen ankara sensuuri, ja monet cortes'in jäsenistä ynnä muitakin, jotka osottivat tyytymättömyyttä hallituksen toimiin, vangittiin, elleivät olleet joutuneet



Fredrik Wilhelm III. (Samanaikuinen kivipiirros.)

pakenemaan. Samaan kurjaan tilaan, jossa Espanja ennen oli ollut, se taaskin alkoi vaipua; kansa nääntyi verotaakan rasittamana, mutta aatelisto ja papisto olivat veroista kokonaan vapautetut; hallitus oli alituisesti rahapulassa, sotalaitos rappiolla ja laivastosta tuskin merkkiäkään jäljellä. Hallitus-asiat kuningas heitti kelvottomille ystävilleen, jotka muodostivat n. k. *camarillan.*

Tämä asiain meno herätti tyytymättömyyttä sotajoukossakin, jossa se ensin puhkesi ilmi. Uudenvuodenpäivänä v. 1820 antoi näet översti *Riego* sotajoukon-osastolleen, joka Cadizissa oli lähdössä Amerikaan kukistamaan kapinaan ryhtyneitä siirtomaiden asukkaita, lukea 1812 vuoden perustuslain ja kehotti sotamiehiä sille uskollisuutta vannomaan. Vapaudeninto levisi muihinkin sotaväen-osastoihin, ja Ferdinand VII oli vielä samana vuonna pakotettu uudelleen hyväksymään perustuslain. — Mutta lyhytikäiseksi vapaamielisten voitto nytkin tuli, sillä ainoastaan kaupunkien sivistyneessä porvaristossa sillä oikeastaan oli kannatusta; sotajoukkokin oli etupäässä hallituksen kehnouteen tyytymättömänä kapinaan ryhtynyt eikä vapaudenharrastuksesta.

Portugalissa seurattiin Espanjan esimerkkiä. Kuningas *Juhana VI* oli vielä Brasiliassa, jonne hän perheineen oli paennut Napoleonin joukkojen maahan tullessa, ja eräs englantilainen lordi Beresford hoiti hallitusta. Tämä loukkasi monella tavalla Portugalin kansan itsetuntoa, minkä johdosta Oportossa syntyi kapina, joka levisi Lissaboniinkin. Beresford karkotettiin, ja v. 1821 kokoontuneet cortes'it laativat perustuslain, joka oli samansuuntainen kuin Espanjan ja jonka sittemmin Juhana VI vahvisti Brasiliasta palattuaan.

Italian niemimaalla oli tyytymättömyys ja kapinallinen mieliala paljon vankempaa ja syvällisempää laatua kuin Pyreneain niemimaalla. Jo Napoleonin aikana oli siellä syntynyt salaisia seuroja, jotka olivat järjestetyt samaan tapaan kuin vapaamuurarien yhdistykset; ne kutsuivat itseänsä *karbonariksi*, s. o. sysimiehiksi. Ne näet vertasivat itseänsä sysienpolttajiin, sillä samoin kuin nämät tahtoivat hävittää sudet metsistä, niin oli karbonarien tarkoitus puhdistaa maat tyranneista. Ensimmäinen seura perustettiin Neapelissa, mutta sieltä liike levisi yli koko niemimaan; kaikki vapaamieliset, Italian kansallista yhteyttä harrastavat miehet liittyivät siihen, ja etenkin nuoret kirjailijat, runoilijat, ja ylimalkaan sivistynyt osa kansasta. Ennen pitkää kuului karbonari-seuroihin noin 60,000 jäsentä. Kansan sivistyksen kohottaminen, Italian vapauttaminen muukalaisten vallasta sekä valtiollisten oikeuksien hankkiminen kansalle oli heidän ohjelmansa, ja tuliset intoilijat toivat sen pian ilmi.

Pienessä Nolan kaupungissa lähellä Neapelia eräs luutnantti *Morelli* kehotti sotaväkeä seuraamaan Espanjan sotajoukon esimerkkiä ja hankkimaan Neapelille perustuslain; kuninkaan heitä vastaan lähettämät joukot liittyivät osaksi kapinallisiin, jonka vuoksi *Ferdinand IV* oli pakotettu hyväksymään heidän vaatimuksensa. — Seuraavana vuonna 1821 saatiin Sardinian kuningaskunnassakin perustuslaki aikaan.

Näin olivat vapaudenharrastukset päässeet voitolle; mutta pian asiat täälläkin palautuivat entiselleen, kun ruhtinaat lähettivät sotajoukkojaan vapausliikkeitä kukistamaan. Italian olot huolestuttivat varsinkin Itävallan keisaria ja hänen ministeriänsä, sillä karbonarit kiihottivat mieliä kaikissa Italian valtioissa, vieläpä Lombardiassakin ilmeni vapaudenharrastusta. Metternich sai sentähden pyhän allianssin ruhtinaat kutsutuksi kokoukseen, joka pidettiin pienessä Troppau-nimisessä Schlesian kaupungissa (v. 1820) ja jossa otettiin puheeksi sekä Espanjan että Neapelin tapahtumat. Englannin ja Ranskan edustajat vastustivat sekaantumista muiden maiden sisäisiin asioihin, mutta Metternich sai Aleksanteri I:sen ja Preussin kuninkaan taipumaan mielipiteeseensä. »Järjestyksen kumoaminen Espanjassa, Portugalissa ja Neapelissa ovat herättäneet huolta niissä hallituksissa, jotka ovat vastustaneet vallankumousta, ja ne ovat katsoneet välttämättömäksi estää Europaa joutumasta vaaroihin, jotka sitä uhkaavat», lausuttiin kongressin päätöksessä. Kokous siirrettiin seuraavan vuoden alussa Laibachiin, jonne myöskin Neapelin kuningas kutsuttiin. Tämä petollinen ja kehno hallitsija oli lähtiessään vannonut pitävänsä hyväksymänsä perustuslain pyhänä, mutta Metternich sai hänet pian toiselle mielelle. Itävallan hallitus sai nyt toimekseen »järjestyksen palauttamisen» Italiassa, jonka johdosta 80,000 sotamiestä hyökkäsi Neapeliin ja voitti vapauden puolustajat. Samoin kävi Sardiniassa. Molempien valtioiden pääkaupunkeihin asetettiin itävaltalainen vartioväki; kuninkaat saivat valtansa takaisin; vapauden puolustajia tutkittiin, tuomittiin ja mestattiin tai heitettiin vankeuteen. Viimemainittujen joukossa oli kirjailija *Silvio Pellico,* joka itse on kuvaillut kovaa vankeusaikaansa.

Espanjassa Ranskan hallitus sai saman tehtävän kuin Itävallalla oli Italiassa; Veronan kongressissa (v. 1822) olivat näet pyhän allianssin ruhtinaat, joista Aleksanteri I nyt kokonaan oli joutunut reaktsioneerisen suunnan valtaan, näin päättäneet. 100,000 Ranskalaista hyökkäsi nyt maahan, ja he pääsivät voitolle sitä helpommin, kuin itse vapaamielisissä oli syntynyt erimielisyyttä. Perustuslaki sekä kaikki mitä cortes'it olivat päättäneet kumottiin ja vankiloihin suljettiin vapaudenharrastajia, useita mestattiinkin, joiden joukossa oli Riego. — Portugalissakin kumottiin perustuslaki v. 1822; kuninkaan puoliso Charlotta, joka oli Espanjan Ferdinand VII:nnen sisar, sekä hänen poikansa Don Miguel johtivat siellä vastustuspuoluetta, johon aateli ja papisto kuului. Kuningas itse koetti kuitenkin estää vastustajien toimia menemästä hurjuuteen asti.

Etelä-Europan kolmannella niemimaalla alkoi samoihin aihoihin kiivas taistelu vapauden puolesta, vaikka se ei tarkoittanut valtiollisten

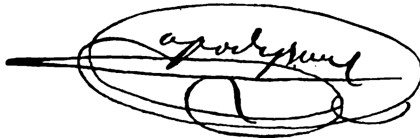
oikeuksien saavuttamista omalta hallitukselta, vaan sorretun kansan vapautumista vieraan kansan vallasta. Alusta alkaen olivat Balkanin kristityt kansat pitäneet raskaana Turkin valtaa, ja jonkun kerran he olivat yrittäneet siitä vapautua; mutta aina nuo yritykset oli tukahutettu. Niinpä Kreikkalaiset olivat Katariina II:sen aikana tehneet kapinan, toivoen Venäjän avulla vapaiksi pääsevänsä, sillä Venäjän hallitsijaa Balkanin kristityt olivat tottuneet pitämään suojelijanaan, koska he kuuluivat samaan kirkkokuntaan kuin hän. Napoleonin aikana he niinikään olivat toivoneet saavansa asemansa muuttumaan, mutta turhaan, ja Wienin kongressissa heidät niinikään jätettiin entisen herransa alamaisiksi. Mutta kansallistunto oli Kreikkalaisissa päässyt vireille; heidän esi-isiensä suuret työt, Maratonin ja Salamiin voitot herättivät heissä jälleen innostusta ja itseensäluottamusta. Kirjallisia harrastuksia varten muodostetuissa seuroissa aljettiin samaa kansallista asiaa ajaa. Kuuluisammaksi on tullut »*hetairia*»-niminen seura, jossa ensin laadittiin suunnitelma, minkä mukaan itsenäisyyden saavuttamiseksi oli toimittava. Luotettiin Venäjän keisariin, joka aina oli toivonut Turkin heikontumista, varsinkin kun eräs kreikkalainen mies *Kapodistria* oli Aleksanteri I:sen suosittuna ja ministerinä. Turkin valtion ei myöskään arveltu voivan varsin ankaraa vastarintaa tehdä, se kun oli vuosisatojen kuluessa riutunut riutumistaan; laaja se kyllä oli, mutta monet maat, niinkuin Egyyti, tottelivat tuskin muuta kuin nimeksi sulttaanin käskyjä, vaan maaherrat eli pashat olivat melkein itsenäisiä. Huono hallinto vallitsi kaikkialla, valtion raha-asiat olivat kurjat ja janitsharit nostivat alituisesti meteleitä, jotka loppuivat vasta sitten kuin Mahmud sulttaani Kreikan sodan aikana hajoitti koko joukon melkein yhtä verisellä tavalla kuin Pietari I Venäjän streltsit; joukottain hän ammutti niitä ja poltti heidän kasarminsa, eikä heidän nimeänsäkään saanut enää käyttää.

Hetairia-seuran johtava mies oli eräs Moldauin ruhtinaan-sukuinen *Aleksanteri Ypsilanti,* joka ennen oli palvellut Venäjän sotaväessä. Aleksanteri I:seen luottaen, hän nosti Moldaussa kapinan v. 1821. Joitakuita voittoja hän saavutti, mutta Venäjältä ei apua tullut, päinvastoin Aleksanteri I pyyhki Ypsilantin nimen Venäjän upseerien luettelosta pois, osottaen siten, ettei hän hänen toimiansa hyväksynyt. Venäjän keisari oli näet, niinkuin ennen on huomautettu, kokonaan kallistunut Metternichin katsantotapaan, jonka mukaan Kreikkalaisten taistelu oli vaan kapina heidän laillista esivaltaansa vastaan, ja sehän soti kokonaan pyhän allianssin ohjelmaa vastaan. Ypsilantin sotavoimat hävitettiin nyt perin-

pohjin ja kreikkalaisista nuorukaisista muodostunut »pyhä joukko» kaatui suurimmaksi osaksi; hän itse pakeni Itävaltaan, jossa hänet vangittiin.

Laajemmaksi muodostui kapina varsinaisessa Kreikassa; Peloponnesoksella ryhtyivät näet maakuntien asukkaat aseisiin kansallisten johtajain kehotuksesta; niinpä entisen Lakonian miehet keräääntyivät *Petros*





Kreivi Kapodistria. (Samanaikuinen vaskipiirros.)

Mauromikaliksen johtoon, Arkadian vuorikansa taas liittyi *Teodor Kolokotronikseen,* Akaian lahden rantamaissa arkkipiispa *Germanos* kehotti kansaa kapinaan ryhtymään; Atena, Teba, vieläpä koko Livadia eli Hellas liittyi kapinallisiin, Epeiroksessa ja Tessaliassakin syntyi innostus, ja Aigeian meren lukuisain saarten asukkaat luopuivat Turkin herruudesta, jopa aina Vähään Aasiaan asti vapaudeninto levisi. Koko kreikkalaismaailma oli muutaman viikon kuluessa ilmi kapinassa, ja v. 1822 kokoontunut kansaneduskunta julisti Kreikan vapaaksi Turkin sulttaanin vallasta.

Veronan ruhtinaskongressiin toimitettiin lähettiläitä apua pyytämään, mutta Metternichin vehkeilyjen kautta he eivät päässeet esillekään. Kaikki Europan kansat sitä vastoin osottivat suurta myötätuntoisuutta Kreikkalaisia kohtaan; muodostettiin »filhellenisiä» seuroja, jotka kokosivat heille varoja, aseita ja muita tarpeita, ja runoilijat ylistivät lauluissaan vapaudenharrastusta; paljon vapaaehtoisia myöskin lähti taistelemaan heidän riveissään; niinpä würtembergiläinen kenraali *Normann* kokosi joukon vapauden innostamista nuorukaisista; kuuluisa englantilainen runoilija lordi *Byron* niinikään lähti sinne taistelemaan; urhoutta ja neuvokkaisuutta monissa vaaroissa osotti myöskin eräs suomalainen mies *Maksimilian August Myhrberg,* joka v. 1824 lähti sinne, palvellen erään ranskalaisen överstin *Fabvierin* johtamassa joukossa ja kohoten tämän adjutantiksi, kun oli pelastanut hänet vihollisten keskeen yksin joutuneena hengenvaarasta.

Turkkilaiset osottivat alusta alkaen julmuutta kapinallisia kohtaan, ja samantapaisia hirmutöitä Kreikkalaisetkin panivat toimeen, missä tilaisuutta oli. Kapinasta kuultuaan raivostui Konstantinopolin turkkilainen väestö ja hirtti kreikkalaisen patriarkan kirkkonsa pääporttiin, hänen pääsiäispäivänä juuri jumalanpalveluksesta tullessaan, jonka jälkeen hänen ruumistaan laahattiin pitkin katuja; sen perästä jatkettiin murhia, ryöstöjä ja muuta väkivaltaisuutta. Sama raivo levisi maakuntiinkin, missä Kreikkalaisia asui; niinpä Kios-saarelle saapui 7000 Turkkilaista, jotka mitä kauheimmalla tavalla siellä hävittivät ja ryöstivät; yli 20,000 asukasta surmattiin ja noin 50,000 myytiin orjiksi; ainoastaan joku satakunta jäi jäljelle.

Kreikkalaiset kyllä puolustivat itseänsä urhoollisesti, saivatpa voittojakin ja valloittivat muutamia linnoja, mutta pian alkoivat edut kallistua Turkkilaisten puolelle, ja Kreikkalaisten asema kävi varsin arveluttavaksi, varsinkin sen jälkeen kuin Mahmud II oli kutsunut avukseen Egyptin varakuninkaan *Mehemed Alin* joukot, jotka olivat europalaiseen tapaan harjoitetut; sulttaani ei näet katsonut omin voimin voivansa kukistaa kapinaa. Kandian ja Kypron saaret oli Mehemed Ali saava palkakseen ja hänen pojintimansa *Ibrahim,* joka tuli retken johtajaksi, Morean maaherrakunnakseen.

V. 1825 Ibrahim 17,000 miestä mukanaan saapui Moreaan, jota hän kauhealla tavalla hävitti. Kreikkalaiset, ollen eripuraisia ja kiistellen keskenään, eivät olleet pitäneet huolta puolustustoimista. Ainoastaan Missolongin kaupungissa, joka oli lähellä Korintin lahden suuta, oli vastarinta jäykkää, ja tämä verraten vähäpätöinen paikka saavutti sen johdosta suuren kuuluisuuden. Se oli sodan alusta alkaen ollut hyvä turvapaikka Kreikkalaisille, jonka vuoksi Turkkilaiset kaikin mokomin tahtoi-

vat saada sen haltuunsa; mutta meren puolelta oli melkein mahdoton päästä sinne, sillä laaja matala ranta oli sitä ikäänkuin suojelemassa; maan puolelta ainoastaan huonot muurit ja vesioja olivat hyökkääjäin tiellä. Valloitusyrityksiä oli jo tehty, mutta turhaan, jonka vuoksi Turkkilaiset alkoivat säännöllisen piirityksen, ja myöskin Ibrahim toi sinne suurimman osan joukoistaan. Saatuaan suurella mieshukalla muutamia



Mehemed Ali, Egyptin varakuningas. (Samanaikuinen kivipiirros.)

luotoja valtaansa, voivat piirittäjät estää ruokavarojen tuonnin mereltä. Nälänhätä alkoi, kalatkin rannoilta olivat alituisen ampumisen johdosta karkoittuneet. Kun pelastuksen toivoa ei enää ollut, päättivät puolustajat rohkeasti hyökäten tunkeutua vihollisten vallitusten poikki; naiset, miesten vaatteisiin puettuina, ja pojatkin saivat puukkoja aseikseen ja yöllä Huhtikuun 22 p. he panivat aikeensa toimeen; noin 2000 pääsi siten pelastumaan, mutta ne, jotka kaupunkiin jäivät, sytyttivät linnan ruutivaraston tuleen, jolloin sekä he itse että heidän mukanaan kaupunkiin hyökänneet Turkkilaiset menettivät henkensä.

Europan hallitsevienkin mielet rupesivat vähitellen muuttumaan Kreikkalaisille suotuisemmiksi. Englannin vapaamielinen ministeri *Canning* osotti myötätuntoisuutta heitä kohtaan, ja kun Venäjällä Aleksanteri I oli kuollut (v. 1825), ryhtyi hänen veljensä ja seuraajansa Nikolai, hyljäten Metternichin ehdotukset, Balkanin kristittyjen asiaa ajamaan; Ranskankin hallitus asettui samalle kannalle, sillä yleinen mielipide maassa



ἀνδρέας μιαούλης

Andreas Miaulis, muuan kreikkalainen kapinanjohtaja. (Samanaikuinen kivipiirros.)

oli Turkkilaisille epäsuotuisa. Siten syntyi näiden kolmen valtion välillä sopimus, joka allekirjoitettiin Lontoossa v. 1827 ja jossa sulttaania vaadittiin lopettamaan sota sekä myöntämään Kreikalle omintakeinen asema; se tunnustaisi kyllä vieläkin hänen yliherruuttaan ja maksaisi veroa, mutta saisi itse valita hallitusmiehensä ja järjestää olonsa. Sulttaani ei kuitenkaan tahtonut taipua valtojen vaatimuksiin. Laivasto, jossa oli kaiken kolmen liittovallan laivoja, saapui nyt Kreikan vesille, mutta mihinkään sotatoimiin ei ollut tarkoitus ryhtyä, ainoastaan läsnäolollaan sen

tuli pelotella Turkkilaisia. Ibrahim tuli niinikään laivastollaan Morean länsirannalla olevaan Navarinon satamaan. Kun hän nyt taas alkoi hävittää Moreata, asettui valtojen laivasto myöskin samaan satamaan estääkseen hänen toimiaan. Mutta sattumus sekä molemminpuolinen kiihtymys saikin hurjan tappelun aikaan. Laukaus oli ammuttu, kenties vahingossa, vihollisen puolelta erääseen ranskalaiseen laivaan. Nyt aljettiin toiselta puolen laukaista tykkejä, yleinen tappelu syntyi, ja neljän tunnin perästä Ibrahimin laivasto oli perinpohjin hävitetty. Hänen täytyi nyt lähteä Egyptiin takaisin.

Tämän jälkeen ranskalainen sotajoukko karkotti Turkkilaiset Moreasta, ja Venäläiset taas hätyyttivät sekä Aasian että Europan puolelta Turkin maita, tunkeutuen *Diebitshin* johdossa Konstantinopolin lähiseuduille asti. Silloin täytyi Turkin hallituksen (*Adrianopolissa* v. 1829) suostua suurvaltain vaatimuksiin, joihin kuului myöskin se, että Kreikan asia oli ratkaistava Lontoossa pidettävässä valtain yhteisessä neuvottelussa. Suurvaltain välityksellä muodostuikin nyt Kreikan valtio (v. 1830). Mutta koko Kreikan kansa ei siihen päässyt yhtymään, sillä ainoastaan Morea ja Keski-Kreikka sekä Europaan kuuluvat saaret tulivat siihen kuulumaan. Eivät Kreikkalaiset itse eivätkä Europan kansat kuitenkaan olleet tähän ratkaisuun tyytyväisiä, sillä oli odotettu kansallisen Kreikan uudestaan syntymistä; ja tämän Kreikkalaiset vieläkin pitävät sinä päämaalina, johon he pyrkivät (ks. luk. XLI).

XXXIV.

Heinäkuun vallankumous Ranskassa ja samanaikuiset levottomuudet muissa maissa.

Pyhän allianssin voima heikontuu. — Ludvig XVIII:nnen hyväksymä perustuslaki. — »Valkoinen hirmuvalta». — Kaarle X. — Hurja taantumusjärjestelmä. — Vastustus; kuninkaan ja eduskunnan välinen riita. — Heinäkuun ordonnanssit. — Kapina alkaa; katumetelit. — Bourbonien kuningasvalta häviää. — Ludvig Filip. — Vallankumous leviää muihin maihin. — Belgia eroaa Hollannista. — Karlistat ja Kristinos Espanjassa. — Don Miguelin hirmuvalta Portugalissa. — Vapauden yritykset Italiassa. — Sotaväen kapina Pietarissa v. 1825. — Puolan kapina vv. 1830—31. — Vapaustyö jatkuu.

Pyhän allianssin mahti ei voinut estää vapaudenharrastuksia Europan kansoissa ilmi puhkeamasta, eivätkä siihen liittyneet ruhtinaat varsin kauaa saattaneet yksimielisinä järkähtämättä pysyä niissä periaatteissa, joita se oli noudattaakseen omistanut ja jotka tarkoittivat olevien olojen säilyttämistä. Kreikka oli vapautunut, vaikka pyhän allianssin ruhtinaat olivat asettuneet sitä vastaan, ja seuraavana vuonna (1830) heidän edustamansa käsityskanta sai perinpohjaisen iskun, kun Ranskan kansa kumosi laillisuuden aatteen perustukselle laaditun hallituksen, ja sama vapaudeninto synnytti muuallakin liikkeitä, joiden kautta jyrkän vanhoillisuuden täytyi jossakin määrin väistyä.

Kun Napoleon oli pakotettu luopumaan Ranskan hallituksesta, palasi entinen Bourbonin hallitsijasuku sekä maasta muuttanut aatelisto ja papisto takaisin Ranskaan. Vallankumouksen uhriksi joutuneen Ludvig XVI:nnen veli *Ludvig XVIII* otettiin kuninkaaksi, vaikka hän ei saanut entisten hallitsijoiden rajatonta valtaa, sillä sen verran toki annettiin arvoa muuttuneille oloille. Liittoutuneet ruhtinaat, varsinkin tällöin vielä vapaamielinen Aleksanteri I, jolla oli suurin vaikutus, kallistuivat näet perustuslaillisuuden puolelle, ja katsoen sen Ranskalle tarpeelliseksi vaativat palautettua kuningasta sen hyväksymään. Bourbonien valtaa tuli siten rajoittamaan eduskunta, joka Englannin parlamentin tapaan oli jaettu kahteen kamariin; ensimmäiseen kamariin hallitsija määräsi jäsenet, nimittämällä siihen perinnöllisiä päärejä, toiseen taas kansa valitsi edustajia, vaikka verraten vähälukuisella osalla oli vaalioikeus, koska sensus eli se veromäärä, mikä tuotti valtiolliset oikeudet, oli jotenkin korkea.



Ludvig XVIII. (Vaskipiirros Gérard'in maalauksen mukaan.)

Uusi hallitus rupesi alusta alkaen entisiä oloja palauttamaan. Jo Napoleonin Elbassa ollessa oli taantumistoimia huomattavissa, ja osaksi siitäkin syystä, että nämät olivat ennättäneet herättää tyytymättömyyttä, saattoi hän saada valtansa takaisin. Napoleonin toisen kerran vallasta

luovuttua Ludvig XVIII palasi Gentistä, jossa hän sillä aikaa oli oleskellut, takaisin Pariisiin, lähettäen sitä ennen Cambrai'stä julistuksen, jossa hän koetti rauhoittaa kansaa; hän ilmoitti kuitenkin, ettei hän voisi antaa anteeksi »sellaisille henkilöille, jotka olivat yllyttäneet kauheaan petokseen», mikä uudelleen oli Ranskan turmioon saattanut. Kaikkia Napoleonin apumiehiä kohtasi nyt ankara kosto; päärien kamarista erotettiin ne, jotka olivat edistäneet hänen valtaanpääsyään. Fouché, Napoleonin entinen poliisipäällikkö ja sitä ennen vuoripuolueen jäsen, laati pitkän proskriptsioonilistan, jossa oli monta hänen paraimpia ystäviään; niinpä muiden muassa Napoleonin marsalkka Brune menetti henkensä, ja sama kohtalo tuli kenraali Ramel'in osaksi; »Moskowan ruhtinas», marsalkka Ney tuomittiin niinikään kuolemaan ja ammuttiin. »Sotamiehet, suoraan sydämeen», komensi tämä, kun kuolemantuomiota toimeen panemaan määrätty osasto alkoi tähdätä. Pitkin maata kulki miesparvia, niinkuin konventin aikana, surmaten bonapartisteja ja protestantteja, missä heitä vaan tapasivat, sekä ryöstäen ja polttaen, kuin vihollisjoukot. Tätä aikaa sanotaankin »valkoiseksi hirmuvallaksi», Bourbonien valkoisen lipun mukaan.

Ludvig XVIII itse oli kyllä hiljainen ja hyväsydäminen mies, joka olisi tahtonut maltillisempaa menettelyä, mutta tuota valtaan päässyttä kiihkoisaa suuntaa hänkään ei voinut hillitä. Vaikka v. 1816 oli julaistu jonkinlainen anteeksianto-sääntö, oli siinäkin niin paljon poikkeuksia, että vielä 4000 henkeä tuomittiin kuolemaan, vankeuteen tai maanpakoon ja lisäksi noin 70,000 joutui tuomioistuinten tutkittavaksi. V. 1815 valittu eduskunta oli etupäässä syyllinen tähän hurjaan menoon. Siinä oli suureksi osaksi entisiä emigrantteja, jotka nyt tahtoivat perinpohjin hävittää kaikki vallankumouksen muistotkin sekä uudestaan siirtää aatelistolle ja papistolle valtiollisen merkityksen; he halveksivat perustuslain määräyksiä ja osottivat sellaista intoa vanhojen olojen palauttamiseen, että heidän sanottiin »olevan kuningasmielisempiä kuin itse kuningas». Mutta Ludvig XVIII pelkäsi tuota liian rajua taantumis-menoa, jonka vuoksi hän hajoitti eduskunnan (v. 1816), ja maltillisempi tuli sen jälkeen valituksi. Sen johdosta hallituksen suuntakin kääntyi suopeammaksi. Puoluetaisteluja jatkui kuitenkin edelleenkin eduskunnassa Ludvigin hallituksen loppuun asti (v. 1824).

Ludvig XVIII tunsi kuninkuuden vaikean aseman ja osasi antaa arvoa ajan vaatimuksille, mutta hänen veljensä ja seuraajansa *Kaarle X*, entinen Artois'n kreivi, ei arvellut tarvitsevansa kiinnittää mitäkään huomiota kansan tahtoon ja oleviin oloihin. Vallankumouksen aikana hän

oli ensimmäisinä lähtenyt Ranskasta, mutta mitään hän ei ollut oppinut pitkänä maanpakoaikanansa, ja nyt 67 vuoden vanhana hallitukseen päästyänsä hän antautui kokonaan entisten emigranttien johdettavaksi ja siten taantumus-suunnan valtaan. Nuoruudessaan hän oli ollut kevytmielinen, mutta oli nyt muuttunut uskonnolliseksi, vieläpä taikauskoiseksikin, osottaen hartautta ja kirkon kunnioitusta, niinkuin joku keski-ajan hurkas mies. Hän piti välttämättömänä vanhan tavan mukaisen kruunauksen Rheimsin tuomiokirkossa. Se astia, missä säilytettiin pyhää öljyä, jonka enkeli tai kyyhkynen oli tuonut taivaasta Klodwigin kasteessa, oli kyllä vallankumouksen aikana särjetty, mutta selitettiin, että joitakuita sirpaleita siitä oli löydetty ja että niihin oli jäänyt muutamia pisaroita, ja tuolla merkillisellä nesteellä oli muka vielä sellainen ominaisuus, että se kuluttamalla ei loppunut. Sillä Kaarle voideltiin v. 1825. Kirkon ja papiston hyväksi pantiin nyt monta muutosta toimeen; ankaria lakeja säädettiin kaikellaisista loukkauksista kirkon pyhyyttä vastaan; luostareja palautettiin entiselleen; papit saivat jälleen sen suuren vaikutuksen, minkä he olivat menettäneet, ja jesuiitat kutsuttiin takaisin. Aatelisto oli vallankumouksessa menettänyt maatilansa, jotka olivat tulleet jaetuiksi moniin käsiin, ja hankkiakseen sille korvausta, kuningas ehdotti, että 1000 miljoonaa frangia myönnettäisin sitä varten. Kaarle X tahtoi täten nojata valtansa yksinomaan aatelistoon ja papistoon, niinkuin hänen esi-isänsä Ludvig XIV ja Ludvig XV, mutta se ei enää onnistunut; se oli jo käynyt liian kaidaksi pohjaksi, kun kansan suuri enemmistö oli oppinut tuntemaan ihmisarvonsa ja asemansa valtiossa.

Paheksumista, tyytymättömyyttä ja vastustusta alkoi yhä enemmän ilmaantua tätä hallitusjärjestelmää, jopa koko hallitsijasukua vastaan. Jo v. 1820 eräs satulasepän oppilas *Louvel* murhasi Berryn herttuan, Artois'n kreivin pojan, joka oli kruununperillinen. Hallituksen toimia alkoivat vastustaa monet sanomalehdet, joiden kautta vapaamieliset aatteet yhä enemmän levisivät ylempiinkin kansankerroksiin. Runoilija *Béranger* ylisteli lauluissaan Napoleonin aikuista suuruutta ja kunniaa, ja historiankirjoittaja *Thiers* toi esille saman mainehikkaan ajan tapahtumat. Ministeri Villéle ehdotti silloin ankaran painolain, jonka kautta vapaamieliset aatteet estettäisiin leviämästä; mutta edustajakamareissa se hyljättiin. Kaarle X kääntyi nyt kokonaan vanhoillisten puoleen, nimittäen ministerikseen *Polignacin,* joka oli tunnettu kiivaaksi vallankumouksen aatteiden vastustajaksi. Kansan mieltä tyynnyttääkseen hallitus ryhtyi sotaan Algieria vastaan, johon syyksi sanottiin sen hallitsijan eli dejin loukkausta Ranskan lähettilästä kohtaan, hän kun oli tätä kärpäsläpällä lyönyt korvalle.



Adolf Thiers. (Vaskipiirros d'Auvergnen maalauksen mukaan.)

V. 1830 sinne lähetettiin sotajoukko, ja pian maan pääkaupunki sekä paljon aarteita, kultaa ja hopeata, joutui sen valtaan.

Tämä ei kuitenkaan mielialaa tyynnyttänyt; retkeä sanottiin rosvoretkeksi, ja vaaleissa pääsivät hallituksen kiivaat vastustajat voitolle. Sanomalehdet hätyyttävät nyt ankarasti hallitusta, ja Pariisiin muodostuu useita seuroja, joissa vastarintaa järjestetään. Kun kuningas uutta edustajakamaria avatessaan valtaistuinpuheessaan oli käyttänyt uhkaavia sanoja, lausuen muun muassa, että, jos rikollisia vehkeitä ilmestyisi hänen hallituksensa esteeksi, hänellä kyllä olisi voimaa ne kukistamaan, ilmaisivat edustajat laatimassaan vastauskirjoituksessa mielipahansa siitä, että kuningas oli osottanut sellaista epäluottamusta. »Yksimielisyyttä Teidän hallitussuuntanne ja kansanne välillä ei enää ole olemassa», he muun muassa lausuivat. Kuningas hajoitti silloin eduskunnan, määräten uudet vaalit; mutta näiden kautta tuli vielä useampia hallituksen vastustajia valituksi. Kaarle X ei nytkään heittänyt alottamaansa suuntaa, vaikka Venäjän keisari ja ruhtinas Metternich häntä varottivat, he kun näet pelkäsivät vallankumouksen puhkeamista, josta Europan muutkin maat saattaisivat häiriintyä. Perätön ei heidän pelkonsa ollutkaan.

Kun hallituksen virallinen lehti *Moniteur* aamulla Heinäkuun 26 p. 1830 ilmestyi painosta, sisälsi se kuninkaan edellisenä päivänä hyväksymät *ordonnanssit,* jotka saattoivat koko Pariisin kaupungin levottomaksi. Sanomalehtiä ei näiden uusien asetuksien mukaan saanut julaista ilman hallituksen lupaa, ja niiden painovapautta supistettiin; eduskunta hajoitettiin, ennenkuin se oli joutunut kokoontumaankaan; edusmiesten lukumäärä vähennettiin 430:sta 258:aan, ja vaalitapa muutettiin siten, että hallituksen virkamiehet asetettiin vaalikokousten puheenjohtajiksi, joten he voivat vaikuttaa vaaleihin. Nämät olivat näiden n. k. Heinäkuun ordonnanssien määräykset. Kiihkoisia puheita aljettiin heti pitää Palais-royalissa, niinkuin v. 1789, arvopaperien arvo aleni yht'äkkiä, ja 44 sanomalehdentoimittajaa laati protestikirjoituksen, joka naulattiin kadunkulmiin ja jota muutenkin leviteltiin. »Laillinen hallitus on loppunut, väkivalta on alkanut, tässä asemassa kuuliaisuus ei enää ole velvollisuutena», sanotaan siinä. Se oli kehotus kapinaan. Illalla kadut olivat väkeä täynnä, ja Polignacin vaunuihin viskattiin kiviä. Seuraavana 27 p:nä poliisit hävittivät useiden vapaamielisten sanomalehtien kirjapainot; työmiehet joutuivat siten työttömiksi ja liittyivät meluavien joukkoon, ylioppilaat ja polyteknillisen koulun oppilaat niinikään, ja heidän johdollaan ruvettiin katukivistä sekä huonekaluista y. m. sulkuja kaduille rakentamaan, jotta sotaväki estettäisiin pääsemästä kulkemaan katuja

pitkin. — Kuningas oli antanut Pariisin sotavoiman ylipäällikkyyden kenraali Marmont'ille, mutta itse hän oleskeli S:t Cloudin huvilinnassa lähellä pääkaupunkia.

29 päivän aamulla Nodre-Damen kirkonkellot soivat ja kansaa kokoontui kaikkialle. Taistelu alkoi; katusulkujen takaa ammuttiin sotaväkeä, huoneiden katoilta viskattiin sotamiesten päälle pölkkyjä ja hirsiä, ja kokonaisia savutorvia vieritettiin heidän niskaansa. Kapinoitsevien haltuun joutui kaupungintalo, jonka katolle trikoloori nostettiin liehumaan. Sotaväestäkin suurin osa liittyy kansaan. Marmont kehottaa nyt kuningasta sovintoon, mutta turhaan. — Muodostetaan väliaikainen hallitus, johon valitaan vanha vallankumouksen mies *Lafayette* sekä muuan varakas pankkiiri *Kasimir Perier;* kuninkaan linnakin Tuilleriat joutuu kansan käsiin; kuninkaiden kuvapatsaat kaadettiin, heidän kuviansa lävistettiin piikeillä ja valtaistuimelle kiipesi toinen toisensa jälkeen istumaan, ja viimein asetettiin siihen ruumis. Koko Pariisi oli ennen pitkää joutunut kapinallisten valtaan, ja Marmont vetäytyi S:t Cloudiin. Vasta nyt Kaarle X taipui ja lupasi peruuttaa ordonnanssit, mutta tämä oli jo myöhäistä. »Ei enää Bourboneja» huusi kansa kaduilla; »24 tunnin kuluessa on koko vuosisata vierähtänyt», lausui väliaikaisen hallituksen jäsen Lafitte kuninkaan lähettiläälle. Kaarlen täytyi nyt luopua hallituksesta, ja koko Bourbonien vanhempi sukuhaara hyljättiin. Kansa tahtoi tasavaltaa, mutta sivistynyt keskisääty sekä johdossa olevat miehet puolustivat vapaamieliseen suuntaan johdettua kuningasvaltaa. Viimemainittu mielipide pääsi voitolle ja Orleansin herttua *Ludvig Filip* kutsuttiin »Ranskalaisten kuninkaaksi».

Samoin kuin Bourbonit oli Ludvig Filip vallankumouksen aikana ollut maanpakolaisena muissa maissa; hän oli kulkenut Saksassa, Tanskassa, Norjassa, ja olipa hän jonkun aikaa oleskellut Suomessakin, sekä sittemmin Yhdysvalloissa ja vihdoin Englannissa. Lasten opettamisella hän yhteen aikaan oli Sweitsissä toimeentulonsa hankkinut ja oli Ranskaan palattuaan esiintynyt kirjailijoiden, taiteilijoiden ja tiedemiesten ystävänä, sillä valtiotoimiin hän ei ottanut osaa, koska ei hyväksynyt Bourbonien hallitustapaa. Kuninkaaksi tultuaan hän valalla vannoi noudattavansa perustuslakia; sensuuri poistettiin, ja kolmivärinen lippu otettiin käytäntöön, jotka muutokset osottivat vallankumouksen aatteiden tunnustamista. Mutta ei tämäkään hallitus alusta alkaenkaan tyydyttänyt kansaa, sillä vallan pääpaino joutui nyt varakkaalle porvaristolle.

Napoleon oli miekalla levittänyt Europan maihin vallankumouksen oppeja ja siten herättänyt kansat itsetietoisuuteen; v. 1830 ei enää tarvittu

asevoimia, vaan ainoastaan rohkaiseva sanoma naapurimaasta: Pariisin Heinäkuun kapina saattoi pelkällä esimerkillään, niinkuin Metternich oli ennustanut, kansat useissa muissakin maissa nousemaan hallituksiaan vastaan. Niinpä Wienin kongressin luoma Alamaiden kuningaskunta



Ludvig Filip, „porvarikuningas". (Kivipiirros Winterhalterin maalauksen mukaan.)

hävisi heti sen jäljestä, kuin saman kongressin hyväksymä Bourbonien hallitus oli kumottu.

Alusta alkaen oli Hollannin ja Belgian yhteen liittäminen ollut luonnoton. Jo vanhastaan oli syvällinen erilaisuus vallinnut näiden maiden kansojen välillä, vaikkakin he osaksi olivat samaa flamilaista sukuperää;

eri uskonto oli heidät jo vapaussodan aikana 16:nnellä vuosisadalla toisistaan vieroittanut, ja Belgian eteläisissä maakunnissa oli ranskankielinen väestö, joka vielä kansallisistakin syistä vihasi Hollannin yhteyttä. Hollantilaiset pitivät itseänsä vallitsevana kansana; heidän kielensä oli Belgiassakin virkakielenä, heistä virkamiehet otettiin Belgiaankin, verot, joilla Hollannin valtiovelka suoritettiin, olivat sangen suuret, ja kuningas *Vilhelm I* noudatti hallituksessaan kokonaan vanhoillista kantaa; niinpä painovapautta supistettiin, kun sanomalehdet alkoivat moittia hallitusta. Katolinen papisto yllytti kansaa hallitusta vastaan, ja siten sekä vanhoilliset kirkon ·ystävät että vapaamieliset tulivat liittyneeksi samaa asiaa ajamaan.

Elokuun 25 p:n illalla kapina syntyi Brüsselissä, sen jälkeen kuin mielet olivat kiihtyneet teaatterissa, jossa Auberin oopperaa »Mykkä tyttö Porticista» oli näytelty, siinä kun käsitellään kalastaja Masaniellon kapinaa Neapelissa v. 1647. Näytännön aikana yleisö käsiä taputtaen tai huutaen oli ilmaissut mielisuosiotaan aina milloin vaan kapinallisia lauseita näyttämöltä kuului. Näytännön päätyttyä suuri joukko nuoria miehiä riensi hallitusta kannattavan sanomalehden kirjapainoon, jonka se hävitti, toimittajakin joutui pahan kohtelun alaiseksi, ja vihatun ministerin *Van Maanenin* palatsi sytytettiin palamaan. Aluksi kapina ei tarkoittanut muuta kuin oikeuksien hankkimista, mutta sovintoyritykset raukesivat tyhjiin, ja Ranskasta tulleet kiihottajat puuhasivat eroamista, toivoen Belgian yhdistyvän Ranskaan, niinkuin v. 1794 oli tapahtunut. Kuningas taas ei taipunut myönnytyksiä tekemään ja lausui valtiopäivillä uhkauksia levottomuuksien johdosta. Tämä saattoi kapinan uudelleen puhkeamaan Syyskuun 19 p., eikä Hollannin sotavoima voinut sitä kukistaa. Väliaikainen hallitus julisti Marraskuussa Belgian Hollannista eronneeksi, eivätkä suurvallatkaan enää asettuneet »välittämään», niinkuin edellisellä vuosikymmenellä, niin valtavaksi voimaksi hekin jo huomasivat kansan tahdon, päinvastoin suurvaltain lähettiläät, jotka olivat koossa Lontoossa, tunnustivat Belgian itsenäiseksi (v. 1831). Saksi-Koburgin prinssi *Leopold* asetettiin nyt sen kuninkaaksi, ja hänen tuli hallita tätä uutta valtakuntaa vapaamielisen perustuslain mukaan.

Jos luomme silmäyksen Ranskan eteläisen rajan toiselle puolelle Pyreneain niemimaahan, näemme sielläkin hurjaa taistelua koko 1830-luvun kuluessa, vaikka osaksi toisesta syystä. Edellisessä luvussa kerroimme, että Ferdinand kuningas oli pyhän allianssin välityksellä saanut rajattoman vallan takaisin; mutta vapaamieliset eivät kuitenkaan asiaansa heittäneet, vaan ryhtyivät edelleen taistelemaan vanhoillisia vastaan, saaden kuninkaan useissa asioissa puolelleen. Mutta Ferdinand VII:nnen

kuoltua (v. 1833) syntyi sisällinen sota. Hän oli näet tahtonut jättää valtakuntansa perintönä pienelle tyttärelleen *Isabellalle,* jonka holhojana oli oleva hänen äitinsä *Kristina.* Mutta Ferdinandin veli *Don Carlos* rupesi vaatimaan Espanjan kruunua, koska se muka vaimon puolelta ei



Leopold I, Belgian kuningas. (Kivipiirros.)

saanut perintönä mennä. Espanja jakaantui nyt kahteen puolueeseen: kiihkokirkollinen eli *apostolinen* puolue, johon munkit ja osa sotajoukosta kuului, asettui Don Carlos'in puolelle, mutta tärkein apu hänellä oli valtakunnan pohjoisosassa olevien Baskien maakuntien asukkaista. Nämä olivat näet itsevaltaisimpienkin kuninkaiden Espanjaa hallitessa saaneet pitää erikoisoikeutensa (fueros), mutta vapaamielinen puolue tahtoi

keskittää koko valtakunnan samanmukaisen hallinnon alle, jonka kautta Baskitkin olisivat menettäneet erikoisasemansa. Tätä puolustaakseen he nyt yhtyivät vanhoillisiin, sillä Don Carlos lupasi pitää heidän oikeutensa pyhänä, jos hän kruunun saisi. V. 1833 alkoi siten hurja sota *karlistein* ja *kristinoksien* välillä, joksi puolueita kutsuttiin. Samantapaista sissisotaa, kuin Baskit vuorimaissaan Napoleonia vastaan olivat käyneet, he taas kävivät; munkit kiihottivat heitä nytkin. Julmasti meneteltiin kummallakin puolella; tavaksi esim. tuli, että kaikki sotavangit ammuttiin. Tätä hurjaa menoa kesti viiden vuoden aikana, kunnes baskilaiskansa siihen lopulta kyllästyi, ja Don Carlos'in täytyi jättää vaatimuksensa.

Don Miguel, v. 1826 kuolleen Juhana VI:nnen nuorempi poika, rupesi Portugalissa, samoin kuin Don Carlos Espanjassa, vaatimaan itselleen kruunua, jonka vanhempi veli Pedro oli jättänyt tyttärelleen *Maria da Glorialle,* koska hän itse jäi Brasilian keisariksi, tämä maa kun oli irtaantunut Portugalista. Don Miguel oli kiihkoisa yksinvallan puolustaja, jonka vuoksi kaikki vanhoillisuuden ystävät, munkit etupäässä, jotka johtivat taitamatonta kansaa, häneen liittyivät. Perustuslaki kumottiin, jonka jälkeen mitä kauhein hirmuvalta alkoi; vapaudenharrastajat saivat surmansa joko mestauslavalla tai vankihuoneissa nälkään nääntymällä; useinpa viattomiakin henkilöitä, joiden rikkauksia kuningas tahtoi saada, haastettiin tuomioistuinten eteen, jotka lausuivat tuomiot hallitsijan tahdon mukaan. V. 1831 esim. oli 20,000 valtiollisista rikoksista syytettyä henkilöä vankiloissa ja saman verran oli maasta paennut henkeänsä pelastaakseen; useita satoja oli sitä paitsi lähetetty siirtomaihin merten taakse. Mutta kun Don Pedro, joka oli ollut pakotettu luopumaan Brasilian kruunusta, tuli tyttärellensä avuksi, sai hän vihdoin Englannin ja Ranskan avulla Don Miguelin hirmuhallituksen lopetetuksi. Englanti ja Ranska asettuivat nyt vapaamielisten asiaa kannattamaan, jonka kautta Portugal sai perustuslakinsa jälleen käytäntöön (v. 1834).

Näin vapaamielisyys pääsee voitolle Europan länsivaltioissa. Saksassa syntyy niinikään Heinäkuun vallankumouksen jälkeen levottomuuksia, ja muutamissa pikkuvaltioissa, niinkuin Saksin kuningaskunnassa ja Hessen-Kasselissa, ruhtinaat suostuvat antamaan kansoilleen edustusoikeuden; mutta suurvallat, Preussi ja Itävalta, estivät alamaistensa hartaat toiveet toteutumasta. Samoin tukahutettiin Italiassakin vapauden yritykset, jotka nyt puhkesivat esille niemimaan keskiosassa. Modenan herttua ja Parman herttuatar, Napoleonin leski Maria Louise, pakenivat kapinallisia alamaisiansa, ja Bolognaan kokoontui kongressi, jonka tuli muodostaa Italian valtioista liittokunta; asetettiinpa jo väliaikainen hallituskin, joka julisti

paavin maallisen vallan loppuneen, sillä Kirkkovaltakin oli vapauden ystävien hallussa. Vapauden ystävät luottivat Ranskalaisten kuninkaan Ludvig Filipin apuun, mutta turhaan; Metternich sitä vastoin lähetti sinne itävaltalaisen armeijan, jonka avulla olot palautettiin entiselleen.



Don Carlos. (Samanaikuinen vaskipiirros.)

Pettyneet toiveet eivät kuitenkaan masentaneet Italialaisia, vaan, odotellen suotuisampia aikoja, he levittelivät vapauden- ja kansallisuudenharrastusta yhä laajemmalle kansaan.

Olivatpa nuo vapaat aatteet levinneet Europan itäisimpäänkin maahan, Venäjälle, ja ilmauksia niistä näkyi siellä jo ennen Heinäkuun vallankumousta. Venäjän sotajoukkoja oli Napoleonin sodan aikana oles-

kellut Länsi-Europan maissa, ja osa jäi vielä rauhan jälkeenkin sinne olemaan. Liittolaiset olivat näet jättäneet tähän maahan sen toimintaa valvomaan 150,000 sotamiestä, jotka olivat siellä v:teen 1818. Venäjän upseerit oppivat täällä tuntemaan vapaita aatteita, perustuslakeja, tasavaltaisia hallitusmuotoja y. m., ja kun he palasivat kotimaahansa, aikoivat he yrittää niitä sielläkin toteuttaa. Toiset tahtoivat hävittää koko yksinvaltaisen hallitusmuodon ja muodostaa Venäjästä tasavallan Amerikan Yhdysvaltain tapaan, siten että kukin kansallisuus saisi elää eri valtiona. Tämän tuuman kannattajia oli Etelä-Venäjällä majoitetuissa sotajoukoissa, joiden keskuudessa syntyi n. k. »eteläinen liitto»; »pohjoisen liiton» jäsenet, joista etevimmät olivat Pietarin sotaväen upseereja, tahtoivat säilyttää keisarinvallan, mutta se oli perustuslailla rajoitettava. Aleksanteri I:sen äkkiarvaamaton kuolema esti hänet joutumasta salaliittolaisten kanssa tekemisiin, mutta heti sen jälkeen heidän aikeensa tuli ilmi. He käyttivät hyväkseen sitä seikkaa, ett'ei kruununperimys ollut ihan varma; Aleksanterin vanhemman veljen *Konstantinin* olisi näet pitänyt tulla keisariksi, mutta kun hän oli jo aikaisemmin oikeudestaan luopunut ja uudisti sen vieläkin, tuli toinen veli *Nikolai* hallitukseen. Koska sotamiehet eivät asioita tunteneet eivätkä perustuslaeista mitäkään ymmärtäneet, uskottelivat upseerit saadakseen heidät puolelleen, että Nikolai vääryydellä oli vallan anastanut; Konstantinin, laillisen keisarin hyväksi oli siis aseisiin ryhdyttävä. Joulukuun 26 p. 1825, jolloin uskollisuudenvala oli Nikolaille vannottava, pantiinkin kapina toimeen Pietarissa. Kaikki rykmentit eivät näet menneet valaa tekemään, vaan surmasivat valaa ottamaan lähetetyt kenraalit. »Eläköön Konstantin», huudettiin, toisinaan taas »Konstantinowa sheva» (s. o. Konstantinin puoliso) »Konstitutsioonin» (perustuslain) asemasta, jota heitä oli kehotettu huutamaan. Mutta kapina kukistettiin samana päivänä. Salaliiton johtajat osottivat ratkaisevana hetkenä pelkuruutta; johtajaa, ruhtinas Trubetskoita, ei esim. löydetty mistään; keisari Nikolai taas osotti lujuutta, rohkeutta ja päättäväisyyttä, jotka ominaisuudet hänessä aina esiintyivät. Hän tuli itse kapinapaikalle ja kehotti kapinallisia antautumaan, mutta kun se ei auttanut, ammuttiin tykeistä muutamia laukauksia raehaulia, mikä saattoi heidät hajaantumaan. Kaatuneiden ruumiit viskattiin yöllä Neva-jokeen. Muutamat salaliiton johtajista mestattiin, toisia lähetettiin Siperiaan tai rangaistiin lievemmällä tavalla. Nikolai oli nyt itsevaltias ja hän esiintyikin koko hallitusaikansa hallitsijanvallan vankimpana tukena Europassa.

Pitkällisempi oli se kapina, joka Nikolain täytyi kukistaa Puolassa (1830—31). Puolalaiset eivät olleet unohtaneet entistä itsenäisyyttään;

he muistelivat, että Puola oli ollut mahtava valtakunta, eikä se tyydyttänyt heitä, että Aleksanteri I v. 1815 oli antanut heille vapaan hallitusmuodon. He uneksivat täydellistä itsenäisyyttä ja kolmen valtion kesken



Nikolai I. (Samanaikuinen vaskipiirros.)

jaetun Puolan kansallisuuden jälleen yhteen liittymistä. Sanomalehdissä ja valtiopäivillä tuli tyytymättömyys esille, ja kun tämä estettiin, levitettiin sitä salaisissa seuroissa. Varakuninkaan Konstantinin ankara hallitus yllytti vielä lisäksi vihaan Venäjää vastaan. Samoin kuin Italian vapauden-

harrastajat toivoivat Puolalaisetkin Ranskan uudelta hallitukselta apua, etenkin kun se oli kansan tahdosta syntynyt, ja sitä paitsi Ranska ja Puola olivat entisinä aikoina olleet liittolaisia. Mutta Ludvig Filip ei ollut omansa ryhtymään tuollaisiin yrityksiin; hän pelkäsi omaa kruunuaan, jota hän ei tahtonut panna alttiiksi. Puolalaiset jäivät siis omin voiminsa taistelemaan, ja he osottivat nyt niinkuin ennenkin urhoollisuutta, uljuutta ja innostusta, mutta myöskin eripuraisuus ja hajanaisuus, joka heidät oli turmioon ennenkin saattanut, tuli nytkin näkyviin.



Kreivi Czartoryski. (Samanaikainen kivipiirros.)

Kapina alkoi Warsowassa; kapinalliset saivat anastetuksi varastohuoneista 40,000 kivääriä, joita jaettiin kansalle. Konstantinin täytyi lähteä pois kaupungista, ja kaikkialla kuultiin nyt vapaudenlaulua, joka alkoi sanoilla: »Vielä Puola ei ole hukkaan joutunut». Eräs taitavaksi tunnettu kenraali *Chlopicki* valittiin johtajaksi; mutta hän ei luottanut voiton mahdollisuuteen, jonka vuoksi hän heittäytyi toimettomaksi ja rupesipa vielä keskusteluihin Venäjän kanssa, kehottaen Puolalaisia taipumaan entisen esivallan alle. Häntä aljettiin siitä syystä soimata, huudettiin petturiksi, työnnettiin pois johdosta, ja valtiopäivät

julistivat Tammikuussa v. 1831, että Romanowin suku oli Puolan kruunun menettänyt; väliaikaisen hallituksen johtajaksi määrättiin ruhtinas *Adam Czartoryski.*

Helmikuun alussa oli Venäjän sotamarski *Diebitsh* saapunut Puolaan, 110,000 miestä ja 400 tykkiä mukanaan. Puolalaiset saivat kyllä vähäpätöisiä voittoja, mutta *Ostrolenkan* luona he joutuivat tappiolle,



Erilarvoisia sotilaita Puolan armeijasta. (Kivipiirros.)

vaikka Venäläistenkin mieshukka oli suuri. Puolalainen armeija vetäytyi Warsowaan, mutta sinne tuli myöskin Venäjän uusi sotapäällikkö *Paskiewitsh* — Diebitsh oli sillä välin kuollut — kaupunkia piirittämään; urhoollisesti sitä puolustettiin, mutta kun sitä oli 200:lla tykillä ammuttu kaksi päivää, joiden kuluessa Venäläisiäkin kaatui noin 30,000, se antautui. Kapina oli samassa kukistettu. Ankara rangaistus kohtasi nyt koko maata; useita kapinanjohtajia mestattiin, toisia vietiin Siperiaan tai Venäjän sisäosiin; niiden omaisuus, jotka olivat paenneet muihin maihin,

otettiin kruunun omaksi, Warsowan ja Wilnan yliopistot suljettiin, ja vihdoin v. 1815 annettu perustuslaki peruutettiin. Oman hallituksen ja oikeuslaitoksen Puola kuitenkin sai vieläkin pitää.

1830-luvun vallankumoukselliset liikkeet olivat siis Ranskassa, Espanjassa ja Portugalissa päässeet voitolle, mutta Itä- ja Keski-Europassa



Jos. Mazzini.

Jooseppi Mazzini. (Samanaikuinen kivipiirros.)

sekä Italiassa ne olivat tukahutetut. Venäjän keisari esiintyi ensi sijassa laillisten olojen mahtavana suojelijana ja turvana, ja häneen liittyivät yhä lähemmin sekä Itävallan keisari että Preussin kuningas. Saksassa jatkettiin tuota edellisellä vuosikymmenellä toimeen pantua järjestelmää (ks. edell. luk.); poliisin valvonta ja kova sensuuri ehkäisivät vapaata toimintaa; valtiolliset seurat olivat kielletyt, vieläpä kansanjuhlat ja kokouksetkin; maapäivien valta, missä sellaisia oli, tehtiin ihan mitättömäksi; niinpä

liittokokous julisti päätöksen, jonka mukaan verojen epääminenkin katsottiin kapinalliseksi yritykseksi. Metternichin suunta oli siis täydellisesti vallalla.

Ulkopinnalla olikin taas rauha jonkun aikaa vallitsemassa, mutta sen alla oli ihmisten mielissä rauhattomuutta, jota ei mahtikeinoilla voitu tukahuttaa, ja salaisesti se levisi yhä laajemmalle. Salassa jatkettiin vapaustyötä, huolimatta poliisien tarkasta valvonnasta. Melkein kaikissa maissa liittyi nuori sukupolvi, etenkin työväestö, salaisiin seuroihin, jotka olivat toistensa yhteydessä, vaikk'ei varsinaista yhteistä johtoa ollut. Innokas italialainen vapaudenystävä *Jooseppi Mazzini,* joka onnistumattoman kapinanyrityksen jälkeen pakeni Marseilleen, perusti »Nuoren Italian», joka ajoi Italian yhdistämistä, niinkuin Carbonari-seura aikaisemmin; »Nuori Saksa» muodostui saman mallin mukaan, koettaen Sweitsistä käsin, jonne sen kiihkoisimmat jäsenet olivat paenneet, saada aikaan levottomuuksia Saksassa; »Nuori Sweitsi», »Nuori Ranska», »Nuori Puola» ja »Nuori Espanja» olivat muodostuneet kukin maassaan. Näiden seurojen vaikutus ei kuitenkaan ollut suuriarvoinen, ja useimmiten ne ajoivat asioitaan siten, ettei niiden onnistumista saattanut ajatellakaan; salamurha, jolla vaikuttava henkilö oli tieltä saatava, oli tavallisin keino. Ne hajosivatkin saamatta tarkoituksiaan toteutetuiksi, mutta vapauden intoa ja harrastusta ne kuitenkin ylläpitivät.

XXXV.

Heinäkuun kuningaskunta Ranskassa ja Helmikuun vallankumous.

Heinäkuun kuningaskunta perustuu kansan tahtoon. — Ludvig Filipin varovainen politiikka. — Legitimistit ja bonapartistit. — Tasavaltalainen puolue. — Se panee toimeen meteleitä. — Sosialistit; *Fourier, Proudhon, Louis Blanc.* — Hallituksen meno. — Vaalireformia vaaditaan; reformibanketit. — Kiihtynyt mieliala Pariisissa; Guizot erotetaan. — Metelit uudistuvat; Ludvig Filip luopuu hallituksesta. — Väliaikainen hallitus; kansallistyöhuoneet. — Kansalliskokous. — Työväen kapina. — Uusi hallitusmuoto.

Heinäkuun vallankumouksessa ratkaistiin kuninkaan ja kansan välinen valtakysymys jälkimmäisen eduksi, jonka vuoksi uusi »Heinäkuun kuningaskunta» on luonteeltaan toisellainen kuin edellisen ajan Bourbonien.

»Ranskan kansalta Ludvig Filip on saanut kruununsa», sanoi Thiers, ja Guizot lausui: »hän pitää arvossa meidän oikeuksiamme, sillä hän on meiltä omat oikeutensa saanut». Ja Ludvig Filip itse hyväksyi tämän katsantokannan kansan suvereenisuudesta; hän kutsui itseänsä »Ranskalaisten kuninkaaksi Jumalan armosta ja kansan tahdosta»; perustuslakia hän ei kansalle antanut niinkuin Ludvig XVIII, vaan hän hyväksyi sen, kun se hänelle hyväksyttäväksi annettiin. Monta muutosta vapaamieliseen suuntaan pantiinkin heti toimeen; niinpä vaalisensus alennettiin siten, että vähennettiin valitsijoilta vaadittava tulomäärä 300:sta 200:taan frangiin; vaalikelpoisuuteen oli ennen vaadittu 1000 fr., mutta se alennettiin nyt 500:aan. Mutta valitsijoiden lukumäärä ei sittenkään kohonnut muuta kuin 80,000:sta 200,000:een. Kansalliskaarteja järjestettiin taas, niinkuin vallankumouksen aikana oli tapana ollut, kansan osanotto kunnallisiin toimiin laajennettiin; ministeristö oli toimistaan vastuunalainen kansan edustajille, s. o. Ranskan hallitus tuli parlamenttiseksi. Ministereiksi otettiin nyt vapaamielisiä ja valistuneita miehiä, niinkuin *Guizot* ja *Thiers,* jotka molemmat olivat eteviä historiantutkijoita ja kirjailijoita.

Ennen pitkää tultiin kuitenkin huomaamaan, ettei Orleansin kuningaskuntakaan ollut vankalle pohjalle perustettu. Ludvig Filip ei ollut mikään suuri mies eikä hän ryhtynyt sellaisiin toimiin, joilla hän olisi voinut kansaansa viehättää, päinvastoin hän koetti varovaisuudella ja pikkumaisella taitavuudella asemaansa ylläpitää; ja tuo viisaus häntä jonkun aikaa auttoikin. Hän oli vallankumouksen kautta valtaistuimelle päässyt ja kansan tahdosta kuningaskruunun saanut, mutta Europan edessä hän ei kuitenkaan tahtonut rohkeasti esiintyä kansojen etujen ajajana, vaan yritti päästä liittymään laillisten hallitsijoiden joukkoon; Ranskassa hän ei sallinut olojen vapaasti kehittyä kansanvaltaiseen suuntaan, vaan ainoastaan jossakin määrin. Hän tahtoi johtaa hallitusta vanhoillisuuden ja vapaamielisyyden, reaktsioonin ja vallankumouksen välillä; oikea keskitie *(juste milieu)* oli hänen ohjeenaan. Porvaristo, jonka avulla hän oli kruunun saanut, oli hänen valtansa paraana tukena; sen jäsenet olivat eduskunnassa määräämässä, niitä nähtiin hovissa entisen ajan aateliston asemasta, ja Ludvig Filip itse esiintyi oloissaan ja tavoissaan porvarismiehen kaltaisena; kansanomaisena »porvarikuningas» tahtoi näyttäytyä. Mutta samoin kuin Bourbonit hänkin nojautui liian pieneen osaan kansasta; aateliston ja papiston asemasta oli vaan porvaristo tullut vallan tueksi, mutta sekin näyttäytyi liian heikoksi perustaksi, jonka vuoksi sille laskettu valtaistuin kaatui.

Ranskassa oli kolme puoluetta, jotka eivät alusta alkaenkaan hyväksyneet Ludvig Filipin kuninkuutta ja jotka alituisesti vehkeilivät sitä vastaan. *Legitimistit* eli laillisen kuningasvallan puolustajat tahtoivat uudestaan valtaistuimelle Bourbonin sukua; tähän puolueeseen kuului



Frans Guizot. (Samanaikuinen kivipiirros.)

etupäässä suuria herroja, jotka eivät kuitenkaan tehneet paljon muuta, kuin juhlatiloissa tai kirkoissa ja eduskunnassakin panivat mielenosotuksia toimeen. *Bonapartisteista* ei myöskään suurta vastusta ollut. Kun Napoleonin poika, jota kutsuttiin Reichstadtin herttuaksi, oli kuollut (v. 1832), esiintyi tämän suvun oikeuksien perijänä Napoleonin veljen, entisen

Hollannin kuninkaan poika *Ludvig Napoleon,* joka oli enimmiten oleskellut äitinsä luona Sweitsissä, ruveten tämän maan kansalaiseksikin ja sen armeijan upseeriksi. V. 1836 hän äkkiarvaamatta ilmestyi Strassburgiin, kehottaen sitä tykistörykmenttiä, jossa suuri Napoleon oli palveluksensa alkanut, kapinaan; mutta sotaväki pysyi hallitukselle uskollisena. Sen jälkeen hän lähti Amerikaan, mutta teki vielä kerran yrityksen, saapuen seuralaistensa kanssa Boulogneen (v. 1840). Huomaten silloinkin kaikki toiveet mahdottomiksi, palasi hän takaisin.

Vaarallisempi ja pelottavampi oli kolmas puolue, joka tahtoi hävittää koko monarkisen hallituksen ja muodostaa tasavaltaisen sijaan. Etupäässä tämä *tasavaltalainen puolue,* joka piiriinsä kuuluvaksi luki suuren osan varsinaisesta kansasta, oli pannut toimeen vallankumouksen Heinäkuussa v. 1830, mutta sen eduksi eivät olot silti muuttuneet, vaan päinvastoin varakkaan kansanluokan. Kiitoslauseita kapinan toimeenpanijoille kyllä annettiin; jotta köyhä väki saisi työtä, uhrattiin joitakuita miljoonia muutamiin suuriin rakennuksiin, ja teollisuutta autettiin valtion varoilla; mutta itse asiassa tuo sama varakas porvaristo etupäässä tästäkin hyötyi. Pettymyksestään suuttuneina tasavaltalaiset alkoivat vehkeillä Ludvig Filipin hallitusta vastaan. He tahtoivat saada Ranskan tasavallaksi, jossa kansalla olisi sellainen vaikutus, jollaisen 1793 vuoden hallitusmuoto oli sille antanut (ks. luk. XXX); konventti oli heidän ihanteensa. He perustivat useita seuroja, joiden kautta heidän toimintansa järjestettiin; suurin vaikutus oli »Ihmisoikeuksien seuralla», jonka toimiin Lafayettekin otti osaa; se oli jaettu pieniin osastoihin, joihin kuhunkin kuului 20 jäsentä (laki kielsi suurempien seurojen perustamista), ja jokaisella osastolla oli oma päällikkönsä ja alapäällikkönsä. Järjestys oli siis samantapainen kuin sotaväessä. Pariisi oli nyt, niinkuin suuren vallankumouksen aikana, tämän valtiollisen liikkeen johdossa, ja sieltä lähetetyt asiamiehet järjestivät maaseuduilla samallaisia yhdistyksiä, jotka toimivat pääkaupungista annettujen ohjeiden mukaan. Kiivas sanomalehdistö oli lisäksi kansan mieltä kiihottamassa; katumelskeitä, mielenosotuksia, salaliittoja ja murhayrityksiäkin aljettiin panna toimeen. Tarkoitus oli kumota Heinäkuun kuningaskunta samalla tavalla kuin Bourbonien oli kumottu v. 1830. Niinpä jo v. 1832 Heinäkuun 5 p., kun erästä tasavaltalaismielistä kenraalia, Lamarquea, haudattiin, liittyi 60,000 henkeä saattoon; puolueen johtajat alkoivat matkalla kiihottaa kansaa, ja katusulkuja rakennettiin. Sotajoukot saivat kuitenkin rauhattomuudet yön kuluessa asettumaan. Hallitus koetti lakimääräyksillä estää yhdistysten perustamista ja siten ehkäistä liikkeiden syntymistä; mutta sen kautta viha vaan

yltyi. V. 1834 esim. säädettiin, että kaikkien yhdistyksien tuli saada lupa ja vahvistus toiminnalleen. Silloin syntyi »Ihmisoikeuksien yhdistyksien» alkuunpanosta Lyonissa hurja kapina, jossa työmiehet ja sotaväki viisi päivää taistelivat kaduilla. Useissa muissa kaupungeissa oli sama ilmiö nähtävänä. Mutta kaikki nämä yritykset tukahutettiin. V. 1835 eräs korsikalainen Fieschi yritti »helvetinkoneella» surmata kuninkaan seurueineen hänen ollessaan tarkastamassa kansalliskaartia; kuningas kuitenkin pelastui, mutta useita muita kuoli tai haavoittui. V. 1839 taas muutamat salaliittolaiset saivat äkkinäisellä hyökkäyksellä Pariisin kaupungintalon haltuunsa. Ludvig Filipin oli alituisesti oleminen varoillaan, hänen valtaistuimensa oli tuon tuostakin vaarassa.

Mutta tasavaltalaisessa puolueessa syntyi hajaannusta sen johdosta, että kaikki eivät tyytyneet yksinomaan valtiollisiin parannustoimiin, pitivätpä niitä vähäarvoisempinakin, vaan asettivat etusijaan yhteiskunnallisen eli sosiaalisen uudistuksen; tasavaltainen hallitus oli oleva ainoastaan välikappaleena tämän saavuttamiseksi, sanoivat he. Yhteiskunnallinen vallankumous, »jonka kautta 31 miljoonaa heloottia eli pariasta oli 500,000 kaikkivaltiaan tyhjäntoimittajan vallanalaisuudesta vapautettava», oli välttämätön, saarnattiin sanomalehdissä. »Meidän päämaalimme», niin he lausuivat, »on yhteiskunnallisten velvollisuuksien ja etujen tasainen jako», s. o. täydellisen tasa-arvoisuuden tulee vallita. Mutta muuten oli tuo päämäärä epämääräinen ja täsmällistä selvyyttä vailla. Nuoria porvariston miehiä oli tätä liikettä johtamassa; työläiskortteleista sekä etukaupunkien asukkaista liittyi siihen yhäti lisää voimia. Trikoloorin asemasta aljettiin käyttää punaista lippua, joka sittemmin tuli sosiaalisen vallankumouksen merkiksi.

Yhteiskunnassa vallitsevia epäkohtia parantaakseen olivat jo muutamat kirjailijat tuoneet esiin eräitä ehdotuksia. Niinpä *Fourier* esitti, että kaikki työntekijät liittyisivät »falanstereihin», joissa kussakin olisi 1800—2000 henkeä; jokainen tekisi niissä sitä työtä mitä haluaisi ja jokainen saisi yhteisistä varoista mitä hän tarvitsisi; sillä omaisuus olisi falansterissa yhteistä. *Proudhon* selitti, että omaisuus on varkautta, usko Jumalaan on suurin paha ihmisellä, perhe-elämä on tarpeeton ihmisten kesken; ainoastaan mitä täydellisin vapaus saattaa ihmisen paraiten käyttämään kykyänsä, väitti hän. Kaikki valtiolliset ja yhteiskunnalliset siteet ovat muka vahingollisia, jonka vuoksi ne ovat hävitettävät, ja tuon hävityksen raunioille syntyy itsestään uusi ja parempi yhteiskunta rajattoman vapauden perustuksella. Tällaista oppia sanotaan anarkismiksi.

Suurempi käytännöllinen merkitys oli *Louis Blancin* mielipiteillä, jotka hän sanomalehdentoimittajana lehdessään toi esille. Hän ehdottaa vallitsevan epäkohdan poistamiseksi kansallisten työhuoneiden perustamista, joissa työntekijät saisivat valtiolta palkan, joka olisi oleva voitto heidän



Louis Blanc. (Samanaikuinen kivipiirros.)

työstään. Valtio tulisi sen kautta suurimmaksi työnantajaksi ja liikkeenjohtajaksi. Mutta jotta se tähän ryhtyisi, olisi valta kansan käsiin saatava.

Tyytymättömien lukumäärä karttui karttumistaan ja Ludvig Filipin asema tuli yhä horjuvammaksi. Hallituksen meno kävi kuitenkin laillisesti ja säännöllisesti. Saatiinpa aikaan muutamia hyödyllisiä parannuksiakin, joista varsinkin opetusta koskeva oli tärkeä. Kansan opetus

Ranskassa oli ollut huono, jota osottaa sekin, että v. 1830 puolet sotaväkeen otetuista miehistä ei osannut lukea eikä kirjoittaa. V. 1833 hyväksyttiin Guizot'n laatima opetusjärjestelmä, joka sääsi jokaiseen kuntaan perustettavaksi alemman koulun (primäärikoulun), jonka opettaja saisi valtiolta määräpalkan ja kuukausittain jokaiselta oppilaalta sen lisäksi palkkion; kussakin departementissa tuli olla normaalikoulu opettajain valmistamista varten. Tarkastajia asetettiin opetusta valvomaan. Kauppa vilkastui rautateiden kautta, joita tähän aikaan aljettiin rakentaa, maanviljelystä suosittiin j. n. e. Mutta nurjuutta herätti se, että kuningas yksin saattoi hallitusta johtaa mielensä mukaan, eikä kansan tahto ja toivomukset tulleet kuuluviin, sillä edustajakuntakaan ei yleistä mielipidettä edustanut. Vaaleissa vallitsi näet varakas porvaristo, ja hallitus saattoi vielä kaikellaisilla keinoilla vaikuttaa edustajiin; se, joka äänesti hallituksen mielen mukaan, sai esim. kunnialegioonan nauhan, yleni virassa tai osotettiin hänelle jollakin muulla tavalla suosiota; vaalipiiri taas, joka lähetti hallitukselle mieluisan edusmiehen, sai jonkun kanavan tai maantien tai valtioapua johonkin toiseen tarkoitukseen. Tuontapainen lahjominen kasvoi vuosi vuodelta eikä parlamenttinen hallitus ollut muuta kuin näennäinen; »eduskunta oli kuninkaan palvelijajoukko». Tässä ei voitu saada aikaan parannuksia muuten kuin vaalitapaa muuttamalla ja valitsijain lukumäärää lisäämällä. Vaalireformia aljettiin sen vuoksi yleisesti vaatia. Sitä taas hallitus vastusti, mutta tuo vastarinta vei sen kumoon.

Kiihkoisaa mieltä alkaa ilmaantua hallitusta vastaan pitkin koko valtakuntaa, varsinkin sen jälkeen kuin eräs hyvin maltillinen muutosehdotus kamarissa oli hyljätty (v. 1847). Vapaamieliset sanomalehdet vaativat parannuksia vaalitavassa, mutta etenkin n. k. *reformibanketeissa* tuo hallitukselle vihamielinen mieliala puhkesi esille. Näissä pidoissa, joihin vaaliparannuksen vaatijoita kokoontui, puhuttiin maljojen ääressä hyvin vapaasti; Ludvig Filipin halpamaista menettelyä moitittiin, hänen ministeriänsä Guizot'ta soimattiin tai yltyi joku puhuja omistamaan konventille innokkaan kiitoslauseen; runoilija Lamartine ennusti suurella varmuudella uutta vallankumousta, jossa kuningasvalta hukkuisi »omiin ansoihinsa». Pariisissakin aijottiin panna suuremmoiset pidot toimeen Helmikuun 22 p. v. 1848, mutta hallitus sen esti. Tämän johdosta kiihtyi mieliala vielä entisestään, ja se näkyikin jo samana päivänä; kansaa liikkui tavallista enemmän kaduilla; »eläköön reformi» ja »alas Guizot» huutoja rupeaa kuulumaan ja katusulkujakin rakennetaan illalla. Seuraavana päivänä oli koko kaupunki suuren leirin näköinen; sulkuja kaikkialla, sotaväkeä tärkeimpiä paikkoja vartioimassa, yhteensä 100,000

miestä; kadut täynnä väkeä. Kansalliskaarti asettui pian kansan puolelle. Kuningas suostui nyt Guizot'n erottamiseen. Kansa oli siis päässyt voitolle, ja yleinen riemu oli sen johdosta vallalla; katusulut poistettiin ja ilotulituksia toimitettiin.

Mutta yht'äkkiä muuttui taas mieliala. Kun näet kansanjoukko punaisine lippuineen kulki Guizot'n asunnon ohi, jonka luona oli sota-



Ludvig Filipin pako. (Samanaikuinen kivipiirros.)

väenosasto, lensi luoti erään upseerin hevoseen; mistä se oli tullut, ei tiedetty, mutta sotamiehet laukasivat kuitenkin yht'aikaa kiväärinsä, josta 50 kansalaista kaatui. »Petosta», huudettiin nyt ja kansaa kehotettiin kostoon. Sulkuja rakennettiin uudelleen, ja surmattujen ruumiita kannettiin pitkin katuja. Notre-Damen kirkonkellojen hälyytyksellä kutsuttiin yöllä kansaa aseisiin, niinkuin ennen muinoin Pärttylin yönä ja vallankumouksen intohimoisina päivinä. Väkijoukko tunkeutui taaskin Tuilleriain linnaan, ja valtaistuin laahattiin entisen Bastiljin paikalle, jossa se poltettiin. Nyt ei enää tyydyttykään sellaisiin myönnytyksiin kuin edellisenä

päivänä, vaan Orleansin kuningaskunta oli nyt kerrassaan kumottava ja tasavalta sijaan asetettava. Ludvig Filip luopui hallituksesta ja pääsi salatietä merenrannikolle, josta hän meni laivalla Englantiin. Eduskuntakaan



Runoilija Lamartine. (Samanaikuinen kivipiirros.)

ei nyt saattanut vapaasti asioita käsitellä, sillä senkin istuntohuoneeseen ryntäsi kansanjoukkoja, huutaen tasavaltaa ja vaatien väliaikaista hallitusta. Kansan tahtoa noudatettiinkin ja väliaikaiseen hallitukseen valittiin 6 jäjentä, joista *Lamartine* oli huomattavin. Mutta hurjistunut väkijoukko ei tahtonut tähänkään tyytyä, vaan se vaati omaisuuden jakamista, vuoden

1793 hirmuvaltaa ja trikoloorin asemasta punaista lippua. Lamartine kuitenkin sai henkensä uhalla tulisella kaunopuheliaisuudella joukot tyynnytetyiksi. Kansan etuja valvomaan otettiin konesepän kisälli *Albert* sekä sosialisti *Louis Blanc* jäseniksi väliaikaiseen hallitukseen, ja viimemainitun ohjelman mukaan perustettiin Pariisiin ja muihin suuriin kaupunkeihin »kansallistyöhuoneita», joissa jokaisen kansalaisen, joka sitä vaati, tuli saada työtä 2 frangin päiväpalkasta. Toistasataatuhatta miestä pian tulvasi niihin yksin Pariisissa; prikaateihin ja komppanioihin jaettuna he aamusin menivät työhönsä, ja iltasilla he kokoontuivat klubbeihin keskustelemaan valtion asioista ja kansallistaloudellisista kysymyksistä.

Toivottiinpa nyt, että vapauden ja onnen aika oli Ranskalle alkanut, ja sen vuoksi innostusta ilmeni kaikkialla; vapauden puita istutettiin, niinkuin suuren vallankumouksen aikana, ja papit antoivat niille siunauksensa. Painovapaus oli täydellinen, kokoontumisoikeutta ei mikään rajoittanut, kuolemanrangaistuskin valtiollisista rikoksista poistettiin, ja kaikille kansalaisille annettiin valtiolliset oikeudet, joten yht'äkkiä valitsijamiesten luku kohosi 200,000:sta 10:neen miljoonaan. Tämän vaalitavan mukaan valittu kansalliskokous, jossa oli 900 jäsentä, kokoontui Huhtikuussa Pariisiin laatimaan uutta vakinaista hallitusmuotoa.

Mutta kansalliskokous huomasi, ettei turvallisuutta saattanut syntyä eivätkä olot vakaantua, niin kauvan kuin tuo pelottava joukko työmiehiä olisi Pariisissa; heidän kokouksissaan kehittyivät yhäti vallankumoukselliset aatteet, jonka johdosta heidän vaatimuksensa kasvoivat kasvamistaan; he panivat toimeen kapinoita ja rupesivat vaatimaan muka liian maltillisen väliaikaisen hallituksen kumoamista ja varsinkin Lamartinen kukistamista. Työnantajat kärsivät sitä paitsi suurta aineellista tappiota, sillä kun kaikki saivat valtion tehtaissa työtä, riensi melkein jokainen työmies niihin yksityisten palveluksesta; hallitus taas ei voinut oikeata työtä kaikille hankkia, vaan monet saivat kaivaa joutavia ojia tai rakentaa turhanpäiväisiä valleja y. m., ainoastaan työtä tehdäkseen. Velttous ja laiskuus tuli työmiehissä yleiseksi, ja yksityisten yritykset taas joutuivat seisahtumaan. Sen vuoksi kansalliskokous vihdoin päätti sulkea kaikki työhuoneet. Mutta siitä julmistuneena tuo suunnaton työmiesjoukko nosti kenties kauheimman kapinan mitä Pariisissa milloinkaan oli ollut. Hallitus oli tuota aavistanut ja ollut varoillaan, jättäen sotaväenjohdon Pariisissa taitavan kenraalin *Cavaignacin* käsiin. Neljän päivän aikana, — Kesäkuun 23—36 p:nä — taisteltiin nyt Pariisin kaduilla. Siinä oli ratkaistavana säännöllisen hallituksen ja vanhan sivistyksen olemassa-olo, jonka sosialistein kypsymättömien oppien huumaamat työmiehet tahtoivat

hävittää. Entinen yhteiskunta oli kukistettava ja tämän raunioille nousisi uusi parempi ihan itsestään, arvelivat he. Vihdoin työmiehet voitettiin, mutta noin 10,000 kansalaista oli kaatunut ja suuri osa Pariisista raunioiksi muuttunut.

Samana vuonna julistettiin kansalliskokouksen laatima perustuslaki, joka oli perustettu täydelliselle kansanvapaudelle. Kansa oli kaiken vallan lähde; lainsäädäntö oli 750-jäsenisellä kansalliskokouksella, jonka vaalissa jokainen 21-vuotta täyttänyt kansalainen sai olla osallisena ja 25-vuotta täyttänyt tulla valituksi. Toimivalta taas jätettiin kansan itsensä neljäksi vuodeksi valitsemalle presidentille, jota ei saanut uudelleen valita, ennenkuin nelivuotisen väliajan perästä; presidentti sai valita ministerit. Ranskasta tuli siis kansanvaltainen tasavalta.

XXXVI.

Vallankumousvuodet 1848 ja 1849.

Vallankumous leviää Ranskasta muihin maihin. — Frankfurtin parlamentti. — Kapina Berliinissä. — Levottomuudet Wienissä; Metternich erotetaan. — Itävallan eri kansat vaativat oikeuksia itselleen. — Mullistukset Italiassa. — Levottomuuksien luonne. — Sotilasvalta pääsee voitolle. — Metelit jatkuvat Wienissä; ne kukistetaan. — Unkarin kapina. — Itävallan hallitus kukistaa vapaudenyritykset Italiassa. — Preussi saapi perustuslain. — Frankfurtin parlamentti hajoaa. — Tasavalta häviää Ranskassa. — Ludvig Napoleonin väkivaltainen menettely Joulukuun 2 p. v. 1851. — Hän valitaan keisariksi.

»Ranskan tasavallaksi julistaminen ei tarkoita hyökkäystä muunlaisia hallitusmuotoja vastaan maailmassa. Tasavalta ei tahdo levittää salaista kapinallista henkeä naapureihinsa; se tietää, ettei vankkaa vapautta saata syntyä muuten kuin omista oloista omalla maaperällä muodostumalla.» Niin sanotaan siinä julistuksessa, jonka Lamartine väliaikaisen hallituksen puolesta oli laatinut Europan hallituksille lähetettäväksi. Mutta tuo vallankumous levisi kumminkin muutamissa päivissä useimpiin Europan maihin, sillä ainoastaan Pyreneain niemimaan valtiot, Englanti, Ruotsi ja Venäjä jäivät sen vaikutuksia tuntematta. Ranskasta tullut kiihotus ei sitä aikaan saanut, vaan se salassa piillyt tyytymättömyys

mikä kansoissa oli olemassa pyhän allianssin painostavan ikeen alla, puhkesi nyt Ranskan esimerkin vaikutuksesta ilmi. Europa oli kuin tulivuori, jonka Helmikuun vallankumous sai puhkeamaan tultansa luomaan. Saksan valtioissa, varsinkin Rheinin läheisyydessä, pidetään heti suuria kansankokouksia, joissa vapautta uhkuvia puheita saatiin kuulla; vaaditaan painovapautta, jury-oikeuksia sekä Ranskan kansalliskaartin tapaan muodostettuja porvarijoukkoja. Joka taholla ovat vapaamielisen puolueen miehet kohonneet pinnalle, ja missä hallitukset eivät tahdo ottaa kuuleviin korviinsa heidän vaatimuksiaan, saavat ne osakseen ankaraa moitetta. Baijerin kuningas Ludvig luopui hallituksesta; mutta useissa maissa ruhtinaat taipuivat julistamaan painovapauden sekä tekemään muitakin myönnytyksiä. Koko Saksan kansa oli ikäänkuin herännyt unesta, ja toiveita täynnä se tahtoi saada kaikki uudeksi. Jo Maaliskuun 5 p. oli Heidelbergiin kokoontunut 51 vapaamielisen puolueen etevintä miestä; he laativat julistuksen, jossa lausutaan, että oli välttämätöntä kutsua kokoon kansan valitsema eduskunta koko Saksasta luomaan tälle maalle uutta hallitusmuotoa. Tämän tilapäisen kokouksen kehotuksesta Saksan hallitukset, paitsi Itävaltaa, lähettävät kukin maastansa valittuja edusmiehiä Frankfurtiin, jossa he valmistavat yleisen kokouksen kokoon kutsumista. Yleisen vaalioikeuden perustuksella toimitetaan nyt vaaleja koko Saksassa, ja Toukokuun 18 p. kokoontuvat siten valitut 552 edusmiestä Frankfurtin Paavalinkirkkoon uutta Saksaa luomaan. He päättivät ensin muodostaa väliaikaisen hallituksen, jonka johtoon valtionhoitajan nimellä kutsuttiin Itävallan arkkiherttua Juhana, ja hänen rinnalleen oli asetettava ministeristö. Entinen liittohallitus hajosi, ja Saksalle muodostettiin uusi perustuslaki.

Saksan suurvallat, Preussi ja Itävalta, jotka v. 1830 olivat tukahuttaneet vapaudenyritykset, joutuivat niinikään vallankumouksen pyörteeseen.

Preussissä oli v. 1840 *Fredrik Wilhelm IV* tullut kuninkaaksi ja heti alussa ilmoittanut olevansa itsevaltiuden kannalla yhtä jyrkästi, kuin edeltäjänsäkin. Perustuslakia, jota häneltä pyydettiin, hän ei suostunut antamaan, »sillä», sanoi hän, »minä en tahdo mitään paperia itseni ja kansani välille». Kansan mieliala oli sen johdosta kiihkoisa, ja levottomuuksia alkoi Maaliskuun alkupäivinä syntyä Berliinissä; kokouksia pidettiin kaduilla ja toreilla, ja vaatimuksia jätettiin hallitukselle; poliisi ja sotaväki taas komennettiin hajoittamaan kokouksia. Kuningas suostui kuitenkin hyväksymään muutamia hänelle esitettyjä pyyntöjä; hän lupasi esim. poistaa sensuurin sekä sanoi asettuvansa ajamaan Saksan muodostumista »valtioliitosta liittovaltioksi», s. o. lujempaa yhteyttä Saksan eri valtioiden

kesken, jota myöskin toivottiin. Tämän johdosta syntyi yleinen riemu Preussin pääkaupungissa, ja Maaliskuun 18 p. kokoontui suuri kansanjoukko kuninkaan linnan ulkopuolelle kiitollisuuttaan osottamaan. Tapah-



Fredrik Wilhelm IV. (Vaskipiirros Krügerin maalauksen mukaan.)

tumat saivat kuitenkin pian täälläkin samallaisen onnettoman käänteen, kuin Helmikuun melskeissä Pariisissa Guizot'n asunnon edustalla. Kuninkaalle, joka tuli linnan palkongille kansaa tervehtimään, kaikui eläköönhuutoja; mutta kun kansa huomasi vihattujen kaartilaisten olevan linnaa

vartioimassa, alkoi se huutaa: »sotaväki pois!» »kuninkaan täytyy luottaa kansaansa!» Pajunetit tanassa läheni silloin sotaväki kansaa, ja pari laukausta kuului. »Petosta!» »aseisiin!» huudettiin kansan joukosta sen jälkeen. Tynnyreistä, vaunuista, kärryistä, katukivistä kohosi äkkiä barrikaadeja kaduille, sotamiehet ampuivat kivääreillä ja laukaisivat tykkejä, kansa taas, jolla ampumavehkeitä ei ollut, viskeli kiviä barrikaadien takaa, kattojen päältä ja ikkunoista. Kuutamo ja palamaan sytytetyistä rakennuksista heijastava valo tekivät taistelun mahdolliseksi koko yön kuluessa, ja kellot kaikissa kirkontorneissa soivat yhtämittaa ikäänkuin kumealla äänellään säestäen tätä kauheata menoa. Vasta seuraavana aamuna klo 9 vetäytyi sotaväki kuninkaan käskystä kasarmeihinsa ja taistelu taukosi. 216 oli kansan puolella saanut surmansa, ja kun nämä vallankumouksen uhrit hautasaatossa vietiin palatsin ohi, esiintyi kuningas avopäin palkongillaan; noin 20,000 henkeä otti hautajaisiin osaa. Prinssi *Wilhelm* (myöhemmin Saksan ensimmäinen keisari), jota pidettiin kansanoikeuksien vastustajana sekä sotilasvallan kannattajana ja jota sen vuoksi yleensä vihattiin, lähetettiin pois Berliinistä ja hänen mukanaan sotaväki. Porvarit saivat nyt kruununvarastoista aseita, ja tälle porvarikaartille jätettiin pääkaupungin vartioiminen. Vapaamielinen ministeristö nimitettiin, kuningas itse julisti »asettuvansa suuren isänmaan pelastusta johtamaan» ja lupasi hallita perustuslain mukaan, jota laatimaan edustajia kutsuttaisiin. Kansa oli siis päässyt voitolle.

Itävallan uhkasivat 1848 vuoden tapahtumat hajoittaa ihan pirstaleiksi, sillä siellä ei ainoastaan vaadittu vapaampaa hallitusta, vaan kaikki siihen kuuluvat kansallisuudet pyrkivät itsenäisempään asemaan. Ylioppilaat, joita Wienissä oli 2000, laativat anomuskirjan, jossa pyydettiin valtiopäiviä, painovapautta, julkista oikeudenkäyntiä y. m. Kaksi professoria jätti sen keisarille, mutta hovissa ei mitään lupauksia annettu. Samoin kävi Itävallan maakuntapäiväin toimittaman lähetyskunnan pyynnön. Nyt syntyi kansan ja sotaväen välillä kahakka, joka uhkasi käydä vaaralliseksi. Silloin keisari suostui erottamaan vanhoillisuuden edustajan ja kansan oikeuksien vastustajan Metternichin, joka 33 vuotta oli ministerinä ollut. Tämä vasta äsken niin mahtava mies pakeni yöllä Wienistä, välttääkseen kansan raivoa, ja asettui sittemmin asumaan Lontooseen. Painovapauskin luvattiin ja porvarit saivat aseita. Kansa oli riemuissaan ja eläköön-huutoja kaikui keisarille, kun hän Maaliskuun 15 p:nä ajoi Wienin kaduilla.

Unkarilaiset, jotka kansallisen puolueen johtajan, tulisen *Kossuthin* kiihottamina vaativat itselleen erikoisasemaa Itävallan rinnalla, lähettivät pyynnön keisarille tämän saadakseen; Wienin kansa tervehti riemuiten

lähetyskuntaa, ja keisarikin lupasi heidän anomukseensa suostua ja muun muassa antaa heille oman ministeristön. Böömiläiset alkoivat niinikään vaatia itselleen entisiä kansallisia oikeuksiaan, ja keisarin täytyi heillekin tehdä myönnytyksiä; tsekinkieli tulisi samaan asemaan kuin saksankieli, ja Böömi saisi omat maapäivänsä, joihin Määri ja Schlesiakin lähettäisi edustajia. Samoin piti kutsuttaman kaikista muistakin Itävallan maista edusmiehiä perustuslakia laatimaan, sillä Itävallasta oli nyt tuleva perustuslaillinen valtio.

Saksan pohjoispuolella olevissa Schleswigin ja Holsteinin herttuakunnissa oli niinikään levoton mieliala ja kapinan-oireita ilmaantui, sillä niiden saksalaiset asukkaat tahtoivat päästä Tanskan vallasta vapaiksi sekä Saksaan liittymään. Entisissä Puolan maakunnissa, Posenissa ja Galitsiassa, syntyi niinikään vapautumisyrityksiä, ja eräs kapinallinen joukko sai jo haltuunsa Puolan vanhan pääkaupungin Krakowan. Posenissa taas eräs jo entisistä kapinanyrityksistä tunnettu Mieroslawski rupesi johtajaksi, mutta hän voitettiin pian, jonka jälkeen hän pakeni Sisiliaan, ottaakseen osaa siihen taisteluun Neapelin hallitusta vastaan, joka siellä paraillaan oli käymässä.

Italiassa oli tuo vallankumouksellinen henki yleisempi kuin missäkään muussa maassa, ja muutaman viikon kuluessa olivatkin tämän maan olot perinpohjin muuttuneet. *Pius IX,* joka v. 1846 oli valittu paaviksi, osotti hallituksensa alussa suurta vapaamielisyyttä, sillä hän toivoi siten saavansa Italian yhdistetyksi paavin johtoon; niinpä hän kutsui jonkinlaisen parlamentin kokoon, muodosti porvarikaartin Roomaan j. n. e. Italian uudistajaksi häntä jo tervehdittiinkin. Mutta ennen pitkää hän kuitenkin joutui kansanjohtajien vihoihin, koska hän ei kaikkia heidän vaatimuksiaan täyttänyt; ja hänen täytyi vihdoin paeta pois Roomasta. Seuraavan vuoden (1849) Helmikuussa kaksi vapaudenintoilijaa, *Mazzini* ja *Garibaldi,* muodostivat Roomaan tasavaltaisen hallituksen. — Sisilia irtaantui Neapelin kuningaskunnasta, jonka kuningas *Ferdinand II* oli vähän myöhemmin pakotettu antamaan alamaisilleen perustuslain. Toskanan suurherttua lupasi niinikään perustuslain kansalleen; Modenan ja Parman herttuat taas pakenivat maistaan. Venetiasta ja Milanosta karkotettiin Itävallan joukot ja Sardinian kuningas *Kaarle Albert* liittyi vapaamielisiin sekä ryhtyi sotaan Itävaltaa vastaan, voitti sen joukot, ja sekä Milano että Venetia jättäytyivät hänelle. Hän toivoi jo voivansa saada koko Italian yhdistetyksi.

Nuo hurjat metelit, jotka vuosina 1848 ja 1849 järkähyttivät Europaa, tarkoittivat olevien olojen muutosta kansojen tahdon ja vaatimusten

mukaisiksi. Kansa tahtoi päästä hallitusasioihin osaa ottamaan edustajiensa kautta, ja missä eduskunta ennaltaan oli, niinkuin Ranskassa, vaadittiin laajempaa vaalioikeutta, s. o. valtiollisia oikeuksia koko kansalle. Mutta entistä voimakkaammin puhkesi ilmoille toinenkin harrastus, joka kansojen mielissä oli kytenyt, nimittäin kansallisuusharrastus. Jokai-



Paavi Pius IX. (V:na 1846 piirretty kuva.)

nen kansa pyrkii eristymään ja kehittymään oman luonteensa mukaisesti, mikä edellyttää valtiollisessa suhteessa itsenäistä asemaa. Sama syntyperä ja sama kieli määräävät kansallisuuden, jonka vuoksi kansan kielelle etupäässä vaaditaan oikeuksia. Tuleepa näissä rauhattomuuksissa kolmaskin 19:nnen vuosisadan tärkeä kysymys esille, vaikk'ei se joka paikassa vielä esiinny niin suurella voimalla kuin edelliset, nimittäin sosiaalinen. Olemme nähneet Pariisin työväen hurjat vaatimukset, joihin

hallituksenkin täytyi huomiotaan kiinnittää; Saksassa tavataan niinikään, etenkin Etelä-Saksassa, samaan suuntaan tähtääviä pyyteitä. Työkansa vaati omaisuuden tasaisempaa jakoa, talonpojat taas polttivat aatelisherrojen linnoja ja vihattuja virkamiehiä pideltiin pahasti. Alemmat kansankerrokset alkavat näin pyrkiä asioiden johtoon.

Näyttipä keväällä 1848 siltä, kuin vallankumouksen aatteet pääsisivät kaikkialla voitolle; mutta hallitsijat toipuivat pian ensi hämmästyksestään, ja sotilasvalta kukistaa vieläkin kansojen vapauden. Itävallan hallitus asettuu nytkin etupäässä taantumus-suunnan kannattajaksi, vaikkakaan ruhtinas Metternich ei enää ole sitä johtamassa; Venäjän lujaluontoinen ja voimakas keisari Nikolai I on kuitenkin hallitsijanvallan pyhyyden paras tuki ja puolustaja.

Wienissä eivät nuo hurjat katumetelit tauonneet sen kautta, että hallitus oli osottanut taipuvaisuutta kansan vaatimuksiin, vaan kansankokouksien ja klubbien kiihottama työväki pani niitä edelleen tuon tuostakin toimeen. Vaikka keisari lupasi perustuslainkin, ei muutosta tapahtunut. Sentähden hän Toukokuussa lähti pois Wienistä, palaten sinne jälleen vasta Elokuussa, jolloin mielet olivat tyyntyneet, sitten kuin eduskunta oli kokoontunut. Mutta Lokakuun alkupäivinä Ferdinand toisen kerran jätti kapinallisen pääkaupunkinsa alemman väestön ja ylioppilaslegioonain haltuun, jotka siellä olivat vallan anastaneet ja jotka nyt panivat toimeen hallintojärjestelmän, jonka tarkoitus oli uhkauksilla ja kauhulla valtaa säilyttää. Parin viikon kuluttua saapuu kuitenkin hallituksen sotajoukkoja kroatialaisen *Jellachichin* ja ruhtinas *Windischgrätzin* johdossa sitä piirittämään, ja Lokakuun viimeisenä päivänä täytyi kapinallisten antautua, koska Unkarista odotettua apua ei saatukaan. Keisari palaa sinne jälleen, ja ankaria tuomioita pannaan toimeen; useita henkilöitä mestataankin. Kun järjestys oli saatu palautetuksi, luopui *Ferdinand* hallituksesta (Joulukuussa v. 1848), jättäen sen veljensäpojalle *Frans Joosepille.* Tämä otti ministerikseen ruhtinas *Schwarzenbergin,* joka oli tarmokas mies sekä lisäksi vanha sotilas ja mielipiteiltään yhtä vanhoillinen kuin Metternich. Kaikki tehdyt myönnytykset peruutettiin, ja entinen itsevaltius tuli sijaan; niinpä eduskunta, joka Ferdinandin toisen paluun jälkeen oli siirretty Wienistä, hajoitettiin vuoden 1849 alussa.

Itävallan hallitus sai niinikään kukistetuksi eri kansallisuuksien nostamat kapinat valtakunnassa ja pakotetuksi kaikki entiseen vallanalaisuuteen. Äsken mainittu ruhtinas Windischgrätz oli jo Kesäkuussa pommittanut Pragia, jonka asukkaat, nähdessään kaupunkinsa yhä laajemmalti muuttuvan raunioiksi, heittäytyivät hänen armoihinsa. Siten oli

Böömi masennettu. Unkarissa sitä vastoin oli vastarinta lujempi ja taistelu pitkällisempi.

Kun Magyarit olivat saaneet erikoisoikeutensa tunnustetuiksi, alkoivat he kansallisen innostuksen huumaamina loukata muiden kansallistunteita;



Ludvig Kossuth. (Samanaikuinen kivipiirros.)

he tahtoivat näet sulattaa kaikki Unkarin kuningaskuntaan kuuluvat kansat yhteen, määräten esim. oman kielensä koko valtakunnan viralliseksi kieleksi. Mutta tämä herätti katkeraa mieltä sekä Siebenbürgin Rumaneissa ja Saksalaisissa että niissä monissa slavilaisissa kansoissa, jotka asuivat eteläosassa maata, sillä hekin puolestaan tahtoivat itselleen itsenäistä asemaa Unkarin rinnalla. Viimemainitut ryhtyivät sen johdosta

kapinaan Jellachichin johdossa, jonka Ferdinand oli nimittänyt Kroatian ylimaaherraksi eli ban'iksi. Tätä erimielisyyttä käytti Itävallan keisari hyväkseen liittymällä Jellachichiin Magyareja vastaan. Pragin ja Wienin kukistaja Windischgrätz marssi sotajoukkoineen Unkarin rajan yli ja Tammikuussa v. 1849 hän yhdessä Jellachichin kanssa pääsi pääkaupunkiin Buda-Pestiin, josta Kossuth ministeristön ja valtiopäivien jäsen-



Kreivi Tapani Szechenyi. (Samanaikuinen kivipiirros.)

ten kanssa oli paennut. Mutta Kossuthin järjestämän maanpuolustusväen avulla saatiin Itävaltalaiset taas karkotetuiksi, ja nuori ylipäällikkö *Görgey* otti Buda-Pestinkin valtoihinsa. Ennen pitkää syntyi kuitenkin johtavien miesten kesken erimielisyyttä, joka suuresti heikonsi toimintaa. Tulinen ja varomaton Kossuth oli saanut aikaan sen, että Unkari julistettiin itsenäiseksi ja riippumattomaksi Habsburgin suvusta, ja itse hän oli tullut väliaikaisen hallituksen johtajaksi; Görgey sitä vastoin tahtoi pysyä uskollisena Itävallalle, hän vaan tahtoi puolustaa maansa laillisia

oikeuksia. Unkarin asema kävi vielä arveluttavammaksi, kun Venäjän keisari lähetti sotavoimia Itävallan avuksi. Puolassa niitä näet oli ollut suuri joukko koottuna, koska Nikolai pelkäsi kapinan leviävän sinnekin, ja kun Frans Jooseppi pyysi häneltä apua, niin hän ilmoitti Venäjän turvallisuuden vaativan, että kapinallinen henki sen läheisimmissä rajamaissakin oli kukistettava. Kenraali *Paskiewitsh* toi Toukokuussa Galitsian kautta 90,000 miestä Unkariin ja 85,000 oli Itävallan armeijassa, jonka päällikkönä oli *Haynau*; sitä paitsi Jellachich oli eteläosassa maata 25,000 miehen kanssa. Jonkun aikaa Görgey saattoi pitää puoliaan, ja Kossuthkin koetti sankarimaisella innostuksella ylläpitää puolustusta; mutta kaupungit ja linnat joutuivat toinen toisensa jälkeen vihollisen valtaan, ja Elokuussa Görgey antautui *Vilagos'issa;* 30,000 miestä ja 120 tykkiä heitettiin Paskiewitshille, joka tämän jälkeen saattoi ilmoittaa keisarilleen: »Unkari on voimatonna Teidän Majesteettinne jalkain juuressa». Ainoastaan Komornin linnoitus puolustautui vielä muutaman viikon. — Nyt alkoivat ankarat tuomiot, joiden johdosta Itävallan hallituksen kätyrin Haynaun nimi on saanut Unkarin historiassa kamalan kaiun. Useat kenraalit sekä johtavat miehet ammuttiin tai hirtettiin, muun muassa entinen pääministeri Batthyanyi. »Eläköön isänmaa» olivat hänen viimeiset sanansa. Alemmat upseerit pantiin vankeuteen tai sotamiehiksi itävaltalaisiin rykmentteihin. Kossuth ynnä jotkut muut olivat ajoissa paenneet isänmaastaan ja pelastuivat siten. Unkarin tuli tästä lähin olla Itävallan maakuntana, sillä rangaistukseksi kaikki sen vanhatkin oikeudet riistettiin.

Italiassa Itävalta niinikään saapi voiton vapaudenharrastuksista. Kaarle Albertin, joka oli asettunut Italian yhdistämistä ajamaan, Itävallan kenraali *Radetsky* voitti perinpohjin, jonka jälkeen tämä luopui hallituksesta, jättäen sen pojalleen *Viktor Emanuelille.* Kirkkovallasta täytyi Mazzinin ja Garibaldin paeta, ja Ranskasta lähetetty sotajoukko otti Rooman haltuunsa; Ranskan tasavallan uusi presidentti Ludvig Napoleon tahtoi näet tämän toimen kautta saavuttaa ranskalaisen papiston suosion sekä estää Itävaltaa saamasta ylivaltaa Italiassa. Vasta v. 1850 Pius IX palasi Roomaan, eikä hän enää osottanut mitään vapaamielisiä harrastuksia, vaan päinvastoin esiintyi niiden kiivaimpana vastustajana. Neapelissa ja Sisiliassa niinikään Ferdinand II otti valtansa takaisin ja rankaisi mitä julmimmalla tavalla vapaamielisiä; heitä määrättiin soutajiksi kaleerilaivoihin tai viskattiin maanalaisiin, haiseviin vankikomeroihin, joista monet »armolahjana» pyysivät päästä mestauslavalle.



Viktor Emanuel, Italian kuningas. Samanaikuinen kivipiirros.)

Preussissä niinikään kuningas kukisti kansan kapinat sotajoukon avulla; Berliinissä olivat näet metelit yhä jatkuneet, jonka vuoksi kenraali Wrangel Marraskuussa marssi sinne; kaupunki julistettiin piiritystilaan ja porvareilta otettiin aseet pois. Kansalliskokouskin, joka ei näihin toimenpiteisiin antanut suostumustaan, karkotettiin kokouspaikastaan, jonka

jälkeen se hajosi. Fredrik Wilhelm IV oli kuitenkin niin järkevä, ettei hän palauttanut yksinvaltaa, niinkuin Itävallan keisari, vaan antoi perustuslain (v. 1850), jonka mukaan Preussin kuningaskunnalla tuli olla yhteiset valtiopäivät.

Frankfurtissa koossa oleva parlamentti hajosi niinikään saamatta Saksan yhteyttä aikaan. Se laati kyllä hallitusmuodon, jonka mukaan Saksa oli jälleen tuleva keisarikunnaksi; keisarilla kuitenkin olisi kahden kamarin muodostama eduskunta rinnallaan, ja ainoastaan väliaikainen veto-oikeus, jos hän ei heti tahtoisi hyväksyä eduskunnan päätöksiä. Keisarikin valittiin Maaliskuun 28 p. 1848, nimittäin Preussin kuningas Fredrik Wilhelm. Lähetystö meni Berliiniin tarjoamaan hänelle tätä arvoa, mutta hän ei sanonut voivansa ottaa sitä vastaan kuulustelematta Saksan muiden ruhtinasten mielipidettä. Tiedusteltaissa useat ruhtinaat antoivat suostumuksensa, mutta toiset jyrkästi vastustivat, ja Itävallan keisari ilmoitti, ettei hän alistuisi minkään muun ruhtinaan johtoon. Sen johdosta Fredrik Wilhelm hylkäsi tarjotun keisarikruunun, ja Saksan yhdistymisestä ei sen vuoksi tullut mitään. Yhteysaatteen toteuttamisen pahimpana vastuksena oli se, että Saksassa oli kaksi jotenkin yhtä mahtavaa suurvaltaa, jotka kumpikin olisivat tahtoneet päästä johtajaksi. — Frankfurtin parlamentti oli tämän jälkeen vielä jonkun aikaa koossa, mutta hallitukset kutsuivat toinen toisensa jälkeen maittensa edustajat pois, ja vihdoin harvat jäljelle jääneet lähtivät Frankfurtista Stuttgartiin, josta heidät Würtembergin hallituksen käskystä väkivallalla karkotettiin. Preussi yritti nyt saada erikseen Saksan valtioiden kesken liittoa muodostetuksi, mutta Itävallan ministeri Schwarzenberg sitä vastusti, ja Venäjän keisariin liittymällä hän sai Preussin tuuman kokonaan tyhjiin raukeamaan. Entinen liittohallitus palautettiin sitte uudelleen toimintaansa hajanaisessa Saksassa.

Schleswig-Holsteinin herttuakunnat, joiden puolesta Saksan joukkoja oli ollut taistelemassa Tanskaa vastaan, palautettiin niinikään ennalleen Tanskan yhteyteen (v. 1850). Kaikki kapinanyritykset, joita vielä v. 1849 oli syntynyt Etelä-Saksassa ja Saksissa, tukahutettiin samaten. Sotilasvalta oli päässyt täydellisesti voitolle.

Mutta ei tuo Helmikuun vallankumouksessa saavutettu tasavaltainen hallitusmuoto ollut Ranskassakaan pitkällinen. Työväestön hurjat vaatimukset sekä ne rauhattomuudet, joita se pani toimeen, olivat alituisena uhkana järjestyneelle yhteiskunnalle, jonka vuoksi porvaristokin yhä enemmän vieraantui tasavaltaisista harrastuksista. Tahdottiin hallitusta, joka osasi pitää järjestystä, vaikka se olisi vapautta jossakin määrin



Napoleon III Italian sodan aikoina. (Kivipiirros.)

supistanutkin. Ja nyt sattui Ranskassa sama ilmiö, mikä jo suuren vallankumouksen aikana oli siellä nähtävänä; tasavallassa saapi yksi mies vallan, säilyttäen kuitenkin näennäisesti tasavaltaisen hallitusmuodon, kunnes hän senkin hävittää ja muodostaa yksinvallan. Suuren vallankumouksen aikana rauhattomuuksiin väsynyt Ranskan kansa heittäytyi

Napoleonin sotilasvaltaan; Helmikuun vallankumouksesta syntyneen anarkian pelosta se jättäytyi hänen veljensä pojan *Ludvig Napoleonin* valtoihin.

Ludvig Napoleon oli jo Ludvig Filipin aikana tullut tunnetuksi rohkeista yrityksistään (ks. edel. luk.); Helmikuun vallankumouksen jälkeen hän valittiin Pariisin edustajana uuteen kansalliskokoukseen, ja kun presidentin vaalia toimitettiin, sai hän suuren äänten enemmistön puolelleen; kaikki Ranskan vaalimiehet valitsivat näet presidentin, niinkuin ennen on mainittu. Hän oli työmiesten suosiossa, koska hän kallisti korvansa heidän vaatimuksillensa, sanomalehtiä oli, jotka ajoivat hänen asiaansa, ja suuren Napoleonin kunniakas aika alkoi päästä mieliä valtaamaan.

Presidentiksi päästyään Ludvig Napoleon vaan tähtäili keisarikruunua, ja yleinen mielipide kansassa rupesi kallistumaan yhä enemmän samaan suuntaan; suuren Napoleonin veljenpoika oli mies, joka muka voi puolustaa maata sosialismin »punaista kummitusta» vastaan, niin arveltiin. Mutta kansalliskokous tahtoi säilyttää tasavaltaa, jonka vuoksi presidentti joutui tavan takaa sen kanssa riitaan; niinpä hän vaati, että eduskunta muuttaisi sen perustuslain kohdan, joka kielsi samaa miestä uudelleen presidentiksi valitsemasta, ja kun se hylkäsi tämän, ryhtyi hän väkivaltaan. Austerlitzin tappelun vuosipäivän aattona v. 1851 oli presidentin luona Elysée'n palatsissa suuret pidot, eikä mitään erityistä ollut huomattavana; mutta kun vieraat olivat menneet pois, ja koko Pariisi oli uneen vaipuneena, läksi pitkin kaupunkia hänen kätyriänsä, joiden kanssa hän jo ennen oli asian suunnitellut, tunkeutuen määrättyjen ihmisten asuntoihin. 72 tasavallan ystävää, joiden joukossa olivat Thiers ja Cavaignac, vangittiin, ja aikaisin aamulla kävi samoin 220 eduskunnan jäsenen, jotka olivat kokoontuneet neuvottelemaan, mitä oli tehtävä. Vielä muutaman päivän kuluessa jatkui oikeata hirmuvaltaa; rykmentit ampuivat kaduilla henkilöitä, jotka olivat ryhtyneet vapautta puolustamaan; 32 departementtia julistettiin piiritystilaan; 100,000 henkeä vangittiin, 10,000 lähetettiin maanpakoon j. n. e. Ludvig Napoleon oli varma siitä, että kansa hyväksyisi hänen väkivaltaisen tekonsa, jonka vuoksi hän jätti laatimansa uuden perustuslain yleisen äänestyksen ratkaistavaksi, ja lähes 7 ½ miljoonaa sen hyväksyikin. Uusi perustuslaki oli ulkomuodoltaan tasavaltainen, mutta tosioloissa valta oli presidentillä, ja samoin kuin v. 1799 hallitusmuoto oli Napoleon I:lle väliaste yksinvaltaan, samoin oli tämäkin Ludvig Napoleonille. Jo 1852 vuoden loppupuolella jätettiin taas kansan ratkaistavaksi, tahtoiko se keisarinvaltaa, ja lähes 8 miljoonaa 250,000 vastaan sitä puolusti. Joulukuun 2 p:nä v. 1852 uusi keisari muutti Tuilleriain vanhaan kuningasten linnaan asumaan.

XXXVII.

Italian yhdistyminen.

Sodat kansallisuuksien puolesta alkavat. — Napoleon I on laskenut pohjan kansalliselle Italialle. — *Il risorgimento.* — Ensimmäiset yritykset raukeavat. — Sardinian kuningaskunta; Viktor Emanuel. — Cavour valmistelee vapautusta. — Murhayritys Napoleon III:tta vastaan. — Hänen sopimuksensa Cavourin kanssa. — Sota Itävaltaa vastaan. — Keski-Italian vallat liittyvät Sardiniaan. — Garibaldi; Sisilian ja Neapelin valloitus. — Pius IX vastustaa kansallista asiaa. — Venetsian yhdistäminen. — Rooman valloitus. — Paavi »moraalisesti vankina». — Tulevaisuuden toiveet.

Sen jälkeen kuin Napoleon I toisen kerran oli menettänyt keisarikruununsa (v. 1815), ei Europassa neljäänkymmeneen vuoteen tavata suuria kansainvälisiä sotia, eikä muutoksiakaan tapahdu Wienin kongressin säätämästä valtiojärjestelmästä, Kreikan ja Belgian kuningaskuntien muodostumista lukuunottamatta. Valtioiden kesken vallitsee rauha, mutta sen sijaan hallitusten täytyy olla varoillaan sisäisien rauhattomuuksien vuoksi ja kukistaa ne, milloin niitä ilmestyy. Reaktsiooni oli päässyt v. 1848 jälkeenkin voitolle; kansallisuusharrastuksetkin oli tukahutettu, mutta itse aatetta ei saatu häviämään, päinvastoin se esiintyy yhä suuremmalla voimalla ja entistä paremmalla menestyksellä. Muutamien maiden hallitukset näet asettuivat tätä asiaa ajamaan, ja sotavoimalla se ratkaistaan. V. 1854 alkaa siten Europassa suurten sotien aika, joka kestää v:teen 1871; ja noiden 17 vuoden kuluessa ovat Europan valtiolliset olosuhteet suuresti muuttuneet. Taistelu ei ole kansojen ja heidän hallitsijoittensa välillä, niinkuin vuosisadan alkupuoliskolla, vaan hallitsijoitten ja valtiomiesten johtamina kansat taistelevat kansallisen vapautuksensa puolesta; siinä on vapaamielinen katsantotapa konservatiivista vastassa, kansallisuusharrastukset vanhaa absolutista hallitustapaa vastassa. Ranska, Sardinia ja Preussi edustavat kansallisuuksien asiata, Itävalta taas vanhoillisuutta. Itävaltaa vastaan pääasiallisesti kohdistuukin tuo taistelu, johon jo vuosien 1848—49 tapahtumat ovat enteenä; se oli masennettava, ennenkuin kansallinen Italia ja Saksa voisi syntyä, ja sen vuoksi nuot kolme suurta kansallisuuksien asianajajaa *Napoleon III, Camillo Cavour* ja *Otto von Bismarck* ovat sen vihollisia.

Varhaisesta keski-ajasta alkaen oli Italian niemimaa ollut valtiollisessa suhteessa hajanainen; Napoleon I, joka ei kansojen oikeuksille

muuten arvoa antanut, tuli kuitenkin entiset valtiot hävittäessään laskeneeksi ikäänkuin pohjan kansalliselle Italialle. Jo Italian nimen käyttäminen valtiollisessa merkityksessä oli omansa kansan mieliin vaikuttamaan. Napoleon oli sitäpaitsi koko tuon niemimaan valtias; suuri osa siitä oli liitettynä Ranskan keisarikuntaan, itse hän oli Italian kuningaskunnan hallitsija ja hänen veljensä Jooseppi Neapelin kuninkaana hänen vasallinsa; paavinkin maallinen valta oli loppunut. Wienin kongressissa olot sitte palautettiin jotenkin entiselleen; Itävallan mahti, paavin herfuus ja pikkuvaltojen sekä kaupunkien erikoispyrinnöt tekivät kansalliset har-



Camillo Cavour. (Samanaikuisen kivipiirroksen mukaan.)

rastukset tyhjiksi. Vuosina 1820 ja 1830 ilmi puhjenneet vapauttamisyritykset olivat Itävallan välityksellä tukahutetut (ks. luk. XXXIII ja XXXIV). Mutta tappioista masentumatta kasvoi kasvamistaan kansallinen liike, jota 1840-luvulla aljettiin kutsua nimellä *il risorgimento,* s. o. ylösnousemus, jota vastoin salaisen karbonari-seuran (ks. luk. XXXIII) vaikutus oli lakannut. Etevät, innokkaat kirjailijat, niinkuin *Mazzini, Gioberti, D'Azeglio* ja *Mazoni* olivat liikkeen johtavia miehiä, ja he olivat vakuutettuja, että Italia voisi piankin, vieläpä omin voiminsa vapautua; kaikki vanhat valtaistuimet olivat kukistettavat ja Italian tasavalta oli koko niemimaan yhteen liittävä. Sellainen oli heidän ohjelmansa.

Nämät toivehikkaat unelmat saivat kovan iskun vv. 1848—1849 tapahtumain kautta (ks. edell. luk.). Tällöin oli näyttäytynyt, että Italialaisilla ei ollut tarpeeksi sotavoimia käytettävänään, sillä Sardinian kuningas, joka oli ryhtynyt kansallista asiaa ajamaan, ei saattanut hankkia 60,000 miestä suurempaa armeijaa, joka ei riittänyt Itävallan voimia vastaan. Sitäpaitsi erimielisyys Italian vastaisesta hallitusmuodosta heikonsi yhteistä toimintaa; toiset tahtoivat näet kuningasvaltaa ja ainoastaan hallitsijoiden välistä liittokuntaa, jota hallitsijatkin kannattivat; toiset taas, niinkuin Mazzini ja Garibaldi, vaativat yleisen parlamentin kokoonkutsumista, joka järjestäisi hallitusmuodon; suurten kaupunkien, niinkuin Rooman, Milanon ja Genuan, asukkaissa oli tämän mielipiteen kannattajia, ja he toivoivat Ranskan tasavaltalaisten apua. Italialaiset olivat jo tulleet huomaamaan, etteivät he saattaneet omin neuvoin päästä toivottuun päämaaliin, ja he käsittivät myöskin, että tasavallan aikaansaaminen oli ihan mahdotonta. Sen vuoksi suurin osa tasavaltalaisista heittikin valtiolliset toiveensa toistaiseksi ja kääntyi Sardinian kuninkaaseen, joka oli liittynyt ajamaan kansallisen yhteyden asiaa. *Viktor Emanueliin,* jolle hänen isänsä Kaarle Albert tappioistaan murtuneena oli hallituksen jättänyt v. 1849, sekä hänen ministeriinsä *Camillo Cavouriin* kansallisen Italian ystävät toiveittensa toteuttamisen perustivat. Vaikealta näytti sittenkin tuo toteuttaminen, kun Itävaltalaiset vallitsivat pohjoisessa osassa niemimaata, Ranskan joukkoja oli Roomassa, ja Neapelin Bourboneilla taas oli sweitsiläisiä palkkajoukkoja valtansa tukena. Ilman Napoleon III:nnen apua se tuskin vielä olisi onnistunut.

Sardinian kuningaskunta oli verraten vähäpätöinen; sen tärkein osa oli Piemont eli läntinen osa Lombardiaa, jossa maan pääkaupunki Torinokin oli; vielä siihen kuului Savoji, jossa asui ranskalaista väestöä, Ligurian rantamaa, jossa oli Genuan muinoin mahtava kauppakaupunki, sekä Sardinian saari, joka tuskin oli kehittynyt keski-aikuisista oloista. Asukasten lukumäärä oli noin 5 miljoonaa. Sardiniankin kuningas oli aluksi asettunut vapaamielisiä harrastuksia vastaan, mutta jo v. 1848 Kaarle Albert oli antanut perustuslain, eikä sitä peruutettu reaktsioonin valtaan päästyäkään, vaikka Itävalta oli tarjonnut apuaan sitä varten. Sardinian kuningas säilytti niinikään kansallisen lipun; muualta karkotetut pakolaiset saivat siellä turvapaikan; painovapaus suotiin, ja rohkenipa Viktor Emanuel vastoin paavin kieltoa ja uhkauksia koskea kirkon omaisuuteen ja oikeuksiinkin, hän kun lakkautti 334 luostaria ja jätti ainoastaan 264 jäljelle, jota paitsi piispanvirkojakin vähennettiin. Näin saatuja varoja käytettiin etupäässä armeijan järjestämiseen parempaan kuntoon.

Samaan aikaan Cavour, jonka vaikutus vastamainituissa reformeissa oli ilmaantunut, keskustelee muiden valtioiden kansallisten johtomiesten kanssa; sanomalehdissä aljetaan moittia Itävaltaa; tykkien hankkimista varten kootaan rahaa koko Italiassa j. n. e. Cavour ajoi varmuudella ja järjellisellä innolla yhdistymisen asiaa, varustautuen samassa Itävaltaa vastaan; mutta hänkin piti välttämättömänä, että apua oli ulkoapäin hankittava. Napoleon III oli sellainen ruhtinas, jolla oli hyvä armeija käytettävänään, ja sitä paitsi tiedettiin, että hän nuoruudessaan oli ollut innokas Italian yhteyden ystävä, olipa hän kuulunut karbonareihinkin. Krimin sodassa (ks. luk. XLI) Sardinia oli liittynyt Ranskaan ja Englantiin, lähettäen 18,000 miestä niiden joukkojen mukana Venäjätä vastaan, ja sen johdosta saanut olla edustettuna Pariisin kongressissa, jossa Cavour innokkaasti ajoi Italian asiaa. Tämäkin osaltaan lisäsi Italialaisten toiveita Ranskan avusta.

Napoleon osotti kuitenkin jonkun aikaa epäröimistä, jonka vuoksi Italian isänmaanystävät jo alkoivat pitää häntä yhdistymistyön ehkäisijänä. Tammikuun 14 p. v. 1858 kun keisari puolisoineen ajoi operaan, kaksi kiihkoisaa italialaista Orsini ja Pieri viskasi pommeja heidät surmatakseen; 140 henkeä kuoli tai haavoittui, mutta ne, joita vastaan pommit olivat tähdätyt, pelastuivat. Italian tasavallan ystävinä, niin nuo murhanyrittäjät sanoivat, he tahtoivat kostaa Napoleonille sen johdosta, että hän oli tehnyt lopun Rooman tasavallasta v. 1848, mutta samassa he pyysivät vielä vankeudestakin häntä rupeamaan Italian vapauttajaksi, vedoten siihenkin, että hän nuorena oli ollut Italian vapaudenystävien riveissä. Tämä tapahtuma näkyy tehneen Ranskan keisariin syvän vaikutuksen; hän ei kääntynyt liikettä tukahuttamaan, vaan päinvastoin hän sitä auttamalla tahtoi tehdä lopun mielten kuohusta. Cavour ja Napoleon III saapuivat Plombieres'in pieneen kaupunkiin Itä-Ranskaan; siellä Napoleon lupasi vapauttaa Italian Adrianmereen asti, ja korvaukseksi hän saisi Savojin ja Nizzan Sardinialta. Sota Itävaltaa vastaan oli sen kautta välttämätön. Itävalta sen kuitenkin julisti v. 1859, kun Sardinian hallitus varusteli Lombardian rajoilla sotajoukkoja eikä antanut Itävallan vaatimia selityksiä asiasta. 100,000 Itävaltalaista marssii nyt Ticinon yli, mutta samassa 120,000 Ranskalaista tulee Alppien poikki.

Tässä sodassa eivät yksinomaan Itävalta ja Ranska Sardinian kanssa ole vastakkain, vaan siinä on myöskin vanhoillinen absolutistinen puolue vapaamielistä ja kansallisuuksien oikeuksia puolustavaa vastassa; Itävalta edustaa edellistä, niinkuin ennenkin, Sardinia ja Ranska taas jälkimäistä; paavi, katolinen papisto sekä muut vanhoilliset kannattavat edellistä,

Sardinian kuningasta taas kaikki isänmaanystävät, vapaamieliset, tasavaltalaiset ja vapaamuurarit Italiassa sekä muiden maiden demokratit ja vapaamielinen puolue. Itävallan joukot joutuvat tappiolle *Montebellon* luona; seuraavan, *Magentan* luona kärsimänsä tappion jäljestä he heittävät koko Lombardian, ja kun he vielä *Solferinon* luona olivat hävinneet, oli Venetsiakin vaarassa. Mutta nyt Napoleon heitti Italian asian, kun hän alkoi peljätä Preussin varustuksia, ja teki Frans Joosepin kanssa *Villafrancassa* välirauhan, joka sittemmin vahvistettiin *Zürichissä* (v. 1859). Cavour oli epätoivossaan ja luopui vähäksi aikaa ministeristöstäkin; Napoleonia moitittiin siitä, ettei hän ollut täyttänytkään lupaustaan.



Napoleon III Solferinon kolmepäiväisessä tappelussa.

Ranskan keisari oli tahtonut ainoastaan masentaa Itävallan mahdin Italiassa, mutta tahtoi säilyttää Keski-Italian valtiolliset olot entisellään; voitiin kyllä eri valtioiden kesken muodostaa jonkinlainen liittokunta, jossa paavi ja Sardinian kuningas olivat esimiehiä; mutta lujaa yhteyttä hän ei olisi suvainnut, sillä heikko Italia oli Ranskalle samoin kuin hajanainen Saksakin vaarattomampi naapuri. Mutta Napoleonin käskystä ei välitetty, vaan Italialaiset jatkoivat nyt omin päin yhdistämistyötä.

Jo sodan aikana oli Keski-Italian herttuakunnissa Parmassa, Piacenzassa ja Toskanassa isänmaallinen puolue Sardinian hallituksen kannattamana ryhtynyt toimintaan; hallitsijat pakotettiin lähtemään pois; vieläpä paavin maakunnan Romagnankin asukkaat julistivat, etteivät he tahtoneet maallisessa suhteessa kuulua paavin vallan alle, vaan sanoivat haluavansa päästä liittymään Sardinian kuningaskuntaan. Napoleon oli

näiden hankkeiden johdosta levoton, ja muutamia kuukausia oltiin epävarmoja Italian kohtalosta. Mutta kun Cavour, joka taasen oli tullut ministeristöön, suostui jättämään ennen luvatut Savojin ja Nizzan Ranskan keisarille, antoi tämä suostumuksensa Keski-Italian yhdistymiseen. Siten saatiin toinen jakso Italian yhteenliittymisessä onnellisesti päättymään (alkuvuodesta 1860). Uudet maakunnat valitsivat heti edusmiehiä Torinoon kokoontuneeseen eduskuntaan, joka nyt otti kansallisparlamentin nimen.

Vielä samana vuonna hävisi Neapelinkin kuningaskunta, jossa vihattujen Bourbonien täytyi jättää valtaistuimensa. Innokas tasavaltalainen vapaudensankari *Jooseppi Garibaldi* suoritti tämän työn vapaaehtoisine joukkoineen. Tämä mies oli Nizzasta syntyisin ja oli ottanut osaa jo aikaisempiin taisteluihin, mutta kun ne eivät olleet onnistuneet, jätti hän isänmaansa ja läksi Etelä-Amerikaan taistelemaan. Olosuhteiden muututtua kotimaassaan hän palasi sinne jälleen, ottaen osaa Sardinian taisteluun Itävaltaa vastaan. Pian hän kuitenkin tuli tyytymättömäksi Sardinian hallitukseen, varsinkin kun se oli hänen syntymämaansa Nizzan luovuttanut Ranskalle. Mutta sama hallitus salli hänen kuitenkin varustautua Sisiliata vastaan, antoi hänelle aseita ja rahaa, ja sanotaanpa Cavourin häntä tälle retkelle kehottaneenkin. Tuhat punaisiin nuttuihin puettua vapaaehtoista hän vei Marsalasta laivoilla Sisilian rannikolle. Vähäpätöinen taistelu Calatafimin luona, hyökkäys Palermon kaupunkiin, joka tapahtui yöllä, ja sotilaslakko, jonka jälkeen kuninkaan soturit heittivät koko saaren, muuta ei tarvittu Sisilian valloitukseen. Garibaldi vei nyt joukkonsa Messinan salmen poikki, ja yhtä hölläksi näyttäytyi Ferdinand kuninkaan valta Italian mantereellakin. Hän kääntyi Napoleonin puoleen apua pyytämään, mutta tämä lausui vastauksessaan: »Italialaiset tietävät varsin hyvästi, ett'en minä, uhrattuani lasteni verta heidän kansallisuutensa edestä, kuljeta yhtäkään tykkiä sitä vastaan». Muutamassa päivässä koko Etelä-Italia antautui Garibaldille, joka jo Syyskuun 7 p. marssi Neapeliin, missä hänet riemuiten otettiin vastaan.

Nyt Garibaldi varustautui valloittamaan paavin aluetta, jota puolusti muukalaisista — Itävaltalaisista, Irlantilaisista, Belgialaisista ja Ranskalaisista — muodostettu sotajoukko. Mutta Cavour rupesi myöskin Sardinian joukoilla toimimaan; hän näet pelkäsi tasavaltaisen liikkeen liiaksi pääsevän vauhtiin, ja sitä muka estääkseen hän hyökkäsi pohjoisesta päin kirkkovallan alueelle ja otti haltuunsa Umbrian ja Markit, joiden asukkaat äänestyksellä suostuivat liittymään Sardinian kuningaskuntaan. Garibaldin joukon valloittamista maista syntyi ankara kiista, sillä Garibaldi itse oli tasavaltalainen ja noudatti sisilialaisen Crispin

johtaman tasavaltalaispuolueen tahtoa; mutta väestö osotti haluavansa yhtyä Viktor Emanuelin valtakuntaan. Kansanäänestyksen sallittiin ratkaista asia; sen kautta kävi selville, että Neapelin kuningaskunnassa 1,302,074 puolusti yhtymistä, ja 10,132 sitä vastusti; Sisiliassa taas oli 432,053 ääntä 667 vastassa. Torinon parlamentti julisti nyt (Helmik. 18 p. 1861) Viktor Emanuelin »Italian kuninkaaksi Jumalan armosta ja kansan tahdosta». Kahden vuoden kuluessa oli hänen valtakuntansa väkiluku lisääntynyt 5:stä miljoonasta 22:een miljoonaan.

Mutta Italian yhteys ei ollut vieläkään täydellinen, sillä Rooma ja Venetsia olivat sen ulkopuolella, eivätkä Italialaiset saattaneet omin voiminsa näitä saada haltuunsa; Rooman liittymistä esti Ranskan keisari, ja ennenkuin Venetsia oli saatavissa, oli sota Itävaltaa vastaan välttämätön. Paavi Pius IX oli alusta alkaen vastustanut kansallista liikettä, eikä hän tunnustanut Italian kuningaskuntaa oikeaksi, vaan julisti pannaan kapinalliset alamaisensa sekä Sardinian kuninkaan ja koko hallituksen, koska se oli anastanut osan kirkkovallan maista. »Europaa uhkaa tätä nykyä vallankumous, niinkuin ennen muinoin islamin usko», sanoo paavin kenraali Lamoricière sotamiehilleen, »ja nyt, niinkuin ennenkin, paavin ja sivistyksen asia on maailman vapauden asia.» Katolinen puolue ei hyväksynyt niitä muutoksia, joita oli tapahtunut, mutta tasavaltainen puolue vaati vallankumouksen jatkumista; paavin alamaiset olivat vapautettavat »pappien tyranniudesta». Cavour lausui myöskin, että »Rooman tulee olla Italian pääkaupungin; ilman Roomaa Italia ei voi lopullisesti olla muodostettuna». Mutta hän tahtoi asettua odottavalle kannalle, ja ainoastaan Ranskan suostumuksella hän piti sen mahdollisena. Sen vuoksi Sardinian hallitus lähetti sotajoukon Garibaldia estämään hankkeissaan, hän kun oli ryhtynyt Roomaa valloittamaan (v. 1862). Torinosta siirrettiin Italian kuningaskunnan pääkaupunki kuitenkin lähemmäksi Roomaa, nimittäin Florensiin, jonne hovikin muutti.

Ranskan keisari oli tehnyt Italian vapautuksen alussa mahdolliseksi, ja nyt tuli Preussi sitä auttamaan. V. 1866 oli sota syttymässä Preussin ja Itävallan välillä, ja Viktor Emanuel teki liiton edellisen kanssa (ks. seur. luk.); Venetsia olisi siitä korvauksena. Sodan aljettua Sardinian kuningas lähettää 200,000 sotamiestä Venetsian alueelle, mutta ne kärsivät tappion, ja Italian laivastokin hävitetään puoleksi. Tästä huolimatta Preussiläisten voitot vaikuttivat edullisesti Italiankin asiaan. Napoleonin välityksellä saadaan nyt toimeen rauha, jossa Itävalta jättää Venetsian hänelle, mutta hän taas luovuttaa sen Italian kuninkaalle sillä ehdolla, että asukkaat saisivat yleisellä äänestyksellä päättää mihin valtioon tah-

toivat kuulua. Tätä menettelytapaa Napoleon III piti asianmukaisena, kun maiden luovutuksesta oli kysymys. Ainoastaan 69 ääntä ilmaantui yhdistymistä vastaan, mutta 647,246 sitä puolusti.

Sadowan tappelu ratkaisi Venetsian kohtalon, ja Preussiläisten suuri voitto Sedanin luona (v. 1870) tuotti Rooman Italian kuningaskunnalle. (Ks. seur. luk.) Napoleon III oli viimeiseen saakka vastustanut sen liittymistä muuhun Italiaan, selittäen maallisen vallan tarpeelliseksi paaville hengellisen vallan tueksi. Mutta ensimmäiset tappiot kärsittyään sodassa Saksaa vastaan, Napoleon kutsui Ranskan puolustusväen Roomasta pois, ja Sedanin tappion jäljestä Viktor Emanuel lähettää sotajoukon Roomaa haltuunsa ottamaan. Paavi ilmoittaa, ettei hän ilman väkivaltaa antaudu, jonka vuoksi aukko ammutaan kaupungin muuriin, mistä sotajoukko vastarintaa kohtaamatta hyökkää kaupunkiin. Äänestys täälläkin toimitetaan; 130,000 asukasta puolusti liittymistä Italian kuningaskuntaan, 1,500 oli sitä vastaan. Italia oli nyt saanut luonnollisen pääkaupungin, joka heti tulikin hallituksen paikaksi; kuningas asettui Qvirinalin palatsiin asumaan.

Paavi taas jäi yhä edelleen asumaan Vatikaniin, jonka hän sai pitää omanaan; Italian hallitus tunnusti hänet täysin itsenäiseksi ruhtinaaksi, jolla oli oikeus ottaa vastaan valtojen lähettiläitä; hänellä sai olla oma tuomio-oikeus ja oma henkivartijajoukko. Mutta Pius IX julisti valloittajat pannaan ja ilmoitti olevansa »moraalisesti vanki», jonka vuoksi hän ei lähtisi Vatikanista eikä ryhtyisi mihinkään keskusteluihin Italian hallituksen kanssa. Muidenkin maiden katolinen puolue vaati paavin maallisen vallan palauttamista, mutta sen aikaan saamiseksi ei kukaan ole toimeen ryhtynyt, vaan on tuo Pipinin ja Kaarle suuren antama lahja ikuisiksi ajoiksi pyhältä isältä mennyt. Mutta ei paavi vieläkään ole suostunut sovintoon Italian hallituksen kanssa. Menetetyn maallisen vallan korvaukseksi julisti samaan aikaan kokoon kutsuttu kirkolliskokous paavin erehtymättömäksi, s. o. hänen käskynsä ja selityksensä olivat ehdottomasti oikeiksi tunnustettavat.

Italiassa on vielä paljon henkilöitä, jotka eivät katso kansallista valtiota täydellisesti muodostuneeksi, ennenkuin kaikki italiankieltä puhuvat ovat siihen liittyneet; Tyroli ja Istria olisi Itävallalta vaadittava, Nizza ja Korsika Ranskalta ja Maltan saari Englannilta. Onpa valtiollista kiihotustakin koetettu saada aikaan, ja sen hedelmiäkin on näkynyt; niinpä eräs Passanante yritti murhata Italian kuninkaan (v. 1878), ja eräs nuori ylioppilas taas tuomittiin kuolemaan, kun hän oli valmistanut pommin Itävallan keisarin hengiltä ottaaksensa (v. 1882). Tämä n. s. *Italia irridenta* (ei vapautettu Italia) on vielä tulevaisuuden toiveeksi jäänyt.

XXXVIII.

Saksan yhdistyminen.

Napoleonin herruus oli Saksalle edullinen. — »Suursaksalaiset» ja »piensaksalaiset». — Preussi ja Itävalta. — Preussi muodostaa yhteisen tulliliiton. — Wilhelm I:sen ja eduskunnan välinen riita. — Otto von Bismarck; hänen päämaalinsa. — Laittoman kulunkiarvion mukaan otetaan veroja. — Sotalaitos järjestetään. — Itävallan eristäminen muista valloista. — Schleswig—Holsteinin kysymys. — Sota Tanskan kanssa. — Preussin ja Itävallan välillä syntyy riita. — Sota; Sadowan tappelu. — Pragin rauha. — Pohjois-Saksan liittokunta. — Napoleon III:nnen mahti on heikontunut. — Ranskassa tahdotaan sotaa. — Espanjan kruununperimysjuttu. — Sodan julistus. — Ranskalla ei ole liittolaisia. — Sen sotajoukko on huonossa kunnossa. — Preussin voitot. — Sedanin tappelu. — Pariisin piiritys. — Frankfurtin rauha. — Saksan keisarikunta.

Samoin kuin Italia oli Saksa jo keski-ajalta asti ollut valtiollisessa suhteessa hajanainen; keisari oli tosin kaikkien siihen kuuluvain noin 300 valtion korkein päämies, mutta hänen valtansa oli tuskin muuta kuin nimellinen. Napoleon teki tästäkin lopun. Mutta hänen herruutensa vaikutti edullisesti Saksaan niinkuin Italiaankin, sillä monet pikkuvaltiot, varsinkin Etelä-Saksassa, menettivät itsenäisyytensä, eikä Wienin kongressin päätöksen mukaankaan useampia kuin 38 tunnustettu itsenäiseksi. Napoleon herätti niinikään siellä sortonsa kautta kansallistunteen eläväksi ja saattoi sotaisen hengen vireille, jonka kautta uusi Saksa luotiin. Hän siis hävitti Saksan vanhan keisarikunnan, mutta valmisti myöskin uuden.

Europan ruhtinaat järjestivät Wienin kongressissa Saksan valtiolliset olot entisten kaltaisiksi, niinkuin jo olemme nähneet; ei tosin Itävallan keisaria enää tunnustettu valtakunnan päämieheksi, vaan kaikki valtiot tahtoivat päästä johtoon osallisiksi, joten Frankfurtin liittokokous syntyi. Olemme myöskin jo maininneet tyytymättömästä mielialasta, jonka tämä valtiollinen tila synnytti, sekä niistä mieltenpurkauksista ja rauhattomuuksista, jotka siitä olivat seurauksena (luk. XXXIII). Yksityiset hallitukset vastustivat lujaa yhteyttä, sillä ne eivät tahtoneet alistua toisen ruhtinaan johtoon; sitäpaitsi oli Saksassa kaksi suurvaltaa, Itävalta ja Preussi, jotka, ollen jotenkin yhtä mahtavia, eivät suoneet toiselleen johtajan asemaa, vaan kumpikin vaati sitä itselleen. Itse kansakin, joka tahtoi vapaamielistä valtiolaitosta sekä Saksan yhteyttä, oli tässä kohden eri mieltä; toiset kallistuivat Itävallan puolelle, ja toiset tahtoivat Preussiin

liittymistä. Jo Frankfurtin parlamentissa olivat n. s. »suursaksalaiset» eli Itävallan puoluelaiset »piensaksalaista» puoluetta vastassa, joka viimemainittu pääsi voitolle, Saksan keisarinarvo kun päätettiin tarjota Fredrik Wilhelm IV:lle. Frankfurtin parlamentin isänmaallinen yritys hävisi kuitenkin tyhjiin juuri tuon vastahakoisuuden tähden, ja kun Preussi sen jälkeen alkoi omin päinsä muodostella liittoa Pohjois-Saksan ruhtinasten kesken, rupesi Itävalta uhkaamaan sotaa, jonka vuoksi se heitti asian siksensä.

Tuo kahden kilpailevan suurvallan olemassa-olo siis etupäässä oli haitaksi Saksan yhteyden saavuttamiselle. Syvällinen vastakkaisuus oli jo parin vuosisadan kuluessa vallinnut niiden välillä; Preussi oli protestanttinen valtio, Itävalta katolinen. 30-vuotisessa sodassa ne jo olivat taistelleet toistensa vihollisina, ja 18:nnella vuosisadalla taas Fredrik II ja Maria Teresia olivat sotavoimineen vastakkain. Preussi kohosi silloin suurvallaksi, mutta Itävalta jäi myöskin samaan asemaan. Nyt oli ratkaistava, kumpi oli voimakkaampi ja voimansa nojassa kohoava Saksan johtajavaltioksi. Preussi oli maantieteellisen asemansa ja kansallisuutensa perustuksella siksi kyllä luonnollisempi pääsemään kuin Itävalta; sen maat ulottuivat halki koko Saksan Niemen-virrasta Rheiniin asti, ja Preussin kuningaskunnan rajat koskettelivat 28:aan muuhun valtioon, jonka kautta se tietysti joutui vilkkaaseen yhteyteen koko Saksan kanssa. Ei senkään väestö ollut kokonaan saksalaista, mutta ainoastaan pieni osa itäisissä maakunnissa oli puolalaista. Itävalta taas kosketteli ainoastaan yhdeltä kulmalta Saksaan, joka seikka sen jo teki sille vieraammaksi, ja kansallisuudeltaan sen väestö oli niinikään vieras, sillä Saksalaisia siellä oli ainoastaan noin 8 miljoonaa koko asukasluvusta, joka oli 36 miljoonaa. Preussi oli jo 17:nnellä ja 18:nnellä vuosisadalla kehittynyt soturivaltioksi. Sen sotainen kunto oli tosin Napoleonin sodissa osottautunut ala-arvoiseksi, mutta pian se taas kohosi siinä kohden ensimmäiseksi, ja sotavoimallaan se uuden Saksan saikin muodostetuksi. Italian yhdistymisessä olivat vieraat vallat apuna, eikä itse Italiassa ollut suuria vaikeuksia estämässä, sillä yleinen äänestys ilmaisi joka paikassa kansan mielipiteet; mutta Saksan yhteenliittymisen Preussi sai aikaan omilla voimillaan, ja monta estettä vielä itse Saksassakin oli sitä vastassa. Siinä tarvittiin suurempaa voimainponnistusta ja tarmoa kuin kansallisen Italian luomisessa.

Alku Saksan yhdistymiseen saatiin kuitenkin aikaan rauhallisella tavalla, ja se tarkoittikin yhteisten aineellisten etujen saavuttamista. Jo v. 1818 rupesi Preussi, vaikka se valtiollisessa elämässä kammoi kaikkea uutuutta, keskustelemaan naapurivaltojen hallitusten kanssa tullirajojen

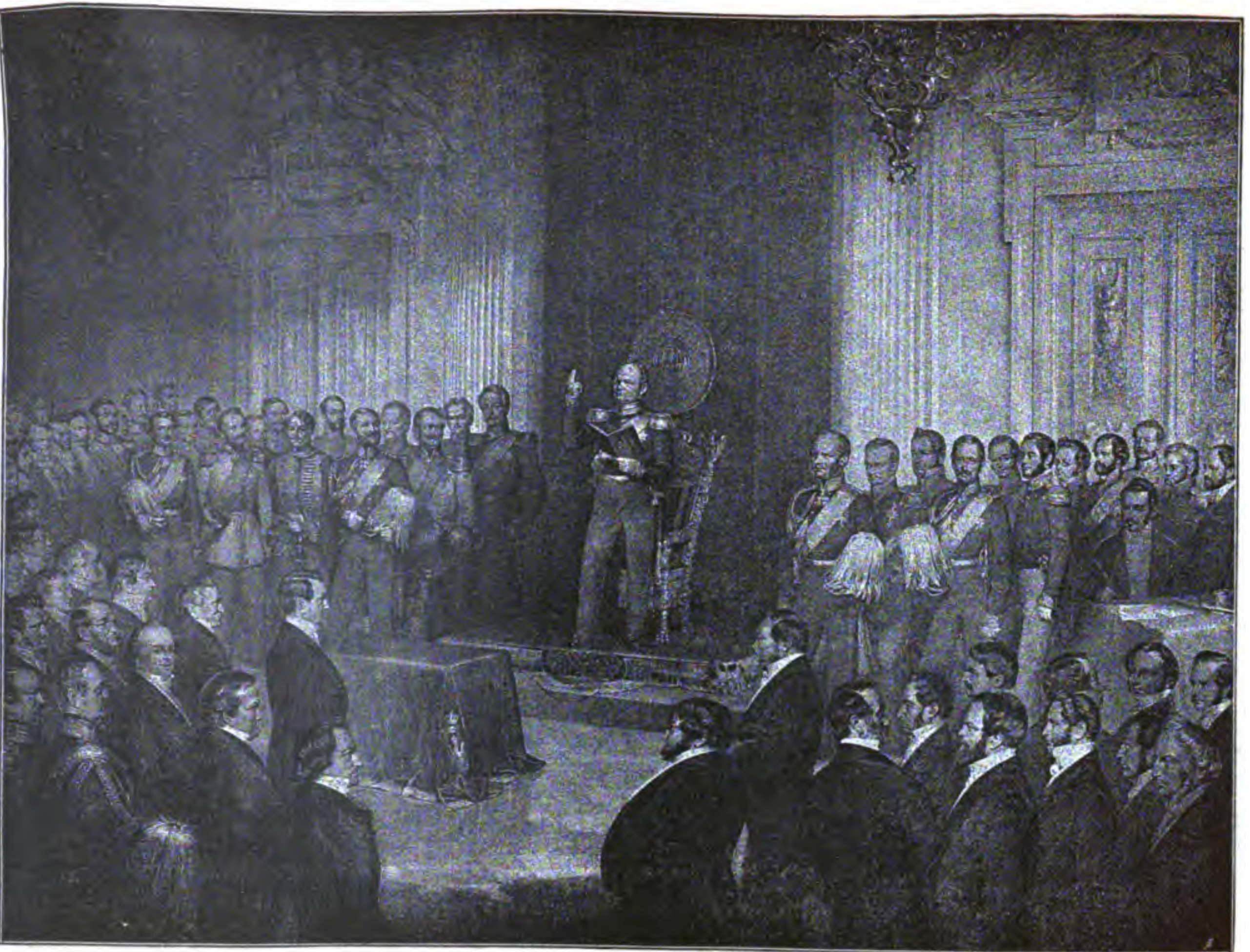
poistamisesta. Preussin rajojen sisällä oli näet monta valtiota, joilla oli oma tullijärjestelmänsä, mikä oli sangen haitallista kaupalle, eikä Preussin omissa maakunnissakaan ollut samaa tullitaksaa, vaan niitä oli 67 erilaista. Kun vielä valtakunnan rajat olivat sangen laajat (noin 7000 kilometr.), oli vaikea valvoa tullitonta tuontia. Preussin hallitus tahtoi saada tämän keski-ajalta johtuvan järjestelmän poistetuksi, jonka vuoksi se v. 1818 laati saman tullitaksan koko kuningaskunnalle, ja seuraavana vuonna hävitettiin Preussin ja erään Thüringin pikkuvaltion välinen tulliraja. Seurasi sitten yhtämittaa keskusteluja Preussin hallituksen ja muiden ruhtinasten kesken, jotka kyllä aluksi vastustelivat Preussin johtoon pyrkivää asemaa, mutta huomatessaan yhteisen tullin edulliseksi he toinen toisensa jälkeen liittyivät tuohon *tulliliittoon.* V. 1865 Hannoverkin viimeisenä siihen yhtyi, ja ainoastaan Itävalta oli siitä erillään, mutta Preussi ei sitä tahtonutkaan siihen päästää, koska muka suurin osa sen maista oli Saksan ulkopuolella. Sen kautta Itävalta jo joutui ikäänkuin Saksan ulkopuolelle, jonka johtoon Preussi oli kohonnut.

Saksalla oli siis kauppasuhteissa yhteinen hallitus ja johto, mutta valtiollisesti se edelleen oli hajanainen, ja vasta sen jälkeen kuin *Wilhelm I* oli päässyt kuninkaaksi (v. 1861), alkoi Preussin hallitus toimia valtiollisen yhteyden saavuttamiseksi. Jo aikaisemmin oli Wilhelm tunnettu sotilasvallan puolustajaksi eikä sen vuoksi ollut kansan suosima (ks. luk. XXXVI); ja heti hallitukseen tultuaan hän joutui riitaan eduskunnan kanssa. Fredrik Wilhelm IV:nnen antaman perustuslain mukaan oli Preussin maapäivillä kaksi osastoa: herrainhuone eli ensimmäinen kamari, johon kuningas määräsi jäsenet joko perinnöllisiksi tai elinajaksi, sekä toinen kamari, jossa oli kansan lähettämiä edustajia. Viimemainittu siis edusti yleistä mielipidettä, ja sen kanssa Wilhelm kuningas nyt joutui neljä vuotta kestävään ilmiriitaan. Kysymys oli sotalaitoksen uudistamisesta, johon tarvittiin veroja; eduskunta ei tahtonut millään ehdolla niitä myöntää; kuningas taas väitti, ettei kamarilla ollut oikeutta kieltää sellaisia varoja, joita hän tarvitsi täyttääkseen velvollisuutensa armeijan ylinnä johtajana. Kiista muuttui vähitellen valtakysymykseksi; kuninkaalla oli entisten hallitsijain käsitys asemastaan, sillä hänenkin mielestään se oli Jumalalta; »minä olen ensimmäinen hallitsija, joka nousen valtaistuimelle sen jälkeen, kuin sen rinnalla on uudenaikuisia valtiolaitoksia, mutta minä en unhota, että kruunu tulee Jumalalta, ja että Hänen kädestään sen olen saanut», lausui hän kokoontuneille maapäiville (v. 1861). Eduskunta taas vaati itselleen ratkaisuvaltaa, koska se muka perustui vuoden 1850 perustuslakiin, joka oli kansan suvereenisuudelle perustettu.



Wilhelm I.

Kuningas koetti hajoittamalla eduskunnan saada uusilla vaaleilla hallitukselle suotuisamman toisen kamarin; mutta »edistyspuolue» pääsi vielä suuremmalla enemmistöllä voitolle. Wilhelm oli epätietoinen, miten olisi meneteltävä, ja aikoipa hän vallasta luopuakin; mutta nyt tuli hänelle avuksi *Otto von Bismarck,* jolle hän jätti ministeristön muodostamisen.



Wilhelm IV julistaa perustuslain jouluk. 5 p:nä 1848.

Bismarck oli brandenburgilainen aatelismies, joka jo ennen oli valtiollisella toiminnallaan herättänyt huomiota; niinpä hän v. 1847 edustajakamarissa oli esiintynyt vapaamielisyyden kiivaana vastustajana ja rajattoman hallitsijavallan puolustajana; hän oli niinikään kehottanut Fredrik Wilhelm IV:ttä hylkäämään Frankfurtin parlamentin hänelle tarjoamaa keisarikruunua; Bismarckia pidettiin kaiken vanhoillisuuden puoltajana ja kansanvapauden suurimpana ja tarmokkaimpana vihollisena, jonka vuoksi hänen ministeriksi kutsumistaan katsottiin yleistä mielipidettä vastaan vihamieliseksi toimenpiteeksi. Hän lupasikin johtaa hallitusta huolimatta eduskunnasta. Hän tahtoi kuitenkin kansallisen Saksan muodostamista, mutta hallituksen tuli se aikaansaada eikä se ollut vallankumouksellista tietä syntyvä; »tulella ja raudalla eikä keskusteluilla ja päätöksiä tekemällä», niinkuin hän lausui. Ja koko tarkan valtiollisen älynsä ja lujan tarmonsa hän kohdisti tuohon päämaaliin päästäkseen, työntäen syrjään monet vaikeudet ja vastukset, mitkä tiellä olivat. Yleisen mielipiteen kannattamaa eduskuntaa vastaan oli taisteltava, itsenäisyydestään arkoja ruhtinaita oli pakotettava alistumaan, kilpailija-suurvalta Itävalta oli syrjäytettävä, ja vihdoin Europan johtajavalta Ranska voitettava.

Pääministeriksi tultuaan hän heti osotti hallituksen voiman eduskunnalle; »Saksa ei katsele Preussin vapaamielisyyttä, vaan sen voimaa», sanoi hän; vaikka toinen kamari oli äänestänyt veroesityksiä vastaan, määräsi hallitus kuitenkin nämät verot koottaviksi, vedoten herrainhuoneen päätöksiin, joka hyväksyi hallituksen esittämän kulunkiarvion, »sillä», sanoi Bismarck kerran puhuessaan toisen kamarin jäsenille, »elleivät nuo kolme valtiomahtia (hallitus, herrainhuone ja edustajainhuone) ole yksimielisiä, vaan joku niistä tahtoo järkähtämättömästi ottaa asioiden ratkaisun itselleen, syntyy ristiriitaisuuksia; ja koskei valtion elämä saata kulussaan seisahtua, muuttuvat ne voiman kysymyksiksi, ja se jolla on mahti, menettelee silloin mielensä mukaan.» Riita oli siis muuttunut mahtikysymykseksi, ja monella tavalla hallitus osotti, että valta oli sillä; niinpä veroja koottiin kolmen vuoden kuluessa laittoman kulunkiarvion mukaan ja sanomalehtiä pakotettiin arvosteluissaan vaikenemaan »yhteisen hyvän tähden». Eduskunta, vaikka uudelleen valittuna, oli yhäti vastustavalla kannalla, mutta sillä oli yleisessä mielipiteessä vaan moraalinen tuki, josta hallitus ei välittänyt.

Sillä välin pantiin toimeen perinpohjainen muutos sotalaitoksessa, sillä hallitus tahtoi ennen muuta hyvin harjoitetun armeijan, joka tarpeen vaatiessa nopeasti voitaisiin saada sotakannalle. Vuoden 1814 asevelvollisuuslain mukaan oli vuotuinen kutsunta noin 40,000 miestä, mutta

koska Preussin väkiluku oli siitä ajasta kohonnut 11:stä 18:neen miljoonaan, tehtiin kutsunta suhteelliseksi, jonka kautta joukkojen rauhanaikainen lukumäärä lisääntyi 130,000:sta noin 200,000:een; kaikki 21 vuotta täyttäneet Preussiläiset kuuluivat kolme vuotta armeijaan, ja sen jälkeen 27 ikävuoteen reserviin sekä 32:seen ikävuoteen asti nostoväkeen. Tämä kutsuttiin viimeiseksi aseisiin, mutta jo 21—27 vuotisista miehistä saatiin



Otto v. Bismarck. (Fr. v. Lenbachin maalauksen mukaan.)

450,000 suuruinen joukko. Sotaministeri, kenraali *von Roonin* johdolla harjoitettiin nämät hyvään kuriin sekä taitaviksi aseita käyttämään, ja marsalkka *von Moltke,* joka syntyään oli tanskalainen, valmisteli sotasuunnitelmia, joiden kautta noilla joukoilla oli voittoja saatava.

Bismarck ei ollut soturi, vaan valtiomies, ja sellaisena hän suurimmat voittonsa saavutti. Jo ennen hallitukseen tultuaan hän oli tunnetulle Englannin valtiomiehelle Disraelille ilmaissut koko suunnitelmansa.

»Ensi huoleni», sanoi hän, »on joko valtiopäivien suostumuksella tai sitä ilman järjestää sotajoukko. Sitten aijon käyttää ensimmäistä sopivaa tilaisuutta alkaakseni sodan Itävaltaa vastaan, hajoitan Saksan liiton, kukistan keski- ja pikkuvallat ja panen Preussin johdolla Saksan yhteyden toimeen.» Itävallan masentamista hän siis tähtäsi; mutta Saksan asioihin saattoivat monet muut vieraat vallat sekaantua, sillä olihan Saksan maiden omistajinakin vieraita ruhtinaita. Bismarckin diplomatia tarkoitti siis ensin Itävallan eristämistä muista. Oltuaan aikaisemmin lähettiläänä sekä Pariisissa että Pietarissa, hän perinpohjin tunsi Napoleon III:nnen monisotkuisen politiikan ja samoin Venäjän valtiomiesten pyyteet, ja sen mukaan hän ohjasi Preussin politiikkaa. Venäjän hallituksen hän sai puolellensa asettumalla sen puolustajaksi Puolan kapinallisia vastaan, Napoleonille hän taas antoi epämääräisiä lupauksia muutamien Länsi-Saksan maiden saamisesta, Italia liittyi Preussiin, kun sille luvattiin Venetsia; Englanti oli liian kaukana sekaantuakseen mannermaan asioihin.

Kun asiat olivat valmistetut, ryhdyttiin »tulella ja verellä» Saksan yhteyttä ajamaan. Ensiksi syntyi Tanskaa vastaan sota Schleswig-Holsteinin herttuakunnista (v. 1864).

Vanhastaan olivat Schleswig ja Holstein kuuluneet Tanskan kuninkaalle, vaikka hän oli niiden herttua, eikä kuningas; niillä oli oma hallintonsa ja eduskuntansa; väestö oli saksalaista paitsi Schleswigin pohjoisosassa, jossa asui Tanskalaisia. Rauha oli kuitenkin vallitsemassa vielä vuoden 1815:kin jälkeen, mutta v. 1830 alkoi kansallistunne herätä herttuakuntien Saksalaisissa, ja viha Tanskan kuningasta Fredrik VI:tta vastaan syntyi, varsinkin kun hän hallitsi mielivaltaisesti, huolimatta herttuakuntien oikeuksista. Riitakysymyksiä ilmaantui monta ja viha kiihtyi yhä suuremmaksi. Tanskan kuningas tahtoi liittää molemmat herttuakunnat lähemmin muuhun valtakuntaan, mutta herttuakunnat taas pyrkivät erikoisasemaan, vedoten saksalaiseen kansallisuuteensa ja valtiomuotoonsa. Herttuakuntien asukkaat nousivat vihdoin v. 1848 kapinaan, yrittäen Saksan liittokunnan avulla päästä Saksaan yhdistymään; Tanskan hallitus näet tahtoi pakottaa Schleswigin saman hallitusmuodon alaiseksi, jota muussa valtakunnassa noudatettiin, Holstein taas, joka oli kokonaan saksalainen maa, sai pitää omansa; mutta herttuakuntien asukkaat vaativat, että molemmat kuuluisivat yhteen. Toinen riitakysymys koski perintöoikeutta; herttuakuntien asukkaat väittivät, että se herttuakunnissa kuului vaan Oldenburgin suvun miespuolisille jäsenille, ja etteivät naispuoliset perijät olleet kruunuun oikeutettuja, niinkuin Tanskassa. Tämä kysymys oli tärkeä tähän aikaan, sillä Tanskan sil-

loisella kuninkaalla Fredrik VII:nnellä ei ollut perillisiä, ja herttuakunnat tahtoivat hänen kuoltuaan päästä erilleen Tanskasta; eräs Augustenburgin prinssi Fredrik oli muka herttuakunnat perivä, mutta Glücksburgin sukuhaara saisi Tanskan kruunun. Tanskan kuningas sai kuitenkin Europan suurvaltain välityksellä molemmat herttuakunnat valtaansa ja tuli niiden mennä perintönä samalle sukuhaaralle kuin Tanskakin. Siten ratkaistiin tämä pulmallinen kysymys Lontoossa v. 1852. Mutta Schleswig-Holsteinilaiset eivät sitä hyväksyneet, eikä Saksan liittokuntakaan siihen suostumustaan antanut, joten asia jäi puolieräiseksi.

V. 1863 kuoli Fredrik VII ja nyt herttuakunnat tunnustivat Augustenburgin prinssin herttuakseen, mutta Tanskan valtaistuimelle nousi *Kristian IX*. Saksan liittokunta kannatti edellistä, mutta Lontoon sopimuksen perustuksella täytyi Europan suurvaltain hyväksyä Kristian IX myöskin Schleswig-Holsteinin herttuaksi. Nyt tarttui Bismarck tähän sotkuiseen asiaan ja ratkaisi sen, ei kuitenkaan Tanskan eikä Saksan liittokunnan eikä Schleswig-Holsteininkaan asukkaiden mielen mukaisesti, vaan Preussin eduksi.

Preussin liittolaiseksi Bismarck sai Itävallan. Nämät molemmat vallat olivat kyllä hyväksyneet Lontoon sopimuksen ja heidän täytyi sen nojalla tunnustaa Kristian IX herttuakuntien hallitsijaksi. Mutta hän oli laatimallaan hallitusmuodolla liittänyt Schleswigin Tanskaan ja Bismarck väitti sen olevan Lontoon sopimusta vastaan; se soveltui siis hyvin sodan syyksi. Tanska ei peruuttanut hallitusmuotoa, sillä se toivoi suurvaltojen avulla pääsevänsä voitolle. Mutta sen toiveet pettyivät. 1864-vuoden alussa sota alkoi. Tanskan joukkojen, joita oli 35,000 miestä, piti tappeluun antautumatta ehkäistä vihollisten joukkojen etenemistä siksi kuin Europan vallat tulisivat välittämään; preussiläis-itävaltalainen armeija taas, 70,000 miestä, oli saanut käskyn hävittää sen. Tanskan joukko peräytyi (Helmikuussa v. 1864) *Dübbölin* lujien varustuksien suojaan, joissa se piti puoliansa kuusi viikkoa; mutta kauemmin se ei voinut vastustaa vihollisen ankaraa hyökkäystä, vaan sen täytyi peräytyä pohjoisemmaksi, ja koko Juutinniemimaa joutui Saksalaisten haltuun. — Englanti oli kyllä koettanut asettua välittäjäksi, ja Napoleon III ehdotti asian ratkaisua siten kuin Italiassa, että herttuakuntien asukkaat saisivat itse yleisellä äänestyksellä lausua mielensä; mutta voittajat eivät ottaneet huomioon näitä ehdotuksia, vaan pakottivat Tanskan luovuttamaan riidanalaiset herttuakunnat heille itselleen. Tämä tapahtui *Wienin* rauhassa (Lokak. v. 1864).

Liittolaisina olivat Saksan molemmat suurvallat täten sotaa käyneet, huolimatta Saksan kansan yleisestä mielipiteestä ja jättämällä syrjään liittohallituksen, jonka moraalinen valta sen kautta jo oli hävitetty. Mutta pian ilmestyi riidan-aiheita molempien voittajien kesken. Bismarck oli alusta alkaen tarkoittanut herttuakuntien liittämistä Preussiin, mutta Itävallan hallitus oli taipuvainen noudattamaan liittoneuvoston ja herttuakuntien asukasten tahtoa. Bismarck tahtoi heti ryhtyä sotaan Itävaltaa vastaan, koska Preussin sotajoukko oli siihen valmis, mutta Wilhelm-kuningas ei suostunut, ja v. 1865 tehtiin Gasteinissa sovinto, jonka mukaan



Tanskalaisten painettihyökkäys Dübbölin tappelussa.

herttuakuntien hallinto jaettiin kummankin kesken, siten että Schleswig jätettiin Preussille ja Itävalta sai Holsteinin.

Sopu ei kuitenkaan kauan kestänyt. Preussin maaherra hallitsi Schleswigiä ankarasti, niinkuin voitettua maakuntaa, vainoten herttuata, pidättäen sanomalehtiä, estäen isänmaallisien kokouksien pitämistä j. n. e.; Itävallan vallanpitäjä Holsteinissa taas noudatti päinvastaista politiikkaa, suosien herttuan puoluelaisia ja sallien sellaisenkin kokouksen pitämisen, jossa kansa sai lausua mielipiteensä herttuakuntien vastaisesta asemasta. Preussin hallitus paheksui tätä muka vallankumouksellisen menettelyn suosimista ja alkoi varustautua sotaan, puuhaten liittoa Italian kanssa; se sai puolueettomuuden lupauksen Napoleonilta, jonka Bismarck itse oli

tavannut Biarritzin kylpypaikassa. Itävalta taas kääntyi Frankfurtin liittohallituksen puoleen, tahtoen jättää herttuakunnista syntyneen riitakysymyksen sen ratkaistavaksi; mutta Bismarck väitti, että se oli molempien suurvaltojen asia ja että Gasteinin sovinto oli Itävallan menettelyn johdosta rikottu. Preussin sotaväki marssi nyt Schleswigistä Holsteiniin, josta Itävallan joukko lähti pois. Liittoneuvoston enemmistö meni asiasta olleissa keskusteluissa Itävallan puolelle, mutta Bismarck julisti koko liittohallituksen lakanneeksi, ilmoittaen samassa tahtovansa muodostaa uudestaan Saksan yhteyden, mutta entistä lujemman.

Sota, joka nyt syntyi, oli Preussin sotaa Itävaltaa ja useita siihen liittyneitä Saksan valtoja vastaan; niinpä Baijeri, Wyrtemberg, Saksi ja Hannover, Baden, molemmat Hessenit ja Nassau olivat sen liittolaisina. Mutta jo kahden viikon kuluttua Itävalta liittolaisineen masennettiin.

Sotaa käytiin samaan aikaan Böömissä, Länsi-Saksassa ja Pohjois-Italiassa Venetsian alueella. Tärkein ja ratkaiseva taistelu oli keskisessä Böömissä *Sadowan* eli *Königgrätzin* luona, jossa Itävallan ylipäällikkö *Benedek* ryhtyi estämään Preussin armeijan tunkeutumista Wieniin, jonne se aikoi marssia. Noin 220,000 Itävaltalaista siinä taisteli jotenkin yhtä lukuisaa preussiläistä joukkoa vastaan, jonka ylin johtaja oli kuningas itse. Taistelu kesti kauan ja oli sangen verinen; 25,000 Itävaltalaista kaatui ja 20,000 joutui vangiksi; Preussiläiset menettivät noin 10,000 Tappelun jälkeen Preussin joukot jatkoivat marssiansa Wieniä kohden, jonka johdosta keisarin täytyi suostua välirauhaan (Heinäk. 16 p.). — Länsi-Saksassa oli Preussin kenraali *Manteuffel* voittanut Itävallan liittolaiset ja ottanut muun muassa Frankfurtin haltuunsa, jonka kautta hän sai estetyksi liittolaisia yhdistämästä sotavoimiaan Itävallan joukkoon. Italian sotajoukot sitä vastoin joutuivat tappiolle (ks. edell. luk.).

Lopullinen rauha tehtiin *Pragissa* (Elokuussa v. 1866). Saksan liittovaltio sai sen päätöksen johdosta virallisen lopun, ja Itävalta luopui nyt valtiollisestikin Saksasta, niinkuin se jo ennen oli tuon yhteisen tullijärjestelmän kautta taloudellisesti joutunut sen ulkopuolelle; »Itävallan tuli», niinkuin Bismarck jo aikaisemmin oli lausunut, »siirtää keskustansa itäänpäin Buda-Pesthiin». Preussi taas sai rauhansopimuksen mukaan muodostaa uuden liittokunnan ja järjestää mielensä mukaan Pohjois-Saksan olot. Se anastikin itselleen ne valtiot (Hannoverin, Hessen-Kasselin ja Nassaun sekä Frankfurtin valtakaupungin), jotka erottivat sen itäiset ja läntiset maakunnat toisistaan, tämä kun muka sille oli »valtiollinen välttämättömyys». Myöskin Itävalta luovutti kiistanalaiset Schleswigin ja Holsteinin herttuakunnat Preussille, kuitenkin sillä ehdolla

että Schleswigin asukkaat saisivat itse äänestyksellä lausua mielipiteensä; jota ei kuitenkaan sitten kysyttykään. Preussin ala sai nyt enemmän yhtenäisyyttä sekä ehjemmän muodon ja näiden anastusten kautta lisääntyi sen väkiluku 25:teen miljoonaan. Se muodosti niinikään heti uuden liittokunnan niiden valtioiden kesken, jotka olivat Main-virran pohjoispuolella, eikä tämä ollut enää tuollainen entisen kaltainen höllä yhteys, vaan valtioiden, vaikka ne säilyttivätkin oman hallituksensa, täytyi alistua Preussin johtoon. Tämän n. k. Pohjois-Saksan liittokunnan päämieheksi tuli Preussin kuningas, jolla oli päätösvalta sota-asioissa ja ulkomaisessa politiikassa, sillä hän sai julistaa sodan, tehdä rauhan, ja oli yhteisien joukkojen ylipäällikkö; hän nimitti niinikään liittokunnan *kanslerin,* joksi Bismarck tuli, sekä sen muut toimimiehet, johtaen sen kautta liiton sisäisetkin asiat. *Liittoneuvosto (Bundesrath)* muodostettiin eri valtioiden edustajista, jotka yhteisesti käsittelivät liiton asioita; *valtiopäivät* taas edustivat kansaa, joka sai yleisellä äänestyksellä valita sen jäsenet; lakien ja kulunkiarvion määrääminen oli näiden tärkein oikeus. Etelä-Saksan vallat (Baijerin ja Wyrtembergin kuningaskunnat sekä Badenin ja Hessen-Darmstadtin suurherttuakunnat) eivät saaneet toista liittokuntaa syntymään, vaan tekivät Preussin kanssa erityisiä sopimuksia, joiden mukaan yhteisesti oli sodassa toimittava, joten Preussi pääsi näidenkin johtoon. Samantapainen sotalaitos kuin Preussissä pantiin muissakin Saksan valtioissa toimeen.

Mutta vielä oli yksi sota, ja suurin, tarpeellinen, ennenkuin Saksan yhteys oli täydellisesti saatu, ja se oli käytävä »vanhaa vihollista» Ranskaa vastaan.

Napoleon III oli hankkinut Ranskalle johtoaseman Europan politiikassa, mutta se rupesi yhä enemmän heikontumaan samassa kuin Preussi sotavoimillaan esiintyi voittajana. Napoleonin politiikka oli niinikään kärsinyt monta tappiota, mikä suututti häntä ja heikonsi Ranskan asemaa; hän oli sallinut Preussin ja Itävallan ryhtyä sotaan, aikoen itse tulla riidanratkaisijaksi, mutta hän ei joutunutkaan, ennenkuin Preussi jo oli liiaksi valtaan päässyt. Sadowan taistelu oli samalla Ranskallekin tappio, jonka vuoksi siellä aljettiin vaatia sen kostamista. Bismarck oli niinikään antanut Napoleonille toiveita joidenkuiden Etelä-Saksan maiden saamisesta, mutta siitä ei täyttä totta tullutkaan, päinvastoin Bismarck käytti tätä seikkaa Ranskan keisaria vahingoittaakseen; hän näet näytti Saksan ruhtinaille Napoleonin anastamisehdotukset, jonka kautta he kokonaan vieraantuivat Ranskasta. Belgian liittämisestä Ranskaan oli niinikään kysymys, ja vihdoin aikoi Napoleon ostamalla saada Luxemburgin,



Ranskan keisarinna Eugenie. (Kivipiirros Dubusen taulun mukaan.)

joka oli saksalainen maa, Hollannin kuninkaalta. Tämä antoikin suostumuksensa, eikä Bismarckkaan näyttänyt sitä vastustavan; mutta Saksan valtiopäivillä nousi suuri melu siitä, että Saksan maata aijottiin rahalla myydä. Bismark käytti tilaisuutta ja ilmoitti Hollannin kuninkaalle, että

yleinen mielipide Saksassa oli tuota kauppaa vastaan; jos se pantaisiin toimeen, olisi se saava aikaan sodan. Kuningas peruutti nyt lupauksensa, ja Napoleon oli taas kärsinyt tappion.

Sodan puhkeaminen viipyi kuitenkin jonkun aikaa, vaikka sitä kummaltakin puolen arveltiin välttämättömäksi; Bismarck tarvitsi sitä Saksan kansallistunteen elähyttämiseksi ja valtiollisen suunnitelmansa täydentämiseksi, Napoleon taas yhä häipyvän valtiollisen arvonsa ja kansansuosionsa jälleen saavuttamiseksi. Keisari itse sitä kyllä jonkun aikaa vastusti, mutta hänen puolisonsa Eugenie ja häneen liittynyt sotapuolue saivat hänet taipumaan. Yleinen mielipide rupesi myöskin sotaa vaatimaan. Ranskassa arveltiin, että Preussin kukistaminen olisi kylläkin helppoa, sillä nuot Napoleon I:sen helposti saadut voitot kangastelivat yhä mielissä. Ei otettu huomioon, että olosuhteet sittemmin olivat perinpohjin muuttuneet.

Espanjan levottomat olot antoivat vihdoin lopullisen sodan-aiheen. Sieltä oli näet Isabella kuningatar karkotettu (v. 1868) ja nyt Espanjalaiset Europasta katsoivat toista hallitsijaa itselleen. Tarjosivatpa he vihdoin kruununsa eräälle saksalaiselle pikkuruhtinaalle, Hohenzollern-Sigmaringen-sukuiselle Leopoldille, joka oli etäistä sukua Preussin kuninkaalle. Ensin tämä kieltäytyi ottamasta tarjottua kuninkaankruunua, mutta neljättä kertaa tarjottaessa hän suostui. Tästä syntyi Ranskassa suuri hälinä; se oli muka uhka Preussin puolelta, kun Ranskan molemmille puolille tulisi Hohenzollernin ruhtinaiden maita; mutta Ranska ei sallisi Kaarle V:nnen valtakunnan uudistamista. Preussin hallitus taas lausui, ettei sillä ollut mitäkään sanomista tässä kohden eikä kuninkaallakaan ollut määräämisvaltaa Sigmaringenin sukuhaaran asioissa. Mutta kun muutkaan Europan hallitukset, tahtoen rauhaa säilyttää, eivät hyväksyneet Hohenzollernin prinssin ehdokkuutta Espanjan valtaistuimelle, peruutti tämä julkisesti lupauksensa. Asian olisi nyt luullut olevan lopussa. Ranskan ulkoasiainministeri *Gramont* tahtoi kuitenkin sotaa, ja eduskunnassa oli myöskin sotainen mieliala yleinen; lähetettiin sentähden eräs *Benedetti* kuningas Wilhelmin luo, joka silloin oleskeli Emsin kylpylaitoksessa, vaatimaan, että hän sitoutuisi vastaisuudenkin varalle olemaan suostumatta tuohon Hohenzollernin prinssin ehdokkuuteen. Kuningas vastasi, ettei hän enää mitään asian johdosta tekisi ja että tämä vaatimus oli kohtuuton. Bismarck, joka oli suuttunut Ranskan lähettilään menettelystä sekä Ranskan sanomalehtien kirjoituksista, julkaisi nyt virallisessa lehdessään kuninkaan lähettämän sähkösanoman mukaan laaditun kertomuksen siitä mitä Emsissä oli tapahtunut. Tuo kertomus oli esitetty

hyvin ankarassa ja täsmällisessä muodossa, jonka johdosta Bismarckia syytettiin kuninkaan sähkösanoman väärentämisestä. Tämä oli sodan merkki. Saksassa pidettiin Ranskan menettelyä loukkauksena ei yksin kuningasta, vaan koko mahtavaa kansakuntaa kohtaan; Ranskassa taas katsottiin sanomalehdistön kertomusta tapahtumasta häväistykseksi, jonka vuoksi heti ryhdyttiin sodanjulistukseen. Heinäkuun 13 p. oli Bismarckin sähkösanoma sanomalehdissä, 14 p. saatiin siitä Pariisissa tieto, 15 p. ministeristö ehdotti eduskunnalle sodanjulistuksen, ja seuraavana yönä se päätettiin. Into oli niin yleinen, ettei miettimisaikaakaan luultu tarvittavan. Thiers pyysi, ettei Ranskan kohtaloa niin kevyesti käsiteltäisi, mutta häntä sanottiin »petturiksi» ja »preussiläiseksi», ja meluava kansanjoukko särki hänen asuntonsa ikkunat. Heinäkuun 19 p. Ranska virallisesti julisti sodan, ja »Berliniin! Berliniin!» huutoja kaikui pitkin Pariisin katuja.

Sota tuli kevytmielisesti julistetuksi, se pian huomattiin. Ranska ei saanut ainoatakaan liittolaista, vaikka se monella taholla oli niitä hakenut. Englanti oli koettanut estää sodan syttymistä, mutta kun se ei ollut onnistunut, julisti se itsensä puolueettomaksi; samoin teki Venäjän keisari. Itävaltaan, jonka Preussi vastikään oli kukistanut, Napoleon III etenkin luotti, keskustellen sen kanssa viimeiseen asti, mutta Unkarin ministeri Andrassy oli sotaa vastaan, ja Preussin ensimmäiset nopeasti saadut voitot tekivät sen yhä kylmemmäksi. Italiassa taas oli Rooman kysymys esteenä, sillä sen luovuttamisen teki Viktor Emanuel liiton ehdoksi, mutta Napoleon ei siihen tahtonut suostua. Preussillä taas ei ollut yksinomaan omat sotavoimansa käytettävänään, vaan koko Saksan, joka tässä ensi kerran esiintyy yhtenä kansana.

Toisessakin suhteessa Napoleon oli erehtynyt. Ranskan sotajoukko ei näet ollut siinä kunnossa kuin sen piti olla ja sen oli ilmoitettu olevan. Rykmentit eivät olleet täysilukuisia, tuskin muuta kuin puolet siitä lukumäärästä, joka paperilla oli; eikä odotettu täydennysväkeä, vaan ne lähetettiin sellaisina, kuin ne rauhan aikana olivat olleet, rajalle; koko sotajoukko oli noin 250,000 miestä. Sotavarustukset olivat muutenkin huonot; makasiineista ei ollut pidetty tarpeellista huolta; sotasuunnitelma ei ollut täsmällisesti määrätty; eri sotaväenosastot marssivat ilman tarpeellista yhteyttä, joten ne saattoivat helposti joutua vihollisen ruhjottaviksi; ei edes karttoja omasta maasta ollut, ainoastaan Saksasta. Ranskan upseerit eivät myöskään olleet tottuneet tuollaiseen suuremmoiseksi suunniteltuun sodankäyntiin, niinkuin Saksan upseerit. Saksan

joukot, joiden miesluku nousi 500,000:teen, olivat paremmin harjaantuneet, ja Moltken jo v. 1868 tekemä sotasuunnitelma oli selvä ja täsmällinen.

Napoleonin tuuman mukaan piti Ranskan armeijan hyökätä Rheinin yli Wormsin seuduilla ja estää Etelä-Saksan joukkojen yhtymistä Preus-



Sotamarsalkka kreivi Helmut von Moltke.

siläisiin, jota vastoin hän toivoi, että Itävalta, joka Ranskalaisten ensimmäisistä voitoista viehättyisi, liittyisi niihin, niin että yhdistyneet sotavoimat pian olisivat Berliniä kohden kulkemassa. Mutta Ranskan joukkojen täytyikin asettua puolustuskannalle, sillä Preussin joukkoja samosi nopeasti rautatietä myöten Ranskan rajojen yli, kolmeen armeijaan jakautuneena. Kuninkaan ja Moltken johtamina kaksi suuntasi kulkunsa

lujaa Metziä kohden, ja kolmas, jossa oli etupäässä Etelä-Saksan joukkoja, läksi suurta Strassburgin kaupunkia piirittämään. Sotatapahtumat seurasivat nopeasti toisiaan ja veriset tappelut tuottivat kaikki Ranskan joukoille tuhoa. Tuskin kuukautta kului ennenkuin jo sota oli oikeastaan ratkaistu; Elokuun 4 p:stä Syysk. 2 p:ään oli nimittäin suurten tappelujen aika, ja sen jälkeen alkoi sodan toinen jakso, Pariisin piiritys, jota Ranskalaiset turhaan koettivat pelastaa.

Elsassin maakunta joutuu Preussin joukkojen valtaan sen jälkeen kuin *Mac Mahon* on hävinnyt *Wörthin* tappelussa (Elok. 6 p.). Ranskan toisen armeijan ylipäällikkö *Bazaine* pakotetaan useiden veristen tappioiden jälkeen sulkeutumaan Metziin, jota kaksi armeijan osastoa — 200,000 miestä — jätetään piirittämään. Metzin avuksi piti Mac Mahonin uuden armeijan tulla, mutta Saksalaisten kolmas sekä eräs neljäskin armeijan osasto esti sen, pakottaen sen vetäytymään *Sedanin* kattilanmuotoiseen laaksoon. Keisari oli itse tämän armeijan mukana. Ankara tappelu syntyi täällä syysk. 1 p. Joka taholta Sedanin ympärillä olevilta kukkuloilta Saksalaiset viskasivat 900 kanuunasta tulta kaupunkiin. Puolustus kävi mahdottomaksi, ja seuraavana päivänä Napoleon III kirjoitti Preussin kuninkaalle kirjeen, jossa hän pyysi saada jättää hänelle miekkansa, koska hän ei ollut saanut kaatua taistelussa. 80,000 miestä joutui hänen mukanaan voittajan vangiksi sekä 650 kanuunaa sotasaaliiksi. — Tämän johdosta tapahtui Syyskuun 4 p. Pariisissa vallankumous, jonka kautta Napoleon erotettiin keisariudesta ja keisarikunta lakkautettiin, sekä asetettiin väliaikainen hallitus pitämään maan puolustuksesta huolta. Thiers lähetettiin Europan hoveihin liittoja puuhaamaan Ranskan eduksi, mutta ei mikään valta ruvennut toimintaan, vaikkakin mieliala oli muuttunut Ranskalle edulliseksi. Jules Favre, yksi hallituksen jäsen, keskusteli rauhasta Bismarckin kanssa, joka vaati Elsassia ja Lothringia; mutta »ei tuumaakaan meidän maasta luovuteta, eikä kiveäkään linnoituksistamme», ilmoitti hänelle Favre.

Sota jatkui siis. Sedanin taistelun jälkeen siinä taistelleet armeijat marssivat Pariisia piirittämään; Srassburg antautui Syysk. 28 p. ja Lokak. 27 p. jättäytyi Bazaine Metzissä 173,000 miehen kanssa Preussiläisten armoihin. Nyt Saksalaisten piiritysjoukot tääitäkin tulivat Pariisin luo; kaupunki saarrettiin niin lujasti joka taholta, ettei voitu päästä sieltä pois eikä myöskään sinne apua viedä. Ainoastaan ilmapallolla korkeuteen kohoamalla voitiin olla muun maailman yhteydessä, ja sitä tietä hallituksen johtaja *Gambetta* pääsi sieltä Tours'iin kansallista puolustusta järjestämään. Uusia armeijoja saatiin kyllä jalkeille, mutta ne olivat

harjaantumattomia, jonka vuoksi ne kaikki voitettiin, ja Pariisi jäi siten apua saamatta. Siellä alkoi nälänhätä ilmestyä, ja levottomuuksiakin näytti olevan tulossa. Preussiläiset taas pommittivat kaupunkia joka yö



Leon Gambetta. (Valokuvan mukaan.)

Tammikuun 5 p:stä 27 p:ään, ja vihdoin Pariisilaiset yrittivät rohkealla hyökkäyksellä murtaa vihollisen varustukset (Tammik. 19 p.), ennenkuin he jättäisivät sille kaupunkinsa. Mutta se ei onnistunut; 3000 sai siinä surmansa. Tammik. 27 p. Pariisi oli pakotettu antautumaan.



Wilhelm I julistetaan keisariksi. (A. v. Wernerin maalaus.)

Ranska oli nyt perinpohjin masennettu, jonka vuoksi sen täytyi suostua rauhaan. Jo Tammik. 28 p. tehtiin Versailles'ssa välirauha; siinä Thiers ja Bismarck sopivat ehdoista, jotka sillä välin kokoontunut eduskuntakin hyväksyi, vaikka Gambetta ja Elsass-Lothringin edustajatkin niitä kaikin keinoin vastustivat. *Frankfurtissa* ne sitten lopullisesti vahvistettiinkin. Elsass, paitsi Belfort'in linnaa, jonka Thiers sai Ranskalle pidätetyksi sillä, että salli Saksan armeijan marssia Pariisiin, joka ei muuten olisi tapahtunut, luovutettiin Saksalle sekä osa Lothringia, jossa tärkein paikka oli Metzin linnoitettu kaupunki; sotakulunkeja Ranska vielä otti suorittaakseen 5 miljardia ja tullisuhteet tehtiin Saksalle hyvin edullisiksi. — Noin 1 ½ miljoonaa ihmistä joutui siten siirretyksi Ranskalta Saksalle heidän omaa mieltään tiedustelematta, ainoastaan valloituksen nojalla.

Tämän sodan kautta saatiin Italiankin yhteys täydelliseksi, ja paavin maallinen valta loppui (ks. edell. luk.); sen kautta myöskin Saksan valtakunta muodostui sellaiseksi kuin se vieläkin on. Pohjois- ja Etelä-Saksan valtiot olivat yhdessä voitokkaasti taistelleet ja tulleet entistä elävämmin tuntemaan olevansa yhtä kansaa. Pariisin piirityksen aikana se näyttäytyi siinä, että Saksan valtakunta Baijerin kuninkaan ehdotuksesta muutettiin keisarikunnaksi, ja Versailles'n vanhassa loistavassa kuninkaanlinnassa Preussin kuningas Wilhelm huudettiin Saksan keisariksi. Etelä-Saksan ruhtinaatkin siis nyt liittyivät Saksan valtakuntaan. Hallitusmuoto pysyi sellaisena kuin se v. 1866 oli muodostettu; kuninkaan nimi ainoastaan muutettiin keisariksi.

Täten Preussi sotavoimainsa avulla kohosi muita Saksan valtioita mahtavammaksi ja pääsi niitä hallitsemaan. Liittoon kuuluvat vallat menettivät ulkonaisen itsenäisyytensä — sodanjulistamisen, rauhan tekemisen ja kaupan järjestämisen —, mutta omissa oloissaankin heidän täytyi alistua keisarin hyväksymien lakimääräysten alaisiksi.

Elsass-Lothringi ei saanut erikoisvaltion asemaa, mutta sitä ei myöskään liitetty maakuntana Preussiin, vaan se kuuluu Saksan valtakuntaan »valtiomaan» nimellä, johon keisari määrää virkamiehet.

XXXIX.

Itävalta-Unkari.

Itävallan oloja aljetaan parantaa. — Kansallisuuksille myönnetään oikeuksia. — Ne kumotaan uudella hallitussäännöllä v. 1861. — Kaksoisvaltio. — Kansallisuustaistelu Itävallan maissa. — Tshekit. — Itävallan heikkous. — Unkariin kuuluvien kansojen vaatimukset.

Saksan uusi keisarikunta ei tullut kokonaan saksalaisen kansallilisuuden pohjalle muodostetuksi, sillä siihen kuuluu joku määrä Puolalaisia Posenin maakunnassa, Tanskalaisia Schleswigin pohjoisosassa ja Ranskalaisia vasta voitetussa Elsass-Lothringissa. Toiselta puolen suuri ryhmä Saksalaisia jäi sen ulkopuolelle, nimittäin Itävallan maissa asuvat; ne oli uhrattava niiden monien muiden kansallisuuksien vuoksi, jotka muodostivat suuren enemmistön tässä valtiossa. Itävallalle oli tuo monikansaisuus muutenkin haitaksi, sillä juuri siitä sen heikkous johtui. Sen hallitus oli tahtonut pitää valtiota koossa rajattoman hallitsijanvallan avulla; Itävaltahan juuri oli vuosisadan alusta alkaen etupäässä ajanut vanhoillisuuden ja hallitsijanvallan asiaa. Mutta ajan vaatimusten pakottamana ei sekään saattanut sille kannalle jäädä; Italian sota v. 1859 ja vielä enemmän Preussin sota v. 1866 oli osottanut sen heikkouden naapuriensa rinnalla, ja hallituksen itsensäkin täytyi tunnustaa »vanhoja epäkohtia» olevan olemassa, joita se nyt tahtoi parantaa. Mutta miten oli tuo parannus aikaansaatava? Oliko läheinen yhteys pysytettävä eri kansallisuuksien välillä, vaikka vapaa valtiolaitos järjestettäisiin, vai oliko eri kansallisuuksille annettava »historialliset oikeutensa», s. o. riippumaton asema, joka heillä oli ollut ennen Itävaltaan liittymistä, ja jota he vaativat? Heti v. 1860, jolloin reformeja aljettiin puuhata, ilmaantui kaksi puoluetta, jotka senkin jälkeen ovat yhäti pysyneet voimassa; Saksalaiset etupäässä tahtoivat lujaa keskihallitusta; mutta liittovaltion muodostamista, jossa keskihallitus olisi heikompi, ajoivat muut kansallisuudet: Magyarit, Kroatialaiset, Tshekit, Puolalaiset sekä Slovenit, ja myöskin Italialaiset kuuluivat näihin. Tähän tuli vielä lisäksi yksi näkökohta, nimittäin valtion jakautuminen kahtia kahden lukuisamman ja enimmin kehittyneen kansallisuuden välillä.

Keisari kutsui v. 1860 kokoon »laajennetun valtioneuvoskunnan», jossa oli eri maista edustajia, etupäässä ylimyksiä ja virkamiehiä, valmis-

tamaan vapaamieliseen suuntaan käypiä reformeja, joita aijottiin toimeenpanna. Siinä olivat enemmistönä liittovaltion puolustajat, jotka tahtoivat »tasa-arvoisuutta ja itsenäistä asemaa hallinnossa sekä sisällisessä lainsäädännössä kaikille valtakunnan maille»; vähemmistö taas vastusti eri kansojen itsenäisyyttä, vaatien lujaa yhteyttä ja yhtenäistä hallitusta. Unkarin edustajat varsinkin vaativat »historiallisten oikeuksiensa» tunnustamista, jota vastoin pikkukansallisuudet, Serbialaiset ja Rumanialaiset, Galizian Ruthenit sekä Dalmatian Kroatialaiset, jotka eivät saattaneet toivoa itselleen kansallista erikoisasemaa, liittyivät Saksalaisiin ja puolustivat yhteishallitusta. Keisari otti huomioonsa enemmistön mielipiteet ja hallitusmuoto laadittiin erikoisharrastusten pohjalle (v. 1860). Mutta tämä ei ollut voimassa kauemmin kuin neljä kuukautta. Unkarilaiset, jotka tämän johdosta saivat takaisin v. 1848 laaditun hallitusmuotonsa, jonka mukaan he olivat melkein itsenäisiä, julistivat mitättömiksi kaikki sen jälkeen ilman valtiopäivien suostumusta ilmestyneet määräykset, lakkasivat veroja maksamasta, koska ne eivät olleet valtiopäivien hyväksymiä, sekä tottelemasta itävaltalaisia virkamiehiä y. m. Keisari vastusti tuollaista menettelyä ja julkaisi Helmikuussa v. 1861 toisen hallitussäännön, joka oli vähemmistön mielipiteiden mukainen. Sen mukaan eri maat kyllä saivat pitää *maapäiviä,* mutta *valtakunnan neuvostosta* muodostettiin koko valtakuntaa edustava parlamentti; siinä oli kaksi kamaria, *herrojen kamari,* jossa oli hallitsijan määräämiä perinnöllisiä arvomiehiä, ja *edusmiesten kamari,* jonka jäsenet eri maiden maapäivät valitsivat (esim. Unkarin 85, Böömin 54 j. n. e.). Se äänesti laeista ja kulunkiarviosta, mutta keisari määräsi ministerit, ja yksin hänelle ne olivat vastuunalaisia.

Saksalaiset ja pikkukansallisuudet, niinkuin Serbialaiset ja Rumanialaiset olivat tähän valtiomuotoon tyytyväisiä, mutta suuremmat (Unkarilaiset, Italialaiset ja Kroatialaiset) julistivat sen sotivan heidän oikeuksiansa vastaan, eivätkä lähettäneet edustajia valtakunnan neuvostoon. Muutamat taas, niinkuin Puolalaiset ja Tshekit, eivät uskaltaneet näin niskoitella, mutta he tahtoivat kuitenkin pitää kiinni vanhoista oikeuksistaan, vaikka lähettivätkin edustajia Itävallan parlamenttiin. Täydellinen riitaisuus ja hajanaisuus oli näin vallitsemassa v:teen 1866, jolloin Itävallan taas hävinneenä Preussin sodassa täytyi ryhtyä rakentamaan sopua valtakunnan riitaisten kansanainesten kesken. Keisari tunnusti nyt Unkarilaisten vanhat oikeudet, hyväksyen vuoden 1848 lait periaatteissa, mutta hän vaati, että valtiopäivät tarkastaisivat niitä muodostaakseen ne valtioyhteyden kannalle. Muiden kansallisuuksien, kuin Magyarien, vaatimuksia

ei otettu huomioon, vaan ministeristö, jonka johtaja oli entinen Saksin ministeri *Beust,* ja ylimääräisesti kokoon kutsuttu valtioneuvosto hyväksyi kaksoisvaltion aatteen (v. 1867).



Frans Deák. Unkarin isänmaallisen puolueen johtaja.

Itävalta jaettiin näin kahteen osaan, joita nimitettiin *cisleithaniseksi* ja *transleithaniseksi* valtakunnan osaksi, pieni Leitha-niminen Tonavan syrjäjoki kun on molempien rajana; edelliseen kuuluvat vanhat Itävallan maat, yhteensä 17 maakuntaa, jälkimmäiseen taas entiset Unkarin valtion

maat. Kumpikin osa oli oleva täysin tasa-arvoinen kaikkien oikeuksien puolesta; sama hallitsija on kummallakin, mutta Unkarissa hän on apostolinen kuningas, Itävallassa keisari, niinikään sama vaakuna (keisarillinen kotka), ja yhteisvaltion nimeksi otettiin molempien osien nimitys (Itävalta-Unkari). Molemmille valtioille kuuluvia yhteisiä asioita oli kolmenlaisia, nimittäin ulkopolitiikka, sotalaitos ja yhteisiin menoihin tarvittavat menot. Ne jätettiin keisarikunnan ministeristölle, joka oli oleva vastuunalainen molempien maiden parlamenteille. Vielä oli yhteinen *delegatsiooni,* jonka jäsenet kumpikin parlamentti valitsi; se kokoontuu kerran vuodessa päättämään asioista, jotka saattavat olla hyödyksi kummallekin valtiolle, etenkin kauppaa ja teollisuutta sekä tullijärjestelmää ja rahalaitosta koskevia. Delegatsiooni kokoontuu vuoroin Wienissä ja Buda-Pesthissä, mutta se ei ole eduskunta, jossa yhteisesti keskusteltaisiin, vaan kummankin valtion edustajat keskustelevat erikseen, vaihtaen kirjallisesti esityksiänsä, ja jos erimielisyyttä syntyy, tulevat he yhteen äänestämään. Sen päätökset ovat ainoastaan määräajaksi sitovia. Kummallakin valtiolla on oma kaksikamarinen eduskuntansa, joiden oikeudet ovat melkoisen laajat. Unkarin ensimmäistä kamaria sanotaan *magnaattein huoneeksi,* jossa ylimysaines on edustettuna (noin 800 perinnöllistä jäsentä); tärkeämpi on toinen eli *edustajain huone,* jonka jäsenet valitaan sangen laajaan vaalioikeuteen perustuvan vaalilain mukaan. Itävallan valtioneuvosto sai myöskin v. 1867 suuremman vallan; ministerit ovat sille vastuunalaisia ja alote-oikeuskin sille annettiin. Kaikki 17 maakuntaa, jotka Itävallan monarkiaan kuuluvat, ovat siinä edustettuina, ja kaikki tärkeimmät asiat ovat sen ratkaistavina; ei yksin sellaiset, jotka koskevat kauppaa, sotapalvelusta, veroja, terveysoloja, vaan myöskin painovapauteen, opetuksen periaatteisiin, rikos- ja siviililakiin j. n. e. kuuluvat. Ainoastaan vähäpätöisimmät asiat on jätetty maapäiville, jotka säilytettiin kussakin noissa 17:ssä maakunnassa.

Näiden myönnytysten kautta ei Itävalta kuitenkaan ole päässyt rauhaan, sillä sen jälkeen ovat muut kansallisuudet alkaneet taistella itsenäisen aseman saavuttamiseksi.

Beustin kerrotaan, kun valtakunnan jaosta oli tehty päätös, lausuneen Unkarin ministerille: »pitäkää te vaaria laumoistanne, me pidämme omistamme». Mutta vaikeata noiden »laumojen» vartioiminen on ollut, varsinkin Itävallalle. Melkein kaikki eri kansat rupesivat näet, Unkarilaisten esimerkkiä seuraten, vaatimaan itselleen kansallisia oikeuksia, etupäässä oman kielensä arvoon asettamista. Siten syntyi Itävallassa oikeastaan seitsemän kansallisuuden pohjalle muodostunutta puoluetta



Unkarin parlamenttipalatsi.

(Tshekit, Puolalaiset, Ruthenit, Slovenit, Italialaiset, Kroatialaiset ja Rumanialaiset), ja näiden lisäksi kaksi saksalaista, konservatiivinen, johon ylimystö ja katolinen papisto kuului, sekä vapaamielinen, johon kaupunkien asukkaat etupäässä liittyivät. Eikä puoluetaistelu ole rajoittunut yksinomaan Itävallan valtiopäiviin, vaan kaikkien maakuntien maapäivillä se on ollut vallalla, sillä eri kansallisuuksilla ei ole ratkaisevaa määräämisvaltaa maakunnissaankaan, joita he omanaan pitävät, vaan kaikissa on saksalaisia asukkaita, varsinkin kaupungeissa. Saksankieli on ollut virallinen kieli, kirjallisuuden kieli, ja kaupan kielenä sitä myöskin on käy-



Keisari Frans Jooseppi. (Valokuva v:lta 1889.)

tetty, ja Saksalaiset tahtovat edelleen pysyttää sitä samassa vallitsevassa asemassa, mutta muut kansat, sen mukaan kuin kullakin on voimaa, vaativat omaansa hallinnossa, oikeuslaitoksessa sekä opetuksessa tasaarvoon saksankielen kanssa.

Saksalainen puolue oli ylimalkaan maapäivillä enemmistönä; siten oli Böömissäkin laita, jossa Tshekit, ollen noin kaksi kolmannesta koko maan väestöstä, alkoivat kiivaan taistelun kansallisten oikeuksiensa puolesta. He lausuivat maansa asemaa selvittäessään v. 1868, ettei Böömin kuningaskunnan, johon kuului Böömi, Määri ja Schlesia, ja Itävallan välillä ollut muuta yhteyttä kuin sama hallitsijasuku; Saksalaiset taas väittivät, ettei Böömillä ollut »historiallisia oikeuksia», niinkuin Unkarin

kansalla, joka aina oli itseänsä hallinnut. Tshekkiläinen puolue, joka jo v. 1867 jakaantui kahteen ryhmään: vanhoihin ja nuoriin, jotka viimemainitut ovat jyrkempiä, on kiivaasti taistelua jatkanut; se ilmenee maapäivillä sekä Pragin saksalaisten ja tshekkiläisten ylioppilasten välisissä kiistoissa; vuodesta 1882 on Pragin yliopisto ollut jaettuna kahteen osas-



Kreivi Andrassy, ensin Unkarin ja sittemmin Itävalta-Unkarin pääministeri.

toon, saksalaiseen ja tshekkiläiseen. Maapäivillä Tshekit saivat enemmistön v. 1883, jonka johdosta Saksalaiset pyysivät, että Böömin asukkaat erotettaisiin kahteen kansalliseen ryhmään; sittemmin he Tshekkien entistä tapaa käyttäen pysyivät pois maapäiviltä. Taistelua jatkuu· yhä vieläkin.

Muut kansallisuudet, jotka ovat vähäväkisemmät, eivät ole esiintuoneet yhtä suuria vaatimuksia, mutta nekin tavottelevat kielensä arvoon

asettamista sekä suurempaa itsenäisyyttä. Itävallan hallitus ei ole, puolueiden ollessa näin monilukuiset, saattanut turvautua yhteen ainoaan, vaan ministerit koettavat muutamia puolueita yhteen sovittaa, ja sellaisen liittoutuneen puolueryhmän avulla hallitusta johtaa. Hajanaiselta, heikolta ja horjuvalta tuollainen hallitustapa tuntuu, sillä se on keinotekoisella pohjalla, sattuman varassa, ja siltä puuttuu vankka perustus.

Magyarien asema Unkarissa on vankempi kuin Saksalaisten Itävallassa; lukumääränsä puolesta tosin heitä ei ole muuta kuin 6 miljoonaa koko valtion 16:sta miljoonasta; mutta heidän kansallinen voimansa on suhteellisesti suurempi; heidän ylimyksensä omistavat maan, eikä kaupunkien saksalaisella ja juutalaisella porvaristolla ole milloinkaan ollut valtiollisia harrastuksia; muut kansallisuudet valtakunnan rajamaissa ovat niinikään olleet valtiolliselle toiminnalle vieraat. Unkarin hallitus onkin koettanut lähentää noita muita kansoja itseensä tukahuttamalla heidän kansallisia harrastuksiaan. Ainoastaan Kroatia ja sen yhteydessä oleva Slavonia on saanut jotenkin itsenäisen aseman; sillä on oma kuvernöörinsä *(bani)* sekä kansallinen kieli virallisena, omat maapäivät sekä oma oikeus- ja opetuslaitos; vaan »yhteisten asioiden» kautta se on Unkarin yhteydessä. Muutkin kansat, Rumanialaiset, Slovakit ja Serbialaiset ovat alkaneet vaatia kansallisia oikeuksia itselleen, vaikkeivät ne vielä ole saaneet toivomuksiaan täytetyiksi. Ensin mainitun kansan puolesta kävi v. 1892 lähetystö keisarin luona Wienissä pyyntikirjaa jättämässä; mutta Unkarin hallitus tuomitsi toimeenpanijat vankeuteen. Onpa Rumanialaisissa ilmaantunut puolue, joka tahtoo maansa erotettavaksi Unkarista liittyäkseen Rumanian kuningaskuntaan. Samantapaista erikoisharrastusta kuin Itävallassa on siis Unkarin kuningaskunnassakin huomattavissa, vaikkeivät ne siellä ole ilmestyneet yhtä voimakkaina; mutta sielläkin valtiollinen elämä on niiden kautta tullut rauhattomaksi ja puoluetaistelut kiivaiksi.

XL.

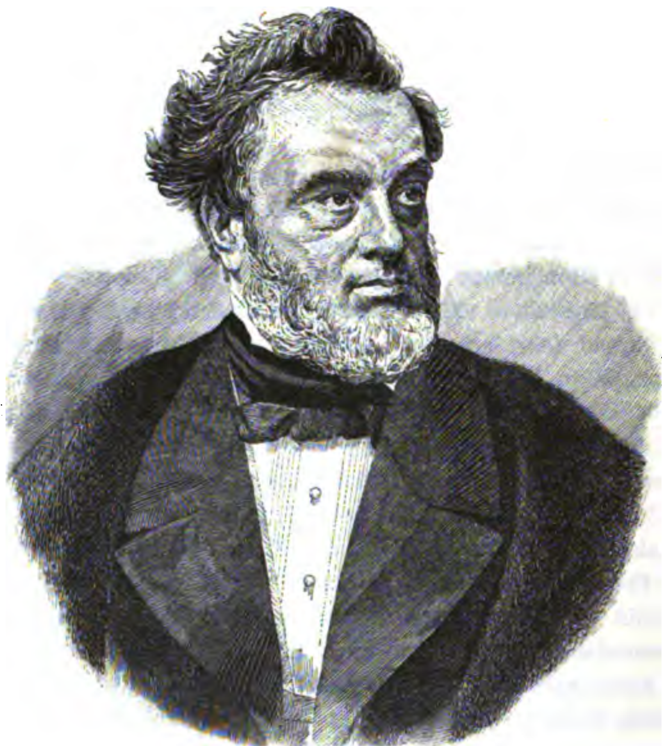
Ranskan kolmas tasavalta.

Mieliala sodan jälkeen. — Kommunardien kapina. — Ranska toipuu; asevelvollisuuslaki. — Uusi hallitusmuoto. — Tasavalta vakaantunut.

Vallankumouksen puuskat ovat tuon tuostakin Ranskassa uudistuneet aina vuodesta 1789 alkaen; hallitus on vaihdellut rajattoman yksinvallan, perustuslaillisen monarkian sekä tasavallan välillä; Bourbon'in, Orleans'in ja Bonaparten sukujen miehet ovat ylimmän vallan pitäjinä vuorotelleet, tasavallan välillä heidän hallitustaan keskeyttäessä. Niinpä Sedanin tappio teki Napoleon III:nnen keisarikunnasta lopun, samoin kuin Leipzigin ja Waterloon tappelut olivat syösseet Napoleon I:sen vallasta, ja väliaikainen »kansallispuolustushallitus» ryhtyi aluksi sodan vielä kestäessä Ranskan hallituksen johtoon. Pian kutsuttiin kuitenkin kansalliskokous, joka ensin kokoontui Bordeaux'hon, mutta siirtyi sittemmin Versailles'iin. Se teki rauhan Saksan kanssa (ks. luk. XXXVIII) ja valitsi Thiers'in valtion päämieheksi. Mutta Pariisi oli tuskin päässyt vapaaksi Preussiläisistä, ennenkuin siellä syntyi uusi ja kauheampi vaara. Samoin kuin Helmikuun vallankumouksen päivinä v. 1848 kansan alemmista kerroksista muodostunut hurja tasavaltainen ja sosialistinen puolue pyrki valtaan, niin kävi nytkin v. 1871. Pitkällinen piiritys oli kiihottanut mieliä, Preussin kanssa tehtyyn rauhaan ei oltu tyytyväisiä, pelättiinpä kuninkaanvaltaakin, jota Versailles'issa olevan kansalliskokouksen arveltiin suosivan; sama eduskunta ei ollut suostunut siihen, että piirityksen aikana syntyneet velat huoneiden vuokrasta saisivat jäädä suorittamatta, jota työmiehet vaativat. Sanomalehdissä ja klubeissa yllytettiin kansaa niinkuin suuren vallankumouksen aikana.

Kaikki nämä seikat vaikuttivat, että Maaliskuun alkupäivinä Pariisissa alkaa kapina. Kansalliskaarti, joka menee kansan puolelle, ei luovu muutamista tykeistä, joita hallituksen lähettämä sotaväenosasto tulee ottamaan Montmartren kukkuloilta; kaksi kenraalia otetaan kiinni ja ammutaan. Meteli leviää nopeasti, ja muutamien tuntien kuluttua on kaupunginhuone kapinoitsevien hallussa, ja hallituksen jäsenet pakenevat Versailles'iin. Kansan valitsema 90-miehinen hallituskunta, jossa on etupäässä hurjia sosialisteja, uudistaa konventinaikuisen hirmuhallituksen; veri-

punainen lippu, sosialistien tunnusmerkki, otetaan käytäntöön, tasavaltalaista kalenteria (ks. luk. XXX) aljetaan seurata, kirkkojen ja luostarien omaisuutta riistetään, jumalanpalvelus kirkoissa laukkautetaan ja avioliitto julistetaan vapaaksi; sama hallituskunta vangitutti henkilöitä, joiden



Jules Favre. Ministeri ja tasavaltalaispuolueen johtajia.

epäiltiin vehkeilevän Versailles'in hallituksen kanssa ja useita ammuttiinkin, muun muassa Pariisin arkkipiispa. Tarkoitus oli muodostaa Ranskasta liittovaltio, jossa jokainen kunta saisi hoitaa omat asiansa. Muutamissa suurissa kaupungeissa (Lyon'issa, Marseille'ssa, Toulouse'ssa y. m.) seurattiin Pariisin esimerkkiä, mutta niissä kapinat pian tukahutettiin; Pariisissa taas tämä n. k. »kommunardien» valta kesti pari kuukautta, sillä hallituksella ei ollut voimia tehdäkseen siitä loppua. Vasta

kun Mac Mahon oli palannut vankeudesta, sai hän kapinan kukistamisen toimekseen. Erään sulkematta jääneen portin kautta hän pääsi Pariisiin, ja nyt alkoi vimmattu taistelu, jonka kuluessa kapinalliset pakotettiin peräytymään paikasta toiseen. Kahdeksan päivää tällaista katutaistelua kesti. Lapsia ja vaimoja kulki öljyruiskut käsissä, valuttaen tätä nes-

AU JOUR LE-JOUR (N°1)



C'EST MOI QUE JE SUIS ROI !!....

Ranskalainen kommuunisotilas. (Pilakuva.)

tettä rakennusten kellareihin, joihin sitten valkea tuiskattiin. Monet Pariisin komeimmista rakennuksista, niinkuin Tuilleriain linna, Palais Royal, Hotel de Ville joutuivat tulen valtaan. Taistelun päättyessä oli suuri osa kaupungista raunioina, katujen poikki oli sulkuja, ruumiita makasi joka taholla ja verta virtasi katuojissa. Useita kapinallisia tuomittiin metelin kukistettua kuolemaan, toisia vietiin Uuden Kaledonian siirtomaahan tai Guyanaan.

Kansalliskokous ja Thiers, jolle oli annettu tasavallan presidentin arvo, saattoivat nyt vasta ryhtyä varsinaisiin hallitustoimiin. Uusilla veroilla, naisten kokoamilla rahoilla sekä lainoilla suuri sotavelka saatiin hyvin pian suoritetuksi: jo Kesäkuussa v. 1871 maksettiin 2 miljardia ja seuraavana vuonna loput 3 miljardia; eivätkä nuot monet rahajunat, jotka Saksaan kulkivat, kuitenkaan saattaneet Ranskaa aineelliseen kurjuuteen, niinkuin oli ennustettu, päinvastoin Ranskan kansa osotti säästäväisyyttä ja uhraavaisuutta, ja uutteralla työllä hankittiin ennen pitkää takaisin se mitä oli menetetty.

Onnettomasti päättynyt sota oli osottanut, ettei maan sotalaitos ollut ajanmukaisella kannalla, ja sen vuoksi v. 1872 hyväksyttiin uusi asevelvollisuuslaki, joka oli Preussin mallin mukaan laadittu; jokainen Ranskalainen oli sen mukaan velvollinen palvelemaan 5 vuotta vakinaisessa väessä, 4 vuotta reservissä ja 5 nostoväessä. Nämät toimet tunnustettiin yleisesti Thiers'in ansioksi; mutta kansalliskokouksen enemmistö alkoi sittenkin häntä vastustaa, sillä Thiers tahtoi Ranskassa tasavaltaa pysyväiseksi, enemmistöön päässyt konservatiivinen puolue taas piti sitä ainoastaan väliaikaisena, mutta tahtoi sittemmin uudelleen muuttaa Ranskan monarkiaksi. Ranska oli siis taas joutumaisillaan Bourbon'in, Orleans'in tai Bonaparten suvun hallittavaksi. Niin ei kuitenkaan käynyt. Thiers kyllä saatiin eroamaan presidentin toimesta (v. 1873), ja Mac Mahon, joka kannatti kuninkaanvaltaa, valittiin hänen sijaansa; mutta kuningasmielisten kesken vallitseva erimielisyys oli jo heidän asialleen haitaksi ja sitä paitsi *Chambordin kreivi,* Kaarle X:nnen pojanpoika, jonka kanssa sopimusta ruvettiin tekemään, ei taipunut mihinkään myönnytyksiin; hän ei luopunut Bourbonien periaatteista, hän ei esim. suostunut hyväksymään kolmiväristä lippua, vaan tahtoi Bourbonien vanhaa valkoista jälleen otettavaksi Ranskan lipuksi. Tämä vanhoillisuus vieroitti mielet monarkiasta, ja nyt saatiin eduskunnan enemmistö suostumaan uuden perustuslain laatimiseen (v. 1875). Saman perustuslain mukaan on Ranskaa sen jälkeen hallittu, ja ainoastaan muutamissa kohdissa sitä v. 1884 muutettiin. Tasavallan edustaja ja päämies on sen mukaan *presidentti,* jonka molemmat kamarit yhdessä valitsevat seitsemäksi vuodeksi; hän nimittää ministerit, mutta nämät ovat eduskunnalle vastuunalaiset. Eduskunnan muodostaa *senaatti* ja *edustajakamari;* edellisen jäsenet ovat departementtien valitsijakuntain valitsemat; näissä on kustakin departementtiin kuuluvasta kunnasta yksi kunnallishallituksen valitsema edustaja. Kamariin taas valitaan jäsenet yleisillä vaaleilla, joihin kaikki 25-vuotta täyttäneet kansalaiset saavat ottaa osaa. Senaatin jäsenet valitaan 9:ksi

vuodeksi ja uudistetaan kolmanneksi osaksi joka kolmas vuosi, kamarin jäsenet ainoastaan 4:ksi.

Tämän hallitusmuodon kautta on Ranskasta tullut Europan kansanvaltaisin maa, sillä tuskin missäkään kansa saattaa niin suoranaisesti vaikuttaa hallitukseen. Kamarissa on näet vallan pääponsi, sillä siinä vallitseva mielipide määrää hallituksen suunnan. Jos ministeristö on eri mieltä kamarin enemmistön kanssa, on sen pakko erota, ja vaikka presi-



Mac Mahon.

dentti ministeristön muodostaakin, valitsee hän siihen sellaisia miehiä, jotka kannattavat kamarin mielipiteitä. Mutta tämän kenties liian muuttelevan kansaneduskunnan vastapainoksi on annettu presidentille valta hajoittaa kamari ja määrätä toimitettavaksi uudet vaalit; sitä näet pidetään keinona, jonka kautta kansassa vallitseva mielipide saadaan epävarmoissa asioissa selville. Tämän oikeuden käyttämiseen presidentti kuitenkin tarvitsee senaatin suostumuksen.

Ranskan kolmannen tasavallan hallitusmuoto on muodostettu vallankumouksen julistaman periaatteen pohjalle, mutta se ei kuitenkaan jätä

kansalle sellaista vapautta, että se hajoittaisi yhteiskunnan, niinkuin 1791 vuoden hallitusmuoto teki, joka antoi kaiken vallan kuntien asettamille neuvoskunnille. Napoleon taas keskitti hallituksen omiin käsiinsä, suomatta kansalle mitään oikeuksia, sillä hänen asettamansa virkamiehet panivat toimeen ainoastaan hänen käskyjänsä. Tuo keskitetty hallintojärjestelmä on vielä säilytettynä melkein entisellään, mutta kansan edustajain tahdolla on suuri merkitys. Prefektit ja alaprefektit ovat hallituksen virkamiehiä; mutta näiden rinnalla on departementtien ja piirikuntien sekä kuntien valitsemat neuvoskunnat, joiden valtaa on viime aikoina jossakin määrin lisätty. Vapaan sanomalehdistön ja vapaan kokoontumisoikeuden kautta saattaa kansa niinikään tuoda esille mielipiteitään, mikä ei keisarikunnan aikana ollut sallittu. Ranskan nykyisessä tasavallassa on siis tahdottu pitää silmällä sekä kansan oikeuksia että hallituksen voimaa, ja siten saada oikeata sopusuhdetta molempien välillä, välttämällä entisten tasavaltalaishallitusmuotojen höllyyttä, mutta samassa keisarinvallan liiallista jäykkyyttä.

Tasavaltalainen puolue on neljä kertaa (vv. 1792, 1830, 1848, 1871) vallankumouksella saanut vallan käsiinsä, vaan kolmella ensimmäisellä kerralla valta ennen pitkää lipui sen käsistä, ja yksinvalta muodostui sijaan; mutta n. k. kolmas tasavalta on vakaantunut. Tosin on nytkin yrityksiä tehty samaan suuntaan, kuitenkaan onnistumatta. Vasta mainitsimme, että Chambordin kreiviä oli Ranskan valtaistuimelle aijottu; v. 1877 hajoitti presidentti Mac Mahon kamarin, toivoen saavansa kuningasmielisen enemmistön; mutta uusien vaalien kautta tasavaltalaisten luku tulikin kamarissa suuremmaksi; v. 1888 yritti kenraali *Boulanger* päästä yksinvaltiaaksi, mutta hänen vehkeensä raukesivat tyhjiin. Tasavalta näkyy yhä enemmän vakaantuneen, ja vaikkakin Ranskassa on kiivaita puolueriitoja, ja ministerit ja presidentitkin vaihtelevat, tuskin kukaan enää ajattelee mahdolliseksi kuninkuuden tai keisarinvallan palauttamista; Ranskan kansaan on tasavaltainen hallitusmuoto jo päässyt juurtumaan.

XLI.

Itämaan kysymys.

Turkin valtio on itämaalainen. — Kristityt ja Turkkilaiset. — Turkin huono hallitus. — Mahmud sulttaanin parannusyritykset raukeavat. — *Hattisherif* ja *hattihymayum*. — Vielä uusi reformiyritys. — Eri kansat pääsevät oikeuksiinsa. — Kreikan valtion olot; sen politiikka. — Rumanian asema vapaampi kuin muiden. — Krimin sota. — Rumania saa itsenäisyyden; Aleksanteri I ja Kaarle. — Obrenowitschien ja Karageorgewitschien suvut Serbiassa. — Montenegro, Bosnia ja Bulgaria. — Venäjän sota Turkkia vastaan vv. 1877—78. — San Stefanon rauha. — Tyytymättömyys rauhanmääräyksiin; Berlinin kongressi. — Itä-Rumilia liittyy Bulgariaan. — Serbian ja Bulgarian välinen sota v. 1886. — Ruhtinas Ferdinand ja Stambulow. — Milan luopuu hallituksesta. — Itämaan kysymys ei ole vielä ratkaistu.

Pitkällisiä taisteluja ja ponnistuksia on maanosamme itäisessä osassa Balkanin niemimaalla tarvittu, ennenkuin vanhat olot on saatu uusiksi muuttumaan, eikä valtiollinen tila ole siellä vieläkään vakaantunut. Tuo n. k. itämaan kysymys ei kuitenkaan rajoitu yksinomaan Balkanin kansoihin, vaan se on viime vuosikymmeninä ollut määräämässä myöskin Europan suurvaltojen keskinäisiä suhteita ja siten saanut yleisen merkityksen. Kysymys on Turkin kohtalosta, onko se edelleen pysyvä Europassa, vai onko siitä tehtävä loppu; siinä esiintyy sama syvä ristiriitaisuus länsimaisuuden ja itämaisuuden välillä, mikä ihmiskunnan historiassa monessa kohden tulee esille. Turkin valtio on pysynyt itämaalaisena ja osottautunut kykenemättömäksi omistamaan länsimaista sivistystä, jonka vuoksi se on luonnoton olemaan Europan maanosassa, ja ainoastaan suurvaltain diplomatiian nojassa se onkin vielä, vaikka kovasti riutuneena, voinut olemassa-oloansa jatkaa. Soliman II:sen aika oli sen loiston aika, mutta jo Lepanton tappelusta alkaen v. 1571 sen mahti on alenemassa; v. 1683 Turkin joukot kyllä vielä pelättävinä esiintyivät Wienin edustalla, mutta Itävaltalaiset karkottavat heidät sieltä, ja seuraavassa rauhassa Turkki menettää Unkarin; v. 1717 otetaan siltä lisäksi Belgradin vahva linnoitus ja Katarina II riistää 18:nnen vuosisadan lopulla siltä Mustanmeren rantamaat; v. 1812 Venäjä ottaa vielä Bessarabian. Näyttipä siltä, että Venäjä tulisi koko Turkin vallan perijäksi, mutta sitä estämään asettuvat Europan länsivallat, tullen siten Turkin suojelijoiksi.

Turkkilaiset itse ovat alusta alkaen olleet vähälukuisena osana valtakunnan muun väestön rinnalla; ainoastaan Konstantinopolissa ja sen

läheisyydessä Rumiliassa on heitä enemmän asunut, ja he ovat aina islamin uskontonsa ja kielensä puolesta olleet vieraat kristityille, jotka ovat lukuisampana osana Balkanin niemimaan väestöstä. Mutta ollen vallitsevana kansana, he muodostivat jonkinlaisen ylimyskunnan kristittyjen rinnalla, joita kutsuttiin nimellä *rajahs* (laumat); Turkkilaisilla oli virat hallussaan, yksin he pääsivät sotaväkeen, kristityt olivat vaan veronmaksajia, jotka kyllä muuten saivat elää omissa oloissaan ja pitää uskontonsa. Kristityillä taas ei ollut mitään muuta yhteyttä keskenään, kuin sama uskonto, sillä Bosnian roomalaiskatolilaisia lukuunottamatta he kaikki kuuluivat oikeauskoiseen kirkkoon; mutta kielensä ja tapojensa puolesta erosivat toisistaan Bulgarialaiset ja Serbialaiset, vaikka molemmat olivatkin slavilaisia kansoja; Tonavan pohjoispuolella asuvat Rumanialaiset taas kuuluvat eri kansallisuuteen, nim. romanilaiseen; niemimaan etelä-osassa ja saarilla asuvat Kreikkalaiset olivat niinikään eri sukuperää, ja samoin Albanian vuorikansa länsiosassa. Jokaisella kansalla oli oma alueensa, jonka se piti omanaan, mutta sen ulkopuolellekin oli paljon sen aineksia siirtynyt, seikka, joka teki vastaiset valtiomuodostukset vaikeiksi; Makedoniassa esim. asui suurimmaksi osaksi Bulgarialaisia ja Serbialaisia, mutta myöskin Rumanialaisia ja Kreikkalaisia.

Yhteensulautumista tai lähentelemistä voittajien ja voitettujen kansojen kansojen välillä ei ole tapahtunut, vaikka he neljä vuosisataa ovat asuneet toistensa rinnalla; ainoastaan joskus kristitty kääntyy islamin oppiin, ja silloin hän pääsee edellisten kanssa tasa-arvoiseksi, sillä uskonto määrää oikeudet. Kehittymistä ei myöskään valtiollisella ja yhteiskunnallisella alalla ole tapahtunut, vaan päinvastoin entisetkin laitokset ovat höltyneet. Hallitsija, *sulttaani,* on despootti, sekä valtion että uskonnon päämies, mutta hän jättää tavallisesti hallituksen jonkun suosittunsa käsiin, jonka hän nimittää suurvisiiriksi. Korani on uskonnon lähde, mutta se sisältää myöskin siviili- ja valtiollisen lain; ei kukaan muhammedilainen kuoleman uhalla saa uskostaan luopua; siinä on uskonvapaus kaukana. Jo 18:nnellä vuosisadalla maakuntien hallinto oli höltynyt, valtion raha-asiat epäjärjestyksessä, ei ollut oikeata kulunkiarviota eikä tarkastusta; maaherrat ottivat verojen kokoamisen vuokralle, pitäen tietysti omia puoliaan missä suinkin saattoivat, ja muut virkamiehet, kun eivät valtiolta säännöllisesti palkkaansa saaneet, kiskoivat sen korvaukseksi asukkailta.

19:nnellä vuosisadalla Länsi-Europassa ilmenneet reformiharrastukset vaikuttivat kuitenkin Turkkiinkin, sillä siitäkin yritettiin nyt saada länsimaiseen malliin järjestetty valtio. Sulttaani *Mahmud* (1808—1839) esiintyy samantapaisena uudistajana Turkissa kuin Pietari suuri vuosi-

sataa aikaisemmin Venäjällä; vanhojen olojen ja laitosten hävittäminen oli hänenkin tarkoituksensa. Levottoman janitsharien joukon, joka tuon





Mahmud II. (V:na 1828 tehty kivipiirros.)

tuostakin ryhtyi kapinoihin, Mahmud hävitti, rangaisten kuolemalla väkivaltaisimmat; ja sen sijaan hän alkoi saksalaisten upseerien avulla, joiden joukossa oli myöhemmin kuuluksi tullut Moltke, järjestää sotalaitoksen uudelle kannalle; vielä hän muutti vanhat tavat, antoi vaatteiden

kuosia sekä viiksien pituutta koskevia asetuksia j. n. e. Maaseuduilla oli jonkinlainen aatelisto, joka eli linnoissaan jotenkin itsenäisenä ja jonka vaikutus ympäristöönsä oli sangen suuri, niinkuin feodaaliaateliston keskiajalla, sekä pienien läänien omistajia, *timarli* (ks. keski-aikaa luk. XXVIII), mutta nämät menettivät oikeutensa. Kun kaikki vanha oli hävitetty, tahtoi hän luoda sijaan keskitetyn virkamieshallinnon sekä muodostaa seisovan sotajoukon. Mutta muhammedilaiset eivät tahtoneet mitään tietää sulttaanin muutoksista, eikä hänellä ollut apumiehiä voidakseen saada aikeitansa ajetuksi; sen vuoksi nuot reformit saattoivat valtakunnan vielä entistä huonompaan tilaan, niiden kautta kun kaikki oli joutunut entiseltä tolaltaan eikä uutta järjestystä sijaan saatu aikaan.

Mahmudin seuraajan, heikon *Abdul-Medjidin* aikana (1839—1861) ministeri *Redshid-pasha,* joka oli oleskellut Englannissa ja Ranskassa sekä mielistynyt länsimaisiin oloihin, tahtoi myöskin Turkissa saada niitä jäljitellyiksi. V. 1839 Marrask. 2 p. olivat eräässä sulttaanin puistossa, Guhlhanessa, koolla valtion ylimmät virkamiehet, kristittyjen kansojen edustajat sekä Europan valtain lähettiläät suuremmoisessa juhlallisuudessa, jossa lauaistiin 101 tykinlaukausta ja astroloogi tähysteli taivaalta hyväenteistä hetkeä, jolloin uusi »valtiomuoto» olisi luettava. Sulttaani vahvisti nyt valallaan tämän *hatti-sherifin* nimellä tunnetun lain, jossa kaikille hänen alamaisilleen uskonnosta huolimatta annettiin laillistettu asema; siinä sulttaani lupasi poistaa verojen vuokraamisen, lakkauttaa monopolit sekä poistaa muita epäkohtia. Tämän kautta jo toivottiin Länsi-Europassa Itämaan kysymyksen tulevan ratkaistuksi, koska Turkki nyt muka muodostuisi muiden valtojen kaltaiseksi. Mutta pian huomattiin, että nuo kauniit reformit jäivät suurimmaksi osaksi paperille. Kristittyjen asema parani jossakin määrin, ja sotalaitos niinikään joutui paremmalle kannalle, mutta ennen pitkää vuokrajärjestelmä verojenkannossa uudistettiin, kouluja, joita oli luvattu, ei kuulunut, ja virkamiehet pysyivät entisellään kansanrasittajina.

Voimattomaksi jäi sekin säännös, joka *hatti-hymayumin* nimellä v. 1856 julaistiin; Europan vallat olivat näet Pariisin rauhassa säilyttäneet Turkin itsenäisyyden, mutta vaatineet parannuksia toimeenpantaviksi. Kaikki sulttaanin alamaiset saivat nyt tässä täydellisesti samat oikeudet; kristityn ja muhammedilaisen välillä ei mitäkään eroa pitänyt olla, sillä kristittykin oli nyt pääsevä armeijassa ylempiinkin upseerinpaikkoihin sekä kaikkiin siviilivirkoihin, ja kristityt saisivat myöskin olla edustettuina maakuntien neuvostoissa. Mutta käytännössä huomattiin nämätkin määräykset mahdottomiksi; armeijassa ei kristitty tahtonut palvella muham-

medilaisen rinnalla; muhammedilaiset taas eivät tahtoneet totella kristittyjä, joten armeija jäi edellisille; kristitty ei saanut oikeutta muhammedilaisen kanssa käräjöidessään, eivätkä tuomioistuimet pitäneet lukua hänen todistuksestaan. Muutkin entiset epäkohdat jäivät olemaan; verot entiselleen, valtion raha-asiat epäjärjestykseen.

Turkkia katsottiin nyt kykenemättömäksi hoitamaan asioitaan, jonka vuoksi se oli asetettava holhouksen alle. Mutta tätä välttääkseen lupasi »nuor-turkkilaisen» puolueen johtaja *Midhat-pasha,* joka *Abdul-Hamidin* (1861—76) tullessa sulttaaniksi pääsi suurvisiiriksi, muodostaa Turkin perustuslailliseksi valtioksi; v. 1876 julaistiinkin perustuslaki, jonka mukaan sulttaanin rinnalla tuli olla vastuunalainen ministerineuvosto sekä kaksikamarinen eduskunta. Mutta Midhat-pasha joutui pian epäsuosioon ja eduskunnan toiminta raukesi tyhjiin. Apua ei siis tullut tästäkään yrityksestä. Turkkilaiset eivät osaa länsimaisia oloja itselleen omistaa, vaan heidän koko katsantokantansa on ollut ja pysyy itämaalaisena.

Europan vallat alkoivat yhä enemmän kallistua toiseen ratkaisukeinoon, jota Venäjän hallitus oli jo aikaisemmin ajanut, että nimittäin Turkin vallan alla olevat kansat pääsisivät kokonaan vapaiksi. Sen mukaan onkin Balkanin niemimaan valtiollisia oloja viime vuosikymmeninä järjestetty.

Ensimmäisiksi pääsivät Kreikkalaiset vapaiksi, kestettyään 8 vuoden ajan taistelua (ks. luk. XXXIII). Mutta tuo Adrianopolin rauhassa v. 1829 muodostettu valtio oli pieni ja huonossa tilassa; sen väkilukukin oli ainoastaan noin 750,000 henkeä; valtiollinen elämä tuli niinikään alusta alkaen levottomaksi, sillä puolueiden välinen kilpailu ja taistelu oli hyvin kiihkeä. Aluksi Kreikka sai tasavaltaisen hallitusmuodon ja Kapodistria valittiin presidentiksi; mutta mielivaltaisella hallituksellaan hän loukkasi kansaansa, jonka johdosta syntyi kapina, ja hän vangittiin ja murhattiin (v. 1831). Sen jälkeen valittiin eräs Baijerin prinssi *Otto* kuninkaaksi; mutta hän taas oli katolinuskoinen ja esiintyi saksalaisena, pitäen esim. pientä baijerilaista sotajoukkoakin, jonka vuoksi kaikki puolueet kääntyivät häntä vastaan.

Kreikkalaiset eivät kuitenkaan saaneet omin päinsä määrätä valtiollisia asioitaan, sillä nuot kolme suurvaltaa, Venäjä, Ranska ja Englanti, jotka Kreikan valtion olivat luoneet sekä vielä sen hallituksen kuntoon saamiseksi kukin lainanneet 60 miljoonaa, tahtoivat vaikuttaa sen politiikkaan, ja kullakin oli maassa puolue takanaan. Venäjä tahtoi erottaa saksalaisen kuninkaan ja asettaa kreikkalaiskatolisen ruhtinaan hänen sijaansa, Ranska ja Englanti taas vaativat perustuslaillista hallitusta.

Otto jäi vielä kuninkaaksi, mutta hänen täytyi erottaa palveluksestaan muukalainen sotaväki sekä luopua ministeristöstään ja hyväksyä perustuslaki, jonka mukaan vastuunalaiset ministerit sekä kaksikamarinen eduskunta asetettiin kuninkaan rinnalle hallitusta johtamaan (v. 1844). Krimin sodan tapahtumien johdosta Otto kuninkaan asema taas tuli horjuvaksi; hän oli näet toivonut, niinkuin Kreikkalaiset yleensä, saavansa lisää maita kuningaskuntaansa, jonka vuoksi lähetettiin kreikkalaisia vapaaehtoisia sotureita auttamaan Tessalian kapinallisia; mutta Ranska ja Englanti eivät sitä hyväksyneet, eikä Venäjäkään antanut apuansa, vaan Kreikka pakotettiin rauhaan sulttaanin kanssa. Ottoa moitittiin nyt siitä, ettei hän vastustanut Europan valtojen pakotusta, ja vihdoin (v. 1862) sotajoukko teki kapinan, jonka johdosta hänen oli jättäminen valtaistuimensa. Tanskan prinssi *Yrjö* valittiin seuraavana vuonna kuninkaaksi. Eduskunta muodostettiin nyt (v. 1864), siten että senaatti eli ensimmäinen kamari hävitettiin ja koko valta jäi neuvoskunnalle *(boulé)*, jonka 192 jäsentä määrätään yleisillä vaaleilla neljäksi vuodeksi. — Puoluetaistelut ovat yhä edelleen olleet hyvin intohimoiset, ja yksityiset edut ovat niitä suuresti kiihottamassa, sillä tavaksi on tullut, että voitolle päässeen puolueen ministeri erottaa muunmieliset virkamiehet, jättäen virat omille puoluelaisilleen. *Trikupis* ja *Delyannis* ovat kahtena viime vuosikymmeninä olleet puolueiden johtajina ja vaihdelleet ministeristössä.

Huonot raha-asiat ovat alusta alkaen olleet Kreikan valtion heikkona kohtana; velat lisääntyivät, varsinkin sen kautta, että se alkoi järjestää sotajoukkonsa hyvälle kannalle voidakseen tilaisuuden tultua käyttää sitä Turkkia vastaan; rautateiden ja kanavien rakentaminen on niinikään vienyt osansa. Vaillinki karttui siten karttumistaan, ja vihdoin v. 1893 valtio lakkasi maksojaan suorittamasta.

Kreikan valtio on kuitenkin monessa suhteessa vaurastunut; maanviljelys on kehittynyt ja kauppa niinikään, kansanopetus on tullut yleiseksi, ja uuskreikan kieli on muodostettu kirjakieleksi. Väkiluku on myöskin suuresti lisääntynyt, sillä se lasketaan jo 2,200,000 henkeen; tähän on etupäässä vaikuttanut valtakunnan alan laajentuminen; siihen näet liitettiin Englannin suostumuksella Jonian saaret (v. 1863), ja v. 1881 se pitkien keskustelujen jälkeen Europan valtojen välityksellä sai Tessalian. Vielä ulommaksikin se monta kertaa on yrittänyt rajojansa siirtää, ja varsinkin Kretan suurta saarta se on halunnut. Se auttoi v. 1868 siellä syntynyttä kapinaa, v. 1878 Venäjän sodan aikana se aikoi sen anastaa, ja saman saaren omistamisesta syntyi v. 1896 sota Turkkia vastaan, jossa Kreikan heikkous Turkin rinnalla kuitenkin tuli

näkyviin. — Suurin osa Hellenein jälkeläisistä on vielä Turkin vallan alla, sillä kreikankieltä puhuvien lukumäärä arvataan kaikkiaan 8:ksi miljoonaksi, ja Kreikan hallituksen politiikka on saada kaikki nämät valtaansa yhdistetyiksi; Atena on taas kohoava koko kreikkalaismaailman pääkaupungiksi, niinkuin Perikleen aikana, mutta ei yksinomaan henkisen elämän, niinkuin silloin, vaan myöskin valtiollisen.



Ruhtinas MENSHIKOW — Kreivi NESSELRODE — Suuriruhtinas ALEKSANTERI — Keisari NIKOLAI — Suuriruhtinas KONSTANTIN

Maailmanrauhan häiritsijät. (Kuvapiirros 1850-luvulla.)

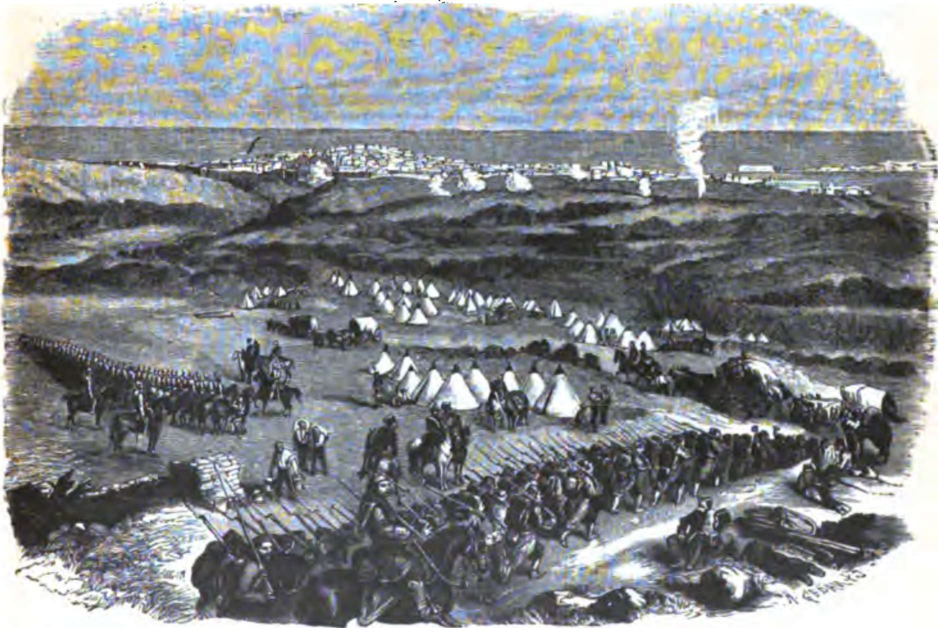
Tonavan alajuoksun pohjoispuolella oleva *Rumania,* joka jakautuu kahteen ruhtinaskuntaan: *Valakiaan* ja *Moldauiin,* oli alusta alkaen ollut erikoisemmassa asemassa sulttaaniin, kuin muut maat; se maksoi ainoastaan veron, mutta sinne ei lähetetty muhammedilaisia virkamiehiä kansaa hallitsemaan, vaan se sai pitää entiset laitoksensa, ylimyskuntansa, jonka jäseniä kutsuttiin, niinkuin Venäjällä, *bojareiksi,* sekä *hospodarinsa* eli ruhtinaansa, jonka ylimykset valitsivat. Mutta 18:nnellä vuosisadalla

sulttaani, epäillen siellä vehkeiltävän Venäjän tsaarien kanssa, rupeaa itse määräämään hospodarit Konstantinopolin Kreikkalaisista, ja v. 1834 Venäjän tsaari sai tuon oikeuden itselleen. Vuoden 1848 vallankumoukselliset liikkeet Europassa saattoivat Rumaniassakin valtiolliseen elämään enemmän virkeyttä; aljettiin esim. vaatia perustuslakia, mutta Venäjän tsaarin välityksellä nuo pyyteet tukahutettiin.

Nikolai I aikoi näihin aikoihin lopullisesti ratkaista koko Itämaan kysymyksen, jota Katarina II jo oli yrittänyt; Turkki oli »sairas mies» ja »aika näytti jo olevan tuumia hänen hautajaisiaan», ilmoitti keisari Englannin lähettiläälle, ehdottaen jakoa tämän vallan kanssa; Englanti saisi Egyptin ja Kandian, ja Balkanin niemimaa joutuisi Venäjän herruuden alaiseksi. Mutta Englanti ei tähän suostunut, peläten Venäjän vallan liiaksi paisuvan Välimerellä; ja nyt Nikolai yksin ryhtyi asiata ratkaisemaan. Hän vaati suojelusherruutta kaikkien Balkanin kristittyjen kansojen yli, jonka kautta nuot 11 miljoonaa sulttaanin alamaista olisivat joutuneet jonkinlaiseen alamaisuussuhteeseen Venäjän tsaariin. Ruhtinas Menshikow, joka oli lähetetty esittämään tätä vaatimusta sulttaanille, esiintyi hyvin loukkaavalla tavalla sulttaanin luona, matkatakissa ja pölyisissä saappaissa. Vaatimus hyljättiin, ja sen johdosta alkoi sota (v. 1853).

Venäjän laivasto kulki Mustalla merellä ja hävitti Turkin laivaston Vähän-Aasian rannalla Sinopen edustalla; maajoukko marssi Tonavan yli. Mutta ennen pitkää sota sai paljon laajemman muodon. Ranskan uusi keisari Napoleon III oli kyllä julistanut, että »keisarikunta on rauha», mutta hän katsoi kuitenkin välttämättömäksi hankkia Ranskalle myöskin ulkonaista suuruutta, ja ainoastaan sodalla se oli saatavissa. Venäjän keisari etupäässä oli vaikuttanut hänen setänsä, suuren Napoleonin, häviöön, ja sen vuoksi oli Venäjällä siitä alkaen ollut jonkinlainen johtava asema Europan politiikassa; mutta tuon johdon Napoleon III tahtoi siltä riistää ja ottaa sen jälleen Ranskalle. Nyt hän käytti tilaisuutta, asettuen Turkin puolta pitämään, ja saipa hän Englannin ja Sardiniankin hallitukset liittoonsa. Nuot liittoutuneet vallat lähettivät nyt Mustalle merelle suuria sotavoimia, jotka laskettiin maalle Krimin niemelle, jossa Englantilaiset tahtoivat valloittaa lujan Sevastopolin. Venäjä ei ollut odottanut hyökkäystä täältä päin, jonka vuoksi se oli sijoittanut suurimman osan joukoistaan Itämeren maakuntiin (200,000 miestä), Puolaan (140,000) ja Tonavan seuduille (180,000), jota vaistoin Krimissä oli ainoastaan 50,000 miestä. Itämerelläkin liikkui englantilais-ranskalainen laivasto, joka hätyytteli Suomen rannikkoja; se valloitti Ahvenanmaalle rakennetun Bomarsundin linnoituksen sekä hävitti sen ja pommitti Viaporiakin kaksi

vuorokautta saamatta sitä kuitenkaan valtaansa; monet Suomen rantakaupungeista, varsinkin Oulu, kärsivät vihollisten hävityksestä, ja melkein koko maamme kauppalaivasto tuhottiin. Sodan päätapahtumat olivat kuitenkin Krimin niemellä. Verisissä tappeluissa, niinkuin *Alma*-joen ja *Inkermanin* luona, Venäläiset kärsivät tappioita; mutta Sevastopoli kesti kauan aikaa ankaraa piiritystä, ja monta hyökkäystä torjuttiin; vihdoin sen vahvin osa kuitenkin joutui vihollisten valtaan, ja Venäläiset räjä-



Sevastopolin piiritys. (Saksalaisessa Illustrierte Zeitungissa julaistu kuva.)

hyttivät silloin lopun ilmaan ja upottivat laivaston, joka oli Sevastopolin satamassa (Syyskuussa v. 1855). Nyt keisari *Aleksanteri II,* joka Nikolain kuoltua (Maalisk. 2 p. 1855) oli tullut hallitukseen, oli taipuvainen rauhaan. Se tehtiin *Pariisissa;* mutta Itämaan kysymystä ei siinäkään ratkaistu, sillä Turkki sai vieläkin pitää itsenäisyytensä, koska se muka oli tarpeellinen Europan valtiolliselle tasapainolle; Venäjä luopui vaatimuksestaan olla Balkanin kreikkalais-katolisten kristittyjen suojelijana, jonka oikeuden kaikki suurvallat ottivat itselleen. Moldau ja Valakia saivat itsenäisen aseman, niinikään suurvaltojen suojeluksessa, vaikka niiden tuli tunnustaa sulttaanin yliherruutta.

Siten syntyi toinen kristitty valtio Balkanin niemellä. Sulttaani tahtoi, että molemmat ruhtinaskunnat olisivat erillään, ja siihen suurvallatkin suostuivat; mutta suurin osa asukkaista toivoi, että ne liittyisivät yhteen, jonka vuoksi he valitsivat saman miehen, erään moldauilaisen bojarin *Aleksanteri Kusan* hospodarikseen; Turkkikin antoi nyt tähän suostumuksensa, jonka jälkeen hän julistettiin *Aleksanteri I:sen* nimellä Rumanian ruhtinaaksi. Bukarest tuli valtakunnan pääkaupungiksi ja »Rumanian kansallisuus oli perustettu», niinkuin ruhtinas antamassaan julistuksessa mainitsi.

Levottomat valtiolliset olot häiritsivät täälläkin rauhaa heti alusta alkaen. Ruhtinaan ja eduskunnan välillä oli alituisesti riitoja, ja vihdoin Aleksanteri pani toimeen vallankumouksen, niinkuin Napoleon III Ranskassa, hajoittaen eduskunnan ja antaen uuden lain yleisellä kansanäänestyksellä vahvistettavaksi (v. 1863). Hän ei kuitenkaan kauan saanut vallasta nauttia, sillä eräänä yönä v. 1866 muutamia salaliiton tehneitä tunkeutui hänen huoneeseensa ja pakotti hänet luopumaan hallituksesta. Väliaikainen hallitus kutsui eduskunnan valitsemaan uutta ruhtinasta, joksi eräs Hohenzollernin prinssi *Kaarle* nyt valittiin.

Kaarle I:sen noustua valtaistuimelle on hallitus käynyt säännöllisesti. Länsi-europalaiseen tapaan muodostettiin kansaneduskunta, johon kuuluu kaksi kamaria: senaatti ja edustajain huone (kumpaankin valitaan jäsenet, vaikka eri perusteiden mukaan) sekä vastuunalainen ministeristö. Maa jaettiin Ranskan mallin mukaan departementteihin ja piirikuntiin, jossa prefektit ja alaprefektit ovat hallituksen asettamia hallintomiehiä. Preussin armeija taas oli mallina sotalaitosta järjestettäessä, ja tähän ruhtinas pani suurta arvoa; 150,000:teen mieheen Rumanian armeija sodan aikana voipi nousta, ja Turkin sodassa (1877—78) oli sillä Venäjän joukkojen rinnalla suuri merkitys. Palkkioksi antamastaan avusta Rumania sai vähän maanlisiä sekä julistettiin täydellisesti itsenäiseksi.

Serbialaiset olivat keski-ajalla muodostaneet suuren valtakunnan (ks. keski-aikaa luk. XXVIII), mutta se oli hävinnyt, ja Turkkilaisten herruus oli täällä juurtunut paljon lujemmaksi kuin Rumaniassa. Vanha ylimyskunta, joka oli ollut johtavana säätynä, oli menettänyt merkityksensä, ja muhammedilaiset soturit tulivat sen sijaan. Serbian kansa oli sivistymätöntä; siltä puuttui esim. sekä luku- että kirjoitustaito. Sellaiset, jotka olivat palvelleet Itävallan armeijassa, nauttivat kotimaahan palattuansa suurempaa arvoa; samoin sikokauppiaat olivat jonkinlaisena ylimyskuntana. Sikokauppiaita olivat nekin molemmat miehet, joihin Serbian ensimmäiset vapautusyritykset liittyvät. 18:nnen vuosisadan ensimmäisellä

vuosikymmenellä syntyi näet erään *Yrjön,* jota Turkkilaiset kutsuivat *karaksi* (s. o. mustaksi), johtamana kapina samaan aikaan kuin Venäjä kävi sotaa Turkkia vastaan (1806—1812). Sodan päätyttyä, jolloin Venäjä jätti Serbialaiset oman onnensa nojaan, kapina tukahutettiin ja kapinallisten täytyi paeta Itävallan maihin.



Milosch Obrenowitsch. (Kivipiirros.)

Eräs Kara-Yrjön vastustaja, niinikään sikokauppias, *Milosch Obrenowitsch,* rupesi toisella tavalla Serbian itsenäisyydenasiaa ajamaan, nimittäin sulttaania nöyrästi palvelemalla. Hän sai veronkannon haltuunsa ja korotettiin perinnölliseksi ruhtinaaksi (v. 1830); Turkin hallitus osotti hänelle sellaista luottamusta, että muista paitsi Belgradin linnoituksesta vietiin turkkilainen varusväki pois. Mutta Venäjän hallitus oli häneen tyytymätön, ja Miloschin täytyi sen pakottamana luopua hallituksesta (v. 1839). Nuot molemmat mahtavat suvut, *Karageorgewitschien*

ja *Obrenowitschien,* kilpailevat yhäti vallasta. Tämä häiritsee suuresti Serbian kehitystä; v. 1842 pääsee ensimmäisen kansallissankarin poika Aleksanteri hallitukseen, mutta v. 1858 hänen täytyy luopua, jolloin vanha Milosch taas kutsutaan. Tämän poika Mikael saa surmansa Karageorgewitschien toimesta (v. 1868). Mutta Obrenowitschien suku oli kuitenkin tullut kansalliseksi, ja eräs 14-vuotias *Milan,* Mikaelin sukulainen, saapi hallituksen. Valtiollinen elämä on sillä välin alkanut kehittyä Serbiassakin; siellä on esim. muodostettu eduskunta, *skuptshina,* joka kokoontuu säännöllisesti. Mutta itsenäisyys siltä vielä puuttui, sillä Turkin sulttaani oli ylin herra, vaikkakin Pariisin rauhan jälkeen Serbialaiset, niinkuin muutkin Balkanin kristityt, olivat Europan suurvaltain suojeluksessa.

Montenegron eli *Tshernagoran* pienessä vuorimaassa, jossa asui serbialaista kansaa, pääsi niinikään valtiollinen elämä alullensa kansallisten johtajien turvissa. Siellä syntyi sotilasvaltio, jossa vaimot viljelivät maata ja miehet taistelivat. Venäjän tsaarin liittolaisina kun olivat, ei sulttaani saattanut sen ruhtinaita kukistaa, vaikka he yllyttivät naapurimaan Herzegovinan kristityitäkin kapinaan. Tässä maassa, joka oli Montenegron pohjoispuolella, sekä *Bosniassa* oli turkkilainen kuvernööri hallintoa pitämässä aina viimeiseen Venäjän-Turkin sotaan.

Bulgarialaiset Serbian itäisessä naapurimaassa olivat kokonaan menettäneet kansallisen olemuksensa, eikä sellaista kansaa enää tiedetty olevankaan. Vasta Venäläiset huomasivat sinne tullessaan siellä puhuttavan kieltä, joka oli heidän oman kielensä kaltaista. Muut Balkanin kansat olivat saaneet pitää kansallisen papiston, mutta Bulgariassa oli ollut kreikkalaisia piispoja, jotka koettivat saada kreikankielen kirkon kieleksi syrjäyttämällä slavoniankielen, sekä saman kielen kouluihinkin. Venäjän vaikutuksesta Bulgaria v. 1870 sai oman kirkon päämiehen, *eksarkin,* joka asuu Konstantinopolissa.

Niinkuin vastakerrotusta näkyy, oli Balkanin niemimaan kansoissa kansallinen elämä alullansa tai ainakin oireita siihen olemassa jo ennenkuin ne pääsivät vapaiksi Turkin herruudesta. Vieraista valloista Venäjä etenkin kannatti heidän harrastuksiaan, sillä se tahtoi samassa saada vaikutustaan tänne ulotetuksi; mutta Itävalta tulee sen kilpailijaksi, se kun erotettuna Saksan yhteydestä entistä enemmän käänsi huomionsa Balkanin niemimaalle.

Alituisia kapinanyrityksiä sulttaanin hallitusta vastaan tavattiin milloin missäkin maassa, sillä nuot Turkin hallituksen reformit, joista vastikään mainitsimme, eivät parannusta aikaansaaneet, päinvastoin kristityille annettu tasa-arvoinen asema vaan kiihotti muhammedilaisia vihaan

heitä kohtaan. Niinpä Herzegovinassa syntyi kapina v. 1875, kun turkkilaiset veronkokoojat, ja heidän esimerkkiään seuraten muut muhammedilaiset, tekivät väkivaltaa kristityille ja ryöstelivät heitä. Se levisi Montenegroon ja Bosniaan; Serbian ruhtinas Milan antoi kapinallisille apua, ja vihdoin kapinanliekki leimahti Bulgariassakin. Turkkilaiset tahtoivat julmuudella kukistaa nuot yritykset; niinpä Bulgariassa surmattiin 20,000



Kohtaus Turkkilaisten hirmutöistä.

ihmistä. Saksan ja Ranskan Salonikissa olevat konsulitkin murhattiin. Nyt Serbia ja Montenegro julistivat sodan Turkille (v. 1876). Europan valtiomiehet koettivat kyllä saada asiat sovitetuiksi, mutta onnistumatta. Kapinalliset voitettiin, mutta silloin Venäjän keisari Aleksanteri II alkoi sodan puolustaakseen Balkanin kristityitä, jota Venäjän kansallinen puolue jo kauan oli vaatinut; se oli muka pyhä sota, jossa Venäjän kansa ryhtyi uskonnon puolesta uskottomia vastaan taisteluun. Kaikki Europan vallat antoivat puolueettomuudenlupauksen; ainoastaan Englanti ilmoitti

tahtovansa puolustaa etujansa: Suezin kanavaa, Konstantinopolia ja Dardanelleja. Rumania asettui Venäjän puolelle, julistaen itsensä täysin itsenäiseksi.

Venäjän sotajoukolla oli aluksi hyvä menestys; se kulki Tonavan yli Bulgariaan (Huhtikuussa v. 1877), jonka se valtasi, ja otti haltuunsa *Shipkan* solan, jonka kautta tie meni Balkanin vuorten yli. Mutta helposti saadut voitot keskeytyivät, kun Turkin taitava kenraali *Osman-*



Osman-pasha.

pasha oli sulkeutunut *Plewnan* linnoitukseen, sillä Syyskuusta Joulukuuhun asti Venäläisten täytyi sitä piirittää, ja kolme hyökkäystä, jotka tehtiin sitä vastaan, tuotti suuren mieshukan. Yli kolmekymmentätuhatta sotilasta sai surmansa Plewnan edustalla. Vasta kun ankara piiritys oli saanut aikaan nälänhädän linnoituksessa, täytyi Osman-pashan antautua (Jouluk. 10 p. v. 1877). — Marraskuussa oli *Loris Melikoff,* joka oli Kaukasian puolella olevan armeijan ylipäällikkö, väkirynnäköllä valloittanut tärkeän *Karsin* linnan. — Kenraali *Gurkon* johdossa Venäjän joukot nyt talven pakkasesta ja lumesta huolimatta kulkivat Balkanin yli, tullen Konstantinopolin edustalle asti (Tammikuussa v. 1878). Sult-



Turkkilaisten hyökkäys Venäläisten asemia vastaan Shipka-solassa.

taani pyysi nyt rauhaa, ja Venäjä ilmoittikin hänelle vaatimuksensa; mutta kun Englanti, peläten Venäjän liian suurta mahtia Välimerellä, rupesi varustautumaan ja lähetti laivaston Konstantinopolin lähelle, ei Turkin hallitus näyttänytkään rauhantekoa kiirehtivän. Silloin Venäjän ylipäällikkö, suuriruhtinas *Nikolai,* ilmoitti ryhtyvänsä Konstantinopolia valloittamaan ja siirsikin pääkortteerinsa sen läheisyyteen *San Stefanoon.* Nyt sulttaani ei uskaltanut enää vitkastella, vaan suostui allekirjoittamaan rauhankirjan, jonka määräykset olivat Turkille sangen ankarat, sillä koko tuo valtio hupeni niiden kautta aivan mitättömiin. Ainoastaan Konstantinopoli oli sille jäävä Balkanin itäosassa ja Albania sen länsiosassa, mutta siitä laajasta alasta, joka ulottuu Tonavasta aina Aigeianmeren rannikolle asti, muodostettiin uusi Bulgarian ruhtinaskunta, joka taasen tulisi olemaan sulttaanille veronalainen, mutta saisi oman hallinnon ja sotajoukon. Se oli joutuva Venäjän vaikutuksen alaiseksi sen kautta, että Venäjän hallituksen asiamies tulisi järjestämään sen oloja ja venäläinen sotajoukko jätettäisiin sitä suojelemaan. Montenegro ja Serbia, samoin kuin Rumania, tunnustettiin samassa rauhanteossa itsenäisiksi, ja niille kristityille, jotka vielä jäivät sulttaanin alamaisiksi, luvattiin parempia oloja. Venäjän tuli vielä saada sotakulunkeja 1410 miljoonaa ruplaa, mutta kun Turkin raha-asiat olivat huonot eikä maksamisesta ollut toiveita, otti se muutamia linnoituksia Aasian puolella sekä osan Armeniaa 1100 miljoonan korvaukseksi, joten velka supistui 310:neen miljoonaan.

Venäjällä oltiin San Stefanon rauhaan tyytyväisiä, mutta ei muualla. Englanti uhkaili, Itävalta-Unkari, joka niinikään oli levoton Venäjän yhä lisääntyvästä herruudesta Balkanillla, tahtoi Bosniaa ja Herzegovinaa, vieläpä Serbiaakin, haltuunsa; Rumania oli tyytymätön sentähden ettei se, vaikka oli ottanut osaa sotaan, saanut korvausta; ja kun suuri Bulgarian ruhtinaskunta, jossa Venäjä oikeastaan tulisi hallitsemaan, oli muodostettu sen eteläpuolelle, pelkäsi se saman hallituksen saattavan sekaantua senkin asioihin; Rumania joutuisi ikäänkuin Venäjän keskelle. Kreikkakin oli pettynyt, sillä se oli toivonut saavansa Aigeianmeren rantamaat, jossa asui kreikkalaista väestöä, mutta ne joutuivatkin Bulgarialle. Kun tyytymättömyyttä ilmaantui niin monella taholla, vaativat suurvallat, etenkin Englanti, että Balkanin asiat ratkaistaisiin yleisessä valtain kongressissa, johon Venäjäkin suostui. Sen johdosta kokoontui Berliniin v. 1878 kuuden suurvallan (Venäjän, Itävallan, Englannin, Saksan, Ranskan ja Italian) edustajat sekä sulttaanin asiamies, ja saapuipa sinne edusmiehiä Kreikan, Rumanian, Serbian ja Montenegron valtioistakin,



Ruhtinas GORTSCHAKOFF — Lordi BEACONSFIELD — ANDRASSY — Ruhtinas BISMARCK — Kreivi SCHUWALOFF — MEHEMED ALI-PASHA

Berliinin kongressin osanottajat v 1878. (A. v. Vernerin taulu.)

yksi kustakin maansa etuja valvomaan; mutta ainoastaan kutsuttuina he saivat kongressin kokouksiin tulla, milloin heidän maataan koskevia asioita käsiteltiin. Bismarck oli kokouksen puheenjohtaja.

San Stefanon päätöksiä muutettiin täällä monessa kohden. Tärkeimmät koskivat Bulgariaa, joka kyllä jätettiin olemaan, mutta paljon pienempänä kuin Venäjän tarkoitus oli ollut, sillä ainoastaan Tonavan ja Balkanin välinen maa tuli siihen kuulumaan; Balkanin eteläpuolella oleva Itä-Rumilia sitä vastoin jäi sulttaanin herruuden alle, mutta sai oman hallinnon. Bosnia ja Herzegovina jäivät myöskin Turkin valtakuntaan, mutta Itävalta-Unkari sai ottaa ne haltuunsa »ylläpitääkseen niissä järjestystä». Englannille annettiin Kypros saari, Serbia ja Montenegro saivat pitää itsenäisyytensä.

Venäläiset valtiomiehet rupesivat nyt järjestämään Bulgarian ruhtinaskunnan oloja ja v. 1879 valmistui sen hallitusmuoto, jonka mukaan kansan eduskunta, *sobranje*, on ruhtinaan rinnalla maan asioita johtamassa. Ruhtinaaksi valittiin *Aleksanteri Battenberg,* jota Venäjän tsaarikin oli tahtonut. — V. 1885 syntyi Itä-Rumiliassa äkkiarvaamatta vallankumous, jonka kautta tämäkin maa liitettiin Bulgariaan. Filippopolissa, joka oli pääkaupunki, kerääntyi Syysk. 18 p. paljon väkeä, turkkilaisen maaherran asunnon ympärille ja otti hänet vangiksi, jonka jälkeen Aleksanteri kutsuttiin ottamaan hallitus käsiinsä. Suurvallat olivat kyllä kummissaan tapahtumasta, mutta sallivat asiain kuitenkin jäädä sille kannalle ja tunnustivat Aleksanterin Rumilian maaherraksi.

Mutta muut kristityt valtiot Balkanin niemimaalla joutuivat tämän tapahtuman johdosta kiihkoon, sillä he eivät olisi suoneet Bulgarialle tällaista alueen lisää, kun itse ilman jäivät. Montenegro ja Kreikka pysyivät kuitenkin, suurvaltain kehotusta noudattaen, rauhallisina, mutta Serbia alkoi sodan. Marraskuussa v. 1885 Serbian armeija hyökkäsi Bulgariaan, mutta kärsi Sliwnitzan luona tappion ja palasi maahansa takaisin, jonne Aleksanteri joukkoineen nyt vuorostaan hyökkäsi. Itävallan uhkaukset saattoivat kuitenkin sodan loppumaan ja rauha tehtiin Maaliskuussa v. 1886. Bulgaria ei voittojensa palkinnoksi saanut mitäkään, mutta sen ruhtinaan ja sotajoukon maine oli kohonnut.

Aleksanterin hallitus ei kuitenkaan tullut pitkälliseksi. Samana vuonna kuin Serbian sota päättyi, syntyi näet venäläisystävällisen puolueen toimesta salaliitto — ruhtinas oli näet tahtonut päästä Venäjän holhouksen alta vapaaksi — tehden muun muassa sulttaanin kanssa sellaisen sopimuksen, että Bulgarian sotajoukot sodan syttyessä tulisivat Turkin ylijohdon alle. Salaliittolaiset tunkeutuivat eräänä yönä hänen asuntoonsa

ja veivät hänet vangittuna rajan yli Itävallan puolelle. Väliaikainen hallitus kutsui hänet kyllä takaisin, mutta kun Venäjän keisari Aleksanteri III jyrkästi kieltäytyi hyväksymästä häntä ruhtinaaksi, ei hän enää palannut. Seuraavana vuonna antoi n. k. *suuri sobranje,* jossa oli



Bulgarian Aleksanteri.

Itä-Rumiliankin edusmiehiä, ruhtinaan arvon eräälle Saksi-Koburgin prinsille *Ferdinandille,* joka sen otti vastaan. Jäykkä valtiomies *Stambulow,* jota sanottiin Bulgarian Bismarckiksi, oli hänen pääministerinsä ja paras tukensa, mutta tähän kyllästyneenä hän alkoi kallistua venäläisystävien puoleen. Stambulow murhattiin pääkaupungin Sofian kadulla (v. 1895) eikä murhamiehiä rangaistu. Venäjän hallituksen kanssa on

Bulgarian väli sen jälkeen käynyt paremmaksi, ja Ferdinand on koettanut kaikin tavoin ystävyyttä varmentaa; hän esim. kastatti poikansa, perintöprinssi Boriksen, kreikkalaiskatoliseen uskoon, vaikka hän itse kuuluu roomalaiskatoliseen kirkkoon, ja tsaari itse oli kummina (v. 1896).

Serbiassa, joka oli Berlinin kongressissa tunnustettu itsenäiseksi ja v. 1882 saanut kuningaskunnan nimenkin, Milanin hallitus tuli onnettoman sodan kautta Bulgarian kanssa epämieluisaksi. V. 1888 tehtiin radikaalisen puolueen toimesta uusi perustuslaki, jonka kautta skuptshinan valtaa melkoisesti laajennettiin. Silloin kuningas Milan luopui hallituksesta (v. 1889), ilmoittaen, ettei hän tahtonut olla kuningas, joka vaan nimensä säädöksien alle kirjoittaisi. Hänen alaikäinen poikansa *Aleksanteri* sai silloin hallituksen, vaikka holhojahallitus asetettiin toistaiseksi. Milan pääsi kuitenkin vaikuttamaan Serbian hallitukseen, ja hänen neuvostaan nuori Aleksanteri pani toimeen kaksi vallankumousta, julistaen itsensä täysi-ikäiseksi ja vangituttaen väliaikaisen hallituksen jäsenet (v. 1893), ja sen jälkeen muuttaen 1888 vuoden hallitusmuodon. Olot eivät vieläkään vakaantuneet; v. 1901 Aleksanteri hyväksyi jälleen vapaamielisemmän hallitusmuodon, mutta v. 1903 hän sen jo mielivaltaisesti kumosi. Samana vuonna hän kuitenkin joutui salaliiton uhriksi; sekä hän että hänen puolisonsa murhattiin kauhealla tavalla heidän omassa palatsissaan, jonka jälkeen Karageorgewitschien sukuun kuuluva *Pietari* kutsuttiin kuninkaaksi.

Siten on Balkanin niemellä viime vuosikymmeninä Europan valtojen, etupäässä Venäjän, avulla muodostunut useita valtioita kansallisuuksien pohjalle; Turkki, Kreikka, Rumania, Serbia, Montenegro ja Bulgaria ovat jakaneet omistusoikeuden tällä niemimaalla. Mutta lopullista ratkaisua ei vielä ole aikaan saatu, ja levottomuuksia, mielenkiihkoa, kapinoita ja myöskin murhia tapahtuu yhä vieläkin. Kukin eri kansallisuus tahtoisi liittää oman kansansa jäsenet omaan valtioonsa, ja tähänastinen asiain kulku Balkanin niemimaalla osottaa, että tuo pulmallinen Itämaan kysymys voidaan siten lopullisesti saada ratkaistuksi.

XLII.

Englanti 19:nnellä vuosisadalla.

Puolueet ovat Englannissa maltillisempia kuin mantereen valtioissa. — Tory-puolue on johdossa vallankumouksen aikana. — Ylimyskunnalla on valta, ja maaomaisuus on sen hallussa. — Köyhän kansan huono asema. — Tehdasliike syntyy. — Kirkolliset olot. — Irlantilaisten asema. Taistelu »vanhaa Englantia» vastaan alkaa. — Sanomalehdet ja meetingit. — Hallituksen suunta kääntyy vapaamieliseksi, Yrjö Canning. — Katolilaisille myönnetään valtiolliset oikeudet. — Reform-akti. — Muita vapaamielisiä reformeja. — Viljalait poistetaan. — Vaalioikeutta laajennetaan. — Irlannin kysymys. — O'Connel. — Katovuodet 1846—49. — Irlantilaisia siirtyy Amerikaan, fenien liitto. — Gladstone. — Parannuksia Irlannissa. — Home-rule ja Parnell. — Maaliitto. — Boikottaus. — Gladstone käyttää pakkokeinoja ja tekee myönnytyksiä. — Hän ajaa home-rulea. — Kehityksen luonne Englannissa. — Imperialismi.

Englanti oli vallankumouksen aikana itsepintaisesti vastustanut Ranskan paisuvaa valtaa, eikä Napoleon milläkään yrittämällään keinolla saanut sitä kukistetuksi, päinvastoin hän itse, tahtoessaan Englantia masentaa, valmisti omaa perikatoansa. Vallankumouksen mullistukset eivät myöskään sinne ulottuneet, vaan Englannin olot pysyivät tällä aikakaudella melkein kokonaan vanhoillaan, sillä kansan ja hallituksen koko huomio ja toiminta olivat kohdistuneet tuohon jättiläistaisteluun. Vuoden 1815 jälkeen sitä vastoin alkaa Englannissa reformien aika, mutta niiden aikaan saamiseksi täällä ei tarvita väkivaltaista menoa ja verisiä meteleitä, niinkuin mantereen maissa, vaan kehitys kulkee verraten tyynesti ja tasaisesti. Puolueet, entiset toryt ja whigit, joita aljetaan kutsua vanhoillisiksi eli konservatiiveiksi ja vapaamielisiksi eli liberaleiksi, ovat kyllä Englannissakin vastakkain, mutta edelliset eivät pysy niin jyrkästi kiinni olevissa oloissa, että sen johdosta syntyisi verisiä vallankumouksia, vaan ne tekevät myönnytyksiä, kun huomaavat vastustuksen mahdottomaksi; ja sen vuoksi onkin Englannissa huomattavissa se omituinen seikka, että vanhoillinen puolue ottaa ohjelmaansa sellaisia asioita, joita toinen puolue vastikään oli ajanut; vapaamielinen puolue taas ei rupea liiallisia reformeja vaatimaan, vaan se tahtoo oloja kehittää, pysyen kohtuuden kannalla ja asettaen vaatimuksensa sellaisiksi, että ne voivat tulla käytännössä toteutetuiksi; ja sitkeästi mutta laillisella tavalla niitä ajetaan, kunnes ne yleisen mielipiteen pakosta on saatu hyväksytyiksi. Puolue-

taisteluissa tulee näkyviin käytännöllinen järki ja maltillisuus, joka on varsin vierasta Ranskalaisten intohimoiselle ja tuliselle luonteelle.

Englanti oli keski-ajalta alkaen Europan vapain valtio, eikä Stuartien ponnistuksetkaan saaneet hävitetyksi sen valtiolaitosta, päinvastoin se niiden johdosta kehittyi vielä vapaammaksi. Mutta hallituksen mahti käy taas vallankumouksen aikakaudella entistä vankemmaksi, sillä torypuolueen miehet, jotka v:sta 1784 aina 1830:neen asti yhtämittaa ovat vallassa, sitä lujittavat. Nuorempi *William Pitt*, *Castlereaghin* lordi ja *Wellingtonin* herttua ovat valtion johtavat miehet kuningas *Yrjö III:nnen* ja *Yrjö IV:nnen* aikana. Mutta jo 19:nnen vuosisadan toisella vuosikymmenellä rupeaa yleinen mielipide vaatimaan kansanvaltaiseen ja vapaampaan suuntaan käypiä muutoksia; taistelu alkaa nyt ja kestää yhäti halki koko vuosisadan kuningas *Vilhelm IV:nnen* (1830—37) ja kuningatar *Viktorian* (1837—1901) aikana.

Englantilaisilla oli siis kauan aikaa ollut valtiolliset oikeudet, mutta ainoastaan pienellä osalla kansasta, nimittäin ylimyskunnalla. Yksinomaan sen jäseniä oli lordien huoneessa, mutta se määräsi myöskin useimmiten jäsenet kommunien huoneeseen, sillä tuo vanha, keski-ajalta johtuva vaalilaki teki sen mahdolliseksi (ks. luk. XXV). Ylimyskunnan käsissä oli myöskin paikallinen hallinto eri hallintopiireissä. Se omisti suurimman osan maasta, sillä suurtilojen omistajat olivat aikojen kuluessa osanneet hävittää pikkutilalliset ja ottaa itselleen heidän maansa; Englannissa oli 900:lla omistajalla kolmas osa koko maasta, Irlannissa 800:lla puolet ja Skottlannissa 600:lla neljäviidettäosaa; suuria puistoja ja laitumia oli entisten peltojen ja kylien asemilla, niinkuin muinoin Rooman optimaattien latifundioilla. Tällaisten olojen vallitessa suurin osa kansaa menetti tietysti itsenäisen asemansa ja joutui ylimyksistä riippuvaiseksi. Köyhät olivatkin tosi-oloissa lakien säätämien oikeuksien ulkopuolella; esim. hallitus otti mielivaltaisesti merimiehiä laivoihinsa köyhästä kansanluokasta; päiväpalkkalaisten täytyi lain vahvistamasta maksosta ruveta maanomistajan työhön, joka määräys oli syntynyt 14:nnellä vuosisadalla; ne henkilöt, joilla ei ollut omintakeista asemaa, joutuivat kunnan holhunalaisiksi, joka sai käyttää heitä töissään. Rikkaat maanomistajat, joilla oli valta, katsoivat lainsäädännössä aina omia etujaan; niinpä oli laadittu laki, joka kielsi viljan tuonnin Englantiin paitsi nälänhädän aikana ja vasta sitten kun viljan hinta oli kohonnut säädettyä korkeammaksi; v. 1815 sitä vielä korotettiin. Köyhä kansa tästä tietysti enimmin kärsi.

Näiden maanomistaja-ylimyksien rinnalla alkoi myöskin rikkaita tehtaanomistajia ilmaantua sen jälkeen kuin höyryn ja vesivoiman käy-

täntöön tultua teollisuudessa pikkuteollisuuden harjoittajat eivät saattaneet kilpailla suurempien kanssa. Työväki, joka tehtaissa työskenteli, joutui riippuvaiseksi näistä rahamiehistä, seikka, joka ennen pitkää herätti henkiin sosialisen liikkeen.

Kirkolliset olot olivat niinikään vanhentuneella kannalla. Ainoastaan anglikaanisella kirkolla oli oikeastaan lain suojelema asema; tosin Skottlannin presbyterinen kirkkokin oli lailliseksi tunnustettu, mutta katolinen



Viktoria kuningatar valtaistuimelle noustessaan 1837. (Senaikainen taulu.)

kirkko, johon Irlantilaiset kuuluivat, oli laiton, vaikka sitä kohtaan tosioloissa osotettiin suvaitsevaisuutta; mutta valtion virkoihin sen tunnustajia ei laskettu, sillä test-sääntö oli vielä voimassa.

Irlantilaisten asema oli muutenkin sangen huono. Olemme jo ennemmin maininneet (ks. luk. XVIII), mitenkä Englannin hallitus Stuartien ja Cromwellin, vieläpä Vilhelm III:nnenkin aikana kohteli tätä väestöä, joka oli eri sukuperää ja tunnusti eri uskontoa, mutta joka pysyi lujasti kiinni omissa oloissaan. Irlannin asukkailta oli otettu heidän maansa pois ja annettu englantilaisille ylimyksille, joten entiset maanomistajat olivat muuttuneet vuokramiehiksi; heidän täytyi palkata anglikaanisen

kirkon piispoja ja pappeja, vaikkei näillä usein ollut seurakuntaa ollenkaan; niinpä oli 19:nnen vuosisadan alussa 151 pappia, joiden pitäjissä ei ollut ainoatakaan protestanttista asukasta. Tyytymättömyys ja viha Englantia kohtaan oli tämän johdosta painunut yhä syvemmälle Irlannin kansaan; kostontuumia alati suunniteltiin ja kapinanyrityksiä pantiin toimeen milloin vaan tilaisuutta arveltiin ilmaantuneen. Ja vaikka suurin osa Irlannin kansasta oli vieraantunut omasta kielestään ja puhui englanninkieltä — ainoastaan lounaisessa osassa puhuttiin keltinkieltä — ei sittenkään yhteensulautuminen ollut tapahtunut; uskonto oli kuitenkin kaikilla Irlantilaisilla yhteinen. — V:teen 1800 asti oli Irlannilla ollut oma parlamenttinsa, jossa se sai ratkaista paikalliset asiansa, mutta kun siinä ruvettiin kumoamaan katolilaisille epäedullisia lakeja sekä koettamaan saada Irlannille itsenäisempää asemaa, hävitti Englannin hallitus sen. Irlantilaiset saivat kuitenkin v:sta 1780, vaikka olivatkin katolilaisia, valita edustajia Englannin parlamenttiin, mutta edusmiesten tuli olla protestantteja.

Tällaiseksi olot olivat vuosisatojen kuluessa muodostuneet ja vallankumouksen pitkällisten sotien aikana vielä lujittuneet, sillä etuoikeutetut kansanluokat, kauhulla katsellen asiain menoa Ranskassa, ehkäisivät kaikkia muutoksia. Mutta heti kun rauha oli saatu, alkaa taistelu tätä »vanhaa Englantia» vastaan; kansan alemmat kerrokset pyrkivat murtamaan korkeimman säätyluokan etuoikeutettua asemaa sekä poistamaan luonnottomiksi käyneitä epäkohtia. Parlamentissa esiintyy miehiä, jotka tuovat esille suuria reformiehdotuksia; orjien vapauttamista, katolilaisten aseman parantamista, rikoslain lieventämistä, vaalireformin toimeenpanemista ja opetuksen järjestämistä vaaditaan. Samoja asioita ajavat niinikään suuret vapaamieliset sanomalehdet, joiden merkitys ja arvo näihin aikoihin on kasvamassa. Painovapaus on tosin hyvin ahtaalla, ja vankeus tai maanpako on alituisena uhkana toimittajalla varomattomasta kirjoituksesta, jonka hän lehteensä painattaa. Ja usein näitä rangaistuksia käytettiinkin; niinpä v:sta 1808 v:teen 1821 tuomittiin 12 sanomalehdentoimittajaa maanpakoon ja sitä paitsi 82 muihin rangaistuksiin. Sanomalehtien leviämistä vaikeutti vielä kallis hinta, johon vaikutti sekin, että jokaisen numeron tuli olla karttaleimalla varustettu. Suurinta, *Times*-lehteä levisikin v. 1815 vaiheilla ainoastaan 8000 kappaletta. Mutta vastuksista huolimatta lukijoiden lukumäärä oli yhäti lisääntymässä.

Kansassa, varsinkin työväessä, alkaa myöskin ilmaantua vireämpi harrastus yleisiin asioihin; se rupeaa johtajiensa kiihottamana vaatimaan sellaisia oikeuksia, joita se pitää itselleen kuuluvina, ja suurissa kansan-

kokouksissa *(meetings)*, joissa kymmeniätuhansia, vieläpä satojatuhansia, ihmisiä on koossa ja joita pidetään jollakin julkisella paikalla taivasalla, se tuo esille mielipiteitään, samassa tahtoen mahtipontisella esiintymisellään pelottaa vallanpitäjiä. Liittoja ja yhdistyksiä muodostetaan työväestön kesken, jotta se yhdystoiminnan kautta olisi vankempi asioitaan ajamaan; jättiläisanomuksilla, joihin nimiä toisinaan miljooniin asti on koottu, koetetaan tärkeissä asioissa vaikuttaa parlamentin jäseniin. Parlamentissa taas reformien ystävät, vaikka tietävätkin enemmistön hylkäävän heidän ehdotuksiaan, tuovat kuitenkin niitä yhä uudelleen esille, kunnes ne vihdoin asiain pakosta saavat enemmistön puolellensa. Englantilaiset ovat pysyneet laillisuuden rajoissa taistelussaan reformien puolesta, mutta Irlantilaiset ryhtyivät myöskin laittomiin keinoihin, murhiin ja muihin julmiin tekoihin.

Tällä tavalla on taistelua kestänyt Englannissa halki koko 19:nnen vuosisadan; vanhojen olojen puolustajia oli etelä- ja itäosassa maata, jossa asui etupäässä rikkaita maanomistajia; pohjoisessa ja länsiosassa taas oli tehdasteollisuus luonut suuren työmiesluokan, joka oli valtiolliselle kiihotukselle alttiina ja vapaamielisten reformien kannattaja; Skottlanti, jossa väestö oli presbyterinen, oli niinikään vihamielinen Englannin anglikaaniselle ylimyskunnalle, ja vielä vihatumpi oli sama ylimyskunta katolisessa Irlannissa.

Huolimatta kaikista kansan toivomuksista, mielenosotuksista ja esille tuoduista ehdotuksista, oli hallitus aina v:teen 1822 ihan vanhoillisella kannalla ja kiivaitten toryjen vallassa; poliisin avulla, joskus sotaväkeenkin turvaten, niinkuin mantereen hallitukset, se tahtoi tukahuttaa kaikki sellaiset toimenpiteet, jotka eivät sitä miellyttäneet. Niinpä pidettiin lähellä Manchesteria v. 1819 suuri meeting, jossa oli noin 50,000 osanottajaa; sinne kuljettiin suurissa joukoissa mukana liput, joissa oli kirjoitettuna: »viljalait pois», »vapaus tai kuolema», »samallainen edustus tai kuolema». Eräs Hunt rupesi puhumaan, mutta poliisi esti hänet, ja kun kansa puolusti puhujaa, kutsuttiin avuksi yksi husaarirykmentti, joka surmasi muutamia henkilöitä. Tätä tapahtumaa kuitenkin yleisesti paheksuttiin, siinä kun loukattiin kokoontumisvapautta, joka vanhoista ajoista asti oli kuulunut Englannin kansan oikeuksiin. Mutta v. 1822 *Yrjö Canning* tulee ministeriksi, ja silloin tapahtuu muutos vapaamieliseen suuntaan; hän kyllä kuului tory-puolueeseen, mutta ei seurannut sokeasti sen ohjelmaa, jonka vuoksi häntä siltä taholta aljettiinkin moittia ja kutsua luopioksi. Ulkopolitiikassa Canning vapautui Metternichin johdosta, jonka alaisena Englantikin oli ollut. Valtiollisen ja uskonnollisen

vapauden tuli kaikkialla vallita, se oli hänen mielipiteensä, jota hän tahtoi toteuttaa. Kreikkalaisten vapauttamista hän kannatti, Espanjan vallasta vapautuneet siirtomaat Amerikassa hän ensimmäiseksi tunnusti itsenäisiksi. Reformien aika alkaa nyt myöskin Englannin sisäisissä oloissa.



Yrjö Canning. (H. Lawrencen maalaama.)

Irlannin väestön rauhoittaminen sekä parlamentin vaalitavan muuttaminen olivat tärkeimmät kysymykset, joihin hallituksen täytyi huomiotaan kiinnittää. Äsken mainitsimme, että Irlantilaiset saivat valita edustajia Englannin parlamenttiin, mutta Englannissa oli test-sääntö entisessä voimassaan, jonka johdosta Englannin katolilaiset olivat epäedullisemmassa asemassa, he kun eivät olleet oikeutetut valitsemaankaan. Kysymys

valtiollisten ja kansallisten oikeuksien myöntämisestä kaikille katolilaisille oli kyllä ollut vireillä 19:nnen vuosisadan alusta alkaen, ja olipa sitä ehdotettu parlamentissakin jo v. 1813, mutta vanha epäluulo ja viha heitä kohtaan oli estänyt muutosten aikaan saamista. Canning ryhtyi nyt asiaa kannattamaan ja ehdotteli taas parlamentin alahuoneessa test-säännön kumoamista v. 1824, mutta ehdotus hyljättiin; hän uudisti sen kuitenkin, mutta kuoli (v. 1827), ennenkuin sai asian perille ajetuksi. Hänen jälkeensä ministerit Wellington ja Peel, vaikka olivatkin tory-puolueen miehiä, toivat uudelleen esille saman lakiehdotuksen, ja vihdoin v. 1829 se saatiin hyväksytyksi, huolimatta kuningas Yrjö IV:nnen vastustuksesta. Nyt pääsivät katolilaiset lain nojassa parlamenttiin ja valtion virkoihin. Suurin hyöty siitä oli Irlantilaisille.

Kysymys parlamentin vaalitavan muuttamisesta oli paljon aikaisemmin ollut esillä; niinpä Cromwell jo oli tuuminut saada aikaan siinä parannusta, ja William Pitt oli v. 1782 pannut kysymyksen vireille. Asia oli kuitenkin jäänyt entiselleen. Mutta vallankumouksen sotien jälkeen aljettiin varsinkin työväen piirissä yhä kiihkeämmin vaatia reformia, eikä asiata voitu enää tukahuttaa. Birminghamin suuri tehdaskaupunki, jolla ei myöskään ollut oikeutta lähettää edusmiehiä, oli liikkeen keskuspaikka. Ennen pitkää hallituskin rupesi vaalitavan muuttamista suosimaan. Kun Wilhelm IV oli tullut kuninkaaksi v. 1830, pääsi näet whig-puolue valtaan, ja ministeri *Grey* toi ehdotuksen esille alahuoneessa, joka sen hyväksyikin (v. 1831). Lordien huone sen kuitenkin hylkäsi. Tämä herätti vihaa ja suuttumusta koko maassa; vapaamieliset sanomalehdet kirjoittivat ankarasti ylimystöä vastaan, Bristolin kaupungissa syntyi metelikin, joka päättyi tulipalolla ja verenvuodatuksella; Lontoossa oli kiihtymys noussut korkeimmilleen ja kaduilla kuuli huudettavan: »pois kuningas» ja »eläköön Cromwell». Wilhelm IV tahtoi nyt saada asian ratkaistuksi kansan tahdon mukaan. Mutta vielä sittenkin ylähuone kerran hylkäsi ehdotuksen, ja vasta kun kuningas uhkasi nimittää uusia lordeja, joiden kautta äänten enemmistö ylähuoneessa saataisiin ehdotuksen puolelle, ja kansankiihko käynyt yhä uhkaavammaksi, hyväksyivät lorditkin sen, mutta ainoastaan 9 äänen enemmistöllä (v. 1832).

Tämän n. k. *reform-aktin* säädöksillä ei oikeastaan muutettu entistä järjestelmää, sillä vaalioikeutta pidettiin vieläkin niiden etuoikeutena (kreivikuntien, kaupunkien ja yliopistojen), jotka sitä nauttivat, ja varallisuus oli entiseen tapaan sen määrääjänä; mutta pahimmat epäkohdat poistettiin etenkin sen kautta, että se teki edustuksen kohtuullisemmaksi, säätämällä perustukseksi väkiluvun. Sellaisilta kauppaloilta, joissa ei

ollut 2000 asukasta, otettiin edustusoikeus pois, joten 143 tuli sen menettäneeksi; 30:ltä taas otettiin toinen edustaja, mutta yhden ne saivat valita. Sen sijaan monet kaupungit, joilla ei ennen ollut edustusoikeutta, saivat väkilukunsa mukaan lähettää eri monta; esim. Lontoo valitsi 8 enemmän kuin ennen. Äänestysoikeuden perustaksi säädettiin sekä kaupungeissa että kreivikunnissa määrätty tulo, jonka nojalla valtiolliset oikeudet jäivät vieläkin varakkaille, mutta äänestäjien luku karttui kuitenkin kreivikunnissa 247,000:stä 370,000:teen ja kaupungeissa 188,000:sta 286,000:teen.

Yleinen riemu vallitsi maassa uuden vaalilain johdosta; ilotulituksia pantiin toimeen, pitoja pidettiin, ministereille annettiin lahjaksi kultapikari, jota varten rahoja koottiin koko maasta, mutta keneltäkään ei otettu yhtä pennyä (noin 10 Suomen p:iä) enempää, jotta köyhäkin voisi roponsa antaa. Vapaamielinen suunta oli hallituksessa tämän jälkeen huomattavissa; ensimmäisissä vaaleissa tuli alahuoneeseen valituksi 509 vapaamielistä ja ainoastaan 149 vanhoillista. Sanomalehdille annettiin entistä suurempi vapaus; v. 1836 alennettiin karttaleima 1:teen pennyyn numerolta ja v. 1855 koko verotus poistettiin; julkisuutta parlamentin toiminnassa ei enää siihen määrään kammottu kuin ennen. Monia tärkeitä ja varsinkin huonompiosaisten tilan parantamista tarkoittavia reformeja saatiin aikaan; niinpä v. 1834 järjestettiin vaivaishoito inhimillisemmälle kannalle. Kunnat olivat vanhan tavan mukaan pitäneet huolta köyhistä, jota varten varallisten asukkaiden tuli suorittaa määrätty vero, mutta ankarat lainmääräykset olivat kokonaan jättäneet heidät niiden mielivaltaan; »köyhien valvojat» saattoivat esim. luovuttaa, melkein myydä, köyhiä perheitä tehdaslaitoksiin, joissa 16 tuntinen työpäivä oli käytännössä, tai suljettiin heitä vaivaistaloihin, jotka eivät olleet vankiloita parempia. Estääkseen taas köyhien lukumäärää lisääntymästä kunnissa, karkotettiin sellaisia henkilöitä, jotka työtä etsivät tai estettiin heitä saamasta asuntoa, mentiinpä niinkin pitkälle, että hävitettiin sellaisia asuntoja, joihin he olisivat voineet asettua asumaan. Maanomistajat taas käyttivät köyhiä töissään, maksaen hyvin niukan päiväpalkan, jonka vuoksi heille täytyi kunnan yhteisistä varoista antaa apua, joten rikkaiden maat tulivat osaksi viljellyiksi kuntien kustannuksella. Mutta nyt parlamentti päätti, että apua ei annettaisi sellaisille henkilöille, joilla oli asunto, työhönkykenemättömiä lukuunottamatta, ja kaikki työkuntoiset köyhät sijoitettiin työhuoneisiin, joissa he saivat ravinnon, mutta heiltä vaadittiin myöskin työtä. Tämän johdosta vaivaishoidon menot suuresti vähenivät, sillä sangen monet tahtoivat välttää työhuoneisiin joutumasta, koettaen omin neuvoin tulla toimeen.

Englannin, samoin kuin muidenkin valtioiden, siirtomaissa, oli uuden ajan alussa syntynyt neekeriorjuus vielä yleinen, mutta v. 1833 se hävitettiin, ja hallitus antoi 20 miljoonaa puntaa orjien omistajille korvaukseksi siitä mitä he tämän kautta menettivät.

Vihdoin kahdeksanvuotisen taistelun jälkeen saatiin kohtuuttomat viljalait poistetuiksi. Englannin kaksi ylimysluokkaa, jotka olivat yhdessä tottuneet vastustamaan kansanvaltaisia ja vapaamielisiä reformeja, olivat tässä asiassa eri kannalla; maanomistajat puolustivat tulleja, koska he niiden avulla saattoivat saada maantuotteistaan korkeamman hinnan, mutta tehtailijoiden etu taas vaati niiden poistamista, sillä sen kautta leivän hinta alenisi, mikä taas tekisi mahdolliseksi työpalkkojen alentamisen. Työväki liittyi viimemainittuihin. Muodostettiin vastustajien kesken »liitto viljalakeja vastaan» *(Anti-cornlaw-league),* jonka etevin johtaja oli puuvillatehtailija *Cobden* ja tulisin puhuja *Bright.* Manchesterin kaupunki oli liikkeen pääpaikka, mutta nuo molemmat miehet kulkivat pitkin Englantia puheita pitämässä ja kansaa asiaan tutustuttamassa; lentokirjoja levitettiin, suuria kokouksia pidettiin, ja vihdoin ministeri *Robert Peelkin* liittyi vapaakaupan puolustajiin. Hän oli kyllä torypuolueen mies ja hänen paras tukensa olivat olleet maanomistajalordit, mutta samoin kuin hän v. 1829 katsoi täytyvänsä ruveta kannattamaan katolilaisille vaadittuja oikeuksia, samoin hän näki nytkin maansa edun vaativan viljatullien poistamista. Hän alkoi siis puolustaa toista kantaa kuin hänen oma puolueensa. Kiivaitten keskustelujen jälkeen saatiin laki hyväksytyksi alahuoneessa, eivätkä lorditkaan uskaltaneet sitä vastustaa, vaan antoivat siihen suostumuksensa (v. 1846).

Samaan aikaan kuin viljatulleja vastaan taisteltiin, oli toinenkin suuri kysymys vireillä, nimittäin valtiollisen vaalioikeuden laajentaminen, jota työväki vaati. Vuoden 1832 vaalilaki ei alusta alkaenkaan tyydyttänyt työväkeä, sillä se jätti sen kokonaan oikeuksia vaille. Ennenkuin hallitus tulisi huomioonsa ottamaan heidän vaatimukaan, lausuivat työmiehet, olivat rikkaat vallasta syrjäytettävät, ja jotta se saataisiin aikaan, oli vaalioikeus annettava kaikille kansalaisille varallisuudesta huolimatta. Lontoon työväenyhdistys oli liikkeen johdossa. Mieliä kiihotettiin, pantiin toimeen meetingejä, joissa kiihkoisat kansanjohtajat esiintyivät; varsinkin asianajaja *Feargus O'Connor,* joka oli Irlannista kotoisin, saavutti mainetta. Eräässä tuollaisessa Birminghamissa pidetyssä kokouksessa v. 1838 laadittiin n. k. »kansan kartta», jossa työväen vaatimukset tuotiin esille; yleinen äänioikeus oli saatava, parlamentti oli vuosittain uudistettava ja vaalit suljetuilla lipuilla toimitettavat, jotta työmiehet voisivat



Sir Robert Peel. (Th. Lawrencen maalaama.)

vapaasti isäntäänsä pelkäämättä äänensä antaa (äänestys toimitettiin näet vanhan tavan mukaan suullisesti). Liikettä aljettiin kutsua *kartismiksi,* ja sitä ajettiin innokkaasti 10 vuotta yhtämittaa. V. 1839 tuo kartta jätettiin parlamentille 1,200,000 allekirjoittamana; mutta se herätti vaan naurua ja jäi huomioon ottamatta; v. 1842 se esitettiin uudestaan 3 milj.

nimellä varustettuna, ja viimeisen kerran (v. 1848) toi sen O'Connor parlamenttiin, ilmoittaen siinä olevan 5,716,000 allekirjoitusta, mutta eräs laskemaan valittu komitea keksi siinä ainoastaan 1,975,000. Ei siihen nytkään huomiota pantu, ja koko asia jäi lepäämään 20:ksi vuodeksi.

V. 1866 pidettiin taas Lontoossa ja myöskin Englannin suurissa tehdaskaupungeissa sekä Skottlannissa meetingejä, joissa kysymystä vaalioikeuden laajentamisesta käsiteltiin. »Alahuone, jonka jäsenet ainoastaan osa maan miespuolisesta väestöstä määrää, on loukkaus ja iva perustuslain periaatteita ja henkeä vastaan», lausuttiin eräässä Lontoon Trafalgar-Sqvare'ssa pidetyssä kokouksessa, ja sanottiin välttämättömäksi, että äänioikeus oli annettava kaikille täysi-ikäisille kansalaisille. Vanhoillinen ministeristö, jonka johtaja oli Disraeli, ei ehdotusta kuitenkaan näin laajassa muodossa tuonut esille, mutta hänkin esitti hyväksyttäväksi uuden vaalilain, jonka mukaan äänioikeus laajennettiin varsinkin kaupungeissa siihen määrään, että valitsijamiesten lukumäärä lisääntyi 1 ½ miljoonalla (v. 1867). Tässä oli kuitenkin epätasaisuutta siinä kohden, ettei vaalioikeus ollut kreivikunnissa yhtä laaja kuin kaupungeissa, sillä yhden edusmiehen kohdalle tuli maalla toista vertaa suurempi asukasluku kuin kaupungeissa (kaupungeissa noin 41,000, kreivikunnissa 78,000). Tämä tasoitettiin Gladstonen ehdottaman reformin kautta, joka hyväksyttiin 1885; useat kauppalat menettivät sen kautta edustusoikeutensa ja muissa se järjestettiin siten, että yksi edustaja tuli 50,000 asukasta kohti. Alahuoneen jäsenten lukumäärä lisättiin 658:sta 670:neen. Jo v. 1872 Gladstone oli saanut aikaan sen muutoksen, jota jo 1832 oli vaadittu, että äänestys vaalitoimituksessa ei enää tapahdu suullisesti, vaan suljetuilla lipuilla, joten työmiehet ja vuokramiehet saattavat vapaammin isäntänsä vihaa pelkäämättä antaa äänensä. — Alahuoneen jäsenet valitaan 7:ksi vuodeksi, niinkuin ennenkin.

Näiden reformien kautta on Englannin edustus saanut toisen luonteen kuin sillä viime vuosisadan alussa oli. Harvalukuiset ylimykset silloin määräsivät asioiden menon sekä ylä- että alahuoneessa; mutta jälkimmäiseen on nyt tullut kansan valitsemia edusmiehiä. Osanotto vaaleihin on käynyt hyvin vilkkaaksi. Tavaksi on tullut, että edusmiehet tarjoutuvat, s. o. sellaiset henkilöt, jotka haluavat tulla parlamenttiin, kulkevat vaalipiireissä pitämässä vaalipuheita, joissa he esittävät mielipiteensä tärkeimmistä kysymyksistä. Palkkaa ei makseta valitulle edustajalle. — Joitakuita puutteita on Englannin edustuksessa vieläkin olemassa, jonka vuoksi se ei kaikkia tyydytä; niinpä noin 2 miljoonaa

työmiestä, joilla ei ole omaa taloutta, ovat ilman äänioikeutta, samoin naiset, joille niinikään on valtiollisia äänioikeuksia aljettu vaatia.

Pulmallisempi asia kuin mikään muu 19:nnellä vuosisadalla on Englannin hallitukselle ollut Irlannin olojen järjestäminen, jota se ei vieläkään ole saanut lopullisesti suoritetuksi. Irlannin katolilaiset saivat, niinkuin mainittu, lähettää edusmiehiänsä Englannin parlamenttiin, ja vuodesta 1829 alkaen myöskin itse tulla valituiksi, mutta muuten oli voimassa entinen järjestelmä, jonka mukaan he olivat kokonaan protestanttien holhunalaisia: tuomarit, järjestyksen valvojat, kunnallishallitusten jäsenet, ylimalkaan kaikki virka-asemassa olevat kuuluivat Irlantilaisille vieraaseen kirkkokuntaan; anglikaaninen kirkko oli yksinomaan viralliseksi tunnustettu, ja maan asukasten ylläpidettävä, ja maa oli noin 10,000 englantilaisen »maalordin» hallussa. Asemaansa parantaakseen Irlantilaiset alkavat hallitusta vastaan taistelun, jonka vertaista mitä kiivauteen ja sitkeyteen tulee 19:nnellä vuosisadalla ei muualla tavata. Sotatila on yhtämittainen, vaikkakin sen tuimuus silloin tällöin joksikin aikaa lauhtuu; sotajoukot eivät siinä ole vastakkain, vaan koko kansa toista kansaa vastassa. Irlannissa on innokkaita miehiä, jotka kulkevat taistelun etupäässä ja toimivat ylimalkaan laillisuuden pohjalla; mutta sen asukkaat ajavat asiaansa myöskin salaisilla keinoilla, pannen toimeen murhia tai muilla laittomilla teoilla koettaen Englantilaisia vahingoittaa. Englannin hallitus taas yrittää milloin pakkolaeilla valtaansa ylläpitää, milloin myönnytyksiä tekemällä ja osittaisia reformeja toimeen panemalla saada mielet tyynnytetyiksi. Irlantilaisten vaatimukset ovat kohdistuneet pääasiallisesti kolmeen seikkaan: kirkollisella alalla he vaativat Englannin valtiokirkon hävittämistä, yhteiskunnallisella alalla he tahtovat päästä vuokramiesten asemasta maanomistajiksi, ja vihdoin valtiollisella alalla saada maallensa omaa hallitusta.

Ensimmäinen Irlantilaisten suurista johtajista oli *Daniel O'Connel,* joka 1820-luvulla asettui tuon suuren taistelun etupäähän. V. 1829 hän perusti seuran, jossa itsenäisyyden asiaa ajettiin, mutta se hajoitettiin kolme kertaa; v. 1831 hän muodosti komitean, jonka tuli valmistaa ja allekirjoittaa unioonin peruuttamista tarkoittava pyyntö; hän piti suuria kokouksia, joissa hän satoihin tuhansiin nouseville kansanjoukoille esitti näitä asioita. Hänen komea ulkomuotonsa, hänen sointuva äänensä sekä vilkas, sukkela ja kansanomainen puhetapansa olivat omiaan innostuttamaan kansaa. Vieläpä Englannin parlamentin jäsenenä hän Englannin vapaamielisiin liittymällä ajoi maansa etuja. Englantilaiset pelkäsivät ja vihasivat tätä »suurta agitaattoria», mutta hänen omat maanmiehensä

luottivat häneen ehdottomasti. Irlannin väestö joutui ennen pitkää kiihkon valtaan, ja väkivallantöitä, murhia ja tulipaloja alkoi kuulua. Muun muassa he lakkasivat maksamasta kymmenyksiä englantilaiselle papistolle, ja kun verojenkokoojat alkoivat käyttää väkivaltaisia keinoja, niin hekin tekivät samoin; joitakuita kokoojista murhattiinkin. Eikä suoritettavasta verosta saatu muuta kuin vähäinen osa kootuksi. Hallituksen täytyi tehdä myönnytyksiä; se vähensi englantilaisen kirkon hiippakuntien lukumäärää 22:sta 10:neen ja sääsi, että maanomistajien, eikä vuokramiesten, tuli



Daniel O'Connel. (Vaskipiirros.)

suorittaa kymmenykset, sekä pani toimeen muutamia muitakin muutoksia Irlantilaisten eduksi (1830-luvulla).

Siitä huolimatta tyytymättömyys ja levottomat olot jatkuivat. O'Connel ajoi entistä kiihkeämmin »unioonin peruutusta» (repeal of the union) sen jälkeen kuin torypuolue oli päässyt Englannissa hallituksen johtoon (v. 1841), ja muodosti liiton sitä varten. Hän tahtoi kuitenkin »laillisilla, rauhallisilla ja perustuslaillisilla keinoilla, yleisen mielipiteen sähön avulla» saada Irlantilaisten asiaa ajetuksi; mutta siellä syntyi myöskin yhä uusia seuroja ja yhdistyksiä, jotka tahtoivat ajaa asiata salaisilla keinoilla ja käydä vallankumouksen tietä. Sellaisia oli *»valkeiden poikien liitto»* (White boys), *»nuori Irlanti»* ja kuuluisa *»fenien liitto»*, joka oli yhteydessä Amerikan Yhdysvaltoihin muuttaneiden Irlantilaisten

kanssa. Kotimaan kurjat olot, varsinkin vv. 1846—49, jolloin perunankato oli yleinen ja siitä johtuva nälänhätä tavaton (jo v. 1846 kuoli 300,000 ihmistä) sekä sydämmettömät häätämiset, joita Englantilaiset isännät panivat toimeen (esim. v. 1847 noin 300,000 häädettiin avuttomina asunnoistaan), vaikuttivat näet sen, että ihmisiä joukottain lähti maasta pois. Mutta Irlantilaiset eivät unohtaneet Amerikassa kotimaataan, vaan sekä toiminnallaan että rahoilla he koettivat ajaa sen vapautumista Englannista. Fenien tarkoitus oli asevoimalla saada se aikaan ja muodostaa Irlannista tasavalta; heillä oli oma kirjapainonsa ja sanomalehtensä, omat asiamiehensä ja johtajansa. Mutta Englannin hallitus pääsi liiton toiminnan perille; sen johtajat saatiin kiinni ja kirjapaino hävitettiin (v. 1865); Amerikasta tulleet upseerit, jotka vastikään olivat siellä taistelleet orjasodassa ja sen loputtua palasivat kotimaahan asevoimalla pelastamaan isänmaataan, joutuivat myöskin hallituksen käsiin.

Irlannin asia oli kuitenkin niin tuskallinen ja vakava, että siihen täytyi täydellä todella ja tarmolla käydä käsiksi, ja entistä perinpohjaisemmat reformit olivat ainoa keino, jolla voitiin saada se selvitetyksi. Tähän tehtävään ryhtyi *William Evart Gladstone,* joka on yksi viime vuosisadan kuuluisimpia valtiomiehiä. V. 1809 syntyneenä hän jo nuorena antautui valtiolliseen toimintaan, ollen ensin jäsenenä parlamentin alahuoneessa. Aluksi hän esiintyi vanhoillisten eli toryjen mielipiteitten kannattajana, mutta hänen katsantokantansa muuttui aikaa myöten yhä enemmän vapaamieliseen suuntaan, ja pääministeriksi tullessaan v. 1868 hän oli vapaamielisen puolueen johtaja. V. 1869 hän toi esille ehdotuksen Irlannin valtiokirkon lakkauttamisesta, jota hän puolusti kolme tuntia kestävässä puheessa. Ehdotus hyväksyttiin, ja sen kautta katolinen kirkko sai yhtä laillistetun aseman kuin anglikaaninenkin. Toinen tärkeä reformi, joka v. 1870 hyväksyttiin, tarkoitti arentimiesten aseman parantamista; maanomistaja ei saanut ilman syytä häätää arentimiestä ja tämän tuli niinikään saada korvausta maallaan tekemistään parannuksista.

Irlannissa olot eivät kuitenkaan rauhoittuneet. Feniläiset jatkoivat vielä salaista työtänsä, ja syntyi uusi n. k. *home-rule* (kotihallitus) puolue, joka vaati Irlannille omaa parlamenttia. Se rupesi herättämään suurempaa huomiota sitten kun sen johtajaksi oli tullut *Parnell,* »Irlannin kruunaamaton kuningas». Vähän myöhemmin muodosti eräs *Davitt,* joka oli kuulunut fenien liittoon ja sen vuoksi ajettu maanpakoon, *maaliiton (Land league),* jonka tarkoitus oli saada arentimiesten asema paremmaksi, sillä v. 1870 hyväksytty laki ei voinut estää mielivaltaisuutta ja häätämistä. Maanomistajien oikeuksia oli vähennettävä ja arentimiesten

piti päästä pieniksi maatilanomistajiksi, jotka vain suorittaisivat säädetyn veron. Taistelu kävi taas sangen kiivaaksi. Parlamentissa irlantilaiset edusmiehet koettivat saada kaiken työn mahdottomaksi n. k. obstruktsioo-



Gladstone esittämässä home-rulea.

nilla eli jarrutuksella, s. o. he koettivat puhua niin paljon, ettei päätöstä voitaisi saada aikaan; esim. v. 1879 erään puhujan sanotaan yhdessä istunnossa käyttäneen 500 puhevuoroa ja erään toisen 369. Maaliiton jäsenet taas, joita Parnell niinikään johti, eivät maksaneet isännilleen säädettyä

vuokraa, ja jos joku väkipakolla häädettiin tilaltaan, ei kukaan uskaltanut mennä sitä asumaan, ja häädetty sai mikäli mahdollista apua liiton varoista, joita etenkin Amerikan Irlantilaiset antoivat. He alkoivat myöskin käyttää kuuluisaa boikottausta. Nimitys johtuu eräästä maanomistajasta kapteeni Boycottista, joka ei noudattanut maaliiton vaatimuksia ja joka sen vuoksi julistettiin jonkinlaiseen pannaan; ei kukaan saanut seurustella hänen kanssaan, ei ostaa häneltä eikä myydä hänelle, ja kun sadon korjuun aika tuli, ei kukaan mennyt häntä auttamaan, jonka vuoksi hänen täytyi tuottaa työmiehiä muualta ja hankkia sotaväkeä suojeluksekseen. Usein isäntiä surmattiinkin, jonka vuoki Boycottkin katsoi paraaksi muuttaa tilaltaan.

Hallitus ryhtyi nyt (v. 1881) Irlannin asiaa järjestämään osaksi pakkokeinoilla, osaksi uudella maalailla, jossa muun muassa säädettiin, että maanvuokran suuruus oli tuomioistuimen määrättävä; ja valtio antoi niinikään apua maan lunastamiseen. Jarrutuksesta tehtiin parlamentissa loppu sen kautta, että puheenjohtajalle annettiin oikeus keskeyttää liiallinen ja joutava keskustelu. Mutta tätä asiaa käsiteltäessä irlantilainen puolue vielä sai kokouksen pitkittymään yhtämittaa maanantai-illasta k:lo 4:stä keskiviikko-iltaan asti. Näistä toimenpiteistä ei kuitenkaan ollut apua; »muukalaisvallasta johtuu kaikki valtiolliset ja yhteiskunnalliset onnettomuudet», lausuttiin eräässä Dublinissa pidetyssä kansalliskokouksessa. Parnell vangittiin; mutta maaliitto antoi julistuksen, jossa se kehottaa jatkamaan lujasti vastarintaa ja lakkaamaan vuokraa suorittamasta; »koko kansan passiivista vastarintaa vastaan ei sotilasvallalla ole aseita. Koko kansakuntaa ei voida karkottaa eikä vankiloihin sulkea», sanotaan siinä muun muassa. Maaliitto julistettiin hävitetyksi (v. 1881), mutta sen johto siirtyi silloin Englantiin Liverpooliin. Gladstone laski kuitenkin Parnellin vapaaksi ja alkoi neuvotella hänen kanssaan, mutta kun murhat jatkuivat ja Irlannin varakuningaskin oli saanut surmansa (v. 1882), asetettiin Irlanti taas ankarien lakien alaiseksi.

Gladstone ei kuitenkaan heittänyt sovinnon tietä; v. 1886 hän toi esiin lakiehdotuksen, jossa hän puolustaa Irlannille omaa parlamenttia, siis sitä, jota home-rule-puolue vaati. Hän huomasi, että Irlannin kansaa muuten ei voitaisi saada rauhoittumaan, sillä osittaiset reformit olivat osottautuneet tehottomiksi; »Irlannin laeilta piti riisua niiden englantilainen puku ja antaa niille puhtaasti kansallinen leima», niinkuin Gladstone sanoi siinä 3 ½ tuntia kestävässä puheessa, jossa hän ehdotustaan puolusti. Mutta monet Gladstonen omista puoluelaisistakin paheksuivat tätä, erosivat hänestä ja muodostivat n. k. unionistien puolueen. Gladstonen

täytyi sen vuoksi erota pääministeripaikaltaan v. 1886. Kun hän taas v. 1892 tuli neljännen kerran samaan asemaan, hän vielä toi esille home-rule-ehdotuksen, jota hän sanoi ainoaksi sovituskeinoksi Englannin ja Irlannin välillä. Alahuoneessa se hyväksyttiinkin, vaikka jonkun verran muutettuna; mutta ylähuoneen lordit sen hylkäsivät, jonka vuoksi se raukesi.

Irlanti ei vieläkään ole saanut itsehallintoa, mutta Englannin hallitus on monessa kohden pannut toimeen parannuksia, joista tärkein on v. 1903 hyväksytty maanostolaki, jonka kautta tuo pulmallinen kysymys lopullisesti saatiin ratkaistuksi. Sovinto ei kuitenkaan ole vallitsemassa näiden kahden kansan välillä, päinvastoin Irlantilaiset pitävät Englantilaisia yhä vieläkin vihollisinaan, vaikkakin tuo taistelu on entisestään muuttunut lauhkeammaksi.

Halki koko 19:nnen vuosisadan on Englannissa ollut sitkeätä taistelua vanhojen ja uusien olojen välillä; vanhat väistyvät vähitellen, sillä äkkinäisiä ja perinpohjaisia muutoksia ei tapahdu, niinkuin Europan mantereen valtioissa. Sen vuoksi tavataankin Englannin laitoksissa vanhaa ja uutta vierekkäin; siellä on hallitsija, jolla on paljon vanhoja oikeuksia, vaikka ne eivät käytännössä tule näkyviin; siellä on perinnöllisiä lordeja ja mahtava papisto, mutta sen ohessa vapaa vaalioikeus kansalla, jonka edustajat alahuoneessa oikeastaan määräävät hallituksen suunnan. Englantilaiset rakastavat niinikään vanhoja tapoja ja menoja, jotka antavat elämän ulkonaiselle puolelle usein vanhanaikaisen leiman, joka ei näytä olevan sopusoinnussa nykyajan olosuhteiden kanssa.

Englanti on siinäkin kohden muista valtioista jäänyt vanhentuneelle kannalle, ettei sillä ole asevelvollisuuden pohjalle perustettua sotalaitosta, vaan sen sotajoukot ovat pestattua väkeä. Mutta onpa sielläkin alkanut kuulua siihen suuntaan käypiä mielipiteitä, että asevelvollisuus olisi toimeenpantava. Englanti ei tosin nyt paremmin kuin ennenkään tarvitse suuria sotavoimia saarivaltakuntansa puolustamiseksi, varsinkaan kun sillä on mahtava laivasto; mutta sillä on etuja valvottava muissa maanosissa, joihin Europan valtioiden politiikka tähän aikaan on ollut etupäässä kääntyneenä; Venäjä on sen kilpailija Aasiassa ja Ranska Afrikassa. Sitä paitsi on tuo suuri brittiläisvalta, joka ulottuu kaikkiin maanosiin, käynyt verraten hölläksi. Useille näistä siirtomaistaan, niinkuin Intialle, Kanadalle ja Australialle, on näet Englannin hallitus ollut pakotettu antamaan laajoja oikeuksia, joiden kautta niiden asema on tullut jotenkin omintakeiseksi, mutta nyt olisi saatava luja yhteys aikaan kaikkien kesken

ja siten muodostettava maailmaa vallitseva jättiläisvaltio, jonka johdossa Englanti olisi. Siihen tähtäävät n. k. »imperialistisen» suunnan kannattajat, joista siirtomaanministeri *Jooseppi Chamberlain,* buurisodan aikaansaaja, on huomattavin.

XLIII.

Skandinavian valtakunnat 19:nnellä vuosisadalla.

Skandinavian valtakuntien valtiollinen merkitys on vähäpätöinen. — Kustaa IV Adolf ja vallankumous v. 1809. — Bernadotten politiikka. — V. 1809 hallitusmuoto. — Eduskuntareformia vaaditaan. — Uusi eduskuntalaitos v. 1866. — Ruotsin puolueet. — Norja Tanskan yhteydessä. — Se liittyy Ruotsiin. Norjan eduskunta. — Puolueet. — Riitakysymykset Ruotsin ja Norjan välillä. — Tanskan eduskunta ja puolueet. — Skandinavian maiden kehitys.

Skandinavian valtakunnilla on ollut vähäpätöinen valtiollinen merkitys sen jälkeen kuin Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa Kaarle XII:nnen pitkällisten sotien kautta. Niiden toiminta ei sen vuoksi ole voinut suurestikaan kohdistua ulkoasioihin, vaan se on ollut kääntyneenä omiin sisäisiin; ja samallaiset harrastukset ja samansuuntainen kehitys, kuin muissakin Europan maissa, on näissäkin huomattavissa sekä valtiollisella ja yhteiskunnallisella että taloudellisella ja henkisellä alalla.

Kustaa III:nnen poika ja seuraaja *Kustaa IV Adolf* ryhtyi kuitenkin vielä Europan suurpolitiikkaan, vieläpä mahtavata Napoleonia vastustamaan. Hän kuvitteli, että Jumala oli määrännyt hänet ajamaan Europan laillisten hallitsijoiden asiaa ja kukistamaan tuon »Korsikan pedon», joka heiltä oli riistänyt vallan. Kustaa IV Adolf piti esikuvanaan Kaarle XII:nnettä, joka itsepintaisesti oli taistellut monia vihollisia vastaan, vaikka voiton toiveita ei ollutkaan; mutta suuren edeltäjänsä tasalle hän ei lähimainkaan voinut päästä muussa kohden kuin siinä, että hänkin saattoi Ruotsin valtakunnan perikadon partaalle. V. 1808 Suomi oli valloitettu ja viholliset joka taholla tunkeutumassa itse Ruotsin emämaahan; sillä tarkoitus oli työntää kuningas valtaistuimelta ja pakottaa Ruotsi alistumaan Napoleonin tahtoa noudattamaan, etupäässä sulkemaan satamansa Englannin laivoilta (ks. siv. 462). Ruotsalaiset itse huomasivat vaaran, ja sen vuoksi muutamat upseerit, joiden joukossa oli Suo-

men sodassa maineen saavuttanut Adlercreutz, ottivat kuninkaan kiinni ja pakottivat hänet luopumaan hallituksesta (Maaliskuussa v. 1809). Sen jälkeen valittiin hänen setänsä *Kaarle XIII* kuninkaaksi. Hän oli kuitenkin vanha mies ja lapseton, jonka vuoksi aljettiin etsiä kruununperijää, ja siksi valittiin yksi Napoleonin kenraaleista, *Bernadotte,* jonka



Kustaa IV Adolf.

Ruotsalaiset sodan aikana olivat oppineet tuntemaan.

Tämän kautta Ruotsalaiset toivoivat pääsevänsä Ranskan mahtavan keisarin suosioon, ja rauha saatiinkin aikaan. Mutta Napoleon ei kuitenkaan ollut tyytyväinen tähän vaaliin, vaikka hän antoi siihen suostumuksensa, sillä Bernadotte oli osottanut suurempaa itsenäisyyttä, kuin hänen muut kenraalinsa, jonka vuoksi hän ei voinut tähän täysin luottaa. Ja Ruotsiin tultuaan hän pian vieraantuikin Napoleonista. Hän oli näet huomannut, että Napoleonin valta-asema oli heikontumaan päin, jonka vuoksi hän arveli Ruotsille olevan edullisempaa yhtyä hänen vihol-

lisiinsa. Bernadotte eli Kaarle Juhana, joksi häntä Ruotsissa kutsuttiin, hylkäsi Ranskan keisarin tarjoaman liiton, vaikka tämä lupasi suuria etujakin — Suomikin oli jälleen liitettävä Ruotsiin — ja yhtyi Venäjän keisariin, jonka kautta hän sai Norjan, jota Kaarle XII ja Kustaa III jo olivat yrittäneet riistää Tanskalta.

Sen jälkeen kuin sodat Napoleonia vastaan olivat päättyneet, on Ruotsissa vallinnut yhtämittainen rauhan aika, jolloin kansan ja hallituksen huomio on ollut omiin oloihin kääntyneenä. Tärkeimpiä kysymyksiä on ollut eduskuntaa koskeva reformi.

V. 1809 laadittiin uusi hallitusmuoto, jonka kautta kuninkaan valtaa supistettiin; mutta tällöin ei menty siinä kohden niin pitkälle kuin Kaarle XII:nnen kuoleman jälkeen, vaan tarkoitus oli jakaa valta tasan kuninkaan ja eduskunnan välillä. Kuningas »hallitsi yksin valtakuntaa», mutta hänen tuli valtakunnan neuvoston kanssa yhdessä tehdä päätöksensä; tämän jäsenet olivat kuninkaan luottamusmiehiä, mutta he olivat niinikään säädyille vastuunalaisia toiminnastaan. Valtiopäivät kokoontuivat joka viides vuosi, ja niiden oikeutena oli säätää lakeja, suostua uusiin veroihin ja valvoa valtionvarojen käyttöä. Eduskunta pysytettiin vielä entisen säätyjaon pohjalla. — Mutta heti alkoi kuulua tyytymättömyyttä sitä vastaan; neliosaisessa eduskunnassa työ kävi hitaasti; maan ensimmäisellä säädyllä ei ollut enää sitä arvoa ja merkitystä kuin ennen, ja pappissääty, joka ei enää lähimainkaan yksin ollut sivistyksen ja opin edustaja, edusti suhteellisesti hyvin pientä osaa kansasta. Sitä paitsi oli suuri osa väestöä kokonaan edustusoikeutta vailla, ja yhteiskunnallisten olojen muuttuessa monet kansanluokat olivat jääneet vanhan säätyjaon ulkopuolelle. Koetettiin kyllä laajentaa edustusoikeutta, siten että uusia aineksia otettiin säätyihin; mutta puutteellisuuksia jäi sittenkin. Niinpä laskettiin v. 1858, että Ruotsin 3,600,000:sta asukkaasta, joiden varallisuus arvioittiin 537:ksi miljoonaksi riikintaaleriksi, oli 1,194,000, joiden omaisuus oli 245 milj., ilman edustusoikeutta; ja edustettujenkin kesken oli se epäkohta, että 27,000:nnen henkilön edustajat voivat olla 2,478,000:nnen vastapainona.

Heti v. 1809 jälkeen nousi kysymys eduskunnau muutoksesta, ja varsinkin Heinäkuun vallankumous v. 1830, samoin kuin Helmikuunkin v. 1848, sai mielet kuohuksiin Tukholmassa. Mutta kuningas Kaarle XIV Juhana ei harrastanut kansan vallan lisäämistä tarkoittavia muutoksia, sillä hän oli yhä enemmän kallistunut vanhoilliseen suuntaan, eivätkä hallituksen vastustajat voineet saada paljon aikaan asian eduksi, päinvastoin he liiallisella kiivaudellaan — olipa vv. 1840—41 valtiopäivillä



Kaarle XIV Juhana.

kysymys siitä, että kuningas pakotettaisiin eroamaan hallituksesta — saattoivat yleisen mielipiteen kuninkaalle suotuisammaksi. *Oskar I:sen* aikana (1844—1859) pohdittiin samaa asiaa, ja tämän seuraajan *Kaarle XV:nnen* hallituskautena (1859—1872) eduskuntareformi saatiin toteutumaan. Aate-

listo ja papisto vastustivat sitä viimeiseen asti, mutta kun aatelissääty vihdoin luopui etuoikeuksistaan, ei papistokaan enää saattanut yksin olla esteenä, vaan sen oli taipuminen. Siten hallituksen ehdottama valtiopäiväjärjestys saatiin hyväksytyksi v. 1866. Sen mukaan on eduskunta jaettu kahteen kamariin; ensimmäiseen, jonka tarkoitus on edustaa suusempaa varallisuutta ja kypsyneempää katsantokantaa, valitaan jäsenet 9:ksi vuodeksi, ja valitun tulee olla vähintäin 35 vuotias sekä nauttia vähintäin 4000 kruunua tuloja; läänien maakäräjiin (landsting) valitut kuntien luottamusmiehet sekä suurien kaupunkien valtuusmiehet toimittavat vaalit. Toiseen kamariin, jonka tulee edustaa kansan laajoja kerroksia, saapi jokainen täysi-ikäinen mies, jolla on vähintäin 800 kruunun vuotuiset tulot, valita edusmiehiä; 25 vuotta nuorempi ei ole vaalikelpoinen. Ensimmäisen kamarin jäsenille ei suoriteta maksoa, mutta toisen kamarin jäsenet saavat 1200 kruunua valtiopäiväkaudelta. Ensimmäiseen kamariin valitaan jäsenet 9:ksi vuodeksi ja toiseen vaan 3:ksi. Eduskunta kokoontuu joka vuosi, mutta kuningas saapi, jos hän hyväksi näkee, hajoittaa sen ja määrätä uudet vaalit toimitettaviksi.

Samoin kuin Europan muissa maissa, muodostui Ruotsissakin eri puolueita, jotka ovat erimielisiä useissa tärkeissä asioissa: oikeisto, johon kuuluu etupäässä virkamiehiä, on aristokratinen, jota vastoin vasemmistoon eli maalaispuolueeseen kuuluu pienien tilojen omistajia ja talonpoikia. Viimemainittu ajaa etupäässä maalaisväestön etuja, etenkin maaveron poistamista, sekä tahtoo suurta säästäväisyyttä noudatettavaksi valtion raha-asioissa. Se tuli näkyviin etenkin sotalaitoksen muutosta koskevassa kysymyksessä. Entinen ruotujakolaitos ei enää ollut ajanmukainen, jonka vuoksi hallitus ehdotti asevelvollisuutta, mutta ehdotus hyljättiin monta kertaa, ja vasta sitten kuin maavero oli saatu poistetuksi v. 1892 ylimääräisillä valtiopäivillä, oli maalaispuolue taipuvampi. V. 1901 valtiopäivillä näet hyväksyttiin uusi asevelvollisuuslaki, jonka mukaan vaaditaan 8 kuukauden palvelusaika vakinaisessa väessä. — 1880-luvulla oli kiihkeä riita kaupan järjestämisestä. Teollisuustuotteiden hinta oli alentunut, jonka vuoksi aljettiin vaatia suojelustulleja, mutta toiset puolustivat vapaata kauppaa. Edelliset pääsivät vihdoin v. 1888 voitolle, jonka johdosta muutamia tulleja määrättiin maksettavaksi.

Norjan kysymys on tuottanut paljon vaikeutta ja huolta Ruotsin hallitukselle.

Aina Margareta kuningattaren ajoista asti oli Norja ollut Tanskan yhteydessä (ks. keski-aikaa luk. XXIII.) Se oli tämän pitkän ajan kuluessa vähitellen menettänyt kaikki valtiolliset oikeutensa, sillä sitä hallittiin

lopulta tanskalaisena maakuntana; sen kansallista omintakeisuutta ei ollut juuri ollenkaan huomattavissa, ja Norjan kirjakielikin oli sama kuin Tanskassa. Mutta Norjalaiset olivat oloonsa tyytyväisiä, sillä Tanskan herruus oli lievä; ei vaadittu suuria veroja, ei ollut mahtavaa virkamiesluokkaa eikä etuoikeutettuja säätyjä; papiston valtakin oli uskonpuhdistuksen jälkeen supistunut vähäpätöiseksi. Mutta 19:nnen vuosisadan alussa alkoi täälläkin kansallistunto herätä; muisteltiin Norjan mahtavuuden aikoja keski-ajalla, jolloin Olavi Tryggvenpoika ja Harald Hårdråde



Bernadotten perhe.

olivat sitä hallinneet; Tanskan yhteydestä huomattiin niinikään olevan haittaa Napoleonin sotien aikana, sillä kun Tanska v. 1807 jälkeen oli pakotettu liittymään Englannin vihollisiin, täytyi tietysti Norjankin asettua samalle kannalle, mutta siitä sen kauppa suuresti kärsi. Ruvettiin sen vuoksi toivomaan itsenäistä valtiollista asemaa. Mutta kansallistunto oli ensin saatava hereille, ja tämän aikaansaamiseksi työskenteli etenkin »Yhdistys Norjan etua varten», joka perustettiin v. 1809. Tanskan hallitus ei vastustanut tätä isänmaallista herätystyötä, päinvastoin se osotti sitä suosivansa, perustaen muun muassa v. 1811 Kristianiaan yliopiston, jota Norjalaiset kauan olivat toivoneet

Ennen pitkää levisi Norjassa tieto Kielin rauhasta (v. 1814), jossa Kaarle Juhana oli pakottanut Tanskan kuninkaan luovuttamaan Norjan Ruotsille, joka antoi korvaukseksi omistamansa Pommerin. — Tämän Tanska kuitenkin vaihtoi Preussin kanssa Lauenburgiin. — Norjalaiset eivät tahtoneet tietää tästä sopimuksesta, vaan eräs valittu eduskunta tarjosi Norjan kuningaskruunua Tanskan prinssille Kristian Fredrikille, joka jo ennen Tanskan maaherrana ollessaan oli siellä saavuttanut suosiota. Mutta Kaarle Juhana tuli sotajoukolla heidän maahansa, ja silloin Norjalaisten täytyi alistua, sillä sotaa varten he eivät olleet varustautuneet. Kristian Fredrik luopui hallituksesta ja Ruotsin kuningas valittiin Norjan kuninkaaksi; mutta hän sitoutui hyväksymään sille hallitusmuodon, jonka kautta se sai jotenkin itsenäisen aseman. Tämän n. k. Eidsvoldin valtiomuodon mukaan on kummallakin valtiolla sama kuningas ja yhteinen ulkopolitiikka; mutta muuten niillä on eri hallitus, ja Norjassa hallitsijan oikeudet ovat vielä pienemmät kuin Ruotsissa. Valta on näet eduskunnalla *(stortingilla)*, johon jäsenet valitaan välillisillä vaaleilla. Se jakaantuu kahteen osastoon; mutta n. k. *lagting* on oikeastaan stortingin valiokunta, johon kuuluu neljäsosa sen jäsenistä; muut muodostavat toisen kamarin, n. k. *odelstingin.* Kuningas ei saa hajoittaa eduskuntaa, jonka oikeuden muiden valtioiden eduskunnalliset valtiomuodot hallitsijalle antavat, ja sen päätökset tulevat voimaan, vaikka hän ei niitä hyväksyisikään; mutta siihen vaaditaan kolmen eri stortingin hyväksyminen. Uudet vaalit toimitetaan joka kolmen vuoden kuluttua. Toimivalta on kuninkaan valitsemalla valtioneuvostolla, joista yksi ministeri ja kaksi neuvosherraa ovat Tukholmassa, mutta muut jäsenet, yksi ministeri ja seitsemän neuvosherraa, ovat Kristianiassa.

Alusta alkaen ilmaantui riitoja kuninkaan ja stortingin välillä; kuningas koettaa laajentaa oikeuksiansa, mutta stortingi pitää kiinni omistaan, tahtoen vielä lisätäkin niitä ja hankkia Norjalle vielä itsenäisemmän aseman Ruotsin rinnalla. Kaarle XIV Juhana yritti saada oikeuden hajoittaa eduskunta sekä laajennetun veto-oikeuden, jonka nojassa hän voisi estää stortingin päätöksiä laeiksi tulemasta; mutta hänen ehdotuksensa hyljättiin. Vasemmisto, johon kuuluu, niinkuin Ruotsissakin, etupäässä talonpoikien edustaja, on aina ajanut tätä kansanvaltaista ja isänmaallista politiikkaa, ja se on lukuisampi kuin oikeisto, johon kuuluu etupäässä virkamiehiä.

Kaarle XIV:nnen Juhanan seuraajien aikana oli riita tauonneena, kunnes se jälleen alkoi nykyisen kuninkaan *Oskar II:sen* aikana. Vasemmisto, jonka johtajana oli *Juhana Sverdrup* vaati yleistä vaalioikeutta,

valtaneuvoston jäsenten läsnäoloa stortingissa ja että kuningas valitsisi ministerit stortingin enemmistön jäsenistä, siis samanlaista parlamenttista hallitustapaa kuin Englannissa. Huolimatta siitä että kolme stortingia hyväksyi nämät ehdotukset, kuningas ei vahvistanut niitä, mikä taas herätti kiivaan veto-riidan. Norjan vasemmisto näet väitti, ettei kunin-



Oskar II.

kaalla ollut oikeutta kieltää vahvistustaan, kun kolme stortingia oli hyväksynyt ehdotuksen; mutta kuningas ja oikeisto sanoivat, että kuninkaalla oli perustuslakikysymyksissä laajempi veto-oikeus. Vihdoin nostettiin kanne ministereitä vastaan, koska he muka olivat johtaneet kuningasta harhaan, ja heidät tuomittiin viralta. Silloin kuningas ei katsonut enää voivansa hallita entiseen tapaan, vaan hän taipui ja otti Sverdrupin ministeriksi (v. 1884).

Senkin jälkeen on kiistoja kestänyt. Kiivaat vasemmistolaiset, joiden johtaja on runoilija Björnstjerne-Björnson, vaativat Norjalle omaa ulkoasiainministeriä, omia konsuleja edustamaan Norjaa ja vihdoin omaa puhdasta lippua. — Norjalla oli oma lippunsa, mutta sen kulmassa oli unioonin merkki, joka piti poistettaman. — Ruotsalaiset pitävät näitä vaa-



Grundtvig.

timuksia kohtuuttomina, sillä nehän johtaisivat täydelliseen eroon Ruotsin ja Norjan välillä. Väli on käynyt sen vuoksi varsin kireäksi. V. 1899 lippukysymys kuitenkin ratkaistiin Norjalaisten vaatimusten mukaan, mutta konsuliasia on ratkaisematta, ja kysymys omasta ulkoasiainministeristä on jäänyt syrjemmälle Norjassakin.

Tanskassa oli absolutinen hallitus voimassa siksi kuin *Fredrik VII* (1848—63) tuli kuninkaaksi. Hän hyväksyi vapaamielisen perustuslain

(v. 1849), joka v. 1866 muutettiin sellaiseksi kuin se vieläkin on käytännössä. Eduskunta on jaettuna kahteen kamariin; ensimmäisen kamarin *(landthingin)* 66:sta jäsenestä kuningas nimittää 12, muut määrää valitsijat, joilla on säädetty tuloerä; toisen kamarin *(folkethingin)* jäsenien vaaleissa on vaalioikeus sangen laaja.

Samoin kuin Ruotsissa ja Norjassa muodostui Tanskankin eduskunnassa vasemmisto talonpojista, jotka etenkin rahakysymyksissä äänes-



Viktor Rydberg. (Albert Edelfeltin maalaama taulu.)

tivät hallitusta vastaan; oikeisto, joka oli ensimmäisen kamarin enemmistönä, sitä taas kannatti. Hallitus rupesi nyt (v. 1885) *Estrupin* johdolla menettelemään samalla tavalla kuin Bismarckin johtama Preussin hallitus vv. 1862—66; se näet otti veroja ja noudatti kulunkiarviota, jota toinen kamari ei ollut hyväksynyt. Vasta kun vasemmisto oli jakaantunut eri ryhmiin, saatiin sovinto hallituksen ja folkethingin välillä aikaan (v. 1894). Nyt hyväksyttiin kulunkiarvio ja sotalait. Hallitus oli siis päässyt voitolle, ja silloin Estrup erosi ministeristöstä. Mutta tämänkin jälkeen kamarit ovat olleet vastakkain, vasemmiston mielipiteet kun ovat yhä enemmän voittaneet alaa. Hallituksella on sen vuoksi

ollut monta vaikeutta voitettavana, ja vihdoin v. 1901 kuningas Kristian IX katsoi olevansa pakotettu muodostamaan ministeristön pelkistä vasemmistolaisista.

Skandinavian maat ovat taloudellisella ja henkisellä alalla suuresti vaurastuneet 19:nnellä vuosisadalla; kauppa on kehittynyt ja teollisuus on kartuttanut varallisuutta suuressa määrässä, etenkin viime vuosikymmenien kuluessa; niinpä arvioittiin Ruotsin teollisuustuotteet v. 1870 80:ksi miljoonaksi kruunuksi, mutta v. 1895 300 miljoonaksi. Norjassa, jonka valtionmenot ovat pienet, tullitulot melkein riittävät niihin, ja Tanskassa oli sotien kautta 380 miljoonaan karttunut valtionvelka vähentynyt v. 1891 250 miljoonaan. Kirjallisuuden ja taiteen alalla on kaikilla Skandinavian mailla ollut eteviä edustajia; Tanskan miehistä ovat yleisesti tunnetut sellaiset kuin *Oehlenschläger, Grundtvig, Andersen* ja *Georg Brandes,* Norjassa ovat *Björnson, Ibsen* ja *Kielland* kaunokirjallisilla teoksillaan tulleet koko sivistyneessä maailmassa tunnetuiksi; Ruotsin miehistä mainittakoon vaan suuri historiankirjoittaja *Geijer,* runoilijat *Tegner, Almqvist* ja *Rydberg,* jotka ovat hengen maailman suurmiehiä.

Mutta sivistys ei ole jäänyt ylhäisen kansanluokan osaksi, vaan sitä on viime vuosikymmeninä koetettu tehdä koko kansan omaisuudeksi. Tanska on kansanopistojen kotimaa, josta aate on levinnyt muihinkin Skandinavian maihin ja Suomeenkin. Siellä oivallettiin, että pienen kansan ainoa turva ja suoja on vankka henkinen sivistys, sillä ainoastaan sen nojassa se voi itsenäisyyttänsä suojella mahtavien voimaa vastaan.

XLIV.

Venäjä Aleksanteri II:sen aikana.

Venäjän valtakunnan ala 19:nnen vuosisadan alussa. — Aleksanteri I ja Nikolai I. — Aleksanteri II:sen vapaamielisyys. — Orjuus hävitetään muissa maissa. — Orjien asema Venäjällä. — Vapautus. — Talonpoikien asema vapautuksen jälkeen. — Semstwo. — Muita vapaamielisiä reformeja. — Puolalaisten toiveet. — Kapina puhkeaa. — Puolalaiset toivovat apua. — Kapina tukahutetaan. — Puola menettää oikeutensa. — Nihilistit. — Aleksanteri II:sen kuolema. — Aleksanteri III ja Nikolai II.

Venäjän valtakunta liittyi Europan muiden valtioiden yhteyteen vasta Pietari suuren aikana; mutta siitä alkaen sen arvo ja vaikutus on ollut yhä kasvamassa. Sen ala oli jo uuden ajan alussa hyvin laaja, sillä koko tuo suuri Itä-Europan tasanko kuului siihen, ja 18:nnellä vuosisadalla se hankki itselleen Itämeren ja Mustanmeren rantamaat, tunkeutui Keski-Europaakin lähemmäksi Puolan jaoissa saamiensa maiden kautta. 19:nnen vuosisadan alussa Aleksanteri I:sen hallituksen aikana Venäjä sai Turkilta Bessarabian (v. 1812), ja Suomen suuriruhtinaskunta liitettiin erottamattomana osana Venäjän keisarikuntaan v. 1809. Tälle maalle samoin kuin niille Puolan maille, jotka Venäjän keisarille luovutettiin Wienin kongressissa, Aleksanteri I antoi erikoisen aseman, suoden niille oman eduskunnan ja hallituksen. Vuoden 1815 jälkeen Venäjän ala ei enää olekaan laajentunut Europan puolella; mutta Aasian maissa sen rajapyykit siirtyvät vieläkin yhä kauemmaksi. Täten se on kasvanut suurimmaksi valtakunnaksi mitä maailmassa on ja sulkenut piiriinsä monia eri kansoja, joista useat vielä ovat säilyttäneet oman kielensä, omat tapansa ja monella on muu uskontokin kuin varsinaisilla Venäläisillä. Slavilainen kansanaines on vallitseva, mutta eri ryhmiä on siinäkin, niinkuin Isovenäläiset, jotka ovat koko valtakunnan väestön ytimenä, ja Vähävenäläiset, jotka puhuvat eri kielimurretta, sekä Puolalaiset, joiden entiset historialliset olot ja roomalais-katolinen uskonto sekä myöhäinen liittyminen Venäjään ovat olleet omansa estämään yhteensulautumista. Suomensukuiset heimot, joiden hallussa suurin osa Pohjois-Venäjätä oli tämän valtakunnan syntyessä, ovat jo suureksi osaksi sulautuneet valtakunnan pääväestöön, mutta löytyy vieläkin joitakuita kansoja, jotka ovat säilyttäneet oman kielensä ja osaksi pakanallisen uskontonsakin; sellaisia ovat Tsheremissit, Mordwalaiset ja Tshuwaschit, jotka asuvat

Oka-virran ympärillä, ja pohjoisessa asuvat Votjakit ja Samojedit. Virolaisia taas asuu Viron- ja Liivinmaassa. Tatareja, Mongolien jälkeläisiä, asuu Volgan ympärillä Itä-Venäjällä ja Krimin niemellä, jossa heidän valtansa viimeiseksi säilyi. Ne ovat islamin uskoisia. Liettualaisia on Länsi-Venäjällä, Saksalaisia etupäässä Itämeren maakunnissa Virolaisten ohessa, ja jonkun verran on Rumanialaisia Bessarabiassa.

Tätä jättiläisvaltakuntaa Napoleon yritti suurilla sotavoimillaan kukistaa, saadakseen senkin valtapiiriinsä suljetuksi, mutta se ei onnistunut; päinvastoin hän Venäjän sodallaan valmisti omaa häviötään. Sittemmin vuoden 1815 jälkeen valtiollinen johtoasema koko Europassa oli Venäjällä, se kun itsensä pelastettuaan tehokkaimmin oli vaikuttanut kansojen vapautumiseen Ranskan keisarin ylivallasta. Ja tästä valtiosta olikin 19:nnen vuosisadan alkupuolella Europan ruhtinasten ajamalla reaktsioneerisellä suunnalla paras tuki. Aleksanteri I oli kyllä osottanut hallituksensa alkuaikoina monissa toimissaan vapaamielisyyttä, mutta vähitellen hänkin rupesi kallistumaan Metternichin politiikkaan. Hänen seuraajansa *Nikolai I* (1825—1855) esiintyi hallitsijanvallan puolustajana sekä kansojen vapaudenharrastuksien vastustajana koko Europassa. Hallitsijan tahto oli pyhä, ja kaikki kansan vaatimukset sotivat oikeata maailmanjärjestystä vastaan. Nikolai I vaati järjestystä ja kuuliaisuutta, mutta oikeuden noudattamisen hän piti hallitsijan velvollisuutena, ja itse hän tahtoi sen mukaan aina toimia. Hän oli niinikään soturi-hallitsija. Olemme aikaisemmin kertoneet hänen sodistaan Turkkia vastaan, jonka hän tahtoi kokonaan hävittää (ks. luk. XXXIII ja XLI); Puolan kapinan hänen täytyi kukistaa, ja hänen avullaan Itävallan keisari sai Unkarilaiset masennetuiksi (ks. luk. XXXVI).

Aleksanteri II, joka v. 1855 nousi Venäjän valtaistuimelle, piti isäänsä suuressa arvossa ja puhui hänestä suurella kunnioituksella; mutta hänen lempeä ja ihmisystävällinen luonteensa sekä vapaamielisempi katsantotapansa saattoivat hänet hallituksessaan noudattamaan vapaampia periaatteita. Hän ei tahtonut sodilla hankkia itselleen mainetta eikä maiden anastamisella Venäjän jo suurta valtaa laajentaa, vaan hän alkoi parantaa sisäisiä oloja. Suurin ja vaikein reformi oli orjien vapauttaminen, jonka kautta hän on saanut »vapauttaja-tsaarin» nimen.

Ranskan vallankumouksessa julistettiin se periaate, että ihminen syntyy vapaana, eikä orjuus siis voinut olla oikeutettu. Keski-ajalta säilynyt maaorjuus poistettiinkin Ranskassa jo v. 1789, ja se hävisi vähitellen muissakin maissa sen mukaan kuin vapaat aatteet pääsivät niissä juurtumaan; Preussissä esim. annettiin v. 1807 määräys, jonka kautta

maaorjuus kokonaan lakkautettiin. Wienin kongressissa suostuttiin lopettamaan orjakauppa, jota siirtomaissa oli harjoitettu. Päättipä Englanti jo v. 1833 siirtomaissaan kokonaan hävittää neekeriorjuuden; Ranskan väliaikainen hallitus taas julisti v. 1848 siirtomaittensa orjat vapaiksi ja antoi heille kansalaisoikeudet. Venäjällä orjuus säilyi Aleksanteri II:sen aikoihin asti, lukuunottamatta Itämeren maakuntia, joissa Aleksanteri I jo oli julistanut sen hävitetyksi.

Orjuus oli Venäjällä oikeastaan samanluontoista kuin keski-ajan maaorjuus Länsi-Europassa, s. o. talonpoika oli maahan kiinnitetty; hän



Nikolai I.

maksoi veroa ja teki päivätöitä maanomistaja-herralleen, joka oli hänen tuomarinsakin. Mutta viimemainitun valta oli aikojen kuluessa tullut sangen laajaksi, sillä orjuus kehittyi Venäjällä samantapaiseksi, kuin se oli ollut vanhalla ajalla Kreikassa ja Roomassa. Orja näet voitiin erottaa maasta, ja herra saattoi lähettää tai sallia hänet omasta tahdostaan lähteä kaupunkiin teollisuuslaitoksiin työhön tai kauppaa harjoittamaan, mutta hän oli sittenkin hänen vallassaan, maksoi hänelle veroa ja palasi maalleen takaisin, milloin käskettiin; saattoipa herra myydäkin alustalaisiansa. Suuri joukko oli palvelijoina hänen taloudessaan. Kohtelu oli samantapaista kuin orjan ylimalkaan; suopea ja hyväsydäminen herra kohteli häntä sävyisästi eikä rasittanutkaan liiallisesti; hän esiintyi kuin isä

suuressa perheessä; mutta tylylle ja ahnaalle isännälle orjuus antoi tilaisuuden kaikellaiseen halpamaisuuteen, mielivaltaan, säälimättömän kiskomisen harjoittamiseen y. m., sillä mikään laki ei ollut sitä ehkäisemässä. Ruoskan iskuja peläten tuollainen orja suoritti työnsä; häntä piestiin, milloin halutti, eikä hänen surmaamistaankaan rikoksena pidetty.

Aatelisherrain tärkein ja arvokkain omaisuus olivatkin orjat eli »sielut», niinkuin niitä oli tapana kutsua. Vähävaraisemmilla oli ainoastaan joku kymmenkunta tai korkeintaan sata, ja sellaisia maanomistajia, joilla oli 100 ja 1000 välillä, pidettiin kohtalaisen varakkaina; mutta oli noin 1400 niinkin rikasta, että kullakin heistä oli yli tuhat talonpoikaa tiluksillaan, ja joillakuilla harvoilla, kuten Scheremetjewillä, oli 100,000:nteen asti. Yhteensä oli aatelisherrojen vallassa olevien talonpoikien lukumäärä noin 20 miljoonaa. Herrojen suuria tiluksia hoidettiin siten, että yhtä osaa maasta hoiti tilanomistaja itse, käyttäen kuitenkin orjia työssä, toinen osa oli annettu talonpojille, jotka sitä viljelivät, maksaen määrätyn vuokrasumman vuosittain ja tehden maanomistajalle päivätöitä, tavallisesti kolme päivää viikossa. Mutta tuota luovutettua maata ei kuitenkaan ollut annettu talonpojille kullekin erikseen pysyväiseksi viljelysmaaksi, vaan koko kyläkunnalle, mirille, jonka jäsenet yhteisissä kokouksissa jakoivat peltomaat perheiden kesken määrävuosien perästä. Asunto vaan oli talonpojan oma. Metsät ja laidunmaat olivat koko kyläkunnan yhteisiä. — Paitsi aatelisherrojen talonpoikia oli jotenkin yhtä suuri lukumäärä kruunun talonpoikia, jotka viljelivät kruunulle kuuluvaa maata. Näiden asema oli edellisiin verraten edullisempi, sillä he maksoivat vaan määrätyn vuokraveron, eikä heillä ollut läheisyydessään sellaista herraa, jonka mielivallassa he olivat. Petolliset ja ahnaat virkamiehet saattoivat tosin näitäkin ylenmäärin rasittaa, mutta heidän varallisuutensa oli kuitenkin verraten hyvä. — Pohjoisosassa valtakuntaa sekä etelässä kasakkain maassa oli jonkun verran kokonaan vapaita talonpoikia; maaorjuus ei ollut näet niillä seuduin päässyt milloinkaan juurtumaan.

Katarina II oli jo tuuminut orjuuden hävittämistä, mutta hän huomasi sen itselleen mahdottomaksi; Aleksanteri I saattoi ainoastaan pienessä osassa valtakuntaa sen saada aikaan; Nikolai I taas lievensi monessa kohden orjuutta. Asiata oli siis jo kauan aikaa valmistettu ja alulle pantukin silloin kuin Aleksanteri II siihen ryhtyi. Aatelisto oli sitä aina vastustanut, sillä »sielut» olivat, niinkuin sanottiin, sen tärkein omaisuus, eikä se vielä nytkään tahtonut niistä luopua. Mutta keisarin tahto oli järkähtämätön. V. 1858 lausuttiin ne periaatteet, joita vapautuksessa oli noudatettava, ja niiden pohjalla asiata valmistamaan asetettiin toimikunta,

jossa tunnettu valtiomies *Nikolai Miljutin* oli puheenjohtajana. Maaliskuun 3 p. v. 1861 julaistiin ukaasi, joka sääsi, että orjuus koko valtakunnassa oli hävitettävä. Kotiorjat sekä kaupungeissa olevat pääsivät ilman muuta vapaiksi, mutta suuremman vaikeuden tuotti varsinaisten talonpoikien aseman järjestäminen, sillä entiset maanomistajat tahtoivat pidättää koko viljelysmaan itselleen, ja talonpojat taas, jotka olivat jotakuta maakappaletta kauan aikaa viljelleet, olivat tottuneet pitämään sitä omanansa. Asia ratkaistiin siten, että osa talonpoikain viljelemästä maasta jäi maanomistajalle, mutta toisen osan talonpoika sai lunastaa herralta määrätystä hinnasta, jonka tuli korvata paitsi maata myöskin se hyöty, mikä hänellä talonpojasta oli ollut. Valtio antoi neljäviidennestä ostosummasta (yhteensä 2 ½ miljardia), mutta talonpoikien tuli suorittaa vuosittain osa siitä takaisin, siten että kaikki oli maksettu 49 vuoden kuluttua. Yli 40 miljoonaa ihmistä sai siten vapauden.

Mutta lunastettu maa ei tullut nytkään yksityisten omaisuudeksi, vaan kyläkunnan eli mirin. Se jaetaan vieläkin, niinkuin äsken mainitsimme, määrävuosien (5, 10 tai 15) jälkeen kyläkunnan kokouksissa, joissa perheen-isät kylänvanhimman johdossa siitä päättävät. Samoissa kokouksissa määrätään niinikään, kuinka suuri osuus kyläkunnan maksettavaksi säädetystä verosta kunkin perheen tulee suorittaa, otetaan uusia jäseniä kyläkuntaan, ja sama kokous saapi erottaakin jäseniä keskuudestaan.

Orjien vapauttaminen sai aikaan tärkeän muutoksen Venäjän yhteiskunnallisissa oloissa, jotka nyt rupesivat lähentelemään Länsi-Europan maissa vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä. Mutta sellaista hyötyä, jota vapautustyöstä alkuansa oli toivottu, ei siitä näyttänyt koituvan. Lunastusmakso maasta oli paikoittain liian suuri; maanviljelys taas ei kylliksi hyvin kannattanut, jonka vuoksi talonpojat rupesivat vetäytymään kaupunkeihin. Kyläkunnan omistusoikeus on niinikään omiansa ehkäisemään maanviljelyksen kehittymistä, sillä ei kukaan tahdo pitää suurtakaan huolta pelto-osuudestaan, koska hän menettää sen määrävuosien perästä; verot ovat niinikään siksi suuret, ettei talonpoika haluakaan itselleen suurta peltomaata. Hän on vieläkin oikeastaan maahan tai kyläkuntaan sidottu, sillä hän ei siitä pääse irti, vaikka hän itse tahtoisi; hänen täytyy suorittaa verot saamastaan pelto-osuudesta, vaikka hän olisi muualla toimeentuloansa hakemassa.

Kansan itsehallinnon periaate tunnustettiin vastamainitussa mirlaitoksessa, ja samoin sai kukin piiri *(volosti)* ja kuvernementti omat kokouksensa, *semstwo,* joissa oli kolmesta säädystä — aatelistosta, porva-

reista ja talonpojista — valitut edustajat. Niissä päätetään paikkakunnallisista asioista: teistä, silloista, yleisistä rakennuksista, kouluhuoneista, terveydenhoidosta j. n. e.; niissä valitaan niinikään rauhantuomarit, jotka jury-oikeuksissa lausuvat tuomiot rikosasioissa. Oikeuslaitos erotettiin



Aleksanteri II.

hallinnosta, jonka yhteydessä se ennen oli ollut. Aleksanteri II muodosteli oloja muussakin suhteessa Länsi-Europan malliin; reaalikouluja perustettiin, Pietarin ja Moskowan sanomalehdistö vapautettiin sensuurista, ja hallituksen varotus tai, ellei se auttanut, lakkautus joksikin aikaa määrättiin rangaistukseksi. Vihdoin sotalaitos järjestettiin preussiläiseen tapaan, joten entinen rekryyttien otto loppui ja yleinen asevelvollisuus tuli sijaan (v. 1873).

Aleksanteri II ei kuitenkaan saattanut tyydyttää kaikkien toiveita; vapaamieliset odottivat perustuslakia, toivoen Venäjälle valtiollista vapautta sen jälkeen kuin yhteiskunnallinen vapaus oli saatu. Twerin aatelisto esim. pyysi keisaria kutsumaan kokoon kansalliskokouksen, jossa olisi edustajia koko valtakunnasta; mutta Aleksanteri II ei pitänyt sellaisia ehdotuksia sopivina; 13 pyytäjistä vangittiin. Puolalaiset taas toivoivat pääsevänsä vapaiksi Venäjän vallasta; mutta keisari piti sitä mahdottomana haaveena. »Pysykää Venäjän yhteydessä», sanoi hän v. 1856 Warsovan aateliston edustajille, »ja heittäkää nuo itsenäisyys-unelmanne, jotka nykyaikana ovat mahdottomat toteuttaa. Kaikki mitä isäni on tehnyt, on hyvin tehty; minun hallitukseni tulee olemaan hänen hallituksensa jatkoa». Mutta kansojen taistelut muualla Europassa, varsinkin Italiassa, saattoivat Puolalaisetkin taas levottomiksi; mielenosotuksia aljettiin panna toimeen edellisen kapinan merkkipäivinä, ja keisarilta pyydettiin »kansallishengen luomia laitoksia». Aleksanteri osotti taipuvaisuutta ja vapaamielisyyttä heitä kohtaan, muun muassa ottaen Puolan hallitukseen oman maan miehen Wielopolskin, ja myöskin keisarin veli Konstantin, joka määrättiin varakuninkaaksi, oli suopea Puolalaisille. Mutta patriotit eli n. k. punaiset eivät tyytyneet, niinkuin Wielopolski, siihen, että Puola Venäjän yhteydessä ollen saisi omintakeisen aseman, vaan he tahtoivat riippumattomuutta. Liettuan ja Podolian aatelisto liittyi heihin, vaatien, että nämä maat yhdistettäisiin Puolan kuningaskuntaan, johon ne ennen olivat kuuluneet.

Jotta tuo itsenäisyyttä tavotteleva puolue saataisiin masennetuksi, päätettiin panna toimeen ankara rekryytin-otto, joka koski kaupunkilaisia, etenkin ylioppilaita y. m. kansan-yllyttäjiä, eikä maalaisia, niinkuin ennen oli tavallista ollut. Yöllä Tammikuun 15 p:ää vastaan v. 1863 sotamiesten-ottajia tunkeutui tällaisten henkilöiden asuntoihin ja veivät heitä vuoteiltaan, jotteivät pääsisi pakenemaan. Tämän johdosta puhkesi kapina ilmi. Warsovassa ja Wilnassa muodostui salainen »kansallinen hallitus», joka ympäri maata lähettelemissään julistuksissa lupasi talonpojille omistusoikeuden maahan ja verojen vähennystä y. m.; veroja kiellettiin suorittamasta venäläisille virkamiehille. Tuomioistuimia niinikään muodostettiin joka piirikuntaan ratkaisemaan kansallista asiata koskevia kysymyksiä; ja ankaria tuomioita se lausui; niinpä Warsowan tuomioistuin tuomitsi 10 venäläistä asiamiestä kuolemaan, s. o. heidät murhattiin. Tuota näkymätöntä hallitusta, jonka jäsenistä Venäläisetkään eivät saaneet selvää, Puolassa yleensä toteltiin. Keisari lähetti vieläkin manifestin, jossa hän lupasi antaa anteeksi Puolalaisille, jos he luopuisivat kapinalli-

sista yrityksistään; mutta he vastasivat siihen kopeasti: »ainoastaan miekalla on riitamme Moskowan kanssa ratkaistava». Puolalaiset eivät saattaneet kuitenkaan turvautua omiin voimiinsa, sillä järjestettyjä sotajoukkoja heillä ei ollut, vaan ainoastaan metsissä piileileviä joukkioita, jotka tulivat joskus esille ja ryhtyivät pieniin kahakkoihinkin. Mutta he luottivat muihin valtoihin. Ja todellakin kolme suurvaltaa, Englanti, Itävalta ja Ranska, asettuivat Puolalaisten asiata ajamaan, lähettäen Venäjän hallitukselle esityksen, jossa muun muassa vaaditaan, että Puola saisi kansallisen eduskunnan, että ainoastaan Puolalaisia pääsisi virkoihin ja että puolankieli tulisi virkakieleksi. Mutta tämän enempää nämät kolme hallitusta eivät tehneet. Venäjän hallitus puolestaan vastasi, ettei muilla valloilla ollut mitäkään oikeutta sekaantua Puolan ja Venäjän välisiin asioihin. Bismarck taas auttoi Venäjän hallitusta, estäen pakolaisia tulemasta Preussin rajan yli.

Muutamat vapaamieliset Venäläisetkin olivat alussa osottaneet myötätuntoisuutta Puolalaisia kohtaan, mutta heidän suuret vaatimuksensa ja heidän kopeutensa saattoi pian koko mielipiteen heille vihamieliseksi. Ja pian tehtiin ankaruudella loppu kapinasta. Kenraali Murawieff sai laajan toimintavallan Liettuassa, jonne hän lähti, asettuen sen pääkaupunkiin Wilnaan, ja kreivi Berg, joka vastikään oli ollut Suomen kenraalikuvernöörinä, lähetettiin Warsowaan. Murawieff asetti upseerin joka piirikuntaan valvomaan virkamiehiä ja papistoa; tämä toimitti sotaoikeuden tutkittaviksi sellaiset henkilöt, joiden hän vaan epäili auttavan kapinallisia, sekä otti takavarikkoon heidän omaisuutensa. Puolan aatelistolta vaadittiin suuria veroja; talonpojille taas, varsinkin niille, jotka olivat Venäläisten toimia auttaneet, annettiin kapinaan liittyneiltä aatelismiehiltä otettuja maita. Kaikki, jotka aseellisina saatiin kiinni, saivat surmansa 24 tunnin kuluessa, eikä sellaisten henkilöiden hautajaisiakaan saatu viettää. Warsowassa taas kreivi Berg rajattoman valtansa nojassa toimitutti huonetarkastuksia, vangitutti sadoittain epäluulonalaisia ja määräsi suuren ylimääräisen veron. Vihdoin päästiin kansallishallituksenkin perille ja sen jäsenet hirtettiin (v. 1864).

Kun Puolalaiset huomasivat, etteivät he saaneet Europasta apua, luopuivat he kapinan jatkamisesta. Suuri joukko osanottajia tuomittiin nyt pakkotöihin Siperian kaivoksiin ja toisia lähetettiin sinne maanpakolaisuuteen. Eikä Puola enää saanut pitää entisiä oikeuksiaan, vaan kaikki sen omintakeiset laitokset hävitettiin; maa jaettiin kuvernementteihin samaan tapaan kuin Venäjällä; puolankieltä kiellettiin julkisesti käyttämästä; Warsowan yliopisto muutettiin venäläiseksi, koulukieleksi määrättiin

venäjä; myöhemmin säädettiin, että venäjää piti käytettämän oikeuslaitoksissa ja kirkoissa, vieläpä ilmoituksissakin. Kirkon valtaa supistettiin hävittämällä paljon luostareja, ja papisto asetettiin valtion valvonnan alle. Talonpojat saivat omistusoikeuden maahan, ja paikallinen hallinto järjestettiin samaan tapaan kuin Venäjällä. »Latinalainen sivistys oli juuria myöten hävitettävä ja todellinen slavilainen sivistys sijaan saatava». Puolan kuningaskunta loppui ja »Weikselin maakunnat» tulivat sen sijalle.

Puolan kapina vaikutti suuresti Venäjänkin oloihin, sillä vapaamielinen puolue, joka harrasti kehitystä länsimaiseen suuntaan, kärsi sen johdosta tappion. Vapaamieliset aatteethan olivat synnyttäneet kapinan, ja Länsi-Europan hallitukset olivat vielä asettuneet kapinallisia Puolalaisia puolustamaan. Tämä loukkasi Venäläisten kansallistuntoa. Ja vielä katkerammaksi muuttui mieliala Turkin sodan jälkeen, koska Länsi-Europan hallitukset riistivät Venäjältä sen voittojen hedelmät (ks. luk. XLI). Kansallinen eli slavofilien puolue, joka piti vapaamieliseen suuntaan tehtyjä muutoksia Aleksanteri II:sen hallituksen alkuajoiltakin Venäjälle haitallisina, pääsi yhä enemmän vaikuttamaan, jota vastoin vapaamieliset joutuivat vähitellen syrjäytetyiksi ja epäluulonalaisiksikin, varsinkin kun heidän arveltiin olevan yhteydessä vallankumouksellisten nihilistien kanssa.

Tämän nimen antoi runoilija Turgenjew eräässä romaanissaan sellaisille nuorille miehille, jotka eivät luottaneet Jumalaan eikä inhimillisiin laitoksiin. Nihilistit tahtoivatkin, niinkuin Ranskan kommunardit, hävittää kaikki olevat olot, uskonnon, perheen ja hallituksen, ja kun ne olivat hävitetyt he kuvittelivat uuden paremman yhteiskunnan itsestään syntyvän. Tämän ihanteellisen päämaalinsa saavuttaakseen he arvelivat voivansa käyttää minkälaisia keinoja hyvänsä. Perustettiin salaisia seuroja, jotka liikettä johtivat. Niihin liittyi etupäässä nuorta väkeä sivistyneestä kansanluokasta, monta innokasta naistakin; sanomalehdissä, joita salaa painettiin ja levitettiin kansaan, myöskin saarnattiin tätä vallankumouksen oppia. Pian rupesi kuulumaan hirmutöitä, joita nihilistit panivat toimeen; he tekivät useita murhia tai murhayrityksiä korkeita virkamiehiä ja hallitsijatakin vastaan; milloin käytettiin revolveria milloin taas räjähdyspommeja, joita salaisissa työpajoissa oli valmistettu, toisinaan koetettiin maanalaista käytävää myöten johtaa tulilanka huoneiden alle asetettua dynamiittimiinaa sytyttämään. Niinpä eräs Karakosoff aikoi murhata keisarin v. 1866; v. 1878 eräs nuori tyttö Vera Sassulitsch ampui Pietarin poliisipäällikköä, ja seuraavan neljän vuoden kuluessa samallaiset yritykset tuon tuostakin uudistuivat. Vihdoin Maaliskuun 13 p. v. 1881 Aleksanteri II itse joutui tuon salaisen seuran uhriksi. Hänen ajaessaan

Pietarin kaduilla viskattiin pommi hänen rekeänsä kohden; se ei kuitenkaan häneen sattunut, mutta useita lähellä olevia henkilöitä haavoittui, ja kun keisari astui reestä näiden haavoitettujen luo, lensi hänen jalkoihinsa toinen pommi, joka pahasti runteli hänen ruumiinsa, ja tunnin perästä sammui hänen elämänsä.

Aleksanteri III:s julisti hallituksensa alussa »luottavansa itsevaltaisen hallituksen voimaan ja oikeuteen», eikä hänen aikanansa pantukaan toimeen vapaamielisiä reformeja. Hallituksen ankarat toimenpiteet tukahuttivat kaikki salaiset vehkeetkin. Hänen aikanaan ruvettiin myöskin



Aleksanteri II vainajana.

saattamaan oloja samanmukaisiksi valtakunnan eri osissa, varsinkin Itämeren maakunnissa, joiden asukkaat olivat saaneet säilyttää valloituksen jälkeen heille myönnetyt oikeudet. Jo Aleksanteri II:sen aikana oli niitä aljettu supistaa, ja v. 1885 määrättiin venäjänkieli virastojen kieleksi; se tuli niinikään koulukieleksi; Tarton saksankielinen yliopistokin muutettiin venäläiseksi. Saksankieli, joka oli ollut vallitsevan kansanluokan ja hallinnonkin kieli, syrjäytettiin kokonaan. Se suuri juopa, mikä oli olemassa saksalaisen vallassäädyn ja virolaisen talonpojan välillä sekä siitä johtuva vieras ja usein vihamielinen suhde, teki nämät muutokset verraten helpoiksi; alkoivatpa Virolaiset heittää luterilaisen uskontonsakin, kääntyen oikeauskoiseen kirkkoon.

Aleksanteri III oli rauhaa rakastava ruhtinas, niinkuin hänen isänsäkin; ja rauhaa nykyinenkin keisari *Nikolai II,* joka isänsä kuoltua v. 1894 nousi valtaistuimelle, ilmoitti tahtovansa harrastaa. Hänen ensimmäisiä toimiansa oli yleisen rauhan tilan aikaansaamiseksi laaditun manifestin julkaiseminen, jonka jälkeen eri valtojen edusmiehiä kokoontui Haagiin tarkemmista ohjeista ja sopimuksista neuvottelemaan. Mutta Venäjä joutui kuitenkin suureen sotaan kaukaisessa idässä Japanin kanssa (ks. luk. XLIX).

XLV.

Suomen sota vv. 1808—9. Silmäys Suomen uusimpaan historiaan.

Osa Suomea on aikaisemmin yhdistetty Venäjään. — Kustaa IV:nnen Adolfin itsepintaisuus. — Suomen puolustuksesta ei ole pidetty huolta. — Suomen sotavoimat. — Sota alkaa. — Peräytyminen. — Viaporin antautuminen. — Sodan jälkivaiheet. — Suomen armeija antautuu. — Porvoon valtiopäivät. — Uusi hallitusjärjestelmä. — Vanhan Suomen yhdistys. — Taantumisen aika. — Kansallinen herätys. — Aleksanteri II:sen aika. — Puolueet. — Viime vuosikymmenien edistys.

Aina siitä alkaen kuin Suomen kansa esiintyy historiassa, on sen herruudesta ollut kiistoja ja taisteluja läntisen ja itäisen naapurin välillä. Suomi tuli liitetyksi Ruotsin yhteyteen ja sai siltä vapaan valtio- ja yhteiskuntalaitoksen, kristinuskon ja länsimaisen sivistyksen. Mutta Ruotsi oli vähäväkinen eikä voinut ylläpitää saavuttamaansa suurvalta-asemaa sen jälkeen kuin Venäjä oli oppinut tuntemaan oman voimansa ja sitä edukseen käyttämään. Se näet alkaa pyrkiä yhä lännemmäksi, anastaen maa-alan toisensa jälkeen; jo v. 1721 se sai Itämeren rantamaat ja kaistaleen Suomestakin; v. 1743 lohaistaan vielä kappale Kymijokeen asti. Oli aivan selvää, ettei tämäkään rauhansopimus tulisi pysyväiseksi jäämään, vaan että Venäjä ottaisi koko Suomen, saadakseen Pohjanlahdesta vankemman rajan Ruotsia vastaan. Olemme nähneet Suomen irrottamista Ruotsin yhteydestä valmisteltavan jo vapauden aikana (ks. luk. XXIV), ja Elisabet keisarinna mainitsi julkaisemassaan manifestissa ensi

kerran julkisesti Suomen itsenäisyydestä; Anjalan liitossa sama kysymys tuli esille, mutta vasta noiden suurten tapahtumien yhteydessä, jotka liittyvät Napoleon Bonaparten toimiin, Suomenkin asia lopullisesti ratkaistiin.

Itsepintainen Ruotsin kuningas Kustaa IV Adolf ei millään ehdolla taipunut Napoleonin vaatimuksiin, eipä hän edes ryhtynyt keskusteluihinkaan hänen kanssaan. Hän oli sen vuoksi nöyryytettävä. Ollessaan Tilsitissä v. 1807 rauhasta ja liitosta keskustelemassa Ranskan ja Venäjän keisarit tekivät muun muassa sellaisen sopimuksen, että Tanska, Portugal ja Ruotsi olisi pakotettava sulkemaan satamansa Englannin laivoilta; muut vallat olivat näet siihen jo suostuneet. Aleksanteri I:sen tuli nöyryyttää Ruotsi, ja hän saisi ottaa siitä Suomen palkkioksi. Täten syntyi kuuluisa Suomen sota, joka on viimeinen ja tärkein meidän maamme vaiheissa.

Venäjän keisarista oli kuitenkin sodan alkaminen Ruotsia vastaan vastenmielistä, varsinkin kun hän oli Kustaa IV:nnen Adolfin lanko. Hän kehotti sen vuoksi tätä suostumaan Napoleonin vaatimuksiin. Sota ei siis ollut Ruotsille välttämätön. Mutta Ruotsin kuningas ei taipunut, päinvastoin hän kummallisella käytöksellään näytti ikäänkuin tahallaan tahtovan ärsyttää noita Europan mahtimiehiä; hän esim. lähetti takaisin Pietariin Andreas-tähden, koska Aleksanteri I oli sen antanut Napoleonillekin.

Venäjän sotajoukkoja oli sillä välin aljettu kerätä Suomen rajoille. Tästä Ruotsin Pietarissa oleva lähettiläskin antoi tietoja hallitukselleen; mutta Suomessa sodan valmistuksesta ei kumminkaan paljoa huolta pidetty. Ruotsista ei lähetetty tänne lisäjoukkoja, sillä sen koko sotavoima tarvittiin sodassa Tanskaa vastaan, joka oli ruvennut Ranskan liittolaiseksi. Suomen oma sotavoima oli kyllä entistä paremmalla kannalla, mutta yksin liian pieni vihollista vastustamaan. Sotamiesten lukumäärä oli yhteentä noin 19,000, joista osa, noin 7000 miestä, oli Viaporia puolustamassa, noin 2000 yhteensä Svartholman linnoituksessa, Hankoniemessä, Pohjois-Karjalassa ja Pohjanmaalla, sekä loppu jaettuna siten että 7000 miestä oli Etelä-Suomessa Kymijoen seuduilla, ja 3000 lähetettiin Savoa puolustamaan. Kuninkaan tarkoitus ja nimenomainen käsky oli, että vältettäisiin tappeluja, sillä armeijaa piti säästää sekä heittää maa vihollisille. Vasta sitten kun Ruotsin sotajoukot joutuisivat avuksi, olisi Suomi otettava takaisin.

Suomen valloitus näyttikin aluksi käyvän hyvin helposti. Venäjän joukot hyökkäävät kahdelta taholta rajan yli Helmik. 21 p:nä v. 1808; noin 16,000 miestä kulkee kreivi *Buxhöwdenin* johdossa Kymijoen poikki ja *Tutschkoff* 8000 miestä mukanaan tunkeutuu Savoon. Vastarintaa

tehdään, mutta peräydytään, pääjoukko Hämeenlinnaan asti, Savon joukko taas Leppävirroille. Ratkaisevaan taisteluun ei kumpikaan armeija ryhtynyt. *Klercker*, jolla oli väliaikaisesti pääarmeijan ylipäällikkyys, on kyllä aikeissa koetella onnea Hämeenlinnan luona ja tehdä peräytymisestä loppu, mutta silloin saapuu kuninkaan määräämä ylipäällikkö *Klingspor*

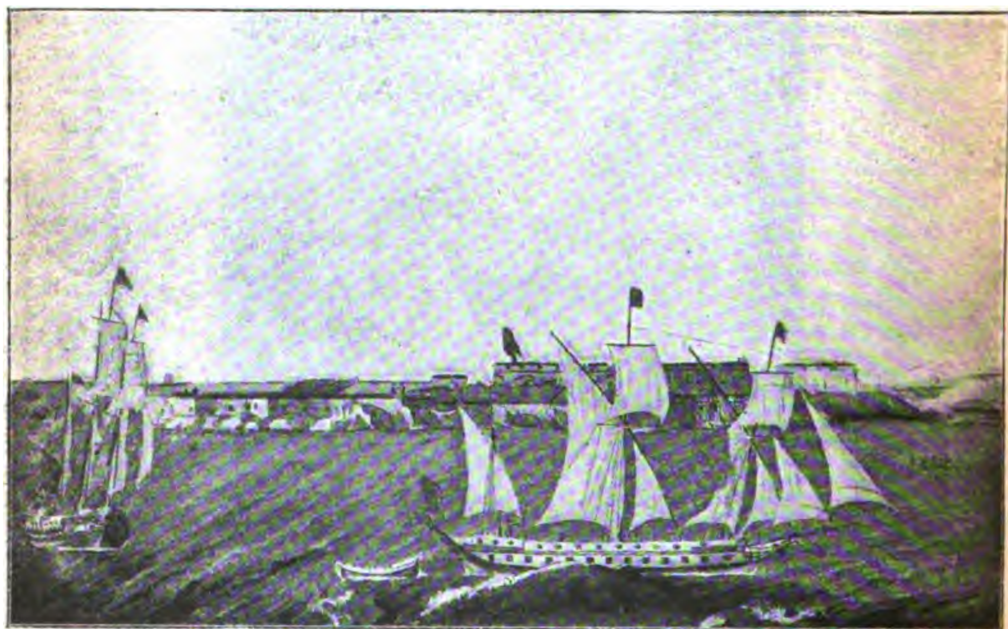


Buxhöwden.

marski, joka, määräyksiinsä vedoten, komentaa yhä peräytymään. Savon joukon päällikkö *J. A. Cronstedt* sai niinikään käskyn lähteä Oulun seuduille. Täyttä kahta kuukautta sodan alusta ei ollut kulunut, ennenkuin melkein koko Suomi oli Venäläisten hallussa, eikä todellista vastarintaa oltu yritettykään; Huhtikuun puolivälissä oli näet pääjoukko kulkenut Pyhäjoen seuduille asti Pohjanmaalle; jo Maalisk. 22 p. oli pääkaupunki Turku joutunut Buxhöwdenin haltuun, ja neljää päivää aikaisemmin oli majuri

Gripenberg heittänyt Svartholman, ennenkuin ainoakaan mies oli kaatunut; Huhtikuun 6 p. *Kaarle Olavi Cronstedt,* Viaporin ylipäällikkö, teki sellaisen sopimuksen, että tämä Suomen vahvin turva sen kautta oli ehdottomasti joutuva Venäläisten valtaan.

Venäläinen kenraaliluutnantti *van Suchtelen* otti Helsingin haltuunsa Maaliskuun 2 p., jonka jälkeen hän heti alkoi Viaporia piirittää, pommittaen sitä Ulrikaporin vuorilta ja Katajanokalta. Mutta se oli vahva linnoitus, jota ei asevoimalla ollut helppo saada; sen vuoksi otettiin avuksi



Gustafsvärdin linnoitus Viaporissa viime vuosisadan alkupuolella.

muita keinoja, ja ne olivatkin tehokkaampia. Cronstedt oli edellisessä Venäjän sodassa laivastonpäällikkönä saavuttanut mainetta, mutta hän oli tottumaton linnanpäällikkö, jonka vuoksi hän ei alusta alkaenkaan osannut puolustusta johtaa, ja hänen upseeriensa joukossa oli sellaisia, jotka eivät tahtoneetkaan velvollisuuttaan täyttää, vaan olivat taipuvat antautumaan ja kehottivat Cronstedtiakin heittämään puolustuksen, koska se muka kumminkin oli hyödytöntä; Anjalan liiton henki tuli vieläkin esille. Muutamat Viaporin upseerit niinikään olivat keskusteluissa Venäläisten kanssa, jotka levittivät kaikellaisia perättömiä huhuja Ruotsissa

muka sattuneista tapahtumista, ja koettivat muutenkin pelotella puolustajia; käytettiinpä lisäksi rahaakin. Ja ennen pitkää (Huhtik. 6 p.) Cronstedt teki venäläisen ylipäällikön kanssa sellaisen sopimuksen, että hän heittäisi linnoituksen venäläisille, ellei apua Ruotsista tulisi ennen Toukok. 3 p:ää. Apua ei tullut, ja Cronstedt lähti väkineen Viaporista. Pietarissa pidettiin tämän tapahtuman johdosta kiitosjumalanpalvelus, sillä Viaporin antauduttua katsottiin Suomen kohtalon olevan ratkaistuna. — Sota ei





Karl Johan Adlercreutz. (P. Krafftin maalaus 1810.)

kuitenkaan vielä ollut lopussa. Maan puolustamisesta ei tosin enää voinut olla toiveita, mutta myöhemmät sotatapahtumat tuottivat Suomen joukolle kunniaa, joka hälvensi tuon pikaisen peräytymisen häpeän, eivätkä nuo monet taistelut muutenkaan olleet hyödyttömiä, sillä ne vaikuttivat suuresti seuraavan ajan oloihin.

Pääjoukko oli joutunut *Siikajoelle* asti. Klingspor näet oli yhä antanut peräytymiskäskyjä, vaikkakin oli tultu huomaamaan, että hätyyttävä vihollisjoukko oli verraten pieni, jota vastaan olisi voitu taistella.

Niinpä Huhtikuun 18 p. kun Venäläiset taas hyökkäsivät Siikajoen kirkon lähellä armeijan päälle, käski hän peräytymään Ouluun; ainoastaan kuormastoa oli estettävä joutumasta vihollisen käsiin. *Von Döbeln* Porilaisineen suojelikin sitä, pitäen puoliaan kolmituntisessa taistelussa. Joen pohjoispuolelle oli jo täten päästy; mutta Klingsporin vasta nimitetty ajutantti *Adlercreutz* huomasi, että vihollisen rintaman keskusta oli sangen heikko, suurin osa miehistä kun oli siirretty kummallekin sivustalle. Hän käskee silloin hyökkäämään vihollista vastaan; joen eteläpuolelle tullaankin, voitto saadaan, ja Venäläisten täytyi nyt ruveta kulkemaan taaksepäin. Pian saadaan toinen voitto *Revonlahdella*. Yksi armeijan osasto tunkeutuu nyt *Sandelsin* johdolla Savoon, ottaen Kuopionkin taas haltuunsa, ja pääarmeija saapi voittoja monissa taisteluissa, joista Lapuan ja Alavuuden ovat kuuluisimmat, valloittaen takaisin koko Pohjanmaan, vieläpä pohjoisen osan Hämeestäkin Näsijärven vesistöön asti. Talonpojatkin ryhtyivät nyt, kun armeija oli voitolla, aseisiin Etelä-Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla; Savossa he niinikään alkoivat Olli Tiaisen johdolla Venäläisiä hätyyttää. Kansa tahtoi siten osottaa uskollisuutta esivaltaansa vastaan. Ruotsin puolelta tuli Kesäkuussa pieniä apujoukkoja merta myöten Vaasan ja Turun seuduille, mutta niistä ei mitäkään hyötyä ollut, sillä ne voitettiin heti maalle noustuaan.

Eikä Suomen armeijankaan voitot kauaa kestäneet. Sota sai näet taas toisen käänteen Elokuun toisella puoliskolla, kun Venäjältä oli saapunut runsaasti lisäjoukkoja sekä uusi ylipäällikkö kreivi *Kamenski*. Se armeijan-osasto, joka *Otto von Fieandtin* johdossa oli Keski-Suomessa, voitettiin *Karstulassa* (Elok. 21 p.), jonka johdosta pääarmeijankin täytyi lähteä peräytymään, jottei vihollinen pääsisi katkaisemaan sen paluumatkaa pohjoiseen päin. Monessa taistelussa koeteltiin voimia nytkin peräydyttäissä, kunnes vihdoin ryhdyttiin ratkaisevaan otteluun *Oravaisissa* (Syysk. 14 p.) Adlercreutzilla oli ainoastaan 4000 miestä 8000 Venäläistä vastassa, mutta Suomalaisten asema korkealla kummulla oli edullinen. Voitto kallistuikin aluksi heidän puolelleen, mutta kun Venäläiset saivat vereksiä joukkoja avukseen ja Adlercreutz voitosta varmana oli luopunut edullisesta asemastaan, lähtien voitettuna pitämäänsä vihollista etemmäksi hätyyttämään, joutuivat he tappiolle. Peräytymistä täytyi taas jatkaa pohjoista kohden. Puute, taudit ja muu kurjuus oli vielä surkean paon lisäksi mieliä masentamassa. Sairaita täytyi tuon tuostakin jättää matkan varrelle, joten joukko supistui yhä pienemmäksi. — Sandels, joka kauan aikaa oli puolustanut itseänsä Toivalan salmen luona lähellä Kuopiota ja sieltä lähdettyänsä voittanut *Koljonvirran*

luona Venäläiset, vetäytyi myöskin pääarmeijan tykö. Adlercreutz ja Kamenski tekivät (Marrask. 19 p.) *Olkijoella* aselevon, jonka mukaan Suo-



von Döbeln. (Samanaikuinen maalaus.)

men armeijan tuli marssia Tornionjoen toiselle puolelle Länsipohjaan. Suomi oli täten joutunut Venäjän valtaan.

Sota ei kuitenkaan tähän loppunut, vaan nyt oli Ruotsia ahdistettava, jonka vuoksi Venäläiset hyökkäsivät talven aikana sinne kolmelta

eri taholta; Ahvenan kautta tuli vaan pieni osasto kuuluisan kasakkapäällikön Kulnewin johdossa; hän näet seurasi von Döbelnin jäljestä, joka karkotettiin Ahvenasta; Vaasan seuduilta Merenkurkun yli meni *Barclay de Tolly* joukkoineen, ja Tornion kautta kiersi kolmas osasto, joka tapasi täällä Suomesta lähteneen puolustusjoukon. Sen komentaja, jona nyt oli kenraalimajuri Gripenberg, katsoi paraaksi antautua, hän kun luuli Uumajan seuduille tulleen Barclay de Tollyn osaston olevan estämässä peräytymistä. Antaumis-sopimuksen mukaan suomalaiset isänmaanpuolustajat palasivat nyt takaisin kotiseuduillensa, mutta heidän täytyi heittää aseensa, kun rajan yli tulivat Suomen puolelle. — Vasta Syyskuussa v. 1809 teki Ruotsin hallitus Venäjän kanssa rauhan Haminassa, jossa se jätti koko Suomen Venäjälle, vieläpä pienen kaistaleen sellaistakin maata, joka oli luettu Ruotsiin kuuluvaksi. Tornion ja Muonionjoet tulivat rajaksi.

Edellisissä rauhanteoissa Suomesta lohkaistut osat olivat liitetyt Venäjän keisarikunnan virastojen alaiseksi maakunnaksi, ja samoin Aleksanteri I näkyy nytkin ensi alussa aikoneen järjestää koko Suomen vastaisen aseman. Mutta Suomalaisten osottama urhoollisuus ja uskollisuus herätti keisarissa kunnioitusta heitä kohtaan; sellaiset tapahtumat kuin Kuopion maaherran Wibeliuksen ja Turun professorin Matias Ćaloniuksen rohkea esiintyminen, he kun sodan parhaillaan riehuessakin vetosivat lakiin ja oikeuteen, olivat omiansa lisäämään tätä arvonantoa. Aleksanteri I oli niinikään jalomielinen hallitsija, joka tahtoi tehdä voitetunkin kansan onnelliseksi, eikä hänen vapaamielinen katsantotapansa kammonut vapaata valtiolaitosta, vaikkei sitä Venäjällä ollutkaan. Keisarin valistunut ja vapaamielinen valtiosihteeri *Mikael Speranski,* joka tähän aikaan oli hänen suosituin luottomusmiehensä, vaikutti myöskin osaltaan hänen toimenpiteisiinsä Suomen olojen ja aseman järjestämisessä. Mutta ei yksinomaan vapaamielisyys ja ihmisystävällinen mieliala ollut tässä vaikuttamassa, vaan myöskin oikein suunniteltu valtioviisaus; Venäjän keisari tahtoi näet liittää Suomalaiset kiitollisuuden siteillä valtaansa, heidän tuli itsensäkin huomata, että heidän isänmaansa asema ja olosuhteet olivat tulleet entistä paremmiksi tapahtuneen muutoksen kautta; Venäjä taas saisi uskollisen etuvartijan pääkaupungilleen. Eikä Aleksanteri I tässä kohden erehtynyt, sillä pian hän saavutti Suomalaisten luottamuksen ja rakkauden; Venäjän keisaria ei kauaa pidetty voittajana, vaan hyväntekijänä.

Suomalaiset lupautuivatkin Venäjän keisarin alamaisiksi jo ennenkuin Ruotsin hallitus oli tehnyt rauhan. — Vuoden 1808 lopussa oli eräs keisarin käskystä kaikista säädyistä valittu lähetyskunta tullut

Pietariin keisarille esittämään Suomen tarpeita; mutta kun se huomautti, että se Suomen lakien mukaan ei voisi maata ja kansaa edustaa, niinkuin alkuperäinen tarkoitus näytti olleen, saivat sen jäsenet toimekseen ainoastaan laatia ehdotuksia, miten sodan tuottamia vaurioita olisi autettava, jota vastoin perustuslakien mukaan kokoonkutsuttavat säädyt saisivat muista asioista päättää.

Valtiopäivät kokoontuivatkin Maalisk. 25 p:nä Porvoon kaupunkiin, jonne keisari itse 28 p. saapui niitä avaamaan, ja täällä Suomen edus-



Porvoon valtiopäiväin avaus Porvoon tuomiokirkossa. (Ranskalaisen Emanuel Theiningin taulun muk. v:lta 1812).

tajat tekivät koko kansan puolesta uskollisuudenvalan Venäjän keisarille. Vaikkakaan Ruotsin hallitus ei vielä ollut maatamme luovuttanut, arvelivat he olevansa oikeutettuja sen tekemään, koska Ruotsin kuninkaalle vannottu vala ei heitä sitonut sen jälkeen kuin Kustaa IV Adolf oli syösty valtaistuimelta Maalisk. 13 p., (ks. luk. XLIII). Aleksanteri I puolestaan lupasi säilyttää Suomalaisten uskonnon ja perustuslait, lausuen tahtovansa siten osottaa, »minkä arvon hän antoi rakkauden ja luottamuksen vilpittömille todistuksille». Tuo molemminpuolinen luottamus, joka Porvoon valtiopäivillä tuli näkyviin uuden hallitsijan ja Suomen edustajien

välillä, antoi Suomen yhdistymiselle Venäjään vapaaehtoisen suostumuksen muodon, mikä oli omansa tekemään sen lievemmäksi, mutta samassa vankemmaksi. Ja valtiopäiviä päättäessään Heinäkuun 19 p. Aleksanteri I lausui vielä, että hän tahtoi antaa Suomelle oman kansallisen olemuksen, »se oli nyt», lausui hän, »kansakuntien joukkoon korotettu».

Porvoon valtiopäivillä laskettiin perustus Suomen vastaiselle valtiolliselle olemukselle, ja siellä järjestettiin myöskin hallinto sen mukaiseksi kuin maamme muuttunut asema teki tarpeelliseksi. Suomi tuli liitetyksi Venäjän keisarikuntaan siitä erottamattomaksi osaksi, mutta se sai sisäisen itsenäisyyden. Suuriruhtinaan rinnalla tuli olemaan valtiopäivät, joiden tärkeimpiä oikeuksia oli lainsäädäntö ja verojen määrääminen; vuoden 1772 hallitusmuoto jätti kuitenkin niiden kokoonkutsumisen hallitsijan tahdosta riippuvaksi; hänellä yksin oli myöskin oikeus määrätä ne asiat, mitkä valtiopäivillä otettiin keskusteltaviksi ja päätettäviksi. Korkeimmaksi virkakunnaksi, joka oli »ikäänkuin kaikkien maassa olevien virastojen yhtymäpaikka», asetettiin hallitusneuvosto, joka 1816 sai Keisarillisen Suomen senaatin nimen; se jaettiin kahteen osastoon, oikeus- ja talous-osastoon, ja Hänen Majesteettinsa nimittää kolmeksi vuodeksi kerrallaan sen jäsenet, jotka päättävät hänen nimessään. Korkeimmaksi lainvalvojaksi määrättiin prokuraattori, jonka tuli myöskin pitää silmällä korkeimman virkakunnan toimia sekä ilmoittaa hallitsijalle, jos hän huomasi laista poikettavan. Mutta kun hallitsija asui maamme ulkopuolella, ei hallitusneuvosto saattanut olla hänen kanssaan suorastaan yhteydessä, jonka vuoksi tarvittiin Venäjän pääkaupungissa erityinen virkamies ja virkakunta, jotka edustaisivat Suomea keisarin luona. Suomen asiat olivat ensin kulkeneet Speranskin kautta, mutta hän ei mielestään voinut käyttää niihin tarpeeksi huolta ja aikaa, ja koska »Suomi oli», niinkuin hän sanoo, »valtio, eikä kuvernöörikunta, jota ei voinut sivumennen hallita muiden asioiden lomassa», asetettiin v. 1811 »Suomen asiain komitea», jonka tuli valmistaa Suomesta tulleet asiat, sekä valtiosihteeri (v:sta 1834 kutsuttiin häntä ministeri-valtiosihteeriksi), joka ne esittää keisarille. Kenraalikuvernööri asetettiin maan korkeimmaksi virkamieheksi; hän on senaatin puheenjohtaja sekä Suomessa olevien sotajoukkojen ylin päällikkö; järjestyksen valvominen maassa kuuluu niinikään hänen velvollisuuksiinsa. Suomi sai myöskin oman pankin, jonka perusrahastoksi pyydettiin keisarilta 2 miljoonaa ruplaa, joka nyt oli tullut Suomen rahaksi. Sotalaitos pysytettiin entisellä ruotujaon kannalla, mutta keisari suostui Porvoon valtiopäivien pyyntöön, ettei ruotujen tarvitsisi asettaa sotamiehiä 50:neen vuoteen, »koska likeinen yhteys ja kiitollinen muisto

varmaankin tekisi soturivelvollisuudet raskaiksi ja vastenmielisiksi suorittaa, jos niitä Ruotsia vastaan vaadittaisiin.»

Uusi valtiojärjestelmä kuului alkuansa ainoastaan Kymijoen länsipuolella olevalle Suomelle, mutta v. 1811 liitettiinkin siihen n. k. Vanha Suomikin, joten meidän kansamme taas lähes vuosisadan hajaannuksen perästä pääsi yhdeksi yhtymään. Tämäkin on selvä todistus Aleksanteri I:sen jalosta luonteesta sekä siitä luottamuksesta, mikä hänellä alusta alkaen oli Suomalaisiin.

Europassa alkoi v. 1814 jälkeen taantumisen aika, jonka vaikutus ulottui meidänkin maahamme. Olemme jo ennen maininneet, että Aleksanteri I hallituksensa loppupuolella luopui vapaamielisistä periaatteistaan, liittyen pyhän allianssin kansojen pyrinnöitä vastustavan politiikan kannattajiin. Suomen säätyjä hän ei enää v. 1809 jälkeen kutsunut kokoon, vaikka siitä näkyy myöhemminkin olleen kysymys; v:sta 1823 oli maamme kenraalikuvernöörinä muuan kenraali *Zakrewski,* joka ei tuntenut meidän valtiollisia ja yhteiskunnallisia olojamme ja sen vuoksi tavan takaa joutui rettelöihin senaatin kanssa, hän kun tahtoi toimia mielivaltaisesti. Nikolai I:sen aikana jatkui sama suunta; säätyjä ei kutsuttu kokoon kertaakaan hänen hallitusaikanaan; v. 1829 määrättiin sensuuri kirjoille ja sanomalehdille, ja vallankumousvuosien 1830 ja varsinkin 1848 jälkeen tuli valvonta vielä ankarammaksi; vihdoin v. 1850 annettiin tuo ankara määräys, joka kielsi painattamasta suomenkielellä muullaista kirjallisuutta kuin uskontoa ja taloudellisia asioita käsittelevää. Hallitus oli kyllä säntillinen ja virkamiehet tekivät tehtävänsä, mutta heidän toimistaan ei julkisuudessa saatu mitään mainita eikä niistä mitään tiedettykään; kaikki yleinen toiminta oli salaperäisyyden verhoama.

Mutta tähän tilaan Suomi ei jäänyt. Kansallistunne, joka muualla Europassa rupesi johtavana voimana kansoissa esiintymään, toi Suomeenkin uutta vireyttä ja elinvoimaa. Maamme muuttunut valtiollinen asema tekikin kansallisuusharrastukset luonnollisiksi. Jo *A. I. Arvidsson* oli lausunut 1820-luvulla, että meidän täytyy olla Suomalaisia ja perustaa omintakeinen olemuksemme kansallisen kielen ja historian pohjalle. Vähitellen ruvettiinkin kiinnittämään huomiota suomenkieleen, aljettiinpa sitä kirjallisuudessakin käyttää. *Jaakko Juteini, Kustaa Renvall, Reinhold von Becker* ja *Kaarle Aksel Gottlund* ovat tunnetuimmat vanhimmista suomenkielen harrastajista. Sitten ilmestyivät nuo Suomen suurmiehet, *J. L. Runeberg, J. W. Snellman* ja *E. Lönnrot,* jotka vaikuttivat kukin eri tavalla mahtavasti kansallishengen kohottamiseksi. Ja kun Aleksanteri II nousi Venäjän valtaistuimelle, aljettiin toivoa suurempaa julkista

vapautta ja sen mukana seuraavaa edistystä. Aleksanteri II ei kuitenkaan katsonut aluksi aikaa sopivaksi säätyjen kokoonkutsumiseen, jota Suomessa yleensä toivottiin. Jotkut arvelivat nyt, että eri säätyjen edustajista muodostettu valiokunta saattaisi maan tarpeita tyydyttää, ja sellainen kutsuttiinkin kokoon keisarin käskystä v. 1862. Mutta koska tämä n. k. Tammikuun valiokunta herätti levottoman mielialan maassa, se kun ei saattanut perustuslakien mukaan maata edustaa, antoi Aleksanteri II sen toimeksi ainoastaan niiden asiain valmistelun, jotka sittemmin piti jätettämän säätykokouksen käsiteltäviksi ja päätettäviksi. V. 1863 valtiopäivät kokoontuivat, ja Aleksanteri II saapui itse Helsinkiin niitä avaamaan.



Johan Wilhelm Snellman.

Siitä alkaen vapaa valtiollinen elämä jatkui maassamme. Seuraavilla valtiopäivillä v. 1867 valmistettiin uusi valtiopäiväjärjestys, joka hyväksyttiin v. 1869. Siinä määrätään, että säädyt olivat kokoonkutsuttavat joka viides vuosi, mikä väliaika Aleksanteri III:nnen aikana lyhennettiin kolmeksi vuodeksi; nykyinen keisari Nikolai II taas sen sääsi neljäksi vuodeksi. — Säädyttäin valittu edustuslaitos on siis meillä vielä säilynyt, vaikka se kaikissa muissa Europan maissa on hävinnyt; mutta Suomenkin säätyjen tulee edustaa koko kansaa, niinkuin muiden maiden kaksikamariset eduskunnat.

Eri puolueita on meidänkin eduskunnassamme syntynyt, mutta ne eivät ole muodostuneet samojen perusteiden pohjalla kuin useissa muissa

maissa; kysymys ei ole ollut säätyjen oikeuksien laajentamisesta ja hallitusvallan supistamisesta, vaan maamme molempien kielien oikeudellisesta asemasta. Suomenmielinen puolue, johon pappis- ja talonpoikaissäädyn enemmistö kuuluu, on taistellut suomenkielen kohottamiseksi, saadakseen sen samaan asemaan kuin ruotsinkieli on ollut; ruotsinmielinen puolue taas, jonka tuki on aatelis- ja porvarissäädyssä, on tahtonut pysytellä ruotsinkieltä valta-asemassa. Mutta tuossa taistelussa, vaikka se usein onkin ollut kiivasta, ei kuitenkaan ole, niinkuin monessa muussa maassa, ilmaantunut sellaista intohimoista hurjuutta, joka johtaa laittomuuksiin ja rikoksiinkin, vaan kumpikin puolue on pitänyt lakeja pyhinä ja laillisella tavalla mielipiteitään ajanut; kaikilla on se elävänä tietona, että lait ovat puolueiden yläpuolella.

Mutta yksinomaan kieliriitoihin ei ole kulutettu voimia, vaan Suomi on viime puolivuosisadan aikana suuresti edistynyt sekä henkisellä että aineellisella alalla. Ja kehitys on saattanut kulkea sitä ripeämmin, koska sodatkaan eivät, niinkuin ennen, ole olleet rauhantoimia ehkäisemässä. Ainoastaan n. k. Itämaisen eli Krimin sodan vaikutukset (1853 – 1856) ulottuivat Suomeenkin, silloin kun maamme kauppalaivasto suureksi osaksi hävitettiin, ja muutamat rantaseudutkin joutuivat kärsimään (ks. luk. XLI). Mutta nuo vammat saatiin pian korjatuiksi, ja entistä vireämpää toimintaa alkoi kaikkialla näkyä. Oppilaitoksia on yhä uusia perustettu, sekä korkeampia että kansakouluja, joiden kautta oppi ja valistus on levinnyt laajalle kansaankin; kirjallisuus on kasvanut vuosi vuodelta, ja varsinkin suomenkielinen on parin viimeisen vuosikymmenen kuluessa suuresti lisääntynyt; muutamien suomalaisten kirjailijain teokset ovat jo ulkomaillakin alkaneet herättää huomiota. Teollisuuden ja kaupan kautta maamme varallisuus on melkoisesti lisääntynyt, ja parannettujen kulkuneuvojen, varsinkin rautateiden, kautta, joita yhä uusia rakennetaan, ovat maamme eri seudut tulleet entistä läheisempään yhteyteen toistensa kanssa, jota paitsi ulkomaan kauppa on samassa vilkastunut. Maanviljelys, joka yhä vieläkin on maamme pääelinkeino, on uusien viljelystapojen käytäntöön tultua edistynyt, samoin karjanhoito, johon etenkin suurten katovuosien jälkeen 1860-luvun lopulla aljettiin kiinnittää entistä suurempaa huomiota.

Mutta v. 1899 tuli Suomelle kovempi aika. Silloin näet Venäjän puolelta ruvettiin supistamaan sen vanhoja oikeuksia ja saattamaan sitä keisarikunnan läheisempään yhteyteen. Jo 1890-luvun alussa muutamat Venäjän sanomalehdet alkoivat kiivaasti ahdistaa Suomen erikoisasemaa, mutta vasta sen jälkeen kuin kenraali Bobrikow v. 1898 oli tullut ken-

raalikuvernööriksi, hallitus ryhtyi tarmokkaisiin toimenpiteisiin. Kuuluisa Helmikuun manifesti v. 1899, jonka kautta Suomen säätyjen valtapiiristä erotettiin sellaiset asiat, joilla oli yleisvaltakunnallinen luonne, oli ensimmäinen säädös, joka osotti entisestä poikkeavaa menettelyä. Sen jälkeen hävitettiin Suomen sotalaitos, ja säätyjä kuulematta määrättiin noudatettavaksi uusi asevelvollisuuslaki (v. 1901); kokoontumisvapautta supistettiin; painovapaus joutui ahtaalle; venäjänkieli määrättiin ylemmissä virkakunnissa virkakieleksi; kouluissa lisättiin saman kielen tuntimäärää; Venäläisille annettiin oikeus päästä Suomen virkoihin; kenraalikuvernöörin valtaa laajennettiin, ja vihdoin v. 1903 hän sai kolmeksi vuodeksi oikeuden maasta karkottaa tai siirtää Venäjälle vaarallisina pitämiään Suomen kansalaisia j. n. e. Nämät toimenpiteet saattoivat kaikki olot ikäänkuin suunniltaan; syntyi hämmennystä ja epävarmuutta sekä epätietoisuutta, millä tavalla olisi meneteltävä ja toimittava. Toiset, n. k. »vanhat suomenmieliset», katsoivat olevan kansalle ja maalle edullisinta esiintyä maltillisesti ja mikäli mahdollista mukautua, sillä siten voitaisiin välttää vielä suurempia vammoja; toiset taas, jotka alkoivat kutsua itseään »perustuslaillisiksi», tahtoivat jyrkemmin pysyä kiinni entisissä laeissa ja laitoksissa, koska tämä menettelytapa oli heistä oikeampi ja myöskin lopulta veisi paremmin toivotuille perille.

XLVI.

Silmäys Europan nykyisiin valtiollisiin oloihin.

Porvariston itsekkäisyys. — Neljännen säädyn vaatimukset. — Äänioikeutta laajennetaan. — Kansallisuuskysymys. — Sotavoimat ja aseet. — Kansainvälinen sotaoikeus. — Maailmanrauhan-aate. — Nykyiset valtioidenväliset riitakysymykset.

Olemme edellisissä luvuissa kertoneet valtiollisten olojen kehittymisestä Europan eri maissa 19:nnellä vuosisadalla, ja olemme nähneet melkein kaikissa saman ilmiön: valtiolliset oikeudet ovat yhä laajentuneet. Suuri vallankumous oli tehnyt lopun aateliston ja papiston valta-asemasta eikä sitä reaktsioneerinen suuntakaan sen jälkeen enää voinut

heille palauttaa; mutta heidän sijalleen tulee silloin porvaristo eli kolmas sääty, joka saapi vallan itselleen; sen vuoksi sanottiinkin, että 1789 vuoden vallankumouksen tulokset olivat koituneet ainoastaan porvariston hyväksi. Ludvig Filipin aika Ranskassa oli sen kultainen aika; jotenkin korkea sensus ratkaisi vaalit sen eduksi, ja eduskunnassa vallitsevana se sääti lait, pitäen silmällä etupäässä omia etujaan; esim. veroja säädettiin siten, että pääomat jäivät verotuksesta vapaiksi, sotapalveluksesta se koetti pelastaa säätyynsä kuuluvia; työväki taas, joka sen tehtaissa työskenteli, jäi unohduksiin sen huolenpidosta.

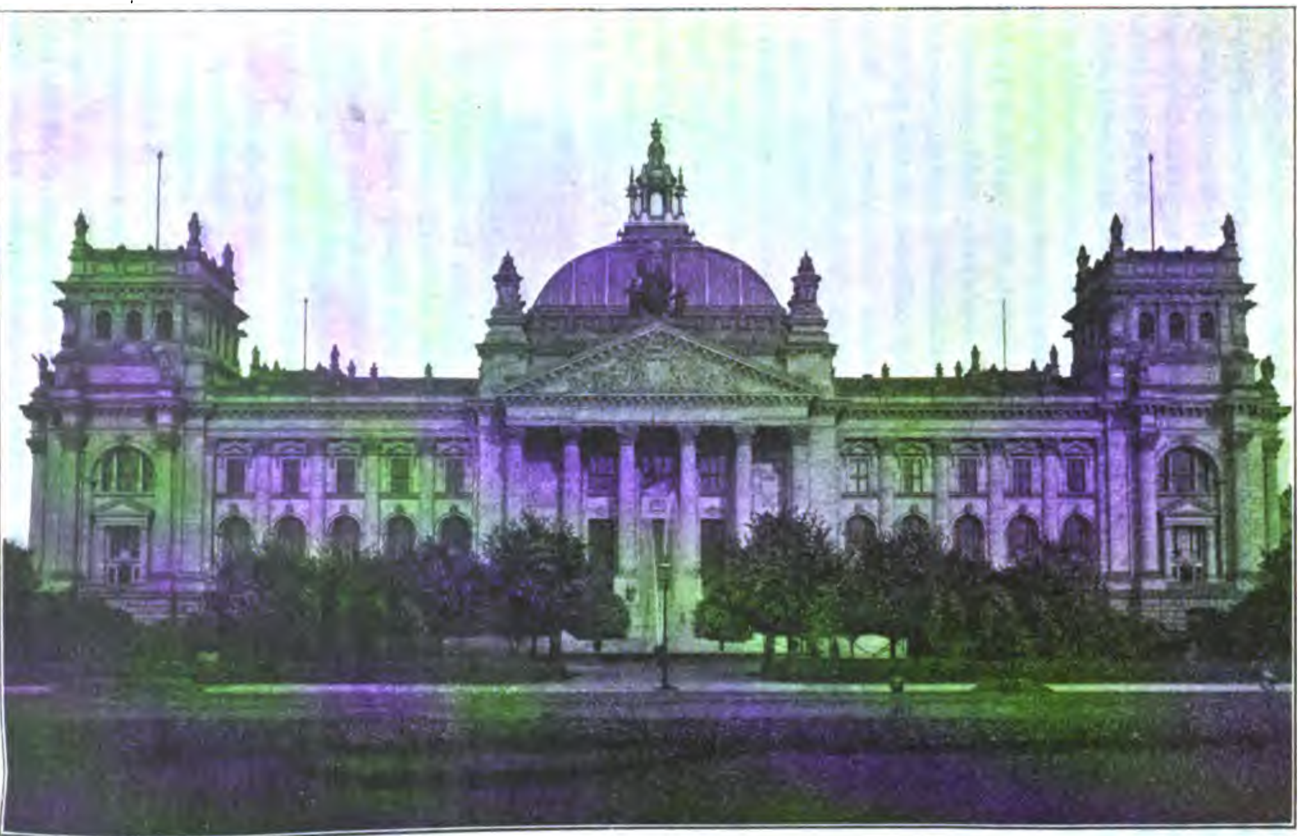
Tuon itsekkään kolmannen säädyn herruutta vastustamaan nousee »neljäs sääty», s. o. kansan suurin enemmistö, vaatien sekin osaa valtion hallitukseen. Sanomalehdet, joiden lukumäärä varsinkin v. 1830 jälkeen oli kasvanut suuressa määrässä ja joita levisi yhä laajemmalle, etupäässä vaikuttivat siihen, että alempi kansakin heräsi itsetietoisuuteen. Jo vuoden 1848 vallankumouksessa porvariston yksinomainen valta murretaan Ranskassa, sillä varallisuuteen perustuvan äänioikeuden sijaan tulee silloin yleinen äänioikeus. Valtiollinen kehitys on käynyt sen jälkeen kaikissa Europan valtioissa tähän suuntaan, Venäjää ja Turkkia lukuunottamatta, joissa ei ole eduskuntaa. Yhä lukuisampi osa valtion asukkaista on saanut vaalioikeudellaan määrätä eduskunnan jäseniä ja siten välillisesti vaikuttaa hallituksen toimintaan. Niinpä vaalioikeus Englannissa oli 19:nnen vuosisadan alussa noin satakunnan ylimyksen hallussa, mutta saman vuosisadan lopussa jo yli 6 miljoonaa, joista noin kolme viidennestä työmiehiä, saapi ottaa osaa edusmiesten vaaleihin; Hollannissa, Itävalta-Unkarissa, Portugalissa, Rumaniassa, Ruotsissa, Norjassa ja Suomessa on valtiollinen vaalioikeus suuremmassa tai pienemmässä määrässä rajoitettu, Belgiassa taas on käytännössä erityinen järjestelmä, n. k. suhteellinen äänioikeus, jonka mukaan jokaisella täysi-ikäisellä kansalaisella on yksi ääni, mutta perheen isänä hän saapi toisen, ja säädetty sivistysmäärä tuottaa vielä yhden äänen lisäksi j. n. e. Yleinen äänioikeus ilman minkäänlaisia rajoituksia on Ranskassa, Sweitsissä, Italiassa, Tanskassa, Kreikassa ja Serbiassa; Espanjassa se niinikään on ollut käytännössä v:sta 1889; myöskin Saksan valtiopäiville valitaan edustajat samalla tavalla. Paitsi edusmiestensä kautta on Ranskan kansa saanut suorastaankin lausua mielipiteensä hallituksesta; niinpä Napoleon I jätti valitsijamiesten ratkaistavaksi keisarikunnan muodostamisen; kansanäänestyksen nojassa Napoleon III:kin otti keisarikruunun. Sweitsissä taas jätetään eduskunnan hyväksymä laki vielä kansan vahvistettavaksi; sillä on myöskin oikeus hyljätä se, jolloin se jääpi käytäntöön

panematta. Tämä on n. s. referendum-oikeus. Ranska ja Sweitsi ovatkin Europan ainoat varsinaiset tasavallat ja kansanvaltaisimmat maat.

Kansoissa vallitseva yleinen mielipide on siis yhä yleisemmin ja tuntuvammin vaikuttanut valtion asioiden johtoon, ja etenkin kansallisten valtioitten muodostumisessa on se tullut näkyviin. Kansallisuusharrastus, joka on yksi 19:nnen vuosisadan johtavista voimista, on kansanvaltaisuuden läheistä sukua. Ihmisryhmät, jotka tietävät ja tuntevat olevansa samaa sukuperää ja joilla on samanlaisten historiallisten vaiheiden pohjalla muodostuneet olot ja laitokset sekä sama kieli, ovat pyrkineet liittymään yhteen saman valtion kansaksi, samalla kertaa tavallisesti myöskin taistellen valtiollisten oikeuksien saavuttamiseksi. Niinpä Saksan ja Italian valtiot ovat muodostuneet kansan tahdosta; vallitsevan mielipiteen pakottamana Ruotsin kuningas myönsi Norjalle omintakeisen valtiollisen aseman; samasta syystä Unkari sai itsenäisen aseman Itävallan rinnalla; Balkanin niemimaan kristityt valtiot ovat syntyneet saman kansallistunnon henkiin herättyä. Mutt'ei tämä aate ole vielä joka paikassa lopullisesti päässyt voitolle, vaan kansallisuustaistelu on vielä kiivaimmillaan monessa maassa, niinkuin Böömissä ja Irlannissa, joissa kansa kuitenkin jo on saavuttanut etuja.

Mutta kansanvaltaisuuden kehittyessä on kansojen velvollisuus valtiota kohtaan käynyt entistä raskaammaksi, etenkin sotapalveluksen vuoksi. Yleinen asevelvollisuus on kansalaisten tasa-arvoisuuden pohjalle perustettu ja se on suuresti vaikuttanutkin yhdenvertaisuuden saavuttamiseksi eri säätyluokkien välillä; mutta tuon pelottavan aseellisen voiman johto on hallituksella, joka saattaa käyttää sitä kansalle hyödyttömiin ja vieraisiin tarkoituksiin. Sotavarustuksia lisätään vuosi vuodelta kaikissa maissa, mutta varsinkin n. k. suurvalloissa, koska se muka on tarpeellista valtion turvallisuuden suojelemiseksi ja rauhan säilyttämiseksi; ja kun yksi valtio sen tekee, täytyy toisen seurata esimerkkiä pysyäkseen tasalla. Rauhan aikanakin on sotamiehiä miljoonittain aseissa; Saksalla on noin 585,000, Ranskalla 589,000, Itävalta-Unkarilla 365,000, Italialla 174,000, Englannilla, jossa ei asevelvollisuutta ole, 220,000, Venäjällä noin 1 miljoona, kaikissa valtioissa yhteensä yli 5 miljoonaa miestä. Mutta sodan aikana sotavoima voidaan reserveistä y. m. saada moninkertaiseksi; niinpä Venäjän pitäisi voida saada sotakuntoon noin 10 miljoonaa, Saksan 4 ½ milj., Ranskan jotenkin sama verta, Itävalta-Unkarin 4 milj., Italian 2 ½ milj., Englannin ainoastaan 728,000.

Yksin suunnattomat joukot eivät tee nykyaikana sotalaitosta entistä pelottavammaksi, vaan myöskin uusien keksintöjen avulla paran-



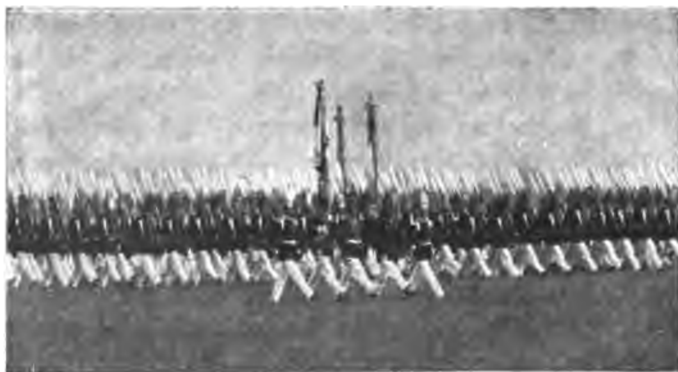
Saksan valtiopäiväpalatsi Berliinissä. (Paul Wallot'in rakentama v:na 1884—94).

netut aseet, kiväärit ja tykit, sekä monellaiset räjähdysaineet, dynamiitit, lydiitit y. m., joita viime vuosikymmeninä on aljettu valmistaa. Savuton ruuti on voimakkaampaa kuin entinen savullinen; kiväärien ja tykkien kuulat voidaan lennättää tavattoman pitkien matkojen päähän, joten sotajoukot saattavat olla taistelussa, vaikkeivät toisiansa näekään. Näiden hävityskoneiden kautta ovat entiset rajojen suojaksi rakennetut linnoitukset tulleet melkein arvottomiksi, sillä ne eivät enää kestä niiden tuhoavaa voimaa; varustetut leiriasemat, jotka rakennetaan ympärillä olevain varustettujen paikkojen suojelemiksi, ovat tätä nykyä tärkeimpiä sodassa. Pitkäperäiset sotarintamat eivät myöskään enää ole sopivia hirveän kuulatuiskun ja räjähtävien kranaattikuulien vuoksi, vaan sotamiehet saattavat hajallaan hyvin suojelluissa paikoissa käyttää paremmin ampuma-aseitaan sekä olla henkensä puolesta turvatumpia. — Merellä taas käytetään sodassa suunnattoman suuria ja lujia panssarilaivoja, jotka ovat tykeillä varustettuja, tai pieniä torpeedolaivoja, ja onpa jo veden allakin kulkevia laivoja keksitty. Meren pohjaan lasketaan räjähtäviä miinoja, joilla koetetaan vihollisele tuhoa tuottaa. Keksijät ovat koettaneet käyttää neroansa yhtäältä saadakseen puolustuslaitokset niin lujiksi kuin mahdollista, mutta toisaalta taas valmistetaan sellaisia hävityskeinoja, joilla vahvinkin varustus tulee tehottomaksi. Siten on sotalaitos kehittynyt niin tuhoa tuottavaksi ja sen kustannukset niin suuriksi, että kauhistus valtaa mielen sen kuvitellessa vastaista sotaa, joka Europassa syntyy.

Tuollainen sotavoima on antanut hallitukselle välikappaleen, jonka avulla se voipi ylläpitää sisäisen rauhan. Sellaiset kansanmetelit ja vallankumoukset, joita vielä 19:nnen vuosisadan edellisellä puoliskolla tavataan Europan valtioiden pääkaupungissa, ovat käyneet miltei mahdottomiksi, sillä itse hankkimillaan aseilla kansanjoukot eivät saata ryhtyä taisteluun säännöllisen sotaväen kanssa; katujen poikki rakennetut sulut eivät myöskään kestä uusien tykkien laukauksia. Mutta tuo kehittynyt sotalaitos on myöskin ollut omansa estämään sotien syttymistä, sillä ei mikään hallitus tahdo ottaa edesvastuuta sellaisesta hävityksestä ja ihmishukasta, mikä sodan seurauksena olisi. Sodat, joita Europalaiset viime vuosikymmeninä ovat käyneet, ovat etupäässä olleet muissa maanosissa raakalais- tai puoliraakalaiskansojen kukistamiseksi, ja niissä ei ole ollut pakko käyttää kaikkia hävitysaseita.

Toisaalta taas kansainvälisillä lakimääräyksillä on koetettu tehdä sodan vitsausta lievemmäksi; on näet syntynyt varsinainen sota-oikeus. Alkuperäisen sodanluonteen mukaista oli kaiken vihollisen omaisuuden

hävittäminen tai ryöstäminen; sillä voitettu maa ja kansa kaikkine tavaroineen joutui voittajan omaksi. Vanhan ajan sodissa noudatettiin tällaista menettelytapaa, jonka vuoksi ne tulivat kauhean julmiksi. Vielä uudella ajallakin, esim. Ludvig XIV:nnen sodissa, harjoitettiin samantapaista hävitystä ja ryöstöä. Mutta nykyaikana tuollaista pidettäisiin raakuutena ja epäoikeutettuna julmuutena. Nykyjään käsitetään sodan rajoittuvan ainoastaan taisteleviin sotajoukkoihin, mutta maan asukkaat, jotka pysyvät rauhallisina, ovat oikeastaan sotaan kuulumattomia. Sotatila tuottaa tietysti heillekin kärsimyksiä; heidän täytyy antaa sotajoukoille ruokatarpeita, asuntoja y. m., mutta heidän tulee saada kaikesta korvausta. Merisodassa yksityisten omaisuus ei ole yhtä hyvin turvattu, mutta on sitä koetettu suojella tässäkin kohden eri määräyksillä; niinpä sopivat useat



Saksalainen kaartinrykmentti paraatissa.

vallat v. 1856 Pariisin rauhassa, ettei kaapparilaivoja enää käytettäisi; Espanja ja Amerikan Yhdysvallat eivät kuitenkaan tähän sopimukseen yhtyneet. Onpa sotajoukkoihin kuuluvien ja sotatoimiin osaaottavien kärsimysten lieventämiseksi laadittu useita määräyksiä, joita kaikkien kansojen tulee noudattaa; esim. sairaita ei saa surmata; vangittua vihollistakaan ei saa julmalla tavalla kohdella; Genfin sopimuksen mukaan (v. 1864) sairaat ja sairaanhoitajat ovat »punaisen ristin» suojeluksessa; lääkärit sekä muut sairaanhoitoon kuuluvat henkilöt ovat niinikään puolueettomuuden suojaamina, eikä sellaisia juniakaan, joissa haavoitettuja ja sairaita kuljetetaan, saa hätyyttää.

Näillä keinoin sotaa on koetettu saada inhimillisemmäksi; mutta onpa ilmestynyt sellaisiakin vaatimuksia, että sodat kokonaan poistettaisiin, ja tahdotaan, että valtioidenväliset riitakysymykset ratkaistaisiin

rauhallisella tavalla. Ja tämä n. k. maailmanrauhan-aate, jota tällä tavalla koetetetaan toteuttaa, näyttää yhä enemmän voittavan alaa. Tuo suuri rasitus, minkä sotalaitos tuottaa kansoille, on väkisinkin saattanut ihmisiä ajattelemaan sen poistamista; mutta sitä vaaditaan myöskin ihmisyyden ja kristinopin nimessä, joka julistaa, että rakkauden evankeliumin tulee vallita ihmisten kesken. Useissa maissa onkin jo perustettu rauhanyhdistyksiä, joiden tarkoitus on vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen; monien sanomalehtien ja aikakauskirjojen kautta levitetään samaa aatetta, ja rauhanystävät pitävät yhteisiä kokouksia, joissa asian edistämiseksi sovitaan yhteisistä ohjelmista ja suunnitelmista. V. 1899 kokoontui Venäjän keisarin Nikolai II:sen esityksestä valtojen edustajia Haagiin laatimaan ehdotuksia, joiden kautta rauhantila saataisiin vakaantumaan ja sotavarustuksia vähennetyiksi. Monet kirjailijat, joista tunnetuin on itävaltalainen *Bertha von Suttner,* ovat innokkaasti ajaneet rauhan asiaa, useat etevät valtiomiehet, niinkuin *Gladstone,* ovat kannattaneet sitä, ja monet valtio-opin tutkijat ovat tieteelliseltä kannalta näyttäneet sen olevan mahdollisen toteuttaa. Eri mielipiteitä kyllä on olemassa siitä, millä tavalla rauhantila olisi aikaansaatava; niinpä on ehdotettu asetettavaksi sovinto-oikeuksia, joissa valtioidenväliset riita-asiat ratkaistaisiin, tai myöskin sitä tapaa käytettäväksi, että valtiot, tehdessään sopimuksia keskenään, panisivat niihin sellaisenkin määräyksen, joka velvottaisi ne riitaisuuden sattuessa jättämään asiansa sovinto-oikeuden ratkaistavaksi. Monta riitakysymystä onkin jo rauhallisella tavalla sovittu, siten nimittäin, että riitapuolet ovat valinneet jonkun henkilön välittäjäksi tai tuomariksi, jonka päätökseen he ovat sitoutuneet alistumaan; jo v. 1794 päättyi siten eräs riitakysymys Englannin ja Yhdysvaltojen välillä; paavi ratkaisi Karolinien saariryhmästä syntyneen riidan Saksan ja Espanjan välillä (v. 1885); samaa tapaa käytettiin Englannin ja Venäjän välillä syntynyttä Afganistanin rajariitaa ratkaistaissa j. n. e. Useita kymmeniä riitoja, joista sota ennen olisi syntynyt, on siten saatu sovitetuksi.

On kuitenkin vielä olemassa valtioidenvälisiä riitakysymyksiä, joita ei näytä voitavan saada ratkaistuiksi rauhallisella tavalla. Ranska ei vielä ole unohtanut Elsass-Lothringin menettämistä, vaikkakin tuo sodan jälkeen vallinnut kiihkeä mieliala on suuresti lauhtunut; se vaatii ne takaisin, ennenkuin se katsoo lopullisen rauhantilan Europassa voivan syntyä; Balkanin asiat ovat taas Venäjän ja Itävallan välillä olleet arkoja kohtia. Viime aikoina on valtioiden hallitusten huomio kuitenkin kääntynyt muihin maanosiin, varsinkin Itä-Aasiaan, jossa Kiinan heikko tila on antanut niille hyvän tilaisuuden sekaantua sen asioihin; mutta Japanin

europalaiseen malliin nopeasti muodostunut valtio yrittää siellä estää Europalaisten vallan laajentamista.

Valtiollisen tasapainon ylläpitämiseksi on muodostettu liittoja suurvaltojen hallitusten kesken; Bismarck sai aikaan liiton Preussin ja Itävallan välillä (v. 1879), johon Italiakin yhtyi; Ranska taas liittyi Venäjään Aleksanteri III:nnen aikana, ja samat liitot ovat vieläkin voimassa. Englanti sitä vastoin on ollut Europan suurvalloista eristetyssä asemassa, mutta Japanin kanssa sekin teki sopimuksen v. 1900, ja vastikään v. 1904 myöskin Ranskan kanssa.

Europan rauhaa on täten säilytetty, mutta tuo rauhantila on sangen rasittava sen vuoksi, että kansat ovat pakotetut olemaan aseissa ja ikäänkuin sotavarustuksissaan aina valmiit hyökkäystä torjumaan. Se on »aseellinen rauha», joka on melkein sotatilan kaltainen.

LXVII.

Nykyajan sosialismi.

Sosiaalisia epäkohtia on aina ollut. — Suurteollisuus ja vapaa kilpailu. — Sosialistien vaatimukset. — Sosialismin luonne. — Vanhimmat sosialistit tahtovat toimia yksinään. — Sosialistit liittyvät kansanvaltaiseen puolueeseen. — Työväen asia tulee kansainväliseksi. — Kaarle Marx. — Kansainvälinen työväenyhdistys. — Ferdinand Lassalle ja kansalliset työväenpuolueet. — Saksan sosiaalidemokratit. — Muiden maiden sosialistiset puolueet. — Yhteiset kongressit. — Miten sosialistit ajavat asiaansa. — Bakunin. — Anarkistien oppi ja ohjelma. — Heidän toimiansa. — Sosialismin vastustajien väitteet. — Valtion tekemiä parannuksia työväen hyväksi.

Olemme jo ennen maininneet (luk. XXXV), että 19:nnen vuosisadan alkupuoliskolla vapaamielisen valtiollisen puolueen rinnalla alkoi kehittyä toinen, joka tahtoi saada aikaan sosiaalista eli yhteiskunnallista vallankumousta ja sen kautta parempaa tasa-arvoisuutta ihmisten kesken. Sosiaalinen liike ei suinkaan ole ainoastaan uuden ajan synnyttämä, vaan se on ollut niin kauan kuin sivistyneitä yhteiskuntiakin. Aina on ollut erilaisessa yhteiskunta-asemassa olevia ihmisiä, rikkaita ja köyhiä, yhtäältä sortoa ja toisaalta tyytymättömyyttä, ja huonompiosaisten

asemaa on myöskin ennen koetettu parantaa. Atenan alhaisen kansan aseman parantamista Solonin lainsäädäntö etupäässä tarkoitti; Roomassa ilmestyi useita reformaattoreja, joista Tiberius Gracchus oli ensimmäinen, tasoittamaan optimaattein ja köyhien kansalaisten välillä vallitsevaa juopaa; keski-ajalla taas sorretut kaupunkien asukkaat ja talonpojat tuon tuostakin tekivät kapinoita, joiden kautta he toivoivat saavansa tilansa parannetuksi. Mutta 19:nnen vuosisadan toisella puoliskolla sosiaalinen kysymys on tullut tärkeämmäksi kuin se milloinkaan ennen on ollut, ja sen vaikutus ulottuu laajemmalle kuin entisinä aikoina. Useat asianhaarat ovat siihen vaikuttaneet.

Ensiksikin on otettava huomioon se suuri muutos, joka vasta loppuun kuluneella vuosisadalla on tapahtunut teollisuuden ja myöskin maanviljelyksen alalla. Keski-ajan teollisuudentuotteita valmistettiin pienissä työpajoissa, joissa mestari itse teki työtä perheensä jäsenten sekä muutamien kisällien ja oppipoikien kanssa; silloin ei ollut suurtakaan eroa työnantajan ja työmiehen välillä, ei sivistyksessä eikä yhteiskunnallisessa asemassa, eipä suuresti varallisuudessakaan. Nuo monellaiset säädelmät, joita kaikkien ammattiin kuuluvien tuli noudattaa, olivat kyllä monessa kohden haitallisia yksityisen toiminnalle ja teollisuuden kehitykselle, mutta ne tuottivat turvallisuutta, sillä niiden kautta ehkäistiin sellainen epävarmuus, minkä meidän aikanamme vallitseva vapaa kilpailu on synnyttänyt. Keski-ajan järjestelmässä oli vakavuutta ja varmuutta, joka säästi sekä teollisuudenharjoittajan että työmiehen huolilta ja murheilta, ammattikunta kun kokonaisuudessaan oli heidän turvanaan.

Vähitellen suurteollisuus rupesi voittamaan alaa, varsinkin sen jälkeen kuin höyryvoima 18:nnen vuosisadan lopulla keksittiin koneita käyttämään. Höyryllä käyvät koneet alkoivat nyt suorittaa suureksi osaksi sen työn, mikä ihmiskäsillä ennen tehtiin; tuotteet kävivät sen johdosta halvemmiksi, mutta se taas esti pikkuteollisuuden harjoittajia kilpailemasta suurten tehtailijoiden kanssa. Ero kävi samassa myöskin suureksi työnantajan ja työmiehen välillä; edellinen on sivistyksensä, varallisuutensa ja yhteiskunnallisen asemansa puolesta jälkimmäisestä ihan erillään; hän on verraten vieras tälle, hänen elämäntapansa ovat varallisuuden nojassa tulleet varsin toisellaisiksi kuin työmiehen. Työmies saapi tavallisesti kyllä suuremman palkan kuin ennen, mutta se on epävarma, sillä hän voipi milloin hyvänsä menettää työpaikkansa ja ansionsa, jolloin hän on turvaton. Työnantaja koettaa niinikään saada valmistuskustannukset niin halvaksi kuin suinkin, sillä suuri kilpailu pakottaa hänet siihen, ja sen vuoksi hänen etuihinsa kuuluu työpalkkojen alentaminen. Työ on siten

muuttunut kauppatavaraksi, jonka arvo kohoaa, jos sitä paljon tarvitaan, mutta alenee päinvastoin, jos sitä paljon on tarjolla ja vähän tarvitaan. Ennen määräsi vanha tapa palkat, mikä teki työmiehen aseman vakavaksi.

Pikkuteollisuuden vallitessa työmieskin saattoi päästä mestariksi, vaikkapa se usein vaikeata olikin; mutta nykyjään köyhän työntekijän on melkein mahdoton ajatellakaan tehtaanomistajan asemaa. Siihen tarvitaan suuri pääoma; mutta sitä on sangen vaikea saada, sillä perinnön kautta pääomat kulkevat polvesta polveen, kasvaen yhä suuremmiksi. Ja niiden omistajat voivat yhä lisätä tuotannon välikappaleita, joten tavarain valmistaminen käy nopeammaksi, tuotanto suuremmaksi ja hinta huokeammaksi. Vapaan kilpailun laki, joka Adam Smithin ajasta asti oli kansallistaloudessa oikeaksi tunnustettu, johti siis tähän; se, joka ei kilpailussa saata puoliansa pitää, sortukoon, oli tämän suunnan käsityskanta. Siinä vallitsi sama ankara laki, jonka Darwin opetti luonnossa vallitsevan; olemassa-olon taistelussa vahvempi pääsee voitolle, heikompi hukkuu. Mutta ennen pitkää aljettiin tuota katsantotapaa pitää kohtuuttomana ja epäoikeutettuna. Työntekijät rupesivat sitä vastustamaan; syntyi vihamielinen suhde isäntien ja heidän työmiestensä, rikkaiden ja köyhien, välillä. Täytyi keksiä parannuskeinoja sorretun tilan parantamiseksi.

Ranskan vallankumous julisti kaikki ihmiset tasa-arvoisiksi; mutta, sanottiin, mitä merkitsee valtiollinen tasa-arvoisuus, jos toinen ihminen on taloudellisesti toisesta riippuvainen; siinä kohden oli myöskin yhdenvertaisuus aikaansaatava. Jo vallankumouksen aikana tuotiin esille sellaisia mielipiteitä, jotka kävivät tuohon suuntaan. »Ylellisyys on häpeä», sanoo Robespierren ystävä Saint-Just, ja Robespierre itse taas kerran sanoo, ettei kenelläkään Ranskalaisella pitäisi saada olla enemmän kuin 300 frangin tulot. Direktorion hallituksen aikana eräs Gracchus Babeuf yritti panna sosiaalisen vallankumouksenkin toimeen. Vallankumouksen jälkeisinä vuosikymmeninä yhteiskunnassa vallitsevat epäkohdat yhä enemmän vetivät huomiota puoleensa; aljettiin puhua *proletareista,* jolla nimellä Roomalaiset kutsuivat köyhintä kansanluokkaa; yhteiskunta oli köyhiä kohtaan liian tyly, sanoivat parannuksen ystävät, työmiehillä oli pienet palkat ja nekin epävarmat, pitkä työaika, epäterveelliset työpaikat, huonot asunnot, huono elanto, liian orjamainen suhde isäntään. Kohtuus oli saatava aikaan, työpalkka piti maksettaman työnarvon mukaan, eikä työstä saatu koko voitto saisi joutua yksinomaan työnantajalle.

Miten oli tuo kaikki saatava toteutumaan? Monta oppijärjestelmää on laadittu tämän pulmaisen kysymyksen selvittämiseksi ja monta keinoa on

käytetty epäkohtien poistamiseksi; mutta lopullista ratkaisua ei vielä ole keksitty. Sosialistinen liike on voimakkaammin esiintynyt suurissa sivistysmaissa, koska yhteiskunnalliset olot ovat niissä kehittyneemmät ja epätasaisuus esiintyy räikeämmässä muodossa. Mutta se on viime aikoina levinnyt etäisimpiinkin maihin. Sosialismi on, niinkuin uskonnolliset harrastuksetkin, luonteeltaan yleinen liike, sillä se koskettelee kaikissa ihmisissä löytyviä haluja ja tarpeita; niinkuin uskonnon saarnaajat, sosialistitkin tahtovat hankkia tunnustajia sekä levittää vakaumustaan. Sen voima on niin suuri, että se on saanut kansallisen erilaisuudenkin tieltään väistymään; herra ja työmies ovat vihamiehiä, vaikka ovat saman



F. M. C. Fourier.

kansan jäseniä, mutta työmiehet ovat toistensa ystäviä, huolimatta siitä mihin kansaan he kuuluvat. Samoin kuin yhteinen uskontunnustus liitti uskonpuhdistuksen aikakaudella ihmiset toisiinsa kansallisuudesta huolimatta, samoin on nykyaikana sama yhteiskunnallinen asema yhdyssiteenä eri maiden työmiesten kesken.

Vanhimmat sosialistit, *Saint-Simon, Fourier, Cabet,* jotka olivat Ranskalaisia, eivät antautuneet valtiolliseen elämään, vaan kirjoituksissa toivat esille yhteiskunnan nurjia puolia sekä esittivät keinoja, joiden kautta ne saataisiin poistetuiksi; yrittivätpä muutamat pienoismuodossa tuumiansa toteuttaakin; niinpä Saint-Simonin oppilas Enfantin muodosti »perheen», jonkinlaisen pienen yhteiskunnan, jonka kaikki jäsenet olivat

yhdenvertaisia ja jossa omaisuus oli yhteistä; avioliittokin hävitettiin. Mutta siinä syntyi pian eripuraisuutta. Fourierin perustamat »falansterit» olivat samantapaisia yhteiskuntia, ja Cabetin »ikariat» niinikään.

Näissä yrityksissä esiintyi raaempi muoto sosialismista eli kommunismi, joka tahtoo hävittää yksityisomaisuuden. Varsinainen sosialismi sitä vastoin hyväksyy sen oikeutettuna, mutta tahtoo saada siinä tasaisuutta aikaan. Englantilainen *Owen,* joka oli suuren puuvillatehtaan omistaja, alkoi kehottaa työmiehiä liittymään yhteen eli muodostamaan yhtiöitä, jotta he voisivat tehdä työtä omaksi hyödykseen eikä kapitalistien varoja kartuttaakseen. Tämä n. k. kooperativinen järjestelmä, jota Englannissa myöhemminkin on harrastettu ja joka on osottautunut työmiehille edulliseksi, sai siis Owenista alkunsa. Hän perusti niinikään yhdistyksiä eri ammattikuntien kesken, jotta ne voisivat suuremmalla ponnella esiintyä. Nyt syntyikin pian taistelu työnantajain ja työmiesten välillä; jälkimmäiset koettivat työlakkoja tekemällä saada itselleen suurempia työpalkkoja tai työpäivää lyhennetyksi, edelliset taas tahtoivat nälkään näännyttää työmiehiä erottamalla yhdistyksiin liittyneitä tehtaistaan. Hallituskin sekaantui asiaan sillä perustuksella, etteivät yhdistykset olleet Englannissa laillisia. Ennen pitkää työmiehet väsyivät taisteluun ja yhdistykset hävisivät.

Nämät sosialistien varhaisimmat yritykset, joilla he koettivat omin neuvoin tuota vaikeata yhteiskunnallista asiata saada ratkaistuksi, eivät siis onnistuneet. Toimien yksinään turvautumatta mihinkään valtiolliseen puolueeseen ja ollen useimmiten poliisien vainoomana he olivat liian vähäväkiset voidakseen saada mitäkään aikaan; usein täytyi johtajien hallitusten ahdistamina paeta paikasta toiseen, etsien milloin missäkin itselleen turvapaikkaa. Mutta jo 1830-luvun loppupuolella on muutos tapahtumassa; yhteiskunnan parantajat alkavat liittyä kansanvaltaiseen tai vallankumoukselliseen puolueeseen, joka taistelee valtaan päästäkseen. Owenin oppilaat Englannissa liittyvät kartisteihin, jotka vaativat yleistä vaalioikeutta (ks. luk. XLII), sillä heidän avullaan työmiehet toivoivat voivansa saada parlamentissa äänensä kuulumaan, kenties koko johdonkin. Ranskassa tasavaltalaiset ja sosialistit niinikään liittyivät toisiinsa Ludvig Filipin kuningaskuntaa kukistaakseen, ja Helmikuun vallankumouksen jälkeen väliaikainen hallitus otti huomioon sosialistien vaatimuksetkin, perustaen Louis Blancin toimesta valtion työpajoja. Tasavaltalaiset ja sosialistit joutuivat kuitenkin pian vastakkain, josta seurauksena oli tuo hirveä työväenkapina Pariisissa (ks. luk. XXXV) Saksassa ja Italiassa, joissa maissa itsevaltainen hallitus oli yhteisenä

vihollisena, nuo molemmat puolueet sitä vastoin pysyivät vieläkin toisiinsa liittyneinä.

Toisaalta taas eri maiden työmiehet alkoivat liittyä lähemmin toisiinsa, joten heidän harrastuksensa sai kansainvälisen luonteen. Oli näet sattunut, varsinkin Englannissa, että, kun työväki oli tehnyt lakkoja, isännät tuottivat uutta työväkeä Saksasta, Belgiasta tai muista! maista. Tuo oli estettävä ja se voitiin saada aikaan siten, että työmiesten asia kaikkialla tehtiin yhteiseksi. Tässä kohden oli vaikuttamassa varsinkin *Kaarle Marx,* joka on kuuluisin sosialistein johtajista.



Kaarle Marx.

Marx oli juutalaista syntyperää; hänen isänsä kuitenkin jo oli kääntynyt kristinuskoon; poika ei tunnustanut mitäkään uskontoa, vaan hänen ainoa harrastuksensa oli oikeuden hankkiminen sorretuille. Jo nuorena hän kohdisti terävän älynsä sosialisiin kysymyksiin, paljastaen Adam Smithin perustaman kansantaloudellisen oppisuunnan kaikki heikot kohdat. Hänen teoksensa, nimeltä »Das Capital» (Pääoma), on tärkeimpiä sosiaalisia kysymyksiä käsittelevistä teoksista, ja sosialistit pitävätkin sitä ikäänkuin raamattunaan. Lopputulos Marxin opista on se, että pääoma ei saata syntyä muuten kuin toisten ryöstämisestä; rikkaus, joka on pääoman ja työn yhteinen tulos, lankeaa yksinomaan pääomalle, joka itsessään on toimeton ja imee ikäänkuin hirviö veren työmiehestä, jonka on tyytyminen mahdollisesti pienimpään päiväpalkkaan. Apua ei muusta ole

saatavissa kuin siitä, että työtätekevät kansalaiset ottavat vallan käsiinsä ja sitten riistävät pääomat pohatoilta, jotka ovat vaan yhteiskunnan hyödyttömiä jäseniä ja laiskureita. Preussistä karkotettuna hurjien mielipiteittensä vuoksi Marx lähti Pariisiin; mutta Ranskan hallituskin pakotti hänet lähtemään sieltä pois (v. 1844), jonka jälkeen hän v:teen 1848 oleskeli Brüsselissä. Tähän aikaan hän yhdessä toisen sosialistisen kirjailijan Engelsin kanssa laati kuuluisan »Kommunistisen puolueen julistuksen», jonka työväen Lontoossa v. 1847 pitämä kongressi hyväksyi ja jota monelle kielelle käännettynä levitettiin eri maihin. Siinä vaaditaan yksityisomaisuuden hävittämistä, valtion työpajojen perustamista, ja lausutaan se väite, että maanviljelyksen tulee olla valtion johdossa ja että sen tulee sitä hoitaa tieteellisten suunnitelmien mukaan. Puolueen tulee niinikään toimia yhdessä kaikkien maiden kansanvaltaisten puolueiden kanssa, ja jotta se pääsisi toiveittensa perille, oli koko nykyinen yhteiskunta perinpohjin muutettava, mikä oli tapahtuva koko työväestön myötävaikutuksella. »Köyhälistö kaikissa maissa, liittykää yhteen», olivat julistuksen loppusanat.

Helmikuun vallankumous keskeytti kuitenkin työväen yhteisen toiminnan neljäksitoista vuodeksi, sillä v. 1848 jälkeen aljettiin ankarasti vainota sosialisteja ja heidän oppiaan vastustaa kaikissa maissa; näyttipä siltä kuin koko liike olisi tukahutettu; »sosialismi on kuollut, siitä kertominen on ainoastaan sen hautapuhetta», sanoo eräs sosialismin kuvaaja vuosisadan puolivälissä. Mutta kun vapaampi suunta valtiollisessa elämässä pääsi vallitsemaan v. 1860 vaiheilla, esiintyivät taas sosialistitkin ohjelmineen.

V. 1862 oli Lontoossa maailmannäyttely, jonne tuli myöskin Ranskan ja Belgian työmiesten edustajia. Englannin työmiehet ottivat heidät erittäin ystävällisesti vastaan; he pitivät yhteisiä kokouksia, joissa muun muassa sovittiin siitä toimintatavasta, jota noudatettaisiin yhteisten etujen saavuttamiseksi. Marx, joka tällöin oleskeli Lontoossa, otti asiaa ajaakseen, ja v. 1864, jolloin taas pidettiin yleinen kokous, hyväksyttiin hänen ehdotuksensa »Kansainvälisen työväenyhdistyksen» muodostamisesta. Sen tuli liittää kaikkien maiden työväenyhdistykset yhteen ja toimia järjestetyn hallinnon kautta. Joka vuosi pidettiin yhteisiä kokouksia, joihin eri yhdistysten valtuutetut kokoontuivat yhteisestä toiminnasta päättämään. Näiden kongressien jäsenet valitsivat niinikään Lontoossa olevan yleisen neuvoskunnan, jonka toimena oli valmistaa kongressin työt sekä välittää kirjevaihto eri yhdistysten kanssa. Tämä »Kansainvälinen työväenyhdistys» toimi julkisesti, ja se tahtoi asiaansa ajaa

ainoastaan rauhallista tietä; Marx oli johtavana miehenä. Mutta sen suunta kehittyi vuosi vuodelta yhä vallankumouksellisemmaksi, niinkuin kongressien tekemistä päätöksistä voipi huomata; niinpä Baselin kongressissa v. 1869 lausuttiin päätökseksi sellainen mielipide, että yksityinen maaomaisuus oli hävitettävä ja maa oli tehtävä kaikkien ihmisten yhteiseksi omaisuudeksi; työn välikappaleet olivat niinikään yhteisomaisuudeksi saatavat. Hallitukset alkoivat vähitellen vieroa ja pelätä yhdistyksen vaikutusta, ja kun sen jäseniä tavattiin Pariisin suuressa kommunin kapinassa v. 1871 ja Marx julkaisi manifestin yleisen toimikunnan nimessä Pariisin työväen kunniaksi, aljettiin sitä pitää kapinallisena. Ranskassa kiellettiin sen olemassa-olo lain kautta; Englannin työmiehet taas rupesivat siitä eroamaan. Samaan aikaan syntyi sen omassa keskuudessa riitoja anarkistisen suunnan johdosta, joka alkoi siinä päästä valtaan. Vihdoin koko yhdistys hävisi v. 1876.

Suurempia etuja ja tärkeämmän merkityksen, kuin »Kansainvälisen työväenyhdistyksen» toiminnan kautta, ovat sosialistit saavuttaneet sen jälkeen kuin he ovat muodostuneet kansallisiksi puolueiksi. Puolueiden jäsenet näet kohdistavat toimintansa ainoastaan omaan maahansa, vaikkakin he tunnustavat liikkeellä olevan kansainvälisen luonteen. Saksan kansallisen sosialisen puolueen perustaja on *Ferdinand Lassalle,* joka samoin kuin Marx oli juutalaista sukuperää. Syntyneenä v. 1825 hän jo nuorena kuoli kaksintaistelussa v. 1864; mutta hän oli kumminkin joutunut hankkimaan itselleen kuuluisan nimen ja maineen. Hänen puoluelaisensa osottavat hänen muistollensa melkein jumalallista kunnioitusta, ovatpa he taipuvaisia vertaamaan häntä Kristukseenkin; he näet luulevat, että hänen oppinsa kautta nykyinen yhteiskunta muuttuu uudeksi ja paremmaksi, samoin kuin vanhan ajan yhteiskunta uudistui kristinopin kautta. Lassalle oli vilkasluontoinen, iloinen, rohkea ja kaunopuhelias mies, joka osasi myöskin kirjoituksissa selvästi ja vakuuttavasti esittää mielipiteitään. Työmiesten täytyy päästä vapaiksi »työpalkan rautaisen lain» alta, sanoo Lassalle; mutta tätä vapautusta he eivät omin voiminsa voi saada aikaan, vaan he tarvitsevat valtion välitystä. Heidän tuli muodostaa teollisuus- ja kauppayhtiöitä, joita valtio auttaisi suurilla liikepääomilla. Mutta, jatkaa Lassalle, jotta valtiolta voitaisiin saada apua työväen yrityksille, täytyy työmiesten päästä valtiossa vaikuttavaan asemaan, ja sen vuoksi yleinen äänioikeus oli aikaansaatava. V. 1863 hän perusti »Yleisen saksalaisen työväenpuolueen», jonka johtajana hän oli kuolemaansa asti. Muutamia vuosia myöhemmin (1869) syntyi toinen puolue Marxin oppilaiden, *August Bebelin* ja *Wilhelm Liebknechtin* johdossa,

jotka viime aikoihin asti ovat olleet Saksan sosialistisen puolueen johtavia miehiä. Nämät molemmat puolueet olivat aluksi toisistaan erillään ja vihamielisiäkin toisilleen, kunnes v. 1875 saatiin sovinto aikaan, ja siten muodostui »Saksan sosialistinen työväenpuolue», joka myöhemmin otti »Sosiaalidemokratisen puolueen» nimen. Puolueen johto on kongressin



Ferdinand Lassalle.

hallussa, joka pidetään vuosittain ja johon paikallisyhdistykset lähettävät edustajia; puoluehallitukseen kuuluu viisi johtajaa sekä 7-jäseninen valvojakunta, joka on toisessa kaupungissa kuin johtajat, ynnä toimikunta, jossa on 18 jäsentä ja joka ratkaisee edellisten välillä syntyneet riidat. Puolueella on niinikään sanomalehti ja rahasto. Sen vaatimuksiin kuuluu yleinen äänioikeus, ja jotta kaikki olisivat tilaisuudessa sitä käyttämään, ovat vaalit toimitettavat sunnuntaisin; lainsäädäntö on oleva suorastaan kansalla, ja kansan tulee myös saada päättää sodasta ja

rauhasta; nostoväki vaan on oleva seisovan armeijan asemasta; kaikki vapaata sanaa sekä kokoontumisoikeutta rajoittavat määräykset ovat poistettavat, ja kansalle on annettava oikeudenhoito; opetus on tehtävä yleiseksi ja maksuttomaksi ja se on myöskin oleva pakollinen; uskonto on kunkin yksityinen asia. — Tämän v. 1869 hyväksytyn ohjelman on sosialistinen puolue omistanut ihanteekseen, jota kohden on pyrittävä; mutta se vaatii nykyisissä oloissa useita siihen suuntaan käyviä reformeja; niinpä kaikkien tulee saada valtiolliset oikeudet; on pantava toi-



August Bebel.

meen progressivinen verotus, jonka kautta suoritettava veromäärä kohoaa suhteellisesti suuremmaksi sitä mukaan kuin tulot ovat suuremmat, jota vastoin kaikki välilliset verot, jotka rasittavat etupäässä kansaa, ovat poistettavat; vapaa kokoontumisoikeus, normaalityöpäivä on aikaansaatava; sunnuntaityö on kiellettävä, lasten työ niinikään; suojeluslakeja työmiehiä varten on laadittava; tehtaisiin ja kaivoksiin on työmiesten valitsemia valvojia hankittava; isäntä on saatettava vastuunalaiseksi hänen työpajassaan vallitsevista epäkohdista j. n. e. Myöhemmin on vielä lisätty muutamia vaatimuksia ohjelmaan; niinpä nainen on tunnustettava yhden-

vertaiseksi miehen kanssa, lääkärinhoito ja hautajaiset maksuttomaksi saatava, ja samat oikeudet kuin tehtaiden työmiehille on annettava maantyössä oleville ja palvelijoille. Valtion välityksellä he tahtovat saada maan varallisuudesta johtuvat edut tasaisemmin ja yleisemmin nautittaviksi; niinpä kaivoksien, rautateiden, perintöjen, pääomien tulisi menettää yksityisluonteensa, vieläpä maahankin tulisi kaikilla ihmisillä olla samallainen nautinto-oikeus. Yhteisomaisuus, kollektivismi, on tuleva yksityisomaisuuden, kapitalismin, sijalle.

Saksan sosialistit muodostavat nykyjään mahtavan valtiollisen puolueen, jonka jäsenten lukumäärä vuosi vuodelta kasvaa; v. 1877 oli heillä edusmiesvaaleissa ainoastaan 480,000 ääntä, mutta v. 1890 1,427,000; ja monta heidän oman puolueensa miehistäkin pääsi Saksan edustajakuntaan heidän asiaansa ajamaan. Kahden murhayrityksen jälkeen, jotka Wilhelm I:stä vastaan tehtiin, toimitti Bismarck, joka aikaisemmin oli osottanut suosivansa Lassallen tuumia, ankarat sosialistilait (v. 1878), joiden kautta heitä kiellettiin kokouksia pitämästä. Mutta ne peruutettiin v. 1890, jolloin he taas alkoivat julkisesti toimia. He kokoontuvat jälleen aika ajoin kongresseihin, joissa puolueen ohjelmaa suunnitellaan ja toiminta määrätään. Saksan valtiopäiville on yhä enemmän valittu heidän miehiään, seikka, joka todistaa sosialistien mielipiteitten voittavan alaa.

Muissa maissa on niinikään syntynyt sosialistisia puolueita, jotka ovat omistaneet itselleen samansuuntaisia ohjelmia kuin Saksan sosialistit. Itävallassa, Hollannissa, Belgiassa, Skandinavian maissa, vieläpä Puolassakin muodostui niitä 1880 ja 1890-luvulla; Suomessakin on viime vuosina työväen toiminta ollut hyvin vilkasta, ja onpa täälläkin syntynyt »työväenpuolue» ajamaan yhteistä asiaa. Englannin työmiehet ovat luottaneet enemmän omaan toimintaansa, kuin valtion välitykseen, ja nuo vanhat hyvin järjestetyt työväenyhdistykset *(trades-unions)* ovat pontevalla toiminnallaan saaneet paljon etuja työväelle hankituiksi. Viime aikoina on kuitenkin sielläkin varsinainen sosialistinen ohjelma saanut jonkun verran kannatusta työväen yhteisissä kokouksissa; maan tekemisen yhteisomaisuudeksi (nationaliseeraaminen) esim. hyväksyttiin v. 1888; v. 1892 valittiin ensi kerran parlamenttiin kaksi sosialistia.

Sosialistiset puolueet ovat siis kehittyneet kansallisiksi, mutta sosialistisella liikkeellä on kuitenkin vieläkin kansainvälinen luonne, jonka vuoksi eri maiden edustajia kokoontuu ajoittain kongresseihin yhteistä asiaa koskevista toimenpiteistä keskustelemaan ja päätöksiä tekemään; niinpä v. 1896 Lontoossa pidetty kongressi hyväksyi muun muassa rautateiden, tehtaiden ja kaivoksien ottamisen kansallisomaisuudeksi ja tullien

hävittämisen, sekä lausui paheksuvansa vakinaisen sotaväen ylläpitämistä ja Europan valtioiden siirtomaa-politiikkaa.

Sosialistit tahtovat saada rauhallisilla keinoilla ohjelmaansa perille ajetuksi, eivätkä he saata ajatellakaan mahdolliseksi vallankumouksen ja väkivallan tietä. »Olen jo lausunut», sanoi kerran Bebel (v. 1870), »miten vallankumous päättyisi tänä repeteri-kiväärien ja maksimi-tykkien aikana, vaikkapa siihen ottaisi osaa 200,000:kin henkilöä; meidät ammuttaisiin surkeasti kuin varpuset.» Mutta erimielisiä he kuitenkin ovat siinä kohden, mikä »laillinen keino» olisi paras; toiset tahtovat vaan, että vaikutettaisiin yleiseen mielipiteeseen ja sitä tietä saavutettaisiin voitto; eduskunnassa esim. tämän mielipiteen puoltajat sanovat olevansa ainoastaan sen vuoksi, että saavat oppiaan esittää, mutta he eivät koetakaan lakiesityksillä asiaansa ajaa. Toiset taas katsovat parhaaksi keinoksi antautua valtiolliseen elämään ja muihin puolueihin liittymällä saada lakien kautta etuja itselleen. On sellaisiakin, jotka tilaisuuden sattuessa katsovat vallankumousta paraimmaksi keinoksi ja puolustavat yleistä työlakkoa; joitakuita tällaisia ryhmiä on Ranskassa, Hollannissa, Belgiassa ja Saksassakin.

Varsinainen sosialismi on siis erotettava anarkismista, jota viimeksi mainittu ryhmä kuitenkin lähentelee. Edellinen tahtoo muuttaa nykyistä yhteiskuntaa sellaiseksi, että tasa-arvoisuus ihmisten kesken siinä tulisi vallitsemaan; anarkismi taas tahtoo hävittää valtion, yhteiskunnan, kirkon, vieläpä tukahuttaa koko sivistyksen, ja vallankumouksen avulla tämä perinjuurinen muutos on saatava aikaan. Tämä katsantotapa ilmenee jo Rousseaun opissa, hän kun tuomitsee kaiken sivistyksen turmiolliseksi; mutta ranskalainen Proudhon toi ensimmäiseksi selvästi esille tällaisia mielipiteitä, ja hän antoi opilleen anarkismin nimenkin. Tämän suunnan varsinainen perustaja oli kuitenkin eräs venäläinen ylimys *Bakunin.* Hän syntyi v. 1814 ja palveli nuoruudessaan upseerina Venäjän sotajoukossa; mutta Puolassa ollessaan ankara hallitus herätti hänessä vihaa itsevaltiuteen, jonka vuoksi hän jätti soturielämän ja alkoi lueskella filosofiaa. Hän lähti nyt v. 1846 32 vuoden iässä matkoille, oleskellen Saksassa ja Pariissa, jossa hän tuli tuntemaan Proudhonin, jonka oppiin hän mieltyi. Bakunin alkoi pian herättää huomiota hurjien lausuntojensa johdosta, ja vihdoin hän karkotettiin Pariisista. V. 1849 hän oli Dresdenissä syntyneen kapinan johtaja, mutta kun kapina oli kukistettu, Bakunin tuomittiin kuolemaan, vaikka tuomio kuitenkin muutettiin elinkautiseksi vankeudeksi. Venäjän hallituksen vaatimuksesta hänet palautettiin kotimaahansa, jossa häntä pidettiin Pietarissa Pietari-Paavalin

vankilassa. Täältä hän 8 vuoden kuluttua siirrettiin maanpakolaiseksi Siperiaan (v. 1857), josta hän kuitenkin (v. 1861) pääsi Japanin ja Amerikan kautta pakenemaan Englantiin, missä hän kirjoitteli Herzenin toimittamaan vallankumoukselliseen, Kolokol-nimiseen, sanomalehteen. Myöhemmin hän oleskeli Sweitsissä. Hän kuoli v. 1876.

Bakunin perusti v. 1868 »Sosiaalidemokratisen liiton», jonka ohjelma oli anarkistinen. Sen jäsenet eivät tunnustaneet Jumalan olemassa-oloa, ja toiminnallaan he tavottelivat valtiollista, taloudellista ja yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta kaikkien ihmisten kesken sukupuolestakaan huoli-



P. J. Proudhon.

matta; maa ja kaikki työssä tarvittavat välikappaleet samoin kuin kaikki pääomatkin oli yhteisomaisuudeksi tehtävä. Nykyisen valtion ja yhteiskunnan täytyy hävitä, ja sen sijaan on muodostettava ainoastaan vapaehtoisesti syntyneitä yhdistyksiä, sanovat he. Noita perinpohjaisia muutoksia on mahdoton saada aikaan muulla tavalla kuin kaikkien vanhojen laitosten hävittämisellä; »yleinen vallankumous, yhteiskunnallinen, filosofinen, taloudellinen ja valtiollinen», kuului liiton ohjelmaan ja »ainoastaan raunioille» oli sosiaalisen vallankumouksen lippu pystytettävä. Liiton oli siis etupäässä aikaansaatava hävitystä, mutta millaiseksi uudet olot muodostuivat, oli sivuseikka. »Kaikki keskustelut tulevaisuudesta ovat rikoksellisia, sillä ne ehkäisevät hävitystyötä ja vallankumouksen edistystä.» Hävitystyön toimeenpanemiseen saatiin käyttää kaikkia keinoja:

myrkkyä, väkipuukkoa, dynamiittia y. m.; »vallankumous pyhittää kaikki eroituksetta.» Tämä muistuttaa jesuiittain oppia; ja samallaista antautumista ja uhraantumista, kuin jesuiitat vaativat jäseniltään, anarkistinen liittokin vaatii; »anarkistilla ei saa olla yksityisiä harrastuksia, toimia, tunteita tai omaisuutta», sanotaan »vallankumouksen katkismuksessa»; hänen täytyy kiintyä yhteen ainoaan harrastukseen, yhteen ainoaan ajatukseen, yhteen ainoaan intohimoon: kumoukseen. Hänellä on vaan yksi



Venäläinen sosialisti Alexander Herzen.

päämaali, yksi tiede, ja se on hävittäminen.» Tätä tarkoitusta varten oli opittava kemiaa, fysiikkaa ja lääketiedettä. Ihmisten luonteita tuli liiton jäsenten oppia tuntemaan, voidakseen käyttää niitä hyväkseen; heidän täytyi tunkeutua kaikkiin yhteiskunnan asemiin, teeskennellen olevansa toisellaisia kuin ovatkaan j. n. e.

Ihminen saattaa mielessään tuskin kuvitella intohimoisempaa ja hurjempaa oppia, moraalia ja ohjelmaa, kuin anarkistien muodostamat ja hyväksymät ovat, ja myöskin käytännössä niitä on koetettu toteuttaa. Bakunin liittyi v. 1869 seurueineen »Kansainväliseen työväenyhdistykseen»

(ks. siv. 659); mutta Marx ja hänen puoluelaisensa eivät hyväksyneet anarkistien ohjelmaa eikä heidän menettelytapaansa, jonka vuoksi heidät erotettiin yhdistyksestä (v. 1872). Sen jälkeenkin he ovat pyrkineet sosialistien kansainvälisiin kongresseihin, mutta heidät on karkoitettu, esim. v. 1896 Lontoossa pidetystä kongressista. — Anarkistinen liike on levinnyt erittäinkin romaanisissa maissa, Italiassa, Espanjassa, Ranskassa ja Belgiassakin; Venäjän nihilismi on samaa alkuperää. Salaiset seurat johtavat liikettä; ne valmistelevat luetteloja kuolemaan tuomituista, joita sitten vainotaan, tai suunnittelevat muuta hävitystyötä. Bakunin itse valmisteli Lyonin kaupungissa suurta kapinaa v. 1870, mutta se tukahutettiin, ja hänen täytyi kiireesti paeta Geneveen. Varsinkin 19:nnen vuosisadan viimeisenä vuosikymmenenä anarkistien hirmutyöt olivat lukuisia; niinpä räjähytettiin eräs Barcelonan satamassa oleva laiva; Pariisissa viskattiin muutamiin kahviloihin räjähdyspommeja; Ranskan presidentti Carnot joutui anarkistien uhriksi, samoin Itävallan keisarinna ja Italian kuningas Umberto, useita muita mainitsematta. Englanti ja Amerikka ovat olleet heidän turvapaikkansa, kun muiden maiden hallitukset ovat heitä vainonneet. Lontoossa pidettiin v. 1881 yleinen kongressikin, jossa päätettiin kaikilla mahdollisilla keinoilla jatkaa hävittämistyötä ja levittää kumousaatteita; kemian tutkiminen olisi sitä varten varsinkin tärkeä, »se kun jo on ollut sangen suureksi hyödyksi kumousasialle». Anarkistit kuvittelevat näillä keinoilla voivansa hankkia ihmisille parempia oloja; mutta millaisia ne tulisivat olemaan, sitä he eivät itsekään tiedä; he arvelevat, että ne muodostuvat itsestään, kun kaikki vanha on hävitetty.

Sosialismin vaikutus on 19:nnellä vuosisadalla ollut sangen suuri, sillä se on tuonut esille epäkohtia ja puutteita, joita yhteiskunnassa on vallitsemassa. Mutta monet sen puolustajista ja johtajista varmaankin erehtyvät luullessaan, että jos heidän luomansa opinohjelma pantaisiin käytäntöön, olisi kaikki paha maailmasta poistettu. He eivät myöskään tahdo ottaa huomioonsa entistä kehitystä, vaan äkkiä panna tuon perinpohjaisen parannuksen toimeen. Vastustajat sen vuoksi väittävätkin, että jos valta joutuisi työväestön käsiin, niin se ei saattaisi hoitaa hallituksen monimutkaisia asioita ja toimia. Mahdotonta lienee myöskin valtion välityksellä saada aikaan omaisuuden tasoitusta, niinkuin sosialistit vaativat, ja jos valtio tuohon tasoittamiseen ryhtyisi, kävisi sen mahti yksityisten yli liian painostavaksi, voipi sanoa despoottiseksi. Jos taas koko yhteiskunta ja valtio kaikkine laitoksineen pyyhkäistäisiin pois, niinkuin anarkistit tahtovat, jäisi jäljelle ainakin vanha ihmisluonne itsekkäisine taipumuksineen, haluineen ja intohimoineen. Sen vuoksi ovat monet lausuneet,

että parannuspuuhat ovat kohdistettavat etupäässä ihmisiin, jotka tulisivat johtamaan tuota vastaista parempaa yhteiskuntaa; heidän sivistysmääräänsä on korotettava, heidän käsitystään velvollisuudesta ja oikeudesta terotettava, sillä ilman tätä pohjaa ovat kaikki opit, vaikkapa kuinka kauniinnäköiset, petollisia, eivätkä voi tosihyötyä tuottaa. Tähän



Etevä saksalainen taloustieteilijä Gustav Schmoller.

seikkaan ovat etenkin monet oppineet taloustieteen tutkijat, n. k. kateederisosialistit, kääntäneet yleisön huomion ja pitävät sitä tärkeänä parannuskeinona, jonka avulla heidän käsityksensä mukaan nykyinen yhteiskunta on uudistettava. »Katooliset» ja »evankeliset sosialistit» taas yrittävät tehdä isännän ja palvelijan suhteen niin läheiseksi, kuin se oli ennen, ja sen kautta saada rauhaa ja sopua aikaan; »kristilliset sosialistit» tahtovat kristinopin hengestä saada uutta voimaa yhteiskuntaan; sen ylevä ja jalo moraali on otettava valtiossa ja yhteiskunnassa vallitsevaksi ohjesään-

nöksi, sillä, sanovat he täydellä syyllä, vaikka kristinoppi on ollut lähes kaksi vuosituhatta tunnustettuna uskontona, sen henki ja uudistava voima ei ole valtiolaitoksissa vielä päässyt täyteen arvoonsa. Ja itse varsinaisten sosialisteinkin kesken on syntynyt suunta, joka ei pidä päämaalinaan vanhan yhteiskunnan kumoamista, vaan työväestön kehittämistä, jotta se voisi saada yhä suuremman merkityksen valtiossa. Yksi Saksan sosialistein tunnetuimpia johtajia Bernstein ja ranskalainen Jaurés edustavat tämäntapaista katsantotapaa; sosiaalidemokratian tulee järjestää työväki kansanvaltaiseksi voimaksi ja taistella sellaisten reformien puolesta, jotka tarkoittavat sen kohottamista ja etuja.

Sosialismi on nykyaikana saavuttanut sellaisen merkityksen, etteivät vallanpitäjätkään ole saattaneet jättää sitä huomioon ottamatta. Ja paljon onkin valtion puolelta tehty viime vuosikymmeninä työväen hyväksi. Saksassa perustettiin hallituksen määräyksestä v. 1883 sairasapurahastoja, joista työmies taudin kohdatessa saa apua; työmiesten tulee suorittaa niihin kaksi kolmannesta maksuista, työnantajan yksi kolmannes; v. 1884 perustettiin tapaturman varalle samantapaisia rahastoja, v. 1889 vanhuuden varalle j. n. e. Työnantajia on velvoitettu pitämään huolta työväestön terveydellisistä ja siveellisistä suhteista; naisten ja lasten työaikaa on lyhennetty; tarkastajia on määrätty työväen oloja valvomaan. Samallaisia säädöksiä on tehty Englannissa, Ranskassa sekä muissakin maissa. Tehtaanisännät ovat rakentaneet työväkeänsä varten asuntoja, jotka terveydellisessä suhteessa ja hauskuutensa puolesta ovat entisiä monin verroin parempia; lukusaleja, kokoushuoneita on työväen varalle rakennettu, ja kouluja on perustettu sen lapsia varten. Paikoittain taas työmiehet ovat liittyneet yhteen ja itse hankkineet itselleen asuntoja, ja onpa heidän kesken, etenkin Englannissa ja Ranskassa, syntynyt yhtiöitä, joiden hallussa on kauppaliikkeitä ja tehdaslaitoksiakin, joista voitto tulee heille; sitä paitsi he itse saavat siten halvemmalla tarpeensa ostetuiksi. Työväestön tila on täten epäilemättä suuressa määrässä entisestään parantunut, ja tätä rauhallista kehittymistä jatkamalla nuot kumoukselliset opit käyvät tarpeettomiksi ja menettävät viehätyksensä.

XLVIII.

Amerikan olot 19:nnellä vuosisadalla.

Amerikassa on europalainen sivistys. — Yhdysvaltain alueen lisääntyminen. — Pohjois- ja etelä-valtojen välillä vallitseva riitaisuus. — Orjakysymys. — Abraham Lincoln valitaan presidentiksi. — Sisällinen sota. — Yhdysvaltain myöhempi kehitys. — Monroën oppi. — Yhdysvallat rupeavat ajamaan laajempaa politiikkaa. — Espanjan siirtomaiden epäedullinen asema. — Vapaudenharrastukset. — Simon Bolivar ja vapautus. — Eri valtioiden kesken on sotia. — Sisäisiä rauhattomuuksia. — Etelä-Amerikan valtiot ovat jääneet kehityksessä takapajulle. — Europan valtioiden siirtomaat Amerikassa.

Europa, vaikka alaltaan pienin maanosista — Australiaa lukuunottamatta — on saanut tärkeämmän merkityksen kuin muut; se on korkeamman kulttuurinsa perusteella tullut koko maailman keskustaksi, ja ainoastaan siinä määrässä kuin europalaisuus on levinnyt muihin maanosiin, ovat nekin alkaneet kehittyä ja päässeet liittymään samaan sivistyspiiriin. Europan kansojen ja europalaisen sivistyksen tieltä on toisten kansojen ja kulttuurimuotojen täytynyt väistyä, ja näyttääpä melkein siltä, kuin se tulisi tulevaisuudessa leviämään yli koko maanpiirin. Vaikka vasta neljä vuosisataa on kulunut siitä kuin Europalaiset tulivat Amerikaan, on tämä maanosa melkein kokonaan joutunut europalaisen sivistyksen valtaan, jonka vuoksi sitä on sanottukin »nuoreksi Europaksi». Sen jälkeen kuin Kolumbus oli sen löytänyt alkoi sinne muuttaa joukottain Europalaisia, jotka vähitellen karkottivat heikot Intiaanit tieltään ja anastivat heidän maansa. Mutta nuot siirtolaiset olivat kauan aikaa Europan valtojen alamaisuudessa, kunnes hekin uuden ajan vapauden harrastuksen innostamina hankkivat itselleen itsenäisyyden. Uudet aatteet ovat Amerikassa kehittyneetkin ja päässeet käytännössä toteutumaan paljon nopeammin kuin Europassa, sillä siellä ei ollut vanhoja muistoja ja juurtuneita oloja niitä hidastuttamassa, niinkuin meidän maanosassamme. 19:s vuosisata oli Amerikassakin mullistuksien aika.

Olemme ennen kertoneet (luk. XXV), että Amerikan herruus oli jakaantunut Europan merivaltojen, Espanjan, Ranskan ja Englannin, välillä; Ranska kuitenkin syrjäytettiin 18:nnen vuosisadan puolivälissä, jolloin Englanti peri yksin herruuden Pohjois-Amerikassa; Espanjalla taas oli suurin osa Etelä-Amerikasta. Mutta Englannin siirtomaat vapautuivat v. 1776, jolloin niistä muodostui Yhdysvaltain liittotasavalta.

Tämä valtio on sen jälkeen tavattomasti laajentunut; se on rauhallisella tavalla hankkinut itselleen enemmän maita, kuin joku ahnas valloittaja sodilla olisi voinut anastaa. Siihen aikaan kuin se pääsi vapaaksi Englannin vallasta, kuului siihen vaan Atlantinmeren ja Alleghany-vuorien välillä oleva maa-ala; mutta asutus levisi pian niiden toiselle puolelle; Missisipin jokilaakso anastettiin, ja sittemmin siitä länteenpäin oleva maa-ala suuriin vuoristoihin asti; niidenkin yli mentiin, kunnes Iso valtameri tuli vastaan estämään etemmäksi pääsemistä. Intiaanein, jotka oli-



Tyypillinen kullankaivaja-siirtola Klondykessä.

vat kierrelleet näissä seuduissa pitäen niitä ominaan, täytyi väistyä yhä kauemmaksi. Mutta Yhdysvaltain hallitus on lunastanut rahallakin suuria aloja: Ranskalta Louisianan v. 1803, Espanjalta Floridan niemimaan v. 1818, Venäjältä suuren Aljaskan niemimaan v. 1867. Texas kuului Meksikon valtakuntaan, mutta erosi siitä v. 1846, muodostaen oman valtion, joka kuitenkin saman tien liitettiin Yhdysvaltoihin. Meksiko alkoi kyllä sen johdosta sodan, mutta se voitettiin ja sen täytyi hyväksyä Yhdysvaltain anastus; menettipä se vielä kultamaan Kaliforniankin. Näille laajoille aloille on muuttanut tavattoman paljon väkeä kaikista Europan maista, sillä Amerika on vapauden maa ja kultamaa, jossa muka onnea

ja rikkautta on saatavissa. Hedelmällinen luonto oli edullinen maanviljelykselle, suuret kivihiilikerrokset taas tekivät mahdolliseksi tehdasteollisuuden kehittymisen, jota paitsi maasta löydettiin kalliita metalleja, kultaa ja hopeata, minkä kautta saatiin rahaa yhä enemmän liikkeeseen.

Kehitys ei kuitenkaan ole Amerikan Yhdysvalloissakaan saanut kulkea taistelutta. Eripuraisuuden ja riidan aiheita oli useitakin. Jo tuo laaja alue, joka kuuluu tähän liittovaltioon sekä siitä johtuva erilainen ilmanala, elinehdot ja muut olosuhteet olivat omansa erottamaan pohjoisvaltojen asukkaat etelä-valtalaisista; ne kuuluivat sitä paitsi eri kansalli-



Neekerimaja Floridan niemimaalla.

suuksiin, sillä etelä-valloissa asui pääasiallisesti Ranskalaisia ja Espanjalaisia, pohjois-valloissa taas Englantilaisia; edelliset olivat katolilaisia, jälkimmäiset, ollen kiivaitten puritaanein jälkeisiä, pysyivät lujasti protestanttisessa opissa. Pohjois-valtalaisten tärkein elinkeino oli teollisuus; työn suorittivat vapaat työmiehet, ja tätä teollisuuttaan he tahtoivat suojella kilpailulta ulkomaiden kanssa, jonka vuoksi he puolustivat suojelustulleja; mutta etelä-valtalaiset taas, jotka olivat suurviljelijöitä, tahtoivat saada maantuotteensa, joista puuvilla ja sokuri olivat tärkeimmät, helposti menemään Europaan, jonka vuoksi he olivat vapaan kaupan puolustajia. Etelä-valloissa oli, niinkuin muinoin Rooman vallan aikana Italiassa, suuria viljelysmaita, joissa Afrikasta tuodut neekeriorjat suorittivat työn voudin valvonnan alla; ruoska kädessä tämä päivällä johti laumaansa ja

yöksi hän sullosi sen ahtaisiin komeroihin makaamaan. Orjalle ei annettu ihmisoikeutta ja arvoa; lukemaan ei häntä saatu opettaa; tappaminen ja jäsenten silpominen oli kyllä kielletty, mutta saattoi sellaistakin tapahtua rangaistuksen syyllistä kohtaamatta; mustaihoisen todistus valkoista vastaan oli tehoton. Pohjois-valtalaiset eivät hyväksyneet orjuutta jo uskonnollisen vakaumuksensa vuoksi, mutta myöskin inhimillisyyden nimessä he sitä vastustivat; he väittivät niinikään, että orjien pitäminen oli valtion perussääntöä vastaan, joka tunnusti kaikki ihmiset vapaiksi. Etelä-valtalaiset taas väittivät, että orjan työ oli välttämätön heidän toimeentulolleen, eikä orjuus muka vapauden periaatettakaan loukannut; pidettiinhän sitä esim. muinoisessa vapaassa Kreikassa varsin luonnollisena ja tarpeellisena, olihan Paavalikin, Kristuksen opetuslapsi, käskenyt orjia olemaan herroillensa kuuliaisia, ja vielä päällepäätteeksi, olivathan neekerit Hamin sukua, jonka Noak oli laskenut kirouksen alaiseksi. Sanomalehdissä kiisteltiin ankarasti tästä kysymyksestä, vieläpä saarnastuoleissakin papit sitä joko puolustivat tai vastustivat. Sitä paitsi etelävaltalaiset väittivät, että orjien pitäminen oli kunkin valtion yksityisesti määrättävissä, eikä se kuulunut kongressille. Tämän mielipiteen kannattajia, jotka muissakin asioissa tahtoivat yksityisille valtioille suurempaa itsenäisyyttä ja päättämisvaltaa, oli joku määrä pohjoisissa valtioissa, mutta etupäässä etelä-valtalaiset ajoivat sitä katsantokantaa. Niitä kutsuttiin *demokrateiksi,* jota vastoin *republikaanit* tahtoivat saada kongressin valtaa laajemmalle ulottumaan.

Etelä-valtalaiset olivat olleet hallituksen johdossa ja tottuneet määräämään asiat tahtonsa mukaan, jonka vuoksi orjuuskin oli säilynyt. Mutta vähitellen heidän vastustajainsa lukumäärä kasvoi kasvamistaan; rouva *Becher-Stowen* maailman kuuluksi tullut kertomus »Setä Tuomon tupa», jossa räikeällä tavalla kuvaillaan orjien elämää ja kohtelua, vaikutti sangen suuresti yleiseen mielipiteeseen. Vihdoin v. 1860 presidentin vaalissa tuli suurella enemmistöllä valituksi republikaanisen puolueen ehdokas *Abraham Lincoln,* joka oli huomiota herättänyt kiivaana orjuuden vastustajana. Tästä vaalitappiosta etelä-vallat suuttuivat ja 11 niistä ei tunnustanut Lincolnia presidentiksi, vaan erosivat liitosta, muodostaen uuden sekä valiten oman presidentin. Mutta Lincoln päätti pakottaa ne yhtymään jälleen, ja sillä välin hän antoi julistuksen, jossa orjuus säädettiin lakkautetuksi (v. 1862).

Julma nelivuotinen sota (1861—1865) alkoi nyt pohjois- ja etelävaltojen välillä. Sotajoukko ja sotatarpeet olivat etelä-valtalaisten käytettävinä, jota vastoin pohjois-valloilla oli vaan harjaantumatonta nostoväkeä;



Abraham Lincoln.

upseereilta puuttui sotataitoa, kuria ei ollut, ja sattuipa usein niinkin, että sotamiehiä joukottain läksi kotiinsa, kun olivat vaivoihin kyllästyneet. Etelä-valtojen kenraali *Lee* saavutti sen vuoksi aluksi voittoja Virginian valtiossa, jossa useimmat sotatapahtumat suoritettiin. Mutta v. 1863 kääntyi onni toiselle puolelle. Pohjois-valtalaiset pääsivät merellä voitolle, sulkivat Meksikonlahden satamat estääkseen puuvillan viennin;

kenraalit *Grant* ja *Sherman* taas valloittivat etelä-valtalaisten tärkeimmät varustetut paikat, ja vihdoin Huhtikuun 3 p. 1865 täytyi heidän jättää Richmondkin, joka oli määrätty uuden valtioliiton pääkaupungiksi. — Yhteys saatiin nyt uudelleen aikaan, ja etelä-valtalaistenkin täytyi vapauttaa orjansa. Kun pohjois-valtojen armeija marssi Richmondiin, kulki ensimmäisenä neekerirykmentti, ikäänkuin osottamassa, että vapautus oli todellakin tapahtunut.

Sodan jälkeen Yhdysvallat ovat jättiläisaskelin edistyneet; Europasta on sinne muuttanut yhä enemmän siirtolaisia ja väkiluku sen kautta suuresti lisääntynyt; v. 1790 se oli noin 4 ½ miljoonaa, mutta 100 vuotta myöhemmin lähes 70 miljoonaa. Maanviljelys on edistynyt siinä määrässä, että esim. maissin sato, joka v. 1850 oli noin 592 milj. buschelia (1 buscheli = 35 ½ litraa), oli v. 1895 2370 milj.; vehnän sato samoina vuosina oli 100 milj. ja 611 milj. buschelia j. n. e., ja kaikki muut maantuotteet ovat lisääntyneet melkein samassa suhteessa. Karjanhoitoa harrastetaan niin suuresti, että sieltä tuodaan vuosittain Europaankin suunnattomat määrät lihaa, varsinkin sianlihaa. Kalliitten metallien saanti on myöskin vuosi vuodelta lisääntynyt; v. 1850 arvattiin niiden saanti 50 milj. dollariksi (1 dollari = 5 Suomen markkaa), mutta v. 1891 102 ½ miljoonaksi; rautaa, vaskea, lyijyä, kivihiiliä, petroleumia y. m. on niinikään maasta saatu tavattomia määriä. Pohjois-Amerikan Yhdysvallat ovatkin kohonneet maailman suurimmaksi teollisuuden maaksi; v. 1880 arvattiin sen teollisuustuotteet 5349 milj. dollariin, mutta kymmenessä vuodessa olivat ne kohonneet 9056 ¾ miljoonan arvoon. Yht'äkkiä syntyy siellä suuria tehtaita, joista eri tavaralajia rupeaa leviämään ympäri maailmaa, usein suuri kaupunkikin kohoaa äkkiarvaamatta sellaiseen paikkaan, missä vastikään oli erämaa.

Käytännöllinen ja hyötyä tuottava toiminta on Amerikassa tärkein; voitonsaantiin ja rikastumiseen siellä ihmisten mielet palavat. Mutta onpa kauneudestakin aljettu pitää huolta sekä henkisille harrastuksille ruvettu antamaan arvoa; kilvan kaupungit laittelevat suuria, komeita puistoja; kirjastorakennuksia suurine lukusaleineen on perustettu; on syntynyt useita yliopistoja; joiden ylläpitämiseen rikkaat pohatat ovat liikarahojansa uhranneet; niinpä eräs Rockefeller lahjoitti 7 milj. dollaria Chikagon yliopistoa varten, Hopkins antoi 20 milj. samallaiseen tarkoitukseen, eräs Stanford lahjoitti 28 milj. dollaria j. n. e. Ja onpa Amerikassa kaunokirjallisella ja tieteenkin alalla ollut eteviä edustajia; paitsi jo mainittua Becher-Stowea ovat romaaninkirjoittaja *Fenimore Cooper,* runoilija *Longfellow* muita mainitsematta saavuttaneet maailman

maineen; historiankirjoittaja *Bancroft* on teoksillaan herättänyt suurta huomiota.

Yhdysvallat ovat kehittyneet yhdeksi maailman suurvallaksi, joka tosin tähän asti on elänyt erikseen Europan valtioyhteydestä; sotalaitos ei ole ollut sitä rasittamassa eikä valloitukset ole ollut sen tarkoitusperänä; ainoastaan omaansa ja koko Amerikan itsenäistä asemaa se on puolustanut. Presidentti *Monroë* lausui v. 1823, että Amerikalaisten tulee pysyä erillään Europan valtojen riitakysymyksistä, mutta että toisaalta jokainen yritys Amerikan asioihin sekaantumiseen viime mainittujen puolelta on pidettävä sen rauhalle ja turvallisuudelle uhkaavana vaarana. Tämän n. k. »Monroën opin» Amerikalaiset ovat hyväksyneet, ja he ovat myöskin kaikkialla valvoneet, että siinä lausutut periaatteet ovat tulleet käytännössä noudatetuiksi. Mutta viime aikoina Yhdysvallatkin ovat näyttäneet haluavan ryhtyä lisämaiden hankkimiseen, ei yksin Amerikasta, vaan muistakin maanosista. Yhdysvaltain hallitus sekaantui Espanjan ja Kuban väliseen sotaan ja riisti Kuban sekä Filippinein saariryhmän, jotka se tahtoo pitää ominansa (v. 1899). Sen kautta on tähän asti noudatettu politiikka jätetty ja uusi laajemmalle ulottuva omistettu, samantapainen kuin se, jota Europan suurvallat tätä nykyä harrastavat.

Espanja on aikojen kuluessa menettänyt melkein kaikki siirtomaansa, joita se uuden ajan alussa oli itselleen runsaasti hankkinut; sen huono hallitus, se itsekkäisyys ja sorto, joka kaikkialla vallitsi, teki sen yhä enemmän vihatuksi. Ainoastaan varsinaiset Europassa syntyneet Espanjalaiset voivat saada siirtomaissa virkoja, jota vastoin Amerikassa syntyneet valkoihoiset kreolit sekä sekarotuiset mestizit eivät olleet niihin oikeutettuja pääsemään. Varakuninkaat olivat mielivaltaisia, tuomarit ottivat lahjoja, eivätkä valitukset mitään auttaneet; »Jumala on liian ylhäällä, kuningas on kaukana, ja minä olen herra», oli varakuninkaiden tapana sanoa. Kaupankäynti oli vielä yhtä luonnottomasti rajoitettu, kuin 16:nnellä vuosisadalla, sillä siirtomaiden asukkaat eivät vieläkään saaneet ulkomaiden kanssa sitä harjoittaa, eivätkä eri siirtomaat edes keskenäänkään olla kauppayhteydessä; teollisuustuotteita ei saatu valmistaa, vaan ne tuotiin kaikki emämaasta; viininviljelyskin oli kielletty.

Englannin siirtomaiden irtaantuminen herätti Espanjan siirtomaiden asukkaissa vapaudentunteet hereille, mutta vasta vallankumouksen aikana, jonka mainingit ulottuivat Amerikaan asti, ruvettiin vapautta vaatimaan. Kun Napoleon asetti veljensä Joosepin Espanjan kuninkaaksi v. 1808, eivät siirtomaiden asukkaat häntä tunnustaneet hallitsijakseen, vaan he

yhdistyivät niinkuin Espanjan kansakin »juntoiksi» eli liitoiksi, jotka puolustivat kuningas Ferdinandia. Mutta he eivät kuitenkaan tyytyneet enää samallaiseen sorrettuun ja oikeudettomaan asemaan, kuin ennen; ja kun Ferdinand taas valtaan päästyään ei minkäänlaisia myönnytyksiä tehnyt, rupesivat he vaatimaan itsenäistä asemaa ja sen puolesta taistelemaan.



Simon Bolivar.

Ensimmäiset yritykset eivät onnistuneet. Niinpä muuan pappi Hidalgo koetti vapauttaa Meksikon v. 1811, mutta hän vangittiin sekä mestattiin; erään Moreloksen johtama kapina tukahutettiin myöskin (v. 1815). Vasta kenraali *Iturbiden* onnistui tehdä Meksiko itsenäiseksi, ja hän julistutti itsensä sen keisariksi (v. 1821). Kuuluisamman maineen kuin nämät miehet on Etelä-Amerikan vapauttaja *Simon Bolivar* saavuttanut. Hän oli syntynyt Amerikassa, mutta kulkenut opintomatkoilla Europassa, matkustellut Ranskassa, Sweitsissä, Italiassa ja Saksassa ja oppinut tuntemaan vapaudenaatteita sekä nähnyt niiden aikaansaamaa innostusta.

Hänessä heräsi sen johdosta ajatus vapauttaa espanjalainen Amerika. V. 1810 hän alkoi Caracasin kaupungissa Venezuelassa kapinan. Espanjalaiset karkotettiinkin. Muutamien villien intiaaniheimojen avulla he kuitenkin vielä vähäksi aikaa pääsivät maan herroiksi; mutta Bolivar alkoi v. 1819 uudelleen kapinan ja saavuttamiensa voittojen kautta hän lopullisesti hävitti Espanjan vallan Etelä-Amerikan pohjoisosasta. V. 1824 Keski-Amerikan siirtomaat vapautettiin; Argentinassa, Paraguayssa, Chilessä ja Perussa kansa myöskin karkotti espanjalaiset virkamiehet, ja siten nekin maat saivat itsenäisyyden. V. 1826 oli vapaussota päättynyt kaikkialla Espanjan siirtomaissa. — Brasilia, joka oli Portugalin siirtomaa, tuli samaan aikaan itsenäiseksi. Kun näet Portugalin kuningas Juhana VI, joka Napoleonin mahtia peläten v. 1807 oli paennut Rio Janeiroon, palasi sieltä Europaan v. 1822, vaativat Brasilialaiset hänen määräämään poikansa heidän hallitsijakseen. *Pedro I*:sestä tuli siten Brasilian keisari.

Kun Englannin siirtomaat julistivat itsensä irtaantuneiksi emämaansa vallanalaisuudesta, liittyivät ne kaikki yhteen, jonka kautta syntyi mahtava valtio, ja niiden esimerkkiä seuraten Bolivarkin tahtoi yhdistää Espanjasta eronneet siirtomaat yhdeksi liittovaltioksi. Sitä varten hän kutsui kongressin Panamaan (v. 1824). Mutta erikoisharrastukset olivat täällä niin valtavat, ettei yhteyttä saatu aikaan, vaan Espanjan siirtomaista syntyi useita valtioita, jotka vielä keskenään ovat tavan takaa käyneet sotia. Niinpä Brasilia ja Argentinan valtio ryhtyi sotaan Paraguay'ta vastaan (v. 1864) ja masensivat sen perinpohjin; Chile alkoi sodan Boliviata ja Perua vastaan v. 1879, riistäen molemmilta maa-aloja; sota päättyi vasta v. 1883.

Vielä suuremmassa määrässä kuin valtioiden kesken syntyneet sodat, sisälliset levottomuudet ja vallankumoukset ovat häirinneet Etelä-Amerikan valtioiden rauhallista kehitystä. Pohjois-Amerikalaiset omistivat itselleen alusta alkaen kansanvaltaisuuden pohjalle laaditun tasavaltaisen hallitusmuodon, ja sellainen oli heille omansa; Espanjan siirtomaiden kreolit niinikään järjestivät valtiolaitoksensa samaan tapaan — monissa valtioissa perustuslaki melkein jäljennettiin Yhdysvaltain valtioasetuksesta, — mutta he eivät osanneet oikein käyttää vapautta, joka heitä oli innostuttanut. Ankaran valvonnan alta äkkiä päästyään he eivät osanneet oikein elää tuon muodostamansa vapaan valtiolaitoksen suojassa, sillä se ei ollut perustettu heidän entisyyteensä ja kehitykseensä, toisin sanoen, he olivat tottumattomia hallitsemaan itseänsä. Levottomuuksia ja kapinoita on ollut toinen toisensa perästä; tuon tuostakin ilmaantuu vallantavottelijoita, jotka sotajoukon avulla ottavat herruuden. Siten

Espanjan entisistä siirtomaista syntyneiden valtioiden hallitus, samoin kuin Espanjankin, on horjunut tasavallan ja yksinvallan, rajattoman vapauden ja itsevaltiuden välillä; äärimmäisyydestä on menty toiseen. Niinpä Meksikon äsken mainittu keisari Iturbide karkotettiin hallituksesta v. 1823 ja tasavalta muodostettiin. Mutta kiivaat puolueriidat kansanvaltaisen ja katolisen puolueen välillä häiritsivät sen jälkeen hallituksen



Maksimilianin palatsi Meksikossa.

säännöllistä toimintaa. Kun kansanvaltaisen puolueen johtaja Juarez pääsi presidentiksi (v. 1856), niin katolinen puolue nosti kapinan. Näihin riitoihin sekaantui Napoleon III, joka sotajoukon avulla sai Itävallan arkkiherttuan *Maksimilianin* keisariksi tunnustetuksi (v. 1863). Mutta karkotettu Juarez puoluelaisineen piti yhtämittaista sissisotaa vireillä. Kenraali Bazainekaan ei voinut sitä tukahuttaa, vaikka hän osotti mitä suurinta julmuutta. Yhdysvallat taas kannattivat kapinallisia, koska ne eivät tahtoneet sallia Europalaisten sekaantua Amerikan asioihin. Napoleonin täytyi vihdoin kutsua armeijansa takaisin, mutta Maksimilian pysyi

asemillaan, kunnes hän otettiin vangiksi ja ammuttiin (v. 1867). Sen jälkeen on Meksikossa ollut tasavaltainen hallitusmuoto, joka näkyy vähitellen vakaantuneen. — Keisari Pedro II karkotettiin v. 1889 Brasiliasta, joka nyt muutettiin tasavallaksi, mutta v. 1890 laivaston miehistö nosti presidenttiä vastaan kapinan, joka kuitenkin saatiin tukahutetuksi. — Chilessä taas syntyi taistelu kongressin ja presidentti Balmacedan välillä, joka viime mainittu joutui tappiolle ja surmasi itsensä. Tasavaltainen hallitusmuoto näkyy kuitenkin vähitellen vakaantuvan näissäkin valtioissa, ja levottomuudet käyvät yhä harvinaisemmiksi.

Etelä-Amerikan valtiot eivät lähimainkaan ole taloudellisella ja henkisellä alalla kehittyneet siinä määrässä kuin Pohjois-Amerikan Yhdysvallat. Espanja ei ollut ennen antanut niille vaurastumisen mahdollisuutta, ja vapautuksen jälkeen valtiolliset selkkaukset ovat jossakin määrin sitä ehkäisseet. Etelä-Amerikassa on kyllä suuria kaupunkeja, niinkuin Rio Janeiro, Montevideo, Buenos-Ayres, Lima ja Walparaiso, jotka ulkomuotonsa, suurien rakennuksiensa ja hienojen kauppapuotiensa puolesta ovat Europan suurten kaupunkien kaltaisia, ja elämän olosuhteetkin niissä ovat samantapaiset kuin Europan kaupungeissa; mutta syrjäiset seudut ovat suuresti jääneet takapajulle; taloudellisella alalla on verraten vähän edistytty, vaikka löytyykin suuria luonnonrikkauksia; kansansivistys on kaikkialla alhaisella kannalla, eikä korkeampaa oppiakaan paljon ole harrastettu. Mutta tahdotaan sielläkin päästä muiden sivistysmaiden tasalle ja siihen suuntaan työskennellään; suurilla virroilla nähdään laivoja, jotka saattavat etäisimmätkin seudut meren rannikkojen yhteyteen; rautatiet alkavat pitkin maita risteillä liikettä välittämässä; kansansivistykseenkin on huomiota kiinnitetty. Europalaisia, varsinkin Italialaisia ja Saksalaisia, on paljon muuttanut Brasilian eteläosiin ja Argentinaan, jotka ilmanalansa vuoksi paraiten soveltuvat Europalaisille; teollisuus on heidän kauttaan näissä harvaan asutuissa maissa alkanut kehittyä.

Suurin osa Amerikasta on siis irtaantunut Europan valtioiden vallanalaisuudesta; »Amerika Amerikalaisille» on tarkoitusperä, jonka äsken mainittu »Monroën oppi» sisältää ja jonka Amerikalaiset ovat omaksuneet. *Englannilla* on kyllä vielä tärkeä *Kanadan* valtakunta, johon kuuluu koko pohjoinen osa Pohjois-Amerikasta, mutta sekin on saanut jotenkin itsenäisen aseman (v:sta 1867); sen oma parlamentti näet johtaa maan asiat. *New-Foundlandin* saari, *Jamaika* ynnä useimmat *Pienien Antillien* saarista sekä osa Etelä-Amerikan pohjoisrannalla olevaa *Guyanaa* ovat niinikään Englannin alusmaita. — *Ranska*, jolla 18:nnen

vuosisadan puoliväliin asti oli suuret maa-alat Pohjois-Amerikassa, ei omista enää muuta kuin kaksi Pienien Antillien ryhmään kuuluvaa saarta sekä osan *Guyanaa.* Yhtä vähäpätöiseksi on Espanjan valta Amerikassa supistunut tällä vuosisadalla. Mannermaan siirtomaiden vapautumisen jälkeen jäi sille osa *Haitin* eli *San-Domingon* saarta, se kun oli jaettu Ranskan ja Espanjan välillä, mutta sekin vapautui pitkällisten taistelujen perästä, ja siellä syntyi kaksi tasavaltaa, joista toinen on neekerien, toinen sekarotuisten mulattien hallitsema; Kubassa taas oli tavan takaa kapinoita, kunnes se Yhdysvaltain avulla vastikään (v. 1899) pääsi vapaaksi Espanjan vallasta. *Porto Ricon* se vielä omistaa. — *Hollannilla* on niinikään Amerikassa muutama *Länsi-Intian saarista* ja sitä paitsi kolmas osa *Guyanasta.*

Europan valtioiden omistamat alat ovat, niinkuin näkyy, vähäpätöisiä verrattuina niihin, jotka jo ovat itsenäisyyden saaneet.

XLIX.

Aasia.

Aasia on suureksi osaksi Europalaisten hallussa. — Englannin ankara herruus Intiassa. — Kapina v. 1857. — Intian nykyinen asema. — Englanti valloittaa Intian niemimaan rajojen takana olevat maat. — Venäjän alueet Siperiassa. — Venäjä laajentaa alueitaan Keski-Aasiassa. — Ranskan siirtomaat. — Kiinan vanha sivistys ja uskonto. — Valtiolliset olot. — Englannin Itä-Intian kauppaseuran kauppa Kiinassa. — Opiumi-sota. — Europalaiset saavat laajempia kauppaoikeuksia. — Kiinalaisten muukalais-viha ja boksarien kapina. — Japanin vanhimmat olot. — Mikado ja daimiot. — Kauppasopimukset. — Japanissa pannaan reformeja toimeen. — Se on Aasian tärkein valtio. — Sota Venäjän kanssa.

Aasian maanosassa meidän kulttuurimme juuret ovat itäneet; mutta aikojen kuluessa se jäi Europan rinnalla syrjään, varsinkin sen jälkeen kuin Arabialaiset valloittivat nuot vanhat sivistysmaat. Uudella ajalla taas Europalaiset ovat levittäneet siellä valtaansa siitä alkaen kuin he sen ikäänkuin uudelleen löysivät suurten löytöretkien aikakaudella, ja europalainen sivistys tahtoo tunkea syrjään vanhan itämaisen, joka ei näy kestävän kilpailua sen kanssa. — Portugal sai ensimmäiseksi herruuden Aasiassa anastamalla tärkeimmät rannikot, sen jälkeen Ranska;

mutta 18:nnellä vuosisadalla sekin menetti valtansa, jonka perijäksi Englanti tuli (ks. luk. XXV). Pohjois- ja Keski-Aasiassa taas Venäjä on anastanut suunnattomia aloja; Ranska on itäosassa myöskin hankkinut itselleen melkoisia siirtomaita. Näiden kolmen valtion kesken melkein koko tuon suuren maanosan herruus nykyään on jaettu. Turkin valtio, jonka hallussa on Länsi-Aasian vanhat sivistysmaat: Vähä-Aasia, Armenia, Mesopotamia, Syria ja Palestina, vieläpä Arabiakin, on täällä osottanut samaa kykenemättömyyttä ja voimattomuutta, kuin Europassa; sillä hävitys ja rappeutuminen on täälläkin kulkenut turkkilaisuuden jäljissä. Persian valtakunta Iranin ylängöllä, on itsenäinen, mutta Venäjän ja Englannin hallitukset kilvan yrittävät vaikutuksellaan päästä sitä johtamaan; sen naapurit Beludschistan ja Afganistan ovat jo itsenäisyytensä menettäneet. Kiinan vanha valtakunta idässä on osottanut heikkoutta jouduttuaan Europalaisten kanssa tekemisiin. Ainoastaan Japanin saarivaltio on täysin itsenäisen ja vankan aseman itselleen säilyttänyt.

Olemme ennen kertoneet, mitenkä *Englannin* alkuaan vähäpätöinen Itä-Intian kauppaseura laajensi valtaansa Aasiassa; Intian ruhtinaskunnat hävisivät toinen toisensa jälkeen, mutta vasta v. 1818 tuo suuri ala Himalajan vuorista aina niemimaan eteläosaan asti joutui kokonaan sen valtaan. Sen jälkeen aljettiin taistella Pendjabissa Indus-virran ympärillä asuvia sotaisia kansanheimoja vastaan, kunnes nekin 19:nnen vuosisadan puolivälissä pakotettiin Englannin vallanalaisuuteen.

Englantilaisten herruus ei ollut kuitenkaan vankalle pohjalle laskettu, sillä se perustui ainoastaan pakkoon; Englantilaiset olivat itsekkäitä, katsoivat vain omia etujaan; he halveksivat alkuasukkaita, välittämättä heidän oloistaan ja tarpeistaan ja loukaten heidän uskonnollista tunnettaankin. Mikään lähenteleminen voittajien ja voitettujen välillä näin ollen ei tullut kysymykseenkään, ja varsinkin niin kauan kuin kauppaseura oli näiden maiden omistaja, oli herruus ankara ja tyly. Olemme jo ennen maininneet (luk. XXV), että monet älykkäät ja rohkeat seikkailijat, sellaiset kuin Cliwe ja Warren Hastings, 18:nnellä vuosisadalla saavuttivat jonkinlaisen maineen toiminnallaan, jonka tunnusmerkkinä oli tylyys ja julmuus. Mutta vihdoin Englannin hallitus piti velvollisuutenaan yhä uudistuvien valitusten johdosta asettaa kauppaseura valvontansa alle. Ei sekään paljon auttanut. Hallitus oli näet taannut kauppaseuran osakkaille kymmenen prosentin voiton, jonka hankkimiseksi käytettiin vieläkin paljon vääriä keinoja. Sitä paitsi virkamiehet, tuomarit ja upseerit kokosivat itselleen, niinkuin ennenkin, suuria rikkauksia, joten heillä oli

Europaan palatessaan tavattomia aarteita, vaikka Intiassa ollessaankin olivat paljon kuluttaneet kaikenlaisiin nautinnoihin. Tämä kaikki herätti alkuasukkaissa vihaa, joka vihdoin puhkesi ilmikapinaan. Rohkeutta antoi heille vielä muuan ennustus, jonka mukaan Englannin valta kestäisi ainoastaan sata vuotta, ja tämä määrä-aika oli juuri loppumaisillaan.



Delhin palatsi.

Salaliittoa valmisteltiin; pieniä kakkuja, jotka olivat sen merkkinä, kulki miehestä mieheen, kunnes ne olivat Englantilaisten huomaamatta kiertäneet halki koko Intian. Sotaväessäkin kapinallinen henki levisi, eivätkä upseerit, jotka olivat englantilaisia, mitäkään tästä tietäneet, he kun halveksien alkuasukkaita ja ollen heistä kokonaan erillään eivät valvoneet heidän elämäänsä ja toimiansa. Vaara kävi sangen uhkaavaksi Englannille, sillä Intian armeijassa oli ainoastaan 50,000 Englantilaista, mutta alkuasukkaita (sepoys) 250,000.

Vihdoin Toukokuussa v. 1857 kapina puhkesi *Miratissa* lähellä suurta Delhin kaupunkia Pohjois-Intiassa. Muutaman sepoys-rykmentin sotamiehet kieltäytyivät näet ottamasta sian- ja lehmäntalilla voideltuja patruunia, sika kun on islaminuskoisten käsityksen mukaan saastainen eläin, ja Hinduit taas pitävät lehmää pyhänä, jonka loukkaaminen on sellainen rikos, että kastista karkottaminen on siitä seurauksena. Nuot sotamiehet vangittiin sen johdosta, mutta heidän kumppaninsa vapauttivat heidät. Täten alkuun päässyt kapina levisi hyvin nopeasti; kaksi päivää Miratin tapahtuman jälkeen suuri *Delhin* kaupunki joutui kapinallisten käsiin; samoin kävi useiden muidenkin paikkojen, joissa oli hindulaista sotaväkeä. Ja julma kosto kohtasi kaikkialla Englantilaisia; upseerit, virkamiehet, papit, kauppiaat, vaimot ja lapsetkin joutuivat kuoleman omiksi, sillä kaikki uskottomat, jotka olivat loukanneet Muhammedin säätämiä lakeja tai tahtoivat kumota maailman alusta vallinnutta kastilaitosta, olivat sukupuuttoon hävitettävät; Englantilaiset olivat sekä Muhammedin että Braman uskontunnustajien yhteisiä vihollisia. Tuota julmuutta osottavat tapahtumat *Cawnpoorin* kaupungissa, jossa eräs *Nana Sahib,* entisen ruhtinaan jälkeläinen, jolle Englantilaiset eivät maksaneet isänsä eläkettä, rupesi kapinanjohtajaksi. Englantilainen kenraali *Wheeler* puolusti itseänsä pienen joukkonsa kanssa siihen asti kun nälkä vihdoin pakotti hänet antautumaan. Nana Sahib lupasi päästää kenraalin väkineen vapaasti kulkemaan veneillä Ganges-virtaa alaspäin; mutta tuskin he olivat rannalta astuneet veneisiin, ennenkuin alkoi singahdella tulikuulia, jotka sytyttivät veneet palamaan; ne, jotka pääsivät uimalla pelastumaan, ammuttiin tai vangittiin. Wheeler itse sekä muutamia hänen seuralaisiaan vietiin takaisin Cawnpooriin, jossa heidät asetettiin riviin ja ammuttiin; kädet kurotettuina he kuulain lävistäminä kaatuivat maahan; 130 naista ja lasta suljettiin ensin ahtaaseen vankihuoneeseen, riisuttiin alasti, sitten surmattiin, ja heidän ruumiinsa viskattiin kaivoon.

Englannin valta oli vaarassa, sillä tällaisen kapinan varalle ei ollut varustuksia olemassa eikä sotavoimia hankittuna; ja sitä paitsi se oli äkkiä puhjennut. Mutta se saatiin kuitenkin kukistetuksi. Intian asukkailta puuttui taitoa, tarmoa ja yhteistä johtoa. He heittäytyivät veltoiksikin ensimmäisten edullisten yritysten perästä; Englantilaiset taas käyttivät kaiken taitonsa ja ponnistivat kaikki voimansa. Ja niinkuin heidän valtansa verraten pienillä sotavoimilla sata vuotta aikaisemmin oli perustettu, niin se nytkin saatiin pelastetuksi. Jo Syyskuussa v. 1857 joutui Delhi julman taistelun perästä Englantilaisten haltuun; *Luchnow,* jota sepoys'it kauan piirittivät, sai apua Kalkutasta, ja Cawnpoor valloitettiin.



Nana Sahib.

Campbell ja *Havelock* olivat Englannin armeijan etevimpiä johtajia; jälkimmäinen kuitenkin kuoli koleraan sodan kestäessä. — Jo vuoden lopulla 1857 Englantilaiset olivat taas herroina Intiassa, mutta pientä

sotaa kesti vielä seuraavankin vuoden kuluessa. Kauhealla tavalla hekin nyt kostivat; niinpä kapinanjohtajat, jotka joutuivat heidän käsiinsä, tuomittiin kuolemaan, elleivät jo sitä ennen itsemurhalla olleet siitä pelastuneet.

Intia jäi siis vielä Englannin omaksi, mutta v. 1858 kauppaseura menetti valtansa ja oikeutensa, ja se asetettiin Englannin hallituksen vallanalaiseksi. V. 1876 kuningatar Viktoria otti Intian keisarinnan arvonimen, jonka kautta tämä rikas maa toivottiin saatavan lähemmin Englantiin liittymään. Sen hallinto on nyt Lontoossa olevalla erityisellä valtiosihteerillä, ja Kalkutassa asuu varakuningas, joka on korkein viranomainen Intiassa.

Englannin hallitus ei tahdo, niinkuin kauppaseura ennen, pitää Intiaa vallassaan yksinomaan sen vuoksi, että Englanti saisi suuria voittoja ja etuja sen kaupasta, vaan se tahtoo auttaa sen edistymistä ja vaurastumista. Se on alkanut tähänkin maahan tuoda europalaisen kultuurin saavuttamia etuja. Rautateitä on rakennettu yhdysliikkeen helpottamiseksi, sähkölennättimellä se on yhdistetty Europaan, kouluja, sekä poikia että tyttöjä varten, on perustettu, ja onpa siellä kolme yliopistoakin korkeampaa oppia levittämässä. Uskonnonvapaus on siellä tunnustettu, ja sanomalehdet saavat kirjoittaa hyvin vapaasti, hallituksen toimia vastaankin; ja onpa melkein kapinaan kehottavia kirjoituksiakin niissä tavattu. V. 1858 antamassaan julistuksessa Viktoria kuningatar lupasi, että »kaikki hänen alamaisensa, rodusta ja uskonnosta huolimatta, pääsisivät vapaasti ja puolueettomasti kaikkiin virkoihin Intiassa.» Mutta tuota tasa-arvoisuutta, jota tässä luvataan, ei kuitenkaan tosi-oloissa tavata. Englantilaisia on ainakin kaikissa tärkeissä viroissa, ja missä Hinduja tavataan, ei niillä ole paljon vaikutusta. Ei muutenkaan Intian asukkaat ja Englantilaiset ole voineet lähennellä toisiaan, sillä siksi vieras on heidän katsantokantansa; Hindu ei luovu vanhasta Braman tai Buddan uskostaan, hänen kieltänsä on Englantilaisen vaikea oppia, ja vielä tuo kansaan juurtunut kiinteä pysyminen entisissä oloissa on vaikeuttamassa lähemmän yhteyden aikaansaamista. Kastilaitos, joka vuosituhansia on säilynyt, estää myöskin sulautumista muukalaisten kanssa, ja vielä kansan omassa keskuudessakin se pitää juopaa avoinna eri yhteiskuntaluokkien välillä, tehden minkäänlaisen kansallisen yhteistunnon kehittymisen mahdottomaksi. Englantilaiset taas, jotka sinne ovat virkamiehiksi tulleet, eivät tavallisesti jää Intiaan pysyväisesti asumaan, sillä sen ilmanalaa he eivät voi kauan sietää. Tuo alituinen vaihtelu on myöskin omansa estämään maahan perehtymistä. Ja, niinkuin jo 18:nnellä vuosisadalla, niin vielä nytkin pieni europalainen väestö hallitsee herroina

tuota noin 300 miljoonan lukuista Intian väestöä. Sotajoukossakin on suurin osa miehistöstä alku-asukkaita. — Koko Intian niemimaa ei kuitenkaan ole suoranaisesti Englannin hallituksen alaisena, vaan siellä löytyy vielä noin satakunta ruhtinasta (rajahs); näillä on omat ruhtinaskuntansa, joista monet ovat hyvin pieniä; mutta kaikki he ovat riippuvaisuussuhteessa Englannin hallituksesta, ja monet suorittavat veroakin. Mutta Englanti ei ole tyytynyt Etu-Intian niemimaan omistamiseen, vaan se on hankkinut vielä sen rajojen takana olevat maat omikseen, koska ne muka ovat tarpeelliset Intian turvallisuudelle. Beludschistan Intian valtameren rannalla on sen herruuden alaisena; ja tämän pohjoispuolella olevaa Afganistania se niinikään on koettanut saada valtoihinsa, mutta siinä se on joutunut vastakkain Venäjän kanssa, joka pohjoisesta päin laajentaa alueitansa. Tämä maa oli ennen ollut Persian valtakunnan alusmaa, mutta tuo herruus oli aikojen kuluessa hävinnyt, ja siellä vallitsi 19:nnen vuosisadan alkupuoliskolla monien ruhtinaiden kesken riitoja. Näihin Englanti sekaantui ja lähetti v. 1839 sinne sotajoukon, joka saavuttikin voittoja. Englannin valta näytti jo jotenkin vankalta; mutta v. 1841 syntyi siellä yleinen kapina; Englantilaiset surmattiin, ja sotajoukko, jonka mukana oli paljon vaimoja ja lapsia, joutui Kabulista palatessaan eräässä vuorensolassa väijyksissä olevan vihollisen käsiin. Englanti kosti kyllä tämän, mutta jätti maan silloin omiin oloihinsa. Ennen pitkään se kuitenkin taas sekaantui Afganistanin vallantavottelijoiden keskinäisiin riitoihin, tahtoen esiintyä riidanratkaisijana, ja v. 1878 se alkoi julkisodankin, jossa varsinkin kenraali *Roberts* saavutti mainetta. Sen jälkeen Englannin hallituksen vaikutus Afganistanissa on tullut entistä suuremmaksi, vaikka Venäjä toisaalta tahtoo sitä saada omaan valtapiiriinsä.

Vastaisella suunnalla Taka-Intian niemimaalla on Englanti niinikään valtaansa levittänyt pitkin rannikkoa aina Malakan niemimaahan asti, ja Intian varakuningas Dufferinin lordi valloitti Birman kuningaskunnankin (vv. 1885—86) ja laski sen Englannin vallan alle. Nykyjään Englanti yrittää saada jalansijaa Tibetissä, joka tähän asti on ollut Europalaisille kokonaan vieras maa. Täten on Suur-Britannia saanut omakseen Aasian rikkaimmat maat, jotka aina vanhasta ajasta asti ovat olleet maailman kauppatavaroiden tuontipaikkoja.

Paljon laajemmat alueet, kuin Englannilla, on *Venäjällä* Aasiassa, vaikk'eivät viimemainitut luonnonrikkauksiensa ja väenpaljouden puolesta ole edellisten vertaiset. Venäjä ei ole merivalta eikä siis merta myöten tullen ole omistanut Aasian maita, vaan se on liittänyt näitä

ikäänkuin luonnollisena jatkona europalaisiin maihinsa, ja Venäjän valta on yhä vieläkin laajenemassa sekä itäänpäin Kiinaa kohden että kaakkoon Kaukasos-vuorten ja Kaspianmeren takana oleviin maihin.

Siperian valloitus alkoi jo Iivana IV:nnen aikana, jolloin eräs *Jermak* niminen kasakka laski läntisen osan siitä Venäjän vallan alle; valloitusta jatkui jatkumistaan, kunnes Katarina II:sen aikana perustettiin *Petropawlowskin* satama Kamtschatkan niemimaalle. V. 1858 saatiin Kiinalta Amur-virran ympärillä oleva maa, johon perustettiin *Wladivostokin* satamakaupunki. Kiinan ja Japanin välisen sodan jälkeen taas Venäjä sai etelämpänä olevan *Port Arthurin* sataman. Mandschuriankin se liitti valtapiiriinsä, mutta sen johdosta alkoi sota Japanin kanssa, joka tahtoi omien etujensa vuoksi ehkäistä Venäjän vallan laajenemista näin kauaksi (ks. tuonnempana). Rautatie, joka kulkee halki Siperian, on omansa lujentamaan Venäjän valtaa Aasiassa, jota paitsi se on kaupan välittämisessä sangen tärkeä sekä antaa näille maille entistä suuremman arvon.

Mustan- ja Kaspianmeren välillä oleviin Kaukasoksen vuorimaihin tunkeutuessaan Venäläiset joutuivat *Persian* yhteyteen. Tämä valtakunta, joka mongolilaisvallan hajotessa v. 1500 vaiheilla oli muodostunut Aasian ylänkömaissa, missä vanhan Persian valtakunnankin pääomat olivat olleet, oli sitkeästi puolustautunut Turkkilaisia vastaan, kun nämät 16:nnellä vuosisadalla mahtavimmillaan ollessaan levittivät Aasiassa valtaansa. Persialaiset ovat islaminuskoisia, mutta kuuluen Schitien lahkoon (ks. keskiaikaa luk. V); he vihaavat sunniteja, joihin Tukkilaiset kuuluvat, ja tämä uskonnon erilaisuuskin teki tuon taistelun vielä kiivaammaksi. Niinikään Persia usein on torjunut idästäpäin tunkeutuvia raakalaiskansoja, estäen niitä länteenpäin pääsemästä ja on ollut siis ikäänkuin suojelusmuurina näitä vastaan. Mutta sen arvo ja merkitys on vähentynyt vähentymistään sitä myöten kuin Venäjän valta on Keski-Aasiassa kasvanut. Jo Pietari suuri, joka joka taholla osotti suunnan Venäjän politiikalle, taisteli Persiatakin vastaan v. 1722; Katarina II:sella oli niinikään täällä sota käytävänä; mutta vasta 19:nnellä vuosisadalla Venäjän valta on näillä seuduin lujittunut. Niinpä saatiin v. 1801 Georgia, jossa on Tiflis'in suuri kaupunki, ja Nikolai I:sen suuri sotapäällikkö Paskiewitsh otti Persian schachilta Eriwanin kaupungin ja alueen. Nuot vuoristokansat ovat kuitenkin tehneet ankaraa vastarintaa, ryhtyen tuon tuostakin kapinoihin, mutta kaikki ovat kukistetut. — Turkin, jonka alueet ulottuivat Mustanmeren itärannikoille asti, täytyi viime sodan jälkeen tehdyssä rauhanteossa (v. 1878) luovuttaa Venäjälle Batumin ja Karsin kaupungit ja alueet.



Jermak. Siperian valloittaja.

Persian valtakunta on vielä säilyttänyt itsenäisen aseman, mutta Europan valtioiden vaikutus on sielläkin käynyt hyvin suureksi. Samoin kuin Afganistanissa ovat täälläkin kilpailemassa Venäjä ja Englanti, joista jälkimmäinen on joutunut syrjemmälle. Persia on vielä barbaarinen maa, jossa itämaiset olot vallitsevat; sen hallitsija, schaahi, on aasialainen despootti. Europalainen sivistys on kuitenkin jonkun verran



Shamyl. Kaukaasian vuorikansain johtaja sodassa Venäjää vastaan.

voittanut alaa; niinpä on siellä sähkölennättimiä, ja sotajoukko on järjestetty itävaltalaisten upseerien johdossa europalaiseen tapaan; ovathan hallitsijatkin käyneet jonkun kerran matkoilla Europan maissa, vaikka tulokset niistä ovat supistuneet hyvin vähiin. Islamin uskonto estää valtiollisen ja yhteiskunnallisen kehityksen.

Kaspianmeren itäpuolella olevilla aromailla asui puolivillejä paimentolaiskansoja, *Kirgisejä,* jotka rosvoamisellaan häiritsivät varsinkin kaupankäyntiä. Pietari suuri oli jo tehnyt retken heitä kukistaakseen

(v. 1717), mutta se ei onnistunut, sillä epäterveellinen ilmanala synnytti tauteja, ja kulku oli erämaissa vaikeata. Vasta Nikolai I:sen ajoilta alkaen Venäjän valta on sinnekin päin levinnyt; kirgisiläisheimot menettivät itsenäisyytensä v. 1847; sen jälkeen taisteltiin *Khokandin* khaanin kanssa; Sir-Darjan eli Jaksarteen ympärillä olevat alueet liitettiin Venäjään sekä *Taschkentin* suuri kauppakaupunki (v. 1865). Kolme vuotta myöhemmin täytyi *Bokharan* emirin tunnustaa Venäjän keisarin yliherruutta, ja Timur Lenkin entinen pääkaupunki *Samarkand* valloitettiin. Kaikista näistä alueista muodostettiin Turkestanin kuvernementti, jonka pääkaupunki on *Taschkent.*

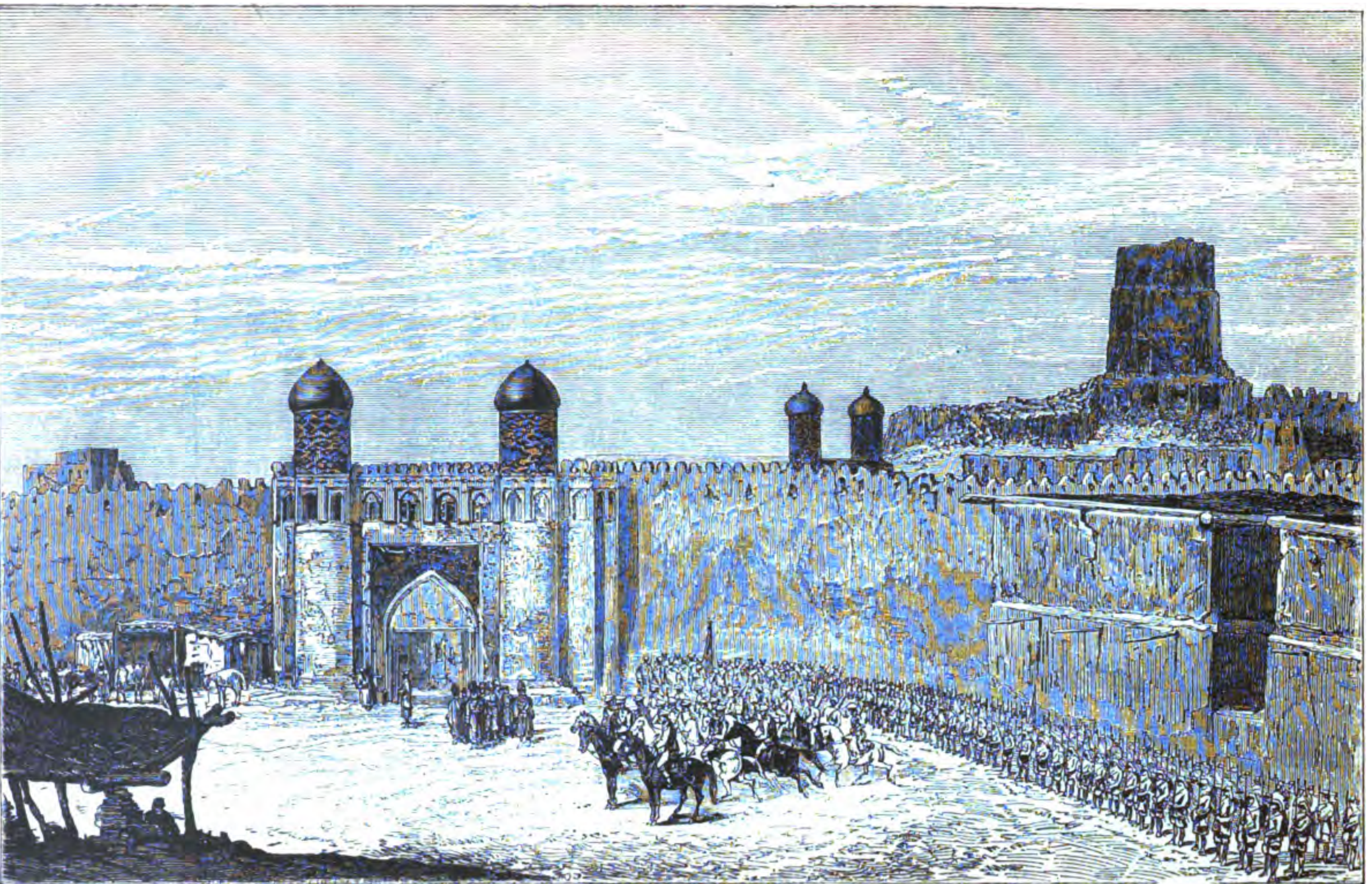
Nämät valloitukset eivät loukanneet minkään muun Europan vallan etuja; mutta kun Venäjä tahtoi laskea valtansa alle myöskin niitä kansoja, jotka olivat Amu-Darjan eli Oksus-virran vasemmalla puolella, alkoi se jo lähennellä Englannin aloja, ja siten nuo molemmat vallat joutuivat vastakkain etujaan ajaessaan.

Khiwan khaanikunnan asukkaat olivat harjoittaneet rosvoamista ja vieneet Venäjän alamaisiakin orjuuteen. Tästä tahdottiin tehdä loppu. Kun v. 1873 tuollaista taas oli tapahtunut eikä khaani suostunut vangittuja Venäläisiä takaisin antamaan, aljettiin sota. Vaivalloisen retken tehtyään kenraali *Kaufmann* saapui *Khiwaan* ja sai sen haltuunsa ankaran pommituksen jäljestä. Siitä jatkettiin vielä maiden anastusta eteläänpäin Turkmenien alueelle; *Merwin* suuri kaupunki joutui v. 1884 Venäjän omaksi ja seuraavana vuonna *Saraksin* alue, joka on Afganistanin rajalla ja lähellä sen pääkaupunkia Heratia. Nyt peljättiin, että Venäjä anastaisi Afganistanin ja Beludschistanin, siten päästäkseen Intian valtameren rannikolle; mutta sitä Englanti ei suvainnut. Riita syntyi eräästä Afganistanin rajalla olevasta Pendshehin kaupungista, jota Venäläiset tahtoivat vielä saada omakseen, mutta Englannin hallitus väitti sen kuuluvan Afganistaniin. Sota oli syttymäisillään, mutta neuvotteluilla riitaasia saatiin sovituksi. Riidanalainen kaupunki jäi kuitenkin Venäjälle.

Venäjän valta on siis viime vuosikymmeninä levinnyt laajalle noihin seutuihin, joissa ennen asui ainoastaan rosvoheimoja tai puolisivistyneitä islaminuskoisia kansoja ja joissa sen vuoksi oli matkustajankin vaarallista liikkua. Järjestystä on nyt ainakin jossakin määrässä saatu aikaan niissä; sotilasjoukot, joita siellä lukuisasti on majoitettuina, ovat pakottaneet Tatarit, Kalmukit ja Kirgisit taipumaan veroja maksamaan, sotajoukkoihin miehiä antamaan sekä muutenkin hallituksen määräämiä velvollisuuksia täyttämään. Rautatie, joka kulkee Merwin kautta Samarkandiin asti, sähkölennätin ynnä muut nykyajan yhdysneuvot vaikuttavat

näiden seutujen liittymiseen muuhun Venäjän valtakuntaan. Sitä paitsi edistetään venäläistyttämistä kouluillakin; niinpä jo v. 1871 perustettiin Samarkandiin kansakoulu syntyperäisiä asukkaita varten. Täten on europalainen sivistys päässyt siellä alullensa.

Ranska on niinikään hankkinut itselleen 19:nnellä vuosisadalla melkoisia maa-aloja Taka-Intian niemimaan itäisessä osassa. Nämät maat: *Tongking, Annam, Kotkinkiina* ja *Kambodja* ovat ammoisista ajoista kuuluneet Kiinan sivistyspiiriin ja olleet valtiollisestikin siitä riippuvaisia; toisinaan tuo herruus on ollut lujempi, toisinaan se taas on melkein kokonaan hävinnyt ja niiden ruhtinaat omistaneet jotenkin itsenäisen aseman. Europalaisia saapui näille seuduille jo varhain, sillä v. 1511 Portugalilaiset perustivat täällä kauppapaikkoja, ja myöhemmin tuli Hollantilaisia. Vähitellen saapui lähetyssaarnaajiakin kristinoppia levittämään, ja siellä syntyikin seurakuntia, vaikka ne olivatkin pieniä. Mutta ennen pitkää puhkesi viha kaikkia muukalaisia vastaan; kauppasuhteet loppuivat, ja kristinopin saarnaajia vainottiin. Sen johdosta Europalaisten koko vaikutus oli melkein kokonaan lopussa 18:nnellä vuosisadalla. Mutta saman vuosisadan lopulla Ranska joutuu läheisiin väleihin Annamin hallitsijan kanssa. Tässä valtiossa oli ollut sisällisiä meteleitä, joissa koko vanha kuningassuku sai surmansa paitsi yhtä jäsentä, joka pakeni naapurivaltakunnassa Siamissa olevan ranskalaisen piispan turviin. Tuo pelastunut prinssi sai kuitenkin vähän myöhemmin eteläisen osan valtakuntaansa hallittavakseen; mutta poikansa hän lähetti piispan kanssa Ranskaan pyytämään sen kuninkaalta apua. Ludvig XVI tekikin v. 1787 hänen kanssaan sopimuksen, jonka mukaan Ranska sai Turon'in pienen niemimaan, kun lupasi korvaukseksi antaa apua kuninkaalle, jotta tämä saisi koko valtakuntansa takaisin. Tällainen oli Ranskan vallan alku Taka-Intiassa. Vallankumouksen melskeisinä aikoina näihin etäisiin seutuihin ei jouduttu kiinnittää huomiota, ja vasta seuraavan 19:nnen vuosisadan puolivälissä uudet valloitukset alkoivat. Siellä oli näet jälleen puhjennut viha Europalaisia kohtaan; lähetyssaarnaajia ja kristittyjä vainottiin, jonka johdosta Napoleon III ryhtyi sotaisiin toimiin. Hän lähetti v. 1856 Annamiin sotajoukon kostamaan muutamien lähetyssaarnaajien murhaa. Sen jälkeen sodat uudistuivat tuon tuostakin, ja niihin sekaantui Kiinakin, sillä kun vanhastaan oli yliherruus näihin maihin. Ranska kuitenkin pääsi voitolle; v. 1863 se otti Annamin herruuden alaisen Kotkinkiinan; Kiinalta taas otettiin Tongking, kun sota oli v. 1883 syntynyt tämän valtakunnan kanssa, ja koko Annamkin joutui sen suojeluksen



Khivan antautuminen 1873.

alaiseksi. Siten Kiinan herruus loppui näissä maissa, ja Ranska tuli sen naapuriksi etelässä, josta se voi helposti tunkeutua itse Kiinaan.

Taka-Intian niemimaan ja Australian maan-osan välillä on maailman suurin saariryhmä, jota kutsutaan *Itä-Intian saaristoksi.* Alkuansa näillä saarilla asui nähtävästi mustaihoista kansaa; sittemmin muutti sinne Malaijilaisia, jotka täällä samoin kuin Taka-Intian niemimaalla tulivat vallitseviksi ja perustivat useita valtioita. Kiinalaisia ja Intian niemimaalta saapuneita Hinduja siirtyi niihin myöhemmin, ja sittemmin Arabialaisia, jotka jo ammoisista ajoista olivat kauppayhteydessä näidenkin seutujen kanssa, mutta vasta Muhammedin uskonpuhdistuksen jälkeen asettuivat vakinaisesti tänne asumaan. Arabialaisten vaikutus on ollut hyvin suuri; niinpä islamin oppi on saanut täällä paljon tunnustajia ja niiden lukumäärä on vieläkin suurempi kuin muiden uskontunnustajien. Europalaiset eivät paljon tunteneet näitä seutuja, ennenkuin he olivat Hyväntoivon-niemen ohi purjehtineet Intiaan ja sieltä kauemmaksi itäänpäin, pyrkiessään Kiinaan. Aikaisemmin oli mikäli tiedetään vain yksi Europalainen, tunnettu venetsialainen matkustaja Marco Polo, käynyt näillä seuduilla, sillä Itämailla kulkiessaan tuli hän Itä-Intian saarillekin (v. 1295). 16:nnen vuosisadan alussa Portugalilaiset anastivat täällä itselleen kauppapaikkoja, mutta ennen pitkää Hollantaiset veivät heistä voiton ja omistivat useita näistä saarista, jotka vieläkin ovat Hollannin arvokkaimmat siirtomaat; Jaavassa oleva Batavian kaupunki on tärkein paikka. Ainoastaan pohjoinen ja luoteinen osa suuresta Borneon saaresta on Englannin oma. *Filippinein* saariryhmän Espanja omisti jo Kaarle V:nnen aikana, ja se on ollut sen alusmaana aina viime vuosiin asti. Kelvoton hallitus, pappis- ja munkkivalta, jotka kaikkialla ovat seuranneet Espanjalaisia, herättivät täälläkin tyytymättömyyttä, joka sai aikaan useita kapinoitakin. Vihdoin Amerikan Yhdysvallat Kuban johdosta syntyneen sodan aikana anastivat tämän saariryhmän ja pitivät sen omanaan, vaikka asukkaat toivoivat itsenäisiksi pääsevänsä.

Aasian itäisessä osassa oleva *Kiinan* valtakunta on vanhalla pohjallaan säilynyt vuosituhansien halki ja on siinä kohden ainoa laatuaan koko maan pinnalla. Jo varhain sen asukkaat, joista suurin osa kuuluu mongolilaiseen rotuun, kohosivat paimentolaisasteelta maataviljeleviksi, ja vuosisatojen vieriessä on maanviljelys kehittynyt siihen määrään, että tuskin missäkään Europan maassa nykyään sen vertaista tapaa; sangen huolellisella muokkaamisella, lannoituksella ja kanavoimisella on karumpikin maa tehty hedelmälliseksi; suuria riisipeltoja, laajoja tee- ja puuvillaviljelyksiä, hedelmäpuita ja puutarhoja rehevine monivärisine kukkineen

näkee kaikkialla. Mutta myöskin monta teollisuudenhaaraa on ammoisista ajoista asti siellä kehittynyt. Jo tuhat vuotta ennen Kristuksen syntymää Kiinassa valmistettiin kauniisti somistettuja pronssiastioita, kelloja, kulkusia y. m.; savesta muovailtuja astioita tavataan ainakin 2:selta ja 3:nnelta vuosisadalta e. Kr. s.; mutta posliiniteollisuus, joka myöhemmin on kehittynyt sangen hienoksi, lienee saanut alkunsa vasta 6:nnella tai 7:nnellä vuosisadalla j. Kr. s. Silkin valmistaminen, joka on Kiinasta kotoisin, oli jo ammoisina aikoina tunnettu, ja 6:nnella vuosisadalla j. Kr. s. se levisi sieltä Länsimaihinkin. Vanhimpina aikoina Kiinalaiset piirsivät tai maalasivat kirjoitusmerkkinsä bambu-ruo'on lehdille, mutta noin 100 vaiheilla j. Kr. s. he alkoivat valmistaa paperia puunkuoresta, hampusta, lumpuista ja vanhasta langasta. Kirjoitus oli alkuansa kuvakirjoitusta, niinkuin Egyptiläisilläkin, mutta myöhemmin käytettiin eri merkkejä eri äänteitä varten. Kirjapaino, jossa käytettiin puisia kirjasimia, keksittiin v. 600 vaiheilla j. Kr. s.

Kiinalaiset ovat käytännöllistä kansaa; heidän koko ajatuspiiriinsä kuuluu vaan jokapäiväinen elämä ja toiminta. Sitä heidän uskontonsakin todistaa. Se ei tarkoita syvällisten uskonkappaleiden selvittämistä, eikä haudantakaisen elämän huolehtimista, vaan se on kohdistunut tähän maalliseen elämään, jonka vuoksi se on saanutkin käytännöllissiveellisen luonteen. Sen järjestäjä on *Kungfutse* (Confucius), joka v. 600 vaiheilla e. Kr. s. laati Kiinalaisten pyhät kirjat *(King)*. Mutta hänen oppinsa ei ole hänen muodostamansa, vaan se on esi-isiltä peritty. »En ole mitäkään lisännyt, enkä mitäkään ottanut pois; opetan sitä sellaisena kuin se oli alkuperäisessä puhtaudessaan; se on muuttumaton kuin taivas, josta se on kotoisin», sanoo hän. Hän tahtoo opettaa, miten perheen isän ja lasten tulee käyttäytyä toisiaan kohtaan; hän antaa sääntöjä virkamiehille (mandarineille), ministereille ja keisarillekin sekä määrää ohjeita, joita hyväin alamaisten tulee noudattaa esivallan edustajia kohtaan. »Tämä filosofia käsittää kaikki eri kohdat ja asteet ihmisten keskinäisissä suhteissa alkaen lapsen rakkaudesta isäänsä aina keisarin rakkauteen kansaansa kohtaan asti, ja sen kautta se on saanut yksityisihmisen ja yhteiskunnan elämäntoiminnassa sellaisen vankkuuden, ettei sitä tähän asti ole voitu murtaa.» Taivaalle, joka on kaiken alkulähde, tulee ihmisen osottaa kiitollisuutta, ja samoin esi-isille. Esi-isien palveleminen onkin tullut tärkeimmäksi osaksi Kiinalaisten uskonnonmenoissa, sillä he uskovat, että vainajan henki vielä jatkaa oloansa samantapaisissa olosuhteissa kuin ennen ruumiiseen liittyneenä, ja sen vuoksi on sitä kohtaan samallaisia velvollisuuksia, kuin eläviäkin kohtaan. Pappeja ei

Kiinassa ole eikä aatelistoakaan; keisari, joka on kansan isä, on välittäjänä sen ja taivaan välillä; hän on vastuunalainen kansan käytöksestä, ja jos maanvaivoja tulee, ovat ne taivaan rangaistuksia, jotka johtuvat hänen virheistään ja erehdyksistään.

Tämä käytännöllinen uskonto on syvään juurtunut Kiinalaisten katsantotapaan, ja verraten vähäpätöinen merkitys on ollut muilla uskonnoilla, jotka siellä tavataan. Niinpä n. k. Tao-oppi, joka syntyi samaan aikaan kuin Kungfutse järjesti uskonoppinsa, saavutti jonkun verran tunnustajia, mutta sen vaikutus ei ole ollut suuriarvoinen. Intiasta taas tuli lähetyssaarnaajien kautta tunnetuksi v. 200 vaiheilla e. Kr. s. Buddan oppi (ks. vanhaa aikaa luk. VI), jonka vaikutus on ollut suurempi. Aluksi se näkyy levinneen jotenkin laajalle, sillä jo v. 637 j. Kr. s. mainitaan Kiinassa olleen 3716 buddalaista luostaria. Muutamat keisarit kuitenkin panivat toimeen vainoja, tahtoen hävittää sen; niinpä v. 845 muun muassa hävitettiin 4600 luostaria ja 260,000 munkkia ja nunnaa pakotettiin sen johdosta luopumaan luostarielämästä. Mutta Buddan oppi on kuitenkin siellä säilynyt, ja on sillä vieläkin paljon tunnustajia.

Vaikeampi on kristinopin ollut Kiinassa voittaa pysyvää ja vankkaa jalansijaa, vaikka sekin siellä hyvin aikaisin tuli tunnetuksi, ja lähetystointa tuon tuostakin on uudistettu. Jo v. 635 saapui Kiinaan Syriasta lähetyssaarnaaja, joka kuului n. k. nestorianisiin kristittyihin; myöhemmin lähti useita muitakin. Monet keisarit, etenkin mongolilaiset 13:nnellä vuosisadalla, suosivat heidän toimintaansa; syntyi paljon seurakuntia, ja monet korkeat virkamiehetkin liittyivät kristinoppiin. Rooman paavi lähetti niinikään lähettiläitä ja munkkeja Kiinaan 13:nnellä ja 14:nnellä vuosisadalla kristinoppia saarnaamaan, mutta tulokset eivät näytä olleen suuria. Mongolilaisen hallitsijasuvun valtansa menetettyä v. 1368 tukahtui koko kristinusko, sillä seuraavat Ming-sukuun kuuluvat keisarit vainosivat sitä. Silloin tuo vanha nestorianinen kirkkokin hävisi jäljettömiin.

Jesuiittain innokas toiminta 16:nnellä vuosisadalla ulottui Kiinaan asti. Aluksi kristinoppi voitti alaa siihen määrään, että jo v. 1637 laskettiin siellä olleen noin 40,000 kristittyä; mutta ennen pitkää taas alkoi häviön aika, jonka sai aikaan lähetyssaarnaajien kesken vallitseva eripuraisuus, he kun eivät olleet yksimielisiä siitä, mikä arvo ja merkitys Kiinassa vallitseville uskonnollisille menoille oli annettava, olivatko ne kokonaan pakanallisina hyljättävät, jota käsitystä dominikaanit kannattivat, vai oliko suopeutta osotettava, niinkuin jesuiitat ylimalkaan tahtoivat. Vainot, jotka muutamat keisarit 18:nnellä vuosisadalla panivat toimeen,

tulivat vielä lisäksi, ja siten hävisi kristinoppi jälleen melkein kokonaan, kunnes taas v. 1854 ja v. 1860 tehtyjen sopimusten mukaan lähetyssaarnaajien sallittiin sitä julistaa valtakunnan sisäosissakin.

Protestanttiset kirkkokunnatkin ovat lähettäneet Kiinaan lähetyssaarnaajia, joista ensimmäiset tulivat Hollannista v. 1624, mutta jo sa-



Kiinalaisia mandarineja ja sotilaita.

man vuosisadan loppupuolella heidän toimintansa loppui. Vasta viime vuosisadan puolivälistä alkaen on Kiinassa työskennellyt englantilaisia, amerikalaisia, saksalaisia sekä muistakin maista, vieläpä Suomestakin, lähteneitä kristinopin julistajia. Kristinuskoon kääntyneiden lukumäärä olikin melkoinen 19:nnen vuosisadan lopussa, sillä katoliseen kirkkoon kuuluvia Kiinalaisia laskettiin v. 1900 olleen 535,000 ja lähetyssaarnaajia noin 530, protestanttiseen kirkkoon kuuluvia samaan aikaan noin 40,000

ripillä käypää, ja lähetyssaarnaajia lähes 1,300, joista noin 700 naishenkilöä. Mutta mainittuna vuonna syntyi julma »boksarien kapina», joka saattoi koko lähetystoimen sekasortoon ja seurakunnat hajalle, jota paitsi paljon kristittyjä murhattiin.

Kiinalla on Itä-Aasian valtiollisissa oloissa ollut suuri merkitys, voimmepa verrata sitä Rooman valtioon Länsimaissa, mutta Kiinan valta-asema on vaan ollut pitempiaikainen. Sen ala on ollut sangen laaja aina viime aikoihin asti, sillä paitsi varsinaista Kiinaa kuului siihen Mandschuria ja Mongolia eli suurin osa Keski-Aasiaa, Tibet on kauan aikaa ollut siitä riippuvainen, Tongking niinikään; Korean valtio oli myöskin vasallisuhteessa Kiinan keisariin. Sen hallitsijat kävivät usein sotia suuret joukot mukanaan; vanhimpina aikoina oli jalkamiesten ohessa sotureita, jotka taistelivat sotavaunuissa, niinkuin Egyptissä ja Assyriassakin oli tapana; ja vasta 2:sella vuosisadalla j. Kr. s. lienee ratsuväkeä aljettu käyttää; keihäs, miekka, nuija, kirves, jousi ja nuolet olivat soturien aseet, kilvellä ja haarniskalla taas suojeltiin ruumista vihollisen iskuilta ja nuolilta. Mutta monta kertaa ulkoapäin tulleet kansat ovat Kiinan vallanneet ja sitä hallinneet; niinpä valloittivat sen samat Mongolit, jotka Temudsinin ja hänen seuraajansa aikana levittivät valtaansa aina Puolan ja Unkarin rajoille asti (ks. keski-aikaa luk. XIV). Nuot valloittajat ovat kuitenkin muuttuneet Kiinalaisiksi, joten entiset olot eivät heidän kauttaan ole suurestikaan vaihtuneet. Hallitsijasuvut ovat muutenkin vaihdelleet; toimettomuus ja velttous, joka johtuu monivaimoisuudesta ja haremi-elämästä, tekee hallitsijat ennen pitkää kykenemättömiksi tarmolla johtamaan asioita; hovijuonet, joissa virkamiehet ja eunukit ovat osallisia, ovat niinikään tavallisia ilmiöitä, maakuntien hoitajat ja sotaväen kenraalit omistavat itselleen itsenäisen aseman j. n. e. Kun uusi suku on saanut anastetuksi itselleen hallituksen, osottaa se jonkun aikaa tarmoa, kunnes olot taas kääntyvät huonompaan päin. Sellaista on Kiinan sisällinen tila vuosituhansien kuluessa ollut. Sanalla sanoen, siinä on nähtävinä samat ilmiöt, kuin vanhassa Assyriassa, Babyloniassa, Persiassa y. m. Aasian valtioissa. Kiina on ollut itämaalainen valtio, ja samalla pohjalla se on vieläkin.

Kokonaan eristettyinä muista kansoista Kiinalaiset eivät kuitenkaan ole olleet; sitä tuo vasta kerrottu Buddan- ja kristinopin leviäminenkin todistaa; ja kauppayhteydessä Kiina niinikään on ollut Europan kansojenkin kanssa vanhalta ajalta alkaen. Sen tavaroita kuljetettiin halki Keski-Aasian kulkevia kauppateitä myöten saman maanosan läntisiin maihin, joista ne tuotiin Europaan. Venetsialainen Marco Polo matkusti

tätä tietä Kiinaan asti (ks. keski-aikaa luk. XVI). Mutta muuten ei paljon tiedetty tästä maasta, sillä muukalaisia ei sinne yleensä päästetty. Englannin Itä-Intian kauppaseura osasi kuitenkin jo varhain hankkia itselleen jonkinlaisia kauppaoikeuksia Kiinassa. Kauppa kävi näet siten, että Kantonin ja Makaon kaupungeissa olevat kiinalaiset kauppiaat olivat välittäjinä. Mutta kun kauppaseuran valta loppui, joutui Kiina Englannin hallituksen kanssa tekemisiin, eikä kauppa enää sen jälkeen käynyt niin rauhallisella tavalla. Kiinalaiset osottivat halveksimista noita »punatukkaisia barbaareja» kohtaan, joiksi he kutsuivat Englantilaisia, ja nämät taas tahtoivat yhä enemmän laajentaa kauppaoikeuksiansa »Taivaan valtakunnassa», joksi Kiinan valtakuntaa myöskin kutsutaan. Seurauksena tästä syntyneistä selkkauksista on ollut Europalaisten, etenkin Englantilaisten, vallan karttuminen ja Kiinan avautuminen Europalaisille. Se on ollut vähitellen pakotettu liittymään kansainvälisiin olosuhteisiin.

Intiasta oli Englannin kauppiaiden välityksellä tuotu paljon opiumia, jonka turmiollinen nauttiminen Kiinassa pelottavassa määrässä lisääntyi; koko seutujakin joutui sen kautta peräti rappiotilaan. Kiinan hallitus tahtoi sitä estää, kieltäen koko tavaran tuonnin (v. 1836). Tämän kiellon johdosta Kantonin maaherra vaati kaupungissa olevan opiumivaraston haltuunsa; mutta kun englantilaiset kauppiaat eivät sitä antaneet, otti hän sen takavarikkoon. Tästä omistajat kärsivät 2 ½ milj. punnan (1 punta = 25 Suom. markkaa) vahingon. Nyt syntyi sota. Englannin sotaväki valloittaa Kantonin; sen laivoja kulkee Jantsekiang-jokea ylöspäin, uhkaillen hävittää suuren Nankingin kaupungin. Kiinan keisari teki kuitenkin rauhan (v. 1842), jonka mukaan opiumin kauppa jäi entiselleen, ja Englanti sai vielä suuren rahasumman, Hongkongin saaren sekä oikeuden käydä kauppaa viidessä satamakaupungissa.

Uusia riitaisuuksia ilmestyi kuitenkin taas ennen pitkää. Kantonin maaherra *Jeh,* joka kovasti vihasi muukalaisia, vaati kahtatoista Englannin laivoihin paennutta Kiinalaista haltuunsa, mutta kun hän ei niitä hyvällä saanut, otatti hän ne väkivallalla. Englantilaiset alkoivat sen johdosta pommittaa Kantonia sekä polttivat maaherran palatsin; Kiinalaiset taas polttivat Europalaisten samassa kaupungissa olevat talot. Napoleon III:kin otti osaa nyt alkaneeseen sotaan, koska eräs ranskalainen lähetyssaarnaaja oli murhattu. Kanton valloitettiin (v. 1858) ja Jeh vietiin vankina Kalkuttaan, jossa hän kahden vuoden kuluttua kuoli. Molempien valtojen laivastot kulkivat Peiho-jokea ylöspäin, lähestyen itse pääkaupunkia Pekingiä. Keisari lupaa taas suostua rauhaan; mutta kun

Englannin ja Ranskan lähettiläät aikoivat mennä Pekingiin rauhanpäätöstä vahvistamaan, ei heitä päästettykään. Sen vuoksi sotaa jatkettiin; Kiinalaisten joukot voitettiin, ja keisarin kesäpalatsista ryöstettiin vuosisatojen kuluessa sinne kootut aarteet sekä sytytettiin sitten palamaan. Vihdoin molempien valtojen johtajat kulkivat vahvan suojelusjoukon seuraamina itse Pekingiin (Lokakuussa v. 1860). Europalaisten asema tuli tämän sodan kautta entistä paljon vankemmaksi; esim. Europan valtojen lähettiläitä asettui nyt Kiinan pääkaupunkiin asumaan, ja



Pekingin kaupungin portti.

Ranskalaiset saivat kauppa-oikeuksia, jotka äsken mainitun Tongkingin sodan jälkeen vielä laajennettiin.

Europalaisen kulttuurin vaikutus ei Kiinalle ole tuottanut tähän asti muuta kuin häviötä ja hajaannusta; mutta jos se tahtoo säilyä omintakeisena valtiona, täytyy sen järjestää hallintonsa, ja ennen muuta sotajoukkonsa, europalaiseen tapaan, parantaa yhdysliikkeensä rautateitä rakentamalla, sanalla sanoen lainata Europalaisilta käytännöllisten ja teknillisten keksintöjen tuottamat edut, sillä tässä kohden sen heikommuus tulee näkyviin. Kiinassa onkin jo opittu jossakin määrin antamaan näille arvoa, mutta vielä nytkin ilmenee kansan suuressa enemmistössä tuo esi-isiltä peritty vieraitten olojen halveksiminen ja muukalaisviha, joka suuresti on sen edistystä ehkäissyt. Äskettäin (v. 1900) se jälleen puhkesi esille julmassa »boksarien kapinassa», johon Europalaisten anastukset antoivat aiheen.

Japanin kanssa taistellessaan (vv. 1894—95) Kiinalaiset näet olivat kärsineet tappioita, mutta silloin Europan suurvallat, Venäjä, Saksa ja Ranska, tulivat välittämään, estäen Japania saamasta erästä haluamaansa aluetta; nämät vaativat kuitenkin itselleen etuja Kiinalta, ja kun kaksi katolista lähetyssaarnaajaa oli surmattu, ryhdyttiin pontevimpiin toimiin; Saksa otti itselleen erään Kiautschaun kaupungin (v. 1898); pian sen jälkeen Venäjä sai Kiinan hallituksen luovuttamaan itselleen kaksi satamaa, (Port Arthurin



Kiinalainen valtiomies Li-Hung-Tschang.

ja Talienwanin), Englanti ja Ranska ottivat niinikään kumpikin sataman itselleen. Tämä muukalaisten anastus sai puhkeamaan kapinan, jota kiihotti vielä katovuosista johtunut nälänhätä. Shantungin maakunnassa, joka on valtakunnan itäosassa, se sai alkunsa. Kapinoitsijat kääntyivät ensin omaan kansaansa kuuluvia kristittyjä vastaan, sitten lähetyssaarnaajia aljettiin vainota, ja vihdoin tahdottiin surmata kaikki muukalaiset. Pääkaupungissa Pekingissä Europalaisten täytyi kaksi kuukautta puolustaa itseänsä lähetystöjen rakennuksissa, kunnes Europan suurvaltojen, Amerikalaisten ja Japanin joukot heidät pelastivat (v. 1902). Kapina loppui, mutta olot eivät näy silti vakaantuneen.

Japanin saarivaltion asukkaat ovat samaa keltaista rotua kuin Kiinalaiset, ja vanha sivistysmaa on tämäkin, vaikkei kuitenkaan niin ikivanha kuin Kiina. Europalaisille tuo maa on ollut vielä vieraampi kuin Kiina, sillä vasta mainittu Marco Polo mainitsee ensi kerran siitä, kutsuen sitä »Zipangu»-valtioksi. 16:nnen sataluvun puolivälissä sinne pääsi tunkeutumaan joitakuita portugalilaisia kauppiaita, joiden mukana saapui myöskin jesuiittoja. Viisaalla menettelyllään nämät saivat oppinsa leviämään, niin että jo v. 1581 siellä tavattiin enemmän kuin 200 kirkkoa, ja kristinuskon tunnustajien lukumäärä oli noin 150,000. Mutta ennen pitkää syntyi viha muukalaisia vastaan; hallitus antoi karkotuskäskyjä, ja vainojakin pantiin toimeen; kristittyjä ristiinnaulittiin, poltettiin, upotettiin veteen tai muulla tavalla kidutettiin kuolemaan. V. 1650 vaiheilla oli koko kristinusko tämän johdosta hävinnyt. Hollantilaiset saivat kuitenkin senkin jälkeen perustaa joitakuita kauppakonttooreja, mutta he eivät harrastaneet kristinopin levittämistä, valehtelivatpa vielä lisäksi, etteivät he itsekään olleet kristittyjä. — Vasta 19:nnen vuosisadan puolivälistä alkaen ovat muut kansat päässeet tämän maan yhteyteen, ja siitä alkaen on sitä opittu tuntemaan. Europalaiset tapasivat siellä jotenkin samallaiset olot kuin Kiinassakin; teollisuus, maanviljelys ja puutarhanhoito olivat hyvin kehittyneet ja kauppa vilkas; valtion uskonto oli Buddan oppi, mutta yleisemmin levinnyt oli n. k. *sinto*-uskonto, joka oli muodostunut useista eri uskonto-opeista ja kehittynyt jonkinlaiseksi luonnonpalvelemiseksi. Hallitsija eli *mikado* oli menettänyt alkujaan hänelle kuuluvan itsevaltiuden, sillä mahtava aatelisto, *daimiot,* oli riistänyt vallan itselleen, niinkuin Europan keski-ajan feodaaliaatelisto kuninkailta. Tästä valtiojärjestyksestä johtui alituisia sisällisiä sotia, niinkuin keskiajalla Europan Länsimaissa. Mikadon rinnalle oli sitä paitsi kohonnut eräs ylhäinen virkamies, *shoguni,* joka vähitellen sai hallituksen käsiinsä, niinkuin Major domus Frankkien valtakunnassa Merovingien aikana.

Muuan amiraali Perry Yhdysvalloista saapui Japaniin kauppasopimusta ehdottamaan tämän maan kanssa v. 1853; hän astui maallekin, vaikka se häneltä kiellettiin. Tämä suututti hallitusta ja daimioita, ja vastausta saamatta Perryn täytyi lähteä pois. Mutta jo seuraavana vuonna, kun sama Perry lupauksensa mukaan palasi takaisin, shogunin hallitus suostui kauppasopimukseen Amerikkalaisten, vieläpä Englantilaisten, Venäläisten ja Ranskalaisten kanssa, avaten heille muutamia satamia. Japanilaiset saivat myöskin nyt matkustaa ulkomaille, jota monet käyttivät hyväkseen, ja tiedonhaluisina sekä hyväoppisina he perehtyivät pian europalaiseen sivistykseen. Ennen pitkää syntyi kuitenkin reaktsiooni



Daimion asepuku vanhaan aikaan.

tätä muukalaisuuden suosiota vastaan; daimiot ja mikado kannattivat vanhoillisuutta ja shogunin hallitus, jonka johtaja oli ruhtinas Mito, taas suosivat ulkomaalaisuutta. Mito murhattiin v. 1860 ja »barbaareja» surmattiin niinikään. »Kunnia mikadolle ja barbaarit pois», kuului yhä äänekkäämmin huudettavan. Shogunin valta lakkautettiinkin v. 1867, mutta myöskin daimioilta otettiin valta ja läänit, joten mikado sai entisen itsevaltiuden (v. 1871).

Tuo vallankumous ei kuitenkaan tuottanut voittoa vanhoilliselle puolueelle, päinvastoin mikado *Mutsu-Hito* koetti europalaisen sivistyksen avulla hankkia uutta voimaa Japaniin. Täydellinen mullistus tapahtui nyt muutaman vuoden kuluessa; hallitus muutettiin perustuslailliseksi, ja Europan valtioiden malliin muodostettiin Japanissakin parlamentti, joka ilmaisee kansan tahdon; valtion virkoihin pääsi kaikki huolimatta syntyperästä, hallintolaitos järjestettiin europalaiseen malliin, samoin oikeus- ja poliisilaitos; sotalaitosta järjestettäissä oli Preussin armeija mallina; rautateitä aljettiin rakentaa, posti- ja telegrafilaitos järjestettiin, pankkeja perustettiin, kansa- ja oppikouluja sekä yliopistoja niinikään. Japanilaisia käy Europassa oppimassa, Japanin yliopistoissa taas on suureksi osaksi europalaisia opettajia. Etupäässä Europalaisten avulla noita reformejakin on toimeenpantu.

Täten on Japanissa perinpohjainen muutos tapahtunut hallituksen tahdosta, ja kansa on pakotettu mukaantumaan uusiin olosuhteisiin. Luonnollista on, ettei europalainen sivistys ole saattanut tunkeutua syvällekään eikä muuttaa kansassa vanhaa katsantotapaa, vaan se on jäänyt ulkopinnalle. Mutta käytännöllisiä parannuksia tarkoittavat reformit ovat kuitenkin kohottaneet Japanin huomatuksi valtioksi. Teollisuus on kehittynyt vähitellen tehdasteollisuudeksi, ja vienti on suuresti lisääntynyt; tärkein vientitavara on raaka silkki.

Mutta samassa kuin Japani elpyi uuteen elämään, kasvoi sen kansallistunto, ja siitä uhkuva voima alkoi purkautua ulospäinkin. Sen maa oli pieni, väkiluku siihen verraten suuri, jota paitsi se tarvitsi markkinapaikkoja yhä lisääntyville teollisuustuotteilleen. Vastapäätä oleva Aasian mantereen rannikko oli lähinnä; mutta siinä oli vastassa Kiina ja Venäjän valtakunta. Sen vuoksi oli sota näiden kanssa välttämätön, ennenkuin etuja oli toivottavissa. Kiina, vaikka alaltaan ja väkilukunsa puolesta monta vertaa suurempi, ei kyennyt vastusta tekemään, sillä kaikki olot ja sotalaitoskin oli siellä vanhalla kannalla. Sen vuoksi Japanilaiset saivat siitä verraten helposti voiton, kun sota oli syttynyt v. 1894, ja Simonosekin rauhassa v. 1895 Kiinan hallitus oli pakotettu



Mutsu-Hito.

luovuttamaan sille Formosan saaren sekä Liaotungin Port Arthurin linnoituksineen, jonka Japani oli sodan aikana valloittanut, ja lisäksi 200 miljoonaa taelia (1 tael = 8 mk. 40 pen.). Mutta Europan vallat arvelivat Japanin tämän kautta pääsevän Kiinan vallitsijaksi ja heidän omien etujensa joutuvan syrjään, jonka vuoksi Venäjä, Saksa ja Ranska vaativat



Japanilaisten hyökkäys boksari-sodassa. (Japanilainen puupiirros).



Port Arthur.

Japanin luopumaan Liaotungista, josta se sai korvausta 30 miljoonaa taelia. Venäjä käytti kuitenkin hyväkseen Kiinan heikkoutta, tehden sen kanssa v. 1898 sopimuksen, jonka mukaan se sai Port Arthurin sataman ja linnoituksen. Se tahtoi näet saada yhä vankempaa jalansijaa Ison valtameren rannalla, sillä vasta sen kautta laaja Siperia kohoaisi oikeaan arvoonsa. Rautatie, jota rakennettiin Siperian halki, ulotettiin Port Arthuriin asti, sillä Kiinan hallitus suostui, että se saisi kulkea Mandschurian kautta. Ennen pitkää kuitenkin Venäjä näkyi ottavan Mandschuriankin omakseen. Boksarien kapinan aikana (ks. siv. 701) se valloitti sen, mutta lupasi kuitenkin antaa sen takaisin viimeistään Lokakuussa v. 1903, elleivät erityiset seikat pakottaisi senkin jälkeen pitämään siellä sotajoukkoja. Sotaväkeä ei viety pois, koska se oli tarpeellinen rosvoilevien hungusein tähden, ja kuuluipa Venäjällä sellaisiakin ääniä, ettei Mandschuriaa enää luovutettaisikaan. Japani pelkäsi nyt, että Venäjä pitäisi tämän ja että se ennen pitkää anastaisi vielä naapurimaan Korean, jonka kautta sen valta lujittuisi meren rannalla eikä Japanilla olisi mitäkään mahdollisuutta laajenemiseen. Mutta tätä se ei saattanut sallia. Syntyi ensin diplomaattisia keskusteluja, ja vihdoin Japani Helmikuun 6 p. 1904 katkaisi ne ja alkoi sodan.

Sotatapahtumat ovat osottaneet, että Japanilaiset ovat hyvin varustautuneet tätä jättiläistaistelua varten ja että he ovat tietoisia sen merkityksestä. Japanin laivasto amiraali Togon johdossa sai hävitetyksi Venäjän laivaston, ja ovatpa he saaneet Venäjän maa-armeijastakin, jonka ylipäällliköksi määrättiin kenraali Kuropatkin, voittoja, joista tärkeimmät Liaojanin ja Mukdenin luona. Marsalkka Ojama, kenraalit Kuroki ja Oku ovat osottaneet vetävänsä vertoja europalaisille sotapäälliköille. Kenraali Nogi piiritti Port Arthurin lujaa linnoitusta, jota kenraali Stössel miehuullisesti puolusti 11 kuukautta; mutta vihdoin, kun ei apua tullut ja ampumavarat alkoivat loppua sekä taudit riehua, täytyi sen antautua (Tammikuun alussa v. 1905).

Japani on täten kohonnut etevimmäksi Aasian valtioista. Vastaisuus on näyttävä, saattavatko sen maanosan muut kansat kehittyä siihen määrään, että ne pääsevät itsenäisinä johtamaan olojansa ja että Aasia joutuu Aasialaisille.

L.

Afrika ja Australia.

Afrika on ollut kauan tuntematon maanosa. — Afrikan alkuasukkaat ja niiden valtiot. — Varhaisin yhteys muiden kansojen kanssa. — Afrikan tutkimus alkaa. — Niilin lähteet löydetään. — Livingstone, Stanley ja Emin-pasha. — Orjakauppa. — Kansainvälinen afrikalainen seura ja Kongo-valtio. — Afrika jaetaan Europan hallitusten kesken. — Englanti saapi Egyptin. — Arabi-pasha. — Mahdin kapina Sudanissa. — Englannin Etelä-Afrikan siirtomaat ja buuri-sota. — Ranska valloittaa Algierin. — Ranskan muut siirtomaat Afrikan mantereella. — Madagaskarin valloitus. — Portugalin siirtomaat. — Espanjan, Italian ja Saksan alusmaat. — Afrikan sivistys on heikko. — Australian manner joutuu Englannin siirtomaaksi. — Australian valtioliitto. — Polynesian saariryhmät.

Afrikan koilliskulmassa oleva Egypti on ihmiskunnan sivistyksen pesäpaikkoja, ja saman maanosan pohjoiset rantamaatkin tulivat jo vanhalla ajalla historian piiriin liitetyiksi. Mutta sen jälkeen kului monta vuosisataa, ennenkuin Europalaiset oppivat Afrikaa laajemmalta tuntemaan. Vasta 15:nnen vuosisadan kuluessa Portugalilaiset purjehtivat rannikkoja pitkin, jotta ne tulivat vähitellen tunnetuiksi, mutta sisämaan tutkiminen on vastikään loppuun kuluneen vuosisadan työtä. Kulku rannikoilta sisämaahan on hankalaa, koska ei ole syviä lahdelmia eikä laivaliikkeelle sopivia jokia; kuuma ilmanala on Europalaisille epäsuotuisa ja turmiollinenkin, ja vihdoin raa'at ja sotaisat kansanheimot pelottivat myöskin tiedon- ja voitonhaluisia miehiä heidän alueillensa tunkeutumasta. Siten jäi Afrika, vaikka Europaa varsin lähellä, hämäräksi ja vieraaksi.

Afrikan alkuasukkaat kuuluvat, niinkuin tiedämme, mustaihoisiin eli neekerikansoihin, jotka eivät ole voineet suurestikaan kehittyä alkuperäisestä luonnontilasta. Niitä on eri ryhmiä, ja ne taas haraantuvat moneen heimoon, jotka kielensä ynnä elintapojensa puolesta eroavat toisistaan. Toiset, kuten Saharan erämaassa asuvat heimot, ovat paimentolaisia; Saharan eteläpuolella olevassa Sudanissa asuvat kansat, kuten Fulbe-kansat eli Fellatat, sekä maanosan eteläosassa asuvat Galla- ja Somali-kansat, harjoittavat karjanhoidon ohessa myöskin maanviljelystä; länsirannikolla taas on maanviljelys yleisempi. Mutta on Afrikassa sellaisiakin kansoja, kuten eteläosassa asuvat Buschmannit ja Ovambomaan

kansat, jotka elävät varsin alkuperäisissä oloissa; he eivät harrasta karjanhoitoa eikä maanviljelystä, vaan hankkivat elatuksensa metsän antimista tai puiden hedelmistä; Keski-Afrikan sisäosissa taas tavataan kääpiökansoja, jotka asuvat metsissä ja harjoittavat myöskin metsästystä.

Yhteiskunnalliset ja valtiolliset olosuhteet kehittyivät Afrikan kansoissa jo aikoja sitten siihen määrään, että siellä muodostui valtioita, joita päämies tai kuningas hallitsi. Sellaisia valtioita on Afrikassa ollut satoja, tuhansiakin; toisia on hävinnyt, toisia syntynyt sijaan; sotia ovat nekin toisiansa vastaan käyneet ja kilvan koettaneet alojaan laajentaa ja toisiaan kukistaa; on tapahtunut vallankumouksia, joiden kautta uusia hallitsijoita tai hallitsijasukuja on tullut entisten sijalle. Sellaisia valtioita oli itäosassa asuvan Sulu-kansan sotainen valtio, joka rupesi leviämään Kapmaan rajoille asti. Sen viimeinen sotainen kuningas Ketschwayo (Cetevayo), joka hankki itselleen 40,000-miehisen sotajoukon, taisteli Englantilaisten kanssa, ja nuo keihäillä ja sotanuijilla varustetut rykmentit voittivatkin jonkun kerran heidän joukkojansa; mutta vihdoin Ketschwayon täytyi masentua ja antautua (v. 1879). — Tanganjika ja Viktoria-Njansá-järvien seuduilla oli Unyamwesin valtakunta, jonka kuninkaat niinikään taistelivat Arabialaisten ja Sulu-neekerien kanssa, kunnes Saksan hallitus otti sen haltuunsa (v. 1890). — Lunda-valtakunta on muiden muassa Afrikan keski-osassa. — Sudanissa on niinikään ollut monta valtiota, niinkuin Wadai, joka vieläkin on itsenäinen; Bornu ja Baghirmi joutuivat v. 1901 Ranskan vallanalaisuuteen ja Darfur taas on Egyptin yliherruuden alla; idempänä oleva Abessianian valtakunta on säilyttänyt itsenäisen asemansa.

Afrikan kaikki kansat eivät ole olleet etäisempinäkään aikoina kokonaan eristettyinä, vaan muutamat niistä ovat olleet muiden kansojen yhteydessä jo ennenkuin Europalaiset sinne tulivat. Onpa luultavaa, että Intian asukkaita ja Kiinalaisia kävi ammoisina aikoina Itä-Afrikan rannoilla kauppamatkoilla, jotka verraten varhain kuitenkin loppuivat. Foinikialaiset ja Arabialaiset tänne myöskin varhain tulivat, ja onpa lausuttu sellainenkin mielipide, että raamatussa mainittu Ofir-maa olisi ollut Afrikan itä-rannalla. Siellä on tavattu jäännöksiä kivestä tehdyistä varustuksista, jotka Arabialaisten arvellaan rakentaneen kultakaivostensa suojaksi. Arabialaisten kanssa olikin vilkas kauppayhteys varsinkin 6:nnen vuosisadan jälkeen, jolloin heitä asettui asumaan Afrikan itärannikolle. Siihen aikaan kuin Portugalilaiset sinne purjehtivat, oli Zansibarin rannikolla monta arabialaista ruhtinaskuntaa. — Sudaniin oli varhain Egyptin kautta sivistys levinnyt, ja sitten kuin islamin usko pääsi

Pohjois-Afrikassa valtaan, levisi se sinnekin. Abessinia oli jo Kreikkalaisten kanssa yhteydessä; kristinusko voitti siellä ainakin jo 4:nnellä vuosisadalla alaa, ja se on sittemminkin säilynyt kristittynä maana. — Afrikan länsiosassa ulkoapäin tuleva vaikutus ei näytä olleen suuriarvoinen, ennenkuin Portugalilaiset alkoivat perustaa kauppapaikkoja näille rannikoille. Portugalilaisten jälkiä seurasivat pian Hollantilaiset, Englantilaiset ja Ranskalaiset; kukin yritti hankkia itselleeen kauppa-



Abessinian negus Menelik.

paikkoja, joista he saivat norsunluuta, kultaa y. m.; mutta orjat, joita sisämaasta tuotiin, oli kuitenkin tärkein kauppatavara.

Europalaiset olivat kauan aikaa tyytyväisiä rannikkoihin, mutta viime aikoina ovat he tunkeutuneet yhä kauemmaksi sisämaahan, ja pian on koko maanosa heidän hallussaan.

V. 1788 perustettiin Lontoossa »Afrikalainen seura», jonka tarkoitus oli edistää Afrikan tutkimista, ja muissakin maissa syntyi pian samallaisia seuroja. Tämän johdosta kääntyi Europalaisten huomio enemmän tähän maanosaan, mutta vasta viime vuosisadan puolivälistä alkaen on tutkimishalu ollut ylimmällään. Monia satoja retkeilijöitä on kulkenut noihin outoihin seutuihin, ja useimmat heistä ovat siellä henkensä heittä-

neet; lähetyssaarnaajia on lähtenyt sinne rauhan evankeliumia ja lunastuksen oppia levittämään, kauppiaat taas, jotka tavallisesti ovat muita sukkelampia, ovat kuljettaneet helmiä, kankaita, ampuma-aseita ja »tulivettä» noiden luonnonkansojen joukkoon, ja vihdoin valtioiden hallitukset ovat parin viimeisen vuosikymmenen kuluessa omistaneet laajat alat siirtomaikseen.

Jo vanhan ajan kansat olivat yrittäneet päästä Niilin lähteille, mutta se ei ollut onnistunut. Vasta 1850-luvulla Englantilaiset *Burton* ja *Speke,* jotka lähtivät Zanzibarin rannikolta vaeltamaan länteenpäin, saapuivat suurille Tanganjika- ja Viktoria-järville, joita Speke piti Niilin alkulähteinä. Mutta varmuuteen päästiin vasta sitten kuin eräs Egyptin palveluksessa oleva Englantilainen, *Baker-pasha,* kulki Niiliä ylöspäin melkein sen latvoille asti ja huomasi, että Speken arvelu oli oikea (v. 1863). Toisia löytöretkeilijöitä taas kulki tutkimassa Saharan erämaata, suuren *Tsad*-järven seutuja, rikasta *Timbuktun* kaupunkia ja *Wadain* valtakuntaa, levittäen tietoja näistä salaperäisistä maista.

Suurimman maineen Afrikan tutkijoiden joukossa ovat *David Livingstone* ja *Henry Stanley* saavuttaneet. Edellinen oli englantilainen lähetyssaarnaaja, joka v. 1852 lähti Kap-kaupungista kulkemaan pohjoista kohden, tullen vihdoin eräälle *Dilolo*-järvelle, josta hän vaelsi länsipuolella olevalle Angolan rannikolle. Toisen retkensä hän alotti Angolasta, kulki koko maanosan halki ja saapui vastaiselle Mozambikin rannikolle (v. 1856). Livingstone lähti vieläkin Afrikan sisäosiin etsiäkseen Kongovirran lähteitä, ja hän löysikin *Bangweolon* ja *Moëron* suuret järvet. Mutta tällä matkalla ollessaan hänestä ei oltu pitkiin aikoihin saatu mitäkään tietoja, jonka johdosta suuren »New-York Herald»-nimisen sanomalehden omistaja toimitti Henry Stanleyn häntä etsimään. Tämä mies löysikin todella Livingstonen (v. 1871) ja jatkoi hänen mukanaan kulkua. Tällä retkellä Livingstone kuitenkin kuoli (v. 1873). Sen jälkeen Stanley yksin teki uusia tutkimusmatkoja; hän lähti Zanzibarista v. 1874, vaelsi Tanganjika-järven seutujen kautta Kongo-virralle, jota myöten hän kulki alaspäin, voittaen kaikki esteet ja vastukset, mitkä matkan varrella sattuivat; hän laskee onnellisesti suuret kosket, vihollismielisten neekeriheimojen pahat yritykset hän tekee tyhjiksi ja saapuu vihdoin virran suuhun. Stanley oli rohkea, tarmokas, kekselijäs mies ja viekas missä tarvittiin, eikä hän väkivaltaakaan kammonut, ja julmuuskin on joskus hänen menettelyssään silmäänpistävää.

V. 1886 Stanley taas lähtee erästä Afrikan historiassa kuuluksi tullutta miestä, *Emin-pashaa,* etsimään. Tämä oli syntyään saksalainen,

nimeltä *Edvard Schnitzer,* joka oli ruvennut Egyptin hallituksen palvelukseen ja määrätty tämän maan päiväntasaajan seuduilla olevien maakuntien maaherraksi. Siellä hän sai paljon hyviä parannuksia aikaan;



Henry Morton Stanley.

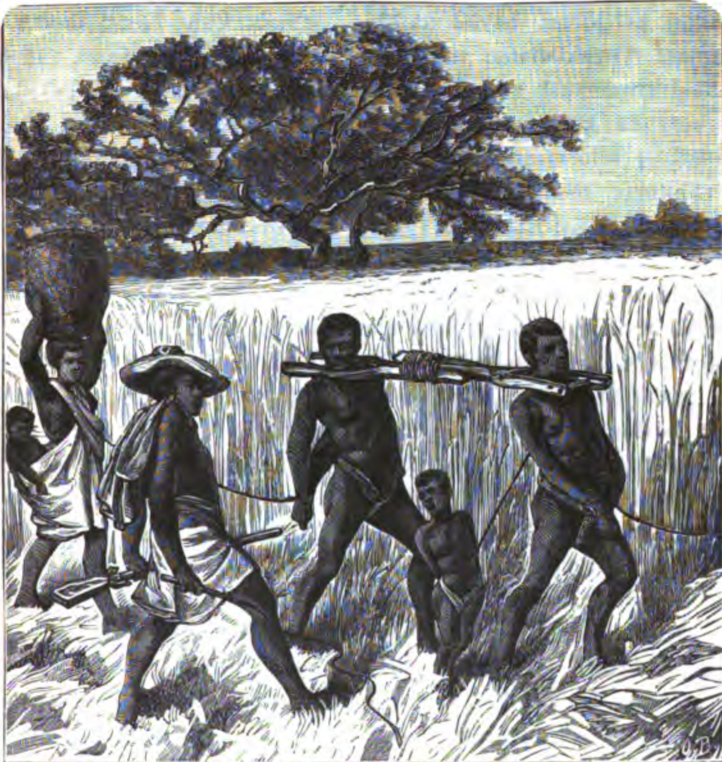
niinpä hän hävitti orjakaupan, joka oli yleinen Afrikan sisäosissa, tuotti sinne uusia viljelyskasveja ja opetti mustia asukkaita niitä viljelemään. Emin-pasha, joksi häntä kutsuttiin, kohosi maakunnassaan melkein itsenäiseksi ruhtinaaksi; mutta mahdin kapina (ks. siv. 719) saattoi hänen tukalaan asemaan, sillä kaikki yhteys Välimeren kanssa tuli sen johdosta katkaistuksi. Kahden vuoden aikana hänestä ei tiedetty mitäkään, kunnes

Stanley v. 1887 hänet tapasi. Emin-pashan valtakunta ei kuitenkaan sen jälkeen voinut säilyä, vaan se hävisi. Itse Emin sai myöhemmin surmansa, kun hän lähti pakottamaan suurten järvien ympärillä asuvia neekerikansoja Saksan vallanalaisuuteen.

Näiden monien tutkijain kautta opittiin tuntemaan Afrikan sisäosat ja saatiin tietää, ettei siellä ollutkaan paljaita erämaita, niinkuin ennen oli arveltu, vaan että siellä löytyi paljon viljaviakin seutuja sekä aarniometsiä, korkeita vuoria ja suuria järviä. Arabialaiset kauppiaat olivat rannikolta jo aikaisemmin kulkeneet tavaroineen jotenkin pitkälle näihin sisäseutuihin, ja nyt kun he huomasivat Europalaisten sinne saapuvan, koettivat he kaikin tavoin estää näitä jalansijaa saamasta, yllyttäen alkuasukkaitakin heitä vastaan. Varsinkin orjakaupan vuoksi oli Europalaisten tulo heille vastenmielinen. Arabialaisille se näet oli ollut hyvin tuottavaa, mutta Europalaiset eivät enää tahtoneet sitä sallia. Wienin kongressissa tehdyn yhteisen päätöksen johdosta oli neekerien kuljetus Afrikasta Amerikaan v:sta 1815 alkaen vähitellen tauonnut, ja englantilaisia sekä ranskalaisia laivoja oli rannikoilla valvomassa, ettei salakuljetustakaan voitaisi harjoittaa. Muhammedilaiset jatkoivat kuitenkin viljalti tuota häpeällistä kauppaa; Keski-Afrikasta tuotiin mustia orjia laumoittain ja kuljetettiin Punaisenmeren rannalle, josta ne vietiin suureksi osaksi Arabiaan sekä Afrikan pohjoisrannalla oleviin maihin; niinpä kertoo eräs Nachtigal niminen matkustaja, että hän Kukassa ollessaan näki suuren neekerikaravaanin, jossa oli tuhatkunta henkeä kahleisiin kiedottuina, kulkevan pohjoista kohti. Europalaiset tahtoivat tästä tehdä lopun sekä muutenkin ottaa Afrikassa johdon itselleen. Sitä varten perustettiin »Kansainvälinen afrikalainen seura» (v. 1876), jonka kunniaesimieheksi valittiin Belgian kuningas *Leopold II,* mutta jossa toimivina esimiehinä olivat *Ferdinand Lesseps* ja Afrikan ylipiispa kardinaali *Lavigerie.* Tämän seuran toimesta aljettiin perustaa maan sisäosiin linnoitusasemia matkustajille turvapaikoiksi ja suojiksi neekerejä vastaan; sen alotteesta muodostettiin niinikään suuri *Kongo-valtio,* joka ulottuu samannimisen virran suusta Tanganjika-järveen asti ja jonka pinta-ala on noin 2 miljoonan neliökilometrin suuruinen. Monta kymmentä neekeriheimoa tuli kuulumaan siihen. Leopold II valittiin kuninkaaksi, ja valtio julistettiin puolueettomaksi. Mutta olosuhteet eivät ole sen kautta paljon parantuneet, niinkuin perustajat olivat toivoneet; neekerit eivät tahdo mukautua europalaisiin oloihin ja oikeaan järjestykseen, mihin europalaiset virkamiehetkin lienevät myöskin osaltansa syypäät, sillä tylyllä ja sydämmettömällä kohtelullaan he saattavat neekerit vielä vihamielisemmiksi

kuin ne ennen olivat. Tarpeellisen valvonnan puute tekee tuollaisen menettelyn mahdolliseksi noissa etäisissä seuduissa, jonne itsekkäitä seikkailijoita paljon kokoontuu.

Kongo-valtion itsenäisyys tunnustettiin v. 1885 Berlinin kongressissa, jossa Afrikan maiden jakamisesta muutenkin sovittiin. Europan hallitukset olivat näet alkaneet anastaa suuria maa-aloja tästä muka



Neekerierjien kuljetus.

isännättömästä maasta; mutta niiden kesken syntyi riitoja monien seutujen omistamisesta, jonka vuoksi säntillisempi sopimus oli tarpeellinen. Sen jälkeen on »Mustien maanosa» suureksi osaksi joutunut Europan hallitusten omaksi, ja ainoastaan jokunen valtio, niinkuin *Marokko* luoteiskulmassa, pieni *Liberian* neekeritasavalta Guinean rannikolla, jo ennen mainittu *Vadai* ja *Abessinian* kristitty valtakunta ovat itsenäisiä; myöskin muutamat kansanheimot, kuten Saharassa asuvat, ovat vielä vapaita. Englanti ja Ranska ovat saaneet suurimmat alat, Portugalilla ja

Saksalla on niinikään melkoisia aloja hallussaan, mutta Italian ja Espanjan on täytynyt tyytyä pienempiin. Luomme lyhyen silmäyksen Europalaisten alusmaihin.

Arabialaiset olivat valloittaneet keski-ajan alkupuolella Egyptin sekä Afrikan pohjoiset rantamaat, jonka kautta kristinoppi ja verraten korkealle kohonnut sivistys sieltä hävisi. Islamin luoma kulttuuri kukoisti sen jälkeen muutaman vuosisadan, mutta kun Turkkilaiset tulivat islamin vallan perijöiksi, hävisi kaikki. Samoin kuin Länsi-Aasian vanhat sivistysmaat Turkkilaisten vallanalaisuudessa ovat joutuneet rappiotilaan ja puoliksi erämaaksi, samoin on Pohjois-Afrikan käynyt. Turkkin sulttaanin herruus kävi kuitenkin, valtion muutenkin riutuessa, täällä yhä heikommaksi; nuo muut maat: Egypti, Tripolis, Tunis, Algier ja Marocco saivat vähitellen melkein itsenäisen aseman. *Egypti* ja *Algier* kuitenkin joutuivat pian Länsi-Europan valtioiden haltuun.

Kreikan vapaussodasta puhuessamme (ks. luk. XXXIII), kerroimme, että Turkin sulttaani turvautui Egyptin pashaan, Mehemed Aliin, joka tosin vielä nimellisesti oli hänen alamaisensa, mutta jonka toimesta tämä maa itse asiassa pääsi melkein itsenäiseksi. Yhtä riippumaton se oli seuraavienkin pashojen aikana, ja vihdoin *Ismail-pasha,* Mehemed Alin kolmas seuraaja, tahtoi muodostaa Egyptistä mahtavan valtion. Sen vuoksi hän ryhtyi panemaan toimeen monellaisia reformeja; hän kutsui jonkunlaisen eduskunnan kokoon, perusti kouluja, ja rautateitä aljettiin rakentaa; hänen sotajoukossaan oli 50,000 miestä, joita hän käytti alituisiin sotiin rajan takana asuvia kansoja vastaan. Ismailin valtakuntaan kuului jo iso osa Sudanistakin ja itäänpäin se ulottui aina Intian valtamereen asti. — Tähän aikaan Ferdinand Lesseps rakennutti Suezin kanavan (se valmistui v. 1869), joka teki Egyptin entistä tärkeämmäksi. — Mutta hän kulutti sotiinsa sekä loistavaan hovielämäänsä niin paljon varoja, että Egyptin raha-asiat joutuivat ihan rappiolle; valtiovelan korkoihin meni vuosittain lähes 100 milj. markkaa. Ranskan ja Englannin valtioiden hallitukset rupesivat nyt pyrkimään Egyptin holhojiksi, perustaen vaatimuksensa siihen, että melkein kaikki velkasetelit olivat näissä maissa. Ismail kyllä vastusteli näiden pyyteitä, mutta hänen täytyi luopua hallituksesta, ja Turkin sulttaani määräsi hänen poikansa *Tewfikin* kediviksi, jonka arvonimen jo isä oli saanut. Englannin ja Ranskan asiamiehet valvoivat nyt kuitenkin Egyptin raha-asioita ja johtivat samassa melkein koko hallitusta.

Tämä herätti kuitenkin suuttumusta. Pian huomattiin kansallisen vihan kiihtyvän muukalaisia vastaan, ja ennen pitkää se puhkesi ilmi,

kun eräs översti *Arabi* rupesi tyytymättömien johtajaksi. Kansa liittyy häneen, mutta kediviä, jonka muukalaiset olivat muka lahjoneet, ei toteltu. Arabi esiintyykin melkein kuin hallitsija; hän kutsuu eduskunnankin kokoon eikä ollut tietävinään siitä, että kedivi erotti hänet virastaan; se vaan kiihotti vihan hurjimmilleen. Aleksandriassa asuvia Europalaisia murhattiin, ja kauppiasten asuntoja ryöstettiin (v. 1882).



Ismail-pasha.

Ranskalais-englantilainen laivasto saapui sen johdosta kaupungin ulkopuolelle, ja kun Arabi ei suostunut sovintoon, Englantilaiset alkoivat pommittaa sitä; ranskalainen laivasto ei ottanut osaa pommitukseen, sillä se oli saanut käskyn pysyä puolueettomana. Aleksandria antautui, mutta suuri osa oli jo silloin hävitetty, ja vielä lähteissäänkin Arabin sotamiehet hävittivät Europalaisten asumasta kaupunginosasta sen, mitä pommituksen aikana ei ollut raunioiksi muuttunut. Kun vielä oli Englannista lisää joukkoja saapunut kenraali Wolseleyn johdossa, voitettiin Arabi, joka joukkoineen jonkun ajan perästä joutui vangiksikin. Sen jälkeen Eng-



Sudanilainen uskonsoturi.

lantilaiset ovat hallinneet Egyptiä, jossa he ovat koettaneet saada aikaan järjestystä; mutta heidän herruutensa on viime aikoihin asti ollut asukkaille vastenmielinen, jonka vuoksi heidän on aina täytynyt olla varoillaan.

Englanti yritti laajentaa valtaansa Egyptin eteläpuolella olevaan *Sudaniinkin,* varsinkin sen vuoksi, että orjakauppa sieltä saataisiin hä-

viimään. Mutta eräs *Muhamed Ahmed,* joka ennen oli ollut Egyptin veronkantaja ja orjakaupalla tullut rikkaaksi ja mahtavaksi, rupesi siellä kapinan johtajaksi. Saadakseen suurempaa arvoa sanoi hän olevansa *mahdi* eli islaminuskoisten odottama vapauttaja, joka hävittäisi harhaopit ja saisi vihdoin koko maailman herruuden. Hän valloitti Kordofa-



Gordon.

nin suuren kaupungin (v. 1883), voitti Englannin joukot, ja kenraali *Gordon,* joka sovinnollisilla keinoilla yritti saada rauhaa aikaan, saarrettiin Khartumin kaupunkiin, jossa hän jonkun aikaa puolusteli itseään saamatta apua. Sekin joutui petollisesti mahdin haltuun ja Gordon surmattiin (v. 1885). Mahdi tosin kuoli samana vuonna; mutta ilmestyi toinen, *Chalifa Abdullahi,* jonka hyökkäyksiä vastaan Englannin täytyi puolustella Egyptin rajoja. Uusi sotaretki tehtiin kuitenkin v. 1896 Sudaniin kenraali *Kitchenerin* johdossa, ja silloin valloitettiin

Abdullahin pääkaupunki Omdurman ja hän itse voitettiin ja sai surmansa (v. 1899).

Hollantilaiset perustivat v. 1652 pienen siirtokunnan Afrikan eteläiseen osaan, jota kutsutaan *Kapmaaksi.* Sinne muutti myöskin saksalaisia uutisasukkaita, ja Ranskasta tuli sinne vainottuja protestantteja. Yhtämittaa taistellen alkuasukasten, Hottentottien ja Buschmannien kanssa, he anastivat maa-alan toisensa perästä, tunkeutuen yhä kauemmaksi sisämaahan. Mutta vallankumouksen aikana, jolloin Ranskan armeijat valloittivat Hollannin, otti Englanti, joka oli meren valtias, Kapmaan haltuunsa (v. 1795), ja Wienin kongressin päätöksen mukaan se jäikin sen omaksi. Suuri osa näistä hollantilaisista talonpojista, »buureista», eivät tahtoneet alistua Englannin hallitukseen, etenkin sen vuoksi, että heitä kiellettiin pitämästä alkuasukkaita orjina, johon he olivat tottuneet. Heitä läksi sen vuoksi karjoineen ja muine tavaroineen Oranje-viraan pohjoispuolelle, ja toisia kulki itäänpäin. Siten syntyi kaksi uutta siirtokuntaa *Oranje-tasavalta* ja *Natal.* Mutta kun Englantilaiset alkoivat vaatia näitäkin herruutensa alaisiksi, lähti suuri osa buureja vielä pohjoisemmaksi, perustaen *Transvaalin* vapaavaltion (v. 1853). Natal joutui nyt Englannin valtaan, mutta Oranje-valtion herruutta oli Englannin vaikea ylläpitää, minkä vuoksi sille annettiin jälleen itsenäisyys (v. 1854). Nyt saivat buurit jonkun aikaa elää rauhassa kahdessa tasavallassaan. Mutta Englannin suurille valtiollisille aikeille heidän itsenäisyytensä huomattiin olevan esteenä; se näet tahtoi muodostaa suuren Afrikalaisen valtakunnan, johon koko Etelä-Afrika tulisi kuulumaan, ja vielä laajentaa samoja alueitaan pohjoiseenpäin siten, että niitä olisi yhtämittaisessa jaksossa halki koko maanosan Kapmaasta aina Niilin laaksoon asti. Laajoja seutuja siellä anastettiin: *Rhodesia* ja sen koillispuolella n. k. *Brittiläinen Keski-Afrika* (v. 1891), ja halu päästä tasavaltojen herruuteen kasvoi kasvamistaan sen jälkeen kuin oli huomattu Transvaalin vuoristossa olevan kalliita metalleja ja timantteja. Jo v. 1877 englantilainen sotajoukko tuli Transvaalin pääkaupunkiin Pretoriaan auttaakseen sitä ahdistavia neekerikansoja vastaan. Mutta tuo apujoukko ei lähtenytkään pois, vaikka Transvaalin hallitus vaati, ja vasta v. 1881, kun Englantilaiset sodan sytyttyä olivat hävinneet muutamissa taisteluissa, pääsi se vapaaksi. Englannin hallitus pidätti itselleen kuitenkin jonkinlaisen herruuden ulkopolitiikkaan kuuluvissa asioissa. V. 1895 taas eräs tohtori Jameson 800 miestä mukanaan hyökkäsi Transvaaliin, yrittäen siten yllättämällä saada sen haltuunsa; mutta hänet voitettiin (v. 1896) ja pakotettiin lähtemään pois.

Vihdoin v. 1899 siirtomaanministeri Chamberlain ryhtyi tehokkaasti toimimaan saattaakseen koko Etelä-Afrikan Englannin valtaan. Hän vaati, että Transvaalissa olevat muukalaiset, joista suurin osa oli Englantilaisia, saisivat samat oikeudet kuin hollantilaisilla buureillakin oli, ja vielä lisäksi hän tahtoi pakottaa buureja tunnustamaan Englannin yliherruutta



Paul Krüger.

vasta mainitun v. 1881 tehdyn sopimuksen nojalla, jota hän mielivaltaisesti tulkitsi. Transvaalin presidentti *Paul Krüger* vastusti näitä vaatimuksia, ja kun Englannin hallitus yhtämittaa lähetti sotaväkeä Kapmaahan, alkoivat buurit sodan, johon Oranje-valtio presidenttinsä Martin Steijnin johtamana liittyi, sillä vaara oli yhteinen kummallakin valtiolla. Buurit olivat varustautuneet sodan varalle, hankkineet hyvän tykistön sekä uudenaikaiset kiväärit asekuntoiselle väestölle. Ja aluksi tuo pieni talonpoikaiskansa, jonka lukumäärä oli noin 300,000, joista asekuntoista vaan noin

60,000, sai useita voittoja Englantilaisista. He hyökkäsivät Natalin alueelle ja Kapmaahan, sillä tarkoitus oli saada siellä asuva hollantilaisväestökin kapinaan, ja alkoivat piirittää kolmea kaupunkia (Ladysmithia, Mafekingia ja Kimberleytä) sekä voittivat englantilaiset joukot, joiden piti tulla näitä auttamaan. Englannin täytyi sen vuoksi ryhtyä suurempiin ponnistuksiin päästäkseen voitolle. Etelä-Afrikaan lähetettiin yhä uusia joukko-osastoja, joten siellä lopulta oli noin 300,000 miestä, etevin kenraali, *Roberts,* kutsuttiin Intiasta ottamaan ylipäällikkyys, ja hänen esikuntapäällikökseen määrättiin lordi Kitchener, joka oli taistellut Sudanissa. Sota alkoikin nyt saada toisen käänteen. Kenraali *Cronje,* joka



Buurijoukko etuvartiossa.

oli piirittänyt Kimberleytä, saarrettiin, ja hän antautui joukkoineen vangiksi. Sen jälkeen Roberts otti haltuunsa Oranjen pääkaupungin Bloemfonteinin, ja vihdoin (Kesäkuussa v. 1900) Transvaalin pääkaupunki Pretoriakin joutui hänen haltuunsa. Sillä välin buurien joukot olivat kumminkin saaneet voittoja englantilaisista osastoista, ja sissisotaa jatkui yhä vieläkin buurikenraalien Louis Bothan, Kristian De Wetin, Delareyn y. m. johdossa. Ylipäällikkö Joubert kuoli sodan kestäessä. Presidentti Krüger taas lähti Europaan ajamaan kansansa asiaa, toivoen Europan suurvaltojen välitystä, mutta siihen ei mikään valta ruvennut, ja buurien täytyi omin neuvoinsa jatkaa taistelua, kunnes he olivat pakotetut alistumaan. V. 1901 oli Kitchenerin ja Bothan välillä jo neuvotteluja, mutta kun Englanti ei suostunut buurien itsenäistä asemaa tunnustamaan, sota jat-

kui. Englannin ylipäällikkö, joksi Robertsin lähdettyä Englantiin Kitchener oli määrätty, alkoi nyt julmuudella pakottaa heitä antautumaan; heidän talonsa poltettiin, sotavangit vietiin S:t Helenan saareen, ja Kapmaasta kotoisin olevia upseereja tuomittiin kapinallisina sotalakien mukaan. Buurit huomasivat taistelun toivottomaksi ja tuottavan vaan tuhoa heidän maalleen sekä kärsimyksiä kansalle, jonka vuoksi he suostuivat rauhaan, joka tehtiin Pretoriassa v. 1902. He tunnustivat nyt Englannin kuninkaan »laillisеksi hallitsijakseen», mutta heille luvattiin kuitenkin itsehallinto ja sitä paitsi piti heidän saada rahasumma hävitettyjä talojaan jälleen kuntoon saadakseen.

Englanti on niinikään parin viime vuosikymmenen aikana anastanut itselleen Itä-Afrikasta laajan alueen, joka ulottuu Zanzibarin rannikolta Viktoria-järveen asti, kukistaen sotavoimillaan neekerikuninkaita, jotka siellä ennen vallitsivat. Tämän n. k. *Brittiläisen Itä-Afrikan* Englanti voipi saada yhdistetyksi Niilin virran ympärillä oleviin maihinsa; mutta etelässä olevista alusmaista sen erottaa »Saksalainen Itä-Afrika» ja sen länsipuolella oleva Kongo-valtio, jolta viimemainitulta se kuitenkin on yrittänyt ostaa maakaistaleen juuri tämän yhdistämisen vuoksi.

Paitsi näitä maita on Englannilla Afrikan länsirannalla *Gambia,* osia *Guinean* rannikosta *(Sierra-Leone, Kultarannikko* ja *Ashanti-alue)* ja Niger-virran suuseutujen ympärillä oleva laaja *Nigeria*; osa *Somalimaata* kuuluu sille sekä Intian valtameressä olevat *Mauritiuksen, Sechellein* ja *Sokotoran saaret,* ja *Ascensionin* ja *S:t Helenan* saaret Atlantin meressä. — Kapmaa on saanut suuremman itsenäisyyden kuin Englannin muut Afrikassa olevat siirtokunnat (v:sta 1854); sillä on muun muassa oma parlamentti, joka päättää maan asioista.

Ranska on niinikään hankkinut itselleen Afrikan eri osissa laajoja siirtomaita, joista Välimeren rannalla oleva *Algier* on tärkein. Arabialaiset laskivat tämän maan valtansa alle v. 700 vaiheilla, jolloin islamin usko pääsi siellä vallitsemaan; 16:nnellä vuosisadalla turkkilaiset merirosvot anastivat sen tärkeimmät satamat, tehden niistä itselleen turvapaikkoja, joihin ryöstettyjä aarteita koottiin. Ne ryöstelivät muun muassa Ranskan kauppiaita, ja sen johdosta Ranskan hallitus jo Ludvig XIV:nnen aikana joutui tekemisiin Algierin hallitsijan kanssa, jota kutsuttiin dey'ksi. Mutta vasta Kaarle X:nnen aikana aljettiin valloitusta puuhata, kun dey oli törkeästi loukannut Ranskan konsulia (v. 1830) (ks. luk. XXXIV). Sotaa kesti koko Ludvig Filipin hallitusajan, sillä Ranskalaisten täytyi kukistaa kaikki ne kolme eri kansaa, jotka siellä asuivat; Turkkilaiset

voitettiin pian ja Mauritkin pakotettiin alamaisuuteen, mutta alkuasukkaat *Berberit* tekivät kauan aikaa vastarintaa, ryhtyen tuon tuostakin kapinaan. Krimin sodan ajoilta tunnettu kenraali Canrobert sekä suuressa saksalaissodassa kuuluksi tullut Mac Mahon olivat monien muiden mukana täällä Ranskan joukkoja johtamassa. Vielä v. 1880



Abd-el-Kader. Maurien itsenäisyyden etevin puolustaja Ranskaa vastaan.

syntyi siellä kapina, joka kuitenkin kukistettiin, ja sen jälkeen on Ranskan herruus vakaantunut. — Algierin itäpuolella oleva *Tunis* pakotettiin niinikään Ranskan yliherruuden alle. — *Senegalin* rannikoilla on Ranskalla kauppapaikkoja; osa *Guinean* rannikkoa on niinikään sen oma sekä laaja samannimisen joen alajuoksun pohjoispuolella oleva Kongon maa, jonka muuan *Savorgnan de Brazza* 1870-luvulla otti Ranskan haltuun, tehden matkustuksia siellä ja perustaen asemia.

Ranska on täten saanut omakseen suuren osan Länsi-Afrikaa, ja rannikkomaista se levittelee valtaansa laajalle sisäosiin, samoin kuin Venäjä Keski-Aasiassa. Onpa suunniteltu rautatietäkin Saharan poikki, jonka kautta etäiset seudut saataisiin Välimeren yhteyteen, mutta erämaiden raa'at kansanheimot ovat vielä vastuksena, jonka vuoksi tuumaa ei ole voitu toteuttaa.

Intian valtameressä olevalla suurella *Madagaskarin* saarella on Ranskalla ollut jonkinlaisia kauppaetuja valvottavana Ludvig XIII:nnen hallituksen ajoilta asti; v. 1638, Ludvig XIV:nnen syntymävuonna, perustettiin näet sen kaakkoisrannikolle Dauphin-niminen linnoitus. Colbertin ja kuulun pankkimiehen Lawin toimesta Ranskan kauppa vilkastui yhä enemmän näillä seuduilla samoin kuin Intiassa ja Amerikassakin; mutta se laimentui taas 18:nnen vuosisadan kuluessa. Vasta viime vuosikymmeninä on koko saari tullut Ranskan omaksi. Englantilaiset koettivat kyllä vaikeuttaa Ranskan vallan vakaantumista, sillä he olisivat halusta ottaneet Madagaskarin itselleen; niinpä Englannin lähetyssaarnaajat saivat sotaisan *Howa-kansan* kuningattaren kääntymään protestanttiseen oppiin (v. 1868) ja sen johdosta vaikutusvaltaa pääkaupungissa *Tananarivossa.* Mutta v. 1878 Ranskan hallitus sai tilaisuuden vaatia vanhoja oikeuksiaan tunnustetuiksi. Silloin oli näet eräs rikas kauppias kuollut Tananarivossa, ja hänen perintönsä otettiin takavarikkoon huolimatta Ranskan hallituksen vaatimuksista, joka valvoi perillisten oikeuksia. Ranskan sotalaivoja ilmaantui nyt Madagaskarin rannoille, alkaen pommittaa siellä olevia kaupunkeja. Vihdoin v. 1885 suostui kuningatar alistumaan Ranskan suojelusherruuden alaiseksi. Uusia riitaisuuksia ilmaantui kuitenkin tavan takaa, jonka vuoksi Ranska v. 1895 lähetti sinne 15,000 sotamiestä. Nämät valloittivat kaikki tärkeimmät kaupungit, pääkaupunkingin, ja koko saari julistettiin siirtomaaksi. — Madagaskarin läheisyydessä olevat *Komorit* sekä *Reunionin* saari kuuluvat niinikään Ranskan siirtomaihin, ja samoin kaistale *Somalin* rannikkoa.

Portugali yksin omisti 16:nnellä vuosisadalla melkein kaikki Afrikan rannikolla olevat kauppapaikat; mutta myöhemmin sen on täytynyt väistyä mahtavampien valtojen tieltä, vaikka se on saanut itselleen säilytetyksi vieläkin melkoisia alueita. Ranskan Senegalin eteläpuolella on sen siirtomaita n. k. *Portugalin Guinea,* Kongo-virran eteläpuolella *Angola,* jossa on monta hyvää satamaa, sekä vastaisella puolella Intianmeren rannalla *Mozambikin* maa. Portugali toivoi saavansa ottaa haltuunsa näiden välillä olevat seudut sekä siten muodostaa suuren valtakunnan Keski-Afrikassa, mutta Englantilaiset, jotka levittävät etelästä

päin valtaansa, estivät sen aikeen anastamalla itselleen tuon alan. — *Azorit, Madeira* sekä *Kapverden saaret* kuuluvat vanhastaan Portugalin siirtomaihin.

Espanja ei ole omistanut mahtavuutensakaan aikana Afrikassa paljon siirtomaita, eikä sen hallussa nytkään ole muuta kuin Gibraltarin salmen vastaisella rannalla oleva *Ceutan* kaupunki, *Kanarian* saariryhmä ja niiden kohdalla oleva mantereen rannikkoseutu ynnä pari pientä saarta Guinean lahdessa sekä vähäinen saman lahden perukassa oleva kaistale rantamaata.

Italia ja *Saksa* taas ovat viimeisinä Europan valloista tulleet Afrikan maiden jaolle. Edellinen sai Punaisenmeren rannalla olevan *Massauan* kaupungin ja alueen, jolle se antoi *Erythrean* nimen, sekä etelämpänä olevan *Somalin* rantamaan. Mutta näiden välillä oli Abessinian valtakunta, jonka Italian hallitus tahtoi ottaa valtaansa, voidakseen siten saada molemmat alueet yhteenliitetyiksi. Tuo yritys sai kuitenkin surkean lopun, sillä Abessinian hallitsija (negus) *Menelik* voitti Italian joukot perinpohjin (v. 1896), jonka johdosta se heitti koko aikeensa.

Saksakin, vaikka oikeastaan mannervalta, on viime aikoina alkanut hankkia itselleen muissa maanosissa siirtomaita. Se on saanut Itä-Afrikassa Zanzibarin rannikon ja Tanganjika-järven välillä olevan alueen, jota kutsutaan *Saksalaiseksi Itä-Afrikaksi,* sekä Guinean lahden perukassa olevan *Kamerunin* alueen ja *Togo*-nimisen seudun Kultarannan läheisyydessä, ynnä Angolan ja Kapmaan välillä olevan n. k. *Saksalaisen Lounais-Afrikan.* Englannilla on kuitenkin viimemainitun alueen paraat satamat, niinkuin Valaskalanlahti, jonka kautta sisämaan kauppa kulkee.

Täten on melkein koko Afrikan maanosa joutunut Europan valtojen omaisuudeksi, jotka tahtovat niistä saada hyötyä, mutta myöskin levittää sinne omaa kulttuuriansa. Europalaisella sivistyksellä on kuitenkin täälläkin ollut sama vaikutus, kuin muuallakin, missä se on sattunut yhteen sivistymättömien kansojen kanssa tai sellaisten, joilla on heikompi sivistys; se on näet saanut aikaan hajaannusta ja häiriötä. Entiset olosuhteet ovat joutuneet suunniltaan pois, mutta uusia sivistysmuotoja ei ainakaan vielä ole voitu luoda. Rannikoilla, joissa Europalaisia on enemmän, on myöskin elämä samantapaista kuin Europassa; jonkun matkaa sisämaahan päin arabialaiset kauppiaat ovat jo vuosisatoja taaksepäin tunkeutuneet, herättäen vireille jossakin määrin sellaista sivistystä kuin islamin mukana seuraa; mutta kauempana sisämaassa on ulkoapäin tuleva vaikutus hyvin pienessä määrässä päässyt entisiä oloja muutta-

maan; raain taikausko rehottaa siellä vielä; puita, kiviä, käärmeitä y. m. kumarrellaan, kun korkeammalta voimalta tahdotaan apua saada. Ja missä kristinuskoon on käännytty, on sen vaikutus jäänyt pinnalle, sillä sen syvää henkistä oppia on tuollaisten luonnontilassa olevien ihmisten vaikea omistaa ja ymmärtää. Mutta Europalaiset lisäävät vielä suoranaisestikin tuota hajaantumista; katoliset ja protestanttiset lähetyssaarnaajat ovat



Saksan hallitusrakennus Dar-es-Salaamissa.

toisiansa vastassa, yllyttäen muodostamiansa neekeriseurakuntiakin hätyyttämään toisiansa, puhumattakaan siitä, että kauppiaat itsekkäine harrastuksineen ajavat päinvastaista asiaa kuin kristinopin saarnaajat. Kateus ja siitä johtuvat valtioiden väliset riidat ja sodat ovat niinikään omansa tuota sekasortoa lisäämään. Epätietoiselta näyttää, millaisiksi Afrikan olot vastaisuudessa tulevat muodostumaan, pääseekö kristinusko siellä vallitsemaan, vaiko muhammedilaisuus, jota yksinkertaisemman oppinsa ja aistillisemman katsantotapansa vuoksi on helpompi käsittää kuin

kristinuskon syvämietteisiä uskonkappaleita; molemmat siellä kilpailevat keskenään.

Viideskin maanosa, *Australia*, jonka Europalaiset viimeksi löysivät, on jo kokonaan heidän vallassaan. Portugalilaisia ja hollantilaisia merenkulkijoita saapui tämän maan rannikolle 16:nnellä ja 17:nnellä vuosisadalla, jolloin sitä osaksi jo tutkittiin; varsinkin eräs *Tasman*-niminen hollantilainen otti tähän innokkaasti osaa, purjehtien melkein koko maanosan ympäri. Mutta sen jälkeen Australia jäi pitkäksi ajaksi Europalaisilta ikäänkuin unohduksiin, kunnes englantilainen löytöretkeilijä *James Cook* 18:nnen vuosisadan toisella puoliskolla tarkemmin tutki sitä, varsinkin itärannikkoa, jota aljettiin kutsua *Uudeksi Etelä-Wales'iksi*. Täällä aljettiin nyt perustaa englantilaisia siirtokuntia, joihin aluksi lähetettiin tuomittuja pahantekijöitä. Vähitellen alkoi sinne siirtyä muutakin väkeä, ja siirtolaisuus levisi muillekin rannikoille. Tehtiin tutkimusretkiä sisämaahankin. Siellä huomattiin olevan suuria erämaita, joissa kuivuus oli rasittava. Myöhemmin löydettiin kuitenkin metalleja, etenkin vaskea ja kultaa. Koko tuo suuri maa on siten joutunut Englannin siirtomaaksi. Europalaiset olot ja tavat vallitsevat rannikoille syntyneissä suurissa kaupungeissa, joista *Sidney, Melbourne* ja *Adelaide* ovat tärkeimmät ja jotka ovat vilkkaassa kauppayhteydessä Europan kanssa. Mutta Australiaan muuttaneiden Europalaisten itsetietoisuus kehittyi jo aikaisin siihen määrään, että he alkoivat vaatia itselleen itsenäistä asemaa, s. o. eroa Englannista, vaikka heillä olikin laaja itsehallinto. He suunnittelivat valtiomuodostuksensa siten, että eri siirtomaat, joihin Australia on jaettu, tulisivat saamaan valtion oikeudet, mutta kaikki liittyisivät yhdeksi valtioliitoksi, niinkuin Pohjois-Amerikan Yhdysvallatkin. Australialaiset ovatkin jo päässeet ikäänkuin ensimmäiselle asteelle näissä pyrinnöissään; v. 1900 muodostettiin näet »Australian Yhdysvallat», joilla on yhteinen parlamentti ja yhteiset ministerit, mutta Englannin hallituksen asettama kenraalikuvernööri on brittiläistä yliherruutta edustamassa.

Englannin siirtomaihin kuuluu myöskin *Tasmanian* saari, joka on vähän matkan päässä Australian etelärannikolta; Englanti omistaa niinikään *Uuden-Seelannin* suuren kaksoissaaren, jossa lähetyssaarnaajat ensin olivat Englannin herruutta valmistamassa. Sama valtio on omistanut itselleen useita muitakin noista monista tuhansista saarista, joita on sirotettuna Isossa valtameressä. Mutta muutkin Europan vallat ovat itselleen

osansa ottaneet; niinpä Ranska sai v. 1853 *Uuden Caledonian* saaren; *Markesas*-saariryhmä on myöskin sen hallussa. Saksa taas omisti itselleen suuresta *Uuden-Guinean* saaresta pohjoisosan, jota aljettiin kutsua *Keisari Wilhelmin maaksi; Bismarkin* saariryhmä on sen läheisyydessä, kauempana koilliseen päin on *Marschallin* saaret. *Karolinein* saariryhmän herruudesta syntyi kiivas kiista Saksan ja Espanjan välillä (v. 1885). Eräs saksalainen kanuunalaiva saapui Yap nimiseen saareen, jossa se nosti Saksan lipun liehumaan; mutta tästä suuttuivat Espanjalaiset, jotka pitivät itseänsä noiden saarten herroina. Riita sovittiin kuitenkin rauhallisella tavalla siten, että paavi Leo XIII otettiin sovintotuomariksi, ja hän ratkaisi asian niin, että Espanjalle tunnustettiin herruus, mutta Saksalaiset saivat vapaasti käydä siellä kauppaa sekä kalastella saarten rannikoilla. *Samoa-saarista* oli niinikään kiistaa Saksan ja Yhdysvaltojen välillä, mutta sekin saatiin rauhallisella tavalla ratkaistuksi. Nuot tuhannet Polynesian saaret ovat siten joutuneet Europalaisten siirtomaiksi; ainoastaan kauempana valtameressä olevat *Sandwichin*-saaret ovat saaneet muodostetuksi oman valtion, jonka pääkaupunki on *Honolulu.* Mutta europalaisuus on sielläkin valtaan päässyt; saarten asukkaat ovat kääntyneet kristinuskoon; he ovat niinikään omistaneet europalaiset tavat ja laitokset; vieläpä hallitusmuotokin on europalaisen mallin mukaan laadittu, sillä kuningas hallitsee valtakuntaa perustuslain mukaan.

Kristinusko ja europalainen sivistys on ainoastaan vähässä määrässä saattanut vaikuttaa Australian ja Polynesian saarten alkuasukkaiden, Malajien ja Papua-neekerien, katsantotapaan; se on jäänyt ulkopinnalle, missä ei ole päässyt sitäkään muuttamaan, ja tulevaisuus on osottava, saattavatko nuot kansat milloinkaan omistaa korkeampaa sivistystä, vai häviävätkö ne kokonaan sukupuuttoon, niinkuin monien muiden kansojen on käynyt Europalaisten kanssa jouduttuaan tekemisiin. Onpa täälläkin selviä oireita siihen suuntaan viittaamassa; esim. Tasmanian saaren alkuasukkaat ovat jo lopen hävinneet.

LI.

Keksinnöt, tieteet, taiteet ja kaunokirjallisuus 19:nnellä vuosisadalla.

Tieteet ovat suuresti edistyneet 19:nnellä vuosisadalla. — Höyryn käyttäminen teollisuudessa. — Höyrylaivat. — Rautatiet. — Sähkölennätin ja sen merkitys. — Telefooni. — Tuomas Edison. — Sähkön käyttäminen liikevoimana. — Löytöretkeilijöitä. — Geologia. — Darwin ja hänen oppinsa. — Tähtitiede. — Fysiikka. — Kemia. — Ihmisruumiin tutkiminen. — Lääketiede. — Luonnontieteiden yhtenäisyys. — Historiankirjoitus. — Tilastotiede ja muinaistiede. — Vertaileva kielitiede. — Uskontotiede. — Filosofia. — Uusromanttinen suunta ja sen vastustajat. — Romaanikirjallisuus. — Kuvaavat taiteet. — Kansanopetus. — Yliopistonlaajennus ja kansanopistot. — Kansantajuinen kirjallisuus, kirjastot ja sanomalehdet. — Taidenautintoon on tilaisuus. — Europalainen kulttuuri on yleismaailmallinen.

Valtiollisella alalla on 19:nnen vuosisadan kuluessa vilkasta elämää ja uutteraa harrastusta ollut nähtävissä; on yhä muodostettu uusia hallitusmuotoja tai kehitetty vanhoja, minkä kautta hallituksen toiminta on käynyt monipuolisemmaksi ja tullut täyteläisemmäksi. Samantapainen vireys kuin valtiollisessa elämässä on myöskin huomattavissa tieteitten alalla, sillä niissäkin kehitys on kulkenut jättiläisaskelin eteenpäin. Sen vuoksi 19:ttä vuosisataa saattaakin kutsua tieteitten aikakaudeksi yhtä suurella syyllä kuin 18:nnen vuosisadan jälkipuoliskoa on kutsuttu valistuksen aikakaudeksi. Ihmishenki on kaikilla aloilla tunkeutunut entistä syvemmälle, avannut uusia uria, luonnut uusia tieteenhaaroja ja ottanut ennen tosina pidetyt tutkimuksen tulokset ankaran tarkastuksen alaisiksi. Mutta tuo suuremmoinen kehittyminen on myöskin vaikuttanut syvältä kansojen elämään ja oloihin, se kun aineellisella alalla on saanut aikaan perinpohjaisia muutoksia. Tieteitä on näet harrastettu etenkin käytännöllistä tarkoitusta varten, ja keksintöjen lukumäärä on 19:nnellä vuosisadalla niin suuri, ettei mikään aikakausi ihmiskunnan historiassa sille lähimainkaan vedä vertoja. Sen vuoksi ensin luommekin silmäyksen niihin.

Höyry ja *sähkö* ovat ne kaksi voimaa, jotka ovat vaikuttaneet perinpohjaisen muutoksen nykyajan sekä taloudellisissa että yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Teollisuudessa käytettiin jo aikaisemminkin kutomakoneita, joiden avulla saatiin työtä valmiiksi enemmän kuin yksin-

omaan käsin valmistettaissa; mutta vasta sen jälkeen kuin niitä opittiin höyrynvoimalla käyttämään, on tulos ollut paljon suuremmoisempi. Teollisuudentuotteet ovat suunnattomassa määrässä lisääntyneet ja samassa ne ovat halventuneet, joten useammat kuin ennen saattavat niitä hyväkseen käyttää. Ihmisen ei tarvitse suorittaa lähimainkaan samaa työtä kuin ennen, sillä koneiden avulla hän saapi nyt luonnonvoimat sen tekemään; ihmiseltä vaaditaan oikeastaan vaan henkistä toimintaa; koneiden keksiminen, niiden järjestäminen ja sovittaminen sekä käyntiin paneminen ja ohjaaminen on hänelle jäänyt, mutta käsivarret saavat entiseen verraten olla toimettomina; ihmisen toimi on vaan melkein kuin rasva koneessa. Kreikkalaiset ja Roomalaiset teettivät työnsä orjilla, mutta nykyajan ihmiset ovat pakottaneet luonnon suorittamaan tuon orjien osan. On laskettu, että se höyryn voima, mikä käytetään teollisuuden palveluksessa nykyjään, vastaa yhden miljardin ihmisen työtä, ja noin 9—10 miljoonaa työmiestä on sitä käyttämässä ja hoitamassa. Koneiden lukumäärä lisääntyy vuosi vuodelta, sillä yhäti sovitetaan niitä uusien teollisuushaarojen alalle samassa kuin niitä parannetaan ja täydennetään ennen käytetyillä aloilla. Koneiden avulla työntuotteet saadaan niin hienoiksi, ettei ihmiskäsi sellaisia pystyisikään aikaansaamaan.. Lankojen kehrääminen, kankaiden kutominen, nahan valmistaminen käytännössä kelpaavaksi sekä paperiteollisuus suoritetaan melkein yksinomaan koneiden avulla; metalleista valmistetaan höyrykoneilla mitä erilaisimpia tarvekaluja, sotatarpeita y. m.; kirjapainoissa painattaminen suoritetaan höyryn voimalla, ja latomiskoneitakin on keksitty. Onpa maanviljelyksenkin alalla ruvettu käyttämään koneita, joiden kautta ihmisten työ suuresti säästyy siinäkin; sanalla sanoen, koneilla saadaan aikaan melkein kaikkea mitä nykyajan elämän monimutkaisissa olosuhteissa tarvitaan. Mutta tuolla höyryn ja koneiden käyttämisellä on myöskin varjopuolensa; olemme jo maininneet, että se edisti suurteollisuutta, ja tämä taas toi mukanaan epäkohtia työtätekevän väestön asemaan (ks. luk. XLVII).

Yhdysliikkeen kehittymisessä on höyryllä ollut yhtä suuri merkitys kuin teollisuudessa. Höyrylaiva keksittiin jo 18:nnellä vuosisadalla, mutta vasta 19:nnellä sen merkitys on tullut yleisemmäksi. Suuria laivoja risteilee halki merien, kuljettaen matkustavia ja tavaroita; purjelaivojen lukumäärä taas vähenee vähenemistään, sillä höyrylaivat ovat nopeampikulkuisia ja varmempia, ne kun eivät ole juuri ollenkaan riippuvaisia tuulista ja virroista. Noin viikossa saattaa Atlantin poikki Europasta Amerikaan suorittaa matkan, johon Kolumbus tarvitsi, vaikka myötätuulessa purjehtikin, kolmatta kuukautta. Monta tärkeätä kanavaa on

vielä rakennettu liikettä helpottamaan ja seutujen etäisyyttä lyhentämään; Suezin kanavan kautta, joka v. 1869 vihittiin, pääsee Välimeren kautta Intiaan tarvitsematta kiertää Afrikan maanosaa; Korintin kannaksen poikki on kanava kaivettu; Kielin kanava taas tekee kulun Itämeren ja Pohjanmeren välillä lyhemmäksi ja mukavammaksi; ryhdyttiinpä jo Suezin kanavan työnjohtajan Lessepsin johdossa Panaman kannaksenkin halki kaivamaan kulkuväylää, jonka kautta Atlantin meri ja Iso valtameri olisi saatu yhdistetyksi, mutta työ jäi kuitenkin keskeneräiseksi.

Vielä tärkeämmät kuin höyrylaivat ovat liikkeen välittämisessä *rautatiet.* V. 1825 rakennettiin ensimmäinen kiskotettu tie Liverpoolin ja



Ensimmäinen matkustajajuna Liverpoolin

Manchesterin välille englantilaisen *Yrjö Stephensonin* johdolla, joka laati ensimmäisen höyryveturin. Epäluulolla tätäkin keksintöä alussa katseltiin, ja monet luulivat, että siitä syntyisi paljon haittoja; niinpä maalaiset Ranskassa pelkäsivät, että veturista tupruava ankara sauhu tuottaisi liiaksi sateita, sauhu kun muka muuttuu pilviksi; joku oppinut selitti v. 1836, ettei maanalaisessa tunnelissa saattaisi ilman puutteen vuoksi hengittää, ja että kahden junan toisensa siinä kohdatessa syntyisi niin kova ilmanpuristus, että kumpikin viskaantuisi radaltaan. Tällaiset arvelut kuitenkin pian huomattiin perättömiksi; rata toisensa jälkeen rakennettiin kaupunkien välille, ja pääradoista haaraantui yhä useampia sivuratoja, joten on muodostunut taajoja »rautatieverkkoja». Jokien poikki on rakennettu rautasiltoja, joista varsinkin Firthin yli viePä Skotlannissa on suunnattoman suuri; vuorten halki on purattu käytäviä eli tunneleita, joiden kautta junat kiitävät; sellaisia ovat Mont Cenis'in ja

…alki. Vieläpä virtojen …iemse-virran alla kul… …sien välillä; korkeille …itä varten laitettuja …itsissä ja Italiassa. — …eiden kautta tulleet … kolme rataa Atlan… …a olevat rantamaat …akennettu Buenos- …man transkaspialaisen …paan yhdistetyt; Sipe-

ja Manchesterin välillä.

rian rautatien kautta on Europa tullut kaukaisimman idän kanssa suoranaiseen yhteyteen. — Kaikilla merillä on kulkureittejä, joita pitkin suuret alukset kiitävät, ja maalla taas risteilee rautateitä, joiden pituus v. 1904 laskettiin 838,216:ksi kilometriksi. Näiden liikeneuvojen kautta ovat koko maanpiirin maat ikäänkuin lujilla siteillä toisiinsa yhdistetyt.

Sähkö on höyryn rinnalla toinen voima, joka on suuresti vaikuttanut nykyajan olosuhteisiin ja jonka käyttäminen näkyy yhäti käyvän moninaisemmaksi. Tanskalainen luonnontutkija *Oersted* huomasi, että sähkövirta vaikuttaa häätävästi magneettineulaan ja että se tekee raudan magneettiseksi. Tämän keksinnön pohjalle on *sähkölennätin* eli *telegraafi* perustettu. Saksalaiset *Gauss* ja *Weber* rakensivat v. 1853 ensimmäisen sähköjohdon, mutta amerikalainen *Morse* teki siinä vähän myöhemmin paljon parannuksia, jonka vuoksi häntä pidetään sähkö-

lennättimen varsinaisena keksijänä. Eri seutuja, eri maita ja maanosia on sen jälkeen yhdistetty sähkölangoilla, joiden kautta tieto saadaan muutamassa hetkessä kulkemaan etäisimpäänkin määräpaikkaan. Merten pohjaan on laskettu n. k. sähkökaabeleja, joiden kautta valtamerten erottamat maatkin ovat toistensa yhteydessä; ensimmäinen kaabeli saatiin laitetuksi Englannin ja Ranskan välillä, ja v. 1864 laskettiin samallainen



Tuomas Edison.

Atlantin poikki kulkemaan Liverpoolista New-Yorkiin, jonka jälkeen useita muita on laitettu eri maanosien välille. — Nykyjään on eräs italialainen *Marconi* keksinyt n. k. langattoman sähkölennättimen, joka suuresti helpottaa sanan kuljettamista, siinä kun ei yhdyslankoja tarvita.

Vähitellen näkyy telegraafi väistyvän syrjemmälle uudemman keksinnön *telefoonin* tieltä, jonka avulla tieto saadaan annetuksi vielä sukkelammin ja välittömämmin. Sen kautta ovat paikan etäisyydestä johtuvat hankaluudet käyneet melkein mitättömiksi. Telefoonin aikaansaamiseksi oli useita valmistavia keksintöjä tehty, kunnes saksalainen *Reis* laati

ensimmäisen sellaisen (v. 1861); toiset kuitenkin väittävät, että amerikalainen *Graham Bell* olisi sen keksijä. Monta parannusta on siinäkin tehty, ja matkan etäisyys, jolla sitä voipi käyttää, on tullut pitemmäksi; niinpä v. 1887 avattiin Pariisin ja Brüsselin välillä telefoonilinja; Pariisin ja Berliinin välillä on sellainen jo olemassa, ja onpa se arveltu voitavan saada aikaan Europan ja Amerikan välillekin.

Amerikalainen *Tuomas Edison* on saavuttanut suurimman maineen nykyajan keksijöistä; telefoonia hän on parantanut; *fonograafi,* jonka avulla puhe ja muut äänet saadaan säilymään, on hänen keksimänsä. Edison keksi myöskin sähkövalon, joka jo on tullut hyvin yleiseksi, monista muista vähäpätöisemmistä puhumattakaan. Hän on ottanut patenttioikeuden ainakin 300:aan keksintöön, ja uutterasti hän työskentelee yhä vieläkin suuressa työpajassaan, hautoen päässään uusia keksintöjä.

Sähköä on viime aikoina aljettu käyttää myöskin liikevoimana höyryn asemasta; niinpä sitä jo paljon käytetään kaupunkeihin rakennetuilla raitioteillä, laivoissa ja tehtaissakin, ja ovatpa n. k. moottorivaunut ja pyörät, jotka sähkön avulla kulkevat, jotenkin yleisiä. Keksinnöt, varsinkin sähkön alalla, ovat käyneet meidän aikanamme niin jokapäiväiseksi, etteivät sellaisetkaan, jotka ennen olisivat aikaansaajalleen tuottaneet kuolemattoman maineen, herätä varsinkaan suurta huomiota. Ja tähän asti tehdyt ovat kuitenkin vaan alkua, niin sanotaan; näitä jatkuu vielä, ja yhä tärkeämpiä ja suuremmoisempia syntyy.

Ei yksinomaan käytännöllisen hyödyn vuoksi ole meidän aikamme neromiehet työskennelleet, vaan monet oppineet ovat ainoastaan tiedon halusta koettaneet saada selvitetyksi koko luomakuntaa, sen kehitystä ja siinä vaikuttavia voimia. Rohkeat löytöretkeilijät ovat tunkeutuneet Afrikan, Aasian ja Australian sisäosiin, pelkäämättä kuumaa ilmanalaa, erämaan tyhjyyttä ja monia muita vaaroja. Mutta myöskin sellaisiin seutuihin, joissa ikuinen jää ja kylmyys vallitsee ja joissa ihmisen on mahdoton elää, on pyritty; niinpä *A. E. Nordenskjöld* purjehti Vegalaivallaan Aasian pohjoisrannikon ympäri (vv. 1878—1879) samaa tietä, jota James Cook jo oli vuosisataa aikaisemmin yrittänyt; norjalainen *Fridtjof Nansen,* joka aikaisemmin oli suksilla kulkenut halki Grönlannin suuren niemimaan, teki vv. 1893—1896 retken Pohjoisnavalle päästäkseen. Päämaaliinsa hän ei tullut, mutta hän kulki kuitenkin pohjoisemmaksi, kuin kukaan sitä ennen. Hurjanrohkea ruotsalainen insinööri *Andræ* lähti ilmapallolla Huippuvuorilta, pyrkien hänkin Pohjoisnavalle ilman halki, jotta jääesteet vältettäisiin; mutta surmansa hän sai mat-

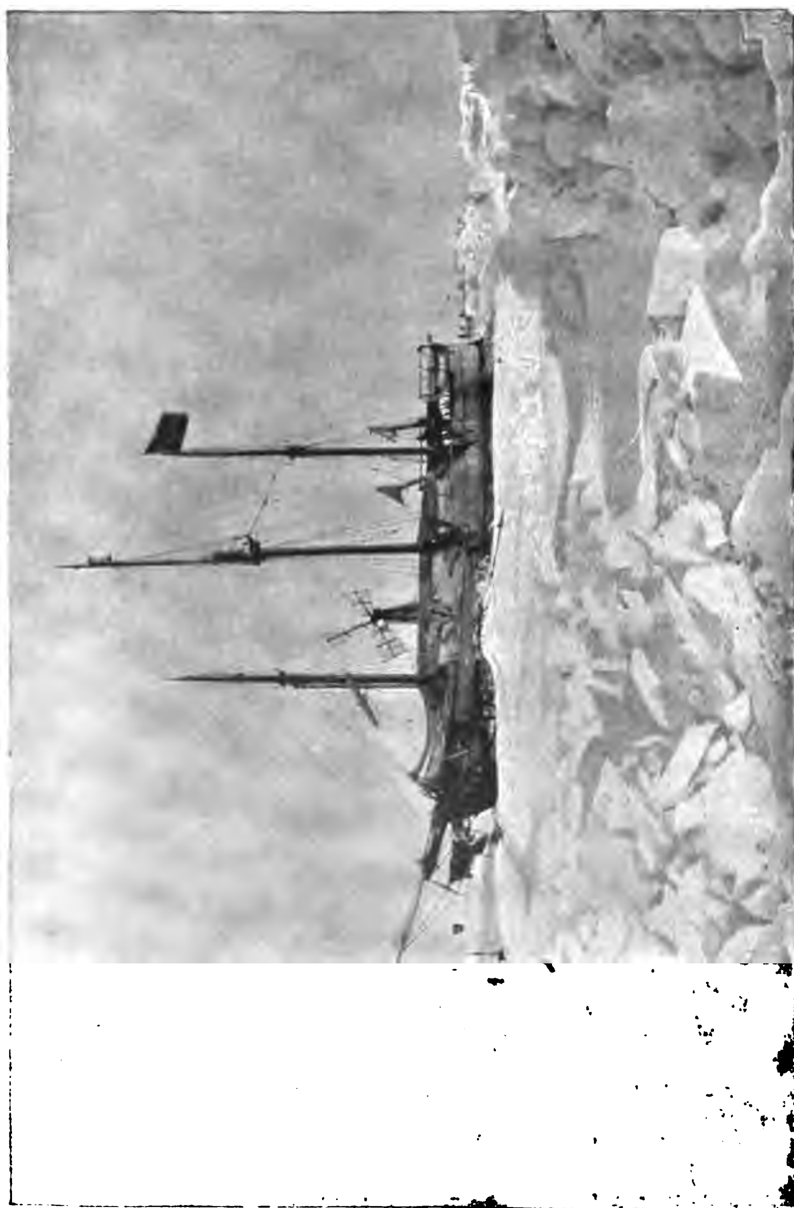
kallaan. Samantapaisia retkiä on myöskin tehty Etelänapaa kohden. — Tiedemiehet eivät ainoastaan omin neuvoin saata tällaisiin yrityksiin ryhtyä; he uhraavat taitonsa ja kykynsä, mutta hallitukset ja monet yksityiset rikkaat antavat aineellista kannatusta, edistäen hekin puolestaan siten tieteen kehitystä.

Jo 18:nnen vuosisadan jälkipuoliskolla syntyi *Geologia,* joka koettaa selvittää maapallon rakennetta sekä sen muodostumista aikojen kuluessa, ja tällä vuosisadalla tämä tiede on suuresti kehittynyt, vaikka siinä vieläkin on paljon hämäriä ja riidanalaisia kysymyksiä. Tiedemiesten kesken on vakaantunut se käsityskanta, ettei maapallo ole ollut äkkiä tapahtuneitten perinpohjaisten muutosten alainen, niinkuin vanhimmat geologit olettivat, vaan muutokset ovat tapahtuneet vähitellen ja pitkien ajanjaksojen kuluessa tavallisten fysiikan ja kemian lakien mukaan; vuorten muodostuminen esim. selitetään tapahtuneen siten, että maanpinta on jäähtymisen vaikutuksesta vähitellen kokoonpuristunut, muodostuen sen kautta kovaksi ja kiinteäksi. Englantilainen *Lyell* († 1875) on tässä tieteen haarassa saanut kuuluisan nimen.



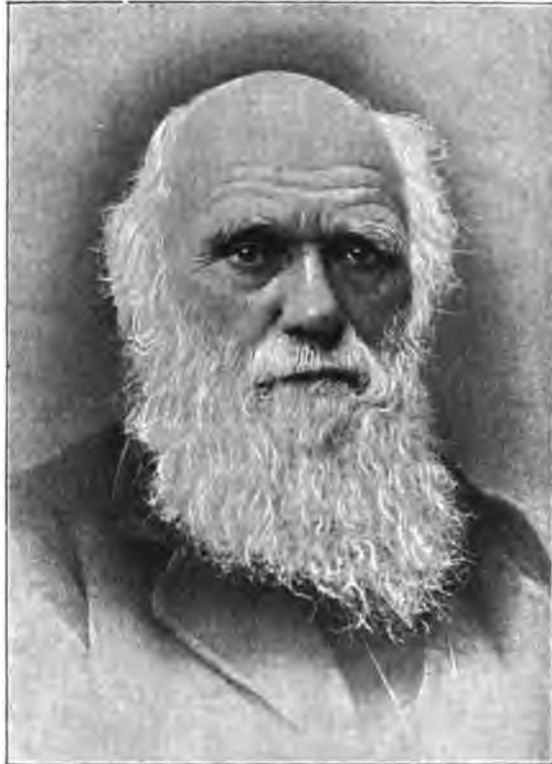
A. E. Nordenskjöld.

Luonnontieteen alalla englantilainen *Charles Darwin* (synt. 1809) on suurin 19:nnellä vuosisadalla. Hän olikin yksinomaan tiedemies ja käytti koko elämänsä ainoastaan luonnon tutkimiseen. Sitä varten hän matkusti (vv. 1831—36) maapallon ympäri, tehden havaintoja ja kooten



Nansenin Fram ajelehtimassa Jäämerellä.

kaikellaisia luonnonesineitä Etelä-Amerikassa ja Tyynenmeren saarilla. Sitten hän asettui asumaan ostamalleen maatilalle, jossa hän teki kokeiluja monellaisilla kasveilla ja eläimillä, julaisten myöskin tieteellisissä kirjoituksissa niitä tuloksia, joihin hän oli tullut. Darwin kuoli v. 1882. Hänen luomaansa luonnontieteellistä oppisuuntaa, jota kutsutaan darvinis-



Charles Darwin.

miksi eli kehitysopiksi, monet oppineetkin ovat kiivaasti vastustaneet, se kun muka sotii raamatun oppia vastaa, mutta useimmat luonnontutkijat ovat kuitenkin sen omaksuneet ja kehittäneetkin sitä.

Oli ennen oletettu, että luomakunnassa on ollut olemassa alusta alkaen eri lajeja, mutta Darwin, nojautuen havaintoihin ja kokeisiin, väittää, että nuot monellaiset lukemattomat eri kasvi- ja eläinlajit ovat kehityksen kautta syntyneet toisellaisista yksinkertaisimmista alkumuodoista; aikojen kuluessa on näet tuollaista muunnosta tapahtunut, ja yhtämittaisen

muunnoksen alaisena koko luomakunta on vieläkin; uusia täydellisempiä lajeja kehittyy ja alkuperäisemmät vaillinaisemmat häviävät; sillä, sanoo Darwin, taistelussa olemisesta vahvimmat ja paraiten varustetut pääsevät voitolle, ja ne myöskin jättävät voimakkaampia ja paraiten varustettuja sikiöitä. Syynä noihin muunnoksiin ovat erilainen ravinto, ilmanala, elintavat ja eri ruumiinosien tai elimien käyttäminen; sillä ahkeraan viljeltäessä eri elimet yhä kehittyvät, muodostuen tuntomerkeiksi tai aseiksi, mutta jos niitä jätetään käyttämättä, surkastuvat ne vähitellen. Näin kehittyneet ominaisuudet menevät jälkeläisille perintönä. Siten petoeläimet ovat saaneet vahvat hampaansa, lehmät ja härät sarvensa, kotka tarkan näkönsä ja voimakkaat siipensä, vieläpä ihminenkin kätensä ja ymmärryksensä, sillä Darwinin opin mukaan ihminen myöskin liittyy kokonaan eläinkuntaan. Ihminen on kehittynyt jostakin alkuperäisestä nisäkäslajista, josta viisaimmat ja kehittyneimmät mies- ja naispuoliset ovat liittyneet toisiinsa, ja heidän jälkeläisensä ovat vähitellen yhä kehittyneet, saavuttaen jalomman muodon kuin muut. — Tällä kehitysopilla on ollut valtava vaikutus muihinkin tieteisiin, eikä yksinomaan luonnontieteisiin, sillä henkistenkin tieteiden alalla on edistystä ruvettu samansuuntaisesti selittämään.

Maailman avaruudessa olevista taivaankappaleista on viime ajan tutkimusten kautta saatu entistä tarkempia ja varmempia tietoja. Tieteellinen työ on paremmin järjestetty kuin ennen, sillä tiedemiehet ja tieteelliset seurat ovat toisilleen apuna ja siis ikäänkuin jakaneet työt keskenään. Tähän aikaan on myöskin parempia koneita, joiden kautta näiden kaukana olevien maailmojen liikkeitä voidaan tarkastella. Valokuvaus on myöskin tullut *tähtitieteen* avuksi; se on kehittynyt niin pitkälle, että voidaan valokuvata kaukana olevia taivaankappaleita, joten niiden pintamuodostuksesta saadaan selvä; spektraalianalysin avulla taas voidaan määrätä, mistä kemiallisista aineista eri taivaankappaleet ovat muodostetut, sillä valon laatu, joka niistä lähtee, sen osottaa. Siten on tarkkoja tutkimuksia tehty auringosta ja kuusta, samoin Marsista. Taivaankappalten etäisyyttä maasta sekä niiden liikkeitä avaruudessa on niinikään määritelty; on opittu tuntemaan useita uusia planeetteja, joiden lukumäärä siten melkein vuosittain lisääntyy. Ihmisen tieto koko maailman avaruudesta käy siis yhä tarkemmaksi ja täydellisemmäksi.

Fysiikan alalla tehdyistä keksinnöistä olemme jo muutamia maininneetkin. Spektraalianalyysillä, jonka kautta voidaan erottaa auringon valon eri värit, on suuri merkitys tähtitieteessä, niinkuin vasta sanottiin; sähkövoiman ominaisuuksia on uutterasti tutkittu, mikä tulee näkyviin

monissa keksinnöissä. N. k. mekaanisen lämpö-opin keksittyä on opittu tuntemaan luonnossa vallitseva yhtäläinen voima, joka kaikkialla näyttäytyy ja vaikuttaa. Ei mikään luonnossa tapahtuva liike saata mennä hukkaan tuottamatta vastaavaa työntulosta, ja tämä tulos siirtyy tavalli-



Jaakko Berzelius.

sesti lämmön muodossa näkymättömänä liikkeenä kappalten hienoimpiin osiin. Eräs *Mayer* niminen lääkäri († 1878) tämän ilmiön ensin keksi, ja sen jälkeen ovat monet muut samaa oppia kehittäneet ja todistelleet.

Kemia on meidän aikanamme varsin suosittu tiede, sillä siitä on paljon hyötyä käytännössäkin, esim. maanviljelyksessä, se kun opettaa mitä eri aineksia eri kasvit hyvin viihtyäkseen ravinnokseen tarvitsevat. Saksalainen *Liebig* († 1873) on tämän selvittämiseksi paljon työsken-

nellyt. Kemia erottelee niinikään kappalten alkuaineita toisistaan, ja tarkoilla tutkimuksilla on tultu huomaamaan, että monet sellaisetkin aineet, joita ennen pidettiin alkuaineina, ovat yhdistettyjä. Toisaalta taas liittämällä toisiinsa eri aineita on muodostettu useita uusia, jollaisia nuot jo ennen mainitut räjähdysaineet ovat. Atoomioppi, johon kemia tieteenä perustuu, selittää, että kaikki kappaleet ovat muodostuneet pienistä alkuhiukkasista, atoomeista, joiden painosta ja liittymistavasta toisiinsa niiden erilainen merkitys riippuu. Etenkin ruotsalainen *Jaakko Berzelius* († 1848) on tutkimuksillaan paljon kehittänyt tätä tiedettä; hän on myöskin sepittänyt kemiassa käytetyt nimitykset sekä pannut käytäntöön ne kirjainmerkit, joilla osotetaan eri aineyhdistyksiä.

Ihmisruumista ja sen toimintaa on niinikään nykyaikana paljon tutkittu, ja monta ilmiötä on saatu selvitetyksi vasta kemian ja fysikan lakien avulla sekä vertaamalla niitä eläinten ruumiissa tapahtuviin ilmiöihin. Niinpä on kokeilla tultu varmuuteen siitä, että lihaksissa ja hermostossa on vaikuttamassa sähkövoima, joka välittää tahdon ja lihasten toiminnan toistensa kanssa. Saksalainen professori *Herman Ludvig Helmholtz* († 1894) on kokeillut selvittääkseen aistien kautta saatujen havaintojen lakeja; hän on tutkinut etenkin niitä ilmiöitä, jotka äänien kautta syntyvät korvassa ja todistanut myöskin, että sävelten tuottama nautinto riippuu ääniaalloista ja korvan rakenteesta. Sama tiedemies on niinikään tehnyt tarkkoja havaintoja silmän toiminnasta.

Tämä n. k. *fysiologia,* joka tahtoo selvittää elämisen ilmiöihin kuuluvat lait, on läheisessä yhteydessä *lääketieteen* kanssa. Meidän vuosisadallamme on senkin tieteen alalla tapahtunut suurempi edistys »kuin vuosituhansiin, siitä alkaen kuin vanhat Egyptiläiset sitä ensin alkoivat tieteellisesti harrastaa». Jo viime vuosisadalla aljettiin etsiä tautien syitä ja niitä järjellisesti poistaa, ja samaa tutkimusta on yhä jatkunut; hermoston toimintaa ja vatsan nesteitä tutkimalla on opittu huomaamaan niissä ilmaantuvat taudit. N. k. basillien tunteminen on johtanut oppineet monen taudin perille, ja on myöskin keksitty keinoja niiden aikaansaamien häiriöiden parantamiseksi. Ranskalainen *Pasteur* († 1895) varsinkin on tässä kohden paljon työskennellyt; hän esim. keksi lääkkeen koleraa ja vesikauhua vastaan, jotka molemmat taudit huomattiin syntyvän basillien kehittymisestä. Pasteurin parannustapa, niin eräs hänen oppilaansa väittää, on vasta ensi alullansa, mutta tulevaisuudessa on siitä paljon odotettavissa. Röntgenin säteiden avulla voipi ihmissilmä nähdä ruumiin sisäosiinkin. — On myöskin tehty se huomio, etteivät nuo pienet taudin synnyttäjät basillit viihdy eivätkä voi kehittyä paitsi suotuisissa oloissa,

ja että epäsiisteys on heille edullisinta; sen vuoksi onkin aljettu pitää silmällä yleistä terveydenhoitoa, josta on ollut suuri hyöty etenkin kulkutautien ehkäisemisessä. — Nykyaikana on lääketieteessä tullut hyvin yleiseksi kirurginen menettelytapa, s. o. ruumiista otetaan leikkaamalla pois



Pasteur. (Alb. Edelfeltin maalaama muotokuva.)

taudin tuottava aihe, ja yhä useammissa taudeissa on sitä aljettu käyttää. Sairaan tuskien lievittämiseksi on keksitty nukutusaineita, etheriä ja kloroformia, jota viimemainittua eräs skottlantilainen lääkäri ensin käytti.

Näiden oppineiden lääkärien rinnalle on viime aikoina ilmestynyt monta n. k. luonnonlääkäriä, jotka pitävät luontoa, etenkin ilmaa ja vettä, ainoana oikeana parantajana. Suurimman maineen näistä on katolinen pappi *Sebastian Kneipp* saavuttanut; hänen perustamaansa vesiparan-

tolaan Wörishofeniin Baijeriin riensi tuhansittain sairaita, ja nykyään on samallaisia laitoksia useissa maissa.

Kaikilla luonnontieteiden eri aloilla on ahkerasti työskentelemällä päästy monen salaisuuden perille; ja kun yksi kysymys on saatu ratkaistuksi, ilmaantuu toinen, joka kaipaa ratkaisua; mutta sen kautta ihmishenki yhä vaan karaistuu ja halu kiihtyy totuutta ilmisaamaan. Tutkimuksissa on niinikään tultu huomaamaan, että nuot luonnontieteiden eri osat koskettelevat toisiansa ja vaikuttavat toisiinsa ikäänkuin saman koneiston pyörät; koko luonto esiintyy yhtenäisenä, säännöllisenä suuremmoisena rakenteena, jota ei ennen osattu aavistaakaan.

Suuri muutos tapahtui henkisten tieteiden alalla jo viime vuosisadalla, jolloin epäilyksen synnyttämä kritiikki tuli järkähyttämään ennen varmoina pidettyjä totuuksia. Samaa arvostelevaa ja perinpohjaista tutkimistapaa on meidän vuosisadallamme noudatettu. Niinpä *historiallisten* aineksien käsittely on tullut syvällisemmäksi sekä kritiikki ankarammaksi. Tutkijat ovat kääntäneet huomiotaan etenkin valtioiden ja kansojen sisäisiin oloihin, yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen elämään sekä oikeuslaitoksen kehitykseen; ylimalkaan n. k. sivistyshistoria on päässyt arvoonsa valtiollisen ja sotahistorian rinnalla, melkeinpä tunkeutunut etusijaan; vaikuttavien henkilöiden luonteita tutkitaan niinikään perinpohjin, minkä kautta heidän toimiaan voidaan paremmin ymmärtää. Kaikkiin ilmiöihin ja tapahtumiin tahdotaan löytää syyt sekä selvittää, missä yhteydessä ne ovat toisiinsa, s. o. mitkä lait kansojen ja ihmiskunnan elämässä ovat vallitsemassa. Historian eri aikakaudet ovat siten joutuneet entistä tarkemman tutkimuksen alaisiksi; ja varsinkin saksalaiset tiedemiehet ovat enemmän kuin muut ottaneet tähän työhön osaa; niinpä *Niebuhr* († 1831) antoi Rooman historialle melkein kokonaan toisen muodon, kun hän vertaamalla eri lähteitä ja sovittamalla yhteen eri tahoilta saamiansa tietoja osotti, että hyvin monet ennen tosina pidetyt Liviuksen historiasta saadut tiedot olivat vääriä; *Th. Mommsen* († 1903) on niinikään perinpohjaisesti tutkinut Rooman historiaa sekä kirjoittanut siitä laajan teoksen. *Leopold v. Ranke* († 1886) tutki etupäässä uskonpuhdistuksen aikakautta, julaisten laajoja teoksia, jotka käsittelevät tämän ajan Saksan, Ranskan ja Englannin historiaa. Hän kirjoitti niinikään ansiokkaan Rooman paavien historian, ja jo iäkkäänä miehenä hän alkoi kirjoittaa laajaa yleistä historiaa, mutta hän ei joutunut koko keski-aikaakaan saamaan valmiiksi, ennenkuin kuolema keskeytti työn. Ranken tiedot olivat laajat ja perinpohjaiset, sillä tutkimalla erilaisia lähdekirjoja ja vertaamalla niitä toisiinsa hän on moneen

kohtaan luonut uutta valoa. Uusimman ajan historiankirjoittajista on *Gervinus* († 1871) mainittava. Ranskan historiankirjoittajat ovat mielihalulla kääntyneet tutkimaan suurta vallankumousta, joka ikäänkuin jakaa heidän historiansa kahtia, sen syitä, tapahtumia ja seurauksia. *Mi-*



Ranke

chelet († 1874) sekä valtiomiehinä tunnetut *Guizot* († 1874) ja *Thiers* († 1877) ovat eteviä historiankirjoittajia; *H. Taine* († 1893) on perinpohjaisesti tutkinut Ranskan oloja ennen vallankumousta sekä sittemmin itse vallankumouksen kulkua, muun muassa esittäen mestarillisesti vaikuttavien miesten luonteita, jonka pohjalla heidän toimintansa esiintyy entistä selvemmin. Englannin historioitsijoista on lordi *Macaulay* († 1859)

mainittava loistavan esitystapansa vuoksi. Hänen laajin teoksensa käsittelee Englannin vallankumousta v. 1688, mutta hän on julaissut myöskin pieniä luonteenkuvauksia, joista lukija saapi selvän käsityksen useista historiallisista henkilöistä, niinkuin Fredrik II:sesta, Elisabet kuningattaresta ja lordi Clivestä. *Tuomas Buckle* († 1862) esitti sen käsityskannan, että historiassa on samallaiset järkähtämättömät lait vallitsemassa kuin



H. Taine.

luonnossakin. Hän kuoli nuorena joutumatta saamaan valmiiksi muuta kuin alun suuresta sivistyshistoriallisesta teoksesta, jota hän oli suunnitellut. Ruotsalaisista historiankirjoittajista ovat *E. G. Geijer* († 1847) syvän oppinsa ja elävän esitystapansa vuoksi sekä *Anders Fryxell* († 1881) laajan, kansantajuisen Ruotsin historiansa kautta ennen muita tulleet tunnetuiksi; mutta viime vuosikymmeninä on sielläkin uutterasti tutkittu sekä vanhempaa historiaa että uuden ajan kehitystä. Suomen historian tutkijat ovat niinikään uutterasti jatkaneet Porthanin työtä, valaisten yhä

uusilla tutkimuksilla kansamme entisiä vaiheita; viime aikoina on varsinkin Suomen uusin historia ja valtio-oikeudellinen asema tullut tarkan selvittelyn alaiseksi. Monet nuoremmat historiantutkijat, etenkin saksalaiset, ovat kääntäneet huomionsa etupäässä taloudellisten olosuhteiden selvittämiseen, koska nämät muka ovat kansojen elämän ja toiminnan tärkeimmät määrääjät. — Paitsi varsinaisia tieteellisiä esityksiä julaistaan



Th. Mommsen. (Fr. v. Lenbachin maalaus).

kaikissa maissa lähde- ja asiakirjoja, joiden kautta menneisyys esiintyy ikäänkuin alkuperäisessä muodossaan, ja jotka samassa helpottavat historiankirjoittajan työtä ja vaivoja.

Historiatieteeseen läheisesti liittyneinä ovat *tilastotiede* eli *statistiikka* ja *muinaistiede* eli *arkeologia,* jotka molemmat ovat nykyaikana syntyneet. Edellinen koettaa selvittää kansojen kehitystä ja olosuhteita sekä niissä vallitsevia lakeja hankkimainsa numerotietojen pohjalla, joita se kokoaa, järjestää ja vertailee. Arkeologia taas työskentelee saadak-

seen luoduksi selvyyttä kaukaiseen menneisyyteen, jossa historia ei vielä saata päästä alullensa; ne ainekset, joita se käyttää, ovat maasta löydettyjä aseita, koristuksia ynnä muita esineitä, ja näitä vertaamalla muinaistutkijat tekevät johtopäätöksiä kansojen elämäntavoista ja sivistyskannasta sekä heidän asumastaan alasta ja vieläpä heidän keskinäisestä yhteydestäänkin. Niinpä Suomen muinaisuuden tutkijat väittävät, että meidän maassamme oli varhaisena pakanuuden aikana kahdenlainen kulttuuri ja kenties myös kaksi eri kansaa; länsiosassa asui muka samansukuinen kansa kuin Skandinaviassa ja Pohjois-Saksassa, koska näissä maissa löydetyt esineet ovat samallaisia kuin Länsi-Suomesta löydetyt; mutta Itä-Suomessa oli samaa kansaa kuin Keski-Venäjällä. — Suuria museoita, joihin näitä löytöjä kootaan, on kaikissa sivistysmaissa perustettu.

Myöskin *vertailevalla kielitieteellä* on suuri merkitys kansojen entisiä oloja selvitettäissä, samalla kuin se selvittää ihmiskielen kehitystä. Tutkimalla eri kieliä ja vertailemalla niitä toisiinsa on niissä tavatuista yhtäläisyyksistä voitu huomata, mitkä kansat ovat toistensa sukulaisia, ja vieläpä saatu selvä, kuinka etäistä tai läheistä tuo sukulaisuus on. Saman tieteen avulla myöskin opitaan tuntemaan, mitkä eri ryhmiinkin kuuluvat kansat ovat asuneet toistensa läheisyydessä ja mikä vaikutus niillä on ollut toisiinsa. Etevimpiä 19:nnen vuosisadan kielimiehiä on saksalainen *Frans Bopp* († 1867), joka ensiksi vertasi sanskriitin, persian, latinan, kreikan ja saksan kielen muotoja toisiinsa, sekä *Wilhelm von Humboldt* († 1835), *Pott* († 1887) ja Oxfordin yliopiston professori *Max Müller* († 1900), jotka kaikki tutkivat ja vertasivat etenkin indoeuropalaiseen ryhmään kuuluvien kansojen kieliä. Suomen kansanryhmän kieliä on tutkinut varsinkin *M. A. Castrén* († 1852), joka kulki vaivalloisilla matkoilla Lapissa ja Siperiassa, ja monet muut meidän tiedemiehistämme ovat jatkaneet hänen työtään. Kuuluisimpia nykyjään elävistä kielimiehistä on Suomessakin hyvin tunnettu tanskalainen *Wilhelm Thomsen* (synt. 1842), joka muun muassa sai selvän noista salaperäisistä kirjoitusmerkeistä, joita suomalaiset tutkijat olivat tavanneet kivipatsaisiin piirrettyinä Itä-Siperiassa ja Mongoliassa. Monta seikkaa on luonnollisesti vielä selvittämättä, ja uutteraa työtä yhä jatkuu.

Jos luomme silmäyksen *uskonnon* alalle, huomaamme siinä perin erilaisia mielipiteitä toisiaan vastassa. Valtiollisen taantumisen aikana vuosisadan alkupuoliskolla harras uskonnollisuus valtasi ihmisten mielet, niinkuin jo olemme maininneet (ks. luk. XXXII); mutta ennen pitkää alkoi ilmaantua ääniä sitä suuntaa vastaan. Vallankumoukselliset liikkeet olivat luonteeltaan materialistisia — se huomataan jo Ranskassa vallan-

kumouksen aikana; sosialistitkin tahtovat maallisen olon ja elämän parantamista, sillä, sanovat he, haudan toisella puolen ei elämää enää ole. Tällä taholla kristinoppia halveksitaan, pidetäänpä sitä melkein turmiollisenakin. Mutta toisaalla taas pysytään kiivaasti kiinni vanhoissa kirkon kehittämissä uskonkappaleissa; niinpä katolinen kirkko yrittää pysytellä mikäli mahdollista entisellä kannallaan, ja v. 1870 paavi vielä julistettiin



Arthur Schopenhauer.

erehtymättömäksi; protestanttinen kirkko taas tahtoo säilyttää pyhinä entiset opinkappaleensa ja vanhan muotonsa. Muutamat oppineet, jotka eivät kristinoppia tahdo hyljätä, ovat kuitenkin ankarasti arvostelleet sen opinkappaleita, ja varsinkin Kristuksen jumaluudesta on paljon kiistelty. Niinpä saksalainen oppinut *David Strauss* († 1874) väitti, ettei jumalihminen milloinkaan ole saattanut maan päällä vaeltaa. Tätä käsityskantaa hän puolusti kirjassaan »*Das Leben Jesu*», joka ilmestyi v. 1835 ja herätti yleistä huomiota. Syntyi ankara riita, jossa toiset puolustivat

siinä lausutuita mielipiteitä, toiset niitä vastustivat. Viimemainitut saivat sen aikaan, että Straussin täytyi lähteä Tübingenistä, jossa hän oli ollut professorina. Strauss oli etupäässä ajattelemisen kautta tullut vakaumukseensa, mutta ranskalainen *Ernest Rénan* († 1892), joka niinikään kielsi Kristuksen jumaluuden, muodosti mielipiteensä tutkimalla evankelistain kertomuksia; Strauss oli filosoofi, Rénan taas historioitsija. Ruotsalainen kirjailija *Viktor Rydberg* († 1895) kirjoitti tutkimuksen »Raamatun oppi Kristuksesta», jossa hän myöskin tulee siihen johtopäätökseen, että Kristus oli vaan ihminen. Tällainen järkeisperäinen katsantokanta on viime aikoina ruvennut voittamaan alaa etenkin Saksassa. Mutta kristinopin tunnustamilla totuuksilla on myöskin ollut monta etevää puolustajaa, esim. tanskalainen *Martensen,* saksalainen *Beck* y. m. Tältä puolen on koetettu päästä yhä selvemmin käsittämään kristinopin olemusta ja henkeä, ilmoituksen merkitystä, ja tutkittu uskonkappaleiden kehitystä. Kirkon vaiheet ovat niinikään tulleet entistä perusteellisemman tutkimuksen alaisiksi.

Luonnontiede pyrkii yhä enemmän syventymään luonnon salaisuuksiin, uskonto, historia ja kielitiede taas tahtovat tunkeutua ihmishengen maailmaan; filosofia yrittää kuten ennenkin selittää koko olemassa-olon salaisuuden. Siinäkin on 19:nnellä vuosisadalla ollut kaksi suuntaa vallitsemassa, aatteellinen ja materialistinen. *Hegel* († 1832) loi suuremmoisen henkisen oppijärjestelmän, jonka mukaan kaiken olemassa-olon pohjana on ajatus eli järki. Hän selittää, että koko olemassa-olo on oikeastaan loogillinen käsiteryhmä, sillä käsitteet johtuvat välttämättömästi ajattelemalla toinen toisestaan, kunnes koko rakenne on muodostunut. Hegelin oppia ihailtiin yleisesti 1830 ja 1840-luvulla, ja sen vaikutus oli hyvin suuri. Niinpä *Juhana Wilhelm Snellman* omisti Hegelin katsantokannan, vaikka hän kuitenkin jossakin määrin vapautui sen yksipuolisuudesta. Toinen saksalainen filosofi *Herbart* († 1841) taas johtaa päinvastoin ihmisen tiedot havainnosta, ja filosofian päätarkoitus on hänen käsityksensä mukaan se, että ihminen ajatuskyvyllään järjestää, täydentää ja oikaisee saamiaan havaintoja. *Arthur Schopenhauer* († 1860) väittää, että kaiken olemuksen perustuksena on tahto, s. o. tahto elämään; se esiintyy tietoisena haluna ihmisessä, tiedottomana vaistona eläimissä, ja näyttäytyypä se elottomassa luonnossakin vaikuttavana voimana. »Kaikki on olemassa, koska se tahtoo, ja kaikki tahtoo, koska se on», sanoo Schopenhauer. Mutta tuo elämisen halu ei pääse missäkään täysin kehittymään, vaan kaikkialla on hankalia esteitä ja vastuksia, jonka vuoksi elämä on vain kärsimyksien sarja; ja senpä-

tähden on elämänhalun tyhjään häviäminen ainoa onni. Tällainen *pessimistinen* katsantotapa on myöskin saksalaisen *Edvard von Hartmannin* (synt. v. 1842) filosofisen opin tunnusmerkki. »Tajuton sokea tahto ja tajuton mielle» ovat kaikissa olennoissa ja atoomeissa vallitseva maailmansielu, sanoo hän; tuo »tajuton» on joku hämärä voima, mutta kaiken vaikutin ja aikaansaaja. — N. k. *positivistinen* suunta ei ota käsitelläkseen kaiken olemuksen yhteyttä, syytä olemassa-oloon ja sen tarkoitusta, vaan se tyytyy luonnossa ja historiassa tapaamiinsa seikkoihin, s. o. se pysyy kokonaan tosioloissa ja kokemuksen kautta saaduissa tiedoissa, joita se selittää. Ranskalainen *Comte* († 1857) on positivistisen filosofian puolustaja, mutta englantilaiset *John Stuart Mill* († 1873) ja *Herbert Spencer* († 1903) ovat sen suunnan miehistä saavuttaneet suurimman maineen. Viime mainittu käsittelee eri tieteitä: psykologiaa, moraalia, historiaa y. m. kehitysopin mukaisesti, niinkuin Darwin luonnontieteitä. Hän tunnustaa kuitenkin Jumalan olemisen välttämättömäksi, vaikka hän ei katso ihmisen rajoitetun ymmärryksensä nojalla voivan häntä tarkoin määritellä.

Laajalti levinnyt on meidän aikanamme materialistinen maailmankatsomus, johon etupäässä luonnontieteiden suuremmoinen kehitys on vaikuttanut. Ainoastaan aine ja siinä tapahtuva liikunto ovat todellista olemusta, väittävät tämän suunnan miehet, ja monet oppineet, joista mainittakoon *Molescott* ja *Büchner*, ovat sitä kiivaasti puolustaneet. Niinkuin jo olemme nähneet, on tämä oppi päässyt leviämään laajalti kansaankin. Kaikki korkeammat ihanteet häviävät sen mukana; ainoastaan hyötyä ja nautintoa tavotellaan.

Selvemmin kuin tieteissä kuvastuu ajan henki *kaunokirjallisuudessa,* jonka suunta ja sisällys vaihtelevat samassa kuin valtiolliset ja yhteiskunnalliset harrastukset ja olosuhteet. Keski-ajalla syntyi ritarirunous, uskonpuhdistuksen aikakaudella taas kirjallisuudella oli uskonnollinen leima; sen jälkeen seurasi klassillinen suunta, jonka vallitessa kirjailijat ottivat esikuvikseen vanhan Kreikan ja Rooman kirjailijoita; silloin ei ollut mitäkään suurta omintakeista aatetta, johon ajan toiminta olisi kohdistunut. Sama klassillisuus on vallitsemassa vielä vallankumouksen aikanakin, eikä se näyttäydy yksinomaan kirjallisuudessa ja taiteessa, vaan myöskin vallankumouksen miesten puheissa ja valtiollisissa periaatteissa; uudistetaanpa Rooman aikuisia nimityksiäkin, niinkuin Batavia, Helvetia y. m. Valtiollisen taantumisen aikana palattiin taas kirjallisuudessakin vanhoihin keski-ajan ihanteisiin (ks. luk. XXXII), ja tämä n. k. *uusromantinen* suunta oli vallitsevan puolueen, hallitusten ja ylimys-

luokan, ajatuskannan esiintuoja ja sen kannattama. *Chateaubriand* († 1848), *Viktor Hugo* († 1885) Ranskassa, saksalainen *Uhland* († 1862) ovat sen edustajia. Mutta samassa kuin valtiollisella alalla aljettiin vastustaa vallitsevaa järjestelmää, ilmaantui myöskin kirjallisuudessa vallalla olevan suunnan vastustajia; Ranskassa runoilija *Beranger* († 1857) ylistää isänmaanrakkautta lauluissaan, joilla hän tahtoo kansaa innostuttaa; *By-*



Viktor Hugo.

ron († 1824), Englannin suuri runolija, on vapauden innokas ihailija; Saksassa *Heinrich Heine* († 1856) vielä nuoruudessaan julkaisi uusromantisen suunnan mukaisia runoja, mutta vähitellen hän alkaa ivata kirkkoa, uskontoa, vieläpä uskollisuutta ja ystävyyttäkin. »Nuori Saksa», johon kuului suuri joukko kirjailijoita, vastusti olevia oloja, kehottaen ryhtymään uusiin harrastuksiin ja uudistamaan sekä valtiota että yhteiskuntaa. Jo ennen mainitut italialaiset *Mazzini* ja *Giusti* vaikuttivat suuresti lauluillaan Italian kansallishengen elvyttämiseksi.

Viime aikoina on romaanikirjallisuutta ilmestynyt enemmän kuin



Byron. (Th. Phillipsin maalauksen mukaan.)

muita tuotteita kaunokirjallisuuden alalla, ja yleisö näkyy sitä enimmin suosivan. Jotkut kirjoittajat ovat käsitelleet menneitä aikoja ja oloja; niinpä saksalainen *Felix Dahn,* joka, ollen taitava historiantuntija, on ottanut aiheet kuvauksiinsa keski-ajan alkupuolelta kansainvaellusten ajoilta, ja tanskalainen *Severin Ingemann* taas on valinnut Tanskan historiasta kuvaamansa henkilöt ja tapahtumat. Mutta myöskin nykyaikaa

ja varsinkin yhteiskunnassa vallitsevia epäkohtia kirjailijat ovat ottaneet esittääkseen; he tahtovat kiinnittää niihin ihmisten huomiota, jotta ryhdyttäisiin parannuksiin, ja sen vuoksi he kuvaavat varjopuolia mitä räikeimmällä tavalla. Sen etevimmät edustajat Ranskassa ovat rouva



H Heine

Dudevant († 1876), joka käytti kirjailijanimenään *George Sand,* sekä *Emile Zola* († 1902). Edellinen kuvailee etenkin työväen epäedullisia olosuhteita ja vaiheita. Zola taas on tarkoin tutkinut aikamme elämän eri puolia ja vallitsevia oloja sekä kuvannut niitä varsin kaunistamattomalla tavalla; niinpä hän »Sota»-nimisessä romaanissa kertoo vv. 1870—71 sotatapausten perustuksella nykyaikaisen sodan kaikkia kauhuja; hän kuvailee niinikään Pariisin ja Rooman maailmankaupunkien oloja

sellaisina kuin ne todellisuudessa ovat. Tätä suuntaa kutsutaan *realistiseksi* ja *naturalistiseksi* sen vuoksi, että se esittää kaikki todellisuuden mukaan. — Muutamat hirjailijat taas kuvailevat etupäässä henkilöiden luonteita ja sielunelämää.



Emile Zola.

Kaunokirjailijoita ilmestyy uusia melkein joka vuosi, etenkin suurissa sivistysmaissa, ja samassa suhteessa kasvaa myöskin kirjallisten tuotteiden lukumäärä. Useat joutuvat saman tien unohduksiin, mutta toiset säilyvät ja leviävät muihinkin kansoihin. Vasta mainittujen laajalti tunnettujen kirjailijoiden lisäksi mainittakoon englantilainen *Dickens* († 1870), jonka leikilliset romaanit ovat yleisön mieleisiä, ja ranskalainen *Aleksanteri Dumas* († 1870), jonka teoksia myöskin on käännetty

muihin kieliin. Venäjän kirjailijoista ovat etenkin huomiota herättäneet *Turgenjew* († 1883) sekä *Leo Tolstoj* (s. 1828), joka on kenties aikamme tunnetuin neromies. Pienien kansojen kirjailijoista ovat norjalaiset viime



Leo Tolstoi.

vuosikymmeninä saavuttaneet mainetta; *Henrik Ibsenin* (s. 1828) näytelmät ovat yleiseen tunnettuja; *Björnstjerne Björnson* (s. 1832) ja *Kjelland* (s. 1849) ovat niinikään saavuttaneet kuuluisan nimen. Ruotsilla on ollut myöskin useita eteviä kirjailijoita, joista mainittakoon *Esaias Tegnér* († 1846), jonka kuuluisin runoteos »*Fritiofin satu*» käsittelee Muinais-



Henrik Ibsen.

skandinavialaisten elämää; *Viktor Rydbergin* »Viimeinen Atenalainen» y. m. romaanit ovat tunnettuja. Suomalaisen runoilijan *Johan Ludvig Runebergin* teokset ovat tunnetut ulompanakin kuin Ruotsissa. Onpa suomenkielinenkin kaunokirjallisuus alkanut herättää huomiota Europan suurissa sivistysmaissa.

Taiteissa on samantapainen ilmiö nähtävissä kuin kaunokirjallisuudessa. Taantumisen aikakaudella maalarit ja kuvanveistäjät etsivät aiheensa keski-ajalta; mutta sen jälkeen pääsi vallalle realistinen suunta, joka tahtoo saada esitetyksi todellisuutta, olkoonpa sitten luonto tai ihmiset kuvattavana. Siitä johtuu myöskin, että taiteilijat mielellään ottavat



Richard Wagner.

aiheensa jokapäiväisistä oloista, ja jos se menneisyydestäkin otetaan, annetaan sille sittenkin todellisuuden mukainen väritys; tuo entinen ihannoitseminen on hyljätty. Rakennustaiteessa taas ei orjallisesti noudateta mitäkään tyyliä, ei goottilaista eikä renessanssin aikuista eikä muinaiskreikkalaista, vaan arkkitehdit muodostavat piirustuksensa vapaasti sovittamalla yhteen eri suuntia. Mitään uutta omituista rakennustyyliä ei 19:nnellä vuosisadalla olekaan syntynyt. — Taideharrastus on kehitty-

nyt etenkin Italiassa, Ranskassa ja Saksassa; Roomaa saattaa pitää kuvanveistotaiteen pääpaikkana; Pariisissa taas harrastetaan etupäässä maalaustaidetta.

Musiikki on 19:nnellä vuosisadalla saanut suuremman merkityksen kuin sillä milloinkaan on ollut. Sävelien avulla tahdotaan saada esille tunteita ja muita sielun-ilmaisuja, joita sanoilla ei voida tulkita. Laulukin on jäänyt melkein vähäpätöiseksi musiikin rinnalla; suuret orkesterit esittävät pitkiä säveljaksoja, joilla ilman sanoja tulee olla viehätyksensä. *Beethoven* († 1827), *Rossini* († 1868) ja *Wagner* († 1883) ovat viime vuosisadan etevimpiä säveltäjiä.

Meidän aikamme kansanvaltaisesta luonteesta johtuu se käsityskanta, että sivistystä ja oppia, samoin kuin valtiollisia oikeuksiakin, pidetään kaikille ihmisillä kuuluvana, eikä ainoastaan jonkun pienen ryhmän etuoikeutena. Jo uskonpuhdistajat panivat alun kansanopetukselle ruvetessaan käyttämään kirjallisuudessa kansankieltä, ja jonkinlaisia alkeiskoulujakin ilmestyi jo silloin siellä täällä; mutta vasta 18:nnen vuosisadan lopulla Pestalozzi kiinnitti siihen suurempaa huomiota (ks. luk. XXVII); ja vihdoin 19:nnellä vuosisadalla valtio on ottanut kansanopetuksen huolenpitoonsa. Eikä se tarjoa opetusta ainoastaan sitä haluaville, vaan se on alkanut vaatia, että jokaisen täytyy hankkia itselleen säädetyt opinalkeet; monissa maissa on näet n. k. oppipakko voimassa. Koska — niin tätä pakkoa perustellaan — valtio antaa kansalaisille oikeuden valita edustajia eduskuntaan ja siten vaikuttaa maan hallitukseen, täytyy sen myöskin pitää huolta siitä, että kansalaisilla on valistusta siinä määrässä, että he oikein osaavat tätä oikeutta käyttää. Oppipakko säädettiin ensin Preussissä, ja sen huomattiin pian kohottavan kansan kuntoa ja voimaa, vieläpä sodassakin, sillä oppia saaneet Saksalaiset osottautuivat suuressa ranskalais-saksalaisessa sodassa kunnollisemmiksi ja taitavammiksi kuin Ranskalaiset. Sodan jälkeen Ranskan hallitus alkoi valmistaa maalleen samallaista lakia, ja v. 1881 säädettiin maksuton, pakollinen opetus, jonka myös tuli olla »maallisen». Ranskan valtionkouluissa ei näet opeteta uskontoa, vaan se jätetään kunkin yksityiseksi asiaksi. Mutta koska valtion koulujen rinnalle ilmaantui paljon luostarikouluja, joten nuorison opetus alkoi joutua munkkien käsiin, on Ranskan hallitus ryhtynyt näitä vastaan taistelemaan, määräten munkkikunnat hävitettäviksi. Englannissa oppipakko niinikään on olemassa, ja ovatpa monet muutkin maat alkaneet saman periaatteen mukaan järjestää kansanopetusta; ainakin vaaditaan, että kaikilla on tilaisuus opinsaantiin. Valtion menot ovat tietysti tämän kautta suuresti lisääntyneet; niinpä Ranskassa suoritettiin

kansanopetukseen v. 1877 ainoastaan 12 ½ milj. frangia, mutta v. 1899 nousi sama menoerä 152:een miljoonaan, ja Englannin hallitus käyttää kansanopetukseen noin 5 milj. puntaa.

Mutta muullakin tavalla on viime aikoina aljettu jakaa tietoa kansan kaikkiin kerroksiin. Niinpä Englannissa on syntynyt n. k. yliopistonlaajennus-järjestelmä; yliopiston opettajat näet käyvät pitämässä luentosarjoja eri seuduilla maata. Ruotsissa on käytetty samaa tapaa; ja saman aatteen synnyttämiä ovat meidän maassamme toimeenpannut »lomakurssit». — Tanskassa on kansanopisto-aate saanut alkunsa ja sieltä tullut muihin Skandinavian maihin ja Suomeen. Suulliselle esitykselle annetaan suuri arvo ja merkitys, jonka vuoksi puheita, esitelmiä ja luentoja pidetään erittäin sopivina keinoina tietojen ja opinharrastuksen levittämiseksi.

Kirjallisuuskin on siihen määrään levinnyt, että sitä melkein köyhinkin saattaa itselleen hankkia. Tieteiden tuloksia esitetään kansantajuisissa kirjasissa, joten oppia harrastava kansan mies ja nainen voipi niitäkin seurata, ainakin jossakin määrin. Kaunokirjallisista tuotteista painetaan suurissa sivistysmaissa helppohintaisia painoksia, jotta vähävaraisemmallakin on tilaisuus niiden hankkimiseen. Mutta sitä paitsi löytyy sekä kaupungeissa että maaseuduilla kansankirjastoja, joista kirjoja lainaamalla saattaa lukuharrastustaan tyydyttää. Sanomalehdet ovat niinikään viime vuosisadalla saaneet suuren merkityksen tietojen levittäjinä ja kansan kasvattajina. 19:nnen vuosisadan alussa niitä ilmestyi vielä verraten vähän ja olivat kalliita; hallituksetkin, ollen niille epäsuosiollisia, vaikeuttivat niiden edistymistä. Sanomalehtien lukumäärä kuitenkin lisääntyi lisääntymistään, ja niiden vaikutus on kasvanut siihen määrään, että nykyaikaista valtiota ja yhteiskuntaa tuskin saattaa ajatellakaan ilman niitä.

Voipipa kansa meidän aikanamme saada nauttia taiteenkin sivistävää vaikutusta. Suuresti kehittyneen valokuvauksen avulla voidaan maalarien tauluja jäljentää, minkä kautta ne saattavat tulla useampien nähtäviksi, vaikkapa ei alkuperäisessä muodossa; suurissa kaupungeissa on aina nähtävissä komeita yleisiä rakennuksia ja muistopatsaita; yleisissä näyttelyissä yleisö voipi tutustua taiteilijoiden teoksiin, ja konserteissa taas kuulla musiikki- ja laulutaiteilijoiden esittämiä kappaleita. Sanalla sanoen, hengen jalostaminen, joka ennen oli ainoastaan harvojen etuoikeutena, on tullut yleiseksi, seikka, joka epäilemättä on omansa suuressa määrässä tasoittamaan eri ihmisluokkain, ylhäisön ja kansan, välillä vallinnutta juopaa. Meidän aikanamme väitetäänkin, että valistus on ainoa keino, jolla kansan oloja voidaan parantaa.

Sekä taloudelliset että henkiset harrastukset ovat nykyaikana kaikilla sivistyskansoilla jotenkin samallaiset; elämäntavat ja muut olosuhteet ovat tulleet johonkin määrin yhdenmukaisiksi, eli toisin sanoen, on olemassa ainoastaan yksi kulttuurimuoto; europalaiseksi kulttuuriksi sitä sanotaan, mutta Europalaisten mukana se on kulkenut muihinkin maanosiin. Tähän on suuresti vaikuttanut yhä kehittynyt liikeyhteys, jonka kautta kansat ovat joutuneet yhä vilkkaampaan yhteyteen toistensa kanssa; uudet aatteet leviävät kansasta toiseen, keksinnöt eivät tule yhden kansan hyödyksi, vaan kaikkien; eri maiden tiedemiehet ovat yhteydessä toistensa kanssa, yleisiä kongresseja pidetään, joissa mielipiteitä vaihdetaan ja saman tieteen harrastajat tutustuvat toisiinsa. Tieteellinen työ onkin saanut jonkinlaisen demokratisen luonteen, se kun on muuttunut tavallaan yhteistyöksi. Kirjailijoiden teokset eivät myöskään jää yhden kansan omaisuudeksi, vaan ne leviävät kaikkiin sivistysmaihin; niinpä Tolstoj ei ole yksinomaan venäläinen kirjailija, vaan hänen neronsa tuotteita luetaan ja arvostellaan Ranskassa, Saksassa ynnä muissa maissa; Zolan romaanit ovat kaikissa maissa tunnettuja; Ibsenin draamoja näytellään sekä Berliinissä että Pariisissa eikä ainoastaan Kristianiassa; sävelteoksia esitetään konserteissa, huolimatta minkä kansan keskuudessa ne ovat syntyneet, ja taidenäyttelyihin kootaan kaikkien maiden taiteilijoiden valmistamia teoksia. Tuo yleismaailmallisuus näyttäytyy siinäkin, että tärkeimmät yhteiskunnalliset, oikeudelliset ja valtiolliset kysymykset ovat tulleet kansainvälisiksi, sillä yhteisesti asiata ajamalla niiden harrastajat koettavat saada aatteitaan laajemmalle tunnetuiksi ja hankkia niille enemmän kannattajia. Olemme jo huomauttaneet, että sosialismilla on yleinen luonne; raittiusasiaa on aljettu yhteisesti ajaa, ja samoin kokoontuvat naisasian harrastajat yhteisiin kokouksiin; kaikkien maiden rauhanystävien yhteistoiminnalla ajetaan maailmanrauhan-aatteen toteuttamista.

Veljeys ja yhteistunne on yhteisten harrastusten kautta kansojen kesken suuresti kehittynyt ja tullut vastapainoksi sille eristävälle voimalle, joka johtuu kansallisuusharrastuksesta. Kaikki kansat, vaikka tahtovatkin elää omaa elämäänsä ja kehittää omaa kansallista sivistysmuotoaan, tuntevat kuitenkin kuuluvansa samaan ihmiskuntaan, käsittäen olevansa saman suuren elimistön jäseniä. Tämä katsantokanta kun pääsee yhä syvemmin juurtumaan ja vakaantumaan, on varmaankin vaikuttava siihen suuntaan, että rauha ja sopu tulee kansojen välillä vallitsemaan, ja että kukin kansa saapi elää ja kehittyä taipumuksensa ja luonteensa mukaisesti sekä siten kohdaltaan ottaa osaa ihmiskunnan suureen sivistystyöhön.

NIMI- JA ASIALUETTELO.

Aachen I 342, 351, 387, 470, rauha 1748 II 306
Abderraman, prinssi I 333, 334
Abdul-Hamid, sulttaani II 579
Abdul-Medjid, sulttaani II 578
Abelard, filosofi I 626
Abessinia II 710, 711, 715
Abraham, patriarkka I 24, 36, 38
Abu-Bekr, kalifi I 330
Abukir, taist. 1798 II 450
Abul-Abbas, kalifi I 333
Actium, taist. 31 I 234
Adar, Assyrian jumalia I 27
Adelaide, Australian kaupunki II 728
Adelheid, Otto suuren puoliso I 392
Adlercreutz, sotapäällikkö II 613, 638
Adolf Fredrik, Ruotsin k:gas II 330, 331
Adrianopoli, taist. 378 I, 294; rauha 1829 II 491
Aëdit (laulajat) I 73
Aëlia Capitolina I 247
Aeneas Silvius (Pius II) I 620
Aëtius, sotapäällikkö I 298
Afganistan II 687, 691
Afrikalainen seura II 711
Afrodite, rakkauden jumalatar I 68
Agamemnon, Mykenen k:gas I 72
Ager publicus (yhteismaa) I 153
Agesilaos, Spartan k:gas I 114
Agis IV, Spartan k:gas I 132
Agora, Atenan tori I 102
Agricola, sotapäällikkö I 248
Agrikola, Mikael, piispa II 58, 60, 143
Agrippa, sotapäällikkö I 234, 238
Agrippina, Claudiuksen puoliso I 243
Ahab, Israelin k:gas I 40
Ahuramazda (Ormuzd) I 52
Aigos-Potamos, taist. 405, I 113
Aiguillonin herttua II 420
Aineias I 140
Aiskines, puhuja I 116
Aiskylos, kirjailija I 105
Aitolialainen liitto I 132
Akademia, Atenassa I 89
Akaijalainen liitto I 132
Akaija, Rooman provinssi I 184, 187
Akillevs, tarusankari I 72
Akre (Ptolemais) Syrian kaupunki I 426, 428
Akropolis, Atenassa I 96, 104, 108
Alanit I 296
Alarik, Länsigotien k:gas I 295
Alavuus, taist. 1808 II 638
Alba Longa, Italian kaupunki I 140, 152
Alban herttua, sotapäällikkö II 94, 95, 102, 104
Alberoni, ministeri II 297
Albert, piispa I 455
Albert, sosialisti II 518
Albertus Magnus, munkki I 629
Albigensit, uskonlahko I 553
Alboin, Longobardien k:gas I 302
Albrekt Mecklenburgilainen, Ruotsin k:gas I 567, 584
» Brandenburgilainen, suurmestari II 54
» Saksan keisari I 611
» Habsburgin kreivi ja Saksan keisari I 535
Albuquerque, löytöretkeilijä II 14
Alemannit I 304
Aleksandria I 130, 137, 184, 477, II 450, taist. 1882 II 717
Aleksanteri suuri I 51, 123—131
» Severus, Rooman keisari I 258, 270
» III, paavi I 406, 407
» VI, paavi II 76, 85
» Newski, I 461
» Parmalainen, sotapäällikkö II 125
» I, Venäjän keisari II 459, 473, 626, 634, 640, 643
» II, Venäjän keisari II 583, 587, 624—631, 644

Aleksanteri III, Venäjän keisari II 593, 632, 644
» Kusa, Rumanian ruhtinas II 584
» Karageorgewitsch II 586
» Battenberg, Bulgarian ruhtinas II 592
» Obrenowitsch, Serbian k:gas II 594
Aleksei, Venäjän tsaari II 277
» Pietari suuren poika II 295
d'Alembert, kirjailija II 382, 399
Alesia, Gallian kaupunki I 224
Alexios, Itä-Rooman keisari I 420
» prinssi I 427
Alfons IX, Kastilian k:gas I 524
» X, » » I 533
Alfred suuri, Englannin k:gas I 505, 506
Algebra I 336
Algier II 495, 716, 723
Alhambra, linna I, 337
Ali, kalifi I 327, 330, 333
Aljaska II 671
Alkaios, runoilija I, 84
Alkemia I 336, 629
Alkibiades, sotapäällikkö I 110—119
Alkuin, oppinut I 350
Allah (Jumala) I 26, 328, 329
Allia-virta, taist. 390 I 167
Allodiumi I 361
Alma-joki, taist. 1854 II 583.
Almagro, löytöretkeilijä II 17
Al-Mamun, kalifi I 333
Al-Manzor, kalifi I 333, 334
Almeida, Intian varakuningas II 14
Almohadit, uskonlahko I 524
Alopaeus, Maunu Jaakko, piispa II 396
Alp-Arslan, soturipäällikkö I 416
Altmark, välirauha 1629 II 148
Amalfi, Italian kaupunki I 476
Amaury, Arnold, abbotti I 554
Amerigo Vespucci, löytöretkeilijä II 13
Amfipolis, taist. 421 I 112
Amfiktyonien liitto I 76, 77
Amiens, rauha 1802 II 458
Ammianus, historiankirjoittaja I 294
Ammattikunnat I 474
Ammon-Ra, Egyptin jumalia I 20
Amru, sotapäällikkö I 331
Amurat I, sulttaani I 615, 619
Amurat II, sulttaani I 617
Anabaptistit II 45
Anarkismi II 664
Anaximandros, filosofi I 84
Anckarström, kapteeni II 341
Ancona, Italian kaupunki I 256
Ancus Martius, Rooman k:gas I 152
Andrae, insinööri II 735
Andreas II, Unkarin k:gas I 427, 609
Anekauppa II 37
Angilbert, oppinut I 350
Anglikaaninen kirkko II 68, 73
Anglit I 270, 297
Anglosaksit I 340
Angola, Afrikassa II 725
Angora, taist. 1402 I 617
Anjalan liitto II 338
Anna, Venäjän keisarinna II 310
Anna Stuart, Englannin kuningatar II 246, 342
Annam II 692
Annaatit I 555
Anselmus, arkkipiispa I 626
Ansgarius, lähetyssaarnaaja I 376
Antalkidaan rauha I 114
Antemius trallelainen, arkkitehti I 320
Antigonos, sotapäällikkö I 132
» Doson, Makedonian k:gas I 133.
Antillit, pienet II 680
Antiokia, Syrian kaupunki I 133, 137, 420
Antiokus III, Syrian k:gas I 184
» Epifanes, Syrian k:gas I 184
Antistenes, Sokrateen oppilas I 120
Antonius, Marcus, sotapäällikkö I 230—234
Antoninus, Rooman keisari I 248
Anton, Navarran k:gas II 108
Antrustionit I 309
Antwerpen I 471 II 98.
Anu (Il), Babylonian jumalia I 26
Apap, jumalien vastustaja I 20
Apis-härkä I 20, 129
Apollo, Kreikan jumalia I 67
Apostolinen puolue Espanjassa II 501
Appius Claudius, decemviri I 155, senaattori 171
Aqvae Sextiae, taist. 102 I 208
Arabeskit I 337
Arabi, översti II 717
Arabialaiset I 325—339
Aragonian k:gaskunta, synty I 524
Aramealaiset I 30
Aranda, ministeri II 399, 401
Aratos, valtiomies I 133
Arboga, valtiopäivät 1435 I 574
Arcadius, Rooman keisari I 295
Areiopagi, Atenassa I 89, 103
Areioksen oppi I 276, 304, 373
Ares, sodan jumala I 66, 68
Arevakit, Espanjan kansa I 186
Argenson, ministeri II 405
Argentina II 678
Argos, Kreikan kaupunki I 61, 85
Ariman, (Angramanju), pimeyden jumala I 52
Ariosto, Ludovico, runoilija II 26

Ariovistus, Germanilaisten k:gas I 223, 287
Aristogoras, Miletoksen tyranni I 93
Aristarkos, tähtientutkija I 133
Aristeides, valtiomies I 100, 101
Aristippos, Sokrateen oppilas I 120
Aristobulos, makkabilainen I 217
Aristofanes, pilanäytelmäin kirjoittaja I 105
Aristoteles, filosofi I 106, 122
Arkangeli, Venäjän kaupunki II 185, 294
Arkeologia II 746
Arkilokos, runoilija I 84
Arkonan temppeli I 438
Arkontit, Atenassa I 88, 102
Armagnacin kreivit I 497
Armenia I 33, 132
Armfelt, Kaarle, sotapäällikkö II 290, 292
» Kaarle Kustaa, sotapäällikkö II 339
Arnold Brescialainen, munkki I 404
Arnulf, Saksan k:gas I 360
Artemis, Kreikan jumalia I 67
Ascension, saari II 723
Asemies I 384
Asevelvollisuus, yleinen II 648
Ashanti, Afrikassa II 723
Askulum, taist. 279, I 171
Asova, kaupunki ja linnoitus II 281, 290, 293, 300, 319
Aspasia, Perikleen puoliso I 103
Assasinit I 422
Assignatit, Ranskassa II 420, 439
Assur, Assyrian jumalia I 26, 27
Assurbanipal, Assyrian k:gas I 44 46
Assurnassirpal, Assyrian k:gas I 44, 45
Assyria I 23—29, 42—46, 54, 249
Astarte, Foinikialaisten naisjumalia I 30, 36, 68, 262
Astrakan, khaanikunta I 605
Astrologia I 28, 630
Asturian valtio I 524
Astyages, Median k:gas I 52, 53
Atanasius, piispa I 276
Ataulf, Länsigotien k:gas I 296
Atena I 61, 87—92, 95—99, 110—114, 136
Atrevs'in aarrekammio I 81
Atrium, I 147, 196, 251
Attalos, Pergamoksen k:gas I 134, 185
Attila, Hunnien k:gas I 315, 372
Auerstedt, taist. 1806 II 459
Augsburg I 470, taist. 955 I 377, uskontunnustus II 48, interim II 50, uskonrauha II 51
Augurit I 144
Augustus, Rooman keisari I 237—241
August II, Puolan k:gas II 283, 288
» III, » » II 298
Aunus II 143
Aurelianus, Rooman keisari I 270
Aurelius, Marcus, Rooman keisari I 248, 262, 266
Aureng-Zeb, Suur-Mogulin hallitsija II 350
Aurora-seura II 396
Ausonit, Italian kansa I 139
Auspisiot I 144
Austerlitz, taist. 1805 II 459
Australia II 728
Austrasia I 314, 341
Autodafee I 530
Avarit I 318, 340, 345
Averroës, lääkäri ja filosofi I 336
Avicenna, lääkäri ja filosofi I 336
Avignon I 492, II 248
Avitus, Rooman keisari I 299
d'Azeglio, kirjailija II 534
Azincourt, taist. 1415 I 496
Azorit II 10, 726
Aztekit II 15, 16

Baal (Bel), Semiläisten jumalia I 26, 30, 31, 36, 262
»Babelin vankeus», paavien I 492, 556
Babington, salaliiton tekijä II 122, 123
Babylon, I 128, 131, 256
Babylonia I 23—29, 42, 46, 47, 54, 57, 83
Baboef, Gracchus, sosialisti II 655
Backus, viinin jumala I 69
Backantinnat I 69
Backanaliot I 191
Baco, Frans, filosofi II 188, 189
Bagdad, kalifikunta I 333—335, 448
Baghirmi, Afrikan valtioita II 710
Bailli, virkamies Ranskassa I 486
Baijerilaiset I 270
Bajazet, Ilderim, sulttaani I 615
» II, sulttaani I 620
Baker-pasha, löytöretkeilijä II 712
Bakunin, nihilisti II 664, 667
Balduin, kreivi, ristiretkeläinen I 419
» II, Jerusalemin k:gas I 423
» Latinal. keis.-k:n keisari I 427
Balmaceda, presidentti II 680
Bancroft, historioitsija II 676
Baner, Juhana, sotapäällikkö II 167
Bangveolo-järvi II 712
Barclay de Tolly, sotapäällikkö II 465, 640
Bardija (Smerdis) I 55
Bardit (runoilijat) I 291
Barebonen parlamentti II 239
Borin konfederatsiooni II 318
Bar Kokba, kapinanjohtaja I 247
Barnabitit II 79
Barnet, taist. 1471 I 521
Bartholomeus Diaz, löytöretkeilijä II 11
Barthold Schwartz, munkki II 4
Basaari (Bagdadissa) I 338

Basel I 289, kirkolliskokous II 563, rauha 1795 II 448
Basilika I 639
Bastilji, vankila I 496, II 418
Batavian tasavalta II 448, 460
Batavia, Jaavan kaupunki II 694
Batthyanyi, ministeri II 528
Batum, Kaukasian kaupunki II 688
Bazaine, kenraali II 557, 679
Beauharnais, kenraali II 440, 448
» Eugén II 461
» Josefina, Napoleonin puoliso II 462
Beatrix Portinari, Danten lemmitty I 642
Beaucaire, Ranskan kaupunki I 479
Bebel, August, sosialisti II 660
Beccaria, lakimies, II 402
Beecher-Stowe, kirjailija II 673, 675
Beck, jumaluusoppinut II 749
Becket, Tuomas, piispa I 512
Beda, kirjailija I 374
Beduinit I 24, 325
Beethoven, säveltäjä II 758
Belfort, linna II 560
Belgia II 99, 249, 256, 447, 450
Belgrad I 621
Belisarius, sotapäällikkö I 302, 317, 322
Bell, Graham, keksijä II 734
Bellman, Kaarle Mikael, runoilija II 398
Beltis (Mylitta), naisjumala I 27
Beludshistan II 687, 691
Benedek, sotapäällikkö II 551
Benedetti, lähettiläs II 554
Benediktus Nursialainen I 378
Benediktus XIV, paavi II 401
Beneficiumi I 361
Beneventum, taist. 275 I 171 ja 1266 I 413
Beowulf, runosankari I 637
Beranger, runoilija II 495, 751
Berberit, Afrikassa II 724
Berengar II, Ivrean markiisi I 392
Beresford, lordi II 434
Beresina, ylimeno II 467
Berg, kenraalikuvernööri II 630
Berliini, kapina 1848 II 520—522, kongressi 1878 II 590
Bernardonne Giovanni (Fransiscus assisilainen) I 552
Bernadotte, kenraali II 613
Bernhard, pyhä I 381, 424, 628
» Weimarin herttua II 165
Bernstein, sosialisti II 669
Bernstorff, ministeri II 399, 410
Bertold, lähetyssaarnaaja I 455
Bertrand de Born, runoilija I 636
Berzelius, J., kemiantutkija II 741
Bessarabia II 473, 575, 623
Bessos, satraappi I 127
Bestushew-Rjumin, kansleri II 312
Beust, ministeri II 563
Beza, de, Theodor, II 66
Bilmark, J., historioitsija II 395
Birger Jaarli I 436, 461
» k:gas I 565
Birka, Ruotsin kaupunki I 376
Birma, Aasian valtio II 687
Biron, suosikki II 311
Bismarck, Otto von, II 533, 544—554 592, 630, 663
Bismarckin saariryhmä II 729
Bitynia I 56, 128, 132, 217
Bjarmien valtakunta I 338, 451, 605
Bjelibog, Slavilaisten jumalia I 445
Björn, Ruotsin k:gas I 376
Björnson, Björnstjerne II 620, 622, 754
Blanc, Louis, sosialisti II 514, 518, 657
Blake, amiraali II 240
Blomfoentein, Oranjen pääkaupunki II 722
Blücher, sotapäällikkö II 469
Boabdil, Granadan hallitsija I 528
Boabdilla, tuomari II 13
Bobrikow, kenraalikuvernööri II 645
Boccaccio, kirjailija I 643
Boccus, Mauretanian k:gas I 207
Bochold, J., uskonkiihkoilija II 45
Boëtius, piispa I 301
Bogesund, taist. 1520 I 577
Bohemund, Tarentin kreivi I 419
Boisguillebert, kirjailija II 257
Bokhara I 442, II 691
Boksarien kapina II 700
Boleslaw, rohkea, Puolan ruhtinas I 442
» III ja IV » » I 596
Boleyn, Anna, kuningatar II 69
Bolgar, kaupunki Volgan varrella I 442
Bolivar, Simon, vap. sankari II 677
Bologna, yliopisto I 481, 629, kongressi II 502
Bomarsund, linnoitus II 582
Bombay, Intian kaupunki II 349
Bonaparte, Napoleon II 448—471
Bonapartistit II 511
Bonaventura, mystikko I 628
Bonifacius, (Winfrid), apostoli I 374, 376
» VIII, paavi I 490
Bopp, Fr., kielentutkija II 747
Borneo, II 694
Borganäs, linna Ruotsissa I 573
Bornu, Afrikan valtio II 710
Borodino, taist. 1812 II 465
Bosnia II 576, 386, 592
Bossuet, piispa II 214, 219
Boston, Amerikan kaupunki II 357
Bosworth, taist. 1485 I 521
Botha, Louis, buurikenraali II 722

Bothwell, kreivi II 120
Botta, konsuli I 24
Bouillon, Gottfrid I 419
Boulanger, kenraali II 574
Boulogne, Ranskan kaupunki II 459
Bourbonin sukuliitto II 354
Bourdelot, lääkäri II 198
Bouvines, taist. 1214 I 485
Boycott, maanomistaja II 610
Brabant (Belgia) I 475, 478
Braganza Juhana II 174
Brahe, Pietari II 198, 266, 271
Brama, suuri jumala I 49, 50
Bramante, arkkitehti II 27
Braminit, Intian papit I 49
Brandenburg I 377, 390, 540, II 175
Brasidas, Spartan k:gas I 112
Brasilia II 14, 678
Brask, piispa II 57
Breitenfeld, taist. 1631 II 162
Bremen I 376, 470, II 475
Brennus, Gallialaisten päällikkö I 167
Briel, Alamaiden kaupunki II 104
Bright, valt. kiihottaja II 603
Brissot, girondisti II 429
Britannia I 223, 248, 257
Britit I 505.
Brittiläinen Keski-Afrika II 720
» Itä-Afrika II 723
Brovallius, Juhana, piispa II 394
Brumaire'n vallankumous II 452
Brun, le, maalari II 219, 222
Brunhilda, kuningatar I 314
Brunkeberg, taist. 1471 I 575
Brutus, Junius I 153
» Marcus I 229, 231, 232
» Decimus I 231
Brüssel II 98
Buddan oppi I 50, II 696
Buckinghamin herttua II 229
Buckle, Th. historioitsija II 746
Budde, Jöns, munkki I 644
Buddenbrock, sotapäällikkö II 330
Buffon, kirjailija II 382
Bugenhagen, uskonpuhdistaja II 55
Bulgarit I 317, 323, 338, 340, 442, 444, 614, II 576, 586
Burgundit I 270, 296, 306
Burgundi II 89
Burke, ministeri II 347
Burrus, pretorianein päällikkö I 243, 244
Burschenschaften (ylioppilasyhdistyksiä) II 481
Burton, löytöretkeilijä II 712
Buschmannit, Afrikassa II 709
Buurit II 720—3
Buxhöwden, sotapäällikkö II 634
Büchner, filosofi II 750
Byron, runoilija II 488, 751
Byrsa, Kartagon linna I 186
Byzantion I 63, 256
Byzantilainen tyyli I 640
Bång, Pietari, piispa II 394
Böömi I 441, 445, 151—154

Cabal-ministeristö II 241
Cabet, sosialisti II 657
Caboche, Simon, teurastaja I 496
Cabot, löytöretkeilijä II 15, 347
Cabral, löytöretkeilijä II 14
Cadoudal, Georges II 454
Cadiz (Gades) I 32, 256, II 22
Caepio, sotapäällikkö I 187
Caesar, C. J., I 214, 219—229, 230, 259
Cajetanus, kardinaali, II 38
Calais I 493
Calatafimi, taist. 1860 II 538
Calderon de la Barca, runoilija II 194
Caligula, keisari I 243
Calimala, ammattikunta Florensissa I 548
Calixtus II, paavi I 401
Calonius, Matias, lakimies II 640
Calonne, ministeri II 413
Calvin, uskonpuhdistaja II 65, 66, 187
Camarilla, Espanjassa II 483
Camillus, Furius, I 157, 161, 167, 190
Camões, Luis de, runoilija II 194
Campbell, sotapäällikkö II 685
Campoformio, rauha 1797 II 450
Campomanes, ministeri II 399
Camisardit II 254
Cannae, taist 216 I 179
Canning, ministeri II 490, 599, 601
Canossa, linna I 399
Canrobert, kenraali II 724
Capistrano, Juhana, munkki I 621
Capitatio (päävero) I 272
Capitolium I 167
Capua, Italian kaupunki I 168, 181
Caracalla, keisari I 258, 263, 269
Caraffa, inkvisiittori II 82
Carlos, don, prinssi II 298, 300, 501, 522
Carlstadt, uskonkiihkoilija II 43
Carneades, sofisti I 194
Carnot, vallank. mies II 429, 439, 447
Carrier, vallank. mies II 440
Carroccio, Milanossa I 406
Cartesius, filosofi II 189
Cassiodorus, ministeri I 301
Cassius, Caesarin murhaaja I 229—232
Castlereaghin lordi, ministeri II 596
Castrén, M. A., kielentutkija II 747
Catilina, L. S., I 214, 218, 219
Cato, M. P., vanhempi I 185
» » sensori I 193, 194
Catulus, Lutatius, konsuli I 176

Caudium, taist. 321 I 169
Cavaignac, kenraali II 518, 532
Cavalier, Jean, kapinanjohtaja II 254
Cavelier de la Salle, löytöretkeilijä II 349
Cavendish, kemian tutkija II 386
Cawnpoor, Intian kaupunki II 684
Cavour, Camillo, ministeri II 533—538
Celibaatti-laki I 397
Censi (maavero) I 366
Censori I 156, 159
Centuriot I 162
Cervantes, Michel, kirjailija II 193
Cetevayo (Ketschwayo), k:gas II 710
Ceuta, Afrikan kaupunki II 726
Ceylon I 48, 182
Chalifa Abdullahi, mahdi II 719
Chamberlain, J., ministeri II 612, 721
Chambordin kreivi II 572
Champlain, S., löytöretkeilijä II 348
Champollion, oppinut I 14
Chancellor, purjehtija II 184
Chandernagor, Intian kaupunki II 349
Chateaubriand, runoilija II 477, 751
Chaucer, runoilija I 517
Chaumette, vallank. mies II 441, 443
Chemit (Egypti) I 9
Chenier, runoilija II 440
Chile II 678
Chlopicki, kenraali II 506
Choiseul, ministeri II 354, 380, 399
Choraeus, Mikael, runoilija II 398
Chydenius, Antti ja Samuli II 394
Cicero, M. T., I 214, 219, 230—232, 259
Cid, runosankari I 637
Cinna, konsuli I 210
Ciompi, Florensissa I 548
Circus Maximus I 251
Cisalppinen tasavalta II 450, 458
Cisleithaninen Itävalta II 563
Citeaux, luostari I 380
Civita Vecchia, Italian kaupunki I 256
Clairault, luonnontutkija II 385
Clairvaux, luostari I 381
Clarendon, säännöt I 512
Claudius, Nero, konsuli I 181
» keisari I 243, 258
Clemens III, vastapaavi I 400
» V, paavi I 492
» VII, » II 68, 69, 76, 557
» XIV, » II 401
Clement, J., munkki II 116
Clermont, kirkolliskokous I 382, 418
Clewe, herttuakunta II 175
Cliwe, lordi II 351, 352
Cluny, luostari I 380, 394, 395
Cobden, valt. kiihottaja II 603
Cocq, Robert le, piispa I 493
Coeur, J., ministeri I 499
Colbert, J. B., ministeri II 219—222, 252, 349
Coligny, amiraali II 112
Collége de France II 30
Colonna, Rooman ylimyssuku I 490—492, 549
Colosseum, Roomassa I 246, 251
Comines, kirjailija I 638
Comitatus (seurue) I 286
Comitia curiata I 149
» centuriata I 150, 153, 158
» tributa I 156, 158
Commodus, keisari I 263, 269
Comte, filosofi II 750
Contrat social II 382
Condé, Ludvig, prinssi II 108
» sotapäällikkö II 167, 225, 249
Condorcet, girondisti II 425, 429
Condamine, luonnontutkija II 385
Confucius (Kungfutse) II 695
O'Connel, D., valt. kiihottaja II 606, 607
O'Connor, F., valt. kiihottaja II 603
Consistorium principis I 271
Constanz, rauha 1183 I 407
Contarini, K., lähettiläs II 77
Cook, J., löytöretkeilijä II 363, 728
Cooper, F., kirjailija II 675
Corbey, luostari I 376
Corday, Charlotte II 440
Corfinium, Italian kaupunki I 209
Corneille, P., kirjailija II 196, 218
Cornelia, Gracchuksien äiti I 202
Cornelius Nepos, historioitsija I 259
Corpus juris (lakikirja) I 318
Cortes (eduskunta) I 526, II 96
Cortez, F., löytöretkeilijä II 15, 16
Coster, L., keksijä II 7
Couthon, vallank. mies II 439
Covenant-liitto II 233
Cranmer, T., uskonpuhdistaja II 72
Crassus I 215, 221, 225
Crepy, rauha 1544 II 89
Creutz, K. F., runoilija II 398
Crecy, taist. 1346 I 493, II 5
Crispi, valtiomies II 538
Croi, de, sotapäällikkö II 284
Cromwell, O., II 232—241
Cronhjorth, sotapäällikkö II 286
Cronje, buurikenraali II 722
Cronstedt, K. O., amiraali II 636, 637
» J. A., sotapäällikkö II 635
Crotus Rubianus, II 31
Culloden, taist. 1745 II 343
Curia regis I 511
Curio, kansantribuni I 225
Curius Dentatus, konsuli I 170, 171
Custine, kenraali II 440, 448
Czartoryski, ruhtinas II 507

Dacia I 248, 255, 318
Dagh-Bog, Slavilaisten jumalia I 445
Dagobert, k:gas I 305
Dagon, Filistealaisten jumalia I 31
Dahn, F., kirjailija II 752
Daimiot, Japanissa II 702
Damaskos I 44, 137, 333, 335, 424
Damiette, Egyptin kaupunki I 427
Danaos I 72, 81
Danilo Schtjenatew, ruhtinas I 593
Dante, runoilija I 641
Danton, vallank. mies II 430, 432, 434, 443
Danzig I 598, II 319, 321
Dardanellit II 588
Dareios, Hystaspiinpoika I 55, 57, 59, 94
» III, Kodomannos I 125
Darfur, Afrikan valtio II 710
Darnley, Maria Stuartin puoliso II 120
Darwin, Charles, luonnontutkija II 736—738
Daufin (kruununperillinen) I 493
David, k:gas I 38, 44
David, lähetyssaarnaaja I 377
Davis, löytöretkeilijä II 184
Davitt, maaliiton perustaja II 608
Dacamerone I 643
Decemviirit I 155
Decius Mus, konsuli I 169, 170
Decius, keisari I 268, 270
Declaration of right II 246
Defensorit I 276
Defoë, Daniel, kirjailija II 392
De Geer, Juhana, maaherra II 338
Deistinen suunta II 378
Dekeleia, linna I 113
Dekurionit I 272
Delarey, buurikenraali II 722
Delegatsiooni, Itävalta-Unkarissa II 564
Delfoin oraakkeli I 54, 75
Delhi, Intian kaupunki II 350, 684
Delion, taist. 424 I 112
Delos-saari I 100, 200, 256
Delyannis, ministeri II 580
Demokraatit, Yhdysvalloissa II 673
Demostenes, sotapäällikkö I 111
» puhuja I 116
Descartes (Cartesius), filosofi II 189
Desiderius, Longobardien k:gas I 343
Desmoulin, Camille, vallank. mies II 414, 417, 427, 443
Dessau, taist. 1626 II 158
De Wet, buurikenraali II 722
Devolutsiooni-oikeus II 249
Diadokit (Aleksanteri suuren seuraajat) I 132
Diana, Kreikan jumalatar I 67
Diaconi (teini) I 631
Dickens, kirjailija II 753
Didius Julianus, keisari I 269
Diebitsh, sotapäällikkö II 491, 507
Diderot, kirjailija II 382, 399
Dido (Elissa) I 33
Digesta (lakiselityksiä) I 318
Dioesesit I 272
Diktaattori, Roomassa I 160
Dilolo-järvi, Afrikassa II 712
Diogenes, filosofi I 120
Diokletianus, keisari I 268—271
Dionysos (Backus) I 69
Disraeli (Beaconsfield), valtiomies II 605
Dissidentit, Puolassa II 316
Divina Comedia I 641
Djebel-al-Tarik (Gibraltar) I 332
Dmitri Donskoj, ruhtinas I 605
Dodonan oraakkeli I 62
Doge I 544
Dolgorukit II 310, 312
Domesdaybook I 510
Dominicus Guzman I 552
Dominikaanimunkisto I 552, 554
Domitianus, keisari I 247, 266
Donar (Thor) I 290
Don Quixote, romaani II 193
Dorilainen vaellus I 61
» rakennustyyli I 79
Dorylaion, taist. 1097 I 420
Douglas, K. O., kenraalikuvernööri II 291
Drake, purjehtija II 124, 126, 184
Drakon, lainsäätäjä I 48
Drusus, Livius, kansantribuni I 205
Drusus, sotapäällikkö I 240
Dsingiskhaani I 448
Dubois, kardinaali II 365
Dudevant (G. Sand), kirjailija II 753
Duilius, konsuli I 176
Dumas, A., kirjailija II 754
Dumouriez, kenraali II 319, 447
Dunkerque, Ranskan kaupunki II 225
Dupleix, kauppaseuran päämies II 349—351
Dübböl, taist. 1864 II 549
Dyracchium, taist. 48 I 226
Dürer, Alb., maalari II 30
Dyveka, Kristian II:sen lemmitty I 576
Dubarry, Ludvig XV:nnen lemmitty II 367
Döbeln, von, soturi II 340, 638

Earldorman Englannissa I 506
Ebionitit, uskonlahko I 276
Eck, professori II 38
Eckart, mystikko I 628
Edda I 637
Edessa, kaupunki I 424
Edilit, Roomassa I 159
Edison, Tuomas, keksijä II 734

Edrisi, matkustaja I 338
Edsöre (rauhanlait) I 436
Edvard, confessor I 507
» »musta prinssi» I 493
Edvard I, Englannin k:gas I 514
» II, » » I 517
» III, » » I 492, 217
» IV, » » I 520
» VI, » » II 70
Efialtes, petturi I 96
Eforit, Spartassa I 87
Egates-saaret, taist. 241 I 176
Egbert, Wessexin k:gas I 505
Egesta, Sisilian kaupunki I 112
Eginhard, historioitsija I 342, 351
Egmont, kreivi II 100, 102
Egypti I 9—22, 55, 125, 127, 132, 331, 422, II 450, 716
Ehrensvärd, Augustin II 336
Ekbatana, Median kaupunki I 57
Eksarkki I 302
Elagabal, Rooman keisari I 269
Elam, valtio I 42
Elba, saari II 458, 469
d'Elcano, löytöretkeilijä II 15
Elfsborgin linna II 144, 147
Elisabet, Parmalainen, Espanjan kuningatar II 297
Elisabet, Englannin kuningatar II 72, 111, 122, 184, 187
Elisabet, Venäjän keisarinna II 311, 328, 335
Elohim I 26
Elsass-Lothringi II 557, 560, 652
Elyseiläiset kentät I 70
Emin-pasha (Edvard Schnitzer) II 712
Emir-al-omra I 416
Encyklopedistit II 382, 383
Enfantin, sosialisti II 656
Engelbrekt Engelbrektinpoika I 572—4
Enghienin prinssi II 454
Ennius, runoilija I 191
Enzio, Fredrik II:sen poika I 412
Epaminondas I 115
Epeiros, valtio I 132
Epikurolainen filosofia I 122, 261
Episkopaalinen kirkko II 68, 228
Eqvit, Italian kansa I 138, 151, 166
Erasistratos, lääkäri I 134
Erasmus Rotterdamilainen II 30
Eratostenes, maantieteilijä I 133, 134
Eretria, Kreikan kaupunki I 93, 94
Eriksgata, Ruotsissa I 436
Erik IX, Ruotsin k:gas I 432, 458
» Maunu Latolukon poika I 565, 567
» Maunu Liehakon poika I 567
» XIII, Ruotsin k:gas I 571
Erik XIV, Ruotsin k:gas II 127—130, 144
Eriwan, Kaukasian kaupunki II 688
Erthogrul, Turkkilaisten päällikkö I 615
Erythrea, Afrikassa II 726
Eskil, lähetyssaarnaaja I 377
Eskorial, linna II 92
Espanja, Kartago valloittaa I 177, Rooman provinssi I 187
Estrup, ministeri II 621
Etáts generaux, les, (valtiosäädyt) II 209, 491
Ethelred II, k:gas I 506
Etruskit I 34, 139, 140, 170
Eufrat-virta I 23, 55, 218
Eugen, Savoijin prinssi II 256, 300
Eugenie, keisarinna II 554
Euklides, Sokrateen oppilas I 119
» geometrian tutkija I 133
Eumenes, Pergamoksen k:gas I 183
Eunus, orja I 198
Euripides, kirjailija I 105
Eurymedon-joki, taist. 469 I 98
Eustachius, ristiretkeläinen I 419
Eyck, von, maalari II 30
Evesham, taist. 1265 I 514
Evankelinen unioni II 150
Evankeliset sosialistit II 668

Fabius Maximus, diktaattori I 179
Fabricius, sotapäällikkö I 171
Fabvier, överstí II 488
Fakirit, Intiassa I 50
Falangi I 125
»Falansterit» II 657
Falköping, taist. 1389 I 569
Farao, Egyptin k:gas I 18
Farisealaiset I 217
Farnakes, Mithridateen poika I 217
Farnese, Aleksanteri, sotapäällikkö II 94, 105, 116
Farsalos, taist. 48 I 226
Fatima, Muhammedin tytär I 333, 334
Favre, valtiomies II 557
Faustulus, paimen I 141
Feidias, kuvanveistäjä I 106
Fellatat, Afrikan kansa II 709
Felton, John, murhaaja II 230
Fénélon, kirjailija II 219, 257, 379
Fenien liitto II 607, 608
Feodaalilaitos I 361—369
Feodor, tsaari II 144, 275
Ferdinand katolinen, Espanjan k:gas I 528—532, II 12, 85
Ferdinand VII, Espanjan k:gas II 482, 484, 677
Ferdinand I, Saksan keisari II 150
» II, » » II 151, 162
» III, » » II 167

Ferdinand I, Itävallan keisari II 525
» IV, Neapelin k:gas II 484
» II, » » II 523, 528
» Bulgarian ruhtinas II 593, 594
Fetialit, Roomassa I 145
Fichte, filosofi II 390
Fieandt, Otto von, sotapäällikkö II 638
Filadelfia, kongressi II 357, 358
Filantropistinen suunta II 388
Filip II, Espanjan k:gas II 91—106, 111
» III, » » II 153, 171
» IV, » » II 171, 249
» V, (Anjou) Espanjan k:gas II 256
» II, August, Ranskan k:gas I 425, 484, 555
» IV, kaunis, Ranskan k:gas I 488
» VI, Valois » » I 492
» Orleansin herttua, regentti II 365
» » » II 416, 436, 440
» Hessenin maakreivi II 50
Filippo, don, Espanjan prinssi II 298
Filippiläiset puheet I 231
Filippinit, saariryhmä II 92, 676, 694
Filippoi, taist. 42 I 233
Filippos II, Makedonian k:gas I 116
» III, » » I 181, 183
Filistealaiset I 30, 38
Filo, filosofi I 262
Fiscus, (rahasto) I 237
Flaminius, konsuli I 179
Flamininus, konsuli I 183
Flanderi (Alamaat) I 475—478
Flavio Gioja, keksijä II 5
Fleming, Klaus II 136—139
» Erik II 594
Fleury, valtiomies II 367, 369
Florens, Italian kaupunki I 469, 475, 546—549, II 25, 85, 539
Florida, Amerikassa II 348
Florida Blanca, ministeri II 399
Foinikialaiset I 30—35, 62, 63, 81, II 710
Folkungein suku I 439, 564
Fonograafi II 735
Fontaine, la, kirjailija II 219
Fontainebleau II 460, 469
Fontanetum, taist. 841 I 354
Formariago-oikeus I 366
Formosa, Itä-Aasian saari II 705
Forseen, Samuli, lainsuomentaja II 326
Fort-William (Kalkutta) II 349, 351
Forum romanum I 152, 158
Fotheringhay, linna II 123
Fouché, vallank. mies II 440, 452, 494
Fouquet, ministeri II 214
Fouquier-Tionville, vallank. mies II 439
Fourier, sosialisti II 513, 657
Fox, ministeri II 347
Franche Comté II 92, 251
Frankenhausen, taist. 1525 II 44
Frankfurt am Main I 478, keisarin vaali I 387, II 475, kansalliskokous II 520, 530, rauha 560
Frankit I 270, 296, 297, 302, 306
Franklin, Benjamin II 358—361, 386
Frans I, Ranskan k:gas II 30, 84, 86—91, 107
» II, Ranskan k:gas II 107
» Steffan, Saksan keisari II 300
» II, » » II 450, 459
» Jooseppi, Itävallan keisari II 525, 528
Fransiskaanien munkisto I 552
Franzén, F. M., runoilija II 398
Fredegunda, kuningatar I 314
Fredrik I, Barbarossa, Saksan keisari I 403—408, 425, 596
Fredrik, kaunis, Saksan keisari I 536
Fredrik II, Saksan keisari I 408—413, 427, 428
Fredrik III, Saksan keisari I 538, 611
Fredrik Viisas, Saksin vaaliruhtinas II 39
Fredrik V, Pfaltzin vaaliruhtinas II 150, 153
Fredrik I, Tanskan k:gas II 55, 143
» III, » » II 260
» IV, » » II 283
» VI, » » II 548
» VII, » » II 549, 620
» I, Ruotsin k:gas II 323
» I, Preussin k:gas II 259, 288, 302
» II, » » II 304—309, 317, 319, 331, 367, 399—401, 407, 408
Fredrik Wilhelm, suuri vaaliruhtinas II 175, 254, 259, 302
Fredrik Wilhelm I, Preussin k:gas II 259, 302—304
» » II, Preussin k:gas II 459
» » III, » » II 468
» » IV, » » II 520, 530
Fredrikshald, linna II 292
Freija, jumalatar I 290
Friedland, Böömissä II 157
» taist. 1807 II 459
Friisit I 270, 374, 376
Frobisher, purjehtija II 184
Froissart, memoaarien kirjoittaja I 638
Fronde, la II 212
Fryxell, A., historioitsija II 745
Fueros, Espanjassa I 526, II 97, 501
Fulbe-kansat, Afrikassa II 709
Fulvia, Antoniuksen puoliso I 232
Fust, Gutenbergin kumppani II 7
Fylai, Atenassa I 92
Fylkes-valtiot I 432
Fysiokratit II 384

Fysiikka II 739
Fysiologia II 741

Gabelle, la, (suolavero) I 489, II 371
Gadd, Hemming, valtiomies I 579
Gadd, P. A., luonnontutkija II 394
Gadolin, Jaakko, Suomen piispa II 394
Galatit (Keltit) I 132
Galba, Rooman keisari I 245
Galerius, Rooman keisari I 268
Galesvinta, kuningatar I 314
Galilei, luonnontutkija II 192
Galitsin, Mikael, sotapäällikkö II 291
Galla-kansa, Afrikassa II 709
Gallialaiset, I 139, 167, 170, 177, 223
Gallienus, Rooman keisari I 268
Gallipoli, linnoitus I 615
Galvani, sähköopin tutkija II 386
Gambetta, valtiomies II 557, 560
Gambia, Afrikassa II 723
Ganander, Kristfrid, oppinut II 396
Gardie, Pontus de la, sotapäällikkö II 144
» Jaakko de la, » II 145
Garibaldi, vapaudensankari II 523, 528, 535, 538
Gastein, sovinto 1865 II 550, 551
Gaugamela, taist. 331 I 127
Gauss, keksijä II 733
Gedimin, Liettuan suurherttua I 598
Geijer, E. G., historioitsija II 745
Gelimer, Vandalien k:gas I 318
Generalstaatit II 99, 183
Genserik, Vandalien k:gas I 299, 315
Genfin sopimus 1864 II 651
Gensonné, girondisti II 429
Gent, Alamaiden kaupunki I 471, II 98
Genua, Italian kaupunki I 469, 476, 477, 543, 613, II 22, 472
Geologia II 386, 736
Georgia II 688
Gerbert, (Sylvester II) I 629
Gergovia, Gallian kaupunki I 224
Germanilaiset I 240, 249, 270, 279, 283—293
Germanos, kreikkal. arkkipiispa II 487
Gerusia, neuvosto Spartassa I 87
Gervinus, historioitsija II 744
Gessler, vouti I 535
Geusit II 101
Gezelius, J., piispa II 272
Ghibellinit, valt. puolue I 402, 542
Gibbon, historioitsija II 390
Gibraltar, linnoitus I 332, II 360
Girondistit, valt. puolue II 429, 432
Giusti, runoilija II 754
Gladiaattorit I 253
Gladstone, William, valtiomies II 605—610, 652
Gneisenau, ministeri II 482
Gnostilaiset, uskon lahko I 276
Goa, Intian kaupunki II 14, 19
Gobel, piispa II 442
Godunow, Boris, Venäjän tsaari II 276
Goldsmidt, Oliwer, kirjailija II 392
Goottilainen tyyli I 640
Gootit I 284, 290, 294
Gordion, Frygian kaupunki I 126
Gordon, Pietari I:sen opettaja II 278
» kenraali II 719
Gottfrid, Bouillonin herttua I 419
Gracchus, Tiberius ja Cajus I 200—205
Gramont, ministeri II 554
Granada I 335, 525, 528
Graneikos-virta, taist. 334 I 126
Grant, kenraali II 675
Granvella, kardinaali II 100
Gregorius, Tours'in piispa I 312
» suuri, paavi, I 340, 373, 624
» VII, » I 395—401, 418
» IX, » I 411
» XI, » I 556
» XIII, » II 193
Grey, ministeri II 601
Grijalva, löytöretkeilijä II 16
Grip, Bo Juhonpoika I 568, 583, 584
Gripenberg, kenraalimajuri II 640
Gripsholm, linna II 130
Grodno, valtiopäivät II 322
Grotius, Hugo, valtiomies II 198
Grönlanti I 438
Guanahani, saari II 12
Guatimozin, Meksikon k:gas II 16
Guelfit, valt. puolue 402, 542
Guido, Jerusalemin k:gas I 425
Guillotiini, (mestauskone) II 432
Guinea, Afrikassa II 10, 11, 723—725
Guiot, runoilija I 636
Guiscard, Robert, sotapäällikkö I 397, 401
Guise, Frans ja Henrik II 108—111
Guizot, historioitsija ja valtiomies II 510 515, 744
Gurko, kenraali II 588
Gutenberg, kirjapainon keksijä II 7
Guyana II 680, 681
Gyllenborg, K., valtiomies II 326
Gyllenstierna, Kristina I 577, 578
Gymnasion, Atenassa I 89
Görgey, sotapäällikkö II 527, 528
Görtz, ministeri II 292
Göthe, runoilija II 393, 478

Haagin rauhankongressi II 652
Haakon hyvä, Norjan k:gas I 431
» Maunu Liehakon poika I 567
Habeas-corpus-sääntö II 243
Habsburgin perintömaat I 535

Hades, Manalan jumala I 70
Hadrianus, keisari I 247, 318
Haghia Sofia (Sofian kirkko) I 320
Haiti, saari II 12, 681
Hamburg I 376, 470, 476, 478, II 475
Hamilkar Barkas, sotapäällikkö I 176
Hamina, piirit. 1788 II 338; rauha 1809 II 640
Hampden, parlamentin jäsen II 232, 233
Hannibal, sotapäällikkö I 177—182
Hannoverin liitto II 298
Hannu, Tanskan k:gas I 575
Hansa-liitto I 476
Harald Blåtand, Tanskan k:gas I 431
» Hårdråde, Norjan k:gas I 438
» Jaarli I 507
Harmaat veljet (Fransiskaanit) I 552
Harpagos, hovimestari I 53
Hartman, E. v., filosofi II 750
Harun-al-Raschid, kalifi I 333, 351
Haruspices, Roomassa I 144
Hasdrubal, sotapäällikkö I 177, 181
Hasrelig, parlamentin jäsen II 233, 235
Hastings, viikinkipäällikkö I 359
» Warren II 352
Hastings, taist. 1066 I 507
Hatti-hymaym II 578
Hatti-sherif II 578
Hattu-puolue, Ruotsissa II 326
Havelock, sotapäällikkö II 685
Hawkins, purjehtija II 184
Hayder Ali, Mysorin ruhtinas II 353
Haynau, kenraali II 528
Hebe, jumalatar I 66
Hebrealaiset I 36
Hebert, vallank. mies II 427, 441, 443
Hedjas-kansa, Arabiassa I 325
Hefaistos, tulen jumala I 66, 68
Hefaistion. Aleksanteri suuren ystävä I 129
Hegel, filosofi II 390, 478, 749
Heine, H., runoilija II 751
Heinäkuun ordonnanssit II 497
Hekateos. historioitsija I 84
Hekatombi, suuri uhri I 75
Heliaia, Atenassa I 89, 102
Heliastit, tuomarit I 103
Helleninen kulttuuri I 133
Helmholtz, H. L., tiedemies II 741
Heloise, Abelardin lemmitty I 626
Helotit, Spartassa I 86
Helsinki II 271, 290, 328
Helvetialaiset I 223
Helvetius, kirjailija II 382
Hemming Gadd, valtiomies I 579
» piispa I 586
Hengelliset ritarikunnat I 423
Hengellinen rälssi I 435
Henrik I, Saksan k:gas I 388, 390
Henrik II, keisari I 392
» III, » I 392
» IV, » I 392—401
» V, » I 401
» VI, » I 410
» VII, » I 536
» II, Englannin k:gas I 510
» III, » » I 514
» V, » » I 496
» VI, » » I 496, 518
» VII, » » I 521
» VIII, » » II 68—70
» II, Ranskan k:gas II 91, 107
» III, » » II 107, 115
» IV, » » II 111, 179—180, 203, 349
» Kopea, herttua I 402
» Leijona, herttua I 403, 407, 440
» Portugalin prinssi II 10
» piispa I 458
Henriot, vallank. mies II 438, 444
Heptarkia I 505
Hera, jumalatar I 66
Herder, runoilija II 390
Heraklea, taist. 280 I 170
Herakles (Herkules) I 71
Heraklius, keisari I 323
Herat, Afganistanin kaupunki I 130
Herbart, filosofi II 749
Heribann I 285, 348, 363
Herkuleen patsaat (Gibraltar) I 31
Hermann, Germanian vapauttaja I 241
Herman von Salza, suurmestari I 597
Hermannarik, Gotien k:gas I 294
Hermandad, Espanjassa I 526, 529
Hermes, jumala I 67, patsaat I 112
Herodes, k:gas I 218
Herodotos, historioitsija I 78, 106
Herrainpäivät, Ruotsissa I 434
Herulit, Italian kansa I 151
Herzegovina II 586, 587, 592
Herzen, nihilisti II 665
Heta-kansa (Hetalaiset) I 30, 42, 44
Hetairia II 486
Hidalgo, kapinanjohtaja II 677
Hidalgos, Espanjan ylimystö I 526
Hiero, Syrakusan k:gas I 167, 175
Hieroglyfi-kirjoitus I 15
Hieronymos Böömissä I 558, 559
Hildebrand (Gregorius VII) I 394, 507
Hinduit I 48—51
Hinkmar, arkkipiispa I 625
Hipparkos, tyranni I 91
Hippias, tyranni I 91, 93
Hippodromi (kilpa-ajorata) I 321
Hippokrates, »lääketieteen isä» I 106
Hirmuvalta, Ranskassa II 438
Hiskias, Judan k:gas I 40, 45

Hissarlik, ent. Troja I 81
Hohenzollernin suku I 540, II 175
Holbach, kirjailija II 382
Holbein, Hans, maalari II 30
Hollanti, II 99, 170, 177, 249, 448
Hommage (vasallivala) I 362
Homeeroksen runot I 73, 82, 91, 104
Home-rule II 608, 611
Homo novus I 196
Honolulu, kaupunki Sandwichin saarilla II 729
Honorius, keisari I 295
» III, paavi I 411
Hopeavero, Ruotsissa II 144
l'Hopital, Michel de, II 109
Horatius, runoilija I 259
» Cocles I 166
Horn, alamaal. kreivi II 102
» Klaus Kristerinp. II 143
» Evert II 146
» Kustaa II 166
» Rudolf II 284
» Arvid II 286, 325, 326
Horos, Egyptin jumalia I 20
Hospodari II 581
Hourit (immet) I 329
Howa-kansa, Madagaskarilla II 725
Howard, amiraali II 126
Hovioikeus, Ruotsissa II 263, 332
Hubertsburg, rauha 1763 II 309
Hudson, löytöretkeilijä II 363
Hugenotit II 66, 107, 204
Hugo, V., kirjailija II 751
Hulda, rakkauden jumalatar I 290
Humanismi II 24—33
Humboldt, W. v., kielentutkija II 747
Hume, filosofi II 390
Hunnit I 293, 297—299
»Huokausten silta», Venetsiassa I 546
Huss, Juhana I 558
Hutten, Ulrich von, II 31
Hyksot, paimentolaiskansa I 22, 44
Hyrkanos, Makkabilainen I 217
Hyväntoivon-niemi II 11
Hämeenlinna II 271, 461, 464
Hämäläiset I 451
Häntäparlamentti II 239
Hästesko, J. H., översti II 338
Höyrylaiva II 731

Iberiläiset I 186
Ibn-Botouta, matkustaja I 338, 443
Ibrahim, sotapäällikkö II 488, 489
Ibsen, H., kirjailija II 755
Ifigeneia I 75
Igor, Venäjän ruhtinas I 444
Iivana III, Wasiljewitsch I 591, 605
» IV, » I 606, II 184, 274
Iivana VI, keisari II 311
»Ikariat» II 657
Ikonionin valtak. I 416
Il (Anu), Semiläisten jumalia I 26
Ilias, runosarja I 73
Ilkka, Jaakko II 138
Illyria I 223, 295
Independentit, Englannissa II 73, 235
Indo-europalainen ryhmä I 8, 47
Indulgenssi-säännöt II 243
Infanzones I 526
Ingemann, S., kirjailija II 752
Ingjald Illråda, Ruotsin k:gas I 433
Inkas-suku II 17
Inkerinmaa I 566, 606, II 147, 277, 292
Inkerman, taist. 1854 II 583
Inkvisitsiooni I 530, 554, II 78
Innocentius III, paavi I 408, 426, 460, 524, 553
» IV, paavi I 412
» X, » II 171
Institutiones (lakikirja) I 318
Interdikti I 382
Interregnum, Saksassa I 533
Intia I 33, 48—51, 83, 256, 338, II 682—687
Intianit II 15, 18, 19
Investitura I 362, 397
Ionilainen rakennustyyli I 79
Ionilaiset filosofit I 84
Ipsos, taist. 301 I 132
Ireton, Cromwellin vävy II 240
Irlannin kysymys II 606—611
Irminsul, epäjumala I 344
Isabella, Kastilian kuningatar I 528, II 12
» Espanjan kuningatar II 501, 554
Isidoros, miletolainen, arkkitehti I 320
» Sevillan piispa I 381
Isis, jumalatar I 20, 31, 262
Islanti I 433, 438
Ismail-pasha, Egyptissä II 716
Isojako II 332
Israelin kansa I 35—40, valtakunta I 44
Issos, taist. 133 I 126
Istar, Assyrian jumalia I 27
Itä-Frankkilainen valtakunta I 354
Itägotit I 290, 300—302
Iturbide, kenraali II 677, 679
Itä-Intian kauppaseura, Ranskassa II 349; Englannissa II 349, 682
Itä-Intian saaristo II 694
Itämaan kysymys II 317

Jaakko V, Skottlannin k:gas II 67
» I, Englannin k:gas II 155, 227—229
» II, Englannin k:gas II 243—245
» (III), pretendentti II 343

Jacquerie, la, kapina I 495
Jagello, Liettuan suurherttua I 598
Jahn, F. L., vapauden ystävä II 481, 482
Jakobiinit II 428, 432
Jaksartes, joki I 137, 448
Jamaika II 240, 680
Jameson, tohtori II 720
Jankowitz, taist. 1645 II 167
Janitsharit I 619, II 577
Jansenistinen liike II 368
Janus, Rooman jumalia I 143
Japani II 702—708
Jaroslaw, ruhtinas I 447, 455
Jatrib, Arabian kaupunki I 327
Jaurés, sosialisti II 669
Java, saari I 338, II 182, 349, 694
Jefferson, Tuomas, valtiomies II 358
Jeffreys, ylituomari II 244
Jeh, kiinal. maaherra II 699
Jehova II 36, 38
Jellachich, sotapäällikkö II 525, 528
Jena, taist. 1806 II 459
Jenner, lääkäri II 387
Jermak, kasakkapäällikkö II 688
Jerobeam, Israelin k:gas I 39
Jerôme, Westfalin k:gas II 460
Jerusalem, temppeli I 39, hävitys, I 246, joutuu Arabialaisille I 331, valloitus 1099 I 420, Saladin valloittaa I 425
Jesain, profeetta I 40
Jesuiitat II 79—82, 150, 400, 407, 476, 696
Johanna d'Arc I 496
Johannitain ritarikunta I 423, 428, 621, II 89
Johannes Scotus Erigena, filosofi I 625, 626
Johannes Duns Scotus, filosofi I 627
» Gerson, mystikko I 628
» XXII, paavi I 555, 630
Joinville, memoaarien kirjoittaja I 637
Jonglöri (ilvehtelijä) I 636
Jonian saaret II 474, 580
Jooseppi I, Portugalin k:gas II 400
» I, Espanjan k:gas II 461
» I, Saksan keisari II 300
» II, » » II 319, 320, 399—404
Jornandes, historioitsija I 299
Josefus, historioitsija I 260
Jourdan, kenraali II 448
Juan d'Austria, Don II 94, 97, 105
Juarez, puolueenjohtaja II 679
Juba, Numidian k:gas I 226
Judan valtakunta I 39, 40
Jugurta, Numidian k:gas I 206
Juhana peloton, Burgundin herttua I 495
» hyvä, » » I 496
Juhana hyvä, Ranskan k:gas I 493
» maaton, Englannin k:gas I 484, 513, 555
» Hunyady, valtionhoitaja I 611, 617, 622
» Fredrik, Saksin vaaliruhtinas II 50
» II, Portugalin k:gas II 11
» VI, » » II 484
» III, Ruotsin k:gas II 128—134, 144
» Sobieski, Puolan k:gas II 300
Juho Pentinpoika, arkkipiispa I 575
Julianus, apostata I 276
Julius II, paavi II 25, 27, 76
Jumalan rauha I 382
Jumalan tuomio I 308
Junker Tuomas, linnanpäällikkö I 594
Juno, jumalatar I 66, 143, 190
Jurjew (Tartto) I 455
Juslenius, Daniel, piispa II 397
Jupiter, Rooman jumalia I 65, 143, 145
Justinianus, keisari I 317—323, 372
Justiza, oikeudenvalvoja I 527
Juusten, Paavali, piispa II 60, 133, 144
Juvenalis, runoilija I 260
Jägerhorn, A. J., majuri II 338, 339
Jättiläiset I 451
Jösse Erikinpoika, vouti I 572

Kaarina Maununtytär, kuningatar II 132
Kaarle Martel, major domus I 332, 341
» suuri, Frankkien k:gas I 340—353, 373, 624
» kaljupää, Ranskan k:gas I 353, 359, 625
» paksu, Ranskan k:gas I 360
» V, » » I 494
» VI, » » I 495
» VII, » » I 496, 498
» VIII, » » II 85
» IX, » » II 107, 111
» X, » » II 494—498
» rohkea, Burgundin herttua, I 500, 502, 538
» IV, Saksan keisari I 536
» V, » » II 40, 46, 51, 66, 77, 87—91
» VI, Saksan keisari II 300
» I, Englannin k:gas II 229—238
» II, » » II 241—244
» Edvard, pretendentti II 343
» Knutinp. Bonde, Ruotsin k:gas I 574, 585
» IX (Södermanlandin herttua) Ruotsin k:gas II 128, 134, 145, 260
» X Kustaa, Ruotsin k:gas II 176, 267
» XI, Ruotsin k:gas II 267—271, 273

Kaarle XII, Ruotsin k:gas II 281—292
» XIII, » » II 613
» XIV Juhana, Ruotsin k:gas II 474, 614, 618
» XV, Ruotsin k:gas II 615
» Filip, Kaarle IX:nnen poika II 277
» herttua, Kustaa III:nnen veli II 338
» Anjoulainen, Neapelin k:gas I 542, 550
» IV, Neapelin k:gas II 401
» Albert, Sardinian k:gas II 523, 528
» III, Espanjan k:gas II 400, 403
» Robert, Unkarin k:gas I 610
» I, Rumanian ruhtinas II 584
Kaarli, viikingi I 451
Kaban temppeli I 326, 327
Kabrias, sotapäällikkö I 116
Kabul, Intian kaupunki II 687
Kadesia, taist. 636 I 331
Kadidja, Muhammedin vaimo I 327
Kadit (tuomarit) I 619
Kadmos, linnanperustaja I 81
Kairo, kalifikunta I 334, 335.
Kaironeia, taist. 338 I 117, taist. 86 I 210
Kairwan, Afrikan kaupunki I 335
Kalidasa, runoilija I 48
Kalifornia II 671
Kalikut, Intian kaupunki II 11, 14, 349
Kalka-joki, taist. 1224 I 448
Kallinikos I 332
Kalm, P., luonnontutkija II 394
Kalmar I 472, unioni I 571, recessi I 575
Kalparitaristo I 455, 597, II 54
Kalykadnos, joki I 408
Kambodja, Aasiassa II 692
Kambyses, Persian k:gas I 55, 59
Kamenski, sotapäällikkö II 638
Kamerun, Afrikassa II 726
Kanada, II 180, 348, 355, 360, 362, 680
Kanarian saaret I 32, II 12, 726
Kananealaiset I 30
Kanoninen laki I 628
Kansainvälinen afrikalainen seura II 714
» työväenyhdistys II 659
Kansalliskaarti II 418
Kansallisuusharrastukset II 648
Kansanopetus II 758
Kansantribunit I 154, 159
Kant, I., filosofi II 390
Kantabrilaiset I 240
Kanton, Kiinan kaupunki II 699
Kapitulariot I 348, 349
Kapmaa II 474, 720
Kapodistria, kreivi II 486, 579
Kappadokia I 210, 217
Kappel, taist. 1531 II 65
Kaptschak, khaanikunta I 449, 602, 617
Kapusiinit, munkkikunta II 79
Kapverden saaret II 726
Karageorgewitschit II 585
Kara Mustafa, suurvisiiri II 300
Karaibit (ihmissyöjät) II 15
Karakorum, Aasian kaupunki I 449
Karakosoff, murhanyrittäjä II 631
Karbonari, valtiollinen seura II 484
Kardinaalikolleegio I 396
Karia, Vähän-Aasian maakunta I 56, 62
Karjalaiset I 450, 451
Karlowitsch, rauha 1699 II 300
Karnak, kylä Egyptissä I 14
Karoliinit, saariryhmä II 729
Karlsbad, kongressi II 482
Kars, linna II 588, 688
Karstula, taist. 1808 II 638
Kartago I 32—34, 63, 140, 173—185, 255, 297
Kartismi, Englannissa II 604
Kasan, khaanikunta I 605, 606
Kasimir suuri, Puolan k:gas I 598
Kastelholma, linna I 584, II 140
Kastellanit, Puolassa I 600
Kastilia, k:gaskunta I 524
Kastilaitos I 16, 17, 49, II 686
Katakombit I 14, 268
Katalonia, k:gaskunta I 523
Katalaunisten kenttä, taist. 451 I 298
Katariina I, Venäjän keisarinna II 310
» II, » » II 313, 314, 317—322, 331, 360, 399, 401, 408—410, 626
» di Medici, Ranskan kuningatar II 108
» Jagellonica, Ruotsin kuningatar II 129
Katarit (kerettiläiset) I 553
Katedraalikoulut I 631
Kateederisosialistit II 668
Katolinen liiga II 150
Katoliset sosialistit II 668
Katzarit I 442, 444, 445
Kaufmann, kenraali II 691
Kaukasialainen rotu I 8
Kaunitz, ministeri II 306
Kaupo, Liiviläisten johtaja I 456
Kavaljeerit, valtioll. puolue II 235
Kehitysoppi II 738
Keisari-nimitys I 236
Keisari Wilhelmin maa II 729
Keith, kenraali II 311, 328
Kekrops, linnanperustaja I 81
Kellgren, J. H., runoilija II 398
Kelttiläiset I 167, 186, 287
Kepler, astronoomi II 191
Kerboga, sotapäällikkö I 420
Kerjäläismunkistot I 551

Keropäät, valtioll. puolue II 235
Keski-Frankkilainen valtakunta I 354, 355
Ketschwayo, neekerik:gas II 710
Kettler, G., suurmestari II 54
Khiwa, Aasiassa I 442, II 691
Khokand, Aasiassa II 691
Khorasan, Aasiassa I 615
Khorsabad, kylä Aasiassa I 24
Kiautschau, Kiinan kaupunki II 701
Kielitiede, vertaileva II 747
Kielin rauha II 618
Kiersyn kapitulario I 356
Kiew, Venäjän kaupunki I 444
Kiilakirjoitus I 25
Kiina I 7, 33, 256, 293, 338, II 4, 5, 694 —701
Kiirastulioppi I 373
Kilderik, Frankkien k:gas I 305
Kilidish-Arslan, Ikonionin sulttaani I 420
Kilikia, Vähän-Aasian maakunta I 56, 215
Kilpajuhlat, Kreikassa I 77
Kilta I 476
Kimberley, Afrikan kaupunki II 722
Kimbrit I 207, 287
Kimon, sotapäällikkö I 98, 100
Kineas, puhuja I 170
King, pyhät kirjat II 695
Kios-saari I 62, 113, II 488
Kirgisit II 690
Kirjapaino II 7—9, 695
Kirjoitustaito I 31
Kirke, översti II 224
Kitschener, kenraali II 719, 722
Kittilä II 271
Kjelland, kirjailija II 755
Kleistenes, lainlaatija I 92
Kleitos, Aleksanteri suuren ystävä I 126, 130
Kleomenes, Spartan k:gas I 93, 132
Kleon, kansanjohtaja I 105, 110, 111
Kleopatra, kuningatar I 226, 233
Klercker, sotapäällikkö II 635
Klick, K. H., majuri II 338
Klientit I 149
Klingspor, marski II 635, 637
Klodwig, Frankkien k:gas I 301—313
Klopstock, runoilija II 392
Klotilda, kuningatar I 303
Kmetonit, Puolassa I 600
Kneipp, Seb., luonnonlääkäri II 742
Knipperdollingk, uskonkiihkoilija II 45
Knox, J., uskonpuhdistaja II 67
Knut suuri, Tanskan k:gas I 437, 507
» VI, » » I 437
» Posse, linnanpäällikkö I 593
Kodros, Atenan k:gas I 88
Kohortti I 208
Koljonvirta, taist. 1808 II 638
Kolkis-maa I 72, 210, 217, 257
Kolleegiot, Ruotsissa II 262, Venäjällä II 293
Kolmas sääty, synty I 468
Koloniia, roomalainen I 172
Kolonit I 273
Kolumbus, Kr., II 10, 11
Komedia, Kreikassa I 105
Komitaatit, Unkarissa I 609
Kommunardit, Pariisissa II 570
Kommunit I 470
Komnenein suku I 416
Komorit, saariryhmä II 725
Kompassi II 5
Komthuuri (linnakunta) I 598
Kondottierit I 543
Kongo-valtio II 714, 715
Konkordaatti, Wormsin I 401, Napoleonin II 455
Konon, sotapäällikkö I 113, 114
Konrad I, Saksan k:gas I 388
» II, » keisari I 392
» III, » » I 402, 424
» IV, » » I 413
Konrad, Massovian herttua I 597
» Bitz, piispa I 588
Konradin, Hohenstaufilainen I 413
Konstantinus, Rooman keisari I 270, 271
» XI, Itä-Rooman keisari I 618
Konstantin, Puolan varak:gas II 504, 505
Konstantinopoli I 271, 316, 322, 332, 616
Konsulit, Roomassa I 153, 160
Kontsas, Yrjö, talonpoikien johtaja II 138
Kooperativinen järjestelmä II 657
Kopernicus, N., astronoomi II 191
Korani I 328—330
Kordova, kalifikunta I 334, 335, 523
Korea II 698
Korff, von, lähettiläs II 330
Korinti I 61, 85, 110, sota I 114
Korintilainen rakennustyyli I 79
Korkyra, saari I 62, 110
Koroneia, taist. 394 I 114
Korsholma, linna I 584
Korsika I 34, 177, 187
Kosciusko, Taddeus, vapauden sankari II 322
Kosroes II, Persian k:gas I 323
Kossuth, valtiomies II 522, 527, 528
Kostianvirta, taist. 1713 II 290
Kostnitz, kirkolliskokous I 559
Kotkinkiina II 692
Kovaresmit I 448
Krakowa, Puolan kaupunki II 322, 523
Kreikka I 61, 183, 184
Kreikkalaiset I 34, 61, II 576, 579
Kreivisota II 142

Kreml I 604, II 275
Kreolit II 21
Kreta I 32, 62, 215, II 580
Krimin khaanikunta I 605, II 319
Kristian I, Tanskan k:gas I 575
» II, » » II 54
» IV, » » II 155
» IX, » » II 549, 622
Kristian, Braunschweigin kreivi II 155
» Fredrik, Tanskan prinssi II 618
Kristiina, Ruotsin kuningatar II 266
» Espanjan kuningatar II 501
Kristinos, valtioll. puolue II 502
Kristinoppi I 263—266, 274, Kiinassa 696 —698
Kristilliset sosialistit II 668
Kristoffer Baijerilainen, Tanskan k:gas I 575
Kroatit I 441
Kroisos, Lydian k:gas I 54, 76, 92
Kronikat I 637
Kronoborg, linna I 461
Krüdener, uskonnoll. haaveilija II 476
Krüger, P., presidentti II 721, 722
Kuba II 12, 676, 681
Kudrun, runosankari I 637
Kulikowa, taist. 1380 I 605
Kulnew, kasakkapäällikkö II 640
Kultainen bulla I 538
» kirja I 545
» lauma I 449
» privilegiumi I 609
Kultarannikko II 723
Kunaxa, taist. 401 I 114
Kungfutse (Confucius) II 695
Kunnialegiona II 455
Kurki, Klaus I 583, Arvid I 589, 595, Akseli II 138, 140
Kuroki, kenraali II 708
Kuropatkin, kenraali II 708
Kustaa I Vaasa, Ruotsin k:gas I 579—552, 595, II 55, 57, 143
» II Adolf, Ruotsin k:gas II 145, 148, 155, 159—164, 260, 265
» III, Ruotsin k:gas II 331—341, 398, 399, 410
» IV Adolf, Ruotsin k:gas II 612, 634, 641
Kutusow, sotapäällikkö II 465
Kuurilaiset I 451, 457
Kuurinmaa II 54, 148, 322
Kuusamo II 271
Kuusisto, linna I 589
Kyaksares, Median k:gas I 46
Kybele, naisjumala I 190
Kykladein saaret I 62
Kyklopit I 81
Kymmenmiehistö, Venetsiassa I 545
Kypros-saari I 32, 33, 125, II 592
Kyreneläinen filosofia I 121
Kyrillos, lähetyssaarnaaja I 445
Kyros, Persian k:gas I 53—55, 57, 59, 93
» nuorempi I 113, 114
Kyynillinen filosofia I 120
Kyzikos, taist, 410 I 113
Käkisalmi II 144, 292, lääni II 147, 277
Köln I 470, 477
Königgrätz, taist. 1866 II 551
Kööpenhamina, yliopisto I 635, rauha II 177, piiritys II 259

Labyrintti I 12
Lachaise, jesuiitta II 252
Lacy, de, sotapäällikkö II 328
Ladysmith, Afrikan kaupunki II 722
Lafaytte, markiisi II 360, 418, 423, 425, 498
Lafitte, valtiomies II 498
Lagerbring, historioitsija II 395
Laibach, kongressi II 485
Lainez, jesuiittain kenraali II 81
Lalli, murhaaja I 460
Lamartine, runoilija ja valtiomies II 517
Landskrona I 461
Lanfrancus, arkkipiispa I 510
Langton, T., arkkipiispa I 513, 514
Lanjuinais, girondisti II 436
Laokoon, kuvaryhmä I 136
Laon, Ranskan kaupunki I 470
Laplace, luonnontutkija II 385
Lappalaiset I 450, 451
Lappeenranta, taist. 1741 II 328
La praguerie, kapina I 501
Lapua, taist. 1808 II 638
La Rochelle, Ranskan kaupunki II 115, 206
Las Casas, piispa II 19
Lassalle, F., sosialisti II 660
Latinalaiset I 139, 166, 168, 169
Latinalainen oikeus I 172
» keisarikunta I 427, 613
Laud, arkkipiispa II 230, 232
Lauenburg II 474, 618
Laura da Nora I 642
Laurentius Andrae uskonpuhdistaja II 55, 57
Laurentius Petri, uskonpuhdistaja II 55
Law, John, pankkimies II 366
Lavigerie, ylipiispa II 714
Lavoisier, kemiantutkija II 386, 440
Layard, oppinut I 24
Lee, kenraali II 674
Lech-virta, taist. 1632 II 162
Leczinski, Maria, Ranskan kuningatar II 367
Leczinski, Stanislaus, Puolan k:gas II 284

Lefort, Pietari I:sen ystävä II 278
Legaatit, sotaväessä I 162, maaherrat I 237, paavin I 381
Legendre, vallank. mies II 436
Legioona-järjestelmä I 162
Legistit (lainoppineet) I 481, 488
Legitimistit, valtioll. puolue II 511
Legnano, taist. 1176 I 407
Leibnitz, filosofi II 389, 390
Leipzig, taist. 1642 II 167 ja 1813 II 469
Lekit I 440
Lemmitty, Virolaisten johtaja I 457
Lencqvist, E., pappi II 396
Le Notre II 216
Leo suuri, Rooman piispa I 299, 372
» III, paavi I 346
» IX, » I 395, 397
» X, » II 25, 27, 37, 76
Leonidas, Spartan k:gas I 96
Leon, kuningaskunta I 524
Leopold, Itävallan herttua I 535, 536
» Saksan keisari II 174, 248, 300
» Toskanan ruhtinas II 399
» Hohenzollernin prinssi II 554
» I, Belgian k:gas II 500
» II, » » II 714
Leopold, K. K, runoilija II 398
Lepanto, taist. 1571 II 97
Lepidus, triumviiri I 232, 233
Lesseps, F,. insinööri II 714, 716
Lessing, runoilija II 393
Lestocq, lääkäri II 311
Letit (talonpojat) I 307
Leto, Apollonin äiti I 67
Letrados (lainoppineita) I 529
Lettres de cachet II 372
Leuktra, taist. 371 I 115
Lewenhaupt, sotapäällikkö II 286. K. E II 328, 330
Liaotung, Itä-Aasiassa II 705
Liberia, Afrikassa II 715
Liberum-veto II 315, 321
Licinius Stolo, kansantribuni I 157
Liciniuksen laki I 157, 202
Lidner, B., runoilija II 398
Liebig, kemiantutkija II 740
Liebknecht, W., sosialisti II 660
Liesna, taist. 1708 II 287
Liettualaiset I 443, 596, 598
Liikala, liitto II 339
Liittokunnat, Germanilaisten I 290
Liittolaiset, Rooman I 172, 200, 209
Liittoneuvosto, Saksan II 552
Liivinmaa II 129, 148, 292
Liiviläiset I 450, 451, 455
Liktorit I 159
Lincoln, A., presidentti II 673
Linnaleiri II 137
Linné, K. v., luonnontutkija II 386
Lissabon II 22, 403
Livingstone, A., löytöretkeilijä II 712
Livius, T., historioitsija I 259
» Andronicus, kirjailija I 191
» Drusus, kansantribuni I 205, 209
Lizelius, A., pappi II 397
Ljaojan, taist. 1904. II 708
Locke, J., filosofi II 377, 378
Lodi, taist. 1796 II 450
Lokmanin sadut I 335
Lollard, saarnaaja I 557
Lollardit, uskonlahko I 518
Lomakurssit II 759
Lombardia I 343, kaupungit I 404, 406 411
Longfellow, runoilija II 675
Longobardit I 290, 302, 306, 340, 343
Lontoo II 98, kongressi II 549
Lope de Vega, kirjailija II 125, 194
Loris Melikoff, sotapäällikkö II 588
Lotar I, Ludvig hurskaan poika I 353, 354
» II, edellisen poika I 356
» Saksilainen, keisari I 402
Lotringi I 356, 387, 502, II 298, 300
Louise, Preussin kuningatar II 460
Louisiana II 222, 349, 360, 671
Louvel, murhaaja II 495
Louvois, ministeri II 222, 249
Loyola Ignatius II 79
Loviisa Ulriika, Ruotsin kuningatar II 331
Luchnow, Intian kaupunki II 684
Lucien Bonaparte II 452
Lucius Sextius, kansantribuni I 157
» II, paavi I 404
Lucullus, L., sotapäällikkö I 216
Ludlow, sotapäällikkö II 235, 240
Ludvig hurskas, keisari I 353, 354, 376
» VI, Ranskan k:gas I 483
» VII, » » I 424, 484
» IX, » » I 427, 486
» XI, » » I 500—502
» XII, » » II 85
» XIII, » » II 204—211
» XIV, » » II 213—226, 248—258, 364
» XV, » » II 364
» XVI, » » II 405, 416, 424, 425, 434, 435
» XVIII, Ranskan k:gas II 492, 494
Ludvig Filip, Ranskan k:gas II 498, 506, 510
» Saksalainen, Saksan k:gas I 352
» Baijerilainen, Saksan keisari I 536
» Suuri, Unkarin ja Puolan k:gas I 598, 610
» Unkarin k:gas II 89
» Moro, Milanon herttua II 85

Ludvig, Hollannin k:gas II 460, 463
Luis de Requesens, maaherra II 104
Lukianos, runoilija I 260
Luksor, kylä Egyptissä I 14
Lunda, valtio Afrikassa II 710
Luonnonkansat I 5
Luostarit I 377—381, Suomessa I 464, koulut I 631
Lusiados, epos II 14, 194
Lusitanit I 186
Lutatius Catulus, konsuli I 176
Luther, Martti II 35—44, 63, 187
Lutherilainen kirkko II 74
Lutter, taist. 1626 II 158
Luxemburg, sotapäällikkö II 225
Lybeck I 440, 452, 470, 476, 478, II 475, rauha II 158
Lybecker, Y., sotapäällikkö II 286—288
Lydia, valtakunta I 54, 83
Lyell, geologi II 736
Lykaion, Atenassa I 89
Lykurgos, Spartan k:gas I 82, 85, 87
Lüneville, rauha II 458
Lyon I 254, kirkolliskokous 1245 I 412, II 221
Lyonin köyhät I 553
Lysander, sotapäällikkö I 113, 114
Lützen, taist. 1632 II 164
Lähetystoimi I 374
Länsigotit I 290, 294—296, 306
Länsi-Preussi II 148, 319
Lättiläiset I 443
Lääketiede II 741
Lönnrot, E. II 443
Löwen, Alamaiden kaupunki I 471, 475

Maailmanrauhan-aate II 652
Maakauppa, Ruotsissa II 264
Maakuntapäivät, Ruotsissa II 262
Maaliitto, Irlannissa II 608, 610
Maanlaki I 436, 566
Maanen, van, ministeri II 500
Maanoikeus, Suomessa I 588
Maaorjuus I 366, II 624—626
Maaretkenvero, Suomessa II 262
Macaulay, historioitsija II 746
Macchiavelli, historioitsija II 26
Mac Mahon, kenraali II 557, 571—574, 724
Macon, kirkolliskokous I 312
Macpherson, runoilija II 392
Madagaskar II 725
Madeira I 32, II 11
Madras, Intian kaupunki II 349
Madrid, rauha 1526 II 89, rauha 1720 II 297
Mafeking, Afrikan kaupunki II 722
Magdeburg I 377, 470, II 175
Magelhaens, löytöretkeilijä II 15
Magenta, taist. 1859, II 537
Magit (papit) I 52
Magna charta I 514
Magnesia I 100, taist. 190 I 184
Magnus Barfot, Norjan k:gas I 438
Mago, Hannibalin veli I 181
Magyarit I 357, 608
Mahabarata, epos I 48
Mahdi II 719
Mahmud II, sulttaani II 486, 488, 576
Maillard, kansankiihottaja II 418
Maintenon, madame II 252
Mainz I 289, 376, 387, 408, 470, 477
Majesteettikirja II 152
Majkentät I 348
Major domus I 305, 340
Makao, Kiinan kaupunki II 699
Makedonia I 59, 93, 116, 132, 182, 187
Makkabilaiset I 217
Maksimilian I, Saksan keisari I 502, 538, 541
Maksimilian II, Saksan keisari II 85, 150
» Baijerin herttua II 150, 151
» Meksikon keisari II 679
Malagrida, jesuiitta II 400
Malaijilaiset II 694
Malakka, niemimaa II 14, 687
Malaspina, paavin lähettiläs II 136
Malek-Schah, emir-al-omra I 416
Malesherbes, ministeri II 407, 440
Malta I 32, 34, 428, II 97, 474
Mamelukit I 620
Mamertinit I 175
Mandane, Astyageen tytär I 52, 53
Mandschuria II 688, 698
Manit (henget) I 143, 147
Manlius Capitolinus I 157, 167
» Torqvatus I 169
Mansard, arkkitehti II 219
Mansfeldin kreivi Ernst II 155
Manteufel, kenraali II 551
Mantineia, taist. 362 I 115
Mantova, Italian kaupunki II 450
Manuel, keisari I 616
Manun lakikirja I 48
Marat, P., vallank. mies II 418, 422, 430, 434, 436, 438
Maraton, taist. 490 I 94
Marcellus, konsuli I 225
Marcel, Tapani I 493, 495
Marcius Coriolanus I 155
Marconi, keksijä I 734
Marcus Aurelius, keisari I 248
Marco Polo, matkustaja I 477, II 694, 698, 702
Mardonius, sotapäällikkö I 98
Marengo, taist. 1800 II 458

Margareta, Tanskan kuningatar I 569
» Anjoulainen, Englannin kuningatar I 519
» Parmalainen II 100
Maria, Burgundilainen I 502
» Englannin kuningatar II 70
» Stuart II 67, 118—123
» Teresia II 300, 304, 306, 319
» di Medici II 204, 208
» Antoinette II 406, 440
» Louise, Napoleonin puoliso II 462, 502
» da Gloria, Portugalin kuningatar II 502
Marignano, taist. 1515 II 86
Marius, C., II 206—211
Markesas-saaret II 729
Markkreivit I 349
Marlboroughin herttua II 256
Marmont, kenraali II 498
Marokko, Afrikassa II 715
Marozzia, Rooman nainen I 391
Mars, sodan jumala I 66, 143
Marskenttä I 158, 340, juhla II 422, 423
Marschallin saaret II 729
Marseille (Massilia) I 254, 256, 476
Marstonmoor, taist. 1644 II 236
Martensen, jumaluusoppinut II 749
Martialis, runoilija I 255
Martin V, paavi I 559
Marttila, taist. 1599 II 140
Marttyyrit I 268
Marx, K., sosialisti II 658—660, 667
Massagetit I 55
Massaua, Afrikan kaupunki II 726
Massinissa, Numidian k:gas I 185
Massovia I 596, 597
Mastabat, Egyptissä I 12
Materialistinen suunta II 749
Mathiesen, uskonkiihkoilija II 45
Matias, Saksan keisari II 151
» Corvinus I 538, 611, 622
Maunu Latolukko I 434, 436, 461, 565
» Liehakko I 566, 567
» I, Suomen piispa I 462
» II Tavast, Suomen piispa I 587, 588
» III Stiernkors, Suomen piispa I 588
Maupertuis, luonnontutkija II 385
Maurit I 532, II 95, 96
Mauritius, saari II 723
Maydell, sotapäällikkö II 286
Mayer, lääkäri II 740
Maximianus, Rooman keisari I 270
Mazarin, ministeri II 180, 211
Mazeppa, kasakkapäällikkö II 286
Mazoni, kirjailija II 534
Mazzini, runoilija II 509, 523, 528, 534, 753
Medea, k:kaan tytär I 72
Medialaiset I 52—54
Medicinsuku I 548, II 25
Medina, Arabian kaupunki I 327
Medina Sidonia, amiraali II 125
Meetings, Englannissa II 599, 605
Mehemed Ali, Egyptin varak:gas II 488
Meinhard, lähetyssaarnaaja I 455
Meister-laulu I 636
Mekka, Aabian kaupunki I 326, 327
Meksikolaiset II 16
Melankton, Filip II 48, 77
Melas, kenraali II 458
Melbourne, Australian kaupunki II 728
Melinda, Afrikan kaupunki II 11
Memnonin patsaat I 14
Memoaarit I 637
Memphis, Egyptin kaupunki I 10, 18
Mendoza, lähettiläs II 123
Menelik, negus II 726
Menenius Agrippa I 154
Menes, Egyptin k:gas I 18, 42
Menschikow, ruhtinas II 288, 295, 310
Merirosvot, Roomassa 206, 215
Merkurius, Rooman jumalia I 67
Merw, Aasian kaupunki II 691
Mesopotamia I 23, 38, 249
Messenius, historioitsija II 198
Mesta-yhtiöt II 172
Mestitzit II 21
Metellus, Caecilius I 207, 211
Metodius, lähetyssaarnaaja I 445
Metoikit, Atenassa I 101
Metternich, ministeri II 468, 472, 480, 482, 485, 502, 522
Metz II 91, 170, 557, 560
Michel Angelo, taiteilija II 28
Michelet, historioitsija II 746
Micipsa, Numidian k:gas I 206
Midhat-pasha, suurvisiiri II 579
Mieczislaw, Puolan herttua I 390
Mieroslawski, kapinanjohtaja II 523
Miguel, don, Portugalin prinssi II 485, 502
Mikael Romanow II 277
» Obrenowitsch II 586
Miklagård I 444
Milan Obrenowitsch II 586, 587, 594
Milano I 406, 469, 475, 543, II 85, 86, 89, 92, 256
Miletos I 62, 63, 83
Miljutin, N., valtiomies II 627
Mill, J. Stuart, filosofi II 750
Milosch Obrenowitsch II 585
Miltiades I 94
Milton, J., runoilija II 197, 377
Minne-laulajat I 636
Minos, Manalan tuomari I 70
Minotauros, hirviö I 72

Minstrelit, runoilijoita I 636
Mir, Venäjällä I 443
Miraakkelit, näytelmiä I 638
Mirabeau, vallank. mies II 416, 425
Mirat, Intian kaupunki II 684
Missi dominici I 349
Missolongi, piiritys II 488
Mito, ruhtinas II 704
Mitra, Persian jumalia I 262
Mitridates, Pontoksen k:gas I 206, 209, 216
Mnesikles, arkkitehti I 106, 108
Moëris-järvi I 12
Moëro-järvi, Afrikassa II 712
Mohacs, taist. 1526 II 89
Molay, J., suurmestari I 490
Moldau I 610, 614, II 581, 583
Molescott, filosofi II 752
Moliére (Poquelin), kirjailija II 218
Moltke, von, marsalkka II 547, 556, 577
Molukit II 14, 182
Mommsen, Th., historioitsija II 745
Mongolia II 698
Mongolit I 8, 51, 448, II 698
Monk, kenraali II 241
Monmouthin herttua II 244
»Monroën oppi» II 676, 680
Montagu, Mary Wortley II 386
Montanistit, uskonlahko I 276
Montebello, taist. 1859 II 537
Monte Cassino, luostari I 378
Montenegro II 586, 587, 590, 592
Montesquieu II 317, 382, 390
Montezuma, Meksikon k:gas II 16
Montfort, Simon I 514, 554
Montgolfier-veljekset II 386
Montrosen kreivi II 238
Mooses, kansanjohtaja I 36, 38
Moraliteetit, näytelmiä I 638
Moran kivet, Ruotsissa I 435
Moreau, kenraali II 454, 458
Morelli, kapinanjohtaja II 484
Morelos, kapinanjohtaja II 677
Morgarten, taist. 1315 I 535
Moritz, Saksin herttua II 50
» Oranialainen II 106
Morse, keksijä II 733
Morus, Tuomas, kirjailija II 68
Moslemit I 329
Moskowa I 604, rauha 1557 II 143, 145, valloit. II 466
Motassem, kalifi I 334
Mozambik, Afrikassa II 11, 725
Mstislaw, Puolan ruhtinas I 442
Mucius Scaevola I 166
Muhammed I 326—330
» II, sulttaani I 618, 621
» Ahmed (mahdi) II 719
Mukden, taist. 1905 II 708
Muinaistiede II 746
Mulatit II 21
Mummius, konsuli I 184
Munisipiot I 172
Murat, Neapelin k:gas II 461
Murawieff, kenraali II 630
Museio, Aleksandriassa I 134
Mutsu-Hito, mikado II 704
Muumio I 21
Myle, taist. 260 I 176
Mühlberg, taist. 1547 II 50
Mühldorf, taist. 1322 I 536
Myhrberg, M. A., II 488
Mykale, taist. 479, I 98
Mylitta (Beltis), naisjumala I 27, 30
Müller, Max, kielentutkija II 747
Münnich, sotapäällikkö II 311
Münster II 45, rauha 1648 II 169
Münzer, T., uskonkiihkoilija II 43
Mysor, Intiassa II 353
Myssy-puolue Ruotsissa II 326, 335
Mysteeriot, näytelmiä I 638
Mystillisyys I 628

Naantali I 587, 590, II 59, 133
Nabobit, maaherrat Intiassa II 350
Naboned, Babylonian k:gas I 55
Nabopolassar, Babylonian k:gas I 46
Naefel, taist. 1388 I 536
Naevius, runoilija I 191
Nana Sahib, kapinanjohtaja II 684
Nancy, taist. 1477 I 502
Nansen, F., löytöretkeilijä II 735
Nantes'in sääntö II 118, 179, 253
Napoleon I, Bonaparte II 448—471, 534, 612, 613
Napoleon III, (Ludvig N.), II 512, 528, 532, 533, 536, 549, 552, 555, 582, 679, 692, 699
Napue, taist. 1714 II 290
Narses, sotapäällikkö I 302
Narva II 144, 285, taist. 1700 II 284
Naseby, taist. 1645, II 236
Natal, Afrikassa II 720, 722
Naturalistinen suunta II 754
Navarra, k:gaskunta I 523, 528
Navarino, taist. 1827 II 491
Neapeli II 85, 86, 92, 256, k:gaskunta 298, 300
Nearkos, amiraali I 128
Nebukadnesar I 24, 40, 46, 47, 54
Necker, ministeri II 413, 414, 417
Neekeriorjuus II 19, 625, 672
Neko, Egyptin k:gas I 46
Neljänneksenkorjaus II 267
Nelson, amiraali II 450
Neptunus, meren jumala I 69
Nereidit I 70
Nero, Claudius, konsuli I 181

Nero, keisari I 243—245, 266
Nerva, keisari I 247
Nesselrode, vaitiomies II 472
Neustria I 314, 341
Ney, sotamarsalkka II 494
Nevajoki, taist. 1240 I 461
Newton, Isak, oppinut II 385
Niebelungenlied, epos I 636
Niebuhr, historioitsija II 743
Nigeria, Afrikassa II 723
Nihilistit II 631
Niilin-virta I 6, 9
Nika-kapina I 321
Nikaia, kirk.-kokous I 276, valloit. I 420
Nikias, sotapäällikkö I 112
Nikolai I, Venäjän keisari II 490, 504, 525, 528, 582, 624, 626, 643
Nikolai II, Venäjän keisari II 633, 644
» suuriruhtinas II 590
Nikolaus V, paavi II 25
» Botniensis, professori II 136
Nikopoli, taist. 1396 I 616
Nimwegen, rauha II 251
Ninive I 24, 25, 29, 33, 52
Nirgal, Assyrian jumalia I 27
Nirvana I 50
Nizza II 474, 536, 538
Nobiles, Roomassa I 196
Nogaret, W. de, lainoppinut I 491
Nogi, kenraali II 708
Noidantutkinnot I 630
Norby, S., amiraali I 582, 594, 595
Nordenskjöld, A. E., löytöretkeilijä II 363, 735
Norfolkin herttua II 122
Norja II 614, 616
Nordmark (Brandenburg) I 390
Normann, kenraali II 488
Normannit I 357—360, 396, 397, 445
Nousiainen I 462
Nowgorod I 358, 444, 452, 478, 591, 605
Numa Pompilius I 151
Numantia, Espanjan kaupunki I 187
»Nuori Irlanti» II 607
Nureddin, Mosulin hallitsija I 425
Nyköpingin linna I 565
Nymfit I 70
Nürnberg, interim II 50, »nälkäsota» II 164
Nördlingen, taist, 1634 II 166, taist. 1645 II 167

Obeliskit I 14
Obrenowitschit II 586
Obstruktsiooni, Englannin parlamentissa II 609
Octavianus I 231—241
Octavius kansantribuni I 203
Odalmiebet I 433
Odeion, Atenassa I 108
Odin (Wodan) I 290
Odo, Pariisin kreivi I 359, 360
Odoaker, palkkasoturien päällikkö I 299
Odysseia, runosarja I 73, 74
Odyssevs I 72, 24
Oersted, keksijä II 733
Ofir-maa I 33, II 710
Oidipos, tarusankari I 72
Ojama, marsalkka II 708
Oku, kenraali II 708
Olaus Petri, uskonpuhdistaja II 55, 57
Olavi, Margaretanpoika I 569
» Maununpoika, Suomen piispa I 588
» Sylikuningas, Ruotsin k:gas I 437
» Tryggvenpoika, Norjan k:gas I 431, 437
Olavinlinna (Savonlinna) I 592
Oldenbarneveldt, valtiomies II 187
Old-Sarum, »mädännyt kauppala» II 344
Oleg, Venäjän ruhtinas I 444
Olkijoki, sopimus 1809 II 639
Olympian kilpaleikit I 77
Olympos vuori I 65
Omaijalainen suku I 333
Omar, kalifi I 330
Opimius, konsuli I 205
Opiumi-kauppa II 699
Oppipakko II 758
Optimaatit, Roomassa I 196
Oranje-tasavalta II 720
Oravainen, taist. 1808 II 638
Ordaliot (jumalantuomiot) I 308
Orestes, sotapäällikkö I 299
Orjat, Aténassa I 90, 101, 103
» Roomassa I 195, 198, 206, 215
Orjakauppa, Afrikassa II 19, 714
» lopetetaan II 625
Orjasota, Amerikassa II 673—675
Orkan, sulttaani I 615
Orkomenos, tais. 86, I 210
Orleans, Ranskan kaupunki I 298, 312, 358, 498
Orleans'in neitsyt I 496
Ormuz, kaupunki II 14
Ormuzd (Ahuramazda), valon jumala I 52
Osiris, Egyptin jumalia I 20, 21, 31
Oskar I, Ruotsin k:gas II 615
» II, » » II 618
Osman, sulttaani I 615
Osman-pasha, sotapäällikkö II 588
Osnabrück, rauha 1648 II 169
Ossianin runot II 392
Ostermann, valtiomies II 311
Ostia, Italian kaupunki I 152, 216
Ostmark (Itävalta), markkreivikunta I 390
Ostrakismos, Atenassa I 92

Ostrolenka, taist. 1831 II 507
Otho, Rooman keisari I 245
Otman, kalifi I 330
Otter, purjehtija I 451
Otto I suuri, Saksan keisari, I 388—392, 596
» II, Saksan keisari I 392
» III, » » I 392
» IV, » » I 410, 485, 555
Otto, Kreikan k:gas II 579, 580
Ottokar, Böömin k:gas I 533, 535, 597
Otrepjew (Vale-Dmitri) II 276
Oven, sosialisti II 657
Ovidius, runoilija I 259
Oxenstjerna, Aksel, valtiokansleri II 166, 260
Oxus-virta I 137

Paalukylä I 5
Paashi I 384
Paavali, apostoli I 244, 265
» III, paavi II 76, 78
» V, » II 153
Pacchalenius, T., kirkkoherra II 337
Pagani (pakanat) I 276
Pagodit (temppelit) I 50
Paimentolaiskansat I 6
Palaiologolaiset keisarit I 613
Palatinit, Puolassa I 600
Palatinus-kukkula I 141, 152
Palatsi (palatium) I 251, Itä-Roomassa I 320, kalifien I 334
Palatsikreivit I 388
Palestina I 127
Pallas Atena I 65, 67
Pallium I 381
Palmyra, Syrian kaupunki I 256
Palos, satama II 12
Panama, kongressi 1824 II 678
Panatenaiat, juhla I 104
Pandectae, lakiselityksiä I 318
Panin, P., kenraali II 314
Pannajulistus I 373, 382
Pannonia I 240, 294, 300
Panormos I 32, taist. 250 I 176
Panteon, temppeli I 251
Paperi I 430, II 5, 6
Papinianus, lakimies I 269
Papyros-kääröt I 15
Paraguay II 678
Parias-luokka I 49
Pariisi, Normannit ryöst. I 358—359, rauha 1763 II 355, piirit. 1871 II 558, rauha 1856 II 583
Parlamentti, Ranskan I 488, 503, II 210, Englannin I 514—516, II 233, 344
Parma II 298—300, 523, 537
Parmenio, kenraali I 127
Parnell, valtiomies II 608—610
Partenon, temppeli I 108
Partia (Partialaiset) I 132, 225, 234, 249
Pasargadae, Persian kaupunki I 55
Pascal, kirjailija II 196
Pashat I 619
Pasifikatsiooni, Gentin II 104
Paskiewitsh, sotapäällikkö II 507, 528, 688
Passanante, murhanyrittäjä II 540
Passau I 249, sopimus II 51
Pasteur, tiedemies II 741
Patinho, ministeri II 399
Patkull, J. R., valtiomies II 270
Patna, Intian kaupunki II 349
Patriarkat, kirkon I 274
Patronaattioikeus II 265
Patronus, Roomassa I 149
Paullus, Aemilius, konsuli I 179, 183
Paulus Warnefried, oppinut I 350
Pausanias, Spartan k:gas I 98
Pavia, Italian kaupunki I 343, 469, taist. 1525 II 89
Pedro, Don I, Brasilian keisari II 502, 678
» » II, » » II 680
Peel, Robert, ministeri II 601, 603
Peisistrotos, tyranni I 83, 91, 106
Peking, I 338, II 699, 700
Pelasgit I 61, 80
Pelayo, sotapäällikkö I 523
Pelopidas, sotapäällikkö I 115
Pelops I 81
Penaatit (perhejumalat) I 143
Pendscheh, Aasian kaupunki II 691
Pentti Algotinpoika I 583
Perewolotsna II 288
Perdikkas, valtionhoitaja I 125, 132
Pergamos, valtio I 132, 134, 137
Pergamentti I 134, II 5
Perier, K., pankkiiri II 498
Perikles I 101—111
Perioikit, Spartassa I 86
Peristyle I 252
Permalaiset I 450
Perry, amiraali II 702
Persepolis, Persian kaupunki I 25, 57, 58
Perseus, Makedonian k:gas I 183
Persia I 52—59, 93, 125, 127, 256, 317, 331, II 688—690
Persius, runoilija I 260
Peru II 678
Perun, Slavilaisten jumalia I 445
»Perustuslailliset» II 646
Pestalozzi, J. H. II 388, 389
Petition of rights II 229
Petraeus, E., professori II 200
Petrarca, runoilija I 642
Petropawlowsk, Itä-Aasiassa II 688
Pfalzkreivit I 349

Piacenza II 298, 300, 537
Piasteinsuku I 600
Pichegru, kenraali II 448, 454
Piemont II 458
Pieri, murhanyrittäjä II 536
Pietari, apostoli I 244
» Piisalainen I 350
» erakko I 418
» Bartolomeus I 420
» Valdus I 553
» I, Venäjän keisari II 277—280, 293—296, 300
» II, Venäjän keisari II 310
» III, » » II 313, 315
» Karageorgevitsch II 594
Pietarin kirkko II 27
» kaupunki II 294
Pietismi II 393
Piispat, kirkon I 274
Pindaros, runoilija I 78
Pipin, Heristallin herra I 341
» lyhyt I 341, 343, 373
» Ludvig hurskaan poika I 353
Piraios I 100
Pirkkalaiset I 462
Pisa I 476, kirk.-kok. I 557
Pitt, W., vanhempi II 345—347, 354, 357
» » nuorempi II 347, 447, 458, 596, 601
Pittakos, lainlaatija I 82
Pius II, (Aeneas Silvius) paavi I 620
» V, paavi II 76, 122
» VI, » II 402
» VII, » II 460, 476
» IX, » II 523, 539
Pizarro, löytöretkeilijä II 17
Plataia, taist. 479 I 98, 111
Platon, filosofi I 78, 90, 106, 119, 122
Plautus, kirjailija I 191
Plebejit (plebs) I 149, 154—159, 196, 251, 253
Plewna, linnoitus II 588
Plinius, kirjailija I 257, 260
Plombieres, neuvottelu II 536
Plotinos, filosofi I 262
Plutarkos, historioitsija I 260
Pluto, Manalan jumala I 70
Pnyx, Atenassa I 102
Podesta, virkamies I 406
Poitiers, taist. 732 I 332, taist. 1356 I 493
Polabit I 440
Polignac, ministeri II 495
Politiques, les, valt. puolue II 115
Polowzit I 448
Polybios, historioitsija I 192
Pombal, ministeri II 399, 403
Pommeri II 474, 618
Pompadour, markiisitar II 307, 367
Pompejus, Cneius I 211, 214—216, 221, 225
Pompejus, Sextus I 232, 237
Pontifices, pappeja I 145
Pontius, sotapäällikkö I 169
Pontos, valtio I 132, 209
Porfyrios, filosofi I 262
Porrassalmi, taist. 1789 II 340
Porsenna, Etrurian k:gas I 165, 166
Port Arthur, linnoitus II 688, 701, 705, 708
Porthan, H. G. II 395—396
Porto Bello, Amerikassa II 354
Porto Rico II 681
Port Royal, luostari II 369
Portugal, synty I 524
Porvaristo I 468, 485, II 369, 370, 647
Porvoo I 589, valtiop. II 641
Poseidon, meren jumala I 69
Positivistinen suunta II 750
Posliiniteollisuus, Kiinassa II 695
Posse, Knut, linnanpäällikkö I 593
Possevinus, jesuiitta II 133, 134
Potemkin II 314, 320, 409
Potosi, kultakaivos II 20
Pott, kielentutkija II 747
Pouttu, P., talonpoikain johtaja II 138
Prag, sopimus 1635 II 166, piirit. II 167, valloit. II 525, rauha 1866 II 551
Pragmatinen sanktsiooni v. 1338 I 536
» » Kaarle VI:nnen II 300
Preettori I 159
Prefekti, Roomassa I 237
Prefektuurit I 172, 272
Preobrashenskoi, kylä II 278
Presbyterit I 274
Presbyterinen kirkko II 68
Pressburg, rauha 1805 II 459
Pretoria, Transvaalin pääkaup. II 720, 723
Preussiläiset I 428, 443, 596
Prevot, vouti I 471, 485
Princeps (prinsipaatti) I 235
Pristley, kemian tutkija II 386
Probus, keisari I 270
Procopius, pappi I 561
Prokonsulit I 188
Prokuraattori, Roomassa I 237, Suomessa II 642
Proletaarit I 151, 208, II 655
Prometeus I 72
Propreettori I 188
Propylaiat, Atenassa I 108
Proskriptsioonit I 214, 232
Protestantit, nimitys II 47
Proudhon, sosialisti II 513, 664
Provinsit, Rooman II 187, 272

Pruth-joki, taist. 1711 II 290
Prytaneion, Atenassa I 102
Psametikos, Egyptin k:gas I 18
Ptah, Egyptin jumalia I 20
Ptolemaios I, Egyptin k:gas I 132, 133
» II, » » I 137
» Filadelfos Egyptin k:gas I 173
» astronoomi I 134
Ptolemais (Acre) I 426, 428
Publikanit I 188
Pugatschew, kapinanjohtaja II 314
Puget, P., kuvanveistäjä II 219
Puke, E., linnanpäällikkö I 573
Pultawa, taist. 1709 II 287
»Punainen kirja» II 133
Puola (Puolalaiset) I 390, 440, 442, 448
Puritaanit II 73
Pydna, taist. 168 I 183
Pygmalion I 33
Pyhä allianssi II 476
» joukko, Tebossa I 115
» kevät I 140
» liiga II 115
» synoodi II 294
» vuori I 154
Pylonit, temppeleissä I 14
Pylos-saari I 111
Pyramidit I 10—12, taist. 1798 II 450
Pyrros, Epeiroksen k:gas I 170
Pytagoras, filosofi I 78, 84
Pytia, papitar I 75, 76, 95
Pähkinäsaari, rauha I 461
Pärttylinyön verilöyly II 113

Qvadrivium I 631
Qvebec, Kanadan kaupunki II 180, 348, 355
Qvesnay, kansallistalouden tutkija II 384
Qvestori I 159
Qvintilianus, puhuja I 255 260

Raasepori, linna Suomessa I 584
Racine, kirjailija II 218
Radagaisos, palkkasoturipäällikkö I 295
Radetsky, itävaltalainen kenraali II 528
Rafael, maalari II 30
Raimund, Toulousen kreivi I 419, 554
Rajahit, Intiassa II 350, 687
Raleigh, Walter, englantil. amiraali II 184, 347
Ramajana, intial. epos I 48
Ramses II, Egyptin k:gas I 38, 44
Ranke, L. v., historioitsija II 743
Rapsodit, Kreikassa I 73, 82
Rastadt, rauha 1714 II 256
Rasumowski, valtiomies II 472
Ratsionalismi II 393
Rauma, Suomen kaupunki I 590
»Rautakyljet», Cromwellin II 236
Rautatiet II 732
Ravaillac, murhaaja II 118
Ravenna, Italian kaupunki I 295, 301
Rawlinson, englantil. oppinut I 25
Realistinen suunta II 754
Rea Sylvia, Vestan neitsyt I 141
Redshid-pasha, Turkin ministeri II 578
Reduktsiooni, Ruotsissa II 267—269
Referendum-oikeus, Sveitsissä II 648
Reform-akti, Englannissa II 601
Reformeerattu kirkko II 66, 74
Reformibanketit, Ranskassa II 515
Regensburg I 470, 477, II 77
Regillus-järvi, taist. 496 I 166
Regulus, konsuli I 176
Rehabeam, Israelin k:gas I 39
Rehnsköld, K. K., kenraali II 286, 287
Reichstadtin herttua (Napoleon II) II 511
Reis, keksijä II 734
Rénan, E., tiedemies II 749
Renessanssi II 24—30
Repeal-liike, Irlannissa II 607
Repnin, Venäjän lähettiläs II 318
Republikaanit, Yhdysvalloissa II 673
Restitutsiooniedikti II 159
Reuchlin, Juhana, humanisti II 32
Reunion, saari II 725
Reuniooni-kamarit, Ranskassa II 251
Revonlahti, taist. 1808 II 638
Rhabanus Maurus, oppinut II 350
Rheinin kaupunkien liittokunta I 476
Rheinin liittokunta II 460
Rhodesia, Afrikassa II 720
Richard Leijonamieli, Englannin k:gas I 426, 484, 513
Richard II, Englannin k:gas I 518
» III, » » I 521
» Yorkin herttua I 520
» Saksan keisari I 533
» Cromwellin poika II 241
Richardson, kirjailija II 392
Richelieu, valtiomies II 118, 155, 160, 166, 180, 195, 204—211, 349
Ricimer, sotapäällikkö I 299
Richmond, Amerikan kaupunki II 675
Ricoshombres I 526
Riego, espanjal. översti II 484
Rienzi, Cola di, kansanyllyttäjä I 550
Riika, Liivinmaan kaupunki I 455, 478, II 288
Rimbert, lähetyssaarnaaja I 377
Ripuariset Frankit I 302, 313
Ritarit, Roomassa I 204, 251, 252
Ritarisuus I 383—386
Ritarihuonejärjestys, Ruotsissa II 261
Rivoli, taist. 1796 II 450
Rizzio, italial. soittaja II 120

Roberts, englantil. kenraali II 687, 722
Robespierre, vallank. mies II 425, 430—443, 655
Rocroi, taist. 1643 II 167
Rodrigo Diaz (Cid) I 524
Rodos-saari I 32, 62, 132, 136, 256, 621 623, II 89
Rodulf, kirkon esimies I 460
Roeskilde, rauha 1658 II 177
Roger Baco, munkki I 629, II 4
Roger-Ducos, direktori II 452
Rohan, herttua II 207
Roland, runojen sankari I 345
» girondisti II 429
Rolf, Gånge I 359
Romaaninen tyyli I 640
Romulus I 141, 151
Rooma I 140—142, 296, 404, II 89, 540
Roomalainen oikeus I 628
Roncaglia I 406
Roon, von, preussil. kenraali II 547
Rosen, von kenraalikuvernööri II 337
Rosetten kivi I 14
Rossini, säveltäjä II 758
Rothovius, Isak, piispa II 198
Rousseau, kirjailija II 381
Rud, Otto, amiraali I 594
Rudbeck, Olavi, piispa II 198
Rudolf Habsburgilainen I 534, 597
» II, Saksan keisari II 151, 152
Rumanialaiset I 615, II 576—590
Runeberg, J. L., runoilija II 756
Ruotsinsalmi, taist. 1790 II 340
Ruotujakolaitos II 270
Ruprecht, Saksan keisari I 538
Rurik, Venäjän perustaja I 444
Ruusujen sota I 520, 521
Ruuti, sen keksintö II 3
Ruyswik, rauha 1697 II 255
Rydberg, V., kirjailija II 749, 756
Rütlin liitto I 535
Rälssi, maallinen ja hengellinen I 434, 435
Räntämäki I 462
Rääveli, Viron kaupunki I 438, 478, II 129, 143, 288

Saalalaiset Frankit I 302
Saalalainen laki I 492
Saarenmaa I 457
Sabellilaiset kansat I 138, 139
Sabinit I 138, 141, 170
Saddukealaiset I 217
Sadowa, taist. 1866 II 540, 551
Saguntum, Espanjan kaupunki I 178
S:t Angelo I 248
» Germain, rauha 1570 II 111
» Helena, saari II 469, 723
» Just, luostari II 91
S:t Just, vallank. mies II 439, 444, 655
» Simon, sosialisti II 656
Sais, Egyptin kaupunki I 18, 46, 54
Saksalainen ritarikunta I 423, 428, 597
» Itä-Afrika II 726
» Lounais-Afrika II 726
Saksilaiset I 290, 297, 340, 344
Sakuntala, Intial. näytelmä I 48
Saladin, Egyptin sulttaani I 422, 425
Salamis, saari I 96
Salerno, Italian kaupunki I 401
Salii, pappeja I 145
Sallustius, historioitsija I 259
Salmanassar II, Assyrian k:gas I 44, 45
Salomo, Israelin k:gas I 33, 39
Salza, von, suurmestari I 597
Samarkand I 335, 617, II 691
Samnilaiset I 138, 168, 169
Samoa-saaret II 729
Sand, K., murhaaja II 482
Sand, Georg, kirjailija II 753
Sandels, sotapäällikkö II 638
San-Domingo II 681
Sandwichin saaret II 363, 729
Sanherib, Assyrian k:gas I 44—46
Sanomalehdet II 759
San Salvador, saari II 12
Sansculotit II 429
San Stefano, rauha 1878 II 590
Santavuori, taist. 1597 II 138
Santerre, vallank. mies II 430
Sappho, naisrunoilija I 84
Sarai, khaanin pääkaupunki I 449, 602
Saraksin alue, Aasiassa II 691
Sarasenit I 357, 428
Saratoga, taist. 1777 II 358
Sardes, Lydian pääkaupunki I 54, 94
Sardinia I 32, 34, 177, 187, II 92, 298
Sargon, Assyrian k:gas I 44, 46
Sassanidein valtakunta I 270
Sassulitsh, V., murhaaja II 631
Satapäiväinen keisarikunta II 469
Satraapit I 29, 57
Satyrit I 70
Saul, Israelin k:gas I 38
Saunat I 430
Savolaiset I 451
Savonarola, munkki I 548
Savonlinna I 592, II 271
Savoji II 474, 536, 538
Savorgnan de Brazza, matkustaja II 724
Scabini, tuomareja I 349
Scarin, A., historioitsija II 395
Schelling, filosofi II 390
Schiller, runoilija II 393
Schitit, uskonlahko I 333
Schlachta (aatelisto) I 600
Schlegelin veljekset II 478

Schlesia I 596, II 305, 309
Schleswig-Holstein II 523, 530, 548, 551
Schliemann, H., muinaistutkija I 73, 81
Schnitzer, E., (Emin-pasha) II 713
Schopenhauer, filosofi II 749
Schwabin kaupunkien liitto I 476
Schwarzenberg, ministeri II 525, 530
Schöffer, P., kaunokirjoittaja II 8
Scipio, Publius Cornelius, vanh. I 178
» » » nuor. I 181, 182, 194
» » » Aemilianus I 186, 187
» Lucius Cornelius I 184
» Nasica, senaattori I 203
Scott, Walter, kirjailija II 478
Scutagium (kilpivero) I 511
Sechellit, saariryhmä II 723
Sedan, taist. 1870 II 540, 557
Seldshukit I 416, 615
Seleukos, sotapäällikkö I 132, 133
Selim I, sulttaani I 620
Selinus, Sisilian kaupnnki I 112
Sella curulis I 159.
Sellasia, taist. 222 I 133
Sémele, Backuksen äiti I 69
Semiläinen kansanryhmä I 8
Semstwo II 627
Senaatti, Roomassa I 148, 160, 161, 165, johtava II 293, Suomessa II 642
Sena gallica, taist. 207 I 181
Seneca, filosofi I 243, 244, 255, 260
Senechal, virkamies I 486
Senegal I 34, II 222, 724
Sejanus, päällikkö I 242
Senjöri I 311
Sentinum, taist. 293 I 170
Sepoys, Intian alkuasukkaat II 683
Septimius Severus, keisari I 258, 263, 266, 269
Seralji, palatsi I 620
Serapis, Egyptin jumalia I 262
Serapeion, Aleksandriassa I 133
Serbia (Serbialaiset) I 440, 610, 614, II 594, 576, 584, 585, 590, 592
Seringapatam, Intian kaupunki II 353
Sertorius, puoluеenjohtaja I 211, 216
Servet, M., oppinut II 66, 187
Servilius, konsuli I 154
Servius Tullius I 150, 152
Seurue (comitatus) I 286
Sevastopoli, piirit. II 582, 583
Severus, Aleksanteri, keisari I 258, 270
Sevilla, Espanjan kaupunki I 32, II 20, 22
Sfinksit I 12
Sforza, Frans, I 543
Shakespeare, W. II 197
Shamanismi I 453
Sheriffi, Englannissa I 506, 510
Sherman, kenraali II 675
Shipkan sola II 588
Shoguni, Japanissa II 702
Sidney, Australian kaupunki II 728
Sierra Leone, Afrikassa II 723
Sieyés, valtiomies II 414, 416, 425, 452
Sigbrit, Kristian II:sen lemmitty I 576
Sigfrid (Sigurd), lähetyssaarnaaja I 377
Sigismund, Saksan keisari I 538, 611
» August, Puolan k:gas II 129
» Ruotsin ja Puolan k:gas II 134—139, 142
Sigurd Jossalafarare, Norjan k:gas I 438
Signoria, Venetsiassa I 545
Sigtuna, Ruotsin kaupunki I 460
Siikajoki, taist. 1808 II 637
Sikynnos, orja I 97
Silkinviljelys I 323, 338, II 695
Silvio Pellico, kirjailija II 485
Simon stylites I 378
Simonia I 394
Simonides, runoilija I 84
Simonoseki, rauha 1895 II 704
Sinclair, majuri II 326
Sineus I 444
Sinisten puolue I 321
Sinope, taist. 1853 II 582
Sinto-uskonto II 702
Sirenit I 70
Sirkus I 152, 253
Sisilia I 34, 112, 177, 187, II 92, 256, 298, 299
Sisilian iltamessu I 550
Siva, Intian jumalia I 49
Siviilikonstitutsiooni II 420
Skanderbeg (Kastriota) I 621
Skandinavialaiset I 431
Skara, piispanistuin I 377
Skolastiikka I 626—628
Skuptshina (eduskunta) II 586
Skytte, M., piispa II 58
Skytalaiset I 46
Skåne II 142, 177
Slavilaiset I 292, 305, 344, 388—391, 440
Slavofiilit, puolue II 296, 310
Sliwnitza, taist. 1885 II 592
Slovakit I 440
Sluis, taist. 1340 I 493
Smerdis (Bardija) I 55
Smith, Adam, taloustieteilijä II 384
Smolensk, taist. 1812 II 465
Snellman, J. W., II 643, 749
Snorre Sturleson I 637
Sobranje (eduskunta) II 592—593
Socigenes, oppinut I 228
Sofia, Iiwana III:nnen puoliso I 606
» Pietari I:sen sisar II 278, 280

Sofian kirkko I 320, 620
Sofistit, filosofeja I 118
Sofokles, kirjailija I 105
Sokotora, saari II 14, 723
Sokrates, filosofi I 105, 106, 112, 118—120
Sokuriruoko I 429
Solferino, taist. 1859 II 537
Soliman II, sulttaani II 89, 620, 623
Solon, lainsäätäjä I 80, 88—90
Solowetin luostari II 144
Somali-maa II 709, 723, 725
Sorolainen, E., piispa II 133
Sosiaalidemokraatinen puolue II 661
» liitto II 665
Sotalaitos, nykyajan II 648
Sotatribunit I 156
Soubabit (varakuninkaat) II 350
Spahit, ratsujoukko I 619
Sparta I 61, 85—88, 95, 110—114, 132
Spartacus, gladiaattori I 215
Speier, valtiopäivät II 46, 47
Speke, löytöretkeilijä II 712
Spencer, H., filosofi II 750
Speranski, M., valtiomies II 640
Spinoza, B., filosofi II 190
Sporadit, saariryhmä, I 62
Sprengtporten, Jaakko M. II 332
» Yrjö M. II 337—340
Spuricus Cassius, konsuli I 155
Staël, madame de, kirjailija II 454
Stambul I 620
Stambulow, ministeri II 598
Stanislaus Leczinski II 284, 298
» Poniatowski II 318, 322
Stanley, H., löytöretkeilijä II 712
Statira, Aleksanteri suuren puoliso I 129
Statistiikka II 746
Stefanus II, paavi I 343
Stenbock, M., sotapäällikkö II 286
Stenhusen, postilaitoksen järjestäjä II 271
Stein, ministeri II 482
Steijn, M., presidentti II 721
Stenkilin suku I 439
Stephenson, Y., keksijä II 732
Stiernhjelm, Y., runoilija II 198
Stiernhöök, J., lakimies II 198
Stigmatiseeraus I 552
Stiliko, sotapäällikkö I 295, 296
Stoalainen oppi I 121, 261
Stodius, M., professori II 201
Stolbowa, rauha 1617 II 147, 277
Stortingi, Norjan II 618
Strafford, ministeri II 230—234
Strassburg II 251, taist. 1870 II 557
Strategit, Atenassa I 92, 94
Strauss, David, tiedemies II 748
Streltsit II 280
Strengnäs, valtiopäivät I 582
Struensee, ministeri II 399, 410
Sture, Sten, vanh. I 575, 634
» » nuor. I 576
» Niilo II 131
Styx, Manalan joki I 70, 72
Stångejoki, taist. 1599 II 139
Stålarm, A., sotapäällikkö II 139
Stäket, linna I 576
Suchtelen, van, sotapäällikkö II 636
Sudan II 710, 718
Suezin kanava II 588, 716
Suffetit, Kartagossa I 35
Suger, abbotti I 484
Suleiman, sulttaani I 615
Sulla, L. Cornelius I 206—212
Sully, valtiomies II 179
Sumatra I 338, II 349
Sunnitit, uskonlahko I 333
Suomalaiset (Suomi) I 260, 305, 338, 443, 446, 450
Suomalais-ugrilaiset I 8, 292
Susa, Persian kaupunki I 57, 58
Suso, mystikko I 628
Suttner, Bertha von, kirjailija II 652
Suur-Bulgaria I 442
Suuri eliksiiri I 629
Suur-Kreikka I 63
Suuri lakikomissiooni II 408
Suur-Mogulin valtakunta II 350
Suuri neuvosto Venetsiassa I 545
Suursaari, taist. 1788 II 338
Suuri skisma I 557
Suvorow, kenraali II 322
Suzerääni (lääniherra) I 362
Svantevit, jumalan kuva I 438
Svarog, Slavilaisten jumalia I 445
Svartholma, linnoitus II 336, 634, 636
Svealaiset I 290, 377
Svedenborg, E., luonnontutkija II 394
Sweitsi I 502, 535, II 170
Sven kaksiparta I 437, 506
Sverdrup, J., puolueenjohtaja II 618
Sverkerin suku I 439
Sverker Kaarlenp. I 435
Svevit I 296
Swift, J., kirjailija II 392
Swjatoslaw, ruhtinas I 444
Svoldern, taist. 1000 I 432, 437
Syria I 30, 132, 184, 217, 323
Syrakusa I 112, 181
Sähkölennätin II 733
Särkilahti, P. II 59
Säterivapaus II 265
Söderköping, valtiopäivät 1595 II 136

Taalainmaa I 572
Taba, elämänpuu I 329

Tablinum I 251
Taborilaiset I 563
Tacitus, historioitsija I 259
Tahirka, Egyptin k:gas I 45
Taille, la (vero) I 499
Taine, H., historioitsija II 746
Tales, filosofi I 84
Talleyrand, valtiomies II 416, 423, 452, 472
Tallinna (Rääveli) I 438
Talonpojat II 370, 371, 374
Tamerlan (Timur Lenk) I 605, 617, II 350
Tammikuun edikti II 109
Tammikuun valiokunta II 644
Tampere II 332
Tana, kaupunki Donin suussa I 477
Tananarivo, Madagaskarilla II 725
Tanganjika, Afrikan järvi II 712
Tankred, ristiretkel. I 419
Tannenberg, taist. 1410 I 598
Tantalos I 72
Tanucci, ministeri II 399—402
Tao-oppi, Kiinassa II 696
Tapani pyhä, Unkarin k:gas I 377, 608
» Langton, piispa I 513
» Douchan, Serbian k:gas I 614
Tapulikaupungit II 264
Tarentum I 170, 171
Tarik, sotapäällikkö I 332
Tarqvinius Superbus I 152, 166
» Collatinus I 153
Tarsismaa (Espanja) I 32, 33
Tartaros, Manala I 70
Taschkend, Aasian kaupunki II 691
Tasman, löytöretkeilijä II 728
Tasmania, saari II 728
Tasso, Torqvato, runoilija II 26
Tauler, mystikko I 628
Tauria (Krim) I 75, 83, 210
Taurobolit I 262
Teba, Kreikan kaupunki I 115, 124
Tebe, Egyptin kaupunki I 14, 18, 34
Tegnér, E., runoilija II 755
Teini (diaconi) I 631
Tejas, Itägotien k:gas I 318
Telefooni II 734
Telegraafi II 733
Tell, Wilhelm I 535
Temistokles I 76, 78, 96, 97, 100
Temppeliherrat I 423, 428, 489
Temppelitorni II 430
Temudsin I 448
Tengström, J., piispa II 396
Teodora, keisarinna I 321, 322
» roomal. nainen I 391
Teodorik, Itägotien k:gas I 300—302, 315
Teodosius, keisari I 270, 294
Teollisuusjärjestelmä II 384
Terentius, kirjailija I 179
» Varro, konsuli I 179
Termopylai, sola I 96
Terserus, J., piispa II 201, 266, 272
Tervakomppania II 264
Tesevs, sankari I 72
Tessalia I 61, II 580
Testry, taist. 687 I 341
Test-sääntö II 243, 600
Tetis, meren jumalatar I 66
Tetzel, J., munkki II 37
Teutoburgin metsä, taist. 9 I 241, 289
Teutonit I 207, 287
Texas, Amerikassa II 671
Tewfik, kedivi II 716
Thapsos, taist. 46, I 226
Theatinit, munkisto II 79
Thermidorin vallank. II 443
Thiers, valtiomies ja historioitsija II 495, 510, 532, 555, 557, 569, 572, 746
Thomsen, W., kielentutkija II 747
Thor, ukkosen jumala I 290
Thorild, T., runoilija II 398
Thorwaldsen, taiteilija II 479
Thurn, kreivi II 152
Tiainen, Olli, sissipäällikkö II 638
Tiberius, keisari I 240—242
Tibet II 687, 698
Ticinus, taist. 218 I 179
Tieck, L., kirjailija II 478
Tiflis, Kaukasian kaupunki II 688
Tiglatpileser I ja II, Assyrian k:kaita I 44
Tigris-joki I 6, 23, 24
Tigranes, Armenian k:gas I 216, 217
Tilastotiede II 746
Tilly, sotapäällikkö II 153
Tilsit, rauha 1807 II 460, 634
Timarli (läänejä) I 619, II 578
Timbuktu, Afrikan kaupunki II 712
Timur Lenk (Tamerlan) I 605, 617, II 350
Tinasaaret (Englanti) I 32
Tippo-Saib, Mysorin ruhtinas II 353
Tiryns, Kreikan kaupunki I 80, 81
Tissafernes, satraappi I 113
Titus, keisari I 245
Toga (praetexta) I 159
Togo, Afrikassa II 726
Togrul-Beg, emir-al-amra I 416
Toll, jahtimestari II 332
Tolosa (Toulouse) I 254, 296
» Espanjassa, taist. 1212 I 524
Tolstoj, L., kirjailija II 755
Tomyris, kuningatar I 55
Tongking, Aasiassa II 692, 698
Torer Hund, vikingi I 451
Torgils Knutinp. I 461, 565
Torqvemada, T., suurinkvisiittori I 531

Torstensson, L., sotapäällikkö II 167
Tory-puolue II 243
Toskana II 298, 537
Totilas, Itägotien k:gas I 318
Totmes I ja III, Egyptin k:kaita I 44
Tott, Erik Akselinpoik. I 591
Touklat-Adar, Assyrian k:gas I 45
Toul, Ranskan kaupunki II 91, 170
Toussac, raatimies I 493
Tower, linna II 72
Towton, taist. 1461 I 520
Trades-unions II 663
Trafalgar, taist. 1805 II 462
Tragedia, Kreikassa I 104
Trajanus, keisari I 247, 248, 266
Trakia I 59, 93, 95, 101
Transleithaninen Itävalta II 563
Transwaal, Afrikassa II 720
Trasimenus, taist. 217 I 179
Trebia, taist. 218 I 179
Tribonianus, lakimies I 318
Tribus, Roomassa I 148
Trident, kirk.-kokous II 50, 82
Trikupis, ministeri II 580
Tripelallianssi II 249
Tritonit I 70
Triumfi I 152, 164, 227
Triumviraatti, ens. I 222, toin. I 232
Trivium I 631
Trojan sota I 72
Trolle, K., arkkipiispa I 576
Troppau, kongressi II 485
Trubaduurit ja truverit I 636
Truvor I 444
Tsaari, nimi I 606
Tshekit I 390, 440, II 566
Tshernogora II 586
Tshernobog, Slavil. jumalia I 445
Tugendbund II 481
»Tuhat yksi yötä» I 335
Tuilleriat, linna II 430, 436
Tukholma I 472, verilöyly I 578
Tukydides, historioitsija I 106
Tulliliitto, Preussin II 543
Tullus Hostilius, Rooman k:gas I 152
Tunis I 428, II 91, 92, 97, 724
Tuomarit, Israelin I 38
Tuomas, Suomen piispa I 460
» Aqvinolainen I 627
Tuomiokapitulit I 381
Turenne, sotapäällikkö II 167, 212, 225, 249, 252
Turgenjew, kirjailija II 755
Turgot, ministeri II 399, 402, 406, 407, 413
Turkkilaiset I 8, 415, 611
Turku I 460, 462, 464, 478, 589, II 129, 140, 264, 290, rauha 1743 I 329, 635
Turn-seurat II 481, 482
Turnajaiset I 366
Turon, Taka-Intian niemi II 692
Tutshkoff, sotapäällikkö II 634
Typhon, paha henki I 20
Tyrannit, Kreikassa I 83
Tyroli II 474
Tyros I 35, 127, 256
Tähtitiede I 336, II 739
Täyssinä, rauha 1595 II 145
Tököly, E., kapinanjohtaja II 300

Uhland, runoilija II 751
Ulemas, lainselittäjiä I 619
Ulfilas, piispa I 292
Ulm, Saksan kaupunki I 470, 477
Ulriika Eleonora, Ruotsin kuningatar II 323
Ulvila I 590, taist. 1596 II 138
Umbrilaiset I 138, 170
Unionistit, puolue II 610
Unkarilaiset (Unkari) I 357, 377, 390, 448, 450, 608
Unyamwesi, Afrikassa II 710
Upsala, piispanistuin I 377, kokous 1593 II 58, 135
Urban II, paavi I 418
» VI, » I 557
Usedom, saari II 160, 170
Utika, Afrikassa I 32, 34, 186
Utin kangas, taist. 1789 II 340
Utrecht, unioni II 105, rauha 1713 II 256, 354
Uus-Babylonia I 46
Uusi Caledonia II 729
Uusi Etelä-Wales II 728
Uusi Guinea II 363, 729
Uusi Hollanti (Australia) II 182, Amerikassa II 348
Uusikaupunki, rauha 1721 II 292
Uusi Ruotsi II 348
Uusi Seelanti II 363, 728
Uus-Persia I 270, 283
Uusplatoninen filosofia I 261
Uus-romanttisuus II 477, 750

Waaliruhtinaat I 538
Wadai, Afrikassa II 710, 712, 715
Wagner, säveltäjä II 758
Vainot, kristittyjen I 266, 268
Walcheren, saari I 358
Valekenttä I 353
Valakia I 610, 615, II 581, 583
Valdemar I, suuri, Tanskan k:gas I 437
» II, Seijer, Tanskan k:gas I 437, 457
» IV, Atterdag, Tanskan k:gas
» I 569

Valdemar, Ruotsin k:gas I 564
» herttua I 565, 567
Valdolaiset, uskonlahko I 553
Vale-Dmitri II 145, 276
Valens, keisari I 294
Valentinianus III, keisari I 371
Wales I 517
Walhalla I 290
Valiokuntavaltiopäivät II 262
Valkea vuori, taist. 1620 II 153
Vallankumoustribunaali II 436, 439
Wallenstein, A., sotapäällikkö II 156—158, 162—166
Walpole, R., ministeri II 345
Valtaneuvosto, Ruotsin I 434, II 262, 324
Walter tyhjäkätinen I 419
Walter von der Vogelweide I 636
Valtioinkvisiittorit, Venetsiassa I 545
Valtiokamarioikeus I 541
Valtiokaupungit, Saksan I 540
Valtiopäiväjärjestys, Ruotsin II 261
Vandalit I 290, 296, 306
Vanha Suomi II 643
Vanhat suomenmieliset II 646
Vapaa jousimiesjoukko I 498
Varennes, Ranskan kaupunki II 424
Varjagit I 443
Varna, taist. 1444 I 618
Varwickin kreivi I 519, 520
Varro, Terentius, konsuli I 179
Warsowa, herttuakunta II 461
Wartburg, linna II 42
Varus, Qvintilius, maaherra I 241
Vasalli I 311, 362
Vasantasena, näytelmä I 48
Vasco da Gama II 11
Washington, Y. II 354, 358—361
Vasilij IV, tsaari I 606
» Shuiski II 145, 276
Vassy, verilöyly II 109
Waterloo, taist. 1815 II 469
Vatikaani II 25, 30
Watt, James, keksijä II 386
Wat Tyler, kapinanjohtaja I 518
Vauban II 225, 249, 251, 379
Weber, keksijä II 733
Veda-kirjat I 48
Wehrgeld (sovintosakko) I 307
Weikselin maakunnat II 631
Veji, Etrurian kaupunki I 164, 166
Welfit, valt. puolue I 402
Wellington, herttua II 472, 596, 601
Vendeén maakunta, kapina II 440
Vendit I 440
Vendômen herttua, sotapäällikkö II 225, 256
Venetsia I 427, 469, 475—477, 543—546, 613, II 22, 85, 472, 474
Venus, jumalatar I 68
Wentworth (Straffordin jaarli) II 230, 233, 234
Wenzeslaw, Saksan keisari I 536
Venäjä I 442, 443
Vercellae, taist. 101 I 208
Vercingetorix I 224
Verdun, sovinto I 354, II 91, 170
Vergilius, runoilija I 259
Vergniaud, girondisti II 429
Werner, geologi II 386
Versailles II 216, rauha 1783 II 360, hovi II 368, välirauha 1871 II 560
Vesuvius, taist. 340 I 169
Vesainen, Juho II 144
Vespasianus, Rooman keisari I 245
Vestan neitsyet I 145
Westeroos, valtiopäivät 1527 II 57
Veto-riita, Norjassa II 619
Vexionius, M., professori II 200
Wheeler, kenraali II 684
Whig-puolue II 242
White boys (valkeat pojat) II 607
Via appia ja aemilia I 173
Viapori II 336, 338, 582, 634, 636
Vibelius, maaherra II 640
Wielopolski, valtiomies II 629
Wieland, runoilija II 392
Wien I 249, 289, piirit. II 89, 300, rauha II 298, 549, kongressi II 472, kapina II 522
Vihreiden puolue I 321
Viikingit I 358, 376, 431
Viipuri I 461, 464, 478, 589, 594, II 140, 264, 290
»Viisasten kivi» I 336, 629
Wiklef, J., professori I 518, 557
Viktor Emanuel, Sardinian k:gas II 528, 535
Viktoria, Englannin kuningatar II 596, 686
Viktoria-järvi II 712
Vilagos, taist. 1849 II 528
Wilhelm valloittaja I 507, 508
» III, Oranialainen II 100, 104, 244—247, 249, 254
» IV, Englannin k:gas II 596, 601
» I, Preussin k:gas II 522, 543, 554, 560
» I, Alamaiden k:gas II 500
Viljalait, Englannissa II 596, 603
Villa, Roomalaisten I 273
Villafranca, rauha 1859 II 537
Villanit (alustalaiset) I 366
Villars, sotapäällikkö II 225, 254, 256
Villehardouin, historioitsija I 637
Villéle, ministeri II 495
Willibrord, lähetyssaarnaaja I 374

Willougby, purjehtija II 184
Vinci, Leonardo da, taiteilija II 28
Windischgrätz, sotapäällikkö II 525, 527
Winfrid (Bonifacius), lähetyssaarnaaja I 374
Winkelried, A. von I 536
Vinolinja, Epaminondaan I 115
Virginia, Amerikassa II 347
Viriatus, Lusitanien k:gas I 186—187
Viro (Virolaiset) I 438, 450—451, 455, II 129, 143, 292
Wisby I 452, 472, 478
Vishnu, Intian jumalia I 49
Vitaliani-veljekset I 570, 591
Vitellius, Rooman keisari I 245
Vitiges, Itägotien k:gas I 318
Witt, Juhana de II 184, 249
Wittekind, päällikkö I 344
Vittenagemot I 506
Wittstock, taist. 1636 II 167
Wladimir suuri, ruhtinas I 445—446
Wadislaw (Jagello), Puolan k:gas I 598
» Lokjetek, » » I 598
Wladiwostok, Itä-Aasian kaupunki II 688
Wodan (Odin) I 290
Wola, kenttä II 316
Wolosti (piirikunta) I 443
Wolseley, kenraali II 717
Wolsingham, kirjuri II 123
Volskit I 138, 151, 155, 166
Volta, tiedemies II 386
Voltaire, kirjailija II 380—381, 390, 399
Worms, konkordaatti I 401, valtiopäivät I 541, II 40
Wrangel, K. K., ruots. kenraali II 167
» preussil. kenraali II 529
Vulkanus, tulen jumala I 66
Vuoripuolue II 429
Värälä, rauha II 341
Wörth, taist. 1870 II 557

Xenofon, soturi ja kirjailija I 106, 114 119
Xeres, taist, 711 I 332
Xerxes, Persian k:gas I 95—98

Yhdistys- ja vakuutuskirja II 340
Yhteishyvän valiokunta II 439
Yliopistot, synty I 633—634
Yliopiston laajennus II 759
Ylä-Burgundi I 355
Yorktown, taist. 1781 II 360
Ypsilanti, A. II 486
Yrjö I, Englannin k:gas II 288, 343
» III, Englannin k:gas II 596
» IV, » » II 596
» Podjebrad I 611
» Kastriota I 621
» Pietarinpoika II 128
» Fredrik, markkreivi II 155
» I, Kreikan k:gas II 580

Zacatecas, kultakaivos II 20
Zakrewski, kenr.-kuvernööri II 643
Zallaca, taist. 1086 I 524
Zama, taist. 202 I 182
Zanzibar, Afrikassa II 710, 712, 726
Zara, Dalmatian kaupunki I 427
Zaratustra (Zoroaster) I 52
Zend-oppi I 51, 52
Zenki, Mosulin ruhtinas I 423
Zeno, keisari I 300, 315
» filosofi I 121
Zenobia, hallitsijatar I 270
Zevs, pääjumala I 65, 75, kuva I 78
Zipangu (Japan) II 702
Ziska, J., sotapäällikkö I 561
Zola, E., kirjailija II 753
Zürich II 65, rauha II 537
Zwingli, Ulrik II 62—65